**T.C.**
**ERCİYES ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**
**TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

# TÜRKÇENİN KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

**Hazırlayan**
**Nurhan GÜNER**

**Danışman**
**Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH**

**Doktora Tezi**

**Ağustos 2018**
**KAYSERİ**

**T.C.**
**ERCİYES ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**
**TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

# TÜRKÇENİN KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

**(Doktora Tezi )**

**Hazırlayan**
**Nurhan GÜNER**

**Danışman**
**Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH**

**Ağustos 2018**

**KAYSERİ**

## BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

**Nurhan GÜNER**

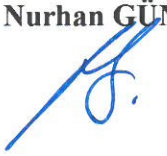

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 278 sayfalık kısmına ilişkin, 18/07/2018 tarihinde ***Turnitin*** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % ..... dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Giriş dahil
2- Ana Bölümler dahil
3- Sonuç dahil
4- Alıntılar dahil/hariç
5- Kapak hariç
6- Önsöz ve Teşekkür hariç
7- İçindekiler hariç
8- Kaynakça hariç
9- Özet hariç
10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 14/09/2018

Adı Soyadı : Nurhan GÜNER
Öğrenci No : 403840801
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Türk Dili
Program Adı : Doktora

Danışman: Adı/İmza
Prof. Dr. Mustafa Argunşah

Öğrenci Adı/İmza
Nurhan Güner

## YÖNERGEYE UYGUNLUK

Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı adlı Doktora tezi Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

**Tezi Hazırlayan**

**Nurhan GÜNER**

**Danışman**

**Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH**

**Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH**

**Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı**

## KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH'ın danışmanlığında **Nurhan GÜNER** tarafından hazırlanan **"Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı"** adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

**17/08/2018**

| **JÜRİ:** | | **İMZA:** |
|---|---|---|
| **Danışman** | : Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH | |
| **Üye** | : Prof. Dr. Leyla KARAHAN | |
| **Üye** | : Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN | |
| **Üye** | : Prof. Dr. Hava SELÇUK | |
| **Üye** | : Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU | |

**ONAY:**

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 17/09/2018 tarih ve 36 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

17/09/2018

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
**Enstitü Müdürü**

# ÖN SÖZ

Bugüne kadar kadın hakkında çok yazı yazıldı, pek çok araştırma ve incelemenin konusu da kadın oldu. Tarih, sosyoloji, halk bilimi, edebiyat ve dil alanında çalışmaların en ilgi çeken ortak alanlarından birisi kadındır. Bu çalışmaların bir kısmı kadının durumunu objektif bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışırken bir kısmı ise ya Türk toplumunda kadının ne kadar değerli olduğu tezini ispat etmeye çalışmakta ya da toplumdaki yeri ve öneminin değersizliğinden ve kadının ezilmişliğinden bahsetmektedir. Her iki tezi savunan araştırmaların da kendine göre haklılık payları olduğu ise ayrı bir gerçektir.

Toplumda geçerli değer yargılarını tespit etmenin en iyi yollarından birisi de toplumun dilini incelemektir. Türk dilinde kadınla ilgili çalışmalar ya metin düzeyinde sınırlandırılmış ya da belirli sözler anlam, işlev veya tarihî gelişim bakımından incelenmiş, bu konuyla ilgili bütüncül yaklaşımlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle Türk dilinin tarihî ve çağdaş (Türkiye Türkçesi) dönemlerine ait belirlenen metinlerindeki söz varlığı taranarak kadınla ilgili kavramlar tespit edilmiş ve kavram alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Böylelikle Türk dilinin kadınla ilgili söz varlığının hangi kavram alanlarında yoğunlaştığı tespit edilmiş, kadınla ilgili toplumsal algı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkçenin kadınla ilgili söz varlığının incelendiği bu çalışmanın Giriş bölümünde dildeki anlamlandırma ve kavram alanı, dilin toplum ve kültürle ilişkisi ve toplumsal dilbilim çalışmalarının önemi, dil ve cinsiyet ilişkisi, ana hatlarıyla Türk toplumunda kadının durumu hakkında bilgi verilmiş, tezin amacı, önemi ve yöntemi açıklanmıştır. Tezin ana bölümünde ise Türkçenin kadınla ilgili söz varlığı on dört kavram alanına ayrılarak ortaya konulmuştur. Bu kavram alanlarının her birisi kadının biyolojik ve toplumsal cinsiyet rolleri bakımından incelenmiş, bölümlerin girişinde konuyla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu değerlendirmeler yapılırken tarih, sosyoloji, sağlık, iktisat, folklor gibi bilim dallarında kadınla ilgili yapılan çalışmalardan da yararlanılmıştır. Her bir kavram alanı anlam özellikleri bakımından kendi içerisinde sınıflandırılmıştır. Ayrıca kavram alanıyla ilgili atasözleri tespit edilmişse bunlara bölümlerin sonlarında yer verilmiştir.

Kadın üzerine yapılmış çalışmalara Türk dilinin söz varlığının incelenmesi yoluyla katkı sunmayı amaçlayan bu eserin konuyla ilgili çalışmalara faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Ortaya bir ürün çıkarmanın verdiği mutluluğu yaşamama vesile olan değerli insanlara da birkaç cümleyle teşekkür etmek isterim. İlk olarak beni doktora öğrenimime başlama ve devam etme konusunda yüreklendiren, ilgisi, anlayışı ve akademik bilgisiyle daima destek olan tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Argunşah'a en derin şükranlarımı sunarım.

Gerek kaynak temini konusunda, gerekse çözüm bulmaya çalıştığım konularda desteğini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Nevzat Özkan'a ayrıca teşekkür etmek isterim.

Kadın çalışmaları konusunda ufkumu açan, ihtiyaç duyduğum kaynakları temin eden, fikirleriyle çalışmama katkıda bulanan ve yorulduğum zamanlarda beni yüreklendiren değerli insan Prof. Dr. Hülya Argunşah'a da sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın tamamlanıp ortaya çıkmasında en büyük teşekkürü borçlu olduğum insan elbette sevgili eşim Doç. Dr. Galip Güner'dir. Tez metninin okunması ve düzeltilmesi konusundaki desteği, zihnimi kurcalayan her konuda bilgisiyle beni aydınlattığı, yorulduğum zamanlarda beni yüreklendirdiği, kendime güvenmemi sağladığı ve beni güçlü kıldığı için ona minnettarım.

Ayrıca bilgi ve düşüncelerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Hava Selçuk ve Doç. Dr. Hacer Tokyürek'e, ihtiyaç duyduğum her konuda ilgisi ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli dost Doç. Dr. Ayşe Demir'e teşekkür ederim.

Çocukluklarının en güzel çağında onlarla geçireceğim eşsiz zamanlardan feragat ederek çalıştığım ve beni daima anlayışla karşıladıkları için evlatlarım Mehmet Emin ve Gülce'ye hem özür hem de teşekkür borçluyum.

Son olarak manevi destekleri ve üzerimdeki emeklerinden dolayı çok şey borçlu olduğum anne ve babama, kardeşlerime; hayatımı güzelleştiren, dokundukları her yeri sevgi ve emekle cennet bahçesine çeviren, böyle bir konuyu seçme konusunda ilham kaynağım olan tüm kadınlara teşekkür ederim.

Nurhan GÜNER

Kayseri 2018

# TÜRKÇENİN KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

**Nurhan GÜNER**

**Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Doktora Tezi, Ağustos 2018**

**Danışman: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH**

## ÖZET

Türkçede ve Türk kültüründe kadınla ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen bunlar Türkçenin tüm dönemlerini kapsayacak nitelikte çalışmalar değildir. Elinizdeki çalışma Türkiye Türkçesinin ve ona kaynaklık eden tüm tarihî dönemlerin yazı dilinde kadınla ilgili gelişmiş cinsiyete özgü kelimelerin tespit edilmesi ve kavram alanlarına göre sınıflandırılması üzerine kurulmuştur.

Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinden (Türkiye Türkçesi) belirlenen eserlerin söz varlığında kadın cinsiyetine özgü kullanılan sözler tespit edilerek on dört kavram alanına ayrılmıştır. Kavram alanlarında yer alan sözler ise toplumsal cinsiyet rolleri ve Türk toplumundaki kadın algısıyla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Her bölümün girişinde ilgili kavram alanıyla ilgili bilgi verilmiştir.

Tespit edilen sözler biyolojik ve toplumsal cinsiyet, yaş, cinsellik ve evlilik, annelik, akrabalık, kadın bedeni ve sağlığı, giyim kuşam, süslenme, sosyal statü, din, ekonomik hayat, sanat ve eğlence, ölüm ve yas, güzellik ve aşk unsuru olarak kadın ve doğaüstü varlıkların kadınla ilişkisi üzerine kurulu kavram alanlarına ayrılmıştır.

Türkçede kadın konusunda söz varlığı bakımından yapılmış kapsamlı bir çalışma olması ve kavram alanı çalışmalarına örnek teşkil etmesi tez çalışmasının en önemli hususudur. Aynı zamanda kadınla ilgili olarak tespit edilen söz varlığı da üzerinde farklı yöntemlerle daha detaylı incelemeler yapılabilmesine imkân tanımaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Kadın, Söz Varlığı, Toplumsal Cinsiyet, Türk Dili, Kavram Alanı

# VOCABULARY ABOUT WOMANHOOD IN TURKISH LANGUAGE

**Erciyes University Institute of Social Sciences**

**PHD Thesis, August 2018**

**Supervisor: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH**

**Nurhan GÜNER**

## ABSTRACT

There are several studies about women' role in Turkish culture but none of them are embracing every period of Turkish language. This study based on determining gender specific words and classifying them according to conceptual field in Turkish written language and it's historic periods. Therefore gender specific words are located in choosen works from historic and contemporary Turkish and are splited up fourteen conceptual fields. These words also are interpreted in relation to social gender roles and perception of women. Besides background information is given at every chapter's introduction.

Gender specific words are divided to conceptual fields such as biological and social gender, age, sexuality, marriage, motherhood, affinity, woman body and health, apparel, grooming, social statute, financial life, art and entertainment, death and grief, beauty and love, the relation between woman and supernatural beings. This study's main concern is being a comprehensive and precursor work for other conceptual field studies. Also this study's materials can be used as a beginning for further works.

**Keywords:** Woman, vocabulary, social gender, Turkish, conceptual field.

# İÇİNDEKİLER

**BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK** ..... **i**
**YÖNERGEYE UYGUNLUK** ..... **ii**
**KABUL VE ONAY** ..... **iii**
**ÖN SÖZ** ..... **iv**
**ÖZET** ..... **vi**
**ABSTRACT** ..... **vii**
**İÇİNDEKİLER** ..... **viii**
**KISALTMALAR** ..... **xvii**
**I. GİRİŞ** ..... **1**
**I.1. Dil, Anlam ve Kavram Alanı** ..... **1**
**1.2. Dilin Toplum ve Kültürle İlişkisi ve Toplumsal Dil Bilimi** ..... **4**
**1.3. Dil-Cinsiyet İlişkisi** ..... **5**
**1.4. Ana Hatlarıyla Türk Toplumunda Kadın** ..... **8**
**1.5. Tezin Amacı, Önemi ve Yöntemi** ..... **11**
**II. TÜRKÇENİN KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI** ..... **16**
**II.1. KADININ BİYOLOJİK VE TOPLUMSAL CİNSİYETİYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI** ..... **16**
II.1.1. Kadın Cinsiyetini Ayırt Etmede Kullanılan Sözler ..... 16
II.1.2. Toplumda Kadın Cinsiyeti Algısıyla İlgili Sözler ..... 33
II.1.2.1. Kadına Özgülük ve Kadınca Olmakla İlgili Sözler ..... 33
II.1.2.2. Kadın ve Erkek Cinsiyetinin Karşılaştırılmasıyla İlgili Sözler ..... 37
II.1.2.2.1. Erkeğin Küçültücü Bir Yaklaşımla Kadına Benzetilmesiyle İlgili Sözler ..... 37
II.1.2.2.2. Kadının Erkeğe Benzetilmesiyle İlgili Sözler ..... 41
II.1.2.2.3. Kız ve Erkek Çocuk Doğumunun Karşılaştırılmasıyla İlgili Sözler ..... 42
II.1.2.3. Kadınların Olumlu Yönlerini Ön Plana Çıkarmakla İlgili Sözler ..... 44
II.1.2.4. Kadınla İlgili Olumsuz Yargı İçeren Sözler ..... 50
**II.2. KADININ YAŞIYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI** ..... **65**
II.2.1. Kız Bebek ve Çocuklarla İlgili Sözler ..... 65
II.2.2. Genç Kız ve Kadınlarla İlgili Sözler ..... 67
II.2.3. Orta Yaş ve Olgunluk Çağındaki Kadınlarla İlgili Sözler ..... 72

II.2.4. Yaşlı Kadınlarla İlgili Sözler ..... 72
**II.3. EVLENME CİNSELLİK VE KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 83**
II.3.1.Evlenmeyi ve Cinselliği Esas Alan Kadın Adlandırmalarıyla İlgili Sözler..... 84
II.3.1.1. Hiç Evlenmemiş veya Cinsel İlişkiye Girmemiş Kadınlarla İlgili Sözler ..... 84
II.3.1.2. Evli veya Bekâreti Bozulmuş Kadınlarla İlgili Sözler ..... 89
II.3.1.3. Kocası Ölmüş Veya Boşanmış Kadınlarla İlgili Sözler..... 92
II.3.2.Evlenme ve Kadınla İlgili Sözler ..... 98
II.3.2.1. Evlilik Öncesi Süreçte Kadınla İlgili Sözler ..... 100
II.3.2.1.1. Evlenilecek Kadının Seçimi ve Kadına Talip Olmayla İlgili Sözler ..... 101
II.3.2.1.1.1. Gelin Adayı Arayan, Bulan ve Aracılık Eden Kimselerle İlgili Sözler .... 101
II.3.2.1.1.2. Evlenilecek Kızın Araştırılmasıyla İlgili Sözler..... 102
II.3.2.1.1.3. Evlenmek Amacıyla Bir Erkeğin veya Erkek Tarafından Aracı Kimselerin Kadına Teklifte Bulunması, Kadının İstenmesiyle İlgili Sözler ..... 102
II.3.2.1.2. Söz ve Nişanlılık Süreciyle İlgili Sözler ..... 105
II.3.2.2. Evliliğin Gerçekleşme Süreciyle İlgili Sözler..... 109
II.3.2.2.1. Evlenmenin Kadın Üzerinden Anlatılmasıyla İlgili Sözler ..... 109
II.3.2.2.1.1. Evlenmenin Anlatılmasında Alınan Kişi Olarak Kadınla İlgili Sözler..... 109
II.3.2.2.1.2. Evlenmenin Anlatılmasında Verilen Kişi Olarak Kadınla İlgili Sözler.... 114
II.3.2.2.1.3. Evlenmenin Anlatılmasında Evden Çıkarılan veya Gönderilen Olarak Kadınla İlgili Sözler..... 117
II.3.2.2.1.4. Evlenmenin Anlatılmasında Nikâhlanan, Kabul Edilen Kişi Olarak Kadınla İlgili Sözler..... 119
II.3.2.2.1.5. Evliliğin Anlatılmasında Erkeğe Giden, Ait Olan ve Erkeği Alan Kişi Olarak Kadınla İlgili Sözler ..... 124
II.3.2.2.2. Evlilik Ritüelleri ve Kadınla İlgili Sözler ..... 127
II.3.2.2.2.1. Nikâh Bedeli ve Düğün Hediyeleriyle İlgili Sözler..... 128
II.3.2.2.2.1.1. Kadına veya Kadın Tarafına Verilen Bedel ve Hediyelerle İlgili Sözler ..... 128
II.3.2.2.2.1.2. Gelinin Beraberinde Götürdüğü Eşyalar ve Erkek Tarafına Verilen Hediyelerle İlgili Sözler..... 135
II.3.2.2.2.2. Düğün Töreni ve Kadınla İlgili Sözler..... 139
II.3.2.2.2.2.1. Düğünün Öznesi Olan Kadını (Gelini) Adlandırmayla İlgili Sözler ..... 139
II.3.2.2.2.2.2. Düğün Sürecinde Gelin ve Onun Etrafında Gelişen Diğer Kavramlarla İlgili Sözler..... 141

II.3.2.2.2.2.2.1. Gelin Giyimiyle İlgili Sözler ..... 141
II.3.2.2.2.2.2.2. Gelin Süslemesi ve Kullanılan Malzemelerle İlgili Sözler ..... 150
II.3.2.2.2.2.2.3. Düğünde Geline Yardımcı Kimselerle İlgili Sözler ..... 156
II.3.2.2.2.2.2.4. Düğün Sürecinde Gelinin Yeni Evine Gidişi İçin Yapılan Merasimlerle İlgili Sözler ..... 158
II.3.2.2.3. Genel Evlenme Biçimlerinin Dışında Gerçekleşen Evliliklerle İlgili Sözler ..... 163
II.3.2.2.3.1. Kadının Değiştirilmesi Yoluyla Yapılan Evliliklerle İlgili Sözler ..... 163
II.3.2.2.3.2. Çok Eşlilikle İlgili Sözler ..... 164
II.3.2.2.3.3. Genel Uygulamanın Dışında Oluşan Evliliklerle İlgili Sözler ..... 165
II.3.2.3. Evliliğin Sona Ermesiyle İlgili Sözler ..... 167
II.3.3. Kadın ve Cinsellikle İlgili Sözler ..... 175
II.3.3.1. Bekâretin Anlatılmasıyla İlgili Sözler ..... 175
II.3.3.2. Bekâretin Bozulmasıyla İlgili Sözler ..... 177
II.3.3.3. Cinsel İlişkiyi Kadın Üzerinden Anlatmada Kullanılan Sözler ..... 179
II.3.3.4. Kadının Rızasının Olmadığı Cinsel Eylemlerde Kadınla İlgili Sözler ..... 182
II.3.3.5. Toplumca Onaylanmayan Cinsel İlişkilerde Kadınla İlgili Sözler ..... 185
II.3.3.6. Kadında Cinsel İsteğin Anlatılmasıyla İlgili Sözler ..... 196
II.3.3.7. Kadında Cinsel Yönelimin Anlatılmasıyla İlgili Sözler ..... 198
II.3.3.8. Kadın-Erkek İlişkilerinde Kadına Bakışla İlgili Sözler ..... 199
II.3.3.8.1. Erkeklerin İlgisini Üzerine Çeken Kadınlarla İlgili Sözler ..... 200
II.3.3.8.2. Toplumda Davranışları Hoş Karşılanmayan Kadınlarla İlgili Sözler ..... 207
II.3.3.8.3. Toplumda Davranışları Onaylanan Kadınlar ve Namus Algısıyla İlgili Sözler ..... 213
**II.4. DOĞURGANLIK VE ANNELİKLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 220**
II.4.1. Anne Olma Süreciyle İlgili Sözler ..... 220
II.4.1.1. Kadında Doğurganlığın Bulunup Bulunmayışıyla İlgili Sözler ..... 221
II.4.1.2. Gebelikle İlgili Sözler ..... 227
II.4.1.2.1. Gebeliğin Oluşmasıyla İlgili Sözler ..... 227
II.4.1.2.2. Anne Karnındaki Çocukla İlgili Sözler ..... 231
II.4.1.2.3. Gebe Anlamında Kullanılan Sözler ..... 232
II.4.1.2.4. Gebelik Sürecini İfade Etmede Kullanılan Sözler ..... 236

II.4.1.2.5. Gebelik Dönemindeki Kadının Beslenmesiyle İlgili Sözler ..... 239
II.4.1.3. Doğumla İlgili Sözler ..... 240
II.4.1.3.1. Doğum Zamanıyla İlgili Sözler ..... 240
II.4.1.3.2. Doğma Anlamında Kullanılan Sözler ..... 242
II.4.1.3.3. Doğumun Gerçekleştirilmesiyle İlgili Sözler ..... 245
II.4.1.3.4. Doğumun Gerçekleşmesine Yardım Etmeyle İlgili Sözler ..... 254
II.4.1.3.5. Normal Olmayan Gebelik ve Doğum Biçimlerini İfade Eden Sözler ..... 261
II.4.1.4. Lohusalıkla İlgili Sözler ..... 268
II.4.2. Annelik Kavramıyla İlgili Sözler ..... 274
II.4.2.1. Anneyi Doğrudan Adlandıran Sözler ..... 274
II.4.2.2. Anneyi Dolaylı Yolla Adlandıran Sözler ..... 280
II.4.2.3. Annenin Değerini İfade Eden Sözler ..... 282
II.4.2.4. Edinilmiş Annelikle İlgili Sözler ..... 286
II.4.2.5. Annelik Kavramını Karşılayan Sözler ..... 287
II.4.3. Annelik Yoluyla Sosyal Statü Kazanımını İfade Eden Sözler ..... 288
II.4.4. Anne-Çocuk İlişkisiyle İlgili Sözler ..... 289
II.4.4.1. Annenin Varlığıyla ve Yokluğuyla İlgili Sözler ..... 290
II.4.4.2. Çocuğun Beslenmesi ve Bakımıyla İlgili Sözler ..... 293
II.4.4.2.1. Çocuğun Beslenmesiyle İlgili Sözler ..... 293
II.4.4.2.1.1. Süt İçin Kullanılan Sözler ..... 294
II.4.4.2.1.2. Emzirmeyle İlgili Sözler ..... 301
II.4.4.2.2. Çocuk Bakımıyla İlgili Sözler ..... 310
II.4.4.2.3. Anne Dışında Çocuk Beslenmesi ve Bakımıyla İlgilenen Kadınlarla İlgili Sözler ..... 315
**II.5. KADINLA İLGİLİ AKRABALIK ADLARI VE ONLARLA İLGİLİ OLUŞMUŞ SÖZ VARLIĞI ..... 324**
II.5.1. Kan Bağına Dayalı Akrabalıklarla İlgili Sözler ..... 326
II.5.1.1. Abla Anlamında Kullanılan Sözler ..... 326
II.5.1.2. Anne Anlamında Kullanılan Sözler ..... 328
II.5.1.3. Büyükanne- Nine Anlamında Kullanılan Sözler ..... 328
II.5.1.4. Hala Anlamında Kullanılan Sözler ..... 331

II.5.1.5. Kız Evlat Anlamında Kullanılan Sözler ..... 333
II.5.1.6. Kız Kardeş Anlamında Kullanılan Sözler ..... 340
II.5.1.7. Amca, Dayı, Hala ve Teyze Kızları İçin Kullanılan Sözler ..... 344
II.5.1.7.1. Amca Kızı Anlamında Kullanılan Sözler ..... 344
II.5.1.7.2. Dayı Kızı Anlamında Kullanılan Sözler ..... 344
II.5.1.7.3. Hala Kızı Anlamında Kullanılan Sözler ..... 345
II.5.1.7.4. Teyze Kızı Anlamında Kullanılan Sözler ..... 345
II.5.1.8. Kız Torun Anlamında Kullanılan Sözler ..... 345
II.5.1.9. Teyze Anlamında Kullanılan Sözler ..... 346
II.5.1.10. Kız Yeğen Anlamında Kullanılan Sözler ..... 348
II.5.2. Evlenme Yoluyla Oluşan Akrabalıklarla İlgili Sözler ..... 348
II.5.2.1. Baldız Anlamında Kullanılan Sözler ..... 349
II.5.2.2. Elti Anlamında Kullanılan Sözler ..... 349
II.5.2.3. Eş Anlamında Kullanılan Sözler ..... 350
II.5.2.4. Gelin Anlamında Kullanılan Sözler ..... 366
II.5.2.5. Görümce Anlamında Kullanılan Sözler ..... 368
II.5.2.6. Kaynana Anlamında Kullanılan Sözler ..... 368
II.5.2.7. Kuma Anlamında Kullanılan Sözler ..... 371
II.5.2.8. Üvey Anne Anlamında Kullanılan Sözler ..... 374
II.5.2.9. Üvey Kız Anlamında Kullanılan Sözler ..... 376
II.5.2.10. Yenge Anlamında Kullanılan Sözler ..... 378
II.5.3. Süt Akrabalığıyla İlgili Sözler ..... 379
II.5.4. Akrabalığın Kadın Tarafından Olduğunu Anlatan Sözler ..... 381
**II.6. KADIN BEDENİ VE SAĞLIĞIYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 384**
II.6.1. Kadın Bedeniyle İlgili Sözler ..... 384
II.6.1.1. Kadın Cinsiyet Organıyla İlgili Sözler ..... 385
II.6.1.2. Üreme ve Gebelikle İlgili Beden Uzuvları ve Bölgeleriyle İlgili Sözler ..... 389
II.6.1.2.1. Rahimle İlgili Sözler ..... 389
II.6.1.2.2. Diğer Kadın Üreme Organlarıyla İlgili Sözler ..... 396
II.6.1.2.3. Gebelikle Birlikte Ortaya Çıkan Organ ve Dokularla İlgili Sözler ..... 397
II.6.1.3. Kadının Göğüs Bölgesiyle İlgili Sözler ..... 399

II.6.2. Kadın Sağlığıyla İlgili Sözler ..... 406
II.6.2.1. Üreme Organlarının Sağlığıyla İlgili Sözler ..... 408
II.6.2.1.1. Âdet Ve Diğer Kanamalarla İlgili Sözler ..... 408
II.6.2.1.2. Gebelik, Doğum ve Lohusalıkla İlgili Sözler ..... 419
II.6.2.1.3. Menopozla İlgili Sözler ..... 419
II.6.2.1.4. Kadın Üreme Organlarında Görülen Hastalıklar ve Tedavisiyle İlgili Sözler ..... 420
II.6.2.1.4.1. Dış Üreme Bölgesi İle İlgili İlgili Sözler ..... 420
II.6.2.1.4.2. İç Üreme Sistemiyle İlgili Sözler ..... 422
II.6.2.2. Meme Sağlığıyla İlgili Sözler ..... 423
II.6.2.3. Kadın Bedeninin Diğer Bölgelerinin Sağlığı ve Estetiğiyle İlgili Sözler ..... 424
II.6.2.4. Kadın Sağlığına Özgü Mesleklerle İlgili Sözler ..... 426
**II.7. KADIN GİYİMİ VE SÜSLENMESİYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 429**
II.7.1. Kadın Giyimiyle İlgili Sözler ..... 432
II.7.1.1. Kadın Giysilerinde Kullanılan Malzemelerle İlgili Sözler ..... 432
II.7.1.2. Kadın Giyiminin Tarzı, Amacı ve Şekliyle İlgili Sözler ..... 439
II.7.1.3. Kadın Giysi Adlarıyla İlgili Sözler ..... 446
II.7.1.3.1. İç Giyimle İlgili Sözler ..... 446
II.7.1.3.2. Yatak ve Ev Giysileriyle İlgili Sözler ..... 449
II.7.1.3.3. Üst Beden Giysileriyle İlgili Sözler ..... 449
II.7.1.3.4. Baş İçin Kullanılan Giysilerle İlgili Sözler ..... 451
II.7.1.3.5. Alt Beden Giysileriyle İlgili Sözler ..... 471
II.7.1.3.6. Tüm Vücudu Örten Giysilerle İlgili Sözler ..... 474
II.7.1.3.7. Dış Mekân Giysileriyle İlgili Sözler ..... 479
II.7.1.3.8. Ayak Giyimiyle İlgili Sözler ..... 493
II.7.2. Kadın Süslenmesiyle İlgili Sözler ..... 495
II.7.2.1. Süslenmeyi Genel Olarak Anlatan Sözler ..... 495
II.7.2.2. Kadının Güzelleşmek İçin Kullanıldığı Malzemeler ve Yapılan Eylemlerle İlgili Sözler ..... 504
II.7.2.2.1. Koku İle İlgili Sözler ..... 504
II.7.2.2.2. El, Ayak ve Vücut Bakımı, Temizliği ve Süslenmesiyle İlgili Sözler ..... 504
II.7.2.2.3. Renk Veren Süslenmeyle İlgili Sözler ..... 507

II.7.2.2.3.1. Göz, Kaş ve Kirpikle İlgili Sözler ..... 507
II.7.2.2.3.2. Yanak ve Yüzle İlgili Sözler ..... 510
II.7.2.2.3.3. Dudakla İlgili Sözler ..... 517
II.7.2.2.3.4. El ve Tırnaklarla İlgili Sözler ..... 518
II.7.2.3. Kadınların Kullandığı Takılarla İlgili Sözler ..... 522
II.7.2.3.1. Baş ve Alın İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler ..... 522
II.7.2.3.2. Kulak İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler ..... 524
II.7.2.3.3. Burun İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler ..... 529
II.7.2.3.4. Boyun İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler ..... 529
II.7.2.3.5. El ve Parmaklar İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler ..... 534
II.7.2.3.6. Kol ve Bilek İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler ..... 536
II.7.2.3.7. Bel İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler ..... 538
II.7.2.3.8. Ayak Bileği İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler ..... 539
II.7.2.3.9. Giysi Üzerine Kullanılan Takılarla İlgili Sözler ..... 539
II.7.2.3.10. Kadınların Kullandığı Ziynet Eşyalarıyla İlgili Sözler ..... 541
II.7.3. Kadın Saçıyla İlgili Sözler ..... 545
II.7.3.1. Saçın Rengi ve Şekliyle İlgili Olan Sözler ..... 546
II.7.3.2. Saçı Şekillendirmekte Kullanılan Nesnelerle İlgili Sözler ..... 553
II.7.3.3. Saça Şekil Vermeyle İlgili Sözler ..... 554
**II.8. KADININ SOSYAL KONUMUYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 557**
II.8.1. Belli Bir Statü İfade Etmeksizin Kadın İçin Kullanılan Sözler ..... 557
II.8.2. Toplumda Yüksek Bir Sosyal Statüye Sahip Kadınlar İçin Kullanılan Sözler .. 563
II.8.3. Farklı Millet, Din ve Kültürden Kadınlar İçin Kullanılan Sözler ..... 576
II.8.4. Köle, Cariye ve Esir Kadınlarla İlgili Sözler ..... 579
II.8.4.1. Köle, Cariye ve Esir Kadınları Adlandırmayla İlgili Sözler ..... 579
II.8.4.2. Kadınların Esir ve Azat Edilmesiyle İlgili Sözler ..... 593
II.8.4.2.1. Kadının Esir Edilmesiyle İlgili Sözler ..... 593
II.8.4.2.2. Esaretin Son Bulmasıyla İlgili Sözler ..... 596
**II.9. KADININ EKONOMİK HAYATTAKİ KONUMUYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 598**
II.9.1. Ev İçi Hayat ve Ev İçi Hizmetlerle İlgili Sözler ..... 607
II.9.2. Üretimin ve Ticaretin Bir Parçası Olan Kadınlarla İlgili Sözler ..... 613

II.9.3. Eğitim ve İş Hayatında Kadınla İlgili Sözler ..... 622
**II.10. KADIN VE DİN İLİŞKİSİYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 628**
II.10.1. Kadınların Dinen Edindikleri Mertebelerle İlgili Sözler ..... 629
II.10.2. Kendisine Tapınılan Dişi Unsurlarla İlgili Sözler ..... 633
II.10.3. Toplumda Yaygın Dine Mensup Kadınları Adlandıran Sözler ..... 634
II.10.4. Toplumda Yaygın Dine Mensup Olmayan Kadınları Adlandıran Sözler ..... 635
II.10.5. Dinen Yasaklanmış Kadınlarla İlgili Sözler ..... 636
**II.11. KADININ ÖLÜM VE YAS KARŞISINDAKİ TUTUMUYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 638**
**II.12. SANAT VE EĞLENCE HAYATINDA KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 649**
**II.13. GÜZELLİK, BEĞENİ VE AŞK ÖZNESİ OLARAK KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 656**
II.13.1. Kadını Fizikî Özelliklerini Ön Plana Çıkararak Adlandırma ..... 658
II.13.1.1. Güzel Kadının Adlandırılmasıyla İlgili Sözler ..... 658
II.13.1.2. Kadında Beğenilen Fizikî Özellikleri Tasvir İçin Kullanılan Sözler ..... 668
II.13.1.2.1. Renkle İlgili Olan Sözler ..... 668
II.13.1.2.2. Biçimle İlgili Olan Sözler ..... 672
II.13.1.2.3. Kadında Beğenilen Fizikî Özellikleri Benzetme ve Aktarma Yoluyla Anlatan Sözler ..... 678
II.13.1.2.3.1. Kadını Doğaüstü Varlıklara Benzeterek Adlandıran Sözler ..... 679
II.13.1.2.3.2. Kadını Hayvanlara Benzeterek Adlandıran Sözler ..... 684
II.13.1.2.3.3. Kadını Gök Cisimlerine Benzeterek Adlandıran Sözler ..... 686
II.13.1.2.3.4. Kadını Bitkilere Benzeterek Adlandıran Sözler ..... 694
II.13.1.2.3.5. Kadını Değerli Taş ve Madenlere Benzeterek Adlandıran Sözler ..... 705
II.13.1.2.3.6. Kadını Somut Nesnelere Benzeterek Adlandıran Sözler ..... 706
II.13.1.2.3.7. Kadını Yönetici Makamındakilere Benzeterek Anlatan Sözler ..... 709
II.13.1.2.3.8. Kadını Millet ve Tarihî Şahsiyetlere Benzeterek Anlatan Sözler ..... 712
II.13.1.3. Kadında Beğenilmeyen Fizikî Özellikleri Tasvir İçin Kullanılan Sözler ..... 714
II.13.2. Güzellik Ve Aşk Algısının Davranışlara Yansımasıyla İlgili Sözler ..... 716
II.13.3. Kadına Beslenen Duygular ve Erkeğin Gönlündeki Yeri İle İlgili Sözler ..... 723
II.13.3.1. Kadını Sevgi ve Muhabbet Duyguları Üzerinden Adlandıran Sözler ..... 723

II.13.3.2. Erkeğin Gönlünde Kadının Yerini Anlatan Sözler ..... 727
**II.14. KADINLA İLİŞKİLENDİRİLEN DOĞAÜSTÜ VARLIKLARLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ..... 732**
II.14.1. Olumlu Nitelik Taşıyan Doğaüstü Varlıklarla İlgili Sözler ..... 732
II.14.2. Olumsuz Nitelik Taşıyan Doğaüstü Varlıklarla İlgili Sözler ..... 736
**SONUÇ ..... 738**
**DİZİN ..... 744**
**KAYNAKÇA ..... 812**
**ÖZ GEÇMİŞ ..... 828**

# KISALTMALAR

## Taranan Eserlerin Kısaltmaları

Atabetü'l- Hakayık: AH

Bâkî Divanı Sözlüğü: BDS

Budacı İyi ve Kötü Prens Masalının Uygurcası- Kalyanam Kara ve Papam Kara: İKPM

Cerrâḥiyyetü'l Ḥâniyye: CH

Codex Cumanicus: CC

Dede Korkut Oğuznâmeleri: DKO-D (Dresden Nüshası)/ DKO-V (Vatikan Nüshası)

Divanü Lûgat-it Türk: DLT

Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye: EDM

El- Kavânînü'l- Külliyye Li- Zabti'l- Lügati't- Türkiyye: EKK

Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur: EKZ

Eski Türk Şiiri: ETŞ

Eski Türk Yazıtları: ETY

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü: EUTS

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l- Lugati't- Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi: ETZ

Fuzūlî Divanı Şerhi: FDŞ

Gülistan Tercümesi: GT

Gülistan Tercümesi: GT2

Hazâ'inu's-Sa'âdât: HS

Irk Bitig- Eski Uygurca Fal Kitabı: IB

İrşâdü'l- Mülûk ve's- Selâtîn: İMS

Kamus-ı Türkî: KT

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü: KTS

Kısasü'l-Enbiyâ: KE

Kıssa-i Yûsuf: KY

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî: KMTT

Kitâb al- İdrâk li- Lisân al- Atrâk: KİLA

Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî: KMES

Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları: KÖKY

Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah): KP

Kutadgu Bilig: KB

Lehçe-i Osmânî: LO

Mahmut Paşa Adnî Divanı: AD

Marzubân-nâme Tercümesi: MNT

Mu'înü'l- Mürîd: MM

Mukaddimetü'l- Edeb: ME

Müntahâb-ı Şifâ: MŞ

Münyetü'l Guzât: MG

Necati Beg Divanı: ND

Nehcü'l-Ferâdîs: NF

Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar: NS

Orhon Yazıtları, Bilge Kağan Yazıtı: BKY

Orhon Yazıtları, Kül Tigin Yazıtı: KTY

Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı: OKTS

Süheyl ü Nev Bahâr: SNB

Şeyhî ve Husrev ü Şîrin'i: ŞHŞ

Tarama Sözlüğü: TSI - TSII - TSIII - TSIV - TSV - TSVI

Tevârih-, Âl-i Osman: TA

Tezkiretü'l-Evliyâ (Tercümesi): TE

Tunyukuk Yazıtı: TY

Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: ATDS

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük: TÜS

Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü: GKS

Türkçe İlk Kuran Tercümesi: TKT

Uygurca Altun Yaruk: UAY

Üç İtigsizler: Üİ

Yûsuf u Zelîhâ: YZ

**Diğer Kısaltmalar:**

| | |
|---|---|
| Alm. : | Almanca |
| Ar. : | Arapça |
| C. : | cilt. |
| çev. : | çeviren, çevirenler. |
| Fa. : | Farsça |
| Fr. : | Fransızca |
| İt. : | İtalyanca |
| Rum. : | Rumca |
| s. : | sayfa. |
| S. : | sayı. |
| TDK : | Türk Dil Kurumu |
| TDVİA : | Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi |
| vb. : | ve benzeri. |
| Yay. : | Yayınları. |
| yay. haz.: | yayıma hazırlayan, hazırlayanlar. |

# I. GİRİŞ

## I.1. Dil, Anlam ve Kavram Alanı

İnsanın en güçlü ve işlevsel iletişim aracı olan dil, toplum içi ilişkilerin kurulmasının ön koşulu olduğu gibi aynı zamanda ortak bir dil kullanan insan topluluğunun kültürünü yansıtan bir ayna, o kültürün düşünüş biçimini, dünyayı algılayışını belirleyen belki de en önemli etkendir (Toklu, 2003:9).

Dil, aynı zamanda çok yönlü ve kendi içerisinde derin bir sistemi barındıran iletişim aracıdır. Onun bu iletişim işlevini yerine getirmesini sağlayan en önemli unsur da sahip olduğu ses bileşimleridir. Kendine ait bir dili olan her toplum, doğadaki nesnelerin, değişik durum ve olayların, devinimlerin anlatımı sırasında birtakım ses bileşimleri aracılığıyla onları kavramlaştırır. Dil, kendi imkânları çerçevesinde kök ve eklerle türetmeler yapabildiği gibi, var olan kavramlar arasındaki ilgi benzerliğine dayanarak onlardan yaptığı aktarmalarla da ad vermeye yönelir; böylece dildeki göstergeler oluşur. Kimi zaman da birden çok göstergenin bir araya gelmesiyle yeni bir kavram ortaya koyabilir (Aksan, 1999: 30-31). Kavramlar zihinsel alanla ilgili olduğu gibi insanın ve toplumun en sıradan detaylarına kadar gündelik faaliyetlerine de yön verir.

İnsanların birbiriyle kurduğu iletişimin şeklini belirleyen, hayatı ve dünyayı algılamasını sağlayan, yaşadığı dünyayı ve çevreyi anlamlandırmasına yardımcı olan dilin sahip olduğu kavramlardır. Kavramların oluşturduğu sistem, gündelik gerçekliği tanımlamakta, insanın yaşam pratiklerini belirlemekte merkezî bir rol oynar. Ancak insan iletişim kurarken bu kavram sistemini çoğu zaman farkında olmadan öğrenir. Çünkü dil yaşanılan toplum içinde hazır bulunur, öğrenilir ve kullanılır. Kavram sistemini oluşturan yapıyı ve aralarındaki ilişkiyi keşfetmenin tek yolu dili incelemektir. İletişim, düşünürken ve eylemde bulunurken kullanılan kavram sistemiyle aynı sürece dayanır. Dil ise bu işleyişin nasıl bir sistem olduğunu anlamak ve incelemek için kullanılacak en iyi araçtır (Lakoff; Johnson, 2015: 27-28).

"Dünyadaki nesne ve olayların belli bir ses bileşimiyle simgeleştirilerek kavramlaştırılmasına anlambiliminde *anlamlama* adı verilmektedir." (Aksan, 1999: 31). Ses bileşenlerinden oluşan ve belli bir anlam yüklenen dil göstergeleri bir araya gelerek dilin söz varlığını meydana getirirler. Böylelikle toplumun kavram dünyasını yansıtan ve aralarında anlamsal farklar bulunan göstergeler insan zihninde kodlanır. Bu kodlamalar her ne kadar sözlüksel birimlere dönüşmüş olsa da sözcük yalnız anlamsal değeriyle var olan bir dil ögesi değildir. Duygusal ve imgesel bir yönü de bulunur. Dildeki sözcükler işitildiğinde insan zihninde sadece sözlük anlamlarıyla canlanmaz. Bir sözcüğün zihindeki tasarımı insanın, geçmiş yaşantı ve deneyimleri, içinde yetiştiği kültür, duygu dünyası, hatta yaşanılan coğrafya, cinsiyet gibi farklı etkenlerle de birlikte canlanmaktadır (Çolak, 2008: 79).

İnsanın doğduğu andan itibaren öğrenmeye başladığı ana dile özgü kavramlar ve kavram alanları, onun dünyayı tanımasını ve anlamlandırmasını sağlayan en temel unsurdur. "1931 yılında Alman dilcisi Trier tarafından ortaya atılan *kavram alanı* kuramının temeli, kavramların zihinde birbirinden soyutlanmış olarak ayrı ayrı bulunmadıkları, bir mozaik gibi birbirleriyle sınırlandıkları, içinde birbirini etkiledikleri alanlar oluşturdukları biçiminde açıklanabilir. *Dil alanı* ve dilin sözvarlığını ilgilendirmesi bakımından bu kuram *sözcük alanı* terimleriyle de anılır." (Aksan, 1999: 42-43).

Filizok, bir dili oluşturan sözcükler arasındaki anlam şebekeleri tespit edilirken *kelime alanı* ve *anlam alanı* terimleriyle ifade edilen iki temel ilkeden yola çıkıldığını belirtir. Bir metin veya metin kümesinde aynı teme bağlı olan kelime ve deyimlerin oluşturduğu kelime alanı, aynı gerçeklik alanına ait bütün kelimelerle ilgilidir. Kelimelerin tarihî seyri takip edilerek veya eş zamanlı dil olguları incelenerek tespit edilebilir. Kelime alanını oluşturan kelimeler zihinde birbirlerini çağrıştırırlar ve bu bütünlük içinde anlamlandırılırlar. Böylelikle duygusal ve zihnî bir atmosfer yaratırlar. Bu çağrışımsal ilgi keskin sınırlarla örülü değildir, geçişken ve şeffaf bir yapısı vardır. Bir kelime farklı kelime alanlarında da çağrışım değerine sahip olabilir. Böylelikle kelime alanları arasında kesişim kümeleri oluşur. *Anlam alanı* ise bir kelimenin bağlama göre kazandığı değişik anlamlar sonucu oluşan anlam kümesidir (Filizok, 2001: 133-135).

"Bir çağrışımlar sistemi olan kelimeler, yalnızca belli bir kavramı göstermez, çeşitli yargıları, duyguları da uyandırır. Çağrışım; kelimelerden inançlara dek uzanan farklı

hayat parçalarını içeren bir zincir gibidir. Bu zincirin bir halkası diğer halkaların da hareketlenmesini sağlar. Zihindeki izler, birbirine göndermede bulunur. Çağrışım, şimdiki an içinde çeşitli imgeleri harekete geçiren bir güç olduğu gibi artzamanlı bir süreç içinde, dilin kendi değişimi ve gelişiminde de etkilidir. Dilin anlamsal zenginliğinin ve çeşitliliğinin oluşumunda kelimelerin çağrışımsal nitelikleri etkili olmuştur." (Çolak: 2008: 82-83). Bally'nin göstergeyi çevreleyen bir çağrışım alanı bulunduğu konusundaki görüşünü aktaran Aksan, bu konuda aynı görüşü paylaşmamaktadır. Bally'e göre *öküz* sözcüğü işitildiğinde "inek, boğa, dana, boynuzlar, böğürmek, geviş getirmek; çift sürmek, saban, boyunduruk; güç, sabır, dayanıklılık, ağırlık, pasiflik…" gibi ögeleri düşündürür. Yani sözcük zihinde çağrışımlarıyla birlikte canlanır. Aksan ise bu durumun daha çok tasarım, imge ve duygu değeri ile ilgili olduğu, her insan için bunun farklılaşabildiği, anlamsal ifadesinin de farklı tezahür edebileceği görüşündedir (Aksan, 1999: 37). Buradan hareketle her sözcüğün dilde tek başına bulunmadığını, birbiriyle ilişkili sözlerin ancak bir anlam bütünlüğü oluşturabildiğini ifade etmek yanlış olmaz. Sonuçta dildeki sözcükler *bağdaştırmalar* yoluyla birbirine bağlanmaktadır. Bu bağdaştırmayı kurabilmenin yolu da kelimeler arasındaki anlamsal ilgiyi çözmekten veya bunu bilmekten geçer.

Nesnel gerçeklikte fiziki olarak bir arada bulunan veya neden-sonuç, iç-dış, parça-bütün yahut tezatlık ilişkisiyle birbirine bağlı olan varlık ve olguların dildeki kavramsal karşılıklarının da birbiriyle ilişkili olmaması düşünülemez. Dilin oluşturduğu ve içinde yaşadığı toplumun kültürünün, hayat tarzının, vücut bulduğu coğrafyanın dili ve ona ait unsurları şekillendirmesi de söz konusudur. Tüm bunlar insan dili öğrenirken onun zihnine kodlanır. Ancak bir dilde var olan tüm yapı ve anlam unsurları o dili konuşan bireylerin tamamında eşit ölçüde ve aynı şekilde tezahür etmez. Bireyin ancak kişisel deneyimleri, eğitimi, yaşantı biçimi vb. sahip olduğu dili kullanabilme becerisini etkilemektedir. Hiç deniz görmemiş bir insanın o dildeki denizle ilgili kelimelere hâkim olması ve onunla ilgili zihinsel ve duygusal kodlamalar yaratması beklenemez. Yaşantılar dilin insan zihnindeki karşılığını belirlemektedir. Kelimelerin oluşturduğu kelime alanı ve anlam alanları çağrışım ögeleriyle oluşmakta ancak bu çağrışımın niteliği bireye ve topluma özgü bazı özellikler taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türk dilinin kadın kavram alanı ile ilgili sözleri, dilin toplum zihninde oluşturduğu çağrışımlarla şekillenmiş kelime alanı ve anlam alanlarına göre

sınıflandırılmıştır. Kavram alanı incelemesine geçilmeden önce üzerinde durulması gereken bir konu da dilin toplumla ilişkisidir. Kavram alanını şekillendiren en önemli etken toplumsal yapı ve değer yargılarıdır.

### 1.2. Dilin Toplum ve Kültürle İlişkisi ve Toplumsal Dil Bilimi

"Dili tanımlarken başvurulan kavramlardan birisi olan toplum ile dil arasında çok yönlü ilişkiler ve bağlantılar vardır." (Aydın, 2007: 153). Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgi sahibi olunmasa da, yalnızca dilin söz varlığı üzerinde derinlemesine dil bilimi incelemeleri ile bütün konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinilebilir. Dile ait kavramlar, atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler incelendiğinde ulusun tarih boyunca en çok ilgilendiği ve yaşayışında büyük yer tutan kavramlarla ilgili sözcüklerin çok olduğu dikkat çeker (Aksan, 2000: 64-66). Eskimo dilinde *kar*, Japoncada ise *pirinç* ile ilgili sözcüklerin çokluğu toplumun yaşantı biçiminin dile yansıması ile ilgilidir (Toklu, 2003: 148).

Toplumların dilleri, bu dillerin gramer yapıları ve söz dizimleri düşünsel, sosyal ve politik etkinlikleri iletişim boyutuna taşıdığı için toplumların düşünce dünyalarının yanı sıra insanların görsel ve düşünsel algıları içerisinde edindikleri dille şekillenen kültürü de etkilemektedir (Karabağ, 2010: 27).

Dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle bu iki olgu arasındaki eşdeğerliği inceleyen karma dal olarak tanımlanan *toplum dil bilimi*, doğası gereği toplumla alakalı konularla ilgilenen çeşitli bilim dallarıyla da ilişkilidir (Vardar 2007). Sosyoloji, tarih, antropoloji, folklor, siyaset, iktisat gibi farklı bilim dallarının verilerinden de yararlanarak dil ve toplum arasındaki ilişkileri yorumlamaya yardımcı olmaktadır.

Elinizdeki çalışma aynı zamanda *toplumsal dil bilimi* (Aksan, 2000: 64) çalışmaları açısından da önemli veriler barındırdığı gibi çalışma yöntemi bakımından da bu bilim dalının prensiplerinden yararlanılmıştır. Dilde *kadın* kavramı etrafında oluşmuş söz varlığı incelenirken, toplumsal gerçeklikler ve değer yargılarının dilde nasıl ifade bulduğu, söz varlığına yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

### 1.3. Dil-Cinsiyet İlişkisi

Dil, toplumun tüm katmanlarında aynı düzeyde ve eşit şekilde kullanılmaz. Dilin kullanımında ortaya çıkan türleri vardır. Bunların en temeli konuşma dili ve yazı dili arasındaki farktır. Ancak toplumda eğitim ve gelir düzeyi, meslek, cinsiyet gibi faktörlerin etkisiyle konuşma ve yazı dilinin kullanımında da farklılıklar görülmektedir. Bunlar arasında cinsiyet rollerine göre oluşan dil kullanımı, daha geniş kapsamlı ve toplumun tamamını ilgilendiren bir özelliğe sahip olduğu için meslek, toplumsal statü, eğitim düzeyi gibi etkenlerin tümünden ayrışmaktadır.

Burada cinsiyetle ilgili bazı temel kavramlara değinmek gerekmektedir. İnsan doğası gereği doğduğu anda kendi bedenine verilmiş dişi veya erkek cinsiyetle (İng. *sex*) dünyaya gelir. Ancak birey yetiştiği toplumdaki konumu ve kimliği yalnız üreme yetisindeki biyolojik cinsiyet farklılığına göre edinmez. İnsan, içine doğduğu toplumda geçerli olan ve cinsiyetlere özgü olarak konumlandırılmış bir kimliğe de bürünür. Bu kimlik toplumsal cinsiyet kimliğidir (İng. *gender*) ve bu kimliğe ait roller arasındaki farklar toplum tarafından keskin bir şekilde belirlenmiştir (Dökmen, 2015: 18). Cinsiyete göre tanımlanan roller ve eril cinsiyetin egemenliğinde oluşan ataerkil toplum düzeni cinsiyetler arasında bazı eşitsizlik ve ayrımcılıkları da beraberinde getirmiştir. Cinsiyet ayrımcılığı (cinsiyetçilik) olarak ifade edilen bu kavram, erkek egemen toplumlarda kadının toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik alanlarda erkeğe oranla daha aşağılarda tutulması, kadına yönelik olumsuz tutumların ayrımcılık olarak hayata yansıtılmasıdır. Bu ayrımcılık olumlu ve olumsuz tutumlardan kaynaklanabilmektedir. Kadının zayıf ve erkeğe bağımlı olarak algılanması, düşük seviyede görülmesi "düşmanca cinsiyetçilik"; kadının korunması, yüceltilmesi ve sevilmesi gibi olumlu tutumları içeren, fakat yine de kadını erkeğe tabi kılan cinsiyetçilik ise "korumacı cinsiyetçilik" olarak sınıflandırılmaktadır (Dökmen, 2015: 117).

Cinsiyet rolleri kültürel bazı özellikler gösterdiği gibi evrensel niteliğe de sahiptir. Toplum dil bilimi alanında yapılan çalışmalar, kişilere yüklenen cinsiyet rollerinin dil kullanımında etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum 'kadın dili' ve 'erkek dili' kavramlarının oluşmasına neden olduğu gibi bir de 'kadınlar için kullanılan dil' kavramını doğurmuştur. Kadınlarla erkeklerin kullandıkları dil türlerinin farklılığına örnek olarak bazı kaçınma anlatan yapıları (*galiba, sanırım, olabilir, ne bileyim* vb.), kibarlık bildiren anlatımlarla niteleyici ve pekiştirici sözleri, eklenti soruları ve tutum

anlatan sıfatları kadınların erkeklerden daha çok kullanmaları; küfür ve açık saçık sayılabilecek sözleri ise erkeklerden daha az kullanmaları gösterilebilir (Aydın, 2007: 157-158). 'Kadınlardan söz ederken kullanılan dil' ile kastedilen ise toplumun kadın cinsiyetine yüklediği rollerin ve onu konumlandırdığı toplumsal statünün dile yansımasıdır (König, 1992: 26). Bir dilin söz varlığı, anlatım kalıpları incelendiği takdirde toplumdaki cinsiyet algısı ve rolleri konusunda fikir edinilebilir.

Kimi dillerde sözcüklerin de eril ve dişil cinsiyeti bulunmaktadır (Büyükkantarcıoğlu, 2006: 73). Türkçede bu anlamda bir gramatikal cinsiyet yoktur, lakin akrabalık sözleri, cinsiyet ayırıcı sözler gibi kadın ve erkek için ayrı ayrı kullanılan sözler mevcuttur. Sözcüğün gramatikal cinsiyeti bulunmasa da bazı sözcüklerin yalnız kadınlar için, bazılarının ise yine yalnız erkekler için kullanılıyor olması anlamsal ve işlevsel olarak sözcüğe cinsiyet kimliği kazandırmaktadır (Çolak, 2018: 87-125). Türkçede koç, aslan gibi sözler erkekler için kullanılırken ceylan sözcüğü kadın için kullanılması bu duruma örnek gösterilebilir.

Toplumda cinsiyetler arasında dil kullanımı bakımından görülen farklılaşmanın biyolojik ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak geliştiği görülür. Kadınlara ve erkeklere özgü dil kullanımının yanı sıra kadın ve erkek için kullanılan farklı sözcükler ve söz kalıpları da bulunmaktadır. Toplumda geçerli kadın ve erkek rolleri bu rollerle ilgili bazı yargıların da gelişmesine neden olmuştur. Yüzyıllar içinde şekillenen bu algı ve yargılar hayatın her safhasında olduğu gibi dilde de kendini göstermektedir. Dünya dillerinin birçoğunda kadın ve erkeklere ilişkin sözcük ve deyimlerde kadınlara karşı olumsuz bir tutum gözlenmektedir. Kadınlardan söz edilirken kullanılan sözcükler sık sık olumsuz çağrışımlara yol açtığı ve dildeki aşağılayıcı sözlerin genelde kadınlara gönderimde bulunduğu da bir gerçektir. Türkçede kadın için *eksik etek, kadana, kahpe, kaltak, evde kalmış* gibi olumsuz çağrışım ve anlam taşıyan pek çok sözcük bulunmasına karşın benzer nitelikteki sözlerin erkekler için olan karşılıkları bulunmamaktadır. Hatta bir erkeği aşağılamak için bile *kadın (karı) gibi, efemine* gibi kadınlara benzeten sözler kullanılmaktadır. Meslek adlarından önce getirilen 'kadın doktor', 'kadın yargıç' gibi cinsiyet belirteçleri de bu mesleklerin temelde erkeklere özgü olduğu ön kabulünün bir yansımasıdır. Öğretmen veya hemşire sözlerinin önünde kadın belirtecinin kullanılmaması da yine bu mesleklerin kadın için uygun görüldüğü algısıyla ilişkilidir. Kimi meslek adlarının önüne getirilen erkek ifadesi de mesleğin

kadınla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte özellikle haber ve olay aktarımlarında kullanılan 'Biri kadın üç kişiydiler' gibi ifadeler de dilde norm kabul edilenin erkek cinsiyeti olduğunu göstermektedir.

Dilde örtmece sözcüklerin de erkeklerden çok kadınlarla ilgili olduğu gözlenmektedir. Türkçede kadın yerine sık sık *hanım, bayan* gibi sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir. Erkek için ise bu tür sözcüklerin simetrik kullanımları bulunmamaktadır. Türkçede yetişkin bir erkek için '*oğlan'* sözcüğü kullanılmaz, kullanırsa da olumsuz çağrışımlar yapar. Erkek için kullanılan cinsiyet ayırıcı sözcüklerin evlenme veya cinsellikle ilgili çağrışımlar yapmamasına rağmen, yaşı ne olursa olsun yetişkin bir kadın için '*kız'* sözcüğü kullanılabilmekte, kız ve kadın sözcüklerinin tercih edilmesinde evlenme ve cinsellikle ilgili çağrışımlar da etkili olmaktadır. Hint-Avrupa kökenli dillerde ise bu ayrım daha keskin bir şekilde gözlenmekte, yaygın olarak bekâr ve evli kadınlar için değişik çağrı biçimleri bulunmaktadır (König, 1992: 26; Büyükkantarcıoğlu, 2006: 73-74).

Dilde kadınlardan söz ederken kullanılan sözcük ve deyimler kadınların toplumdaki yerlerini ve durumlarını yansıtmaktadır. Türkçede kadın ve erkeğin toplumsal rollerini belirten atasözlerinin çoğu kadınların geleneksel rollerine ilişkin işlevlerle ilgilidir ve kadını toplumda erkeğin bağımlılığında gösteren ifadelerle örülüdür. Bu olumsuz yargı içeren sözlerin dilden birden bire tahliye edilmesi mümkün değildir. Lakoff, dilde kadınlara ilişkin olumsuz ögeleri değiştirmeye çalışmanın toplumda kadınların yeri ve değerine ilişkin görüşler değişmeden etkin olamayacağını, genelde toplumsal değişmenin dilde değişmeye yol açtığını; tersinin çok yaygın olmadığını, olsa bile bunun son derece yavaş bir süreç olduğunu ifade eder (König, 1992: 27). Erkeğin, kadına göre daha fazla sahip olduğu toplumsal iktidarın sözcükleri, tümce yapıları, sloganları dile daha çok egemen olmakta ya da dili daha çok biçimlendirmektedir. Erkek egemen bir düşünce dünyasında dil de gittikçe eril bir yapıya dönüşmektedir (Karabağ, 2010: 26). Toplumda kadın ve erkek arasındaki rol dengesi sağlanmadıkça, toplumun kadını ve erkeği algılayışında çifte standartlar ve ayrımcılık yaşandıkça, dile dışarıdan müdahale ile yapılan değişiklikler dilin bünyesine sinmiş, dil organizmasının doğal bir parçası olmuş kalıcı değişiklikler olmayacaktır (Tanrıtanır, 2005: 39).

"Büyük ölçekli dilsel yapılarda da kimi kez açık, kimi kez örtük olarak kadın adına oluşturulmuş toplumsal ideolojileri yansıtan özellikler izlenebilmektedir. Bu noktada

kadının kendi kullandığı dilin özelliklerinden çok, toplum tarafından kadın adına kullanılan söylemin özelliği dikkat çekicidir. Ancak kadının kendi dil kullanımında da gözlenen kimi dilsel birimlerin, stratejilerin ve yapıların gücü ve denetimi elinde tutan erkeğin baskın rolü nedeniyle benimsenmiş olduğu düşünülmektedir. Hatta kadın suskunluğu bile, bir gösterge olarak ele alındığında, erkek egemen toplumsal gücün yaptırımı olarak yorumlanmaktadır." (Büyükkantarcıoğlu, 2006: 74).

Toplumda cinsiyetler arasında dil kullanımı bakımından görülen bu farklılaşmanın biyolojik ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak geliştiği görülür. Kadınlara ve erkeklere özgü dil kullanımının yanı sıra kadın ve erkek için kullanılan farklı sözcükler ve söz kalıpları da bulunmaktadır. Bu çalışmada, araştırma alanının sınırlılıkları içerisinde dilde kadın için kullanılan sözler ortaya konularak, bu sözlerin toplumsal cinsiyet algısı ile ilişkisi irdelenecektir.

### 1.4. Ana Hatlarıyla Türk Toplumunda Kadın

Türkler tarihin çok eski dönemlerinden beri farklı coğrafyalarda devletleşmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak değişik din ve inanç sistemi, kültürle de etkileşim kurmuşlardır. Uzun soluklu bu tarih içerisinde Türkler arasında yaygın inanç sitemlerinin ve yaşantı tarzlarının değiştiği de gözlenmektedir. Göçebe veya yarı göçebe bir hayat tarzını uzun süre sürdüren, kırsalda yaşayan, tarımla uğraşan nüfus ile kentlerde yaşayan nüfus arasında kültürel farklılıklar da doğmuştur. Bu farklılık toplumda kadın ve erkek rollerinin ve onlarla ilgili cinsiyet algısının da değişmesine neden olmuştur. Böylelikle yaşanılan coğrafyaya, dâhil olunan inanç sistemine, yaşantı tarzı ve ekonomik faaliyetlere göre çeşitlenen toplumsal roller nedeniyle Türk tarihinde ve toplumunda kadınla ilgili bir genelleme yapmak veya bu konuda araştırma yapmak güçleşmektedir (Selçuk 2014: 13-20).

Tarihî süreç içerisinde Türk kadınının toplumsal cinsiyet rolleri ve sosyal statü bakımından konumunda farklılıklar gözlenmektedir. Pek çok araştırmacı İslâm dininin kabul edilmesinden önceki Türk toplumunda kadının devrinin erkek tipine yaklaştığını, onun gibi ata binip, ok attığını, kılıç kullandığını ve hatta düşmanlarla savaştığını ifade etse de bu yaşam tarzının getirdiği bir gerekliliğin sonucu olarak görülebilir (Doğramacı 1992: 3); (Çimen 2008: 106-109); (Gültepe, 2013:182-188). Zira daha çok göçebe hayatın hâkim olduğu toplumlarda kadın erkek eşitliği yerleşik hayata geçmiş ve mülkiyet edinmiş topluluklardan daha gelişiktir (Berktay 2014: 41). Böylelikle

Türklerin daha hareketli bir hayat yaşadıkları dönemlerde kadın erkek eşitliği bakımından yakın coğrafyalarındaki pek çok toplumdan ileri olduklarını söyleyebiliriz. Ancak Orhun ve Yenisey yazıtlarında kullanılan dilin eril özellikleri, daha İslamiyetin ilk dönemlerinde yazılmış olan *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te yer alan kadın cinsiyetini aşağılayan ve erkek cinsiyetini yücelten ifadelerin bulunması, yine bu eserde kayda geçmiş ve oluşması uzun yıllar alan atasözlerindeki kadına dair yargılar, Dede Korkut hikâyeleri gibi henüz geleneksel Türk töresi ve yaşantı biçiminin korunduğu, kadının at binip kılıç kuşandığı dönemlere ait anlatılardaki *övünürse er övünsün kadın övünmekle er mi olur, övünmeklik avratlara bühtandır* gibi ifadeler, *dede kız mısın oğlan mısın* gibi sorularda kızın kötü haber sayılması, *oğlu olanın ak kızı olanın kızıl otağa oturtulması* gibi cümleler, daha o dönemlerde bile kadının erkeğe nazaran ikincil bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu sebeple genellikle tarih bilimi ve toplum bilimi ile ilgilenen araştırmacıların nazarından bakılan Türk tarihinde kadının konumuna bir de Türk dilinin imkân ve ifade sınırları içerisinde bakma ihtiyacı duyulmuştur.

İslâmiyet özellikle indiği Arap toplumunda kadının değerini yüceltmiş, ona evlenme, mal edinme gibi konularda haklar tanımış, yaratılış felsefesi bakımından da kadının erkekten sonra yaratıldığına dair Tevrat ve İncil anlatılarından farklı olarak bir eşitlik getirmiştir. Ancak özellikle İslam dininin ve yasalarının tarih içerisinde erkek egemen bir anlayışla yanlış yorumlanması ve uygulanması, Arap ve İran geleneklerindeki kadınla ilgili olumsuz algının dini yorumlarken ön plana geçmesi, İslam coğrafyasında kadının konumunu gerileten nedenler olarak ortaya çıkmıştır. Kadının özellikle şehirde yaşayan kesimler arasında sosyal hayattan giderek soyutlanması onun ikincil konumunu pekiştirmiştir. Türkler ise İslamiyeti ilk kabul ettikleri zamanlarda geleneksel hayatlarından birdenbire kopmamışlardır. Bu nedenle Arap, İran ve Bizans geleneklerinin ve şehirleşmenin de getirdiği nedenlerle ekonomik ve sosyal faaliyetlerden el çektirilen ve ev içi hayatla sınırlandırılan kadının giderek mahrum kaldığı, erkek egemenliğinin ise buna bağlı olarak arttığı görülmektedir (Doğramacı 1992:5-8), (Hatemi, 1997: 311-314).

Avrupa'da ise kadının hak ve özgürlükler bakımından konumu çok daha gerilerdedir. Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman kadına nazaran sosyal hayata daha görünür bir şekilde dâhil olmaları Batılı kadınların hak ve özgürlükler bakımından daha iyi bir konumda olduğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenle özellikle 18. yüzyıldan itibaren

Avrupa'da yayılan yeni fikirler ve değişen toplumsal roller kadın hakları açısından bir hareketlilik yaratmıştır. Bu durum Yenileşme ve Batılılaşma sürecinde Osmanlı kadınlarına da yansımıştır. Böylelikle Cumhuriyete kadar giden süreç içerisinde Türk kadını hak ve özgürlükleri için mücadele etmiştir. Türk kadını Cumhuriyetle birlikte pek çok konuda yasal kazanımlar elde etmekle birlikte gündelik hayatta erkeklere nazaran ikincil konumunu halâ sürdürmektedir.

Kadının sosyal, ekonomik ve yasal statüsü ile ilgili konular daha çok toplumbilimcilerin ilgi alanına girmektedir. Bu çalışmada kadının biyolojik ve toplumsal cinsiyetiyle ilgili konumunun dildeki yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle Türk dilinin tarihî metinlerinden hareketle Türk toplumunda kadının konumuyla ilgili dile ait malzeme ortaya çıkarılmıştır.

Dil toplumdaki değişikler doğrultusunda değişen ve gelişen canlı bir varlık olduğu için kadın için kullanılan dil ve buna aracı sözcüklerde de çeşitlilik görülmektedir. Böylelikle kadınla ilgili algı ve yargıların da nasıl şekillendiği takip edilebilmektedir. Türk toplumunda kadının sosyal konumunun ve toplumsal açıdan kadına bakışın nasıl şekillendiğini izlemenin yollarından birisi de Türk dilinde ve onunla üretilmiş metinlerde kadınla ilgili kullanılan sözcükleri ve anlatı dilini takip etmektir. Böylece değişik dönem ve coğrafyalarda farklı kültürlerle ve yazı dilleriyle etkileşim içinde olmuş Türk toplumunda kadının konumu ve bunun dille nasıl ifade edildiğine dair bir fikir edinilebilir.

Yazılı metinleri takip ederken bu konuda avantaj ve dezavantajlar da vardır. Zira yazının insan hayatına girdiği asırlarda çoktan şekillenmiş bir toplumsal cinsiyet algısı vardı ve erkek egemen bir toplum yapısı oluşmuştu. Egemenlik, güç ve iktidar ağırlıklı olarak erkeklerin elinde olduğu için okuma, yazma ve olayların yazıya geçimi de erkekler tarafından yapılmaktaydı. Yani tarih erkekler tarafından kaleme alınmıştı. Hatta yalnız tarih ve vaka yazıcılığı değil aynı zamanda tarih içinde şekillenen sözlü ve yazılı edebiyatın büyük bir kısmı (*mitler, destanlar, sözlü halk şiiri, diğer edebî ürünler*) -başlangıçta öyle olmasa bile tarihî gelişim içerisinde aldığı şekil bakımından- ve yazılı edebiyatın son asırlara kadar geçirdiği gelişim, erkek tarafından gerçekleştirilen bir anlatı ve edebiyat dilinin oluşmasına neden olmuştur. Böylelikle okur-yazarlık ve daha özel anlamda yazarlık bir erkek uğraşısı, erkeksi bir alan olduğu için tarihi ve edebiyatı erkek dilinden dinlemek ve erkek gözünden görmek kısıtlılığı

ortaya çıkmıştır. Bu durum yalnız edebî ürünlere değil, dinî ve hukukî metinlerin yazımına ve yorumlanmasına da yansımıştır. Erkeklerin toplumda kadını âdeta yok sayarcasına takındıkları bu dil kadının tarihî metinlerdeki görünürlüğünü kısıtlamakla birlikte bize bir fikir de vermektedir. Türk dilinin en eski en önemli yazılı belgeleri niteliğinde olan Orhun ve Yenisey bölgesi anıtları erkek diliyle kaleme alınmış metinlerdir. Ve o dönemde bile tarihi ve toplumu erkeklerin şekillendirdiği, kadınların geri planda kaldığı, tarih sahnesinin ikincil aktörleri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Tarihî dönemleri incelerken, yargı ve çıkarımlarda bulunurken yararlanılan somut veriler içeren bilim dalları ve yardımcı unsurların yanında somut olmayan ögeleri de bünyesinde barındıran dil ve edebiyat ürünlerinin katkısı yok sayılamaz. Kimi zaman kurmaca kimi zaman da gerçek konularla oluşturulan metinler bir toplumun zihniyetini yansıtan ayna niteliğindedir. Ancak bu metinlere yalnız biçimsel olarak bakmak bize yeterli bilgi vermez, metinleri metin dilbilimsel açıdan ele almak zorunluluğu ortaya çıkar. Metinlerde kullanılan dil, konunun ele alınış biçimi cinsiyet rolleri bakımından değerlendirildiğinde kadın için kullanılan sözcüklerin nitelikleri ortaya çıktığında kadının konumuyla ilgili bilgi edinmek mümkün olacaktır.

### 1.5. Tezin Amacı, Önemi ve Yöntemi

Antropoloji, sosyoloji, halk bilimi, edebiyat, tarih, din, iletişim, ekonomi, sağlık vb. bilim dallarında kadın ve kadının toplumsal cinsiyetiyle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Bu alanlarla ilgili çalışmalardan tez konusunun sınırlarıyla ilgili olanlarından faydalanılmıştır. Bu bilim dallarının yanı sıra Türk dili ve dil bilimi ile ilgilenen bilim insanları tarafından da kadın cinsiyeti üzerine çalışmalar yapılmıştır. Türkçede cinsiyet üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı kadın için ve kadınla ilgili kullanılan sözcükler üzerinedir; bir kısmı ise edebî metinlerde, atasözü ve deyimlerde, destan ve mitlerde vücut bulmuş kadınla ilgili toplumsal cinsiyet algısını ve kadının toplumdaki konumunu ortaya koymaya yönelik çalışmalardır. Ancak bu çalışmalar ya belirli sözcüklerin (kadın cinsiyeti ayırıcı sözler, akrabalık adları vb.) tarihî seyir, etimolojik inceleme, anlam özelliği gibi çeşitli kıstaslara göre tasnifi şeklindedir ya da belli bir dönem veya eserdeki kadın cinsiyetiyle ilgili görünümün incelemesi üzerine oluşmuştur.

Türk dilinin tarihî, çağdaş edebî ve dilbilimsel önemi olan metinleri üzerinde yapılan çalışmalar hayli geniştir. Orhun yazıtları, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Hikâyeleri,

destanlar, mesneviler, divan ve halk şiiri metinleri gibi tarihî ve kültürel değeri olan eserler üzerinde kadınla ilgili yapılan çalışmalar önemli bir yer tutar. Ancak bu çalışma bir söz varlığı incelemesi olduğu için burada yalnız bu tür metinlerde söz varlığı üzerine yapılmış çalışmalara kısaca değinilecektir.

Türk dilinde kadınla ilgili sözcükler üzerine yapılmış çalışmaların önemli bir kısmı cinsiyet ayırıcı sözler üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca kadınla ilgili akrabalık adları, sosyal statü anlatan sözler, kadınlar için kullanılan hitaplar da yine özellikle üzerinde durulan konulardır. Atasözleri ve deyimlerde kadınla ilgili algıya dönük çalışmaların da çokluğu dikkat çekmektedir. Kadınlarla ilgili eşya ve nesneler, giyim kuşam ve gündelik hayatla ilgili sözler de incelemelerde yer verilen söz varlığı ögeleridir. Bu çalışmalar arasında Çağatay, Zülfikar, Zieme, Samoyloviç, Karahan, Pilancı, Rasony, Argunşah, Alagözlü, Uçar, Useev'in çalışmaları içerik ve kapsam bakımından ön plana çıkan çalışmalardır. Kadınla ilgili söz varlığı üzerinde yapılmış çalışmalar hakkında daha detaylı bilgi edinmek için kaynakçaya bakılabilir.

Bu çalışmaların neredeyse tamamı makale düzeyindedir. Kapsam ve içerik bakımından ya belirli kelime listelerinin dildeki görünümü ya da belli bir dönem veya eserdeki kadınla ilgili sözlerin incelenmesi ile oluşturulmuşlardır. Bu noktada tez çalışmasının önemi ve amacı ön plana çıkmaktadır. Türkçede kadınla ilgili söz varlığı üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışma bulunmayışı ve görülen eksiklik bizi bu konuda çalışmaya yöneltmiştir. Ayrıca yalnız belli bir dönem veya belli metinler üzerinde, sınırlı sözcüklerin tespitine dayalı bir çalışma yapılmamış, aksine Türkçenin tarihî ve çağdaş metinlerinin söz varlığına bütüncül bir yaklaşımla bakılmış, bu söz varlığı içerisinde kadınla ilgili olan sözler tespit edilmiştir. Böylelikle Türk toplumunda kadınla ilgili algı ve yargıların nasıl geliştiği, kadının toplumdaki yeri ve öneminin dile yansımasının ne şekilde olduğu, dilde kadının görünürlüğü ve Türkçeden yola çıkarak Türk toplumunun cinsiyetçilikle ilgili tutumu, yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tezin ortaya koymayı amaçladığı bir başka sorun alanı da kadınla ilgili sözlerin hangi kavram alanlarında yoğunlaştığı ile ilgilidir.

Tez çalışması belirlenmiş metinlerin söz varlığının taranması üzerine şekillendirilmiştir. Taranan metinlerin Eski Türkçeden başlayarak günümüze değin yazıldığı dönemin söz varlığı konusunda fikir edinilmesini sağlayacak nicelik ve nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve

Osmanlı Türkçesine ait metinlerin yazıldığı dönemin karakteristik özelliklerini ve söz varlığını temsil eden eserler olmasına özen gösterilmiştir. Söz konusu dönemlerin metinlerinden tarih, siyaset, tıp, din, edebiyat konularında yazılmış eserler ile halk hikâyesi, mesnevi, şiir, sözlük gibi türlerde kaleme alınmış eserler tercih edilmiştir. Türkiye Türkçesinin söz varlığı için Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük* esas alınmıştır.

Çalışmada yer verilen sözler taranan eserlerin söz varlığı ile sınırlı tutulmuştur. Taranan metinlerde geçmeyen sözler araştırma alanı kapsamına dâhil edilmemiştir. Ayrıca konuşma dili ve ağız araştırmaları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Bunda iki neden etkili olmuştur. İlki Anadolu ağızlarında kadınla ilgili söz varlığı üzerine Pilancı (2002) ve Uçar (2013) tarafından hazırlanmış iki ayrı çalışmanın olmasıdır. Bir diğeri ise tarihî dönem metinlerinden itibaren Türkçenin yazılı kaynaklarında yer alan ve döneminin standart yazı diline dâhil olabilmiş söz varlığını ortaya koyabilmektir. Zira bir kavramın yazıya geçmesi görünür olmak, kalıcı olmakla eş değerdir. Kadının Türkçenin yazılı metinlerindeki görünürlüğünü tespit etmek de çalışmanın öncelikli amaçları arasındadır. Ancak şu da belirtilmelidir ki Türk yazı dilinde kadınla ilgili kelimelerin tamamının tespit edilmesi, tüm eser ve verilerin taranması ile mümkün olacaktır. Doktora çalışma sınırlarını aşabilecek böyle geniş kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmasına rağmen yalnızca örneklem üzerinde tespitlerde ve çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

Çalışma sırasında izlenen ilkelerden birisi de kadınla ilgili kavramların seçimidir. Türkçede sözcüklerin gramatikal cinsiyeti olmasa da cinsiyete özgü kullanılan veya cinsiyetçi çağrışımları olan sözler vardır. Çolak'ın yaptığı son çalışma Türkçede kimi sözcüklerin cinsiyetle ilişkisi olduğu ve yazı dilinde yalnız bir cinsiyet için kullanıldığını ortaya koymaktadır (Çolak, 2018). Metin bağlamında yalnız kadın cinsiyeti ile ilgili kullanılmış sözler tespit edilmiş, her iki cinsiyet için ortak kullanılan sözler çalışma alanı dışında bırakılmıştır. Ancak bazı sözler çağrışım ve kullanım bakımından daha çok kadın cinsiyetiyle ilişkilendirildiği için çalışmaya dâhil edilmiştir.

Taranan eserler ve dönemler arasındaki yazı dili, harf ve işaret sistemi farkları nedeniyle çalışmaya alınan örneklerde birbirinden bağımsız bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Bu nedenle çalışmada birlik sağlamak ve yazım konusundaki ikilikleri ortadan kaldırmak için sözcüğün tarihî gelişimini ve ünlüsünün özelliğini takip etmek için gerekli görülen

*ḍ, ė, ḫ, ŋ, w, ‘*, ^ dışında transkripsiyon işareti kullanılmamıştır. Sözcüklerin ünlüleri konusunda ise alıntı yapılan metni çalışan araştırmacının tercihine müdahale edilmemiştir. Bu nedenle bazı sözcüklerin ünlüler bakımından yazımında aynı dönem içerisinde olsa bile farklılıklar görülebilir.

Madde başlarına alınan sözlerde yine karışıklığı ortadan kaldırmak ve daha sade bir metin ortaya koymak amacıyla sözcüğün görüldüğü en yakın dönemdeki biçimi esas alınmıştır. Sözcüğün tarihî varyantları ve gelişimi ise yine madde başında sıralanmış, madde başının altında sıralanan örneklerde de tarihî gelişim çizgisi takip edilmiştir. Sözcüklerin anlam karşılıklarında ve Türkiye Türkçesine aktarımlarda varsa alıntı yapılan kaynaktaki anlamlandırma esas alınmış, yok ise tarafımızca anlamlandırılmıştır.

Madde başlarına tek sözcüklerin yanı sıra birleşik sözler, tamlamalar, söz grupları ve hatta cümle düzeyindeki yapılar da alınmıştır. Klasik sözlükçülük anlayışının ilkeleri dışında sayılabilecek bu tutum kadın için kullanılan söz varlığında kadınla ilgili yargıların daha net ortaya konulması içindir.

Çalışma yürütülürken taranan eserlerden elde edilen veriler anlamsal bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Birbiriyle ilişkili sözler, aynı kavram alanına dâhil edilmiştir. Bu noktada kimi sözlerin farklı kavram alanlarıyla da ilişkili olduğu görülmüştür. Böyle durumlarda sözlere daha çok ilgili oldukları ve tez bütünlüğü içerisinde bulunması gerektiğine inanılan bölümde değinilmiş, varsa bu türlü kesişmelere ilgili bölümlerin girişinde göndermede bulunulmuştur. Örneğin evli kadın için kullanılan sözler hem evlilik hem akrabalıkla ilgili bölümlerle kesişmektedir. Bu durumda ilgili sözler evlilikle ilgili bölümde değerlendirilmiş, akrabalıkla ilgili bölüme göndermede bulunulmuştur.

Söz varlığı anlam bakımından sınıflandırıldığında on dört farklı kavram alanı ortaya çıkmıştır. Bu on dört kavram alanı alt başlıklara ayrılmış, her kavram alanı kendi içerisinde de müstakil bölümlerle değerlendirilmiştir.

Çalışmanın dizin bölümünde madde başı olarak tespit edilen sözlere yer verilmiştir. Dizinde tespit edilen sözler, tarihî gelişim sürecinde görülen farklı biçimleri ve yazımdan kaynaklı oluşmuş şekilleri de dahil olmak üzere sıralanmıştır.

Çalışmanın amaçlarından en önemlisi Türk toplumunda var olan cinsiyet algısının dile nasıl yansıdığının tespitidir. Belli dönemlerde ve hatta günümüzde kadın için kullanılan

cinsiyetçi, olumsuz anlamlar taşıyan ifadeler tarafsız bir bakış açısıyla tespit edilip çalışmaya alınmıştır. Bu tür ifadelerin tarihin belli dönemlerinde dilde yer almış olması veya hâlen yaşıyor olması dil araştırmacılarının bu tür sözleri görmezden gelmesini gerektirmez. Zaman zaman toplumsal çevreler tarafından tartışılan bir konu da dilde cinsiyetçi ifadelerin sözlükten atılmasına yöneliktir. Yukarıda da belirttildiği üzere dildeki değişme ve gelişmeler doğal seyir içerisinde, toplumsal değişime paralel olduğu sürece bir anlam ifade edecektir, aksi takdirde bir sözcüğün sözlük gibi yazılı kaynaklardan çıkarılması onun gerçek dünyadaki karşılığını ortadan kaldırmayacaktır. Eserlerin taranması sırasında tanık olduğumuz bir gerçeği de belirtmek gerekirse *Türkçe Sözlük* dâhil pek çok çalışmanın sözlük bölümlerinde açıklamaların, değerlendirmelerin cinsiyetçi bir bakış açısıyla yapıldığıdır.

# II. TÜRKÇENİN KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

## II.1. KADININ BİYOLOJİK VE TOPLUMSAL CİNSİYETİYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Toplumun ve gündelik hayatın bir parçası olarak kadını değerlendirmeye başlamak için öncelikle onun toplum içinde kendisine nasıl yer bulduğu ve toplumun onu nasıl kimliklendirdiğini tespit etmek gerekmektedir. Türkçe metinlerden elde edilen veriler ışığında dilimizde kadının cinsel kimliği, toplumsal rolleri ve bu cinsiyetin toplum tarafından nasıl algılandığı, konumlandırıldığı tespit edilmiştir. Söz varlığından elde edilen veriler aynı zamanda kadın cinsiyetiyle ilgili Türk düşünce dünyasının yansımalarını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda dişi cinsi ayırmakta, adlandırmakta kullanılan sözlerden başlayarak toplumda kadınla ilgili cinsiyet algısının nasıl olduğu, bu cinsel kimlikle ilgili yargılar ve dişi cinse özgü olma anlamındaki sözler sınıflandırılarak incelemeye tabi tutulmuştur.

### II.1.1. Kadın Cinsiyetini Ayırt Etmede Kullanılan Sözler

Kadın ve erkek, bireyin biyolojik anlamda dişi veya er oluşunu karşıladığı gibi toplumun bireye sunduğu roller sistemini de karışılayan iki terimdir (Vatandaş 2007: 30). Bunlardan ilki olan biyolojik cinsiyete göre insan, erkek ve kadın olarak tanımlanmaktadır. Kadına mahsus biyolojik özelliklerle dünyaya gelen bir insanı, erkek bedeni ve beraberinde getirdiği biyolojik özelikleriyle dünyaya gelen bir insandan ayırt etmek için her iki cinsiyet ayrı sözlerle adlandırılmıştır. Aslında Türkçede insan dışındaki canlıların çoğu için de böyle bir ayrım söz konusudur ve doğuştan getirilen biyolojik cinsiyet erkeğe ve dişiye üreme, doğurganlık, besleme gibi farklı vücut yapılarının getirdiği kimi değişmez roller yüklemiştir. İnsanların sosyal hayatı ve bu sosyal hayatın beraberinde getirdiği toplumsal kurallar, biyolojik cinsiyet yanında o toplumun ihtiyaçları, gelenek ve inançları, coğrafi vb. etkenlere bağlı olarak toplumsal bir cinsiyet ve onun etrafında şekillenen roller de yaratmıştır. Erkeği yani eril cinsiyeti kadından yani dişil cinsiyetten ayırt etmek için kullanılan sözlerin bir kısmı biyolojik

cinsiyete atıfta bulunurken bir kısmı da toplumsal cinsiyeti ve ona bağlı rolleri ifade etmektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet kavramı ile ilgili algı ve çağrışımlar, toplumsal cinsiyet rollerinin konumlandırılışı; dişil cinsiyet ve eril cinsiyeti karşılamak için kullanılan sözler farklılık göstermektedir. Tarihî dönem metinlerinin söz varlığı cinsiyet ayrıcı sözler bakımından derinlemesine incelendiğinde, o dönem toplumunun biyolojik ve toplumsal cinsiyete bakış açısını ve bunun toplum düzenindeki yansımalarını görmek mümkün olacaktır.

Dişil cinsiyeti karşılamak üzere kullanılan sözler belli bir yaş evresini aşıp aşmama, evli olup olmama, cinsel birliktelik yaşamış olma veya olmama, akrabalık bağı gibi bazı alt anlam ve çağrışımları da bünyesinde barındırsa da burada bu çağrışımlardan mümkün olduğu kadar soyutlanmış sözler, eril ve dişil cinsiyet arasındaki farklılığı ifade etmek üzere kullanılmaları bakımından incelemeye tabi tutulmuştur. Zira yaş evrelerini karşılama, cinsel birliktelik yaşamış olma veya evli olup olmama, akrabalık adlandırmaları gibi çeşitli anlam özelliklerinin ağır bastığı sözler, ilgili konu başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bölümde ele alınan sözler özellikle cinsiyete vurgu yapanlardır ve daha üst bir kavram olarak dişil cinsiyeti vurgulayan, bu anlamı ön planda tutan sözlerdir. Elbette kadın için kullanılan bütün adlandırmalarda, özellikle yukarıda bahsi geçen anlamların (cinsellik, yaş, evlilik, akrabalık vb.) vurgulandığı sözlerde de cinsiyet ayırıcı bir anlam mutlaka vardır.

Türkçede cinsiyet ayırıcı olarak tespit edilen en eski sözcükler *tişi* ve *uragut* sözcükleridir. Bu iki kelimenin de dişilerin cinsel işlevlerinden yola çıkılarak türemiş oldukları düşünülebilir. Bu yönüyle ilk dönemlerden beri eril cinsiyeti adlandırmakta kullanılan *beg ( > bey)*, *er*, *er kişi*, *erkek* gibi sözlerin tarih içinde anlam açısından değişikliğe uğramadan ve söz çeşitliliğinde bazı kelime ödünçlemeleri (*adam, mert* gibi) dışında fazla bir çeşitlilik olmadan cinsel kimliğe vurgu yaparak kullanıldığı görülmektedir. Ancak dişil cinsiyeti karşılamakta kullanılan sözlerden cinsel kimliği ve işlevi vurgulayanların zamanla ötelenerek (*tişi-dişi* gibi) yerine kadının cinsel işlevini fazla ön plana çıkarmayan hatta kadının cinsel kimliğini daha zayıflaştıran, onu güçsüz addeden (*ayal* vs.) veya daha çok toplumsal cinsiyet rollerini vurgulayan (*hatun, hanım* vs.) sözlerin ön plana çıktığı görmektedir.

Dişi anlamında tarihî dönem metinlerinde en yaygın kullanılan sözlerden birisi olan *avrat* Karahanlı Türkçesinin son dönemlerinde kullanıma girmiştir. Bu sözcüğün

Türkler ve Arapların dinî, coğrafi ve kültürel yakınlaşmasının etkisiyle Türkçe *uragut* ve Arapça *ʻavret* sözcüklerinin telaffuz ve anlam benzerliği sonucunda *uragut* sözcüğünün yerini aldığı, telaffuzunun *uragut* sözcüğünün dönem metinlerinde rastlanan *urawut* biçimine yaklaştırılmasıyla da yazı dilinde kısa sürede yaygınlaştığı görülmektedir (Güner 2013). Aşağıda verilen örnekler incelendiğinde sözcüğün genç kızlar da dâhil olmak üzere çocukluk çağını aşmış tüm yaş evresindeki dişileri karşılamak üzere kullanıldığı görülmektedir.

Tarihî dönem metinlerinde sıklıkla karışılaştığımız *ẖâtun (ẖatun, hatun, hatun, ẖatın)* Türkiye Türkçesinde kullanılan *kadın* sözcükleri dişi cinsiyeti anlatmak için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Her iki kelimenin kökeni ve yapısıyla ilgili çeşitli görüşleri bir arada değerlendiren Argunşah, Eski Türkçedeki *katun* kelimesinden varyantlaşmayla meydana gelmiş olan *ẖâtun* sözcüğünün anlam değişmesi veya gelişmesi yoluyla *kadın* sözcüğüne de kaynaklık ettiğini ve cinsiyet ayırıcı bir sözcük olarak karşımıza çıktığını belirtir. Yaşlı kadınları ifade eden *karı* sözcüğü de zaman içinde anlam genişlemesi yoluyla cinsiyet adlandırmada kullanılan bir söz olarak kullanılmıştır (Argunşah 2017: 82-95).

*Evçi, ibçi* gibi sözlerde ise kadınların toplumsal cinsiyetinin ön planda olduğu görülmektedir.

*Eksikli*, *eksik etek*, *kaşık düşmanı*, *zaʼîfe, zaʼîfa, zuʼafâ* gibi adlandırmaların ise dişi cinsiyeti zayıf, güçsüz, âciz, bakıma muhtaç ve yetersiz görmek gibi bir algıyla kullanıldığı görülmekle birlikte bu sözlerin daha geç dönemlerde kullanılmaya başlandığı, erken dönem metinlerinde bu gibi âcizlik ifade eden adlandırmaların bulunmadığı görülmektedir.

Kadın cinsiyetini ifade etmede kullanılan sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**avrat (~ ʻavrat ~ ʻawrat ~ awrat ~ ʻavret~ ʻavrât)** "kadın"

> *furuş tedüki* ***ʻavratlar*** *erür taht üze münmiş bolur. (69/15)* "Furuş dediği, tahtlar üzerinde oturacak olan kadınlardır." (OKTS 193)
>
> *andın ʻawratı çağırdı yüzüni urdı yaʼni elin eline* ***ʻawrat*** *ʻadatı kebi neteg kim ʻacab nerseler körseler… (54/2)* "Bunun üzerine (İbrahim'in) karısı haykırdı, elini yüzüne vurdu, yani kadınların âdetleri üzere acayip bir şey gördükleri zaman yaptıkları gibi elini eline vurdu." (OKTS 61)

*ol kişini ‘arab hesur teb ayur kim ol erniŋ* ***awratlarga*** *haceti bolmasa. (17b/4)* “Araplar kadına ihtiyacı olmayan erkekleri saf (bakir) diye adlandırırlar.” (OKTS 128)

*‘****avratge*** *er üç nerse üçün kerek.* “Kadına koca üç şey için gerek.” (KE 167r/4)

***‘avretlerge*** *ẖatne kılmak Hâcerdin kaldı.* “Kadınlara sünnet olmak Hacer’den kaldı.” (KE 48r/14)

*yüklüg kıldı* ***‘avratnı.*** “Kadını hamile bıraktı.” (ME 28/2)

*ol* ***‘avretke*** *aydılar.* “O kadına söylediler.” (NF 48/11)

*ay irenler yat çerige ot uruŋ / yâ barıp* ***‘avrat*** *kumâşın kiyip ivde oturuŋ* “Ey yiğitler (erkekler) yabancı askeri ateşe verin, ya da gidip kadın elbisesi giyip evde oturun.” (GT 11b/4-5)

***‘avrât*** “kadın” (EDM 14a/4)

***‘avrat*** “kadın” (EKK 67a/4)

***awrat*** “kadın” (ETZ 3b)

***avrat*** *“Kadın. Türkmencedir. Arapça* ***‘avrat****’tan alınmıştır.”* (KMTT 26b/4, 5)

*çü tenhâ kala bir* ***‘avret*** *bir oglan / üçincisi olur elbette şeytân.* “Bir kadınla bir erkek yalnız kalınca üçüncü kişi elbet şeytan olur. ”(ŞHŞ 2769)

*Basrada bir* ***‘avrat*** *var idi.* “Basra’da bir kadın vardı.” (TE 46b/1-2-3)

*er ü* ***‘avrat*** *şehr içinde ne ki var/ yüzini görür kalu(r) hayrân u zâr.* “Kadın erkek şehir içinde her kim varsa onun yüzünü gören ona hayran kalır ve aglar.” (YZ 373)

*erleri ve* ***‘avratları*** *karşu geldiler.* “Erkekleri ve kadınları karşıladılar.” (TA Bâb 10/ 12)

*ulu kişilerden işitdük cehân / ki* ***‘avret*** *mizâcın tutar bu cihân.* “Ulu kimselerden işittik ki bu cihan kadın mizacındadır.” (SNB 309)

*eger erdür eger* ***‘avratdur*** *korḫusı agaç.* “Erkek olsun kadın olsun korkusu ağaç[tır].” (DKOD 29b 13)

***‘avratlar*** *dört dürlüdür.* “Kadınlar dört türlüdür.” (DKOD 59b 7-8)

*garibe ‘**avratım** bîkesim; emânetim yakaŋ gibi boynuŋa, baŋa medet eyle. (Ferec. XV. 150)* “Garip, kimsesiz bir kadınım, yakan gibi boynuna emanetim, bana medet eyle.” (TSV 3171)

*ilerü zamanda ‘**avratlara** ve uşacık oğlanlara miras virmezlerdi. (Cev. Es. XV. 144)* “Önceleri kadınlara ve küçük çocuklara miras vermezlerdi.” (TSVI 3994)

*eğer bir **avrat** kırk günedek arı olduktan sonra açla eri yanına gelmezden öndin her gün üç dirhem içse… (M. Bay. XIV. 134-1)* “Eğer bir kadın kırk güne dek temizlendikten sonra aç karnına kocasının yanına gelmeden önce her gün üç ölçü içse…” (TSI 5)

*‘âkil olan **avratın** aŋul sözüne mağrur olmaya. (Kesir. XV. 277-2)* “Akıllı olan [kimse] kadının yumuşak sözünden gururlanmaz.” (TSI 172)

***avrat** kısmınıŋ ekseri erinden bir güzel er görse lâbüt ona meyleder. (Hamza. XIV. 19,13)* “Kadın kısmının çoğu kocasından yakışıklı bir erkek görse şüphesiz ona meyleder.” (TSI 118)

***avratların** arıları arı erenlere lâyıktır ve arı erenler dahi arı **avratlara** layıktır (Leys. Mu. XV. 60-2)* “Kadınların temizleri temiz erkeklere layıktır, temiz erkekler de temiz kadınlara layıktır.” (TSI 194)

*fülân **avrat** nicedir. (Cennet. XV. 231)* “Falanca kadın nasıl biridir?” (TSIV 2855)

*mumîlât (Ar.) “erenlerin gönüllerini kendülere akıtan **avratlar**” (Bab. XVI. 2, 330)* “mumîlât: Erkeklerin gönlünü kendilerine akıtan kadınlar” (TSIV 2428)

***avret (avrat)** Ar. “1.(amiyanesi: avrat] karı, mer’e, zen: er ve **avrat**.2. Tr. karı, zevce: **avratı** vefat etmiştir.* “1. (Amiyane tabirle avrat) kadın 2. Karı, zevce: Karısı vefat etmiştir.” (KT 81)

***avret** “Setri vacip olan a’zâ-i beden, açığı haram olan yerler. Türkîde mesture nisâ, **avrat**.”* “Bedenin örtülmesi vacip olan azası, açığı haram olan yerler. Türkçede örtülü kadın, kadın.” (LO 555)

***avrat** “kadın”, “**Avrat** var, arpa unundan aş yapar; **avrat** var buğday unundan keş yapar.”* (TÜS 192)

**başı örtülü** “kadın”

*hergiz* ***başı örtülüler*** *ile oturma, eğer ol Râbia dahi olursa. (Tez. Ba. XV. 45)* "Eğer Rabia dahi olsa asla kadınlar ile oturma." (TSI 439)

**bayan** "kadın"

*Bir* ***bayan*** *geldi.* (TÜS 285)

**dişi (~ tişi ~ tişig)** "kadın"

***tişi*** "kadın" (EUTS 157)

*takı yime kim kayu kayu* ***tişi*** *tınlıg urı ogul tileser* "Ve yine herhangi bir kadın, bir erkek çocuk dilese." (KP 73/74)

***tişi*** *etözlügler üçün kut kolunur men... alkugun tegşilip irkek etözün bulsunlar* "Dişi bedenliler için kut diliyorum. Hepsi değişip erkek bedeni bulsunlar, erkek gibi olsunlar." (UAY 121/22)

***tişi*** "kadın" (DLT III/224)

*biliglig biligsiz kaçan teŋ bolur/ biliglig* ***tişi*** *er cahil er* ***tişi.*** "Bilgili ve bilgisiz eşit olur mu? Bilgili dişi erkek ve cahil erkek dişidir." (AH 87-88)

***tişig*** *boşlag ıḍma yapa tut kapug/* ***tişidin*** *tegir erke teŋsiz kamug.* "Dişiyi başıboş bırakma, kapıyı kapalı tut; erkeğe her türlü uygunsuzluk dişiden gelir." (KB 1303)

*yatıg ewke ıḍma çıkarma* ***tişig****/ katılmaz da aşnu sınagıl kişig.* "Yabancıyı eve sokma, dişiyi çıkarma; içli dışlı olmadan önce kişiyi sına." (KB 1304)

*badurusti anlar kim ınanmazlar aḫıratka atarlar ferişte*lerge ***tişiler*** *atlarını. (59b/12)* "Hakikatte, ahirete inanmayanlar meleklere dişilerin adlarını verirler." (OKTS 61)

*resîdelikge yawudı* ***tişi/*** *hayız körmekge yavugan* ***tişi.*** " Kız ergenliğe yaklaştı. Âdet görmeye yaklaşan kız." (ME 14/6; 14/7)

*bėrür kimke tilese* ***tişiler*** *bėrür kimke tilese erkekler azu cüftler kılur olarka erkekler hem* ***tişiler*** *kılur kimni tilese kısır.* "Dilediğine kız çocukları, dilediğine erkek çocukları verir. Yahut o çocukları erkekler, dişiler olmak üzere çift verir, dilediği kimseyi de kısır yapar." (TKT 36/34a1)

*ol kim okıyur sizin üze bitig içinde atasız* ***tişiler*** *içinde.* "Kitapta, kendilerine (verilmesi) farz kılınan (miras)ı vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara..." (TKT 26/85b2)

*ana karnında oglan erkek mü yâ takı* ***tişi*** *mü anı takı hêç kişi bilmez.* "Anne karnındaki çocuk erkek midir yoksa dişi midir onu da hiç kimse bilemez." (NF 234/9)

***tişi*** "kadın" (KTS 277)

***tişi*** "kadın" (CC 47b/5)

***tişi*** "kadın" (KMTT 26a/8)

*bu cümle èren hem bu cümle* ***tişi*** "Bütün erkekler ve dişiler..." (MM 2a/15)

***tişiler*** *ayası takı yüzidin/ önin bilgü 'avret tükel özidin/ èren èrdin örtmiş tèg ök hem* ***tişi/ tişilerdin*** *örtgü hem öz kızıdın* "Kadınlar avuç içlerinden ve yüzlerinden başka yerlerinin avret yeri olduğunu bilmelidirler. Erkeklerin erkeklerden sakındığı gibi kadınlar da kadınlardan ve öz kızlarından sakınarak avret yerlerini örtmelidir." (MM 5b/71)

*bir erkek bir* ***tişi*** "Bir erkek bir kadın." (KE 24v/1)

*hayız kördi* ***tişi*** *yâ arıldı* "Kadın hayız gördü ve temizlendi." (ME 2/6)

*irkegini kırdılar,* ***dişisini*** *esîr itdiler.* "Erkeğini öldürdüler ve kadınlarını esir ettiler." (TA Bâb 12/ 15)

*getürüŋ kimi bulsaŋ uş kişiden/ Eger irkekden ola ger* ***dişiden.*** "Erkeklerden veya kadınlardan kim olursa olsun bulduğunuzu getirin!" (ŞHŞ 1316)

*eyü dirlik düzetmekdür* ***dişiye*** */ yavuz addan ölüm yig er kişiye* "Kadın için [güzel olan] iyi geçinmektir. Er kişi için ölüm kötü ad sahibi [olmaktan] iyidir." (ŞHŞ 3724)

*kişiler arasında bir* ***dişi*** *yok* ***/dişiler*** *olduğu yerde kişi yok.(Hikmet. XV. 198)* "İnsanların arasında bir kadın yok, kadınların olduğu yerde ise insan yok." (TSII 1184)

***dişisin*** *beline değin gömeler/ taş ile öldürüp toprak yumalar. (Tennuri. XV. 122)* "Kadını beline kadar toprağa gömeler ve taş ile öldürüp toprakla örteler." (TSII 1184)

***dişi ~ tişi*** "kadın" (KTS 62)

***dişi*** *"insanda ve hayvanatta erkek mukabili, ünsâ, mâde"* "İnsanlar ve hayvanlar arasında erkeğin karşıtı, dişi, kadın." (KT 258)

***dişi*** "kadın" (TÜS 680)

**dişi kişi (~ tişi kişi)** "kadın"

***tişi kişi*** "kadın" (EUTS 157)

***dişi kişi*** *"mer'e (Ar.), zen (Fa.)" (Men. Cev. XVII. 24)* "kadın" (TSII 1184)

**eksik etek** "kadın"

***eksik etek*** *"nisâ"* "kadın" (LO 132)

***eksik etek*** "kadın" (TÜS 771)

**eksikli** "kadın, dişi"

***eksiklileriŋ*** *er düzer eksik gediklerin. (Vasıf. XIX. 47)* "Kadınların eksik gediklerini erkek giderir." (TSIII 1413);

***eksikli*** "kadın" (TÜS 771)

**evçi** (~ **ibçi)** "kadın"

*birük adın adın öge bilge atlıg yüzlüg er* ***evçi*** "çeşitli, meşhur, hakîm, asil, saygı değer erkek ve kadın(ların)" (KP 136/137);

*ẖâyız* ***ibçige*** *kılıçnı körgüzmegeyler* "Aybaşılı kadına kılıcı göstermeyeler." (MG 84a/6)

***ibçi*** "kadın" (EKK 67a/4)

**gacı** "kadın, dost, sevgili, metres" (TÜS 897)

**hanım** "kız ve kadınlara verilen unvan, bayan"

***Hanımlara*** *mahsus kamara.* (KT 424)

***hanım*** *"1. kız ve kadınlara verilen unvan, bayan: Ülker* ***Hanım****"* (TÜS 1042) "*2. kadınlığın bütün iyi niteliklerini taşıyan:* ***Hanım*** *kadın"* (TÜS 1042)

**hatun (~ ẖatun ~ ẖatın ~ ẖâtûn~ ẖâtun ~ ḥatun)** "kadın"

*avval* ***ẖatunlardın*** *musulmân bolgan Ḫadîca erdi* "Kadınlardan ilk Müslüman olan Hatice idi." (NF 5/14)

*bir* ***hatun*** *var idi anı Mu'azî Gadevî dirlerdi.* "Mu'azî Gadevî denilen bir kadın vardı." (TE 18a/8)

***ẖatunga*** *bitig bėrdi* "Kadına mektup verdi." (NF 48/8)

***ẖatun*** *karısa körksüz bolur* "Kadın yaşlanınca çirkinleşir" (KE 8r/14) *köŋli ol* ***ẖatunga*** *meyl kıldı* "Gönlü o kadına meyletti." (KE 21v/5)

***ẖatun*** "kadın" (ETZ 18b)

***ẖatun ~ ẖatın*** "kadın" (EDM 14a/2);

*ocaguŋa ancılayın* ***ẖâtûn*** *gelsün.* "Ocağına onun gibi kadın gelsin." (DKOV 59b 10) *bir nice* ***ẖâtunlar*** *anı söyledi* "Nice kadınlar ona söyledi." (KY 18b/ 704)

*çü* ***ẖatun*** *işüdür dir iy nâm-dâr/ Süheyl adlu bunda ne şehzâde var.* "Hatun işitti dedi ki ey şöhretli, namlı kimse burada Süheyl adlı bir şehzade var mı?" (SNB 1105)

***ẖâtûnga*** *koşanma ve hîzga işenme* "Kadına katılma ve ibneye bağlanma." (NS 25a/377, s. 200)

*erenleriŋ bağ u bustanı, teferrücgâhı, gülistanı* ***hatunların*** *gülzar-ı cemalleridir. (Mevahib. XVI. 202)* "Erkeklerin bağ ve bostanı, gezindikleri yer ve gülistanları kadınların güzel yüzleridir." (TSIII 1491)

*melik eyitti: ey* ***hatun****, oğlancuğum oda bıraktın nesne demedim* "Melik dedi ki: Ey kadın evladımı ateşe attın, bir şey demedim." *(Ferec. XV. 220)* (TSVI 4311)

***hatun*** *"kadın"* (LO 636);

***hatun*** *"kadın", "Birdenbire uzun boylu, diri memeli bir* ***hatun*** *askerin önüne çıktı." - S. F. Abasıyanık.* (TÜS 1060)

**ẖatun kabîlesi** "kadın milleti, kadın soyu"

***ḫatun kabîlesinde*** *sendin burun îmân keltürgen bolmagay* " Kadın soyundan senden önce iman eden olmayacak." (KE 187r/2)

**hatun kişi (~ ḫatun kişi ~ ḫâtûn kişi)** "kadın"

*gördiler ki bir* ***ḫâtûn kişi*** *gelür.* "Bir kadının geldiğini gördüler." (DKOV 112b 3)

*er olan kişinüŋ savaşdur güni / ki* ***ḫatun kişi*** *gözedür dügünü.* "Erkek olan kişinin mutlu günü savaştır, kadınlar ise düğünü beklerler." (SNB 2566)

*bilgil iy tâlib kim* ***ḫatun kişilerde*** *taş az hâdis olur eger olsa 'ilâcı 'asir olur şol sebebden kim 'avretlerüŋ 'ilâcında mevânî çok olur* "Ey öğrenci bil ki kadınlarda taş az görülür, eğer görülürse de tedavisi zor olur çünkü kadınların tedavilerinde maniler çoktur." (CH P102b 4-5)

***hatun kişinin*** *son eri kim olursa âhirette eri olur. (Kesir XV. 396)* "Kadının son kocası kim olursa ahirette de kocası o olur." (TSV 2954)

*ne ḫoş didi ol* ***ḫatun kişi*** *kendü oglına* "O kadın kendi oğluna ne güzel söyledi." (GT2 60b/1)

***ḫatun kişi*** *kaçan kim tüşse baş yabukı başından namâz içinde* "Kadının namazda başörtüsü başından düşerse..." (İMS 192b/1)

*yâ* ***ḫatun kişi*** *bolsa* "ya kadın olsa" (İMS 64a/6)

***hatun kişi*** *"mer'e"* "kadın" (LO 241)

***hatun kişi*** *"kadın", "Gelgelelim delikanlı meteliksiz,* ***hatun kişi*** *çok zengin bir adamın karısı." - N. Hikmet.* (TÜS 1060)

**havâtîn** "kadınlar"

***havâtîn*** *"hatunlar"* (LO 636)

**Havva kızı** "deneyimli, yaşlı, saygı gösterilen kadın"

*"Adlarına kadınana denilen* ***Havva kızlarını*** *biricik can yoldaşı olarak gösteriyordu." - O. C. Kaygılı* (TÜS 1258)

**işi (~ ışlar ~ işiler)** "kadın, zevce"

***işi*** *"kadın, zevce, eş, hatun"* (EUTS 67)

*bolmaŋlar ol* ***işler*** *teg kim buzdı egirmiş yipini* "Eğirdiği ipini bozan kadınlar gibi olmayın." (TKT 30/80b1)

***işler*** *"kadın, zevce" ~* ***ışlar*** *: Kadın. Aslı "****işiler****"dir, "hanım" demektir". Bu kelime cemidir, müfret olarak da kullanılır. Saygın kadınlara "****işler****" denmesinin büyük bir hikâyesi vardır. "i" harfi yeğnilik olsun diye atılmıştır.* (DLT I/117)

***ışlar*** *yigne sapındı* "Kadın iğneye iplik saplamayı üzerine aldı." (DLT II/150)

*tilin sözlemiş sözde yanmaz eren / sözünde yanıglı* ***işiler*** *sanı* "Erkek verdiği sözden geri dönmez; sözünden dönenleri sen kadın bil." (KB 5080)

**inâs** "kadın, dişi, kız"

***inâs*** *cm. ünsâ. "dişiler, kadınlar, kızlar"* (KT 513)

**kadın** "dişi"

*Âlet-i ünsiyyet-i muamele-i tabiyye müsait olmıyan avrata,* ***kadına*** *ıtlak olunur ki Türkçesi aslaktır." (Kam. Os. XIX. 3, 422)* "Cinsel organı doğal yoldan birleşmeye uygun olmayan kadına derler ki Türkçesi aslaktır." (TSI 245)

***kadın*** *"[Aslı: Emretmek demek olan "kadamak"tan "kadın", mu'arrebi: hâtûn.] İnâs, nisâ tayfası:* ***Kadınlara*** *mahsus salon; kadınların yeri ayrıdır."* (KT 561)

***kadın*** *"erişkin dişi insan, hatun, hatun kişi, zen", "Yanlarında, kendileriyle ahbaplık edecek dostlar, hizmetlerine koşacak* ***kadınlar*** *veya erkekler görmek isterler." - A. Ş. Hisar.* (TÜS 1258)

**karı (~ karu)** "kadın"

***karu*** *sikmek* "kadınla cinsel ilişkiye girmek" (ETZ 12a)

*ozan eydür:* ***karılar*** *dört dürlüdür,* "Ozan der ki: Kadınlar dört türlüdür." (DKOD 5b /5-6-7)

*bedise (Fa) "Ağırşak ki* ***karılar*** *iplik eğirecek iğe geçirirler ve çadır direğinin tepesine geçirdikleri tablaya dahi derler." (Bürh. XVIII- XIX. 106)* "bedise: Ağırşak ki kadınlar iplik eğirecek iğe geçirirler ve çadır direğinin tepesine geçirdikleri tablaya da derler." (TSI 42)

*mûşger (Fa.) "Nevhager mânasınadır ki Arapların nebbâha ve neddâbe ıtlak eyledikleri* ***karıdır.*** *"* "mûşger: Ağıtçı anlamındadır ki Arapların *nebbâha* ve *neddâbe* dedikleri kadındır." (TSI 43)

*cenaze önünde ve* ***karıların*** *aralığında meyyitin evsafını zikr ü tâdat ederek a'lâ savt ile girye idüp* ***karılar*** *dahi ana mütabaat ile girye ve zari ederler. Türkide ağıtçı tâbir ederler. (Bürh. XVIII- XIX. 576)* "Cenazenin önünde ve kadınların arasında meyyitin niteliklerini zikrederek yüksek sesle ağlayıp kadınlar da ona uyarak ağlarlar." (TSI 43)

*cegaze (Fa.) "Ve kızılcaya derler,* ***karılar*** *yüzlerine sürerler." (Bürh. XVIII-XIX. 203)* "cegaze: Allığa denir ki kadınlar bunu yüzlerine sürerler." (TSIV 2540)

***karı*** *"İnsanın dişisi, mer'e, zen, nisâ tayfasından:* ***Karılar*** *hamamı; çamaşırcı* ***karı****; aşçı* ***karı****. [Hürmet meram olundukta kadın denilir.]"* (KT 593);

***Karılar*** *erkeklerin her işini göremezler karılık bazı hizmetlerin ifasına manidir.* (KT 594)

***karı*** *"avrat, nisâ, mer'e, ünsâ"* "kadın" (LO 215);

***karı*** *"kadın", "Analar ağlıyor, nişanlılar ağlıyor,* ***karılar*** *ağlıyordu fakat Saliha kadın buna alışmıştı." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1328)

**karı kız milleti** "toplumun dişi cinsten oluşan bölümünün tümü" (TÜS 1328)

**kaşık düşmanı** "kadın"

***kaşık düşmanı*** *"hane halkı, ayal"* "[içinde kadının da bulunduğu] hane halkı"(LO 219)

***kaşık düşmanı*** *"kadın, zevce"* "kadın, eş" (KT 602)

***kaşık düşmanı*** *"kadın, eş"* (TÜS 1346)

**kız (~ ḫız)** "kız, genç kadın"

***ḫız*** *"kız" (Oğuz ve Kıpçaklarca) ~* ***kız****: Bunlar Türklerin "****kızım****" dediği yerde "****ḫızım****" derler.* (DLT III/218)

*kördi Biy da paḫıllandı, yüreklendi üsne* ***ḫızlarınıŋ*** *da oglanlarınıŋ kensiniŋ da ayttı.* "Bey gördü ve kıskandı. Kendi kızları ve oğullarından dolayı yüreklendi ve şöyle dedi." (EKZ 35d/32-19)

*birük kız tileser yime körkle* ***kız*** *kelürür* "Fakat kız çocuğu dilese, yine güzel bir kız çocuğu (dünyaya) getirir." (KP 77)

*ogul* ***kızka*** *ögretgü erdem bilig/ bu erdem bile bolsu kılkı silig* "Oğula ve kıza bilgi ve erdem öğretmeli ki onlar iyi ve güzel yetişsinler." (KB 1228)

*ular kuş ünin tüzdi ünder işin / silig* ***kız*** *okır teg köŋül birmişin* "Keklik, sesine bir ahenk vererek eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor." (KB 75)

*kara çumguk ötti sıta tumşukın / üni oglagu* ***kız*** *üni teg yakın* "Ala karga mızrak gibi gagasıyla ötüyor; sesi, nazlı bir kızın sesi gibi cana yakın." (KB 77)

*senge tapungay sakındım… kız ogul teg tapugka yaramas (17/12)* "Sana hizmet eder zannettim… (fakat) kız, oğlan kadar dini hizmete uygun değildir." (OKTS 252)

*Zikriya aydı bu* ***kızını*** *ektilemeklik hakrak turur anıŋ üçün kim yarlıg meŋe keldi…* "Zekeriya dedi: Bu kızın yetiştirilmesi için ben daha uygunum, çünkü ben buyruk aldım…" (OKTS 104)

*meniŋ birle tuggan* ***kızını*** *alur men* "Benimle birlikte doğan kızı alırım." (KE 15v/7)

*sekkiz oglan tugurdı: törti erkek takı törti* ***kız*** *erdi* "Sekiz çocuk doğurdu: dördü erkek ve dördü kızdı." (NF 5/1)

*ol* ***kız*** *takadan kördi kim karındaşına aş içinde agu birdiler* "O kız pencereden kardeşine yemek içinde zehir verdiklerini gördü." (GT 12a/1)

*ne ola bir kişi virseyidi nişân/ ki bir* ***kızdur*** *atası adı fülân* "Babasının adı filanca olan bir kızdır diye bir kişi bir işaret verseydi ne olurdu?" (SNB 580)

*ol* ***kızuŋ*** *adı Züleyẖâdur be-nâm/ zühre anuŋ hüsni katında gulâm* "O kızın adı Züleyha'dır ve Zühre yıldızı onun katında köledir." (KY 9a/ 305 306)

*oturdı ol fitne gözlü* ***kızlar*** *ile* "o fitne gözlü kızlar ile oturdu." (ŞHŞ 1196)

*ol kız eyle* ***kız*** *degildür ki saŋa gözüke.* "O kız öyle sana görünecek bir kız değildir." (DKOV 70b 13)

***kız*** *kendözünü bezedi, aŋa hot bezenmek ne hacet idi. (Ferec. XV. 36)* "Kız kendini süsledi, gerçi onun süslenmeye ihtiyacı yoktu." (TSI 119)

***kız*** *kendözünü bezedi Ebül- Kasım'ın katına varıp yanında oturdu. (Ferec. XV. 17)* "Kız kendini süsledi, Ebül- Kasım'ın huzuruna varıp yanına oturdu." (TSI 534)

**kızı gelini** "toplumun dişi cinsten oluşan bölümünün tümü"

*akıncılar kâfirüŋ elin günin urub* ***kızın gelinin*** *esîr etdiler.* "Akıncılar kâfirin ülkesini ele geçirip kızını, gelinini (kadınlarını) esir ettiler." (DKOD 128a 8)

*kaza beŋzer* ***kızı gelini*** *ag çıkarmış kara giymiş.* "Kaza benzeyen kızı gelini (kadınları) ak çıkarıp kara giymiş." (DKOD 50b 6)

**kızı kısrağı** "birinin ailesindeki kızlar ve kadınlar" (TÜS 1434)

**kız kişi** "genç kız"

*agız dilden,* ***kız kişi****, ḫaber maŋa. kara başum kurbân olsun bugün saŋa!* "Ey genç kız! Ağzınla dilinle bana haber ver ki bu kara başım bugün sana kurban olsun!" (DKOD 53b 5)

*agız dilden,* ***kız kişi****, ḫaber baŋa, kara başum kurban olsun,* ***kız kişi*** *benüm saŋa!* Ey genç kız! Ağzınla dilinle bana haber ver ki bu kara başım benim sana kurban olsun!" (DKOV 77b 9-10)

**kızları ḫatunları** "toplumun dişi cinsten oluşan bölümünün tümü"

*Kurayş kabîlasınıŋ* ***kızları ḫatunları*** *mübârek-bâd kılu kirdiler* "Kureyş kabilesinin kızları kadınları mübarek olsun demeye geldiler." (NF 160/5)

**koduz** "kadın"

*yılkısın barımın kızın* ***koduzun*** *kelürtüm* "Malını, mülkünü, kızını, kadınını getirdim." (KÖKY 247)

**kunçuy** "kadın"

*kirtgünmiş erenler kirtgünmiş* ***kunçuylar*** "mümin erkekler, mümin kadınlar..." (TKT 33/3b3)

**mama** "kadın" (EUTS 86)

**mer'e** "kadın"

***me're*** *"avrat, emri'e."* (LO 723)

**nisa (~ nisâ)** "kadın"

*andan sonra Abdulmuttalip Mekke ehlinin sagir ve kebir ve ricâl ve* ***nisalarına*** *şükrane içün azîm konukluk kıldı ve etrafta kabâil ve ulu seyyitler konukluğa geldiler. (Si. Da. XIV. 121-1)* "Ondan sonra Abdulmuttalip Mekke ahalisinin ulularına, erkeklerine ve kadınlarına teşekkür etmek için büyük bir şölen tertip etti ve bu şölene civardaki kabileler ve seyyitler geldiler." (TSIV 2648)

***nisâ*** *"karılar taifesi, merre, zenân. ç. nisvân"* "kadınlar" (LO 775)

***nisâ*** *"kadınlar, inâs: tâife-i nisâ"* "kadınlar" (KT 921)

***nisa*** *"kadın"* (TÜS 1773)

**nisvân** "kadınlar"

***nisvân*** "kadınlar" (KTS 201)

*el-kasab (Ar.) "Türkide* ***nisvan*** *ana üskülü bezi ta'bir ederler." (Kam. XVIII-XIX. 1, 232)* "el-kasab: Türkçede kadınlar ona *üskülü bezi* derler." (TSVI 4093)

***nisvân*** *"kadınlar, inâs, tâife-i nisâ:* ***Nisvân*** *hamamı."* "kadınlar, kadınlar hamamı" (KT 922)

***nisvân*** *"nisâlar taifesi, zenân"* "kadınlar" (LO 775)

**saçı uzun** "kadın"

***saçı uzun*** *"eksik etek, dişi, ehilletî gibi tabirat"* (LO 325)

**sit (~ sitt ~ sittî)** "hanım, hatun, kadın"

***sit*** *"hanım, hatun"* (KT 1082)

***sitt*** *"seyyide, hatun"* (LO 816)

***sittî*** *"seyyideti, hanım, banu"* (LO 816)

**uragut** "kadın"

***uragut*** "kadın" (DLT II/254)

*alıŋ âzâd tişiler* ***uragutlardın.*** "Kadınlardan hür kadınlar alın." (TKT 26/1b1)

*iki yüzlügler, iki yüzlüg* ***uragutlar****, amarıları amarıdın fermânlayurlar ėsizlikdin* "İki yüzlüler, iki yüzlü kadınlar bazıları bazılarına kötülüğü emrediyorlar." (TKT 29/47a2)

*yük kötürmez hîç* ***uragut*** *koḍmaz* "Dişi (ancak onun bilgisi altında) hamile kalır ve doğurur." (TKT 36/2b2)

*arıgsızlık körgen* ***uragut*** *oglı* "âdet gören kadının çocuğu" (KE 121v/14)

*Mısr* ***uragutları*** *belâsındın özümni sakladım* "Mısır kadınlarının belasından kendimi korudum." (KE 104v/15);

***uragut*** "kadın" (KTS 293)

*ey nice hublâ* ***uragut*** *bî-adet / vaktı gelmedin bırağur dir veled. (Melhame. XIV-XV. 96-2)* "Nice güzeller ve kadınlar vakti gelmeden çocuklarını bırakırlar." (TSVI 3965)

**uzun tonlug** "kadın"

***uzun tonlug*** *közüŋ üsin kölke ıçgınmış* "(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş." (IB 22)

**ünsâ** "kadın, dişi, kız"

***ünsâ*** *Ar. cm: inâs. "dişi kadın, kız"* (KT 1272)

**za'îfe (~ za'ife ~ za'îfa)** "kadın"

*erenlerni* ***za'ifelerni*** *oglanı uşakı birle cümleni otka saldılar (129b/11)* "Erkekleri, kadınları, çocukları ile birlikte hepsini ateşe attılar." (OKTS 110);

*yana bir* ***za'îfanı*** *körermen tamug içinde saçından asılmış dimâgı kaynayur erdi.* "Cehennem içinde bir kadını gördüm, saçından asılmıştı ve beyni kaynıyordu." (NF 67/15-17)

*ey* ***za'îfalar*** "Ey kadınlar!" (NF 26/13)

*bir* ***za'îfe*** *bar erdi Zelîḫâ atlıg* "Zeliha adlı bir kadın vardı." (KE 74v/20)

**zen** "kadın"

*ne **zenler** var ki meydan-ı sühande / erenlerden yeğ urur topa çevgân. (Letaif. XVI. 69)* "Söz meydanında öyle kadınlar var ki topa çevgen ile erkeklerden daha iyi vururlar." (TSIII 1492)

*nice sûrette **zen** mâ'nide erdir / nice er var ki avrattan beterdir. (Yuz. Şems. XVI. 110)* "Nice [kadın] vardır ki surette kadındır ama manada erkektir. Nice erkek de vardır ki kadından beterdir." (TSIII 1485)

***zen** "karı, nisâ, zevce, avrat. ç. zenân"* "kadın" (LO 887)

***zen** "Fa. cm: zenân. Karı, kadın, mer'e"* "kadın" (KT 1357)

***zen** "kadın"* (TÜS 2651)

**zenan** "kadınlar"

*isfidac (Fa.) "**zenan** düzgünlerindendir, nakkaşlar dahi kullanır. Türkide aklık tâbir ederler." (Bürh. XVIII- XIX. 64)* "isfidac: Kadın süslerindendir. Nakkaşlar da kullanır. Türkçede *aklık* tabir olunur." (TSI 49)

*zac-sûr (Fa) "Viladet günüdür ki **zenan** doğurduktan sonra tertip ederler." (Bürh. XIII-XIX. 311)* "zac-sûr: Kadın doğurduktan sonra düzenlenen doğum günü." (TSII 1195)

**zenne** "kadın, kadınlar"

***zenne** "zenân, karı kısmı"* "kadınlar, kadın kısmı" (LO 438)

***zenne** "Fa. Kadın cinsi, tâ'ife-i nisâ, inâs: **Zenne** için terlik satıyor; **zenne** terzisi"* "kadın cinsi, kadın tayfası. Kadın[lar] için terlik satıyor, kadın terzisi." (KT 1358)

***zenne** "kadın", "**Zenne** çorabı."* (TÜS 2651)

**zen kısmı** "kadın kısmı"

*gelmedi yanıma **zen kısmı** meger duḫter-i rez* "Üzümün kızı olan kadın kısmı yanıma gelmedi." (BDS II M8/IV/2, s. 984)

**zu'afâ** "kadın"

*andın kèçeler Etrâk **zu'âfâsı** işi orguştek* "Ondan dolayı Türk kadınlarının işi geceleri *orguştek* (musikide bir usul adı) usulü." (NS 45a/662, s. 279)

### II.1.2. Toplumda Kadın Cinsiyeti Algısıyla İlgili Sözler

Toplumun kadına bakışı, onun rollerini belirlemesi, onu yargılaması erkek egemen toplumlarda erkeğin egemenliğini yücelten, sağlamlaştıran ve sürekli hâle getiren yapı taşlarıyla örülmüş ve geliştirilmiştir. Şekillendirilen bu bakış açısı kuşaktan kuşağa aktarılan kodlar içermektedir. Bu kodların izlerini ise Türkçenin söz varlığında görmek mümkündür.

Toplumun değişik kurumları ve kesimleri tarafından kadına biçilen kimlik, biyolojik ve toplumsal cinsiyet rolleri onunla ilgili bir algı da yaratmaktadır. Kadınla ilgili oluşturulan ve kuşaktan kuşağa aktarılan bu algıların dilde de belli bir karşılığı bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili Türkçede kullanılan sözlerin önemli bir bölümü kadın ve erkek cinsiyetinin karşılaştırılması üzerine kuruludur. Erkeğin küçültücü bir yaklaşımla kadına benzetildiği veya kadının yüceltilmek istendiğinde erkeğe ait özelliklerle yüceltildiği görülmektedir. Kız çocuk dünyaya gelmesinin veya kız çocuk sahibi olmanın erkek çocuk sahibi olmakla kıyaslandığı sözler de tespit edilmiştir. Kadına özgü olma ve kadın cinsiyetiyle ilişkilendirilen kavramlarla ilgili sözlere de bu bölümde yer verilmiştir. Çalışmada ele alınan söz varlığı kadınla ilgili özellikleri çeşitli yönlerden ve farklı kavram alanları içerisinde ifade etmektedir. Bu bölümde incelenecek sözler de toplumun bir parçası olan kadını bir birey ve toplumsal roller açısından anlatmaktadır. Kadını toplum gözünden değerlendiren, toplumsal normlar açısından yargılayan ifadelere yer verilmiştir. Cinsellik, evlenme, yaş ile ilgili bölümlerde de kadınlar için kullanılan toplumsal yargı içeren çeşitli ifadeler yer alsa da bu sözler ilgili kavram alanı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bölümde kadını, toplumsal rolleri, sosyal hayatta erkeklerle ilişkileri ile huy ve davranışları bakımından ifade eden sözler ele alınmıştır.

#### II.1.2.1. Kadına Özgülük ve Kadınca Olmakla İlgili Sözler

Toplum tarafından kadına has olduğu düşünülen, kadına yakıştırılan veya yaratılış gereği kadına özgü olan bazı davranışları, düşünce ve duyguları anlatırken "kadına özgü" anlamında kullanılan sözcükler veya söz grupları vardır. Bunlar da toplumdaki kadın cinsiyeti algısıyla ilgilidirler. Zira biyolojik yapının gereği kadına özgü bazı rollerle ilgili kavramlar dışındakiler toplum yapısı, gelenekler ve din gibi bazı etkenlerle şekillenmektedir.

Bu konuyla ilgili sözler aşağıda gösterilmiştir:

**‘awrat ‘adatı kebi** “kadınların âdeti gibi”

*andın ‘awratı çağırdı yüzüni urdı ya’ni elin eline* ***‘awrat ‘adatı kebi*** *neteg kim ‘acab nerseler körseler… (54/2)* “Bunun üzerine (İbrahim’in) karısı haykırdı, elini yüzüne vurdu, yani kadınların âdetleri üzere acayip bir şey gördükleri zaman yaptıkları gibi elini eline vurdu.” (OKTS 61)

**avantüriyer** *( Fr.)* “serüvene atılan, maceracı (kadın)”

*“Nora isminde Müslüman bir İngiliz kızı, bir* ***avantüriyer.”*** *- R. H. Karay.* (TÜS 190)

**avratlar işi** “kadın işi”

*bu renç ki rahimde olur, anı otalamak* ***avratlar işidir*** *ve anın maymunlar yüreğinden artık dermanı olmaz. (Kel. XIV. 128)* “Bu hastalık rahimde olur, ona çare bulmak kadınların işidir ve bu hastalığa maymun yüreğinden başka bir şey derman olmaz.” (TSV 3029)

**dişi** “şuh, işveli, çekici” (TÜS 680)

**dişileşme** “dişileşmek durumu” (TÜS 680)

**dişileştirme** “dişileştirmek işi” (TÜS 680)

**dişilik (~ tişilik)** “dişilik”

***tişilik*** “dişilik” (KTS 277)

***dişilik*** “1. dişi cinsten olma durumu, *“Ne istediğini bilen iradeli bir kişiliği ve* ***dişiliği*** *vardı.” - H. Taner* 2. cinselliğin özelliklerini ön plana çıkarma ve bundan yararlanma durumu 3. kadına özgü olma durumu” (TÜS 680)

**dişisel** “şuh”

*“İnsanı bazen* ***dişisel*** *bir varlık gibi etkileyebildiğine tanık olmuştu.” - H. Taner.* (TÜS 680)

**dişisellik** “dişisel oma durumu” (TÜS 681)

**efemine** “kadınsı” (TÜS 757)

**feminen** “kadınsı” (TÜS 859)

**hanım** “kadınlığın bütün iyi niteliklerini taşıyan”

*"**Hanım** kadın. **Hanım** kız."* (TÜS 1042)

**kadın** "analık veya ev yönetimi bakımından gereken erdemleri, becerileri olan" (TÜS 1258)

**kadın başına** "tek başına kadın olarak" (TÜS 1258)

**kadın kadına** "yalnız kadınlar arasında, kadınlar baş başa" (TÜS 1259)

**kadınca** "1. kadına özgü"

***kadınca*** *"Kadınlar tarz ve usulünde: Kadınca konuşuyorlardı; **kadınca** bazı işleri var idi."* (KT 561)

*"Bu öykü **kadınca** duyarlıklarla bezenmiş." - A. Ağaoğlu.* (TÜS 1259)

"2. kadına yakışır bir biçimde, kadıncasına" (TÜS 1259)

***kadınca*** *"Kadınlar tarz ve usulünde: **Kadınca** konuşuyorlardı; kadınca bazı işleri var idi."* (KT 561)

**kadıncasına** "kadınca" (TÜS 1259)

**kadınımsı** "kadınsı" (TÜS 1259)

**kadınlaşma** "kadınlaşmak işi" (TÜS 1259)

**kadınlaştırma** "kadınlaştırmak işi" (TÜS 1259)

**kadınlık** "1. kadın olma durumu"

***kadınlık*** *"1. Kadın olmak husus: **Kadınlık** ne zor iştir. 2. Bihakkın kadın olmak husus: Gereği gibi kadınlık nedir bilmez."* (KT 561)

*"Onun **kadınlığına** saygı gösterdim."* (TÜS 1259)

2. "kadının gerekli erdem ve nitelikleri taşıması durumu"

***kadınlık*** *"Hüsn-i terbiye, hüsn-i mu'âmele, efendilik gibi nisâda olan mürüvvet, fütüvvet, ihsan."* "Güzel terbiye, güzel davranış, efendilik gibi kadında bulunan davranış, cömertlik, ihsan" (LO 201)

***kadınlık*** *"1. Kadın olmak hususu: **Kadınlık** ne zor iştir. 2. Bihakkın kadın olmak hususu: Gereği gibi **kadınlık** nedir bilmez."* (KT 561)

*"Kendisinden uzak duran kadın şimdi ona sokuluyor,* ***kadınlığının*** *bütün silahlarını birbiri arkasından tecrübe ediyordu." - A. H. Tanpınar.* (TÜS 1259)

"3. dişiliğin özelliklerini kullanma durumu"

*"O, sonra* ***kadınlığını*** *ispat eder, parasını geri alır." - B. Felek.* (TÜS 1259)

**kadınsal** "kadına özgü ve kadınla ilgili" (TÜS 1259)

**kadınsallık** "kadınsal olma durumu" (TÜS 1259)

**kadınsı** "1. kadına benzer, kadın gibi, kadınımsı" (TÜS 1259)

"2. kadınsı özelliklere fazlasıyla sahip olan (kadın), feminen" (TÜS 1259)

"3. davranış ve kılık kıyafet bakımından kadına özenen (erkek), kadınımsı, efemine" (TÜS 1259)

**kadınsılaşma** "kadınsılaşmak durumu" (TÜS 1259)

**kadınsılık** "kadınsı olma durumu" (TÜS 1259)

**kadınsız** "1. kadın bulunmayan" (TÜS 1259)

"2. karısı olmayan, eşsiz" (TÜS 1259)

"3. kadın olmaksızın"

*"Artık bekâr gidemezsin, hiçbir yerde* ***kadınsız*** *duramayacağını bilirim." - R. H. Karay* (TÜS 1259)

**kadınsızlık** "kadınsız olma durumu" (TÜS 1259)

**karılık** "kadın olma durumu"

***karılık*** *"inâs sıfat ve keyfiyeti: Karılar erkeklerin her işini göremezler* ***karılık*** *bazı hizmetlerin ifasına manidir."* (KT 594)

***karılık*** *"zenân hâli, zevcelik evsafı, eksik etek, cesaretsizlik"* (LO 215)

***karılık*** *"kadın olma durumu"* (TÜS 1329)

**kız başına** "tek başına kız olarak"

*"****Kız başına*** *İstanbullarda yaşayıp okumana evet diyemezmiş." - T. Dursun K.* (TÜS 1436)

**zennelik** "kadınlık, kadına özgü"

***zennelik*** "kadınlık" (KT 1358)

***zennelik*** "kadınlara yarar (eşya)" (TÜS 2651)

Konuyla ilgili tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**dişileş-** "dişiye özgü davranışta bulunmak"

*"Karagöz hiç **dişileşmez**, daima erkektir." - F. R. Atay.* (TÜS 680)

**dişileştir-** "dişi duruma getirmek" (TÜS 680)

**kadınlaş-** "1. kadına benzer bir durum almak"

*"Genç kızlar onun nazarında birer çiçektir. Ve bu cici mahluklara meftunluğu birkaç sene sonra **kadınlaşacak** olmalarındadır." - R. H. Karay.* (TÜS 1259)

"2. erkek kadın gibi davranır duruma gelmek"

*"Erkekleşen kadınla **kadınlaşan** erkeğin manzarası dünyanın en leş manzarasıdır." - A. Gündüz.* (TÜS 1259)

**kadınlaştır-** "kadınlaşmasına yol açmak" (TÜS 1259)

**kadınsılaş-** "kadın özelliği kazanmak, kadınlaşmak" (TÜS 1259)

### II.1.2.2. Kadın ve Erkek Cinsiyetinin Karşılaştırılmasıyla İlgili Sözler

Türkçenin söz varlığında kadın ve erkek cinsiyetlerinin biyolojik ve toplumsal cinsiyet rolleri bakımından karşılaştırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, erkeklerin küçültücü ve aşağılayıcı bir yaklaşımla kadına benzetildiği sözler ile kadınların yüceltilmek veya rollerini yerine getirmediği için yerilmek maksadıyla erkeğe benzetildiği sözler ele alınmıştır.

#### II.1.2.2.1. Erkeğin Küçültücü Bir Yaklaşımla Kadına Benzetilmesiyle İlgili Sözler

Erkeğin küçültücü bir yaklaşımla kadına benzetildiği sözlerden anlaşıldığı üzere savaşmak, yiğit ve mert olmak, verdiği sözde durmak erkeklere özgü nitelikler kabul edilmektedir. Bu niteliklere sahip olmayan erkeklere ise ağlamak, evde oturmak gibi kadınlara özgü sayılan davranışlar yakıştırılmakta yahut böyle erkekler kadından bile beter görülmektedir. *Kahpe oğlu, orospu çocuğu* gibi sözlerde kendisine güvenilmeyen, hilekâr, kötü huylu erkeklerin bu davranışlarının nedeni erkeklerle para karışılığında cinsel ilişkiye girdiği için toplum tarafından iyi bakılmayan kadınların çocuğu olmalarına bağlanmakta, böylelikle bu erkeklerin baba tarafından soyu belli olmadığı

için kötü karakterli oldukları ima edilmektedir. *Karı ağızlı, karısı ağızlı* gibi sözlerde ise erkekler kendi iradeleri ile haraket etmemekle veya kadın üzerinde toplumun beklediği yeterlilikte tahakküm kuramamakla suçlanmaktadır.

Genellikle kelime grubu veya kalıp söz hâlindeki sözler şunlardır:

**gazâ avratlarıŋ degüldür** "gaza etmenin kadınların işi olmadığını ifade eden bir kalıp söz"

> *Eydür: Hay göŋüllü gâziler!* ***Gazâ*** *erenlerüŋdür. '****Avratlarıŋ degüldür.*** "Ey gönüllü gaziler! Gaza etmek işi erkeklerindir, kadınların değildir, dedi." (TA Bâb 105/ 103/ 146a)

**kahpe oğlu ~ kahpe analı** "hilekâr, güvenilmez, kötü karakterli erkek"

> ***kahbe oğlu*** *"desîse-kâr."* (LO 290)
>
> ***kahpe analı/ kahpe oğlu*** *"Mekkâr, sadakatsız."* (LO 685)
>
> ***kahpe oğlu*** *"Maksadına nail olmak üzere her danaeti kabul eden, alçakça becerikli adam: Kahpe oğlu herif bunu da yaptı."* (KT 566)

**kahpenin dölü** "piç, soysuz" (TÜS 1268)

**karı ağızlı** "1. dedikodu yapan (erkek). 2. karısının etkisiyle, karısının ağzıyla konuşan (erkek), karısı ağızlı" (TÜS 1328)

**karı ağızlılık** "karı ağızlı olma durumu" (TÜS 1328)

**karı düzeni** "kadın hilesi"

> ***karı düzeni*** *"kadın hud'ası"* (KT 593)

**karı gibi** "korkak, dönek (erkek)" (TÜS 1328)

**karılaşma** "karılaşmak işi" (TÜS 1328)

**karım köylü** "karısı köylü" (TÜS 1329)

**karısı ağızlı** "karı ağızlı" (TÜS 1330)

**karısı ağızlılık** "karı ağızlılık" (TÜS 1330)

**karısı köylü** "1. karısının yakınlarını benimseyip kendi yakınlarını unutan (erkek). 2. kılıbık" (TÜS 1330)

**karısı köylülük** "karısı köylü olma durumu" (TÜS 1331)

**kız gibi** "1. kıza benzeyen"

*"**Kız gibi** oğlan."* (TÜS 1435)

2. "utangaç" (TÜS 1435)

***kız gibi** "terbiyeli ve mahcup adam"* (KT 649)

**muḫannat** "korkak, kadın mizaçlı, edepsiz" (KTS 186)

**muḫannes** "kadınlaşmış erkek" (KTS 186)

**mürüvvetsiz er avratdur** "mürüvvetsiz, insanlıktan nasibini almamış olan erkek kadındır, anlamında bir söz"

***mürüvvetsüz er 'avratdur** "Mürüvvetsiz erkek, kadındır."* (GT2 75a/3)

**orospu çocuğu** "serseri, haylaz, hinoğluhin, hilekâr, kalleş, orostopol" (TÜS 1813)

**orostopol** "serseri, haylaz, hinoğluhin, hilekâr, kalleş, orospu çocuğu" (TÜS 1813)

**sözünde yanıglı işiler sanı** "sözünden dönen [erkekler] kadın gibidir anlamında bir söz"

*tilin sözlemiş sözde yanmaz eren/ **sözünde yanıglı işiler sanı*** "Erkek verdiği sözden geri dönmez; sözünden dönenleri sen kadın bil." (KB 5080)

Konuyla ilgili tespit edilen fiiller şunlardır:

**avrat gibi evde sağu sağ-** "kadın gibi evde oturup ağıt yakmak"

*Otur **avrat gibi sağ evde sağuŋ** / Kapıdan taşra uzatma ayaguŋ. (G. Ra. XV. 30)*
"Kadın gibi evde oturup ağıt yak ve ayağını dışarı atma!" (TSV 3247)

**'avrat huyın dut-** "kadın gibi davranmak"

*erde 'avrat sıfatı gâlib olsa **'avrat ḫûyın dutar*** "Erkekte kadın görüntüsü, duruşu ağır basarsa kadın gibi davranır." (MNT 59b/7)

**'avretden kem ol-** "kadından aşağı, beter olmak"

*çü ḫâ'indür ilümde ḫâ'in âdem/ **Olur** 'âlemde **'avretden daḫı kem*** "O, haindir ve hain insan dünyada kadından aşağı, beter olur." (ŞHŞ 2428)

*dime ʻavret basaram erlik oldur/ er iseŋ nefsi bas ser-verlik oldur* (ŞHŞ 3420); *sen ol bî-himmet ere olma hem-dem/ ki gayret vakti* ***ʻavretden ola kem*** "Erkeklik, kadınla cinsel ilişkiye girebilmektir deme; erkek isen nefsini bas ki büyüklük budur. Sen sen ol himmetsiz kimseyle dost olma zira gayret vaktinde o kadından aşağı olur." (ŞHŞ 3421)

**ʻavret tonı gey-** "kadın giysisi giymek, (erkek için) kadın konumuna düşmek"

*viribir bile bir* ***ʻavret tonını /*** *ki* ***geysün*** *çıkarup hurmet tonını* "Ona bir kadın giysisi ver ve hürmet giysisini çıkarıp onu giysin." (ŞHŞ 2426)

*ya düşmenden yüz çevürmeŋ veyâḫuz* ***ʻavrat tonın geymegi*** *ihtiyar idüŋ* "Ya düşmandan kaçmayın veya kadın giysisi giymeyi seçin." (GT 10b/11)

**ʻavretüŋ zebûnı ol-** "kadınlara karşı âciz, rezil olmak"

*nice bir* ***ʻavretüŋ olam zebûnı*** "Nice kadına karşı aciz olayım." (ŞHŞ 5334)

**erde ʻavrat sıfatı galib ol-** "erkekte kadın sıfatı ağır basmak"

***erde ʻavrat sıfatı gâlib olsa*** *ʻavrat ḫûyın dutar* "Erkekte kadın sıfatı ağır basarsa kadın gibi davranır." (MNT 59b/7)

**etek tak- (veya giy-)** "erkek ar, namus, erdem vb. özellikleri bulunmayan duruma düşmek" (TÜS 828)

**hatun kişi düğün gözet-** "(kadın) eğlenmek için düğünü beklemek"

*er olan kişinin savaştır günü/ ki* ***hatun kişi gözedür düğünü.*** "Yiğit olan erkeğin [mutlu] günü savaştır, kadınlarsa düğünü gözetirler, beklerler." (Süh. XIV. 164) (TSIII 1865)

**hîzsın-** "(erkek) ibne gibi davranmak, kadın gibi davranmak"

***hîzsındı,*** *tişi teg sözledi sözinde* "Kadın gibi davrandı, konuşmasında kadın gibi konuştu." (ME 167/5)

**kahpelik et-** "(kaba konuşmada) sözünden dönerek birine kötülük etmek" (TÜS 1268)

**karılaş-** "erkek huyları kadın huylarına benzemek, kadın gibi davranmak" (TÜS 1328)

**karılık et-** "Erkek için döneklik etmek, hile yapmak." (TÜS 1329)

### II.1.2.2.2. Kadının Erkeğe Benzetilmesiyle İlgili Sözler

Kadınlar erkeğe özgü sayılan (yiğitlik, cesaret, çalışkanlık gibi) davranışları sergilediklerinde kendi rollerinden sıyrılarak erkeksi bir havaya bürünmekte, böylelikle *erkek gibi yiğit* olmakta veya *bin erkekten daha çok gayret* gösterebilmektedir. Bu örneklerde de kadında takdir edilen erdemlerin erkeğe benzetmek veya onunla karşılaştırılmak yoluyla anlatıldığı görülmektedir. Bu bölümde de veriler sıralanırken alfabetik bir sıra izlenmiş, fiiller ayrıca gösterilmiş, sözcükler veya sözcük grupları ile daha çok ortaya konulan anlam ön planda tutulmuştur. Tespit edilen sözler şunlardır:

**erden yig gayret** "erkekten daha gayretli (kadın)"

> *ki zîrâ bilür idi 'iffetini / ki* ***erlerden*** *daḫı* ***yig gayretini*** "O, iffetini korumasını bilirdi ve [bu konuda] gayreti erkeklerden daha çoktu." (ŞHŞ 2765)

**er gibi** "erkek gibi"

> *merd âsâ (Fa.) "ersi yâni* ***er gibi****" (Caf. XVI. 155-2)* "merd âsâ: erkeksi yani erkek gibi" (TSIII 1511)

**erinleyin** "kocası gibi"

> *ve Ecep melikin bir avratı var idi kim ana Urbil derler idi. kaçan Ecep kancasa gitse raiyyet üzere anı halife kor idi ve ol avrat* ***erinleyin*** *divana çıkar idi. (Enb. XIV. 523)* "Ecep melikin bir karısı vardı ki ona Urbil derlerdi. Ecep bir yere gittiğinde halkın üzerine onu halife tayin ederdi ve o kadın da erkek gibi divana çıkardı." (TSIII 1499)

**erkeğimsi** "erkeksi" (TÜS 810)

**erkek Fatma** "erkek gibi davranışları olan kadın" (TÜS 810)

**erkek gibi** "erkeğe yakışır, erkeğe benzer" (TÜS 810)

**erkekleşme** "erkekleşmek işi"

> *"Asrî kadınla beş on dakika, biraz yakından konuşmak,* ***erkekleşme*** *merakının kendisine pahalıya oturduğunu anlamaya kâfidir."* (TÜS 810)

**erkekleştirme** "erkekleştirmek işi" (TÜS 811)

**erkeksi** "erkek gibi, erkek tavırlı kadın"

> ***erkeksi*** *"tavır ve hâlde erkeğe benzer (kadın)."* (KT 310)

***erkeksi*** *"erkeği andıran, erkeğe benzeyen, erkek gibi, erkeğimsi" "Güneş altında ve açık havada pişmiş yüzünün çizgileri cesur ve* ***erkeksi****." - N. F. Kısakürek* (TÜS 811)

**erkeksi hatun** "erkek gibi, erkek tavırlı kadın"

*el-mütezekkire (Ar.):* ***Erkeksi hatuna*** *denir ki evza' ve etvarı merdane olur. (Kam. XVIII-XIx. 1, 869)* "el-mütezekkire: Davranışları ve tavırları mertçe olan erkeksi kadına denir." (TSIII 1502)

**ersi** "erkek gibi"

*merd âsâ (Fa.) "****ersi*** *yâni er gibi" (Caf. XVI. 155-2)* "merd âsâ: erkeksi yani erkek gibi" (TSIII 1511)

Konuyla ilgili tespit edilen fiiller şunlardır:

**biŋ erden yigrek gayret it-** "bir erkekten daha çok gayret etmek, çalışmak"

*bir arşın biz ile ben adı 'avret /* ***biŋ erden yigrek itmedüm*** *mi* ***gayret*** "Bir arşın bez ile adı kadın olan ben, bin erkekten daha çok gayret etmedim mi?"(ŞHŞ 5133)

**ere öykün-** "kadın erkeğe benzemeye çalışmak"

*sa'terî (Fa.) "****ere öykünen*** *avrat" (Sıh. Ac. XV. 80)* "sa'teri: erkeğe benzemeye çalışan kadın" (TSV 3147)

**erkekleş-** "kız, kadın erkek gibi sert davranışlar kazanmak"

*"****Erkekleşen*** *kadınla kadınlaşan erkeğin manzarası dünyanın en leş manzarasıdır." - A. Gündüz.* (TÜS 811)

**erkekleştir-** "erkekleşme işini yaptırmak" (TÜS 811)

**erlik erdemin öğren-** "erkek gibi davranmayı öğrenmek"

*kızın Miyase'yi* ***erlik erdemin*** *öğrenmeğe komuşşun. (Si. Da. XIV. 580-1)* "Kızın Miyase'ye erkek gibi davranmayı öğretmişsin." (TSIII 1489)

### II.1.2.2.3. Kız ve Erkek Çocuk Doğumunun Karşılaştırılmasıyla İlgili Sözler

Kadın ve erkek cinsiyetin karşılaştırıldığı bir başka nokta da kız veya erkek çocuk dünyaya gelmesi ile ilgilidir. Bu durum hem ailenin kız veya erkek bebek sahibi

olmasıyla hem de genel olarak doğan erkek bebeğin müjde sayılması ile ilgilidir. Deyimleşmiş ifadelerde oğlan müjde ve iyi haber sayılırken kız kötü haber anlamına gelmektedir. Kız hile ve kurnazlığın sembolü tilki ile bir tutulurken erkek ise bozkırda saygı duyulan, korkulan bir hayvan olan kurtla ilişkilendirilmektedir.

Tespit edilen sözler şunlardır:

**oglan mısın kız mısın** "müjdeli bir haber sorulduğunda söylenen ve verilen cevaba binaen olumluluk ve olumsuzluk anlamı taşıyan bir söz"

> *Bay Büre Beg eydür "Dede,* ***oglan mısın kız mısın****" Dede: "Oglanam" dėdi.* "Bay Büre dedi ki: Dede, oğlan mısın kız mısın? Dede: Oğlanım, dedi." (DKOD 45a 1-2)

**tilkü** "kız bebek"

> *Kinaye olarak kız çocuklarına söylenir. Bir kadın doğurduğu zaman ebeden "****tilkü*** *mü togdı azu böri mü" diye sorarlar; "Tilki mi doğdu yoksa kurt mu?" demektir. Bununla "Kız mı doğdu yoksa oğlan mı?" demek isterler. Kıza aldattığı ve yaltaklandığı için "tilki" denir; erkeğe yiğitliği dolayısıyla "kurt" derler.* (DLT I/429)

**yėdi kızuŋ umudı (~ ümîdi)** "yedi kızın umudu (olan erkek)"

***yėdi kızuŋ umudı/ ümîdi*** *(DKOV'de)... boz aygırlu Beyrek Çapar yėtdi.* "Yedi kızın umudu olan boz aygırlı Beyrek Çapar yetişti." (DKOD 32b 5-6); (DKOV 90a 12)

Konuyla ilgili tespit edilen fiiller şunlardır:

**kız tog-** "kız çocuk olarak dünyaya gelmek"

> *aya koldaş erdeş söz aydım kese/ bu* ***kız togmasa*** *yig tirig turmasa* "Ey dost, arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa doğarsa da yaşamasa daha iyi olur." (KB 4511)

**kızları doğucak melûl ol-** "kızları olunca üzülmek"

> *bir kavim kim kaçan* ***kızları doğucak*** *muştulasalar* ***melûl olurlardı****, fâş olmasun diyüp arlarından halktan gizleyip basururlardı. (Müneb. XIV-XV. 210)* "Kız çocukları doğunca müjdelediklerinde üzülen bir kavimdi. Açığa çıkmasın diye utançlarından halktan gizleyip gömerlerdi." (TSIV 2814)

### II.1.2.3. Kadınların Olumlu Yönlerini Ön Plana Çıkarmakla İlgili Sözler

Türkçede kadın ve erkeği kıyaslamadan da kadınların yüceltildiği, olumlu özelliklerinin ön plana çıkarıldığı sözler tespit edilmiştir. Bu sözlerde, toplumsal rollere ve beklentilere cevap verebilen, sorumluluklarını hakkıyla yerine getirdiğine inanılan kadınlar övülmektedir. Ayrıca kadına saygı duyulduğu, toplum içinde zaman zaman öncelik tanındığıyla ilgili sözler de tespit edilmiştir.

Kadınların toplum tarafından beğenilen huyları, davranışları ve özellikleri daha çok ev hayatı ve toplum kurallarına uygun davranmaları üzerine kuruludur. Kadının iyiliksever, ev işlerinde becerikli, yerine göre utangaç ve mahcup ama gerektiği kadar akıllı ve idare edici, masum, temiz, anaç, narin, ince davranışlı, kibar, sessiz olmak gibi vasıfları beğenilen övülen ve kadında olması beklenen özelliklerdir. Ayrıca kadın erkek ilişkilerinde toplum tarafından çizilen kurallara uyması kadından beklenen olumlu nitelikler arasındadır. Ancak kadın erkek ilişkilerinde toplum kurallarına uyulması ve bu konuda kadından beklenenler ilgili bölümde değerlendirilmiştir.

Kadınla ilgili olumlu yargı ve algı taşıyan, onda bulunması ve pekiştirilmesi beklenen özelliklerle ilgili sözler şunlardır:

**anaç** "şefkatli, anne gibi davranan"

> ***anaç*** *"herkesin anası imiş gibi kendini sevdiren, küçüklüğünde büyük bir anlayış gösteren kız çocuk."* (DLT I/52)
>
> ***anaç*** *"Kartlaşmış, ermiş, önünü ardını bilir, usta. anaç bülbül."* (LO 18)
>
> ***anaç*** *"Defaatle yavru yetiştirip kartlaşmış ve alışık (kaz, hindi vs.)* || *mc. İşlerde kocalayıp tecrübe hasıl etmiş, kurnaz, usta."* (KT 57)
>
> ***anaç*** *"1. şefkatli, anne gibi davranan, 2. kurnaz, 3. deneyimli, bilgili, 4. başına buyruk."* (TÜS 118)

**anaçlaşma** "anaçlaşmak durumu" (TÜS 118)

**anaçlık** "anaç olma durumu"

> ***anaçlık*** *"Defaatle yavru yetiştirip alışmış olan hayvanın veya işlerde kocalayıp tecrübe kazanmış adamın hâli, ustalık, kurnazlık."* (KT 57)
>
> ***anaçlık*** (TÜS 118)

**‘âkile (~‘âkıla**) “akıllı, akıl sahibi kadın”

*‘âkıla bolsa* “Akıllı kadın olsa...” (İMS 405b/4)

‘*âkıla diyet birmegey* “Akıllı kadın diyet vermeyecek.” (İMS 472b/1)

*bu oglanıŋ bir ‘âkile anası varıdı* “Bu çocuğun akıllı bir annesi vardı.” (MNT 15a 13)

**ana** “velinimet”

*“Yoksullar **anası.**”* (TÜS 117)

**‘Âyişe Fâtima soyı** “Hz. Ayşe ve Fatma soyundan”

*ol **‘Âyişe Fâtima soyıdur** ẖânum! anıŋ bebekleri bitsün, ocagıŋa ancılayın ẖâtûn gelsün.* “O [kadın] Ayşe Fatma soyudur hanım! Onun bebekleri olsun, evine onun gibi kadın gelsin!” (DKOV 59b 10); (DKOD 5b/ 10-11)

*ol **‘Âyişe Fâtima soyıdur.*** “O [kadın] Ayşe Fatma soyudur.” (DKOV 59b 10)

**baş koḍı tişi** “mütevazi kadın” (TKT 33/4b1)

**cebbar** “becerikli, açıkgöz (kadın)” (TÜS 447)

**cici bici** “allı pullu, nazik, narin (kız, kadın)”

*bir **cici bici** Türkman kızını alasın* “Bir nazik Türkmen kızını alasın...” (DKOD 87b 7-8-9)

**çıtı pıtı** “ufak tefek ve sevimli, çıtır pıtır”

*“Sınıf tamamen boşaldığında **çıtı pıtı** kadınla öğretmenin de onlarla birlikte gitmiş olduklarını fark etti.” - E. Şafak* (TÜS 540)

**çıtır pıtır** “çıtı pıtı” (TÜS 540)

**eḍgü uragut** “iyi kadın, namuslu kadın”

***eḍgü uragutlar*** “iyi kadınlar”(TKT 26/11b1)

**eteği belinde** “kıvrak ve hamarat (kadın)”

*“**Eteği belinde**, bütün evi o çeviriyor.” - H. Taner.* (TÜS 828)

**ėv yapan sulp** “evi yapan, çekip çeviren kadın”

*'avratlar dört dürlüdür. birisi **ėv yapan sulpdur.*** "Kadınlar dört türlüdür. Birisi evi yapan, çekip çeviren kadındır." (DKOD 59b 7-8)

**ėvüŋ tayagı** "evin dayağı olan kadın"

*ozan eydür: karılar dört dürlüdür,..., birisi **ėvüŋ tayagıdur*** "Ozan der ki kadınlar dört türlüdür. Birisi de evin dayağıdır." (DKOD 5b /5-6-7)

**dernekli** "vücudu derli toplu, düzgün olan (kadın)"

*el-memkûre (Ar.) "Bünyesi pek **dernekli** ve devşirimli olan hatuna denir."* "el-memkûre: Vücudu derli toplu olan kadına denir." *(Kam. XVIII-XIX. 2, 113)* (TSII 1126)

**devşirimli** "vücudu derli toplu, düzgün olan (kadın)"

*el-memkûre (Ar.) "Bünyesi pek dernekli ve **devşirimli** olan hatuna denir."* "el-memkûre: Vücudu derli toplu olan kadına denir." *(Kam. XVIII-XIX. 2, 113)* (TSII 1126)

**dudu dilli** "çok konuşan, tatlı dilli (kadın)" (TÜS 722)

**evcimen** "1. evine bağlı (kadın)"

*ve bir avrat ki erden temasını götüre ve arzusu ayruk ere düşe kedbanu olmaya, yâni **evcümen** olmaya.* "Ve bir kadın ki erkekle olan temasını kese, başka bir erkeğe arzu duya, terbiyeli bir kadın olmaya yani evine bağlı olmaya." *(Kab. XV. 231)* (TSIII 1567)

"2. ev işlerini iyi bilen, becerikli (kadın)"

*"Reçel, evlerde, **evcimen** hanımların ellerinde kıvamına eren bir bal değil midir?" - A. Ş. Hisar.* (TÜS 834)

**güleğen avrat** "yüzü güleç kadın"

*'arûb (Ar.) "kendözini erine sevdiren, ya **güleğen avrat**"* "*'arûb*: kendisini eşine sevdiren kadın veya yüzü güleç kadın." *(Bab. XVI. 1, 98)* (TSIV 2417)

**gün görmez harem** "sokağa çıkmaz, kapalı (kadın)"

***gün görmez haremlerine** el uzattılar.* "Sokağa dahi çıkmamış kadınlarına el uzattılar." *(Ta. Sel. XV. 805)* (TSIII 1871)

**hanım hanımcık** "1. oturaklı davranışları olan (kadın veya kız)" (TÜS 1042)

"2. oturaklı bir biçimde"

*"Kaynanam rahat vermiyor ki evimde* ***hanım hanımcık*** *oturayım." - S. Birsel.* (TÜS 1042)

**hanımlaşma** "hanımlaşmak durumu" (TÜS 1042)

**iyilik perisi** "maddi, manevi yardımda bulunan (kimse)" (TÜS 1237)

**kadın kadıncık** "1. hanımefendi, terbiyeli, ağırbaşlı kadın"

***kadın kadıncık*** *"müdebbire, terbiyeli, kedbanu: Olma sokak süpürgesi* ***kadın kadıncık*** *ol."* (LO 201)

***kadın kadıncık*** *"terbiyeli, toplu ve müdire kadın"* (KT 561)

"2. hanımefendi, terbiyeli, ağırbaşlı bir biçimde"

*"Kocası marangozdu, sabahları çok erken giderdi. Onun arkasından, hemen* ***kadın kadıncık*** *temizliğe başlardı." - N. Meriç* (TÜS 1259)

**kedbanu** "terbiyeli (kadın)"

*ve bir avrat ki erden temasını götüre ve arzusu ayruk ere düşe* ***kedbanu*** *olmaya, yâni evcümen olmaya.* "Ve bir kadın ki erkekle olan temasını kese, başka bir erkeğe arzu duya, terbiyeli bir kadın olmaya yani evine bağlı olmaya." *(Kab. XV. 231)* (TSIII 1567)

**kızlaruŋ yolı evvel** "bir işe başlamadan önce 'öncelik kızlarındır' anlamında kullanılan bir söz"

***kızlaruŋ yolı evveldür****, evvel sen at, dėdi.* "Öncelik kızlarındır, önce sen at, dedi." (DKOD 101b 3)

**köni sözlegli kunçuy** "sadık, doğru sözlü kadın"

***köni sözlegli kunçuylar*** "doğru sözlü, sadık kadınlar" (TKT 33/4a2)

**mâderâne** "şefkatli, anne gibi davranan, anaç (kadın)"

***mâderâne*** (LO 708)

***mâderâne*** *"anaya yakışır, valideye mensup ve müteallik ve sezâvâr olan: O kadın kendisine mâderâne bakmıştır."* "Anneye yakışır, anneye mensup ve

anneyle ilgili, anneye layık olan. O kadın kendisine anne gibi bakmıştır." (KT 728)

**masume** "1. suçsuz, günahsız (kadın)"

*"O **masumeyi** yataklarda inletmek senin şanına yakışır mı?" - R. N. Güntekin.* (TÜS 1633)

"2. temiz, saf (kadın)" (TÜS 1633)

**nezâketli (~ nezaketlü)** "nazik kadın"

***nezâketli ~ nezaketlü*** *"nazikliği ve zerafeti olan. [İnşa lisanında kadınlar ve kızlar hakkında müstamel unvandır.]"* "Nazikliği ve zarafeti olan. Süslü nesir dilinde kadınlar ve kızlar hakkında kullanılan unvandır." (KT 918)

**ocaguŋa ancılayın ẖâtûn gelsün!** "(kadın övülürken) 'Evine onun/bunun gibi kadın gelsin' anlamında kullanılan bir cümle"

*ol 'Âyişe Fâtima soyıdur ẖânum! anuŋ bebekleri bitsün,* ***ocaguŋa ancılayın ẖâtûn gelsün.*** O [kadın] Ayşe Fatma soyudur hanım! Onun bebekleri olsun, evine onun gibi kadın gelsin!" (DKOV 59b 10); (DKOD 5b/ 10-11)

**Osmanlı kadını** "otoriter kadın" (TÜS 1820)

**öksüz anası** "yoksul ve kimsesiz olanları gözeten kadın"

***öksüz anası*** *"fukara çocuklarını görüp gözeten kadın"* (KT 945)

***öksüzler anası*** *"yetim ve bîkeslere bakan merhametli zat"* (KT 945)

***öksüz anası*** *"yoksul ve kimsesiz olanları gözeten kadın"* (TÜS 1843)

**utlu (~ udlu)** "iffetli (kadın)"

*bir bey vardı Baharbih adlı ve anın bir avratı vardı, yavlak* ***udlu****, yüzü ay, kaşları yay...* "Baharbih adlı bir bey vardı. Onun pek iffetli, yüzü ay, kaşları yay gibi bir hanımı vardı." *(Kel. XIV. 74)* (TSVI 4004)

***utlu*** *"iffetli"* (TÜS 2424)

**umay teg ög** "Tanrıça Umay gibi anne"

***umay teg ögüm*** *katun kuutıŋa* "Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde..." (KT D31)

**utangan avrat** "çok utangaç, sıkılgan kadın"

*ẖuride (Fa.) "satın alınmış ve **utangan avrat**"* "ẖuride: satın alınmış ve utangaç kadın" *(Deş. XVI. 320-2)* (TSVI 4003)

**utancak (~ utansak)** "mahcup, utangaç (kadın)"

*ẖafir (Ar.) "katı **utansak** edepli kız"* "ẖafir: çok utangaç ve edepli kız" *(Bab. XVI. 1, 42)* (TSVI 4003)

***utancak** mesture avrat ve bakire kız ve delinmedik inci* "utangaç ve iffetli kadın, bakire kız veya delinmemiş inci" *(Ah. XVI. 340)* (TSVI 4003)

*ẖaride "deliksiz inci hem bikr, ya katı **utancak** olan hatun"* "ẖaride: delinmemiş inci, bakire veya çok utangaç kadın" *(Naz. Le. XVII. 27)* (TSVI 4004)

*ẖaride (Ar.) "zen-i şermgin (Fa.): **utancak** ve haya sahibesi olan hatun" (Aks. XVII-XVIII. 165)* (TSVI 4004)

*el-muẖfar (Ar.) "Begayet **utancak** olan hatuna denir."* "el-muhfar: çok utangaç olan kadın" *(Kam. XVIII-XIX. 1, 844)* (TSVI 4004)

Kadınların beğenilen davranışları ile ilgili fiiller ise şunlardır:

**anaçlaş-** "anaç duruma gelmek" (TÜS 118)

**âhestelik kıl-** "ağır başlı olmak"

***âhestelik kılınlar** ėwleriniz içinde, taranıp çıkmaŋlar* "Evleriniz içinde ağırbaşlı olun, taranıp (süslenip) çıkmayın." (TKT 33/2a3)

**çıtır pıtır yürü-** "nazik bir kadın hızlı hızlı yürümek"

***çıtır pıtır yürümek** "Nazik endam bir kadının sebük-revâne yürüyüşü."* (KT 972)

**düzünüp koşun-** "güzelce konuşmak"

*halk seni görücek **düzünmüş koşunmuş** deyeler.* "Halk seni görünce güzelce konuşmuş desin." *(Müz. XV. 399)* (TSII 1381)

**gelin gibi süzül-** "geline yakışır biçimde edalı, nazlı yürümek" (TÜS 921)

**hanımlaş-** "hanım durumuna gelmek" (TÜS 1042)

**kadın ol-** "kadın kocasını, evini iyi yönetmek" (TÜS 1258)

**katunlan-** "han karısı, hanım olmak"

*uragut* ***katunlandı*** *"Avrat hanımlandı, han karısı şekline girdi."* (DLT III/206)

**tişi köŋli yumşak bol-** "kadın gönlü, yüreği yumuşak, çabuk incinir olmak"

***tişi köŋli yumşak bolur*** *tėp Havvâga sözledi* "Kadın yüreği yumuşak olur deyip Havva'ya söyledi." (KE 11r/21)

### II.1.2.4. Kadınla İlgili Olumsuz Yargı İçeren Sözler

Türkçenin söz varlığında kadınla ilgili olumsuz yargıları ifade eden sözlerin daha çok olduğu görülmektedir. Kadınların vefasızlığı, onlara güvenmemek gerektiği, kadına danışmanın yanlışlığı, dünyadaki olumsuzlukların kadına benzetilerek anlatılması, kadının yerinin evi oluşu, aklının kısalığı, eksikliği gibi sözler ile kadınların İslam dinine göre ibadetlerini yerine getirirken bile erkeğin otoritesi altında gerçekleştirmesi gerektiği gibi hususların dile yansıması, kadınla ilgili olumsuz yargı ve yaklaşımları ortaya koymaktadır.

Kadınların beğenilmeyen, olumsuz kabul edilen davranışlarıyla ilgili sözlerin daha çok kadının kirli oluşu, aldatması, çok gezmesi, büyü vb. işlerle uğraşması, kaba saba olması, eviyle ilgilenmemesi, dağınık ve pasaklı olması, kusurlu olması, kötü huylu ve arsız olması gibi özellikleri ifade ettiği görülmektedir. Kadınla ilgili olumsuz yargı içeren sözlerin önemli bir kısmı kadın erkek ilişkilerinde toplum tarafından çizilen kurallara uymayan kadınlarla ilgilidir. Toplum beklentisi dışında davranan kadınlar olumsuz ifadelerle karşılanmıştır. Kadınla ilgili toplumdaki genel yargılardan birisi de kadının konuşkanlığı üzerinedir. Kadınların erkeklerden çok konuştukları ama çoğunlukla onlara nazaran boş konuştukları, dedikodu yaptıkları şeklinde olan bu algının bir ayağını da kadınların taleplerini dile getirmelerinin 'kadın dırdırı' olarak algılanması oluşturmaktadır. Kötü söz söyleyen, laf taşıyan, dedikodu yapan kadınlar toplum tarafından kınanmıştır. Yine kadının konuşma becerilerinin bir yönü de erkek üzerindeki etkisidir. Kadın dili sayesinde erkeği etkilemekte, baştan çıkarabilmekte ve onu etkisi altına alabilmektedir. Örneğin Türkçenin söz varlığında *laf ebesi* olmak kadınlarla ilişkilendirilmiş bir özellikken, gürültünün ve konuşmanın çok olduğu yerler *kadınlar hamamına* benzetilmiştir.

Kadınla ilgili olumsuz algı içeren sözler yalnız bu başlık altında değerlendirilenlerle sınırlı değildir. Çünkü kadınla ilgili sözlerin çoğunda toplumdaki kadın algısının bir

neticesi olarak olumlu veya olumsuz yaklaşımlar görülmektedir. Bu bölümde biyolojik ve toplumsal cinsiyet ayrımının daha belirgin vurgulandığı sözler değerlendirilmiştir. Teze konu olan söz varlığının büyük bir kısmı içerdiği olumlu veya olumsuz yargıya göre sınıflandırılabilir. Bu durumda da diğer kavram alanlarını oluşturan sözlerin bir arada değerlendirilmesi zor olacağı için böyle bir yol gözetilmiştir.

Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**'avraduŋ aklı yokdurur** "kadının aklı yoktur"

> *eyitdiler **'avraduŋ 'aklı yokdurur**, işbunuŋ gibi söze inanur* "Kadının aklı yoktur, bunun gibi söze inanır." (MNT 356 7)

**'avrat eğri iyegüden yaradılmış** "kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmış olmak"

> *ey padişah-ı kâmkâr yaşın uzun olsun; **'avrat eğri iyegüden yaradılmış**, eğriliğimize kalma. (Ferec. XV. 66)* "Ey mutlu padişah yaşın uzun olsun; kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmış, eğriliğimize kalma." (TSIII 1405)

**'avret tonı** "kadın elbisesi"

> *viribir bile bir **'avret tonını** / ki geysün çıkarup hurmet tonını* "Kadın elbisesini ver ki hürmet donunu çıkarıp onu giysin." (ŞHŞ 2426)

**avratın cefası** "kadın cefası, eziyeti"

> ***Avratın cefasına** sabretmekte birkaç faide var. Biri, ol kim oğlancukları şabla yimekten kurtulur.* "Kadının eziyetine, sıkıntısına sabretmekte birkaç fayda vardır. Biri odur ki çocukları tokat yemekten kurtulur." (Leys. Ar. XV. 125) (TSV 3643)

**'ayıblu** "kusurlu, ayıplı"

> *"mere delü ozan, men **'ayblumıyam** kim maŋa 'ayb koşarsın" dėdi. gümüş gibi ag bilegi açdı, elin çıkardı. Beyregüŋ gėçürdügi yüzük göründi.* "Bre deli ozan! Ben ayıplı mıyım ki bana ayıp isnat edersin, dedi. Gümüş gibi beyaz bileği açıldı, elini çıkardı. Beyrek'in [parmağına] geçirdiği yüzük göründü." (DKOD 59b 3-4-5-6); (DKOV 81b 5-6)

**bayagı** "(kadın için) aşağılık, adi, seviyesiz, bayağı"

*ozan eydür: karılar dört dürlüdür... birisi* ***nèçe söyleriseŋ bayagıdur.*** "Ozan der ki kadınlar dört türlüdür. Birisi de ne kadar söylersen söyle bayağıdır." (DKOD 5b /5-6-7); (DKOD 59b 7-8)

**belinden bağlı sokak süpürgesi** "sürtük kadın"

***belinden bağlı sokak süpürgesi*** *"sürtük kadın"* (LO 355)

***belinden bağlı sokak süpürgesi*** *"sürtük karı"* (KT 1103)

**bir arşın biz ile adı 'avret** "kıyafeti bir arşın fazla kumaştan yapıldığı için adı kadın"

***Bir arşın biz ile ben adı 'avret/*** *Biŋ erden yigrek itmedüm mi gayret* "(Erkeğe göre) Bir arşın fazla kumaş giydiği için adı kadın olan ben, bin erkekten daha fazla gayret göstermedim mi?" (ŞHŞ 5133)

**cadaloz** "çok konuşan, huysuz ve şirret (kadın)"

***cadaloz*** *"ağız kalabalığıyla herkesi ilzam edip nahak yere hak kazanan, şarlatan: Pek cadaloz adam,* ***cadaloz karı.*** *"* "ağız kalabalığıyla herkesi susturup haksız yere hak elde eden" (KT 161)

***cadaloz*** *"cadı huylu"* (LO 75);

***cadaloz*** *"çok konuşan, huysuz ve şirret (kadın)"* (TÜS 433)

**cadalozlaşma** "cadalozlaşmak işi" (TÜS 433)

**cadalozluk** "cadaloz olma durumu"

***cadalozluk*** *"Ağız kalabalığıyla nahak yere hak kazanma ve sözünü geçirip nüfuzunu yürütme, şarlatanlık: O ancak* ***cadalozlukla*** *iş görmek istiyor."* (KT 161)

***cadalozluk*** (TÜS 433)

**cadı** "kötülük yaparak başkalarına zarar veren kadın."

***cadı*** *"bed-hûy ve bed-likâ kocakarı, acuze"* "kötü huylu ve çirkin suratlı kocakarı, acuze" (KT 161)

*"Uzaktan bakıldığında, asabi ve çirkin bir* ***cadıyı*** *andırıyordu." - A. Kulin.* (TÜS 433)

**cadılık** "cadıya yakışır davranış, huysuzluk"

*"Sizin **cadılığınızın** fitnesi dünyaya şimdiye kadar gelmemiştir." - S. Birsel.* (TÜS 433)

**cadılaşma** "cadılaşmak işi" (TÜS 433)

**cır cır** "kaynana zırıltısı" (TÜS 461)

**çarşamba karısı** "1. cadı, büyücü"

***çarşamba karısı** "umacı, sihirbaz"* (KT 593)

"2. saçı başı karmakarışık, üstü başı özensiz kadın"

***çarşamba karısı** "cadı ve sehhareden [sihirbaz] kinaye, saçı başı dağınık."* (LO 89)

***çarşamba karısı** "saçı başı karmakarışık, üstü başı özensiz kadın"* (TÜS 500)

**dağların şenliği (veya gelin anası)** "Kaba, anlayışsız kimse."

*"Hay kör olası, **dağların şenliği**, bak şimdi de hanımın saksısını devirdi." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 576)

**deli Raziye gibi** "delice davranışlarda bulunan (kız veya kadın)" (TÜS 615)

**dil ebeliği** "laf ebeliği" (TÜS 665)

**dil ebesi** "laf ebesi" (TÜS 665)

**düttürü Leylâ** "geveze karı" (KT 281)

**ẖatunlar bile meşveret kılmak musîbet ketürür** "kadınlara danışmak, kadınlarla konuşmak musibet getirir anlamında olumsuz yargı taşıyan cümle"

***ẖatunlar bile meşveret kılmak musîbet ketürür** dagı fâsıklarga saḫavet kılmak ma'siyet hâsıl bolur* "Kadınlara danışmak, konuşmak musibet getirir zira ahlaksızlara cömertlik edersen isyankârlık ortaya çıkar, günah olur." (GT 169a/5-6)

**ekeklik** "(kadın için) arsızlık, yüzsüzlük"

***ekeklik** "kadının arsızlığı, yüzsüzlüğü"* (DLT I/153)

**Ermeni gelini** "ağır ve yavaş hareket eden"

***Ermeni gelini** "gayet ağır hareketli, batî."* (LO 154)

***Ermeni gelini*** *"müteenni."* (LO 137)

***Ermeni gelini*** *mc. "pek ağır hareketli."* (KT 370)

**hamkâ** "akılsız ve bön kadın"

***hamkâ*** *"akılsız ve bön (kadın)"* (KT 422)

**ıslak karga** "miskin karı." (KT 593)

**kademi kutsuz gelin** "ayağı uğursuz gelin"

***kademi kutsuz gelin*** *deyince udsuz gelin dėsünler. kayın atama kayın anama eydeyim, dedi.* "Ayağı uğursuz gelin diyeceklerine hayâsız gelin desinler. Kayınbabama, kaynanama diyeyim, dedi." (DKOD 133a 2-3)

**kadının fendi, erkeği yendi** "Kadınlar kurnazlıkta erkeklerden üstündürler, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1258)

**kara karı** "ihtiyar, yoksul, âciz, felâket görmüş kadın"

***kara karıların*** *odsuz ocağı / kara günlülerin kutsuz bucağı* "Âciz kadınların ateşsiz ocağı, kara günlülerin kutsuz bucağı" *(Yuz. Şems. XVI. 241)* (TSIV 2263)

**kara şeytan karısı** "uğursuz kadın"

*bulurlar bir 'acûze ehl-i telbîs / ki mekri andan ögrenürdi iblîs*; *katı gönli* ***kara şeytân karısı****/ kurımış sünük üstünde derisi* "Bir hilebaz yaşlı kadın bulurlar ki şeytan dahi hileyi ondan öğrenirdi. Gönlü katı ve uğursuz bir (kadın). [Sanırsın ki] kemiğinin üzerinde derisi kurumuş." (ŞHŞ 4882/ 4883)

**katı yüzlü** "sırnaşık, arsız, utanmaz, hayasız (kadın)"

*didi paşa ey* ***katı yüzlü*** *nigâr.* "Paşa 'Ey arsız, utanmaz kadın', dedi." *(Enveri. XV. 55)* (TSIV 2350)

**katır karı** "kaba, görgüsüz kadın" (TÜS 1351)

**kaynana ağzı** "ileri geri veya yersiz konuşma, gereksiz dedikodu yapma"

*"Yengeme bu* ***kaynana ağzı*** *yakışmıyor." - P. Safa.* (TÜS 1368)

**kenarın dilberi** "kibarlığa özenen, görgüsü az kadın" (TÜS 1386)

**kınağan dilleğen avrat** "çok ayıplayan, kınayan kadın"

*mekkâre (Ar.) "illeri kınağan ve dilleğen avrat"* "mekkâre: çok ayıplayan ve kınayan kadın" *(Bab. XVI. 2, 346)* (TSIV 2489)

*levmâ' (Ar.) "melamet ve ta'n ve kınama ve kınağan avrat"* "levmâ: kınama, ayıplama ve çok kınayan kadın" *(Bab. XVI. 1, 52)* (TSIV 2489)

**kız etüzinte togmayın** "Kız olarak dünyaya gelmeyeyim, anlamında bir dua"

*ajunlarsayu* ***kız etüzinte togmayın*** */ tip kut küsiş öritü tegindim* "Hiçbir âlemde kız olarak dünyaya gelmeyeyim/diye niyaz ve arzu bildirmeye cesaret ettim." (ETŞ 26. metin/22-23)

**kız kılınçlığ** "kız yaradılışlı"

*tükel* ***kız kılınçlığ*** *turur bu ajun/ sini armasunı ay kılkı tüzün* "Bu dünya tam bir kıza benzer; o seni aldatmasın ey yumuşak huylu." (KB 6122)

**kirli kukla** "pis kadın"

***kirli kukla*** *"pis kadın"* (KT 680)

***kirli kukla*** *"pis karı"* (LO 251)

**kirloş** "kirli ve pasaklı" (TÜS 1448)

**kocakarılık** "1. kocakarı olma durumu, 2. aksi, suratsız, geçimsiz, yaşlı bir kadın gibi olma." (TÜS 1455)

**kokmuş** "kokuşmuş (kadın)"

***kokmuş*** *"kötü koku peyda etmiş, müteaffin [kokuşmuş], fâsih [bozuk], bozuk:* ***kokmuş karı****."* (KT 659)

**köçek** "ağırbaşlı davranışları olmayan kimse" (TÜS 1494)

**köçeklik** "köçek olma durumu" (TÜS 1494)

**külkedisi** "pasaklı, görgüsüz (kadın)"

*"O kibar adam bu* ***külkedisine*** *tenezzül eder mi hiç." - E. E. Talu.* (TÜS 1557)

**laf ebeliği** "laf ebesi olma durumu, dil ebeliği, söz ebeliği"

*"Kalabalıkları coşturan siyasal bir konuşmayı, güldürücü bir* ***laf ebeliği****, bir gevezelik bulur." - N. Cumalı.* (TÜS 1570)

**laf ebesi** "çok konuşan, herkese laf yetiştiren kimse, dil ebesi, söz ebesi"

*"Bir de **laf ebesi** mübarek, kimseye ağız açtırmaz." - H. Taner.* (TÜS 1570)

**lakırtı ebesi** "geveze"

*"Karı **lakırtı ebesidir.**" - H. R. Gürpınar.* (TÜS 1571)

**mahalle karısı** "görgüsüz, kavgacı kadın"

***mahalle karısı** "terbiyesiz ve edepsiz karı"* (KT 731)

*"Korkunç bir **mahalle karısı** çığlığıyla üstümüze saldırdı." - R. N. Güntekin.* (TÜS 1604)

**mecnûne** "deli kadın"

*yâ **mecnûne** ẖatun birle* "ya da deli kadın ile..." (İMS 405b/2)

**mekkâre** "hünerli, hileci, düzenbaz kadın"

***mekkâre** "çok hileci, düzenbaz kadın"* (KTS 180)

*ve zen-i dünya gibi erenler aldamakta **mekkâre** ola. (Tar. İs. XVI. 34)* "Dünya karısı gibi erkekleri aldatmakta düzenbaz ola." (TSI 95)

***mekkâre** "pek hilekâr: **mekkâre** bir karı."* (KT 767)

**mel'ûne** "(kadın için) lanetlenmiş"

*bu **mel'ûne** seni öltürmesün tėp kitti* "Bu lanetlenmiş kadın seni öldürmesin deyip gitti." (KE 159r/17)

**mel'ûne ẖatun** "lanetlenmiş kadın"

*âvâzını ol **mel'ûne ẖatun** eşitti* "Sesini o lanetlenmiş kadın işitti." (NF 153/10)

**nâkisatul-'akl** "eksik akıllı"

*za'îfa kimerse **nâkisatul-'akl** turur, ölümdin korkmak birle za'îf ve nahîf bolur* "Kadın eksik akıllıdır; ölümden korktuğu için de zayıf ve güçsüzdür." (NF 234/16)

**Nûh peygâmberüŋ eşegi aslı** "(bazı kadınları) huy bakımından Nuh peygamberin eşeğine benzetme amaçlı kullanılan bir söz"

*ol* ***Nûh peygâmberüŋ eşegi aslıdur****. andan daḫı sizi, hânum, Allah saklasun.* "O, Nuh peygamberin eşeği soyundandır. Hanım! Allah sizi ondan korusun!" (DKOD 6b 11); (DKOV 60a 12)

**ocaguŋa ancılayın 'avrat gelmesün** "(kadın yerilirken) 'Evine onun/bunun gibi kadın gelmesin' anlamında kullanılan bir cümle"

*anuŋ gibiniŋ bebekleri bitmesün,* ***ocaguŋa ancılayın 'avrat gelmesün****.* Onun gibinin bebekleri olmasın, evine onun gibi kadın gelmesin!" (DKOV 60a 2); (DKOD 6a 5)

**ogrı uragut** "hırsız kadın"

*ogrı er* ***ogrı uragut*** "hırsız erkek, hırsız kadın" (TKT 27/45a2)

**öginmegile 'avrat er olmaz** "övünmekle kadın erkek olmaz anlamında kullanılan bir cümle"

*Beg yigit, ögünürise er öginsün, aslandur, öginmeklik 'avratlara bühtândur, öginmegile 'avrat er olmaz.* "Bey yiğit, övünürse erkek övünsün, aslandır, övünmek kadınlar için bir iftiradır, övünmekle kadın erkek olmaz." (DKOD 101a 3-4)

**övünmeklik 'avratlara bühtândur** "Övünmek kadınlara ayıptır."

*Beg yigit, ögünürise er öginsün, aslandur, öginmeklik 'avratlara bühtândur, öginmegile 'avrat er olmaz.* "Bey yiğit, övünürse erkek övünsün aslandır, övünmek kadınlara ayıptır, övünmekle kadın erkek olmaz." (DKOD 101a 3-4)

**saç saça baş başa** "kadınlar, birbirlerini kıyasıya hırpalayacak biçimde" (TÜS 1998)

**sârika cariye** "hırsız cariye"

*kaçağan kulu kullanma,* ***sârika cariyeyi*** *evine getirme. (Mevahib. XVI. 553)* "Firari köleyi kullanma, hırsız cariyeyi evine getirme." (TSIV 2149)

**sokak süpürgesi** "çok gezen kadın"

*Ne pirpiriye eyle meyil ne paşalıya/ Olma* ***sokak süpürgesi*** *kadın kadıncık ol. (Vasıf. XIX. 47)* "Ne derbeder, perişan olanlara meyil eyle ne de paşanın maiyetinde bulunanlara, hanım hanımcık ol." (TSV 3181)

***sokak süpürgesi*** *"sürtük karı"* (LO 349)

**solduran soḫ (~ solduran sop)** "çok şikayet eden, memuniyetsiz kadın"

*Ozan eydür: karılar dört dürlüdür, birisi* ***solduran soḫdur*** "Ozan dedi ki kadınlar dört türlüdür, birisi çok şikâyet eder." (DKOD 5b /5-6-7)

*'Avratlar dört dürlüdür. Birisi ėv yapan sulpdur. Birisi* ***solduran sopdur.*** "Kadınlar dört türlüdür. Birisi evi ev edendir, birisi çok şikâyet edendir." (DKOD 59b 7-8)

**söz ebeliği** "laf ebeliği" (TÜS 2156)

**söz ebesi** "laf ebesi" (TÜS 2156)

**sürtük** "vaktini çok gezerek geçiren, evinde oturmayan kadın'

***sürtük*** *"bütün gün taban sürten serseri ve namussuz karı, sokak süpürgesi"* (KT 1105)

*"Bu* ***sürtüğü*** *oğluma almak da sonunda çıkacağı belli olmayan bir felakettir." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 2186)

**sürtükleşme** "sürtükleşmek durumu" (TÜS 2186)

**sürtüklük** "sürtük olma durumu" (TÜS 2186)

**saçı uzun aklı kısa** "kadınları aşağılamak için kullanılan bir söz"

*"Ona oğluna olduğu kadar güvenmiyor. Kız çocuğu bu, ne kadar okusa da* ***saçı uzun aklı kısa*** *olur, der." - E. Bener* (TÜS 1998)

**tişi aslı et** "Kadını ifade etmek için kullanılan ve 'Kadının aslı ettir' anlamında olumsuz yargı taşıyan bir söz."

***tişi aslı et*** *ol küḑezgü etig / yıḑar et küḑezmese bolmaz itig* "Kadının aslı ettir, eti korumalı; gözetmezsen et kokar, bunun çaresi yoktur." (KB 4519)

**tişi keydi** "kadın hilesi, aldatmacası"

*bu siz* ***tişilerniŋ keydi*** *turur, özüŋizni arıglap agırlap* özgege yükleyürsiz "Bu siz kadınların hilesidir, kendinizi temize çıkarıp (suçu) başkasına yüklersiniz." (KE 84v/9)

***tişilerniŋ*** *mekri* ***keydi*** *şehvet birle ulug turur* "Dişilerin hilesi, aldatması çoklukla şehvetledir/şehvetle çoktur." (KE 84v/12)

*Kur'ân içinde 'Azîzdin ẖaber bérür ve yarlıkar:* ***tişiler keydi*** *ulug turur, yana şeytân keydi za'îf turur* "Kuran'da Aziz'den bahseder ve buyurur: Dişilerin hilesi büyüktür, şeytanın hilesi zayıftır." (KE 84v/14)

*şeytân keydi örtüglüg turur za'îf bolur,* ***tişiler keydi*** *açuk turur ulug bolur* "Şeytanın hilesi örtülüdür (o yüzden) zayıftır, dişilerin hilesi açıktır, (o yüzden) büyük olur. (KE 84v/15)

**tişi mekri** "kadın hilesi, şerri, aldatmacası"

*ol* ***tişi mekrindin*** *kim sakladı* "Onu o kadının hilesinden, şerrinden kim korudu?" (KE 89r/4)

**tişide uwut kitti** "Kadınlardaki hayâsızlığı ifade etmede kullanılan ve 'Kadından hayâ gitti.' anlamına gelen cümle."

*biliglig köni söyleyümez sözin/* ***tişide uwut kitti*** *örtmez yüzin* "Bilgili sözünü dosdoğru söyleyemez oldu; kadınlardan hayâ gitti, yüzlerini örtmezler." (KB 6474)

**tolduran toḫ (~ toldurum top)** "evine karşı sorumsuz (kadın)"

*'avratlar dört dürlüdür... birisi* ***tolduran toḫdur.*** "Kadınlar dört türlüdür. Birisi de evine karşı sorumsuz olandır." (DKOD 59b 7-8)

*ozan eydür: karılar dört dürlüdür... birisi tolduran toḫdur.* "Ozan der ki kadınlar dört türlüdür. Birisi de evine karşı sorumsuz olandır." (DKOD 5b /5-6-7)

*üçüncisi* ***toldurum topdur.*** "[Kadınların] üçüncüsü evine karşı sorumsuz olandır." (DKOV 60a 3)

**udsuz gelin** "utanmaz, hayâsız davranışlı gelin"

*kademi kutsuz gelin deyince* ***udsuz gelin*** *dėsünler* "Ayağı uğursuz gelin diyeceklerine kaba gelin desinler." (DKOD 133a 2-3)

**udsuzluk** "hayâsızlık"

*bir şol avratların* ***udsuzluğu*** */ andan olur cümle kıymetsizliği* "Bir de şu kadınları hayasızlığı ki bütün kıymetsizlikleri ondan kaynaklanır." *(Ga. XIV. 350)* (TSVI 4008)

**ummacı** "büyücü (kadın)"

***ummacı*** *"büyücü, uma ve umma eder şey"* (LO 395)

**üvey anne** "çocuğuna kötü davranan anne" (TÜS 2457)

**yaŋşak avrat** "çok konuşan, boşboğaz, geveze kadın"

*berbere (Ar.) "**yaŋşak avrat**"* "berbere: geveze kadın" *(Bab. XVI. 2, 134)* (TSVI 4292)

**yarım papuç** "çok gezen kimse"

**yarım pabuç** "sürtük" (LO 416)

**yarım papuç** "sürtük" (KT 1313)

**yavuz 'avrat** "kötü huylu, arsız kadın"

***yavuz 'avrat** ki eyü kişiniŋ evinde ola, hemân bu 'âlem aŋa cehennemdür. zinhâr yavuz yoldaşdan hazer eyle ve aŋa karîn olma.* "İyi kişinin evinde kötü huylu arsız bir kadın varsa bu dünya ona cehennem olur. Sakın! Kötü yoldaştan, eşten kaç ve ona yakın olma." (GT 26b/13-14)

**yu** "kadınların utandıkları zaman söyledikleri bir söz"

***yu** "Kadınlar bir işten utandıkları zaman söylerler."* (DLT III/215)

Konuyla ilgili tespit edilen fiiller ise şu şeklidedir:

**avratında gümanı ol-** "karısından şüphesi olmak"

*...Amma ol gayret kim sever oldur kim **avratında gümanı ola**, anı saklamak üzre gayret kıla, kancasaya çıkarmaya.* "Ama o gayret ki sever odur ki karısından şüphesi olsa onu saklamak için gayret göstersin, hiçbir yere çıkarmasın." *(Müneb. XIV-XV. 205-2)* (TSIV 2208)

**'avratlarıla tanışık it-** "kadınlarla dostluk etmek"

***'avratlar-ıla tanışık itmek** azgunlıkdur ve müfsidlere cömerdlik itme ki fesadına şerîk olursun* "Kadınlarla tanışıklık etmek azgınlıktır ve müfsitlere cömertlik etme ki onların fesatlarına ortak olmayasın!" (GT2 72b/ 8 9)

**'avratuŋ vefasına güvenme-** "kadının vefasına güvenmemek"

*pâdişâhlaruŋ mahabbetine ve oglanlaruŋ ḫûb oldugına ve **'avratuŋ vefasına** i'timâd itmek ki üçi daḫı bir ḫayâl-ıla mübeddeldür* "Padişahların dostluğuna,

çocukların güzelliğine ve kadınların vefasına güvenmek hayal ile eşdeğerdir." (GT2 67b/7-8-9)

**'avrat kılurken eri kıgırsa namâzın koy-** "kadın namaz kılarken kocası çağırırsa namazını bırakmak"

*bir daḫı **'avrat kılurken eri kıgırsa namâzın koya** vara...* "Bir de kadın namaz kılarken kocası çağırsa namazını bırakıp yanına vara…" (MNT 8b/3)

**'ayb koş-** "kusur yüklemek"

*"mere delü ozan, men 'ayblumıyam kim maŋa **'ayb koşarsın**" dėdi. gümüş gibi ag bilegi açdı, elin çıkardı. Beyregüŋ gėçürdügi yüzük göründi.* "Bre deli ozan! Ben ayıplı mıyım ki bana ayıp isnat edersin, dedi. Gümüş gibi beyaz bileği açıldı, elini çıkardı. Beyrek'in [parmağına] geçirdiği yüzük göründü." (DKOD 59b 3-4-5-6); (DKOV 81b 5-6)

**cadalozlaş-** "cadaloz gibi davranmak" (TÜS 433)

**cadılaş-** "kadın huysuzlaşmak" (TÜS 433)

**cadılık et-** "Huysuzluk etmek, cadı gibi davranmak"

**eğri sünŋükten hasıl ol-** "(kadın) eğri kemikten yaratılmak

*anlar **eğri sünŋükten hasıl olmuştur** ve eğrinin hilâfi doğru olur. (İrşad. XV.)* "Onlar eğri kemikten yaratılmıştır ve eğrinin zıttı doğru olur." (TSIII 1405)

**elinin hamuruyla erkek işine karış-** "kadınlar, beceremeyeceği işleri yapmaya kalkışmak" (TÜS 778)

**eri desturunsuz evden çık-** "(kadın) kocasından izin almadan evden dışarı çıkmak"

*bir dahi, **eri desturunsuz evden çıkıp** kancasaya gitmek, eğer yanında konşu dahi olursa...* (Müneb. XIV-XV. 171-1) "Biri de yanında komşusu dahi olsa kocasından izin almadan evden dışarı çıkmaktır." (TSIV 2208)

**erüŋ sözüni kulagına koy-** "erkek sözü dinlememek"

*Biŋ söylerisen birisini tuymaz, **erüŋ sözüni kulagına koymaz.*** "Bin kere söylesen de birisini bile duymaz, erkek sözü dinlemez." (DKOD 6b 10)

**Ermeni gelini gibi kırıt-** "ağır veya yavaş hareket etme"

*"O kuruntularımız, o tafralarımız, o* ***Ermeni gelini gibi kırıtmalarımız*** *pek boşuna demektir." - S. Birsel* (TÜS 812)

**görümcelik yap- (veya et-)** "görümce, geline kötü davranmak" (TÜS 971)

**gözetil-** "(kadın) geçimi kocası tarafından sağlanmak"

***gözetil-*** *"beslenmek, iaşe ve infak olunmak: Kadın çocuklarıyla beraber kocasından* ***gözetilir.***" (KT 394)

**kaynanalık et-** "1. kaynana, gelinine veya damadına kötü davranmak, 2. birinin yaşayışına veya davranışına gereğinden çok karışmak."

*"Sessizliğine, yumuşak başlı görünüşüne karşın, onun biraz* ***kaynanalık edeceğini*** *ben de tahmin ediyordum." - E. Bener.* (TÜS 1368)

**kaynanalık tasla-** "kaynana gibi davranmak"

*"Hani kayınvalidem olsa, canım yanmayacak ama bana sürekli* ***kaynanalık taslayan*** *hanım, kocamın anası bile değil." - A. Kulin.* (TÜS 1368)

**kocakarılığı tut-** "geçimsiz, inatçı, şirret yaşlı bir kadın gibi davranmak.

*"Fakat* ***kocakarılığı tutup*** *kavgaya başlayınca Allah saklasın!" - R. N. Güntekin* (TÜS 1455)

**neerse kizle-** "(kadınlar) bir şey gizlemek"

*bukün ẖatunlarka* ***neerse kizlemek*** *andın [Havvâ] kaldı* "Bugün kadınlara bir şey saklamak (huyu) ondan (Hz. Havva'dan) kaldı." (NF 281/8)

**saç saça baş başa gel- (veya dövüş-)** "kadınlar, birbirlerini kıyasıya hırpalayacak biçimde kapışmak"

"*Eğer bu patırtıdan, ikindi uykusu başına sıçrayan imam aşağı koşmasa iki kadın, avluda* ***saç saça baş başa dövüşeceklerdi.*** *" - H. E. Adıvar.* (TÜS 1998)

**sürtükleş-** "sürtük durumuna gelmek" (TÜS 2186)

**tişig ewde ıḏma-** "kadının evden çıkarılmaması gerektiğini ifade eden bir söz"

***tişig ıḏma ewde*** *öŋin çıkgalı / kalı çıksa yitrür könilik yolı* "Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa doğru yoldan şaşar." (KB 4518)

**tişi mekr kıl-** "kadın hile yapmak"

*şeytân iḍi ʻazze ve celle atın işitse kaçar kiter ammâ* ***tişiler mekr kılurda*** *miŋ âyet okusaŋ kitmes* "Şeytan Allah'ın adını işitse kaçar gider ama dişiler hile ederken bin ayet okusan dahi gitmez." (KE 84v/17)

**yaraşma-** "(kadın) itaat etmemek, erkeğe başkaldırmak"

*ol tişiler kim korkar sizler* ***yaraşmamaklarındın*** "(Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara…" (TKT 26/11b3)

Kadına biçilen cinsiyet rolleri ile ilgili olumlu ve olumsuz yargılar barındıran atasözleri ise şu şekilde tespit edilmiştir.

**bu kadar kusur kadı kızında da bulunur** "Üzerinde durulmaya değmeyecek kadar küçük bir kusurdur, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 401)

**çerçi kızı boncuğa âşıktır** 1. "Bir insan hangi işle uğraşıyorsa yakınındakiler de o işi çok sever, anlamında kullanılan bir söz."

2. "Ticaretle uğraşanlar, sattıkları şeylerden evdekilerini yoksun bırakarak onların bu eşyanın özlemini çekmelerine neden olurlar, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 523)

***çerçici kızı boncuğa âşıktır*** (LO 94)

**erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi?** "Güçlülük ve yüreklilik yalnızca erkeklerde değil kadınlarda da vardır, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 810)

**gökyüzünde düğün var deseler kadınlar merdiven kurmaya kalkar** "Kadınların düğün ve eğlence için katlanamayacakları fedakârlık yoktur, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 959)

**gül dalından (ağacından) odun, beslemeden (halayıktan) kadın olmaz** "Her şey, kendisinden beklenen görevi yapabilecek niteliklere sahip olmalıdır, anlamında kullanılan bir söz." (ATDS)

**güzele kırk günde doyulur, iyi huyluya kırk yılda doyulmaz** "Değerli olan yüz güzelliği değil huy güzelliğidir, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1014)

**kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olmaz** "Kibar çevrede yetişmemiş olanlar ne kadar özenseler de kibarlığın bütün inceliklerini gösteremezler, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1386)

**kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz)** "Kör bıçak işe yaramaz ama insanın elini keser; iş bilmeyen kadın da çok konuşmaktan başka bir şey yapmaz, anlamında kullanılan bir söz." (ATDS)

**küçüğüne inanma karı sözüne aldanma** "Senden küçük olana inanma, kadın sözüne aldanma, anlamında kullanılan bir söz."(LO 259)

## II.2. KADININ YAŞIYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

İnsanın doğumundan ölümüne kadar geçen zaman dilimini ve yaşam evrelerini adlandırmada kullanılan sözlerin bir kısmı kadın ve erkek cins için ortak olsa da bazı sözler yalnızca erkek veya kadın için kullanılmaktadır. Bunda kadın ve erkeğin özellikle bebeklik ve çocukluk süreçlerinin ardından edindikleri toplumsal roller ile cinsiyetlerine bağlı gelişen fiziki ve ruhi bazı değişimler rol oynamaktadır. Burada her iki cins için yani genel olarak insanın yaşam evreleri ile ilgili ortak kullanılan sözler sınıflandırma dışında bırakılmış, özel olarak dişil cinsiyet için kullanılan sözler incelemeye tabi tutulmuştur. Kadının yaşıyla ilgili tespit edilen sözler, bebeklik-çocukluk, gençlik, orta yaş-olgunluk çağı ve yaşlılıkla ilgili olmak üzere dört ayrı döneme ayırılarak incelenmiştir. Zira bu dönemlerin her birinin kendine has bazı özellikleri bulunmaktadır.

### II.2.1. Kız Bebek ve Çocuklarla İlgili Sözler

Türkçede bebeklik ve çocukluk sürecinin adlandırılmasında çok fazla farklılık gözetilmediği, her iki sürecin ortak sözlerle ifade edildiği görülmektedir (Yaylagül 2009: 60). Ayrıca bebeklik ve çocukluk sürecinde kız ve erkek çocukları için genellikle ortak sözlerle karşılanmıştır. Yetişkinlerin bakımı, koruması ve gözetimine muhtaç olunan bebeklik ve çocukluk çağında bireyin henüz toplumsal ve cinsel rollerinin belirginleşmemesinin bu yaş dönemi için cinsiyet ayırt etmeksizin ortak sözlerle karşılanmasında etkili olduğu düşünülebilir. Bu yaş evresinde bebeğin veya çocuğun cinsiyeti özellikle vurgulanmak istendiğinde farklı adlar veya niteleyiciler kullanılmıştır.

Kadının bu yaş evresiyle ilgili en çok kullanılan ifade ***kız*** sözcüğüdür. Bir ad ve niteleyici olarak kullanılan bu sözün daha çok cinsiyet ayırıcı anlamıyla öne çıksa da dişilerin bebekliklerinden gençlik ve hatta olgunluk sürecine kadar geçen geniş bir yaşam evresini ifade ettiği, buna bağlı olarak da ***kız*** kelimesinin "kız bebek, kız çocuk, evlenmemiş veya yeni evli genç kız" anlamlarıyla kullanıldığı görmektedir. Bu nedenle bu kelime *gençlik dönemiyle ilgili sözler*; *cinsiyet ayırıcı sözler* ile *düğün, evlenme ve*

*cinsellikle ilgili sözlerin* değerlendirildiği bölümlerle de ilişkilendirilmiştir. Burada ***kız*** sözcüğünün ilk yaşam evresiyle doğrudan ilişkilendirilebilecek kullanımları ele alınmıştır.

Bebeklik ve çocukluk dönemini ifade eden sözlerin bazılarının kelime grubu yapısında olduğu da görülmektedir. Bu yapılarda bebek veya çocuk anlamı taşıyan bir kelime cinsiyet ayırt edici başka bir sözle tamamlanmaktadır.

Birleşik fiil yapısındaki sözlerin ise ergenliğe yaklaşılan süreci, ergen olmadan önceki devreyi anlatmak için kullanıldığı görülmektedir.

Taranılan metinlerden bu yaş evresiyle ilgili tespit edilen söz varlığı şöyledir:

**etfâl-i inâs** "kız çocuğu"

***etfâl-i inâs*** *"küçük (kız) çocuk"* (KT 1227)

**kız** "kız bebek, kız çocuk"

*birük kız tileser yime körkle* ***kız*** *kelürür* "Fakat kız çocuğu dilerse, yine güzel bir kız çocuğu (dünyaya) getirir." (KP 77)

*Zikriya aydı bu* ***kızını*** *ektilemeklik hakrak turur anıŋ üçün kim yarlıg meŋe keldi…* "Zekeriya dedi ki: Bu kızın yetiştirilmesi için ben daha uygunum, çünkü ben buyruk aldım…" (OKTS 104)

*el-ırta' "****kız*** *cimaa salahiyet kertesine bâliğa olmak" (Kam. XVIII-XIX. 1,25)* "Kız cinsel birlikteliğe uygun derecede ergen olmak." (TS IV 2443)

**kız çocuk** "kız çocuğu, küçük kız"

***kız çocuk:*** *"sabiyye"* (KT 649)

**kız oglan** "kız çocuğu"

*ve eger* ***kız oglan*** *başlasa bâliga bolmak birle* "Ve eğer kız (çocuğu) büluğa ermeye başlarsa..." (İMS 132a/5)

**sabiye (~ sabiyye)** "küçük kız çocuğu"

***sabiye*** *"küçük kız, kızcağız"* (LO 797)

***sabiyye*** *"büluğa ermemiş kız çocuk"* (KT 1008)

**sagîre** "büluğa ermemiş kız çocuk"

***sagîre*** *"bulûğa ermemiş ve vasiye muhtaç (kız) çocuk"* (KT 1013)

**tişi** "kız çocuğu"

*resîdelikge yawudı* ***tişi****, hayız körmekge yavugan tişi* "Kız çocuğu ergen olmaya, olgunlaşmaya başladı. Âdet görmeye başlayan kız çocuğu." (ME 14/6; 14/7)

Anne ve babasını kaybetmiş kız çocuklarını ifade etmede kullanılan ***yetime*** sözü de çocukluk çağıyla ilişkilidir.

***yetîme*** *"Babası veya babası ve anası ölmüş bir (kız) çocuk:* ***yetime*** *bir kız."* (KT 1329)

Şu örneklerde ise kız çocukları için çocukluk döneminin son bulmaya başlaması ve ergenlik dönemine geçiş ***resîdelikge yawu-*** birleşik fiiliyle ifade edilmiştir:

**resîdelikge yawu-** "ergen olmak, olgunlaşmaya başlamak"

***resîdelikge yawudı*** *tişi, hayız körmekge yavugan tişi* "Kız çocuğu ergen olmaya, olgunlaşmaya başladı. Âdet görmeye başlayan kız çocuğu." (ME 14/6; 14/7)

### II.2.2. Genç Kız ve Kadınlarla İlgili Sözler

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen ve Türkiye'de 2 Ekim 1995'te uygulanmaya başlanan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır (https://cocukmeclisi.ibb.istanbul/cocuk-haklari-sozlesmesi). Günümüzde yasal olarak reşit olma yaşı on sekiz kabul edilse de biyolojik gelişim evreleri bakımından düşünüldüğünde kadınların âdet görmeye başladığı, belli vücut değişimlerinin görüldüğü dönem olan ergenliklerinden itibaren girilen evre gençlik kabul edilmektedir. Gençlik dönemi insanın belli bir yaş olgunluğuna geldiği düşünülen çocukluktan sonraki evredir ve tarihî metinlerle günümüz arasında kadınların bu yaş evresindeki yükümlülükleri ile bu yaş dönemindeki kadınlara bakış açısından farklılık vardır. Bu farklılığın ortaya çıkmasında insanlığın eski yaşam koşullarının, sorumluluk alma, evlenme ve aile içinde üretime katılma yaşlarının daha erken başlamasının etkisi olsa gerektir. Özellikle tarihî metinlerde eski toplum yapısı da dikkate alındığında büluğa ermiş kadın ve erkeklerin artık birer genç kabul edildikleri görülmektedir. Hatta ergenliğe kadar olan süreç çocukluk, ergenlikten sonraki süreç ise yetişkinlik yani

olgunluk dönemi olarak varsayılmaktadır. Bu nedenle tarihî metinlerde kadınların gençlik yaşları ve bu yaş evresinde onlardan beklenen sorumluluklar değerlendirilirken konuya, günümüz değer yargılarıyla bakılmaması gerekir. Bununla birlikte, tarihî metinlerde büluğa ermenin evlenme yaşına gelme ile ifade edildiği sözlerden yola çıkılarak günümüz için değer sistemleri oluşturulmamalıdır. Her metnin anlam dünyası kendi dönemi ve şartları içerisinde değerlendirilmelidir.

Gençlik evresindeki kadınları ifade eden sözler çeşitlilik göstermektedir. Bu yaş evresi için kullanılan sözlerde daha çok genç kadınların doğurganlık ve dişilik vasıflarının ön plana çıkarıldığı ve evlenme çağına gelmenin vurgulandığı görülmektedir. Bu süreçle ilgili bazı sözlerin ise genç kadınların tazelikleri, hareketlilikleri, uğraşıları ve vücut güzellikleriyle ilişkilendirildiği dikkati çekmektedir. *Büluğ* sözü Türkçenin tarihî metinlerinde daha çok belli bir vücut ve akıl olgunluğuna erişmek anlamında kullanılmıştır.

Genç kadınlarla ve kadınların gençlik evresiyle ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**‘avratlık hâline irici** “büluğa ermiş genç kız”

*benüm bir kızum vardur* ***‘avratlık hâline iricidür.***“Benim büluğa ermiş bir kızım vardır.” (TE 81a/10)

**bâliga** “büluğ çağına ermiş genç kız, yetişkin kız”

*menim karındaşım* ***bâliga*** *turur* “Benim kardeşim büluğa ermiştir.” (KE 45v/7)

***bâliga*** *“büluğa ermiş kadın”* (KTS 23)

*tiz bir kasık mancası getirin diye avrat talep edip ırz ve namusumuzu berbat ettiler, hatta birinin* ***bâliga kızına*** *kastettiklerinde… (Naima. XVII-XVIII. 6, 69)* “Çabuk yatacak bir kadın getirin diye kadın isteyip ırz ve namusumuzu kirlettiler, hatta birinin genç kızına kastettiklerinde…” (TSIV 2326)

***bâliğa*** *“sinn-i rüşd ve bülûğa vasıl olan”* “rüşt yaşı ve büluğa ermiş olan” (KT 100)

**ergen kız** “genç, ergen kız”

*Karac’oğlan der ki böyle oluptur / Ala gözüm kan yaş ile doluptur / Ol asırdan beri âdet oluptur /* ***Ergen kızlar*** *yiğitlerle yan gider. (Kara. XVII. 168)* “Karacaoğlan der ki böyle olmuştur / Ela gözüm kan, yaş ile dolmuştur. / O

asırdan beridir âdet olmuştur. / Genç (ergen) kızlar yiğitlerle ters gider" (TSVI 4282)

*Ergen erler ve **ergen kızlar** ve dul avratlar ve ... (Bab. XVI. 1, 5)* "Genç (ergen) erkekler ve genç (ergen) kızlar ve dul kadınlar ve…" (TSIII 1486)

**gelin** "genç kadın, yeni evli kadın, gelin"

*annacımdan gelen küçücük **gelin**/ bir saat karşımda durabilin mi (Kara. XVII. 37)* "Karşımdan gelen küçücük gelin, karşımda bir saat durabilir misin?" (TSI 166)

**gelinlik** "gelin olma çağına gelmiş (kız)" (TÜS 922)

**gelinlik çağı** "genç kızların evlenme dönemi"

*"Büyüdüm, yetiştim, **gelinlik çağım** geldi." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 922)

**gelinlik kız** "gelin olma çağına gelmiş kız, genç kadın"

*"Gelinlik olmak sinninde bulunan, yetişmiş: **Gelinlik kız**."* (KT 371)

***Gelinlik kız** "baliğa."* (LO 154)

*"Büyümüşsün ya, tam **gelinlik kız** olmuşsun. - H. R. Gürpınar."* (TÜS 922)

**genç hatun** "genç kadın"

*basrada bir 'avrat var-idi ana ṣa'vane dirlerdi. **genç hatun-idi** ve sahib-i cemâl-idi ve ḫôş âvâz-idi. çalıcılık iderdi ve hem sagucılık iderdi.*"Basra'da bir kadın vardı, ona Ṣa'vane derlerdi. Genç bir kadındı, güzel yüzlü ve güzel sesli idi. Şarkı söyler ve ağıtçılık yapardı." (TE 46b/1-2-3)

**kanı ayaklı** "1. çaresiz, zavallı genç kız"

*"Beşikteki çocukların, **kanı ayaklı kızcağızların** korkmamaları lazımdı, korkmaya hakları yoktu. - T. Buğra."* (TÜS 1298)

"2. yeni evlenmiş çaresiz, zavallı kadın"

*"Aynı anda nice analar kan ağlıyor, nice **kanı ayaklılar** dul, nice saçı bitmedikler yetim kalıyordu. - H. R. Gürpınar."* (TÜS 1298)

**kebîre kız** "genç kız"[1]

***kebîre**: "Sinn-i rüşde vasıl olmuş, sebâvetten kurtulmuş: Bir kebir oğlu ve iki **kebîre kızıyla** diğer bir sağîr oğlu vardır."* "Reşit olma yaşına ulaşmış, çocukluktan çıkmış. Bir genç oğlu, iki genç kızıyla bir küçük oğlu vardı." (KT 616)

**genç kız (~ kenç kız)** "genç kız"

*kenç urı, **kenç kızlar*** "genç oğlanlar ve genç kızlar" (KP 141)

***genç kızın** memeleri ağırşaklanmak. (Terceman. XVI. 148-2)* "Genç kızın memeleri yumrulaşmak." (TSI 42)

**kız** "genç kız"

***kız** birle küreşme kısrak birle yarışma* "Kızla güreşme, kısrakla yarışma!"[2] (DLT I/474)

*sultân sordı: sen tirilgey mü sen bu **kızlar** seni kuçup yatkanda, ne fâyide bar erdi?* "Sultan sordu: Bu kızlar sana sarılıp yatınca dirilecek misin, (sana) ne faydası vardı?" (KE 165r/8)

*anı körüp kurtga birle **kıznıŋ** tefâvütin bildiler* "Onu görüp yaşlı kadınla (genç) kızın farkını anladılar." (KE 165r/13)

**nâhide (~nâhid)** "büluğa ermiş genç kız"

***nâhîd** "büluğa ermiş genç kız."* (KT 899)

***nâhide** "turunç memeli, memeleri kopmuş."* "Turunç memeli, memeleri kabarmış." (LO 766)

**nev-ber** "genç kız"

***nev-ber** "turfanda, nev-bâve, memeleri henüz kopmuş kız"* "taze, memeleri henüz kabarmış kız"(LO 773)

***nev-ber** "memeleri yeni görünmeye başlayan kız."* (KT 917)

**öw kızı** "ev kızı, evlenmemiş genç kız"

---

[1] Bu örnekte *kebîre* kelimesi genç erkekleri ve kızları nitelemede kullanılan sıfat görevindedir.
[2] .Bu Hakanlılardan bir kızın, gerdek gecesi Sultan Mesud'u ayağı ile dokunarak yıktığı için Hakanlıların Sultan Mesud hakkında söyledikleri bir savdır. (DLT I/474)

*yana üç kündin soŋ sözledi, sordılar ėrse aydı: ėki* ***öw kızı*** *keltüriŋ* "Üç günden sonra konuştu, sorduklarında "İki ev kızı (genç kız) getirin." dedi." (KE 165r/6)

**taze kız** "genç kız"

*en-nuhud (Ar.): "****Taze kız*** *memesi turunç gibi tümüp ağırşaklanmak." (Kam. XVIII- XIX. 1, 701)* "Genç kızın memeleri turunç gibi kabarıp yumrulaşmak" (TSI 42)

*taze "genç, körpe:* ***Taze kız****."* (KT 1180)

**terütaze kız** "çok taze, körpe kız"

*"Frenk illerinde ... tenorların akbabaya dönmüş, kartlaşmışlarına bile* ***terütaze kızlar*** *gönül verirlermiş. - R. H. Karay."* (TÜS 2334)

**yigit ẖatun** "genç kadın"

*kerâhiyyet turur ẖatunlarga ceme'etlerge hâzır bolmak ya'nî* ***yigit ẖatunlarga*** *takı karı ẖatunlarga* "Kadınlara cemaatlerde hazır bulunmak mekruhtur yani genç kadınlara ve yaşlı kadınlara." (İMS 182a/1)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller ise şunlardır:

**bâliğa ol-** "büluğa ermek, ergenliğe erişmek"

*ve eger kız oğlan başlasa* ***bâliga bolmak*** *birle* "Ve eğer bakire olan kız (çocuğu) büluğa ermeye başlarsa..." (İMS 132a/5)

*el-ırta': "kız cimaa salahiyet kertesine* ***bâliğa olmak****" (Kam. XVIII-XIX. 1,25)* "Kız cinsel birlikteliğe uygun derecede ergen olmak." (TSIV 2443)

**bulûgıyyete ir-** "büluğa ermek, ergenliğe erişmek"

*anuŋ bir kızı* ***bulûgiyyete irmiş****-idi nâgâh şûrîde oldı.* "Onun bir kızı ergenliğe erişmişti ki birdenbire yaşlandı." (TE 97a/14; 97b/1)

Kadının gençliğiyle ve evlenme çağında olduğuyla ilgili sözlerse şunlardır:

**ergen ol-** "evlenecek çağa girmek" (TÜS 807)

**ẖatunlar haddine yet-** "olgunlaşmak, kadın olmak, evlenme çağına gelmek"

***Ḫatunlar haddine yetip*** *mâl ve cihâz ve ni'met bilen hiç kimirse 'akd-i nikâhına rağbet kılmas idi* "Evlenme çağına erişmişti. Mal, çeyiz ve nimet ile hiç kimse onunla nikâhlanmaya rağbet etmezdi." (GT 79a/10)

**kuçulmağa er-** "kucaklanacak [evlenecek] çağa gelmek"

*veli* ***kuçulmağa ermişti*** *çağı / erirdi er deyü yüreği yağı. (Güvahi. XVI. 94)* "Kucaklanacak çağa gelmişti. Yüreğinin yağı erkek diye erirdi." (TSIV 2597)

### II.2.3. Orta Yaş ve Olgunluk Çağındaki Kadınlarla İlgili Sözler

Bu yaş evresiyle ilgili sözlerde daha çok yaşın ilerlemesi ve bedenin tazeliğini yitirmesiyle ilgili nitelemelerin yer aldığı görülmektedir.

Tespit edilen söler şunlardır:

**geçkin kız ~ geçkin kadın** "1. ihtiyarlamaya yüz tutmuş, yaşlanmış kız veya kadın"

*"Cemile* ***geçkin****, kısa boylu, tombul, konuşkan bir* ***kızdır****. - N. Cumalı."* (TÜS 917)

"2. belli bir yaşı geçmiş kadın"

*"Sanki* ***otuzunu geçkin kadın*** *o değil! - M. Yesari."* (TÜS 917)

**geçkince** "yaşı biraz ilerlemiş olan kadın" (TÜS 917)

**kız kurusu** "evlenmemiş yaşlı kız" (TÜS 1437)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller isi şunlardır:

**küçül-** "yaşını gizleyip kendini küçük göstermek"

*Kadınlar daima* ***küçülmek*** *isterler.*" (KT 696)

**küçült-** "yaşını gizleyip küçük göstermek"

*Kızını pek* ***küçültmek*** *istiyor.*" (KT 696)

### II.2.4. Yaşlı Kadınlarla İlgili Sözler

Tarihî metinlerde kadın ve erkeklerin yaşlılıklarını ifade etmek için ortak kelimelerin kullanıldığı görülmekle birlikte sadece kadınların yaşlılığını ifade etmek için özel kelimeler de kullanıldığı tespit edilmiştir (Cin 2015). Bu yaşam evresindeki kadınlar için kullanılan sözlerin bir kısmını yaşlanma ve yaşlılık süreciyle ilgili kelimeler

oluşturmaktadır. Bunlar içinde yaşlı kadınlar için en sık kullanılan ***karı*** "yaşlı, ihtiyar"[3] kelimesinin Eski Türkçe dönemi metinlerinde cinsiyet ayırt etmeksizin kullanıldığı, XIII. yüzyıl metinlerinden itibaren ise yalnız yaşlı kadınlar için kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Hatta bu kelime zamanla anlam genişlemesine uğrayarak "evli kadın, eş" anlamını da kazanmıştır. Ayrıca ***karı-*** "yaşlanmak (kadın için)" fiilinin de kadınlar için yaşlanma sürecini ifade eden bir kelime olduğu dikkati çekmektedir.

Yaşlı kadınlarla ilgili sözlerin bir kısmının olumlu ve olumsuz çağrışımlar içerdiği görülmektedir. *'acûz ('acûze, acuze), cadaloz, cadı, kanbeli çıkmış, ma'tûhe* gibi sözler yaşlı kadınların dış görünüşleri ve davranışlarıyla ilgili olumsuz çağrışımlar ve anlamlar içermektedir. Bununla birlikte saygı duyulan ve şefkat beslenen yaşlı kadınlar için ise olumlu çağrışımlar içeren *anne*, *büyükhanım*, *haminne*, *karıcık* (*karıcuk*, *karıçuk*), *karıcık ana* gibi sözlerin kullanıldığı görülmektedir.

Kadınlarda yaşlanmayı ve yaşlılık sürecini ifade eden sözler şunlardır:

**ėçi (~ açı ~ eçi ~ aça)** "yaşlı kadın"

> ***açı*** *"yaşlı kadın, hanım nine" (Barsganca) ~* ***eçi ~ aça.*** (DLT I/87)
>
> ***ėçi*** *"ḫâtûn-ı perde-nişîne derler, ki Tevârîḫ-i Mülûk'de Behmen kızı Hümây pâdşâh oldugı mahalde gelür: yana bir nėçe kün Hümây aldı milk/ ėrenler barıp* ***ėçige*** *kaldı milk* "Örtülü kadına derler ki Tevârîḫ-i Mülûk'te Behmen kızı Hümây'ın padişah olduğu bölümde geçer: Yine bir ince gün Hümây hükmü eline aldı, erkekler ölünce idare kadına kaldı." (NS 35a/503, s. 238)

**emegen** "yaşlı kadın, kocakarı"

> ***emegen*** "yaşlı kadın, kocakarı" (CC 82a/25b)

**ihtiyar kadın** "yaşlı kadın"

> ***ihtiyar kadın*** *"sâl-hurde, acuz."* (LO 657)

**karı** "yaşlı kadın"

> *menim ḫatunum ogulsız* ***karı*** *(11b/14)* "Benim hanımım kısır ve yaşlıdır." (OKTS 146)

---

[3] *ḳarı* sözcüğü Orhun ve Uygur Türkçesi metinlerinde genel olarak yaşlı anlamında kullanılmıştır. bkz. Tunyukuk Yazıtı: ḳ(a)rı bolt(u)m (T 56); ***karı****: yaşlı, ihtiyar,* ***karı.*** (EUTS 111); Maitrisimit Nom Bitig (Hami) *tugmaḳ bolmasar ḳarı-* (Mai.Tek.044a.13*) -maḳ ölmek bolmaz.*

*pes ol kerkesleyin gök gözlü* ***karı*** */ kara kargalayın şer sözlü* ***karı*** "O akbaba gibi gök gözlü ve karga gibi kötü sözlü yaşlı bir kadındı." (ŞHŞ 4889)

*şimdi sen şîr, merd yigitsin; ben* ***karıyam*** *didi.* "Şimdi sen aslansın, mert bir yiğitsin, ben ise yaşlı bir kadınım dedi." (GT2 60b 1/4)

***karısı*** "(kadın veya erkek için) ihtiyarı" (KİLA 152)

*bir* ***karı*** *eydür yâ mûsâ eydem sanja / ger şefâat eyler-iseŋ sen bana* "Bir kadın: Ey Musa eğer sen bana şefaat edersen ben de sana onun yerini söylerim." dedi. (YZ 1517)

*işitdi* ***karıdan*** *Süheyl ol sözi / Gülef gibi ẖoş tâze oldu yüzi* "Yaşlı kadından o sözü işitince Süheyl'in yüzü gül yaprağı gibi hoş, taze oldu." (SNB 1721)

*babaŋ koca anaŋ* ***karı.*** "Baban yaşlı annen yaşlı." (DKOV 97b 13)

*attan in* ***karının*** *önünde baş ko, üşenme, epsem otur, ol sana çok iyilik ediser. (Ferec. XV. 399)* "Attan in yaşlı kadının önünde baş eğ, sıkılma, sessizce otur, o sana çok iyilik edecektir." (TSVI 4115)

*yâ emir-el-mü'minîn raiyyetin kocaların ata,* ***karıların*** *ana bil, yiğitlerin karındaş bil. (Tuh. Le. XV. 392)* "Ey müminlerin emiri, halkının yaşlı erkeklerini baba, yaşlı kadınlarını anne, gençlerini de kardeş bil!" (TSIV 2296)

***karı*** *"İnsanın dişisi, mer'e , zen, nisâ tayfasından:* ***Karılar*** *hamamı; çamaşırcı* ***karı****; aşçı* ***karı****. [Hürmet meram olundukta kadın denilir]. Asıl Türkî-i kadîmde "ihtiyar" manasıyla sıfattır."* "Karı: İnsanın dişisi, kadın, kadın tayfasından. Karılar hamamı, çamaşırcı karı, aşçı karı. [Hürmet edilmek istendiğinde *kadın* denilir.]. Aslında eski Türkçede 'ihtiyar' anlamıyla sıfattır." (KT 593)

***karı*** *"Türkîde ihtiyar manasına kart, koca gibi. Kesret-i isti'mâl ile halîle, zevce, avrat, nisâ, mer'e, ünsâ manasını almıştır."* "Türkçede 'ihtiyar' anlamında *kart, koca* gibi. Sık kullanım ile nikâhlı eş, zevce, avrat, kadın manasını almıştır." (LO 215)

***karı*** *"yaşlı, ihtiyar"* (TÜS 1328)

Türkçede ***karı*** sözcüğünün yaşlı kadınlar için kullanılan bir unvan adı olarak kullanıldığı da görülmektedir:

*Şahbula'yı* ***Fatıma karı*** *nâm karıcuğa emanet koduk. (Sic. A. XVI. 1, 895)* "Şahbula'yı Fatma Karı adlı yaşlı kadına emanet ettik." (TSIV 2298)

***karı*** sözcüğü Türkçenin metinlerinde ***ana***, ***avrat***, ***hatun***, ***uragut*** gibi sözlerle birlikte niteleyici olarak da kullanılmıştır:

**karı ana** "ihtiyar, yaşlı anne"

*ak bir saçlıg* ***karı anam*** "Ak saçlı ihtiyar annem." (ETŞ 28. metin/3)

***karı anası*** *bar erdi* "İhtiyar bir annesi vardı." (NF 203/1)

*bir kişinüŋ bir sahib-cemâl 'avratı var-ıdı talâk virdi ve 'avratuŋ bir* ***karı anası*** *varıdı.* "Bir kişinin güzel bir karısı, eşi vardı, onu boşadı ve o kadının bir de ihtiyar annesi vardı." (GT2 54a/4-5)

*bir* ***karı anası*** *var idi.* "İhtiyar bir annesi vardı." *(Tez. Ba. XV. 18)* (TSIV 2294)

**karı 'avrat** "ihtiyar, yaşlı kadın"

***karı 'avrata****, ya kiçi kızoğlana, ya... (Mü. Şi. XIV-XV. 9)* "İhtiyar kadına veya küçük bakire kıza veya..." (TSIV 2294)

*pirezen (Fa.) "****karı 'avrat****" (Nuh. Tuh. XVII. 49, 2)* "ihtiyar kadın" (TSIV 2296)

*şehbere (Fa.) "****karı 'avrat*** *ki acûz manasına." (Deş. XVI. 337-2)* "İhtiyar kadın ki kocakarı anlamında." (TSIV 2296)

*el-acûzü (Ar.) "****karı avrat****" (Terceman. XV. 55)* "ihtiyar kadın" (TSIV 2295)

*bir* ***karı avrat*** *saçın boyamış...* (*Güls. XV. 60*) "Bir ihtiyar kadın saçını boyamış..." (TSIV 2295)

**karı ẖatun** "yaşlı kadın"

*kerâhiyyet turur ẖatunlarga ceme'etlerge hâzır bolmak ya'nî yigit ẖatunlarga takı* ***karı ẖatunlarga*** "Kadınlara cemaatlerde hazır bulunmak mekruhtur yani genç kadınlara ve yaşlı kadınlara." (İMS 182a/1)

*nâgâh bir* ***karı hatun*** *çıkageldi... (Ferec. XV. 30)* "Ansızın bir ihtiyar kadın çıkageldi." (TSIV 2294)

*yüksek yerden baktı görse kim içinde bir* ***karı hatun kişi*** *başını dizi üzerine komuş ağlar. (Ferec. XV. 77)* "Yüksek bir yerden baktı. Gördü ki içeride bir ihtiyar, yaşlı kadın başını (onun) dizinin üzerine koymuş ağlıyor." (TSIV 2295)

*bezenip bir* ***karı ḫatun*** *tişi az/ boyap saçın karaga köp kılur nâz* "İhtiyar bir kadın süslenip saçını karaya boyayıp çok naz eder." (GT 136a/8)

**karı karavaş** "ihtiyar kadın köle, hizmetkâr"

*bir koca kulum ve bir* ***karı karavaşım*** *var. (Ferec. XV. 318)* "Bir ihtiyar (erkek) kölem ve bir ihtiyar kadın kölem, hizmetkârım var." (TSIV 2296)

**karı uragut** "yaşlı kadın"

*ayttı sara* ***karı uragut*** *anıŋ ilerü 'ayalı bolmaduk erdi* "Sâra dedi ki: O, yaşlı bir kadın; onun çoktan beri hiç çocuğu da olmamıştı." (OKTS 146)

**karı yaşlıg** "çok yaşlı"

***karı yaşlıg*** *ol anam* "O çok yaşlı (kadın) anamdır." (ETŞ 28. metin/7)

Şu örneklerde ise ***karı*** sözcüğünün atasözlerinde de kullanıldığı görülmektedir.

*kız* ***karı*** *bolsar kıçın körgü* "Kız ihtiyarlarsa kıçını görecek." (ETŞ 34. metin/11)

***karıyı*** *yiğit eden dondur. (Ata. XV. 27)* "Yaşlı kadını genç gösteren kıyafettir." (TSIV 2295)

*ikiyi bir alma, yiğit deyip* ***karı*** *alma. (Ata. XV. 16)* "İki eşi birden alma, genç zannedip de yaşlı kadınla evlenme." (TSIV 2295)

**karıca** "yaşlı kadıncağız"

*meğer bir gün Resûle bir* ***karıca*** *gönülcüğü gibi sözü arıca. (Ruşeni XV. 39)* "Meğer bir gün Resul'e gönlü gibi sözü de temiz yaşlı bir kadıncağız (gelir). (TSIV 2297)

**karıcık (~ karıcuk ~ karıçuk)** "yaşlı kadıncağız"

*bir gün yigitlik cehli-le anam* ***karıcuga*** *gazab-ıla bir kaç katı söz söyledüm.* "Bir gün gençlik cehaletiyle annem yaşlı kadıncağıza öfkeyle birkaç kötü söz söyledim." (GT2 60a/11-12)

*eger kiçilik vaktı girü geleydi, ki elümde bî-çâre-y-idüŋ, kaçan sen, ben za'îfe* ***karıcuga*** *bunun gibi belâ kılayuduŋ?* "Eğer çocukluk zamanın geri gelseydi ki sen o zaman benim elimde çaresizdin. Sen benim gibi yaşlı, zavallı bir kadına böyle bir kötülüğü nasıl edecektin?" (GT2 60b 1/4)

*bir* ***karıçuk*** *geldi yüzün yırtmış saçın yolmış şeyẖ katına geldi, şeyẖ sordı ki* ***karıçuk*** *bu ne hâldür?* "Bir yaşlı kadıncağız yüzünü yırtmış saçını yolmuş hâlde şeyhin huzuruna geldi. Şeyh, 'Yaşlı kadın bu ne hâldir?' diye sordu?" (TE 33a/1-2)

*bir* ***karıcuk*** *geldi ilerü gördiler/ ne dilersin diyü aŋa sordılar* "Bir yaşlı kadıncağız karşı geldi gördüler; ne istersin diye ona sordular." (KY 13b/ 494)

*ol arada bir* ***karucuk*** *var idi/ ki yatalıgı eski divar idi.* "Orda yaşlı bir kadıncağız vardı; yattığı yer ise eski bir duvar dibiydi." (SNB 4368)

*miskîn* ***karıcuk*** *ölünce kirpiğin kurumaz. (Anter. XIV. 407)* "Zavallı kadıncağız ölünceye kadar kirpiğin kurumaz."(TSIV 2297)

*bir* ***karıcuk*** *çıktı andan sordu ne kişilerdir. (Anter XIV. 256)* "Bir yaşlı kadıncağız çıktı ve ondan kim olduklarını sordu." (TSIV 2297)

*her kaçan kim* ***karıcıklara*** *ve kocacıklara uğrasa beni du'adan unutman der idi. (Saat. XV. 6)* "Yaşlı kadınlara ve erkeklere uğradığında duanızda beni de unutmayın derdi." (TSIV 2298)

***karıcık*** *eyitti: ya Resulallah bu benim yüzüm uçmağ ehli yüzü müdür. yoksa, tamu ehli yüzü müdür dedi. (Kab. XV. 138)* "Yaşlı kadıncağız dedi ki: Ey Allah'ın resulü! Benim yüzüm cennet ehlinin mi yoksa cehennem ehlinin mi yüzüdür?" (TSVI 3894)

***karıcık*** sözcüğü Türkçede aynı zamanda niteleyici olarak da kullanılmıştır.

**karıcık ana** "yaşlı anne"

*Kazan Begüŋ* ***karıcık*** *anası deve boynına asılu gėtdi.* "Kazan Bey'in yaşlı annesi devenin boynuna asılarak gitti." (DKOV 84b 10)

**karımaklag** "ihtiyar olma hâli, yaşlılık" (EUTS 112)

**kocakarı** "yaşlı kadın"

***kocakarı*** *"acuze"* "yaşlı kadın" (LO 215)

***kocakarı*** *"ihtiyar kadın, pîrezen, acûz"* "yaşlı kadın, kocakarı" (KT 659)

***kocakarı*** ***"****yaşlı karı, acûz, pîre-zen; kocakarı masalı, ilâcı"* "yaşlı kadın, kocakarı, kocakarı masalı, ilacı" (KT 593)

*"****Kocakarının****, trenin arkasından ağzıyla uluyarak koşan hayali bir rüya gibi oldu."-H. E. Adıvar.* (TÜS 1455)

**kocakarılık** "1. kocakarı olma durumu, 2. aksi, suratsız, geçimsiz, yaşlı bir kadın gibi olma." (TÜS 1455)

**kokona** "süsüne düşkün yaşlı kadın" (TÜS 1458)

**kurtka (~ kurta ~ kurtga)** "ihtiyar kadın, kocakarı"

***kurta~ kurtga*** "ihtiyar kadın" (EUTS 124)

*Teŋrilik* ***kurtga*** *yurtta kalmiş.* "Dindar bir yaşlı kadın terk edilmiş bir kamp yerinde (yalnız) kalmış." (IB 13)

***kurtga*** *aydı eşikde bir oglan turur* "İhtiyar kadın 'Dışarıda bir oğlan var', dedi." (OKTS 114)

*menim kişim* ***kurtka*** *turur 'uz(ḍ)ri kesilmiş (17b/6)* "Benim hanımım yaşlıdır, kadınlığı kesilmiştir (artık çocuk doğuramaz)." (OKTS 181)

*bu irsel yayıg kılkı* ***kurtga*** *ajun / kılınçı kız ol körse yaşı uzun* "Bu kocakarı dünya vefasız ve dönek huyludur; edası kız gibidir, ama bakarsan yaşı büyüktür." (KB 399)

*anı körüp* ***kurtga*** *birle kıznıŋ tefâvütin bildiler* "Onu görüp yaşlı kadınla kızın farkını anladılar." (KE 165r/13)

***kurtka*** "yaşlı kadın, kocakarı" (CC 65b/10, CC 82a/26b)

Şu örnekte ***kurtga*** sözcüğü bir atasözünde geçmektedir:

**kurtga büdik bilmes yerim tar tėr** "Kocakarı oyun bilmez, yerim dar der." (DLT III/259)

**kuru** "yaşlı kadın"

***kuru*** *"Karı lafzına itbâ'en lisân-ı avâmda kullanılır: Karısı kurusu."* (KT 689)

**pîre-zen (~ pîr-zen)** "kocakarı, yaşlı, ihtiyar"

*subh-dem 'urs-ı bahâr içre zamân* ***pîre-zeni****/ bezedi dürlü şükûfeyle 'arûs-ı çemeni* "Sabah vakti, baharın (verdiği) düğün yemeğinde ihtiyar zaman çimen gelinini çeşitli çiçeklerle süsledi." (AD 1/1, s. 33)

***pîr-zen/ pîre-zen*** (LO 784); ***pîre-zen*** *"koca-karı, acuz"* (LO 887)

***pîrezen*** *Fa. "kocakarı."* (KT 973); ***pîre-zen*** *"kocakarı."* (KT 1357)

Kadınların yaşlanmalarını ifade etmede daha çok ***karı-*** fiili kullanılmıştır. Bu fiil aynı zamanda erkeklerin yaşlanmasını karşılamak üzere de Türkçenin metinlerinde yer almaktadır. Bu çalışmada metinler taranırken bağlam dikkate alınarak fiillerin kadınlar için kullanılanları derlenmiştir. Tespit edilen filler şunlardır:

**karı-** "yaşlanmak, ihtiyarlamak (kadın için)"

***karı-*** *"ihtiyarlamak, kocalmak"* (EUTS 111)

*yine verdi çok muştuluk karıya / tama'cı olur kişi kim* ***karıya.****(Süh. XIV. 104)* "Yine yaşlı kadına çok müjde hediyesi verdi zira insan yaşlanınca çok açgözlü olur." (TSIV 2294)

*yigitlikim bardı* ***karıdum*** "Gençliğim gitti, yaşlandım." (KE 91r/3)

***karıdı****, abuşḫa boldı* "Yaşlandı, ihtiyar oldu." (ME 102/3)

**kevül-** "yaşlanmak, ihtiyarlamak"

***kevüldi*** "İhtiyarladı." (KİLA 47)

Aşağıdaki örneklerde ise ***karıcık / karıcuk*** sözcüğünün ***ol-*** fiiliyle birleşik fiil oluşturduğu ve kadınlar için yaşlanma sürecini ifade ettiği görülmektedir.

**karıcık ol-** "ihtiyar kadın kılığına girmek" ~ **karıcuk ol-** "yaşlanmak (kadın için)"

*Delle bir gün* ***karıcık oldu*** *eline asâ aldı dayanu dayanu yürürdü. (Ferec. XV. 493)* "Delle bir gün ihtiyar kadın kılığına girdi, eline asa aldı ve ona dayanarak yürüdü." (TSIV 2298)

*kara gözlü kız kartaşımı aglatmagıl,* ***karıcuk olmış*** *anamı sızlatmagıl.* "Kara gözlü kız kardeşimi ağlatma, yaşlanmış anamı sızlatma." (DKOD 73b 11)

*Kazan Begüŋ* ***karıcuk olmış*** *anası kara deve boynında asılu gėtdi.* "Kazan Bey'in yaşlanmış anası kara devenin boynunda asılı gitti." (DKOD 21a 9-10)

İleri yaş evresinde olan kadınları karşılamak için kullanılan adlar, kadınların yaşlılık evresini anlatan sözcükler, kadınların yaşlanma süreci ve yaşlı olma durumu ile ilgili sözcükler yukarıda sıralanmıştır. Bu sözler dışında da temel olarak belli bir yaş evresini anlatmayan ama dolaylı olarak veya anlam genişlemesi yoluyla yaşlı kadınlar için kullanılan sözcükler de tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin bir kısmı yaşlı kadınlarla ilgili saygı, şefkat gibi anlamları karşılarken, bir kısmı da yaşlı kadınlarla ilgili olumsuz anlam taşıyan sözcüklerdir. Yaşlı kadınlar için kullanılan ***anne***, ***büyük hanım***, ***haminne***, ***kadın nine***, ***nine*** gibi sözlerin saygı; ***za'îfa*** gibi sözcüklerin ise acıma, merhamet ifade ettikleri ve olumlu anlam taşıdıkları görülmektedir:

**anne** "kocakarı"

***anne*** *"çocuğu olan kadın, ana, valide,* ***kocakarı****, mader, nene, aba"* (TÜS 131)

**büyük hanım** "aile içinde saygın yeri olan ve sözü geçen yaşlı kadın"

*"Bir kandil günü öteki bölükteki* ***büyük hanımın*** *elini öpmeye gitmiştim.- B. Felek."* (TÜS 428)

**haminne** "yaşlı ve saygı duyulan kadın"

*"****Haminnenin*** *içi sıkıldı mı mutfağa girer, turşu kurardı. - H. Topuz."* (TÜS 1038)

**kadınnine** "yaşı epey ilerlemiş kadın" (TÜS 1259)

**nine** "yaşlı kadın"

*"Deminki ihtiyar* ***nine****, bu sağlam yapılı Türk evlerini, yerlilerin nasıl yaktıklarını, kendilerini şehirden nasıl kovduklarını bize anlattı." - H. S. Tanrıöver.* (TÜS 1772)

**za'îfe (~ za'îfa)** "yaşlı (kadın için)"

Bu sözcük zayıf, güçsüz, bakıma muhtaç olması bakımından yaşlı kadınlar için bir niteleyici olarak kullanılmıştır.

*menim bir* ***za'îfa*** *anam bar* "Benim yaşlı bir annem var." (NF 221/8)

*kaçan sen, ben **za'îfe** karıcuga bunun gibi belâ kılayuduŋ?* "Sen benim gibi yaşlı, zavallı bir kadına böyle bir kötülüğü nasıl edecektin?" (GT2 60b/4)

Yaşlı kadınlar için kullanılan olumsuz anlam ve çağrışımlar taşıyan sözler ise ***'acûz ('acûze, acuze)***, ***cadaloz***, ***cadı***, ***kanbeli çıkmış***, ***ma'tûhe***'dir.

**acuze (~ 'acûz ~ 'acûze)** "huysuz, yaşlı kadın"

*yâ **'acûz** ėmdi sen bikir mü sen yâ takı bekâratıŋ zâyil bolup mu turur* "Ey yaşlı kadın! Şimdi sen bakire misin yoksa bekaretin bozulmuş mudur?" (NF 398/17)

*bulurlar bir **'acûze** ehl-i telbîs / ki mekri andan ögrenürdi iblîs* "Hilekâr bir yaşlı kadın buldular ki şeytan hileyi ondan öğrenirdi." (ŞHŞ 4883)

***acûz** "[Lisanımızda galat olarak "acûze" kullanılır.] Kocakarı, bed-hûy ve bed-likâ ihtiyar karı, sahhare ve mekkâre."* "Dilimizde yanlış olarak acuze kullanılır. Kocakarı, kötü huylu ve kötü yüzlü ihtiyar kadın, sihirbaz ve hilekâr." (KT 25)

***acuze** "dargın, hilebaz, hain, ihtiyar karı"* (LO 5)

*"Korkunç bir **acuze** onu kucaklamaya çalışıyordu. - H. C. Yalçın"*(TÜS 13)

**cadaloz** "çirkin, yaşlı (kadın)" (TÜS 433)

**cadı** "yaşlı kadın, koca karı"

***cadı** "mezardan çıkan gûl, kara koncolos, vampir, **cadı**, sehhâr, bed-lika, bed-hû, **kocakarı**, kulyabani, gulyabani"* "Mezardan çıkan ölü, kara cadı, vampir, cadı, büyücü, kötü yüzlü, kötü huylu, kocakarı, gulyabani." (LO 75)

***cadı** "sihirbaz, sehhâr ve sehhâre, güzel. Türkîde **cadı koca karı**, hortlamış, kara koncolos. çeşm-i câdû. câdûgerî sehhârlık.* "Sihirbaz, güzel. Türkçede yaşlı kadın, kocakarı, hortlak, kara cadı. Cadı gözlü, büyücü, sihirbazlık." (LO 573)

**kanbeli çıkmış** "kocakarı" (LO 207)

**ma'tûhe** "bunamış yaşlı kadın"

***ma'tûhe:** "atehe getirmiş, bunamış, bunak: **ma'tûhe** bir kadın."* "Bunamış, bunak. Bunak bir kadın."(KT 754)

Şu deyimde de dolaylı bir şekilde kadının yaşlılığına gönderme yapılmaktadır.

**(biri ötekinin) eline doğ-** "yaşlı bir kimse, birini, çocukluğundan beri çok yakından tanımak" (TÜS 777)

## II.3. EVLENME CİNSELLİK VE KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

İnsan hayatının en temel unsurlarından biri olan cinsellik, sadece içgüdülerden biri olan üreme davranışını yönlendirmekle kalmaz, aynı zamanda insanın tüm hayatı boyunca sosyal etkileşimlerinde de önemli bir rol oynar. Cinsellik, insanlığın üreme ihtiyacını gidermek olarak ele alınsa da biyolojik, fizyolojik ve psikolojik bir etkileşim, doğanın yansıması olarak nitelendirilmiş ancak bu alanlarla sınırlı kalmamış; siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dinamiklerden de yüzyıllar boyunca etkilenmiştir (Sakman 2012: 5-7). Kültürel yapı içinde cinselliğe kadın ve erkek için yüklenen roller, konulan sınırlar ve cinselliğin cinsiyete göre algılanışı farklılık göstermiştir. Toplumsal yapıyı etkileyen ve ondan etkilenen bir kavram olarak kadın yaşamında belirleyici bir rol oynayan kadın cinselliğinin denetlenmesi ataerkil toplumların bir özelliği olarak karşımıza çıkar (Avcı ve Özdedeli 2015: 224).

Doğru'nun Foucault'tan aktardığına göre Aristo erkeği etken, kadını ise edilgen bir öge olarak tanımlamaktadır. Cinsellik, etkinliği gerçekleştirenle, etkinliğin üzerinde gerçekleştirildiği iki failin devreye sokulduğu bir etkinlik olarak düşünülmektedir ki bu çizgi genel olarak hazlar sahnesindeki *etkin oyuncular* ve *edilgen oyuncular* arasında geçmektedir (Doğru 2017: 6). Türkçede cinsel ilişkiyi anlatan sözlerde kadının edilgen, erkeğin ise daima etken olduğu görülmektedir. Cinsellik erkek için bir iktidar alanı ve eylemin öznesi iken eylemin nesnesi kadındır.

Sekman'a göre erkeklere hakim rolü veren ve istediği zaman cinsel tatmin talep etmenin erkeğin doğal hakkı olduğunu iddia eden ataerkil cinsellik anlayışı, erkeğe cinselliğin "borçlu" olunduğu ve erkeğin istediği zaman bu borcun ifasını talep etmeye yetkili olduğu şeklinde yaygın bir varsayıma yol açmaktadır. Sekman, Weeks'in cinsellikle ilgili baskın ataerkil anlayışların erkek cinselliğini hâkim, vahşi, doyurulmaz ve haklı; kadın cinselliğini ise itaatkâr, pasif ve uyumlu resmetmesinin kadına yönelik cinsel şiddeti körüklediğini; bu anlayışın kadın cinselliğinin tarihsel anlamda erkek gücünün bir işlevi olarak gelişmesine ve erkeklerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tanımlanmasına sebep olduğunu aktarır. Byers'ın ataerkil cinsellik anlayışıyla ilgili

tespitlerine göre cinsel deneyim kadının değerini düşüren, ama erkeğin statüsünü artıran bir olgu olarak görülmekte; cinsellik erkekler için erkeksilik, güç, kontrol, hâkimiyet ve canlılık gibi alkışlanan özelliklerle ilişkilendirilmekte ancak kadınlar için hafif meşreplik, duygusal dengesizlik ve ahlaksızlık gibi istenmeyen özelliklerle anılmaktadır (Sakman 2012: 5-7).

Kadın cinselliği ile ilgili tespit edilen sözlerin önemli bir kısmında kadınların cinsel deneyim yaşayıp yaşamadıklarına atıf yapıldığı görülmektedir. Kadının bekâretinin korunması, bozulması, cinsel birlikteliğin yaşanması kadının sosyal kimliğini ifade etmede önemli bir yer tutmaktadır. Bu sistemin hâkim olduğu toplumlardaki cinsellik anlayışlarının erkek cinselliğini baskın kabul ederek onları merkeze alan, kayıran ve güçlendiren; itaatkâr olarak kabul edilen kadın cinselliğini ise görmezden gelerek, onları bu konuda aşağılayan ve baskılayan bir erkek hâkim bakış açısını yansıttığı görülmektedir (Sakman 2012: 5-7).

Evlenme ve cinsellik, kadın söz konusu olduğunda iç içe geçmiş görünen iki kavramdır. Kadın cinselliği genel olarak evlilik kurumu dışında ifade edilmemektedir. Evlilik dışı ilişkilerde ise kadının toplum tarafından daha çok yargılandığı bir yaklaşım söz konusudur. Kadın bekâretinin önemsenmesi, kadının cinsel anlamda toplum tarafından korunması veya kısıtlanması kadın için cinsellik kavramının evlilik kavramı ile iç içe geçmesine neden olmuştur. Bu sebeple evlenme ve cinsellik kavramlarıyla iligili sözlerin sınırlarını belirlemek güç olduğu için bu iki kavram bir arada değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili tespit edilen söz varlığı üç bölümde değerlendirilmiştir:

1. Evlenmeyi ve Cinselliği Esas Alan Kadın Adlandırmaları

2. Evlenme ve Kadınla İlgili Sözler

3. Cinsellik ve Kadınla İlgili Sözler

### II.3.1.Evlenmeyi ve Cinselliği Esas Alan Kadın Adlandırmalarıyla İlgili Sözler

Türkçenin söz varlığında kadının cinsel birliktelik yaşayıp yaşamaması veya evli olup olmaması ile ilgili adlandırmalar vardır. Bu sözlerin bazıları cinsel ilişki yaşayan kadınların geçirdiği fizikî ve ruhi değişimden ortaya çıkarken bir kısmı da cinsel birliktelik yaşayıp yaşamama veya evli olup olmama durumlarına atıfta bulunmaktadır.

#### II.3.1.1. Hiç Evlenmemiş veya Cinsel İlişkiye Girmemiş Kadınlarla İlgili Sözler

Kadının cinsel ilişki yaşamamış veya evlenmemiş olmasıyla ilgili sözlerin bu konuda erkekler için kullanılan sözlere göre daha çeşitli olduğu görülmektedir. Türkçenin söz varlığında görülen bu yansıma, kadın bekâretinin veya cinsel ilişki yaşamış olmasının ve bunun evlilik kurumuyla ilişkilendirilmesinin erkeğin toplumdaki cinsel kimliği veya rolleriyle farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Temiz olma, el değmemiş olma gibi tasvirî ifadeler aslında kadınla ilgili yargılar da içermektedir. Kadın cinselliğinin evlilik kurumu içerisinde denetlenmesi ve kadın bekâretinin meşru sayılan ilişkilerle giderilmesi istenmekte, yapılacak bir evlilikte kadına el değmemiş olması tercih nedeni olmaktadır.

**anadın togmış teg arıg ~ anadın togmış teg kız** "bâkire, bekâreti bozulmamış"

> ***anadın togmış teg arıg*** *men* "Anadan doğmuş gibi temizim, bakireyim." (KE 110r/15)
>
> *Zelîḫâ* ***anadın togmış teg kız*** *erdi* "Zeliha anadan doğmuş gibi bakireydi." (KE 110r/20)

**azrâ** "bakire, hiç evlenmemiş, el değmemiş kız"

> ***azrâ*** *"bikr, dûşîze kız"* "bakire, el değmemiş kız" (LO 556)
>
> ***azrâ*** *"bikr, kız oğlan kız, dûşîze"* "bakire, kızoğlankız, el değmemiş kız" (KT 90)

**betûl** "erkeklere yaklaşmamış, bakire, temiz kadın"

> ***betûl*** ***"****erkeklerden münkatı' (kadın)"* "erkeklerle bağ kurmamış, onlara yaklaşmamış kadın" (KT 126)

**bakire** "cinsel ilişkide bulunmamış (dişi), kızoğlan, kızoğlankız, erden"

> *şol sebebden kim 'avretlerüŋ 'ilâcında mevânî çok olur birisi oldur kim* ***bâkire*** *olur* "Çünkü kadınların tedavisinde mâniler çok olur; bunlardan biri de (kadının) bakire olmasıdır." (CH P102b 4-5)
>
> ***bakire*** *"kız oğlan kız"* (KT 98)
>
> *bakir "Zebanzedi* ***bakire****. Kız oğlan, bikr."* "Kullanımı yaygın olan biçimi bakire. Kızoğlan, bakire." (LO 559)

*"Bu mahallede **bakire** kızları bakkal dükkânına bile yollamıyorlar." - P. Safa.* (TÜS 239)

**bikir (~ bikr)** "bakire, bekâreti bozulmamış, kızlık"

***bikr** cuftlarıŋa sewigli (69/17)* "Kendi eşlerini (kocalarını) seven temiz kızlar" (OKTS 229)

*yâ 'acûz ėmdi sen **bikir** mü sen yâ takı bekâratıŋ zâyil bolup mu turur* "Ey yaşlı kadın şimdi sen bakire misin yoksa bekâretin bozulmuş mudur?" (NF 398/17)

***bikr** "dokunulmamış kız"* ( KTS 30)

*kâfir beginüŋ bir **bikr** kızı varıdı.* "Kâfir beyinin bir bakire kızı vardı." (DKOD 50b 11)

***bikr** çiftlenmek gerek, eğer karımış dahi olursa. (T. E. XV. 4)* "Bakirenin yaşlanmış olsa dahi evlenmesi gerek." (TSIV 2303)

***bikir** "kızlık"* (TÜS 334)

**bėke** "bakire, evlenmemiş kız, doğurmamış kız"

***bėke** "Eri olmayan 'avrata dėrler. Ve daḫı şol 'avrata dėrler, ki daḫı veled getürmemiş ola: 'ışk eger bolsa hevâ-yı nefsdin pâk ėy köŋül/ yok tefâvüt dil-beriŋ ger **bėke** bolsun ger mîrek"* "Kocası olmayan kadına derler. Ve yine hiç doğurmamış olan kadına da derler: Ey gönül, aşk nefsin zevk ve isteklerinden arınmışsa gönül verdiğin kız imiş, kadın imiş fark etmez." (NS 62a/942, s. 346)

**dûşîze** "bakire, kız"

***dûşîze** "kız, bikr, bâkir"* "Kız, bakire" (LO 592)

***dûşîze** Fa. "kız oğlan kız, bakir bikir"* "kızoğlankız, bakire" (KT 276)

**ebkâr** "bakireler"

***ebkâr** "bikr cemi"* "*bikr*'in çoğulu" (KT 284)

**erden (~ėrdeŋ)** "bakire"

*ave **ėrdeŋ** tuvurdaçı* "Selam bakire ana!" (CC 71a/18)

***erden*** "1. bakire, 2. bakire olarak, bakire bir biçimde"

*"Bu cinayetleri işlemiş olanların iç dünyalarında* ***erden*** *kalmış yığınla insani zenginlik belirir."* - *S. İleri.* (TÜS 806)

**ergen** "bekâr kız"

*erlü midür yohsa* ***ergen*** *midir. (Anter. XIV. 256)* "Kocası var mıdır yoksa bekâr (kız) mıdır?" (TSIII 1507)

**ew kızı** "ev kızı, bekâr kız"

*usa* ***ew kızı*** *al elig tegmedük / seniŋde aḍın er yüzin körmedük* "Alacaksan el değmemiş, senden başka erkek yüzü görmemiş bir ev kızı almaya çalış." (KB 4477)

**gayr-i medhûlün bihâ** "bakire kız"

***gayr-i medhûlün bihâ*** *"takarrüp olunmamış, mu'âmele-i zevciyyesi icra olunmamış"* "Yaklaşılmamış, zevce muamelesi yapılmamış." (KT 763)

**harîde** "bekâr kız, bakire"

***harîde*** *"bikr, dûşîze, kız"* "bakire, el değmemiş, kız" (LO 632)

***harîde:*** *Ar. "bikr kız"* "bakire kız" (KT 429)

**kalık** "evlenme çağı geçmiş, evde kalmış (kız)" (TÜS 1278)

**kalıklık** "1. eksiklik, noksanlık. 2. kalık olma durumu." (TÜS 1278)

**kapıglıg kız** "bakire, kızoğlankız"

***kapıglıg kız*** "bakire, kızoğlankız" (DLT I/496)

**kırgın** "bakire"

***kırgın*** "bakire" (EUTS 117)

**kız** "bakire, hiç evlenmemiş ve cinsel ilişkiye girmemiş kadın"

*andag bolsa kayu kız ẖatun erige* ***kız*** *kelgey erdi* "Öyle olsa hangi bakire kadın eşine bakire gelirdi." (KE 145r/20)

*garîd (Fa.) "Ol avrat ki kızlanur ere varur* ***kız*** *çıkmaz." (Şamil. XVI. 474)* "garîd: O kadına [denir] ki olgunlaşınca bir erkekle evlenir, bakire çıkmaz." (TSIV 2545)

**kız ḫatun** "bakire kadın"

*andag bolsa kayu* ***kız ḫatun*** *erige kız kelgey erdi* "Öyle olsa hangi bakire kadın eşine bakire gelirdi." (KE 145r/20)

**kız kurusu** "evlenmemiş yaşlı kız" (TÜS 1437)

**kızoğlan** "bakire kız"

***kızoğlan*** "bakire" (KMTT 26b/1)

***kızoğlan*** *südün kabak yağıyla ve benefşeyle ve gülâb ile... (Mü. Şi. XIV-XV. 66)* "Bakirenin sütünü kabak yağıyla ve menekşeyle ve gül suyuyla..." (TSIV 2549)

*karı avrata ya kiçi* ***kızoğlana*** *ya çok cima' olmamış avrata... (Mü. Şi. XIV-XV. 9)* "İhtiyar kadına veya küçük bakire (kıza) yahut çok fazla cinsel ilişkiye girmemiş kadına..." (TSIV 2549)

***kızoğlan*** *südün emcek ucundan kulağ içine sağalar. (Hazain. XV. 54-1)* "Bakirenin sütünü memesinin ucundan kulağın içine sağsınlar." (TSIV 2549)

*duḫt (Fa.) "****kızoğlan****"* "bakire" *(Sıh. Ac. XV. 9)* (TSIV 2550)

*dûşize (Fa.) "****kızoğlan****"* "bakire" *(Şamil. XVI. 607)* (TSIV 2550)

***kızoğlan*** *"bikr. [Kız oğlan kız dahi denilirse de, bu terkip garip görünür.]"* "bakire [kız oğlan kız da denilirse de bu terkip garipsenir."(KT 649)

***kızoğlan*** *"taze kız, bikr, bakire"* "genç kız, bakire" (LO 290)

***kızoğlan*** *"bakir kız"* "bakire kız" (KT 930)

***kızoğlan*** "bakire" (TÜS 1438)

**kızoğlankız** "bakire" (TÜS 1438)

**mücerret** "evlenmemiş, bekâr kadın"

*"Yavrum! Gençsin, dilbersin,* ***mücerretsin****." - S. M. Alus.* (TÜS 1720)

**sili** "bakire"

***sili*** *oglanınıŋ kövüsi boldı Tėŋriniŋ konuşı "Bakire kızın göğsü Tanrı'nın mekânı oldu."* (CC 76a/6)

Hiç evlenmemiş veya cinsel ilişkiye girmemiş kadınların durumunu ifade etmede kullanılan fiiller ise şunlardır:

**evde kal-** "kızın evlenme çağı geçmiş olmak" (TÜS 834)

**kal-** "hiç evlenememek, evde kalmak"

> *rez duḫterini virmediler kimseye **kaldı**/ agırlıgın almadılar rıtl-ı girânuŋ* "Üzümün kızını kimseye vermediler, evde kaldı, onun çok pahalı mihrini almadılar."(BDS I G 278/3, s. 31)

Eş seçiminde bekâretin önemini vurgulayan atasözleri şunlardır:

> **tarlayı düz al, kadını kız al** "tarla alacak kimse bayırdan, engebeli yerden değil düz yerden almamalıdır; evlenecek erkek de dul kadın değil, kız almalıdır." (ATDS)
>
> **kızlık olsa buğday al, avrat ölse kız al.** (Ata. XV. 34*)* "Kıtlık olursa buğday al, karın ölürse bakire bir kız al." (TSIV 2547)

### II.3.1.2. Evli veya Bekâreti Bozulmuş Kadınlarla İlgili Sözler

Evli kadınlar anlatılırken genel olarak bir erkekle birlikte anılmaktadır. Ayrıca bekâretin bozulmuş olması, cinsel birliktelik yaşamış olmaya yapılan atıflar da cinsel deneyim yaşamış kadınları adlandırmakta kullanılmaktadır. Bekâretin bozulmuş olmasını ifade eden sözler evlilikle birlikte değerlendirilmektedir.

Tespit edilen sözler şunlardır:

**başıbağlı** "nikâhlı (kadın)"

> ***başıbağlı** "menkûhe"* "nikâhlı" (LO 36)
>
> ***başıbağlı*** "nişanlı, nikâhlı." (KT 95)
>
> ***başıbağlı*** "evli olan (kimse)" (TÜS 273)

**başı bağlılık** "başı bağlı olma durumu" (TÜS 273)

**beglig** "evli, kocalı"

> *kaçan **beglig** bolsalar eger keldürseler bir yawuz iş anlar üze* "(Kadınlar) evli olduklarında ve onların başına kötü bir iş geldiğinde..." (TKT 26/5a3)

**er gören ~ er görmüş** " dul kadın"

*kâlem (Fa.) "**Er görmüş avrat**. Mi'yâr-ı Cemali'de eri ölüp bir ere dahi varmış avrat." (Ni'meti. XVI. 502)* "Dul kadın. Mi'yâr-ı Cemali'de kocası ölüp de başka bir erkeğe varmış kadın." (TSIII 1498)

*kâlem (Fa.) "**er gören**." (Men. Cev. XVII. 8)* "dul kadın" (TSIII 1498)

**erkekli** "evli, erkeği olan kadın"

***erkekli** "kocası veya diğer hamilik edecek bir erkeği bulunan (kadın)"* (KT 310)

***erkekli** "erkeği olan"* (TÜS 811)

**erlü** "evli (kadın için)"

***erlü** midür yohsa ergen midir. (Anter. XIV. 256)* "(Kadın) evli midir yoksa bekâr mı?" (TSIII 1507)

**ėşlig** "eş, arkadaş; eşli, eşi olan"

*ėş/ **ėşlig** "Eş, arkadaş. Genç kadından eşi bulunana kimseye "**ėşlig**" denir."* (DLT I/47)

**kızlıksız** "kızlığı olmayan, bekâretini kaybetmiş"

*gajid (Fa.) "Ol ki **kızlıksız** ola" (Miftah. XV. 109)* "Bekâretini kaybetmiş olan [kız]" (TSIV 2549)

**kocalılık** "kocalı olma durumu." (TÜS 1455)

**küḍegülig** "(kadın için) evli, kocalı"

*'Omarnıŋ bir siŋli bar erdi **küḍegülig** (26b/11)* "Ömer'in evli bir kız kardeşi vardı." (OKTS 26b/11)

**medhûlün bihâ** "bekâreti bozulmuş, daha önce ilişkiye girilmiş kadın"

***medhûlün bihâ** "Kendisiyle gerdeğe girilmiş, mu'âmel-i zevciyyesi icra olunmuş: Câriye-i **medhûlün bihâ**."* "Kendisiyle gerdeğe girilmiş, zevce muamelesi yapılmış: Kendisiyle gerdeğe girilmiş cariye." (KT 762)

**mîrek** "evlenmiş kadın, bakire olmayan"

*'ışk eger bolsa hevâ-yı nefsdin pâk ėy köŋül/ yok tefâvüt dil-beriŋ ger bėke bolsun ger **mîrek*** "Ey gönül, aşk nefsin zevk ve isteklerinden arınmışsa gönül verdiğin kız imiş (dul) kadın imiş fark etmez." (NS 62a/942, s. 346)

**mütezevvice** "evli, evlenmiş kadın"

> ***mütezevvice*** *Ar. "Evli, müte'ehhil:* ***Mütezevvice*** *bir kadın."* "Evli, evlenmiş olan: Evli bir kadın" (KT 893)

**seyyibe (~ sîb ~ seyyib)**

> *ve eger bâkire olmayıp* ***seyyibe*** *olursa tabîb barmagın 'alîlenüŋ fercine soka ve* "Eğer bakire olmayıp da dul kadın olursa tabip parmağını hastanın dişilik organına soka ve..." (CH P103a 2-3)
>
> ***sîb*** *"er görmüş kadın, gayr-i bâkir"* "erkek görmüş (erkekle cinsel ilişkiye girmiş) kadın, bakire olmayan" (LO 813)
>
> ***seyyib*** *Ar. "Bikr olmayan, bekâreti izale olunmuş (kadın), gerek evlendikten sonra dul kalmış ve gerek evlenmeksizin bekâretini fevt etmiş inâsa ıtlak olunur." ["****seyyibe****" demek hatadır.]"* "Bakire olmayan, bekâretini kaybetmiş (kadın). Evlendikten sonra dul kalmış veya evlenmeksizin bekâretini kaybetmiş kadınlar için kullanılır. *seyyibe* demek hatadır." (KT 1065)
>
> ***seyyibe*** *"bakire olmayan, dul kadın"* ***seyyibe*** *ise... otuz akça resm-i arus alınır. (Os. Kanun. XVII. 111)* "Dul kadın ise otuz akçe düğün vergisi alınır." (TSIII 1656)
>
> ***seyyibe*** *"dul (kadın)"* (TÜS 2085)

**tölüg** "evli, evli kadın"

> *Türk sürûdı bile salıp kolum/ kılsam adâ hey* ***tölügüm*** *hey tulum* "Türkü çağırarak kolumu sallasam, hey evlim, hey dulum diye makam tutsam." (NS 14b/186, s. 153)

**yüz görmüş** "koca görmüş, kocaya varmış kadın, dul kadın"

> *heves eyleme ol* ***yüz görmüşü*** *ko. (Güvahi. XVI. 112)* "O koca görmüş, kocaya varmış kadına heves eyleme, bırak." (TSVI 4784)
>
> *bakma* ***yüz görmüş*** *olanın yüzüne/ şâiri dinle gelirsin sözüne (Atai. Ha. XVII. 85)* "Koca görmüş, kocaya varmış kadının yüzüne bakma; şairi dinle çünkü (önünde sonunda) onun sözüne gelirsin." (TSVI 4785)

**zâtü'z-zevc** "kocası olan evli kadın"

***zâtü'z-zevc*** *"Kocalı (kadın)."* (KT 1353)

### II.3.1.3. Kocası Ölmüş Veya Boşanmış Kadınlarla İlgili Sözler

Toplumsal sistemin yasal düzenlemelerle güvence altına aldığı evlilik kurumunun kuruluşu ve sona ermesi kültürlere ve yasal sistemlere göre farklılık göstermektedir. Evliliğin eşlerden birinin ölümü veya eşlerin aralarındaki nikâh akdinin rızaya dayalı yahut hukuki şekilde sona ermişse kadın ve erkek hiç evlenmemiş kişilere göre dul olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte, günümüzde yasalar karşısında boşanmış veya eşini kaybetmiş erkek ve kadın herhangi bir nikâh akdi ile bağlı olmadığı için medeni durum bakımından bekâr kabul edilmektedir. Ne var ki Türkçede gündelik pratiklerde veya yazılı metinlerde bu durumdaki kadın çeşitli sözlerle adlandırılmakta ve tanımlanmaktadır. Eşini kaybetmiş veya boşanmış erkekleri tanımlayan, yargılayan sözlere neredeyse hiç rastlanılmamakta, olsa bile bu durum yalnızca evliliğin bir şekilde son bulmasıyla ilgili olmakta ve cinsel birliktelik yaşamış erkek sosyal bakımdan yargılanmamaktadır. Ancak söz varlığından da izlenebildiği üzere kadının bu durumu ve konumunun vurgulandığı, ön plana çıkarıldığı, erkeğinkinin ise neredeyse yok sayıldığı görülmektedir. Evlenip boşanmış veya eşini kaybetmiş kadının bekâretini yitirmiş olmaktan dolayı özellikle dul olma durumuna vurgu yapılması toplumun evlilik çatısı altında bile olsa cinsel birliktelik yaşamış erkek ve kadına farklı davrandığının bir göstergesi olarak görünmektedir. Evliliği sona ermiş bir kadın "erkeksiz, kocasız, boş" gibi sözlerle nitelenmektedir. Kadın bu durumuyla âdeta noksanlaştırılmaktadır. Sosyal hayatın bir parçası olabilmek için kadının bir erkekle birlikte var olması gerekliliği söz varlığından çıkarabildiğimiz yargılardandır. Özellikle tarihî süreçte ekonomik özgürlüğü olmayan kadınların dul kaldıklarında yardıma, korunmaya muhtaç duruma ve acziyete düştükleri de metinlerden izlenebilen verilerdir. Burada değerlendirilen sözler *evliliğin sona ermesi ve ölüm* ile ilgili bölümlerle de ilişkilendirilebilir.

Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**adamsız** "erkeksiz, kocasız" (TÜS 26)

**bîkes** "(kimsesi olmayan) dul kadın"

***bîkes*** *Fa. "kimsesiz, hamisiz, dul ve yetim"* (KT 132)

**bîkeslik** "kimsesizlik, hamisizlik, dul ve yetimlik." (KT 132)

**bîve ~ bîvezen** "dul kadın"

***bîve*** *"dul hatun"* (LO 569)

***bîvezen*** *Fa. "dul kadın"* (KT 139)

**boş** "kocasından ayrılmış veya kocası tarafından boşanmış kadın"

***boş*** *"boşanmış" ol işler boş "O kadın boştur, o kadını boşadı."* (DLT I/330)

***boş*** *"kocasından ayrılan"* (KİLA 21)

***boş*** *"kocasından ayrılmış kadın, boşanmış"* (KTS 34)

***boş*** *"Tatlîk olunmuş, boşanmış: Kocasından boş düştü."* (KT 143)

**boş uragut** "boşanmış kadın" (DLT III/124)

**dul (~ tul)** "kocası ölmüş veya boşanmış kadın"

***tul*** "dul" (EUTS 165)

*ögi keḍ kerek köŋli alçak amul / çıgay,* ***tul****, yetimke bagırsak köŋül* "Onun çok akıllı, alçak gönüllü olması gerekir; fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli gönül gerekir." (KB 2473)

*yawlak tıllıg bėgden kerü yalngus* ***tul*** *yėg* "Kötü dilli kocadan yalnız dul daha iyidir." (DLT III/133)

***tul (tul)*** *"dul, dul kadın"* (KTS 283)

*Türk sürûdı bile salıp kolum/ kılsam edâ hey tölügüm hey* ***tulum*** "Türkü çağırarak kolumu sallasam, hey evlim, hey dulum diye makam tutsam." (NS 14b/186, s. 153)

*Dul 'avrat ma'nâsınadur ki eri olmaya: bar ėdi mėn* ***tulga*** *ciger göşei / bel cigerim mezra'ıdın ḫûşei* "Ben dula, ciğerimin bir köşesi, hem de ciğerimin tarlasından bir başak vardı." (NS 98b/1526, s. 492)

***tul*** "dul, dul kadın" (KİLA 107)

***tul*** "dul" (ETZ 3b)

*miŋ altun çıkardı takı* ***tullarka*** *takı ögsüzlerke takı muhtâclarka tasadduk kıldı* "Bin altın çıkardı ve dullara ve öksüzlere (yetimlere), ve muhtaçlara sadaka verdi." (NF 424/14)

***tul*** *boldı tişi* "Kadın dul kaldı." (ME 190-2)

***tulnu*** *da yatnı öldürdüler da öksüzlerni ḫırdılar.* "Dulları ve yabancıları öldürdüler ve öksüzleri kırıp geçirdiler." (EKZ 93/6)

*tümen yılda berü* ***tul*** *erdim tulas/ bu tul tonı suçlup örüŋ keḍtim as* "Ben binlerce yıldan beri duldum, benzim solmuştu; bu dul giysisini çıkarıp beyaz kakımdan gelinlik giydim." (KB 84)

*öksüzlere müşfik ata gibi olgıl ve* ***dullara*** *şefkatlü er gibi olgıl. (Cennet. XV. XV. 417)* "Öksüzlere müşfik bir baba, dullara ise şefkatli koca gibi ol." (TSIII 1483)

***dul*** *"kocasız kalmış, münhale, ermel, metruke, mutallaka, bîve. Türkîde* ***tul*** *matem manasınadır."* (LO 125)

***dul*** *"kocasız karı, ermel, bîve:* ***dullara*** *iane toplamak;* ***dul*** *kadınlara maaş bağlamak."* (KT 274)

***dul*** *"eşi ölmüş veya eşinden boşanmış kadın veya erkek", "Bebek'teki evinde bir* ***dul*** *kız kardeşiyle yalnız yaşar." - R. N. Güntekin.* (TÜS 722)

**dul avrat (~ tul avrat ~ tul 'avret~ dul 'avrat)** "kocası ölmüş veya olmayan kadın"

*Orhan Gâzi gâzilere emr itdi kim: "Bu* ***tul avratları*** *halallıga Tanrı buyrugıyla aluŋ." didi.* "Orhan Gazi, gazilere emretti ki: Bu dul kadınlarla Tanrı'nın buyruğuyla evlenin!" (Ta Bâb 32/36/ 30a)

***tul 'avret*** *ü öksüzler ü külḫanî/ şu virmekden oldı tamâmet ganî.* "Dul kadınlar, öksüzler ve avarelere vermekten tamamı zengin oldu." (SNB 663)

*öksüz oglan (u)* ***dul 'avrat*** *varıdı/ şöyle kim dünyelikde eli tarıdı* "Öksüz oğlan ve dul kadın vardı; Dünyalıkta ise eli dardı." (KY 29a/ 1126);

*azacuk çıra bir* ***dul avrat*** *yakar/ nice şehri ol yandurur ü yahar. (Ferh. XIV. 8)* "Azıcık çıra ki bir dul avrat yakar; nice şehri o yandırır ve yakar." (TSVI 4277)

*ergen erler ve ergen kızlar ve* ***dul avratlar*** *ve ... (Bab. XVI. 1, 5)* "Ergen erkekler ve kızlar ve dul kadınlar..." (TSIII 1486)

**dul karı** "kocasından ayrılmış kadın"

*kocadan ayrılmış "seyyip, münhalle, mutallaka, metruke, kocasız, erim,* ***dul karı,*** *emrele."* (LO 215)

**dulluk** "dul olma durumu"

***dulluk*** *"ermele hali, ersizlik, bivelik"* "kocasından ayrılmış olma durumu, kocasızlık, dulluk" (LO 125)

***dulluk*** *"Kocası olmayan kadının hâli: O kadına* ***dulluğunda*** *kim baktı?"* (KT 274)

*"İlk kez kiralık bir evde yaşayacaktı,* ***dulluğun*** *ve geçim sıkıntısının ne demek olduğunu öğrenecekti." - A. Kulin.* (TÜS 722)

**emrele** "dul kadın, kocasından ayrılmış kadın"

*kocadan ayrılmış "seyyip, münhalle, mutallaka, metruke, kocasız, erim, dul karı,* ***emrele.****"* (LO 215)

**erâmil** "dul kadınlar"

***erâmil*** *"ermeller, ermeleler, dul hatunlar, bive"* (LO 604)

*ermel "ermele,* ***erâmil****, erâmile, dul avrat, bîve."* (LO 604)

***erâmil*** *Ar. "dul kadınlar, kocasız muhtaç bî-vâye nisa"* (KT 308);

**erim** "boşanmış kadın"

*kocadan ayrılmış "seyyip, münhalle, mutallaka, metruke, kocasız,* ***erim****, dul karı, emrele."* (LO 215)

**erkeksiz** "1. erkeği bulunmayan, 2. erkek olmaksızın"

***erkeksiz*** *"kocası veya diğer hamisi olacak bir erkeği olmayan (kadın), bîvâye."* (KT 310)

***erkeksiz*** *"1. erkeği bulunmayan. "****Erkeksiz*** *ev." 2. erkek olmaksızın"* (TÜS 811)

**erkeksizlik** "erkeksiz olma durumu. (TÜS 811)

**ermel** "dul kadınlar"

*erâmil "****ermeller****, ermeleler, dul hatunlar, bive"* (LO 604)

***ermel*** *"ermele, erâmil, erâmile, dul avrat, bîve."* (LO 604)

**ersiz** "kocası ölmüş veya boşanmış kadın"

***ersiz*** *"dul, erkeksiz, bî-kes"* (LO 137)

***ersiz*** *"kocasız (karı), dul, ermele, bîkes"* (KT 310)

***ersiz*** *"kocasız, dul"* (KT 308)

***ersiz*** *"kocasız"* (TÜS 813)

**ersizlik** "kocası olmama"

***ersizlik*** *"kocası olmayan karının hâli, dulluk, bî-keslik."* (KT 310)

***ersizlik*** *"kocasızlık"* (TÜS 813)

**kocasız** "kocasından ayrılmış, boşanmış kadın"

*kocadan ayrılmış "seyyip, münhalle, mutallaka, metruke,* ***kocasız****, erim, dul karı, emrele."* (LO 215)

**kocasızlık** "kocasız olma durumu. (TÜS 1455)

**kuduz (~ kooduz)** "kadın; dul, kocasız kadın"

*kız* ***kooduz*** *egri tebi agı buŋsuz kelürti* "Kızları, kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla (önümüze) getirdiler." (TY G48)

***kuduz*** "dul kadın" (DLT I/365)

**metrûke** "kocasından ayrılmış, boşanmış, terk edilmiş kadın"

*kocadan ayrılmış "seyyip, münhalle, mutallaka,* ***metrûke****, kocasız, erim, dul karı, emrele."* (LO 215)

***metrûke*** *"zevce-i mutallaka"* "boşanmış kadın" (LO 726)

***metrûke*** *Ar. "bırakılmış karı, zevce-i mutallaka:* ***Metrûkesine*** *maaş veriyor."* (KT 789)

**mîrek** "evlenmiş kadın, bakire olmayan"

*'ışk eger bolsa hevâ-yı nefsdin pâk ey köŋül/ yok tefâvüt dil-beriŋ ger bèke bolsun ger* ***mîrek*** "Ey gönül, aşk nefsin zevk ve isteklerinden arınmışsa gönül verdiğin kız imiş (dul) kadın imiş fark etmez." (NS 62a/942, s. 346)

**muhallefe** "kocası ölmüş dul kadın"

***muhallefe*** *Ar. "ölen bir adamın dul kalan karısı"* (KT 816)

**mutallaka** "kocası tarafından terk edilmiş, boşanmış kadın"

***mutallak*** *"boşanmış"* (KTS 189)

***mutallaka*** *Ar. "Tatlîk olunmuş zevce, bırakılan karı:* ***Mutallâkasından*** *bir oğlu vardır."* (KT 834)

*kocadan ayrılmış "seyyip, münhalle,* ***mutallaka****, metruke, kocasız, erim, dul karı, emrele."* (LO 215)

***mutallaka*** *"boşanarak dul kalmış kadın"* (TÜS 1715)

**münhalle** "boşanmış kadın"

***kocadan ayrılmış*** *"seyyip,* ***münhalle****, mutallaka, metruke, kocasız, erim, dul karı, emrele."* (LO 215)

**seyyip** "boşanmış kadın"

***kocadan ayrılmış*** *"seyyip, münhalle, mutallaka, metruke, kocasız, erim, dul karı, emrele."* (LO 215)

**tay** "dul"

*kuŋ* ***tay*** *kıu* "dul imparatoriçe" (ETŞ 26. metin/11)

**tugsak** "dul kadın"

*Çok kere* ***tul tugsak*** *diye çift olarak kullanılır.* (DLT I/468)

**tul epçi (~ tul ibçi)** "dul kadın, kocası ölmüş kadın"

***tul epçi*** "dul kadın" (KMTT 26b/2)

***tul ibçi*** "dul kadın" (KTS 283)

**tul hatun (~ tul hatun kişi ~ tul ẖatun)** "dul kadın"

*ve* ***tul hatun kişilere*** *sadaka itmekdi.* "Ve dul kadınlara sadaka vermekti." (TA Bâb 169/ 354)

***tul hatun*** "dul kadın" (CC 81a/10b)

***tul ẖatunlar*** *takı kızlar (95b/4)* "dul kadınlar ve kızlar" (OKTS 274)

**tulı** "dul"

*kara* ***tulı*** *kalmış* "Kara dul kalmış." (ETY 327/4)

**tul uragut** "dul kadın"

***tul*** *uragut* "dul kadın" (DLT III/133)

**Tunus gediği** "zengin dul kadın"

***Tunus gediği*** *"kelepir zengin dul hatun ki parası için izdivacına tamah kılına"* (LO 154)

**zevce-i mutallaka** "boşanmış, terk edilmiş kadın"

*metrûke "**zevce-i mutallaka**"* (LO 726)

*metruke Ar. "bırakılmış karı, **zevce-i mutallaka**: Metrûkesine maaş veriyor."* (KT 789)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller ise şunlardır:

**dul kal- (~ tul kal-)** "kadın için kocası ölmek, dul kalmak"

*Eymene **tul kaldı*** "Amine dul kaldı." (KE 183r/3)

*Zelîḫâ **tul kaldı*** "Zeliha dul kaldı." (KE 108r/18)

***dul kalmak*** *"kocası ölmek"* (KT 274)

*"Hatice Hanım, pek genç **dul kalmış** zengin bir hanımcağızdı." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 722)

**tul bol-** "dul kalmak, kadının kocasının ölmesi"

***bolsun*** *oglanları anıŋ öksüz, da ḫatunu anıŋ **tul*** "Onun çocukları yetim karısı da dul kalsın." (EKZ 108/9)

***tul boldı*** *tişi* "Kadın dul kaldı/oldu." (ME 190/2)

**tul eyle-** "dul bırakmak"

*agca yüzlü yengemi **tul eylemişsin.*** "Ak yüzlü yengemi dul bırakmışsın." (DKOD 118a 6)

**tul kıl-** "dul bırakmak, kadınları kocasız bırakmak"

*ol 'Azrâ'il turur, ḫatunlarını **tul kılgan**, oglanlarını öksüz kılgan* "Kadınlarını dul, çocuklarını öksüz bırakan o Azrail'dir." (NF 88/5)

### II.3.2.Evlenme ve Kadınla İlgili Sözler

Aile ünitesinin yapısı toplumdan topluma, içinde bulunduğu kültür ve medeniyete göre farklılıklar arz etmektedir. Türk ailesi de Orta Asya'dan Anadolu'ya kendine özgü

karakterini birlikte getirmekle birlikte, öncelikle İslamiyet'in kabulü, sonrasında ise Batılılaşmanın etkisiyle çeşitli değişimler geçirmiş ve günümüzdeki şeklini almıştır (Gökçe 2014: 35). Ailenin kurulması içinse kadın ve erkeğin evlilik akdini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Evlenme insan yaşamındaki önemli olaylardan birisidir. Ailenin sağlıklı bir şekilde kurulması, yaşaması toplumsal bağlar ve düzen için de önemlidir. Bu nedenle her toplumda gerek geleneksel normlar gerekse dinî ve çağdaş yasalar tarafından aile birlikteliğinin oluşması, sürdürülmesi veya sonlandırılması belli kurallara bağlanmıştır. Evliliğin oluşması, sürmesi ve sonlanması ile ilgili pratiklerin her toplumda farklılık gösterdiği de görülmektedir. Toplumun aile kavramına bakışı, dinî değerler, kadının veya erkeğin toplumsal rolleri; bu farklılıkların görülmesinde önemli etkenlerdir. Bu bağlamda insan ve toplum hayatının önemli bir parçası olan evlenme ile ilgili söz varlığının da dildeki yerinin zengin olması kaçınılmazdır. Türk kültüründe yeni bir ailenin kurulmasına verilen önem dile de yansımış, evlenme gelenek ve görenekleri açısından Türkçede zengin bir söz mirası meydana gelmiştir (Çiftoğlu Çabuk 2017: 54). Evliliğin taraflarından birisi olan kadınla ilgili sözler de doğal olarak çeşitlilik göstermektedir. Söz varlığında görülen bu yansımalar toplumda kadın algısıyla ve toplumsal rollerle ilgili önemli bilgiler barındırmaktadır.

Evlilik süreci, çoğunlukla toplumsal normlar içerisinde belli gelenek ve görenekler çerçevesinde gelişmektedir. Geleneksel Türk toplumunda evlenecek çiftlerin birbirlerini seçerek, severek, anlaşarak evlendiği usuller ile beşik kertmesi, berdel, levirat ve kız kaçırma vb. evlilik yöntemleri uygulansa da görücü usulü ile evliliğin geleneksel toplum hayatında daha yaygın olduğu görülmektedir (Erkul 2002: 58-66). Bu usulle yapılan evliliklerde genellikle evlenme niyetinde ve isteğinde olan erkek veya onun yakınları belli ölçütler çerçevesinde bir kadın arayıp bulur, bu kadına bakmak ve talip olmak üzere aracılar ve görücüler yollanır. Sonuçta her iki taraf da şartları uygun bulursa kız ailesinden istenir ve söz kesilir. Bu usuldeki evliliklere de *görücü usulü evlilik* adı verilir. Günümüz toplumunda görücü usulü evlilikler hâlâ görülmekle birlikte evlenmek isteğinde olan kişilerin eşlerini kendilerinin beğendiği, seçtiği evlilikler daha yaygın yapılmakta; ancak evlenecek çiftlerin aralarında anlaşmalarıyla yapılan evliliklerde de geleneksel kız isteme ritüellerinin uygulandığı görülmektedir. İster geleneksel ister modern usullerle olsun evlenme sürecinde erkeğin ve erkek tarafının talep eden, talip olan, evlenecek eşi seçen, alan, evlenme teklif eden konumunda olduğu görülmektedir. Bu durum söz varlığında da kendisini açıkça göstermektedir. Kadınların

evlenme teklif etmesi, kendisine evlenecek bir erkek seçmesi veya kız tarafının evlenmek üzere bir erkeğe talip olması geleneksel veya günümüz toplumunda neredeyse hiç görülmeyen uygulamalardır. Şunu da belirtmek gerekir ki görücü usulü evliliklerde kız tarafına evlenme sürecinde hiç söz hakkı tanınmadığı anlamına gelmemelidir. Kız tarafı veya evlenilecek kadının bizzat kendisi taliplerini reddetme ve kabul etme özgürlüğüne de sahiptir. Bu seçme özgürlüğünün kadına tanınmadığı durumlarda ise ailesi veya ona vasilik eden kişiler onun adına karar vermekte, evlenme isteklerini kabul etmekte veya geri çevirmektedir. Örneğin *Dede Korkut Kitabı*'nda Banu Çiçek beşik kertmesi bir nişanlısı olduğu hâlde evleneceği erkeği kendisi seçmek istemektedir. Ondan daha iyi ok atan, güreş tutan ve ata binen bir erkekle evlenmek istediği için Bamsı Beyrek'le bir mücadeleye girişmekte ve yenilince Beyrek'in nişan yüzüğünü kabul etmektedir. Buna rağmen Banu Çiçek'in ağabeyi gelen bütün talipleri reddettiği gibi başlangıçta kız kardeşinin beğendiği Bamsı Beyrek'in de evlenme talebini geri çevirmekte, Dede Korkut'un aracılığıyla kardeşinin Beyrek'le nişanlanmasına izin vermektedir. Bu hikâye geleneksel Türk toplumunda kadınların eş seçme konusunda özgürlüklerinin bulunduğunu ancak yine de aile büyüklerinin onayının alındığını da göstermektedir.

Taranan metinlerden elde edilen *evlenme* kavram alanıyla ilgili sözler kadın açısından değerlendirilip sınıflandırılmıştır.

### II.3.2.1. Evlilik Öncesi Süreçte Kadınla İlgili Sözler

Evliliğin ilk aşaması eş seçimidir. Eş seçimi kimi zaman evlenecek çiftlerin birbirlerini tercih etmesi, beğenmesi şeklinde olabileceği gibi aileler veya aileye yakın kimseler tarafından öneri, görüp beğenme, berdel, beşik kertmesi vs. biçimlerde de olabilmektedir. Ne şekilde olursa olsun eş seçimi yapıldıktan sonra kız isteme dediğimiz bir ritüel gerçekleştirilir ki burada amaç kızın özellikle anne ve babası veya aile büyüklerinden onay almaktır. Bundan sonraki süreçte ise yöreye veya bölgelere göre bazı farklı uygulamalar olsa da söz kesme, kahve içme, yüzük takma, nişan gibi ritüel ve törenler gerçekleşmektedir (Çopuroğlu 2000). Evlilik öncesinde evlenilecek eşin seçiminden evlenmeye kadar gelişen süreçle ilgili sözlerden kadınla ilgili olanları şöyle ortaya konulabilir.

### II.3.2.1.1. Evlenilecek Kadının Seçimi ve Kadına Talip Olmayla İlgili Sözler

Evlenme sürecinde talip olan, eş arayan, seçen, evliliği teklif eden erkek veya erkeğin ailesidir. Buradan evlilik sürecinin başlatıcısı ve yürütücüsünün erkek, ona tabi olanın, pasif olanın ise kadın olduğu gözlemlenebilir. Erkeğe uygun ve hatta ona layık bir kadın aranır. Erkek seçen, kadın ise seçilendir. Evlenmek üzere bir kadının aranması, bulunması, istenmesi, evlilik teklif edilmesi ile ilgili sözler şu şekilde sıralanabilir:

#### II.3.2.1.1.1. Gelin Adayı Arayan, Bulan ve Aracılık Eden Kimselerle İlgili Sözler

**dünürcü** "kız istemeye giden kimse, görücü" (TÜS 735)

**dünürcülük** "dünürcü olma durumu" (TÜS 736)

**görücü** "evlenmek isteyen erkek için kız görmeye giden kimse"

> ***görücü*** *"kız görüp bulmaya gezen kılavuz kadın"* (LO 164)
>
> ***görücü*** *"gelinlik kız arayıp bulmaya giden kadın:* ***Görücüler*** *geldi; kız büyüdü görücülere çıkıyor."* (KT 390)
>
> ***görücü*** *"evlenmek isteyen erkek için kız görmeye giden kimse", "Zengin olduğumuz için* ***görücüler****, bizim bu uzak köşke gelmekten usanmıyorlar." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 970)

**görücülük** "görücü olma durumu"

> ***görücülük*** *"görücü olma durumu" "****Görücülüğe*** *gitmek."* (TÜS 970)

**kılavuz** "evlenecek olan erkek veya kadına eş bulan kimse" (TÜS 1406)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller ise şunlardır:

**dünür düş-** "bir kızı evlenmek üzere başkası için istemek" (TÜS 735)

**dünür git-** "evlenecek kimse için kız istemeye gitmek" (TÜS 735)

**dünürcülüğe git-** "kız istemeye gitmek" (TÜS 736)

**görücü git-** "evlenecek erkek için kız görmeye gitmek."

> ***görücü git-*** "evlenecek erkek için kız görmeye gitmek" (TÜS 970)

**görücüye çık-** "1. evlenmek isteyen erkek için kız aramaya çıkmak"

> ***görücüye çık-*** *"Kız aramak."* (LO 164)

"2. evlenmek üzere kendisine talip olunan kızın görücülere görünmesi"

***görücüye çık-*** *"Görücü görmek."* (KT 390)

***görücüye çık-*** *"evlenmesi söz konusu olan kız görücüye görünmek" "Onu indirmek,* ***görücüye çıkmaya*** *razı etmek için başta haminne olmak üzere bütün ev halkı ağacın altında durdu, yalvardı." - H. E. Adıvar.* (TÜS 970)

**görücülüğe git-** "evlenmek isteyen erkek için kız görmeye gitmek." (TÜS 970)

**kılavuzla-** "birini evlendirmek için aracı olmak"

***kılavuzla-*** *"birini tezviç için tevassut, delâlet etmek, hadi olmak"* "birini evlendirmek için aracı olmak" (LO 233)

**II.3.2.1.1.2. Evlenilecek Kızın Araştırılmasıyla İlgili Sözler**

**gelin bul-** "evlenmek amacıyla bir kadın bulmak"

*didikleri* ***gelini bulduŋ*** *mı ve ol gelin virildi mi diyü anası sordı.* "Dedikleri gelini buldun mu ve o gelini sana verdiler mi, diye annesi sordu." (TE 95a/12)

**kız ara-** "evlenecek erkek için kız araştırmak"

*men saŋa* ***kız arayı gėdeyim****, dėdi.* "Ben sana kız aramaya gideyim, dedi." (DKOD 88a 6)

**kız bak-** "evlenecek erkek için kız araştırmak"

*"****Kız bakıyorlar****."* (KT 98)

**kız gör-** "evlenecek erkek için kız araştırmak, bulmak"

*Kaŋlı Koca eydür: "Ogul* ***kız görmek*** *senden, mâl rızk vėrmek benden" dėdi.* "Kanlı Koca dedi ki: Oğul! Kız bulmak senden; mal, rızık vermek benden." (DKOD 87b 7-8-9)

**II.3.2.1.1.3. Evlenmek Amacıyla Bir Erkeğin veya Erkek Tarafından Aracı Kimselerin Kadına Teklifte Bulunması, Kadının İstenmesiyle İlgili Sözler**

**ihtitâb** "bir kadına evlenmek üzere talip olmak, evlenme isteğinde bulunmak"

***ihtitâb*** *"hatun hutbe etme, taleb-kârlık, nikâhla isteme"* "Kadına evlenme talebini iletme, nikâhla isteme" (LO 657)

***ihtitâb*** *Ar. "nikâhla isteme, kız veya kadını tezevvüce talip olma"* (KT 495)

**talip** "genellikle evlenmek isteyen ve bu isteğini evleneceği kimseye bildiren erkek"

> *"Öyle olmasa Musa ile evlenmez,* ***talipleri*** *içinde en beğendiği İsa'nın İstanbul'dan dönmesini beklerdi." - E. Şafak.* (TÜS 2256)

**talipli** "1. talip olan, talip, 2. talibi bulunan" (TÜS 2256)

**taliplilik** "talipli olma durumu" (TÜS 2256)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller ise şunlardır:

**alıcı çık-** "istemek, talip olmak"

> *"İzmir'den gelmiş birtakım hanımlar onu kız sanıp* ***alıcı çıktılar.*** *" - M. Ş. Esendal* (TÜS 92)

**cüftlükke tile-** "eş olarak istemek, evlenmek, nikâhlanmak istemek"

> *sėni* ***cüftlükke tileyür*** "Seninle evlenmek istiyor, seni eş olarak istiyor." (NF 158/16)

**kısmet (veya kısmeti) çık-** "evlenme teklifi almak"

> *"Zavallı kızın* ***kısmeti çıkmış****, kendine sormadan, danışmadan hemen vermişler." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 1425)

**kız al-** "kız istemek"

> *kamugları* ***kız algalu*** *keldiler* "Hepsi kız almaya, istemeye geldiler." (KE 27v/12)
>
> *girü gelicek seni everem, çôk mâl virüb bir ulu ẖôca* ***kızın alıvirem*** "Geri gelince seni evlendireyim; çok mal verip bir saygın kimsenin kızını isteyeyim." (MNT 8b/1)
>
> *Oguzda kimüŋ* ***kızın alı vėreyin****?* "Oğuz'da kimin kızını alayım, isteyeyim?" (DKOD 42a 13)
>
> *Oguz içinde kimüŋ* ***kızını alı vėreyin****?* "Oğuz (boyları) içinde kimin kızını alayım, isteyeyim?" (DKOV 71b 1)
>
> *Tangrı buyrugıyıla peygamber kavlıyıla* ***kızuŋı almaga*** *gelmişem.* "Tanrı buyruğuyla ve peygamber kavliyle kızını almaya, istemeye gelmişim." (DKOD 91b 7-8)

**kız dile-** "evlenmek üzere bir kıza talip olmak, kızı istemek"

*kişi virbidi, **anasından diledi*** "Birini gönderdi, (kızı) annesinden istedi." (MNT 34a 6)

*ogul sen **kız dilemezsin** gendüŋe hampa istermişsin.* "Oğul sen (evlenecek) kız istemezsin kendine yoldaş istermişsin." (DKOD 42b 5)

*gèŋ etegüŋe tar koltuguŋa kısılmaga gelmişem. Tangrınuŋ buyrugıyla peygamberüŋ kavlıyıla aydan arı günden görkli **kız kardaşuŋ** Banı Çiçegi Bamsı Beyrege **dilemege** gelmişem.* "Geniş eteğine, dar koltuğuna sığınmaya gelmişim. Tanrı'nın buyruğu, peygamberin kavliyle aydan temiz günden güzel kız kardeşin Banu Çiçek'i Bamsı Beyrek'e istemeye gelmişim." (DKOD 43b 10-11-12)

*adına Delü Karçar dèrler, **kız dileyeni** öldürür.* "Adına Deli Karçar derler, kız isteyeni öldürür." (DKOD 42b 9)

*kızuŋ bir delü kardaşı vardur, **kız dileyü varanı** öldürür.* "Kızın bir deli kardeşi vardır, kız istemeye gideni öldürür." (DKOV 71b 6)

*hey ogul **kız dileyü** varan böyle varmaz.* "Hey oğul! Kız istemeye giden böyle gitmez." (DKOD 88a 2)

*bir yiğit ol **kızı dileyü gelse** nicesi bulur, nicesi söyleşir. (Ferec. XV. 323)* "Bir yiğit o kızı istemeye gelse nasıl bulur, nasıl görüşür." (TSIV 2874)

**kız iste-** "evlenmek üzere bir kıza talip olmak, kızı istemek"

*ogul sen **kız istemez** imiş-sin. Gendüŋe yoldaş ve hemtâ isterimişsin.* "Oğul sen (evlenecek) kız istemezmişsin; kendine yoldaş istermişsin." (DKOV 71b 3-4)

*bu **kızı istemege** kim vara bilür?* "Bu kızı istemeye kim gidebilir?" (DKOD 43a 1)

***kızı** babasından **isteyüp** nişan korlar ve âyin-i akd-i nikâh her ne ise olur ve kız ere varmalu olur. (Letaif XVI. 46)* "Kızı babasından isteyip nişan koyarlar, nikâh töreni için ne gerekirse yapılır ve kız evlenmeye hazır olur." (TSIV 2879)

*"Sen kızı kandıracaksın, sonra kaynananla gidip **kızı isteyeceksin.**" - H. E. Adıvar.* (TÜS 1435)

*"Komşunun **kızını istemişler.**"* (TÜS 1212)

**kız kol-** "evlenmek maksadıyla bir kızı istemek, talip olmak"

***kızını koldı*** "Kızını istedi." (KE 49r/19)

*Nûhnuŋ bir* ***kızı*** *bar erdi, biregü* ***kolgalu*** *keldi.* "Nuh'un bir kızı vardı, biri istemeye geldi." (KE 27v/10)

***kolmak*** *"Dilemek ma'nâsınadır, ki Mecnûn u Leylî'de Leylî Mecnûn'a nâmesinde Nevfel kızın mı alursın dėdügi mahalde kız dileyüp almak ma'nâsına gelür: çūn ẖaclesi sarı köz salıp-sėn/* ***kolmakka kızını*** *söz salıp-sėn."* "İstemek manasınadır ki Mecnûn ve Leylâ'da Leylâ Mecnûn'a Nevfel'in kızını mı alırsın dediği bölümde kız isteyip almak anlamına gelir: Gelin odasına doğru bakmışsın ve kızı istediğini duyurmuşsun." (NS 155a/2252)

*ol vaktda resm andag erdi kim* ***kız kolar*** *bolsalar vekîl rızâ bėrse vekîl tonınga za'ferân suyın saçar erdiler* "O zaman âdet öyleydi ki kız isteyecek olsalar vekil rıza verirse vekilin (kız veren kişinin) elbisesine safran suyu saçarlardı." (KE 192r/6)

**kız koluş-** "evlenmek üzere iki aile kızlarını karşılıklı olarak isteme"

*olar ikki* ***kız koluşdı*** "Onlar birbirlerinden kız istedi." (DLT II/109)

**talip (veya talibi) çık-** "kız evlenme teklifi almak" (TÜS 2256)

### II.3.2.1.2. Söz ve Nişanlılık Süreciyle İlgili Sözler

Evlenmek üzere ailesinden istenen kız için söz kesilir ve nişan takılır yahut bir nişan merasimi düzenlenerek çiftlerin evlenme niyeti ilan edilir. Bu aşamada nişanlanan kız için ***adaklu (atlıg, atlık, atalıg, ataglıg, adaẖlu, adaklu)***, ***nişanlı (nişanlu)*** gibi adlar kullanır ki bu da bize nişanlanmada esas olarak kadının işaret edildiğini göstermektedir. Günümüz metinlerinde nişanlanmanın kız ve erkek için ortak bir kavram olduğu görülse de tarihî metinlerde kendisine nişan takılan, evlenmek üzere bir erkeğe aidiyeti vurgulananın kadın olduğu görülmektedir. Bunu belirtmek için kadına yüzük vb. alametlerin takıldığı, başının bağlandığı veya bürüldüğü, farklı kıyafetler giydirildiği görülmektedir (Çopuroğlu 2000: 182). Sözlenme ve nişanlanmayla ilgili söz varlığı şu şekilde tespit edilmiştir:

**adaklu (~ adaẖlu ~ ataglıg~ atalıg ~ atlıg ~ atlık)** "nişanlı, yavuklu (kız)"

*Bamsı Beyregüŋ* ***adaẖlusıydı.*** "Bamsı Beyrek'in nişanlısıydı." (DKOV 70b 2)

*şimdi seni benim* ***adaklum*** *idüpdürürler. (Ta. Sel. XV. 16)* "Şimdi seni benim nişanlım ederler." (TSI 15)

***adaklusından*** *ergenlik bir kırmızı kaftân geldi.* "Nişanlısından (Banu Çiçek'ten Beyrek'e) ergenlik bir kırmızı kaftan geldi." (DKOD 46b 7)

***adaklusı*** *bir kırmızı kaftan gönderdi.* "Nişanlısı (Banu Çiçek) bir kırmızı kaftan gönderdi." (DKOV 73b 10)

***adaklusına*** *aparuŋ, görsün.* "Nişanlısına (Banu Çiçek'e) götürün, görsün. (DKOD 49a 1)

***atalıg (ataglıg)*** *"Adanmış ve nâm-zâd ma'nâsınadur./* ***atlıg ~ atlık*** *"****Adaklu kıza*** *dėrler. Nişânlu kıza dėrler. melâmet başladı Gül'ge kim ėy mâh/* ***ataglıgıŋ****-durur ẖâkân kėbi şâh"* "Adanmış ve nişanlı anlamındadır. Adaklı kıza derler. Nişanlı kıza derler: (Susen) Gül'ü kınayarak, ey ay yüzlü güzel, hakan gibi bir şah senin nişanlındır, dedi." (NS 3b/18-19, s.100)

**başıbağlı** "nişanlı olan (kimse)" (TÜS 273)

**beşik kertme** "bir kızın bebekken bir erkeğe nişanlanması"

*bu otag Banı Çiçek otagıymış ki Beyregüŋ* ***beşik kertme*** *nişânlusı adaẖlusıydı.* "Bu otağ Banu Çiçek'in otağıymış ki o Beyrek'in beşik kertmesiydi, nişanlısıydı." (DKOD 40a 10)

*menüm kızum Bay Büre Bey oglına* ***bėşik kertme*** *yavuklı olsun" dėdi.* "Benim kızım Bay Büre Bey oğluna beşik kertme nişanlı olsun, dedi." (DKOD 36b 4)

*benüm kızum Bay Büre Begüŋ oglına* ***beşük kertme*** *yavuklusı olsun.* "Benim kızım Bay Büre Bey'in oğlunun beşik kertme nişanlısı olsun, dedi." (DKOV 68a 11)

**igil (~ ikil)** "yavuklu, nişanlı, adaklı" (EUTS 60); (EUTS 61)

**keleşmiş** "sözlü, nişanlı"

*cüftlendürdi aŋa* ***keleşmişini*** "Nişanlısını ona nikâhladı." (ME 27/2)

**kiçi dügün** "nişan töreni"

*Banı Çiçek* ***kiçi dügünin*** *eyledi, ulu dügünine va'de kodı.* "Banu Çiçek nişanını yaptı, düğün içinse vakit belirledi." (DKOD 50a 11)

*Bânû Çiçek* ***kiçi dügününi*** *ėtdi, ulu dügünine va'de kodı.* "Banu çiçek nişanının yaptı, düğün içinse vakit belirledi." (DKOV 75b 13)

**nişân** "evlilik göstergesi, işareti, nişan"

*Beyrek üç öpdi, bir dişledi, "Dügün kutlu olsun ẖân kızı!" deyü barmagından altun yüzügi çıkardı, kızuŋ barmagına geçürdi. "Ortamuzda bu* ***nişân*** *olsun, ẖân kızı" dedi.* "Beyrek üç öptü bir dişledi. "İşaretin kutlu olsun han kızı!" diyerek parmağından altın yüzüğü çıkardı, kızın parmağına geçirdi." (DKOD 42a 3-4-5)

*Bayrek üç öpdi, bir ısırdı. Barmagından çıkarub yüzügini bagışladı, kızuŋ barmagına geçürdi. "Ortamuzda ẖân kızı* ***nişânımız*** *olsun" dėdi.* "Beyrek üç öptü bir ısırdı. Parmağından yüzüğünü çıkarıp bağışladı, kızın parmağına geçirdi." (DKOV 71a 8-9)

***nişan*** *Fa. "1. Bir kıza namzet olan erkeğin buna alâmet olmak üzere verdiği yüzük vesaire: Kızın parmağında nişanı var idi; kocasının nişanını yadigâr saklıyordu. 2. Namzetlik: Nikâhı olmayıp yalnız nişanı var idi."* "Nişan: "1. Bir kıza talip olan erkeğin buna delil olsun diye verdiği yüzük vesaire: Kızın parmağında nişanı vardı; kocasının nişanını yadigâr saklıyordu. 2. Taliplik, eş adaylığı: Nikâhı olmayıp yalnız nişanı vardı." (KT 922)

**nişanlı (~ nişanlu)** "evlenmek için söz verip yüzük takmış olan kimse"

*senüŋde içinde* ***nişânluŋ*** *varısa degil baŋa.* "Senin de içinde nişanlın varsa söyle bana." (DKOV 66b 9)

*benümde içinde* ***nişânlum*** *var.* "Benim de içinde nişanlım var." (DKOV 67a 3)

***nişânlusına*** *ėltüŋ.* "Nişanlısına gönderin." (DKOV 75a 2-3)

***nişanlı*** *"Teehhül etmek üzere namzet, nişanlamış: O kız* ***nişanlıdır****; kızın* ***nişanlısı*** *burada değildir."* "Nişanlı: Evlenmek üzere nişanlı, nişanlanmış: O kız nişanlıdır; kızın nişanlısı burada değildir." (KT 922)

***nişanlı*** *"evlenmek için söz verip yüzük takmış olan kimse"* (TÜS 1774)

**sözlü** "evlenmek için birbirine söz vermiş olan kimse, yavuklu" (TÜS 2157)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller ise şunlardır:

**barmagına yüzüg geçür-** "bir kızın parmağına nişan alameti olarak yüzük takmak"

*Beyrek üç öpdi, bir dişledi, "Dügün kutlu olsun ẖân kızı!" deyü barmagından altun yüzügi çıkardı,* ***kızuŋ barmagına geçürdi.*** *"Ortamuzda bu nişân olsun, ẖân kızı" dedi.* "Beyrek üç öptü bir dişledi. "İşaretin kutlu olsun han kızı!" diyerek parmağından altın yüzüğü çıkardı, kızın parmağına geçirdi." (DKOD 42a 3-4-5)

*Bayrek üç öpdi, bir ısırdı. Barmagından çıkarub* ***yüzügini*** *bagışladı,* ***kızuŋ barmagına geçürdi.*** *"Ortamuzda ẖân kızı nişânımız olsun" dėdi.* "Beyrek üç öptü bir ısırdı. Parmağından yüzüğünü çıkarıp bağışladı, kızın parmağına geçirdi." (DKOV 71a 8-9)

**baş bağla-** "nişanlanmak" (TÜS 264)

**nişan ko-** "nişanlamak, nişan yapmak"

*kızı babasından isteyüp* ***nişan korlar*** *ve âyin-i akd-i nikâh her ne ise olur ve kız ere varmalu olur. (Letaif XVI. 46)* "Kızı babasından isteyip nişan koyarlar ve nikâh merasimi için gerekli olan ne ise yapılır ve kız evlenecek olur." (TSIV 2879)

*Mustafa bin Mehmet meclis-i şer'de ikrar edüp kızım Gülana'yı Abdal oğlu Balı'ya* ***nişan kodum*** *dediği... (Sic. K. XVI. 8, 197)* "Mustafa oğlu Mehmet mecliste söz verip kızım Gülana'yı Abdal oğlu Balı'ya nişanladım dediği..." (TSIV 2879)

**nişan tak-** "nişanlanan çiftin nişan yüzüklerini parmaklarına geçirmek"

*"Birkaç gün sonra akrabalarımıza bir davet vereceğiz.* ***Nişan takacağız.****" R. N. Güntekin* (TÜS 1774)

**nişanla-** "bir çiftin evlenme işinin kararlaştığına belirti olarak parmaklarına yüzük takmak"

***nişanlamak*** *"Teehhülünü kararlaştırıp namzet etmek: Kızını nişanladı."* "Nişanlamak "Evlenmeyi kararlaştırıp nişanlamak: Kızını nişanladı." (KT 922)

**nişanlan-** "1. nişanlı duruma gelmek, adaklanmak, 2. evlenmeye söz verme belirtisi olarak nişan yüzüğü takmak" *"Bu, bizim nişanlandığımız gündür." R. H. Karay* (TÜS 1774)

***nişanlanmak*** *"Teehhül için namzet olmak."* "Nişanlanmak: Evlenmek için nişanlanmak." (KT 922)

**söz al-** "erkek tarafı oğullarıyla evlendirmek üzere kızın ailesinden olumlu cevap almak." (TÜS 2153)

**yüzüğü geriye çevir-** "evlenme sözünü geri almak, nişanı bozmak" (TÜS 2636)

**yüzük tak-** "nişanlanmak" (TÜS 2636)

### II.3.2.2. Evliliğin Gerçekleşme Süreciyle İlgili Sözler

Bu bölümde evlenmenin yani nikâh akdinin gerçekleşmesini, nikâh için yapılan törenleri ve evlenme süreci içerisinde kadının durumuyla ilgili söz varlığı incelenmiştir.

#### II.3.2.2.1. Evlenmenin Kadın Üzerinden Anlatılmasıyla İlgili Sözler

Toplumsal normlara, dini ritüellere ve geçerli yasalara uygun olarak evlilik akdinin gerçekleşmesinin anlatılmasında yani evlenme, evlendirme, evli, evlilik; nikâh, nikâhlama, nikâhlanma, nikâhlı, nikahlılık gibi kavramların anlatılmasında kullanılan söz varlığı ele alınmıştır.

Evlenme sürecinde, evliliğin tanımlanmasında ve anlatılmasında kadınının daha çok alınan, verilen, evden çıkarılan, başı bağlanan ya da ere veya kocaya varan kişi olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu durum aynı zamanda ailenin kurulmasında ve devamında erkek egemen bir anlayışın olduğunu da göstermektedir.

##### II.3.2.2.1.1. Evlenmenin Anlatılmasında Alınan Kişi Olarak Kadınla İlgili Sözler

Taranılan metinlerde, evlilik akdinin gerçekleşmesi sürecinde kadının yeni kurulacak aileye erkek tarafından alınması ile ilgili örnekler çoktur. *al-* fiili ve onunla kurulmuş birleşik yapılarda görülen durum, kadının eş veya gelin olarak erkek ve onun ailesine dâhil olduğudur. Bu örneklerden bazılarında henüz nişanlamak niyetiyle kadının verildiği anlamı çıksa da sonuç olarak kadının erkeğe eş olmak üzere verildiği görülmektedir. Bu nedenle kadının evlilikte alınan taraf olduğuyla ilgili örnekler bir arada değerlendirilmiştir.

Tespit edilen sözler şunlardır:

**al-** "(bir kadını) almak, evlenmek"

*meliküŋ kızı ile Baryek 'ahd ėtmişdi.* ***aldı*** *gördi döndi. ag ban evine, ag otagına geldi. dügüne başladı.* "Melikin kızı ile Beyrek (evlenmek üzere) sözleşmişlerdi. Aldı, gördü, döndü. Ak otağına geldi. Düğüne başladı." (DKOV 83b 7-8)

*Bay Büre Begüŋ oglancugı Beyrek Bay Bîcân Ḫânuŋ kızın* ***aldı.*** "Bay Büre Bey'in oğlu Beyrek, Bay Bican Han'nın kızını aldı." (DKOD 62b 5-6

*baŋa bu dėdüklerümi getürürseŋ kızı* ***alursın.*** "Bana bu dediklerimi getirirsen kızı alırsın." (DKOV 72b 7)

***al-*** "evlenmek" (KTS 6)

*Edebalı yüz yigirmi biş yaşadı ve iki avrat aldı. Biri yigitliginde ve bir pîrliginde. Ve evvelki hatununuŋ kızını 'Osman'a virdi ve pîrliginde* ***aldugı*** *hatun Taceddîn-i Kürdî kızıydı.* "Edebali yüz yirmi beş yıl yaşadı, iki kadınla evlendi. Bir gençliğinde ve biri yaşlılığında. İlk hatununun kızını Osman'a verdi ve yaşlılığında aldığı hatun ise Taceddin-i Kürdî'nin kızıydı." (TA Bâb 4/ 7)

*kimi begendügi kızlardan* ***aldı.*** *Gâzilerüŋ-idi ol demde fursat.* "Kimileri beğendiği kızlardan aldı. O zamanda fırsat gazilerindi." (TA Bâb 10/ 12)

*"O sırada* ***aldığı*** *kadının babasının birçok yardımını görmüştü." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 102)

*kızımuz* ***aluŋ*** *oguŋ Bâyezid Han'a.* "Kızımızı oğlunuz Bayezid Han'la evlendirin." (TA Bâb 49/ 49/ 53b)

*yire dökdi nâmûsum* ***aldı*** *kızum/ işiden güle işimüze bizüm* "Namusumu yere döküp kızımı aldı, evlendi; duyanlar bizim hâlimize gülsünler." (SNB 2520)

*kızumı cihâzladum, çıkardum. imdi dilerem kim oglum Sultân Muhammed'i dahı everem ve illâ dilerin kim Dulkâdiroglı Süleymân'uŋ kızın* ***alam****, didi.* "Kızımı çeyiziyle evlendirdim. Şimdi isterim ki oğlum Sultan Mehmet'i de evlendireyim ve illa dilerim ki Dulkadiroğlu Süleyman'ın kızını alayım, dedi." (TA Bâb 120/ 118/ 173b)

*Bilecük tekirinüŋ dügün itdügin bildürür kim ol dahı Yarhisâr tekürinüŋ kızın* ***alsa gerek.*** "Bilecik tekfurunun düğün yaptığını bildirir ki o dahi Yarhisar tekfurunun kızını alsın." (TA Bâb 12/ 13)

**alıbir-** "(bir kızı) evlendirmek, almak"

*men türgiş kaganka kızımın ertinü ulug törün* ***alı birtim*** "Ben Türgiş hakanına kızımı pek büyük bir törenle alıverdim, evlendirdim." (BKY K9)

*türgiş kagan kızın ertinü ulug törün* ***alıbirtim*** "Türgiş hakanının kızını pek büyük (bir) törenle oğluma alıverdim, evlendirdim." (BKY K10)

*girü gelicek seni everem, çôk mâl virüb bir ulu ẖôca kızın* ***alıvirem.*** "Geri gelince seni evlendireyim, çok mal verip bir saygın kimsenin kızını alayım." (MNT 8b/1)

*anların uluların kızların* ***alıver****, anlarun ile ulaşalum. (Anter. XIV. 680)* "Onların ileri gelenlerin kızlarını alıver, onlarla akraba olalım." (TSVI 3944)

**alur ol-** "(bir kadınla) evlenecek olmak, onu eş olarak alacak olmak, evlenmeye niyetlenmek"

*Yalancı oglı Yaltacuk kızı* ***alur oldı****. Kiçi dügünini ėtdi, ulu dügünine va'de kodı.* "Yalancı oğlu Yaltacuk kızla evlenecek oldu. Nişanını yaptı, düğün içinse vakit belirledi." (DKOV 75a 6)

*sen meni* ***alur bolsaŋ*** *barur men.* "Sen benimle evlenecek olsan varırım, seninle evlenirim." (KE 150v/2)

*göz açuban gördügüm gönül vėrüb sevdügüm Banı Çiçegi Yalancı oglı Yaltacuk* ***alur olmış.*** "Göz açınca gördüğüm gönül verip sevdiğim Banu Çiçeği Yalancı oğlu Yaltacuk alacak olmuş." (DKOV 76a 5-6)

*Yalancı oglı Yaltacuk dėrler bir kişi varıdı, beni "Öldü[rmişler]" dėyü ẖaber vėrmiş, ol kızı* ***alur olmış.*** "Yalancı oğlu Yaltacuk derler bir kişi vardı, beni 'öldürmüşler' diye haber vermiş, o kızı alacak olmuş." (DKOD 76a 11-12)

**avrat al-** "bir kadını eş olarak almak, bir kadınla evlenmek"

*Edebalı yüz yigirmi biş yaşadı ve iki* ***avrat aldı.*** "Edebali yüz yirmi beş yıl yaşadı ve iki kadınla evlendi." (TA Bâb 4/ 7)

**avratlığa al-** "bir kadını eş olarak almak, zevceliğe kabul etmek"

*vezirin kızını* ***'avratlığa aldı****, oğlancıkları oldu (Ferec. XV. 188)* "Vezirin kızını eş olarak aldı, çocukları oldu." (TSI 285)

*bir zaman bu hal üzerine dirildi, âhir bir arap anı* ***avratlığa aldı****, yalınızlıktan üşenmiş idi, rıza verdi, ata ana dostları geldiler akd-i nikâh ettiler. (Ferec. XV. 408)* "Bir zaman bu şekilde yaşadı. Sonra bir Arap onu eş olarak aldı, yalnızlıktan yorulmuştu. Rıza gösterdi. Baba ana dostları geldiler nikâh kıydılar." (TSVI 4115)

**cârıyalıga kabûl it-** "eş olarak kabul etmek"

*devletlü sultânum! kızumı dahı* ***cârıyalıga kabûl it*** *kim Bâyezîd dedeŋ dahı bizden kız alımış-ıdı.* "Devletli sultanım! Kızımı eş olarak kabul et çünkü Bayezit deden de bizden kız almıştı." (TA Bâb 103/ 101/ 143a)

**ewlik al-** "eş almak, bir kadınla evlenmek"

*kalı* ***ewlik almak*** *tilese özüŋ / talusın tile keḍ yiti kıl közüŋ* "Eğer evlenmek istersen çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara." (KB 4475)

**gelin al-** "gelin almak, bir erkeği evlendirmek"

*ala gözlü* ***gelin alam*** *dėridüm.* "Ela gözlü gelin alayım, (oğlumu onunla evlendireyim) derdim." (DKOD 72a 1)

**ẖatun al-** "(erkek için) evlenmek, zevce almak"

***ẖatun almışdın*** *soŋ zinâ kılsa* "(Erkek) evlendikten sonra zina ederse..." (NF 134/17)

*bir niçe yıldan soŋra kördüm* ***ẖatun almış*** "Uzun zaman sonra gördüm ki bir kadın almış, bir kadınla evlenmiş." (GT 135b/9)

*ulug yaşlıg* ***ẖatun aldı*** "Yaşlı bir kadınla evlendi." (KE 28r/12)

**helalliğe al- (~ helâlıga al- ~ halallıga al-)** "nikâhlı eş olarak almak"

*babaŋa anaŋa saglıgıla varacak olurısaŋ beni bunda gelüb* ***helâllıga alurmısın****?" dėdi.* "Anana babana sağlıcakla kavuşacak olursan gelip beni burada eş olarak alır mısın, benimle evlenir misin, dedi." (DKOD 51a 8-9)

*babaŋa anaŋa varacak olursaŋ beni bundan gelüb* ***helâllıga kâbûl ėdüb alurmısın****?" dėdi.* "Anana babana kavuşacak olursan gelip beni buradan eş olarak kabul edip alır mısın, benimle evlenir misin, dedi." (DKOV 76a 13)

*Orhan Gâzi gâzilere emr itdi kim: "Bu tul avratları* ***halallıga*** *Taŋrı buyrugıyla* ***aluŋ.***" *didi.* "Orhan Gazi gazilere emretti ki: Bu dul kadınları eş olarak Tanrı buyruğuyla alın." (Ta Bâb 32/36/ 30a)

***helalliğe al-*** *"tezevvüç etmek"* "nikâhlı eş olarak almak"(KT 448)

***helalliğe al-*** *"biriyle evlenmek"* (TÜS 1080)

**kız al-** "bir kızla evlenmek, eş olarak bir kızı almak kız almak, (erkeği) evlendirmek"

*Beyrek bizden* ***kız almışdur****, güyegümüzdür.* "Beyrek bizden kız almıştır, damadımızdır." (DKOD 149b 7)

***kız alur*** *köŋlimiz bar* "Kız almaya gönlümüz var." (KE 187r/11)

*bir kiçig yaşlıg* ***kız aldı*** "Küçük yaşta bir kız aldı." (KE 28r/13)

***kız al-****"tezevvüç etmek, sıhriyyet peyda etmek."* "nikâhlı eş olarak almak, akrabalık bağı kurmak" (KT 52)

***kız al-*** *"tezevvüç, izdivaç etmek: Aşâir halkı kendi aşiretlerinden* ***kız almazlar****."* "nikâhlı eş olarak almak, evlenmek. Aşâir halkı kendi aşiretinden kız almaz." (KT 649)

***kız al-*** *"tezevvüç, sıhriyyet."* "izdivaç, akrabalık" (LO 15)

***kız al-*** "bir ailenin kızını gelin olarak kendi ailelerine katmak" (TÜS 1435)

**kisi al-** "kız, eş almak"

*ogulka* ***kisi al*** *kızıg erke bir /sakınçsız tirilgil aya kutlug er* "Oğula kız al, kızı ere ver; ömrünü dertsiz geçir ey mutlu insan." (KB 4507)

**(bir kızı) leğen başından almak** "hamarat diye seçerek almak" (ATDS)

Kız almak yani bir kadınla evlenmekle ilgili tespit edilen atasözleri ise şöyledir:

**bir kızı bin kişi ister, bir kişi alır** "Bir şeyi herkes ister ancak onu bir kişi elde edebilir." (ATDS)

**ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma** "İnsan hiçbir şeyi incelemeden, gözü kapalı biçimde almamalıdır." anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 807)

**güyeğünün kayınatası ile dostluğu kızın alıncadur**. (Anter. XIV. 2, 62) "Damadın kayınbabası ile dostluğu kızını alıncaya, kızıyla evleninceye kadardır." (TSIV 2373)

**komşu kızı almak, kalaylı kaptan su içmek gibidir** "Komşu kızını almaya karar veren, ailenin ve kızın durumunu, gidişini iyi bildiğinden içi rahat olarak bu ilişkiyi kurar." anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 1469)

**pekmezi küpten, kadını kökten al** "Yiyeceği en uygun ortamından almak gerektiği gibi eş olacak kadının da temiz ve soylu olanını almak gerekir." (ATDS)

### II.3.2.2.1.2. Evlenmenin Anlatılmasında Verilen Kişi Olarak Kadınla İlgili Sözler

Kadının evlenme sürecini anlatmakta kullanılan sözlerin bazıları ise kadının aile kurmak üzere verilen kişi olduğu üzerinedir. Aşağıdaki örneklerde kadın, anne baba veya başka aile büyükleri tarafından evlenme talebinde bulunan erkeğe veya onun aile büyüklerine verilen olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen sözler şunlardır:

**'avratlıga vir-** "kadını eş olmak için erkeğe vermek"

*gel sen ataŋa ileteyim didüm, seni baŋa* ***'avratlıga virsün.*** "Gel seni babana götüreyim dedim, seni bana eş olarak versin." (TE 98a/11-12)

**ere ver- (~ erke bir- ~ ere vėr-)** "evlendirmek, kocaya vermek"

*ogulka kisi al kızıg* ***erke bir*** */ sakınçsız tirilgil aya kutlug er* "Oğula kız al, kızı kocaya ver; ömrünü dertsiz geçir ey mutlu insan." (KB 4507)

*oglı olan ėvermiş, kızı olan* ***ere vėrmiş.*** "Oğlu olan evermiş, kızı olan ere vermiş." (DKOV 71a 13)

*atası derviş ve eli dar idi, dilerdi kızı* ***ere vere*** *andan menfaat tuta. (Ferec. XV. 408)* "Babası fakir ve eli dar idi. Dilerdi ki kızını kocaya vere ve ondan faydalana." (TSIII 1497)

***ere ver-****"(kızı) kocaya vermek, evlendirmek"* (KT 308)

***ere ver-*** *"tezvîc etmek"* "evlendirmek" (LO 136)

*"Ninesini, kardeşini beslemiş hatta kız kardeşini* ***ere vermişti.****" - H. E. Adıvar.* (TÜS 805)

**kız ver-** "kız vermek, kız evlendirmek"

*ol vaktda resm ol erdi kim kaçan **kız bėrseler** ėki kat ton keydürür erdiler kız bėrgenge* "O zaman âdet öyleydi ki kız verene iki kat elbise giydirilirdi." (KE 192v/2)

***kız ver-** "evlendirmek"* (KT 649)

***kız ver-** "bir ailenin kızını bir başka aileye gelin etmek"* (TÜS 1435)

**kocaya ver-** "kız veya kadını evlendirmek" (TÜS 1454)

**küyevge bėr-** "kızı evlendirmek"

*Meryem ulgaydı ėrse **küyevge bėreliŋ** tėdiler* "Meryem büyüyünce evlendirelim dediler." (KE 167r/3)

**ver- (~ bėr- ~ vėr- ~ vir-)** "kızı veya kadını evlendirmek, evlenmek amacıyla bir erkeğe vermek"

*Nûhnuŋ bir kızı bar erdi, biregü kolgalu keldi, **bėreyin** tėdi.* "Nuh'un bir kızı vardı, biri istemeye geldi, vereyim dedi." (KE 27v/10)

*kızımızını muŋa **bėrür miz.*** "Kızımızı buna veririz." (KE 143v/17)

*her takdîr bile kaysar anı küyev kılıp kızın aŋa **bėrdi.*** "Takdir ile kayser kızını ona verip güveyi edindi." (NS 172a/2455, s. 755)

*eger kızını **bėrmez erse*** "Eğer kızını vermezse..." (KE 63v/3)

*bagdâd içinde bir zarîf ir / kızın başmak tikici irge **birdi*** "Bağdat içinde bir zarif kişi kızını bir terziye verdi." (GT 78b/9-13 79a/1-4)

*Tangrınuŋ buyrugıyıla peygamberüŋ kavlıyıla kız karındaşımı Beyrege **vėreyin** dedi.* "Tanrı'nın buyruğuyla, peygamberin kavliyle kız kardeşimi Beyrek'e vereyim, dedi." (DKOD 44a 2-3); (DKOV 72b 2-3)

*Şökli Melik, kara gözlü kızuŋ varısa getür, Kazana **vėr.*** "Şökli Melik kara gözlü kızın varsa getir, Kazan'a ver." (DKOD 6-7-8)

*Şökli Melik kara gözlü kızını Kazana **vėrsün**, andan oglı togsın, siz anı Kazana karîm koyasız dedi.* "Şökli Melik kara gözlü kızını Kazan'a versin, ondan çocuğu doğsun, siz onu Kazan'a alacaklı koyasınız dedi." (DKOV 89b 13)

*diler-iseŋ kızum* ***verem*** *saŋa / kişi gelsün dileyü benden yana* "İstersen bir kişi gönder de kızımı benden istesin, ben de sana kızımı vereyim, der." (YZ 353)

*melik râyı karar dutdı kim kızın aŋa* ***vire*** "Melik kızını ona vermeye karar verdi." (MNT 17b/7)

*ve benüm kızım Malhûn senüŋ halâluŋ oldı, dir ve hemân nikâh idüp kızını 'Osman Gâzi'ye* ***virdi.*** "Ve benim kızım Malhûn senin helalin oldu deyip hemen nikâh edip kızını Osman Gazi'ye verdi." (TA Bâb 4/ 7)

*anuŋ yüzine bürka' tutar oldılar gözleri fitnesinden ötüri. basranuŋ dügeli ululları anuŋ sohbetinde ragbet iderlerdi. kızların aŋa* ***virelüm*** *dirlerdi.* "Gözlerinin büyüleyiciliği yüzünden onun yüzüne peçe tutmaya başladılar. Basra'nın bütün ululları onun sohbetine rağbet ederlerdi. Kızlarını ona vermek isterlerdi." (TE 91b/12-13; 92a/1)

*seni bir kişiye* ***virem*** *ki ol senüŋ buyruguŋda ola* "Seni öyle bir kişiye vereyim ki senin buyruğunda ola." (MNT 34a 8)

*bir kızı varımış, yüz altuna nikâh idüp bana* ***virdi.*** *kız daḫı bir dili uzun, selita, bî-edeb, hürmetsüz idi* "Bir kızı varmış, yüz altına nikâhlayıp bana verdi, kız da kötü huylu, ağzı bozuk, edepsiz ve hürmetsiz biriydi." (GT 26b/9)

*eger bu dėdügüm nesneleri getürüriseŋüz ḫ*$^{y}$*oş,* ***vėrdüm.*** "Eğer bu dediğim nesneleri getirirseniz iyi, verdim. (DKOD 44b 11-12)

*eger bunları getürecek olursaŋ kız kardaşımı* ***vėrürem.*** "Eğer bunları getirecek olursan kız kardeşimi veririm." (DKOV 73a 4)

*rez duḫterini* ***virmediler*** *kimseye kaldı / agırlıgın almadılar rıtl-ı girânuŋ* "Üzümün kızını kimseye vermediler, evde kaldı, onun çok pahalı mihrini almadılar."(BDS I G 278/3, s. 31)

***vermek*** *"kızı, kadını biriyle evlendirmek", "Uzun Osman, Zeynep'le Süleyman'a, ikisini birbirine* ***vereceğini*** *söylediği zaman şaşmadılar." - H. E. Adıvar.* (TÜS 2481)

**viril-** "kızı onunla evlenmek isteyene vermek, evlenmesini uygun görmek"

*didikleri gelini bulduŋ mı ve ol gelin* ***virildi*** *mi diyü anası sordı.* "Dedikleri gelini buldun mu ve o gelin (sana) verildi mi, diye anası sordu." (TE 95a/12)

Kızın evlenmesinin uygun görülmediği kişilerle ilgili atasözleri şunlardır:

**çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu** "Nazik bir işi, o işin inceliğini anlamayan bir kimseye yaptırma." (ATDS)

**beğenmeyen kızını (küçük kızını) vermesin** "bir durumun beğenilmemesi karşısında, beğenmeyenin umursanmadığını anlatan bir söz" (ATDS)

### II.3.2.2.1.3. Evlenmenin Anlatılmasında Evden Çıkarılan veya Gönderilen Olarak Kadınla İlgili Sözler

Türkçede kullanılan bazı fiillerde kadını evlendirme anlamının baba veya aile evinden çıkarılma, yeni kurulacak aileye, yuvaya gönderilme, bir erkeğe bağlanma şeklinde sağlandığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili sözler şunlardır:

**baş bağlamak** "evlenme, nikâh"

***baş bağlamak*** *"Akd-i nikâh."* "nikâh akdi" (LO 35)

***baş bağlamak*** *"tezviç"* "evlenme" (LO 43)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller ise şunlardır:

**'arûs eyle-** "gelin etmek, kızı evlendirmek"

*kına yakuban* ***'arûs eylediler*** "Kına yakarak gelin ettiler." (KY 51b/ 2050)

**bagla-** "evlendirmek, başını bağlamak"

*inim yiti urım üç kızım üç erti ebledim* ***bagladım*** "Kardeşim yedi, oğlum üç, kızım üç idi, evlendirdim, bağladım." (KÖKY 394)

**başı bağlan-** "evlendirilmek" (TÜS 265)

**başını bağla-** "evlendirmek"

***başını bağla-*** "evlendirmek." (KT 107)

***başını bağla-*** "birini nişanlamak veya evlendirmek" (TÜS 268)

**çıkar-** "kızı evlendirmek"

*kızımı cihâzladım,* ***çıkardım.*** "Kızımı çeyizleyip çıkardım, evlendirdim." (TA Bâb 120/ 118/ 173b)

*ogul everdi ve kız karındaşların dahı* ***çıkardı****. âlî dügünler itdi.* "Oğlunu evlendirdi, kız kardeşlerini de çıkardı, evlendirdi. Büyük düğünler yaptı." (TA Bâb 120/ 119/ 174b)

*kızçukazum* ***çıkarsam gerektir****. (Anter XIV. 53)* "Kızcağızımı evlendirmem gerek." (TSIV 2537)

*seni* ***çıkarıp*** *ere verdüğüm vakıtta dört dane küpeyi sana vedîa veçhile verdim, geri ver dedi.* "Seni evlendirip kocaya verdiğim zaman dört tane küpeyi sana borç olarak verdim, geri ver, dedi." (Sic. B. XV. 3, 203)

*sâbika kızın* ***çıkarup*** *düğün idüp ben dahi mestle atla gelirken ev önünde halktan geçmeğe yol bulımayup... (Sic. B. XV. 8, 144)* "Bahsi geçen kızını çıkarıp düğün ettiğinde ben de sarhoş hâlde atla gelirken ev önünde kalabalıktan geçmeye yol bulamayıp..." (TSIV 2537)

*oğlun everip kızın* ***çıkardığı*** *vaktın birkaç kendi sıyarı ahmaklar dirülüp geleler... (Müneb. XIV-XV. 149-1)* "Oğlunu evlendirip kızını çıkardığı zaman birkaç kendi dengi ahmak toplanıp gelmişler..." (TSV 3433)

**gelin et-** "kızı evlendirmek"

*"Seni* ***gelin edeceğiz****, kılıçlı bir subayın koluna gireceksin." H. E. Adıvar* (TÜS 921)

**gelin ol-** "kız için evlenmek"

*bak büyük ablan* ***oldu*** *küçük tevbede* ***gelin****/ siz de bacınla dâye dadı bir yere gelin. (Vasıf XIX. 46)* "Bak! Büyük ablan küçük tövbede (?) evlendi; siz de bacınla daye, dadı bir yere gelin." (TSIV 2765)

*"Bu küçük armağanın anlamı, günü gelince kendisi gibi telli duvaklı* ***gelin olması*** *için uğur getirmesi dileğiydi gelinin." - N. Cumalı* (TÜS 921)

**göçür-** "kızı evlendirmek, evlendirerek evden göndermek"

*oglı olan evermiş kızı olan* ***göçürmiş****.* "Oğlu olan evlendirmiş, kızı olan evlendirip evden çıkarmış." (DKOD 42a 11)

**i'râs** "kızı evlendirme, gelin etme"

***i'râs*** *"gelin etme, arusî, zifaf etmek, düğün yapmak"* "gelin etme, düğün, düğün yapma" (LO 667)

**kız çıkar-** "kızını evlendirmek"

*ogul evermek ve* ***kız çıkarmak*** *ve dünyâdan âhirete yüz suyıla gitmekdür.* "Oğlunu evlendirmek ve kızını evlendirerek çıkarmak dünyadan ahirete haysiyetiyle gitmektir." (TA Bâb 120/ 119/ 174b)

**yatar-** "kızını yabancıya, kocaya vermek" (KİLA 122)

Bu hususla ilgili şu atasözü tespit edilmiştir:

**at beslenirken kız istenirken** "At bakımlı olduğunda satılmalı, kız da güzelliği geçmeden evlendirilmelidir, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 178)

### II.3.2.2.1.4. Evlenmenin Anlatılmasında Nikâhlanan, Kabul Edilen Kişi Olarak Kadınla İlgili Sözler

Bu bölümde ele alınan sözlerin bir kısmında kadın ve erkek arasındaki nikâhın karşılıklı bir akit olarak yapıldığı düşünülebilir. Ancak bu sözler metin bağlamında anlam açısından ve cümledeki tamlayıcılarla birlikte değerlendirildiğinde çoğu kez aslında nikâhın erkek tarafından kadına kıyıldığı, kadının erkeğin nikâhına girdiği veya alındığı ya da babası veya vasisi tarafından erkeğin nikâhına verildiği şeklinde bir yargı çıkmaktadır. Bu durumun evlilik kurumunda erkeğin aile reisi kabul edilmesiyle ilgili olduğu düşünülebilir. Her ne kadar günümüzde evlilik kurumu tarafların eşit katılımıyla oluşsa da bu algının çağdaş dönem metinlerinde de yer aldığı görülmektedir.

Tespit edilen sözler şunlardır:

**nikâh** "bir kadının erkeğin eşi olabilmesi için yapılan meşru akit"

***nikâhında*** *"Nikâhlısı: O kadın falanın nikâhındadır: Nikâhlısıdır."* (KT 920)

***nikâh*** *"bir erkekle bir kadının evlilik birliği kurmasını sağlayacak yasal işlem, evlilik akdi", "On beş güne kadar* ***nikâhınız*** *oluyor diye işittim, pek sevindim." R. Nuri Güntekin* (TÜS 1771)

**nikâhlama** "nikâhlamak işi" (TÜS 1771)

**nikâhlanış** "nikâhlanma işi" (TÜS 1771)

**nikâhlanma** "nikâhlanmak işi" (TÜS 1771)

**nikâhlayış** "nikâhlama işi" (TÜS 1771)

**nikâhlı** "1. aralarında nikâh işlemi yapılan"

*"Arkadaşlar da tanırlar. Çokları yenge diye çağırıyor.* ***Nikâhlı*** *karım sanıyorlar." - S. F. Abasıyanık* (TÜS 1771)

"2. nikâhlı olarak"

*"Yedi ay* ***nikâhlı*** *durduk, sekizinci ay düğün." - M. Ş. Esendal* (TÜS 1771)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller ise şunlardır:

**'akd kıl-** "nikâhlamak"

*Havvâ anamızını Âdem atamızga* ***'akd kılurda*** "Havva annemizi Âdem babamıza nikâhladığında..." (KE 109v/2)

*kayu biriniŋ kim ėkki ẖatunı bar erdi biringe talâk bėrip 'uddat keçrüp ol muhâcirlarka* ***'akd kıldılar*** "Hangisinin iki karısı varsa birini boşayıp iddet geçirip o muhacirlere nikâhladılar." (NF 255/16)

**'akd-i nikâh kıl-** "nikâhlamak"

*bir kızı bar idi anı maŋa* ***'akd-i nikâh kıldı*** "Bir kızı vardı, onu bana nikâhladı." (GT 68b/1)

**ata-** "kızı bir erkeğe nikâhlamak"

*Safûrâ atlıg kızın aŋa* ***atadı.*** "Safûrâ adlı kızını ona nikâhladı." (NS 3b/20, s.101)

**çiftlen- (~ cüflen-)** "(kadını) eş edinmek, izdivaç etmek"

***cüflen*** *anı Tanrı'nın tut buyruğun (Yuz. Şeyd. XVIII. 61)* "Tanrı'nın buyruğunu tutup onu eş edin." (TSII 780)

*bir mü'mine halayık* ***çiftlenmek*** *hayırlıdır, bir âzat müşrike avrat* ***çiftlenmekten.*** *(Leys. Ar. XV. 120)* "Hür bir gayrimüslim kadınla evlenmektense bir mümine köleyle evlenmek daha hayırlıdır." (TSII 911)

**çiftlendir- (~ cüftlendür- ~ cüflendür-)** "evlendirmek, nikâhlamak"

*Fâtımanı 'Alîka* ***cüftlendürdi*** "Fatma'yı Ali'ye nikâhladı." (NF 5/7)

*sen maŋa kendüzüŋni* ***cüftlendürgil*** "Bana kendini nikâhla." (Bir kadına hitaben söylenmiş.) (NF 152/3)

*men saŋa özümni* ***cüftlendürgeymen*** "Ben sana kendimi nikâhlayacağım." (NF 152/3)

***cüftlendürgeymiz*** *kara közlüg / kiŋ közlüg uragutlar birle* "Kara ve badem gözlü kadınlarla nikâhlayacağız, eş edeceğiz." (TKT 36/87b1)

***cüftlendürdümiz*** *saŋa anı* "Sana onu eş edindirdik." (TKT 33/7a2)

***cüflendürdi*** *aŋa tişini, nikâh kıldı tişini aŋa* "Kadını onunla evlendirdi, kadını ona nikâhladı." (ME 8/4)

*bu yiğide seni* ***çiftlendüreyim*** *şimden geri benim kızım ol. (Ferec. XV. 248)* "Bu gence seni nikâhlayayım; bundan sonra benim kızım ol." (TSII 911)

*bin yedi yüz akçaya Karagöz nam bir kul ve bin altı yüz akçaya Devlet nam bir cariye satın alıp biri birine* ***çiftlendirüp*** *mezkûrlardan bir karından iki kızcağız mütevellide olmuş. (Sic. B. XV. 3, 27-1)* "Bin yedi yüz akçeye Karagöz adlı bir köle ve bin altı yüz akçeye de Devlet adlı bir cariye satın alıp birbirine nikâhlayıp zikrolunanlardan bir karından iki kızcağız doğmuş." (TSII 911)

**cüft kıl-** "nikâhlamak, evlendirmek"

***cüft kılur*** *olarka erkekler hem tişiler* "Onlara (Müslüman erkeklere ve kadınlara) çift eder." (TKT 36/33b3)

**cüftleş-** "nikâhlanmak"

*nikâh kılıştılar,* ***cüftleştiler*** "Nikâhlandılar." (ME 195/6)

**eş eyle- ~ zevç eyle-** "bir kadını nikâhlamak, tezevvüç etmek"

*en-nikâh (Ar.) "Bir hatunu zevvectü ve tezevvectü kavilleriyle kendüye* ***zevç*** *yâni* ***eş eylemek*** *mânasınadır." (Kam. XVIII-XIX. 1, 530*) "en-nikâh: Bir kadını eş alma ve nikâh usulleriyle kendine karı yani eş eylemek anlamındadır." (TSIII 1554)

**ẖatunlan-** "bir kadınla evlenmek, nikâhlanmak"

*mumine ẖatunnı* ***ẖatunlangıl*** *takı ẖatun kitabiyeni* ***ẖatunlanmagıl*** (115b/16) "Mümin kadınlarla evlen, evli (?) kadınları alma." (OKTS 126)

**kâbîn kıl- ~ kabin kıy- (~ kâbîn kıy- ~ kebîn kıy-)** "bir kadınla evlenmek, bir kadını nikâhına almak"

*melik reyyân daḫı hem hâzır gelür/ Zelîḫâya anda ol* ***kâbîn kılur*** "Melik Reyyan da orada hazır olur ve Zeliha'ya orada nikâh kıyar." (YZ 910)

***kâbîn kıldı*** *tişige* "Kadına nikâh kıydı." (ME 15/7)

*ol kişiyi hâzır kılub ikrâr alub* ***kâbin kıydılar*** "O kişiyi hazır bulundurup onay alıp nikâh kıydılar." (MNT 17b/7)

*tamâm eylediler ne kim kayd idi / aŋa resm ile hôş* ***kabin kıydıdı*** "Ne gerekiyorsa tamamladılar, ona törenle güzel nikâh kıydı." (SNB 5092)

***kebîn kıy-*** "nikâhlamak" (KTS 135)

**kebinle-** "nikâhlamak, nikâh kıymak, mihr vermek" (KTS )

**kelinle-**"gelin olarak almak, evlenmek" (EUTS 70)

**kuduzlan-** "dul kadın ile nikâhlanmak, evlenmek"

(Arguca) *er kuduzlandı* "Adam, dul kadın ile nikâhlandı." (DLT II/267)

**nikâh birle al-** "nikâhlı eş, zevce olarak almak, nikâhlamak"

*'Azîz ölmiş bolsa Zelîḫânı* ***nikâh birle algay*** "Aziz ölse Zeliha'yı nikâhlayacaktı." (KE 82r/5)

**nikâh et-** "1. bir kadını nikâhına almak"

*Ag Melik Çeşme kızına* ***nikâh ėden.*** "Ağ Melik Çeşme'nin kızına nikâh kıyan, nikâhına alan..."(DKOD 33a 9-10); (DKOV 90b 7)

"2. bir kadını biriyle nikâhlamak"

*bir kızı varımış, yüz altına* ***nikâh idüp*** *bana virdi. kız daḫı bir dili uzun, selita, bî-edeb, hürmetsüz idi* "Bir kızı varmış, yüz altına nikâhlayıp bana verdi, kız da kötü huylu, ağzı bozuk, edepsiz ve hürmetsiz biriydi." (GT 26b/9)

*"Kadını gayet ihtiyar bir adama* ***nikâh ederler*** *ve bu mecburi izdivaç tabiatıyla gayet eflatuni kalır." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 1771)

**nikâh kıl-** "evlendirmek, nikâhlamak"

*cüflendürdi aŋa tişini,* ***nikâh kıldı*** *tişini aŋa* "Kadını onunla evlendirdi, kadını ona nikâhladı." (ME 8/4)

*amarıŋız amarıdın* ***nikâh kılıŋ*** *olarnı iḍileri destûrı birle* "Bazılarınız onlardan bazılarını sahiplerinin izni ile nikâhlayın." (TKT 36/50a2)

*vasiyyet kılur-men oglanlarıŋa cüftlerini* ***nikâh kılsunlar*** "Oğullarına vasiyet ediyorum eşlerini nikâhlasınlar." (KE 18r/1)

***nikâh kılıştılar****, cüftleştiler* "Nikâhlandılar." (ME 195/6)

***nikâh kılmakka*** *âzâd mü'mine uragutlarnı* "Hür mümin kadınlarla evlenmeye..." (TKT 26/4a4)

*kâfire tişini* ***nikâh kıldıŋ*** "Kâfir kadını nikâhladın." (KE 145r/4)

**nikâhıka kir-** "nikâhına girmek"

*Resûl 'aleyhi's-selâm* ***nikâhıka kirdi*** "Resul aleyhisselamın nikâhına girdi." (KE 227r/9)

**nikâhınga kivür-** "kadını nikâhına almak"

*öz mülkinge kaytardı tişini boşamışdın soŋ, kayra* ***nikâhınga kivürdi*** *tişini,* "Boşandıktan sonra kadını kendi baba evine gönderdi, kadını tekrar nikâhına aldı." (ME 115/2)

**nikâh koy-** "nikâhlamak"

*"Sana derim, güzel eltim, sen bu kızına tez vakitte* ***nikâh koy****!" - T. Buğra.* (TÜS 1771)

**nikâhla-** "1. evlendirmek"

*"Hazırlıkları tamamladım, iki şahit buldum, Melda'yı Büyükada'daki memurlukta* ***nikâhladım****." - R. Erduran.* (TÜS 1771)

"2. nikâh kıymak" (TÜS 1771)

**nikâhlan-** "1. bir kimseye nikâhla bağlanmak, 2. "bir erkekle bir kadının yasal olarak nikâh işlemleri yapılmak" (TÜS 1771)

**tezevvüç et- ~ tezevvüç eyle-** "bir kadınla evlenme, nikâhla bir kadını eş olarak alma"

*el-müşagara (Ar.): Bir gûne nikâh eylemektir. Evvel bir adam ahir bir adama, sen bana bir hatun tezviç eyle, ben dahi mukabilinde sana bir hatun tezviç edeyim deyü şart ile tarafeyn birer hatun* ***tezevvüç eylemekten*** *ibarettir. Hâlâ*

*A'rap aşâir-i Ekrat ve Terakime beyinlerinde bu resme nikâh vaki' olur, beyinlerinde değişik tâbir olunur. (Kam. XVIII- XIX. 1, 919)* "Bir çeşit nikâh yapmaktır. Önce bir adam sonra bir adama, sen bana bir kadın nikâhla, ben de karşılığında sana bir kadın nikâhlayayım diye şart ile iki tarafın birer kadınla evlenmesinden ibarettir. Hâlâ Arap ve Kürt aşiretleri ile Türklerin yaşadığı bölgelerde bu türlü nikâh yapılmaktadır, aralarında *değişik* diye tabir olunur. " (TSII 1044)

***tezevvüç*** *Ar. "Evlenme, nikâhla karı alma, zevce edinme: Falan* ***tezevvüç*** *etti; falan kızı veya falan kızla* ***tezevvüç etti.*** *"* "Evlenme, nikâhla karı alma, zevce edinme. Falan evlendi, falan kızı zevce edindi veya falan kızla nikâhlandı." (KT 1225)

**tezviç et- ~ tezviç eyle-** "bir kadını nikâhla eş olarak almak"

*El-müşagara (Ar.): Bir gûne nikâh eylemektir. Evvel bir adam ahir bir adama, sen bana bir hatun* ***tezviç eyle****, ben dahi mukabilinde sana bir hatun* ***tezviç edeyim*** *deyü şart ile tarafeyn birer hatun tezevvüç eylemekten ibarettir. Hâlâ A'rap aşâir-i Ekrat ve Terakime beyinlerinde bu resme nikâh vaki' olur, beyinlerinde değişik tâbir olunur. (Kam. XVIII- XIX. 1, 919)* "Bir çeşit nikâh yapmaktır. Önce bir adam sonra bir adama, sen bana bir kadın nikâhla, ben de karşılığında sana bir kadın nikâhlayayım diye şart ile iki tarafın birer kadınla evlenmesinden ibarettir. Hâlâ Arap ve Kürt aşiretleri ile Türklerin yaşadığı bölgelerde bu türlü nikâh yapılmaktadır, aralarında *değişik* diye tabir olunur. " (TSII 1044)

*ere vermek "****Tezvîc etmek****."* (LO 136)

**tut-** "bir kadını nikâhında bulundurmak"

***tut-*** *"Taht-ı nikâhında bulundurmak, zevci olmak: Onun büyük kızını falan* ***tutuyor.*** *"* "Nikâhında bulundurmak, zevci olmak: Onun büyük kızını falan nikâhında bulunduruyor." (KT 1246)

**II.3.2.2.1.5. Evliliğin Anlatılmasında Erkeğe Giden, Ait Olan ve Erkeği Alan Kişi Olarak Kadınla İlgili Sözler**

Türkçede kullanılan bazı sözlerde ise kadının evlenmek üzere bir erkeğe giden, erkeği kendine eş olarak alan yani evlenme sürecinde edilgen değil etken rol oynayan bir kişi olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**beglen-** "kadın (için) evlenmek, koca sahibi olmak, koca edinmek"

*uragut* ***beglendi*** "Kadın evlendi." (DLT II/239)

**beglig bol-** "evli, kocalı olmak"

*kaçan* ***beglig bolsalar*** "Eğer evliyseler..." (TKT 26/5a3)

**ere git-** "(kadın için) evlenmek"

***ere git- / var-*** *"nisa tezevvüç etmek."* "kadın evlenmek" (LO 136)

***ere git-*** *"kocaya* ***varmak****, evlenmek."* (KT 384)

***ere git- (veya var-)*** *halk ağzında* "kadın veya kız evlenmek" (TÜS 805)

**ere var-** "kadın için evlenmek, kocaya gitmek"

*kalkdı Banı Çiçek kaftanın geydi, ellerin yėnine çekdi oyuna girdi, eyitdi: "çal, mere delü ozan!* ***ere varan*** *kız benem, oynayayım" dėdi.* "Banu Çiçek kalktı, kaftanını giydi, ellerini koluna çekti oyuna girdi, dedi ki: "Çal bre deli ozan! Evlenen kız benim, oynayayım." dedi." (DKOV 81b 1)

*maksûdum oldur ki* ***ere varan*** *kız kalka oynaya...* "Maksadım odur ki evlenen kız kalkıp oynasın..." (DKOD 58a 10-11); (DKOV 80b 3)

*ey Necâtī 'izzet-i dünyâya bakma merd iseŋ / bir vefâsuz kahbedür dünyâ ki hīç* ***varmaz ere*** "Ey Necati! Mert isen dünyanın ikramına bakma, dünya vefasız bir kahpedir ki hiç bir erkeğe varmaz, evlenmez." (ND G499/5, s. 452)

*eydür: "bu ėvi ẖarâb olası* ***ere varaldan*** *berü daẖı karnum toymadı yüzüm gülmedi, ayagum paşmak, yüzüm yaşmak görmedi" dėr.* "Der ki: Bu evi harap olası erkekle evlendiğimden beri karnım doymadı, yüzüm gülmedi, ayağım ayakkabı yüzüm tülbent görmedi." (DKOD 6a 1)

*iven kız* ***ere varmaz****, varsa dahi baht bulmaz. (Ata. XV. 3)* "Acele eden kız evlenemez, evlense de mutlu olmaz." (TSIII 1496)

*Medine'de bir kişi vardı yatsu namazına çıktı, gaip oldu, nice yıl gelmedi, avratı **ere vardı**. (Hay. XV. 47)* "Medine'de bir kişi vardı, yatsı namazına diye çıktı, kayboldu, uzun yıllar gelmedi, karısı başka bir adamla evlendi." (TSIII 1496)

*kızı babasından isteyüp nişan korlar ve âyin-i akd-i nikâh her ne ise olur ve kız **ere varmalu** olur. (Letaif. XVI. 46)* "Kızı babasından isteyip nişan yaparlar ve nikâh töreni için gereken ne ise yapılır ve kız evlenecek olur." (TSIII 1497)

***ere var-*** "kocaya varmak, (kız) evlenmek." (KT 1283)

***ere var-*** "kocaya varmak, evlenmek." (KT 308)

**er al-** "kocaya varmak, evlenmek"

*dökersin dideden sen bunda seyli/ **er aldı** tantanayla anda Leyli. (Lârendi. XVI. 209)* "Dökersin gözünden sen bunca yaşı, Leyla orada tantanayla evlendi." (TSIII 1488)

**erlen-** "kadın evlenmek"

*sen kendi oğlunu nice **erlenürsün**, evlenürsün. (Fütüh XIV. 365)* "Sen kendi oğlunu nasıl koca edinirsin, evlenirsin?" (TSIII 1503)

*uragut **erlendi*** "Kadın evlendi." (DLT I/257)

*yer yüzünde ondan yavuz işli avrat yoğ idi, şöyle kim bundan ilerü yedi meliki **erlenmiş** idi. (Enb. XIV. 524)* "Yeryüzünde ondan kötü işli kadın yok idi. Şöyle ki bundan önce yedi melikle evlenmişti." (TSIII 1504)

**gelin git-** "bir aileye, bir yere gelin olarak gitmek, evlenmek"

*"Bin türlü dedikodu içinde ben oraya **gelin gittim**." - H. R. Gürpınar* (TÜS 921)

**koca bul-** "kız veya kadın kendisi ile evlenecek bir erkek bulmak, evlenmek"

*"Üstelik kadının adı da çıktı, bir daha **koca bulamadı**." - R. H. Karay.* (TÜS 1454)

**kocaya git-** "evlenmek"

*"Harfleri okuyup yazamadan on üçümde **kocaya gidecektim**."- A. Kulin.* (TÜS 1454)

**kocaya var-** "kız, kadın evlenmek"

***kocaya var-*** *"(kız) evlenmek"* (KT 1283)

***kocaya var-*** *"evlenmek, ere gitmek"* (KT 659)

***kocaya var-*** *"ere gitmek, izdivaç"* (LO 241)

*"**Kocaya vardığım** günden itibaren büsbütün biçare oldum." - S. M. Alus.* (TÜS 1454)

**var-** "(kadın için) evlenmek"

*sen meni alur bolsaŋ* ***barur men*** "Sen beni alırsan varırım, (seninle) evlenirim." (KE 150v/2)

*"Gönül verdin derlerdi o delikanlıya / En sonunda **varmışsın** bir Erzincanlıya" - A. M. Dranas.* (TÜS 2471)

**varur ol-** "evlenecek olmak"

*Göz açuban gördügüm, gönül vėrüb sevdügüm Banı Çiçek Yalancı oglı Yaltacuga* ***varur olmış.*** "Göz açınca gördüğüm, gönül verip sevdiğim Banu Çiçek Yalancıoğlu Yaltacuk'a varır olmuş, (onunla) evlenecek olmuş." (DKOD 50b 7-8)

*aŋa* ***varur olmış*** *" dėdi.* "Ona varacak, onunla evlenecek olmuş." (DKOD 51a 4-5)

Atasözlerinde kocaya giden veya varan olarak kadının ifade edilmesi şöyledir:

**ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar (veya ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış)** "Kocası iyi olmayan bir kadın, kendi ne kadar zengin olursa olsun, mutlu olamaz" anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 118)

**iven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz** "Acele eden kız eşini iyi seçemeyeceği için mutlu olamaz." anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 1235)

**kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçar (veya varır) ya zurnacıya** "Evlenme çağındaki kızı, büyükleri uyarmazlarsa uygun olmayan birisiyle evlenir." anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 1435)

### II.3.2.2.2. Evlilik Ritüelleri ve Kadınla İlgili Sözler

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda ve farklı kültürel etkiler altında gelişmelere ve değişmelere uğrasa da yeni bir ailenin kurulması, bu ailenin toplum ve geçerli yasalar

nazarında kabul görmesi ve ilan edilmesi için çeşitli ritüeller uygulanmaktadır. Çoğunlukla düğün ve nikâh töreni şeklinde daha çok eğlenceli olan bu ritüeller, etrafında kültürel pek çok unsuru da barındırmaktadır. Özellikle geleneksel kültür çerçevesinde kadının eş olarak alınması, onun yeni kurulacak aileye getirilmesi ve bu gelişin kutlandığı görülmektedir. Düğünde gerçekleşen olayların önemli bir kısmı düğünün kadın öznesi olan gelin etrafında gerçekleşmektedir. Günümüzde bu algının değiştiği görülse de yine de düğün aşamasında kız alma, çeyiz, geline çeşitli hediyelerin sunulması vb. uygulamalarda gelinlerin hâla ön planda olduğu görülmektedir.

Evlilik ritüelleri içerisinde kadın ve onun etrafında gelişen söz varlığı, düğün öncesinde ve süresince kadına verilen hediyeler veya dinî ve kültürel kaynaklı nikâh bedelleri; düğün töreni ve eğlenceleri içerisinde kadınlar ve özellikle gelin; farklı evlilik ritüellerinin kadınla ilişkilendirilerek anlatılması şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

#### II.3.2.2.2.1. Nikâh Bedeli ve Düğün Hediyeleriyle İlgili Sözler

Günümüz evlenme usullerinde yasal olarak kadın ve erkek evlenme b irliğine eşit haklar ve şartlarla katılmasına rağmen pratikte geleneksel ve dinî evlilik şekillerinden getirilen bazı usuller halen uygulanmaktadır. Dinî ya da geleneksel gerekçelerle nikâh bedeli veya düğün hediyesi olarak alınan veya verilen para, ziynet eşyası, ev eşyaları veya her türlü maddi değere sahip hediyelerin bazıları evlenmeden önce kadına veya onun ailesine verilirken bir kısmı da kadın tarafından evlendiği erkeğe veya ailesine verilmekte ya da yeni kurulan eve götürülmektedir.

##### II.3.2.2.2.1.1. Kadına veya Kadın Tarafına Verilen Bedel ve Hediyelerle İlgili Sözler

Evlenmeden önce kadına veya ailesine, bazen her ikisine birden, geleneksel uygulamalar, dinî gereklilikler ya da kişisel isteklere göre çeşitli hediyeler, nikâh bedelleri verilmektedir. Bu uygulamalardan başlık parası, süt hakkı, kardeş yolu gibi kadın onurunu zedeleyen bazılarının günümüzde hâlen az da olsa uygulandığı görülmektedir. Kalın, mehir gibi bir kısım dinî ve geleneksel maddi bedellerin ise kadının ekonomik anlamda kendine yetebilmesine yardımcı olmak, yeni kurulacak evin ihtiyaçlarını karşılamak gibi amaçlara dayanan uygulamalar olduğu görülmektedir.

Tespit edilen sözler şunlardır:

**ağırlık (~ agırlık)** "evlenmeden önce erkek tarafından kız tarafına veya geline verilen çeyiz bedeli, mihr"

*rez duḫterini virmediler kimseye kaldı / **agırlıgın** almadılar rıtl-ı girânuŋ* "Üzümün kızını kimseye vermediler, evde kaldı, onun çok pahalı mihrini almadılar."(BDS I G 278/3, s. 31)

*şîr-baha (Fa) "kıza verilen **ağırlık** ve cihaz" (Ni'meti. XVI. 441)* "Kıza verilen mihr ve çeyiz." (TSI 40)

*mezbur Abdürrahman tezevvüç ittiği zamanda aldığı hatunun ammisine yüz akça **ağırlık** verdim. (Sic. A. XVI. 5, 774)* "Adı geçen Abdurrahman evlendiği zaman aldığı kadının amcasına yüz akçe mihr verdim." (TSI 40)

*mezburun kızı benim zevcem olup mezbura **ağırlık** iki yüz akça vermiş idim. (Sic. A. XVI. 4, 72)* "Adı geçenin kızı benim karım olup ona mihr olarak iki yüz akça vermiştim." (TSI 40)

*bundan akdem mezburun kızı Ayni benim namzedim olup bin akça **ağırlık** vermiş idim. (Sic. A. XVI. 2, 309)* "Bundan önce adı geçenin kızı Ayni benim nişanlım olup bin akçe mihr vermiştim." (TSI 40)

*dest-peymân (Fa.) "Türkide, damat tarafından hatun tarafına **ağırlık** namiyle irsal olunan hediye." (Aks. XVII- XVIII. 108-2)* "dest-peymân: Türkçede damat tarafından kadın tarafına ağırlık adıyla gönderilen hediye." (TSI 40)

*sıdak (Ar.) "Avratın mehrine **ağırlığına** dendi." (Nuhbe. XVIII- XIX. 207)* (TSI 40); *sıdak (Ar.) "Zevce-i menkûhanın mehr-i müecceline ve **ağırlık** tabir olunan mehr-i muacceline denir." (Nuhbe. Ş. XVIII- XIX)* "sıdak (Ar.): Nikâhlanmış eşin mihri müecceline ve ağırlık denilen mihri muacceline denir." (TSI 41)

***ağırlık** "çeyiz akçesi, gaybet-i sadak, mihr, kâbîn"* "çeyiz akçesi parası, , mihr" (LO 9)

***ağırlık** "geline verilen mihr-i mu'accel akçesi, kâbîn"* "geline verilen mihri muaccel akçesi" (KT 33)

**askı** "düğünlerde geline yakınları tarafından takılan hediye" (TÜS 167)

**başlık** "evlenmeden önce erkek tarafının kızın ailesine ödediği bedel, başlık parası" (TÜS 277)

**başlık parası** "bazı bölgelerde, evlenirken damadın kaynatasına ödemesi gereken para veya mal, başlık" (TÜS 277)

**boyunduruk parası** "bir mahalleden veya köyden başka yere gelin götürülürken kaynatanın, gelinin ayrıldığı yerin delikanlılarına verdiği bahşiş"

> *"On lira **boyunduruk parası** ayırmışsınız, bizim hiç kahrımız yok mu?" - M. Ş. Esendal.* (TÜS 391)

**görümlük** "nişanlanan veya evlenen kız ilk kez görülmeye gidildiğinde veya düğün gecesinde erkek tarafının veya damadın kıza verdiği hediye"

> *sâkıyâ nakd-i dili ana **görümlük** verelim/ vakti geldi alalım duhter-i rezden yine kâm. (Atai. Ha. XVII. 48)* "Ey saki! Gönül nakdini ona görümlük verelim. Vakti geldi, bağın kızından yine kâm alalım." (TSIII 1783)
>
> ***görümlük** "güveyin geline taktığı yüz görümü hediyesi"* (KT 391)
>
> ***görümlük*** "nişanlanan kıza, ilk kez görmeye gidildiğinde erkek tarafından takılan veya verilen armağan" (TÜS 971)

**kâbîn (~kebîn)** "evlenirken erkeğin kadına ödediği nikâh bedeli"

> *iy müsülmânlar imâmı hûrîler ki dirsün niçe kişinüŋ nasîbidür dir. 'âlim eydür anuŋdur ki **kâbînin** vire.* "Ey Müslümanların imamı! Dersin ki huriler nice kişinin nasibidir. âlim ise der ki nikâh bedelini verenindir." (TE 93a/6-7)
>
> *anı maŋa 'akd-i nikâh kıldı yüz altun **kâbîn** bilen* "Onu bana yüz altın mihr ile nikâhladı." (GT 68b/2)
>
> *meniŋ **kâbînim** ol turur* "Benim çeyizim odur." (KE 48r/19)
>
> *kim kim cüflense takı **kâbîn** bėrmekke i'tikâdı bolmasa* "Kim ki evlense mihr ödemeye inancı, meyli olmasa" (NF 409/14)
>
> ***kâbîn ~ kebin** "ağırlık, mehir"* "mihr" (KTS 121)
>
> ***kebîn ~ kâbîn** "kadına verilen mehir, nikâh parası"* "kadına verilen mihr, nihâh parası" (KTS 135)
>
> ***kâbîn** Fa. "Akit esnasında zevç tarafından zevceye taahhüt olunan nikâh akçesi ki müfârakat takdirinde itasına mecburdur, mihr-i mü'eccel."* "nikâh esnasında

koca tarafından karısına taahhüt edilen nikâh parası ki ayrılık durumunda ödemeye mecburdur, mihri müeccel" (KT 557)

***kâbîn*** *"Nikâh müeccelesi."* "nikâh bedeli" (LO 683)

**kalın (~ kalıŋ ~ kaluŋ)** "gelin olacak kıza erkek tarafından verilen para veya armağan, ağırlık, kalın"

*kızımın **kalıŋsız** birtim* "Kızımı kalın almadan verdim." (KÖKY 299)

***kalıŋ*** *"öncül mihir olarak kadına verilen çeyiz" Şu savda dahi gelmiştir: "**Kalıŋ** bėrse kız alır, kerek bolsa kız alır." "Bir adam çeyiz verirse gelini kız oğlan kız alır. Bir şey isteyen kimse o şey kendisine gerekli ise onu yüksek para ile alacaktır.* (DLT III/371)

***kalıŋ*** *ve kaftanlık almayayın. (Anter. XIV. 78)* "Kalın ve kaftanlık almayayım." (TSIV 2185)

*benim kızıma **kaluŋ** verdikleri bir sarı biserek devemi alıp bana vermediler. (Sic. K. XVI. 4, 25)* "Benim kızıma kalın olarak verdikleri bir sarı erkek devemi alıp bana vermediler." (TSIV 2186)

*kâbin (Fa.): Mehr-i zenan mânasınadır. Avam-ı nas nikâh ta'bir ederler, Türkîde **kalın** denir. (Bürh, XVIII-XIX. 463)* "kâbin (Fa.): Kadınların mihri anlamındadır. Kadın taifesi nikân da derler, Türkçede kalın denir." (TSIV 2186)

*bunun bigi güyeğü eline girse andan çok **kalın** isteme, kız satıcı olma ki... (Kab. XV. 249)* "Bunun gibi güvey bulursan ondan çok kalın isteme, kız satıcı olma ki..." (TSIV 2186)

***kalın*** *"çeyiz" (Ar. karşılığı: mihr)* (ETZ 35b)

***kalın*** *"çeyiz"* (KTS 124)

*"Babam senden çok mu istedi **kalını**?" - Halk türküsü.* (TÜS 1279)

**kız kalıŋı** "kız çeyizi"

*ol kadar nerse bėrgey kim **kız kalıŋı** bolgay* "O kadar şey vere ki kızın çeyizi olsun." (KE 186v/9)

**kuyum** "çeyiz, ev eşyası"

*el-karbeşûş (Ar.): Alçak cihaz ki tezviç olunan hatuna verdikleri levazım-ı beyttir, ana Türkçe* ***kuyum*** *denür. (Kdeb. XVIII. 626-2)* "el-karbeşûş (Ar.): Küçük eşyalar ki evlenilen kadına verilen ev gereçleridir, ona Türkçede kuyum denir." (TSIV 2763)

**mehr-i muaccel** "dinî nikâh esnasında kadına peşin olarak verilmesi kararlaştırılan mihr, ağırlık"

*sıdak (Ar.): Zevce-i menkûhanın mehr-i müecceline ve ağırlık tabir olunan* ***mehr-i muacceline*** *denir. (Nuhbe. Ş. XVIII- XIX)* "sıdak (Ar.): Nikâhlanmış eşin mihri müecceline ve ağırlık denilen mihri muacceline denir." (TSI 41).

**mehr-i müeccel** "dinî nikâh esnasında tayin edilip belirli bir süre sonra yahut boşanma veya ölüm hâlinde kadına verilmesi kararlaştırılan mihr"

*sıdak (Ar.): Zevce-i menkûhanın* ***mehr-i müecceline*** *ve ağırlık tabir olunan mehr-i muacceline denir. (Nuhbe. Ş. XVIII- XIX)* "Sıdak (Ar.): Nikâhlanmış eşin mihri müecceline ve ağırlık denilen mihri muacceline denir." (TSI 41).

***mihr-i müeccel*** *"nikâh akçası"* "nikâh parası" (LO 745)

**mihr (~mehr)** "kadına erkek tarafından verilen nikâh bedeli, mihr"

*sıdak (Ar.): Avratın* ***mehrine*** *ağırlığına dendi. (Nuhbe. XVIII- XIX. 207)* "sırak (Ar.): Kadının mihrine, ağırlığına denir." (TSI 40).

***mehr*** "kadına erkek tarafından verilen nikâh bedeli" (KTS 179)

***mehr*** *Ar "Esnâ-yı münâkehada zevç tarafından zevceye tayin olunan akçe ki iki nevi olup* ***"mehr-i mu'accel"*** *peşin verilen ağırlıktan ve* ***"mehr-i mü'eccel"*** *müfârakat veya vefât vukuunda verilmesi iktiza eden meblâğdan ibarettir, nikâhlık, kalın, kâbîn."* "Nikâh esnasında koca tarafından kadına verilen akçe ki iki çeşidi olup mihri muaccel peşin verilen ağırlıktan ve mihri müeccel ise ayrılık veya vefat durumunda verilmesi gereken meblağdan ibarettir, nikâhlık, kalın, kabîn"(KT 800)

***mihr*** *"Aslı meher. Nikâh akçası."* "Aslı ***meher***. Nikâh parası." (LO 729)

***mihr*** "Müslüman bir erkeğin nikâh esnasında eşine vermeyi kabullendiği mal veya para" (TÜS 1680)

**nikâh** "nikâh sırasında erkeğin kadına borçlandığı para"

***nikâh** Ar. "**Nikâhını** verip boşadı."* "Nikâh parasını verip boşadı." (KT 920)"

*"Kadın **nikâhından** vazgeçmiş."* (TÜS 1771)

**nikâh akçesi** "mihr, nikâh bedeli"

***nikâh akçesi** "mihr-i mü'eccel, kabîn"* "mihri müeccel, kabîn" (LO 774)

**resm-i arus** "evlenen kadınlardan alınan vergi, evlilik vergisi"

*der-beyan-ı ahval-i **resm-i arus** der-zaman-ı Hamza Paşa (Os. Kanun. XVII. 111)* "Hamza Paşa zamanında alınan evlilik vergisinin durumunun beyanıdır." (TSIII 1656)

**saçı (~ saçuk ~ saçık ~ saçıg ~ saçu)** "geline verilen hediye"

***saçuk neŋ** "saçık, saçılmış nesne". **saçuk** "gelin ile güveyin başlarına atılan ve uğur sayılan paralar."* (DLT I/381)

***saçık ~ saçıg ~ saçuk** dügüne èledilen **saçuya** dèrler: gerdûn körüben bu iş muvâfık / kèltürdi tokuz tabakda **saçık*** "Düğüne götürülen hediyeye derler: Felek bu işi muvafık görünce dokuz tabakta saçı getirdi." (NS 121b/1791, s. 574)

***saçı ~ saçu** "1. gelinin başına serpilmesi mutat olan akçe ve darı vesaire. 2. taşrada geline verilen hediye."* (KT 1009)

***saçı** "gelin başına serpilen ve saçılan nisar, yahut o sırada verilen hediye"* (LO 325)

***saçı** isim "1. gelinin başından aşağı saçılan çiçek, şeker, arpa, para vb. şeyler. 2. düğün armağanı"* (TÜS 1999)

**sadâk** "nikâh bedeli, mihr"

***sadâk** "mihr, kâbîn, nikâh akçesi"* "mihr, kabîn, nikâh parası" (LO 798)

***sadâk** Ar. "zevce mihri, kâbîn, nikâh bedeli"* "zevcenin mihri" (KT 1010)

**tayak** "dayak, dayangaç"

*küḍegü **tayak** bèrdi "Güveyi dayak verdi." Güveyi, gelin attan inerken omuzuna dayansın diye cariye yahut köle verdi, demektir. (?) Cariye veya köle gelinin malı olur.* (DLT III/166)

**‘ukûr** “cariyelere verilen mihr”

***‘ukûr*** *“Cariyenin mihrine denir.”* (KTS 292)

**yavıt** “düğüne götürülen hediye”

***yavıt*** “düğün ve emsaline götürülen hediye” (KİLA 123)

**yol** “evlenecek kız için istenen bedel, ağırlık, kız evine verilen armağan”

*“Dede, kız karındaşımıŋ* ***yolına*** *ben ne isterisem vėrürmisin?”* “Dede! Kız kardeşimin yok hakk ıolarak ben ne istersem verir misin?” (DKOD 44b 6); (DKOV 72b 4)

***yol*** *“düğünde, oğlan evinin kız evine verdiği para, mal veya armağan”* (TÜS 2602)

**yüfüş** “hısımların birbirine ya da geline verdikleri hediye”

***yüfüş*** *“hısımların birbirine ya da geline verdikleri hediye” Bu, çok kere gerdeğe konulan gelin hakkında söylenir; çünkü hısımlar onu donatmak için üzerlerine düşen armağanı verirler. Şu savda dahi gelmiştir: yüfüşlüg kelin küḍegü yafaş bulur “Armağanlı gelin, güveğiyi yumuşak huylu ve ağır başlı bulur; çünkü güveyi onu zengin bulmuştur, bu yüzden ona saygı duyar.”* (DLT III/11)

**yüz görümü** “damadın düğün günü geline verdiği hediye”

***yüz görümü*** *“elmas”* (LO 434)

***yüz görümü*** *“güveyinin geline görümlük alması, hediyesi.”* (LO 164)

***yüz görümü*** *“güveyin gelini ilk gördüğünde ve sanki yüzünü gördüğüne karşı hediye verdiği elmas.”* (KT 1344)

***yüz görümü*** *“güveyin gelinin yüzünü açıp gördüğünde vermesi âdet olan mücevherata müteallik hediye:* ***Yüz görümü*** *takmak.”* (KT 391)

**yüz görümlüğü** “damadın düğün günü geline verdiği hediye” (TÜS 2634)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller ise şunlardır:

**başlık al-** “bazı bölgelerde, evlenirken kızın babası oğlan evinden para veya mal almak” (TÜS 277)

**başlık ver-** "bazı bölgelerde, evlenirken kızın babasına oğlan evi tarafından para veya mal vermek" (TÜS 277)

*anam Şahzaman, karındaşım Mehmed'in kayın babası olan Yahya Fakih'e fuzulî* ***başlık vermiş****...(Sic. K. XVI. 7, 33)* "Annem Şahzaman kardeşim Mehmed'in kayınbabası olan Yahya Fakih'e fazladan başlık vermiş..." (TSI 447)

***yüz görümlüğü*** *"damadın düğün günü geline verdiği armağan"* (TÜS 2636)

**kâbîn ata-** "nikâh parası, mihr belirlemek"

***kâbîn atadı*** *tişige* "Kadına mihr bedeli belirledi." (ME 25/3)

**kâbîn ber-** "nikâh parası, mihr vermek"

***kâbîn berdi*** *tişige* "Kadına mihr verdi." (ME 25/3)

**kâbin kes-** "mihr belirlemek"

*Hak te'âlâ atamuŋ göŋline rahmet iletse,* ***kâbin kesüb*** *beni ol yigide vėrse!"* "Hak Teâlâ babamın gönlüne rahmet verse de mihr belirleyip beni o yiğide verse." (DKOD 92a 4-5-67)

**rû-nümâ vir-** "yüz görümlüğü vermek" (BDS II G8/1, s. 762)

**saçı kıl- veya at-** "gelinin başından çiçek, şeker, arpa, para vb. saçmak" (TÜS 1999)

### II.3.2.2.2.1.2. Gelinin Beraberinde Götürdüğü Eşyalar ve Erkek Tarafına Verilen Hediyelerle İlgili Sözler

Evlenen kadın yeni evine giderken beraberinde bazı hediyeler de götürür. Bunların bir kısmı eş için, bir kısmı eşinin aile bireyleri için, bir kısmı da yaşayacağı evde kullanılmak üzere hazırlanmış hediyelerdir. "Evlenen kızın evlenirken beraberinde götürdüğü her türlü eşya, mal ve erkek tarafına getirdiği hediyeler" günümüzde genel olarak çeyiz olarak adlandırılsa da (TÜS 528) çeyiz anlamına gelen sözcüklerin geçmişte erkek tarafının evlenecek kıza ve ailesine verdiği hediyeleri de karşıladığı yukarıdaki örneklerde görülmektedir. Kız tarafından erkek tarafına götürülen hediyelerin bazı törenlerle ve alayla birlikte alınıp erkek tarafına götürüldüğü de aşağıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili tespi edilen sözler aşağıda sıralanmıştır:

**çeyiz (~cehiz ~ çehiz ~ cihâz ~ cihaz ~ çayiz)** "evlenen kızın evlenirken beraberinde götürdüğü her türlü eşya, mal ve erkek tarafına getirdiği hediyeler"

*cihaz (Fa.) "**cehiz**" (Şamil. XVI. 137)* "cihaz: çeyiz" (TSII 760)

*cihaz (Fa.) "**Çehiz** dirler Türkide de." (Ni'meti. XVI. 241)* "cihaz: Türkçe *çehiz* derler." (TSII 760)

*çok mâl ve ni'met ve **cihâzıla** kimse anı almaga ragbet itmezdi.* "Çok mal, nimet ve çeyizle (bile) kimse onu almak istemezdi." (GT2 31a/5)

*el-hâsıl-ı kelâm kızı alup Edrene'ye hünkâra getürdiler. geldükden soŋra hünkâr Edrene'de dügün itmedi. "bir sipahî kâfirüŋ kızına dahı ne dügün gerek." didi. ve dahı **cihâzuŋ** kaziyyesin bildürdiler...* "Sözün özü kızı alıp Edirne'ye hünkâra getirdiler. Geldikten sonra hünkâr Edirne'de düğün yapmadı. "Bir sipahi kâfirinin kızına düğün ne gerek, dedi. Ve çeyizin hükmünü bildirdiler..." (TA Bâb 107/ 105/ 149b)

*ẖatunlar haddine yetip mâl ve **cihâz** ve ni'met bilen hîç kimirse 'akd-i nikâhına rağbet kılmas idi* "Evlenme çağına erişmişti; mal, çeyiz ve nimet ile hiç kimse onunla nikâhlanmaya, evlenmeye rağbet etmezdi." (GT 79a/10)

*kızımuz aluŋ ogluŋ Bâyezid Han'a. ve kızumuzıla bile birkaç pâre hisâr bile ve'relüm **cihâzına** tuta.* "Kızımızı oğlunuz Bayezit Han'a alınız. Kızımızla birlikte birkaç parça hisarı da çeyiz olarak verelim." (TA Bâb 49/ 49/ 53b)

*şîr-baha (Fa) "kıza verilen ağırlık ve **cihaz**" (Ni'meti. XVI. 441)* "Kıza verilen mihr ve çeyiz." (TSI 40).

*beş yüz dînâra aldı bir karavaş daẖı aldı beş yüz dînâra ol kula birdi yüz dînârlık **çayiz** birle ol yirleri bir gezden anlara virdi ikisin daẖı âzâd itti vardı gitti.* "Beş yüz dinara bir cariye aldı ve beş yüz dinara o kula yüz dinarlık çeyiziyle o yerleri de verdi ve ikisini de azat edip gitti." (TE 69b/9-10-11)

***çeyiz (çehiz) ~ cihaz*** "çeyiz" (KT 205)

***çeyiz*** "gelinin alayla getirilen eşyası" (LO 95)

*"Noksansız bir **çeyiz** ve düğünle iyi bir eve verilen Zeynep..." - T. Buğra.* (TÜS 528)

**çeyiz alayı** "geline verilen çeyizi açık olarak pederi evinden kocası evine götüren katar"

***çeyiz alayı*** "geline verilen çeyizi açık olarak pederi evinden kocası evine götüren katar." (KT 180)

**çeyiz halayığı ~ çeyiz alayı** "gelinle birlikte gönderilen cariye, hizmetkar"

***çeyiz halayığı*** *"gelinin çeyiz meyanında ve çeyizden ma'dûd olmak üzere götürdüğü cariye."* "Gelinin çeyizine dâhil olan ve gelin olurken götürdüğü cariye" (KT 180)

***çeyiz alayı*** *"çeyiz halayığı, çeyizci"* "çeyiz cariyesi, çeyizci" (LO 95)

**çeyizli** "çeyizi olan" (TÜS 528)

**çeyizlik** "1. çeyiz eşyası"

*"Obanın kızları geceyi gündüze katmışlar,* ***çeyizlikler*** *hazırlamışlardı." - Y. Kemal.* (TÜS 528)

"2. çeyiz olarak hazırlanan, çeyiz için ayrılan"

*"Kızımın* ***çeyizlik*** *altınları onlar." - N. F. Kısakürek.* (TÜS 528)

**çeyizsiz** "çeyizi olmayan" (TÜS 528)

**dokurcın** (~ **dokurcun**) "çeyiz yığını"

***dokurcın*** *"gelin çeyizi kafesi"* "gelinin çeyizinin yığını" (KT 263)

*gelin* ***dokurcunu*** *"çeyiz kafesi"* "çeyiz yığını" (LO 120)

**drahoma** *(Rum.)* "Hristiyan ve Musevilerde gelinin damada verdiği para veya mal" (TÜS 719)

**ergencelik ~ ergenlik** "dul bir kadının evlendiği genç erkeğe verdiği hediye, evlilik hediyesi"

*hüdudu ind-ec-cîran ma'lum olan bağı avratım bana* ***ergencelik*** *deyü verdi. (Sic. K. XVI. 8, 335)* "Sınırları komşularca bilinen bağı karım bana evlilik hediyesi olarak verdi." (TSIII 1498)

*adaklusından* ***ergenlik*** *bir kırmızı kaftân geldi.* "Nişanlısından evlilik hediyesi olarak kırmızı bir kaftan geldi." (DKOD 46b 7)

***ergenlik*** *"dul kadın bekâra vardığında bekârlık hakkı olarak verdiği hediye"* (KT 308)

**gelin eşyası** "çeyiz"

***gelin eşyası*** *"çeyiz"* (LO 154)

**iseb** "gelin çeyizi"

***iseb*** *"gelin çeyizi"* (KTS 114)

**raht-ı arûs** "gelin çeyizi"

***raht-ı arûs*** *"gelin eşyası, çeyiz takımı"* (LO 788)

**sep** "gelinin malı olan çeyiz"

***sep*** *"gelinin malı olan çeyiz"* (DLT I/319)

Bu konuda tespit edilen fiiler ise şunlardır:

**çeyizle-** "çeyiz hazırlamak, çeyiz vermek"

*kızumı* ***cihâzladum****, çıkardum. imdi dilerem kim oglum Sultân Muhammed'i dahı everem ve illâ dilerin kim Dulkâdiroglı Süleymân'uŋ kızın alam." didi.* "Kızımı çeyizleyip evlendirdim. Şimdi de isterim ki oğlum Sultan Muhammed'i evlendireyim ve dilerim ki Dulkadiroğlu Süleyman'ın kızını ona alayım." (TA Bâb 120/ 118/ 173b)

***çeyizle- (cihâzla-)*** *[Zebanzedi:* ***cehizle-****] "Geline çeyiz vermek, gelinin çeyizini tedarik ve ihzar etmek."* (KT 205)

**çeyiz düz-** "çeyiz hazırlamak

*"Kazandığını bir yana atar, kendine çeyiz düzer." - M. Yesari* (TÜS 528)

**septür-** "çeyizlenmek, çeyizle güveyinin evine göndermek"

*ol anıŋ kızın* ***septürdi*** "O, onun kızını çeyizleyerek güveyinin evine göndermesini emretti." (DLT II/182)

Kız çocukları için yapılan çeyiz hazırlığı ve gelinin beraber getirdiği çeyiz eşyaları ile ilgili atasözlerinde çeyiz hazırlıklarına çok erken başlamak gerektiği ve gelinin çeyizini kendisinin kullanacağı ifade edilmektedir.

**gelin altın taht getirmiş, çıkmış kendisi oturmuş** "Toplum içine giren bir kimsenin kendi kullanacağı eşyasının değerli olup olmaması başkalarını ilgilendirmez, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 921)

**kız beşikte (veya kundakta), çeyiz sandıkta** "Kız daha beşikte veya kundakta iken çeyiz düzmeye başlamak gerekir, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 1435)

### II.3.2.2.2.2. Düğün Töreni ve Kadınla İlgili Sözler

Düğün ve onun bir parçası olan kına gecesi veya her türlü nikâh töreni, evlenen kadının ve erkeğin etrafında gelişmektedir. Ancak bu törenlerin uygulanışında çoğu ritüelin kadın etrafında geliştiği görülmektedir. Düğün kavram alanında kadınla ilgili olarak tespit edilen pek çok sözün varlığı da bu düşünceyi desteklemektedir. Bu sözlerin çok olması nedeniyle düğün törenleri ve onunla birlikte gerçekleşen çeşitli ritüeller içinde kadınla ilgili oluşmuş sözleri bir arada değerlendirmek uygun görülmüştür.

Bu bölümde ele aldığımız sözlerin ilk bölümü, düğün törenlerinin öznesi konumunda olan kadını adlandırmak için kullanılanlardır. İkinci bölüm ise gelin etrafında oluşmuş sözlerdir. Gelinin giyimi, süslenmesi, hazırlanması için gerekli her tür kişi, eşya ve eylem ile geline yardımcı olan kimseler, gelin için yapılan diğer törenler bu bölümde değerlendirilmiştir.

#### II.3.2.2.2.2.1. Düğünün Öznesi Olan Kadını (Gelini) Adlandırmayla İlgili Sözler

Taranılan metinlerde düğünün öznesi olan kadını adlandırmak için Türkçe ***gelin*** sözcüğü ile Arapça ***'arûs*** sözcükleri kullanılmıştır. Bu sözcüklerin *yeni, nev, taze* gibi sözlerle de nitelendiği görülmektedir. Bu niteleyicilerle birlikte bilhassa *gelin* sözcüğünün yeni evli kadın için düğünde kullanılan anlamını bir süre daha karşıladığı dikkati çekmektedir. Kadın yeni evinde belli bir zaman geçirdikten sonra *gelin* sözcüğünün bu anlamdan uzaklaşarak akrabalık adı olarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili tespit edilen adlandırmalar şunlardır:

**arus ('arûs~ arûs)** "gelin"

*bu dem çemen **'arûsını** meşşâta-i sabâ / ḫōş zeyn itdi oldı aŋa âyine-dâr âb* "Bu zamanda gelin hizmetçisi olan saba (rüzgârı) çimen gelinini süsledi ve onun ayna tutucusu oldu." (ND K5/3, s.32)

*zîb ü fer virmek için rûy-ı* ***'arûs****-ı çemene / yâsemen şâne sabâ mâşıta âb âyine-dâr* "Çimen gelininin yüzünü süslemek için yasemin tarak, saba (rüzgârı) süsleyici, su ise ayna tutucu oldu." (BDS I K18/15, s. 67)

***arus*** *için düzetmiş idi mahmil / çıkuben kondu şardan iki menzil.* (Işk. XIV. 169-1) "Gelin için tahtırevan yapmıştı; şehirden çıkarak iki menzil sonra kondu." (TSIV 2632)

*der-beyan-ı ahval-i resm-i* ***arus*** *der-zaman-ı Hamza Paşa.* "Hamza Paşa zamanında alınan evlilik vergisinin durumunun beyanıdır." *(Os. Kanun. XVII. 111)* (TSIII 1656)

***arûs*** *"gelin"* (LO 550)

***arûs****. Ar. "gelin, yeni evlenmiş kadın yahut evlenmek üzere süslenmiş kız"* (KT 67)

**'arûs-ı nev ~ nev arûs** "yeni gelin"

*cihâna zîb ü fer virdi yine meşşâta-i kudret /* ***'arûs-ı nev*** *gibi ârâyiş itdi kühne dünyâyı* "O kudretli süsleyici cihanı yine süsledi ve yeni bir gelin gibi bu köhne dünyayı bezedi." (BDS I K15/3, s. 67)

*Giderdi perdeyi 'âlem yüzinden. Bu köhne* ***nev arûs*** *gör ne ider nâz.* "Âlemin yüzünden perdeyi kaldırdı; bu yaşlı gelinin nasıl yeni gelin gibi naz ettiğine bak." (TA Bâb 81/ 82/ 111b)

**arâ'is** "gelinler"

***arâ'is*** *"arûslar"* "gelinler" (LO 549)

**ere varan kız** "gelin kız"

***ere varan kız*** *kalka, kol saluben oynaya, men kopuz çalam dedi*. "Kocaya varan kız kalka, el sallayıp oynaya, ben kopuz çalayım, dedi." (DKOD 113/7)

**gelin** "evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın." (TÜS 921)

*...ol* ***gelin olan kız*** *bikr olup...* "O gelin olan kız bakire olup..." *(Os. Kanun. XVII. 111)* (TSIII 1656)

**gelincük** "(sevgi ifadesi olarak) gelincik"

*kayın ata, kayın ana, muştulık maŋa ne vėrürsiz? dėdi. Beyregüŋ atası anası eydür: "dilüŋ içün öleyin,* ***gelincügüm****, yoluŋa kurbân olayın,* ***gelincügüm****!"* "Kayınbabam, kaynanam bana müjdelik olarak ne vereceksiniz dedi? Beyrek'in babası ve annesi dedi ki: Dilin için öleyim gelinciğim, yoluna kurban olayım gelinciğim." (DKOD 60b 10-11-12)

*kulum kalayıgum saŋa kırnak olsun* ***gelincügüm.*** "Kulum, kölem sana cariye olsun gelinciğim." (DKOV 82b 6)

**gelinlik** "gelin olma durumu"

*"Düğünümde bulunmazsan* ***gelinliğim*** *içime sinmeyecek, diyor." - R. N. Güntekin.* (TÜS 922)

### II.3.2.2.2.2.2. Düğün Sürecinde Gelin ve Onun Etrafında Gelişen Diğer Kavramlarla İlgili Sözler

Düğün, içinde pek çok ritüeli barındıran bir süreçtir. Bunların önemli bir kısmı da gelin etrafında gerçekleşmektedir. Evlenen kadının gündelik hayattan farklı olarak giydirildiği, süslendiği ve onun için özel uygulamaların, süsleme ve hazırlıkların yapıldığı bir süreçtir. Bu nedenle gelin etrafında gelişen bu sözleri gündelik hayattan ayrı olarak değerlendirme gereği hissedilmiştir. Gelin giyimi ve süslenmesi günlük ihtiyaçlardan ve hayat tarzından farklı bir tarz göstermekte, kendine has bazı ögeler içermektedir. Ayrıca kadını bu özel güne hazırlayan kişiler, onun için yapılan eylemler, kadının yeni evine giderken ona yardımcı kimseler ve geleneksel uygulamalar vardır. Bu sözlerden gelin giyimi ve gelinin süslenmesi ile ilgili olanlar ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

#### II.3.2.2.2.2.2.1. Gelin Giyimiyle İlgili Sözler

Gelin giyimi gündelik hayattan farklı bir tarz ve işlev göstermektedir. Düğün günü ve veya onun öncesi veya sonrasındaki ritüellerde giyilen kıyafetlerin çoğu zaman geleneksel, kültürel işlevleri veya zamanın modasıyla ilişkisi vardır. Farklı toplumların geleneklerinde de düğünde kadın giyiminin dinî ve kültürel izler taşıdığını, toplumun aile kavramına ve kadına bakış açısıyla ilgili yansımalar içerdiği görülmektedir. Düğünün odak noktası damat değil gelin olduğu için gelin sıradan olmamalı, bütün dikkatleri üzerine çekmeyi başarabilmelidir. Düğünle ilgili en önemli sembollerden birisi gelinliktir. Günümüzde beyaz gelinlik giymek artık norm halini almıştır, ancak

geleneksel kültürde beyaz, kırmızı, mor vb. renklerde gelinlikler giyilebilmekteydi. Gelinlik evlenen tüm kadınların değil toplumsal normlara uygun davranmış olan kadınların giymeyi hak edeceği türden bir kıyafet olarak görülmektedir. Gelinlik, masumiyeti, saflığı, temizliği, iffeti, cinsel olarak dokunulmamış olmayı temsil eder. Kaçarak evlenen, hamile kalan veya ikinci kez evlenenlerin normlardan saptıkları için gelinlik giymeleri pek de onaylanan bir davranış değildi. Tarihsel olarak kadınların evlilik öncesi bakire olması bir normdur ve bu norm hala birçok ülkede güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Birçok toplumda gelinin bakire olması ile ilgili bir baskı mevcut iken erkekler için böyle bir baskı söz konusu değildir. Birçok ülkede erkeklerin damatlığı hak etmesi gerekmez iken çoğu zaman kadınların cinsel olarak saf kalarak gelinliği hak etmesi gerekir (Ünal Reşitoğlu 2017: 374-375).

Gelin giysilerinde baş giyimi ve süslemesi önemli bir yer tutmaktadır. Geçmişte günlük giyime çok yakın bir şekilde düzenlenen gelin giyiminin günlük giyimden ayrılması başlıklar ile gercekleştirildiği icin gelinin baş ve yüz süslemesi ayrı bir önem taşımaktadır. Her yörenin geleneksel yapısına veya kişinin ekonomik durumuna göre gelin başlıkları ve süslemeleri farklı şekillerde biçimlendirilerek isimlendirilmiştir. Gelinin kullandığı duvak genellikle kırmızı olmuştur. Gelin olurken kullanılan başlık bir genç kızın ömründe kullandığı en güzel ve en önemli başlık olur ve gelin onu baba evinden koca evine giderken bir kez giyer. Gelenekler doğrultusunda kutsal sayılan pek çok malzeme bu başlığın hazırlanmasında kullanılır (Koç vd. 2015: 104-105). Sırma teller, parlak ve göz alıcı süslemeler, tüyler, renkli yemeniler, çemberler, kırmızı duvak gelin başının süslenmesinde kullanılan kullanılan malzelerdir. Gelin giyiminin baş için kullanılan parçaları ve onlarla ilgili sözler şunlardır:

**al duvak** "gelinlerin başına örtülen kırmızı örtü; kırmızı, al duvak"

> ***al duvagum*** *altından söyleşmedüm.* "Al duvağımın altından konuşmadım." (DKOD 101a 6)
>
> *vây* ***al duvagum*** *eyesi! vây alnum başum umudı!* "Vah al duvağımın sahibi, vah alnımın, başımın umudu." (DKOD 48a 1-2-3-4); (DKOV 74a 13; 74b 1-2)

**altunlu çenber** "altın veya sırma işlemeli yemeni"

*çarḫ-ı ʻacûze* baglanıp ***altunlu çenberin /*** *bir nev-ârûs gibi ider nâz ile ḫırâm*
"Aciz felek altın işlemeli yemenisini giyinip yeni bir gelin gibi haz ile sallanır." (BDS I K25/5, s. 55)

**al vala duvak** "kırmızı renkte ipekli gelin duvağı"

*vala: İpekli başörtüsünün adı. Kırmızı valalar yüzyıllar boyunca gelinlere duvak olarak da kullanılmışdır. Köylerimizde* ***gelin duvağı*** *hâlâ* ***al valadan*** *olur.* (GKS 237)

**amâme** "bir tür gelin giysisi"

*ser-bend (Fa.) "Dülbent ve* ***amâme*** *mânasına ve geçeymen ki kız gelin olucak giyer." (Caf. XVI. 79-1)* (*serbend*: *Dülbent*, *amâme* ve *geçeymen* ki gelin olacak (kız) bunları giyer." (TSIII 1616)

**başlık** "gelin başı süslemede kullanılan tacın adı"

***başlık:*** *Gelin başı süslemede kullanılan tacın adı. Muhakkak tac şeklinde olmayan, herhangi bir şekilde, mesela bir sorguç, bir çiçek demeti şekli verilmiş fakat mutlaka gelin başı süslemede kullanılan mücevherler de "****başlık****" adını taşırdı. Yakın geçmişe kadar memleketimizde bilhassa İstanbulda en dar geçimli ailelerin kızları dahi evlenirlerken gelinlik tuvaletleri muhakkak bir* ***başlıkla*** *tamamlanırdı. Üzerindeki taşların, mücevherlerin ve kuyumculuk işinin değerine göre hazır bir* ***başlık****, 1939 da, 200-300 liradan 10.000 liraya kadar alınabiliyordu. Bilhassa kibar ve rical düğünlerinde gelin kızın mücevherâtı ve bu* ***başlığı****, gelin görmeye gelenlerin ağzında semtin, mühitin haftalarca süren sobet, dedi kodu konusu olurdu. Her aile kesesi gelin kızına bir* ***başlık*** *edinmeye imkân vermediği için bu düğün geleneği büyük şehirlerde, bilhassa İstanbulda "Başlıkcı" denilen bir takım kimselerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu, bunlar bir gelin kıza* ***başlık*** *satın alamayanlara bir iki gün için kira ile* ***başlık*** *verirlerdi. Başlıkcılar umumiyetle esnaf tabakasından zengin dul kadınlar olmuştur. Bazı kibar hanımefendiler de kendi ağır gelinlik* ***başlığını*** *hayrına, sevabına emâneten vermekle tanınmışlardır. Başlıkcılar* ***başlık*** *kiraladıkları düğün evlerinde dâvetliler arasında bulunurlar, düğün evine bir gün öncesinden gelirler, bir iki gece düğün evinde yatarlar, gelin başı süslemede de görgü bilgi sahibi oldukları için bu işi de onlar yaparlardı.* ***Başlık*** *kirasının peşin verilmesi*

*âdet idi, gerdeğin ertesi günü de emânetlerini alıp giderlerdi.* ***Başlıkcılar*** *düğünlerde kira ile yalnız* ***başlık****, gelin tacı değil, gelin için, ve düğün evinin sâir kadınları için yanlarında yine kira ile verilmek üzere iğne, küpe, bilezik, yüzük, broş, gerdanlık gibi mücevherler de bulundururlardı. Bu kira mücevherlerinin hemen hepsi, düğünlerde görüle görüle pek çok kimse tarafından tanınırdı, meselâ: "Gelinin* ***başlığını*** *Reşide Hanımdan kaldırmışlar!..", "Kaynananın kulaklarındaki armud biçimi zümrüd küpeler de Reşide Hanımındır..." denilirdi.* ***Başlıkcılar*** *düğün evlerine yükde hafif bahada ağır bir mücevher çekmecesi ile giderlerdi.* ***Başlıkcılık*** *tehlikeli iş ve şöhret olmuştur; Süleymaniyede bir konakda oturan, ve elmaslarının çokluğundan ötürü "Yarım İstanbul" lâkabı ile anılan Başlıkcı Cevriye Hanım, 1839 da zenci bir halayığı ile beraber mücevherleri yüzünden öldürülmüştü. Gelin başlarının tac* ***başlıklarla*** *süslenmesi Abdülmecid zamanında başlamış idi, daha önceleri mücevher çiçeklerle süslenirdi. Zamanımızda ise gelin başlarının süsü mum çiçekleri, limon çiçekleridir.* (GKS 29)

**cıga (~ cığa)** "gelinin başına taktığı çelengin teli"

***cıga*** *"gelin çelengi teli, billurdan çekilen saç teli, horoz çelengi, kuyruğu, onun iki yanında salınan tüyler."* (LO 78)

***cığa*** *"sorguç, çelenk, gelin çelengi."* (KT 177)

**didek** "gelin giderken yabancı kimselere görünmemek için örtülen örtü" (DLT I/408)

**didim** "geline gerdek gecesi giydirilen taç" (DLT I/397)

**duvak (~ tuvak)** "gelinin başını, bazen de yüzünü örten dantel veya tülden örtü."

*gönlek: 15,* ***tuvak****: 20, ton: 30. (Sic. B: XV. 6, 127)* (TSV 3864)

*rûy-pûş (Fa.) "burka' ve* ***tuvak****" (Ni'meti. XVI. 348)* (TSV 3864)

*burka' (Ar.) "****tuvak****" (Şamil. XVI. 585)* (TSV 3864)

*ḫıdr (Ar.) "kız* ***tuvağı*** *ve örtü" (Müntehab. XVII. 32-2)* (TSV 3864)

*siriş (Fa.) "bürüncek ve* ***tuvak****" (Nuh. Tuh. XVII. 100-1)* (TSI 744)

***duvak*** *"gelinin veya yeni doğmuş çocuğun başına takılıp yüzünü örten tülden ve telli süslü örtü:* ***gelin****, çocuk* ***duvağı****."* (KT 276)

***duvak:*** *"Gelinin veya yeni doğmuş çocuğun başına takılıp yüzünü örten tülden ve telli süslü örtü" (Şemseddin Sâmi, Kaamûsu Türkî). Eski gelin* ***duvakları*** *gelin telleri ile berâber başın üstünden diz kapaklarına kadar inerdi. Şehirlerde ve kasabalarda beyaz tülden yapılırdı. Zamanımızda büyükşehirlerde ve bilhassa yüksek tabakadan gelinlerin baş tuvaletleri üstünde büyükçe bir mendil kadar kalmışdır. Köylü gelinlerin* ***duvaklarında*** *ise, bâzı bölgeler için hâlâ kırmızı tülden* ***duvaklar*** *tercih edile gelmişdir. Eski toplum hayatımızda güvey, gelinin yüzünü zifaf gecesi* ***duvağını*** *kendi eliyle kaldırarak görürdü; ve* ***duvağı*** *kaldırmadan, zevcesine yine kendi eliyle "Yüz görümlüğü" denilen bir mücevher takardı.* ***Duvak*** *zifâfın sabahı sâhibesi tarafından sandığa konulur ve bir ömür boyunca telleriyle beraber saklanırdı. Teli ile* ***duvağı*** *ile gelin olmak her kızın en büyük ideali idi; bundan ötürüdür ki gelinlik çağında yahud yeni gelin iken ölen kızların tâzelerin tabutları bir* ***duvak*** *ve gelin telleri ile süslenirdi; bu hazin geleneği ebedileşdirmiş kabir taşları da vardır. Yeni doğmuş çocuk* ***duvağına*** *gelince, Annesinin gelin tellerinden bir kaç sap tel ile süslenir, ve loğusa döşeğinde anasının ağuşunda yatan bebeğin yüzüne, babasına gösterileceği sırada örtülürdü; baba bu sefer de zevcesine yüz görümlüğü bir mücevher hediye eder, kadın da bebeğin* ***duvağını*** *kaldırarak yüzünü babaya gösterirdi. Zamanımızda unutulmuş mâsum, şirin ve asîl bir gelenekdi. (GKS 97)*

***duvak*** *"gelinin başını, bazen de yüzünü örten dantel veya tülden örtü"* (TÜS 727)

**duvaklı** "başı ve yüzü duvakla örtülü"

***duvaklı*** *"başı ve yüzü duvakla örtülmüş:* ***duvaklı*** *gelin."* (KT 276)

***duvaklı*** *"başı ve yüzü duvakla örtülü"* (TÜS 727)

**duvaksız** "duvağı olmayan" (TÜS 728)

**gelin duvağı** "gelin duvağı"

***gelin duvağı*** *"müzeyyen yüz perdesi"* "süslü yüz örtüsü"(LO 154)

**istefan** "Hristiyanlarda nikâh sırasında gelinin başına konulan genellikle çiçekli taç"

***istefan*** *"Asıl manası taç olup, Hristiyanlarda zevcine esnâ-yı nikâhta çiçek ve mücevherattan iklîl giydirmek âdet olduğundan, Hristiyan nikâhı manâsıyla kullanılır."* (KT 530)

**kepez** "gelin başlığı" (TÜS 1392)

**kız tuvağı** "kız duvağı"

*ḫıdr (Ar.) "**kız tuvağı** ve örtü" (Müntehab. XVII. 32-2)* (TSV 3864)

**sorguç** "gelinin başına takılan süs"

***sorguç:*** *"Gelinlerin başlarına takılan süslere sorguç denilir.* ***Sorgucun*** *çiçek, armut, yuvarlak, topuz gibi muhtelif şekilleri, altından olanları, kıymetli taşlarla süslenenleri vardı." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri)* (GKS 208)

**telli duvaklı** "duvakla ve telle süslenmiş olan (gelin)". (TÜS 2314)

Bu konuda şu fiil tespit edilmiştir:

**istefanur et-** "Hristiyanlarda nikâh için başa çiçekli taç takmak"

***istefanur et-*** *"Hristiyanlarda nikâh için başa çiçek taç koymak."* (LO 194)

Gelinlerin düğün günü veya düğün kapsamındaki eğlencelerde giydikleri dış kıyafetleri günümüzde genellikle beyaz renkli olmakta ise de geçmişte beyazın yanında kırmızı, mor sarı vb. renklerde gelin giysileri de kullanılmaktaydı. Günümüzde gelinlik olarak adlandırılan bu giysilerin tarihî süreçteki adlandırmaları ve onlarla ilgili sözcükler şunlardır:

**altıparmak** "ayrı renkte altı yolu olan kumaştan yapılan gelin giysisi" (TÜS 108)

**bindallı** "[çoklukla kına gecelerinde gelin tarafından giyilen] genellikle mor kadife üzerine sırma ile kabartma dal, yaprak ve çiçek işlenmiş giysi veya örtü" (TÜS 345)

**gelinlik ~ gelin entarisi** "gelin giysisi"

***gelinlik, gelin entarisi:*** *Eski Toplum hayatımızda kadın tuvaletinde bir kadının ömrü boyunca giydiği en pahalı, en süslü entarinin adı. Ard eteğinin gaayetle uzun olması ve altın, gümüş işlemelerinin bâzan bu işlemelere katılmış incilerinin yanında tek hususiyeti idi. Düğünden sonra gelin görmeye gelenlere çıkılır iken bir müddet daha giyilir, sonra hatıra olarak saklanırdı. Zamanımızda*

> ***gelin entarisi*** *tabiri ancak küçük kasabalarda, köylerde kalmıştır. Büyük şehirlerde ve bilhassa yüksek tabakada* ***gelinlik****, muhteşem ve muhakkak beyaz, bir gece tuvaleti olmuştur.* (GKS 121)
>
> ***gelinlik*** *"gelinin giysisi", "Çalgısı, köçeği, rakısı, yemeği,* ***gelinliği*** *ile otomobil paralarını hep oğlanevi ödeyecekti." - N. Cumalı.* (TÜS 922)

**gelinlik arusu** "geline müteallik, münasip" "gelinle ilgili, geline münasip" (LO 154)

**gelinlik libas** "işleme entari" (LO 154)

**nikâhlık** "nikâha uygun olan" (TÜS 1771)

**nişanlık** "nişan töreni için"

> ***Nişanlık*** *terlik.* (TÜS 1774)

**örüŋ** "gelinlik"

> *tümen yılda berü tul erdim tulas/bu tul tonı suçlup* ***örüŋ*** *keḍtim as* "Ben binlerce yıldan beri duldum, benzim solmuştu; bu dul giysisini çıkarıp beyaz kakımdan gelinlik giydim." (KB 84)

Bu konuda şu fiil tespit edilmiştir:

**hil'at geyür-** "elbise, üstlük giydirmek"

> *kıldılar aŋa yüzük la'l(ü) güher/ kına yakuban 'arûs eylediler; dürlü* ***hil'atler geyürdiler*** *aŋa/ kim ki gördi yüzüni kaldı taŋa* "Ona yüzük, lal ve mücevher taktılar, kına yakıp gelin eylediler, türlü elbiseler giydirdiler, onun yüzünü görenler şaşırıp kaldılar." (KY 51b/ 2050-2051)

Geleneksel gelin kıyafetinin önemli bir parçası gelinlerin beline bağlanılan ve kırmızı renkli olan *gayret kuşağıdır*. Bu kuşağın bekâreti simgelediğine veya gayret ve doğurganlıkla ilgili anlamlar taşıdığına dair çeşitli görüşler vardır (Turhan Tuna 2006:154). Gelinlerin el, ayak ve bel bölgesi için kullanılan giyim ve süs eşyaları eşyaları ise şunlardır:

**elçek** "gelinin elinin içine kına yakılmasından sonra giydiği, kumaştan yapılmış bir eldiven türü" (TÜS 781)

**elçekli** "elçeği olan"

> "*Ellerin* ***elçekli*** *gelin/ Kolların kolçaklı gelin." - Halk türküsü.* (TÜS 781)

**gayret kuşağı** "baba evinden çıkarken aile büyükleri veya erkek kardeşlerinden biri tarafından gelinin beline dolanan kırmızı kuşak" (TÜS 907)

**gelin papucu ~ gelin terliği** "gelin pabucu, gelin terliği"

> ***gelin papucu, gelin terliği:*** *Eski Türk kadınının ayakkabılarının en süslüsü olmuştur. Altın ve gümüş sırma ile işlenir, işlemeleri arasına inciler de katılırdı.* ***Pabuç****, düğün günü kocasının evine giderken bir kere giyilir ve sonra duvakla berâber hatıra olarak bir sandıkda saklanırdı.* ***Gelin terliği*** *ise düğünden sonra da tebrike gelen, gelin görmeye gelen misafirlere çıkarken bir müddet daha giyilirdi*. (GKS 121-122)

**kemer** "aile büyüğünün, gelin evden ayrılmadan önce gelinin beline altın, gümüş veya kırmızı parlak kumaştan bağladığı kemer" (TÜS 1384)

**sevâyî kuşak** "sevayi denilen ipekli kumaştan yapılan gelin kuşağı"

> ***sevâyî kuşak:*** *"Sevâyî denilen ipekli kumaştan yapılan kuşakların adı. Gelinlere baba, amıca, dayı gibi velîleri tarafından bağlanırdı. Geline (****sevâyî kuşak*** *yerine)* ***şal kuşak*** *bağlayanlar da vardı." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri)* (GKS 205)

**şal kuşak** "sevayi denilen ipekli kumaştan yapılan gelin kuşağı"

> *sevâyî kuşak: "Sevâyî denilen ipekli kumaştan yapılan kuşakların adı. Gelinlere baba, amıca, dayı gibi velîleri tarafından bağlanırdı. Geline (sevâyî kuşak yerine)* ***şal kuşak*** *bağlayanlar da vardı." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri)* (GKS 205)

Gelin giysileri üreten, satan veya bunların giydirilmesi ile uğraşan kişiler ve bu kişilerin meslekleri ile ilgili sözler şunlardır:

**başlıkçı** "gelin başlığı yapan, satan veya kiralayan kimse"

> *Her aile kesesi gelin kızına bir başlık edinmeye imkân vermediği için bu düğün geleneği büyük şehirlerde, bilhassa İstanbulda "****Başlıkcı****" denilen bir takım kimselerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu, bunlar bir gelin kıza başlık satın alamayanlara bir iki gün için kira ile başlık verirlerdi. Başlıkcılar umumiyetle esnaf tabakasından zengin dul kadınlar olmuştur. Bazı kibar hanımefendiler de kendi ağır gelinlik başlığını hayrına, sevabına emâneten vermekle*

*tanınmışlardır.* ***Başlıkcılar*** *başlık kiraladıkları düğün evlerinde dâvetliler arasında bulunurlar, düğün evine bir gün öncesinden gelirler, bir iki gece düğün evinde yatarlar, gelin başı süslemede de görgü bilgi sahibi oldukları için bu işi de onlar yaparlardı. Başlık kirasının peşin verilmesi âdet idi, gerdeğin ertesi günü de emânetlerini alıp giderlerdi. Başlıkcılar düğünlerde kira ile yalnız başlık, gelin tacı değil, gelin için, ve düğün evinin sâir kadınları için yanlarında yine kira ile verilmek üzere iğne, küpe, bilezik, yüzük, broş, gerdanlık gibi mücevherler de bulundururlardı. Bu kira mücevherlerinin hemen hepsi, düğünlerde görüle görüle pek çok kimse tarafından tanınırdı, meselâ: "Gelinin başlığını Reşide Hanımdan kaldırmışlar!..", "Kaynananın kulaklarındaki armud biçimi zümrüd küpeler de Reşide Hanımındır..." denilirdi.* ***Başlıkcılar*** *düğün evlerine yükde hafif bahada ağır bir mücevher çekmecesi ile giderlerdi.* ***Başlıkcılık*** *tehlikeli iş ve şöhret olmuştur; Süleymaniyede bir konakda oturan, ve elmaslarının çokluğundan ötürü "Yarım İstanbul" lâkabı ile anılan Başlıkcı Cevriye Hanım, 1839 da zenci bir halayığı ile beraber mücevherleri yüzünden öldürülmüştü. Gelin başlarının tac başlıklarla süslenmesi Abdülmecid zamanında başlamış idi, daha önceleri mücevher çiçeklerle süslenirdi. Zamanımızda ise gelin başlarının süsü mum çiçekleri, limon çiçekleridir.* (GKS 29)

**başlıkçılık** "gelin başlığı yapma işi"

> ***Başlıkcılık*** *tehlikeli iş ve şöhret olmuştur; Süleymaniyede bir konakda oturan, ve elmaslarının çokluğundan ötürü "Yarım İstanbul" lâkabı ile anılan Başlıkcı Cevriye Hanım, 1839 da zenci bir halayığı ile beraber mücevherleri yüzünden öldürülmüştü. Gelin başlarının tac başlıklarla süslenmesi Abdülmecid zamanında başlamış idi, daha önceleri mücevher çiçeklerle süslenirdi. Zamanımızda ise gelin başlarının süsü mum çiçekleri, limon çiçekleridir.* (GKS 29)

**duvakçı** "duvak yapan veya satan kimse. (TÜS 727)

**duvakçılık** "duvakçının yaptığı iş" (TÜSS 727)

**gelinlikçi** "gelinlik diken veya satan kimse" (TÜS 922)

**gelinlikçilik** "gelinlikçinin yaptığı iş" (TÜS 922)

### II.3.2.2.2.2.2.2. Gelin Süslemesi ve Kullanılan Malzemelerle İlgili Sözler

Gelin süslemesi ile ilgili sözlerin iki grupta değerlendirilmesi gerekir. Bunlardan ilki bizzat gelinin süslenmesidir ki bunun içerisinde gelinin el, yüz, vücut ve baş süslemesi ile kıyafetlerinin süslenmesi yer almaktadır. Diğeri ise düğün boyunca gelinin bulunduğu mekânlar ve kullanılacak eşyaların gelin için hazırlanıp süslenmesi ile ilgili sözlerden oluşmaktadır.

Gelin giyimi aslında baştan aşağı bir süsleme veya süslenmedir. Gelinin her türlü giysisi, yüz ve vücut makyajı ile saçın şekillendirilmesi ve baş giyimi günlük kullanımdan farklı, estetik ve gösterişli bir özellik taşımaktadır. Burada gelin süslenmesi olarak ayırılan sözlerle özel olarak kast edilen gelin makyajıdır. Bu makyaj gelinin yüz, saç ve vücut süslemesini karşılamaktadır. Gelini süslemek için kullanılan malzemeler, boya verici maddeler ve süsleme biçimleri, bunun için yapılan eylemler, gelin süslemesini meslek veya uğraşı edinmiş kimseler ile ilgili sözler bir arada değerlendirilmiştir.

Gelin süslemesi ile ilgili sözlerden bir kısmı da gelin bedeninin süslenmesi dışında kalmaktadır ve gelin için yapılan süslemeler olarak adlandırılabilir. Gelinin kullanacağı eşyaların, bulunduğu mekân vb.nin düğün boyunca geline özel ve gösterişli bir şekilde süslenmesi de gelin için yapılan süslemelerdir.

Gelinin süslenmesini genel olarak ifade eden sözler şunlardır:

**gelin tuvaleti** "gelinin giydiği elbise"

> ***gelin tuvaleti:*** *Eski toplum hayatımızda gelin tuvaleti "gelinlik" yahut "gelin entarisi" denilen bir esvab, "Gelin Pabucu" ve "Gelin Terliği" de denilen bir pabuçla bir terlik, duvak ile duvağa takılan "Gelin Teli" ile tamamlanmış olurdu: Düğünden bir gece evvel de geleneğe uygun törenle gelin kızın el ve ayaklarına kına konur (kına yakılır), o geceye "Kına Gecesi" denilir, düğün gününün sabahı da gelinin yüz makiyajı yapılır, ona da "Gelin yüzü yazma" denilirdi, allık aklık sürülür, gözlerine sürmesi, kaşlarına rastığı çekilir, saçları tanzim olunur; yakın geçmişe kadar da yanakları "yapıştırma" lar ile süslenirdi. Yapıştırma, üstüne hurda elmaslar, yakutlar, zümrüdler, yahut altın pullar konmuş, altı zamklı atlasdan çiçek şekillerinde kesilmiş kumaş parçacıklarıdır. Gelin tuvaletini nihayet ziynet altınları ve mücevherler, yüzükler, bilezikler,*

*küpeler, gerdanlık, titrekler, iğneler, broşlar tamamlardı. Gelin tuvaleti hiç şüphesiz ailelerin içtimâî durumuna ve servetine denk olur, alelâdesinden şâhanesine varırdı. Zamanımızın gelin tuvaletinde büyük şehirlerde ve bilhassa yüksek tabakada yüz makyajı tamamen değişmişdir, duvaklar küçülmüşdür, tellere mum çiçekleri katılmışdır, ağır gelin entârilerinin yerini beyaz zengin esvaplar almışdır, papuç ve terliğin yerine de beyaz gelin iskarpinleri giyilmektedir. Kına köylü kızı gelinlerle kasabaların avam tabakasında kalmışdır. Yapıştırma tamamen kalkmıştır.* (GKS 122)

**gelin yazmak** "gelinin yüzünü değişik süs gereçleriyle bezemek" (TÜS 921)

**telli** "teller takınmış, telle süslenmiş"

***telli*** *"Teller takınmış, tel ile tezyin olunmuş:* ***Telli*** *gelin."* (KT 1199)

***telli*** *sıfat Teller takınmış, telle süslenmiş. "****Telli*** *gelin."* (TÜS 2314)

**yüz yazmak** "makyaj yapmak" (TÜS 2632)

**yüz yazısı** "gelinin yüzüne yapıştırılan telli, pullu süsler, gelinin yüzünün süslenmesi"

***yüz yazısı*** *"arus tezyini"* "gelin süsü" (LO 419)

***yüz yazısı*** *"köylerde gelinin yüzüne koydukları tel ve pul ve yapıştırmalar"* (KT 1344)

***yüz yazısı*** *"köylerde gelinin yüzüne sürdükleri boyalar ve yapıştırdıkları teller ve pullar"* (KT 1319)

***yüz yazısı*** *"köylerde gelinin yüzüne yapıştırılan telli, pullu süsler"* (TÜS 2637)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller şunlardır:

**telle-** "tel ile süslemek""

***tellemek*** *"Tel ile tezyin etmek, teller takmak: Telleyip pullamak."* (KT 1199)

***tellemek*** "[Gelini] tel ile süslemek" (TÜS 2314)

**tellen-** "(gelin) tel takıp süslenmek"

***tellenmek*** *"Tel ile tezyin olunmak, süslenmek: Tellenip pullandı."* (KT 1199)

***tellenmek*** *Tel takınmak. "Gelin tellendi."* (TÜS 2314)

**yüz yaz-** "gelinin yüzünü süslemek"

> ***yazup yüzümü*** *Esma Hanım kâkülümü kes / bir âşinaya varacağım sen çıkarma ses. (Vasıf. XIX. 54)* "Esma Hanım kâkülümü kesip yüzümü süsle. Bir tanıdığa varacağım ses çıkarma." (TSVI 4801)

Gelin süslemeyle ilgili meslekler ve gelin süslemeyi meslek veya uğraşı hâline getirmiş kimselerle ilgili sözler şunlardır:

**bezekçi** "gelinleri süsleyen kadın" (TÜS 325)

> ***bezekçi*** *"askıcı, meşşâta, müzeyyin, donatıcı, pîrâye-bahş"* "gelinleri süsleyen, donatan kimse" (LO 52)

> ***bezekçi*** *"gelinleri tezyin edip giydiren kadın, meşşâta"* "gelinleri süsleyip giydiren kadın" (KT 128)

**bezekçilik** "bezekçinin yaptığı iş" (TÜS 325)

**düzgüncü** "1. kadınların sürdükleri boyaları yapan ve satan kimse. 2. geline düzgün süren kadın"

> ***düzgüncü*** *"1. kadınların sürdükleri boyaları yapan ve satan adam 2. geline düzgün süren kadın"* (KT 282)

> *düzgün: Eski usul makyajda kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz ve kırmızı boyalar karşılığı kullanılmış bir isim. Ayrı ayrı olarak da beyaz boyaya aklık, kırmızı boyaya allık, yüz boyamada hüner ve zevk sahibi olub kibar hanımlara o yolda hizmet eden kadınlara da* ***düzgüncü*** *denilirdi; bilhassa düğünlerde gelin kızın yüzü muhakkak bir* ***düzgüncü*** *eli ile boyanırdı. Yaşlı yosmalar, erkek canlısı zengin dul kadınlar düzgünlerine son derece dikkat ederlerdi. Allık zararsız bir kırmızı boya ile sağlanır, aklıkda ise üstübeçli bir su kullanıldığı için hem yüzün tarâvetini tahrib eder, hem de cildden geçerek dişler üzerinde tesir gösterir, yıllar boyunca hergün düzgünlenmiş kadınların dişleri kapkara olurdu.".* (GKS 98)

> ***düzgüncü*** *"1. düzgün yapan veya satan kimse 2. gelinin düzgününü süren ve onu süsleyen kadın"* (TÜS 748)

**meşşâta** "gelini süsleyen kadın"

***mâşıta*** *(Ar) "Gelini düzüp koşup ziynet eden avrata derler, Arabidir; Fariside dahi şâyi'dir." (Deş. XVI. 352-1)* "mâşıta: Gelini süsleyen kadına derler. Arapçadır. Farsçası *şâyi*'dir." (TSII 1377)

*bu dem çemen 'arûsını* ***meşşâta****-i sabâ / ẖōş zeyn itdi oldı aŋa âyine-dâr âb* "Bu zamanda gelin hizmetçisi olan saba (rüzgârı) çimen gelinini süsledi ve onun ayna tutucusu oldu." (ND K5/3, s.32)

*cihâna zîb ü fer virdi yine* ***meşşâta****-i kudret* "O kudretli süsleyici cihanı yine süsledi." (BDS II K15/3, s.634)

*zülfüŋe beŋzer gėrü* ***meşşâta*** *olmışdur sabâ / kim ayagunda dil ü cânlar yatur olup hebâ* "Saba (rüzgârı) senin zülfünün süsleyicisi olmuştur ve ayağında nice gönül ve can yatıp heba olmuştur." (AD 5/1, s. 37)

***meşşâta*** *Ar. "gelini tarayıp saçını düzeltmeye ve esbâb-ı zînetini takıp süslendirmeye mahsus kadın"* (KT 788)

**tarakcı** "tarayıcı"

*mâşıta (Ar.): "Gelini düzüp koşan hatun. Asılda tarakcı demektir, ya'ni gelinin zülfün tarayıcı."* "mâşıta: Gelini süsleyen kadın. Aslında tarakçı demektir yani gelinin saçını tarayan." (Ni'meti. XVI. 571) (TSV 3761)

**yazıcı kadın** "gelinlerin yüzünü boyayıp süsleyen kadın"

***yazıcı kadın*** *"gelinlerin yüzünü boyayıp güya süslendiren kadın, meşşâte."* (KT 1320)

***yazıcı kadın*** *"gelinlerin yüzünü boyayıp süsleyen kadın"* (TÜS 2560)

**yazıcılık** "gelinlerin yüzünü boyayıp süsleme işi" (TÜS 2560)

**yüz yazıcı** "gelinin yüzünü süsleyen kadın"

*el-maşıta (Ar.) "Kendini tezviç eden hatunu tezyin eden hatun ki bu diyarda* ***yüz yazıcı*** *derler." (Kdeb. XVIII. 681-1)* "Kendini evlendiren hatunu süsleyen kadın ki bu diyarda yüz yazıcı derler." (TSVI 4801)

*mâşıta (Ar.) "****Yüz yazıcı*** *oldu, donatmak: terkış." (Asım. XVIII-XIX. 32)* (TSVI 4801)

*el-maşıta (Ar.) "**Yüz yazıcı** ve hatunları bezeyici kadına denir." (Kam. XVIII-XIX. 1,35)* (TSVI 4801)

*el-maşıta (Ar.) "Şol hatuna denir ki saçı güzel taramağla nisvanın saçların tarar ola, gelin çehresini tezyin eden koca kadına mâşıta ta'biri bundandır ki **yüz yazıcı** ta'bir olunur." (Kam. XVIII-XIX. 2, 515)* "Şu kadına denir ki saçı güzel taradığı için kadınların saçını tarayan, gelinin yüzünü süsleyen yaşlı kadına mâşıta denir. Yüz yazıcı da tabir olunur." (TSVI 4801)

***yüz yazıcısı** "kadınlara meşşâte"* "kadınları süsleyen" (LO 419)

***yüz yazıcı** "gelinlerin yüzünü boyayıp güya süslendiren kadın, meşşâte"* (KT 1320)

Gelin süslemekte kullanılan malzemelerle ilgili sözler ise şunlardır:

**gelin teli ~ tel** "gelinlerin başlarına takılan, parlak, uzun, ince gümüş tel"

***gelin teli:** Gelin tuvaletinde duvağı süsler 1-12 milim eninde gayetle ince uzun gümüş **tellerdir**. Aşırı zenginlerde gümüş yerine altından olmuşdur. Duvakla beraber, pırıl pırıl bir at kuyruğu halinde başdan diz kapakları altına kadar sarkardı. Zamanımızda duvak kısalmış, **gelin teli** de, başda gümrüh bir püskül hâlinde kalmışdır. Düğünlerde evlenme çağındaki kızlar gelinin başından birer sap **tel** alırlar ve kendi başlarına iliştirip takarlardı; kısmetlerinin çıkması için uğurlu bilinirdi.* (GKS 122)

***gelin teli** "gelinlerin başlarına takılan, parlak, uzun, ince gümüş tel"* (TÜS 922)

***tel** "Altın veya gümüş veyahut bakır vesaireden iplik gibi ince dövülmüş şey ki gelin süsü olur ve nakış işlemede kullanılır: Gelin teli; sırma, kılapdan teli; tel ile işlenmiş."* (KT 1196)

**kına** "kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen, saç ve elleri boyamakta kullanılan toz"

*kıldılar anya yüzük la'l(ü) güher / **kına** yakuban 'arûs eylediler; dürlü hil'atler geyürdiler anya/ kim ki gördi yüzüni kaldı tanya* "Ona yüzük, lal ve mücevher taktılar, kına yakıp gelin eylediler, türlü elbiseler giydirdiler, onun yüzünü görenler şaşırıp kaldılar." (KY 51b/ 2050-2051)

*gelin tuvaleti: Eski toplum hayatımızda gelin tuvaleti "gelinlik" yahut "gelin entarisi" denilen bir esvab, "Gelin Pabucu" ve "Gelin Terliği" de denilen bir pabuçla bir terlik, duvak ile duvağa takılan "Gelin Teli" ile tamamlanmış olurdu: Düğünden bir gece evvel de geleneğe uygun törenle gelin kızın el ve ayaklarına* ***kına*** *konur (kına yakılır), o geceye "****Kına Gecesi****" denilir.* (GKS 122)

*"Altın tas içinde* ***kınam*** *ezildi / Gümüş tarak ile zülfüm düzüldü" Halk Türküsü* (TÜS 1410)

**sırça** "Gelinlere takılan camdan tel, renkli camdan boncuk envaı." (KT 1072)

**yapık (~ yapuk)** "gelinin yüzüne yapıştırılan ince elmas ve süsler"

***yapık*** *"Gelinin yüzüne yapıştırdıkları yufka elmas."* (KT 1309)

***yapuk*** *"Gelinlerin yüzüne yapıştırdıkları elmas ziynet. Sabıkta siyahî vahşilerinin tertibatı."* (LO 415)

**yapıştırma** "gelinin yüzüne yapıştırılan ince elmas vb. süsler"

***yapıştırma*** *"Gelinin yüzüne yapıştırdıkları yufka elmas vesaire:* ***Yapıştırmaların*** *artık modası ve zamanı geçti."* (KT 1310)

***yapıştırma:*** *Zamanımızda yapılmayan gelin yüzü süslerindendir. Çiçek şeklinde kesilen küçük kadife ve atlas parçaları üzerine altın teller ve incilerle işlemeler yapılır, bu teller ve inciler arasına bazen küçük yakutlar, zümrütler, elmaslar yerleştirilir, bu işlemeli çiçekçiklerin altına gayet sık dokunmuş kalın bezden bir kat astar dikildikten sonra "****yapıştırma****" denilen altın telli, incili, elmaslı çiçekler astarına zamk sürülerek gelin kızın alnının, yanaklarının ve çenesinin muhtelif yerlerine yapıştırılırdı. Bir gelin kız yüzünün tabiî asil güzelliğini bozan ve muhakkak ki ibtidâî bir zevkin eseri olan* ***yapıştırmalar****, bir bakıma gelin yüzüne şıkır şıkır, pırıl pırıl tuhaf ve garib bir güzellik verirdi. İncili elmaslı* ***yapıştırmalar*** *ancak zengin kızı gelinlerin yüzünde görülürdü.* (GKS 239-240)

***yapıştırma*** *"gelinlerin yüzüne yapıştırılarak yapılan süs"* (TÜS 2538)

Gelin için süslenmiş eşya ve mekânlarla ilgili tespit edilen sözler ise şunlardır:

**askı** "Gelinin odasına asılan süs."

> ***askı*** *"başlıca gelin odasında süs için asılan şeyler, perde, zâr, çiçek vesaire, donanma: Askı asmak."* (KT 71)
>
> ***askı*** "gelinin odasına asılan süs" (TÜS 167)

**askıcı** "gelin odalarını askılarla donatan adam" (KT 71)

**gelin arabası** "düğün için süslenerek hazırlanmış araba"[4]

**mannasa** "gerdek, zifâf-hâne, gelin odası." "[gerdek için hazırlanmış, süslenmiş] gelin odası" (LO 712)

**münderü** "ipekle süslenmiş gelin odası" (DLT I/529)

**nahl** "gelin için çeşitli süsler kullanılarak hazırlanmış ağaç"

> ***nahl*** *"Bal mumundan mâmul ağaç taklidi ki bilâhare gelin odasına konmak üzere gelinin önünde getirilir ve masnû' meyveler ve şükûfeler ile ve altın veya gümüş varaklar ile tezyin olunur idi."* (KT 899)

### II.3.2.2.2.2.2.3. Düğünde Geline Yardımcı Kimselerle İlgili Sözler

Düğün boyunca özel kıyafetler içinde bulunan gelinin hem özel ihtiyaçlarına yardımcı olmak hem de düğünle ilgili işleri yürütmek amacıyla yanında bazı kişiler bulunur. Bunlar tarihî metinlerden elde edilen bilgiye göre kimi zaman bir hizmetkar veya cariye olabileceği gibi kimi zaman da gelinin arkadaşlarından veya aile büyüklerinden bir kimse ya da hatırı sayılır bir kadın olabilir. Geline yardım eden ve *eget, sağdıç, yenge* gibi adlarla anılan bu kadınlar çoğunlukla evli ve tecrübeli kimselerdir. Düğünle ilgili örf ve âdetleri bilen, yerine getiren; gelini evlilik ve gerdek gecesi hakkında bilgilendiren ya da şahsi hizmetini yapan kadınlardır. Geleneklere göre gelinin yanında görevli bu kadınların dul, boşanmış veya kısır olmamasına dikkat edilir, bu durumdaki kadınların geline uğursuzluk getireceğine inanılırdı. konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**eget** "gerdek gecesi gelinle beraber gönderilen hizmetkâr" (DLT I/51)

**egetlig** "cariye sahibi gelin" (DLT I/151)

**egetlik karabaş** "gelinle birlikte gönderilen hizmetkâr" (DLT I/150)

**gelin alıcı** "gelini götürmek için oğlan evinden gelen kimse" (TÜS 921)

---

[4] Kelime TDK Türkçe Sözlük'te mevcut değildir.

**gelin tarafı kılavuzu** "gelinin ailesinden olan ve ona kılavuzluk eden kimse" (LO 233)

*sağtuç ~ sağdıç* Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde erkek için kullanılan bir sözcükken *Kâmus-ı Türki*'de kadın için kullanılan bir sözcük olarak anlamlandırılmıştır. Günümüzde ise hem kadın hem erkek için kullanılan bir sözcüktür. Tek başına kullanılabildiği gibi *gelin sağdıcı*, *damat sağdıcı* şeklinde tamlayıcılarla *sağdıç kadın*, *sağdıç kız* tamlamalarında da niteleyici olarak kullanılmaktadır.

**sağdıç (~ sagtuç)** "düğünde gelin veya damada kılavuzluk eden kimse"

> ***sagtuç*** *"damadın düğününde adamlara hizmet eden arkadaşı, sağdıç"* (KTS 223)
>
> ***sağdıç*** *"gelinin sağında giden kılavuz kadın, yenge"* (KT 1013)
>
> ***sağdıç*** *"düğünde gelin veya damada kılavuzluk eden kimse"* (TÜS 2004)

**sağdıçlık** "sağdıç olma durumu" (TÜS 2004)

**sağdıç kadın** "yengeye bazen sağdıç kadın derler." (LO 326)

**yenge (~ yeŋe)** "düğünde geline kılavuzluk eden kadın"

> *kitürdi* ***yeŋeler*** *kızını küyevge* "Yengeler kızı güveye getirdiler." (GT 138a/13)
>
> ***yenge*** *"düğünde geline kılavuzluk eden kadın"* (TÜS 2571)

**yengelik** "yenge olma durumu" (TÜS 2572)

Gelinin yanında yardımcı bir kadının bulunması ile ilgili eylemler şunlardır:

**egetle-** "cariye göndermek, birisi ile birlikte güveyin evine güveyi göndermek"

> *ol kızın* ***egetledi*** "O kızına cariye verdi. Kızı ile gelinin evine cariye gönderdi." (DLT I/299)

**egetlen-** "gelin kendisi ile birlikte gönderilen cariye sahibi olmak"

> *kız* ***egetlendi*** "Kız hizmetçi sahibi oldu." (DLT I/291)

**yinge eyle-** "düğünde gelinin yanında bir kadını kılavuz olarak göndermek"

> *hatununı* ***yinge eyledi*** *ve ol va'de idüp kızına virdügi hisârlara bunlar dahı erler kodılar.* "Hatununu yenge (kılavuz) etti ve kızına vadedip de verdiği hisarlara bunlar da askerler koydular." (TA Bâb 51/ 50?/ 56a 56b 57a)

### II.3.2.2.2.2.2.4. Düğün Sürecinde Gelinin Yeni Evine Gidişi İçin Yapılan Merasimlerle İlgili Sözler

Düğün öncesinde, düğün süresince ve düğünden sonra gelini hazırlayıp süslemek, yaşadığı evden alıp yeni evine götürmek, evliliği kutlamak gibi amaçlarla törenler yapılır. "Türk geleneğindeki evlilik törenleri, geçmişten günümüze, çok sayıdaki uygulama eşliğinde gercekleştirilmiştir. Çoklukla dinlik ve büyülük bir karakter arz eden bu uygulamalar; bereket ve zenginliği arttırarak sürekli kılmayı, kutlanmayı, iyi huylu ve geçimli olmayı, ağız tadıyla huzurlu bir şekilde yaşamayı, kibir ve kötü huyları terk etmeyi, dini bütün olmayı, doğurgan olma ve soyun sürekliliğini sağlamayı, dayanıklılık ve sağlamlığı arttırmayı, yuvada kalıcı olmayı, büyüklere tabi ve saygılı olmayı sağlama amaç ve düşüncesiyle bağlantılıdır." (Aça 2015: 79). Geleneklere bağlı bir şekilde yapılan bu törenlerle ilgili sözler şunlardır:

**çenge** "gelin karşılanırken seslendirilen bir şarkı"

> ***çenge*** *"Çengiler arûsu karşıladıklarında def çalarak çağırdıkları bir lâhn-i mahsûstur."* "Çengilerin gelini karşıladıklarında def çalarak söyledikleri özel bir ezgidir, şarkıdır." (LO 93)

**düğün hamamı** "düğünden bir gün önce gelin ve yakınlarının hamama giderek eğlenmeleri" (TÜS 734)

**düğün perşembesi** "gelinin düğünden önce süslendiği gün"

> ***düğün perşembesi*** *"yüz yazısı günü"* (LO 313)

**düvün günü** "gelinin baba evinden alınıp kocası evine götürüldüğü gün"

> *biyugânî (Fa.): "**Düvün günü** ki gelin alurlar." (Ni'meti. XVI. 173)* (TSII 1362)

**gelin alayı** "gelini damat evine götürmek için gelenlerin oluşturduğu alay"

> ***gelin alayı*** *"arus mevkibi"* (LO 14)
>
> ***gelin alayı*** *"gelini damat evine götürmek için gidenlerin hepsi"* (TÜS 921)

**gelin hamamı** "1. evlenecek kız için düğünden birkaç gün önce hamamda yapılan tören 2. oğlan evindeki kadınların gelini düğünün ertesi günü hamama götürerek yaptıkları tören" (TÜS 921)

**gelin havası** "gelin alayının kızın evinden ayrılıp oğlanın evine gidinceye kadar davul ve zurnanın çaldığı özel ezgi" (TÜS 921)

**gelin getürme** "gelini baba evinden alıp getirme"

> *dügün esbâbı müheyyâ olundı.* ***gelin getürmege*** *erenlerden çâşnîgîrbaşı Elvân Beg'i ve kapıkullarından hayli bâri bile kullar koşdı ve iki hâdim bile koşdı.* "Düğünün gerekleri tamamlandı. Gelini getirmek için erkeklerden çeşnicibaşı Elvan Bey'i ve kapıkullarından bir hayli kullar ile iki de hizmetçi gitti." (TA Bâb 93/ 91/ 126b)

**gelin götürmek** "gelini kız evinden oğlan evine götürme"

> *anı beyân ider kim* ***gelin götürmege*** *kimleri göndürdiler ve andan dahi kimler geldi.* "Gelini götürmeye kimlerin gönderildiğini ve onlardan da kimlerin geldiğini beyan eder." (TA Bâb 51/50?/56a)

**gelinüŋ atın yitmek** "gelinin atını itmek, sürmek, *mec.* gelini getirmek"

> *Germiyanoglı dahı çaşnîgîrbaşı Paşacuk Aga'yı* ***gelinüŋ atın yitmege*** *bile göndürdi.* "Germiyanoğlu da çeşnicibaşı Paşacuk Ağa'yı gelinin atını sürmesi için gönderdi." (TA Bâb 51/50?/56b)

**kız göndermek** "kızı baba evinden kocasının evine göndermek"

> *şâh* ***kızın göndermege*** *kıldı yarak/ mısr idi kim zîrâ anda (key) yırak* "Şah kızını göndermek için hazırlık yaptı çünkü Mısır oradan oldukça uzaktı." (KY 10a/ 366)

**kelin doyı ~ kelin konukluk** "düğün" (gelin toyu, düğün yemeği, ziyafeti)

> ***kelin doyında*** *erdük* "Düğün ziyafetindeydik." (ME 27/3)
>
> ***kelin konuklukın*** *kıldı, kėrdek doyı bėrdi* "Düğün yemeği verdi, gerdek ziyafeti, düğün yemeği verdi." (ME 43/4)

**kemer bağlama** "aile büyüğünün, gelin evden ayrılmadan önce gelinin beline altın, gümüş veya kırmızı parlak kuşaktan kemer bağlaması töreni, kuşak bağlama" (TÜS 1384)

**kėrdek doyı** "gerdek ziyafeti, düğün yemeği"

*kelin konuklukın kıldı,* ***kėrdek doyı*** *bėrdi* "Düğün yemeği verdi, gerdek ziyafeti, düğün yemeği verdi." (ME 43/4)

**kına gecesi** "düğünden önceki gece gelinin el ve bazen ayaklarına kına yakılırken yapılan eğlence"

***kına gecesi*** *"leyle-i arûs"* "düğün gecesi" (LO 152, LO 233)

***kına gecesi*** *"Gelin olacak kıza kına koydukları gece ki vaktiyle düğünün eyyâm-ı ma'dûdesinden idi. El-yevm perşembe gecesi yapılan düğün eğlencesi."* "Gelin olacak kıza kına yaktıkları gece ki düğünün sayılı günlerindendir. Hâlâ Perşembe gecesi yapılan düğün eğlencesi." (KT 638)

***kına gecesi*** "düğünden önceki gece kızın evinde gelinin parmaklarına kına yakılırken yapılan eğlence. (TÜS 1410)

**kız aşı** "düğün, düğün ziyafeti, düğün şöleni, toy" (EUTS 118)

**kız köçürür toyı** "kız göçürme toyu, kızın baba evinden götürüldüğü gün yapılan eğlence"

*Yana çėngedür, kim Türk ulusı zifâf ve* ***kız köçürür toylarıda*** *anı ayturlar.* "Yine alkıştır (el ele tutuşularak söylenen türkü) ki Türk ulusu zifaf ve kız göçürme toylarında söylerler." (NS 109a/1656, s. 534)

**koltuk ~ koltuk resmi** "eski düğünlerde damatla gelinin eve girerken konuklar arasından kol kola geçmeleri töreni"

*"Babamız, annemizi gelin geldiği ilk gün şu merdivenin alt başında karşılamış,* ***koltuk*** *yapılmıştı." - H. C. Yalçın.* (TÜS 1465)

***koltuk resmi*** *"Zifaf günü güveyin gelinin koltuğuna girip kadınların ortasından geçerek odasına çıkarması resmi."* (KT 663)

**koltuğa girme** "düğün sırasında gelinin damadın koluna girmesini sağlama merasimi" (TÜS 1465)

**kuşak bağlama** "düğün sırasında baba veya başka bir aile büyüğü tarafından gelinin beline kırmızı kurdele dolama"

*"Baba belindeki şal kuşağı çözer, gelinin beline bağlar, iki genci el ele verir, bu merasimin adı* ***kuşak bağlamadır.*** *" - R. H. Karay.* (TÜS 1543)

**menassa** "gelinin güveye ilk göründüğü vakit durduğu yüksekçe mahal" (KT 774)

**mendiri** "gelinle güveyinin geceleyin başlarına para saçmak için toplanılan yerin adı" (DLT I/492)

**paça günü** "düğünden sonra gelen ilk cuma günü gelin adına verilen ziyafet"

> *paçalık: "Gelinlerin **paça günü** giydikleri elbiseye verilen isim. Gelinlik esvabına nazaran sade olmakla beraber hâline göre yine yüksek, iyi kumaşdan yapılırdı. **Paça günü** düğünden sonra gelen ilk cuma günü gelin adına verilen ziyafetin ismidir." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri). **Paça günü** aynı zamanda yeni gelinini muhitine, çeyizinin içinden güzel bir tuvalet altında tanıtılma töreni idi; oğullarına kız arayan analarla evlenme gelinlik çağındaki kızlar içinde tanım, tanıtma, bakımından büyük fırsat bilinirdi, onun içindir ki gelinlik kızlar o gün pek dikkatli süslenirlerdi.* (GKS 185)

**ulu düğün** "düğün"

> *Yalancı [oglı] Yaltacuk kiçi dügünün eyledi **ulu dügünine** va'de kodu.* "Yalancı oğlu Yaltacuk nişanını yaptı, düğün içinse vakit belirledi." (DKOD 49a 10); (DKOV 75a 6)
>
> *Banı Çiçek kiçi dügünin eyledi, **ulu dügünine** va'de kodı.* Banu Çiçek nişanını yaptı, düğün içinse vakit belirledi." (DKOD 50a 11); (DKOV 75b 13)

**yaŋı tüşken kelin** "taze gelin, yeni gelin"

> *Rûm vilâyetiniŋ 'âdeti bar teveleri çalıklıg kılıp burunduklatmasalar **yaŋı tüşken kelinlerni** keltürüp ün tüzüp ırlaturlar* "Rum vilayetinin âdeti vardır. Develeri koşturup burunduk taktırmasalar yeni inmiş gelinleri getirip yüksek sesle şarkı söyletirler." (KE 198r/2)

**yüz yazısı günü** "perşembe günü, arus temaşası" "perşembe günü yapılan gelin seyri [gelinin yüzünün boyandığı gün]" (LO 419)

Gelin için düzenlenen törenlerle ilgili eylemler ise şunlardır:

**gelin al-** "gelin almak, gelini baba evinden alıp kocası evine götürmek"

***gelini alup*** *Bursa'ya getürdiler.* "Gelini alıp Bursa'ya getirdiler." (TA Bâb 51/50/56b)

***gelin al-*** *"1. erkeğe bir eş bulmak. 2. gelini babasının evinden özel bir törenle alıp damadın evine götürmek"* (TÜS 921)

**geline bak-** "gelinin alayla getirilişini seyretmek"

***geline bakmak*** *"Alayla getirilmiş arusun resmen temaşası perşembe günü."* "Perşembe günü alayla getirilen gelini seyretmeye gitmek" (LO 154)

**gelini ilet-** "gelini götürmek"

*Zeff (Ar.)* ***"gelini*** *güyeğüye* ***iletmek"*** "gelini güveyiye, damada götürmek" *(Müntehab. XVII. 45-2)* (TSIII 2053)

**gelin seyrine git-** "gelinin alayla getirilişini seyretmeye gitmek"

***gelin seyrine git-*** *"Alayla getirilmiş arusun resmen temaşası perşembe günü."* "Perşembe günü alayla getirilen gelini seyretmeye gitmek" (LO 154)

**kızı teslim et-** "gelini kız evinden çıkarıp erkek tarafına vermek, gelini evden çıkarmak"

*varan dünür halkını Kastamonı'da agırladılar. Andan sonra* ***kızı teslîm itdiler,*** *Dârû Hatun-ıla Paşa Kireceye. Bunlar dahı kızı alup döndiler. Bursa'ya hünkâra götürdiler.* "Giden dünür ahalisini Kastamonu'da ağırladılar, daha sonra kızı Dârû Hatun ile Paşa Kirece'ye teslim ettiler. Bunlar da kızı alıp döndüler, Bursa'ya hünkâra götürdüler." (TA Bâb 93/ 91/ 126b 127a)

**kızın elini eline vir-** "gelinin elini onu almaya gelen yengenin eline vermek, gelini kız evinden çıkarmak"

*Âhirü'l-emir* ***kızuŋ elini*** *Hızır Beg hatununuŋ* ***eline virdiler.*** *Alup kızı togrı Edrene'ye getürdiler.* "Nihayetinde kızın elini Hızır Bey'in hatununun eline verdiler ve kızı alıp doğru Edirne'ye getirdiler." (TA Bâb 120/ 119/ 174a)

**kızını küyevge kitür-** "kızı güveyiye, damada getirmek"

***kitürdi*** *yeŋeler* ***kızını küyevge*** "Yengeler kızı güveyiye, damada getirdiler." (GT 138a/13)

**koltuğa ver-** "gelini koltuğuna girmek üzere damada takdim etmek"

***koltuğa ver-*** *"gelini koltuğuna girmek üzere güveye takdim etmek"* (KT 663)

*gelini* ***koltuğa vermek*** (LO 244)

**konuklık yaragın eyle-** "düğün misafirleri için gerekli hazırlığı yapmak"

*bir yigit evlenürdi. nitekim resmidür* ***konuklık yaragın eyledi*** "Bir genç evleniyordu. Nitekim usulüdür düğün misafirleri için gerekli hazırlığı yaptı." (MNT 38b/14)

**körgelü kel-** "görmeye gelmek (evlendikten sonra kızların baba evini ilk ziyareti)"

*kaç kün kelmişde kėdin nerse alıp kızlar* ***körgelü keldi*** "Bir kaç gün geçtikten sonra kızlar bir şeyler alıp görmeye geldiler." (KE 27v/16)

**tegdi kel-** "gelinin baba evini ilk kez ziyaret etmek"

*Kadın evlendikten sonra kendi ailesini ziyaret ettiği zaman* ***"tegdi keldi"*** *denir.* "Ziyaretçi geldi." demektir. (*tiki ~ teki ~ tegdi* "ziyaretçi, misafir") (DLT III/230)

### II.3.2.2.3. Genel Evlenme Biçimlerinin Dışında Gerçekleşen Evliliklerle İlgili Sözler

Genel ve yaygın uygulamanın dışında görülen bazı evlenme usulleri vardır. Bunların bir kısmı yalnız uygulanış biçimi bakımından yukarıda saydığımız evlenme ritüellerinden bir nebze farklılık göstermektedir. Bir kısmı ise yasalar ve geleneksel uygulamaların dışında seyreden, çoğu zaman yadırganan, hoş karşılanmayan ya da toplumda genelgeçer yasalara aykırı evlilik biçimleridir. Genel uygulamanın dışında kalan bu evlilik şekilleri içerisinde kadınla ilişkili sözler aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

#### II.3.2.2.3.1. Kadının Değiştirilmesi Yoluyla Yapılan Evliliklerle İlgili Sözler

Ailenin kız ve erkek çocuğunun diğer ailenin kız ve erkek çocuğuyla karşılıklı olarak aynı zamanda evlendirilmesidir. Bu tür evliliklerde karşılıklı olarak ailenin kadınları değiştirilmektedir. Geleneksel toplum yapısında sabit kalan erkek ve alınıp verilen kadın olduğu için *berdel* edilen yani değiştirilen de kadın olmaktadır. Bu tür evlilikler daha çok başlık parası vermemek için yapılmaktadır.

Bu evlilik şekilleri ile ilgili sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**berdel** "ailenin kız ve erkek çocuğunun diğer ailenin kız ve erkek çocuğuyla karşılıklı olarak aynı zamanda evlendirilmesi" (TÜS 311)

**değişik** "her biri kendi akrabalarından bir kızı ötekiyle evlendirmek suretiyle iki erkek arasında karşılıklı olarak kararlaştırılan evlenme"

> *el-müşagara (Ar.) "Bir gûne nikâh eylemektir. Evvel bir adam ahir bir adama, sen bana bir hatun tezviç eyle, ben dahi mukabilinde sana bir hatun tezviç edeyim deyü şart ile tarafeyn birer hatun tezevvüç eylemekten ibarettir. Hâlâ A'rap aşâir-i Ekrat ve Terakime beyinlerinde bu resme nikâh vaki' olur, beyinlerinde* ***değişik*** *tâbir olunur." (Kam. XVIII- XIX. 1, 919)* "El-müşagara (Ar.): Bir çeşit nikâh yapmaktır. Önce bir adam başka bir adama, sen bana bir kadın nikâhla, ben de karşılığında sana bir kadın nikâhlayayım diye şart ile iki tarafın birer kadınla evlenmesinden ibarettir. Hâlâ Arap ve Kürt aşiretleri ile Türklerin yaşadığı bölgelerde bu türlü nikâh yapılmaktadır, aralarında değişik diye tabir olunur. " (TSII 1044)

### II.3.2.2.3.2. Çok Eşlilikle İlgili Sözler

Geleneksel Türk aile yapısında yaygın olan evlenme biçimi tek eşliliktir. Modern hukuk sistemimizde de kadın ve erkek için tek eşlilik yasal bir zorunluluktur. Bununla birlikte tarih boyunca kimi toplumlarda çok karılılık veya çok kocalılık gibi evlenme biçimlerinin uygulandığı da bilinmektedir. Türklerde çok kocalılık görülen bir uygulama olmasa da çok karılılık az da olsa görülen bir evlenme şeklidir. Bu bağlamda Türkçede çok eşlilik kavramını anlatan ve bu kavram etrafında oluşan sözler şunlardır:

**çok karılı** "birden çok karısı olan" (TÜS 560)

**çok karılılık** "bir erkeğin yasalara uygun olarak aynı zamanda iki veya daha çok sayıda kadınla evli olabildiği evlilik biçimi, polijini" (TÜS 560)

**çok kocalılık** "bir kadının yasalara uygun olarak aynı zamanda iki veya daha çok sayıda erkekle evli olabildiği evlilik biçimi, poliandri" (TÜS 560)

**poliandri** "çok kocalılık" (TÜS 1936)

**poligami** "çok eşlilik" (TÜS 1936)

**polijini** "çok karılılık" (TÜS 1936)

**taaddüt-i ezvac** "birden ziyade yani birkaç karı alma" (KT 1140)

Bu konuda tespit edilen fiiller şunlardır:

**dört avrat al-** "(erkek) dört kadınla evlenmek"

> *lîkin ere* ***dört 'avrat*** *daḫı* ***almak*** *revâdur. ol ki erdür. râyı togru ve endişesi arudur.* "Lakin erkeğe dört eş almak haktır ancak o erkeğin kararı adaletli ve düşüncesi temiz olmalıdır." (MNT 14a 2-3)

**karısının üstüne evlen-** "karısı varken bir kadınla daha evlenmek"

> *"Fakat hanımefendi, bugün İstanbul'da* ***karısının üstüne evlenmiş*** *kaç erkek var?" - H. C. Yalçın.* (TÜS 1328)

**üstüne kuma gel-** "karısı varken bir kadınla daha evlenmek"

> *"****Üstüne kuma gelmesi*** *şart değil insanın bu acıyı tatması için." - A. Kulin.* (TÜS 2452)

### II.3.2.2.3.3. Genel Uygulamanın Dışında Oluşan Evliliklerle İlgili Sözler

Bazı evlilik biçimleri genel uygulamanın dışında kalmaktadır. Bunlardan bir tanesi evlenecek kişilerin aile rızalarını almadan gizlice ailelerini terk etmeleri ve evlenmeleri yoluyla yapılan evliliklerdir. Daha çok ailelerin çiftin evliliğine razı olmadığı durumlarda başvurulan bir yöntemdir. *Kaçmak, kaçarak evlenmek* diye tabir edilen bu evlilik şekliyle ilgili kullanımlara bakıldığında kimi zaman rızası ile kaçan kimi zaman da rızası dışında zorla kaçırılan kişinin kadın olduğunu görmekteyiz. Hâl böyle olunca bu evlilik yöntemiyle ilgili sözcüklerin çoğu kadın üzerinden anlamlandırılmaktadır.

*Hülle* ve *muta* gibi evlenme yöntemleri de bazı dinî gerekçelerle uygulanmaktadır. Hülle bir kadının boşandığı kocasıyla tekrar evlenebilmesi için bir başka erkekle nikâhlanması yoluyla yapılan dinî zorunluluklarla başvurulan göstermelik bir evlilikken mut'a nikâhı kadına verilen para karşılığında geçici bir süre için kıyılan ve kimi zaman da toplum ve din tarafından hoş karşılanmayan cinsel ilişkilere dinî bir mahiyet kazandırılmak için kıyılan bir nikâh şeklidir. Bunların her ikisi de yalnızca kadınla ilgili olmasa da her ikisinin de öznesi yine kadın olmaktadır. Geleneksel düğün ile yapılmayan evlilikler de genel uygulamanın dışında kabul edilmektedir. Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**düğünsüz** "1. düğün olmadan, düğün yapmadan. 2. düğünü olmayan" (TÜS 734)

**hülle** "Medeni Kanun'un kabulünden önce, kocasından üç kez boşanan kadının, yine eski kocasıyla evlenebilmesi için yabancı bir erkeğe bir günlüğüne nikâh edilmesi" (TÜS 1120)

> ***hülle*** *"üç talâktan sonra başkasına nikâh edilmek lüzumu"* "üç talaktan sonra başkasına nikâhlanma gerekliliği" (LO 647)
>
> ***hülle*** *Ar. "üç talakla terk olunan zevcenin tekrar nikâhı kast olundukta ertesi gün tatlîk etmek şartıyla bir diğerine nikâh olunması"* "üç talakla terk edilen kadının tekrar nikâhlanması arzu edildiğinde ertesi gün boşamak kaydıyla bir başkasına nikâhlanması" (KT 471)
>
> *hülle yap- "**hülleyi** gerçekleştirmek."* (TÜS 1120)

**mut'a** "kocasından boşanan kadına verilen yardım"

> ***mut'a*** *bẻriŋler anlarka ıḍıŋ olarnı* "Onlara muta verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın." (TKT 33/1b2)

**muta** "muta nikâhı" (TÜS 1714)

**muta nikâhı** "bazı yerlerde kadına verilen para karşılığında yapılan geçici nikâh, muta" (TÜS 1715)

**ric'at** "kocanın boşadığı eşiyle yeniden evlenmesi"

> ***ric'at*** *Ar. "Zevcin tatlîk ettiği zevcesini geri alması."* (KT 996)

Bu konuda tespit edilen fiiller şunlardır:

**hülle yap-** "hülleyi gerçekleştirmek." (TÜS 1120)

**kaç-** "kız veya kadın yasalara ve aile isteklerine karşı gelerek evlenmek için evinden ayrılmak." (TÜS 1256)

**kocaya kaç-** "kız ailesinin izni olmadan ve nikâhlanmadan bir erkekle kaçmak"

> *"Büyük kızı **kocaya kaçtığı** zaman küçükleri on iki dönüm tarlanın hakkından gelecek kadar yetişkindiler." - N. Cumalı.* (TÜS 1454)

**kız kaçır-** "bir kızı kendinin veya ailesinin rızası olmadan alıp götürmek" (TÜS 1435)

> ***kız kaçır-*** *"Bilâhare izdivaç etmek üzere bir kızı velisinin hanesinden aşırmak."* "Sonradan evlenmek üzere bir kızı aile evinden kaçırmak" (KT 559)

**kızı uğurla-** "kız kaçırmak"

*Kırk bin erin içinden ol **kızı**/ Gece **uğurladı** işit bu sözü. (Enveri. XV. 85)* "Bu sözü işit çünkü o, kızı kırk bir kişinin içinden bir gece kaçırdı."(TSVI 3914)

### II.3.2.3. Evliliğin Sona Ermesiyle İlgili Sözler

Evlilik ve boşanma günümüz yasalarında kadın ve erkek için eşit şekilde tanımlanmaktadır. Ancak geleneksel toplum düzeni ve İslamî yasalarda (eğer kadın nikâh esnasında boşanma hakkını almamış olursa) ya da toplumsal algıda alınan, nikâhlanan, eve gelen/ getirilen, bir erkeğin nikâhı altında bulunan kadın olduğu gibi boşanan, bırakılan, terk edilen taraf da kadın olmaktadır. Bu nedenle boşanma ile ilgili tarihî metinlerde tespit edilen sözlerde kadının erkek tarafından boşanan olduğu gözlenmektedir. Yani *boşan-* fiili tarihî metinlerde kadın için kullanılan edilgen bir fiildir. Kadının boşanmak için erkeğe para ödediği, böylelikle özgürlüğüne kavuştuğunu ifade eden örneklerde evliliğin kadını bir erkeğe bağlayan bir kurum olarak algılandığı görülmektedir.

*Evlenmeyi ve Cinselliği Esas Alan Kadın Adlandırmaları* bölümünde evliliği hangi şekilde sonlanmış olursa olsun artık evli olmayan kadınlara verilen adlar değerlendirilmiştir. Günümüzde evliliği bitmiş ve eşi ölmüş insanlar için kullanılan *dul* sözcüğünün tarihî metinlerde daha çok eşini kaybetmiş kadınlar için kullanıldığı, boşanmış kadınlar için bu sözcüğün tercih edilmediği veya erkekler için kullanılmadığı görülmektedir.

Yine boşanma ile ilgili sözlerden bazıları da boşanan kadınların yeni bir evlilik yapabilmeleri için gereken bekleme süreleri ile ilgilidir.

Evliliğin sona eriş biçimlerinden birisi de eşlerden birinin ölmesidir. Bu şekilde bitmiş evliliklerde kadının durumunu anlatan sözler *Evlenmeyi ve Cinselliği Esas Alan Kadın Adlandırmaları* ve *Ölüm, Yas ve Kadın* ile ilgili bölümlerde ele alınmıştır.

Bu bölümde değerlendirilen sözler, evlilik sürecinin boşanma ile sonuçlanması sonucu kadınların durumu ve boşanma eyleminin kadın üzerinden anlatılması etrafında gelişmiş olanlarıdır. Bu sözler aşağıda sıralanmıştır:

**boşluk** "boşanmış olma"

*Melek'in Resûlden üç tâlak* ***boşluğuna*** *hükmolundu. (Sic. B. XV. 8, 417)*
"Melek'in Resul'den üç şartla boşanmasına hükmolundu." (TSI 642)

**boş kâğıdı** "ayrılmak isteyen kocanın, karısına gönderdiği boşanma kâğıdı."

*"Bu sabah bizim Beyefendi'den hanımın* ***boş kâğıdı*** *geldi." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 385)

**boş ol (veya olsun)** "erkeğin karısını boşamak için söylediği söz"

*"****Boş ol*** *deyince karılarının pılı pırtı toplayıp gitmesini hayalliyorlar." - C. Uçuk.* (TÜS 382)

**ḫul' (~ ḫulû')** "ücret vererek karısını boşamak"

***ḫul'*** *"ücret vererek karısını boşamak"* (KTS 98)

***ḫulû'*** *"nikâh mülkünü kadının kabulüne bağlı olarak ve özel tabirlerden biriyle ortadan kaldırmak"* (KTS 98)

**ıtlâk** "erkeğin karısını boşaması"

***ıtlâk*** *Ar. "boşama: Zevcesini ıtlâk etti."* (KT 479)

**'iddet (~ 'uddat ~ 'idde)** "boşanmış kadının tekrar evlenebilmesi için bekleyeceği belli süre"

***'iddedin*** *sayur sizler anı* "Onu iddetlerinden sayarsınız." (TKT 33/11b1)

*ey yalavaç kaçan talâk kılsa siz uragutlarnı talâk kılıŋ olarnı* ***'iddetleriŋe****, sanaŋ* ***'iddetni*** "Ey peygamber! Eğer eşlerinizi boşayacaksanız iddetlerini sayarak boşayın." (TKT 38/76a2)

*hanîfe muhammed talak-ı firâr/ içinde bu* ***'iddet*** *ozakın tutar/ kerek hayz kerek ay kerek yâ vefât/ nė birle kim anda ozaklık kopar* "Ebu Hanife ve İmam Muhammed kocanın ölüm esnasında karısını boşamasında iddeti önceki gibi kabul eder. İster aybaşı isterse ölüm olsun, hepsi önceki gibidir." (MM 17b/266)

***'iddet*** *"dul kalan kadının yeniden evlenebilmek için beklemeye mecbur olduğu süre"* (KTS 106)

*kayu biriniŋ kim ėkki ḫatunı bar erdi biringe talâk bėrip* ***'uddat*** *keçrüp ol muhâcirlarka 'akd kıldılar* "Hangisinin iki karısı varsa birini boşayıp iddet geçirip o muhacirlere nikâhladılar." (NF 255/16)

***‘idde ~ ‘iddet*** *Ar. “Zevcinden ayrılan veya zevci vefat eden kadının tekrar evlenmek için beklemeye mecbur olduğu müddet-i şer’iyye:* ***‘İddetini*** *ikmal etmeden evlenemez.”* “Kocasından ayrılan veya kocası vefat eden kadının tekrar evlenmek için beklemek zorunda olduğu şeri süre. İddetini tamamlamadan evlenemez.” (KT 487)

***‘iddet*** *“mutallakanın üç ay on gün müddet hesabı”* “boşanmış kadının beklemesi gereken üç ay on günlük süre” (LO 653)

**li’an** “kati surette bir daha evlenmemek üzere yapılan boşanma usulü”

***li’ân*** *“karı ile kocanın hâkim huzurunda din kurallarına uygun olarak dörder defa şehadette bulunduktan sonra karşılıklı nefislerine lanet okumaları”* (KTS 172)

**müddet-i ‘iddet** “dul kalan kadının yeniden evlenebilmek için beklemeye mecbur olduğu süre”

***müddet-i ‘iddet*** *tamam boldı* “İddet zamanı doldu.” (GT 134b/4)

**talak** “boşama, erkeğin karısını boşaması”

*öz mülkinge kaytardı tişini boşamışdın soŋ, kayra nikâhınga kivürdi tişini,* ***talakdın*** *soŋ kaytarmak* “Boşandıktan sonra kadını kendi baba evine gönderdi, kadını geri nikâhına girdirdi, boşandıktan sonra geri dönmek, vazgeçmek” (ME 115/2)

***talâk*** *“boşama.”* (LO 837)

***talâk*** *“boşanma”* (KTS 259)

***talak*** *“evliliğin sona ermesi, erkeğin karısını boşaması”* (TÜS 2254)

**talakıselase** “Mecelle’ye göre, kocanın ayrı ayrı üç kez veya bir arada üç kez karısını boşadığını bildirmesiyle gerçekleşen boşanma. (TÜS 2254)

**tatlîk** “erkeğin karısını boşaması”

***tatlîk*** *“talak verme, boşamak”* (LO 841)

***tatlîk*** *Ar. “boşama, bırakma, ayırma: Karısını tatlîk etti.”* (KT 1176)

**terk** “boşama”

***terk*** *"boşama, tatlîk: Karısını terketti."* (KT 1212)

**üçten dokuza** "İslam hukukuna göre kocanın üçerli aralıklarla üç kez *boş ol* sözünü tekrarlayıp boşanma konusundaki kararlılığını göstererek karısını boşaması" (TÜS 2443)

Bu konuda tespit edilen fiiller şunlardır:

**'avratı boş ol-** "karısı boş olmak, nikâhı düşmek"

*şarab içdi bu Türkmân serhoş oldı. evinde* ***'avratı olan boş oldı.*** "Türkmenler şarap içtiler, akıllarını yitirdikleri gibi karılarının da nikâhı düştü." (TA Bâb 98/ 97/ 136b)

**'avretin terk it-** "karısını boşamak"

*bizüm Çîn ilinde bu 'âdet gider/ o gün gele er* ***'avretin terk ider.*** "Bizim Çin ilinde bu âdet vardır, o gün geldiğinde kocalar karılarını boşarlar." (SNB 3251)

**ayağının bağını çöz-** "karısını boşamak" (TÜS 197)

**ayır-** "erkeğin karısını boşamasına sebep olmak, kadını boşatmak"

***ayırmak*** *"tatlîk ettirmek: Onı kocasından* ***ayırdılar.***" (KT 85)

**baş yol-** "kadın mihrinden vazgeçerek boşanmak"

*uragut* ***başın yoldı*** "Kadın başını kurtardı. (Kadın mihrinden ve başka şeylerden vazgeçerek kocasından ayrıldı.)" (DLT III/64)

**bırak-** "boşamak"

***bırak-*** *"boşamak, tatlîk etmek: Falan adam karısını* ***bırakmış.***" (KT 129)

*"****Bıraktıkları*** *zevcelerini yine canları isterse tekrar alabilirler." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 329)

**bıraktır-** "bir erkeğin karısını boşamasına sebep olmak"

***bıraktır-****"tatlîk ettirmek: Kendisi karısından memnun idi ama validesi* ***bıraktırdı.***" (KT 129)

**boşa- (~ boşu-)** "boşamak, nikâhı bozmak"

***boşu-*** *"boşamak": er uragutın* ***boşudı*** *"Adam karısını boşadı."* (DLT III/266)

*nikâh kılsa siz mü'minelerni yana* ***boşasa*** *siz olarnı* "Müslüman kadınları nikâhlasanız ve yine siz onları boşasanız." (TKT 33/11a3)

*öz mülkinge kaytardı tişini* ***boşamışdın*** *soŋ, kayra nikâhınga kivürdi tişini, talakdın soŋ kaytarmak* "Boşandıktan sonra kadını kendi mülküne, evine, baba evine gönderdi, kadını geri nikâhına girdirdi, boşandıktan sonra geri dönmek, vaz geçmek" (ME 115/2)

***boşamadı*** *tutdı tişisini, tuttı anıŋ üze tişisini* "Karısını boşamadı, tuttu; karısını onun üzerinde tuttu." (ME 27/1)

*yol bėrdi aŋa,* ***boşadı*** *tişini* "Ona yol verdi, boşadı, kadını boşadı." (ME 84/1)

*hemîşe tişisini* ***boşagucı*** *er* "Her zaman karısını boşayan adam." (ME 84/2)

***boşa-*** "boşamak" (KTS 34)

***boşa-*** "karısını ayırmak, serbest bırakmak" (KİLA 21)

*el çek* ***boşaduŋ*** *ise zenini zemânenüŋ / olmak gerek Necâtī kişi sözinüŋ eri* "Zamanenin karısını boşadıysan ondan el çek Necati çünkü kişi sözünün eri olmalıdır." (ND G638/7, s. 548)

***boşa-*** *"(karıyı) bırakmak, tatlîk etmek: Karısını* ***boşadı.****"* (KT 144)

**boşan-** "karı ve koca birbirinden ayrılmak, boşanmak"

***boşan-*** *"kadın boşanmak" (Arguca) uragut* ***boşandı*** *"Kadın boşandı."* (DLT II/142)

***boşan-*** *"1. alelumum ayrılmak, 2. karı (için) kocadan ayrılmak"* (KİLA 21)

***boşan-*** *"tatlîk olunmak: O kadın kocasından* ***boşanmış.****"* (KT 144)

***boşan-*** *"karı ve koca mahkeme kararı ile birbirinden ayrılmak", "Ne oldu da kocasından* ***boşandı****, sen anladın mı?" M. Ş. Esendal* (TÜS 384)

**boşat-** "eşlerin birbirinden ayrılmasına sebep olmak, boşandırmak"

***boşat-*** *"kadın boşatmak" (Arguca) ol uragut boşattı* "O, kadın boşattı." (DLT II-306)

***boşatmak*** *"talak verdirmek, tatlik ettirmek, boşatılmak."* (LO 61)

***boşatmak*** *"tatlîk ettirmek, (karısını) bıraktırmak: Nihayet karısını* ***boşattılar.****"* (KT 144)

**boşatıl-** "eşlerin birbirinden ayrılmasına sebep olmak, boşandırmak"

***boşatıl-*** *"tatlîk ettirilmek: Kayınvalidesi tarafından* ***boşatıldı.****"* (KT 144)

**boş düş-** "kadın kocasından ayrılmak"

***boş düş-*** *"mutallaka"* "boşanmak" (LO 61)

*boş "tatlîk olunmuş, boşanmış: Kocasından* ***boş düştü.****"* (KT 143)

***boş düş-*** *"İslam hukukuna göre, kadın kocasından ayrılmak"* (TÜS 382)

**düken- (~ tüken-)** "ayrılmak, boşanmak" (KTS 66)

**erik-** "kadın kocasından ayrılmak"

*seyyib (Ar.) "erinden* ***erikmiş*** *dul avrat ve ya dul olan erkek" (Bab. XVI. 2, 77)* "seyyib: kocasından ayrılmış dul kadın veya dul erkek" (TSIII 1499)

**ėrkin eline vėr-** "hürriyetini eline vermek, (kadını) boşamak"

*metelâ bir kişi ẖâtûnına tefvîz-i talâk ėtse* ***ėrkin eline vėrdi*** *dėrler.* "Mesela bir kişi karısını boşasa hürriyetini eline verdi derler." (NS 22b/318, s. 187)

**ẖul' okuş-** "karı koca birbirine ayrıldıklarını, boşandıklarını söylemek"

*zevcem mezbure Zülfi ile* ***ẖul' okuşup*** *bedel-i* ***ẖul'*** *Mezbure Zülfi elinden dört sikke altun alıp... (Sic. K. XV. 5, 179)* "Karım, adı geçen Zülfi ile birbirimize boşandığımızı söyleyip boşanma bedeli olarak adı geçen Zülfi'nin elinden dört altın sikke alıp..." (TSIII 1930)

**ışkın-** "boşanmak" (KTS 103)

**'iddeti geç-** "boşanmış veya dul kalmış bir kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre dolmak"

***'iddeti geçdi****, bir yigit nikâh idüp aldı* "(Kadının) iddet zamanı geçti, (onu) genç bir nikâh edip aldı." (GT2 58b/14)

**iddetini ikmâl et-** "iddet süresini tamamlamak"

***iddetini ikmal etmeden*** *evlenemez."* "İddetini tamamlamadan evlenemez." (KT 487)

**‘iddet temâm ol-** “iddet süresi dolmak, tamam olmak”

*çûn **‘iddet temâm oldı** sanasın ondört gicelik dutılmış aydan bedr togdı* “İddet süresi tamam olunca sanki on dört gecelik tutulmuş aydan dolunay doğdu.” (MNT 60b/6-7)

**‘iddet tut-** “bir kadın kocasından ayrıldıktan sonra yeniden evlenebilmesi için gereken süreyi beklemek”

***‘iddet tutdı** tişi* “Kadın yeniden evlenebilmesi için gerekli süreyi bekledi.” (ME 143/5)

**keyim bėr-** “giyim vermek, nafaka vermek”

***keyim bėrdi** tişige talakdın soŋra, talakdın soŋra berilmiş keyim* “Kadına boşanmadan sonra giyim verdi, boşanmadan sonra verilmiş giyim.” (ME 81/2)

**kocadan ayrıl-** “kadın için boşanmak”

***kocadan ayrılmış** “seyyip, münhalle, mutallaka, metruke, kocasız, erim, dul karı, emrele.”* (LO 215)

**talâk bėr- (~ talâk bir-)** “(erkek) karısını boşamak, talak vermek”

*kayu biriniŋ kim ėkki ẖatunı bar erdi biringe **talâk bėrip** ‘uddat keçrüp ol muhâcirlarka ‘akd kıldılar* “Hangisinin iki karısı varsa birini boşayıp iddet geçirip o muhacirlere nikâhladılar.” (NF 255/16)

*ogluŋ’Abdullâh ẖatunınga hayz hâlında **talâk bėrmiş**, andag kerekmez.* “Oğlun Abdullah adetli iken karısını boşamış, uygun değildir.” (NF 122/4)

*körksüz ibçiniŋ iri közsüz kirek/ ger körer bolsa yüzin **birür talâk*** “Çirkin zevcenin, karının kocası gözsüz gerek, eğer yüzünü görecek olsa boşar.” (GT 79b/9)

**talâk bol-** “boş olmak, nikâhı düşmek”

*ne hîle kılayın öwlügüm **talâk bolmasun*** “Ne hile edeyim de eşimin nikâhı düşmesin, eşim boş olmasın?” (KE 19r/6)

*bir ẖatun üç **talâk boldı**, ögretti anar bir özge kişi kaytarmaknı kim halâl bolıgay avvalkı irine muhallilsiz kâfir bolur.* “Bir kadın üç kez boş oldu. Bir başka kişi

ona önceki eşine helal olarak dönmesini öğretse hülleci olmadan kâfir olur." (İMS 20b/8)

**talâk kıl-** "(erkek) karısını boşamak"

*ey yalavaç kaçan talâk kılsa siz uragıtlarnı* ***talâk kılıŋ*** *olarnı 'iddetleriŋge* "Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın ve iddeti sayın." (TKT 38/76a1)

*oglanıŋ atası mü'min erdi anasını* ***talâk kılmış*** *erdi, anası ėlde erdi* "Çocuğun babası mümindi, annesini boşamıştı, annesi başkasındaydı." (KE 130v/17)

*oglum ẖatunını* ***talâk kılu bilmez*** "Oğlum karısını boşayamaz..." (NF 122/3)

**talâk tut-** "boşanmak" (KTS 259)

**talâk vir-** "(erkek) karısını boşamak"

*vallah korkaram gözi açıla,* ***talâk vire.*** "Gözü açılıp (karısını) boşar diye vallahi korkarım." (GT2 31a/10)

*bir kişiniŋ bir sahib-cemâl 'avratı var-ıdı* ***talâk virdi*** "Bir kişinin güzel bir karısı vardı, boşadı." (GT2 54a/5)

*merd iseŋ dehr-i deni mekrine meftun olma / er odur kim* ***vire*** *bu pire-zen-i dehre* ***talak*** "Erkek isen bu alçak dünyanın hilelerine bağlanma zira erkek bu ihtiyar dünyayı boşayandır." (BDS II G232/4, s. 889)

**tatlîk et- ~ ıtlak et-** "(erkek) karısını boşamak"

*tatlîk Ar. "boşama, bırakma, ayırma: Karısını* ***tatlîk etti."*** (KT 1176)

*ıtlak Ar. "boşama: Zevcesini* ***ıtlak etti."*** (KT 479)

**'uddat keçür-** "bir kadın kocasından ayrıldıktan sonra yeniden evlenebilmesi için gereken süreyi beklemek"

*kayu biriniŋ kim ėkki ẖatunı bar erdi biringe talâk bėrip* ***'uddat keçrüp*** *ol muhâcirlarka 'akd kıldılar* "Hangisinin iki karısı varsa birini boşayıp iddet geçirip o muhacirlere nikâhladılar." (NF 255/16)

**yol bėr-** "(erkek) karısını boşamak"

***yol bėrdi*** *aŋa, boşadı tişini* "Ona yol verdi, boşadı, kadını boşadı." (ME 84/1)

**yulun- (~ yolın-)** "boşanmak, kadın mihr hakkından vazgeçerek veya bedel ödeyerek kocasından ayrılmak"

*uragut **yolundı*** "Kadın kocasına para vererek boşandı." (DLT III/85)

***yulundı** tişi küḑegüsindin* "Kadın kocasından ayrıldı, özgür kaldı, kadın kocasından para vererek boşandı." (ME 135/6)

Türkçenin söz varlığı içerisinde erkeğin yemin etmek yoluyla karısı arasındaki nikâh akdini şarta bağlama veya sonlandırması ile ilgili sözler de vardır:

**ilâ** "bir kocanın karısına yaklaşmamak için yemin etmesi" (KTS 109)

**şart olsun** "Nikâhım üzerine yemin ederim ki, öyle değilse veya bunu yapmazsa karım boş düşsün (olsun)." anlamında yemin olarak kullanılan bir söz.

"*Artık hep, evli adamlar gibi biz de **şart olsun** yeminine başladık.*" - Ö. Seyfettin (TÜS 2206)

**yavumaslıkga andık-** "karısına yaklaşmamaya ant içmek"

*tört ay **yavumaslıkga andıktı** ẖatunınga* "Karısına dört ay yaklaşmamaya ant içti." (ME 59/7)

### II.3.3. Kadın ve Cinsellikle İlgili Sözler

Kadın cinselliğinin evlilik kurumuyla içiçe geçmiş bir kavram olduğuna değinilmişti. Bu nedenle cinsel deneyim yaşamış kadınlarla ilgili adlandırmalar *Evlenmeyi ve Cinselliği Esas Alan Kadın Adlandırmalarıyla* ilgili bölümde bir bütün halinde değerlendirilmiş; cinsel bir deneyim yaşamış olup olmamasına göre kadınları adlandıran, niteleyen sözler sıralanmıştı. Bu bölümde ise kadın bekâretinin anlatılması, bekâretin bozulması ve cinsel birliktelik ifade edilirken kadının edilgenleştirilmesi ile ilgili sözler ile kadınların toplumda meşru tanınan ve tanınmayan cinsel ilişkilerdeki durumunu ifade eden sözler tespit edilip sınıflandırılmıştır.

#### II.3.3.1. Bekâretin Anlatılmasıyla İlgili Sözler

Burada bekâret kavramının kadınla ilişkilendirilmesiyle ilgili sözler üzerinde duruldu. Güncel Türkçe Sözlükte ***bakire*** sözcüğü "cinsel ilişkide bulunmamış (dişi), kızoğlan, kızoğlankız, erden" (TÜS 239), ***bakir*** sözcüğü ise konumuzla ilgili olan ilk anlamıyla "cinsel ilişkide bulunmamış (erkek)" (TÜS 239) şeklinde tanımlanırken her iki sözcük

için bir üst kavram olarak "cinsel ilişkide bulunmamış olma durumu"nu anlatan ***bekâret*** sözcüğü "kızlık" (TÜS 291) olarak tanımlanmıştır. Bu durum dildeki sözcüklerin cinsiyetler için kullanımında kültürün de etkisiyle asimetrik bir yol izlendiğinin göstergesidir. Buradan yola çıkıldığında, bekâret kavramı, kadın için önemsenen ve kontrol altında tutulan bir kavram iken erkek için aynı anlamı ifade etmemektedir.

Türkçede bekâret kavramını kadın üzerinden anlatan ve onunla ilişkili sözler şunladır:

**bekâret** "kızlık"

> *yâ 'acûz ėmdi sen bikir mü sen yâ takı* ***bekâratıŋ*** *zâyil bolup mu turur* "Ey yaşlı kadın şimdi sen bakire misin yoksa bekâretin bozulmuş mudur?" (NF 398/17)
>
> ***bekâret*** *"bikrlik, bâkirlik."* (LO 562)
>
> ***bekâret*** *Ar. "kızlık, erkek tekarrüp etmemiş kızın hâli"* "kızlık, erkek yaklaşmamış kızın hâli" (KT 116)
>
> *"Hangi erkek aşk yapmadan evlendiği kızdan tam bir* ***bekâret*** *beklemez?" - E. İ. Benice.* (TÜS 291)

**bakirelik** "bakire olma durumu, erdenlik" (TÜS 239)

**bikrlik** "bekâret" (KTS 30)

**erdenlik (~ ėrdeŋlik)** "bakirelik, kızlık"

> *ave kız kim* ***ėrdeŋlikiŋ*** *ėrür kėrmen mėŋü ẖannıŋ* "Selam bakire, senin bekâretin ebedî kralın kalesidir." (CC 71a/6)
>
> *"Tolstoy'un caydığı, toplumsal hayatın* ***erdenliği*** *gitgide kırsal törenin dışında var etmek zorunda olduğudur." - S. İleri.* (TÜS 806)

**himen** *(Fr.)* "kızlık zarı" (TÜS 1101)

**kapak** "kızın kızlığı, bekâret"

> *kız* ***kapakı*** *sıdı* "Kızın kızlığını bozdu." (DLT I/382)

**kızlık** "bekâret"

> *kızladı anı,* ***kızlıkın*** *aldı anıŋ* "Onun bekâretini bozdu." (ME 136/2)
>
> ***kızlık*** "bekaret" (ETZ 7a)
>
> ***kızluk*** *"bekâret."* (KİLA 77)

***kızlık*** *"cinsel ilişkide bulunmamış bayanın durumu, erdenlik, bakirlik, bekâret, bikir", "**Kızlığında**, başlarına soluk örtmelerini alır, yünlerini sırtlar, ırmak boyuna yün boyamaya giderdi." - N. Meriç* (TÜS 1437)

**kızlık zarı** "cinsel ilişkide bulunmamış kızların döl yolunu kısmen kapayan zar, himen" (TÜS 1438)

**mühr** "bekâret"

*Teŋriden kork,* ***mührüm*** *açma* "Tanrı'dan kork, bekâretimi bozma." (MNT 3b/ 2)

*miŋ mihr cân bilen* ***mührini*** *kötürdi* "Bin sevgi ve muhabbetle bekâretini bozdu." (GT 48a/1)

**kız çık-** "bakire olmak"

*garîd (Fa.): Ol avrat ki kızlanur ere varur* ***kız çıkmaz****. (Şamil. XVI. 474)* "garîd: O kadın ki olgunlaşır ve bir erkekle evlenir, bakire çıkmaz." (TSIV 2545)

### II.3.3.2. Bekâretin Bozulmasıyla İlgili Sözler

Kadınların cinsel ilişkiye girmiş olmalarını anlatan sözlerde kızlık zarının (himen) bozulmuş olmasına atıf yapılmaktadır. *boz-*, *sı-*, *yırt-* gibi fiillerle birlikte kullanılan kadın bekareti; bozulan, yitirilen, zarar verilebilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinsel ilişkiye girmekle *kız, kadın olmakta*, yaşamının iki evresi arasına keskin bir çizgi çizilmektedir.

**bekâratı zâyil bol-** "bekâreti bozulmak"

*yâ 'acûz ėmdi sen bikir mü sen yâ takı* ***bekâratıŋ zâyil bolup mu turur*** "Ey yaşlı kadın şimdi sen bakire misin yoksa bekâretin bozulmuş mudur?" (NF 398/17)

**(bir kadın bir erkekte) gözünü aç-** "kadın ilk cinsel ilişkiyi o erkekle kurmuş olmak" (ATDS)

**boz-** "kızlığına zarar vermek" (TÜS 393)

**diş-** "bakireliği gidermek, kızlığını bozmak"

***diş-*** *"bakireliği gidermek"* (KTS 62)

***diş-*** *"deşmek. Bakireliği gidermek anlamı da var."* (KMTT 39b/6)

**izâle-i bikr** "kızlık bozma" (KT 550)

**kadın ol-** "kızlığını yitirmek" (TÜS 1258)

**kapakla-** "kızlığını, bekâretini bozmak"

*er kızıg **kapakladı*** "Adam kızı bozdu." (DLT III/338)

**kıza-** "kızlığını bozmak"

*ol kızıg **kızadı*** "O, kızın kızlığını bozdu." (DLT III/265)

**kız çıkma-** "bakire olmamak, bekâreti daha önceden bozulmuş olmak"

*garîd (Fa.) "ol avrat ki kızlanur ere varur **kız çıkmaz**." (Şamil. XVI. 474)* "garîd: O kadın ki olgunlaşır ve bir erkekle evlenir, bakire çıkmaz." (TSIV 2545)

**kız kapakı sı-** "kızın bekâretini bozmak"

*kız kapakı **sıdı*** "Kızın kızlığını, bekâretini bozdu." (DLT I/382)

**kızla-** "bekâretini bozmak"

***kızladı** anı, kızlıkın aldı anıŋ* "Onun bekâretini bozdu, kızlığını aldı." (ME 136/2)

**kızlıkın al-** "bekâretini bozmak"

*kızladı anı, **kızlıkın aldı** anıŋ* "Onun bekâretini bozdu, kızlığını aldı." (ME 136/2)

**mühr aç-** "bekareti bozmak"

*Teŋriden kork, **mührüm açma*** "Tanrı'dan kork, bekâretimi bozma." (MNT 3b/ 2)

**mührini kötür-** "bekâretini bozmak"

*miŋ mihr cân bilen **mührini kötürdi*** "Bin sevgi ve muhabbetle bekâretini bozdu." (GT 48a/1)

Kadının cinsel birliktelik yaşamış olması ile ilgili atasözleri ise aşağıdadır:

**altın adı pul oldu, kız adı dul oldu** "uygunsuz davranışları yüzünden temiz tanınan kişiliği lekelendi" anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 106)

**ergen damada dul arûsek** "ergen damada dul gelin"(LO 136)

### II.3.3.3. Cinsel İlişkiyi Kadın Üzerinden Anlatmada Kullanılan Sözler

Kadın ve erkek arasındaki cinsel ilişki dinî, toplumsal veya hukuki yasalarla; örf ve âdetlerle ve daha kesin çizgilerle kadın için sınırlandırılmıştır. Toplumdaki genel ahlak kurallarına, dinî inançlara veya yasalara göre meşru tanınan ya da her iki tarafın da isteği ile gerçekleşen cinsel birlikteliği kadın üzerinden anlamlandıran sözlerin anlam yönü, ifade biçimleri incelendiğinde kadınların edilgen olduğu görülmektedir. Cinsel birliktelikte erkeğin etken algılandığı, cinsel aktivitenin erkeğe ait bir güç ve iktidar alanı olarak kabul edildiği sözler, kadının cinsel kimliğinin veya dürtülerinin toplum tarafından baskılandığını ve bu kimliğin ortaya çıkarılmasının istenmediğini göstermektedir. Cinsel birlikteliği anlatan sözler cümle içerisinde değerlendirildiğinde eylemin yöneldiği tamlayıcının veya eylemin nesnesinin kadın olduğu görülmektedir. Cinsel ilişki, işteş eylemlerden daha çok (*koygaş-, sikiş- ve seviş-* fiilleri gibi) etken veya edilgen eylemler üzerinden anlatılmıştır. Bu anlamsal ilişki Türkçede ve Türk kültüründe kadınının cinsel kimliğinin sınırlılıklarını göstermektedir.

Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**cimâ' kıl-** "cinsel ilişkiye girmek"

> *kėrdekge kirdi tişi birle,* ***cimâ' kıldı*** *tişige* "Kadınla gerdeğe girdi, kadınla cinsel ilişki kurdu." (ME 17/2)

**düdükle-** "cinsel ilişkide bulunmak" (TÜS 732)

**el ayak tegür-** "cinsel ilişkiye girmek"

> ***el ayak tėgürdi*** *tişige, cimâ' kıldı takı iki endâmın bir kıldı* "Dişiyle cinsel ilişkiye girdi, cima kıldı, iki vücudu bir kıldı." (ME 58/1)

**erenlerge kel-** "yaklaşmak, cinsel ilişki için kadın erkeğe yaklaşmak, arzulamak"

> *ammâ kaçan uçmahga kirseler ẖatunlar* ***erenlerge kelürler*** "Ama ne zamanki cennete girerler o zaman kadınlar erkeklere yaklaşırlar." (KE 7v/19)

**ėt-** "kadınla çiftleşmek, ilişki kurmak"

*Oğuzlar bir şey yaptıkları zaman "**ėtti**" sözünü kullanırlar, öbür Türkler "**kıldı**" derler. Yalnız, bu kelime kadınla çiftleşmekte kullanıldığı için Oğuzlar -kadınlar sıkılmasın diye- bunu kullanmaktan vazgeçmişlerdir.* (DLT I/171)

**ḫatunlarga bar-** "cinsel ilişki kurmak amacıyla kadınlara gitmek, yaklaşmak"

*ol yoldın er **ḫatunlarga barmak** sünnet kıldı* "O sebeple erkeklerin kadınlara yaklaşmasını sünnet kıldı." (KE 7v/18)

**ḫatunlarga kavuşu bil-** "kadınlara kavuşabilmek, onlarla birlikte olabilmek, kadınlarla cinsel ilişkide bulunmak"

*burunkı erenlerini birer türlüg 'illet birle mübtelâ kıldı **ḫatunlarga kavuşu bilmediler*** "Önceki kocalarına çeşitli illetler musallat etti (böylece) kadınlarla birlikte olamadılar." (KE 110v/10)

**inçi tiş-** "inci deşmek, genç ve güzel bir kadınla evlenmek, cinsel ilişkiye girmek"

*eyâ ahmak küyev yitmiş yaşar sen/ iliŋ titrer niçük **inçi tişer** sen* "Ey ahmak damat! Yetmiş yaşındasın ve elin titriyor, (o hâlde) neden genç ve güzel bir kadınla birlikte oluyorsun." (GT 138b/12-13)

**istibrâ kıl-** "hayızlı kadınla birlikte olmamak"

***istibrâ kıldı** karabaşnı, bir hayız küydi cimâ' kılmak uçun karabaşga* "Cariyesi ile birlikte olmadı, birlikte olmak için bir hayız dönemi boyunca bekledi." (ME 207/7)

***istibrâ** Ar. "nikâhla alınan bir seyyibenin hamile olmadığından mutmain olmak için bir hayız görünceye kadar takarrüpten içtinap"* "istibrâ: nikâhla alınan bir kadının hamile olmadığından emin olmak için adet görünceye kadar cinsel ilişkiden sakınma" (KT 531)

**karıl-** "çiftleşmek, erkek kadınla birleşmek"

*sifâde (Ar.) "erkek kimse dişiye **karılmak** ve koç koyuna yüğürmeklik"* "sifâde: erkek kadınla cinsel ilişkiye girmek ve koç koyunla çiftleşmek" *(Bab. XVI. 2, 211)* (TSIV 2302)

*musâfede (Ar.) "erkek dişiye **karılmaklık**" (Bab. XVI. 2, 307)* "erkeğin dişiyle cinsel ilişkiye girmesi" (TSIV 2302)

*el-'asb (Ar.) "erkek dişiye* ***karılmak"*** "erkek dişiyle cinsel ilişkiye girmek" *(Ah. XVI. 669)* (TSIV 2302)

**katıl-** "karıştırılmak; erkek kadınla çiftleşmek"

*er uragutka* ***katıldı*** *"Erkek kadınla çiftleşti." Herhangi bir şey başka bir şey ile karıştırılırsa yine böyle denir.* (DLT II/121)

*kayda bolur menge ogul yawnamaduk* ***katılmaduk*** *bolsa menge bir kim erse (12b/2)* "Benim nasıl bir oğlum olur, bana hiç kimse yaklaşmamış, dokunmamışken?" (OKTS 149)

**kavuş-** "yaklaşmak, nikâh etmek, nikâhlamak"

*erkek tışıka* ***kawuşdı*** "Erkek kadına yaklaştı, nikâh etti." (DLT II/102)

**kıl-** "yapmak, etmek, kılmak"

*er kızıg* ***kıldı*** *"Adam kızı yaptı." Bu söz erkekle dişinin birleşmesinden kinayedir; onun için Oğuzlar bu sözü söylemekten kaçınır ve "kıldı" yerine "etti" derler.* (DLT II/22)

**koygaş-** "koynuna girmek, yatmak, birlikte yatmak"

***koygaşdı*** *tişi birle, yatışdı tişi birle* "Kadının koynuna girdi, kadınla yattı, birlikte oldu." (ME 115/6)

**mu'âmel-i zevciyye icra olun-** "kadınla ilişkiye girmek"

*medhûlün bihâ "Kendisiyle gerdeğe girilmiş,* ***mu'âmel-i zevciyyesi icra olunmuş****: Câriye-i medhûlün bihâ."* "medhûlün bihâ: kendisiyle gerdeği girilmiş, zevce muamelesi yapılmış: Kendisiyle gerdeğe girilmiş cariye." (KT 762)

**ört-** "yakınlaşmak, cinsel münasebette bulunmak"

*kaçan* ***örtti*** *erse anı kötürdi yük anıŋ yükini yüŋül keçti ap berküdi anıŋ birle* "(İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır) ve (bir müddet) onu taşır. (TKT 28/58b2)

**sıka-** "sarmak, (kadınla) birlikte olmak"

***sıkadı*** *tişini, cimâ' kıldı tişini* "Kadını sardı, kadınla cinsel ilişki kurdu." (ME 113/7)

**sik-** "erkek bir kadınla birlikte olmak, cinsel ilişkiye girmek"

*er uragutnı* ***sikti*** "Erkek kadını sikti." (DLT II/22)

**sik-** "nikâhına almak" (ETZ 37b)

***sik-*** "nikâhlamak" (KMTT 36a/5)

***sik-*** "1. cinsî ilişkide bulunmak, 2. nikâhlamak, nikâhına almak" (KTS 236)

***sikdi*** "sikiş, bugünkü manasında" (KİLA 89)

***sik-*** "erkek cinsel ilişkide bulunmak" (TÜS 2110)

**sikil-** "sikilmek, kadın bir erkek tarafından cinsel muameleye maruz kalmak"

*uragut* ***sikildi*** "Kadın sikildi." (DLT II/126)

**sikiş-** "cinsel münasebette bulunmak"

*er uragut birle* ***sikişdi*** "Adam kadınla sikişti." (DLT II/107)

***sikiş-*** "cinsel münasebette bulunmak" (KTS 236)

**sikit-** "siktirmek"

*uragutnı* ***sikitti*** "Kadını siktirdi." (DLT II/309)

**siktir- (~siktür-**) "siktirmek"

*er künjin* ***siktürdi*** "Adam, cariyesini siktirdi." (DLT II/186)

***siktir***- "siktirmek"(KTS 236)

**tasarruf** " erkeğin kadına zevce muamelesi yapma hakkına sahip olması"

***tasarruf*** *Ar. "Bir kadına mu'âmele-i zevciyyede bulunma."* (KT 1170)

**töşek kat-** "cinsel ilişkide bulunmak"

*kaçan boşasa siz olarnı anda burun kim* ***töşek katmas*** *siler anlarka...* "Sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda…" (TKT 33/11a3)

### II.3.3.4. Kadının Rızasının Olmadığı Cinsel Eylemlerde Kadınla İlgili Sözler

Cinsel şiddet kapsamında değerlendirilebilecek her tür davranış, yani kadının isteği dışında veya şiddet uygulayarak onu cinsel ilişkiye zorlamak ya da bu eylemi gerçekleştirmekle ilgili sözler bu bölümde değerlendirilmiştir. Kadınla bu şekilde zorla

ilişkiye girmek ve cinsel dokunulmazlığını gasp etmek toplum ve yasalar nezdinde kabul gören bir durum olmadığı gibi bu tür davranışlar ayıplanmış, kınanmış ya da cezalandırılmıştır. Bu durum cinsel şiddete maruz kalan kadın ve yakınları tarafından da bir mağduriyet olarak görülmüş, kadın namusunun erkeğin koruması altında olduğu düşüncesinden yola çıkarak da bir utanç ve noksanlık olarak algılanmıştır. Savaş vb. durumlarda karşı taraftan öç almak ya da cezalandırmak için kadınların cinsel istismara maruz kaldıkları da bir gerçektir. Burada saldırılan *ırz* "namus" kavramının ise daha çok kadınla ilişkilendirildiği tespit edilen verilerden görülmektedir. Zira kadınla örtüştürülen, erkeğin koruması, denetlemesi gerektiği veya sahibi olduğu düşünülen *namusun* tecavüz ve saldırılarla kirletildiği, bozulduğu da söz varlığımızda gözlemlenmektedir. Bu durumda aslında kadın bedenine bir saldırı söz konusuysa da erkeğin erkeklik onuruna ve sahip olduğu, korumakla yükümlü olduğu *namus* alanına bir saldırı olarak algılandığı görülmektedir. Bu şekilde saldırıya uğramış kadın bedeni *kirlenmiş*, *kirletilmiş* sayılmaktadır.

Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**azdır-** "bir kızı kandırıp baştan çıkarmak, kızlığını bozmak"

> ***azdırmak*** *"İgvâ, iğfal etmek."* (LO 32)

**becer-** "ırzına geçmek, kirletmek" (TÜS 291)

**boynın kuç-** "boynundan kucaklamak, *mec.* cinsel ilişkiye girmek"

> *otuz yėdi kal'e begiŋüŋ mahbûb kızların çalup/ bir bir* ***boynın kucan****, yüzinden tudagından öpen Eylik Koca oglı Alb Evren Çapar yėtdi.* "Otuz yedi kale beyinin güzel kızlarını çalıp bir bir boynundan kucaklayan, yüzünden ve dudağından öpen Eylik Koca oğlu Alp Evren Çapar yetişti." (DKOD 33a 11-12-13)

**döşegine getür-** "kadına zorla meşru olmayan cinsel ilişkide bulunmak"

> *'Ol Kazan ẖâtûnıdur, çekŋ* ***döşegümüze getürelüm****...' demişler.* "O, Kazan'ın hatunudur, çekin döşeğimize getirelim, demişler" (DKOD 28b 2-3)

**döşegine gir-** "cinsel ilişkide bulunmak"

> *seniŋ etiŋden, ogul yėyeyinmi, yoẖsa sası dînlü kâfirüŋ* ***döşegine gireyin*** *mi? agaŋ Kazanuŋ nâmusını sındurayın mı.* "Oğul! Senin etinden yiyeyim mi, yoksa

pis dinli kâfirin döşeğine gireyim mi? Baban Kazan'ın namusunu kirleteyim mi?" (DKOD 28b 3-4-5); (DKOV 88b 4)

**elin etegine sun-** "namusuna dokunmak"

*daḫı sevgüsinden usanmadıgın/* ***elin*** *hiç* ***etegine sunmadugın.*** "Sevgisinden hiç usanmadığını ve namusuna hiç dokunmadığını..." (SNB 4947)

**el uzat-** "namusuna dokunmak"

*anasına kasd eyledi,* ***el uzatdı.*** "(Onun) annesinin namusuna dokundu." (DKOD 63a 8-9)

**eteği kirlen-** "kadının namusuna dokunulmak" (TÜS 828)

**hetk-i ırz** "bir kadının namusuna dokunma, bir kadınla zorla cinsel ilişkiye girme"

***hetk-i ırz*** *"perde-i nâmûsı yırtma, ırza dokunma"* (KT 452)

**hetk-i ırz et-** "bir kadının namusuna dokunmak, bir kadınla zorla cinsel ilişkiye girmek"

***hetk-i ırz et-*** *"perde-i nâmûsunu şak etmek"* (KT 477)

**ırza dokun-** "bir kadının namusuna dokunmak, tecavüz etmek"

***ırza dokun-*** "tecavüz etmek" (LO 120)

***ırzına dokun-*** *"namusuna tecavüz ve teaddî etmek"* (KT 477)

**ırza geç-** "zor kullanarak bir kimseyi cinsel zevkine alet etmek, tecavüz etmek"

***ırza geç-*** *"fi'l-i şenî' icra etmek"* "tecavüz etmek" (KT 477)

***ırzına geç-*** "1. zor kullanarak bir kimseyi cinsel zevkine alet etmek, tecavüz etmek. 2. bekâretini bozmak" (TÜS 1126)

**ırzını boz-** "ırzına geçmek" (TÜS 1126)

**iğfal** "1. bir kadını aldatma, baştan çıkarma. 2. ırzına geçme. 3. aldatma, ayartma, kandırma, baştan çıkarma" (TÜS 1155)

**kanına gir-** "bir kızın kızlığını bozmak" (TÜS 1293)

**kasd eyle-** "namusuna dokunmak"

*anasına* ***kasd eyledi***. "(Onun) annesinin namusuna dokundu." (DKOD 12a 5)

**kirlen-** "kadının ırzına geçilmek, iffeti bozulmak, lekelenmek" (TÜS 1447)

**kirlenme** "kadının ırzına geçilme, iffeti bozulma, lekelenme, kirlenmek işi" (TÜS 1447)

**kirlet-** "kadının ırzına geçmek, namusuna zarar vermek" (TÜS 1447)

**nâmûsını sı-** "namusunu kirletmek"

> *atam Kazan* ***nâmûsını sımayasın*** *sakın!* "Sakın babam Kazan'ın namusunu kirletmeyesin!" (DKOD 29a 3); (DKOV 88b 9)

**nâmûsın sındur-** "namusunu kirletmek"

> *agan Kazanuŋ* ***nâmusını sındurayın*** *mı?* "Baban Kazan'ın namusunu kirleteyim mi?" (DKOD 28b 2-3-4-5)

**tecavüz** "namusuna saldırma, sarkıntılık" (TÜS 2295)

**tecavüz et-** "namusa sataşmak"

> *"Burada kadınlar erkeğe* ***tecavüz ediyorlar.****" - A. Gündüz* (TÜS 2295)

**tecavüze uğra-** "tecavüzle karşı karşıya kalmak" (TÜS 2295)

### II.3.3.5. Toplumca Onaylanmayan Cinsel İlişkilerde Kadınla İlgili Sözler

Kadın cinselliğinin yasal evlilikler veya kumalık, çok eşlilik, cariyelik vb. şekillerde günümüz yasalarına aykırı ancak tarihin belli dönemlerinde toplum tarafından kabullenilmiş ilişkiler içerisinde yaşanması toplum tarafından kabul edilen ilişki şekilleridir. Ancak metreslik etme veya maddi kazanç için girilen ilişkilere kadın açısından iyi bakılmadığı söz varlığından tespit edilen çıkarımlardır. Türkçenin söz varlığında evlilik dışı ilişkilerin anlatılmasında kadınla ilgili sözlerin erkekler için kullanılandan çok daha fazla olduğunu görülmektedir. Aldatılan erkek için *boynuzlu* (TÜS 390) sözü varken aldatılan kadın için herhangi bir sözcüğe rastlanmaması kadınların erkeklere nazaran daha çok yagılandıklarının ve erkeğin namusunun nikahı altındaki kadın üzerinden tanımlandığının bir göstergesidir. Toplumun koyduğu normlar dışında, para karşılığında (seks işçisi olarak) veya herhangi bir çıkar amacıyla ilişki kuran kadınları adlandırmak için pek çok söz mevcutken bu işlerin talep edicisi veya tarafı olan erkekleri adlandırmada, anlatmada, yargılamada, kötüleme veya karalamada kullanılan çok fazla sözcüğün olmadığı görülmektedir. Bu durum toplumdaki genel

ahlak kurallarının kadın üzerinden anlamlandırıldığını, yargılandığını veya kadınların bu eylemlerinin tepkiyle karşılandığını göstermektedir.

Toplumda meşru sayılmayan ilişkilerle ilgili oluşmuş çeşitli sözler tespit edilmiştir. Bunlar bu ilişkilerin kurulduğu mekânlar, evlilik dışı ilişkiye karışan kadınlar vb. ile ilgilidir.

Toplumdaki genel ahlak kurallarının dışında ilişkiler kuran, bunu bir meslek veya davranış biçimi hâline getiren kadınları adlandırmada kullanılan sözler şunlardır:

**alüfte** "fahişe"

> *"Onların aftosuna hanımefendi derler, bizim paçozumuzun adı ya* ***alüftedir*** *ya şıllık." - A. Gündüz.* (TÜS 1879)

**aşüfte** "oynak, açık saçık kadın, kokot"

> *"Fingir fingir* ***aşüftelerin*** *canı koca istiyor." - H. R. Gürpınar* (TÜS 178)

**cicimama** "toy delikanlının düşüp kalktığı yaşça kendisinden büyük kadın" (TÜS 463)

**deli duman** "aşüfte" (LO 113)

**ekek işler** "ortaya düşmüş kadın"

> ***ekek işler*** *"ortaya düşmüş kadın"* (DLT I/78)

**ersek (~ eresik ~ hersek ~ ersik ~ ersük ~ irsek)** "fahişe, iffetsizlik yapan kadın"

> ***ersek*** *erge tegmes ėwek ewge tegmes* "Orospu koca bulmaz, iven eve ermez." (DLT I/104)
>
> ***ersek*** *"orospu" (Türkmence)* (KİLA 12)
>
> ***eresik*** *"fahişe"* (ETZ 14a)
>
> ***ersek*** *"fahişe, kaltak, kahpe"* (CC 45a/23)
>
> ***hersek*** *"fahişe, ahlaksız, namussuz"* (CC 66b/7)
>
> ***ersek*** *"erkeğe düşkün kadın, fahişe"* (KTS 75)
>
> ***ersik*** *"erkeğe düşkün kadın, fahişe"* (KTS 75)
>
> ***ersük*** *"erkeğe düşkün kadın, fahişe"* (KTS 75)
>
> ***hersek*** *"erkeğe düşkün kadın"* (KTS 95)

***irsek*** *"erkeğe düşkün kadın, fahişe"* (KTS 114)

***ersek*** *"erkek isteyen", memkûre (Ar.) "**ersek** avrat"* "memkûre: erkek isteyen kadın" *(Bab. XVI. 2, 329)* (TSIII 1511)

**ersekçi (~ hersekçi)** "fahişe, ahlaksız, namusuz"

***ersekçi*** *"fahişe, ahlaksız, zinacı"* (CC 50a/22)

***hersekçi*** *"fahişe, ahlaksız, namussuz"* (CC 66b/17)

**eskort** TDK Türkçe Sözlük'te her ne kadar kelimeye sadece "koruma aracı" (TÜS 818) anlamı verilmiş olsa da bu kelimenin argoda "gayrimeşru yollarla ve para karşılığında erkeklerle cinsel ilişkiye giren kadın" anlamı da kazandığı malumdur.

**fahişe** "ayıp işler yapan, fahişe veya günah işleyen kişi"

*sèni **fâhişa** kıldı takı saçın kestiler* "Seni günahkâr edip saçını kestiler." (NF 333/1)

*Mezbure Yasemin yaramazdır ve **fahişedir**, bir gün bizim mahallemizde bunun ucundan kan olur, mahalleden reddolunmasın murat ederiz... (Sic. A. XVI. 2, 188)* "Bu Yasemin yaramazdır ve ayıp işler yapan biridir. Bir gün bizim mahallemizde bunun yüzünden kan çıkacak, mahalleden uzaklaştırılmasını isteriz." (TSVI 3886)

***fahişe*** *"1. ahlâk ve edebe mugayir fiil ve hareket ve alelhusus zina, rezalet. [Lisanımızda müfredi bu mana ile pek kullanılmayıp atideki manayı almıştır.] 2. Tr. zâniye, kahpe, orospu: Birtakım **fahişelerin** şehirden tardı iktiza etti."* (KT 326)

***fahişe*** *"kahbe"* (LO 611)

***fahişe*** *"hayat kadını"* (TÜS 846)

**gacı** "dost, sevgili, metres" (TÜS 897)

**genel kadın** "fuhşu meslek edinmiş kadın" (TÜS 927)

**hayat kadını** "para karşılığında erkeklerin cinsel zevklerine hizmet eden ve bu işi meslek edinen kadın, fahişe, orospu, orta malı, kaldırım çiçeği, kaldırım süpürgesi, kaldırım yosması, sürtük" (TÜS 1069)

**irçel** "erkek isteyen kadın, fahişe" (KTS 113)

**kahpe (~kahbe)** "ahlaksız kadın, fahişe"

***kahbe*** *"kahpe, fahişe"* (KTS 123)

*bu kavim senden şikâyet ederler ki bir kösnük* ***kahpedir****. (Hamza. XIV.-XV. 15, 35)* "Bu kavim senden bir azgın fahişedir diye şikâyet ederler." (TSIV 2701)

***kahpe*** *"zaniye, fahişe."* "zina eden kadın, fahişe" (LO 685)

***kahpe*** *Ar. "namussuz karı; orospu, fahişe, zâniye"* (KT 566)

***kahpe*** *"1. orospu, ahlaksız kadın. 2. dönek"* (TÜS 1268)

**kahpecik** "oynak, kırıtkan"

*"Annesi Fatma kızına* ***kahpecik*** *lakabını veren aileye hizmetçi oldu." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1268)

**kaldırım çiçeği** "hayat kadını" (TÜS 1275)

**kaldırım süpürgesi** "hayat kadını" (TÜS 1275)

**kaldırım yosması** "hayat kadını" (TÜS 1275)

**kaltak** "iffetsiz, namussuz (kadın)"

***kaltak*** *"iffetsiz, namussuz, kaltak (kadın)"* (CC 45a/24)

***kaltak*** *"namussuz ve müptezel karı"* (KT 576)

*"Aradan birkaç yıl geçince artık* ***kaltaktan*** *pek söz etmez olmuştu." - Halikarnas Balıkçısı.* (TÜS 1286)

**kapama** "metres" (TÜS 1304)

**kapatma** "metres"

***kapatma*** *"Bir adam tarafından bir mahall-i mahsûsa çektirilmiş vesair halkla münasebatı kesilmiş fahişe, mantinota, metres: O falanın* ***kapatmasıdır****; evli değildir lâkin bir* ***kapatması*** *vardır."* (KT 585)

*"****Kapatmalarım*** *da nikâhlım kadar beni başkasından kıskanırlar." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 1306)

**kasık mancası** "beraber yatılacak kadın"

*tiz bir **kasık mancası** getirin diye avrat talep edip ırz ve namusumuzu berbat ettiler, hatta birinin bâliga kızına kastettiklerinde… (Naima. XVII-XVIII. 6, 69)* "Çabuk bir kasık mancası getirin diye kadın isteyip ırz ve namusumuzu rezil ettiler, hatta birinin büluğa ermiş kızına kastettiklerinde..." (TSIV 2326)

**kiralık kadın** "para veya başka bir çıkar karşılığında erkeklerle cinsel ilişki kuran kadın, kiralık kız" (TÜS 1445)

**kiralık kız** "kiralık kadın" (TÜS 1445)

**kötü kadın** "orospu" (TÜS 1508)

**mantinota** "kapatma, metres" (TÜS 1624)

**metres** "evli bir erkekle nikâhsız yaşayan kadın, kapama, kapatma, zamazingo"

*"Zeytinyağı tüccarı kekremsi bir minnetle baktı **metresine**." - E. Şafak.* (TÜS 1668)

**metreslik** "metres olma durumu"

*"Her hâlükârda **metreslik**, iyilerin yeknesak tamlığından uzaklaşmak için iyi bir başlangıçtı." - E. Şafak.* (TÜS 1668)

**odalık** "bir erkeğin nikâhsız olarak aldığı kadın"

*"Eskiden bu senin dediklerini yapanlara **odalık** denirdi." - B. Felek.* (TÜS 1788)

**orta malı** "hayat kadını"

*"**Orta malı** bayağı birinin tesiri altında..." - R. H. Karay.* (TÜS 1817)

**ortalık** "umumî, ortaya düşen, orta malı olan (kadın)"

*hevârid (Ar.) "**ortalık** olan avratlar" (Bab. XVI. 1, 489)* "hevârid: ortaya, kötü yola düşmüş kadınlar" (TSV 3017)

**oynaş** "1. kocasından başka biriyle ilişki kuran kadın"

***oynaş** "oynaş, başka biriyle sevişen kadın"* (DLT I/120)

2. "erkeğin karısından başka seviştiği kadın"

*Kızlarımın kankısın dilersen sana vereyim, dilersen avrat edin, dilersen **oynaş** edin. (Kesir. XV. 55)* (TSV 3038)

**paçoz** "fahişe"

> *"Onların aftosuna hanımefendi derler, bizim* ***paçozumuzun*** *adı ya alüftedir ya şıllık." - A. Gündüz.* (TÜS 1879)

**orospu** *(Fa.)* **(~ rusbı ~ rusbî ~ ruspi ~ oruspı ~ oruspi ~ oruspu)** "fahişe, orospu"

> *karı 'avrat ki* ***rusbı*** *ola nice ide ki nâ-bekârlıga tevbe ide* "Yaşlı kadın ki fahişe ola ve sonra bu hayırsız işten tövbe ede..." (GT2 78b/7-8-9)
>
> ***rusbî 'avrat*** *daḫı andan 'âr dıtar* "Fahişe kadın bile ondan utanır." (MNT 37b/3)
>
> ***ruspi*** *Fa. [Tr. Zebanzedi:* ***orospu****] "zâniye, kahpe, fahişe, alüfte."* (KT 936)
>
> ***oruspı*** *"fahişe, orospu"* (KİLA 63)
>
> ***oruspi*** *"oruspu, kahpe"* (ETZ 29a)
>
> ***oruspu*** *"fahişe, oruspu"* (KTS 206)
>
> ***orospu*** *"fahişe, âlüfte."* (LO 779)
>
> ***orospu*** *"1. hayat kadını. 2. kolay elde edilen, düşük ahlaklı kadın"* (TÜS 1813)

**postal** "fahişe"

> ***postal*** *"sürtük kadın"* (LO 319)
>
> ***postal*** *"sürtük karı"* (KT 977)
>
> ***postal*** *"düşkün kadın"* (TÜS 1941)

**sokak kadını** "kötü yola düşmüş kadın veya kız, sokak kızı" (TÜS 2132)

**sokak kızı** "sokak kadını" (TÜS 2132)

**sürtük** "1. aynı anda birden fazla kişiyle gönül eğlendiren kadın. 2. hayat kadını" (TÜS 2186)

**sürtük işler** "sürüştüren, kendisine sürüştürülen kadın, sevici kadın" (DLT I/477)

**şıllık** "fahişe"

> *"Onların aftosuna hanımefendi derler, bizim paçozumuzun adı ya alüftedir ya* ***şıllık.*** *" - A. Gündüz.* (TÜS 1879)

**telekız** "telefon ile iletişim kurarak fuhuş yapan kadın" (TÜS 2311)

**vesikalı** "genelevde çalışmak için elinde resmî izin kâğıdı bulunan (kadın)."

*"İki elin kanda olsa gel diyor / Telgrafın / Nasıl unuturum seni ben / **Vesikalı** yârim" - O. V. Kanık.* (TÜS 2484)

**yavuz işlü 'avrat** "kötü huylu, ahlaksız kadın"

*gördi kim bir bölük kavm bir **yavuz işlü 'avratı** süriyü şahnaya iltürler.* "Gördü ki bir bölük halk kötü huylu, ahlaksız bir kadını sürüyerek zabıtaya götürürler." (MNT 37b 1)

**yawuz bolgan ẖatun** "kötü kadın, fahişe"

***yawuz bolgan ẖatunlarnı** keltürgü erenler olarnıŋ birle fâhişe kılsalar* "Kötü kadınları getirerek erkekler onlarla zina etseler..." (KE 41v/6)

**zamazingo** "metres" (TÜS 2642)

**zâniye** "zina eden, fahişe (kadın)"

***zâniye** "fahişe"* (LO 885)

***zâniye** "zina eden kadın"* (KTS 336)

***zâniye** "zina eden kadın, fahişe"*

*fahişe "1. ahlâk ve edebe mugayir fiil ve hareket ve alelhusus zina, rezalet. [Lisanımızda müfredi bu mana ile pek kullanılmayıp atideki manayı almıştır.] 2. Tr. **zâniye**, kahpe, orospu: Birtakım fahişelerin şehirden tardı iktiza etti."* (KT 326)

Genel ahlak kuralları dışında kabul edilen ilişkileri ve bu ilişkilerin içinde bulunma durumunu, bunlarla ilgili meslekleri kadın üzerinden anlatan sözler şunlardır:

**fahişe işle-** "fuhuş yapmak"

*kaçan Kabil öldü oğlanları oyun âletin düzdü sibsi ve davul ve düdük ve kopuz ve tonbur çaldılar oynamağa ve süci içmeğe ve oda dapmağa ve zina ve **fahişe işlemeğe** meşgul oldular. (Enb. XIV. 66)* "Kabil öldükten sonra çocukları oyun aletlerini alıp sipsi, davul, düdük, kopuz ve tanbur çaldılar; içki içmeye, ateşe tapmaya, zina ve fuhuş yapmakla meşgul oldular." (TSIV 2658)

*ve buların birle im ol idi kim bir kızın viribiyip bulardan tuz dilerürdü ve ol imle buları **fahişe işlemeğe** kığırurdu. (Enb. XIV. 209)* "Bunların arasındaki parola o

idi ki bir kızını verip bunlardan tuz isterdi, bu parolayla da bunları fuhuş yapmaya çağırırdı." (TSIII 2066)

**fahişelik** "hayat kadınlığı."

*"Yeni hükümdarın fermanı ile **fahişelikten** kurtuluyor." - C. Meriç.* (TÜS 846)

**fuhuş** "içinde bulunulan toplumun kurallarına uymayan bir biçimde bir veya birkaç kişiyle para karşılığında cinsel ilişkide bulunma" (TÜS 893)

**hayat kadınlığı** "1. hayat kadını olma durumu, fahişelik, orospuluk 2. hayat kadınının yaptığı iş, fahişelik, orospuluk" (TÜS 1069)

**kahpece** "1. kahpe gibi, kahpeye yaraşır 2. kahpe gibi, kahpeye yaraşır bir biçimde" (TÜS 1268)

**kahpelenme** "kahpelenmek işi" (TÜS 1268)

**kahpeleşme** "kahpeleşmek işi" (TÜS 1268)

**kahpelik** "1. kahpe olma durumu, fahişelik 2. kahpece davranış"

***kahpelik** "1. orospuluk, fahişelik. 2. mc. orospuya yakışır hâl ve tabiat, vefasızlık, sebatsızlık, mekkârlık, mekr ve hile: Ben böyle **kahpeliği** sevmem; **kahpelikle** beni bu kadar vakit oyalandırdı."* (KT 566)

***kahpelik** "1. kahpe olma durumu. 2. kahpece davranış. "Böyle **kahpelikle** iş görmek mertliğe yakışmaz." - A. Ş. Hisar.* (TÜS 1268)

**kaltaklık** "1. toplumca hoş karşılanmayan davranışlarda bulunan kadının durumu 2. böyle bir kadına yakışır davranış" (TÜS 1287)

**orospuluk (~ ruspuluk)** "1. hayat kadınlığı, orospuluk 2. kalleşlik"

*Uğurluk et, **ruspuluk** et insafı elden koma. (Ata. XV. 9)* "Hırsızlık yap, orospuluk et ama insafı elden bırakma" (TSVI 3921)

*"Sevmiyordum bu hayatı, **orospuluğu** sevmiyordum." - O. Kemal.* (TÜS 1813)

Kadınlar tarafından gerçekleştirilen ahlak dışı ilişkilerle ilgili eylemler şunlardır:

**boynuzla-** "kocasını başka bir erkekle aldatmak" (TÜS 389)

**düzil-** " biriyle gayri ahlaki dostluk kurmak"

*anuŋ bir gökçek 'avratı vârıdı. lîkin daḫı bir kişiyile* ***düzilmişdi*** "Onun güzel bir karısı vardı, fakat biriyle dostluk kurmuştu." (MNT 53b/4)

**kahpelen-** "kahpelik etmek, kahpece davranmak"

*"**Kahpelendin** de garaz bağladım ahlaka bile." - F. N. Çamlıbel.* (TÜS 1268)

**kahpeleş-** "kahpece davranmak"

*"Güzelleşir gözümde kadın **kahpeleştikçe**." - F. N. Çamlıbel.* (TÜS 1268)

**kendini sat-** "para karşılığı erkeklerle birlikte olmak" (TÜS 1389)

**kiçin-** "oruspu olmak¸ gicişmek, kaşınmak"

*uragut* ***kiçindi*** "Kadın oruspu oldu, gicişti." (DLT II/156)

**kötü yola düş-** "kötü kadın olmak" (TÜS 1509)

**kuşak çöz-** "kadın için erkeklerle ahlaka aykırı ilişki kurmak"

*tezgâh kurma alıp eve taze bir uşak/ bez çöz küçünde* ***çözme*** *kızım kimseye* ***kuşak****. (Vasıf. XIX. 46)* "Ey kızım! Eve genç bir erkek alarak tezgâh kurma, tarakla bez çöz ama kimseye kuşağını çözme!" (TSIV 2765)

**metres tut-** "metresle yaşamak"

**metreslik et-** "bir erkekle metres olarak yaşamak."

*"Şimdi onun bir sucuk tüccarına* ***metreslik ettiğini*** *söylüyorlardı." - H. Taner.* (TÜS 1668)

**piyasaya çık-** "fuhuş yapmak üzere müşteri aramak" (TÜS 1931)

**piyasaya düş-** "kadın, kötü kadın olmak" (TÜS 1931)

**sokağa (veya sokaklara) düş-** "kadın kötü yola saparak orta malı olmak" (TÜS 2132)

Evlilik dışı ilişkiler içerisinde erkeklerle ilgili sözler de vardır. Bu sözlerde kadınların cinsel ihtiyaçlarını karşılayan yani kadınlar tarafından para karşılığında tutulan erkekler, kadın tarafından aldatılan erkekler ve kadın ticareti yapan erkeklerle ilgili sözler de burada değerlendirilmiştir. Her ne kadar sözcükler erkekler için kullanılsa da konunun nesnesi, muhatabı ve faili bir kadın olmaktadır.

**boynuzlu** "karısı namussuz olan adam"

***boynuzlu*** *"zevcesi namussuz olan"* (KT 145)

***boynuzlu*** *"karısının veya kadın yakınlarından birinin iffetsizliğine göz yuman (erkek)", "Böyle kocalara her dilde* ***boynuzlu*** *derler." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 390)

**jigolo** "geçimi yaşlı ve zengin bir kadın tarafından sağlanan genç, erkek sevgili, tokmakçı" (TÜS 1245)

**jigololuk** "jigolo olma durumu, tokmakçılık" (TÜS 1245)

**kadın avcısı** "kadınları baştan çıkaran erkek. (TÜS 1258)

**kadın ticareti** "kız çocukları ile kadınların gizlice kaçırılarak veya doğrudan para karşılığında satılması"

*"****Kadın ticaretinin*** *bu kadar serbestçe yapıldığı bir yer daha bulmak mümkün değildi." - F. F. Tülbentçi.* (TÜS 1259)

**kerhaneci** "1. kerhane işleten kimse 2. namussuz"

***kerhâneci*** *"1. bir dâr-ı fuhşiyyâtı idare eden adam veya karı 2. namussuz, pezevenk, deyyus."* (KT 626)

***kerhaneci*** *"1. kerhane işleten kimse. 2. sövgü sözü."* (TÜS 1393)

**oynaş** 1. "kadının kocasından başka seviştiği erkek"

*meger kassâb 'avratı* ***oynaşıyla*** *yaturdı.* "Meğer kasabın karısı sevgilisiyle yatıyordu." (MNT 29b/6)

*anın avratının bir* ***oynaşı*** *var idi, ol ikinin arasında varan gelen bir cerrah avratıydı, derhal ol cerrah avratıyla ol dostuna haber veribidi. (Kel. XIV. 18)* (TSV 3037)

*mîjad (Fa.): Ma'şuk ki* ***oynaş*** *derler. (Ni'meti. XVI. 586)* (TSV 3037)

*aḫdân (Ar.): Avrat tutunduğu* ***oynaşlar****. (Bab. XVI. 1, 483)* (TSV 3037)

*ez-zamd (Ar.): Hatun iki dost ittihaz edinmek ya'ni iki* ***oynaş*** *edinmek mânasınadır. (Kam. XVIII-XIX. 1, 638)* (TSV 3037)

**pezevenk** "1. gizli ve yasal olmayan cinsel ilişki öncesinde aracılık eden kimse 2. gizli ve yasal olmayan cinsel ilişki öncesinde aracılık eden anlamında kullanılan sövgü sözü" (TÜS 1920)

**pezevenklik** "1. pezevenk olma durumu, muhabbet tellallığı 2. pezevengin yaptığı iş, muhabbet tellallığı 3.yolsuz davranış" (TÜS 1920)

**tokmakçı** "jigolo" (TÜS 2362)

**tokmakçılık** "jigololuk" (TÜS 2362)

Bu konuda tespit edilen fiiller şunlardır:

**boynuzlan-** "karısı veya bir kadın yakını tarafından aldatılmak" (TÜS 390)

**jigolo tut-** "yaşlı, zengin bir kadın genç bir erkekle ilişki kurmak" (TÜS 1245)

**kapat-** "bir kadınla nikâhsız yaşamak" (TÜS 1306)

**kullan-** "bir kadınla meşru olmayan veya hoş karşılanmayan biçimde cinsel ilişki kurmak"

> ***kullan-*** *"mu'âmele-yi zevciyyede bulunmak, metres yani dost ittihaz etmek: Bir çok vakit falan adam* ***kullanmışıdı.****"* "zevce muamelesinde bulunmak, metres yani dost edinmek" (KT 682)

Kadınların para karşılığında cinsel ilişkiye girmek için kullandıkları ve kadın ticareti yapılan mekânları adlandıran sözler ise şunlardır:

**andız** "genelev"

> ***andız*** *"Fahişeler mecmuu olan nâ-pâk mahal."* (KT 58)

**aşağımahalle** "genelev" (TÜS 173)

**babilhane** "genelev"

> ***babilhane*** *s. [Zebanzedi: babullane] "Babil şehr-i kadîmi gibi fuhşiyyât yeri olan alüfteler mahalli, fuhuş-hane."* (KT 91)

**genelev** "genel kadınların erkek kabul ettikleri yer, aşağı mahalle, kırmızıfener, koltuk, kerhane, umumhane" (TÜS 927)

**harabat** "genelev"

> ***harabat*** *"genelev"* (CC 45a/25)

**kerhane** "genelev"

> ***kârhâne*** *Fa. [Tr. zebanzedi:* ***kerhane****] "Fuhşiyyât mahalli, birtakım fahişelerin birinin idaresi tahtında fi'l-i mekrûhlarını icra ettikleri ev."* (KT 593)
>
> ***kerhane*** *"genelev", "Hani ev bark, hani çoluk çocuk / Ne geçti elime bu hayatın / Meyhanesinde,* ***kerhanesinde****?" - C. S. Tarancı.* (TÜS 1393)

**kırmızıfener** "genelev" (TÜS 1420)

**koltuk** "genelev"

> *"Burası Mesut Bey adında bir herifin* ***koltuğudur.****"*- H. R. Gürpınar. (TÜS 1465)

**piyasa yeri** "fuhuş yapmak üzere müşteri aranan yer"

> *"Bu kart hatunun, bu içi dışı pörsük kadının hâlâ* ***piyasa yeri*** *araması beni çıldırtıyor." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1931)

**sorma-gir** "mahalle-i âşüftegân [hafif meşrepli kadınların mahallesi]" (LO 350)

Özellikle evli erkeklerle evlilik dışı kurulan ilişkideki kadının durumunu anlatan ve evlilik dışı ilişkilerde kadının olumsuz bir şekilde yargılanıp erkeğin davranışının olumlanması ile ilgili atasözleri şunlarıdır:

> **gönül verme evliye, eve gider unutur** "Bir kadın, evli bir erkeğe gönlünü kaptırmamalıdır, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 964)
>
> **kadının yüzünün karası, erkeğin elinin kınası** "Yolsuz ilişkiler kadınlar için hoş karşılanmadığı hâlde erkekler bu gibi ilişkilerden övünme payı çıkarırlar, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 1258)
>
> **oynaşına inanan avrat, ersiz kalır** "Çok önemli işini bir başkasına yaptırabileceğine inanmış olan kişi, beklediği sonucu hiçbir zaman elde edemez, anlamıhda kullanılan bir söz" (ATDS)

### II.3.3.6. Kadında Cinsel İsteğin Anlatılmasıyla İlgili Sözler

Türkçede kadında cinsel istek ve zevki anlatmak için kullanılan sözler şunlardır:

**duvak düşkünü** "evlenmeye çok istekli olan"

*"Nabi Efendi, Nezahat Hanım'ı **duvak düşkünü** bir taze diye almıştı." - M. Yesari.* (TÜS 727)

**er birle kavuşmak lezzeti** "erkekle birlikte olmanın zevki"

***er birle kavuşmak lezzetin** körmişim yok* "Erkekle birlikte olmak lezzetini görmüşlüğüm yok." (KE 110r/15)

**erkekçil** "erkeğe düşkün, canı sürekli bir erkekle birlikte olmak isteyen" (TÜS 810)

**erseme** "ersemek durumu" (TÜS 813)

**frijidite** *(Fr.)* "kadında cinsel isteksizlik" (TÜS 892)

**frijit** *(Fr.)* "cinsel bakımdan soğuk (kadın)"

*"Hiç unutmam, akıllı başlı sandığım bir tanıdığım, sırf tepkilerimi sınamak amacıyla aynı gecede on dakika içinde beni önce **frijit**, sonra lezbiyen, en sonunda da feminist olmakla suçlamış, tam isterikliğimde karar kılacakken uygun bir dille kapı dışarı atmıştı..." - T. Uyar.* (TÜS 892)

**hüyâm-ı rahm** "kadında şehvetin fazla olması hali"

***hüyâm-ı rahm** "nisâda şehevât mübalâğası"* "Kadında şehvetin fazla olması" (LO 647)

**kösnük** "erkek isteyen kızgın dişi"

***kösnük** "çok iştahlı, çiftleşmek isteyen dişi"* (KTS 159)

*bu kavim senden şikâyet ederler ki bir **kösnük** kahpedir. (Hamza. XIV.-XV. 15, 35)* "Bu kavim senden bir azgın fahişedir diye şikâyet ederler." (TSIV 2700)

*eş-şerub (Ar.) "Erkek talep eden kızgın dişiye ıtlak olunur ki **kösnük** ta'bir olunur."* "eş-şerub: Erkek isteyen kızgın dişiye denir." *(Kam. XVIII-XIX. 1, 169)* (TSIV 2701)

**orgazm** "cinsel uyarım ve zevkin en yüksek noktası, doyum" (TÜS 1811)

**seksapel** "cinsel cazibe, cinsel çekicilik.

*"Öğürtü sahnesinde enfesti, hele yeni kocasından utanması şaheserdi; **seksapelin** ta kendisiydi." - R. H. Karay.* (TÜS 2059)

**tişi tatgı** "dişi zevki, kadınlarla birlikte olma arzusu, şehvet"

*takı bir tatıg bu* ***tişi tatgı*** *ol/ soguk suwka yunmak anıŋ yaŋı ol* "Başka bir zevk de dişi zevkidir; buna mukabil soğuk suyla yıkanmak vardır." (KB 3581)

Bu konuda tespit edilen fiiller şunlardır:

**er deyü yüreği yağı eri-** "kadın erkek için şehvet duymak"

*veli koçulmağa ermişti çağı/* ***erirdi er deyü yüreği yağı****. (Güvahi. XVI. 94)* "Yaşı kucaklanacak vakte ermişti; erkek diye yüreğinin yağı erirdi." (TSIV 2597)

**er özle-** "koca istemek"

*yemişinde kararıcak çekirdek/* ***er özlemeye*** *hergiz tura mı dek. (Güvahi. XVI. 95)* "Yemişinde çekirdek kararınca, koca isteyen hiç uslu durur mu?" (TSIII 1511)

**erse-** "erkek istemek"

*istidba' (Ar.) "nâka katı buğursamak ve avrat* ***ersemek****" (Bab. XVI. 1, 235)* "istidba': dişi deve buğra istemek ve kadın erkek istemek" (TSIII 1511)

***erse-*** *"erkek istemek"* (TÜS 813)

**etek aç-** "kadın, cinsel arzusunu belirtmek" (TÜS 828)

**kösnü-** "kadında şehvetin artması"

***kösnü-*** *"kadınların çiftleşmeye iştahlanması"* (KTS 159)

**teslim ol-** "kadın, bir erkeğe kendini vermek" (TÜS 2337)

Kadının cinselliğinin sınırlarını çizen ve kadındaki cinsel isteği örtülü bir şekilde anlatan atasözleri de tespit edilmiştir:

**çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte** "Çocuğu kucağına almadan, beşikte yatarken sev; kocana karşı olan sevgini de başkalarının yanında değil, döşekte göster, anlamında bir söz"(ATDS)

**yemeksiz katlanur ersiz katlanmaz** "bir kadın açlığa katlanabilir ama erkeksizliğe katalanamaz, anlamında bir söz"

***yemeksiz katlanur, katlanmaz ersiz*** */ veli er istemez k'ola hünersiz. (Şeh. Ş. XVI. 821)* "Açlığa dayanabilir ancak erkeksizliğe dayanamaz, üstelik erkeğin de hünersiz olmasını istemez." (TSIV 2353)

### II.3.3.7. Kadında Cinsel Yönelimin Anlatılmasıyla İlgili Sözler

Kadında heteroseksüel (karşı cinse duyulan) cinsel yönelim dışında görülen homoseksüel (kendi cinsine duyulan) cinsel yönelimi, homoseksüel yönelimi olan kadınları ve bu ilişki biçimini adlandırmak için kullanılan sözler şunlardır:

**ablacı** "kendi cinsinden kimselerle cinsel ilişkide bulunan kadın, sevici" (TÜS 5)

**ablacılık** "sevicilik" (TÜS 5)

**lezbiyen** "kendi cinsinden kimselerle cinsel ilişkide bulunan kadın, sevici" (TÜS 1584)

**lezbiyenizm** "sevicilik" (TÜS 1584)

**lezbiyenlik** "sevicilik"

> *"Mektep kaçkınımsı hâlleri, aşırı neşeleri, Roksan'la aralarında* ***lezbiyenlik*** *gibi şeyler bile düşündürebilir." - H. Taner* (TÜS 1584)

**sevici** "kendi cinsinden kimselerle cinsel ilişkide bulunan kadın, ablacı, lezbiyen" (TÜS 2081)

> ***sevici*** *"hemcinsini sevmek meyl-i şenî'ine tâbi (karı)"* "hemcinsini sevmeye meyleden kadın" (KT 1062)

**sevicilik** "sevici olma durumu, ablacılık, lezbiyenlik, lezbiyenizm" (TÜS 2081)

> ***sevicilik*** *"kadınların hemcinslerini sevmek meyl-i şenî'i"* "kadınların hemcinslerini sevmeye kötü meyli" (KT 1062)

### II.3.3.8. Kadın-Erkek İlişkilerinde Kadına Bakışla İlgili Sözler

Kadın erkek ilişkileri toplum tarafından belirlenmiş pek çok rol, tutum ve davranış ögesi içerir. Kadın ve erkek toplum tarafından kendisine öğretilen roller içerisinde hem kendisine bir kimlik bulur hem de karşı cinsle olan ilişkilerini şekillendirir. Bilgin, geleneksel ataerkil toplumlardaki sosyo-kültürel değerlerde ve anlamlandırmalarda "iyi kadın" ya da "kadının iyisi"ne veya "kötü kadın" ya da "kadının kötü"süne atfen ifade edilen söylemlerin kadının toplumsal alandaki konumunun, bedeninin ve cinselliğinin toplumsal olarak inşa edildiğine ilişkin bilgileri bize verdiğini ifade etmektedir. Ona göre sosyal yaşamda kadına, bedenine ve cinselliğine ilişkin bu söz konusu anlamlandırmalar; kültürel, geleneksel, ekonomik ve dinî olgular tarafından yaratılmakta ve sonraki kuşaklara intikal ettirilmektedir (Bilgin 2016: 224).

Kadın için çizilen bu sınırlılıklar genel olarak namus kavramı içerisinde değerlendirilmiş, toplumun koyduğu sınırlar içerisinde hareket eden kadınlar namuslu, ağırbaşlı, edepli olarak nitelenirken sınırların dışında hareket eden kadınlar namussuz, hafifmeşrep, edepsiz sayılmışlardır.

Kadın erkek ilişkileri çerçevesinde ve toplum içerisindeki hareketlerine göre kadını değerlendirirken onunla ilgili toplumun olumlu ve olumsuz yargılar geliştirdiği görülmektedir. Kadını bir nevi davranışlarına göre yargılamakla ilgili olan bu sözlerin *Toplumda Kadın Cinsiyeti Algısıyla İlgili Sözler* arasında da değerlendirilmesi mümkünse de konunun namus ve cinsellikle ilişkisi göz önünde tutularak bu bölümde ele alınması daha uygun görüldü.

Toplum içerisinde kadınları erkeklerle ilişkileri üzerinden değerlendiren sözlerle kadınların karşı cinsle olan ilişkilerinde toplum tarafından kabul edilen özellikleri ile kabul görmeyen, olumsuzlanan özelliklerini ifade eden sözler tespit edilmiştir. Konuyla ilgili sözler, erkeklerin ilgisini üzerine çeken cezbedici kadınlar, erkekler karşısında ve toplum içerisinde rahat davranan kadınlar, erkeklerle ilişkilerinde ve toplum içerisinde toplum kurallarına uygun davranan kadınlar olmak üzere üç bölümde ele alınmıştır.

#### II.3.3.8.1. Erkeklerin İlgisini Üzerine Çeken Kadınlarla İlgili Sözler

Kadının ikinci planda konumlandığı toplumsal bir düzende erkek tahakkümünün ön plana çıktığı ve toplumsal kodların bu konumlandırışa göre düzenlendiği görülmektedir. Türk, ataerkil gelenek tarafından oluşturulan hegemonik erkeklik kavramını erkeklerin hâkim, kadınların tabi durumda olduğu ve ataerkil düzenin meşruluğunu temellendiren toplumsal cinsiyet pratiğinin inşa durumu olarak tanımlamaktadır (Türk, 2008:121). Hakimiyet ve tabiiyet ilişkisinin sürdüğü toplum düzeninde kadınların kendisinin bile, eril tahakkümün onları tâbi tuttukları konumlarını ve pratiklerini onayladığını ve bu anlayışla oluşan toplumsal kodların sürekli olarak yeniden üretildiğini ifade eden Bilgin ise bu durumun da kadının ikincil durumda konumlanmasına yol açtığını belirtmektedir. Hatta bu konumlanmanın daha çok beden üzerinden yürütülerek kadına sosyalleşme sürecinde bedenini nasıl kullanması, algılaması ve nasıl davranması gerektiğinin öğretildiğini de ifade eden Bilgin, kadının bu ikincil, itaatkâr, baştan çıkarıcı, ayartıcı, erkeğin bakışına sunulan ve beğendirilmesi gereken bedensel konumuna göre giyindiği, yürüdüğü, konuştuğu, davranış ve tutum sergilediği ve cinsel pratiklerde bulunduğu görüşündedir. Günümüzde kadının kendisini daha çok bedeni üzerinden ifade etme

kaygısının arka planında modern toplumlarda "baştan çıkarma"nın kadın için "doğal tutum" olarak toplum tarafından kabul edilmesinden, güçlendirilmesinden veya yönlendirilmesinden kaynaklandığını da ileri sürer (Bilgin, 2016:225).

Söz varlığına bu açıdan bakıldığında kadının bir cazibe unsuru olarak görüldüğü, kadının bu cazibeyi kullanan, erkeklerin ise bu cazibeden etkilenen konumunda olduğu görülmektedir. Erkeği elde etmek veya onun beğenisini kazanmak için kullanılan bu güç, aynı zamanda kadın bedeni üzerinde erkek tasarrufunu da güçlendirmektedir. Erkeği elde edebilmek veya onun beğenisini kazanmak için naz yapan kadın, erkek tarafından elde edilebilmek için kendini geri çekerken aslında bir yandan da kendi üzerinde onun egemenliğini de tanımaktadır. Kadının şuhluğu, cezbediciliği kadar nazı da erkeği kendine çekmek, beğenilmek arzusuyla yapılan bir davranış biçimidir. Kadına biçilen, öğretilen ve ondan beklenen bu davranış biçimi ile ilgili olarak Türkçenin söz varlığında tespit edilen sözler şunlardır:

**bakımı ucuz tadımı kız** "bakması ucuz [kolay], tatması pahalı kızlar"

> *oturdı ol fitne gözlü kızlar ile/* ***bakımı ucuz tadımı kızlar*** *ile* "O fitne gözlü, bakması ucuz ama tatması pahalı kızlarla oturdu." (ŞHŞ 1196)

**cazibe** "çekicilik"

> ***cazibe*** *"İnsanın gönlünü cezbeden hassa, dil-rübâlık: O kadar güzel değil ise de fevkalâde bir* ***cazibesi*** *vardır."* (KT 167)
>
> ***cazibe*** *"çekicilik"* (TÜS 447)

**cazibeli** "alımlı"

> ***cazibeli*** *"hâssa-i câzibesi olan, herkesin gönlünü çeken, celbeden, dil-rübâ, dil-keş, sevimli: Pek* ***cazibeli*** *bir kızdır."* "cazibe özelliği olan, herkesin gönlünü çeken, sevimli" (KT 167)

**cilve** "1. salınarak gezme"

> *seyr idelden* ***cilve****-i naḫl-i ḫırâmânuŋ senüŋ* "Senin yani o fidan boylu güzelin salınarak gezmesini seyrettikten beri..."" (BDS I G268/2, s. 197)
>
> "2. işve, naz"
>
> *nedür bu* ***cilveler*** *bu şîveler bu kâmet-i bâlâ* "Bu cilveler, bu işveler ve bu uzun boy nedir [böyle]?" (BDS I G6/1, s. 197)

***cilve*** *Ar. "dilberâne va'z u hareket, nâz:* ***Cilve*** *tabiî olduğu vakit ne kadar şirin ise ca'lî olduğu vakit de o kadar soğuk ve tatsız olur."* "Dilber gibi konuşma ve hareket, naz. Cilve doğal olduğu zaman ne kadar şirin görünürse yapmacık olduğunda da o kadar soğuk ve tatsız olur." (KT 181)

***cilve*** *"hoşa gitmek için yapılan davranış, kırıtma, naz", "Romantik devirlerde bu nevi* ***cilvelere*** *aşk mâni olurdu, şimdi de kültür." - P. Safa* (TÜS 466)

**cilve-ger** "cilveli, nazlı"

***cilve-ger*** *"cilve eden, cilvesi yakışan, cilveli, nazenin"* (KT 181)

**cilve-kâr** "cilveli, nazlı"

***cilve-kâr*** *"cilve eden, cilveli, nazenin"* (KT 181)

**cilve-nümâ** "cilve yapan"

***cilve-nümâ*** *"cilve gösteren"* (KT 181)

**cilve-sâz** "cilve yapan"

***cilve-sâz*** *"cilve eden, cilve-ger, nazenin."* (KT 181)

**çepirdeklik** "naz, işve, hafifçe hareket"

*el-idlalü (Ar.) "sevdiğine dayanıp küstahlık ve* ***çepirdeklik*** *eylemek"* "el-idlalü: sevdiğine güvenip küstahlık ve naz yapmak" *(Terceman. XV. 39-2)* (TSII 859)

*es-sefahe (Ar.) "hiffet-i hareket ve* ***çepirdeklik****"* "es-sefahe: hafifçe hareket ve naz" *(Terceman. XV.)* (TSII 859)

**dilber-i 'ayyâre** "âşığı baştan çıkaran, ayartan dilber"

*biri ol* ***dilber-i 'ayyârelerden*** */ şeker-leblerden ü meh-pârelerden* "Biri o âşığı ayartan dilberlerden, tatlı dudaklılardan ve ay yüzlülerden..." (ŞHŞ 5280)

**eda** "naz, işve"

*"Giyimi kuşamı tepeden tırnağa Paris modası ya, nazı* ***edası*** *hiç aşağı kalmıyor ki!" - A. İlhan* (TÜS 753)

**edalı** "tavırları hoş olan, nazlı, işveli" (TÜS 754)

**fettan** "gönül ayartıcı, cilveli"

*"Avuç avuç bu **fettan** kadına para dökerler de doktora on kuruş vermeyi çok görürler." - E. İ. Benice.* (TÜS 865)

**fettanca** "1. fettan gibi, 2. fettana uygun bir biçimde" (TÜS 865)

**fettane** "cilveli, gönül alıcı (kadın)"

*"O öyle bir **fettanedir** ki pisliği, rüküşlüğü bile yakışır haspaya ... güzelliğine, inceliğine halel getirmez." - H. Taner.* (TÜS 865)

**fettanlaşma** "fettanlaşmak işi" (TÜS 865)

**fettanlık** "fettan olma durumu" (TÜS 865)

**işve (~'işve)** "kadınların ilgi çekmek, gönül çelmek için takındıkları hoş, aldatıcı tavır, kırıtma, naz, cilve, eda"

*nedür bu ḫandeler bu **'işveler** bu nâz u bu istignâ* "Nedir bu gülmeler, bu işveler, bu naz ve tenezzül etmemeler." (BDS G6/1)

*"Yelpaze çevrilir gibi birden dönüşleri, **işveyle** devriliş, saçılış, örtünüşleri..." - Y. K. Beyatlı.* (TÜS 1229)

**işveli** "nazlı, cilveli, edalı, şivekâr"

*"Utangaç ve arzulu, tedirgin ve **işveli**, yorganı hızla açarak kaydı altına." - Ç. Altan.* (TÜS 1229)

**işvelilik** "işveli olma durumu" (TÜS 1229)

**kaŋlışlı** "nazlı"

*amma ol ki katır **kaŋlışlu** ve eşşek cümbüşlüdür, oldur ki köprü geçmez katır gibi huyun terk etmez.* "Fakat o katır gibi nazlı, eşek gibi neşelidir. Köprüyü geçmeyen katır gibi huyunu terk etmez." *(Tibr. XVI. 220)* (TSIV 2238)

**kannış** "naz, eda, fitne, fettanlık"

*ol bed-huy-ı büzürg-**kannışa** ol pîr-i hurdegîr serzeniş yüzünden dedi...* "O kötü huylu ve pek nazlıya o her sözde incelik arayan yaşlı serzeniş ederek dedi ki..." *(Niga. Ter. XVII. 197-2)* (TSIV 2239)

**kırılış** "naz, eda, cilve, kırıtma"

*cilve, cünbüş* ***kırılış*** *kendine mahsus etvar.* "Cilve, neşe, naz, kendine mahsus tavırlar..." *(Vasıf. XIX. 79)* (TSIV 2508)

**kırılma** "yürürken salınma, nazlı yürüyüş" (TÜS 1415)

**kırınma** "kırınmak işi" (TÜS 1416)

**kırıtım** "kırıtma işi" (TÜS 1416)

**kırıtış** "kırıtma işi"

*"Albayın evlatlığı kendini göstermek için terliklerini şaplata şaplata aşırı bir* ***kırıtışla*** *geçmişti." - H. Taner.* (TÜS 1416)

**kırıtkan** "her zaman kırıtan" (TÜS 1416)

**kırıtma** "kırıtmak işi, cilve, işve"

*"O kuruntularımız, o tafralarımız, o Ermeni gelini gibi* ***kırıtmalarımız*** *pek boşuna demektir." - S. Birsel.* (TÜS 1416)

**kıvrak** "nazlı, cilveli"

***kıvrak*** *"zarif, nazlı, cilveli: Pek* ***kıvrak*** *bir kız."* (KT 647)

**kıvrak kadın** "açık giyinen ve herkesle alay eden, eğlenen kadın"

***kıvrak kadın*** *"açık yosma kıyafetli, tannaz."* (LO 237)

**maŋış** "naz ve işve ile salınarak yürüme"

*[bir] bir* ***maŋışıda*** *yüz letâfet/yok yok ki saçıp cihânga âfet* "Salına salına yürüyüşünde yüz letafet vardır; hayır hayır, cihana afet saçmaktadır." (NS 174a/2474, s. 763)

**naz** "cilve, eda"

*"Nazeninler* ***naz*** *eder de nazlanır."* (LO 286)

***naz*** *"1. kendini beğendirmek amacıyla yapılan davranış, cilve, eda. 2. isteksiz gibi görünerek yalvartmak amacıyla yapılan davranış. "Çok* ***naz*** *âşık usandırır.", 3. şımarıkça davranış"* (TÜS 1755)

**nazın nazın** "nazlı nazlı"

*yürü ey şeh* ***nazın nazın*** "Yürü ey şah nazlı nazlı." *(Saz. Köroğlu. XVI. 44)* (TSIV 2829)

**naz yükü** "çok nazlı"

***naz yükü*** *cevr kânı dil-firib* "Çok nazlı, cevrin madeni ve [âşığın] gönlünü aldatan [güzel]" *(Selâman. XVI. 146)* (TSIV 2829)

**nazenin (~ nâzenîn)** "cilveli, nazlı, nazik"

*berî oldum Fuzûlî gayrdan ol dil-rübâ ancak/ enîsüm mûnisüm yârum nigârum* ***nâzenînümdür*** "Ey Fuzuli! Her şeyden vazgeçtim ancak o gönül alan benim dostum, yârim, güzel ve nazenin sevgilimdir." (FDŞ G77/9, s. 215)

***nazenin*** *"nazlı, sevgili"* (LO 769)

***nazenin*** "1.cilveli, nazlı, 2. narin, ince yapılı, 3. şımarık, nazlı yetiştirilmiş"

*"Gelgelelim bu* ***nazeninim****, gümrük kolcularıyla fingirdemeye başlamış." - R. N. Güntekin.* (TÜS 1755)

**nazeninlik** "nazenin olma durumu" (TÜS 1755)

**sevdacı** "sevgi düşkünü"

*"Gönül alıcı, civelek ve* ***sevdacı*** *bir kızdır." - B. Felek.* (TÜS 2080)

**sevdacılık** "sevdacı olma durumu" (TÜS 2080)

**şuh** "neşeli ve serbest (kadın)"

***şuh*** *"Şen ve harekâtında serbest, nazlı, şiveli ve oynak: Dilber-i şûh, şuh meşrepli."* (KT 1136)

***şuh*** *"neşeli ve serbest (kadın)", "O kadar oynak, o kadar* ***şuh****, o kadar cana yakın kadındı." - Y. K. Karaosmanoğlu.* (TÜS 2232)

**şûh-çeşm** "şuh bakışlı"

***şûh-çeşm*** *"bakışı serbest ve cazibeli"* (KT 1136)

**şûh-meşreb** "şuh tavırlı, tavrı nazlı"

***şûh-meşreb*** *"tavır ve hâli nazlı"* (KT 1136)

**şûhî** "şuh olma durumu"

***şûhî*** *~ şûhluk "naz, şive, serbest ve nazlı hareket"* (KT 1136)

**şuhluk (~şûhluk)** "şuh olma durumu"

*şûhî ~* ***şûhluk*** *"naz, şive, serbest ve nazlı hareket"* (KT 1136)

***şuhluk*** *"şuh olma durumu"* (TÜS 2232)

**vamp** "erkekleri peşinde koşturan, aşırı tavır, kıyafet veya makyajıyla bakışları üzerinde toplayan, baştan çıkarıcı kadın" (TÜS 2467)

Bu konuyla ilgili fiiller ise şunlardır:

**avag kıl-** "nazlanmak"

*nâz kıldı tişi, avag kıldı tişi* "Kadın naz yaptı, nazlandı." (ME 168/1)

**cilveler eyle-** "salına salına gezinmek"

*yine tâvûs-sıfat* ***cilveler eyler*** *sünbül* "Yine sümbül tavus gibi salına salına gezer." (BDS I K24/16, s. 198)

**cilve vur-** "cilve yapmak, cilve ile kendini göstermek"

*giyerven Sidre gibi sebz hil'at /* ***ururven cilve*** *çün tavus-ı cinnet* "Sidre ağacı gibi yeşil elbise giyerim ve cennetteki tavus gibi cilve yaparım." *(Hüs Dil. XVI. 198)* (TSII 773)

**fettanlaş-** "fettan bir duruma gelmek"

*"Karşımda* ***fettanlaşmış****, pervasız bir hâl takınmış başka bir kadın." - N. Cumalı.* (TÜS 865)

**kılınçlan-** "(kadın) nazlanmak"

*öküş kılınçlanma* "Çok kırışma, nazlanma." (DLT III/374)

**kılnu bil-** "nazlanmak, nazlanarak kendini sevdirmek"

***kılnu*** *bilse kızıl kedher, yaranu bilse yaşıl kedher* "Kendini sevdirmeyi bilse kırmızı giyer, yaranmayı bilse yeşil giyer." *Kadın güzel görünmeyi, iyi geçinmeyi bilirse kırmızı ipekli kumaş giyer, naz etmeyi, kırıtmayı bilirse yeşil giyer. Bu sav iyiliğe ermek için güzel geçinmekle emrolunan kadına söylenir.* (DLT I/394)

**kırın-** "1. yürürken salınmak, 2. oynamak, raks etmek" (TÜS 1416)

**kırıt-** "hoş görünmek çabasıyla cilveli davranışlarda bulunmak"

*"Biraz **kırıttı**, çekildi gitti." - H. C. Yalçın.* (TÜS 1416)

**kuyruk salla-** "yaltaklanmak" (TÜS 1549)

**naz et-** "nazlanmak" (TÜS 1755)

**nâz kıl-** "nazlanmak, naz etmek"

***nâz kıldı** tişi, avag kıldı tişi* "Kadın naz yaptı, nazlandı." (ME 168/1)

*bezenip bir karı ẖatun tişi az/ boyap saçın karaga köp **kılur nâz*** "Dişi az yaşlı bir kadın süslenip saçını karaya boyayıp çok naz eder." (GT 136a/8)

**nazlan-** "kolayca gönlü olmamak, ısrar beklemek" (TÜS 1756)

Kadının erkeğin ilgisini üzerine çekmesi ve cinselliğin başlatıcısı olarak görülmesiyle ilgili atasözleri ise şunlardır:

**dişi yalanmazsa erkek dolanmaz** "Kadın istek göstermezse, yüz vermezse erkek onun peşine düşmez, anlamında bir söz." (ATDS)

**dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez** "Kadın istek göstermezse, yüz vermezse erkek onun peşine düşmez, anlamında bir söz." (ATDS)

### II.3.3.8.2. Toplumda Davranışları Hoş Karşılanmayan Kadınlarla İlgili Sözler

Toplum içindeki davranışları ve erkeklerle ilişkileri toplumsal kuralların ve toplumunun kadına çizdiği rollerin dışında olan, rahat, şuh ve erkeklerle cinsel ilişki konusunda normların dışında davranan kadınların toplum tarafından hoş karşılanmadığı, onları niteleyen ve adlandıran sözlerden anlaşılmaktadır. Kadın bedeni, erkek egemen toplumlarda her ne kadar cinsel bir obje olarak algılansa da bu objenin sınırları da yine toplum tarafından çizilmekte ve çizilen bu sınırlar içerisinde cinselliğin veya kadın kimliğinin ortaya konması beklenmektedir. Bu sınırların dışında davranan kadınlar ise hoş karşılanmamaktadır.

Bu konuyla ilişkilendirilebilecek bir alan da evlilik dışı cinsel ilişkilerde bulunan kadınlardır. Bunu bir meslek veya yaşantı biçimi hâlinde sürdüren kadınlarla ilgili sözler *Toplumca Onaylanmayan Cinsel İlişkilerde Kadın* bölümünde ele alındı. Zira bu sözlerde cinsel ilişkiler anlam bakımından ön planda yer almaktadır. Bu bölümde

değerlendirilen sözlerde ise anlam bakımından cinsel birliktelik kurulup kurulmadığı net olmamakla birlikte bu tür birlikteliklere yatkın veya davranışlarının bu tür birlikteliklere davet edici olduğu düşünülen kadınlarla ilgili sözlere yer verilmiştir. Ayrıca cinsel bir ilişki maksadı taşımasa da erkeklerle olan ilişkileri toplumun kendisi için çizdiği sınırların dışına çıkan kadınlarla ilgili sözler de bu bölümde ele alınmıştır.

**açık** "iffet bakımından rahat davranan kadın"

> ***açık*** *"perdesiz, iffet hususunda lâubalî: Falan kadın* ***açıktır****,* ***açık*** *meşrepli."* (KT 26)

**açıklık** "iffet bakımından rahat davranan kadın"

> ***açıklık*** *"iffet hususunda lâubalîlik: Bu kadının* ***açıklığı*** *malûmdur."* (KT 26)

**açık saçık** "yüz kızartıcı, edepsiz, müstehcen, cinsel çağrışım yüklü (söz, anlatım)" (TÜS 19)

**açık saçıklık** "açık saçık olma durumu" (TÜS 19)

**alüfte** "iffetsiz, oynak, cilveli (kadın)"

> ***alüfte*** *"alışık, aşüfte"* (LO 547)
>
> ***alüfte*** *"aşk ve sevdadan şeydâ ve mecnûn olan, aşüfte" = s. Tr. "Namussuz karı, fahişe."* (KT 53)
>
> ***alüfte*** *"iffetsiz, oynak, cilveli (kadın)", "Onların aftosuna hanımefendi derler, bizim paçozumuzun adı ya* ***alüftedir*** *ya şıllık." - A. Gündüz* (TÜS 109)

**âlüftegân** "açık karılar" (LO 547)

**alüftelik** "alüfte olma durumu" (TÜS 109)

**aşüfte** "oynak, açık saçık kadın, kokot"

> ***aşüfte*** *"meftun, şeyda, çıldırırcasına âşık, meftun. = Tr. Açık meşrepli, oynak, namusu meşkûk (karı)."* (KT 76)
>
> ***aşüfte*** *"oynak, açık saçık kadın, kokot", "Fingir fingir* ***aşüftelerin*** *canı koca istiyor." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 178)

**aşüftelik** "aşüfte olma durumu" (TÜS 178)

**elekçi** "hafif meşrep kadın"

***elekçi*** *"eleği yapanlardan kinaye, pejmürde-hâl, açık, saçık, açık meşrep"* (LO 133)

***elekçi*** *"açık saçık ve namusu şüpheli (kadın)"* (KT 297)

**eteği düşük** "pasaklı veya düşkün (kadın)" (TÜS 828)

**eteğine eğri** "iffetsiz, kötü (kadın)" (TÜS 828)

**eteğine pis** "aşırı cinsel arzu duyan, şehvetli, tatmin olmayan" (TÜS 828)

**fıkır fıkır** "cilveli, oynak"

*"Karısının **fıkır fıkır** gençliğini, coşkulu sevincini düşünüp somurtuyor olabilirdi." - B. Günel.* (TÜS 866)

**fıkırdak** "cilveli, oynak (kadın, kız)" (TÜS 866)

**fıkırdaklık** "fıkırdak olma durumu" (TÜS 866)

**fıkırdama** "fıkırdamak işi" (TÜS 866)

**fıkırdatma** "fıkırdatmak işi" (TÜS 866)

**fıkırdayış** "fıkırdama işi" (TÜS 866)

**fırtık** "fingirdek, oynak"

*kız kaç yanımda vızlama sivrisinek gibi/ fing urma iki yanına **fırtık** köçek gibi*
"Kız kaç, yanımda sivrisinek gibi oynama. Oynak köçek gibi iki yanına fink atma." *(Vasıf XIX. 48)* (TSIII 1606)

**fingirdek** "aşırı derecede oynak ve kırıtkan, cilveli (kadın)" (TÜS 878)

**fingirdeklik** "fingirdek olma durumu" (TÜS 878)

**fingirdeme** "fingirdemek işi" (TÜS 878)

**fingirdeşme** "fingirdeşmek işi" (TÜS 878)

**fink** "hiçbir şeye aldırmadan gönlünce gezip eğlenmek" anlamına gelen fink atmak sözünde geçer"

*"Senin derdin İstanbullarda **fink atmak**, ben buna aracı olamam." - A. Ağaoğlu*
(TÜS 878)

**haspa** "kızlara, kadınlara şaka veya alay yollu söylenen bir söz"

*"**Haspa** orada rahat durmamış." - R. H. Karay* (TÜS 1054)

**haspam** "yakıştırılamayan nitelikler taşıyan kadın veya kızlar için kullanılan bir söz" (TÜS 1054)

**hiffet-meşreb** "iffetsizlik, açıklık" (KT 458)

**hiffet-mizâc** "hoppalık" (KT 458)

**iffetsiz** "iffetini korumayan, silisiz" (TÜS 1153)

**iffetsizlik** "iffetsiz olma durumu, silisizlik" (TÜS 1153)

**kançık** "bir kadına söverken kullanılan ve 'dişi köpek' anlamına gelen bir söz"

***kançık**: Dişi köpek. Bir kadına sövüldüğü zaman dişi köpeğe benzetilerek "**kançık**" denir.* (DLT I/475)

**kırnak** "cilveli, oynak (kadın)" (TÜS 1421)

**kokot** "aşüfte"

*"Parisli **kokot** zilzurna sarhoş." - N. F. Kısakürek* (TÜS 1458)

**kokotluk** "kokot olma durumu" (TÜS 1458)

**malın gözü** "iffetsiz" (TÜS 1615)

**murrançlık** "iffetsizlik" (KTS 188)

**müsait** "flört etmeye hazır olan, kolayca flört edebilen (kadın)" (TÜS 1731)

**naylon kız** "1. çağdaş, modern kız. 2. gerçekte olması gerektiği gibi davranmayan kız" (TÜS 1755)

**oynak** "davranışları ağırbaşlı olmayan, oynak, şuh (kadın veya kız)"

***oynak** işler "oynak kadın"* (DLT I/120)

***oynak** "şuh, şîve-kâr, namusu şüpheli"* (KT 941)

***oynak** "davranışları ağırbaşlı olmayan (kadın veya kız)" , "Bu, otuz yaşlarında çenebaz ve **oynak** bir duldu." - R. N. Güntekin.* (TÜS 1828)

**oynakça** "1. biraz oynak"

*"**Oynakça** davranış."* (TÜS 1829)

"2. oynağa yakışır bir biçimde"

*"**Oynakça** davranıyor."* (TÜS 1829)

**oynaklık** "1. oynak olma durumu" (TÜS 1829)

***oynaklık** "şuhluk, şivekârlık, açık meşrep"* (KT 941)

"2. oynakça davranış"

*"Kadınlarında ne bir **oynaklık**, erkeklerinde ne bir haşarılık." - R. H. Karay.* (TÜS 1829)

**perdesiz** "namussuz, iffetsiz"

***perdesiz** "namussuz, ırzsız, iffetsiz, hayasız"* (KT 967)

**perdesizlik** "namussuzluk, iffetsizlik"

***perdesizlik** "namussuzluk, hayasızlık"* (KT 967)

**silisiz** "iffetsiz" (TÜS 2112)

**silisizlik** "iffetsizlik" (TÜS 2112)

**şıllık** "aşırı ve bayağı biçimde süslenip boyanmış kadın"

***şıllık** "pek bayağı surette süslenip sürtük gezen (karı)."* (KT 1129)

***şıllık** "aşırı ve bayağı biçimde süslenip boyanmış kadın"* (TÜS 2221)

**şırfıntı** "seviyesi düşük, bayağı (kadın)"

*"Raba **şırfıntısını** ballandıra ballandıra methetti." - E. E. Talu.* (TÜS 2222)

**ter-dâmen** "iffetsiz, eteği kirli"

*gül gibi **ter-dâmene** teşbîh iden kimdür seni/ yâsemen gibi cihânda alnuŋ açuk yüzüŋ ag* "[Ey sevgili!] Gül gibi iffetsize seni benzeten kimdir? Hâlbuki senin bu cihanda yasemin gibi alnın açık, yüzün ak." (BDS II G227/3, s. 904)

**yeğniceklik** "hafif meşreplik"

*hardâb (Ar.) "**yeğniceklik**"* "hardâb: hafif meşreplik" *(Bab. XVI. 2, 81)* (TSVI 4484)

**yelli** "işveli, fıkırdak" (TÜS 2568)

**yelloz** "hafif meşrep kadın"

***yelloz** "fenalığa mail karı, rüzgâra uçan çapkın karı"* (LO 421)

***yelloz*** *"hava ve hevese tabi hafif mizaçlı ve açık meşrepli karı"* (KT 1323)

***yelloz*** *"ahlaksız, hafif meşrep, şıllık (kadın)", "Gülsüm adında, suratsız,* ***yelloz*** *bir kız bulmuştu." - E. E. Talu* (TÜS 2568)

**yırtık** "utanması, çekinmesi olmayan"

*"Becerikli,* ***yırtık*** *bir kız değil ki mağazalarda iş arasın, bulsun." - P. Safa.* (TÜS 2595)

**yırtılmış** "yırtık, utanmaz" (TÜS 2595)

**yollu** "kolayca elde edilen kadın" (TÜS 2605)

**yosma** "şen, güzel, fettan (genç kadın)"

***yosma*** *"zarif kıyafetli, edalı işveli, işve-kâr."* (KT 1338)

***yosma*** *"zarif kıyafetli, edalı, işveli. İki dirhem bir çekirdek* ***yosma****."* (LO 430)

***yosma*** *"şen, güzel, fettan (genç kadın)", "Bir* ***yosma*** *geçiyor kaldırımdan / Küfürler, şarkılar, türküler, laf atmalar" - O. V. Kanık.* (TÜS 2609)

**yosmalık** "yosma olma durumu, yosmaca davranış"

***yosmalık*** *"Zarafet, eda."* (LO 430)

***yosmalık*** *"Zerafet, eda, işve."* (KT 1338)

*"Rüştiye mezunu, okuryazar ve iyi kanun çalarmış. Kendine mahsus bir* ***yosmalığı*** *varmış." - H. E. Adıvar.* (TÜS 2609)

**zilli** "edepsiz, eli maşalı, şirret (kadın)" (TÜS 2660)

Bu konuyla ilgili tespit edilen fiillerse şunlardır:

**açılıp saçıl-** "kadın eskisine göre ölçüsüz davranışlarda bulunmaya başlamak" (TÜS 20)

**ekekle-** "kadını ahlaksızlıkla itham etmek"

*er uragutnı* ***ekekledi*** "Adam karısına sövdü, onu kötülüğe nispet etti." (DLT I/306)

**fıkırda-** "cilvelenmek"

*"Ben kapıdan çıkarken iki genç* ***fıkırdayarak*** *arkamdan bakıyor." - Y. Z. Ortaç.* (TÜS 866)

**fıkırdat-** "cilve yapmasına sebep olmak" (TÜS 866)

**fing ur-** "fink atmak"

> *kız kaç yanımda vızlama sivrisinek gibi/* ***fing urma*** *iki yanına fırtık köçek gibi.* "Kız kaç, yanımda sivrisinek gibi oynama. Oynak köçek gibi iki yanına fink atma." *(Vasıf XIX. 48)* (TSIII 1608)

**fingirdeş-** "karşılıklı fingirdemek" (TÜS 878)

**fink at-** "hiçbir şeye aldırmadan gönlünce gezip eğlenmek"

> *"Senin derdin İstanbullarda* ***fink atmak****, ben buna aracı olamam." - A. Ağaoğlu* (TÜS 878)

**frikik ver-** "göğüs, bacak gibi vücudun belirli bölümlerini, bilerek veya bilmeyerek gereğinden fazla açarak göstermek" (TÜS 892)

**göster-** "saklamamak, meydana koymak"

> "*Kadın başını* ***göstermez.***" (KT 392)

**gözük-** "kendini göstermek, kaçmamak"

> ***gözük-*** *"kendini göstermek, çıkmak, kaçmamak: O kız elimde büyüdüğü için bana* ***gözüküyor.****"* (KT 395)

**kaşarlan-** "1. bir işte, bir hareketle çok deneyim kazanmak" (TÜS 1346)

> "2. hoşa gitmeyen bir harekete veya bir işe alışarak artık ondan üzüntü duymaz olmak" *"Bu vadideki* ***kaşarlanmış*** *idmanlarına rağmen onları da ara sıra atlatanlar bulunur." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 1346)

### II.3.3.8.3. Toplumda Davranışları Onaylanan Kadınlar ve Namus Algısıyla İlgili Sözler

Toplumda bireyin sahip olması arzu edilen genel ahlak kuralları ile ilgili bir kavram olan namus olgusu kadın erkek ilişkileri bağlamında da bir anlam ifade etmektedir. Hatta toplumda daha çok bu manası ile ön plana çıkmakta, akla gelen ilk anlamı da cinsellikle ilişkilendirilmektedir. Toplumda cinsellikle ilgili namus algısının söz varlığımızdaki yansımaları incelendiğinde bunun daha çok kadın bedeni üzerinden inşa edildiği görülmektedir. Kadın erkek ilişkilerinde toplum kurallarına uygun davranan kadınlar övülmekte, namuslu ve iffetli olarak nitelenmektedir. Ancak bu alanla ilgili

namus kavramı erkeklerle çok da ilişkilendirilmemektedir. Elbette erkekten de namuslu olması beklenmekte ancak bu durum kadınınki gibi denetlenen, hesap sorulan bir alana taşınmamaktadır. Ayrıca erkekle ilgili namus genellikle dürüstlük, adil ve güvenilir olma gibi kavramları çağrıştırmaktadır. Erkek kendi namusunun sahibi ve koruyucusudur. Bir başkasının ona müdahalesi beklenmemektedir. Yani erkek bedeni cinsel anlamda korunan, sakınılan bir alan olarak söz varlığında karşımıza çıkmamaktadır. Erkek, yakını olan kadınların bedeninin koruyucusu sayılmakta, bu nedenle de kadın bedenine yabancı bir erkeğin müdahalesi erkeğin mülkiyet alanına bir saldırı olarak algılanmaktadır. Kadının namusunun koruyucusu, bekçisi, sahibi veya kirleticisi yine bir erkek olmaktadır. Kadın kendisinin ve tabii ki ailesindeki bireylerin namusunu koruyan, kabul görmeyen cinsel ilişkilere girmeyen, temiz, yüzü sulu, alnına kir getirmeyen, namusu olan bedenini kirletmeyen veya başkaları tarafından kirletilmeyen kişi olduğu sürece övülmektedir. Tam tersi bir davranış ise yerilmekte, böyle kadınlar ötekileştirilmekte veya dışlanmaktadır. Buradan yola çıkarak metinlerde karşılaşılan ifadelerde kadının en temel görevlerinden birisinin namusunu korumak olduğu söylenebilir. Toplumca onaylanan ve onaylanmayan cinsel ilişkilerde kadının durumuyla ilgili söz varlığı ilgili bölümlerde değerlendirildi. Bu nedenle burada genel olarak namus kavramını anlatan ifadeler ve bunların kadınla nasıl ilişkilendirildiği üzerinde duruldu. Kadınların toplum normlarına uygun davranışlar göstererek karşı cinsle ilişkilerinde belirlenen ölçüler içinde davranmaları övülen, tasvip edilen bir durum olmuştur. Bu durumdaki kadınlara genel ahlak ve namus kurallarına uygun davrandıkları için *iffetli*, *namuslu* gibi nitelikler yüklenmiştir. Bunların söz varlığına yansıması ise şu şekildedir:

**afife (~ ‘afîf)** “iffetli, namuslu”

> ***‘afîf*** *“iffetli, namuslu”* (KTS 3)
>
> *ikincisi oldur kim ‘avret* ***‘afife*** *olur gendü nefsini tabîbe ‘arz idemez* “İkincisi odur ki kadın utangaç olur ve kendini hekime açıkça ifade edemez.” (CH P102b 6)
>
> ***afife*** *“namuslu, ırzlı, ırz ve namus perdesi olan: Afife bir kadın.”* (KT 30)

**ayıbsız tişi** “ayıpsız, iffetli kadın”

***ayıbsız tişike*** *er/ boynın sumış kerek/ ol andag tüzün birle/ tiriglik kılmış kerek* "Ayıpsız, iffetli kadına erkek/ Boynunu eğmek gerek/ Öyle dürüst bir insan ile/ Hayat sürmek gerek" (ETŞ 33. metin/17-20)

**dûşîze** "el değmemiş kız, bakire"

*er elin tutmamış* ***dûşîze*** *kızlar* "Bir erkeğin elini tutmamış bakire kızlar." (ŞHŞ 1202)

**ehl-i ırz** "namuslu"

***ehl-i ırz*** *"namuslu, afif"* (KT 477)

**ehl-i perde** "namuslu"

***ehl-i perde*** *"namuslu, ehl-i ırz"* (KT 966)

**er elin tutmamış** "namuslu kız"

***er elin tutmamış*** *dûşîze kızlar/ akar sudan turu pakîze kızlar.* "Erkek eline tutmamış bakire kızlar; akar sudan duru temiz kızlar." (ŞHŞ 1202)

**etek saklayıcı** "namusunu koruyan, hayâ sahibi kadın"

*ve kendi halâlın sevici ola, arı dirlikli ve yüzü sulu ve* ***eteğin saklayıcı*** *ola.* "Ve senin karın sana âşık, yaşayışı temiz, namuslu ve hayâ sahibi olmalı." *(Kab. XV. 259)* (TSVI 4800)

**ferclerini küḑezgen tişi** "namusunu koruyan kadın"

*ferclerini* ***küḑezgen tişiler*** "namuslarını koruyan kadınlar" (TKT 33/4b3)

**hicaplı** "namuslu, iffetli"

***hicaplı*** *"ismetli, afif."* (KT 457)

**ırz** "bir kimsenin, başkaları tarafından dokunulmaması ve saygı gösterilmesi gereken iffeti"

*avrat talep edip* ***ırz*** *ve namusumuzu berbat ettiler, hatta birinin bâliga kızına kastettiklerinde…* "Bir kadın isteyip ırz ve namusumuzu kirlettiler. Hatta birinin yeni büluğa ermiş kızına kastettiklerinde..." *(Naima. XVII-XVIII. 6, 69)* (TSIV 2326)

*"Bekçiye mahalle, **ırzını**, namusunu, malını, canını tereddütsüz teslim edebilirdi." - S. Ayverdi* (TÜS 1126)

**iffet** "1. cinsel konularda ahlak kurallarına bağlılık, sililik."(TÜS 1153)

"2. namus" (TÜS 1153)

***iffet** "1. namus, ırz, perde: Kadının birinci ziyneti **iffettir**; **Ehl-i iffetten** bir kadın. 2. İrtikâptan içtinap, irtikâba tenezzül etmeyiş, istikamet, namus"* "iffet 1. Namus, ırz, örtü. Kadının birinci süsü iffettir. İffet ehli bir kadın. 2. Kötü bir iş yapmaktan çekinme, kötü bir iş yapmaya tenezzül etmeme, doğruluk, namus! (KT 488)

**iffetli** "iffetini koruyan, sili, afif, afife"

***iffetli ~ iffetlü** "1. Namus ve iffet sahibesi, ehl-i iffetten, afife, namuslu: **İffetli** bir kadın. 2. İrtikâp etmez, müstakim, haram yemez: **İffetli** memurun kadri bilinir. 3. Kadınlara elkâb olarak kullanılıp rütbeten ismetliden aşağı addolunur: Vâlide-i muhteremim **iffetlü** hanım efendiye.* "iffetli, iffetlü: Namus ve iffet sahibi olan (kadın), iffet ehli, namuslu: İffetli bir kadın. 2. Kötü iş yapmaz, doğru, haram yemeyen 3. Kadınlara lakap olarak kullanılıp derece bakımından *ismetli*'den aşağı kabul edilir. Muhterem annem iffetli hanım efendiye." (KT 488)

*"Tatlı, güzel, **iffetli** ve kültürlü idi." - T. Buğra.* (TÜS 1153)

**iffetlilik** "iffetli olma durumu" (TÜS 1153)

**ihticâb** "örtünme"

***ihticâb** "örtünme, saklanma, görünmeme, gizlenme, nikap ve perde vesaire arkasına girme"* (KT 493)

**ismet** "1. namus, iffet"

***ismet** "namus, iffet, perde: Bir kadında en ziyade ve en evvel aranılacak şey ismettir."* (KT 528)

"2. ahlak kurallarına bağlı kalma durumu, sililik" (TÜS 1209)

**ismet me'âb** "pek namuslu kadın"

***ismet me'âb*** *"namus ve iffetin istinâdgâhı hükmünde olan, pek nâmuslu kadın"* (KT 528)

**ismet- penâh** "pek namuslu kadın"

***ismet- penâh*** *"namus ve iffetin istinâdgâhı hükmünde olan, pek nâmuslu kadın"* (KT 528)

**ismetli (~ ismetlü)** "ahlak kurallarına bağlı, iffetli ve namuslu, ismet sahibi (kadın)"

***ismetli ~ ismetlü*** *"İsmet ve iffet ve namus ve perde sahibesi"* (KT 528)

*"Onun lepiska saçlarını en* ***ismetli*** *kadın başında taşıyabilirdi." - M. C. Kuntay.* (TÜS 1209)

**kaçgöç** "1. namahrem kadınların örtüsü"

***kaçgöç*** *"na-mahremlerin tesettürü"* (LO 201)

"2. dinî bir anlayışla Müslüman kadınların erkeklere görünmemeleri, bir arada oturup konuşmaktan kaçınmaları"

*"****Kaçgöç*** *zamanında bile o erkekten ürkmezdi." - R. H. Karay.* (TÜS 1255)

**kızevi naz evi** "Kız tarafı nazlı olur." anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 1436)

**eline erkek eli değmemiş ol-** "kız, namuslu olmak, anlamında bir deyim" (TÜS 777)

**mesture** "namuslu (kadın)"

*bir* ***mestûre*** *alub 'avrat idinem* "Bir namuslu (kadın) alıp eş edineyim." (MNT 59a/12)

*anuŋ bir kâni'* ***mestûre*** *'avratı varıdı* "Onun kanaat sahibi, namuslu bir karısı vardı." (MNT 49a/1)

***mesture*** *"örtülü, kapalı, gizli"* (TÜS 1663)

**muhadder (~ muhaddere)** "örtülü, iffetli, namuslu (kadın)"

***muhadder*** *"örtülü, ehl-i perde, eksik etek"* "örtülü, eksik etek" (LO 734)

***muhaddere*** *"ehl-i perde ve afif kadın: Muhadderât-ı İslâmiyye."* "örtülü ve iffetli kadın. İslam'ın iffetli kadınları." (KT 814)

**muhadderât** "örtülü, iffetli, namuslu (kadın)"

*muhaddere "ehl-i perde ve afif kadın:* ***Muhadderât****-ı İslâmiyye.*" "örtülü ve iffetli kadın. İslam'ın iffetli kadınları." (KT 814)

***muhadderât*** *"ismetli hatunlar"* (LO 734)

**namus** "bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık, iffet"

*avrat talep edip ırz ve* ***namusumuzu*** *berbat ettiler, hatta birinin bâliga kızına kastettiklerinde…* "Bir kadın isteyip ırz ve namusumuzu kirlettiler. Hatta birinin yeni büluğa ermiş kızına kastettiklerinde..." *(Naima. XVII-XVIII. 6, 69)* (TSIV 2326)

*"Fakat durup dururken, kendi yağıyla kavrulan bir genç kız* ***namusuna*** *bu kadar namussuzca iftira olur mu?" - E. İ. Benice* (TÜS 1750)

**namus cinayeti** "1. ahlak ve onuruna ters düşen bir durumdan kurtulmak için işlenen cinayet, 2. töre cinayeti" (TÜS 1750)

**nigâr-ı pâk-dâmân** "eteği temiz güzel, *mec.* iffetli, namuslu"

*yüri Rûm illerin sey it ḫurâmân eyle yanuŋca / 'alem gibi sehî kâmet* ***nigâr-ı pâk-dâmânı*** "Rum illerini onunla gez ve o alem gibi uzun boylu ve namuslu [güzeli] onun yanında durarak seyret." (BDS II G494/3, s. 701)

**örtüglü** "örtülü, namuslu"

*perdelig kız,* ***örtüglü*** *karabaş* "örtülü kız, örtülü cariye" (ME 73/5)

**pakîze** "temiz, iffetli (kız)"

*akar sudan turu* ***pakîze kızlar*** "Akar sudan daha temiz, iffetli kızlar." (ŞHŞ 1202)

**pârsâ uragut** "namuslu, hür kadın"

***pârsâ uragutları*** *mü'minlerdin* ***pârsâ uragutlar*** *anlardan kim bėrildiler* "Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da..." (TKT 27/19b1)

**perdeli** "örtülü, namuslu"

***perdelig*** *kız, örtüglü karabaş* "örtülü kız, örtülü cariye" (ME 73/5)

***perdeli*** *"ırzlı, namuslu, afif, perdeli kadın."* (KT 967)

**sili** "iffetli" (TÜS 2111)

**sililik** "1. iffetlilik, 2. ismet" (TÜS 2111)

**töre cinayeti** "bazı bölgelerde geleneksel anlayışlara uymama sebebiyle genellikle genç kız veya kadınların ailesinin kararıyla yine aileden biri tarafından öldürülmesi, namus cinayeti" (TÜS 2378)

**yüz akı** "namus"

> ***yüz akı*** *"namus"* (LO 434)

**yüz suyu** "namus"

> ***yüz suyu*** *"namus"* (LO 434)

**yüzü sulu** "namuslu, hayâ sahibi"

> *ve kendi halâlın sevici ola, arı dirlikli ve* ***yüzü sulu*** *ve eteğin saklayıcı ola.* "Ve senin karın sana âşık, yaşayışı temiz, namuslu ve hayâ sahibi olmalı." *(Kab. XV. 259)* (TSVI 4800)

Bu konuda tespit edilen fiiler şunlardır:

**kaç-** "kaçgöçe uymak"

> ***kaç-*** *"Namahreme görünmemek, örtünmek, tesettür etmek: Kızı bu sene* ***kaçmaya*** *başladı, benden kaçmıyor."* (KT 560)
>
> ***kaç-*** *"tesettür etmek, nisa taifesi namahremden örtünmek"* (LO 201)
>
> *"Gelin bir evde kayınbabasından* ***kaçar****, güveyi, baldızının yüzünü tanımazdı." - R. H. Karay.* (TÜS 1256)

**kaş (veya kaşını) yık-** "kaşlarını çatmak"

> *"El yanında* ***yıkar gider kaşını*** */ Tenhalarda gülüşünü sevdiğim" – Ruhsati.* (TÜS 1345)

## II.4. DOĞURGANLIK VE ANNELİKLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Kadınla ilgili önemli kavramlardan birisi de anneliktir. Dişi cinsi erkekten ayıran en önemli fark çocuk doğurma yetisidir. Annelik kavram alanı bu bölümde yalnız bir akrabalık ilişkisi olarak ele alınmamış, kadında doğurganlık niteliğinin bulunup bulunmayışı, gebelik ve doğum süreçleri, bebek bakımı ve beslenmesi, anneye duyulan sevgi gibi geniş bir yelpazede değerlendirilmiştir. Kültürel pek çok ögeyi de içinde barındıran bir kavram alanı olan annelikle ilgili söz varlığı Türk düşünce ve toplum yapısının annelik kavramını, kadın doğurganlığını nasıl algıladığını da ortaya koymaktadır.

Tespit edilen söz varlığından hareketle Türklerde soyun devamlılığı ve çoğalması bakımından doğurganlık yetisi kuvvetli kadınların ve erkek evlat doğurmanın önemsendiği bir anlayış görülmektedir. Çocuk büyütmek, beslemek, yetiştirmek gibi görevlerin de kadınlarla ilgili bir alan olduğu, erkeklerin bu konuya müdahil olmadıkları da sözvarlığından anlaşılmaktadır.

Aynı zamanda kadın için fizikî ve ruhî açıdan önemli değişimlerin görüldüğü, kadın sağlığının da önemli bir parçası olan gebelik ve doğum süreçleri ile ilgili de Türkçede zengin bir söz varlığı oluştuğu tespit edilmiştir. Bu veriler şu başlıklar altında değerlendirilebilir:

### II.4.1. Anne Olma Süreciyle İlgili Sözler

Kadında doğurganlık yetisinin bulunmasından başlayarak gebelik, doğum ve lohusalıkla devam eden anne olma süreci kendine has özellikleri bulunan özel bir süreçtir. Kavram alanının bir bütün hâlinde ortaya konulması amacıyla bu süreçle ilgili sözlerin bir arada değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

### II.4.1.1. Kadında Doğurganlığın Bulunup Bulunmayışıyla İlgili Sözler

Kadında doğurganlığın bulunduğunu veya kadının çok doğurgan olduğunu, çok sayıda çocuk doğurduğunu, çocuk doğurmak ve büyütmekle ilgili kabiliyetlerinin gelişmiş olduğunu ifade etmekte kullanılan söz varlığı şöyledir:

**doğurabilme** "doğurabilmek işi" (TÜS 693)

**doğurgan** "1. çocuk doğuran dişi 2. çok doğuran"

> ***doğurgan*** *"çocuk doğuran (dişi):* ***Doğurgan*** *kadın, kedi."* (KT 262)
>
> ***doğurgan*** *"çok yavrulu"* (LO 120)
>
> ***doğurgan*** *"çok doğuran"* (TÜS 693)

**doğurganlaşma** "doğurganlaşmak işi" (TÜS 693)

**doğurganlaştırma** "doğurganlaştırmak işi" (TÜS 693)

**doğurganlık** "çok doğurma durumu, doğurgan olma durumu" (TÜS 693)

**doğurucu avrat** "çocuk doğurabilen, kısır olmayan"

> *dilerven kim işbu avratın boşayasın kim sana* ***doğurucu avrat*** *alıverem. (Enb. XIV. 459)* "İsterim ki bu kadını boşayasın ve ben bana doğurabilen bir kadın alayım." (TSIV 2781)

**köp togurgan** "çok doğuran, doğurgan"

> *togurmagan togurdı, da* ***köp togurgan*** *eksildi togurmaḫtan.* "Doğurmayan doğurdu ve çok doğuran da doğurmaktan kesildi, doğurmaz oldu." (EKZ 71/s 2-5)

**oğlan toğurkan** "çok doğuran"

> ***oğlan toğurkan*** *ola, ümmetim çok ola kim ben ümmetim çokluğu ile fahrlenürün. (Yüz. Ha. XIV. 50)* "Çok doğuran ola, böylece ümmetim çoğala ve ben de ümmetimin çokluğuyla övüneyim." (TSV 3813)

Doğurganlıkla ilgili fiiller ise şunlardır:

**anne ol-** "kadın, çocuk sahibi olmak"

> *"****Anne olmak*** *için çok gencim, çocuk resim yapmama engel olur, demiş."* - *A. Ümit.* (TÜS 131)

**çocuk bas-** "kıyame, iktidar" (LO 42)

**doğurganlaş-** "doğurgan duruma gelmek" (TÜS 693)

**doğurganlaştır-** "doğurgan duruma getirmek" (TÜS 693)

Doğurganlık çoğu kadında var olmasına karşın çeşitli nedenlerle çocuk doğurma yetisi olmayan kadınlar da vardır. Türkçenin bu durumla ilgili söz varlığı şöyledir:

**akîme** "doğuramayan, çocuk sahibi olamayan kadın"

> ***akîme*** *"Evladı olmayan, doğurmayan kadın: Bu kadın* ***akîmedir.****"* (KT 41)

**aslık** "üreme organında bitişiklik olduğu için doğum yapamayan kadın"

> *retkâ Ar. "âlet-i tenâsülü nâkıs olmakla tevlide gayr-i sâlih (kadın),* ***aslık.****"* "retkâ: üreme organında kusur (bitişiklik) olduğu için doğum yapmaya elverişli olmayan kadın" (KT 994)

**gücük** "kısır"

> *eğer olursa dün gün kaygusuz yer/ ve ger olmaya sonumdur* ***gücük*** *der. (Hurş. XIV. 26)* "Eğer olursa diye gece gece gündüz kaygısızca yer; olmazsa da sonum kısırlıktır der." (TSIII 1840)

**ẖâtûndan** "çocuğu olmamakla ilgili kusur bildiren söz"

> *bu karayıb baŋa yâ bendendür yâ* ***ẖâtûndandur****, dedi.* "Bu ayıp (çocuğu olmamak) benden midir yoksa hanımımdan mıdır, dedi." (DKOD 8a 6)
>
> *bu gazab baŋa yâ bendendür yâ* ***ẖâtûnumdandur****, dedi.* "Bu gazap (çocuğu olmamak) benden midir yoksa hanımımdan mıdır, dedi." (DKOV 61a 2)

**katır karı** "çocuğu olmayan evli kadın" (TÜS 1351)

**kısır** "üreme imkânı olmayan, döl vermeyen (insan ve hayvan)"

> ***kısır*** *"doğuramayan kadın ve hayvan"* (DLT I/364)
>
> ***kısır*** *"kısır, hamilenin zıddı, hiç doğurmaz kimse"* (KİLA 76)
>
> ***kısır*** *"kısır, hiç doğurmaz kimse"* (ETZ 24b)
>
> ***kısır*** *"kısır, hiç doğurmaz kimse"* (KTS 145)
>
> ***kısır*** *"akim, hiç doğurmaz, hâlen doğurmaz ve gebe kalmaz."* (LO 236)

***kısır*** *"doğurmaz, çocuğu olmaz, akim:* ***kısır*** *adam, kadın, kısrak."* (KT 644)

***kısır*** *"üreme imkânı olmayan, döl vermeyen (insan ve hayvan)"* (TÜS 1423)

**kısırlık** "kısır olma durumu"

*Pes* ***kısırlık*** *yayılısar âleme/ Ayruk oğlan gelmeyiser âleme. (Muham. XV. 303)* "Kısırlık dünyaya yayılacak; dünyaya başka çocuk gelmeyecek." (TSV 2925)

***kısırlık*** *"Akm, akr."* (LO 236)

***kısırlık*** *"Doğurmaz adam veya kadın yahut hayvanın hâli, ukm."* (KT 644)

**kösnüyüptür** "kısır" (KTS 159)

**oglan togurabilmes hâtun** "kısır kadın"

***oglan togurabilmes hâtunnıŋ*** *boynına assaŋ yaragay ol kılıç kim ẖorâsândın kilmiş bolgay* "Horasan'dan gelmiş kılıcı kısır kadının boynuna asarsan işe yarar." (MG 90a/3-4-5)

**oglı kızı olmayan** "çocuğu olmayan, kısır"

*Ogulluyı ag otaga, kızlıyu kızıl otaga* ***oglı kızı olmayanı*** *kara otaga kondurıŋ.* "Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı da kara otağa kondurun." (DKOD 8b 1-2)

**ogulsuz (~ ogulsız)** "kısır"

*menim ẖatunum* ***ogulsız*** *karı* "Benim hanımım kısır ve yaşlıdır." (OKTS 146)

*menim ẖatunum* ***ogulsuz*** "Benim hanımım kısırdır." (OKTS 198)

**ogulsuz kızsuz** "çocuğu olmayan, kısır"

*Ogulluyı ag otaga ve kızlıyı kızıl otaga* ***ogulsuzı kızsuzı*** *kara otaga kondurıŋ dėyü buyurmuşıdı.* "Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı da kara otağa kondurun." (DKOV 61a 6)

**oğul kız getürmez avrat** "kısır kadın"

*sitreng (Fa.)* ***"oğul kız getürmez avrat"*** *(Şamil. XVI. 458)* (TSV 2935)

**retkâ** "cinsel organında bitişiklik olduğu için doğum yapamayan kadın"

***retkâ*** *Ar. "âlet-i tenâsülü nâkıs olmakla tevlide gayr-i sâlih (kadın), aslık."* "retkâ: üreme organında kusur (bitişiklik) olduğu için doğum yapmaya elverişli olmayan kadın" (KT 994)

**togurmagan** "çocuk doğuramayan, kısır"

***togurmagan*** *togurdı da köp togurgan eksildi togurmaḫtan.* "Doğurmayan doğurdu ve çok doğuran da doğurmaktan kesildi, doğurmaz oldu." (EKZ 71/2-5)

**tüvün (~tügün ~ tüwün)** "kısır"

*aydı: kurtga kısır* ***tügün*** "Ben kısır bir kocakarıyım (nasıl çocuğum olabilir?)" dedi." (TKT 37/89a1)

***tüvün*** *"kısır, doğurmaz"* (KTS 288)

***tüvün*** *"kısır kadın"* (CC 81a/9b)

***tüwün*** *"doğurmaz, kısır"* (KİLA 110)

**ukm** "kısırlık"

***ukm*** *"akimlik, hasılsızlık, semeresizlik, kısırlık"* (LO 865)

**ʻukr** "kısır kadın"

***ʻukr*** *"doğum yapamayan kısır kadın"* (KTS 292)

***ʻukr*** *"âkır, kısırlık"* (LO 865)

***ʻukr*** *Ar. "kısırlık, doğurmaz kadın veya dişi hayvanın hâli"* (KT 1257)

**ükütüptür** "kısır" (KTS 297)

Konuyla ilgili tespit edilen fiiller ise şu şekildedir:

**oğlan eyleme-** "çocuk yapmamak, doğurmamak, kısır olmak"

*ya sayru avrata ya* ***oğlan eylemez*** *avrata... (Mü. Şi. XIV-XV. 9)* "Ya hasta ya da kısır olan bir kadına..." (TSV 3353)

**togurmaḫtan eksil-** "çocuk doğuramamak, doğurmaz hâle gelmek"

*togurmagan togurdı da köp togurgan* ***eksildi togurmaḫtan***. "Doğurmayan doğurdu ve çok doğuran da doğurmaktan kesildi, doğurmaz oldu." (EKZ 71/s 2-5)

Doğurganlıkla ilgili kelimelerin bir kısmı ise menopoza girmiş yani gebe kalma yetisini yitirmiş kadınlarla ilgilidir. Bu durum eğer kadın genç yaşta bir hastalık veya sıkıntı nedeniyle doğurma yetisini kaybetmemişse orta yaş üstü kadınlarla ilgili bir durumu anlattığı için belli bir yaş dönemini de karşılamaktadır. Zira kadınlar coğrafi ve kişisel farklılıklar olmakla birlikte genellikle 45-50 yaşları arasında menopoza girmekte yani yumurta üretmez hâle gelmektedirler. Dolayısıyla bu kelimeler belli bir yaş olgunluğuna ulaştığı için kadın bedeninin doğurganlık yetisini yitirmesini anlatmaktadır.

Kadınların âdet görmelerinin son bulduğu dönemi adlandıran sözler şunlardır:

**âdetgörmezlik** "menopoz" (TÜS 29)

**menopoz** "kadınlarda gebe kalma ve doğurma yeteneğinin sona ermesi, âdetten kesilme, yaş dönümü, âdetgörmezlik"

> "*Gençliğim ve orta yaşlılığım böyle geçtikten sonra ileri bir **menopoz** yaşımda kadrim azıcık bilinmiş, neye yarar?*" - *S. Erez* (TÜS 1653)

Menopoz dönemindeki kadını adlandıran sözler şunlardır:

**'akîm-i pîre-zen** "doğuramayan yaşlı kadın"

> *ey cihân-ı pür-sitemden isteyen mihr-ü-vefâ/ dogurur mı bir **'akīm-i pīre-zen** andan ikiz.* "Ey sitemkâr cihandan sevgi ve vefa isteyen! Hiç doğuramayan yaşlı bir kadın ikiz doğurur mu?" (ND G226/4, s. 284)

**hayızdan kesilmiş hatun kişi** "âdetten kesilmiş, menopoza girmiş kadın"

> *Kaçan tavşan hayasını **hayızdan kesilmiş hatun kişi** üç gün içse yüklü ola. (M. Bay. XIV. 8)* "Eğer tavşan hayasını menopoza girmiş kadın üç gün içerse gebe kalır." (TSIV 2150)

Âdet görmemek yani menopoz döneminde bulunmakla ilgili eylemler ise şunlardır:

**âdet görme-** "menopoza girmek"

> ***âdet görmemek*** (LO 164)

**hayızdan nifastan kesil-** "1. menopoza girmek, 2. verimsiz olmak" (TÜS 1072)

**menopoza gir-** "1. âdetten kesilmek, doğurma özelliğini yitirmek, hayızdan nifastan kesilmek 2. âdetten kesilmek, doğurma özelliğini yitirmekten dolayı kadın bunalım içerisinde olmak"

*"Yakışmıyordu bu hafiflik çoktan* ***menopoza girmiş*** *bir kadına."* - *İ. Aral* (TÜS 1653)

**oğlandan kal- ~ oğuldan kızdan kal-** "Çocuktan kesilmek, doğurma çağını geçirmek."

*Bir kişi Muaviye'ye geldi dedi ki, anan Hind'i bana nikâh et. Muaviye dedi ki anam* ***oğlandan kaluptur****, ana er gerekmez. (Hay. XV. 15)* (TSV 2930)

*Ve erlikten kalana ve* ***oğuldan kızdan kalana*** *kuvvet-i hâzımaya ve sancuya ve yürek yeline nâfi'dir. (M. Na. XV. 15)* (TSV 2930)

**ogul kız tugmagan kurtka** "çocuk doğurmamış yaşlı ve kısır kadın"

*koynumdagı* ***ogul kız tugmagan kurtkadın*** *maŋa bir ogul bėrgil* "Koynumdaki çocuk doğurmamış yaşlıdan bana bir oğul ver." (KE 167r/19)

**oglı togma-** "çocuk doğuramaz yaşa gelmek, çocuk doğuramaz olmak"

*Kazan Begüŋ anası karıyıbdur,* ***oglı togmaz.*** "Kazan Bey'in anası yaşlanmıştır, çocuk doğuramaz." (DKOV 89b 12)

**ogul vėrme-** "çocuk doğuramaz yaşa gelmek, çocuk doğuramaz olmak"

*Kazanuŋ anası karıyubdur,* ***ogul vėrmez.*** "Kazan'ın anası yaşlanmıştır, çocuk doğuramaz." (DKOD 31b 5)

**'uz(ḍ)ri kesil-** "çocuğu olmaz olmak, çocuk doğuramaz yaşa gelmek"

*menim kişim kurtka turur* ***'uz(ḍ)ri kesilmiş*** *(17b/6)* "Benim hanımım yaşlıdır, kadınlığı kesilmiştir (çocuk doğuramaz yaşa gelmiştir)." (OKTS 181)

Türkçenin söz varlığında kadının doğurganlığının olmaması veya çok olması ile ilgili dualar da vardır:

**bebekleri bitmesün** "kadının çocuğu olmasın, doğuramasın anlamında beddua"

*anuŋ gibiniŋ* ***bebekleri bitmesün****, ocaguŋa ancılayın 'avrat gelmesün.* "Onun gibisinin çocukları olmasın, ocağına onun gibi kadın gelmesin!" (DKOV 60a 2)

*anuŋ gibiniŋ ẖânum,* ***bebekleri bitmesün****, ocaguŋa buncılayın 'avrat gelmesün.* "Hanım! Onun gibisinin çocukları olmasın, ocağına onun gibi kadın gelmesin!" (DKOD 6a 5)

**bebekleri bitsün** "çocuğu olsun, doğurgan olsun anlamında bir dua"

*ol 'Âyişe Fâtima soyı-dur. ẖânum! anuŋ* ***bebekleri bitsün****, ocaguŋa buncılayın 'avrat gelsün!* "O, Ayşe Fatma soyudur. Hanım! Onun çocukları olsun, ocağına bunun gibi kadın gelsin!" (DKOD 5b/ 10-11); (DKOV 59b 10)

### II.4.1.2. Gebelikle İlgili Sözler

#### II.4.1.2.1. Gebeliğin Oluşmasıyla İlgili Sözler

Türkçede gebeliğin oluşma şekli ve gebeliğin öğrenilmesi, bilinir hâle gelmesiyle ilgili sözler de çeşitlilik göstermektedir. Kadının erkek tarafından döllenmesi, gebe bırakılması söz varlığına iki farklı şekilde yansımıştır. Bir kısım sözlerde kadın erkek tarafından döllenen, gebe bırakılan ve gebe bırakılma işine konu olan bir nesne iken diğer tarafta kadının gebeliğin oluşma sürecinin öznesi olduğu görülmektedir. Gebeliğin oluşumunu anlatmanın bir yolu da anne rahmine düşen, orada gelişen cenin bir başka deyişle de çocuk üzerinden olmaktadır. Yine söz varlığında dikkat çeken bir durum da kadının gebe kalışının hoşa giden, kabul gören bir yolla oluşup oluşmadığı ile ilgilidir. Zira kadın toplum normlarına göre meşru veya gayri meşru sayılan ilişkiler yoluyla gebe kalabilmektedir. Türkçede kadının gebe kalması ve gebeliğin oluşması süreciyle ilgili söz varlığı şöyledir:

**dölleniş** "döllenme işi" (TÜS 712)

**döllenme** "erkek gametle dişi gametin kaynaşmasıyla yumurtacığın oğulcuk durumuna gelmesi, aşılanma, ilkah" (TÜS 712)

**ilkah** "dölleme" (TÜS 1177)

Bu konuda tespit edilmiş fiiller ise şunlardır:

**ana rahmine düş-** "döl yatağında cenin oluşmak"

*ata adını yöritmeyen ẖoyrad ogul, ata bėlinden ėnince ėnmese yėg;* ***ana rahmine düşince*** *togmasa yėg.* "Babasının adını yürütmeyen hoyrat oğul, babasının belinden ince inmese daha iyi, anasının rahmine düşünce doğmasa daha iyi." (DKOD 4a/ 9-10)

*ata adını yöritmeyen ẖoryad ogul, ata bėlinden gelmese yėg;* ***ana rahmine düşüb*** *togunca togmasa yėg.* "Babasının adını yürütmeyen hoyrat oğul, babasının belinden ince inmese daha iyi, anasının rahmine düşünce doğmasa daha iyi." DKOV 59a/ 10-11)

***ana rahmine düş-*** *"döl yatağında cenin oluşmak", "Ulan Mustafa, insanoğlu* ***ana rahmine düşer*** *de dokuz ay on gün sonra capcanlı fırlar." - S. F. Abasıyanık* (TÜS 121)

**çocuk peydahla-** "evli olmayan kadın, gebe kalmak" (TÜS 556)

**dölle-** "erkek gamet bir yumurtacıktaki dişi gametle kaynaşmayı sağlayarak yumurtacığı tam bir hücre durumuna getirmek, ilkah etmek" (TÜS 712)

**döllen-** "dölleme işine konu olmak" (TÜS 712)

**gebe bırak-** "kadını hamile bırakmak"

***gebe bırakmak*** *"ilkah etmek"* "döllemek" (KT 366)

**gebe et-** "kadını hamile bırakmak"

***gebe etmek*** *"ilkâh"* "dölleme" (LO 152)

**gebe kal-** "kadın hamile kalmak"

***gebe kalmak*** *"ilkah etmek"* "döllemek" (KT 366)

***gebe kalmak*** *"lakh, habel."* "gebe olmak" (LO 152)

***gebe kalmak*** *"insan veya hayvanın karnında yavru oluşmak"* (TÜS 910)

**hâmile ol-** "kadın gebe kalmak, hamile olmak"

*Bay Büre Begüŋ ẖâtûnı* ***hâmile oldı****. Nèçe müddetden soŋra bir èrkek oglı oldı.* "Bay Büre'nin karısı gebe kaldı, bir süre sonra bir erke oğlu oldu." (DKOD 68a 12-13)

*ẖâtûnı* ***hâmile oldı.*** *bir neçe müddetten soŋra bir oglan togurdı.* "Karısı gebe kaldı, bir süre sonra bir oğlan doğurdu." (DKOD 9b 4-5)

*nutfeler birbirine karıldı* ***hâmile oldu****. (Ta. Şahi. XVI. 126-2)* "Meniler birbirine karıştı, gebe kaldı." (TSIV 2301)

*bir dervîşüŋ fakîresi* ***hâmile oldı****, müddet-i haml geçdi.* "Bir dervişin fakir, zavallı karısı gebe kaldı, hamilelik süresi geçti." (GT2 64b/7)

*şol avratlar kim* ***hâmile olurlar****, ana karnı içinde ol oğlan er midir, kız mıdır ve ne sıfatludur, Allah bilür. (Leys. Ar. XV. 407)* "Kadınlar gebe kalırlar ve ana karnında o çocuk erkek midir, kız mıdır Allah bilir." (TSV 2925)

**ilkah et-** "döllemek" (TÜS 1177)

**karnını doldur-** "gebe kalmak" (TÜS 1329)

**karnını şişir-** "kadını gebe bırakmak"

***karnını şişirmek*** *"gebe bırakmak"* (KT 1134)

**oğlana kal-** "gebe kalmak"

*Kız bir ay içinde* ***oğlana kalur****. (Enveri. XV. 75)* "Kız bir ay içinde gebe kalır." (TSV 2927)

**yüklendir-** "gebe bırakmak"

*peder geldi oğlan kanını da'va etti. kadı eyitti: ver avratını* ***yüklendirsün*** *gerü sana teslim etsin. (Ferec. XV. 525)* "Baba geldi ve oğlunun kanını dava etti. Kadı 'Hanımını ver gebe bıraksın ve geri sana teslim etsin' dedi." (TSVI 4754)

**yüklü ol- (~ yüklüg bol-)** "gebe olmak"

*'imrannıŋ kişisi bar erdi* ***yüklüg boldı*** *(17/5)* "İmran'ın karısı vardı, o gebe kaldı." (OKTS 336)

***yüklüg boldı*** *saçlındı anıŋ birle ırak orunka* "Böylece Meryem çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi." (TKT 31/9a2)

*Âdemdin* ***yüklüg boldı*** *yüki yüŋül* "Adem'den gebe kaldı, yükü hafifti." (KE 14r/18)

*Ze'ûm Sâlih peygambarga* ***yüklüg boldı*** "Ze'ûm, Sâlih peygamberden gebe kaldı." (KE 33r/6)

*kaçan tavşan hayasını hayızdan kesilmiş hatun kişi üç gün içse* ***yüklü ola****. (M. Bay. XIV. 8)* "Tavşanın hayasını âdetten kesilmiş kadın üç gün içerse gebe kalır." (TSIV 2150)

*şol cima' kim avrat* ***yüklü olmağa*** *dükeli şekilde yeğrektir (Hazain. XV. 45-1)* "Kadının gebe kalması için çokça cima etmek gerekir." (TSVI 4755)

*eğer ol kişinin eri varsa cima'dan perhiz eylemek gerek, zira* ***yüklü olursa*** *südü ağu olur. (Hazain. XV. 12-1)* "Eğer (gebe kadının) kocası varsa cimadan kaçınması gerekir zira gebe kadının sütü zehir olur." (TSVI 4755);

**yüklüg kıl-** "hamile bırakmak"

> ***yüklüg kıldı*** *'avratnı* "Kadını hamile bıraktı." (ME 28/2)

**yükür-** "yüklü hâle gelmek, gebe kalmak"

> *uğurlayın* ***yüküren*** *aşikâre buzalar. (Ata. XV. 71)* "Gizlice gebe kalanı, açıkça doğurur." (TSVI 4760)

Hamileliğin bilinir hâle gelmesi veya öğrenilmesi ile ilgili sözlerse şöyledir:

**gebelik testi** "bir kadının gebe olup olmadığının belirlenmesi için yapılan işlem" (TÜS 911)

**kurbağa testi** "kadının gebe olup olmadığının anlaşılması için idrarının kurbağa karnına şırınga edilmesi yoluyla yapılan test" (TÜS 1529)

Gebe kalmayı kontrol altına almak veya normal yolla gebe kalınamayan durumlar için kullanılan bazı yöntemler ve bunlar için gerekli nesnelerle ilgili sözler ise şunlardır:

**doğum kontrol hapı** "doğumların sınırlandırılması veya istemeyerek gebe kalmanın önlenmesi için kullanılan hap" [5]

**doğum kontrolü** "doğumların sınırlandırılması veya istemeyerek gebe kalmanın önlenmesi için uygulanan yöntemlerin bütünü" (TÜS 693)

**ertesi gün hapı** "korunmasız cinsel ilişki sonrasında 72 saat içinde gebeliğin engellenmesi amacıyla kullanılan bir tür doğum kontrol yöntemi, ertesi sabah hapı" (TÜS 813)

**ertesi sabah hapı** "ertesi gün hapı" (TÜS 813)

**rahim içi araç** "uzun süreli doğum kontrolü sağlayan araç" (TÜS 1961)

**spiral** "döl yatağı içine konan, gebeliği önleyici sarmal biçiminde araç" (TÜS 2158)

**tüplerini bağlat-** "döllenmeyi engellemek amacıyla fallop tüpünü operasyonla kapatmak" (TÜS 2399)

**tüp bebek** "üreme organlarındaki rahatsızlıklar yüzünden ana rahminin dışında yumurtanın döllenmesi ve sonra ana rahmine yerleştirilmesi sonucunda doğan bebek" (TÜS 2399)

---

[5] TDK Türkçe Sözlük'te her ne kadar bu kelime bulunmasa da kelimenin Türkiye Türkçesinin söz varlığında mevcut olduğu malumdur.

### II.4.1.2.2. Anne Karnındaki Çocukla İlgili Sözler

Bu çalışmanın kapsamında doğrudan kadınla ilgili sözler ele alınmış olmakla birlikte ayrıca anne karnındaki çocuğa da yer vermenin uygun olacağı düşünüldü. Zira gebeliğin oluşumundan doğuma kadar geçen sürede cenin ve sonraki süreçte fetüs, annenin bir parçası olmakta, onun bedeninde ve onun organları sayesinde yaşamaktadır. Gebenin ölümü hâlinde çoğu kez karnındaki bebek de ölmekte, gebeyi etkileyen her durumdan o da etkilenmektedir. Kimi zaman da bebekte görülen bazı hastalıklar ve gelişimle ilgili durumlar da gebeye etki etmektedir. Bu nedenle kadın bedeninin geçici bir süre parçası olan bebeği karşılayan söz varlığına da çalışmada yer verilmiştir. Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**cenin** "dölüt"

> *perkân (Fa.): "Zehdân ve beçedân mânasınadır ki batn-ı maderde* ***cenin*** *tekevvün edecek zarftır." (Bürh. XVIII-XIX. 151)* "perkân: Döl yatağı (rahim) anlamındadır. Anne batnında ceninin vücut bulacağı kesedir." (TSVI 4406)
>
> ***cenin*** *Ar. "rahimdeki çocuk, döl."* (KT 172)
>
> ***cenin*** *"dölüt"* (TÜS 452)

**döl** "anne rahminde döllenmiş olan yumurta, cenin"

> ***döl*** *"ırk, uruk, maya, nesil,* ***döl****, ham düğe, doğurmamış ana rahminde oynar ilk cenin"* (LO 124)
>
> ***döl*** *"rahmin içindeki yavru, cenin.* (KT 270)

**dölüt** "oğulcuğun gelişimini büyük ölçüde tamamladığı, bütün organ taslaklarının oluştuğu üçüncü aydan doğuma kadarki durumu, cenin, fetüs" (TÜS 712)

**embriyo** "oğulcuk" (TÜS 792)

**fetüs** "dölüt" (TÜS 865)

**irtikaz** "çocuk ana karnında oynamak" (LO 668)

**oğulcuk** "döllenmiş yumurtacığın gelişmeye başladığı andan dölüt olmasına kadar geçen süredeki adı, rüşeym, embriyo" (TÜS 1790)

**rüşeym** "oğulcuk" (TÜS 1990)

**togdaç** "karındaki yavru, doğacak yavru"

*el-mümcirü (Ar.): "ve* ***togdaca*** *nesne üleştirici kimesne" (Terceman. XV. 150-1)*
"el-mümcirü: Doğacak yavruya bir şeyler pay eden kimse" (TSV 3812)

**yavrı** "yavru"

*Ana karnında olan* ***yavrı****: Cenin (Ar.). (Naz. Le. XVII. 12)* (TSVI 4406)

**yük** "çocuk, anne karnında taşınan çocuk"

*kozgay ... yüklig öz* ***yükini*** *(40/3)* "Hamile kadın… kendi yükünü bırakır (çocuğunu düşürür)." (OKTS )

*sitervan (Fa.) "kısır olan dişi ki karnında* ***yükü*** *olmaya"* "sitervan: Karnında çocuğu olmayan kısır kadın" (TSVI 4753)

***yük*** *"gebelik, haml, habl."* (KT 1342)

***yük*** *"hamile yükü"* (LO 433)

***yük*** *"doğacak bebek"* (TÜS 2621)

### II.4.1.2.3. Gebe Anlamında Kullanılan Sözler

Türkçenin söz varlığı gözden geçirildiğinde gebe kadını adlandırmada daha çok kadının karnında taşıdığı bebeğe atıfta bulunulduğu görülür. Taşınılan bir yük ve ağırlık sahibi olan, bebeğini içinde taşıyan, bebeğini taşırken ağırlaşan ve hareketleri yavaşlayan ve vücudunun biçimi değişen kadın bu durumuyla tasvir edilir. Ayrıca gebeliğin zaman anlamı taşıyan bazı sözcüklerle de karşılandığı görülür. (Çetin 2008: 189-211) Kadın ve erkek arasındaki cinsel birlikteliğin bir neticesi olarak döllenen kadınlar adlandırılırken kullanılan sözlerde ise cinsellik kavramının örtülü tutulduğu da görülmektedir. Hamilelik arka planında cinselliği de çağrıştıran bir kavram olduğu için bugün dahi geleneksel hayatın sürdüğü yerlerde toplum içinde gizlenilen, utanılan ya da üzerinde çok konuşulmayan bir olgudur (Çetin 2008: 205). Yukarıda bahsi edilen hamileliğin oluşma süreciyle ilgili sözlerde gebe kalmanın meşru veya gayri meşru sayılan şekillerde oluşmasına dikkat çekilirken hamileyi adlandırmada aşağılayıcı veya hüküm verici bir ayrım yapılmamaktadır. Gebe kadını adlandırmada kullanılan sözler şunlardır:

**agır ayaḫlı** "hamile"

*neçik inçḫanganı* ***agır ayaḫlınıŋ****, ki yetişiptir zamanası togurmaḫınıŋ da agrıḫından inçḫangay.* "Hamilenin doğum vaktinin yaklaşıp da ağrısından sıkıntılanması nasılsa..." (EKZ 88i/26-17)

**agırlıg** "gebe, hamile" (EUTS 5)

**aylı** "gebe, hamile"

***aylı ~ aylu*** *"gebe, hamile"* (KTS 18)

***aylı*** *"gebe"* (CC 76a/11-12)

***aylu*** *"hamile"* ***yüklü*** *de denir.* (KMTT 26b/2)

***aylı*** *"gebe"* (TÜS 205)

**gebe** "karnında yavru bulunan (kadın veya hayvan), iki canlı, aylı"

***gebe*** *"hamil kadın"* (LO 152)

***gebe*** *"karnında cenin bulunan, hamil: Gebe kadın; gebe kısrak."* (KT 366)

***gebe*** *"1. karnında yavru bulunan (kadın veya hayvan), yüklü, hamile, iki canlı, aylı", "****Gebe*** *kadın. Gebe inek." 2. içinde oğulcuk veya dölüt bulunan (döl yatağı)"* (TÜS 910)

**hamil** "gebe"

***hamil*** *"yük, gebenin yükü, yüklülük."* (LO 630)

***hamil*** *Ar. "gebe: Bu kadın* ***hamildir****; hamil kısrak."* (KT 421)

**hamile** "gebe"

*avratların çoğunun ussu gitti,* ***hâmileleri*** *yükün bıraktı. (Anter. XIV. 543)* "Kadınların çoğunun aklı başından gitti, hamileler çocuklarını düşürdü." (TSVI 3985)

***hamile*** *"hamil zebanzedi, gebe."* "hamil kelimesinin yaygınlaşmış biçimi, gebe" (LO 630)

***hamile*** *Ar. "gebe (kadın)"* (KT 421)

***hamile*** *"gebe", "Şu arkamdaki* ***hamile*** *kadına bir yer arıyorum." - B. Felek.* (TÜS 1038)

**hâmile ‘avrat** “gebe kadın”

*zerûnec ki aŋa çıyan otu derler.../ eger andan bir pâre **hâmile ‘avrat** boynına daksalar evet/ uzunlıgınca delük eyleyeler ve bir ipligile asa koyalar ol ‘avrat oglan bırakmakdan/ emîn ola ve oglanın geŋezligile togura* “Zerûnec ki ona çıyan otu derler…/ eğer ondan bir parçayı gebe kadının boynuna takarlarsa uzunluğunca delik delsinler ve bir iplikle (boynuna) assınlar, kadın çocuğunu düşürmez ve kolaylıkla doğurur.” (MŞ M160a 7-9)

*hayz yolın açar ammâ **hâmile ‘avrata** içürmeyeler ki oglanın düşürür şerbeti buçuk diremden bir buçuk direme degindür* “Âdet yolunu açar ama gebe kadına içirmesinler ki çocuğunu düşürür. Şerbeti bir tutamdan bir buçuk tutama kadardır.” (MŞ M165a 12-15)

**hamile ẖatun kişi** “hamile kadın”

*‘alîl **hâmile ẖatun kişi** olsa ya gicicük/ oglan olsa ya koca ola irini def’aten akıdıcak...* “Hasta, hamile kadın olursa ya da küçük çocuk olursa ya da yaşlı olursa irini defaatle akıtınca…” (CH P81b/ 6-7)

**hublâ** “hublî, hâbil, hamil, gebe” “gebe, hamile” (LO 644)

**içlig** “gebe, yüklü” (EUTS 59)

**iki canlı (~ iki canlu)** “gebe, hamile”

*ol lebler ile aş yirer belki kanuma/ imrenmesün dehânı meded **iki cânludur*** “O dudaklar belki benim kanıma aşerir, ağzı imrenmesin çünkü o iki canlıdır, gebedir.” (BDS II G102/5)

***iki canlı** “gebe kadın”* (KT 164)

***iki canlı** “gebe”, “Bugüne kadar dişimi sıkıp sustum. Yine de bir şey söylemeyecektim ama **iki canlı** olduğumu anladım.” - H. R. Gürpınar.* (TÜS 1164)

**yük eyesi** “gebe, hamile” (OKTS 118)

**yüklü (~ yüklig ~ yüklüg ~ yükli)** “gebe, hamile”

*kozgay **yüklig** öz yükini (40/3)* “Hamile kadın kendi yükünü bırakır, çocuğunu düşürür.” (OKTS 336)

***yüklüg*** *ḫatunlarnı yoklap kayu ḫatun oglan tugursa öltürtdi* "Hamile kadınları tespit edip hangi kadın oğlan doğurursa onu öldürttü." (KE 38r/3)

***yüklüg*** *tişi süti* "hamile kadın sütü" (ME 54/3)

*ol uragutlar bî-namâz bolmazlar* ***yüklüg*** *uragutlar* "O kadınlar, hamile kadınlar âdet görmezler." (TKT 38/80b1)

***yükli ~ yüklü*** *"hamile"* (KTS 332)

***yükli*** *"hamile"* (ETZ 13a)

***yüklidir*** "Hamiledir." (EKK 69b/4)

*bir fakîr ivdeşi* ***yüklü*** *idi* "Bir fakirin karısı hamile idi." (GT 145a/12)

***yüklü*** *"gebe"* (KİLA 130)

***yüklü*** *"hamile"* (KMTT 26b/4)

*'avrat karında oglan bar erken süt emdürdi, emdürdi tişi oglanınga* ***yüklü*** *erken,* ***yüklüg*** *erken süt emdürgen tişi* "Kadın karnında çocuk varken (hamileyken) süt emzirdi, kadın çocuğunu hamileyken emzirdi, hamileyken süt emziren kadın." (ME 54/1)

*ala gözlü görklü helâlum* ***yüklü*** *kodum, erkek midür kızmıdur, anı bilsem.* "Ela gözyü, güzel helalim, gebe bıraktığım, erkek midir, kız mıdır bilsem?" (DKOD 107b 10-11); (DKOV 103a 8)

*Müslim bardağı kakıverdi, bardak avratın karnına dokundu,* ***yüklü*** *imiş, oğlanı düştü. (Ferec. XV. 522)* "Müslim bardağı itiverdi, bardak kadının karnına değdi, gebe imi, çocuğu düştü." (TSV 2925)

*âbisten (Fa.) "****yüklü****" (Sıh. Ac. XV. 51) (TSVI 4755)*

*ol hatun gördü ki Kelîme* ***yüklüdür*** *ve hem ayakları kabar kabar olmuş. (Müslim. XV. 1,12)* "O kadın gördü ki Kelime gebedir ve ayakları da kabarmıştır." (TSVI 4756)

*el-ichahu (Ar.) "avrat* ***yüklü*** *olmak" (Terceman. XV. 15-2)* (TSVI 4756)

*el-âkır (Ar.) "****yüklü*** *olmayan avrat" (Ah. XVI. 687)* (TSVI 4756)

*mu'abbir eyitdi: oldur kim ogluŋ toga. 'avratı meger **yükliydi**. ogıl togdı.* "Rüya tabircisi dedi ki: Odur ki çocuğun doğacak. Meğer karısı hamileydi. Çocuğu doğdu." (MNT 21a/2)

*el-ḫublâ (Ar.) "**yüklü** avrat ve kunnacı davar" (Terceman. XV. 257)* (TSIV 2732)

*bârdâr (Fa.) "**yüklü** avrat, hamile mânasına" (Deş. XVI. 91-1)* (TSVI 4756)

***yüklü** hatun "hamil"* (LO 433)

***yüklü** "gebe, hamil: **Yüklü** kadın"* (KT 1342)

***yüklü** "gebe"* (TÜS 2623)

**yüklü 'avrat** "hamile kadın"

***yüklü 'avrata**/ içürseler yükinden boşana ve âsân togura eger oglan soŋı kalsa anuŋ suyın içse oglan/ soŋın bıraga* "Hamile kadına içirirlerse çocuğunu bırakır, kolay doğurur eğer (rahimde) döl eşi kalırsa onun suyunu içerse döl eşini bırakır." (MŞ M 22a 3-5)

### II.4.1.2.4. Gebelik Sürecini İfade Etmede Kullanılan Sözler

Anneliğin ilk adımı olan gebelik yaklaşık kırk haftalık bir süreçtir. Doğumla veya istenmeyen başka şekillerde sonuçlanabilen, kendine özgü kimi hâller ve zorlukları bulunan bu zaman dilimini ifade etmede çeşitli sözler kullanılmıştır. Gebe olma durumunu anlatan sözlerin bazıları kavram olarak bu süreci anlatan adlardır. Gebelik sürecini anlatmada kullanılan sözlerin bir kısmı annenin bebeği taşımasına atıfta bulunurken bir kısmı da kadının bedenindeki değişikliği yani karnının şişmesi ve genişlemesini tasvir etmektedir.

Gebelik kavramını ve zaman dilimini anlatan sözler şunladır:

**gebelik** "gebe olma durumu ve gebe olarak geçen süre"

***gebelik** "haml, habâle"* (LO 152)

***gebelik** "kadın veya dişi hayvanın hamil olması, haml, hıbâle"* (KT 366)

***gebelik** 1. gebe olma durumu, hamilelik 2. döllenme ile doğum arasında geçen süre"* (TÜS 911)

**habl** "gebelik zamanı, gebe olarak geçen süre"

***habl*** *"gebelik, gebelik zamanı"* (LO 625)

***habl*** *Ar. "gebelik, haml"* (KT 409)

**hamilelik** "gebelik"

*"Hele* ***hamileliği*** *boyunca onunla dalaşmaya hiç niyeti yoktu." - E. Şafak.* (TÜS 1038)

**haml** "gebelik süreci"

***haml*** *Ar. "gebelik, habl: Kadın* ***hamli*** *esnasında kendine dikkat etmelidir."* (KT 422)

**iki canlılık** "gebe, iki canlı olma durumu" (TÜS 1164)

**mahbel** "gebelik, hamilelik süresi" (LO 709)

**müddet-i haml** "gebelik, hamilelik süresi"

*bir dervîşüŋ fakîresi hâmile oldı,* ***müddet-i haml*** *geçdi.* "Bir dervişin fakir, zavallı karısı hamile oldu, hamilelik süresi geçti." (GT2 64b/7)

**dokuz ay on gün (~ tokuz ay on kün)** "doğumun gerçekleşmesi için geçmesi gereken süre; gebelik, hamilelik süresi"

***tokuz ay*** *tar karnumda götürdügüm ogul! on ay dėyende dünyâya getürdügüm ogul!* "Dokuz ay dar karnımda taşıdığım oğul! On ay olunca dünyaya getirdiğim oğul!" (DKOD 28a 9-10)

*anaŋ seni* ***tokuz ay*** *emgenip kötürmişde* "Annen seni dokuz ay zahmet çekip taşıdığında..." (NF 286/12)

*anası* ***tokuz ay on kün*** *köterdi ẖayrı bolgay tip/ yılan tapsa idi yaẖşı ol oglanı togurgunça* "Anası hayrı dokunur diye dokuz ay on gün taşıdı. O oğlanı doğuracağına yılan bulsaydı daha iyiydi." (GT 146a/2-3)

***tokuz ayda*** *kėḍin* "dokuz ay sonra" (KE 33r/18)

***dokuz ay on gün*** *müddet "haml"* (LO 29)

**yüklülük** "gebelik, hamilelik"

*ben, İshak tabibe varuram senin üçün* ***yüklülük*** *otun almağa; beni anda konuklarlar. (Ferec. XV. 493)* "Ben İshak tabibe senin için gebelik ilacını almaya gidiyorum. Beni orada konuk ederler." (TSVI 4757)

***yüklülük*** *"hamilelik"* (KTS 332)

***yüklülük*** *"yüklü olma durumu" (*TÜS 2623)

Gebelik sürecini bir eylem hâlinde ifade eden aşağıdaki sözlerde, kadın bedenindeki değişimler ve kadının bebeğini bir diğer ifadeyle yükünü taşıması tasvir edilmektedir.

**bebek bekle-** "kadın gebe durumda bulunmak" (TÜS 290)

**bollaş-** "gebelik sebebiyle şişmanlamak" (CC 76a/10)

**geber- (~ keber-)** "hamile olmak, karnı şişmek"

***geberdi*** "hamile oldu, karnı şişti." (KİLA 42)

***keber-*** "hamile olmak, karnı şişmek" (KTS 135)

**götür- (~ köter- ~ kötür-)** "gebe olmak, karnında çocuk taşımak"

*ana ogulnı yâ kızını bir kün kim karnında* ***köterip*** *emgendi, ol/ bir kün hakkını ötemiş bolmagay tėdi* "Annenin oğlunu veya kızını bir gün karnında taşıyıp çektiği sıkıntının hakkını ödeyemez dedi." (NF 283/13)

*er yük* ***kötürdü*** *"Adam yük götürdü. Kadın gebe olursa yine böyle denir."* (DLT II/75)

***kötürmez*** *tişidin koḍmas meger İḍi 'ilmi birle* "Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır ne de doğurur." (TKT 33/71a3)

*yük* ***kötürmez*** *hîç uragut koḍmaz* "Dişi ancak (O'nun bilgisi altında) hamile kalır ve doğurur." (TKT 36/2b2)

*anaŋ seni tokuz ay emgenip* ***kötürmişde*** "Annen seni dokuz ay zahmet çekip taşıdığında..." (NF 286/12)

*anası tokuz ay on kün* ***köterdi*** *ẖayrı bolgay tip/ yılan tapsa idi yaḫşı ol oglanını togurgunça* "Anası hayrı dokunur diye dokuz ay on gün taşıdı. O oğlanı doğuracağına yılan bulsaydı daha iyiydi." (GT 146a/2-3)

*tokuz ay tar karnumda* ***götürdügüm*** *ogul! On ay dèyende dünyâya getürdügüm ogul!* "Dokuz ay dar karnımda taşıdığım oğul! On ay olunca dünyaya getirdiğim oğul!" (DKOD 28a 9-10)

**ilet-** "taşımak (çocuğu)"

*on ay* ***iletdi*** *ögüm oglan togdum* "Annem (beni) on ay taşıdı; oğlan doğdum." (ETY 515/1)

**karnı büyü-** "hamileliği belirgin durumu gelmek."

*"Felaket bununla bitmemiş, üç ay sonra* ***karnı büyümeye*** *başlamış." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1329)

**II.4.1.2.5. Gebelik Dönemindeki Kadının Beslenmesiyle İlgili Sözler**

Gebeliğin belirli dönemlerinde gebenin herhangi bir gıdaya karşı duydugu aşırı istek veya tiksinme durumu olarak tanımlanan (TÜS 173) *aşermek* kişiden kişiye değişebilen belirtiler gösteren genellikle fizyolojik bir süreçtir. Aşerme uygulamaları kökleri çok eskiye dayanan tıbbi ve mistik halk inanışı uygulamalarından biridir (Sümbüllü, 2004:136). Bu inançlara göre aş erilen yiyeceklerin bebeğin cinsiyeti, karakteri, sağlığı ve bebeğin bedeninde görülen doğum lekeleri ile ilgisi vardır. Aş erme ile ilgili tespit edilen sözler ve fiiller şunlardır:

**aşerme** "aşermek durumu" (TÜS 173)

**vehâm (~ vihâm)** "aşerme"

***vehâm ~ viham*** *Ar. [vâv'ın feth ve kesri caizdir.] "Aş erme, gebe kadının iştahı."* (KT 1287)

***vihâm*** *"Aş erme ve humma toprak gibi şeyler yeme."* (LO 876)

Konuyla ilgili fiiller ise şu şekilde tespit edilmiştir:

**aşer- (~ ay yir- ~ aş yer-)** "hamilelikte bazı yiyeceklere karşı aşırı düşkünlük göstermek, çok arzulamak veya nefret etmek, tiksinmek"

*biŋ hâdiş̲e ile hâmiledür devr-i rûzigâr / zinhâr gâfil olma ki kanına* ***aş yirer*** "Zaman bin türlü olaya gebedir, sakın gafil olma ki kanına aşerer." (ND G127/2, s. 223)

***aş yer-*** *(gl:* ***aş er-****) "Gebe kadın yemekten tiksinmek."* (KT 72)

***aş yer-*** *"Gebe kadın yemek beğenmeyip münasebetsiz şeyler istemek."* (KT 1328)

***aş er-*** *"Gebe hatunlar matbûhtan tiksinip, me'kûlden iğrenip abur cubur arzu etmek, vehhâm, tâlvâse.* (LO 25)

***aşer-*** *"hamilelikte bazı yiyeceklere karşı aşırı düşkünlük göstermek, çok arzulamak veya nefret etmek, tiksinmek"* (TÜS 173)

**umsun-** "aşermek"

***umsun-*** *"kadınların gebe iken bir şeyi arzu etmeleri, erkekler için de kullanılır"* (KİLA 112)

***umsun-*** *"(kadınların) gebe iken bir şeyi arzu etmek, aş ermek"* (KTS 293)

### II.4.1.3. Doğumla İlgili Sözler

Normal şartlarda yaklaşık kırk hafta süren gebelik yine normal şartlarda doğumla sonuçlanmaktadır. Bu bölümde hamilelik sürecinin biterek doğumun beklenmeye başlaması, doğumda çekilen sancı, ağrı ve vücuttaki değişimlerle bebeğin dünyaya gelişi, annenin doğumu gerçekleştirmesi, doğum sırasında anneye yardım edilmesi ve doğumda normal ilerlemeyen süreçlerle ilgili sözler tespit edilmiş ve sınıflandırılmıştır.

#### II.4.1.3.1. Doğum Zamanıyla İlgili Sözler

Gebelik sürecinin tamamlandığına ve doğum vaktinin geldiğine işaret eden sözleri doğum vaktinin geldiğini ya da yaklaştığını haber veren, kadını bu bakımdan tasvir eden isimler ve hamilelik sürecinin tamamlandığını anlatan fiiller oluşturmaktadır. Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**dogıcak vakt** "doğum vakti, zamanı"

*meşime dirler bir kavuk gibi nesne olur, oglan/ anuŋ içindedür.* ***dogıcak vakt*** *ol meşime ayrılur.* "Meşime dedikleri kavuk gibi bir nesne olur, çocuk onun içindedir, doğum zamanı o meşime yırtılır, ayrılır." (MNT 9b/13-14)

**doğurmak vaktı** "doğum vakti, zamanı"

*kaçan kim* ***doğurmak vaktı*** *yakın gelse hammama givüreler. (Teshil XIV-XV. 21)* "Doğum vakti yaklaşınca hamama sokalar." (TSIII 1707)

**karnı burnunda** "gebeliği çok ilerlemiş, doğumu yakın kadın"

***karnı burnunda*** *"dokuz aylık hâmil, vaz'-ı hamli takarrüp etmiş (kadın)."* "dokuz aylık hamile, doğum vakti yaklaşmış (kadın" (KT 594)

***karnı burnunda*** *"gebeliği çok ilerlemiş, doğumu yakın"* (TÜS 1335)

**oğlan doğuracak vakt** "doğum vakti, zamanı"

*Ve dahı, avrat* ***oğlan doğuracak vaktın*** *ol yağdan ud yerine sürte âsanlığıla doğura. (Mü. Şi. XIV-XV. 169)* "Kadın çocuğu doğuracağı zaman o yağdan avret yerine sürerse kolayca doğurur." (TSVI 4010)

**oglan togurgu vakt** "doğum vakti, zamanı"

***oglan togurgu vaktında*** *ḫurma berürler igler asanet bolur (18/13)* "Çocuğu doğuracağı zaman hurma verirler, ağrı hafifler." (OKTS 135)

**togurguluk** "doğurma, doğum zamanı" (EUTS 159)

**toğuracak vakıt** "doğum vakti, zamanı"

*ılıcak su içinde otura* ***toğuracak vakıt****...* "Doğuracağı zaman ılıkça su içinde otursun." *(Mü. Şi. XIV-XV. 11)* (TSIII 1943)

*'avrat oglan* ***toguracak vakt*** *ol yagdan/ ud yėrine sürse zahmetsüz togura mücerrebdür* "Kadın doğum zamanı o yağdan ud yerine sürerse zahmetsiz doğurur, denenmiştir." (MŞ M116b 9-10)

**yėnigü** "doğurmak üzere olan (kadın)"

*bu uragut ol* ***yėnigü*** "Bu kadın doğurmak üzeredir." (DLT III/36)

Doğum zamanını ifade etmede kullanılan fiiller işe şunlardır:

**agır bol-** "hamileliği ilerlemek, doğum vakti yaklaşmak"

*kaçan* ***agır boldı*** *erse* "Ağırlaştığı, hamileliği ilerlediği zaman..." (KE 14r/19)

**günü dol-** "hamilelikte çocuğun olması gereken süreyi tamamlamak, doldurmak." (TÜS 1003)

**günü yet-** "gebe için doğum vakti gelmek" (TÜS 1003)

**müddet-i haml geç-** "hamilelik müddeti geçmek"

*bir dervîşüŋ fakîresi hâmile oldı,* ***müddet-i haml geçdi.*** "Bir dervişin fakir, zavallı karısı hamile oldu, hamilelik süresi geçti." (GT2 64b/7)

**müddeti yit-** "vakti tamam olmak, hamilelik süresi dolup doğum vakti gelmek"

> *bir fakîr ivdeşi yüklü idi/* ***müddeti yitti*** "Bir fakirin karısı hamile idi, vakti doldu, doğum vakti geldi." (GT 145a/12- 13)

Doğum kelimesiyle oluşturulmuş ve bir ülkedeki doğumların sayısını karşılayan veya çalışan kadınların doğumdan önce ve sonra kullandıkları izni adlandıran sözcükler de tespit edilmiştir:

**doğum oranı** "bir ülkedeki doğumların sayısal durumu" (TÜS 693)

**doğum izni** "çalışan kadınlara doğum öncesi başlayıp doğumdan sonraki belli bir süreye kadar verilen yasal izin" (TÜS 693)

### II.4.1.3.2. Doğma Anlamında Kullanılan Sözler

Doğma, bebeğin dünyaya gelmesi durumudur. Ancak doğumun kaynağı annedir, bir başka ifadeyle annenin bedenidir. Bu nedenle doğmak eylemini de kadınla ilgili sözler arasında değerlendirmek gerekir.

Türkçede doğma eylemini adlandıran sözler şu şekildedir:

**doğma** "1. doğmak işi"

> *"Bir çocuğun, insanın eline* ***doğması*** *başka türlü bir sevgi dünyası oluşturuyor." - A. Kutlu.* (TÜS 689)
>
> "2. doğmuş"
>
> *"Fatma'dan* ***doğma.****"* (TÜS 689)

**doğum (~ togum ~ tokum ~ tugum~ toḫum)** "doğum"

> ***togum*** *"doğum, tevellüt"* (EUTS 159) ~ ***tokum*** (EUTS 160) ~ ***tugum*** (EUTS 164) ~ ***toḫum*** (EUTS 159)
>
> **doğum** "1. doğma işi, tevellüt, veladet. 2. bir kimsenin doğduğu yıl" (TÜS 692)

**doğuverme** "doğuvermek işi" (TÜS 693)

**nitâc** "yavru doğması, müddet-i haml" "doğum, hamilelik süresi" (LO 775)

Doğma eylemini anlatan fiiller ise aşağıdaki gibidir:

**bol-** "olmak, doğmak, bir kadından dünyaya gelmek"

*oglanlarda üç kız bir ogul Belkîsdın* ***bolup*** *erdi* "Çocuklardan üç kız ve bir oğlan (erkek) Belkıs'dan olmuştu, doğmuştu." (KE 151r/6)

**büt-** "çocuk doğmak"

*oğlan* ***bütti*** *"Çocuk doğdu." (Kıpçakça) Herhangi bir şey biterse, doğarsa veya yaratılırsa* ***bütti*** *denir."* (DLT II/294)

**doğ- (~ tog- ~ tov- ~ tuv- ~ tug-)** "çocuk doğmak, dünyaya gelmek"

*anası ölmiş yatur bu oglançuk* ***togmış*** *diriçe.* "Anası ölmüş yatıyor ancak bu çocuk canlı doğmuş." (TE 66a/4)

*bir ogul* ***togdı*** "Bir oğlan çocuk doğdu." (OKTS 268)

*mu'abbir eyitdi: oldur kim ogluŋ* ***toga****. 'avratı meger yükliydi. ogıl* ***togdı.*** "Rüya tabircisi dedi ki: Odur ki çocuğun doğacak. Meğer karısı hamileydi. Çocuğu doğdu." (MNT 21a/2)

***tog- ~ tov- ~ tuv-*** "doğmak" (CC 19a/1, 19a/5)

*Sâlih peygamber anadın* ***tugdı.*** "Salih peygamber anasından doğdu, dünyaya geldi." (KE 33r/18)

***doğ-*** *"dünyaya gelmek"* (TÜS 690)

**doğuver-** "ansızın doğmak" (TÜS 693)

İnsan hayatının başlangıcında çıplak bir şekilde, günahsız olarak ve fizikî bazı özelliklerle birlikte doğar. Ayrıca anneden doğma anı yaşamın başlangıcını ifade eden bir anlam barındırmaktadır. Sayılan özellikleri anlatmakta kullanılan *ana* kelimesiyle kurulmuş deyimler şunlardır:

**anadan doğma (~anadan togma~ anadan dogma)** "çırılçıplak"

*Bu yigidi* ***anadan togma*** *soyuŋ!* "Bu yiğidi anadan doğma soyun!" (DKOD 91b 10)

***anadan dogma*** *olur her kim gelirse katuŋa/ bârekallâh ey bu gün her derde dermân Kapluca* "Her kim sana gelirse anadan doğma olur; (ND G473/7, s. 434)

***Anadan doğma*** *yalıncak mücerret/ Ferağat cümleden âzad ü mefred. (Çeng. XV. 239)* (TSVI 4245)

***anadan doğma*** *"çırçıplak."* (LO 119)

***anadan doğma*** *"Çırılçıplak."* (KT 57)

***anadan doğma*** *"Çırılçıplak, anadan nasıl doğmuş ise, üstünde hiç bir şey olmaksızın: Anadan doğma bir hâlde duruyor."* (KT 260)

***anadan doğma*** *"uryan."* (LO 17)

***anadan doğma*** *"çırılçıplak"* (TÜS 118)

**anadan üryan** "çırılçıplak"

***anadan üryan*** *"çırılçıplak"* (TÜS 119)

**anasındın tuga bitig bilmegen/ bilmegli** "ümmi, okuma yazma bilmeyen"

*anlar kim uḍarlar yalavaçka* ***anasındın tuga bitig bilmegenke*** "Onlar ki peygambere, okuma yazma bilmeyene uyarlar." (TKT 28/33b1)

*kirtgününler Tanrıka, yalavaçınga* ***anasındın tuga bitig bilmegli*** *sawçıka* "Tanrı'ya, peygamberine, okuma yazma bilmeyen haberciye iman ediniz." (TKT 28/35b3)

**oglan anadın tugar teg** "çocuğun annesinden doğması gibi"

*yaş oglan* ***anadın tugar teg*** *yaş yaşap ölgen kara yėrdin kök yaş otlar üner* "Yaşını yaşayıp ölmüş kara yerden taze çocuğun anasından doğması gibi yeşil taze otlar biter." (KE 68r/15)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**anadan togma-** "yaratılmamak"

*[Sen]* ***anadan togmadın****, Sen atadan olmadın*. (DKOD 107a 1); (DKOV 102b 7)

**anadan doğ- (~ anadın tog-)** "anadan doğmak"

*bir eḍgü bolur kör* ***anadın togup****/ yorır ol köni çın kör eḍgü bolup* "Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir kişi; doğru ve dürüst bir hayat sürer." (KB 873)

*Şükür kim* ***anadan togalı*** *erem/ Hemîşe bunun bigi gün isterem* "Şükür ki anamdan dogdugumdan beri erim, herzaman bunun gibi gün isterim." (SNB 2568)

*Ol kavm gerü İsa'ya geldiler, bir* ***anadan doğmuş*** *gözsüzle bir teni ala tuta geldiler. (Leys. Ar. XV. 174)* "O kavim İsa'ya geldiler, anadan doğma bir gözsüz(kör)le teni alaca birini tutup getirdiler." (TSI 122)

***anadan doğma*** *"O halde dünyaya gelmiş, sonradan olma değil:* ***Anadan doğma*** *kör, sağır."* (KT 260)

***anadan doğma*** *"Doğuştan,* ***anadan doğma*** *topal."* (LO 12)

***anadan doğma*** *kör "darir"* (LO 249)

***anadan doğma*** *"doğuştan"* (TÜS 118)

**anadın tugmış tėg bol- ~ anadan doğmuşa dön- ~ anadan yeni doğmuş gibi ol-** "anadan doğmuş gibi olmak"

***anadın tugmış tėg yazuksuz bolur*** "Anadan doğmuş gibi günahsız olur." (NF 244/4)

***anadan doğmuşa dön- (veya anadan yeni doğmuş gibi ol-)*** *"1. dertsiz, tasasız bir duruma gelmek, 2. günahlardan arınmış duruma gelmek."* (TÜS 118)

### II.4.1.3.3. Doğumun Gerçekleştirilmesiyle İlgili Sözler

Gebelik süreci normal bir şekilde tamamlanarak bebeğin doğma vakti geldiğinde anne için sancılı ve zor bir doğum süreci başlar. Bireysel ve fiziki farklar görülse de yaygın olarak şiddetli ağrı ve kasılmalarla başlayan doğum sürecinde kadın bedeni bebeği vücuttan dışarı göndermek için çeşitli değişimlere sahne olur. Rahim yolunun açılması, bebeği çevreleyen zarın yırtılması, annenin çabası ile bebeğin doğum kanalını geçerek anne bedeninden ayrılması, ardından bebeğin döleşinin çıkması ile gebelik ve doğum süreci tamamlanmış olur. Bu bölümde doğum eyleminin başlamasıyla ve bebeğin dünyaya gelmesine kadar geçen evrede annenin durumu, eylemleri ile ilgili sözler ele alınacaktır. Ayrıca doğumun başladığının habercisi olan ve bebek dünyaya gelene kadar çeşitli sıklık ve şiddette devam eden sancı ve ağrılarla ilgili sözler de tespit edilmiştir. Bu sözler ağrıyı adlandıran, tasvir eden isimler ile bu ağrının kadın tarafından çekildiğini anlatan fiillerden oluşmaktadır. Bu sözler aşağıda sıralanmıştır:

**'ayâl igi** "doğum sancısı"

*keldürdi anı* ***'ayâl igi*** *ẖurmâ tüpige* "Doğum sancısı onu hurma dibine getirdi." (TKT 31/9b1)

**buru** "doğum sancısı"

*Ol kimseyi âdet üzerine oglan ağrısı tuttu, haylı zahmet çekti, gittikçe* ***burusu*** *ziyade oldu. (Bektaş XV. 157)* "O kişiyi âdet üzere doğum sancısı tuttu, hayli zahmet çekti, gittikçe sancısı arttı." (TSI 713)

**doğum sancısı** "doğum yaparken duyulan sancı" (TÜS 693)

**ig** "doğum sancısı"

*oglan togurgu waktında ẖurma berürler* ***igler*** *asanet bolur (18/13)* "Bebek doğuracağı zaman hurma verirler, doğum sancısı hafifler." (OKTS 135)

**mehaz** "doğum sancısı"

***mehaz*** *Ar. "doğurma ağrısı"* (KT 765)

**oğlan ağrısı ~ oğlan burusu** "doğum sancısı"

*eğer* ***oğlan burusu*** *kasuktın yana önünden olursa oğlan geŋezlikle doğa. (Teshil. XIV-XV. 21)* "Eğer doğum sancısı kasıktan veya önden olursa çocuk kolay doğar." (TSIII 1639)

*eğer* ***oğlan burusu*** *kasık önünden olursa oğlan genez toğa. (Mü. Şi. XIV-XV. 11)* "Eğer doğum sancısı kasığın önünden olursa çocuk kolay doğar." (TSV 2928)

*el-talku (Ar.) "****oğlan burusu****" (Terceman. XV. 40)* (TSV 2928)

*derd-i zeh (Fa.) "****oğlan burusu*** *ya'ni oğlan doğururken analar çektiği buru ve ağrı" (Ni'meti. XVI. 297)* (TSV 2929)

*el-heylâc (Ar.) "****oğlan burusu****" (Kdeb. XVIII. 306-1)* (TSV 2928)

*Musa şol vaktın kim avratın almış idi gider idi, dün karanusu idi avrata* ***oğlan ağrısı*** *oldu. (Tuh. Le. XV. 321)* "Musa karısını almış gidiyordu, gece karanlığı basmıştı, karısını doğum sancısı tuttu." (TSV 2928)

**togku agrıgı** "doğum sancısı"

***togku agrıgı*** *(12b/5)* "doğum sancısı" (OKTS 44)

**togurur agrıgı** "doğum sancısı"

***togurur agrıgı*** *kirdi (18/5)* "Doğum sancısı girdi." (OKTS 44)

**tolgag emgeki** "doğum sancısı"

*bir **tolgag emgekini** takı ötemiş bolmagaysen* "Bir doğum sancısını dahi ödemiş olmazsın." (NF 287/6)

**tolgag zahmatı ~ tolgag meşakkatı** "doğum sancısı ve meşakkati"

*ol anaŋ seni tugurmışda **bir tolgag zahmatı takı meşakkatı** kim anaŋka tegdi, bu hec kıldurganıŋ ol bir **tolgag zahmatınga** cezâ ermes, tėp aydı* "O annen seni doğururken annene bir doğum sancısı ve zahmeti geldi, bu hac yaptırman bir doğum sancısına karşılık olmaz diye söyledi." (NF 287/2)

Doğumun gerçekleşmesi esnasında kadın tarafından sancı çekildiğini ifade eden fiiller şunlardır:

**ağrı tut-** "doğum sancısı tutmak"

***ağrı tut-** "kadın doğuracağı vakitteki ağrılara duçar olmak"* (KT 34)

**buru dut- (~ buru tut-)** "doğum sancısı tutmak"

*mehâz (Ar.) "avradı **buru dutmak**"* "mehâz: kadını doğum sancısı tutmak" *(Müntehab. XII. 87-1)* (TSI 713)

*hatununu ol gece **buru tuttu** ki hâmile hatunların emrazındandır. (Ha. Ş. XVI. 172)* "Karısını o gece doğum sancısı tuttu ki bu, hamile kadınların rahatsızlıklarındandır." (TSI 718)

*maḫaz (Ar.) "hatunu doğurmak zahmeti tutmak ki **buru tutmak** tâbir olunur" (Aks. XVII- XVIII. 485- 2)* "maḫaz: Kadını doğum sancısı tutmak ki buna *buru tutmak* denir." (TSI 718)

**oğlan ağrısı tut- ~ oğlan burusu tut-** "doğum sancısı tutmak"

*ol kimseyi âdet üzerine **oğlan ağrısı tuttu**, haylı zahmet çekti, gittikçe burusu ziyade oldu. (Bektaş XV. 157)* "O kişiyi (kadını) âdet olduğu üzere doğum sancısı tuttu, hayli zahmet çekti, gittikçe sancısı arttı." (TSI 713)

*es-salk (Ar.) "ve avratı **oğlan burusu tutup** feryad eylemek" (Ah. XVI. 589)* "es-salk: Kadını doğum sancısı tutup bağırmak" (TSV 2928)

*avratın dün karaŋusunda alıp giderken **oğlan burusu tuttu**. (Ta. Şahi. XVI. 96-2)* "Karısını gece karanlığında alıp giderken doğum sancısı tuttu." (TSIV 2275)

**sarplan-** "doğumda güçlük çekmek, doğum sancısı tutmak"

*deniz köpüğü: bir avrat kaçan ki **sarplansa**, bir dirhem içürseler genez doğura. (Ac. XV. 31)* "Deniz köpüğü: Bir kadını doğum sancısı tuttuğunda bir dirhem içirirlerse kolayca doğurur." (TSV 3322)

*kaçan ki bir avrat **sarplansa** atın kuru tersin tütüzdürseler filhal düşüre. (Ac. XV. 47)* "Bir kadın doğum sancısına yakalandığında atın kuru dışkısını tüttürürlerse hemen düşürür." (TSV 3322)

Doğum esnasında görülen olaylardan birisi de bebeği çevreleyen amniyon kesesindeki sıvının boşalmasıdır. Türkçede bu eylemi karşılayan fiiller ise şunlardır:

**çeresi akar-** "doğum sırasında sarı su gelmek"

***çeresi akar-*** *"(doğum sırasında) sarı su gelmek"* (KTS 48)

**su gel-** "doğumdan önce amniyon sıvısı döl yolundan akmak" (TÜS 2163)

Doğum esnasında bebeğin doğabilmesi için annenin güç uygulayarak bebeği dışarı itmesi ile ilgili sözler şunlardır:

**ıkın-** "doğum sırasında kadın nefesini tutarak çocuğu itmeye çalışmak"

***ıkın-*** *"şiddetli inkıbaz hâlinde veya vaz'-ı hamlde zorlamak."* "çok sıkıntı durumunda veya doğum esnasında zorlamak" (KT 475)

***ıkın-*** *"vaz-ı hamlde sıkınmak"* "doğum esnasında zorlamak" (LO 183)

***ıkın-*** *"peklikte veya doğum sırasında kasları zorlayarak soluğunu tutmak"* (TÜS 1123)

**ıkınabil-** "1. ıkınma ihtimali veya imkânı bulunmak. 2. ıkınmaya gücü yetmek" (TÜS 1123)

**ıkınabilme** "ıkınabilmek işi" (TÜS 1123)

**ıkınma** "ıkınmak işi" (TÜS 1123)

**ıkıntı** "doğum sırasında kadının ıkınması"

***ıkıntı*** *"vaz-ı hamlde nisânın sıkınması"* "Doğum esnasında kadının ıkınması" (LO 183)

***ıkıntı*** *"ziyade inkıbazı olan adamın veya vaz-ı haml edecek kadının zorlaması"* "Çok sıkıntısı olan adamın veya doğum yapacak kadının zorlanması" (KT 475)

***ıkıntı*** *"ıkınma işi"* (TÜS 1123)

Doğum annenin etken olduğu bir süreç ve sonucunda bir eylemdir. Doğum sürecinin sağlıklı bir şekilde tamamlanarak annenin çocuğu dünyaya getirmesi hâlini ifade eden isimler anne tarafından gerçekleştirilen eylemi ifade etmekte veya adlandırmaktadırlar ve tespit edilen sözler aşaıda sıralandığı gibidir:

**buru-** "doğurmak"

*zih (Fa.) "Sekiz mânası var. Doğurmak mânasıdır ki* ***buru*** *tâbir olunur." (Bürh. XVIII- XIX. 328)* "zih: Sekiz anlamı vardır. Doğurmak anlamında *buru* tabir olunur." (TSI 713)

**çocuklama** "çocuklamak işi" (TÜS 557)

**doğurma** "doğurmak işi, doğum"

***doğurma*** *"dünyaya getirme, tevlit: Kadının pek kolay bir* ***doğurması*** *vardır."* (KT 262)

***doğurma*** *"lohusalık, tevlîd."* "dünyaya getirme" (LO 120)

***doğurma*** *"doğurmak işi"* (TÜS 693)

**îlâd** "doğurma"

***îlâd*** *Ar. "1. doğurma. 2. doğurtma"* (KT 501)

**doğuruş** "doğurma işi" (TÜS 693)

**tevlit** "doğurma, doğurtma, dünyaya getirme"

***tevlit*** *"tutmak, doğurup hasıl etmek, inlemek."* (LO 861)

***tevlit*** *Ar. "1. doğurma, dünyaya getirme: Herkesi bir ana tevlit etmiştir. 2. doğurtma, doğurmakta olan bir kadına veya bir dişi hayvana yardım etme, ebelik etme: Falan kadını hangi ebe tevlit etti?"* (KT 1224)

***tevlit*** *"doğurma, doğurtma"* (TÜS 2343)

**vaz'-ı haml** "doğurma, tevlit" (KT 422)

**vilâd** Ar. "doğurma, vaz'ı hamil" "doğurma, doğum zamanı" (KT 1294)

Doğum sürecinin tamamlandığını anlatan eylemlerde ise çocuğun anne tarafından dünyaya getirilmesine, zorlu ve riskli bir sürecin atlatılmasına, taşınılan yükten kurtulmaya ve hafiflemeye atıf yapılmaktadır. Ayrıca söz varlığında kız çocuk doğurmayı karşılayan müstakil bir sözcük bulunmazken ***urılan***- fiilinin "erkek evlat doğurmak" anlamında müstakil bir fiil olarak kullanıldığı görülmektedir. Doğum sürecinin tamamlanmasını ifade eden sözler şu şekildedir:

**çocuğu ol-** "çocuğu doğmak" (TÜS 556)

**çocukla-** "doğurmak, dünyaya getirmek" (TÜS 557)

**doğum yap-** "doğurmak" (TÜS 692)

**doğur- (~ togur- ~ toḫur-~ tugur- ~ tovur- ~ tuvur- ~ dogur-)** "doğurmak"

***togur-*** *"1. doğurmak, 2. atlamak, ilerlemek, tecavüz etmek"* (EUTS 159)

***togur-*** *"doğurmak"* (DLT II/80)

***toḫurmak*** *"doğurmak"* (EUTS 159)

*kâşki munı* ***tugurmasdın*** *burun ölgey erdim* "Keşke bunu doğurmadan önce ölseydim." (KE 169r/13)

*bilgil yalganlıklarındın ayurlar:* ***tugurdı*** *Tañrı. olar yalgançı tururlar.* "İyi bilin ki onlar kendi uydurmaları olarak, "Allah çocuk sahibi oldu" diyorlar. Onlar elbette yalan söylüyorlar." (TKT 34/40b2)

*ḫatun ogul kız* ***tugurmadı*** "Kadın(lar) oğul kız (çocuk) doğurmadı. (KE 23v/14)

*men* ***tugurdum*** "Ben doğurdum." (NF 26/15)

*oglanımnı* ***tugurdum*** "Çocuğumu doğurdum." (NF 348/3)

*sekkiz oglan* ***tugurdı****: törti erkek takı törti kız erdi* "Sekiz çocuk doğurdu: dördü erkek ve dördü kızdı." (NF 5/1)

*ayı küni yetdi erse Hına kız* ***tugurdı*** "Hamilelik süresi tamam olunca Hına kız doğurdu." (KE 166v/13)

***togur- ~ tovur- ~ tuvur- ~ dogur-*** *"doğurmak, dünyaya getirmek"* (KTS 279)

***togur- ~ tuvur-*** *"doğurmak"* (CC 73a/10, 76a/5-6)

***togur-*** *"doğurmak"* (KMTT 45b/6)

*anası tokuz ay on kün köterdi ẖayrı bolgay tip/ yılan tapsa idi yaḫşı ol oglanını* ***togurgunça*** "Anası hayrı dokunur diye dokuz ay on gün taşıdı. O oğlanı doğuracağına yılan bulsaydı daha iyiydi." (GT 146a/2-3)

*yazıẖ içine* ***togurdu*** *meni anam.* "Anam beni günah içine doğurdu." (EKZ 50/7)

*ara yirde çok geçmedin rûzgâr / bir* ***ogul togurdı*** *yine Nev-bahâr* "Ara yerde zaman çok geçmeden Nevbahar yine bir oğul doğurdu." (SNB 5320)

*ẖâtûnı hâmile oldı, bir neçe müddetten soŋra bir* ***oglan togurdı.*** (DKOD 9b 4-5)

*…oglanın geŋezligile* ***togura*** "…çocuğunu kolaylıkla doğurur." (MŞ M160a 9)

*ve dahı, avrat oğlan doğuracak vaktın ol yağdan ud yerine sürte âsanlığıla* ***doğura****. (Mü. Şi. XIV-XV. 169)* "Kadın, çocuk doğuracağı zaman o yağdan haya yerlerine sürerse kolaylıkla doğurur." (TSVI 4010)

*zac-sûr (Fa): "Viladet günüdür ki zenan* ***doğurduktan*** *sonra tertip ederler."* "zac-sûr: Doğum günü ki kadın doğurduktan sonra düzenlerler." *(Bürh. XIII-XIX. 311)* (TSII 1195)

*avrat katında tavusun kemüğün yaksalar tizcek* ***doğura****. (Ac. A. XV.)* "Kadının yanında tavusun kemiğini yakarlarsa çabucak doğurur." (TSIV 2411)

***doğur-*** *"dünyaya getirmek, tevlit etmek: Herkesi validesi bir kere* ***doğurur.****"* (KT 262)

***doğur-*** *"tevlîd etmek"* (LO 120)

***doğur-*** *"yavru dünyaya getirmek, doğum yapmak." "Bir kadın tarlada* ***doğuruyor****, bir kadın hastanede* ***doğuramıyor.*** *" - S. F. Abasıyanık* (TÜS 693)

**doğuruver-** "1. ansızın doğurmak. 2. kolayca doğurmak" (TÜS 693)

**doğuruverme** "doğuruvermek işi" (TÜS 693)

**dünyaya getir-** "doğurmak"

*"Hayriye Hanım yedi gün evvel ilk çocuğunu* ***dünyaya getirmiştir.****" - R. N. Güntekin* (TÜS 556)

**ėkiz oglan togur- ~ ikiz doğurmak** "ikiz çocuk doğurmak"

***ėkiz oglan togurdı*** *tişi bir karında* "Kadın bir karında ikiz çocuk doğurdu." (ME 30/6)

***ikiz doğurmak*** *"bir vaz'-ı hamlde iki çocuk dünyaya getirmek"* "bir doğumda iki çocuk dünyaya getirmek." (KT 498)

**keltür- (~ kelür- ~ keldür-)** "getirmek, dünyaya getirmek"

*kutlug ülüglüg urı ogul* ***kelürür*** "Güzel, mesut (bir) erkek çocuğu dünyaya getirir." (KP 76)

*birük kız tileser yime körkle kız* ***kelürür*** "Fakat kız çocuğu dilese, yine güzel bir kız çocuğu (dünyaya) getirir." (KP 77)

*bu ol za'îfa turur kim zinâdın oglan* ***keldürür erdi*** "Bu o kadındır ki zinadan çocuk dünyaya getirirdi." (NF 68/6)

*Muhammed atlıg ogul* ***keltürdi*** "Muhammed adlı çocuk doğurdu." (NF 18/12)

**koḍ-** "doğurmak"

*kötürmez tişidin* ***koḍmas*** *meger İḍi 'ilmi birle* "Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır ne de doğurur." (TKT 33/71a3)

*yük kötürmez hîç uragut* ***koḍmaz*** "Dişi ancak O'nun bilgisi altında hamile kalır ve doğurur." (TKT 36/2b2)

**kurtul- (~ kutul-)** "doğurmak"

*uragut* ***kutuldı*** *"Kadın doğurdu, kurtuldu." Bu kelime için iki görünüş vardır; birincisi kendisinden bir harfin atılmış olmasıdır, "****kurtuldı****" kelimesi bunun aslı olabilir, "Sıkıntıdan kurtuldu." demektir. İkincisi kut buldı sözünden alınmış gibi görünür; bu da "Baht buldu." demektir.* (DLT II/121)

*"Kadın sabaha karşı* ***kurtulmuş****."* (TÜS 1536)

**oglan tap- ~ ogul tap-** "çocuk doğurmak, çocuk sahibi olmak"

***oglan tapgan*** *ẖatun* "çocuk doğuran kadın" (İMS 103b/1)

*kaç künde kėḍin Hâcer* ***ogul tapdı*** *ay kündin körklügrek* "Kaç günden sonra Hacer aydan güneşten güzel bir çocuk sahibi oldu." (KE 48v/6)

**tevlit etmek** "doğurmak, doğurtmak" (TÜS 2343)

**urılan-** "erkek çocuk doğurmak"

*üçünç kunçuyı **urılanmış*** "Üçüncü eşi oğlan doğurmuş." (IB 5)

**yėni-** "doğurmak"

*uragut **yėnidi** "Kadın doğurdu." Bu kelime ancak kadın doğururşa söylenir.* (DLT III/91)

**yükün bırak-** "çocuğunu düşürmek"

*avratların çoğunun ussu gitti, hâmileleri **yükün bıraktı**. (Anter. XIV. 543)* "Kadınların çoğunun aklı başından gitti, hamileler çocuklarını düşürdü. (TSVI 3985)

**yükinden boşan-** "yükünü bırakmak, çocuk doğurmak veya düşürmek"

*yüklü 'avrata/ içürseler **yükinden boşana** ve âsân togura eger oglan soŋı kalsa anuŋ suyın içse oglan/ soŋın bıraga* "Hamile kadına içirirlerse çocuğunu bırakır, kolay doğurur eğer (rahimde) döl eşi kalırsa onun suyunu içerse döl eşini bırakır." (MŞ M 22a 3-5)

**yükini koy-** "doğum yapmak"

*taşlanmas ançaga tigrü kim **yükini koygay*** "Doğum yapana kadar taşlanmaz." (İMS 405b/8)

Doğum geleneksel hayatta çoğunlukla evde gerçekleşen bir eylem iken günümüzde özellikle şehir hayatında özel ve gereğine uygun donanımda hazırlanmış mekânlarda gerçekleştirilmektedir. Bunlar ya sağlık kuruluşlarının içinde ayrılmış özel bölümlerdir veya yalnız doğum ve kadın sağlığı ile ilgilenen sağlık kuruluşlarıdır. Doğum yapılan mekânlarla ilgili sözler şunlarıdır:

**dârü'l-vilâde** "hamile ve fakir kadınların doğum yaptığı hastane"

***dârü'l-vilâde** "Hâmil fukara kadınları doğurtmaya mahsus hastane."* (KT 232)

**doğumevi** "doğum yapılan sağlık kuruluşu" (TÜS 692)

**doğum odası** "içinde doğum yapılan hastane odası" (TÜS 693)

**doğumhane** "doğumevi" (TÜS 693)

Doğum genellikle sancı ve zahmetle gerçekleşen bir eylemdir. Doğumda çekilen bu güçlük bazı atasözlerine de yansımıştır. Bu sözlerde doğumda çekilen zahmete ve gebeliğin oluşma şekline atıfta bulunulmaktadır.

> **doğuran avrat Azrail'i yenmiş** "Yeni doğan çocuğu sürekli ölen kadın doğurmaktan usanmazsa elbet bir gün isteğine kavuşur, anlamında bir söz." (ATDS)
>
> **gizlide gebe kalan aşikârede doğurur** "Toplum içinde hiçbir davranış gizli kalmaz." anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 951)

### II.4.1.3.4. Doğumun Gerçekleşmesine Yardım Etmeyle İlgili Sözler

Hem anne hem bebek için riskler taşıyan doğumun sağlıklı bir şekilde sonlanması için kadına yardım eden kimseler vardır. Bunlar geleneksel toplumda ebe olarak deneyim kazanmış kadınlar, hekimler ile günümüz toplumunda bu işin eğitimini almış ebe, hemşire ve doktorlardır. Bu kişiler normal bir şekilde ilerleyen veya anne ile bebeğin sağlığının tehlikeye girdiği doğumlarda annenin doğum yapmasına yardımcı olmakta ve oluşabilecek risklere karşı tedbir almaktadırlar.

Geleneksel veya modern tıpta ebelik ve doğum hekimliğini gerçekleştiren kişileri adlandıran sözler ile bu kişilerin icra ettikleri meslek adları tespit edilmiştir. Bu mesleklerden ebelik geleneksel hayatın parçası olan ve kadınlar tarafından icra edilen bir meslektir (Ersoy 2007). Geleneksel veya modern tıp hekimlerinden kadın ya da erkek tarafından icra edilen doğum hekimliği de kadınlar için yapılan bir meslek türüdür.

Bu sözlerden doğum esnasında anneye yardımcı olan kişileri adlandıranlar şunlardır:

**avırda (~ avurda)** "doğum işini yaptıran kadın, ebe"

> *el-kaabiletü (Ar.): Mama ve* ***avırda*** *dedikleri avrat. (Miftah XV. 63)* "el-kaabiletü: *Mama* ve *avırda* (ebe) dedikleri kadın" (TSIV 2794)
>
> *bârâç (Fa.): Kaabile ki Türkide mamı derler ve* ***avurda*** *derler. (Ni'meti. XVI. 114)* "bârâç: *kaabile* ki Türkçede *mamı* ve *avırda* (ebe) derler." (TSIV 2794)
>
> *pîşâre (Fa.): Türkide mamı derler, kaabile mânasına,* ***avurda*** *dahi derler. (Deş. XVI. 309-1)* "pîşâre: Türkçede *mamı*, *kaabile* anlamında, *avurda* (ebe) da derler." (TSIV 2794)

*mamı ki **avurda** derler, ardında otura. (Teshil. XIV- XV. 22)* "*Mamı* ki *avurda* (ebe) da derler, arkasında otura." (TSI 286)

*pişyâre (Fa.): Kaabile manasına ki Türkide mamı ve **avurda** ve ebe derler. (Deş. XVI. 309-1)* "pişyâre: *Kaabile* anlamında ki Türkçede *mamı*, *avurda* (ebe) ve *ebe* derler." (TSI 286)

**ebe** "doğum işini yaptıran kadın"

*pîşyâre (Fa.): Kaabile mânasına ki Türkide mamı ve avurda ve **ebe** derler. (Deş. XVI. 309-1)* "pişyâre: *Kaabile* anlamında ki Türkçede *mamı*, *avurda* ve *ebe* derler." (TSIV 2794)

*kaabile ya'ni ma'sum tevellüt ettikte hizmet eden hatuna dahi derler ki mamı ve **ebe** ta'bir olunur. (Aks. XVII-XVIII. 169)* "kaabile: çocuk doğduğunda hizmet eden kadına denir ki *mamı* ve *ebe* de tabir olunur." (TSIV 2795)

***ebe** "Doğurtma bilmesi lâzım gelen kadın, kâbile. Ebelik eden tabip. Pişkâre, lota."* "Doğurtmayı bilmesi gereken kadın, *kâbile*. Ebelik eden doktor. *Pişkâre*, *lota*." (LO 129)

***ebe** "Doğurtma sanatını icra eden kadın veya tabip, kâbil, kâbile; **ebe kadın, ebe tabip."*** (KT 283)

***ebe** "doğum işini yaptıran kadın" "Babam **ebe** bulmaya koştu." - A. Kutlu.* (TÜS 751)

**kabile (~kâbile ~ kaabile ~ kâbil)** "1. doğum işini yaptıran kadın, ebe 2. ebe anne, sütnine"

*bu 'illet ekser oglancuklarda 'ârız olur togdugı vaktda **kâbile**/ arkun tutmadıgı sebebinden kimse bilmez iy tâlib bilgil kim bu 'illeti ben oglancuklardan/ artuk kimsede görmedüm bu 'illeti* "Bu hastalık genellikle doğum sırasında ebe düzgün tutmadığı için küçük çocuklarda ortaya çıkar. Kimse bilmez ey istekli kişi, bil ki bu hastalığı küçük çocuklar dışında kimsede görmedim." (CH P52b/ 1-3)

*pişkâr ve pîşyâr ve pîşâ (Fa.): "**Kâbile** mânasına, oğlan tutan mamı" (Miftah XV. 63)* "pişkâr, pîşyâr, pîşâ: kaabile (ebe) anlamında, çocuğu (doğarken) tutan ebe" (TSIV 2794)

*pîşyâre (Fa.) "**Kâbile** mânasına ki Türkide mamı ve avurda ve ebe derler." (Deş. XVI. 309-1)* "pişyâre: kaabile (ebe) anlamında ki Türkçede *mamı*, *avurda* ve *ebe* derler." (TSIV 2794)

*Esma der ki: Hazreti Hasan ve Hüseyin'in **kâbilesi** ya'ni mamıları ben idim. (Rahat XVI. 458)* "Esma der ki Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ebesi bendim." (TSIV 2794)

***kâbile** (Ar.) "Avrat doğurdan mamı avrat" (Bab. XVI. 2, 268)* "kaabile: Kadını doğurtan ebe kadın" (TSIV 2794)

*bârâc (Fa.) "**Kâbile** ki Türkide mamı derler ve avurda derler." (Ni'meti. XVI. 114)* "bârâc: *kaabile* (ebe) ki Türkçede *mamı* ve *avırda* derler." (TSI 286)

*pîşkâr (Fa.) "mamı, **kâbile** gibi" (Nuh. Tuh. XVII. 65-1)* (TSIV 2795)

***kaabile** ya'ni ma'sum tevellüt ettikte hizmet eden hatuna dahi derler ki mamı ve ebe ta'bir olunur. (Aks. XVII-XVIII. 169)* "kaabile: çocuk doğduğunda hizmet eden kadına denir ki *mamı* ve *ebe* de tabir olunur." (TSIV 2795)

*pişyâre (Fa.) "**Kâbile** manasına ki Türkide mamı ve avurda ve ebe derler." (Deş. XVI. 309-1)* "pişyâre: *kaabile* (ebe) anlamında ki Türkçede *mamı*, *avurda* ve *ebe* derler." (TSI 286)

***kâbil ~ kâbile** Ar. "Gebe hatunların çocuklarını almak fen ve sanatını bilen, ebe, ebe tabip: Falan tabîb-i mâhir bir **kâbildir**; falan kadın mütefennine bir **kâbiledir**."* "kâbil, kâbile: Gebe kadınların çocuklarını alma ilmini ve sanatını bilen, ebe, ebe tabip. Falan usta tabip bir kâbildir, ilimde üstat falanca kadın bir kâbiledir." (KT 557)

***kabile** "ebe kadın."* (LO 683)

**kabîle** "ebe anne, sütnine"

*öz **kabîle** ümden bir mesel işittim kim ayttı yiğit ibçi yanında karı ir kilip oturgunça kattı yadan çıkkan ok otursa yaḫşırak turur."* "Ebe annemden, dayemden bir mesel işittim. Der ki genç kadın yanında yaşlı adam (koca) gelip oturacağına sert yaydan çıkan ok otursa daha iyidir." (GT 134a/8-11)

**kıbâle** "ebelik ilmi"

***kıbâle*** *"ebelik, tevlit sanatı."* "kıbâle: ebelik, doğurtma ilmi" (LO 694)

***kıbâle*** *Ar. "ebelik ilim ve sanatı: Fenn-i kıbâlede mahir bir tabip."* "kıbâle: Ebelik ilim ve sanatı: Ebelik ilminde mahir bir tabip"(KT 634)

**lavta** *(Rum.)* "1. ebe"

"2. erkek doğum hekimi"

*"Pek mâhir bir* ***lâvtadır.*** *"* "Pek mahir bir erkek doğum hekimidir." (KT 711)

***lavta*** *"erkek doğum hekimi"* (TÜS 1579)

**mamı (~ mama)** "doğum işini yaptıran kadın, ebe"

*el-kaabiletü (Ar.) "****mama*** *ve avırda dedikleri avrat" (Terceman. XV. 142)* "el-kaabiletü: *mama* (ebe) ve *avırda* denilen kadın" (TSIV 2794)

*pişkâr ve pîşyâr ve pîşâ (Fa.) "Kâbile mânasına, oğlan tutan* ***mamı****" (Miftah XV. 63)* "pişkâr, pîşyâr, pîşâ: ebe anlamında, çocuğu (doğarken) tutan ebe" (TSIV 2794)

*pîşyâre (Fa.): Kâbile mânasına ki Türkide* ***mamı*** *ve avurda ve ebe derler." (Deş. XVI. 309-1)* "pişyâre: *Kaabile* anlamında ki Türkçede *mamı (ebe)*, *avurda* ve *ebe* derler." (TSIV 2794)

*Esma der ki: Hazreti Hasan ve Hüseyin'in kâbilesi ya'ni* ***mamıları*** *ben idim. (Rahat XVI. 458)* "Esma der ki Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ebesi bendim." (TSIV 2794)

*bârâç (Fa.) "Kâbile ki Türkide* ***mamı*** *derler ve avurda derler." (Ni'meti. XVI. 114)* "bârâç: *kaabile* ki Türkçede *mamı* (ebe) ve *avırda* derler." (TSIV 2794)

*pişkâre (Fa.) "****mamı****" (Şamil. XVI. 401)* "pişkâre: *mamı* (ebe)" (TSIV 2794)

*pîşkâr (Fa.) "****mamı****, kabile gibi" (Nuh. Tuh. XVII. 65-1)* "pîşkâr: *mamı* (ebe), *kabile* gibi." (TSIV 2795)

*kâbile ya'ni ma'sum tevellüt ettikte hizmet eden hatuna dahi derler ki* ***mamı*** *ve ebe ta'bir olunur. (Aks. XVII-XVIII. 169)* "kaabile: çocuk doğduğunda hizmet eden kadına denir ki *mamı* (ebe) ve *ebe* de tabir olunur." (TSIV 2795)

***mamı*** *ki avurda derler, ardında otura. (Teshil. XIV- XV. 22)* "*mamı* (ebe) ki *avurda* da denir ve (doğum esnasında kadının) arkasında oturur" (TSI 286)

*bârâc (Fa.) "Kâbile ki Türkide* ***mamı*** *derler ve avurda derler." (Ni'meti. XVI. 114)* "bârâc: *kaabile* ki Türkçede *mamı* (ebe) ve *avırda* derler." (TSI 286)

*pîşyare(Fa) "Türkide* ***mamı*** *derler, kâbile manasına, avurda dahi derler." (Deş. XVI. 309-1)* "pişyâre: *kaabile* anlamında ki Türkçede *mamı* (ebe), *avurda* ve *ebe* derler." (TSI 286)

**mamı avrat** "doğum işini yaptıran kadın, ebe kadın"

*kâbile (Ar.) "avrat doğurdan* ***mamı avrat****" (Bab. XVI. 2, 268)* "kaabile: kadını doğurtan ebe kadın" (TSIV 2794)

**müvellid** "doğum işini yaptıran erkek"

***müvellid*** *Ar. "doğurtan, ebe tabip, kâbil"* (KT 894)

**müvellide** "doğum işini yaptıran kadın"

***müvellide*** *Ar. "ebe kadın, kâbile"* (KT 894)

Doğum sırasında anneye yardım eden kişilerin meslekleri ve yaptıkları işi anlatan sözler ise şunlardır:

**avurdalık** "ebelik"

*bana anam haber verdi ki* ***avurdalığa*** *hazır olmuş, Âmine Hatun Resül Aleyyisselâm'ı doğurduğu gece gördüm. (Kesir. XV. 1, 203)* "Bana annem ebeye hazır olduğunu haber verdi, Âmine Hatun Resul aleyhisselamı doğurduğu gece gördüm."(TSI 287)

**doğurtma** "doğurtmak işi" (TÜS 693)

**doğurtabilme** "doğurtabilmek işi" (TÜS 693)

**ebelik** "1. ebe olma durumu"

"2. ebenin yaptığı iş" (TÜS 752)

***ebelik*** *"ebe hizmeti, ebe sanatı, kıbâle"* (LO 129)

***ebelik*** *"ebe sanatı ve fenni, kıbâle"* (KT 284)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**avırdalık eyle-** "kadın ebelik yapmak"

*el-kabaletü (Ar.): Avrat mamalık ve **avırdalık eylemek**. (Terceman. XV. 143)* "el-kabaletü: kadın ebelik yapmak" (TSIV 2795)

**ebelik et-** "ebeliğin gereklerini yerine getirmek"

*kıbâle (Ar.) "Mamılık etmek ki hatun **ebelik etmek** ta'bir olunur ki hin-i veladette ma'sum valdesinin batnından taşra çıktıkta ma'sumu karşılayıp yere düşürmemekten ibarettir." (Aks. XVII-XVIII. 264)* "kıbâle: *Mamılık* (ebelik) etmek ki ebelik etmek tabir olunur. Doğum esnasında çocuk annesinin batnından dışarı çıktıktan sonra onu karşılayıp yere düşürmemekten ibarettir." (TSIV 2795)

**mamalık eyle- ~ mamılık et-** "ebelik etmek"

*kıbâle (Ar.) "**Mamılık etmek** ki hatun ebelik etmek ta'bir olunur ki hin-i veladette ma'sum valdesinin batnından taşra çıktıkta ma'sumu karşılayıp yere düşürmemekten ibarettir." (Aks. XVII-XVIII. 264)* "kıbâle: Mamılık (ebelik) etmek ki ebelik etmek tabir olunur. Doğum esnasında çocuk annesinin batnından dışarı çıktıktan sonra onu karşılayıp yere düşürmemekten ibarettir." (TSIV 2795)

*el-kabaletü (Ar.) "avrat **mamalık** ve avırdalık **eylemek**" (Terceman. XV. 143)* "el-kabaletü: kadın ebelik yapmak" (TSIV 2795)

*kabl (Ar.) "doğuran avratlara **mamılık etmek**" (Bab. XVI. 2, 416)* "kabl: doğuran kadınlara ebelik yapmak" (TSIV 2795)

Doğum esnasında anneye yardım etmek ile ilgili kullanılan fiillerde annenin edilgenleştiği görülmektedir. Bu fiiller aşağıda

**doğurt- (~ togtur- ~ togurttur- ~ togurt-)** "kadının doğum yapmasına yardımcı olmak, doğum yaptırmak"

***togtur-** "doğurtmak" ~ **togurttur-** Teŋri ogul **togturdı*** "Tanrı çocuk doğurtturdu." (DLT II/173)

***togurttı** tişige oglanı* "Kadına çocuğu doğurttu, kadını çocuk sahibi etti." (ME 95/3)

***togurt-** "doğurtmak, doğum yaptırmak"* (KTS 279)

*kâbile (Ar.) "avrat **doğurdan** mamı avrat" (Bab. XVI. 2, 268)* "kaabile: Kadını doğurtan ebe kadın" (TSIV 2794)

***doğurt-*** *"1. bir kadın veya dişinin doğurmasını teshil etmek, doğurmada yardım etmek, ebelik veya hekimlik etmek, tevlit ettirmek", Falan kadını kim* ***doğurttu****; hangi ebe* ***doğurttu****?"* (KT 262)

***doğurt-*** *"kabile tevlîd ettirmek."* "ebe kadın doğum yaptırmak" (LO 120)

***doğurt-*** *"doğurmasını sağlamak, doğurmasına yardım etmek"* (TÜS 693)

"2. kadını gebe bırakmak, çocuk doğurmasına neden olmak"

*Gebe bırakıp çocuk yaptırmak: Bir koç kırk elli koyunu* ***doğurtabilir.****"* (KT 262)

**doğurtabil-** "doğurtma ihtimali veya imkânı bulunmak" (TÜS 693)

**kurtarıl-** "doğurtulmak"

***kurtarılmak*** *"kurtulmak, vaz-ı haml"* "gebelikten kurtulma" (LO 255)

**yėnit-** "doğurtmak"

*er uragutnı* ***yėnitti*** "Adam, kadını doğurttu." (DLT II/317)

Doğum sırasında doğuma yardım eden kimseler tarafından kullanılan araç gereçler de doğum yapan kadına yardım etmek ve bebeğin sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesini sağlamak içindir.

**ebe iskemlesi ~ ebe örekesi**

***ebe iskemlesi ~ ebe örekesi*** *"eski cahil ebelerin vaz'-ı haml edecek kadınları oturtmayı âdet edindikleri bir iskemle"* "eski cahil ebelerin doğum yapacak kadınları oturtmayı âdet edindikleri bir iskemle" (KT 283)

***ebe iskemlesi*** *"öreke"* (KT 527)

***ebe iskemlesi*** *"Vaz-ı haml edecekleri men için yapılmış bir işkence aleti ki* ***ebe örikesi*** *dahi denir."* "Doğum yapacakları engellemek için yapılmış bir işkence aleti ki *ebe örikesi* de denir." (LO 129)

***ebe örekesi*** *"cahil ebelerin doğurttukları kadınları oturttukları bir cins iskemle"* (KT 948)

**forseps** *(Fr.)* "tutçek" (TÜS 888)

**lavta (~ lâvta ~ lota)** *(Rum.)* "tutçek"

***lâvta*** *"Kendiliğinden doğamayan çocukları analarının rahminden almaya mahsus kıskaç gibi alet: Çocuğunu* ***lâvta*** *ile aldılar."* (KT 711)

***lota [lavta]*** *"Ebe tabiplerin çocuk alacak mengenesi."* (LO 267)

***lavta*** *"tutçek"* (TÜS 1579)

**milkat** "Cerrah maşası. Çocuk alacak maşa." (LO 730)

**tutçek** "doğacak çocuğu ana rahminden çekmeye yarayan alet, lavta, forseps" (TÜS 2390)

Doğum esnasında kadının kolay doğum yapmasını sağladığına inanılan bazı uygulamalar da vardır. Bunlarla ilgili tespiler aşağıda sıralanmıştır:

**ḫurma ber-** "hurma vermek, yedirmek"

*oglan togurgu waktında* ***ḫurma berürler*** *igler asanet bolur (18/13)* "Bebek doğuracağı zaman hurma verirler, sancı hafifler." (OKTS 135)

**deniz köpüğü içir-** "deniz köpüğü içirmek"

***deniz köpüğü****: bir avrat kaçan ki sarplansa, bir dirhem* ***içürseler*** *genez doğura. (Ac. XV. 31)* "Deniz köpüğü: Bir kadını doğum sancısı tuttuğunda bir dirhem içirirlerse kolayca doğurur." (TSV 3322)

**atın kuru tersin tütüzdür-** "atın kuru dışkısını tütsülemek"

*kaçan ki bir avrat sarplansa* ***atın kuru tersin tütüzdürseler*** *filhal düşüre. (Ac. XV. 47)* "Bir kadın doğum sancısına yakalandığında atın kuru dışkısını tütsüler iseler hemen düşürür." (TSV 3322)

### II.4.1.3.5. Normal Olmayan Gebelik ve Doğum Biçimlerini İfade Eden Sözler

Normal şekilde tamamlanmayan gebelik ve doğum biçimleriyle ilgili tespitler, anne karnındaki çocuğun, gebeliğin herhangi bir aşamasında ölmesi veya tutunamaması sonucu kendiliğinden veya dışardan müdahale yoluyla düşmesi, çocuğu aldırmak yani gebeliğin isteyerek veya zorunlu hâllerde vaktinden önce sonlandırılması, doğum sırasında bebeğin genelde olanın aksine ters gelmesini ifade eden sözlerden oluşmaktadır. Bu durumla ilgili söz varlığının bir kısmı bebeğin vaktinden önce kaybedilmesini anlatan eylemlerken bir kısmı da düşürülen çocuğu adlandırmaktadır.

Bazıları ise normal olmayan gebelikleri ve doğum şekillerini adlandırmakta veya bir eylem olarak ifade etmektedir.

Düşürülen çocuğu ifade etmede kullanılan sözler şunlardır:

**ceninisakıt** "düşük, rahimden düşen çocuk"

> ***cenîn-i sâkıt*** *"rahimden düşürülen çocuk"* (KT 172)
>
> *"Vakitsiz rahimden düşen:* ***Cenîn-i sâkıt****."* (KT 1021)
>
> ***ceninisakıt*** *"düşük"* (TÜS 452)

**düşük ~ düşüt** "doğum vaktinden evvel ölü olarak anası rahminden çıkan çocuk"

> *sıkta (Ar.) "düşen nesne ve* ***düşüt****" (Bab. XVI. 2, 212)* (TSII 1355)
>
> *sıkt (Ar.): ez şikem biyüftade (Fa.) "Vakti gelmeden validesi karnından düşen çocuk ki* ***düşüt*** *tabir olunur." .(Aks. XVII-XVIII. 164-2)* (TSII 1356)
>
> *kefane (Fa.) "Ol cenindir ki nâkıs-ül-hılkat sâkıt ola. Arabide sıkt ve Türkide* ***düşüt*** *ve* ***düşük*** *derler." (Bürh. XVIII-XIX. 489)* "kefane: yaradılıştan eksik olup da düşen cenindir. Arapçada *sıkt* ve Türkçede *düşüt* veya *düşük* denir." (TSII 1356)
>
> ***düşük*** *"yaşayabilecek duruma gelmeden doğan yavru, ceninisakıt, bağan, sakıt"* (TÜS 742)
>
> ***düşüt*** *"düşük"* (TÜS 744)

**düşük oğlan ~ düşüt oğlan** "anne karnından zamanından önce ve ölü olarak düşen çocuk"

> *figâne (Fa.) "****düşüt oğlan****" (Şamil. XVI. 237)* (TSV 2925)
>
> *el-mezkûm (Ar.) "****düşük oglan****" (Ah. XVI. 971)* (TSII 1355)
>
> *figâne (Fa.) "****düşüt oğlan****" (Cof. XVI. 116-2) (*TSII 1355)
>
> *hayzı yürüde ve* ***düşüt oğlanı*** *düşüre, çıkara. (M. Bay. XVI. 47)* "Âdet gördürüp ölü çocuğu düşüre, çıkara." (TSII 1356)

**iskât-ı haml ~ iskât-ı cenîn** "çocuk düşürme"

> *bir 'avret hâmile/ oldı* ***hamli iskât*** *itdi yidi oglan düşdi ve bir kerre daḫı* ***iskât-ı haml****/ itdi on biş oglan düşdi mecmu'ısı sûretde ve a'zâda tamâm* "Bir kadın

gebe kaldı, gebeliği sonlandı, yedi çocuk düştü ve bir kere daha düşük yaptı, on beş çocuk düştü, hepsinin sureti ve uzuvları tamdı." (CH 5-10)

***iskat*** *"cenin düşürme"* (LO 669)

***iskât-ı cenîn*** *"çocuk düşürme"* (KT 172)

**sıkt** "anne rahminden ölü olarak düşen çocuk"

***sıkt*** *Ar. "Natamam veya tamam olarak validesinin rahminden ölü düşen çocuk."* "Gelişimini tamamlamadan veya tamamlamış olarak annesinin rahminden ölü olarak düşen çocuk" (KT 1069)

**sukut** "anne rahminden çocuğun ölü olarak düşmesi"

***sukut*** *"Çocuğun natamam veya ölü olarak rahimden düşmesi: Sukût-ı cenîn."* (KT 1095)

Gebeliğin normal bir şekilde oluşmadığı veya tamamlanmadığı durum ve eylemler ile onların etrafında gelişmiş sözler aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

**dış gebelik** "döllenmiş bir yumurtanın döl yatağı dışında oluşması ve gelişmesi" (TÜS 654)

**düşürtme** "düşürtmek işi" (TÜS 744)

**düşürttürme** "düşürttürmek işi" (TÜS 744)

**düşürüverme** "düşürüvermek işi" (TÜS 744)

**kürtaj** "döl yatağının içini kazıyıp cenini alma işi" (TÜS 1563)

**ölü doğum** "bebeğin ölü doğması durumu" (TÜS 1847)

**rahimden ölmüş cenini muhriç** "ölü doğmuş bebeği rahimden çıkarma, atma"

*En-nemmam (Ar.): Bir hoş-bû nebat adıdır. Türkide marsama dirler. Reyâhin envaındandır. bevl ve hayzı m'üzdirr ve* ***rahimden ölmüş cenini*** *ve soğulcanları* ***muhriç****... (Kam. XVIII-XIX. 3, 570)* "en-nemmam: Hoş kokulu bir bitki adıdır. Türkçede marsama derler. Reyhan türlerindendir. İdrarı ve âdeti söker ve rahimden ölmüş çocuğu ve solucanları attırır…" (TSIV 2797)

Bu konuda tespitedilen fiiller ise şunlardır:

**çocuk aldır-** "kadın karnındaki bebeği hekime ameliyatla aldırmak" (TÜS 556)

**çocuk (çocuğunu) düşür-** "gebe kadın çocuğunu vaktinden önce ve ölü olarak doğurmak, düşük yapmak"

***çocuk düşür-*** *"döl saktı"* (LO 128)

***çocuk düşür-*** *"ıskât-ı cenîn etmek"*(KT 281)

*"Beklenmedik acı olaydan ötürü Ayşe de* ***çocuğunu düşürdü****, ağır hastalandı." - Halikarnas Balıkçısı.* (TÜS 556)

**çocuk düşürt-** "gebe kadının çocuğunu zamanından önce düşürmesini sağlamak veya düşürmesine neden olmak"

***çocuk düşürt-*** *"Bir gebe hatunun cenini zamanından evvel tevlit ettirmek, ıskat ettirmek."* (KT 281)

**düş-** "vakti gelmeden ölü doğmak" (TÜS 741)

*bir 'avret hâmile/ oldı hamli iskât itdi yidi oglan* ***düşdi*** *ve bir kerre daḫı iskât-ı haml/ itdi on biş oglan* ***düşdi*** *mecmu'ısı sûretde ve a'zâda tamâm* "Bir kadın gebe kaldı, gebeliği sonlandı, yedi çocuk düştü ve bir kere daha düşük yaptı, on beş çocuk düştü, hepsinin sureti ve uzuvları tamdı." (CH P116a/7-9)

**düşük yap-** "çocuk düşürmek" (TÜS 742)

**düşür-** "düşük yapmak"

*oglan ana karnında gerek ölü olsun gerek diri olsun derhal* ***düşürür*** "Çocuk anne karnında ister ölü olsun, ister diri olsun hemen düşürür." (CH 171a/11)

*kaçan ki bir avrat sarplansa atın kuru tersin tütüzdürseler filhal* ***düşüre****. (Ac. XV. 47)* "Bir kadın doğumda güçlük yaşarsa atın tezeğini tüttürürlerse hemen düşürür." (TSII 1361)

***düşür-*** *"vücuttan yavru, çocuk, taş, solucan vb. atmak"* (TÜS 744)

**düşürt-** "düşürmesini sağlamak" (TÜS 744)

**düşürttür-** -"düşürtme işini yaptırmak" (TÜS 744)

**düşürüver-** "çabucak veya kısa sürede düşürmek" (TÜS 744)

**düşüt düşür-** "çocuk düşürmek"

*bu hengâmeden avratım bir* ***düşüt düşürdü*** *deyü bir düşüt getirip keşf olunmak murat ederin deyicek fil'vâki' bir kızcağız, başında hayli saçı var ve bir eli göksünde... (Sic. A. XVI. 1, 976)* "Bu karışıklıkta karım bir çocuk düşürdü diye getirip incelenmesini isterim diyerek olduğu gibi bir kızcağız başında hayli saçı var ve bir eli göğsünde..." (TSII 1355)

*müsellib (Ar.) "oğlu fevt olmuş avrat,* ***düşüt düşürmüş*** *avrat" (Bab. XVI. 2, 109)* "müsellib: çocuğu ölmüş kadın, çocuk düşürmüş kadın" (TSII 1356)

*el-mücinnü (Ar.) "Ve dahi* ***düşüt düşürücü*** *avrata mücinne derler." (Tercemen. XV. 283-2)* "el-mücinnü: Çocuğunu düşürmüş kadına *mücinne* derler." (TSII 1355)

**ekse bırak-** "eksik bırakmak, çocuk düşürmek"

*oglan kemişdi tişi,* ***ekse bırakmış*** *oglan* "Kadın çocuk düşürdü; düşürülmüş çocuk" (ME 18/7)

**oglan bırak-** "çocuk düşürmek"

***oğlan bıraksa*** *ölüg* "çocuğu ölü olarak düşürürse" (İMS 466b/2)

*zerûnec ki aŋa çıyan otu derler.../ eger andan bir pâre hâmile 'avrat boynına daksalar evet/ uzunlıgınca delük eyleyeler ve bir ipligile asa koyalar ol 'avrat* ***oglan bırakmakdan/ emîn ola*** *ve oglanın geŋezligile togura* "Zerûnec ki ona çıyan otu derler…/ eğer ondan bir parçayı gebe kadının boynuna takarlarsa uzunluğunca delik delsinler ve bir iplikle (boynuna) assınlar, kadın çocuğunu düşürmez ve kolaylıkla doğurur." (MŞ M160a 7-9)

**oglan düşür- (~ oglan tüşür-)** "çocuk düşürmek"

*yüklüg tişiler* ***oglan tüşürdiler*** "Hamile kadınlar çocuklarını düşürdüler." (KE 98v/12)

*hâmile 'avrata içürmeyeler ki* ***oglanın düşürür*** *şerbeti buçuk diremden bir buçuk direme degindür* "Gebe kadına içirmesinler ki çocuğunu düşürür. Şerbeti bir dirhemden bir buçuk dirheme kadardır." (MŞ M165a 12-15)

**oglan kemiş-** "çocuk düşürmek"

***oglan kemişdi*** *tişi, ekse bırakmış oglan* "Kadın çocuk düşürdü; düşürülmüş çocuk" (ME 18/7)

Doğum sırasında bebeğin baş kısmının önce gelmemesi de doğumu güçleştiren ve normal doğumlardan farklı kılan bir durumdur. Bu farklılık söz varlığında şöyle ifade edilmiştir:

**ayakları önürdü gel-** "doğum sırasında bebeğin ayakları önce gelmek"

*paşkûne (Fa.):oğlan doğarken* ***ayakları önürdü gelmek*** *(Deş. XVI.)* "paşkûne: çocuk doğarken ayakları önce gelmek." (TSV 2925)

**dömderü dogur-** "ters doğurmak"

***dömderü dogurdı*** *tişi oglannı, taban oglan togurdı tişi,* ***dömderü dogurulmış*** *oglan* "Kadın çocuğu ters doğurdu, kadın ters, baş aşağı çocuk doğurdu, ters doğurulmuş çocuk" (ME 44/4)

**taban oglan togur-** "ters, baş aşağı çocuk doğurmak"

*dömderü dogurdı tişi oglannı,* ***taban oglan togurdı*** *tişi, dömderü dogurulmış oglan* "Kadın çocuğu ters doğurdu, kadın ters, baş aşağı çocuk doğurdu, ters doğurulmuş çocuk" (ME 44/4)

Bebeğin normal gebelik süresinin dolmasından önce veya sonra canlı olarak doğması da normal doğum şekillerinden farklıdır ve bu farklılık şu şekilde ifade edilmiştir.

**eksik çocuk** "vaktinden önce doğan çocuk"

***eksik çocuk*** *"hadic"* (LO 132)

**erkendoğan** "zamanından önce doğan (bebek), günsüz, prematüre" (TÜS 811)

**geçdoğan** "normal zamanından sonra doğan (bebek), postmatüre" (TÜS 913)

**günsüz** "erkendoğan" (TÜS 1009)

**günü** "zamanından önce doğan yavru" (TÜS 1009)

**postmatüre** "geçdoğan" (TÜS 1941)

**prematüre** "erkendoğan, günsüz" (TÜS 1945)

Bu konuda tespit edilen fiil ise şudur:

**eksik doğ- ~ eksik doğur-** "çocuk vaktinden önce doğmak"

***eksik doğ-*** *"çocuk müddeti gelmeden doğmak"* (KT 261)

***eksik doğurmak*** "çocuk vaktinden önce doğmak" (LO 132)

Geçmişte annenin hayatından ümit kesilmesi sonucu karnının yarılarak bir tür ameliyatla bebeğin kurtarılması amacıyla yapılan doğum şekli olan sezaryen, modern tıbbın imkânlarının gelişmesiyle kimi zaman anne ve bebek sağlığıyla ilgili zorunluluklardan kimi zaman da anne veya doktorun kişisel tercihleri olarak uygulanmaktadır. Türkçede bu tarz doğum şekillerini ifade etmede kullanılan sözler şunlardır:

**amel-i kayserî ~ ameliyyât-ı kayseriyye** "karın ve döl yatağının kesilerek bebeğin alınmasına dayanan doğum yöntemi"

***amel-i kayserî*** *"Vaz'-ı hamli karîb bir kadının hayatından ümit kesildikte karnını yarıp çocuğunu almak ameliyatı ki meşhur Kayser böyle alınmış olmakla ismine izafetle tesmiye olunmuştur."* "Doğumu yaklaşmış bir kadınının hayatından ümit kesilince karnını yarıp çocuğu almak için yapılan ameliyat ki Kayser böyle alınmış olduğu için onun adıyla adlandırılmıştır." (KT 55)

***ameliyyât-ı Kayseriyye*** *"Hayatından kat-i ümîd olunan gebe bir kadının karnının şakkıyla çocuğunun kurtarılması ameliyâtı ki meşhur Kayser dahi böyle bir ameliyatla dünyaya gelmiştir."* "Hayatından ümit kesilen bir kadının karnının kesilerek çocuğun kurtarılması ameliyatı ti meşhur Kayser de böyle bir ameliyatla dünyaya gelmiştir." (KT 613)

**hış'a** "sezaryen yoluyla doğan çocuk"

***hış'a*** *Ar. "Vilâdetinden evvel validesi vefat etmekle karnı yarılarak çıkarılan çocuk ki meşhur Kayser dahi bu tarikle dünyaya gelmiş idi."* "Doğumundan önce annesi vefat ettiği için karnı yarılarak çıkarılan çocuk ki meşhur Kayser de bu yolla dünyaya gelmişti." (KT 456)

**sezaryen** "karın ve döl yatağının kesilerek bebeğin alınmasına dayanan doğum yöntemi"

***sezaryen*** *"karın ve döl yatağının kesilerek bebeğin alınmasına dayanan doğum yöntemi"* (TÜS 2085)

**sezaryenli** "sezaryen ameliyatı olmuş (kadın veya doğum)" (TÜS 2085)

**tevlîd bi'ş-şakk** "ameliyat yoluyla çocuğu almaya dayalı doğum yöntemi"

> ***tevlîd bi'ş-şakk*** *"çocuk almak, ameliyat etme"* (LO 861)

### II.4.1.4. Lohusalıkla İlgili Sözler

Doğum sonrasında kadının iyileşme süreci de önemlidir. Bedenen ve ruhen hassas bir dönem geçiren kadının sağlığının yerine gelmesi zaman almaktadır. Yaklaşık altı hafta süren ve kimi zaman sürekli kimi zaman da aralıklarla kanamalı geçirilen bu dönem geleneksel hayatımızda da modern tıpta da anne ve bebek sağlığı için özen gösterilmesi gereken bir dönem olarak kabul edilmektedir. Günümüzde tamamen biyolojik etkenlerle açıklanabilen lohusalık dönemi hastalıkları, geleneksel inanç sisteminde, birtakım olağanüstü varlıklara ve sebeplere bağlanmaktadır. Bu süre içerisinde kadının çeşitli tehlikelere karşı çok hassas ve bedenen kirli olduğu kabul edilmektedir (Bakır vd. 2011: 13). Al basması olarak anılan bu hastalıktan korunmak, kötülükleri lohusadan uzak tutmak için çeşitli ritüeller gerçeleştirilmektedir (Bolçay 2011: 591-592).

Lohusalık dönemindeki yani yeni doğum yapmış kadını ve içinde bulunduğu özel durumu adlandırmak için kullanılan sözler şunlardır:

**çepellik** "lohusalık"

> *avrat oğlan doğurup* ***çepellikten*** *arındıktan sonra... (Zâd. XV. 54)* "Kadın çocuğunu doğurup lohusalıktan arındıktan sonra..." (TSV 2925)

**kırklı** "1. kırk gününü doldurmamış (bebek veya lohusa kadın). 2. birinin kırkı çıkmadan öbürü doğan (akraba veya komşu çocukları)" (TÜS 1418)

**lohusa** "yeni doğum yapmış kadın"

> ***loğusa*** *"yatakta manasına vaz-ı haml etmiş kadın, nüfesa"* "yatakta anlamında yeni doğum yapmış kadın" (LO 267)
>
> ***lohusa*** *"yeni doğurmuş kadın, doğurup daha yataktan kalkmamış, nefsâ':* ***loğusayı*** *görmek,* ***loğusa*** *kadın."* (KT 721)
>
> ***lohusa*** *"yeni doğum yapmış kadın", "Annemin* ***lohusa*** *yatağı, evin cepheye doğru, sonundaki ön odada idi." - Y. K. Karaosmanoğlu.* (TÜS 1591)

**lohusalık (~ loğusalık)** "1. lohusa olma durumu 2. doğumdan sonraki yedi veya kırk günlük dönem"

***lohusalık*** *"yeni doğurmuş ve henüz yataktan kalkmamış kadının hali, nifâs: Kadın* ***loğusalığında*** *kendine çok dikkat etmelidir."* (KT 721)

***lohusalık*** *"1. lohusa olma durumu. 2. doğumdan sonraki yedi veya kırk günlük dönem"* (TÜS 1591)

**nefsâ** "lohusa"

***nefsâ*** *Ar. "Loğusa, yeni doğurmuş kadın."* (KT 912)

**nifâs** "lohusalık hâli, nifas"

***nifâs*** *ne ermiş* "Nifas neymiş?" (KE 12r/10)

*tişilerge artuk* ***nifâs*** *hayz bile/ bu bėş yerde gusli farîza kıla* "Kadınlarda nifas ve hayız da eklenerek bu beş yerde gusül abdesti alınması farz kılınmıştır." (MM 7a/90)

*yunmak kibi cünüblikden daḫı hayzdan daḫı* ***nifâsdan*** "Cünüplükten, aybaşından ya da lohusalıktan yıkanmak gibi." (KMES A46b/3)

*Meryem dahi oğlunu götürüp bir mağaraya iltti, kırk günde* ***nifâsından*** *arılınca anda durdu. (Leys. Mu. XV. 4-1)* "Meryem de oğlunu bir mağaraya götürdü, loğusalığından kırk günde temizlenene kadar orda durdu." (TSI 205)

***"nifâs*** *Loğusalık, loğusa hâli. Seyelân-ı nifâs. ç. nüfesâ."* "nifas: Lohusalık hali. Lohusalık akıntısı. çoğulu nüfesâ" (LO 774)

***nifâs*** *Ar. "Loğusalık, yeni doğurmuş kadının hali."* (KT 919)

**nifâs günleri** "lohusalık günleri, lohusalık zamanı"

*Amma dimişler kim* ***nifâs günleri*** *geçince anasından ayruk 'avret emzürmek yigdür. Zîrâ anası südin ol vakt i'tidâlden taşradur.* "Ama demişler ki lohusalık günleri geçinceye kadar annesinden başka kadının emzirmesi daha iyidir. Çünkü annesinin sütü o günlerde çok normal değildir." (HS 10b 14/15)

**nifâsî** "lohusa kadın"

***nifâsî*** *Ar. "Loğusalığa mensup ve müteallik: Hummâ'-i* ***nifâsî.***" "nifasî: Lohusa ve lohusalık: Lohusalık humması."(KT 919)

**nifâs kanı** "lohusalık kanı"

*takı törtünçi yüwünmek* ***nifâs kanından*** *arınsa* "Dördüncü gusül gerektiren (hâl) lohusa kanından temizlenmektir." (İMS 101a/2)

**nüfesâ** "lohusa kadın"

*ol ẖatun ol tüşken oğlan birle* ***nüfesâ*** *turur* "O kadın o düşen oğlanla birlikte lohusa olur." (İMS 133b/3)

***nüfesâ*** *"lohusa"* (KTS 202)

**oglan dogurkan** "çocuk doğurmuş, lohusa (kadın)"

*hâyız ebci daẖı* ***oglan dogurkan*** *eger olsa ödese orucı* "Hayızlı kadın ve çocuk doğurmuş kadın eğer oruç (borcu) olsa ödese..." (KMES A41a/3)

**oğlan doğurmuş avrat** "çocuk doğurmuş, lohusa (kadın)"

***oğlan doğurmuş avrata*** *kim içegüsünde zahmet ola doğurduktan sonra boy tohumu suyiyle... (Yadigâr XIV. 115-2)* "Çocuk doğurmuş iç organlarında zahmet olan (kanaması olan, hastalığı olan) kadına doğurduktan sonra boy tohumu suyuyla…" (TSI 643)

Türkçede lohusa kadına "geçmiş olsun, hayırlı olsun" dileklerini iletmek için yapılan ziyaretler ile ilgili sözler de tespit edilmiştir.

**doğdu** (~ **toğdu**) "lohusa kadın için yapılan ziyaret veya toplantı"

***doğdu*** *"loğusa cemiyeti, doğdu" Zac-sûr (Fa): Viladet günüdür ki zenan doğurduktan sonra tertip ederler. Loğusa derneği ve bazı diyarda* ***toğdu*** *tâbir ederler." (Bürh. XIII-XIX. 311)* "Doğum günüdür ki çocuk doğduktan sonra düzenlerler. *Loğusa derneği* ve bazı yörelerde *toğdu* da derler."(TSII 1195)

**loğusa derneği** "lohusa kadın için yapılan ziyaret veya toplantı, loğusa cemiyeti"

*zac-sûr (Fa) "Viladet günüdür ki zenan doğurduktan sonra tertip ederler.* ***Loğusa derneği*** *ve bazı diyarda* ***toğdu*** *tâbir ederler." (Bürh. XIII-XIX. 311)* "Doğum günüdür ki çocuk doğduktan sonra düzenlerler. *Loğusa derneği* ve bazı yörelerde *toğdu* da derler." (TSII 1195)

Şu fiil de bu konuyla ilgilidir:

**hatır sor-** "hastayı veya lohusa kadını ziyaret etmek"

***hatır sor-*** *"bir hasta veya loğusaya hâline münasip me'kûlât ve meşrubattan birşey getirmek veya göndermek"* "bir hasta veya lohusaya durumuna uygun yiyecek veya içecek bir şeyler getirmek veya göndermek" (KT 436)

Lohusa kadının sağlığına daha çabuk kavuşması ve sütünü artırmak için bazı özel yiyecek ve içecekler de hazırlanmaktadır. Bunlarla iligli sözler aşağıdadır:

**durrac eti** "turaç kuşunun eti"

***durrac eti*** *nâkihlere ki za'îf olalar münâsibdür/ ve 'avratuŋ südin arturur* "Turaç eti hastalıktan yeni çıkmış zayıf kişilere iyi gelir ve kadının sütünü artırır." (MŞ M 17b/ 10 11)

**süd eksecek ilâc** "süt azalınca (uygulanacak) ilaç"

***Süd eksecek 'ilâc*** *oldur kim na'nâyı tuzıla dögeler emcekine vuralar bir daḫı kimlûnı dögeler sirkeyle emcekine vuralar, bir daḫı mercimegi dögeler sirkeyle emcekine vuralar.* "Süt azalınca uygulanacak ilaç odur ki naneyi tuzla dövsünler (kadının) memesine sürsünler, bir de kimyonu sirkeyle dövüp memesine sürsünler, bir de mercimeği sirkeyle dövüp memesine sürsünler." (HS 12a 5-7)

**kagut (~ kavut)** "lohusa kadınlar için yapılan özel bir yemek"

***kagut*** *"Kavut, darıdan yapılan bir yemektir." Bu şu suretle yapılır: Darı kaynatılır, kurutulur, sonra dövülür, un gibi inceltilir, yağla ve şekerle karıştırılır, böylelikle yeni doğurmuş olan kadınlara verilen bir yemek olur.* (DLT I/406)

***kavut*** *"doğuran kadınlara verilen bir yemek"* ***kagut*** *dahi denir. Kavut: darı unu yağla, şekerle karıştırılır, yeni doğuran kadınlara yemek olarak verilir.* (DLT III/163)

**süd arturacak gıḍâ**

*Süd arturacak 'ilâc/ gıḍâda oldur ki* ***koymak*** *idivereler. Noḫud, bakla unıyla yaglu bir daḫı/ kabı çıkmış bugday unını südile, yagla koyırak bişüreler, yedüreler. Bir daḫı/ noḫud unıyla râziyâneyle bulamaç yedüreler yaglu. Bir daḫı turag otı/ râziyâne, na'nâ, kabı çıkmış bugday unıyla yagla bişüreler yedüreler. Bir daḫı/ yılının koyın südi içinde bişmiş, ya keçi südi içinde bişmiş yedüreler gâyet/ eyüdür bu. Bir daḫı koyın cigerinden soganla râziyâne katub kalye*

*idivereler. Ma'cûn kim süd arturur. Kabı çıkmış simsim elli direm, yaş raziyâne suyı on direm tâze sıgır yagı yigirmi direm köpügi alınmış balla yoguralar her gün açla yedi direm yiye. Bir dürlü 'ilâcı hammâma koyalar, kirin yuyub/ pâk eyledikden soŋra ak soganı yaralar arkasına süreler şol oŋurga/ üzerine. Süd emzüren sakınmak gerek kurıdıcı nesnelerden ekşiden, kuru/ peynirden, kişnicden, tuzludan, acı terelerden, sogandan, sarmusakdan.* "Süt artıracak ilaç gıdada odur ki kuymak yapsınlar. Nohut, bakla unuyla yağlı bir de kabı çıkmış buğdayın ununu sütle, yağla koyuca pişirsinler yedirsinler. Bir de nohut unuyla rezeneyle yağlı bulamaç yedirsinler. Bir de turak otu, rezene nane, kabı çıkmış buğdayın unuyla yağla pişirsinler, yedirsinler. Bir de yılının koyun sütü içinde pişmiş veya keçi sütü içinde pişmiş yedirsinler. Gayet iyidir bu. Bir de koyun ciğerinden soğanla rezene katıp kalye yapsınlar. Süt artıracak macun ise, kabı çıkmış susamı elli dirhem yaş rezene suyu, on dirhem taze sığır yağı, yirmi dirhem köpüğü alınmış balla yoğursunlar, hergün aç karnına yedi dirhem yesin. Bir tür ilaç da (şu ki) (kadını) hamama koysunlar, kirini yıkayıp temizledikten sonra beyaz soğanı yarıp sırtına omurgasının üzerine sürsünler. Süt emzirenin kurutucu nesnelerden, ekşiden, kuru peynirden, kişnişten, tuzludan, acı terelerden, soğandan, sarmısaktan sakınması gerekir." (HS 11b 11-16; 12a 1-8)

**lohusa şekeri** "içinde karanfil, baharat ve şekerciboyası bulunan, baklava biçiminde kırmızı şeker" (TÜS 1591)

**lohusa şerbeti** "lohusa şekerinden yapılan, doğum dolayısıyla kutlamaya gelenlere sunulan şerbet" (TÜS 1591)

Lohusalık, doğumdan sonraki kırk günlük süreyi kapsamaktadır. Bu süre içerisinde veya bitiminde dinî kaynaklı veya geleneksel bazı ritüeller uygulanmakta, anne ve bebek için bu süreyi atlatmak da özel bir anlam ifade etmektedir. Bu süreçle ilgili sözler şunlardır:

**kırk basması** "doğumdan sonraki kırk gün içinde çocuğun ateşli bir hastalığa yakalanması"(TÜS 1417)

**kırk hamamı** "kadının lohusalıkta ilk kırk günü doldurmasından sonra temizlenmesi için hamamda yapılan özel toplantı"

*"Bu **kırk hamamından** iki gün sonra idi, bir gece ateşler içinde uyandı." - E. E. Talu.* (TÜS 1417)

**kırklama** "kırklamak işi" (TÜS 1418)

**kırk bas-** "doğum yapmış annenin ve bebeğin kırk gün dolmadan dışarı çıkarılmasının tehlikeli olacağını geleneksel olarak kabul etmek" (TÜS 1416)

**kırklanma** "kırklanmak işi" (TÜS 1418)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**kırkı çık-** "doğumdan veya ölümden sonra kırk gün geçmek" (TÜS 1417)

**kırkı (veya kırkları) karış-** "çocuklar için aynı kırk günlük süre içinde doğmuş olmak" (TÜS 1417)

**kırkla-** "lohusa veya yeni doğmuş bebek için kırk günü doldurmak"

***kırkla-*** *"Kırk günü doldurmak: Loğusa **kırklamayınca** dışarı çıkmaz; yeni doğan çocuk kırkladı mı?"* (KT 641)

***kırkla-*** *"lohusa veya yeni doğmuş bebek için kırk günü doldurmak" "Lohusa **kırkladı**."* (TÜS 1418)

**kırklan-** "kırklama işi yapılmak" (TÜS 1418)

Lohusa kadının sağlığına kavuşuncaya kadar yattığı yatak da özel olarak adlandırılmıştır.

**ter döşeği** "lohusanın yatırıldığı döşek"

***ter döşeği*** *"loğusa döşeği"* (LO 377)

***ter döşeği*** *"loğusanın yatırıldığı döşek"* (KT 1209)

**yükter** "lohusa yatağı" (KTS 332)

Lohusalık döneminde kadınların geçirdiği hastalıklar veya bunların geleneksel inanç sitemindeki yansımaları ise şu sözlerde görülmektedir:

**al** "genellikle lohusaların yakalandığı yılancık benzeri bir hastalık"

***al*** *"ekser loğusalara arız olan bir nevi yılancık: **al bastı**"* (KT 43)

**albasma ~ albastı** "doğum sırasında temizliğe dikkat edilmemesi yüzünden lohusanın tutulduğu ateşli hastalık, lohusa humması, albasma."

***albasma*** *"albastı"* (TÜS 85)

***albastı*** *"doğum sırasında temizliğe dikkat edilmemesi yüzünden lohusanın tutulduğu ateşli hastalık, lohusa humması, albasma", "Ferit kederinden bir lohusanın* ***albastı*** *olamayacağını söyleyemedi." - P. Safa* (TÜS 85)

**al basmak** "yılancık benzeri bir lohusa hastalığı"

***al basmak*** *"bir nev yılancık"* "yılancık benzeri bir hastalık" (LO 42)

***al basmak*** *"loğusalara musallat olan bir nevi yılancığa tutulmak"* "lohusaların yakalandığı yılancık benzeri bir hastalığa yakalanmak" (KT 106)

**alık-** "azmak, bozulmak"

*baş* ***alıktı*** *"Yara azdı, bozuldu." Cünüp, aybaşı, lohusa olan kimselerin bakmasından bozulan her şeye de böyle denir.* (DLT I/32)

**alkarısı** "lohusalara musallat olarak onları boğduğuna inanılan görüntü, çarşamba karısı" (TÜS 97)

**çarşamba karısı** "alkarısı" (TÜS 500)

**lohusa humması** "albastı" (TÜS 1591)

### II.4.2. Annelik Kavramıyla İlgili Sözler

Annelik kan bağına dayalı en temel akrabalıktır. Ayrıca annelik kadının doğurduğu çocuğa karşı konumunu ifade eden toplumsal bir rolü de karışılamaktadır. Kimi zaman yasal yollarla veya evlenme yoluyla da kadına annelik görevi ve kimliği yüklenebilmektedir. Bu durumda akrabalık düzeyi kan bağına bağlı olmamaktadır. Anneyi adlandırmak için doğrudan ve dolaylı ifadeler kullanılmıştır. Anneye duyulan sevginin de karşılığı söz varlığında görülmektedir. Evlenme yoluyla edinilmiş annelik statüsü veya akrabalık ilişkisi içerisinde sonraki kuşaklar için kadının anne kabul edilmesi de bu kavram alanında değerlendirilebilecek sözlerdir.

#### II.4.2.1. Anneyi Doğrudan Adlandıran Sözler

Bu sözler çoklukla annenin çocuğu tarafından adlandırılmasıyla oluşmuş, anneye hitap amacıyla kullanılan ve en yakın akrabalığı ifade eden sözlerdir. Ayrıca bu adlar çocuk sahibi olan kadının durumunu anlatmak için de kullanılmaktadır. Çünkü annelik kadının sahip olduğu bir niteliği de anlatmaktadır. O hâlde anneyi doğrudan adlandırmada kullanılan sözlerin bir yönüyle kadının çocuklarıyla arasındaki en yakın akrabalık ilişkisini anlattığı; diğer taraftan da kadının sahip olduğu bir niteliği bildirdiği görülmektedir.

Göktürk ve Uygur dönemi metinlerinde anne karşılığında *ög* sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Daha sonraki dönem metinlerinde karşılaşılmayan bu sözcük anne karşılığında kullanılan en eski sözcüktür. İlerleyen dönemlerde ise *ana ~ anne* sözcüğüyle beraber *valide, ümm* gibi Arapça kaynaklı sözcüklerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu sözlerden en sık kullanılanı *ana ~ anne*'dir. Göktürk dönemi metinlerinde karşılaşılmayan, ilk olarak Uygur dönemi metinlerinde tespit edilen bu sözcüğün daha sonraki metinlerde annenin adlandırılmasında en sık kullanılan sözcük olduğu görülmektedir. *Anne* sözcüğü bugün kent yaşamıyla ve okuryazarlığın artmasıyla daha çok kullanılmakta, *ana* ise daha çok kırsal kesimde ağızlarda yaşamaktadır. Atasözlerinde ve diğer folklorik malzemede ise *ana*, *anne* kullanımından daha sıklıkla görülmektedir (Ayan 2011: 114).

Anneyi doğrudan adlandıran sözler şunlardır:

**aba (~ apa ~ ebe)** "anne"

> ***aba~apa*** *"anne" (Karluk Türkmenlerinde) Oğuzca.* (DLT I/86)
>
> ***aba*** *"valide, nine; şefkat tarikile anneye ıtlak olunur"(D nüshasında* ***ebe****)* (KİLA 1)
>
> *Hatice'ye* ***abası*** *Zeynep bint Hacı Mustafa vasiy olup... (Sic. A. XVI. 6, 206)* "Hatice'ye annesi Hacı Mustafa kızı Zeynep vasi olup…" (TSI 1)
>
> ***aba*** *"anne"* (TÜS 1)

**anne (~ ana~ ane ~ hana)** "anne"

> ***ana*** *"anne"* (EUTS 10)
>
> *atasın* ***anasın*** *yulug kıldı ol / tilek ümmet erdi ayu birdi yol* "Babasını, anasını feda etti; tek dileği ümmetiydi, ona yol gösterdi." (KB 37)

***ana*** "anne" (DLT I/93)

***hana*** *(Hoten ve Kençek dillerinde) ~* ***ana****: Türkler "ana" ya "ana" Hotanlılarla Kençekliler "****hana****" derler.* (DLT I/32)

*ata bir* ***ana*** *bir uyalar bir ḫalk / tefavütleri yok öte irtese.* "İnsanlar, ana baba bir, kardeştirler, iyice araştırırlarsa, aralında bir fark yoktur." (AH 291-291)

*Taŋrı çıkardı sizlerni* ***analarıŋız*** *karınlarındın.* "Sizi annelerinizin karnından Tanrı çıkardı." (TKT 30/71a3)

*Ahmed-i kâtibüŋ 'avradı* ***anası*** *ve oglançukları bile geldiler çûn* ***anası*** *oglı yüzüni gördi diledi ki gendüzinden geçe oglın koçtı yüzin yüzine sürdi.* "Ahmed-i Kâtib karısı, (karısının) annesi ve çocukları ile geldiler, annesi oğlunun yüzünü görmek istedi, kendinden geçerek oğlunu kucakladı, yüzünü yüzüne sürdü." (TE 33b/4-5-6)

*birisi îsâ* ***anası*** *meryemüŋdür ol birisi firâvn hatunı isinüŋdür ve ol birisi resûl allâh hatunı hatîcenüŋdür didiler.* "Biri İsa'nın annesi Meryem'indir, birisi Firavun'un karısı Asiye'nindir, diğeri de Allah resulünün eşi olan Hatice'nindir dediler." (TE 78b/4-5)

***anası*** *yüklüg erken süt emgen oglan, yüklüg südin emdürilmiş oglan.* "annesi hamileyken süt emen çocuk, hamile sütü emzirilmiş çocuk" (ME 54/2)

*Ataga revâ yok* ***anaga*** *takı* "Babaya ve anaya reva değildir." (MM 15b/231)

***ana*** *"anne"* (ETZ 3b)

***ana*** *"anne"* (KİLA 4)

***ana*** *"anne"* (KMTT 33b/5)

***ana*** *"anne"* (CC 49a/3)

*arıg kılgay Teŋrini atadan* ***anadan*** *takı ogul kızdan.* "Tanrı'yı babadan, anneden ve çocuktan münezzeh kılacak." (İMS 3a/6)

***analarnıŋ*** *ayagı astıdadur / ravza-i cennet ü cinân bâgı* "Cennet'in bağı, bahçesi annelerin ayağı altındadır." (NS 7b/81, s. 121)

*ger ötmek tıfl üçün çaynar* ***anası*** */ revâdur ger yana yokdur gıdâsı.* "Başka yiyeceği yoksa annesinin çocuk için ekmek çiğnemesi uygundur." (NS 106b/1614, s. 521)

*her birinden iki oglı var idi/ ikisi bir* ***anadan*** *togar idi* "Her birinden iki oğlu vardı, ikisi de bir anadan doğmuştu." (KY 2a/ 25-26)

***anası*** *ḫâtıriyçün gussalandı* "Annesi için üzüldü." (ŞHŞ 2406)

*berü gelgil, ag südin emdügüm kadunum* ***ana****! Ag bürçekli 'izzetlü cânum* ***ana.*** "Beri gel ak sütünden emdiğim kadın olan ana! Ak saçlı ve izzetli canım ana!" (DKOD 16a 4)

***anaları*** *Fatımate'z-Zehra (Şevahid. XVI. 1, 122)* "anneleri Fatımatü'z Zehra" (TSI 1)

***anam*** *Şahzaman, karındaşım Mehmed'in kayın babası olan... (Sic. K. XVI. 7, 33)* "Annem Şahzaman, kardeşim Mehmet'in kayınbabası olan..." (TSI 447)

***anamuŋ*** *ve benüm havâyiclerümüzi gine hisâra gönderelüm.* "Annemin ve benim yüklerimizi yine hisara gönderelim." (TA Bâb 12/ 14)

*nice şîrîn olmasun kim süd yerine* ***anası*** */sükker ile beslemiş ol tûtî-i gûyâcugı.* "O (sevgili) niçin tatlı olmasın ki? Anası onu konuşan papağanı süt yerine şeker ile beslemiş." (BDS I G 534/2, s. 57)

*ben üzümüŋ suyın severem sōfī dânesin / zīrâ kimi kızını sever kimi* ***anesin*** "Ben üzümün suyunu severim sofu ise tanesini, zira kimi onun kızını sever kimisi de annesini." (ND G386/1, s. 379)

***ana*** *"valide, mader, nine, etfal tabiri anne"* "ana, nine, çocuk dilinde anne" (LO 17)

***ana:*** *[ve İstanbul şivesince:* ***anne****] "valide, mâder, ümm, nine"* (KT 57)

***ane ~ anne:*** *[Çocuk lisanında ve İstanbul şivesinde] "ana, valide, nine:* ***Aneciğim, anacığım.****"* (KT 58)

***ana*** *"anne", "****Anası*** *mutfakta bir tabağa marul doğruyor." - Y. Atılgan* (TÜS 117)

***anne*** *"çocuğu olan kadın, ana, valide, kocakarı, mader, nene, aba"* (TÜS 131)

**cice** "anne"

***cice*** *"anne"* (KİLA 25)

***cice*** *"çocuğun annesine seslenirken kullandığı hitap"* (KTS 43)

**mader** "anne"

*gün* ***mâder*** *ü kamer peder ü Zühre dâyedür* "Güneş anne, ay baba ve zühre ise dadıdır." (AD 78/5, s. 80)

***mâder****: "valide"* (LO 708)

***mâder****: Fa. "ana, valide, üm(m): peder ve* ***mâderi****"* (KT 728);

***mader*** *"ana, anne"* (TÜS 1601)

**mama** "anne"

***mama*** *[Çocuk lisanında] "ana, valide, nine:* ***mama*** *hatun"* (KT 744)

***mama*** *"etfal tabiri"* "çocuk dilinde [anne]" (LO 271)

**nene (~ nine)** "anne"

***nine*** *"ana, anne, valide, mâder, üm: Ninesinin kucağından ayrılmamış."* (KT 921)

***nine*** *"anne"* (LO 287)

***nene*** *"anne"* (TÜS 1764)

**ög** "1. anne"

***ögüm*** *katun ulayu öglerim ekelerim kelinümüm kuunçuylarım* "Annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim." (KT K9)

***ögüm*** *ilbilge katunug* "annem İlbilge Hatun'u" (KT D11)

***öginе*** *kanıŋa tegürmiş* "Anasına babasına ulaştırmış." (IB 35)

***ög*** *"anne"* (EUTS 98)

"2. üvey anne"

*ögüm katun ulayu* ***öglerim*** *ekelerim kelinlerüm kuunçuylarım* "Annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim." (KT K9)

**öz ana** "öz anne"

*eḍgü bolga men* ***öz anam*** *birle, kılmadı mẽni boynagu, bed-baht* "Ben, öz annemle iyi olacağım, [o] beni asi ve mutsuz etmedi." (TKT 31/13a2)

**uma** "anne"

***uma*** "anne" (EUTS 173)

**ümm ~ üm** "anne"

*bu ümmetden bir ulu hatun var-idi anı* ***ümmü'l****-yemen dirlerdi.* "Bu ümmetten bir ulu kadın vardı, ona ümmü'l-Yemen [Yemenlilerin annesi] derlerdi." (TE 78b/6)

***ümm*** "anne" (KTS 298)

***ümm*** *"vâlide, mâder"* (LO 869)

***üm*** *Ar. "ana, nine, valide, mâder"* (KT 1270)

**ümmehât** "anneler"

***ümmehât*** *"ümmler, valideler"* "anneler" (LO 869)

**valide** "anne"

*Eyyûb-i Ensârinin* ***vâlidesi*** "Eyyüb-i Ensari'nin annesi" (NF 25/6)

***vâlidemiz*** *ewde mü* "Annemiz evde mi?" (NF 167/12)

*Serkizin* ***vâlidesi*** *gerçek imiş. (Sabit. XVII-XVIII. 82)* "Serkiz'in annesi gerçekmiş."(TSVI 3994)

*işbu kana bulaşmış gönlecüğümü* ***vâlideme*** *ver. (Rahat. XVI. 53)* "Kana bulanmış bu gömleğimi anneme ver." (TSIII 1756)

***vâlide*** *"anne, mader"* (LO 869)

***vâlide*** *Ar. "ana, mader, üm: Validesine mektup yazdı; valide hanım nasıldır?"* (KT 1281)

***valide*** *"anne", "**Validenizin** ellerinden öper, minnettarlığımı bu vesileyle bir kere daha arz ederim." - N. Hikmet.* (TÜS 2467)

Anneye hitaben kullanılan sevgi ve şefkat ifade eden sözler şunlardır:

**anacık (~ anaçık ~ anaçuk ~ anacuk)** "annelere sevgiyle yaklaşıldığını belirten bir söz, annecik"

*bir oglançugı var-idi büyük yigit oldı bir gün anasına eydür iy **anaçıgum.*** "Bi küçük oğlu vardı büyüdü ve yiğit oldu. Bir gün anasına "Ey anacığım!" dedi." (TE 38a/11)

*birisine eydür **anaçuguŋ** var-mıdır.* "Birisine anacığın var mıdır, dedi." (TE 28b/12)

*sakınur yavuz nazardan n'eylesün **anacugı*** "Ne yapsın anacığı, [onu] kem gözden sakınır." (BDS I G 534/3, s. 58);

***anacık** "sevgili ana"* (LO 18)

***anacık** "annelere sevgiyle yaklaşıldığını belirten bir söz, annecik", "Ama işin aslını öğrenince güldü, okşadı **anacığının** buruşuk yanaklarını." - N. Hikmet.* (TÜS 118)

**anaçım** "annelere sevgiyle yaklaşıldığını belirten bir söz, anneciğim"

*ınangulug **anaçıma** sizke tayap* "İtimatlı anneciğim, size dayanıp..." (ETŞ 15. metin/15)

**anakı** "anacığım"

*atakı **anakı*** "babacığım, anacığım" (DLT III/212)

**annecik** "anne sözünün sevgiyle dolu söylenen biçimi"

*"Zavallı **anneciğin** çok şen, güler yüzlü, gamsız bir kadındı." - M. Yesari.* (TÜS 131)

### II.4.2.2. Anneyi Dolaylı Yolla Adlandıran Sözler

Anneyi dolaylı yollarla adlandıran sözcükler de vardır. "Çocuklu bir kadının durumunun tasvir edildiği dolaylı adlandırmalar akrabalık anlamı ifade etmeksizin annenin çocuğu dışındaki kimseler tarafından adlandırılmasında kullanılmıştır. Doğrudan adlandırmalara göre daha az kullanılan ve tasvirî bir anlam taşıyan bu

sözcükler Göktürk ve Uygur dönemi metinlerinde yer almamaktadır." (Güner, 2012). Bu sözlerde ayrıca kadının çocuk doğurmuş olma durumuna atıf yapılmaktadır. Konuyla ilgili aşağıda sıralanmıştır:

**beşik sahibesi** "çocuğu olan kadın, anne"

***beşik sahibesi*** *"valide"* (LO 718)

**beşiklig uragut** "beşikte çocuğu olan emzikli kadın"

***beşiklig uragut*** "beşikli, emzikli kadın" (DLT I/509)

**emdürgen tişi ~ emzüren** "emziren kadın, emzikli kadın"

*ol* ***emdürgen tişi*** "O emziren [bir] kadındır." (ME 20/3)

*Bedeni kızar ısıtma gibi vakt vakt. 'İlâcı emerise* ***emzürene*** *buyuralar* "Bedeni vakit vakit sıtma gibi ateşlenir. İlacını eğer emen (bir çocuk) ise emziren kadına buyursunlar." (HS 15a 10)

**emiklig işler ~ emiklig uragut** "emziren kadın, emzikli kadın"

***emiklig işler*** "emzikli kadın", ***emiklig uragut*** *kösekçi bolur* "Emzikli kadın iştahlı olur." (DLT I/153)

**emzikli** "sütü bulunan, çocuk emziren kadın"

***emzikli*** *"memesi uçlu olan yani sütü veren karı"* (LO 135)

***emzikli*** *"memede çocuğu bulunan, çocuğa meme veren (kadın):* ***Emzikli kadınların*** *iyi beslenmesi şarttır."* (KT 303)

***emzikli*** *"çocuğunu emziren (kadın)", "Vapuru dolduran* ***emzikli*** *annelerin yüzlerine dikkatle bakarak saadetlerine imrendi." - P. Safa.* (TÜS 797)

**er oğlan doğurmuş** "erkek çocuk doğurmuş kadın"

*eğer oğlan kız ise kız doğurmuş avrat südün emzireler, eğer er ise,* ***er oğlan doğurmuş*** *südün emzireler (Hazain. XV. 10-2)* "Eğer çocuk kız ise kız doğurmuş kadının sütünü emzirteler, yok erkek ise erkek çocuk doğurmuş kadının sütünü emzirteler." (TSV 3153)

**kız doğurmuş avrat** "kız çocuk doğurmuş kadın"

*eğer oğlan kız ise **kız doğurmuş avrat** südün emzireler, eğer er ise, er oğlan doğurmuş südün emzireler (Hazain. XV. 10-2)* "Eğer çocuk kız ise kız doğurmuş kadının sütünü emzirteler yok erkek ise erkek çocuk doğurmuş kadının sütünü emzirteler." (TSV 3153)

**oglancıklar anası** "çocukların annesi, çocuk sahibi"

*ammâ bir çiftüm vâr ki **oglancuklar anasıydı*** "Benim bir eşim var ki çocuklar(ımın) anasıydı." (MNT 66b/13)

**sütlü hatun** "emzikli, küçük bebeği olan anne"

*şehirde ne kadar **sütlü hatunlar** var ise getirdiler. (Hamza. XIV-XV. 1, 123)* "Şehirde ne kadar emzikli anne varsa getirdiler." (TSV 3639)

### II.4.2.3. Annenin Değerini İfade Eden Sözler

İnsanın hayata gelmesinde, büyüyüp yetişmesinde büyük emek ve sıkıntı çeken, karnında taşıyan, besleyen büyüten anneye duyulan sevgi ve saygı söz varlığına da yansımıştır. Ayrıca annenin evlada duyduğu sevgi veya bir kadının çocuğu dışında birisine gösterdiği karşılıksız emek ve sevgiyi de karşılayan sözler de bu bağlamda değerlendirilmiştir. Anneye duyulan sevgiyi veya annenin evladına beslediği sevgi ve şefkat ile anne ve çocuk arasındaki biyolojik ve duygusal bağı anlatmakta kullanılan deyim ve atasözleri şunlardır:

**ana sevgisi** "annenin evlada veya evladın anneye duyduğu sevgi"

***ana sevgisi** "şefkat-i mâderî"* (LO 340)

***ana sevgisi** Rahm-i maderî, mürüvvet, şefkat."* (LO 17)

**ana kucağı** "annenin şefkati, sevecenliği" (TÜS 120)

**ana kuzusu** "1. pek küçük kucak çocuğu, 2. sıkıntıya, güç işlere alışmamış, nazlı büyütülmüş çocuk veya genç" (TÜS 120)

**anası turp (veya sarımsak), babası şalgam (veya soğan)** "Ne olduğu belirsiz kimselerin çocuğu., anlamında bir söz." (TÜS 118)

**anası danası** "soyu sopu, bütün aile" (TÜS 122)

**anası kılıklı** "görüş, davranış, huy vb. bakımından annesine benzeyen" (TÜS 118)

**anasının çocuğu ~ anasının kızı / oğlu** "her yönüyle annesine benzeyen evlat, oğul veya kız."

***anasının çocuğu*** *"müşabehet-i eşkâlden kinaye"* "anasının çocuğu: görünüşü benzerliğinden kinaye ile." (LO 101)

***anasının oğlu*** *"her yönüyle annesine benzeyen erkek çocuğu"* (ATDS)

***anasının kızı*** *"her yönüyle annesine benzeyen kız çocuğu"* (ATDS)

**ana yüreği** "annelik duygusu, ana sevecenliği. (TÜS 123)

Anne evlat ilişkisi ile ilgili tespit edilen atasözleri şunlardır:

**ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar** "İnsanın sıkıntısını yürekten paylaşan yalnızca annesidir, diğerlerinin üzülmesi yüzeyseldir, anlamında bir söz." (ATDS)

**ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz** "İnsanlar içinde bize ana kadar candan bağlı dost yoktur, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 118)

**ananın bastığı yavru incinmez** "Annenin acı sözü çocuğuna ağır gelmez, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 118)

**atı atasıyla, katırı anasıyla** "Soylu kişiden korkulmaz, soysuz kişiden korkulur, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 179)

**dilsizin dilinden anası anlar** "Başkalarının kolay kolay anlayamadıkları şeyi, her gün onunla uğraşan kimse çok kolay anlar, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 668)

**doğan anası olma, doğuran anası ol** "Bir çocuk, annesinin değerini ancak kendisi de çocuk sahibi olduktan sonra anlar, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 690)

**evladı ben doğurdum ama gönlünü ben doğurmadım** "Bir kimse evladına emredip birçok şey yaptırır ancak onun gönlüne hükmedemez, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 837)

**yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı** "Yetiştirdiğimiz, büyüttüğümüz gençler, bizi beğenmezler, anlamında bir söz." (ATDS)

Annenin çocuk üzerindeki hakkı da kutsal sayılmış, insan hayatındaki diğer ilişkilerden, ayrı tutulmuştur. Hatta bu hak yaratıcının verdiği kutsal bir değer olarak ifade edilmiştir. Annenin evlat üzerindeki hakkını anlatan deyimler daha çok emek ilişkisi üzerine kuruludur. Annenin evladı için yaptığı fedakârlık ve harcadığı emek ile sütüyle beslemiş olması bu hakkı doğuran nedenler olarak görülmektedir. Bu durumu ifade edn sözler aşağıdadır:

**ana hakkı** "anne hakkı"

> *İy cânum ogul, oglanlar üzerine **analar hakkı-çün** benüm ak saçum hakkı-çün, benüm iki emçegüm hürmeti-çün ki sanja iki yıl süd emzürdüm, sakkalık, eyledüm benüm hâcetüm revâ eyle sözüm kabûl it işbu ta'âmdan yi.* "Ey canım oğul, evlatlar üzerinde annelerin hakkı olduğu için, benim ak saçımın hakkı için, iki mememin hürmeti (süt hakkım) için ki sana iki yıl sakalık ettim (emzirdim), benim isteğimi yerine getir, sözümü kabul et ve şu yemekten ye." (TE 21b/2-3-4-5)

> *Yâ Resûlallâhi, **ana hakkı** neteg turur tėdiler erse, Peygâmbar 'as aydı: heyhât heyhât, eger bir kimerse anasınga ẖıdmat/ kılsa, bir yüksek töpe kumı sanınça yâ takı yagmurlar sanınça yâ takı bu dünyânıŋ künleriniŋ sanınça anası ileyinde / örü turup ẖıdmat kılmış bolsa, ana ogulnı yâ kızını bir kün kim karnında köterip emgendi, ol / bir kün hakkını ötemiş bolmagay tėdi* "Yâ Resulallah ana hakkı nasıldır dediler. Peygamber (a.s.) dedi ki: Heyhat heyhat, eğer bir kimse annesine hizmet etse, bir yüksek tepe kumu miktarınca veya yağmurlar sayısınca veya da bu dünyanın günlerinin sayısınca annesi önünde durup hizmet etse annenin oğlunu veya kızını bir gün karnında taşıyıp çektiği sıkıntının hakkını ödeyemez dedi." (NF 283/11-14)

> ***ana hakkı** Tangrı hakkı degülmisseydi* "Ana hakkı Tanrı hakkı olmasaydı." (DKOD 28b 7)

**iki emcek hürmeti** "süt hakkı"

> *İy cânum ogul, oglanlar üzerine analar hakkı-çün benüm ak saçum hakkı-çün, benüm **iki emçegüm hürmeti-çün** ki sanja iki yıl süd emzürdüm, sakkalık, eyledüm benüm hâcetüm revâ eyle sözüm kabûl it işbu ta'âmdan yi.* "Ey canım oğul, evlatlar üzerinde annelerin hakkı olduğu için, benim ak saçımın hakkı için,

iki mememin hürmeti (süt hakkım) için ki sana iki yıl sakalık ettim (emzirdim), benim isteğimi yerine getir, sözümü kabul et ve şu yemekten ye." (TE 21b/2-3-4-5)

**süd hakkı** "(süt) emzirenin emen üzerindeki hakkı"

*Şu süd hakkı k'içürdi sanа dâye* "Dadının sana içirdiği süt hakkı için." (ŞHŞ 4668)

Aşağıda sıralandığı gibi bazı deyimlerde bir kimseye kötülük edilmesi de anne ile ilişkili kavramlar üzerinden anlatılmaktadır:

**(birini) anasından doğduğuna pişman et-** "Çok eziyet etmek, çok üzmek, bezdirmek." (TÜS 118)

**ana(sı) ağla-** "çok sıkıntı çekmek, eziyet çekmek."

***ana ağla-*** *"Çok zahmet ve eziyet çekmek, pek mustarip olmak."* (KT 34)

***(birinin) anası ağla-*** *"Çok sıkıntı çekmek, eziyet çekmek, bitkin duruma gelmek."* (TÜS 118)

**analar ağlat-** "Çok sitem etmek" (KT 34)

**anasından doğduğuna bin pişman** "1. çok tembel, üşengeç, 2. canından bezmiş." (TÜS 118)

**anasından doğduğuna pişman ol-** "çok eziyet görmek, çok üzülmek, bezdirilmek." (TÜS 118)

**anasından emdiği süt burnundan (fitil fitil) gel-** "bir işi yaparken çok sıkıntı çekmek"

***Anamdan emdigüm süd geldi başdan****/ Ki akıtdum süd ırmagını taşdan* "Süt ırmağını taştan akıtabilmek için anamdan emdiğim süt burnumdan geldi." (ŞHŞ 4667)

***anamdan emdiğim süt burnumdan geldi*** *"Çok azap ve eziyet çektim."* (KT 372)

***anasından emdiği süt burnundan gelmek*** *"Istırap, kan ter içinde kalmak."* (LO 134)

***anasından emdiği burundan gelmek*** (LO 70)

*"Mütercim olarak işe başladığım gün* ***anamdan emdiğim süt burnumdan gelmiştir.****" - B. R. Eyuboğlu.* (TÜS 118)

**anasından emdiği sütü burnundan getir-** "birine bir iş yaptırırken çok sıkıntı çektirmek.

*"Hiç belli olmaz insanoğlu! Bir gün* ***anadan emdiği sütü burnundan getirir.****" - B. R. Eyuboğlu.* (TÜS 118)

**anasını ağlat-** "bir kimseye çok eziyet etmek, çok sıkıntı çektirmek"

*"Kim ona yan bakarsa kemiklerini kırar,* ***anasını ağlatırım.****" - H. E. Adıvar.* (TÜS 118)

**anasını belle-** "en büyük kötülüğü yapmak"

*"Geçmeyen zamanın* ***anasını*** *uyku* ***beller.****"* - N. F. Kısakürek. (TÜS 118)

**doğduğuna bin pişman** "anasından doğduğuna bin pişman" (TÜS 690)

**doğduğuna pişman et-** "anasından doğduğuna pişman etmek" (TÜS 690)

**doğduğuna pişman ol-** "anasından doğduğuna pişman olmak"

*"****Doğduğuma pişman olacak*** *kadar sıkıntı çektim."* - H. E. Adıvar. (TÜS 690)

**emdiği sütü burnundan getir-** "birisine çok sıkıntı çektirmek"

*"Bu olanları başka birinden işitecek olursam* ***emdiğin sütü burnundan getiririm.****"* - B. Günel. (TÜS 795)

### II.4.2.4. Edinilmiş Annelikle İlgili Sözler

Kadın, çocuk doğurunca hem doğurduğu çocuk için hem de toplumsal bir rol ve statü gereği anne olur. Annenin ister kız ister erkek olsun doğurduğu çocuklar büyüyüp çocuk sahibi olduklarında ve bu durum sonraki kuşaklarca da devam ettiği sürece kadın böylelikle kendi çocuğundan sonra gelen neslin de bir nevi annesi sayılır. Bu durumda anne, doğurduğu çocukların çocuklarına karşı bir büyükannedir ki burada kan bağına dayalı bir akrabalık vardır. Ayrıca annenin ister kız ister erkek olsun evli çocuklarının eşlerine karşı edindiği manevi bir annelik görevi vardır ki bu da evlenme yoluyla oluşmuş bir akrabalığı karşılamaktadır. Anne için sonradan edinilmiş bu görevleri ifade etmede kullanılan sözlere örnek olarak *anneane*, *babaanne*, *nine, kayınvalide*

gösterilebilir. Bu türden sözler ile ilgili söz varlığı hakkında daha ayrıntılı bilgi için akrabalıkla ilgili bölüme bakılabilir.

Bir de babanın biyolojik anne dışındaki kadınlarla yaptığı evlilliklerde de babanın yasal eşinin çocuklara karşı edindiği *üvey annelik* rolü vardır. Ayrıca evlat edinilmiş çocuklar için de evlat edinen kadın taraf, yasal bir statü ile anne tayin edilmekte, annelik hak ve sorumlulukları yasal olarak tanınmaktadır. İki tür annelikle ilgili sözler de akrabalıkla ilgili bölümde ele alınmıştır.

Süt akrabalığı ile oluşan annelik de edinilmiş annelik kapsamında değerlendirilebilir. Bazı dinî kısıtlamalar dışında yasal bir bağlılık veya akrabalık oluşmayan *süt anneliğe* kültürümüzde de saygı duyulmaktadır. Süt annelikle ilgili sözler *Anne Dışında Çocuk Beslenmesi ve Bakımıyla İlgilenen Kadınlarla İlgili* bölümde yer almaktadır.

### II.4.2.5. Annelik Kavramını Karşılayan Sözler

Miller, en genel hâliyle anneliği bir çocuğa hamile kalmakla başlayan bedensel bir deneyim ve doğumun ardından bebeğin fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak ekseninde devam eden bir rol ve geleneksel olarak biyolojik kadınlıkla birlikte anılan ve içi kültürel olarak farklı niteliklerle doldurulan bir kavram olarak tanımlamaktadır. Bu rol toplumsal olarak kadın için tanımlanan birçok görevi de beraberinde getirmektedir (Sever 2015: 72). Kadının bu biyolojik ve toplumsal rolünü karşılamada kullanılan sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**anaca** "ana olarak"

> *"Onun avareliğinin ne büyük bir verimliliğe gebe olduğunu* ***anaca*** *sezdiğinden Sait'i hep korumuştu." - H. Taner.* (TÜS 118)

**anacı** "evladın anaya muhabbeti" (LO 18)

**analaştır-** "annedeki özellikleri kazandırmak" (TÜS 120)

**analaştırma** "analaştırmak işi" (TÜS 120)

**analık** "1. anne olma durumu. 2. anne olma duygusu. 3. anne yerini tutan veya anne kadar yakınlık gösteren kadın 4. anaca davranış"

> ***analık*** *"ana hâl ve sıfatı, validelik."* (KT 57)

***analık*** *"1. anne olma durumu. "Yazarların **analığa** ve analarına yaklaşımları da çeşitlidir doğallıkla." - A. Ağaoğlu. 2. anne olma duygusu. 3. anne yerini tutan veya anne kadar yakınlık gösteren kadın. 4. anaca davranış."* (TÜS 121)

**annelik** "1. anne olma niteliği veya durumu, analık"

*"**Anneliğin** resmî tarihi titiz bir temizlik gerektirir hafızanın kuytularında." - E. Şafak.* (TÜS 131)

"2. anneye yakışan davranış" (TÜS 131)

**maderî** "annelik"

***mâderî*** *Fa. "Valideye mensup ve müteallik: Mihr-i **mâderî**."* "Anneyle ilgili: Anne sevgisi" (KT 728)

***maderî*** *"annelik"* (LO 708)

**validelik** "valide olma durumu"

*"Kadınların umumi ve hususi vazifelerinin başında **validelik** vazifeleri vardır." -* Atatürk. (TÜS 2467)

**ümmiyet** "validelik hâli, sevâdsızlık" (LO 869)

### II.4.3. Annelik Yoluyla Sosyal Statü Kazanımını İfade Eden Sözler

Günümüzde yok olmuş olan bir kurum olarak cariyelik ve kölelikle ilgili dinî, örfî ve hukukî sistemlerde çeşitli hükümler uygulanmaktaydı. Bunlardan birisi de cariyelerin efendilerinden çocuk sahibi olmaları durumuydu. Cariye ya da köle kadınların efendilerinden çocuk sahibi olmaları durumunda cariyelik veya kölelik içinde durumları farklılaşmaktaydı. Cariyenin efendisinden bir çocuğu olduğu takdirde "çocuğun annesi" anlamında *ümmü'l-veled* sayılır ve cariyeden doğan bu çocuk hür kabul edilirdi. Çocuğun doğumu ile annesi de efendisinin ölümünden sonra mirasçılarına geçmeyip hürriyetine kavuşmaktaydı (TDVİA XXVI-243). Bu nedenle çocuk doğurmuş cariyeyi adlandırmak ve cariyeye bu imtiyazın verilmesiyle ilgili Türkçede şu sözler kullanılmıştır:

**cariyeden** "cariyeden olma çocuk"

*ben kişi zadeyim, bu,* ***cariyedendir****, mal bana değse gerektir. (Hamza. XIV-XV. 1, 75)* "Ben kişi zâdeyim/ hür kadın çocuğuyum, bu cariye çocuğudur, mal benim hakkımdır." (TSII 1048)

**oglan anası kıl-** "çocuk sahibi etmek"

*oglan togurttı karabaşga,* ***oglan anası kıldı*** *karabaşnı* "Cariyeye çocuk doğurttu, cariyeyi çocuk sahibi, annesi yaptı." (ME 41/3)

**karabaşga oglan togurt-** "cariyeye çocuk doğurtmak, çocuk sahibi etmek"

***oglan togurttı*** *karabaşga, oglan anası kıldı karabaşnı* "Cariyeye çocuk doğurttu, cariyeyi çocuk sahibi/annesi kıldı." (ME 41/3)

**karabaşnı oglan anası kıl-** "cariyeyi çocuk sahibi etmek"

*oglan togurttı karabaşga,* ***oglan anası kıldı karabaşnı*** "Cariyeye çocuk doğurttu, cariyeyi çocuk sahibi/ annesi kıldı." (ME 41/3)

**ümm-i veled ~ ümmü'l-veled** "çocuk anası, çocuk doğurmuş cariye"

*eger kırnak bolsa ol ẖatun ol tüşken oğlan birle* ***ümm-i veled*** *bolur* "Eğer o kadın cariye olsa o düşen çocukla çocuk anası olur, sayılır." (İMS 13b/4)

***ümmü veled*** *"bir kişinin cariyesinden olan çocuğu ve çocuğun annesi"* (KTS 298)

***ümm-veled*** *"satılmaz câriye"* (LO 869)

***ümmü'l-veled*** *"çocuk anası olan odalık cariye"* (KT 1271)

***ümm-i veled*** *"efendisinden evladı olan nikâhsız cariye"* (KT 1289)

### II.4.4. Anne-Çocuk İlişkisiyle İlgili Sözler

Anne-çocuk ilişkisi yaşam boyu süren bir ilişkidir. Ancak insanın anne ile bebeklik ve çocukluk dönemindeki ilişkisi sonraki yaş evrelerinden farklıdır. Bir yetişkinin bakımı ve ilgisine muhtaç olunan bu dönemde anne ve çocuk arasında temel ihtiyaçları karşılanması bakımından bir yakınlık ve muhtaçlık söz konusudur. Anne ilgisi ve sevgisi de tabii ki insanın bu erken dönem yaş evresinde sağlıklı bir ruhsal gelişim için de gereklidir. Ancak dilde özellikle kadınla ilişkilendirebilecek duygusal alanla ilgili sözler yok denecek kadar azken fizikî ihtiyaçların karşılanması ile ilgili sözlerin hayli

çeşitli olduğunu görülmektedir. Kısaca bu bölümde ele alınan sözler ihtiyaç hiyerarşisi içerisinde değerlendirilebilecek kavramlarla ilgilidir.

Anne çocuk ilişkisi ile ilgili tespit ettiğimiz sözler iki gruba ayrıldı. Bunlardan ilki annenin varlığını anlatan sözlerdir yani bu grupta annesi hayatta veya yanında olan çocuklar ile olmayanları ifade eden sözler tespit edilmiştir. İkinci gruptaki sözler ise çocuk bakımı ve beslenmesi ile ilgili sözlerdir ki bunlardan da kadınla ilişkili olanlar ve kadın tarafından gerçekleştirilenler belirlenmiştir.

### II.4.4.1. Annenin Varlığıyla ve Yokluğuyla İlgili Sözler

Bu bölümde annesi yanında veya hayatta olan çocuklar ile olmayanları ayırt eden sözler tespit edilmiştir. Anne ile çocuk arasında olması veya gelişmesi beklenen bir ilişki için öncelikle annenin çocukla birlikte olması gereklidir. Konuyla ilgili sözler aşağıda sıralanmıştır:

**analı (~ analığ)**"analı, annesi olan"

> *atalıg **analıg** oglan tiler erdi* "Analı babalı çocuk isterdi." (KE 184v/15)
>
> ***analı** "anası olan"* (TÜS 120)

**analı kuzu, kınalı kuzu** "1. her işi yolunda giden, 2. annesi sağ olan çocukların mutluluğunu anlatan bir söz." (TÜS 120)

**anasız** "1. annesi olmayan, öksüz"

> *bularnı şefkat kılur erdi **anasız** tėp* "Anasızlar, anaları yok diye bunlara şefkat gösterirdi." (KE 67r/12)
>
> *"**Anasız** kız, han soyu olsa öksüzdür gene / Kapandım bak, senin de ölmeden cenazene" - F. N. Çamlıbel.* (TÜS 122)
>
> "2. annesi olmadan"
>
> *Meryem oglı 'Îsânı öz kudratı birle atasız takı **anasız** yarattı* "Meryem oğlu İsa'yı kendi kudreti ile babası ve annesi olmadan yarattı." (NF 78/16)
>
> ***anasız** "annesi olmadan"* (TÜS 122)

**anan seni yavu kılsın** "annen seni kaybetsin anlamında bir yergi ve şaşırma sözü, beddua"

*...**Anan seni yavu kılsun**, bilmez misin kim İsmail oğlanları ataları dinin terkettiler. (Kesir. XV. 168)* "Annen seni kaybetsi, bilmez misin ki İsmailoğulları atalarının dinini terk ettiler." (TSVI 4411)

**anadan ırak it-** "çocuğu anneden ayırmak"

*senüŋ ucuŋdan biz(e) oldı firâk/ tâ ki seni **anadan itdük ırak*** "Seni annenden ayırdığımız için bu ayrılık bizim başımıza geldi." (KY 44a/ 1746)

**anasızlık** "anasız olma durum" (TÜS 122)

**öksüz** "1. anası veya hem anası hem babası ölmüş olan (çocuk)"

*"Anasız kız, han soyu olsa **öksüzdür** gene / Kapandım bak, senin de ölmeden cenazene" - F. N. Çamlıbel* (TÜS 1842)

2. Kimsesiz

*"Duvarda bir posta kutusu var / Belki aşk mektupları bekliyor / İçimdeki **öksüz** daha mı küçüldü / Emekliyor" - H. F. Ozansoy* (TÜS 1842)

**öksüz anası** "yoksul ve kimsesiz olanları gözeten kadın." (TÜS 1843)

**öksüzlük** "1. öksüz olma durumu, 2. kimsesizlik"

*"Deminki **öksüzlük** hâlim birden, acayip bir merakla dayanılmaz bir tecessüs hissine dönmüştü."* - Y. K. Karaosmanoğlu (TÜS 1843)

**tun** "(ister erkek ister kız olsun) bir kadının ilk çocuğu"

***tun** kız "kadının ilk doğurduğu kız çocuğu" Kadının ilk kocasına da tun beg denir.* (DLT III/137)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**ana idin-** "annesi gibi sayıp sevmek, ana yerine koymak"

*ve Uzun Hasan anası Sara Hatun'ı **ana idindi** ve Kürt Şeyh Hasan'a baba didi.* "Ve [Fatih Sultan Mehmet] Uzun Hasan'ın annesini ana edindi (annesi gibi sayıp sevdi) ve Kürt Şeyh Hasan'a baba dedi." (TA Bâb 125/ 140/ 212b)

**anala-** "ana edinmek, ana demek" *ol anı **analadı*** "O, kendisi için ona ana dedi, ana edindi." (DLT I/311)

**anadan öksüz kal-** "annesi olmamak"

***anadan öksüz** kalup hem atadan/ uş esîr iltürler olmışam esîr.* "Hem anadan hem babadan öksüz kalıp esir olmuşum, esir götürürler." (KY 8a/ 283)

**anası ölmişe şîve ögret-** "birisine sonradan bir beceri kazandırmaya çalışmak"

*Ko beni kendü şîvemde atam sen/* ***Anası ölmişe ögretme şîven*** "Beni kendi feryadımla bırak sen atam, anası ölmüşe kendi feryadını öğretme." (ŞHŞ 5144)

**anasından kes-** "anasından ayırmak"

*Bir at kulını k'ola gözi ezrak/* ***Keserlerdi anasından*** *togıcak* "Bir atın yavrusunun gözü mavi olursa, doğduğunda anasından keserlerdi." (ŞHŞ 6447)

**öksüz kal-** "1. anası veya hem anası hem babası ölmüş olmak, 2. kimsesiz olmak"

*"O güne kadar yalnızlığımı pek o kadar duymamıştım, birden* ***öksüz kaldım.****"* - R. H. Karay. (TÜS 1842)

Annenin hayatta olmayışı ile ilgili atasözlerinde çocuğun korumasızlığından, bakım ve ilgiden mahrum kalışından söz edilmektedir:

**alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay** "Nasıl ki boyu kısa olan eşeğe binmek kolaysa öksüz çocuğa kötü davranmak da onu koruyan kimse olmadığı için kolay olur, anlamında bir söz." (ATDS)

**Eski tonuŋ biti, ögsüz oglanuŋ dili acı olur.** "Eski kıyafetlerde bit çok olur, öksüz çocuğun sözü de insana dokunur, anlamında bir söz." (DKOD 130a 11-12)

**öksüz güler mi meğer yanıla** "İşleri ters giden kimsesiz kişinin yüzü gülmez, yüzünü güldürecek bir durum ortaya çıksa bile bu bir yanlışlıktan dolayıdır, anlamında bir söz." (ATDS)

**öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar** "Talihsiz kimse bir şeyden yararlanmaya kalkışsa karşısına akla gelmedik engeller çıkar, anlamında bir söz." (ATDS)

**öksüz kuzu toklu (öveç) olmaz** "Kimsesiz, koruyucusuz kimse ilerleyemez, anlamında bir söz." (ATDS)

**öksüz neden güler? Yanılır da güler** "İşleri ters giden kimsesiz kişinin yüzü gülmez, yüzünü güldürecek bir durum ortaya çıksa bile bu bir yanlışlıktan dolayıdır, anlamında bir söz" (ATDS)

**öksüz oğlan (çocuk) göbeğini kendi keser** "Koruyanı, yardım edeni bulunmayan kişi, işini kendi başına görmek zorunda kalır, anlamında bir söz." (ATDS)

**öksüz oynaşa çıkmış, ay akşamdan doğmuş** "Talihsiz kimse bir şeyden yararlanmaya kalkışsa karşısına akla gelmedik engeller çıkar." (ATDS)

**öksüzün karnına vurmuşlar (öksüzü dövmüşler) "vay arkam" demiş** "Bir kimsenin haksızlığa uğramaması için arkası, koruyucusu bulunmalıdır, anlamında bir söz." (ATDS)

### II.4.4.2. Çocuğun Beslenmesi ve Bakımıyla İlgili Sözler

Türkçenin söz varlığından anlaşılacağı üzere özellikle geleneksel toplum hayatında, bebeğin ve çocuğun emzirme dışındaki ihtiyaçları kadın veya erkek tarafından karşılanabilecekken, bu görev kadınlara ait bir alan olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde ise özellikle kadının ev dışı çalışma hayatına katılmasıyla birlikte bu görevleri kadınla birlikte erkeğin de üstlendiği görülmektedir. Anne ve babanın ikisinin de bebek ve çocuğun bakımıyla ilgilenemediği durumlarda ücretli veya gönüllü olarak bakım hizmeti çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilmektedir.

Burada ele alınan sözlerden beslenme ile ilgili olanları ve beslenme dışında kalan ve daha çok çocuk bakımıyla ilgili olanları birbirinden ayrılmıştır.

#### II.4.4.2.1. Çocuğun Beslenmesiyle İlgili Sözler

Bebeğin kendi başına beslenme becerisini kazanıncaya kadar pek çok konuda olduğu gibi bir yetişkinin bakım ve ilgisine ihtiyacı vardır ki bu iş çoğunlukla ve zaman zaman da biyolojik zorunluluklarla kadın tarafından karşılanır. Özellikle emzirme döneminde anne sütüne ihtiyaç duyulduğu için annenin veya annenin bebeği besleme görevini yerine getiremediği durumlarda ise bakım ve besleme görevini üstlenen bir başka kadının bebeğin beslenmesiyle ilgilenmesi gerekir. Günümüzde hazır mamalar gibi bebek beslenmesinde kullanılabilecek gıdalar üretildiği için bu zorunluluk bir miktar kırılmış olsa da ilk altı ay bebek sağlığı için uzmanlar tarafından önerilen temel gıda maddesi anne sütüdür.

Bebeği beslemek için anneye veya kadına verilen biyolojik bir lütuf olan anne sütü söz varlığından da anlaşılacağı üzere kutsal, temiz ve helal sayılmıştır. Ayrıca annenin sütüyle çocuğunu beslenmesi ona ayrı bir değer yüklemiş, evladı üzerindeki en büyük haklardan biri olarak görülmüştür. Sütün insan doğası, karakteriyle de ilişkisi kurulmuş, bu durum *"helal süt emmek"*, *"çiğ süt emmek"* gibi deyimlerde de görüldüğü gibi insanın soyluluğunun veya kötü karakterinin sebebi olarak kabul edilmiştir. Sütanneliği, dadılık gibi bebeği sütüyle besleyen kimseler de çoğu zaman anneyle bir tutulmuş, akrabaları da akraba kabul edilmiştir.

### II.4.4.2.1.1. Süt İçin Kullanılan Sözler

Annelerin bebeklerini besleyebilmesi için doğumdan sonra memelerinden salgılanan ve bebek için besleyici değeri oldukça yüksek olan anne sütü, anne ve bebek besleme ilişkisinin odak noktasıdır. Süt bezleri tarafından doğumdan sonra ilk salgılanan süt için kullanılan farklı adlar ve anne sütünü ifade etmek için kullanılan sözler aşağıda görüldüğü gibidir.

**ağız (~ oguz ~ uguz ~ aguz ~ avuz ~ ovuz ~ öz ~ ağuz)** "insan veya hayvanlarda doğumdan sonra gelen ilk süt, kolostrum"

> ***oguz*** *"ilk süt, ağız"* (EUTS 94)
>
> ***uguz*** *"süt (ilk) avuz, ağız"* (EUTS 172)
>
> ***aguz ~ avuz ~ ovuz ~ öz*** "deve veya koyunun ilk sütü" (KTS 4)
>
> ***aguz*** "koyun ve emsalinin doğurduğu zaman ilk sütünden yapılan yoğurt" ~ ***ız*** (Kıpçakça) (KİLA 2)
>
> ***ovuz*** *"ilk süt"* (KİLA 64)
>
> ***ağuz ~ ağız*** *"doğuran hayvanın ilk sütü"* (TSI 59)
>
> *füle (Fa.) "**Ağuz** ki her dişi doğurucak evvellerinde emceklerinden gelür." (CAf. XVI. 47-2)* "Ağız ki her dişi doğurduktan sonra memeden ilk defa o gelir." (TSI 60)
>
> ***ağız*** *"sütün başı, henüz doğuran hayvanın ilk sütü, sarı kaymak gibidir"* (LO 9)
>
> ***ağız*** *"yeni doğuran ilk sütü, süt başı."* (KT 34)
>
> ***ağız*** *"yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü"* (TÜS 48)

**aguz oglan** "süt emen çocuk" (KTS 4)

***aguz oglan*** "süt emen çocuk" (KMTT 26a/13)

**ana süti** "anne sütü"

*ol kün **anaŋ sütin** nelük emmediŋ* "O gün annenin sütünü niçin emmedin?" (KE 184v/2)

*Yûnus toyar çaklıg **anası süti** yok erdi* "Yunus'un doyacağı kadar annesinin sütü yoktu." (KE 152r/11)

*yaşı ola ancaḫ on yidi / koḫar daḫı agzında **anası südi.*** "Onun yaşı ancak on yedidir, ağzında daha annesinin sütü kokar." (SNB 1110)

*tag çiçegi **anaŋ südiyile** seniŋ yaraŋa melhemdür.* "Dağ çiçeğiyle, senin annenin sütü yaranın merhemidir." (DKOD 15a 13); (DKOV 65a 3)

*evvel oglanuŋ mi'desine **anası südi** gire zîrâ yâd kişi südi/ anası karnındagı gıḍâsına muḫâlifdür.* "Önce çocuğun midesine annesinin sütü gitsin, zira yabancı kişinin sütü annesinin karnındaki gıdalara terstir, uymaz." (HS 10b 7)

***anası südiyle** az az yidüreler* "Anne sütüyle birlikte azar azar yedirsinler." (MŞ M111a/ 5)

**'avrat südi** "kadın sütü, anne sütü"

***'avrat südi** dükeli südlerden yėgrekdür âdemüŋ mizâcına muvâfıkdur ma'deden tėz/ iner gevdeyi berkider* "Kadın/ anne sütü bütün sütlerden iyidir, insanın yaratılışına uygundur, midede çabuk iner, gövdeyi kuvvetlendirir." (MŞ M 19b/ 15)

*Her '**avretüŋ** ki ḫulkı eyü ola elbette **südi** eyüdür.* "Kadının yaratılışı iyi olursa sütü de iyi olur." (HS 11a 9-12)

**avrun** "süt" (KTS 16)

**kız oglan südi** "bâkire kız sütü"

***kız oglan südin** kabak yagıyla ve benefşeyile...* "Genç kız sütünü kabak yağı ve menekşeyle…" (MŞ M 37b/ 11)

*göz agrısı beliricek göze yumurda agın ya **kız oglan/ südin** koyalar agrıdıkca agrısın bunuŋla sâkin ėdeler* "Göz ağrısı belirince göze yumurta akını veya genç

kız sütünü koysunlar, ağrıdıkça ağrısını bununla sakinleştirsinler." (MŞ M 46a/6 7)

**kolostrum** *(Fr.)* "gebe kadının veya memeli hayvanların meme salgısı" (TÜS 1465)

**leben** "süt"

*düşmenüŋ tıflını emzürdügi dem dâye-yi dehr/ zehr-i mâr olur anuŋ sedy içinde* ***lebeni*** "Dünya dadısı düşmanın çocuğunu emzirdikçe, memesinin içindeki sütü yılan zehri olur." (AD 1/26, s. 35)

**kayırtamak** "süt" (KİLA 74)

**süt** "süt, anne sütü"

*Eger oglan kızsa kız togurmış 'avret* ***südin*** *emzüreler. Eger er ise er oglan togurmış 'avret* ***südin*** *emzüreler* "Eğer çocuk kızsa kız doğurmuş kadının sütünü emzirsinler. Eğer oğlansa oğlan doğurmuş kadının sütünü emzirsinler." (HS 10b 11/12)

*Oglan emzüren 'avretüŋ/* ***südi*** *yedi sıfatda gerek kim bahânesüz ola.* "Çocuk emziren kadının sütü bahanesiz yedi özelliğe uygun olmalıdır." (HS 11a 13)

*nice şîrîn olmasun kim* ***süd*** *yerine anası/ sükker ile beslemiş ol tûtî-i gûyâcugı* "O (sevgili) niçin tatlı olmasın ki? Anası onu konuşan papağanı süt yerine şeker ile beslemiş." (BDS I G 534/2, s. 57)

*ag* ***südin*** *toya emzirse ana görkli.* "Ak sütünü doyuncaya kadar emzirse (o) ana güzeldir." (DKOD 5a 13)

***süt*** *"süt"* (CC 55b/12)

***süt*** *"haleb, leben, şir."* (LO 356)

***süt*** *"Yavruyu beslemek hikmet-i ezeliyyesine mebni insan ve hayvanat dişilerinin memesinden gelen beyaz ve mugazzî mâdde-i mâyi'a,: Çocuğun emdiği süt."* Çocuğu beslemede ezelî bir hikmete bağlı olarak insanların ve hayvanların dişilerinin memesinden gelen beyaz ve besleyici sıvı madde: Çocuğun emdiği süt." (KT 1107)

***süt*** *"kadınların ve memeli dişi hayvanların yavrularını besledikleri, memelerinden gelen, besin değeri yüksek beyaz sıvı"* (TÜS 2190)

**şîr-i mâder** "anne sütü"

> ***şîr-i mâder*** *"ana sütü"* (BDS II G75/2, s. 873)
>
> ***şîr-i mâder*** *"ana sütü."* (KT 1133)

Genellikle doğum sonrasında ve nadiren doğumla ilgisi olmaksızın kadın memesi süt salgılayabilmektedir. Sütün salgılanmaya başlaması, çokluğu ve devamlılığıyla ilgili sözler ve fiiller şöyledir:

**südü oyna-** "sütü gelmeye başlamak"

> *kurımışca gögsümde* ***südüm oynar.*** "Kurumuş olan göğsümde sütüm oynar, sütüm gelmeye başlar." (DKOD 70b 5); (DKOV 95b 2)

**süt gel-** "sütü gelmek"

> *anasınıŋ emçegi agzında taŋrı emriyle* ***süt gelmiş*** *turmış emer* "Tanrı'nın emriyle anasının memesinin ağzına süt gelmiş, kalkmış emiyor." (TE 66a/4-5)

**sütlen-** "sütü gelmek, sütü çoğalmak, sütlü duruma gelmek" (TÜS 2191)

**sütlenme** "sütlenmek işi" (TÜS 2191)

**südü yürüt-** "süt getirmek, akıtmak"

> *Kelem yaprağıyla bişirip yakı etseler, şişen emceğe ursalar* ***südü yürüde.*** *(M. Bay. XIV. 120)* "Lahana yaprağıyla pişirip yakı yapar, şişen memeye yapıştırırlarsa sütü getirir." (TSIV 2403)

**telebbün** "süt gelme"

> ***telebbün*** *"süt hâsıl olma, süt emzirmek"* (LO 850)

Anne sütünün bebeğe fayda etmediği veya annedeki bazı hastalıklar ile yeni bir gebelik yüzünden anne sütünün çocuğu olumsuz etkilediği durumlar da vardır. Bunlarla ilgili sözler ve fiiller ise şöyledir:

**çalka-** "sütü bozulmak"

> *çocuğu bozuk süt* ***çalkamak*** (LO 85)

**çalkat-** "anne sütü yüzünden çocuk hasta olmak"

> ***çalkat-*** *"(çocuğu) sütten hasta etmek"* (KT 191)

***çalkat-*** *"çocuğu sütten hasta etmek"* (LO 86)

**süt çal-** "bozuk süt çocuğu hasta etmek" (TÜS 2190)

**süt ḫırası** "yeter derecede anne sütü alamadığından zayıf düşmüş çocuk"

*şir-zede (Fa.):* ***Süd ḫırası*** *ta'bir olunan çocuktur... . (Bürh. XVIII-XIX. 407)* (TSV 3639)

**sütü dön-** "sütü bozulmak"

***sütü dönmüş*** *"Bir teessürden sütü çalkanmış (kadın)."* "Bir üzüntüden dolayı sütü bozulmuş (kadın)" (KT 271)

**südi yaramaz ol-** "anne sütü çocuğa fayda etmemek"

*Eger şöyle olursa ki anasınıŋ hastalıgı var ola emzürmek olmaya ya* ***südi yaramaz ola*** *bir 'avret südin emzüreler kim anası tabî'atına benzeye. Hem yaşı daḫı anası yaşına yakın ola.* "Eğer annesi hasta olduğu için çocuk emzirilemiyorsa veya sütü fayda etmiyorsa çocuğa annesine benzeyen bir kadınının sütünü emzirsinler. Yaşı da annesinin yaşına yakın olsun." (HS 10b 9/10)

**uyutkuç** "süt emen çocuğun veya oğlanın kursağının içinde donmuş süte benzer bir şey" (KTS 296)

Anne sütü her kadında ve her emzirme sürecinde farklılık göstermekle birlikte sınırlı bir dönem için üretilir ve zamanla son bulur. Anne sütünün salgılanmasının azalması veya durmasıyla birlikte ya da annenin isteğine bağlı olarak bebeğin emzirilmesine son verilir. Doğumdan sonra anne süt salgılamadığı veya memenin emzirmeye elverişli olmadığı durumlarda çocuk anne dışındaki kadınlar tarafından emzirilir veya başka yollarla beslenir. Anne sütünün azalması, tükenmesi veya hiç gelmemesiyle ilgili sözler şunlardır:

**'acâye** "anası tarafından emzirilmeyen çocuk" (KTS 1)

**soğul-** "suyu veya sütü çekilerek pörsümek" (TÜS 2131)

**soğulma** "soğulmak işi" (TÜS 2131)

**soğuş-** "sütü çekilmek"

*el-üfûl (Ar.) "Emzikli hatunun südü çekilip* ***soğuşmak*** *mânasınadır." (Kam. XVIII-XIX. 3, 131)* "el-üfûl: Emzikli kadının sütünün çekilip [memesinin] pörsümesi demektir." (TSV 3499)

**süd gelme- ~ süt gelme-** "yeni doğum yapmış kadının sütü olmamak"

*oglanuŋ anası daḫı emcügin bir sıkdı* ***südi gelmedi****. İki sıkdı* ***südi gelmedi****.* "Çocuğun annesi memesinin bir kere sıktı sütü gelmedi, ikinci kere sıktı sütü yine gelmedi." (DKOD 16b 1-2-3); (DKOV 65b 5-6)

*açlık ve kızlık sebebiyle gıdâ bulamamağın ol avratın* ***sütü gelmedi****. (Ta. Sel. XV. 17)* "Açlık ve kıtlık sebebiyle gıda bulamadığından o kadının sütü gelmedi." (TSIV 2547)

**süd ekse-** "anne sütü azalmak"

***Süd eksecek 'ilâc*** *oldur kim na'nâyı tuzıla dögeler emcekine vuralar* "Süt azalınca uygulanacak ilaç odur ki naneyi tuzla dövsünler (kadının) memesine sürsünler." (HS 12a 5-7)

**sütsüzlük** "sütü olmama durumu" (TÜS 2192)

**sütten kesil-** "hastalık, üzüntü veya bebeğin emmemesi nedeniyle anneye süt gelmemek" (TÜS 2190)

Annenin iyiliğinin, asaletinin, iyi veya kötü huy ve davranışlarının süt yoluyla çocuğa geçtiği inancı da söz varlığında göze çarpmaktadır. Buna göre, iyi huylu ve temiz yaradılışlı bir anne tarafından emzirilen çocuğun içinden iyilik ömür boyu çıkmaz, ne hata yaparsa yapsın sonunda doğru yolu bulur (Anıl 2004: 94, 95). Yahut bunun tam tersi bir durum görülebilir. Kötü karakterli veya helal rızık yemeyen bir kadın tarafından emzirilen çocuğun içinden de kötülüğün bir ömür çıkmayacağına dair inançlar da söz varlığına yansımıştır. Süt, ak, helal olmak, çiğ ve bozuk olmak bakımlarından iyilik ve kötülük aktarıcı olarak nitelenmiştir. Sütle ilgili bir başka yargı da emziren ile emzirilen arasındaki süt hakkı ilişkisidir. Bu hak anneye ayrı bir değer katmakta, anneye duyulan sevgiyi ve saygıyı perçinlemektedir. Kadının emzirme yoluyla çocuğu arasında kurduğu bağ ona babanınkinden ayrı bir değer yüklenmesini sağlamaktadır. Konuyla ilgili tespit edilen sözler aşağıda sıralanmıştır:

**ana süti dėk helâl** "ana sütü gibi helal"

***helâl ana süti dėktür*** *ger öz bėgim tutsa/ tapuk kılıp yükünüp tostugan içinde kımız* "Benim beyim, hizmet etse eğilse kayık kadeh içinde kımız sunsa ana sütü gibi helaldir." (NS 94b/1458, s. 474)

**anaŋuŋ südi bigi ẖelâl olsun ~ anamın (veya anasının) ak sütü gibi (helal olsun)** "anamın sütü bana nasıl helal ise bu da sana öyle helal olsun, anlamında kullanılan bir söz."

*Fidîdür saŋa işbu kamusı mâl/* ***Anaŋuŋ südi bigi olsun ẖelâl.*** "Bu malın hepsi sana feda olsun, ananın sütü gibi helal olsun." (SNB 4406)

***anasının ak sütü*** (LO 356)

***anasının ak sütü*** *"Helâl şey."* (KT 1107)

*"Şimşek gibi çakan ağrılardan beni kurtarsınlar, servetimin yarısını* ***anamın ak sütü gibi*** *vereyim." - R. N. Güntekin.* (TÜS 118)

**çiğ süt emmiş** "iyiliğini gördüğü insana kötülük yapan kişiler için kullanılan bir söz." (TÜS 545)

**fürumaye** "sütü bozuk, mayası bozuk, soysuz" (TÜS 894)

**südi kanı yavuz** "sütü bozuk, kötü huylu kimse"

*eytdiler bizden ėşit sen geri söz/ uşbu oglanuŋ* ***südi kanı yavuz*** "Kardeşleri; sen bundan sonra sözü bizden işit, bu oglanın sütü ve kanı bozuktur, dediler." (YZ 1151)

**sütsüzlük** "1. kötü soydan gelme, sütü bozuk olma durumu, 2. sütsüzce davranış" (TÜS 2192)

**sütü bozuk** "1. kötü soydan gelen (kimse)"

*"Ben belki karışık bir adamım, ille velakin berbat,* ***sütü bozuk*** *bir herif değilim." - O. C. Kaygılı.*

2. Aşağılık, soysuz. (TÜS 2192)"

**sütü bozukluk** -"sütü bozuk olma durumu. (TÜS 2192)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**ag südini helâl eyle- / ėt-** "ak sütünü helal etmek"

***Ag südini** anam maŋa **helâl eylesün**.* "Annem ak sütünü bana helal etsin." (DKOD 74b-8)

***Ag südini** anam maŋa **helâl ėtsün**.* "Annem ak sütünü bana helal etsin." (DKOV 97b 3)

**emdiği (helal) süt haram ol-** "herhangi bir isteğinin yapılmamasından sonra ilenmek"

*"Altı mikrobun canını daha cehenneme göndermeden gidersem **emdiğim helal süt haram olmaz mı?**" - H. Taner.* (TÜS 795)

**helal süt em-** "doğruluktan ayrılmamak"

*"**Helal süt emmiş**, dürüst, temiz, çalışkan bir mühendis bulalım." - A. Kulin.* (TÜS 1080)

**helâl süt ver-** "helal süt emzirmek" (LO 356)

**südin tart-** "sütünü inkar etmek"

*Ag sakallu kocanuŋ agzın sögdi, ag bürçeklü karınuŋ **südin tartdı**.* "Ak sakallı yaşlı adamın ağzına sövdü, ak saçlı yaşlı kadının sütünü inkar etti." (DKOD 11b 6)

**süt bile kir-** "süt ile girmek"

*örüŋ **süt bile kirse** eḍgü kılık/ ölüm tutmagınça evürmez yorık* "Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o kişi ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz." (KB 881)

**süt çek-** "bir özelliği akrabalarına benzemek" (TÜS 2190)

**sütüne havale et-** "işi, beklenen biçimde yapmasını o kişinin vicdanına bırakmak" (TÜS 2190)

**sütüne kal-** "insanlığına, namusuna kalmak" (TÜS 2190)

#### II.4.4.2.1.2. Emzirmeyle İlgili Sözler

Annenin bebeği süt ile beslemesinin yöntemi, bebeğin annenin meme uçlarını emmesiyle mümkündür ki bu bölge de *emzik* olarak adlandırılmaktadır. Bebeğin anneyi emmesiyle ilgili sözlerde anne, emme eyleminin nesnesiyken annenin bebeğini emzirme yoluyla beslemesini anlatan eylemlerde ise bebek bu eylemlerin nesnesidir. Ancak emmek ve emzirmek anlamında kullanılan eylemlerin merkezinde anne veya annenin

emzirme eylemini gerçekleştiremediği durumlarda bebeği besleyen bir başka kadın bulunmaktadır. Annenin türlü nedenlerle bebeği besleyemediği durumlarda bebeği emzirme görevini sütü olan bir başka kadın üstlenmektedir. Yine anne bebeği emziremiyorsa veya anne sütünün emzirmek dışında memeden boşaltılması gerekiyorsa o zaman süt sağılmaktadır ki bununla ilgili eylemler de tespit edilmiştir. Bu bağlamda Türkçede *emmek* ve *emzirmek* anlamına gelen veya bu eylemlerle ilgili olarak kullanılan sözler şunlardır:

**emdirebilme** "emdirebilmek işi" (TÜS 792)

**emdirtme** "emdirtmek işi" (TÜS 792)

**emişme** "emişmek işi" (TÜS 795)

**emiştirme** "emiştirmek işi" (TÜS 795)

**emzirebilme** "emzirebilmek işi" (TÜS 797)

**emzirilme** "emzirilmek işi" (TÜS 797)

**emziriş** "emzirme işi" (TÜS 797)

**emzirtme** "emzirtmek işi" (TÜS 797)

**irzâ** "emzirme"

> ***irzâ*** *"emzirmek, irtizâ, emzikli olmak."* (LO 668)

**rızâ** "emzirme, irzâ-i veled" "çocuğu emzirme" (LO 793)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**besle-** "süt ile emzirerek beslemek"

> *anya süt virüp* ***besledi*** *on taya / kalan kulluk idenleri kim saya* "On dadı ona süt verip besledi, hizmet edenleri ise sayılamayacak kadar çoktu." (SNB 407)
>
> *nice şîrîn olmasun kim süd yerine anası/ sükker ile* ***beslemiş*** *ol tûtî-i gûyâcugı* "O (sevgili) niçin tatlı olmasın ki? Anası onu konuşan papağanı süt yerine şeker ile beslemiş." (BDS I G 534/2, s. 57)
>
> *çünki togdı yûsuf öldi anası / bir karavaş aldı satun atası; yûsufı ol karavaş* ***besleridi*** "Yusuf doğunca annesi öldü, babası bir cariye satın aldı ve o cariye Yusuf'u emzirerek beslerdi." (KY 2b/ 42-43-44-45)

**em- (~ im-)** "(çocuk için) meme emmek, süt emmek"

*kenç anasın* ***emdi*** "Çocuk anasını emdi." (DLT I/169)

*yaş oglanlar anaların* ***emmediler*** "Yeni doğmuş çocuklar annelerini emmediler." (KE 154r/10)

***em-*** *"emmek"* (KMTT 38b/2)

***em- , emzür-*** *"emzirmek"* ***em-*** *"emmek" ün geçişlisinde emzir denilir* (EKK 77a/10)

***em- ~ im-*** *"emmek, süt emmek"* (KTS 72); (KTS 110)

*ya'kûb satdı ol karavaş oglanın / südini yûsuf* ***eme*** *deyü anuŋ* "Yakup o cariyenin sütünü Yusuf emsin diye cariyenin oğlunu sattı." (YZ 1340)

*söyledi oglan çalap sun'ı-y-ıla / bèşikde* ***emer iken*** *geldi dile* "Çocuk beşikte emerken Allah'ın kudretiyle dile geldi ve konuştu." (YZ 559)

*anasınuŋ emçegi agzında taŋrı emriyle süt gelmiş turmış* ***emer*** "[Yeni doğmuş çocuk] annesinin memesi ağzında, Tanrı'nın emriyle süt gelmiş, kakmış onu emiyor." (TE 65b/11-13) (TE 66a/1-2-3-4-5)

*Berü gelgil ag südin* ***emdügüm*** *ḫatûn anam* "Beri gel ak sütünü emdiğim hatun anam!" (DKOV 88b 5-6)

***em-*** *"dudak, dil ve soluk yardımıyla bir şeyi içine çekmek, somurmak"* (TÜS 795)

**emdirebil-** "emdirme ihtimali veya imkânı bulunmak" (TÜS 792)

**emdirt-** "emdirmesini sağlamak" (TÜS 792)

**emeğen ol-** "(çocuk) çok emen olmak"

*yazıp oğlancık boynuna taksa* ***emeğen ola****. (Ac. A. XV: 124)* "Yazıp çocuğun boynuna takarsa çocuk çok emen olur." (TSIII 1460)

**emil-** "emme işine konu olmak" (TÜS 794)

**emiş-** "1. karşılıklı olarak emmek. 2. sağılmadan önce koyunlar kuzular tarafından gizlice emilmek" (TÜS 795)

**emiştir-** "emişmelerini sağlamak" (TÜS 795)

**emzir- (~ emiz- ~ emüz- ~ emür- ~ emzür- ~ emdür- ~ emdir-)** "emzirmek, emmesini sağlamak"

***emiz-*** *"emzirmek"* (EUTS 48)

*uragut oglınga süt* ***emüzdi*** "Kadın, oğluna süt emzirdi." (DLT III/264)

*bes* ***emüzgeysiz*** *anıŋ üçün özge dayega (94b/2)* "O zaman emzirtmek için başka sütanneye verin." (OKTS 107)

*ukturdımız Mûsâ anasınka kim* ***emüzgil*** *tėp anı* "Musa'nın annesine onu emzirmesini öğrettik." (TKT 32/5b3)

*süt* ***emürdi*** "Süt emzirdi." (DLT III/264)

***emiz- ~ emüz- ~ emzir- ~ emzür-*** *"emzirmek"* (KTS 73)

*ol kız* ***emizdi*** *karındaşını* "O, kız kardeşini emzirdi." (İMS 494a/8)

***emzür-*** *"emzirmek"* (KMTT 38b/2)

***emzür-*** *"emzirmek" emzürdi "emzirdi."* (KİLA 11)

***emdür-*** "emzirmek" (KİLA 141)

***emzür-*** "emzirmek" (KİLA 141)

*iki kez üç kez yabana saga andan* ***emzüre****. her tanla evvel emzürmedin bu 'âdeti/ tuta andan emzüre.* "İki üç kez dışarı sağsın ondan sonra emzirsin. Her sabah emzirmeden önce bu adeti yapsın ondan sonra emzirsin." (HS 11a 1)

*ikisin* ***emzürmege*** *süd yitmedi* "İkisini emzirmeye sütü yetmedi." (KY 2b/44-45)

*iki yıl beşikte çalkkoyun yattım, anam* ***emzirdi****. (Güzide XV. 97)* "İki yıl beşikte sırtüstü yattım, annem beni emzirdi." (TSII 813)

*beşiklere beleyüb ag* ***südimi emzürdügüm*** *ogul.* "Beşiklere beleyip ak sütümü emzirdiğim oğul!" (DKOV 88a 13)

*ag südin toya* ***emzirse*** *ana görkli.* "Ak sütüyle doyana kadar emziren ana görklü!" (DKOD 5a 13)

*seni* ***emzürmege*** *ne cânlar eritdi dâye* "Dadı seni emzirmek için ne canları eritti." (BDS I G467/4, s. 305)

***emdürdi*** *tişi oglanını* "Kadın çocuğunu emzirdi." (ME 20/2)

*Halîme atlıg dâyaka* ***emdürmek*** *üçün bėrdi* "Halime adlı sütanneye emzirmek için verdi." (NF 3/14)

***emdir-*** *"Emmeye sevk ve icbar etmek, massettirmek,* ***emzirmek****: Çocuğa meme, süt* ***emdirmek****."* (KT 301)

***emdir-*** *"emzirmek, irzâ.* ***emzirme*** *işi."* (LO 134)

***emdir-*** *"emmesini sağlamak"* (TÜS 792)

***emzir-*** *"(çocuğa) meme veya sun'î emzik* ***emdirmek****"* (KT 303)

***emzir-*** *"kadın veya dişi hayvan, memesindeki sütü yavruya vermek", "Öğleden sonraları bebeği* ***emzirmek*** *için bir koşu eve gidiyor ve hep o zalimce dokunaklı sahneyle karşılaşıyordu." - E. Şafak.* (TÜS 797)

***emdirme*** *"emmesini sağlama, emdirme* işi. (TÜS 792)

***emzirme*** *"emzirmek işi"* (TÜS 797)

**emse- (~ emsi-)** "emmek istemek"

*kenç anasın* ***emsedi*** "Çocuk anasını emmek istedi." (DLT I/278)

***emsimek*** *"emmek"* (EUTS 48)

**emzirebil-** "1. emzirme ihtimali veya imkânı bulunmak. 2. emzirmeye gücü yetmek. 3. emzirme becerisi bulunmak" (TÜS 797)

**emziril-** "çocuğa meme verilmek" (TÜS 797)

**emzirt-** "emzirme işini yaptırmak" (TÜS 797)

**irzâ' et-** "emzirmek"

***irzâ'*** *"süt emdirme, emzirme: Çocuğu kim* ***irzâ*** *etti."* (KT 525)

**meme emzir-** "çocuğa meme vermek, emzirmek"

*"Çocuğa oracıktaki gölgelikte* ***meme emzirmekte*** *olan kadını gösterdi." - O. C. Kaygılı* (TÜS 960)

**meme ver-** "çocuğu emzirmek, anne sütü vermek"

***meme ver-*** *"emzirmek, memeden süt emdirmek.* (KT 771)

***meme ver-*** *"emzirmek", "Genç kadın arkasını dönerek göğsünü açtı ve özenle* ***meme vermeye*** *başladı." - A. Gündüz.* (TÜS 1649)

**sağ-** "memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak"

***sağ-*** *"Memeyi parmak uçlarıyla sıkıp sütünü almak, istihlâb etmek: Emecek çocuk olmayınca kadının sütünü* ***sağmak*** *iktiza eder."* (KT 1015)

***sağ-*** *"memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak", "Gözümüzün önünde keçilerden* ***sağdıkları*** *köpüklü sütlerimizi yarıda bırakıp kalktık." - A. Gündüz.* (TÜS 2007)

**sakkalık eyle-** "emzirmek"

*sanja iki yıl süd emzürdüm,* ***sakkalık eyledüm*** *benüm hâcetüm revâ eyle sözüm kabûl it işbu ta'âmdan yi.* "Seni iki yıl emzirdim, benim arzumu yerine getir, sözümü kabul et ve bu yemekten ye." (TE 21b/2-3-4-5)

**sorıt-** "emzirmek"

*uragut kençke süt* ***sorıttı*** "Kadın, çocuğa süt emdirdi." (DLT II/304)

**süt ver- (süt bėr- ~ süt vir-)** "emzirmek, çocuğu süt emzirmek yoluyla beslemek"

*bu oglanınjka* ***süt bėrgil*** "Bu çocuğunu emzir." (NF 349/4)

*oglan tuggandın soŋ* ***süt bėrmeyin*** *anadın ayırıp* "Çocuk doğduktan sonra emzirmeden annesinden ayırıp..." (KE 166v/6)

*toyak* ***süt bėrdi*** "Doyacak kadar emzirdi." (KE 38r/8)

*anja* ***süt virüp*** *besledi on taya / kalan kulluk idenleri kim saya* "On dadı ona süt verip besledi, hizmet edenleri ise sayılamayacak kadar çoktu." (SNB 407)

***süt ver-*** *"emzirmek, irdâ' etmek"* (KT 1107)

***süt ver-*** *"emzirmek"* (TÜS 2190)

**süt em-** "süt emmek"

*bir niceler katında yirmi bir (ay)* ***süt emse gerek****, bir niceler katında otuz ay. (Hazain. XV. 12-1)* "Kimilerine göre yirmi bir ay, kimilerine göre de otuz ay süt emmeli." (TSIV 2335)

**süt emdür-** "süt emzirmek"

*'avrat karında oglan bar erken* ***süt emdürdi****, emdürdi tişi oglanınga yüklü erken, yüklüg erken süt emdürgen tişi* "Kadın karnında çocuk varken (hamileyken) süt emzirdi, kadın çocuğunu hamileyken emzirdi, hamileyken süt emziren kadın." (ME 54/1)

Bebeğin anne sütüyle beslenmeye ihtiyacı olduğu dönemi karşılamak veya kadının emzirme döneminde bir çocuğu olduğunu yani böyle bir sorumluluk taşıdığını ifade etmek için kullanılan sözler ise şöyledir:

**emerce (~ emerçe)** "memeden kesilmemiş, meme emecek yaşta olan (çocuk)"

*bu ẖaberi bege dididler buyurdı ol hatunıŋ ellerin kesdiler boynına asdılar bir* ***emerçe*** *oglançugı var-idi anı daẖı boynına sara kodılar şehirden sürdiler.* "Bu haberi beye ilettiler, emretti ve o kadının ellerini kestiler ve boynuna astılar. Emen bir çocuğu da vardı. Onu da boynuna sarıp şehirden sürdüler." (TE 68b/ 4-5-6)

*bir* ***emerçe*** *oglı var-idi.* "Emen bir çocuğu vardı." (TE 117b/3) *bir avrat Beryed'e giderdi, bir* ***emerce*** *oğlancığı vardı. (Güzide. XV. 98)* "Bir kadın Beryed'e giderdi, meme emen bir çocuğu vardı." (TSIII 1463)

*sıbgî (Ar.):"boyacı kimse ve memeden yarılmalu olmuş* ***emerce*** *oğlan" (Bab. XVI. 1, 601)* "sıbgî: boyacı kimse memeden kesilmeye gelmiş ama emen çocuk" (TSIII 1463)

*murdı' (Ar.) "elinde* ***emerce*** *oğlanı olan avrat" (Bab. XVI. 1, 267)* "murdı': elinde emen çocuğu olan kadın" (TSIII 1463)

*radı' (Ar.) "****emerce*** *oğlan" (Bab. XVI. 2 252)* "radı': emen çocuk" (TSIII 1463)

**emizgen oglan** "emzirilen çocuk, emen çocuk"

*bir* ***emizgen oglan*** *koydı* "Bir emen çocuk bıraktı." (İMS 494a/7)

**memede ol-** "henüz meme ile beslenmek" (TÜS 1649)

**süt çocuğu** "sütle beslenen çocuk" (TÜS 2190)

**süt kuzusu** "çok küçük çocuk, bebek, yavru" (TÜS 2191)

Emzirme sürecinin sonunda artık bebeğe anne sütü verilmesinin bırakılmasını anlatan sözler ise şunlardır:

**fatm** "memeden kesmek"

*memeden kes- "çocuğa artık meme vermemek,* ***fatm.****"* (KT 630)

**fısâl** "sütten kesme." (KT 345)

**fitâm** "çocuğa anne sütü vermeyi bırakmak, sütten kesmek"

***fitâm*** *"sütten kesme, emziği kesme, fisâl."* (LO 617)

***fitâm*** *"sütten, memeden kesme."* (KT 351)

**iftisâl** "sütten kesme" (LO 654)

*memeden kes- "katm,* ***iftisal****"* "sütten kesme" (LO 231)

**katâm** "sütten kesmek"

*sütten kes- "****katâm****"* (LO 356)

**katm** "sütten kesme"

*memeden kes- "****katm****, iftisal"* "sütten kesme" (LO 231)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**çocuk memeden kesil-** "artık meme verilmemek" (KT 628)

**çocuk sütten kesil-** "artık meme verilmemek" (KT 628)

**memeden ayır-** "memeden kesmek, emzirmemek"

*tağrız (Ar.): "kuzuyu vaktından evvel tizce* ***memeden ayırmak****" (Bab. XVI. 2, 196)* (TSIV 2802)

**memeden kes-** "çocuğa anne sütü vermeyi bırakmak, emzirmemek"

***memeden kes-*** *"çocuğa artık meme vermemek, fatm"* (KT 630)

***memeden kes-*** *"çocuğu süt emmemeye alıştırmak"* (KT 771)

***memeden kes-*** *"katm, iftisal"* "sütten kesme" (LO 231)

***memeden kes-*** *"artık emzirmemek"* (TÜS 1649)

**memeden yar-** "memeden kesmek, ayırmak"

*filâ' (Ar.) "köşeği ya da oğlanı **memeden yarmak** ve ayırmaklık" (Bab. XVI. 2, 46)* "filâ': deve yavrusunu veya çocuğu memeden kesmek" (TSIV 2802)

*fesl (Ar.) "oğlanı **memeden yarmak**" (Bab. XVI. 2, 414)* "fesl: çocuğu memeden kesmek" (TSIV 2802)

*iflâ' (Ar.) "oğlancuğu **memeden yarmak** ve kuluncağun memeden yarılacak zamanı olmak" (Bab. XVI. 2, 14)* "iflâ': çocuğu memeden kesmek veya tayı memeden kesecek zaman gelmek" (TSIV 2802)

*sıbye (Ar.) "**memeden yarılmış** oğlancıklar" (Bab. XVI. 1, 228)* "sıbye. memeden kesilmiş çocuklar" (TSIV 2802)

*arâre (Ar.) "**memeden** tiz **yarılmış** kız"* "arâre: memeden erken kesilmiş kız" *(Bab. XVI. 2, 247)* (TSIV 2802)

**sütdin aḍır-** "sütten ayırmak, sütten kesmek"

*kaçan kim **sütdin aḍırsaŋ*** "Ne zaman ki sütten kesersen..." (NF 349/4)

**sütten kes-** "emzirmeye son vermek, sütten kesmek"

*çünkim **sütten kesmek** dileyeler, anıl anıl öğredirek keseler (Hazain. XV. 12-2)* "Sütten kesmek isterlerse, yavaş yavaş alıştırarak keseler." (TSV 3059)

*fisâl (Ar.) "oğlanı **sütten kesmek**" (Müntehab. XVII. 72-2)* "fisâl: çocuğu sütten kesmek" (TSV 2925)

***sütten kes-** "Çocuğa artık meme vermemek, fatm."* (KT 630)

***sütten kes-** "Çocuğa meme vermekten vazgeçmek, fıtâm."* (KT 1107)

***sütten kes-** "katâm"* (LO 356)

***sütten kes-** "emzirmeye son vermek", "Fadime'yi aldım götürdüm, kaynanamın odasına bıraktım, **sütten kesmiştim**." - H. E. Adıvar.* (TÜS 2190)

Çalışan kadınların bebeklerini beslemeleri için tanınan haklarla ilgili olarak ise süt izni sözcüğü tespit edilmiştir.

**süt izni** "çalışan kadına doğum yaptıktan sonra bebeğini emzirebilmesi için gün içinde kanunen verilen izin" (TÜS 2191)

Anne sütünün sağılarak saklanmasını veya bebeğe verilmesini sağyamak amacıyla kullanılan âletlerle ilgili sözler ise şunlardır:

**tirle** "meme başı üzerine yerleştirilip sütün alınmasına yarayan araç" (TÜS 2358)

Emzirme ile ilgili bir yaklaşım şekli atasözüne de yansımıştır.

> **ağlamayan çocuğa meme vermezler** "Hakkını aramasını bilmeyen kimsenin işi görülmez." (ATDS)
>
> *nâle kıl kim alasın nâ-merd dünyâda murâd/* ***ana süd virmez*** *Necâtî tâ kim* ***oglan aglamaz*** "Ağlayıp inle ki namert dünyadan isteğini alasın Necâtî ki ağlamayan çocuğa anası süt vermez." (ND G240/7, s. 292)
>
> *Gerek ıkdam arz-ı hale yindek/* ***Verilmez oglan ağlamasa emcek.*** "Durumunu arz etmeye daima gayret gerekir, ağlamayan çocuğa meme verilmez." (Güvahi XVI. 10) (TSIII 1460)
>
> ***ağlamayan çocuğa meme vermezler*** (LO 277)

### II.4.4.2.2. Çocuk Bakımıyla İlgili Sözler

Kültürel ve tarihsel farklılıklar ya da çeşitli zorunluluklar istisna olsa da geleneksel Türk aile yapısında özellikle bebeklik ve ilk çocukluk döneminde çocuğun beslenme ve bakımı rolünü annenin, aileden kadınların veya bu iş için ücret karşılığı hizmet alınan kadınların üstlendiği görülmektedir. Emzirme dışında bebeğin ya da küçük çocuğun beslenme ve bakımı ile ilgili rolleri erkekler de gerçekleştirebilmekle birlikte bu rolün daha çok kadınla ilişkilendirilen bir kavram olduğu bugünkü toplumsal rollerde de kendini göstermektedir. Bu nedenle bebek ve küçük çocukların bakımı ile ilgili kavramlara da kadınla ilgili söz varlığı içerisinde yer verildi. Ancak bu kavramla ilgili kelimeler seçilirken anne veya bebeğin, çocuğun bakımını üstlenen bir kadın tarafından gerçekleştirilenler ele alındı. Bebek veya çocukla doğrudan ilgili olduğu düşülen sözler çalışma dışında tutuldu.

Bebek bakımının önemli bir kısmını bebeğin uyutulması, avutulması ve beden temizliğinin yapılması ile ilgili kelimeler oluşturmaktadır. Bebeğin veya çocuğun temel ihtiyaçlarının karşılanmasını genel olarak ifade eden sözler şunlardır:

**bakıntı** "çocuğun temel ihtiyaçlarını karşılama"

*"Üç yaşına kadar valideler çocuklarına pek az bir şey öğretebilecek veyahut hemen hiçbir şey öğretemeyecek, yalnız bir* ***bakıntıdan*** *ibaret bulunan hizmetlerinde bile..." - A. Midhat.* (TÜS 238)

Kadının ezgili sözlerle bebeği teşvik etmesi, sakinleştirmesi veya uyutması ile ilgili kelimeler şunlardır:

**balubalu** "ninni"

***balubalu*** *"ninni" Kadınlar beşikte çocuğu uyutmak için böyle söylerler."* (DLT III/232)

**durucak** "çocukları bastırmaya teşvikle alıştırmak için nida" (LO 126)

**ninni (~ nenni)** "1. bebeklerin uyumasına yardımcı olmak için söylenen türkü"

***ninni*** *"Sabileri avutma için avaze."* (LO 287)

*"Gırç gırç bir beşik sallanıyor, kalın, uzun bir kadın sesi* ***ninni*** *söylüyordu." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1772)

"2. bu türkülerin sonunda tekrarlanan söz"

*yavaş gider beşik gibi sallanır / ügüleyim seni,* ***nenni*** *boz öküz. (Saz. Talibi. XX. 736)* "Yavaş gider beşik gibi sallanır, sallayayım seni boz öküz, ninni" (TSIV 2838)

*"Uyusun da büyüsün* ***ninni****!"* (TÜS 1772)

**nenni çal-** "ninni söylemek"

*el-hemheme (Ar.) "...ve çocuğu uyutmak için* ***nenni çalmak*** *mânasınadır." (Kam. XVIII-XIX. 3, 586)* "el-hemheme: çocuğu uyutmak için ninni söylemek demektir." (TSIV 2838)

*tehmim (Ar.) "****nenni çalmak****" (Asım. XVIII-XIX. 42)* "tehmim: ninni söylemek" (TSIV 2838)

**nennile-** "ninni söylemek"

*yatır beni kız dizinin üstüne /****nennile*** *de kaşın gözün süzerek. (Kara. XVII. 64)* (TSIV 2838)

**ninni söylemek** "teskin" (LO 287)

Bebeğin sarılması, temizlenip giydirilmesi, vücut bakımının yapılması ile ilgili tespit edilen sözleri bu amaçla kullanılan malzemeler, kadın tarafından bu amaçla yapılan iş ve eylemler oluşturmaktadır.

**ana kucağı** "bebeği yatırmak veya uyutmak için kullanılan, kendiliğinden sallanan bir tür araç." (TÜS 120)

**bagırdak** "beşik bağı" (KMTT 19b/12)

> *el-hızamu (Ar.) "... ve dahi **bağırdak** dedikleri nesne ki oğlancukları bileyicek anunla göğsün ve ayakların bağlarlar." (Terceman. XVI. 268-1)* "el-hızamu: *bağırdak* denilen ve çocukları belerken göğsünü ve ayaklarını bağladıkları nesne." (TSI 488)

**belek** "kundak"

> *geliser bin temam saf saf melekler / getirüser ana dürlü **belekler** (Muham. XV. 530)* "Saf saf binlerce melek gelecek/ Ona türlü kundaklar getirecek." (TSI 119)

**beleme** "belemek işi" (TÜS 299)

**beletme** "beletmek işi" (TÜS 299)

**beleyiş** "beleme işi" (TÜS 299)

**bezletme** "bezletmek işi" (TÜS 327)

**çeyrekleme** "çeyreklemek işi" (TÜS 528)

**dağarcık (~ tağarcık)** "köylü kadınların çocuklarını koyup omuzladıkları meşin torba" (KT 224)

**kırklık** "doğacak çocuk için hazırlanan bez veya giysi" (TÜS 1418)

**kundak** "1. yeni doğmuş çocuğu ilk aylarda sıkıca sarıp sarmalamaya yarayan geniş bez" *"Kendisine uzattıkları ince ve beyaz bir **kundağa** sarılmış kızına baktı." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 1526)

2. "bu bezle sarılmış bebek"

*"Dikmen Yıldızı **kundağı** kucaklayarak ağır, sarsıntılı adımlarla savcının arkasından yürüdü." - A. Gündüz.* (TÜS 1526)

**kundaklama** "kundaklamak işi" (TÜS 1526)

**kundaklatma** "kundaklatmak işi" (TÜS 1526)

**kundaklayış** "kundaklama işi" (TÜS 1526)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**bele- (~ bile-)** "belemek, beşiğe bağlamak, çocuğu kundaklamak"

> *ol kençin* ***beledi*** "O çocuğu beşiğe yatırdı, beledi, beşikte bağladı." (DLT III/270)
>
> *el-hızamu (Ar.) "... ve dahi bağırdak dedikleri nesne ki oğlancukları* ***bileyicek*** *anunla göğsün ve ayakların bağlarlar." (Terceman. XVI. 268-1)* "el-hızamu: *bağırdak* denilen ve çocukları belerken göğsünü ve ayaklarını bağladıkları nesne." (TSI 488)
>
> *bèşikde* ***beledügüm*** *ogul!* "Beşikte belediğim oğul!" (DKOD 28a 11)
>
> *beşiklere* ***beleyüb*** *ag südimi emzürdügüm ogul!* "Beşiklere beleyip ak sütümü emzirdiğim oğul!" (DKOV 88a 13)
>
> ***bele****- "1. çocuğu kundaklamak 2. beşiğe yatırıp bağlamak"* (TÜS 299)

**belen-** "kundaklanmak, çocuk kundağa sarılmak"

> *tuzlandım da çapıtlara* ***belendim*** */ bir zaman da beşiklerde eğlendim (Kara. XVII. 42)* "(Vücudum) tuzlandı da bezlere, çaputlara belendim, bir vakit de beşiklerde oyalandım, eğlendim." (TSI 489)

**belet-** "kundaklatmak" (TÜS 299)

**bez bağla-** "bebeklere altlarını kirletmesinler diye bez koymak" (TÜS 325)

**bezini yıka-** "bebeklerin altına bağlanan bezi temizlemek" (TÜS 325)

**bezle-** "çocuğun altına bez koymak, çocuğu belemek" (TÜS 327)

**bezlet-** "bezleme işini yaptırmak" (TÜS 327)

**çeyrekle-** "yeni doğan çocukların kollarını, bacaklarını karşılıklı çekmek" (KT 205)

**kundakla-** "bebeği kundağa sarmak"

> ***kundakla-*** *"(çocuğu) kundağa sarmak: Çocuğunu yıkayıp* ***kundakladı****"* (KT 685)

***kundakla-*** *"çocuğu bezleri ile sarmak"* (LO 254)

***kundakla*** *- "bebeği kundağa sarmak", "Dikmen Yıldızı yapma bebeğini büyük bir dikkat ve özenle tekrar* ***kundakladı****." - A. Gündüz.* (TÜS 1526)

**kundaklat-** "kundaklama işini yaptırmak" (TÜS 1526)

Bebeği sakinleştirmek veya uyutmak amacıyla kucakta ya da beşik vb. eşyalarda bir ritimle sallamak, avutmak ile ilgili sözler ise şunlardır:

**avutma** "avutmak işi, teselli" (TÜS 194)

**pışpışlama** "pışpışlamak işi"

*"Gitti, ablasının kucağında mızmızlanan bebeği kollarına aldı,* ***pışpışlamaya*** *başladı." - N. Cumalı.* (TÜS 1922)

**pışpışlayabilme** "pışpışlayabilmek işi" (TÜS 1922)

**üğrümük** "beşik ve salıncağın sallanma merkezi"

*bâdpiç (Fa.) "Salıncak ve oğlancıklar oynamağı içün beşik* ***üğrümüğünde*** *astıklarına derler." (Deş. XVI. 49-1)* "bâdpiç: salıncaklarda veya beşiğin sallanma merkezinde çocukların oynaması için asılan şeylere denir." (TSVI 4059)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**avut**- "çocuğu sıçratıp susturmak, oyalamak"

***avut-*** *"(çocuğu) sıçratarak susturmak, teskin etmek"* (KT 82)

***avut-*** *"çocukları sıçratıp ninni söylemek"* (LO 29)

***avut****- "oyalamak", "Beni bebek gibi* ***avutmak*** *istiyordu." - A. Kutlu* (TÜS 194)

**avuttur-** "çocuğu bakıcısı eliyle oynatmak"

***avuttur-*** *"(çocuğu) dadısına hoplattırıp oynatmak"* (KT 82)

***avuttur-*** *"çocuğu dadısına verip oynattırmak"* (LO 29)

**beşiğini sal-** "(beşiğini) sallamak"

*el-hedhede (Ar.): "tıflın* ***beşiğini salmak****" (Kdeb. XVIII. 366-2)* "el-hedhede: çocuğun beşiğini sallamak" (TSV 3286)

**ırgala- (~ ıra- ~ ırga- ~ ırkala-)** "beşik veya benzer bir şeyi iki yana hafif hafif sallamak"

> ***ıra- ~ ırga-*** *"beşik veya ona benzer bir şeyi sallamak"* (KTS 101)
>
> *hedhede (Ar.) "oğlanı uyusun diye* ***ırgalamak*** *ve beşiğin üğrimek" (Bab. XVI. 2, 358)* "hedhede: ... çocuk uyusun diye sallamak veya beşiği sallamak" (TSIII 1960)
>
> *hidhad (Ar.) "uyusun diyi oğlanı* ***ırkalamak****" (Bab. XVI. 2, 488)* "hidhad: uyusun diye çocuğu sallamak" (TSIII 1960)

**üğrü- (ögri- ~ügri- ~ üğri-)** "sallamak, beşik sallamak"

> ***ögri****- "çocuğun beşiğini sallamak"* (KTS 209)
>
> ***ügridi*** *uraguk beşik ügridi* "Kadın beşik salladı". Birine karşı hilesini -yaltaklanmalar arasında- gizleyen kimse için de böyle denir. *ol anı* ***ügridi*** "O, çocukmuş gibi onu salladı." (DLT I/275)
>
> *latif savt ile uyuta, katı* ***üğrimeye****. (Hazain. XV. 11-1)* "[Çocuğu] latif bir ses ile uyuta, hızlıca sallamaya..." (TSVI 4058);
>
> *hedhede (Ar.) "oğlanı uyusun deyi ırgalamak ve beşiğin* ***üğrimek****" (Bab. XVI. 2, 358)* "hedhede: çocuk uyusun diye sallamak veya beşiğini sallamak" (TSVI 4058)
>
> *kendü gözümle gördüm ki ay indi beşiğin* ***üğrüdü*** *(Tebareket. XIV. 3-1)* "Kendi gözümle gördüm, ay indi ve onun beşiğini salladı." (TSVI 4058)

**pışpışla-** "bebeği kucakta yavaş yavaş sallayarak uyutmaya çalışmak" (TÜS 1922)

**pışpışlayabil-** "pışpışlama ihtimali veya imkânı bulunmak"

> *"İçinizdeki ölüm korkusunu* ***pışpışlayabilmek*** *için doğurduğunuz çocuklardan biriyim." - E. Şafak.* (TÜS 1922)

### II.4.4.2.3. Anne Dışında Çocuk Beslenmesi ve Bakımıyla İlgilenen Kadınlarla İlgili Sözler

Bebek bakımı ve beslemesi ile ilgili yukarıda ele alınan sözlerin büyük bir kısmı anne tarafından gerçekleştirilmekle birlikte bir çocuğun doğurulması dışındaki bütün

bakımları, beslenmesi anne dışındaki kişiler tarafından da yapılabilmektedir. Ancak bunların çoğu geleneksel olarak yine bir kadın tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kadınlar aileden kimseler olabildiği gibi yakınlar, hizmet görevini yerine getirenler veya ücret karşılığında bu hizmetleri veren kişiler olabilmektedir. Yukarıdaki bölümlerde çoğunlukla anne tarafından gerçekleştirilen ama zaman zaman başka kadınlar tarafından da yapılan bebek ve çocuğun beslenmesi ve bakımıyla ilgili sözler yer almaktadır. Bu bölümde ise anne dışındaki kişiler tarafından gerçekleştirildiği kesin olan yani başka kadınlar tarafından yapılan bakım ve besleme eylemleri ile bu işleri yapan kadınları adlandıran sözler ele alınmıştır.

Bebeğin veya çocuğun bakımı, beslenmesi ve eğitimi ile ilgilenen kimseleri adlandıran sözler meslek adı olarak da değerlendirilebilir ancak *dadılık*, *sütannelik* gibi kavramların eski kültürümüzde tam bir meslek statüsüyle yer almadığı, kimi zaman ücret karşılığı yapılan işler olsa da ailenin neredeyse bir ferdi hâline gelmiş hür veya cariye kadınlar tarafından da icra edildiği, zaman zaman aile içinden kadınların bu görevi üstlendiği de görülmektedir. Özellikle tarih içerisinde bu meslekler için bir okul, eğitim veya çıraklık safhalarının olmadığı bu nedenle diğer meslek kollarından ayrıldığı görülmektedir. *Bebek bakıcılığı*, *dadılık*, *sütannelik* gibi mesleklerin yakın dönemlerde kurumsal bir kimlik kazandığı, çalışanların ücret ve sigorta gibi sosyal güvence ve kişisel haklarının tanımlandığı, eğitiminin verildiği bir meslek dalı hâline geldikleri görülmektedir. Tarihî metinlerle yakın dönem ve çağdaş metinlerden tespit edilen aynı işi karşılayan kelimeleri bir arada değerlendirmek düşüncesiyle bu sözlerin bir kısmı ayırılıp meslek adı altında ele alınmadı, tamamına bu bölümde yer verildi.

Bebeği sütüyle besleyen kişileri adlandırmak ve yaptıkları işi anlatmak için kullanılan sözler şunlardır:

**awurta** "sütnine"

> ***awurta*** *"daya, sütnine" ol* ***awurta*** *tutundı "O süt nine, daya tuttu, daya edindi."* (DLT II/144)
>
> ***awurtası*** *eḍgü kişi tut arıg /ogul kız arıg kopga turgay karıg "Sütninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur."* (KB 4505)

**besleyici** "annesi olmayan çocuğu beslemek için satın alınan köle kadın"

*çünki togdı yûsuf öldi anası / bir karavaş aldı satun atası; yûsufı ol karavaş besleridi/* ***besleyici*** *anı ẖôş sever idi* "Yusuf'un doğumunda annesi öldü, babası bir köle kadın satın aldı. Yusuf'u o köle kadın beslerdi ve o kadın Yusuf'u çok severdi." (KY 2b/ 42-43-44)

**emüzgen** "sütanne"

*harâm kıldımız anıŋ üze* ***emüzgenlerni*** *anda burun* "Ondan önce sütannelik yapanları ona haram kıldık." (TKT 32/8b2)

**emzirici** "sütanne"

*hâzına "sütana,* ***emzirici****"* (LO 638)

**emzirçi (~ ėmzürçi)** "1. sütanne 2. sütnine"

***emzirçi ~ emzürçi*** *"sütnine"* (KTS 73)

***ėmzürçi*** *"sütanne, sütnine"* (ETZ 32b)

**hasıne** "sütanne"

*sütana "****hasıne****"* (LO 356)

**hazânet** "sütannelik"

***hazânet*** *"sütanalık, râbbelik."* "sütannelik" (LO 638)

**hâzına** "sütanne"

***hâzına*** *"sütana, emzirici"* (LO 638)

**kam** "sütnine"

***kam*** *"daye, sütnine"* (ETZ 15a)

**murdi'a (~ murzı'a ~ murzi'a)** "sütanne"

*sütana "vâlide-i rızâ'î, hâzına,* ***murzı'a****"* "sütanne" (LO 17)

*sütana "sütnine,* ***murzi'a****"* (KT 57)

*sütnine "sütana,* ***murzi'a****"* (KT 921)

*sütana ~ sütnine "bir çocuğu ücretle emziren validesinin gayrı kadın,* ***murdi'a****"* (KT 1107)

**râbbe** "sütanne"

***râbbe*** *"sütana"* (LO 787)

**râbbelik** "sütannelik"

*hazânet "sütanalık,* ***râbbelik****."* (LO 638)

**sütana (~ sütanne ~ sütnine)** "bir çocuğun, annesi dışında sütünü emmiş olduğu kadın, sütana, sütnine"

***sütana*** *"vâlide-i rızâ'î, hâzına, murzı'a."* "sütanne" (LO 17)

***sütana*** *"hasına"* (LO 356)

***süt ana*** *"****sütnine****, murzi'a."* (KT 57)

***sütnine*** *"****sütana****, murzi'a."* (KT 921)

***sütana ~ sütnine*** *"bir çocuğu ücretle emziren validesinin gayrı kadın, murdi'a."* (KT 1107)

***sütana~ sütanne*** *"bir çocuğun, annesi dışında sütünü emmiş olduğu kadın, sütana, sütnine", "Raşit çocuk, emektar hizmetçimiz ve* ***sütannemin*** *oğluydu." - R. N. Güntekin.* (TÜS 2190)

*"Benim sütüm olmazsa* ***sütnine*** *tutarız." - N. Hikmet.* (TÜS 2191)

**sütanalık** "sütannelik" (TÜS 121)

**sütannelik** "sütanne olma durumu, sütanalık" (TÜS 2190)

**sütninelik** "sütnine olma durumu"

"*Hizmetçilik, aşçılık yetmiyor, bir de* ***sütninelik****, dadılık." - N. Hikmet.* (TÜS 2191)

**sütninecik** "sevgi duyulan sütanne"

*"Bilmeyerek* ***sütnineciğime*** *ve kendime büyük bir fenalık etmiştim." - R. N. Güntekin.* (TÜS 2191)

**tayalık** "dadılık, sütninelik"

*el-felḫ (Ar.):* ***tayalık*** *eylemek ki tayaya murdıa derler. (Kdeb. XVIII. 344-2)* "el-felh: tayalık etmek ki tayaya sütanne derler." (TSV 3776)

**vâlide-i rızâ'î** "sütanne"

*sütana "**vâlide-i rızâ'î**, hâzına, murzı'a."* "sütanne" (LO 17)

Yukarıda madde başı olarak ele alınan sözlerde bebeğin özellikle anne sütü ile beslenebilmesi için tutulmuş kişiler ve yaptıkları iş adlandırılmaktaydı. Bunların dışında tarihte belki emzirme görevini de yerine getirmiş olan ancak günümüzde böyle bir vazifenin dışında eğitim, bakım ve beslenmeyle ilgili görevleri yerine getiren kişiler ve onların yaptıkları işle ilgili sözler de vardır. Bunlardan özellikle *dadılık* kurumunun geçmişte ve günümüzde farklı şekillerde icra edildiğini, dadılık yapan kişilerin aile içindeki statülerinin farklılaştığını görmekteyiz. Dadılık yapan kişilerin geçmişte ömürlerinin sonuna kadar bakıp büyüttükleri çocukların veya ailelerinin yanlarında kaldığı, âdeta ailenin bir ferdi gibi oldukları, metinlerden tespit edilen örneklerde görülmektedir. Özellikle kız çocuklarının yetiştirilmesinde görev alan dadılar yakın bir arkadaş, sırdaş gibi de olmaktadırlar. Hatırları sayılmakta, sözlerine önem verilmekte ve kendilerine sevgi ve bağlılık duyulmaktadır. Dadılık dışında da genel olarak bir çocuğun bakım, beslenme ve eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılayan kadınlarla ve onların yaptığı işlerle ilgili sözler şunlardır:

**bakıcı** "1. genellikle çocuk, yaşlı ve hastalara bakma işiyle görevli kimse 2. yeme içme, barınma ve eğitim karşılığında bakıcılık görevi yapan kimse 3. yabancı ülkede bir aile yanında kalarak eğitimini sürdüren ve aynı zamanda o evin çocuklarına bakan kimse" (TÜS 237)

***bakıcı** "Mürebbi, dîde-bân, müşerref hizmetçi."* (LO 36)

**bakıcılık** "bakıcı olma durumu" (TÜS 237)

**çocuk bakıcılığı** "çocuk bakıcısı olma durumu" (TÜS 557)

**çocuk bakıcısı** "çocuk bakımı ile görevlendirilmiş kız veya kadın" (TÜS 557)

**çocuk dadısı** "çocuk bakıcısı"

***çocuk dadısı** "daye, Türkîde mürebbi, bakıcı."* (LO 107)

**dadı (~ dada ~ dâdû ~ dadu ~ dâde ~ dade ~ dadak)** "evlerde çocuğa bakan kimse, daye."

***dada*** "çocuk bakıcısı" (KTS 55)

*Banı Çiçegüŋ **dadısıyam.*** "Banu Çiçek'in dadısıyım" (DKOD 41a 10)

*Banı Çiçegüŋ* ***dâdûsıyam.*** "Banu Çiçek'in dadısıyım." (DKOV 71a 1)

*kızı Aksunkur'uŋ hatunıyıla Bâyezîd Han'uŋ* ***dadusına*** *ısmarladılar.* "Kızı Aksungur'un hatunuyla Beyazıt Han'ın dadısına emanet ettiler." (TA Bâb 51/50?/56b)

*aŋa lâlâ geçinür Ḫusrev ü şîrîn* ***dadı*** "Ona Hüsrev lala, Şirin dadı geçinir." (BDS I G520/1, s. 222)

***dâde*** *"**Dadı**, çocuk bakıcı, cariye, dâye."* (LO 585)

*"Çocuğa bakmakla muvazzaf kadın hizmetçi, lala müennesi, daye: Çocuk* ***dadısı;*** *şu çocuğu* ***dadısına*** *verin; daha* ***dadısının*** *kucağından çıkmamış."* (KT 224)

***dadı*** *"**dade**, **dadak**, hizmetçi, cariye, seriye olmayan, emzirmezden çocuğa bakan **dade**."* (LO 107)

***dadı*** *"evlerde çocuğa bakan kimse, daye", "Çocuk iken arife gecesi validemiz, "Çocuk iken arife gecesi validemiz,* ***dadılarımız*** *bizi erken yatmaya mecbur ederlerdi." - A. H. Müftüoğlu.* (TÜS 576)

**dadılı** "dadısı olan" (TÜS 576)

**dadılık** "dadının yaptığı iş"

***dadılık*** *"Çocuğa bakan dadı sıfat ve vazifesi: O kadın* ***dadılık*** *ediyor; Dadılık zor bir vazifedir."* (KT 224)

***dadılık*** *"dadının yaptığı iş"* (TÜS 576)

**dadılık et-** "1. çocuk bakıcılığı ile uğraşmak. 2. üzerine sorumluluk almak, göz kulak olmak, sahip çıkmak, sahiplenmek" (TÜS 576)

**dadı ol-** "çocuk bakıcılığını üstlenmek"

**daye (~ dâye ~ dâya ~ taya)** "daye, sütnine, dadı"

*bes emüzgeysiz anıŋ üçün özge* ***dayega*** *(94b/2)* "O zaman emzirtmek için başka sütanaya verin." (OKTS 107)

***tayalar*** *ögitlediler dil-beri / 'âşık olan kişilerden dil berî* "Dadılar o dilberi öğütlediler ki âşık olan kişilerden gönül uzak [olsun]" (KY 11a/ 394)

*aŋa süt virüp besledi on* ***taya*** */ kalan kulluk idenleri kim saya* "On dadı ona süt verip besledi, hizmet edenleri ise sayılamayacak kadar çoktu." (SNB 407)

*ileyince bir* ***dâye*** *vü karavaş / gören kişinüŋ bagrı olurdı baş.* "Önünde bir dadı ve bir hizmetçi (giderdi); (onu) gören kişinin bağrı yara olurdu." (SNB 614)

*Halîme atlıg* ***dâyaka*** *emdürmek üçün bėrdi* "Halime adlı sütanneye emzirmek için verdi." (NF 3/14)

*oglanını* ***dâyege*** *bėrdiler* "Çocuğu sütanneye verdiler." (KE 184v/6)

*dagı ilk yaz bulutınıŋ* ***dâyesine*** *fermân kıldı* "İlk yaz (ilkbahar) bulutunun dadısına da ferman kıldı (emretti)." (GT 3a/12)

***dâye*** *kibi* "sütnine, dadı gibi" (İMS 445b/8)

***dâye*** *eydür yâ kızum dön bir berü neden oldı göreyim beŋzüŋ saru* "Dadısı ey kızım, hele dön bir beri, benzin neden sarardı göreyim dedi." (YZ 453)

*yavuz tıflıŋ ḫûyını* ***dâyeden*** *sor* "Kötü çocuğun huyunu dadıdan sor." (ŞHŞ 5993)

*şu süd hakkı k'içürdi saŋa* ***dâye*** "Şu sütün hakkı için dadı sana içirdi." (ŞHŞ 4668)

*Abdurrahman ile Meymune'yi has sarayda* ***tayalar*** *verüp terbiye ile mukayyet oldular. (Müslim. XV. 1, 58)* "Abdurrahman ile Meymune'yi has sarayda dadılara verip eğitilmelerine özen gösterdiler." (TSV 3775)

*benim ol* ***tayam*** *oldu emdim anı (Şeh. Ş: XVI. 47)* "O, benim dadım oldu ve onu emdim." (TSV 3775)

*ez-zı'r (Ar.):* ***taya*** *dedikleri hatun ki cariyeden süt-anadır. (Kdeb. XVIII. 551-1)* "ez-zı'r: taya [dadı] denilen kadın ki sütannelik yapan cariyedir" (TSV 3775)

*gün mâder ü kamer peder ü zühre* ***dâyedür*** "Güneş anne, Ay baba ve Zühre yıldızı da dadıdır." (AD 78/5, s.80)

*seni emzürmege ne cânlar eritdi* ***dâye*** "Seni emzirmek için dadın ne canlar eritti." (BDS I G467/4, s. 231)

*Beyrege* ***dâyeler*** *kaftân geyürüb tonatdılar.* "Beyrek'e dadılar kaftan giydirip donattılar." (DKOD 60b 1-2)

*bir **dâye** geldi, emcegini agzına vėrdi.* “Bir dadı geldi memesinin ağzına verdi.” (DKOD 110b 1-2)

*oglancugını **dâyelere** vėrdi.* “Çocuğu dadılara verdi.” (DKOD 9b 5)

*oglanı **tayalara** vėrdiler.* “Çocuğu dadılara verdiler.” (DKOV 61b 8)

***tayalar** Baryegüŋ arkasına kaftanlar geyürdiler.* “Dadılar Beyrek’in sırtına kaftan giydirdiler.” (DKOV 82a 9)

***dâye 1.** “sütanne” süt ėmgende sa’âdet **dâye** boldı/ tili çıkkaç hüner hem-sâye boldı* “Süt emdiğinde saadet ona sütannesi oldu; dili açılınca da hüner ona komşu oldu.” (NS 34a/484, s. 233); ***2.** “bakıcı” işi mecnûn kėbi bend içre tâpâk/ eger **dâye** yumay cismini nâ-pâk* “Bakıcı temiz olmayan bedenini yıkamazsa işi deli gibi zincirde çırpınmak.” (NS 71b/1092, s. 382)

***dâye** Fa. “dadı, bir veya birkaç çocuğa bakmaya mahsus hizmetçi karı”* (KT 235)

***daye** “taya, çocuk emzirici, mürebbiye”* (LO 586)

***taya** [Fa. Dadı demek olan “**dâye**”den] “Bir çocuğa sütninelik etmek üzere çocuğuyla beraber satın alınmış emzikli halayık: Bir **taya** aldı; **taya** ile büyümüş çocuk.”* (KT 1179)

***daye** “dadı”* (TÜS 603)

***taya** “dadı”* (TÜS 2290)

**enege (~ ėnege)** “dadı, sütanne”

***enege:** dâdî dėmekdür lâlâ ve dâya ma’nâsına, kâbileye daḫı dėnür, ebe dėdükleri ‘avrat, Fârisîde pîş-yâr dėrler.* “Dadı demektir. Lala ve daye anlamındadır. Ebe kadına da denir. Ebe denilen kadına Farsçada pîş-yâr derler.” (NS 34b/499, s. 236)

*andak havâdis yüzlendi kim ol kız bir atage bir **enege** bir ḫ’âce-sarây bile kaldı* “O kız yolda bir atabek, enege (dadı) ve bir saray kâhyası ile birlikte kaldı diye haber aldı.” (NS 3b/23, s. 102)

***ènegesi:*** *Bu daḫı dâdîsi dèmekdür: ènegesi bar èrdi atı Sûsen/ tilige ḫançer èrdi gâh sûzen* "Bu da dadısı demektir. Süsen adında bir dadısı vardı. Dili kimi zaman hançer, kimi zaman iğne olurdu." (NS 34b/500, s. 236)

***enegesi*** *anȷa köp ögütler bèrdi* "Dadısı ona çok öğüt verdi." (KE 80v/3)

**mâder** "dadı, sütanne"

*duhter eyitti: ey* ***mâder****, senden ne gizleyeyim, kele âşık oldum, çare bilirsen bana eyle didi. Dâye eyitti: Üşbu dem bu işi kayurayım dedi. (Ferec. XV. 459)* "Kız dedi ki, ey sütanne senden ne gizleyeyim, kele âşık oldum, çare bilirsen bana yardım et dedi. Dadı, bu sefer bu işle ilgileneyim dedi." (TSIV 2375)

**tayalık** "dadının yaptığı iş"

*"Osman Efendi* ***tayalık*** *vazifesini üstüne almıştı." - E. E. Talu.* (TÜS 2290)

## II.5. KADINLA İLGİLİ AKRABALIK ADLARI VE ONLARLA İLGİLİ OLUŞMUŞ SÖZ VARLIĞI

İnsanın en yakın çevresi olan aile topluluğunu oluşturan bireyler arasındaki akrabalık bağlarını tanımlayan, bireyin aile içindeki konumunu ve mensubu olduğu topluluktaki statüsünü belirten akrabalık terimleri bir dilin temel sözvarlığı içinde önemli bir yere sahiptir. Bu terimler incelenerek, bir dilin etkileşim kurduğu dil ve kültürler hakkında da bilgi edinilebilir (Soydan 2003: 46).

Bireyleri, kan bağı, evlilik ya da evlat edinme yoluyla birbirine bağlayan bir ilişki ağını karşılayan akrabalık, çok geniş kapsamlı bir kavramdır. İnsanın dünyaya gelmesiyle birlikte kendi seçimi dışında hazır bulduğu kan bağına dayalı akrabalık, günümüz yasalarında kan hısımlığı olarak tanımlanır ve ikiye ayrılır. *Üst soy-alt soy* ve y*an soy-kan hısımlığı* akrabalıkta biri diğerinden doğmuş olma ve kan bağının ortak bir atada buluşmuş olma özelliğini ifade eden terimlerdir. Evlenme ile oluşan akrabalığı karşılayan *kayın hısımlığı* ise bireyin evlenmesiyle kişisel olarak seçebileceği bir kavramı karşılamaktadır (Emiroğlu 2012: 1693). Türkçe kan bağına ve evlilik bağına dayalı akrabalık ilişkilerini adlandırma bakımından birçok dile göre daha fazla sözvarlığına sahiptir ve dilimizde akrabalık ilişkilerinden birçoğu ayrı kavramlar halindedir (Aksan, 1998: C.I, 66). Akarabalık ilişkileri, kan bağı, evlenme, cinsiyet, yaş gibi çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılabilir. Akrabalık ilişkilerini sınıflandırmada kullanılan bir ölçüt de kültürel olarak anlamlandırılan ve toplumdaki bazı değer yargılarına göre oluşmuş, sonradan kazanılan veya uydurma olarak adlandırılan (sütannelik, kankardeşliği, kirvelik vb.) akrabalıklardır (Adıgüzel 2014: 39).

Bütün toplumlar, kişileri belirli akraba grupları içinde toplayarak bireylerin birbirlerine karşı maddi ve manevi sorumluluklarını ve evlilik kurallarını saptamışlardır. Bu kurallar arasında üzerinde durulması gereken en önemli konu, toplumların soyu belirleme kurallarıdır. Türklerde baba soyuna dayalı bir akrabalık sistemi olduğunu belirten araştırmacılar olsa da (Adıgüzel 2014: 20), Türk akraba sistemi, anne ve baba

tarafındaki akrabaların birbirine eşit ve simetrik şekilde dağıldığı "iki yanlı / iki yandan" bir sistemdir (Adıgüzel 2014: 35).

Türk Dillerinde Akrabalık Adları adlı çalışmasında Li'nin Türkçe akrabalık adlarını *Kan Yoluyla* ve *Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Terimler* olmak üzere iki temel ölçüte göre bir sınıflandırma yapmış olmasına karşın (Yong-Song, Li 1999) *Türkçe Sözlük*'teki akrabalık adlarını sınıflandıran Emiroğlu, çeşitli özelliklere göre şu şekilde bir sınıflandırma yapmıştır (Emiroğlu 2012: 1695):

"1. Eş Anlamlılık Bakımından Akrabalık Adları

2. Yaşa Bağlı Büyüklük-Küçüklük Bakımından Akrabalık Adları

3. Cinsiyet Bakımından Akrabalık Adları

4. Akrabaların Birbirine Yakınlık Dereceleri Bakımından Akrabalık Adları

4. 1. Kan Hısımlığı

4. 1. 1. Birinci Derece Akrabalık

4. 1. 2. İkinci Derece Akrabalık

4. 1. 3. Üçüncü Derece Akrabalık

4. 1. 4. Dördüncü Derece Akrabalık

4. 2. Kayın Hısımlığı

4. 2. 1. Birinci Derece Akrabalık

4. 2. 2. İkinci Derece Akrabalık

4. 2. 3. Üçüncü Derece Akrabalık

4. 2. 4. Dördüncü Derece Akrabalık

5. Öz-Üvey Olma Durumuna Göre Akrabalık Adları

6. Kültürel Yakınlaşma ve Geleneklere Göre Akrabalık Adları

7. Kadına ve Erkeğe Göre Akrabalık Adları

8. Baba, Anne ve Kardeşler Tarafından Oluşmasına Göre Akrabalık Adları

9. Medeni Duruma Göre Akrabalık Adları

10. Birden Fazla Akrabalık Durumunu Karşılamasına Göre Akrabalık Adları

11. Çokluk ve Teklik Anlamıyla Kullanımına Göre Akrabalık Adları

12. Yapı Bakımından Akrabalık Adları

13. Türkçe, Yabancı ve Karışık Olma Durumuna Göre Akrabalık Adları"

Akrabalıkla ilgili sözler sınıflandırılırken kan bağına dayalı akrabalıklar, evlenmeye dayalı akrabalıklar ve sonradan kazanılan (uydurma) akrabalıklar olmak üzere üç bölüm altında değerlendirilmiştir. Tarihî süreç içerisinde değişik dönem metinlerinden elde edilen dil malzemesi sınıflandırılırken günümüz akrabalık adlandırmalarındaki anlamlandırma esas alınmıştır, böylelikle eş anlamlığa dayalı bir sınıflandırma yapılmış, aynı anlamı karşılayan sözler bir arada değerlendirilmiştir. Yalnız kadın cinsiyetini karşılayan ve kadına göre konumlanan ilişkilere yer verildiği için cinsiyete özgü bir sınıflandırma da oluşmuştur. Burada yalnız akrabalık adlandırmaları değil ilgili akrabalık terimi etrafında oluşmuş söz varlığı da değerlendirilmiştir. Böylelikle akrabalık ilişkilerinin sosyal yapıdaki, gündelik hayattaki yerine dair de bir fikir edinilmesini sağlamak amaçlanmıştır. Ayrıca akrabalık sistemlerinin kadınla ilgisi üzerine tespit edilen sözler de bu bölümde değerledirilmiştir.

### II.5.1. Kan Bağına Dayalı Akrabalıklarla İlgili Sözler

Bu akrabalık ilişkisi alt soy-üst soy ve yan soy akrabalık bağlarını anlatmaktadır.

#### II.5.1.1. Abla Anlamında Kullanılan Sözler

Kişinin kendisinden büyük kız kardeşini anlatmakta kullanılan yani Çağdaş Türkiye Türkçesindeki karşılığıyla *abla* anlamında kullanılan sözler aşağıda görüldüğü şekilde tespit edilmiştir. Bu sözler içerisinde metin bağlamında anlam ayrımına varılabilen ve akrabalık anlatmayan benzer sözcükler anlamlarına uygun bölümlerde değerlendirilmiştir.

**aba (~ apa)** "büyük kız kardeş, abla"

> *kuydaki konçuyımga adrıldım* ***apama*** "Koynumdaki prensesimden ayrıldım ey ablam." (ETY 472/4)
>
> ***apa*** "abla" (EUTS 12)
>
> ***aba*** "abla" (TÜS 1)

**abla** "büyük kız kardeş, abla"

*bak büyük* ***ablan*** *oldu küçük tevbede gelin / Siz de bacınla dâye dadı bir yere gelin. (Vasıf XIX. 46)* "Bak büyük ablan cemaziyülahır ayında gelin oldu. Siz de bacınla daye, dadı bir yere gelin." (TSIV 2765)

***abla*** *"büyük hemşire, bacı"* (LO 4)

***abla*** *"büyük hemşire"* (KT 23)

***abla*** *"bir kimsenin kendisinden büyük olan kız kardeşi"* (TÜS 5)

**ablalık** "1. abla olma durumu. 2. mec. yakın ve koruyucu davranışta bulunmak." (TÜS 5)

**bacı** "büyük kız kardeş, abla"

***bacı*** *"büyük hemşire, abla"* (LO 33)

***bacı*** *"büyük hemşire, abla"* (KT 92)

***bacı*** *"büyük kız kardeş, abla"* (TÜS 222)

**bacılık** "1. bacı olma durumu. 2. bacı kadar sevilen kadın" (TÜS 222)

**bula** "abla"

***bulalarıŋ*** *çağır gelsinler, babaların buldum, elin öpsünler. (Ferec. XV. 487)* "Ablalarını çağır gelsinler, babalarını buldum, elini öpsünler." (TSI 687)

**eçe (~ eke ~ eze)** "büyük kız kardeş, abla"

*ögüm katun ulayu öglerim* ***ekelerim*** *keliŋünüm kuunçuylarım.* "Annem hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim" (KT K9)

*ançulayu ok* ***ekem*** *tölek kız teŋrim* "Bir de ablam Tölek Kız Teŋrim" (ETŞ 22. metin/31)

***eke*** "abla" (EUTS 46)

***eçe ~ eke ~ eze*** "büyük kız kardeş, abla" (DLT I/86)

*Zikriya kişisi Meryem anası birle* ***eke*** *baldız erdiler. (17/16)* "Zekeriya'nın karısı ve Meryem'in annesi abla kız kardeş idiler." (OKTS 103)

*ol mâlnı* ***ezeleriŋe*** *bėrdiler* "O malı ablalarına verdiler." (KE 37r/4)

**egeçi (~ ekeçi)** "büyük bacı, abla"

***egeçi*** "büyük bacı, abla" (KMTT 33b/9)

***ekeçi*** "büyük bacı, abla" (KTS 71)

*nė cân fidâ ki ata vü ana aga* ***ekeçi*** */ ayâ habîb bu barça mahabbetiŋga fidâ.* "Ey dost, senin sevgine yalnız can değil, baba, anne, ağabey ve abla da feda olsun." (NS 10b/113, s. 133)

*ve alar ulug kiçig kız karındaşını hem ẖ<sup>v</sup>âhar dėrler. ve bular ulugnı* ***ėgeçi*** *ve kiçigni siŋil dėrler.* "Ve onlar büyük küçük kız kardeşe, birlikte *ẖ<sup>v</sup>âhar* derler. Ve bunlar büyüğe *egeçi* ve küçüğe *siŋil* derler." (NS 10b/113, s. 133)

**ulu kız karındaş** "abla"

***ulu kız karındaşları*** *yanına geldi.* "Ablaları yanına geldi." (DKOD 54b 2-3)

***ulu kız karındaşı*** *bunı Baryege beŋzetdi.* "Ablası bunu Beyrek'e benzetti." (DKOV 78b 6)

### II.5.1.2. Anne Anlamında Kullanılan Sözler

Anne için kullanılan adlandırmalar annelikle ilgili bölümde ele alınmıştır. Annelik ve onunla ilgili kavramlar kadınla ilgili söz varlığında önemli bir yer tutmaktadır. Kadın hayatında önemli bir yer teşkil eden ve kendi etrafında zengin bir söz varlığına da sahip olan annelik diğer akrabalık adlarından farklı olarak kendi başına bir kavram alanı oluşturmaktadır.

### II.5.1.3. Büyükanne- Nine Anlamında Kullanılan Sözler

Türkçede kişinin anne veya babasının annesini adlandırmada kullanılan akrabalık adlarının kimi zaman ortak sözlerle ifade edildiği kimi zaman da anne veya baba tarafından olan akrabalığın ayırt edilerek anlatıldığı görülmektedir. İster annenin ister babanın annesi olsun büyük annelerin saygı ile anıldığı, anneden ayırt edilmeyerek hürmet gösterildiği, onlar için kullanılan sözlerden anlaşılmaktadır. Bu sözler şunlardır:

**aba** "nine, büyükanne"

***aba*** *"valide, nine"* (KİLA 1)

*Hasan ile Hüseyin'in* ***abaları*** *Hadicete'l-Kübra'dır. (Şevahid. XVI. 1, 122)* "Hasan ile Hüseyin'in nineleri Haticetü'l Kübra'dır." (TSI 1);

**anne (~ ana)** "nine"

***ana*** *"[ve İstanbul şivesince gl:* ***anne****] ...nine"* (KT 57)

***ane ~ anne*** *"[çocuk lisanında ve İstanbul şivesinde] ana, valide, nine:* ***Aneciğim***, ***anacığım****"* (KT 58)

***anne*** *"çocuğu olan kadın, ana, valide, kocakarı, mader, nene, aba"* (TÜS 131)

**anası anası** "anneannesi"

*mezkure Fatma'nın* ***anası anası*** *Benefşe bint Abdullah... (Sic. B. XV. 3, 359)* "Zikredilen Fatma'nın anneannesi Abdullah kızı Benefşe (Menekşe)…" (TSI 125)

**anneanne** "annenin annesi"

*"Cumartesi sabahı olduğu gibi gene ailecek oturmaya gitmişlerdi* ***anneannesine****." - E. Şafak.* (TÜS 131)

**ata ana** "babaanne"

***ata ana*** "babaanne" (KTS 15)

**babaanne** "babanın annesi"

*"****Babaannem*** *özel bir kadındı. Anlatılmaya değer." - A. Kutlu.* (TÜS 220)

**babaannelik** "1. babaanne olma durumu. 2. babaanneye yakışan davranış." (TÜS 220)

**büyükanne (~ büyük ana ~ büyük ane) ~ büyük valide** "nine, kişinin anne veya babasının annesi"

***büyük ana*** *"peder veya validenin validesi"* (KT 57)

***büyük ana ~ büyük valide*** *"peder veya validenin validesi"* (KT 160)

***büyük ane*** *"cedde"* "baba veya annenin annesi" (KT 58)

***büyük ana*** *"cedde"* "baba veya annenin annesi" (LO 73)

***büyük ana****: cedde, kadın, nine.* (LO 17)

***büyükana****: halk ağzında Büyükanne.* (TÜS 427)

***büyükanne*** *"nine", "****Büyükannem*** *yeni dansları eski kabakçı Arapların oyunu kadar bile güzel bulmuyor." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 427)

**cedde (~ ceddet)** "nine, büyükanne"

***ceddetiŋ*** *Ḫadîcatü'l-Kübrâga barur sen.* "Ninen Haticetü'l Kübra'ya varırsın. (NF 176/2);

***cedde*** *"büyük ana, büyük valide, peder veya validenin validesi"* (KT 168)

**cicianne** "büyükanne, nine"

***cicianne*** *"bazı çocukların, büyükannelerine veya o yaştaki kadın yakınlarına verdikleri ad"* (TÜS 463)

**ebe** "büyükanne, nine"

*ve dahi benim anam kim senin* ***ebeŋdir****. (Kab. XV. 7)* "Ve dahi benim annem senin ninendir." (TSIII 1383)

*mader-i mader (Fa.) "****ebe****" (Şamil. XVI. 131)* (TSIII 1383)

*mader- i büzürg (Fa.) "büyük ana yani* ***ebe****" (Şamil. XVI. 175)* (TSIII 1383)

*cedde "****ebe****" (Naz. Le. XVII. 3)* (TSIII 1383)

*ve Sâre ol kürkü* ***ebesi*** *Havva'dan miras almış idi. (Enb. XIV. 221)* "Sare o kürkü ninesi Havva'dan miras almıştı." (TSIII 1383)

*baba ve anasına ve* ***ebe*** *ve dedesine kangı taraftan olursa olsun. (Nasayih. XVII. 137)* "Babasına, annesine, ninesine ve dedesine hangi taraftan olursa olsun..." (TSIV 2226)

***ebe*** *"anne, nine, ebe"* (KTS 69)

***ebe*** *"büyükanne, nine"* (TÜS 751)

**hanımnine** "nine, büyük anne"

***hanımnine*** *"büyük valide"* (KT 921)

**kadınnine** "büyükanne, nine"

***kadınnine*** *"büyük valide"* (LO 201)

***kadınnine*** *"büyük valide"* (KT 921)

***kadınnine*** *"büyük valide veya kadın valide"* (KT 561)

***kadınnine*** *"büyükanne"* (TÜS 1259)

**nene (~ nine)** "büyükanne"

***nine*** *"torunu olan kadın, büyükanne, nene", "Altmışlık bir* ***ninenin*** *evinde oda tutmuştum." - A. Gündüz.* (TÜS 1772)

***nene*** *"nine"* (TÜS 1764)

**ninelik** "nine olma durumu, büyükannelik" (TÜS 1772)

**ulu ana (~ulug ana)** "büyük anne, nine"

*Ḫadîca meŋizlig* ***ulug anaŋ*** *bolsa.* "Hatice gibi büyükannen olsa." (NF 176/14)

***ulu anası*** "büyükannesi" (KİLA 112)

### II.5.1.4. Hala Anlamında Kullanılan Sözler

Türkçede babanın kız kardeşini adlandırmada kullanılan sözler şunlardır:

**'amme** "babanın kız kardeşi, hala"

*Peygambar 'as'nuŋ* ***'amması*** *bar erdi, atasınıŋ kız karındaşı, 'Âtike atlıg* "Peygamber (as.)'ın Atike adlı halası vardı, babasının kız kardeşi." (NF 13/9)

***'ammesi*** *'Âtike* "Halası Atike" (KE 186v/4)

***'amme*** *"hala manasına"* (LO 548)

***'amme*** *"Pederin hemşiresi ki lisanımızda bunun yerine sehven hala lügatini kullanıyoruz, hâlbuki hala teyze demektir. Asıl Türkçesi çiçedir."* "Babanın kardeşi ki dilimizde bunun yerine sehven hala sözcüğünü kullanıyoruz, hâlbuki hala teyze demektir. Asıl Türkçesi *çiçe*dir." (KT 56)

**ata kız karındaşı** "babanın kız kardeşi, hala"

*peygambar 'as'nuŋ 'amması bar erdi,* ***atasınıŋ kız karındaşı****, 'Âtike atlıg* "Peygamber (as.)'ın Atike adlı halası vardı, babasının kız kardeşi." (NF 13/9)

*'ammuŋ kızları* ***ataŋ kız karındaşınıŋ*** *kızları* "Amcanın kızları, halanın kızları" (TKT 33/12a3)

*'Abdulmuttalib kızı Safiyye'niŋ gûrını Rasûlnıŋ* ***atasınıŋ kız karındaşı*** *Zübeyr anası* "Abdulmuttalib'in kızı Safiye'nin mezarını ki Resul'ün babasının kız kardeşi, Zübeyir'in annesidir." (İMS 378b/7)

***ata kız karındaş*** "hala" (KTS 15)

**bibi** "babanın kız kardeşi, hala"

> ***bibi*** *"abla" Azerice babanın hemşiresi, Kazan Tatarlarında bu kelime kadın ismi haslarının başlangıcına ilave edilmektedir.* (KİLA 17)
>
> ***bibi*** *"hatun, kadın". Hâlen Anadolu'da hala, teyzeye denir.* (LO 567)
>
> ***bibi*** *"hala"* (TÜS 330)

**bibilik** "halalık" (TÜS 331)

**cıcak** "babanın kız kardeşi, hala"

> ***cıcak*** *"babanın kız kardeşi, hala"* (KTS 42)

**çiçe ~ (çice)** "babanın kız kardeşi, hala"

> ***çiçe*** *"babanın kız kardeşi, hala"* (KMTT 33b/3)
>
> ***çiçe*** *"Türkîde hala manasına* ***çice*** *dahi denir."* (LO 98)
>
> ***çiçe ~ çice*** *"peder hemşiresi, hala"* (KT 211)

**egeçi (~ ėkeçi)** "babanın kız kardeşi, hala"

> ***egeçi*** "hala" (KTS 70)
>
> *(bibi) atadın, anadın, uyadın takı / ogul kız yâ aḫtıg nėçe asrakı / ėçi yâ* ***ėkeçi*** *yâ ḫâla yâ ḫâl / bagışlap alumaz bu cüftdin takı* "Babadan, anneden, kardeşten; oğul, kız, torun ve daha küçüklerden herhangi birine; amca, hala, teyze, dayıya bağışlanan mal geri alınmaz." (MM 17a/259)

**eke** "hala, bibi"

> ***eke*** *"hala, bibi"* (ETZ 24b)
>
> ***eke*** *"hala, bibi"* (KİLA 10)

**hala (~ḫâla)** "babanın kız kardeşi, hala"

> ***ḫâlasınuŋ*** *gönlini sordı bile...* "Halasının hatırını sordu ve..." (KY 48a/ 1900-1902)
>
> *Sultan Cem* ***hâlası*** *Selçük Hatun ve Mevlâna Şükrullâh oglı Âhmed Çelebi'yi, Sultan Bâyezîd Han'a yalvarmaga göndürdi* "Sultan Cem, halası Selçük Hatun

ve Mevlana Şükrüllah oğlu Ahmed Çelebi'yi Sultan Bayezid Han'a yalvarmaya gönderdi." (TA Bâb 158/ 166/ 263a)

***Ḫala*** *Sultan diyü şehzâdeler ikbâl itsün.* "Hala Sultan olduğu için şehzadeler ikbal etsin (lütufta bulunsun)." (BDS I M2 III/3, s. 422)

***hala*** *"hala, peder hemşiresi"* (LO 628)

***hala*** *"babanın kız kardeşi, bibi"* (TÜS 1031)

**halalık** "hala olma durumu, bibilik, 2. halaya yakışan davranış." (TÜS 1031)

**kükü** (~ **küküy)** "babanın kız kardeşi, hala"

***kükü ~ küküy*** *"hala"* ***küküy*** *dahi denir, doğrusu da budur.* ***küküyüm*** *keldi "Halam geldi." demektir.* (DLT III/232)

### II.5.1.5. Kız Evlat Anlamında Kullanılan Sözler

Türkçede kız evlat için kullanılan sözler tarih içinde çeşitlenmiş olsa da bu akrabalığı karşılamak için kullanılan en eski ve Türkçe kelimenin *kız* sözcüğü ve *kız ogıl* söz grubu olduğu tespit edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Arapça ve Farsçadan "kız evlat" anlamında çeşitli kelimeler alıntılanmış olsa da gerek tarihî metinlerde gerekse çağdaş metinlerde *kız* kelimesinin bir isim ve sıfat olarak bu anlamı karşılamak üzere en sık ve işlek kullanılan sözcük olduğu dikkat çekmektedir. Gençlik ve hatta olgunluk çağına kadarki yaş evresi için cinsiyet ayırıcı bir söz olarak da kullanılan *kız* kelimesinin "kız evlat" anlamını karşılamak için oluşturduğu söz gruplarında da cinsiyet ayırıcı anlamının ön planda olduğu görülmektedir. Ancak bu bölümde ele aldığımız örneklerde kelimenin anne ve babaya nazaran ya da ona hamilik eden kişilere göre evlat olma durumunun ön plana çıkanları sıralanmıştır.

Kız evlat anlamıyla kullanılan diğer sözlerin çoğu alıntı sözcükler veya söz gruplarıdır.

**'ayâl** "kız, kız çocuk"

*Muhammed kızını boşagıl ... Peygâmbar 'as'nuŋ '****ayâlı*** *boşadı.* "Muhammed'in kızını boşa… Peygamber (a.s.)'ın kızını boşadı." (NF 14/15)

*ey '****ayâlım****, meni munda olturmakdın nişe men' kıldıŋ.*"Ey kızım beni burada oturmaktan niçin men ettin?" (NF 47/13)

*Rukayya atlıg* ***'ayâlını*** *avval cüflendürdi.* "Önce Rukiye adlı kızını evlendirdi." (NF 125/4)

*ey* ***'ayâlım*** *üküş sözler eşittim.* "Ey kızım çok sözler işittim." (NF 416/12)

**bėgeç** "kız, kız evlat"

***bėgeç*** *"Duḫtar demekdür, kız ma'nâsına: cefânı cânga talay aldıŋız alay mu bolur/ siziŋ omakda* ***bėgeç*** *resmiŋiz bulay mu bolur"* "*bėgeç*: kız demektir. Cana çok cefa ettiniz, böyle olur mu? Kız, sizin kabilede töreniz böyle mi olur?" (NS 62b/952, s. 348)

**bint** "kız, kız evlat"

*tört* ***bintniŋ*** *biri* "dört kızın biri" (NF 5/2)

*anası atı Şemḫâ* ***binti*** *Anûreş erdi* "Annesinin adı Anureş kızı Şemhâ idi." (KE 22v/16)

***bint*** *"ibnet, kız, duhter"* "kız, kız evlat" (LO 568)

***bint*** *"kız, kerime, duhter: Zeyneb binti Ali"* "kız, kız evlat. Ali kızı Zeynep" (KT 136)

**duḫt** "kız, kız evlat"

*duhter "****duht****, kız, birinin kerimesi"* "kız, kız evlat" (LO 592)

**duhter (~duḫter)** "kız, kız evlat, kerime"

*daḫı ol* ***duḫter-i*** *sa'd aḫter-i pâkize güher* "Ve o temiz cevherin talihli kızı" (BDS I M2/V/5, s. 280)

***duhter*** *eyitti: ey mâder, senden ne gizleyeyim, kele âşık oldım, çare bilirsen bana eyle didi. dâye eyitti: üşbu dem bu işi kayurayım dedi. (Ferec. XV. 459)* "Kızı dede ki, ey anne senden ne gizleyeyim, kele âşık oldum, çare bilirsen bana yardım et dedi. Dadı, bu sefer bu işle ilgileneyim dedi." (TSIV 2375)

***duhter*** *"duht, kız, birinin kerimesi"* "kız, kız evlat" (LO 592)

***duhter*** *"kız, kerime"* "kız, kız evlat" (KT 273)

**evlâd-ı inâs** "kız çocukları" (KT 320)

**kerime** "kız evlat"

***kerime*** *"kız, dişi evlat, evlâd-ı inâs:* ***kerime*** *hanım;* ***kerimenizi*** *nikâhladınız mı?* "kız, kız evlat. Kerime Hanım, kız evladınızı nikâhladınız mı?" (KT 626)

***kerime*** *"hâlen kız evlât manasınadır"* (LO 693)

***kerime*** *"kız evlat"* (TÜS 1393)

**kız** "kız çocuk"

*men türgiş kaganka* ***kızımın*** *ertinü ulug törün alıbirtim* "Ben Türgiş hakanına kızımı pek büyük bir törenle alıverdim." (BKY K9)

***kız*** "kız çocuk" (EUTS 118)

*oglum* ***kızım*** *birle* "oğlum kızım ile" (UAY 443/18)

*tenri* ***kızı*** *siz kelip* "Tanrı kızı siz gelip…" (UAY 506/4)

*ogul* ***kızka*** *sanmaz* "Ona oğul ya da kız evlat denemez." (İKPM XI)

***kızlarım*** *tanyasiri beg, irincin beg* "Kızlarım Tanyasri Beg, İrinçin Beg..." (ETŞ 22. metin/53)

***kız*** *anası birle egrişti* "Kız anası ile ip eğirdi." (DLT I/236)

*meniŋ* ***kızım*** "benim kızım" (DLT I/326)

*fida kıldı barın neŋin hem özin / yalawaç aŋar birdi iki* ***kızın*** "O bütün malını ve kendisini feda etti; peygamber de ona iki kızını verdi." (KB 56)

*menim munda kişim oğlum* ***kızım*** *bar teb aydı. (9b/20)* "Benim burada karım, kızım, oğlum var, dedi." (OKTS 165)

*otuz* ***kızım*** *bar oglum yok* "Otuz kızım var oğlum yok." (KE 79v/18)

*Nûhmuŋ bir* ***kızı*** *bar erdi.* "Nuh'un bir kızı vardı." (KE 27v/10)

*hem tişi/ tişilerdin örtgü hem öz* ***kızıdın*** "Kadınlar da kadınlardan ve öz kızlarından sakınarak (avret yerlerini) örtmelidir." (MM 5b/71)

*atadın, anadın, uyadın takı / ogul* ***kız*** *yâ aḫtıg nèçe asrakı / èçi yâ èkeçi yâ ḫâla yâ ḫâl / bagışlap alumaz bu cüftdin takı* "Babadan, anneden, kardeşten; oğul, kız, torun ve daha küçüklerden herhangi birine; amca, hala, teyze, dayıya bağışlanan mal geri alınmaz." (MM 17a/259)

*Muhammed* ***kızını*** *boşagıl…* "Muhammed'in kızını boşa…" (NF 14/15)

*Umm-i Habîbe Abû Sufyân* ***kızı*** *erdi* "Ümmü Habibe Ebu Süfyan'ın kızı idi." (NF 47/12)

*bular* ***kızlarım*** *ol* "Bunlar kızlarımdır." (TKT 30/29a3)

*aygıl cüftleriŋe hem* ***kızlarıŋa*** "Eşlerine ve kızlarına de ki..." (TKT 33/21a1)

***kızı*** *kızmıdurur* "Kızı bakire midir?" (KİLA 77)

*anaları birle takı* ***kızları*** *birle* "Anneleri ile ve kızları ile..." (İMS 55b/3)

*bir* ***kızı*** *bar idi* "Bir kızı vardı." (GT 68b/1)

*bir* ***kızı*** *varımış, yüz altuna nikâh idüp bana virdi. kız daḫı bir dili uzun, selita, bî-edeb, hürmetsüz idi.* "Bir kızı varmış, yüz altına nikâhlayıp bana verdi, kız da kötü huylu, ağzı bozuk, edepsiz ve hürmetsiz biriydi." (GT 26b/9)

***kız*** "kız, kız çocuk" (ETZ 7a)

***kız*** "kız, kız çocuk" (CC 49a/7)

***kız*** "kız, kız çocuk" (KMTT 26b/1), (KMTT 33b/11)

*imdi diŋle ėşidüŋ uşbu sözi / ol Zelîḫâ magrib issünüŋ* ***kızı*** "Şimdi işte bu sözü dinleyin, Zeliha, mağrip hükümdarının kızıdır." (YZ 326)

*oglı yogıdı bir* ***kızı*** *vârıdı.* "Oğlu yoktu, bir kızı vardı." (MNT 17a/1)

*oglı, **kızı** ve 'avratıyla koyıvireler.* "Oğlu, kızı ve hanımıyla bırakıverdiler." (TA Bâb 43/ 46/ 47b)

*maŋa da bir* ***kız*** *vère.* "Bana da bir kız vere." (DKOD 36a 13)

***kız*** *atası yerine tahta geçip oturdu* "Kız, babasının yerine tahta geçip oturdu." *(Ferec. XV. 125)* (TSIV 2553)

*ben üzümüŋ suyın severem sōfī dânesin/ zīrâ kimi* ***kızını*** *sever kimi anesin* "Ben üzümün suyunu severim, sofu tanesini. Zira kimi kızını sever kimi de annesini." (ND G386/1, s. 379)

*zikr olan mâde deveyi* ***kızım*** *Hatunpaşa'ya mehr-i muaccel verdiler, ben dahi* ***kızımdan*** *iştirâ ittim. (Sic. K. XVI. 7, 33)* "Zikrolunan fazla deveyi kızım Hatunpaşa'ya mihr verdiler, ben de kızımdan satın aldım demiş." (TSI 447)

*melik eyitti: ey hatun, oğlancığımı oda bıraktın nesne dimedim,* ***kızcağazım*** *ite verdin nesne dimedim. (Ferec. XV. 220)* "Melik dedi ki: Ey hatun! Oğlumu ateşe attın bir şey demedim, kızımı köpeklere yem ettin bir şey demedim." (TSIV 2844)

*her kimin ki üç* ***kızı*** *olsa ve hoş tutsa bin konuk ağırlamaktan yeğrektir. (Leys. Dâi. XV. 439-1)* "Her kimin üç kızı olsa ve onları hoşnut etse bin konuk ağırlamaktan daha iyidir." (TSIV 2640)

***kız*** *"dişi evlât, evlâd-ı inâs, bint, kerime, duhter: İki oğlu ve bir* ***kızı*** *vardır;* ***kızlarını*** *evlendirdi; kocada bir* ***kızı*** *vardır;* ***kızının*** *oğulları"* (KT 649)

***kız*** *"dişi çocuk", "Oğlu savaşın birinde şehit düştü, iki* ***kızı*** *da evlenip ücra yerlere gittiler." - Halikarnas Balıkçısı.* (TÜS 1435)

**kız ayâl** "kız çocuk"

*hem ammim oğlanlarındandır, hem benim dünürümdür,* ***kız ayâlim*** *anın gelinidir. (Fütuh. XIV. 301)* "Hem amcaoğullarımdandır, hem benim dünürümdür, kız çocuğum da onun gelinidir." (TSII 1324)

**kız evlât** "kız çocuk"

***kız evlât*** *"bint, kerime"* (KT 649)

**kız oglan (~ kız ogıl)** "kız çocuk"

*eşilik* ***kız oglın*** *küŋ boltı* "Hanım olmaya layık kız evladı (da) cariye oldu." (KT D7)

*kuyda konçuyım* ***kız oglım*** "Kuy'da prensesim, kız evladım..." (ETY 533/1)

*kız eyitdi: er oglan ni'metdür. bu cihân ni'meti sebeb-i hasenâtdur ve* ***kız oglan*** *mihnet-dür ve bu cihân mihneti sebeb-i magfiret-dür.* "Kız dedi ki: Erkek evlat nimettir, bu dünya nimetinin sebebi yapılan iyiliklerdir ve kız çocuğu sıkıntıdır, cezadır, bu sıkıntının sebebi günahların affı içindir." (MNT 17a/9)

**yatlık** "kız, kız evlat"

*egerçi bar ėdim Bânû'ga* ***yatlık*** */ öler demde uyatlıg-mėn uyatlık* "(Mehin) Banu'nun kızı olduysam da ölürken utandım da utandım." (NS 52a/763, s. 304)

*bir* ***yatlıkkinem*** *bar.* "Bir küçük kızım var." (KİLA 122)

Aşağıdaki örneklerde kız evlat, erkek evlatla birlikte anılarak bir insanın sahip olduğu tüm evlatları karşılayan birleşik yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Bu ikilemelere bakıldığında evlat anlamında kullanılan *oğul* kelimesinin erkek cinsiyeti karşılar niteliğe dönüşmesi, kız evladın ise oğul olmaktan sıyrılması izlenebilmektedir.

**kız kızan** "çoluk çocuk"

*Tutup çıkaralım esir alalım/ İçeride olan kızı kızanı. (Saz. Deruni. XVIII. 401)* "Tutup çıkaralım esir alalım, içerideki çoluk çocuğu." (TSIV 2545)

***kız kızan*** *"çoluk çocuk, ev halkı"* (TÜS 1437)

**ogul kız** "oğul kız, evlat, çoluk çocuk"

*yazgıl evvel taŋrı adın iy kişi/ ortagı yok* ***ogli kızı*** *beŋdeşi* "Ey kişi önce Tanrı'nın adını yaz, ortağı, çoluk çocuğu benzeri yok." (KY 23b/ 907)

*bular mirzadelar tururlar ata ana* ***ogli kızı*** *tururlar (9/10)* "Onlar padişah çocuklarıdır, ana baba evladı olurlar." (OKTS 60)

*ẖatunlarını,****ogul kızlarını****, yer yurtlarını salıp* "eşlerini, çocuklarını, yer yurtlarını bırakıp" (NF 63/8)

*mâldın* ***oguldın kızdın*** *keçip* "maldan evlattan geçip..." (KE 37v/8)

*ẖatun* ***ogul kız*** *tugurmadı* "Kadın(lar) oğul kız (çocuk) doğurmadı. (KE 23v/14)

*tandı biziŋ belgülerimizke hem aydı: bèrlürmiz mâl hem* ***ogul kız*** "Âyetlerimizi inkar edip "Bana elbette mal ve evlat verilecek!" diyen kimseyi gördün mü?" (TKT 31/30b3)

*koyıp* ***oglın kızın*** *mihnet içinde* "Oğlunu kızını sıkıntı içinde bırakıp…" (GT 25a/6)

***ogul kız*** *teşvişi anıŋ üstüne bolmagay* "Evlat sıkıntısı onun üstüne olmayacak." (GT 73a/9)

*Kimüŋ ki* ***ogli kızı*** *yok, kara otaga konduruŋ.* (DKOD 7a 8); (DKOV 60b 5)

*arıg kılgay Teŋrini atadan anadan takı* ***ogul kızdan*** "Tanrıyı babadan anneden ve çocuktan münezzeh kılacak/temiz tutacak." (İMS 3a/6)

***ogul kız*** "evlat" (MNT 48a/12)

*Kalur dört beş yüz alacuğ-ı Türkman/ Tavar u* ***oğul u kız*** *bile yeksan (Hadidi. XVI. 31)* "Dört beş yüz Türkmen çadırı kalır, koyunları oğul ve kızları bile yok olur." (TSI 84)

**oglu kızı ol**- "çoluk çocuk, evlat sahibi olmak"

*eytdi kardaş evlendüŋ mi eyt yine/* ***ogluŋ kızıŋ oldı*** *mı adları ne* "Yusuf; kardeşine dönerek, kardeş evlendin mi, oglun kızın oldu mu, adları ne, diye sordu." (YZ 1118)

Kız evladın anne veya babaya benzerliğini anlatan deyimler şunlardır:

**anasının kızı** "her yönüyle annesine benzeyen kız çocuğu" (TÜS 118)

**babasının kızı** "her yönüyle babasına benzeyen kız çocuğu" (ATDS)

Kız evladın aile içindeki yeri ve onunla ilgili toplumsal rolleri karşılayan, özellikle annenin rol ve davranışlarının kız evlada aktarıldığına dair atasözleri ise şu şekildedir:

**ana ile kız, helva ile koz** "ana ile kız, koz helvasının içindeki cevizle helva gibidirler, birbirlerinden kesinlikle ayrılmazlar, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 118)

**ananın bahtı kızına** "Bir anne nasıl bir evlilik hayatı geçirirse kızının evlilik hayatı da kendisininkine benzer, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 118)

**anasına bak, kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak, bezini al** "Bir kızın karakterini öğrenmek isteyenler, anasının durumunu göz önüne alırlarsa aldanmamış olurlar, anlamında bir söz." (ATDS)

**bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz** "Bir başa bir göz ne kadar gerekli ise bir anneye bir kız da o denli gereklidir, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 347)

**kız anadan görmeyince öğüt almaz** "Bir kız davranışları anneden öğrenir, annenin olumlu özellikleri yoksa kızından da beklememek gerekir, anlamında bir söz." (DKOD 3b 11); (DKOV 59a 4)

**kızını (veya evladını) dövmeyen dizini döver** "Çocuğunu gerektiği gibi eğitmeyen, ileride çok pişman olur." anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 1435)

**oğlan atadan (babadan) öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi** "Erkek çocuk, erkeklerin yapması gereken şeyleri babasından, kız

çocuk da kadınların yapması gereken şeyleri annesinden öğrenir; anne ve baba bunları bilmiyorsa çocuktan böyle şeyler beklenemez, anlamında bir söz." (ATDS)

**oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü** "Torun oğlandan olursa oğul balı, kızdan olursa bahçe gülü diye sevilir, anlamında bir söz." (ATDS)

### II.5.1.6. Kız Kardeş Anlamında Kullanılan Sözler

Türkçede kız kardeş anlamında kullanılan sözlerin bir kısmının kişinin hem yaşça kendisinden büyük hem de kendisinden yaşça küçük kız kardeşleri karşılamak için kullanıldığı ancak bazı sözlerin de bağlam çerçevesinde yalnız bahsi geçen kişiye göre kendisinden küçük olan kız kardeşleri karşıladığı görülmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde de *kız kardeş* sözü her iki anlamı da ifade edecek şekilde yani hem yaş ayırt etmeksizin kız kardeşleri hem de yaşça küçük olan kardeşi karşılamaktadır. Yine Türkiye Türkçesinde yaşça büyük olan kız kardeşi karşılamak için müstakil bir sözcük olan *abla* kelimesi kullanılmasına karşın küçük kız kardeşi karşılamak için Eski Türkçe ve Çağatay Türkçesinde kullanılan *sinjil* sözcüğü dışında başka bir sözcükte bu anlamın tek başına temsil edildiği görülmemiştir. Kız kardeş anlamında kullanılan sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**ahavât** "kız kardeşler"

***ahavât*** *"uhtlar, hemşireler"* (LO 542)

**bacı** "kız kardeş, küçük kız kardeş, bacı"

*doğusardır bu* ***bacıdan*** *bir oğlan / ki izinden kaçar bebr ile aslan. (Şeh. Ş. XVI. 42)* "Doğacaktır bu bacıdan bir oğlan, onun izinden kaçar kaplan ile aslan." (TSI 307)

*ocak yanına geldiğinde* ***bacı****. (Güvahi. XVI-112)* "Bacı ocağın yanına geldiğinde..." (TSII 773)

*bak büyük ablan oldu küçük tevbede gelin / siz de* ***bacınla*** *dâye dadı bir yere gelin. (Vasıf XIX. 46)* "Bak büyük ablan cemaziyülahır ayında gelin oldu. Siz de bacınla daye, dadı bir yere gelin." (TSIV 2765)

***bacı*** *"kız kardeş", Bizim* ***bacınınsa*** *yüzü kireç kesildi. - Halikarnas Balıkçısı.* (TÜS 222)

**hâher** "kız kardeş"

*şeyẖim bėgniŋ* ***ẖ*ᵛâher*-zâdesidür** "Şeyhim beyin kız kardeşinin oğludur." (NS 4a/23, s. 102)

*ve alar ulug kiçig kız karındaşnı hem* ***ẖ*ᵛâher****dėrler. ve bular ulugnı ėgeçi ve kiçigni siŋil dėrler.* "Ve onlar büyük küçük kız kardeşe *ẖâher* derler. Ve bunlar büyüğe *egeçi* ve küçüğe *siŋil* derler." (NS 10b/113, s. 133)

***hâher*** *"kız kardeş, hemşire"* (KT 413)

**hemşire** "kız kardeş, bacı"

*bâde-i la'lüŋe* ***hemşîre*** *şarâb-ı gül-fâm* "Dudağının içkisine gül renkli şarap kız kardeştir." (BDS I K24/34, s. 456)

***hemşire*** *"kız kardeş, hâher, uht"* (KT 450)

***hemşire*** *"kız kardeş", "İyi tanıdığım anasına ve* ***hemşirelerine*** *hiçbir suretle benzemiyor." - Y. K. Beyatlı.* (TÜS 1083)

**hemşirelik** "kız kardeşlik" (TÜS 1083)

**kız kardeş (~ kız kadaş ~ kız karındaş ~ kız karandaş ~ kız kardaş ~ kız kartaş)** "kız kardeş"

*bir er helâk bolsa yok aŋar 'ayâl hem aŋar* ***kız kadaş*** "Bir erkek helak olduğunda ona eş ve kız kardeş yoktur." (TKT 27/15a3)

*ançada yorıyur* ***kız karındaşıŋ*** "Kız kardeşin öylece yürüyor" (TKT 31/45a2)

*bişîr hâfiniŋ bir* ***kız karındaşı*** *var-idi* "Bişri Hafi'nin bir kız kardeşi vardı." (TE 88b/1-2)

***kız karındaşı*** *bar erdi* "Kız kardeşi vardı." (KE 79v/4)

***kız karındaşı*** *Umm-i Hânîdin...* "Kız kardeşi Ümmühanîden..." (NF 52/15)

***kız karandaş*** "kız kardeş" (CC 49a/9)

***kız kardaş*** "kız kardeş" (ETZ 3b)

***kız karındaş*** "kız kardeş" (KMTT 33b/8)

*bularnıŋ bir* ***kız karındaşı*** *bar idi* "Bunların bir kız kardeşi vardı." (GT 11b/13)

*takı* ***kız karındaşları*** *birle* "ve kız kardeşleri ile..." (İMS 55b/4)

*yėdi* ***kız kardaşuŋ*** *yėdi yol ayırdında aglar gördüm Bamsı.* "Ey Bamsı! Yedi kız kardeşini yedi yol ayrımında ağlarken gördüm." (DKOD 50a 7)

*Tangrınıŋ buyrugıyıla peygamberüŋ kavlıyıla aydan arı günden görkli* ***kız kardaşuŋ*** *Banı Çiçegi Bamsı Beyrege dilemege gelmişem.* "Tanrı'nın buyruğuyla peygamberin kavliyle aydan temiz güneşten güzel kız olan kız kardeşin Banu Çiçek'i Bamsı Beyrek'e istemeye geldim." (DKOD 43b 10-12)

*bakdı gördi kim kiçi* ***kız karındaşı*** *bıŋardan su alur.* "Baktı ki küçük kız kardeşi pınardan su alır." (DKOV 77b 2)

*Tangrınıŋ buyrugıyıla peygamberüŋ kavlıyıla aydan arı günden görklü* ***kız kartaşuŋı*** *Bamsı Baryige dilemege gelmişem.* "Tanrı'nın buyruğuyla peygamberin kavliyle aydan temiz güneşten güzel kız olan kız kardeşin Banu Çiçek'i Bamsı Beyrek'e istemeye geldim." (DKOV 72a 6-7)

*kara gözlü* ***kız kartaşumı*** *aglatmagıl, karıcuk olmış anamı sızlatmagıl.* "Kara gözlü kız kardeşimi ağlatma, yaşlanmış anamı sızlatma!" (DKOD 73b 11)

*meger* ***kız kardaşı*** *bu Sâye Hânuŋ / ulu cüfti imiş Nûşinrevanuŋ* "Meğer bu Saye Han'ın kız kardeşi, Nuşirevan'ın büyük hanımıymış." (ŞHŞ 2404)

*meger ol ki Kaytâs ile oldıdı / çü* ***kız kardaşıdugını*** *bildidi.* "Meğer o kişi Kaytas ile olduydu, çünkü kız kardeşi olduğunu bilmişti." (SNB 3503)

*atasınuŋ bir mahbûbe* ***kız karındaşı*** *var-ıdı.* "Babasının sevilen bir kız kardeşi vardı." (TA Bâb 62/ 59/ 70b)

*pes Âdem aleyhisselâm işbu buyruğu oğlanlarına söyledi, Habil razı oldu Kabil kakıdı ve eyitti:* ***kız karındaşım*** *benimle bir karından doğdu... (Enb. XIV. 29)* "Âdem aleyhisselam bu emri çocuklarına, oğlanlarına söyledi, Habil razı oldu ve Kabil itiraz etti ve dedi ki: Kız kardeşim benimle aynı karından doğdu…" (TSIV 2170)

***kız kardeş*** *"hemşire, uht"* (KT 649)

***kız kardeş*** *"kardeşin dişisi, uht, hemşîre, hâher"* (KT 592)

***kız kardeş*** *"bir kimsenin bayan kardeşi, şvester", "Hacı'nın* ***kız kardeşi*** *bir çoraba yama vuruyordu." - R. Enis.* (TÜS 1437)

**kız uya** "kız kardeş"

*ewde* ***kız uyası*** *Vasfiye* "Evde kız kardeşi Vasfiye..." (KE 224v/5)

**siŋil** "küçük kız kardeş"

***siŋilim*** *kuunçuyug birtimiz* "(Eş olarak) kız kardeşim prensesi verdik." (KT D20)

***siŋil*** *"küçük kız kardeş, hemşire"* (EUTS 135)

*'omar* ***siŋli*** *küḍegüsi birle (27/1)* "Ömer kız kardeşinin kocasıyla..." (OKTS 184)

*yolda* ***siŋliniŋ*** *kapugınga tegdi erse kirip kadaşımga teşeyin teb sakındı (26b/17)* "Yolda kız kardeşinin evine rastladı ve kendi akrabalarıma uğrayayım mı diye düşündü." (OKTS 140)

*ol erni* ***siŋli*** *birle maŋa keltürgil* "O adamı kız kardeşi ile bana getir." (KE 45v/11)

*sâz ėtti agalıg u* ***siŋillik*** */ köp istedi siŋlidin be-hillik* "Ağabey kardeş gibi oldular. Kız kardeşinden çok helallik istedi." (NS 130a/1900, s. 605)

*Kâbîl öz* ***siŋiliniŋ*** *hüsni cihetidin aŋa mâyil ėrdi.* "Kabil kendi kardeşinin güzelliği sebebiyle ona mail idi." (NS 53b/777, s. 308)

*ve alar ulug kiçig kız karındaşnı hem ẖ*$^{v}$*âhar dėrler. ve bular ulugnı ėgeçi ve kiçigni* ***siŋil*** *dėrler.* "Ve onlar büyük küçük kız kardeşe, birlikte *ẖ*$^{v}$*âhar* derler. Ve bunlar büyüğe *egeçi* ve küçüğe *siŋil* derler." (NS 10b/113, s. 133)

**şakîka** "ana baba bir hemşire, öz kız karındaş" (KT 1113)

**şvester** *(Alm.)* "kız kardeş" (TÜS 2234)

**tişi kadaş (~ tişi karındaş)** "kız kardeş"

*kaçan bardılar erse seniŋ* ***tişi kadaşıŋnı*** *seŋe yolçılayın mu sizlerge ol kişige kim bezerlerse anı (20b/3)* "Hani kız kardeşin gidiyor da 'Ona iyi bakacak birilerini buluvereyim mi size?' diyordu?" (OKTS 78)

*tagayıŋ kızları, anaŋ* ***tişi karındaşınıŋ*** *kızları...* "Dayının kızları, annenin kız kardeşinin kızları..." (TKT 33/12b2)

**uht** "kız kardeş"

***uht*** *"hemşire, hâher, ahavât"* "kız kardeş" (LO 865)

***uht:*** *"kız karındaş, hemşire, hâher"* "kız kardeş" (KT 1257)

### II.5.1.7. Amca, Dayı, Hala ve Teyze Kızları İçin Kullanılan Sözler

Amca, hala, teyze ve dayının kızlarıyla olan akrabalığı ifade eden sözler tamlama şeklinde olup Türkçede bu anlamları karşılamak için kullanılan özel sözcükler bulunmamaktadır.

#### II.5.1.7.1. Amca Kızı Anlamında Kullanılan Sözler

Amca kızı karşılığında kullanılan sözler şunlardır:

**amcakızı** "babanın erkek kardeşinin kızı"

***amcakızı*** *"peder biraderinin kızı: amcamın kızı"* (KT 54)

***amcakızı*** *"amcanın kızı, emmi kızı"* (TÜS 113)

**emmi kızı (~'ammu kızı ~ 'ammi kızı)** "amcakızı"

*helâl kıldımız saŋa* ***'ammuŋ kızları****, ataŋ kız karındaşınıŋ kızları* "Sana amcanın kızlarını, halanın kızlarını helal kıldık." (TKT 33/12a3)

***'ammim kızı*** *bana iyilikler etti... (Ferec. XV. 184)* "Amcamın kızı bana iyilik etti." (TSVI 4117)

*ben ve* ***emmim kızı*** *gücücükten bile büyüdük. (Rahat. XVI. 105)* "Ben ve amcamın kızı küçücükten birlikte büyüdük." (TSI 551)

***emmi kızı*** "amca kızı" (TÜS 795)

**ata kardaşı kızı** "amca kızı"

*benüm* ***atam kardaşı kızı*** *vârıdı* "Benim amcamın kızı vardı." (MNT 3a/14)

#### II.5.1.7.2. Dayı Kızı Anlamında Kullanılan Sözler

Dayı kızı anlamında kullanılan sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**dayı kızı (~ tagay kızı)** "dayı kızı"

***tagayıŋ kızları***, *anaŋ tişi karındaşınıŋ kızları...* "Dayının kızları, teyzenin kızları..." (TKT 33/12b2);

***dayı kızı*** *"dayının kızı", "Bizim* ***dayı kızları*** *çok şımarıktır." - H. E. Adıvar.* (TÜS 603)

**II.5.1.7.3. Hala Kızı Anlamında Kullanılan Sözler**

Hala kızını karşılamak için kullanılan sözler şunlardır:

**ataŋ kız karındaşınıŋ kızı** "hala kızı"

*helâl kıldımız saŋa 'ammuŋ kızları,* ***ataŋ kız karındaşınıŋ kızları*** "Sana amcanın kızlarını, halanın kızlarını helal kıldık." (TKT 33/12a3)

**hala kızı** "halanın kızı" (TÜS 1031)

**II.5.1.7.4. Teyze Kızı Anlamında Kullanılan Sözler**

Teyze kızını karşılamak için kullanılan sözler şunlardır:

**anaŋ tişi karındaşınıŋ kızı** "teyze kızı"

*tagayıŋ kızları,* ***anaŋ tişi karındaşınıŋ kızları***... "Dayının kızları, teyzenin kızları..." (TKT 33/12b2)

**böle** "teyze kızı"

***böle*** *"teyze kızı"* (TÜS 396)

**teyze kızı** "teyzenin kızı"[6]

**II.5.1.8. Kız Torun Anlamında Kullanılan Sözler**

Türkçede torunun cinsiyetini veya kız ya da erkek evlattan olma torunu ayırt eden bir akrabalık adı yoktur. Kız torunu karşılayan Türkçe bir sözcük olmamasına karşın aşağıda görüldüğü üzere bu anlamı karşılayan alıntı sözcükler tespit edilmiştir.

**hafîde** "kız torun"

*torun "evlat evladı [gerek erkek gerek dişi]. hafit,* ***hafide****, nebîre, sıbt"* (KT 1239)

**nebîre** "kız torun"

[6] TDK Türkçe Sözlük'te *dayı kızı, hala kızı, teyzezâde* olmasına karşın *teyze kızı* yoktur.

*torun "evlat evladı [gerek erkek gerek dişi]. hafit, hafîde,* ***nebîre****, sıbt"* (KT 1239)

***nebîre*** *"hafit, torun. hafîde, nebîse"* (LO 769)

**nebîse** "kız torun"

***nebîse*** *"hafîde"* (LO 769)

### II.5.1.9. Teyze Anlamında Kullanılan Sözler

Annenin kız kardeşini karşılamakta kullanılan sözler şunlardır:

**anaŋ tişi karındaşı** "teyze"

*tagayıŋ kızları,* ***anaŋ tişi karındaşı****nıŋ kızları...* "Dayının kızları, teyzenin kızları..." (TKT 33/12b2)

**ana yarısı** "teyze" (TÜS 122)

**teyze (~ dayaza ~ tayıza ~ tayaza ~ tayza ~ diyeze ~ diyaza ~ eze~ tayeze ~ tagza)** "teyze, annenin kız kardeşi"

*kaçan ẖayz görse* ***dayazası*** *evine varır idi, kaçan arınsa gusül kılıp geri mescide gelir idi. (Enb. XIV. 802)* "Ne zaman âdet görse teyzesinin evine varırdı, ne zaman temizlense gusül edip tekrar mescide gelirdi." (TSII 1030)

*Revaha'nın* ***dayazası*** *oğludur. (Fütuh. XIV. 103)* "Revaha'nın teyzesinin oğludur." (TSII 1030)

*ẖâle (Fa.) "****tayıza****" (Caf. XVI. 47-1)* "ẖâle: teyze" (TSII 1030)

*ẖâle:* ***tayaza.*** *(Şamil. XVI. 598)* "ẖâle: teyze" (TSII 1030)

*sınve (Ar.) "şefkatli kız karındaşı ve kız ve* ***diyeze****" (Bab. XVI. 1, 232)* "sınye: Şefkatli kız kardeş, kız ve teyze" (TSII 1030)

***tayza*** "teyze" (KMTT 33b/8)

***eze*** "teyze" (KİLA 13)

***dayıza ~ diyaza ~ eze ~ tagza ~ tayeze*** "teyze" (KTS 57)

*teyze "Valide hemşiresi. Arabîde hala derler. Türkîde tagay dayı,* ***tagaze*** *teyze demektir."* "Annenin kız kardeşi. Arapçada hala derler. Türkçede *tagay* dayı, *tagaze* teyze demektir." (LO 378)

***teyze*** *"Valide hemşiresi. Arabîde hala derler. Türkîde tagay dayı, tagaze teyze demektir."* "Annenin kız kardeşi. Arapçada hala derler. Türkçede *tagay* dayı, *tagaze* teyze demektir." (LO 378)

***teyze*** *"[zebanzedi:* ***teze****] Validenin hemşiresi: Teyzesine gitti; teyzesinin oğlu, kızı."* "Yaygın kullanımı *teze*. Annenin kız kardeşi. Teyzesine gitti; teyzesinin oğlu, kızı" (KT 1225)

***teyze*** *"annenin kız kardeşi, ana yarısı", "****Teyzem*** *de çok gecikiyor, uyuyakalmışım yeniden." - A. Ağaoğlu.* (TÜS 2343)

**egiç** "teyze"

*er erdemim adakı* ***egiçime*** *ana egmiç egit yereltim.* "Er erdemim babacığım, teyzemden annemden, karımdan, hizmetçilerimden ayrıldım." (ETY 490/6)

**hala (~ ẖale ~ ẖâla)** "annenin kız kardeşi, teyze"

*menim kişim meryemniŋ* ***ẖalesi*** *turur. (17/16)* "Benim karım Meryem'in teyzesidir." (OKTS 104);

*atadın, anadın, uyadın takı / ogul kız yâ aẖıg nėçe asrakı / ėçi yâ ėkeçi yâ* ***ẖâla*** *yâ ẖâl / bagışlap alumaz bu cüftdin takı.* "Babadan, anneden, kardeşten; oğul, kız, torun ve daha küçüklerden herhangi birine; amca, hala, teyze, dayıya bağışlanan mal geri alınmaz." (MM 17a/259)

*hem* ***ẖâlası*** *oglı erdi.* "Hem de teyzesinin oğlu idi." (KE 68r/10)

*Yûsufnıŋ* ***ẖâlası*** "Yusuf'un teyzesi" (KE 97v/15)

***hala:*** *Ar. "Validenin hemşiresi, teyze. Pederin hemşiresi, amme. [Gariptir ki teyze demek olan bu lügat-i Arabiyyenin manasını bu veçhile değiştirip metruk hâlinde bıraktığımız "çiçe" lügat-i Türkiyyesi yerine kullanıyoruz.]* "Annenin kız kardeşi, teyze. Babanın kız kardeşi, *amme*. Gariptir ki teyze demek olan bu Arapça sözcüğün anlamını bu şekilde değiştirip terk ettiğimiz Türkçe karşılığı olan *çiçe* yerine kullanıyoruz." (KT)

***hala*** *"babanın kız kardeşi, bibi"* (TÜS 1031)

**teyzelik** "1. teyze olma durumu, 2. teyzeye yakışan davranış" (TÜS 2343)

### II.5.1.10. Kız Yeğen Anlamında Kullanılan Sözler

Kız ya da erkek kardeşten olan çocukların akrabalığı yeğen sözcüğüyle ifade edilmiştir. Bu sözcük cinsiyet ayırıcı bir anlam taşımamaktadır. Kız ve erkek yeğen için ortak kullanılmaktadır. Ancak birleşik yapılarda kız kardeşten olan yeğen ile, kardeşten olan kız yeğeni karşılayan sözler tespit edilmişitr. Batı kökenli *kuzin* sözcüğü de her ne kadar kız yeğeni veya kardeş çocuklarının birbirine karşı durumunu anlatıyorsa da pratikte *kuzen* sözcüğü cinsiyet ayırt etmeksizin bu anlamı ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**hemşirezâde** "kız kardeş çocuğu"

> **hemşirezâde** "Kız kardeş oğlu veya kızı, hemşireden yeğen: *Benim hemşirezâdemdir.*" (KT 450)
>
> **hemşirezade** "kız kardeşin çocuğu" (TÜS 1083)

**karındaş kızı** "kardeşin kızı, yeğen"

> ***karındaşı kızı*** *var bir perî-var /ne perri k'ay ü günden yig feri var.* "Peri gibi bir yeğeni var. Öyle bir peri ki aydan ve güneşten daha güzel yüzü var." (ŞHŞ 1019)

**kuzin** "kız yeğen" (TÜS 1551)

### II.5.2. Evlenme Yoluyla Oluşan Akrabalıklarla İlgili Sözler

Evlenme yoluyla oluşan akrabalığın temelini evlilik birliğine konu olan kadın ve erkek yani eşler oluşturmaktadır. Buradan yola çıkarak evlenme yoluyla ilk olarak eşler birbirleriyle akraba olmaktadır. Daha sonra da eşlerden her birinin akrabalarının arasında bu evlenme yoluyla oluşan akrabalık ilişkisi kurulmaktadır. Birbirlerine dünür olan ailelerin arasındaki bu akrabalık ilişkisi kan bağına dayalı değildir. Daha çok geleneksel olarak tanımlanmış ilişkilerdir. Bu ilişkilerin boyutu, mahiyeti birbirlerine karşı sorumluluk ve yükümlülükleri de gelenekler çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak bunlardan özellikle eşler arasındaki ilişki ile eşlerin birbirlerinin akrabaları ile ilişkileri dinî, geleneksel ve medenî yasalarla güvence altına alınmakta, haklar ve yükümlülükler böylece belirlenmektedir.

Türkçede kadınların evlenme yoluyla oluşan akrabalıklar içindeki rolleri ve bu akrabalık rolleri çevresinde oluşmuş söz varlığı şöyledir:

### II.5.2.1. Baldız Anlamında Kullanılan Sözler

Erkeğe göre eşinin kız kardeşini anlatan akrabalık adıyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**baldız** "erkeğe göre eşinin kız kardeşi"

> ***baldız*** *~baltır "Bir adamın karısının küçük kız kardeşi. Erkeğin kız kardeşine "baldız" denmez. sıŋıl denir."* (DLT I/457)
>
> *Zikriya kişisi Meryem anası birle eke* ***baldız*** *erdiler. (17/16)* "Zekeriya'nın karısı ve Meryem'in annesi kardeş idiler/ abla kız kardeş idiler." (OKTS 69)
>
> ***baldız*** *"zevce hemşiresi"* "[erkeğe göre] eşinin kız kardeşi" (LO 38)
>
> ***baldız*** *"zevcenin hemşiresi"* "[erkeğe göre] eşinin kız kardeşi" (KT 100)
>
> ***baldız*** *"erkeğe göre eşinin kız kardeşi", Eve işçi, aşçı tutmam, kaynana,* ***baldız*** *istemem. Bir Köroğlu bir Ayvaz." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 243)

**baltır** "erkeğe göre eşinin kız kardeşi"

> ***baltır*** "baldız" (EUTS 21)
>
> *baldız* ***~baltır*** *"Bir adamın karısının küçük kız kardeşi. Erkeğin kız kardeşine "baldız" denmez. sıŋıl denir."* (DLT I/457)

### II.5.2.2. Elti Anlamında Kullanılan Sözler

Bir ailede erkek kardeşlerin eşlerinin birbirlerine karşı durumunu anlatan akrabalık sözleridir ve şu şekilde tespit edilmiştir:

**elti (~ ilti)** "kadına göre kocasının erkek kardeşlerinin eşlerinden her biri."

> ***elti*** *"iki kardeş zevcelerinin her birine nispetle diğeri, bir kadının kayınının zevcesi"* "İki [erkek] kardeşin eşlerinin her birine nispetle diğeri, bir kadının kayınının eşi" (KT 299)
>
> ***elti*** *"****ilti****, zevc biraderinin haremi ki sair haneden iletilme"* "kocanın biraderinin eşi ki başka bir haneden getirilme" (LO 134)
>
> ***elti*** *"kadına göre kocasının erkek kardeşlerinin eşlerinden her biri"* (TÜS 790)

**eltilik** "elti olma durumu" (TÜS 791)

Ailede eltilerin birbiriyle rekabet içinde olduğu ve geçinmelerinin pek mümkün olmadığı yargısı atasözlerine şu şekilde yansımıştır:

> **ortak (veya kuma) gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş** "Bir erkeğin karıları birbirleriyle anlaşabilirler ancak kardeşlerin karıları geçinemezler, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1815)
>
> **elti eltiden kaçar, görümceler bayrak açar** "Eltiler birbirlerinden uzak dururlar, görümceler gelinlerle kavga ederler, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 791)
>
> **elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz** "Arpa unundan yemek yapılamadığı gibi eltilerin de iyi geçinmeleri beklenemez, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 791)

### II.5.2.3. Eş Anlamında Kullanılan Sözler

Evlenme yoluyla oluşan akrabalığın temelini oluşturan ilişkiyi ifade eden yani erkek ve kadının birbirine eş olmasıyla ilgili akrabalık sözleri kadın cinsiyeti esas alınarak sınıflandırılmıştır. Bir hayli zengin olan bu akrabalık adlarında kadının toplumsal rollerine, erkekle denkliğine veya acziyetine atıfta bulunulmaktadır. Türkçe çeşitli sözler olmasının yanında alıntı sözlerle de bu akrabalık türü karşılanmıştır. Tespit edilen sözler şunlardır:

**abla** "bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş, refika, zevce"

> ***abla*** *"kayış lisanında zevce manasına"* "Hırsız dilinde eş anlamındadır." (LO 4)

**algan halal** "eş, zevce, helal olan kadın"

> ***alganım halalım*** "aldığım nikâhlı eşim" (CC 58b/15)

**avrat (~ 'avrat ~ 'avret)** "bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş, refika, zevce"

> *andın '**avratı** çağırdı yüzüni urdı ya'ni elin eline 'awrat 'adatı kebi neteg kim 'acab nerseler körseler... (54/2)* "Bunun üzerine (İbrahim'in) karısı haykırdı, elini yüzüne vurdu, yani kadınların âdetleri üzere acayip bir şey gördükleri zaman yaptıkları gibi elini eline vurdu." (OKTS 61)
>
> *Ahmed-i Kâtibüŋ '**avradı** anası ve oglançukları bile geldiler çûn anası oglı yüzüni gördi diledi ki gendüzinden geçe oglın koçtı yüzin yüzine sürdi.*"Ahmed-i

Katib'in eşi annesi ve çocuklarıyla birlikte geldiler, annesi oğlunun yüzünü görünce kendinden geçecekti, oğlunu kucakladı, yüzünü yüzüne sürdü." (TE 33b/4-5-6)

*sarâyında kırḫ* ***'avreti*** *var idi / ki her biri anuŋ ile yâr idi.* "Sarayında kendisiyle yar olan kırk karısı vardı." (SNB 385)

*oglı, kızı ve* ***'avratıyla*** *koyıvireler.* "Oğlu, kızı ve eşiyle koyuversinler." (TA Bâb 43/ 46/ 47b)

*meger kassâb* ***'avratı*** *oynaşıyıla yaturdı.* "Meğer kasabın eşi sevgilisiyle yatıyordu." (MNT 29b/6)

*on ikidür oglu ya'kûbuŋ tamâm altı* ***'avratdan*** *togupdur iy hümâm.* "Ey himmet sahibi, Yakup'un altı eşinden doğmuş on iki oğlu vardır." (KY 2a/24)

*anuŋ gibinüŋ bebekleri bitmesün, ocaguŋa ancılayın* ***'avrat*** *gelmesün.* "Onun gibinin bebekleri olmasın, evine onun gibi eş gelmesin." (DKOV 60a 2)

*er-rakubu (Ar.): ... Ve dahi şol* ***avrattır*** *ki erinin ölmesin gözleye ve öŋe mirasın yemek için. (Terceman XV. 362)* "er-rakubu: Eşinin mirasını yemek için onun ölmesini bekleyen kadındır." (TSV 3104)

*bulardan bir er kendi* ***avratın*** *ya kız karındaşın kığırıp kendi konşusuna, ya bir dostuna verirdi. (Enb. XIV. 311)* "Bunlardan bir erkek kendi eşini veya kız kardeşini çağırıp komşusuna veya bir dostuna verirdi." (TSVI 3940)

*kızlarımın kankısın dilersen sana vereyim, dilersen* ***avrat*** *edin, dilersen oynaş edin. (Kesir. XV. 55)* "Kızlarımın hangisini istersen sana vereyim. İster eş istersen de cariye edin." (TSV 3038)

*bana bir* ***avrat*** *vermegil kim hak bilmez ola ve hayasız ola ve ben kocalmadan beni kocalta.(Güzide. XV. 120)* "Hakkı biylemeyn, edepsiz ve ben yaşlanmadan beni yaşlandıracak olan bir eşi bana verme!" (TSIV 2592)

*her giz berhurdar olmasın ol* ***avrat*** *kim erini kendi aziz canından bin gez ağırlıklu sayamaya. (Kel. XIV. 114-1)* "Kocasını, erkeğini kendi aziz canından biz kez değerli saymayan kadın hiçbir zaman mutlu olmasın." (TSI 41)

*emrînüŋ iŋen* ***'avreti*** *hîç evde oturmaz /ol bilüp ider ḫidmetini kendü eliyle* "Emrî'nin eşi asla evde oturmaz, o [yapacağı işi] bilir ve hizmetini kendini eliyle yapar." (BDS I Kt 13/1, s. 85)

***avret ~ avrat*** *1.(Amiyanesi:* ***avrat]*** *Karı, mer'e, zen: Er ve avrat.2. Karı, zevce:* ***Avratı*** *vefat etmiştir.* "1. (Amiyane tabirle *avrat*), kadın: Erkek ve kadın. 2. eş, zevce: Eşi vefat etmiştir" (KT 81)

***avrat*** *"karı, eş"* (TÜS 192)

**ayal (~ 'ayal ~ iyâl ~ ayâl)** "eş, hanım, karı"

*aytdı* ***'ayalınga*** *uklatkul oglanlarnı.* (81b/9) "Eşine dedi: çocuklarını (yatır) uyut." (OKTS 63)

*Benüm* ***ehl-i 'ayalüme*** *sa'yümi, mürüvvetsüzlige haml iderler.*"Benim çoluk çocuğuma ve eşime karşı olan gayretimi kılıbıklığa yorarlar." (GT 15a/13)

***ayal*** *"karı, zevce: Bu kadın kimin* ***ayalidir****?* ***Ayalim*** *keyifsizdir."* (KT 83)

***iyâl*** *"****ayâl*** *dahi olur. Aile, çoluk çocuk, ehl-i beyt. Türkîde zevc, zevce, ev bark"* (LO 678)

***ayal*** *"karı, eş", "Çocuklar uyumuştur / Efendi gazete okur /* ***Ayali*** *dikiş dikmektedir" - O. V. Kanık.* (TÜS 199)

**bacı** "eş, zevce"

***bacı*** *"zevce, refika"* "eş, karı" (KT 92)

**ba'le** "eş, zevce"

***ba'le*** *"zevce"* "eş, karı" (LO 559)

**bayan** "eş, karı"

*"Süleyman Bolluk da* ***bayanın*** *sımsıkı koluna girmişti." - H. E. Adıvar.* (TÜS 285)

**ebçi (~ evçi ~ ebşi ~ ėpçi ~ epçi ~ ibçi ~ ibşi ~ ipçi)**"eş, hanım, zevce"

***ebçi*** "eş, karı, kadın" (EUTS 45)

***evçi*** "kadın" (EUTS 52)

***ebçi*** "eş, hanım" (KİLA 9)

***ebşi*** "eş, hanım" (EDM 14a/4)

***ėpçi*** "eş, hanım" (ETZ 3b)

***epçi*** *evdaş da denir* "eş, hanım. *evdaş* da denir."(KMTT 33b/10)

***epçi*** "ev hanımı, eş" (CC 49a/5)

*öyde ne kiçi bar ne* ***ėpçi*** "Evde ne erkek var ne kadın." (ETZ 52a)

***ėpçi*** "eş, hanım" (ETZ 32b)

*körksüz* ***ibçiniŋ*** *iri közsüz kirek.* "Çirkin eşin, karının kocası kör olmalı." (GT 79b/8)

*vaktî ki degül irinden* ***ibçi*** *râzî / barışmasalar niçe buyursa kâzî.* "Eş, kadın kocasından razı olmayınca kadı ne buyurursa buyursun onlar barışmaz." (GT 134a/12),

***ibçi ~ ibşi*** "eş, zevce, kadın" (KTS 69)

***ipçi*** "eş, hanım" (ETZ 39b)

**egmiç** "karı, eş"

*er erdemim adakı egiçime ana* ***egmiç*** *egit yereltim.* "Er erdemim babacığım, teyzemden annemden, karımdan, hizmetçilerimden ayrıldım?" (ETY 490/6)

**ehl-i harem** "eş, zevce"

***ehl-i harem*** *"zevce"* (LO 632)

**elkızı** "eş, zevce"

***elkızı*** *"kadın, eş"* (TÜS 789)

**ev** "eş, zevce"

*dahi* ***evün*** *oğlancukların alıp şehirden yana seyreyledi. (Müneb. XIV-XV. 51-1)* "Eşini ve çocuklarını alıp şehri seyreyledi." (TSIII 1566)

*ben buna geldim ki* ***evümden*** *şikayet kılam... (Müneb. XIV-XV. 171-2)* "Ben, eşimi şikâyet etmek için geldim..."(TSIII 1567)

*tekür eydür: "Begler, Kazana 'aceb iş oldı. Mâlını menâlını,* ***evini****, oglını, kızını, örme saçlu karıcık anasını biz almışuz."* "Tekfur dedi ki: Beyler, Kazan'a bir hâl

oldub Malını mülkünü, eşini, oğlunu, kızını, örme saçlı yaşlı anasını biz aldık." (DKOV 84b 13)

**ev bekçisi** "ev kadını, eş, zevce"

*Akça Koca eyitti: Bizim* ***ev bekçisi*** *erenlere olmaz kelam söylemiş.* "Akça Koca dedi ki bizim evin hanımı erenlere olmayacak söz söylemiş." *(Bektaş XV. 218)* (TSIII 1567)

**evdeş (~ evdaş ~ ivdeş ~ iwdeş ~ öydeş)** "eş, hanım"

***evdaş*** "eş, hanım" (KMTT 33b/10)

***evdeş ~ evdaş ~ ivdeş*** "eş, hanım" (KTS 77)

***öydeş*** "eş, hanım" (ETZ 86b);

*Lûtnıŋ* ***ivdeşi*** *yavuzlarga uygan üçün cehenneme kitti.* "Lut'un karısı kötülere uyduğu için cehenneme gitti." (GT 14a/1)

*yaḫşı ir* ***ivdeşi*** *yaman bolsa / cevr içinde irin hemîşe kınar.* "İyi kişinin eşi kötü olursa, sıkıntı içinde eşini daima kınar." (GT 68b/5-6)

***iwdeşleriniŋ*** *gûrını takı ziyaret kılgay* "Eşlerinin mezarlarını da ziyaret kılsın." (İMS 378b/7)

*ki var mı* ***evdeşüŋle*** *birliğiniz / nicedir aranızda dirliğiniz. (Güvahi. XVI. 112)* "Eşinle birliğiniz var mıdır? Aranızdaki dirlik, muhabbet nasıldır?" (TSIII 1568)

*ata vü ana kardaşından kaça / dahi evdeki* ***evdeşinden*** *kaça. (Muham. XV. 347)* "Anasından, babasından, kardeşinden ve evdeki eşinden dahi kaça." (TSIII 1568)

***evdeşine*** *eyitti: taâm getürün yiyelim dedi. (Si. Da. XIV. 3343-2)* "Eşine 'Yemek getirin yiyelim.', dedi." (TSIII 1568);

***evdeş*** *"eş", "İsa Bey, işte bu doğmamış çocuğu ve onun öldürülmesiyle* ***evdeşi*** *Bala Hatun'un duyacağı korkunç kederi düşünüyordu." - N. Atsız.* (TÜS 835)

**ewlik (~ ewlük ~ öwlük)** "eş, zevce"

*kalı* ***ewlik*** *almak tilese özüŋ/ talusın tile keḍ yiti kıl közüŋ* "Eğer evlenmek istersen çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara." (KB 4475)

*‘İmran **ewlügi** andag sakındı kim ogul togurgay-men teb. (17/9)* “İmran’ın karısı erkek çocuk doğuracağını zannetti.” (OKTS 117)

*tünle bulıt örtense **ewlük** urı keldürmişçe bolur.* “Akşamleyin bulut kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur.” (DLT I/251)

*ewümge bardım **ewlügümge** aydım.* “Evime gittim, eşime dedim.” (KE 228v/5)

*Nûhnuŋ **ewlügi** kâfir erdi.* “Nuh’un karısı kâfirdi.” (KE 23v/7)

***öwlügüm** üze ant içtim* “Eşimin üstüne ant içtim.” (KE 19r/4)

**ev sahibi** “eş, zevce”

***ev sahibi** “harem, zevce”* (LO 140)

**fakîre** “eş, zevce”

*bir dervîşüŋ **fakîresi** hâmile oldı, müddet-i haml geçdi.* “Bir dervişin eşi, karısı hamile oldu, hamilelik müddeti geçti.” (GT2 64b/7)

**familya** “eş, zevce”

*Bu kadın kimin **familyasıdır**.* “Bu kadın kimin zevcesidir.” (KT 328)

**görklü** “eş, zevce”

*ala gözlü bebeklerüŋ oḫşamazsın, agca yüzlü **görklüŋile** söyleşmezsin.* “Ela gözlü bebeklerini okşamazsın, beyaz yüzlü eşinle konuşmazsın.” (DKOD 121b 7-8)

***görklüm**, ogul [başına kazâ] gelse senden mi sorarıdum?* “Ey eşim! Oğulun başına bir kaza gelse senden mi sorardım?” (DKOD 72a 8)

*ne söylersin, **görklüm**? dėdi* “Ne söylüyorsun eşim, dedi.” (DKOD 98b 1)

**haklu** “nikâhlı eş”

*verüben Gülşeni dünya talâkın / eder çün zâl imiş **haklum** gerekmez. (Gülşeni. XVI. 87)* “Ey Gülşeni! Dünya’yı boşayıver, çünkü yaşlıdır ve bu yüzden ona nikâh gerekmez.” (TSIII 1895)

**helal (~ halâl ~ halal ~ helâl ~ halîle)** “eş, zevce”

*ėwinde **halâlınga** takı oglı kızınka kelgınçe nafakası bolsa.* “Evinde karısına ve çocuklarına gelinceye kadar yetecek nafakası olsa.” (NF 273/15)

*Cezire'de bir gün* ***halâlimle*** *seyrederken bir çemende bir pınara uğradık... (İs. H. XIV-XV. 466)* "Cezire'de bir gün eşimle gezerken çimende (çimenlik yerde) bir pınara uğradık." (TSIV 2374)

*ve benüm kızım Malhûn senüŋ* ***halâluŋ*** *oldı, dir ve hemân nikâh idüp kızını 'Osman Gâzi'ye virdi.* "Benim kızım Malhun senin eşin oldu der ve hemen nikâh kıyıp kızının Osman Gazi'ye verir." (TA Bâb 4/ 7)

*"Mere Deli, hasretüŋ kimdür?" Eydür: "Yad kızı* ***helâlum*** *var."* "Ey deli! Hasretin kimedir? Elkızı eşim var, dedi." (DKOD 85a 3)

*dizin basub oturanda helâl görkli.* "Dizini kırıp oturduğunda kadın güzel." (DKOD 5a 12)

***halal hatun*** "meşru eş, nikâhlı eş" (CC )

***helâl*** *"zevc ve zevce, halil ve halîle"* (LO 639)

***helâl*** *"nikâhlı ve meşru zevce ve zevç: İnsan helâlinin gayrına nazar-ı şehvetle bakmamalıdır."* "İnsan nikâhlı eşinden başkasına şehvet gözüyle bakmamalıdır." (KT 447)

***halîle*** *"zevce"* (LO 629)

***halîle*** *"karı, zevce"* (KT 419)

***helal*** *"nikâhlı eş"* (TÜS 1080)

**hanım** "eş, zevce"

***hanım*** *"zevce, halîle: Falanın* ***hanımı****, paşanın büyük* ***hanımı****."* (KT 424)

***hanım*** *"kadın, eş", "Yaptığı çiçek suyunun ilk bardağını kendi içtikten sonra ikincisini* ***hanımına*** *getirir." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 1042)

**harem** "eş, zevce"

*gün görmez* ***haremlerine*** *el uzattılar.* "Sokağa dahi çıkmamış kadınlarına el uzattılar." *(Ta. Sel. XV. 805)* (TSIII 1871)

*hanımefendi "tazim için her kadına ıtlak olunursa da, sûret-i mahsûsada ekâbir-i ricâl-i devlet* ***haremlerine*** *denilir."* "Hürmet için kadına denilirse de bilhassa devlet ricalinin eşlerine denilir." (KT 287)

***harem*** *Ar. " Zevce, halîle: Haremi kendisinden yaşlıdır; iki* ***haremi*** *vardır."* (KT 428)

"*Gelen doktormuş, bizim doktor Hüsnü Bey.* ***Haremim*** *hastalanmış da.*" *- R. H. Karay* (TÜS 1409)

**helalli (~ helâlli)** "nikâhlı eş, zevce"

***helâlli*** *"zevce"* (KT 448)

***helâlli*** *"zevce"* (LO 639)

*"Merasim böyle bitince nikâhlım, başındaki örtüyü utanarak usulca kaldırdı zira artık* ***helallimdi****." - R. H. Karay.* (TÜS 1080)

**işi** "eş, zevce"

***işi*** *"kadın, zevce, eş, hatun"* (EUTS 67)

**işiler (~ işler)** "eş, zevce"

***işler*** *"kadın, zevce" Kadın. Aslı "işiler"dir, "hanım" demektir". Bu kelime cemidir, müfret olarak da kullanılır. Saygın kadınlara "işler" denmesinin büyük bir hikâyesi vardır. "i" harfi yeğnilik olsun diye atılmıştır.* (DLT I/117)

**hatun (~ katun ~ ẖatun ~ hâtûn**) "eş, zevce"

*ögüm kaŋım* ***katunlarım*** *evirü uluglarım* "Annem, babam, karılarım, bir de büyüklerim" (ETŞ 27. metin/1)

*anlar kim ziharet kılurlar sizlerdin* ***ẖatunlardın****... (76/14)* "Zihar yaparak eşlerinden ayrılmaya kalkışan kimseler…" (OKTS 125)

*fir'avn* ***ẖatunı*** *aise ... (29/33)* "Firavunun karısı Asiye…" (OKTS 125)

*Peygâmbar 'as tokuz* ***ẖatun*** *aldı.* "Peygamber (a.s.) dokuz hatun, eş aldı." (NF 6/8)

*kuma birle* ***ẖatun*** *katında oynamak* ***ẖatunnı*** *ẖôrlamak bolur.* "Kuma ile ilk eşin yanında oynaşmak kadını horlamak olur. (NF 192/13)

***ẖatunlarını****,ogul kızlarını, yer yurtlarını salıp* "Eşlerini, çocuklarını, yer yurtlarını bırakıp..." (NF 63/8)

*küydürdi aŋa* ***ẖatunını*** "Karısını ona bekletti." (ME 27/1)

*olarnıŋ* ***ẖatunlarıŋa*** *keldi.* “Onların eşlerine geldi.” (KE 57v/13)

*bu söz Mısr ėlinde uluglarınıŋ* ***ẖatunları*** *işitti erse.* “Bu sözü Mısır ülkesinin ulularının eşleri işitince...” (KE 85r/7)

***ẖatunı*** *bar tip* “Eşi var deyip...” (İMS 6a/7)

*ve eger namâz kılgan kişini* ***ẖatunı*** *öpse* “Ve eğer namaz kılan kişiyi eşi, karısı öperse...” (İMS 196b/5)

*bolsun oglanları anıŋ öksüz, da* ***ẖatunu*** *anıŋ tul.* “Onun çocukları öksüz ve eşi de dul kalsın.” (EKZ 108/9)

*pes andan girü şâh idinüŋ bunı/ bunuŋ* ***ẖatunı*** *bilüŋüz hem beni.* “Bundan sonra bunu şah edinip beni de bunun eşi biliniz.” (SNB 5036)

*Dirse Hâmıŋ* ***hâtûnı.*** “Dirse Han’ın karısı.” (DKOD 13b 6); (DKOV 64a 2)

*ve kayınanam ve* ***hatunum*** *dahı karındaşumuŋ anasıyıla bilişmek isterler.* “Kaynanam ve eşim de kardeşimin annesiyle tanışmak isterler.” (TA Bâb 12/ 14)

*bu, Germiyanoglı Ya’kûb Beg’üŋ* ***hatunıydı.*** *Aŋa hünkâr, Şah Ana dir idi.* “Bu, Germiyanoğlu Yakup Bey’in eşiydi. Ona hünkâr, Şah Ana derdi.” (TA Bâb 93/ 91/ 126b 127a)

*bu altunu* ***hatununa*** *ilet.* “Bu altını eşine gönder.” *(Câm. Na. XVI. 105)* (TSVI 3916)

*mezbur Abdürrahman tezevvüç ittiği zamanda aldığı* ***hatunun*** *ammisine yüz akça ağırlık verdim. (Sic. A. XVI. 5, 774)* “Adı geçen Abdurrahman evlendiği zaman aldığı kadının amcasına yüz akçe mihr verdim.” (TSI 40)

*“Bizim* ***hatun*** *bir manifatura mağazasında tezgâhtardı.” - N. Hikmet.* (TÜS 1060)

**karı** “eş, zevce, hanım”

***karı*** “eş, zevce” (KTS 128)

***karısıdır*** “Onun yaşlı karısıdır.” (EKK 53b/9)

*nefislerini dutmaz olup her gece* ***karısı*** *ile… (Ev. XVII. 855)* “Nefislerine engel olamayıp her gece karısı ile…” (TSII 1343);

***karı*** *"1. zevce, halîle: Falanın* ***karısı; karı koca****= zevceyn;* ***karı*** *koca kavgası= zevceyn arasındaki kıskançlık nizaı;* ***karı*** *koca olmak= evlenmek;* ***karı*** *koca ayrılmak= talâk"* (KT 593)

***karı*** *"zevce, avrat, nisâ, mer'e, ünsâ"* (LO 215)

*"Eve varınca* ***karım*** *Fadime kapıyı açar." - S. F. Abasıyanık.*(TÜS 1328)

**kaşık düşmanı** "eş"

***kaşık düşmanı*** *"kadın, zevce"* (KT 602)

***kaşık düşmanı*** *"kadın, eş"* (TÜS 1346)

**kişi (~ kisi)** "karı, eş, zevce"

*sançıp ölürip oglın* ***kişisin*** *bolun* ... "mızraklayıp, oğlunu karısını esir …" (ETY 136/5)

*ogluŋ* ***kişiŋ****ülüglüg ol/ ekeŋ yeŋgeŋ sevinçlig ol* "Oğlun, zevcen kısmetlidir/ablan, yengen sevinçlidir." (ETŞ 35. metin/105)

*oyma er oglanın* ***kisisin*** *tutugurupan* "(Bir) sakatatçı çocuklarını ve karısını rehin olarak koyup" (IB 29)

*oglın* ***kişisin*** *utuzmaduk* "Çocuklarını ve karısını kaybetmemiş." (IB 29)

*anıŋ* ***kisi*** "onun karısı" (DLT I/329)

*ol* ***kisi*** *aldı* "O kadın aldı." (DLT I/329)

*ben bunu Yağma ilinde duydum. ol* ***kişi*** *aldı mu* "O evlendi mi?" (DLT III/224)

*er* ***kissi*** *birle tok tok boldı* "Karı ile koca arasında geçimsizlik oldu." (DLT I/333)

*kimiŋ boldı erse ogul kız* ***kisi*** */ negü teg kelir ol kişiniŋ usı* "Kimin karısı, oğlu ve kızı varsa, o kişi nasıl rahat uyuyabilir." (KB 1165)

*ogul kız* ***kişim*** *tip neŋin irkmese / ya yir suw bagım tip kümüş tirmese* "Çoluk çocuk ve karım diye mal toplamamalı; mülk ve bağ bahçe edineceğim diye gümüş yığmamalı." (KB 2278)

*anıŋ **kişisi** otun yütgüçi turur tamug içinde anıŋ boynında otun birle bir asıg bolgay* "Onun karısı odun taşıyıcısıdır, cehennemde onun boynunda odunlarla beraber bir sargı bağlanmış olacak." (OKTS 58)

*Sâre tirig ergînçe anıŋ hakkın sakladı aḍın **kişi** almadı* "Sare hayattayken onun hakkını gözetti başka eş almadı." (KE 56r/4)

*menge ogul kayudın bolur menim **kişim** kurtka turur 'uḍri kesilmiş turur yana men awunça men seksen yaşlık (17b/6)* "Nasıl benim oğlum olabilir, karım doğurma imkanını kaybetmiş bir ihtiyardır ve ben de seksen yaşında bir ihtiyarım." (OKTS 62)

*menim munda **kişim** oğlum kızım bar teb aydı (9b/20)* "Benim burada karım, kızım, oğlum var, dedi." (OKTS 167)

*Bir hatun geldi ya Emire'l-mü'mînin bir erim var idi gaip oldu, nişanı belürmedi, nefakadan âcizim... Genç **kişiyim** bir kimse gerek kim başımı örte, bana sefkat ide. (Ferec. XV. 370)* "Bir kadın geldi. Ey müminlerin emiri bir kocam vardı kayboldu, izi bulunmadı, nafakadan acizim… Genç kadınım, beni kendine eş olarak alacak, başımı örtecek bana şefkat edecek biri gerek." (TSI 438)

**koş** "eş, zevce"

*özi ve **koşı** kılganlarga kuvandı* "Kendisi ve eşi yaptıklarına sevindi." (NS 137b/2002, s. 629)

**küldöken** "kadın, eş. (TÜS 1556)

**menkûha** "nikâhlı eş, zevce"

***menkûha** "nikâhlı, halile, zevce."* (LO 721)

***menkûha** "nikâhlı, zevce, halile, refika."* (KT 775)

**nikâhlı ẖatun** "nikâhlı eş, karı, zevce"

*Süleymân peygâmbarnıŋ üç yüz **nikâhlı ẖatunı** bar erdi takı yeti yüz kuması bar erdi* "Süleyman peygamberin üç yüz nikâhlı karısı ve yedi yüz cariyesi vardı." (NF 209/16)

**öydeki** "eş, hanım"

***öydeki*** *"evdeki dėmekdür, ḫâtundan kinâyedür"* "Evdeki demektir. Kadından (eşten) kinayedir." (NS 54b/796, s. 312)

**refika** "eş, zevce"

***refika*** *"karı, zevce:* ***Refikam*** *hemşireniz"* (KT 989)

***refika*** *"eş, karı", "Gözlerini sıktı ve dört gün evvel* ***refikasını*** *gömdüğünü ağlayarak söyledi." - A. H. Müftüoğlu.* (TÜS 1970)

**tişi** "eş, zevce"

***tişisi*** *kalıp bir adın er bile / ol anda yaptıran birür sanını* "Karısı başka bir erkek ile kalıp yanında yatarak vücudunu verir." (AH 275-276)

*boşamadı tutdı* ***tişisini*** "Karısını boşamadı, tuttu." (ME 27/1)

**uragut** "eş, hanım, kadın"

*ol kün kaçgaylar erenler karındaşlarından kendü analarından atalarından* ***uragutlarından*** *oğlanlarından (125b/4)* "O gün insanlar, kendi kardeşlerinden, anne ve babalarından, hanım ve çocuklarından kaçacaklardır." (OKTS 290)

***uragutına*** *ayttı neşe bagladıŋ (139b/15)* "Karısına dedi: Neden bağladın?" (OKTS 65)

*anlar kim zihâr andı içerler* ***uragutlarından*** *yana yanarlar anar kim aydılar: karabaş âzâd kılgu kerek* "Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler." (TKT 38/4a3)

*aydı fir'avn* ***uragutı*** *Asiye Ḫatun* "Firavun'un eşi Asiye Hatun dedi ki." (TKT 32/7a2)

**yenge** "bir erkeğin kendi karısından söz ederken kullandığı ad"

*"Biz şimdi* ***yenge*** *ile bir Köroğlu bir Ayvaz." - R. N. Güntekin.* (TÜS 2571)

***yengen*** *olur!* "Argoda bayanla yakın ilişkisi olduğunu ima etmek için kullanılan söz." (TÜS 2571)

**yeş** "eş" (KTS 319)

**yoldaş** "eş, zevce"

*yavuz ʻavrat ki eyü kişinüŋ evinde ola, hemân bu ʻâlem aŋa cehennemdür. zinhâr! yavuz* ***yoldaşdan*** *hazer eyle ve aŋa karîn olma.* "İyi kişinin evinde kötü huylu arsız bir kadın varsa bu dünya ona cehennem olur. Sakın! Kötü eşten kaç ve ona yakın olma." (GT 26b/13-14)

*Deli Domrul yüz kırk yıl daḫı* ***yoldaşıyıla*** *yaş yaşadı.* "Deli Dumrul eşiyle yüz kırk yıl yaşadı." (DKOD 86b 8)

**yutuz (~ yotuz)** "eş, zevce"

*ogılın* ***yutuzın*** *yılkısın barımın anta altım* "Çocuklarını, eşlerini, at sürülerini, tüm varlıklarını o zaman aldım." (BKY D24)

*kişi ogul beg* ***yutuz*** "kişi, oğul, bey, eş" (UAY 554/14)

*oglı* ***yutuzı*** *kop ögirer tir* "Çocukları ve eşi hep seviniyorlar, der." (IB 29)

***yutuz*** *"zevce, refika, eş"* (EUTS 199) ~ ***yotuz*** (EUTS 197)

**za'îfa (~ za'îfe)** "eş, zevce"

***za'îfasını*** *takı ʻayalını öz ʻayalları katınga keltürdi* "Karısını ve çocuklarını, kendi çocuklarının yanına getirdi." (NF 131/12)

*keltürgenin* ***za'îfesi*** *öŋinde koydı* "Getirdiklerini eşinin önüne koydu." (KE 144r/17)

**zen** "eş, zevce"

***zen*** *"karı, nisâ, zevce, avrat"* (LO 887)

**zevce** "eş, zevce"

*Himmet'in* ***zevcesi*** *Fatıma ve kızı Âbide'nin ahvali nicedir nice değildir... (Sic. A. XVI. 4, 293)* "Himmet'in eşi Fatma ve kızı Abide'nin ahvali nasıldır?" (TSIV 2855)

*mezbûrun kızı benim* ***zevcem*** *olup mezbura ağırlık iki yüz akça vermiş idim. (Sic. A. XVI. 4, 72)* "Adı geçenin kızı benim karım olup, adı geçene mihr olarak iki yüz akça vermiştim." (TSI 40)

***zevce*** *"halîle, zevcât"* "eş, zevceler" (LO 888)

***zevce*** *"karı, halîle: Zevç ile* ***zevce*** *arasında hüsn-i imtizâc şarttır."* "Karı koca arasında güzel geçinmek şarttır." (KT 1359)

*"****Zevcesinden*** *aldığı yüz kızartıcı mektuplar alenen nasıl okunur ve neler anlatılır?" - N. F. Kısakürek.* (TÜS 2652)

Eş olma durumunu anlatan sözler şunlardır:

**halallıg** "eşlik, zevcelik"

*Orhan Gâzi gâzilere emr itdi kim: "Bu tul avratları* ***halallıga*** *Tañrı buyrugıyla aluŋ." didi.* "Orhan Gazi gazilere 'Bu dul kadınları Tanrı'nın buyruğuyla eşliğe alın!', diye emretti." (Ta Bâb 32/36/ 30a)

**haremlik** "karılık, eşlik" (TÜS 1049)

**karılık** "evli kadının kocasına göre olan durumu ve görevi"

***karılık*** *"1. İnâs sıfat ve keyfiyeti: Karılar erkeklerin her işini göremezler karılık bazı hizmetlerin ifasına manidir.2. Zevcelik, zevce keyfiyet ve vazifesi: On dört yaşında bir kız kocalık* ***karılık*** *nedir bilmez."* (KT 594)

***karılık*** *"Zenân hâli, zevcelik evsafı, eksik etek, cesaretsizlik. Türkîde karılık, ihtiyarlık."* (LO 215)

***karılık*** *"evli kadının kocasına göre olan durumu veya görevi"* (TÜS 1329)

**karılık et-** "evli bir kadın kocasına olan görevini yerine getirmek" (TÜS 1329)

**zevcelik** "evli kadının kocasına göre olan durumu ve görevi"

***Zevcelik****, zevce keyfiyet ve vazifesi: On dört yaşında bir kız kocalık karılık nedir bilmez.*" (KT 594)

***zevcelik*** *"zevce olma durumu, karılık, eşlik"* (TÜS 2652)

Evli kadını ailedeki çocuklar ve geri kalan ev halkı ile birlikte erkeğe göre anlatan sözler de tespit edilmiştir. Bu sözlerde kadın evdeki diğer bakıma ve beslemeye muhtaç çocuk ve yaşlılarla birlikte anılmaktadır:

**avrat oğlan** "çoluk çocuk ( aile/ kadın ve çocuklar)"

*Daima padişah ol 'avratı okuturdu,* ***'avrat oğlan*** *arasında sergüzeştini söyletirdi, mülâtafe ederdi.* (Ferec. XV. 198) "Padişah daima o kadını çağırtırdı, çoluk çocuğu arasında hikâyesini anlattırır, latife ederdi." (TSI 285)

**ehl-i 'ayâl** (~ **ehl ü iyâl)** "ev halkı, çoluk çocuk ve eş"

***ehl-i 'ayâli*** *anuŋ yanında aglarlardı* "Ev halkı onun yanında ağlarlardı." (TE 15b/13)

***ehl ü iyâl*** *"Aile, familya, çoluk çocuk."* (KT 292)

**evladüiyal** "çoluk çocuk, ev halkı. (TÜS 836)

Kadının kocasıyla ilişkisini, erkeğin nazarında eş olan kadının durum ve değerini, erkek gözünden eş olacak kadının seçimini ve kadının evlenme yaşını anlatan atasözleri tespit edilmiştir:

**at ile avrat yiğidin bahtına** "Kişinin satın aldığı attan ve evlendiği kadından memnun kalıp kalmayacağı önceden kestirilemez, her ikisi de talihine kalmıştır, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 179)

**atta, avratta uğur vardır** "İnsana atı ve evlendiği kadın uğur getirir, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 179)

**avradı eri saklar, peyniri deri** "Her şey, durumuna uygun yöntemlerle saklanır, anlamında kullanılan bir söz."(TÜS 192)

**bekâra karı boşaması kolaydır** "Bilgi ve deneyimi olmayan bir kimsenin işi hafife alması, önemsememesi, gereğince değerlendirememesi doğaldır, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 295)

**bez alırsan Mısır'dan, kız alırsan asilden** "Ne alacaksanız cinsini, aslını biliniz, güvenerek alınız, anlamında bir söz." (TÜS 325)

**çalı idi çırpı idi, evim idi ya, ayı idi uyu idi, kocam idi ya** "Her ne kadar evim derme çatma, kocam kaba saba idiyse de, bir düzen kurmuş, yaşayıp gidiyordum, anlamında bir söz." (ATDS)

**dazlayan daza düşer, kel başlı kıza düşer** "Evleneceği kişiyi seçmekte titizlik gösteren kimse çoğu kez istemediği, beğenmediği biriyle karşılaşır, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 603)

**dumansız baca olmaz, kahırsız koca olmaz** "Dumanı olmayan baca olamayacağı gibi karısına sıkıntı vermeyen koca da olmaz, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 723)

**el ağzına bakan, karısını tez boşar** "Kişi, özel hayatı ile ilgili ciddi konularda başkasının düşüncesiyle değil kendi düşünceleriyle karar vermelidir, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 779)

**ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma** "İnsan hiçbir şeyi incelemeden, gözü kapalı biçimde almamalıdır, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 807)

**ergene karı boşamak kolay** "Bir işin içinde olmayanlar o işteki güçlükleri küçümserler, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 807)

**erim er olsun da yerim çalı dibi olsun** "Kadının kocasının fakir olması önemli değildir, yeter ki aile sorumluluklarını yerine getirsin, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 805)

**kişiyi vezir eden de karısı, rezil eden de** "Bir kimsenin toplum içinde yücelmesi de alçalması da karısına bağlıdır, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1449)

**komşunun karısı komşuya kız görünür** "Başka bir kimsenin malı bize olduğundan daha değerli görünür, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1469)

**kötü söyleme eşine, ağı katar aşına** "İlişkide bulunduğun kimseleri sözlerinle incitme, kötüleme ki onlar da sana daha büyük kötülük yapmasınlar, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 1507)

**on beşinde kız, ya erde gerek ya yerde** "Kız on beş yaşına ulaştığında evlendirilmelidir, evlendirilmezse anneyi, babayı güç durumda bırakacak çok üzücü olaylar çıkabileceğinden böyle olacağına kızın ölmesi daha iyidir." (ATDS)

*İgen hoştur çıkarmak kızı erde/* ***Yedi yaşında ya erde ya yerde.*** *(Güvahi. XVI. 93)* "Kızı erkenden evlendirmek iyidir, yedi yaşında kız ya evlenmeli ya da ölmelidir." (TSIII 1489)

**tarlanın taşlısı, karının (veya kadının) saçlısı** "Kadının saçlı tarlanın taşlı olanı halk arasında daha yeğ tutulur anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 2271)

**tarlayı taşlı, kızı kardeşli yerden almalı** "Tarlanın taşlısı, evlenilecek kızın kardeşlisi halk arasında daha yeğ tutulur, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 2271)

**yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat** "Komşun kötü ise başka bir yere göç, eşin geçimsizse ayrıl, atın azgınsa sat, kurtul, anlamında bir söz." (ATDS)

### II.5.2.4. Gelin Anlamında Kullanılan Sözler

Bir kadının evlendiği erkeğin ailesi içerisindeki konumunu anlatmak, eşi olan erkeğin anne babasına ve ailenin diğer fertlerine göre olan akrabalığını adlandırmak için kullanılan kelimeler şu şekilde tespit edilmiştir:

**elkızı** "gelin"

***elkızı*** *"gelin"* (TÜS 789)

**gelin (~ keliŋ ~ kelin ~ kilin)** "bir aileye evlenme yoluyla gelmiş kadın, erkek evlat veya akraba eşi, gelin"

*ögüm katun ulayu öglerim ekelerim* ***keliŋünüm*** *kunnçuylarım* "Annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim." (KT K9)

***kelin*** "gelin"(EUTS 70)

***kilinim*** *turmış tigin başlap* "Gelinim Turmuş Tigin başta olmak üzere..." (ETŞ 22. metin/55)

*ey 'azîz* ***kelinim*** *köp kayurmagıl* "Ey aziz gelinim, çok kaygılanma." (KE 183r/6)

*özi kaldı üç ogul hem üç* ***kelinler***... "Sadece kendi, üç oğlu ve üç gelini kaldı..." (KE 22v/15)

***kelin*** "gelin" (CC 60b/4)

***kelin*** "gelin" (ETZ 24b)

***kelin*** (KMTT 33b/11)

***kelin*** "gelin" (KİLA 44)

***kelin*** "gelin" (KTS 137)

*ag yüzlü ala gözlü* ***gelinler*** *gėderise benüm gėder* "Ak yüzlü, ela gözlü gelinler giderse benimki gider..." (DKOD 18a 13) (DKOV 66b 9)

*Hünkâr* ***gelininüŋ*** *cihâzını gördi eydür: "Benüm töremde bu degüldür, hem azdur." didi.* "Hünkâr gelinin çeyizini gördü ve 'Benim töremde bu böyle değildir, aynı zamanda azdır.', dedi." (TA Bâb 120/ 119/ 174a)

*bir gün Karahan* ***gelinlerine*** *toy etti. (Ta. Sel. XV. 2-6)* "Bir gün Karahan gelinleri için toy düzenledi." (TSV 3836)

*hem ammim oğlanlarındandır, hem benim dünürümdür, kız ayâlim anın* ***gelinidir****. (Fütuh. XIV. 301)* "Hem amcaoğullarımdandır, hem benim dünürümdür, kız çocuğum onun gelinidir." (TSII 1324)

***gelin*** *hürülerden hürü / Kızsa meleklerden biri. (Kara. XVII. 262)* "Gelin hurilerden bir huri; kız ise melek gibi biridir." (TSIII 1932)

***gelin:*** *Arus, evlat zevcesi.* "gelin, [erkek] evladın eşi" (LO 154)

***gelin****: Oğul zevcesi: Falanın* ***gelini****; falan kadın* ***geliniyle*** *iyi geçiniyor,* ***gelininden*** *memnundur; üç* ***gelini*** *vardır."* (KT 370)

***gelin*** *"aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın"* (TÜS 921)

Gelinin aile içindeki yeri ve aile bireylerinin geline davranışları ile ilgili atasözleri ise şu şekildedir:

**bizim gelin bizden kaçar, tutar ellere başını açar** "Bize yabancı duran yakınımız, dostumuz, akrabamız başkalarına rahatça, içtenlikle yardım eder, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 367)

**gelin eşikte, oğlan beşikte** "Bir eve gelin gelir gelmez bebek hazırlıklarına başlamak gerekir, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 921)

**gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz** "Her eve gelin girmeyebilir ama ölüm kesinlikle girer, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 921)

**kızım sana söylüyorum (veya dedim) gelinim sen anla (veya işit)** "1. Doğrudan doğruya kendisine söylenemeyen düşünce ve uyarıların, o kimsenin çok yakınına söylendiğinde kullanılan bir söz. 2. Herhangi birine dolaylı olarak

söylenecek uyarı söz konusu olduğunda kullanılan bir söz. *"Yemekten sonra sürgün herifin aklını yoklamak için,* ***kızım sana dedim, gelinim sen işit****, demeye getirip sordu." - K. Tahir.* (TÜS 1435)

**üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun** "Öz evladı bir gün öksüz kalırsa başkalarının ona kötü davranmasını istemeyen, üvey evladına kötü davranmamalıdır; kızına ileride gelin olarak gideceği yerde kötü davranılmasını istemeyen, kendi gelinine kötü davranmamalıdır, anlamında kullanılan bir söz." (ATDS)

### II.5.2.5. Görümce Anlamında Kullanılan Sözler

Evli bir kadına göre eşinin kız kardeşi anlamına gelen akrabalık adıyla ilgili sözler şunlardır:

**görümce** "kadına göre kocasının kız kardeşi"

***görümce*** *"zevc hemşiresi, sonradan görülmüş, hemşire, hanne.* (LO 164)

***görümce*** *"zevceye nispetle kocanın hemşiresi: Gelin* ***görümceleriyle*** *iyi geçiniyor.* (KT 391)

***görümce*** *"kadına göre kocasının kız kardeşi" "****Görümcesi*** *onu paylıyor, o ise Kutlu'nun yüzüne bakıyordu, duymamacasına." - N. Araz.* (TÜS 971)

**görümcelik** "görümce olma durumu" (TÜS 971)

**görümcelik yap- (veya et-)** "görümce, geline kötü davranmak" (TÜS 971)

### II.5.2.6. Kaynana Anlamında Kullanılan Sözler

İster kadın ister erkek olsun eşlerden her birinin annesi diğerine göre kaynana olmaktadır. Evlenme yoluyla oluşan bu akrabalık aynı zamanda kadın için dolaylı bir annelik görevidir. Kadın çocuğunun evlenmesi sonucu onun eşinin de bir anlamda annesi olmaktadır. Geleneklerimizde kaynanalık, kayınvalidelik önemli ve değer verilen bir akrabalık türüdür. Özellikle erkek egemen aile yapılarında erkeğin annesinin daha etkin bir rolünün olduğu görülmektedir. Evlenme yoluyla edinilen annelik statüsünü karşılamakta kullanılan sözler şunlardır:

**eşi** "kaynana, kayınvalide" (CC 49a/22)

**hanımanne** "kaynana" (TÜS 1042)

**hanımnine** "kayınvalide" (KT 921)

**kadınnine** "kayınvalide"

***kadınnine*** *"kayınvalide"* (KT 921)

**kayınvalide** "eşlerden her birinin annesinin diğer eşe göre durumu, kaynana, kayınvalide"

***kayınvalide*** *"zevc veya zevcenin validesi"* "koca veya karının annesi" (KT 610)

***kayın valide*** *"kayınvalide, erkek için karısının annesi"* (LO 222)

***kayınvalide*** *"kaynana"* (TÜS 1364)

**kayınvalidelik** "kayınvalide olma durumu" (TÜS 1364)

**kaynana (~ kayın ana)** "eşlerden her birinin annesinin diğer eşe göre durumu, kaynana, kayınvalide"

***kayın ana*** "kaynana" (ETZ 12b)

***kayın ana*** "kaynana" (KMTT 33b/13)

***kayın ana ~kaynana*** "kaynana" (KTS 133)

*kademi kutsuz gelin deyince udsuz gelin dėsünler. Kayın atama* ***kayın anama*** *eydeyim, dėdi.* "Adımı kutsuz gelin deyince hayâsız gelin desinler. Kayınbabama, kaynanama diyeyim, dedi." (DKOD 133a 2-3)

*kayın ata,* ***kayın ana****, muştulık maŋa ne vėrürsiz? dėdi.* "Kayın baba, kaynana müjde olarak bana ne verirsiniz?" (DKOD 60b 10-11-12)

***kayınanasını*** *katına okuyup ol küpcüğezi gösterdi. (Bektaşi. XV. 125)* "Kaynanasını yanına çağırıp o küçük küpü gösterdi." (TSV 2948)

*ve* ***kayınanam*** *ve hatunum dahı karındaşumuŋ anasıyıla bilişmek isterler.* "Kaynanam ve eşim de kardeşimin annesiyle tanışmak istiyorlar." (TA Bâb 12/ 14)

***kaynana ~ kayın ana*** *"zevcinden beherine nispetle diğerinin validesi, kayın valide"* "eşlerin her birine nispetle diğerinin annesi, kayın valide" (KT 57)

***kaynana*** *"zevc veya zevcenin validesi"* "koca veya karının annesi" (KT 610)

***kaynana*** *"kayınvalide, erkek için karısının annesi"* (LO 17)

***kaynana*** *"kocaya veya kadına göre birbirlerinin annesi,* ***kayınvalide****, hanımanne", "****Kaynanasına****, her zamanki gibi akşam yemeğine gidiyordu." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1368)

**kaynanalık** "1.kaynana olma durumu. 2. kaynanaya yakışır davranış" (TÜS 1368)

**küye** "kaynana"

***küye*** "kaynana" (ETZ 12b)

Kaynanalık ile ilgili atasözü ve deyimlerde gelin kaynana ilişkileri ve kaynananın aile içindeki yeri ve davranışları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Konuyla ilgili deyimler şu şekildedir:

**kaynana ağzı** "ileri geri veya yersiz konuşma, gereksiz dedikodu yapma"

*"Yengeme bu* ***kaynana ağzı*** *yakışmıyor." - P. Safa.* (TÜS 1368)

**kaynanalık et-** "1. kaynana, gelinine veya damadına kötü davranmak, 2. birinin yaşayışına veya davranışına gereğinden çok karışmak."

*"Sessizliğine, yumuşak başlı görünüşüne karşın, onun biraz* ***kaynanalık edeceğini*** *ben de tahmin ediyordum." - E. Bener.* (TÜS 1368)

**kaynanalık tasla-** "kaynana gibi davranmak"

*"Hani kayınvalidem olsa, canım yanmayacak ama bana sürekli* ***kaynanalık taslayan*** *hanım, kocamın anası bile değil." - A. Kulin.* (TÜS 1368)

Kaynana gelin ilişkisi ile ilgili tespit edilen atasözleri ise şunlardır:

**kaynana öcü, oğlu cici** "Gelinler kocalarını severler de kaynanalarını sevmezler, anlamında kullanılan bir söz." (ATDS)

**kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar** "Kaynana ne kadar yumuşak huylu, ne kadar iyi davranışlı olursa olsun, her hâli gelini rahatsız eder, anlamında kullanılan bir söz."(TÜS 1368)

**oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası** "Eve gelin geldikten sonra oğlanın anası kapı dışarı edilecek kadar fazla görülür ama kızın anası başköşeye oturtulur, anlamında kullanılan bir söz." (ATDS)

### II.5.2.7. Kuma Anlamında Kullanılan Sözler

Birden çok kadınla evlenen erkeklerin eşleri arasındaki akrabalık da evlenmeye bağlı oluşan akrabalık ilişkilerindendir. Türkler arasında çok eşlilik yaygın olmasa da gerek geçmişte gerekse günümüzde görülebilen bir evlenme biçimidir. Yalnız bu evlenme biçimi ve doğurduğu akrabalık ilişkisi yasalar tarafından tanınan bir ilişki değildir çünkü mevcut yasalarımızda tek eşlilik esastır. İlk evlenilen kadının ve aileye sonradan dâhil olan kadının adlandırılmasında kimi zaman farklı kelimeler kullanılmış olsa da bu iki veya daha fazla eşin birbirine karşı olan akrabalık ilişkisi daha çok ***kuma***, ***küni*** (***günü***), ***ortak*** kelimeleriyle karşılanmıştır. Tespit edilen sözler şunlardır:

**altcı (~ altçı ~ altcu)** "birden çok karısı olan kimsenin ilk karısı"

*benanec (Fa.) "**altcı** ve kuma ve iki avratlı" (Şamil XVI. 80)* (TSI 113)

*vesni (Fa.) "kuma ve **altcı**" (Şamil. XVI. 258)* (TSI 113)

*vesni (Fa.) "İki avrat ki bir kimsene nikâhı altında ola, Türkide evvelkisine **altcı** derler, sonuncuya kuma derler." (Deş. XVI. 383-2)* "vesni: Bir kimsenin nikâhlı olduğu iki kadın. Türkçede ilkine *altcı* derler."(TSI 113)

*aderretü'l-mer'etü (Ar) derler, hatunun zevci bir hatun dahi tezevvüç etse ve Türkide evvelki hatuna **altcı** sonraki hatuna kuma tâbir olunur. (Aks. XVII-XVIII. 126)* "Kadının kocası bir başka kadınla da evlenirse *'aderretü'l-mer'etü* derler. Türkçede ilk kadına *altcı* sonraki kadına ise *kuma* denilir." (TSI 113)

*benağ (Fa.) "Bir zevç taht-ı nikâhında olan ezvac-ı müteaddidenin her birine denir. Türkide ortak ve kuma tâbir olunur. Asıl Türkler evvelkisine **altcı**, ikinci ve üçüncüsüne kuma derler."* "benağ: Bir kocanın nikâhında olan eşlerinin her birine denir. Türkçede *ortak* ve *kuma* tabir edilir. Aslında Türkler ilkine *altcı*, ikinci ve üçüncüsüne *kuma* derler. "(TSI 113)

*iki avrat ki bir kimesne nikâhı altında ola, Türkide evvelkisine **altçı** derler, sonuncuya kuma derler… (Deş. XVI. 383-2)* "İki kadın ki bir erkeğin nikâhı altında ola, Türkçede ilkine *altçı*, sonuncuya kuma derler." (TSIV 2730)

*Dünya ile ahiret birinin zıddı. Bu ikinin misli **altcu** ile kuma gibidir. Vaktî ki birin hoşnut kılasın elbette birin kakıdırsın. (Müneb. XV. 244-2)* "Dünya ile

Ahiret birbirinin zıddıdır. Bu ikisinin misali kuma ve ilk karıya benzer. Öyle ki birini hoş tutsan diğerini gücendirirsin." (TSI 112)

**eş** "kuma, ortak" (TÜS 821)

**kuma** "1. aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak 2. cariye"

***kuma** tutundı* "Kuma edindi." (ME 191/6)

***kumanı** oglanlar anası kıldı* "Kumayı çocuk sahibi etti." (ME 95/2)

*bir ėrke tört ẖatun almak revâ bolur, takı köŋli nėçe tilese **kuma** almak revâ bolur* "Bir erkeğin dört kadınla evlenmesi ve gönlünün istediği kadar da cariye alması uygundur." (NF 192/12)

*Süleymân peygâmbarnıŋ üç yüz nikâhlı ẖatunı bar erdi takı yeti yüz **kuması** bar erdi* "Süleyman peygamberin üç yüz nikâhlı karısı ve yedi yüz cariyesi vardı." (NF 209/16)

***kuma** "kadınların ortağı"* (KİLA 81)

***kuma** "kuma"* (EDM 14a/4)

***kuma** "kuma, kadının ortağı"* (KTS 152)

*bir kişinin ki katında bir yüzü nurluca avrat ola, er anı sever ola, üzerinde birkaç **kuması** da ola... (Leys. Mu. XIV-XV. 57-2)* "Bir kimsenin yanında yüzü nurlu bir eşi ola, erkek onu sever ola ve üzerinde de birkaç kuması da ola..." (TSIV 2730)

*benânec (Fa.): **kuma** ya'ni iki avrat ki bir erin ola, ana benânec derler. (Ni'meti. XVI. 174)* "benânec: kuma yani bir erkeğin iki eşi, ona *benânec* derler." (TSIV 2730)

*vesni (Fa.): **kuma** ve altcı.(Şamil. XVI. 258); vesni (Fa.): **kuma** ve altçı. (Caf. XVI. 173-2)* "vesni: *kuma* ve *altcı* (ilk eş)" (TSIV 2730)

*vesni (Fa.): İki avrat ki bir kimesne nikâhı altında ola, Türkide evvelkisine altçı derler, sonuncuya **kuma** derler... (Deş. XVI. 383-2)* "vesni: Bir kimsenin nikâhlı olduğu iki kadın. Türkçede ilkine *altcı* (ilk eş), sonuncusuna *kuma* derler."( (TSIV 2730)

*benânec (Fa.): Bir zevcin taht-ı nikâhında olan iki hatun ki* ***kuma*** *ta'bir olunur. (Aks. XVII-XVIII. 136)* "benânec: Bir erkeğin nikâhı altında olan iki kadın ki *kuma* tabir edilir." (TSIV 2731)

*adarretü'l-mer'etü (Ar.): Derler hatunun zevci bir hatun dahi tezevvüç etse... Ve Türkide evvelki hatuna altçı ve sonraki hatuna* ***kuma*** *ta'bir olunur. (Aks. XVII-XVIII.)* "adarretü'l-mer'etü: Kadının kocası bir kadınla daha evlenirse Türkçede ilk eşine *altçı* (ilk eş), sonrakine de *kuma* denir." (TSIV 2731)

***kuma*** *"aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak "Orada kimseyi kıskanmamışken bu sonuncu* ***kumasını*** *büyük mesele yaptı." - R. Erduran.* (TÜS 1523)

**kumalı** "kuması olan" (TÜS 1523)

**kuma ol-** "evli bir erkekle yasal olmayan bir biçimde birlikte yaşamak, üzerine varmak" (TÜS 1523)

**kumasız** "kuması olmayan" (TÜS 1524)

**küni** "1. kuma"

***küniniŋ*** *küline tegü yagı* "Kumanın külüne kadar düşman." (DLT III/237)

*bu ėkki* ***küniniŋ*** *birini ẖoşnûd kılsa* "Bu iki kumanın birini memnun etse..." (NF 397/12)

*dünyâ takı âẖirat ėkegüsi ėkki* ***küni*** *'avret meŋizlig turur* "Dünya ve ahiret ikisi iki kuma kadın gibidir." (NF 397/11)

"2. cariye"

***küni*** *"cariye, metres, sevgili, oynaş"* (CC 49a/19)

***küni*** *"bir erkekle nikâhsız yaşayan kadın, metres"* (KTS 168)

**nöker** "kuma"

*vesni (Fa.) "Bir zevc taht-ı nikâhında olan ezvac-ı müteaddideden her birine, âharına nisbetle ıtlak olunur; Türkide ortak ve kuma ve bazı diyarda* ***nöker*** *derler." (Bürh. XVIII-XIX. 613)* "vesni: Bir kocanın nikâhında olan eşlerinin her birine denir, diğerine nisbetle denir. Türkçede *ortak* ve *kuma*, bazı yerlerde ise *nöker* derler." (TSIV 2902)

**ortak** "kuma"

*enbâğ (Fa.) "Bir zevç taht-ı nikâhında olan ezvac-i müteaddidenin herbirine diğerine nisbetle enbağ denir. Arabide darre ve Türkide* ***ortak*** *ve kuma dahi derler." (Bürh. XVIII-XIX. 77)* Bir kocanın nikâhında olan eşlerinin her birine diğerine nispetle *enbağ* denir. denir. Arapçada *darre*, Türkçede ise *ortak* ve *kuma* derler. (TSIV 2731)

*âmusnî (Fa.) "Bir zevç taht-ı nikâhında olan ezvac-ı müteaddideden her birine, âharine nispetle, âmusni denir. Türkide kuma ve* ***ortak*** *ve bazı diyarda evvelkisine altcı, ikincisine kuma tabir ederler." (Bürh. XVIII- XIX. 43)* "âmusnî: Bir kocanın nikâhında olan eşlerinin her birine diğerine nispetle âmusnî denir. Türkçede *kuma* ve *ortak,* bazı yerlerde ise ilki *altcı*, ikincisi *kuma* tabir edilir. (TSI 113)

***ortak*** *"Bir kocanın müteaddit zevcelerinden her birine diğerine nispetle* ***ortak*** *denilir."* "Bir kocanın birden çok eşlerinden her birine diğerine nispetle ortak denilir." (KT 937)

***ortak*** *"kuma" "Kendi üstüne bir* ***ortağın*** *getirilmesi Emeti'nin pek ziyade gücüne gitmişti." - E. E. Talu.* (TÜS 1815)

**yakaz (~ yıkız)** "kuma"

***yakaz*** *"kuma"* (KTS 307)

***yıkız*** *"kuma"* (KMTT 33b/13)

Şu atasözünde evdeki sorumluluklar bakımından kumalar arasında bir çekişme olduğu ifade edilmektedir.

**iki karılı evde toz diz boyu olur** "Bir işi iki kişi yürütemez, anlamında kullanılan bir söz." (ATDS)

### II.5.2.8. Üvey Anne Anlamında Kullanılan Sözler

Annenin vefat etmesi, anne ve babanın ayrılması durumunda babanın başka bir kadınla evlenmesi sonucu veya çok eşli evliliklerde babanın eşi olan kadınla çocuklar arasındaki kan bağına dayalı olmayan veya yarım kan bağı bulunulan akrabalık ilişkisidir. Bu anlamdaki sözler evlat edinilen çocuklara annelik yapan kadınlar için de kullanılmıştır. Biyolojik anne dışındaki anneyi işaret etmektedir ancak bu annelik sadece babayla evli

olan kadın için kullanılmaktadır. Bu durumda aileyi oluşturan fertler için standart bir rol biçilmiş, çocuklarla biyolojik bağ aranmaksızın aileyi oluşturan erkek baba, kadın ise anne olarak konumlandırılmıştır. *Analık* kelimesinde "anne yerini tutan kadın" anlamının daha belirgin olduğu görülmektedir. *Cicianne* sözcüğünün ise Çetin, *eçe* "abla; anne" sözünün belirtisiz isim tamlaması yapısında tekrarlanması sonucu **eçe eçesi (< *eçe eçe+si) > *eçe eçe > *çeçe > çiçe > cici* biçiminde oluştuğunu ifade etmektedir (Çetin 2012: 66). *Üvey anne, üvey valide* sözlerinde de anne sözünün öz olmayan anlamındaki *üvey* sözcüğüyle nitelendiği görülmektedir.

Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**ahret anası** "üvey anne, analık"

*analık "ana yerini tutan kadın,* ***ahret anası****"* (KT 57)

**analık** "üvey anne, analık"

*ebnası ile akd-i uhuvvet eder midi / şeytanın olmasa zen-i dünya* ***analığı*** *(Sabit. XVII- XVIII. 177)* "Dünya kadını şeytanın analığı olmasaydı oğulları ile kardeşlik akdi eder miydi?" (TSI 123)

***analık*** *"ana yerini tutan kadın, ahret anası."* (KT 57)

***analık*** *"üvey ana", "Benim* ***analığımın*** *yetiştiği konak da çok çok büyükmüş." - R. H. Karay* (TÜS 121)

**cicianne** "üvey anne, analık"

***cicianne*** *"üvey anne"* (TÜS 463)

**kayınvalide** "üvey anne, analık"

***kayınvalide*** *"üvey valide"* (LO 869)

**râbbe** "üvey anne, analık"

***râbbe*** *"üvey ana"* (KT 981)

**üvey anne (~ üvey ana)** "üvey anne

***üvey ana*** *"râbbe"* (LO 403)

*üvey "öyeği, öz zıddı,* ***üvey ana****: râbbe."* (LO 403)

***üvey ana*** *"öz valide olmayan peder zevcesi."* "babanın öz anne olmayan karısı" (KT 1275)

***üvey ana*** *"râbbe, valide olmayan peder zevcesi"* "babanın [öz] anne olmayan karısı" (KT 57)

***üvey ana*** *"üvey anne", "**Üvey anası** ona bir kurtarıcı gibi geldi." - T. Buğra.* (TÜS 2457)

***üvey anne*** *"öz olmayan anne, analık, üvey ana, cicianne", "Çocukluğumun en derin, en sürekli, en ihtiraslı sevgisini bana telkin eden bu **üvey annemdi**." - Y. K. Karaosmanoğlu* (TÜS 2457)

**üvey valide** "üvey anne, analık"

***üvey valide*** *"üvey ana, peder zevcesi."* (KT 1281)

Üvey annelikle ilgili olumsuz algı şu atasözünde de ifade bulmaktadır:

**analık fenalık (kara yamalık)** "Üvey ana fenalık simgesidir, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 121)

### II.5.2.9. Üvey Kız Anlamında Kullanılan Sözler

Üvey olma durumunun evlilik bağı ile ilişkisi kısmen vardır. Ancak bu da sonradan yüklenen bir roldür. Anne veya baba tarafından yarım akrabalığı yahut hiçbir kan bağı olmayan evlatlık ve kardeşlik ilişkilerini karşılayan bir akrabalık biçimidir.

Üvey evlat, evlenme yoluyla eşlerden birinin çocuğunun diğer eşe göre durumunu anlattığı gibi; herhangi bir nedenle bir ailenin başka bir ailenin çocuğunu kendi evladı gibi büyütüp beslediği kişiyi de karşılamaktadır. Burada bir aileye üvey evlat olarak alınmış kızlar veya evlenme sonucu bir eşin önceki evliliğinden olan kız çocuğunun sonraki eşe göre akrabalığını anlatmakta kullanılan sözler ele alındı. Tespit edilen sözler şunlardır:

**baldır kız** "üvey kız"

***baldır kız*** "üvey kız" (DLT I/456)

**beslengi** "evlatlık kız"

*büsr (Ar.) "Sultanımızın ögey kızı ve **beslengisidir**." (Bab. XVI. 1, 20)* "Sultanımızın üvey kızı ve evlatlığıdır." (TSI 526)

*merbub (Ar.) "beslenmiş,* ***beslengi*** *ve memlûk mânasına" (Bab. XVI. 1, 109)* "merbub: Beslenmiş, evlatlık kız ve köle anlamındadır."(TSI 526)

*rebeb (Ar.) "****beslengi****"* "evlatlık kız" *(Bab. XVI. 1, 87)* (TSI 526)

***beslengi*** *"hizmetçi, evlatlık, besleme" "Sarı Sımayıl Yusuf Ağa'nın* ***beslengisine*** *öteden beri göz komuş." - N. Nâzım.* (TÜS 315)

**kızgak** "evlatlık kız"

*teŋri elimke* ***kızgakım*** *oglım öz oglım altı biŋ yontım* "Semavî elimde evlatlık kızım, üvey oğlum, altı bin atım." (ETY 450/2)

**kızlan-** "kız çocuğunu evlat edinmek"

*ol anı* ***kızlandı*** "O, onu kız edindi." (DLT II/251)

**rabîbe** "üvey kız"

***rabîbe*** *"üvey kız"* (LO 787)

**rebîbe** "üvey kız" (KT 988)

**üvey kız (~ ögey kız)** "üvey kız"

***ögey kız*** "üvey kız" (DLT I/123)

*yorar-iken yûsufa uşbu sözi/ èşitdi ol yâkubuŋ* ***ögey kızı.*** "Yusuf'a işte bu sözleri söylerken onun sözlerini Yakub'un üvey kızı işitti." (YZ 3/29)

*Ya'kub'un* ***ögey kızı*** *Dünye Hatun* (Yuz. Şeyd. XIII. 5) "Yakup'un üvey kızı Dünye Hatun..." (TSV 3559)

*büsr (Ar.): Sultanımızın* ***ögey kızı*** *ve beslengisidir. (Bab. XVI. 1, 20)* "Sultanımızın üvey kızı ve evlatlığıdır." (TSI 526)

***üvey kız*** *"zevceynden behrine göre diğerinin başka zevç ve zevceden dünyaya gelmiş evlâdı."* "eşlerin birbiriyle durumuna göre diğerinin başka koca veya karıdan dünyaya gelmiş çocuğu" (KT 1275);

***üvey kız*** *"karı kocanın her birine göre öbürünün ayrı bir eşinden dünyaya gelmiş olan kız çocuk.* (TÜS 2458)

**yatlık** "üvey kız"

*kıza dėrler: egerçi bar ėdim Bânû'ga* ***yatlık*** */ öler demde uyatlıg mėn uyatlık*
"Mihin Banu'nun üvey kızı olduysam da ölürken utandım da utandım." (NS 182a/2582, s. 797)

### II.5.2.10. Yenge Anlamında Kullanılan Sözler

Evlenme yoluyla bir aileye sonradan katılan kadınların ailenin anne ve baba dışında kalan bireylerine göre akrabalığını anlatan ve bu kadın akrabaları adlandırmakta kullanılan sözlerdir ve şu şekilde tespit edilmişlerdir:

**bula (~ bola)** "yenge"

***bola*** *"amca karısı, yenge"* (KT 141)

***bula*** *"yenge, amca veya dayı karısı"* (TÜS 407)

**gelin abla** "yenge" (TÜS 921)

**yenge (~ yeŋge ~ yange ~ yinge)** "erkek akrabanın eşi"

***yeŋgem*** *kutlug tigin kız teŋrim* "Yengem Kutlug Tigin Kız Tengrim" (ETŞ 22. metin/47)

***yeŋge*** *"yenge, büyük kardeşin karısı"* (DLT III/380)

***yenge*** "yenge" (KMTT 33b/12)

***yenge ~ yinge*** "yenge" (KTS 318, 324)

*agca yüzlü* ***yengemi*** *tul eylemişsin.* "Ak yüzlü yengemi dul bırakmışsın." (DKOD 118a 6)

***yengeme*** *öğütledim kabul etmedi, kendüyi rüsvay kıldı. (Ferec. XV. 421)* "Yengemi öğütledim ama kabul etmedi ve kendini rezil etti." (TSV 3073)

***yenge*** *"aslı* ***yange****: Yandan giden, yan yana yürüyen.]: Birader ve amca ve dayı zevcesi: O benim* ***yengemdir****."* (KT 1326)

***yenge*** *"birader, amca, dayı ve büyük hısımlar zevcesi"* (LO 422)

***yenge*** *"bir kimsenin kardeşinin, dayısının veya amcasının karısı"* (TÜS 2571)

**yengelik** "1. yenge olma durumu, 2. yengeye yakışan davranış" (TÜS 2572)

### II.5.3. Süt Akrabalığıyla İlgili Sözler

Süt akrabalığı sonradan kazanılan (uydurma) bir akrabalık türüdür. Sonradan kazanılan akrabalıklar kültürel, dinî gerekçelerle yüklenen akrabalık ve sevgi ilişkilerini (sütanne, kankardeşi, kirve vb.) karşılarlar.

Aynı kadın tarafından emzirilen çocuklar arasında süt akrabalığı oluşmaktadır. Ayrıca annesi olmadığı hâlde bir çocuğu emziren kadın ile ondan süt emen çocuk arasında da süt akrabalığı oluşmaktadır. İslam dinine göre aralarında süt akrabalığı olan kişilerin birbiriyle evlenmesi yasaklanmıştır. Bu sebeple Türkçenin geleneksel tıp metinlerinde kız çocuk doğurmuş kadınların kız çocuğu, erkek çocuk doğurmuş olanların da erkek çocuğu emzirmesi önerilmektedir (TSV 3153). Süt annelikle ilgili sözler *Anne Dışında Çocuk Beslenmesi ve Bakımıyla İlgilenen Kadınlarla İlgili* bölümde ele alınmşıtır. Burda yalnızca aynı kadından süt emen çocukların durumu ile, süt annenin kocası ve süt evladı arasındaki ilişkiyi adlandıran sözlere yer verilmiştir.

Tespit edilen sözler şunlardır:

**emikdaş (~ emikdeş ~ emükdaş)** "süt kardeşi"

*men seniŋ* ***emikdaşıŋ*** "Ben senin süt kardeşinim" (KE 227v/9)

***emikdeş*** *"emmekte arkadaş anlamınadır."* (DLT I/407)

*lebân (Fa.) "****emikdeş****" (Ni'meti. XVI. 562)* "lebân: sütkardeşi" (TSIII 1464)

*oğlum Damra ki Hazreti Resûl'ün* ***emükdaşı*** *idi... (Şevahid. XVI. 47)* "Oğlum Damra Hz. Resul'ün sütkardeşiydi." (TSIII 1464)

*hem-şîr (Fa.) "****emikdeş****" (Şamil. XVI. 543)* "hem-şîr: sütkardeşi" (TSIII 1464)

**emikdaş karındaş** "süt kardeşi"

*üşde Ebumüslim Meymune Bânu ile* ***emikdaş karındaş*** *oldular. (Müslim. XV. 1, 23)* "Ebumüslim, Meymune Banu ile sütkardeşi oldular." (TSIII 1464)

**emildeş** "sütkardeşi"

***emildeş*** "sütkardeşi" (ETZ 86b)

***emildeş*** "sütkardeşi"(KTS 73)

**kökülteş** "sütkardeşi"

*ki ey cânım tapıp cânıŋga peyvend/* ***kökülteş*** *vü ini şâgird ü ferzend* "Ey canım, sanki senin canına uygun olarak sütkardeşi, erkek kardeş, çırak ve oğul buldun." (NS 169a/2420, s. 744)

**kökürdeş** "sütkardeşi"

***kökürdeş*** *"sütkardeş"* (KMTT 34a/3)

**küke** "sütkardeşi"

*kûke (Fa.): Baykuşa derler ve Türkide süt karındaşa ve küçük etmek kursuna* ***küke*** *derler." (Bürh. XVIII-XIX. 508)* "kûke: Baykuşa denir. Türkçede sütkardeşine ve küçük ekmek çöreğine de *küke* derler." (TSIV 2767)

**sütbaba** "sütannenin kocası"

***sütbaba*** *"sütananın kocası."* (KT 1107)

***sütbaba*** *"sütannenin kocası", "Duvarlar, hattat* ***sütbabamın*** *yadigâr bıraktığı levhalarla süslenmişti." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 2191)

**süt kardeşi (~ süt karındaş)** "aynı kadından süt emmiş, kardeş olmayan çocukların her biri"

*kûke (Fa.): Baykuşa derler ve Türkide* ***süt karındaşa*** *ve küçük etmek kursuna küke derler." (Bürh. XVIII-XIX. 508)* "kûke: Baykuşa denir. Türkçede sütkardeşine ve küçük ekmek çöreğine de *küke* derler." (TSIV 2767)

***sütkardeşi*** *"aynı kadından süt emmiş, kardeş olmayan çocukların her biri", "Arkama* ***süt kardeşimi*** *taktılar ve kötü bir şey yapıp yapmadığımı öğrenmek istediler." - N. F. Kısakürek.* (TÜS 2191)

**süt kardeşliği** "süt kardeşi olma durumu" (TÜS 2192)

**sütkız** "bir kadının kendi çocuğu değilken emzirdiği ve kocasıyla birlikte evlat olarak benimsediği kız çocuk"

*"Siz bizim hanımefendinin ölen kocasının erkek kardeşinin* ***sütkızı*** *imişsiniz." - P. Safa.* (TÜS 2191)

**sütoğul** "bir kadının kendi çocuğu değilken emzirdiği ve kocasının da evlat olarak benimsediği erkek çocuk"

***sütoğul*** *"Bir kadından veya bir erkeğin zevcesinden süt emmiş adam: O filan kadının, filan adamın* ***sütoğludur.*** *"* "bir kadından veya bir erkeğin karısından süt emmiş adam" (KT 1107)

***sütoğul*** "bir kadından veya bir erkeğin karısından süt emmiş adam" (LO 356)

***sütoğul*** *Bir kadının kendi çocuğu değilken emzirdiği ve kocasının da evlat olarak benimsediği erkek çocuk.* (TÜS 2191)

**veled-i rıdâ'î** "sütoğul" (KT 995)

### II.5.4. Akrabalığın Kadın Tarafından Olduğunu Anlatan Sözler

Akrabalık ilişkileri kan bağına ve evlenmeye dayalı akrabalık olarak iki temel ilişki üzerine kuruludur. Bu akrabalıkların her ikisinde de anne, kız, eş gibi kadın üzerinden süren, kadınla ilişkilendirilen akrabalıklar vardır. Cinsiyete göre konumlanan akrabalık ilişkileri dışında bir de soyun sürmesi ile ilgili akrabalık kavramları vardır. Aynı kadın tarafından doğurulma ile ilgili veya akrabalığın anne tarafından geldiğini anlatmak için de çeşitli sözler ve söz grupları kullanılmıştır. *Ana sanlı* gibi anne soyadını taşıyan kimseler için kullanılan sözlerde de anne soyuna, anne soyundan akrabalığa atıfta bulunulmaktadır. Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**ana atası** "annenin babası olan dede"

*cedd (Ar.) "ata ve* ***ana atası****, ana dede derler." (Bab. XVI. 2, 454)* (TSI 122)

**ana bir** "anneleri aynı babaları farklı olan kardeşler"

*didi her kankı kim* ***ana bir*** *ola/ ikişer ẖôna otursunlar bile* "Dedi ki her kimin annesi bir ise birlikte aynı sofraya otursunlar." (KY 36a/ 1402-1403)

**ana bir, baba ayrı** "anaları bir, babaları ayrı olan (kardeşler)" (TÜS 118)

**ana dede** "annenin babası olan dede"

*cedd (Ar.) "ata ve ana atası,* ***ana dede*** *derler." (Bab. XVI. 2, 454)* (TSI 122)

**ananıŋ agası** "dayı" (CC 65b/16 b)

**ananuŋ babası** "dede"

*ol* ***anaŋuŋ babasıdur****, seniŋ dedeŋdür.* "O, annenin babasıdır; senin de dedendir." (DKOD 143a 5)

**ana oglı** "kardeş"

*Hârûn Mûsîga karındaşım tėmedi* ***anam oglı*** *tėdi* "Harun Musa'ya kardeşim demedi annemin oğlu dedi." (KE 126v/17)

**anasanlı** "annesinin soyadını alan" (TÜS 122)

**anasınuŋ kardaşları** "dayı"

*yûsufuŋ* ***anasınuŋ kardaşları*** */ kamu oturdı sevindi cânları* "Yusuf'un dayıları oturdular ve sevindiler." (KY 48a/ 1899)

**igdiş** "anneleri bir olan"

*kaŋdaş kuma urur* ***igdiş*** *örü tartar* "Baba bir olanlar birbirini çekemedikleri için çok dövüşürler, ana bir kardeşler aralarında sevgi olduğu için birbirine yardım ederler." (DLT III/382)

**li-üm (~ lî-ümmin)** "bir anneden doğan, yalnız anne tarafından olan"

***li-üm*** *"bir anadan"* (LO 869)

***li-üm*** *Ar. [li= Harf-i cer. üm= valide.] "Valide tarafından, yalnız ana cihetinden: Onun* ***li-üm*** *biraderidir."* (KT 720)

***lî-ümmin*** *"Valide tarafından (kardeş), babası ayrı:* ***Lî-ümmin*** *birâderi, hemşiresidir."* (KT 1271)

**sıhriyyet (~ sıhr)** "kız alıp verme ile oluşan akrabalık, dünürlük, dünürlükte kadın tarafından olan akrabalık"

***sıhr*** *"zevce tarafından hısım."* (LO 813)

***sıhriyyet*** *Ar. "izdivaçtan hâsıl olan karabet, damatlık ve kayınlık gibi kız alıp vermekle kazanılan hısımlık."* (KT 1068)

**karâbet-i sıhriyye** "kız alıp verme ile oluşan akrabalık, dünürlük"

***karâbet-i sıhriyye*** *"Kız alıp vermekle istihsal olunan münasebet ve yakınlık."* (KT 590)

**teyzezade** "teyzenin oğlu" (TÜS 2343)

**tüŋür** "dünür, karının hısımları" *"Bunlar kardeş, baba, ana gibi kimselerdir."* (DLT III/362)

**türkün** "ana baba evi"

*kız **türkünige** keldi* "Kız babası evine geldi." (DLT I/441)

**uragut boḳnı** "evlilikte kadın tarafı"

*eger korksa siz ol ikiniŋ ara ḫilâf bolmaklıkında ıḍıŋlar bir üstüvârnı anıŋ boḳnındın takı bir üstüvâr erni **uragut boḳnındın*** "Eğer karı kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin." (TKT 26/13a1)

**zevi'l-erhâm** "ana tarafından akrabalar"

***zevi'l-erhâm** "ana tarafından hısım"* (LO 788)

***zevi'l-erhâm** "valide tarafından hısımlar"* (LO 604)

Bu konuda tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**bir anadan tog-** "aynı anneden doğmak"

*her birinden iki oglı var idi/ ikisi **bir anadan togar** idi* "Her birinden iki oğlu vardı. İkisi aynı anneden doğmuştu." (KY 2a/ 25-26)

**kız alıp ver-** "aileden kızların karşılıklı evlenmesi sonucu oluşan akrabalık"

***kız alıp vermek** "Musâherette bulunmak."* (KT 52)

***kız alıp vermek** "Sıhriyyet, musâheret etmek."* (KT 649)

**ulaş-** "akraba olmak, karabet tesis etmek"

*anların ulların kızların alıver, anlarun ile **ulaşalum**. (Anter. XIV. 680)* "Onların ulularının kızlarını alıver ki onlarla akraba olalım"(TSVI 3944)

## II.6. KADIN BEDENİ VE SAĞLIĞIYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Kadın ve sağlık kavramını bir arada ele aldığında ilk olarak kadın sağlığını erkek sağlığından ayrı kılan beden farklılıklarına yani biyolojik farklılıklara değinmek gerekmektedir. Kadın bedeninde erkek bedeninden farklı olarak bulunan organ ve dokularla ilgili sözler tespit edildikten sonra kadın sağlığı ve onun etrafında gelişen söz varlığı ele aldındı.

### II.6.1. Kadın Bedeniyle İlgili Sözler

*Türkçe Sözlük*'te *beden* "canlı varlıkların maddi bölümü, vücut" ve "vücudun, baş, kol ve bacak dışında kalan bölümü, gövde" şeklinde (TÜS 292); *organ* "canlı bir vücudun, belirli bir görev yapan ve sınırları kesin olarak belirlenmiş bölümü, uzuv" olarak (TÜS 1810) ve insan bedeninin yapı ögelerinden birisi olan *doku* sözcüğü ise "bir vücudun veya bir organın yapı ögelerinden birini oluşturan hücreler bütünü, nesiç" şeklinde tanımlanmaktadır (TÜS 694).

İnsanların kendini tanıma ve ifade etme ihtiyacı ile ortaya çıktığı düşünülen organ adları temel söz varlığı içinde önemli bir yer tutar (Coşar 2008: 1050). Türkçe söz varlığı bakımından, oldukça eski olan organ adlarının, Eski Türkçe metinlerden günümüze çok değişmeden geldiğini belirten Aksan'a göre Türkçe farklı dil ve kültürlerle etkileşimde bulunduğu ve yabancı kelime etkisini yaşadığı uzun süreçlerde dahi bu özelliği korumuştur (Aksan 1990: 30).

İnsan bedenini oluşturan organlar kadın ve erkek cinsi için büyük oranda ortaklık gösterse de cinsiyete özgü farklılıklar da göstermektedir. Bu farklılık genel olarak bedenin üreme işleviyle ilgili organlarında görülmektedir ki bunlar aynı zamanda biyolojik cinsiyeti belirleyen organlardır. Bu bölümde varlığı veya işlevi bakımından kadın bedenine özgü organları adlandıran sözler tespit edilmiştir. *Karın, göğüs* gibi kadın bedeninde cinsiyete özgü işlevleri olan vücut bölgelerini adlandıran sözcükler de burada ele alınmıştır. Yine kadın bedeninin büyüme veya gebelik dönemlerindeki gelişimi esnasında yaşanan biyolojik değişiklikler, organların vücuttaki işlevleriyle ilgili

eylemler de değerlendirilmiştir. Kadın bedeniyle ilgili organların bir kısmı özellikle gebelik ve doğum sürecinde belirginleşmekte, bu süreç tamamlandıktan sonra ya işlevini kaybetmekte veya boyut ve şekil değiştirmektedir.

Kadının cinsiyete özgü organları genel olarak Türkçe sözlerle karşılansa da yabancı kökenli sözlerin kullanıldığı da görülmektedir. Cinsel kimlikle ilgili olan bu organ adlarını karşılamada yabancı kökenli sözlerin de tercih edilmesinde utanma, gizleme, ayıp sayma gibi nedenlerin etkili olduğu düşünülebilir.

### II.6.1.1. Kadın Cinsiyet Organıyla İlgili Sözler

Kadın bedeni ve erkek bedenini birbirinden ayıran biyolojik farklardan en önemlisi kadın cinsiyet organıdır. Kadın cinsiyet organını adlandırmakta kullanılan sözlerin bir kısmı Türkçe olmakla birlikte bu organı adlandırmak için Arapça, Farsça gibi yabancı kökenli sözler de kullanılmıştır. Biyolojik cinsiyetin bir simgesi olan dişilik organını ve onunla ilişkili bölümleri adlandıran sözler aşağıda sıralanmıştır.

**am (~ em)** "kadın dişilik organı"

> ***em*** *"Kadın dişilik organı. Oğuzlar ve Kıpçaklarda."* (DLT I/38)
>
> ***am*** *"dişilik organı"* (KİLA 4)
>
> ***am*** *"dişilik organı"* (EKK 68b/10)
>
> ***am*** *"dişilik organı"* (ETZ 27b)
>
> ***am*** *"dişilik organı"* (KMTT 22a/9)
>
> ***am*** *"dişilik organı"* (TÜS 110)

**amcuk (~ amçuk)** "dişilik organı"

> ***amcuk*** *"dişilik organı"* (KİLA 4)
>
> ***amçuk*** *"dişilik organı"* (EDM 13b/10)

**a'zâ** "kadın cinsiyet organı"

> *'avrata gel sen gendü* ***a'zâŋı*** *bu murdâr cânavara karşu dut, ola kim ânı görüb bunı koya.* "Kadına 'Gel sen cinsiyet organını bu murdar canavara karşı tut; ola ki onu görüp bunu bırakır.' dedi." (MNT 35b/11)

**bızır** "Kadınlık organının üst yanında cinsel zevk duyumu noktası olan bölüm, dılak, klitoris" (TÜS 330)

**bitrik** "kadınlık organının üst yanında cinsel zevk duyumu noktası olan bölüm, dılak, klitoris"

***bitrik*** *"kadınların avret yerinde bulunan dilcik, dilak"* (DLT I/476)

**dılak (~ tılak ~ dilâk ~ tılık)** "kadınlık organının üst yanında cinsel zevk duyumu noktası olan bölüm, bızır, klitoris"

***tılak ~ dilâk*** *"kadının kadınlık aygıtı" (Çiğilce)* (DLT I/335)

***tılak*** *"clitoris, Anadolu'da çillik"* (KİLA 103)

***tılık*** *"çillik"* (ETZ 7a)

*bilgil iy tâlib 'avretlerüŋ ferçlerinde olan ziyâde cism kim aŋa Türkçe* ***tılak*** *dirler* "Ey öğrenmek isteyen! Bil ki kadınların cinsel organlarında bulunan ve fazla olan cisme Türkçede *tılak* derler." (CH P111a/ 1-2)

*gendümek (Fa.) "****tılak****" (Şamil. XVI. 174)* (TSII 1130)

*çekliz (Fa) "****tılak*** *mânasına"* "çekliz: bızır anlamında" *(Ni'meti. XVI. 232)* (TSII 1130)

*çekliz (Fa.) "****dılak****" (Caf. XVI. 41-2)* (TSII 1130)

*çüçle (Fa.) "Miyâne-i ferc-i zenanda vâki' lahm-i zaittir ki beyinlerinde* ***dılak*** *ve dilcik derler."* "Kadınların cinsel organının arasında bulunan fazla ettir ki aralarında *dılak* ve *dilcik* derler." *(Bürh. XVIII- XIX. 215)* (TSII 1130)

*ẖoruse (Fa.) "avratlar* ***tılagı****"* "ẖoruse: kadınların bızırı" *(Ni'meti. XVI. 279)* (TSII 1130)

*ẖorusek (Fa.) "ferc-i nisvanda olan lahm-i zâide denir ki* ***dılak*** *ve dilcik tâbir olunur."* "ẖorusek: Kadınların cinsel organında bulunan fazla ete denir ki *dılak* ve *dilcik* diye tabir edilir." *(Bürh. XVIII- XIX. 243)* (TSII 1130)

***dılak*** *"inâsın uzv-ı tenâsülü içindeki dilcik, bızır."* "kadınların tenasül organı içindeki dilcik, bızır" (KT 251)

*dilcik "****dılak****, bızır."* (KT 254)

***dılak*** *"bızır"* (TÜS 652)

**dilcik** "kadınlık organının üst yanında cinsel zevk duyumu noktası olan bölüm, bızır, klitoris"

*çüçle (Fa.) "Miyâne-i ferc-i zenanda vâki' lahm-i zaittir ki beyinlerinde dılak ve* ***dilcik*** *derler."* "Kadınların cinsel organının arasında bulunan fazla ettir ki aralarında *dılak* ve *dilcik* derler." *(Bürh. XVIII- XIX. 215)* (TSII 1130)

*ḫorusek (Fa.) "ferc-i nisvanda olan lahm-i zâide denir ki dılak ve* ***dilcik*** *tâbir olunur."* "ḫorusek: Kadınların cinsel organında bulunan fazla ete denir ki *dılak* ve *dilcik* diye tabir edilir." *(Bürh. XVIII- XIX. 243)* (TSII 1130)

*dılak "inâsın uzv-ı tenâsülü içindeki* ***dilcik****, bızır."* "kadınların tenasül organı içindeki dilcik, bızır" (KT 251)

***dilcik*** *"dılak, bızır."* (KT 254)

**dişilik organı** "dişinin çiftleşme organı, am" (TÜS 680)

**döl yolu** "döl yatağının ağzından dışarıya doğru uzanan yol, vajina" (TÜS 712)

**ferç (~ ferc)** "dişilik organı"

*âdam oglı şehvetini harâm* ***fercke*** *tökse.* "İnsanoğlu şehvetini haram bir dişilik organına dökse." (NF 346/15)

*'Arasât ḫalkı anıŋ* ***fercinin*** *sasıgıdın emgengeyler.* "Arasat halkı onun dişilik organının kokusundan eziyet çekecekler." (NF 347/1)

***ferclerini*** *küḍezgen tişiler* "Dişilik organlarını [namuslarını] koruyan dişiler" (TKT 33/4b3)

***fercine*** *koḍsun tėdi* "Dişilik organına koysun dedi." (KE 19r/7)

***ferc*** *"kadının tenasül uzvu"* (KTS 82)

*yâ ḫatun kişi çıkarsa* ***fercinden*** "Ya kadının dişilik organından çıkarsa..." (İMS 93a/7)

*hüze (Fa.) "avratın ud yeri,* ***ferç*** *mânasına"* "hüze: Kadının haya yeri, dişilik organı anlamında" *(Deş. XVI. 359-1)* (TSVI 4011)

*el-ḫayâ (Ar.) "**ferç**, ud yeridir"* "el-ḫayâ: dişilik organı, haya yeridir" *(Kdeb. XVIII. 108-2)* (TSVI 4011)

*eger bâkire olmayıp seyyibe olursa tabîb barmagın 'alîlenüŋ **fercine** soka* "Eğer bakire olmayıp da dul kadın olursa tabip parmağını hastanın dişilik organına soka..." (CH P103a 2-4)

***ferç** "avret yeri"* (LO 614)

*yarık "**ferce**"* "dişinin cinsel organı"(LO 416)

***ferç** "kadının ve dişi hayvanın âlet-i tenâsülü"* "kadının veya dişi hayvanın üreme organı" (KT 339)

**klitoris** "bızır" (TÜS 1453)

**kuzfe-i zühre** "kadının avret yerindeki tümsek"

***kuzfe-i zühre** "avret yerindeki tümsek, ud yeri [haya yeri]"* (LO 699)

**küs** "kadının avret yeri, dişilik organı"

*şülle (Fa.) "avratın ud yeri, **küs** mânasına"* "şülle: kadının hayâ yeri" *(Caf. XVI. 101-2)* (TSVI. 4011)

**sügrüg** "kadının avret yeri, dişilik organı"

***sügrüg** "kadının avret yeri"* (DLT I/478)

**uca** "basen"

*sana, bir uzun boylu, ince belli, semiz **ucalu**, gökçek yüzlü, şirin sözlü, handan lepli, açık gönüllü müsterihü'l üns cariye gerek.* "Sana bir uzun boylu, ince belli, dolgun basenli, güzel yüzlü, şirin sözlü, gülen dudaklı, açık gönüllü ve huzurlu bir cariye gerek." *(Ferec. XV. 223)* (TSVI 3879)

*kesîlâ (Fa.) "Ana derler ki raks ururken **ucasını** oynatır."* "kesîlâ: Raks ederken basenini oyanatana derler." *(Deş. XVI. 20-2)* (TSVI 3880)

*el-aczâ' (Ar.) "**ucası** etli, ya'ni sağrısı büyük hatun"* "el-aczâ': baseni etli yani sağrısı büyük kadın" *(Kdeb. XVIII. 128-2)* (TSVI 3880)

**vajina** "döl yolu" (TÜS 2465)

**yarık** "dişinin cinsel organı" (TÜS 2538)

***yarık*** *"ferce"* "dişinin cinsel organı"(LO 416)

### II.6.1.2. Üreme ve Gebelikle İlgili Beden Uzuvları ve Bölgeleriyle İlgili Sözler

Kadın bedeni üremeyi gerçekleştirme işlevi olan çeşitli organlara sahiptir. Bu organların bir kısmı kadın bedeninde doğal olarak bulunmakta, gebeliğin gerçekleşmesine bağlı olarak boyut değiştirmekte veya işlevsel hâle gelmektedir; bir kısmı da gebelik sürecinde ortaya çıkmakta, bebeğin anne karnında yaşayabilmesi için bazı işlevleri gerçekleştirmekte ve gebeliğin sonlanmasıyla birlikte vücuttan atılmaktadır. Kadın bedeninin karın bölgesi de gebelik sürecinde bebeğin büyüdüğü, taşındığı özel bir alan olduğu için cinsiyete özgü bir anlam karşılamaktadır. Aşağıda kadının karın bölgesinin bebek taşıma işlevini ifade etmekte kullanılan karşılıkları, rahim, yumurtalık, döl eşi, göbek bağı gibi beden uzuvları ve kadının üreme işlevinde önemli bir yeri olan hormonları karşılamakta kullanılan sözcükler bir araya getirildi.

#### II.6.1.2.1. Rahimle İlgili Sözler

Gebeliğin gerçekleşmesine bağlı olmaksızın kadın rahimini ve gebelik süresince bebeğin taşındığı ve yaşadığı bölgeyi ve organı karşılamakta kullanılan sözcükler şunlardır:

**ana karnı** "anne karnı, rahim"

*ata arkasından togulsa ogul / **ana karnı** menzil kaç aylık amul* "Oğul babasının dölünden çıktıktan sonra, anne karnı onun için birkaç aylık bir istirahat menzilidir." (KB 1387)

***ana karnında*** *oglan erkek mü yâ takı tişi mü anı takı hêç kişi bilmez* "Anne karnındaki çocuk erkek midir yoksa dişi midir onu da hiç kimse bilemez." (NF 234/9)

*murâd ol gemiye giden kuldan **ana karnındagı** oglandur* "O gemiye giden kuldan kasıt anne karnındaki çocuktur." (MNT 9b/10)

*bu oglancuk **anası karnında-y-idi**.* "Bu çocuk annesinin karnındaydı." (TE 65b/1-2)

*şol kadar kim **ana karnınuŋ** hararetinden birkaç gün durmagla uyuşmış kana döner.* "Şu kadar süre rahmin sıcaklığında bir süre durarak pıhtılaşmış kana dönüşür." (HS 76 14)

*yumşak tuz saçmak yiğdir, zira **ana karnında** hiçbir vechile hava dokunmamıştır.* "Yumuşak tuz saçmak iyidir çünkü rahimde hiçbir şekilde hava dokunmamıştır." *(Hazain. XV. 5-2)* (TSVI 4473)

*oğlan **anası karnında** kiçi idi amma sonra ulu olur.* "Çocuk anne karnında küçük idi ama sonra büyür." *(Tez. Ba. XV. 196)* (TSIV 2553)

**ana rahmi** "anne rahmi, döl yatağı"

*çün anuŋ gibi menî ata bilinden **ana rahmine** iner.* "Meni babanın belinden onun gibi anne rahmine iner." (HS 76 13)

*kaçan bir oglan togarken ya **ana rahiminde** göze nûr baḫş olurken* "Bir çocuk doğarken veya anne rahminde gözüne nur bahşedilirken..." (HS 51b 16/17)

***ana rahmi** "döl yatağı"* (TÜS 121)

**batn-ı mader** "anne karnı, rahim"

*abiste (Fa.) "Ve rahim ve zihdan manasınadır ki **batn-ı maderde** çocuk zarfı olan tagarcık şeklinde deridir. Türkide oğlan yatağı ve medze dahi derler."* "abiste: Rahim ve döl yatağı anlamındadır. Anne karnında dağarcık şeklinde olan ve çocuğun büyüdüğü deri kaptır. Türkçede *oğlan yatağı* ve *medze* de denir." *(Bürh. XVIII-XIX. 27)* (TSV 2933)

*perkân (Fa.) "Zehdân ve beçedân mânasınadır ki **batn-ı maderde** cenin tekevvün edecek zarftır, mevkı-i nutfedir. Türkide medre ve oğlan yatağı ve hayvanatta yavruluk ve atta kulunluk ta'bir olunur."* "perkân: Döl yatağı anlamındadır ki ceninin anne karnında vücut bulduğu kaptır. Türkçede *medre*, *oğlan yatağı* ve hayvanlarda *yavruluk*, atta *kulunluk* olarak tabir edilir." *(Bürh. XVIII-XIX. 151)* (TSVI 4406)

*tûn (Fa.) "Rahm ve zihdan mânasınadır. **Batn-ı maderde** cenin tekevvün edecek zarftır. Türkide medize ve oğlan yatağı derler."* "tûn: Rahim, döl yatağı anlamındadır. Anne karnında ceninin vücut bulduğu kaptır. Türkçede *medize* ve *oğlan yatağı* derler." *(Bürh. XVIII-XIX. 194)* (TSIV 2801)

**baylık** "rahim"

***baylık*** *"döl yatağı, rahim"* (LO 46)

**döl yatağı** "rahim"

*er-rahm (Ar.) "Nisvanda ve dişi hayvanda olan* ***döl yatağına*** *denir ki veled anda tekevvün eder."* "er-rahm: Kadınlarda ve dişi hayvanda bulunan döl yatağına denir ki çocuk orada vücut bulur." *(Kam. XVIII-XIX. 3, 826)* (TSII 1237)

*pergâm (Fa.) "Arabisi rahimdir,* ***döl yatağı****. Kadında çocuk hâsıl olan zarf."* "pergâm: Arapçası rahimdir. Döl yatağı. Kadında çocuğun hâsıl olduğu kap." *(Kam. Os. XIX. 2, 313)* (TSII 1237)

***döl yatağı*** *"rahim."* (KT 270); (KT 1316)

***döl yatağı*** *"rahim"* (LO 124); (LO 417)

***döl yatağı*** *"memelilerde dölün ana karnındayken içinde bulunduğu organ, ana rahmi, rahim, karın, meşime, uterus."* (TÜS 712)

**erhâm** "rahimler, döl yatakları"

***erhâm*** *"rahimler, karınlar, döl yatakları"* (LO 604)

**hazne** "döl yatağı" (TÜS 1077)

**karın** "anne karnı, rahim, döl yatağı"

***karında*** *törümiş kılınç ögretig / yagız yir katında kiter ay tetig* "Anne karnında oluşan doğa ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terk eder; ey zeki." (KB 883)

*takı bir kutu ol* ***karındakılar*** */ biziŋde basa tirki yigli olar* "Diğer bir nesil de anne karnındakilerdir; bizden sonra bu sofrada onlar yiyecektir." (KB 5341)

*kaçan Hına* ***ka[r]nında***[7] *oglan belgürdi erse eriŋe aydı* "Hına, karnında çocuk belirince kocasına söyledi." (KE 166v/9)

***karın*** *"rahim: Beni dokuz ay* ***karnında*** *taşıyan validem; bir* ***karından*** *mütevellit biraderler."* (KT 594)

[7] Ata, bu kelimeyi *kan* okumuş ve "kan" olarak anlamlandırmıştır.

***karın*** *"döl yatağı", "Fakat* ***karnındaki*** *çocuk da bu insanüstü erkeğin bir parçasıydı." H. E. Adıvar* (TÜS 1329)

**keyin** "rahim"

***keyin*** *"kadının ve hayvanların rahmi"* (KTS 142)

**medre (~ medize ~ medze)** "rahim, döl yatağı"

*perkân (Fa.) "Zehdân ve beçedân mânasınadır ki batn-ı maderde cenin tekevvün edecek zarftır, mevkı-i nutfedir. Türkide* ***medre*** *ve oğlan yatağı ve hayvanatta yavruluk ve atta kulunluk ta'bir olunur."* "perkân: Döl yatağı anlamındadır ki ceninin anne karnında vücut bulduğu kaptır. Türkçede *medre*, *oğlan yatağı* ve hayvanlarda *yavruluk*, atta *kulunluk* olarak tabir edilir." *(Bürh. XVIII-XIX. 151)* (TSVI 4406)

*bûgân (Fa.) "Oğlan yatağı ki rahm-ı maderdir, Türkide* ***medize*** *dahi derler."* "bûgân: Oğlan yatağı yani anne rahmidir. Türkçede *medize* de derler." *(Bürh. XVIII-XIX. 131)* (TSIV 2801)

*pûgân (Fa.) "ve oğlan yatağı, rahim, zehdan manasına. Türk dilinde* ***medize*** *derler."* "pûgân: oğlan yatağı, rahim anlamında. Türkçede *medize* derler." *(Deş. XVI. 250-1)* (TSIV 2801)

*tûn (Fa.) "Rahm ve zihdan mânasınadır. Batn-ı maderde cenin tekevvün edecek zarftır. Türkide* ***medize*** *ve oğlan yatağı derler."* "tûn: Rahim, döl yatağı anlamındadır. Anne karnında ceninin vücut bulduğu kaptır. Türkçede *medize* ve *oğlan yatağı* derler." *(Bürh. XVIII-XIX. 194)* (TSIV 2801)

*abiste (Fa.) "Ve rahim ve zihdan manasınadır ki batn-ı maderde çocuk zarfı olan tagarcık şeklinde deridir. Türkide oğlan yatağı ve* ***medze*** *dahi derler."* "abiste: Rahim ve döl yatağı anlamındadır. Anne karnında dağarcık şeklinde olan ve çocuğun büyüdüğü deri kaptır. Türkçede *oğlan yatağı* ve *medze* de denir." *(Bürh. XVIII-XIX. 27)* (TSV 2933)

**mehbil** "rahim"

***mehbil*** *"rahim, döl yatağı"* (LO 718)

***mehbil*** *"1. rahim yolu, rahmin ağzından haricine kadar olan mesafe. 2. rahim, döl yatağı"* (KT 765)

**meşime** "döl yatağı, rahim"

***meşime** dirler bir kavuk gibi nesne olur, oglan/ anuŋ içindedür. dogıcak vakt ol **meşime** ayrılur.* "Meşime dedikleri kavuk gibi bir nesne olur, çocuk onun içindedir, çocuk doğacağı zaman o meşime yırtılır, ayrılır." (MNT 9b/13-14)

***meşime** (Ar.) "ana karnında olan oğlan yatağı."* "meşime: Anne karnında olan rahim, döl yatağı" *(Bab. XVI. 1, 312)* (TSV 2932)

*zehdân (Fa.) "oğlan yatağı, **meşime** mânâsınadır."* "zehdân: Döl yatağı anlamındadır." *(Cinas. XVI. 24-2)* (TSV 2932)

***meşime** "döl yatağı."* (KT 787)

***meşime** "döl yatağı"* (TÜS 1604)

**münçig** "rahim, döl yatağı"

***münçig** "kadın mayası, uterus"* (EUTS 90)

**oğlan yatacak yer** "rahim, döl yatağı"

*rahim (Ar.) "oğlan yatağı, **oğlan yatacak yer**"* "rahim: döl yatağı" *(Müntehab. XVII. 41-2)* (TSV 2933);

**oğlan yatağı** "rahim, döl yatağı"

*perkân (Fa.) "Zehdân ve beçedân mânasınadır ki batn-ı maderde cenin tekevvün edecek zarftır, mevkı-i nutfedir. Türkide medre ve **oğlan yatağı** ve hayvanatta yavruluk ve atta kulunluk ta'bir olunur."* "perkân: Döl yatağı anlamındadır ki ceninin anne karnında vücut bulduğu kaptır. Türkçede *medre*, *oğlan yatağı* ve hayvanlarda *yavruluk*, atta *kulunluk* olarak tabir edilir." *(Bürh. XVIII-XIX. 151)* (TSVI 4406)

*zehdân (Fa.) "**oğlan yatağı**, meşime mânâsınadır"* zehdân: Döl yatağı anlamındadır." *(Cinas. XVI. 24-2)* (TSV 2932)

*el-mehbil (Ar.) "Aksa-yi rahim ki **oğlan yatağı** derler."* "el-mehbil: Rahmin sonu ki oğlan yatağı da derler." *(Ah. XVI. 1049)* (TSV 2932)

*bûykân (Fa.) "**oğlan yatağı** rahim mânâsına." (Deş. XVI. 250-2)* (TSV 2932)

*zihdan (Fa.) "**oğlan yatağı**, rahim manasına" (Deş. XVI. 246-2)* (TSV 2932)

*makarr (Ar.) "ve **oğlan yatağının** çak nihayet bulduğu yer."* "makarr: rahmin son bulduğu yer" *(Bab. XVI. 2, 91)* (TSV 2932)

*meşime (Ar.) "ana karnında olan **oğlan yatağı**."* "meşime: Anne karnında olan rahim, döl yatağı" *(Bab. XVI. 1, 312)* (TSV 2932)

*rahim (Ar.) "**oğlan yatağı**, oğlan yatacak yer" (Müntehab. XVII. 41-2)* (TSV 2933)

*es-selâ (Ar.) "**Oğlan yatağı** dedikleri cild-i rakiktir, cenin anın içindedir."* "es-selâ: Döl yatağı denilen ince deridir ve cenin onun içindedir." *(Kdeb. XVIII. 30-2)* (TSV 2933)

*abiste (Fa.) "Ve rahim ve zihdan manasınadır ki batn-ı maderde çocuk zarfı olan tagarcık şeklinde deridir. Türkide **oğlan yatağı** ve medze dahi derler."* "abiste: Rahim ve döl yatağı anlamındadır. Anne karnında dağarcık şeklinde olan ve çocuğun büyüdüğü deri kaptır. Türkçede *oğlan yatağı* ve *medze* de denir." *(Bürh. XVIII-XIX. 27)* (TSV 2933)

**oglan yatdugı yėr** "rahim, döl yatağı"

***oglan yatdugı yėrde** zahmeti olan ẖatunlara* "Rahminde rahatsızlığı olan kadınlara..." (MŞ M 19b/ 5)

**oglan yatgan yer** "rahim, döl yatağı"

***oglan yatgan yer** agzı yag birle tolup turur* "Rahim ağzı yağ ile dolmuştur." (NF 234/4)

**ogulçuk** "rahim, döl yatağı"

***ogulçuk** "oğulduruk, ana rahmi"* (DLT I/149)

***oğulçuklar** içre* "döl yataklarında" (OKTS 198)

**oğulduruk** "rahim, döl yatağı"

***oğulduruk** "döl yatağı, yumurtalık."* (KT 931)

***oğulduruk** "döl yatağı, oğlan yatağı, yumurtalık"* (LO 290)

***oğulduruk** "döl yatağı"* (TÜS 1790)

**rahim (~ rahm)** "döl yatağı, rahim"

***rahm*** *içindeki yag sızgay takı* ***rahm*** *ḫâlî bolgay* "Rahim içindeki yağ sıza ve rahim temizlene." (NF 234/5)

*Mustafânıŋ nûrı Âdem âlindin Havvâ* ***rahmiŋe*** *bardı* "Mustafa'nın nuru Âdem'in soyundan Havva'nın rahmine vardı." (KE 17v/19)

***rahm*** *marazına urılan dâguŋ tarîkasın bildürür* "Rahimdeki hastalığa [nasıl] dağ vurulacağının yollarını bildirir." (CH P386 7/ 8/ 9/ 10)

*bu renç ki* ***rahimde*** *olur, anı otalamak avratlar işidir ve anın maymunlar yüreğinden artık dermanı olmaz.* "Bu hastalık rahimde olur. Onu tedavi etmek kadınların işidir ve onun maymunun yüreğinden başka çaresi yoktur." *(Kel. XIV. 128)* (TSIII 1763)

*bahr-i ışka düşdün ey dil lezzet-i cânı unut/ bâliğ oldun gel* ***rahimden*** *içdüğün kanı unut* "Ey gönül! Aşk denizine düştün artık canın lezzet bulmasını unut. Baliğ oldun artık rahimden içtiğin kanı unut." (FDŞ G42/1, s. 133)

*el-mehbil (Ar.) "Aksa-yi* ***rahim*** *ki oğlan yatağı derler."* "el-mehbil: Rahmin sonu ki oğlan yatağı da derler." *(Ah. XVI. 1049)* (TSV 2932)

*bûykân (Fa.) "oğlan yatağı* ***rahim*** *mânâsına" (Deş. XVI. 250-2)* (TSV 2932)

***rahim*** *"döl yatağı"* (LO 788)

***rahim*** *"döl yatağı"* (KT 984)

***rahim*** *"döl yatağı"* (TÜS 1961)

**süŋük** "anne karnı, rahim"

*ey Ze'ûm* ***süŋükiŋdeki*** *oglannı kandın aldıŋ tėp sorsalar* "Ey Ze'ûm karnındaki çocuğu nerden aldın diye sorsalar..." (KE 33r/9)

*yėti kündin soŋ Sâre* ***süŋkinde*** *İshâk belgürdi* "Yedi günden sonra Sare'nin karnında, rahminde İshak belirdi." (KE 54r/4)

**uterus** "döl yatağı" (TÜS 2424)

**zihdan** "rahim"

*pûkân (Fa.) "ve oğlan yatağı, rahim,* ***zihdan*** *mânâsına"* "pûkân: oğlan yatağı, rahim anlamında" *(Deş. XVI. 250-1)* (TSV 2932)

### II.6.1.2.2. Diğer Kadın Üreme Organlarıyla İlgili Sözler

Kadın bedeninde üreme ile ilgili olarak bulunan diğer organlar ve bunların kısımlarıyla ilgili sözler ise şunlardır:

**beyza mahalli** "canlılarda dişi üreme hücrelerini veren organ, mebiz, yumurtalık"

> *mebiz (Ar.) "**beyza mahalli**, yumurtalık, oğulduruk" (Kam. Os. XIX: 316)* (TSV 2935)

**fallop tüpü** "döl yatağının üst köşesinden yumurtalığa kadar uzanan, yaklaşık 10 santimetre uzunluğundaki boru" (TÜS 849)

**ferzec** "rahim kası"

> ***ferzec** "rahmin adalesi"* (LO 615)

**mebiz** "yumurtalık"

> ***mebiz** "beyza mahalli, oğulduruk."* (LO 715)
>
> ***mebiz** "dişilerin rahminde cenine esas olan yumurtacıkların bulunduğu mahal, oğulduruk"* (KT 758)
>
> ***mebiz** "yumurtalık"* (TÜS 1640)

**oglan yatgan yer agzı** "rahim ağzı"

> ***oglan yatgan yer agzı** yag birle tolup turur* "Rahim ağzı yağ ile doludur." (NF 234/4)

**oğulduruk** "yumurtalık"

> *mebiz (Ar.) "beyza mahalli, yumurtalık, **oğulduruk**" (Kam. Os. XIX: 316)* (TSV 2935)

**östrojen** "döl yatağının, döl yolunun ve fallop borularının gelişmesini hızlandıran, kadını cinsel birleşmeye ve çocuk yapmaya hazırlayan ayrıca deri ve kemik oluşumunu sağlayan, kalp, dolaşım sistemi ve damarları da koruyan bir tür hormon" (TÜS 1861)

**tüp** "fallop tüpü" (TÜS 2399)

**yumurtalık** "canlılarda dişi üreme hücrelerini veren organ, mebiz"

> *mebiz (Ar.) "beyza mahalli, **yumurtalık**, oğulduruk" (Kam. Os. XIX: 316)* (TSV 2935)

***yumurtalık*** *"canlılarda dişi üreme hücrelerini veren organ, mebiz"* (TÜS 2615)

**II.6.1.2.3. Gebelikle Birlikte Ortaya Çıkan Organ ve Dokularla İlgili Sözler**

Kadın bedeninde gebelikle birlikte ortaya çıkan ve gebeliğin sonlanmasıyla birlikte işlevini yitirerek vücuttan atılan organ ve dokularla ilgili sözler de tespit edilerek aşağıda sıralanmıştır.

**etene (~ atana ~ etan ~ eten)** "ana rahminde çocuğun içinde gelişip yetiştiği ve doğumdan hemen sonra düşen parça"

***atana ~ etan ~ eten*** *~ orana "ana rahminde çocuğun içinde gelişip yetiştiği ve doğumdan hemen sonra düşen parça"* (KTS 15); (KTS 77); (KTS 205)

***eten*** *"etene"* (TÜS 829)

***etene*** *"döl eşi"* (TÜS 829)

**döl eşi** "anne ile dölüt arasında kan alıp verme işini sağlayan organ, plasenta"

***döl eşi*** *"cenini ihata eden zar ki birlikte çıkar, meşime."* "cenini kuşatan zar ki [çocukla] birlikte çıkar"(KT 315)

***döl eşi*** *"son, meşime."* (KT 270)

***döl eşi*** *"son, meşîme."* (LO 124); (LO 139)

***döl eşi*** *"memelilerde ana ile dölüt arasında kan alıp verme işini sağlayan organ, son, eş, meşime, etene, plasenta"* (TÜS 712)

**döl kesesi** "içinde embriyo veya fetüsün bulunduğu amniyon sıvısı ile dolu boşluğu çeviren zar" (TÜS 712)

**eş** "döl eşi"

***eş*** *"döl eşi"* (TÜS 821)

**etenelen-** "oğulcuk veya eklentileriyle ana arasında ilgi kurmak" (TÜS 829)

**etenelenme** "oğulcuk veya eklentileriyle ana arasında kimyasal değiş tokuşu sağlamak amacıyla ilgi kurma" (TÜS 829)

**gebelik iliği** "döl eşi, meşime"

***gebelik iliği*** *"son, meşime"* (KT 366)

**gebelik sonu** "döl eşi, meşime"

***gebelik sonu*** *"meşîme"* (LO 152

**göbek bağı** "gebelik döneminde anne ile bebeği arasında beslenmeyi sağlayan bağ, kordon" (TÜS 954)

**hicab-ı meşîmî** "rahimde cenini kuşatan zar"

***hicab-ı meşîmî*** *"cenini ihtiza eden zar"* (KT 457)

**kakırdak** "rahimde cenini kuşatan deri"

***kakırdak*** *"rahimde oğlan yatağı denilen deri"* (KTS 124)

**kap** "anne karnında çocuğun içinde bulunduğu torba"

***kap*** *"Anası karnında çocuğun içinde bulunduğu torba. Bu, çocukla birlikte doğar; böyle olursa o çocuk uğurlu sayılır ve* ***kaplıg*** *ogul denir."* (DLT III/146)

**kuzât** "bazı çocukların doğarken başlarını ve yüzlerini örten zar" (KT 695)

**meşime** "döl eşi"

*şekl-i tabî'î oldur kim oglan başı üzerine gele ve* ***meşime****/ ya'nî oglan işi bile gele* "Doğal olan şekil odur ki çocuk baş tarafından gelsin ve *meşime* yani döl eşi ile birlikte gelsin." (CH 114a/1)

*gebelik sonu "****meşime****"* (LO 152)

*döl eşi "son,* ***meşime****"* (LO 124); (LO 139)

*döl eşi "cenini ihata eden zar ki birlikte çıkar,* ***meşime.****"* "cenini kuşatan zar ki [çocukla] birlikte çıkar"(KT 315)

*döl eşi "son,* ***meşime****"* (KT 270)

*gebelik iliği "son,* ***meşime****"* (KT 366)

***meşime*** *"döl eşi"* (TÜS 1604)

**oglan soŋı** "döl eşi"

*âsân togura eger oglan soŋı kalsa anuŋ suyın içse* ***oglan soŋın*** *bıraga* "Ve kolayca doğurur. Eğer döl eşi kalırsa onun [börülce] suyunu içerse döl eşini bırakır." (MŞ M 22a 4-5)

**oğlan eşi** (~ **oglan işi)** "döl eşi, meşime"

***oglan işi*** *çıkmasa yâḫûd nifâs kanı dutulsa çıkmasa gerekdür kim* "Çocuğun eşi çıkmazsa veya nifas kanı akmazsa gerektir ki..." (CH M114a 6)

*gevdeye can girme üç karanulukta, biri karın, biri rahim, biri* ***oğlan eşi*** "Bedenin canlanması üç karanlıkta olur: Biri karın, biri rahim biri de döl eşidir." *(Cev. Es. XV. 177)* (TSV 2930)

*es-selâ (Ar.) "Türkçe son ve* ***oğlan eşi*** *derler." (Terceman. XV. 408)* (TSV 2930)

**orana** "ana rahminde çocuğun içinde gelişip yetiştiği ve doğumdan hemen sonra düşen parça"

*atana ~ etan ~ eten ~* ***orana*** *"ana rahminde çocuğun içinde gelişip yetiştiği ve doğumdan hemen sonra düşen parça"* (KTS 15); (KTS 77); (KTS 205)

**rehl** "cenini muhafaza eden, rahmin en içindeki zar, kap"

***rehl*** *"ceninin en iç kabı"* (LO 790)

**son** "döl eşi, meşime"

*es-selâ (Ar.) "Türkçe son ve* ***oğlan eşi*** *derler." (Terceman. XV. 408)* (TSV 2930)

*döl eşi "****son****, meşime"* (LO 124); (LO 139)

*döl eşi "****son****, meşime"* (KT 270)

*gebelik iliği "****son****, meşime"* (KT 366)

***son*** *"döl eşi"* (TÜS 2137)

### II.6.1.3. Kadının Göğüs Bölgesiyle İlgili Sözler

Meme, erkek ve kadın bedeninde bulunmasına karşın kadın memesi fizyolojik gelişimi ve süt üretme işlevi bakımından erkek bedenindekinden farklılaşan bir organdır. Bu nedenle kadının göğüs bölgesi ve meme, bebek beslenmesindeki yerinden de kaynaklı olarak metinlerde daha çeşitli bir söz varlığıyla karşılanmaktadır. Kadın memesinde üretilen süt de kadın bedeninin bir parçası olmakla birlikte anne sütünün bebek beslenmesiyle ilgili kavram alanıyla daha yakından ilişkili olduğu düşünülerek süt ile ilgili sözler annelikle ilgili bölümde değerlendirilmiştir.

Kadının boyun ve boğaz bölgesi de çeşitli ziynet eşyalarının takıldığı bir bölge olduğu için erkek göğüs bölgesinden farklı bir işlev görmektedir. Kadının boynu ve göbeği

arasındaki bölgeyi ve bu bölgede yer alan organ ile ilgili sözler tespit edildi ve aşağıdaki şekilde sıralandı.

**büksek** "kadının göğsü ile boynu arasında gerdanlık takılan yeri"

> ***büksek*** *"kadının göğsü ile boynu arasında gerdanlık takılan yeri"* (DLT I/476)

**cicik** "insan veya hayvan memesi" (TÜS 463)

**cukka** "hayvan ve insan memesi" (TÜS 472)

**emcek (~ emçek ~ ėmçek ~ emcik)** "göğüs, kadın memesi"

> *kırnaklar kim* ***emçeki*** *biter bolgay (123/6)* "Göğüsleri yeni çıkmış kızlar (cariyeler)." (OKTS 82)
>
> *anaları köksi iki* ***emçek*** *arasındın (130/12)* "Annelerinin göğsü[ndeki] iki memesi arasından..." (OKTS 106)
>
> *ėki* ***emçeki*** *arasıga tumşukı birle kaktı* "İki memesi arasına gagasıyla vurdu." (KE 147v/13)
>
> *anasınıŋ* ***emçegi*** *agzında taŋrı emriyle süt gelmiş turmış emer.* "Annesinin memesi ağzında Tanrı'nın emriyle gelmiş olan sütü emiyor." (TE 66a/4-5)
>
> *iy cânum ogul, oglanlar üzerine analar hakkı-çün benüm ak saçum hakkı-çün, benüm iki* ***emçegüm*** *hürmeti-çün ki saŋa iki yıl süd emzürdüm, sakkalık, eyledüm benüm hâcetüm revâ eyle sözüm kabûl it işbu ta'âmdan yi.* " Ey canım oğul! Çocukların üzerindeki anne hakkı için, ak saçımın hakkı için, sana iki yıl süt emdirdiğim iki mememin hürmeti için benim isteğimi kabul et ve işte bu yemekten ye!" (TE 21b/2-3-4-5)
>
> *iki* ***emçegin*** *kesdiler ve dürlü 'azâblar ittiler* "İki memesini kestiler ve çeşitli işkenceler ettiler." (TE 84a/2)
>
> *agurşaklandı tişi* ***emceki*** "Kız memesi yumrulaştı." (ME 85/4)
>
> ***emcek*** "meme" (KİLA 11)
>
> ***ėmçek*** "meme" (CC 48a/6)
>
> ***emçek*** "meme" (EDM 13a/16)
>
> ***emçek*** "meme" (EKK 68b/2)

***ėmçek*** "meme" (ETZ 10b)

***emçek*** "meme" (KMTT 22a/3)

***ėmçek*** *"'Avrat memesine dėrler: Dârâb'nı körgüzdiler közi anıa tüşkeç köŋlige ıztırâb tüşüp* ***ėmçekige*** *süt kėldi.*"Kadın memesine denir. Dârâb'ı gösterdiklerinde gözü onu görünce gönlüne ıstırap düştü, memesine süt geldi." (NS 34a/485, s. 233)

*bilgil iy tâlib kim er kişinüŋ ba'zısınuŋ emcekleri etlüligi sebebinden şişer '****avret emcegi*** *gibi kabîh olur* "Ey öğrenmek isteyen! Bil ki bazı erkeklerin memesi etli olduğu için şişer, kadın memesi gibi çirkin olur." (CH P886/ 10-11)

*bir dâye geldi,* ***emcegini*** *agzına vėrdi.* "Bir dadı geldi ve memesini ağzına verdi." (DKOD 110b 1-2)

***emceginden*** *tutdı.* "Memesinden tuttu." (DKOD 41b 12)

*oglanuŋ anası daḫı* ***emcügin*** *bir sıkdı südi gelmedi.* "Oğlanın anası da memesini bir kere sıktı, sütü gelmedi." (DKOD 16b 1-2-3)

*süd eksecek 'ilâc oldur kim na'nâyı tuzıla dögeler* ***emcekine*** *vuralar* "Sütten kesmek için kullanılacak ilaç şudur: Naneyi tuzla dövsünler ve memeye sürsünler." (HS 12a 5/6/7)

*bir dâg daḫı gögsinde iki* ***emceginüŋ*** *ortasında* "Bir dağ [yara] da göğsünde, iki memesinin ortasında." (CH P30a/ 10)

*Azrail: Bolay ki ben dahi* ***emcek*** *emer oğlancukların anası göğsünde canın almaktan kurtulam.* "Azrail: Olur ki ben de meme emen çocukların analarının göğsünde canlarını almaktan kurtulurum." *(Cinan. XV. 90)* (TSIII 1459)

*Musa'nın asâsiyla urduğu taşa ant içti ki ol taşın on iki* ***emceği*** *vardı.* "Musa'nın asasıyla vurduğu taşa ant içti ki o taşın on iki memesi vardı." *(Cev. Es. 336)* (TSIII 1459)

*pistân (Fa.) "****emcek****"* "pistân: meme" *(Sıh. Ac. XV. 53)* (TSIII 1459)

*şaḫb (Ar.) "****emcekten*** *çıkan süt ve bir damla süt"* "şaḫb: memeden çıkan süt ve bir damla süt" *(Bab. XVI. 1, 92)* (TSIII 1460)

*sedy (Ar.) "**emcek, emcek** emmektir"* "sedy: meme, meme emmektir." *(Genc. XVII. 18)* (TSIII 1460)

*sedy (Ar.) "meme, **emcik**, hassaten nisvan memesi"* "sedy: meme, hassaten kadın memesi" *(Kam. OS. XIX. 1, 188)* (TSIII 1460)

*eğer avrat için olursa halkayı **emceğine** geçüreler derhâl sidüğü açıla.* "Eğer kadın için olursa halkayı memesine geçirirlerse derhal idrarı gelir." *(Yadigâr. XIV. 104-1)* (TSV 3468)

***emcek ~ emcik** "nedâ, pistân, meme"* (LO 134)

***emcik** "meme, sedy, pistân"* (KT 300)

***emcek** "meme"* (TÜS 792)

***emcik** "meme"* (TÜS 792)

**emük (~ emig ~ emik)** "meme"

***emig*** "meme" (EUTS 47)

***emik (emig)** "Meme. Erkek memesine de böyle denir."* (DLT I/72)

*oglanga **emükin** bėreyin tėdi erse* "Çocuğa meme vereyim deyince..." (KE 184r/21)

**gerdan** "vücudun omuzlarla baş arasında kalan ön bölümü"

*"Başını geri atıp **gerdanını** olanca beyazlığıyla göstererek sarsıla sarsıla güldü." H. Taner* (TÜS 931)

**göğüs (~ kögis ~ kövüs ~ köküs)**"göğüs, meme"

***kögis ~ kövüs** "göğüs, meme"* (CC 72b/2, 74a/3)

***köküs** "göğüs"* (EKK 68b/2)

***köküs** "göğüs"* (KTS 157)

*anaları **köksi** iki emçek arasındın (130/12)* "Annelerinin göğsü[ndeki] iki memesi arasından..." (OKTS 106)

***göğüs** "meme"* (TÜS 956)

**meme** "yavrularını emzirmek için, memelilerin göğsünde türlü biçim ve sayıda bulunan, meme başı denilen çıkıntıları olan organ"

*kızıŋ **memesine** yapışdı.* "Kızın memesine yapıştı." (DKOV 71a 6)

*oglanıŋ anası daḫı **memesini** bir sıkdı, südi gelmedi.* "Oğlanın anası da memesini bir kere sıktı, sütü gelmedi." (DKOV 65b 5-6)

*en-nuhud (Ar.) "taze kız **memesi** turunç gibi tümüp ağırşaklanmak"* "en-nuhud: genç kız memesi turunç gibi kabarıp yumru olmak" *(Kam. XVIII- XIX. 1, 701)* (TSI 42).

***meme** "emcik, sedy"* (LO 276)

***meme** "İnsanın ve zâtü's-sedy denilen hayvanatın dişisinde yavruyu emzirmeye mahsus tümsekli çifte uzuv ki insanın göğsünde vesair hayvanatın art ayakları arasında olur, sedy, pistân."* "İnsanın ve memeli hayvanların dişisinde yavruyu emzirmeye yarayan tümsekli çift uzuv ki insanın göğsünde ve hayvanların arka ayakları arasında olur." (KT 771)

***meme** "yavrularını emzirmek için, memelilerin göğsünde türlü biçim ve sayıda bulunan, meme başı denilen çıkıntıları olan organ, bicik, emcek, emcik"* (TÜS 1649)

**meme başı** "memenin ucundaki çıkıntı"

***meme başı** "emzik"* "memenin ucundaki çıkıntı" (LO 43)

***meme başı** "memenin ucundaki çıkıntı, bicik"* (TÜS 1649)

**meme bezi** "memenin süt salgılayan dokusu" (TÜS 1649)

**meme delügi** "memenin süt çıkan deliği"

*uşak sivilciler olur anuŋ daḫı rengi kızıl olur 'avratlar **memesinüŋ delügine** beŋzer* "Küçük kırmızı renkli, kadınların memesinin deliğine benzeyen sivilceler olur." (MŞ M141a 6)

**meme süngeri** "meme başının çevresindeki koyu renkli yuvarlak bölüm"

***meme süngeri*** (LO 355)

***meme süngeri** "meme başının çevresindeki koyu renkli yuvarlak bölüm"* (TÜS 1649)

**meme ucu** "memenin ucundaki çıkıntı"

***meme ucu*** *"emzik"* (LO 393)

**memek** "meme"

***memekde*** *südün kalancasıdır: ufafe (Ar.)* "ufafe: memede kalan süt" *(Naz. Le. XVII. 29)* (TSIV 2803)

**pistân** "meme"

*tıfl-ı gonca agzın açdı meyl-i* ***pistan*** *eyledi* "Gonca çocuğu ağzını açtı ve meme istedi." (BDS II K7/4, s. 738)

***pistân*** *(Fa.) "emcek"* "pistân: meme" *(Sıh. Ac. XV. 53)* (TSIII 1459)

***pistân*** *"meme"* (LO 784)

**sa'dâne** "memenin ucundaki çıkıntı, meme başı"

***sa'dâne*** *"memenin başı, emzik."* (LO 798)

**sedy** "meme"

*düşmenüŋ tıflını emzürdügi dem dâye-yi dehr/ zehr-i mâr olur anuŋ* ***sedy*** *içinde lebeni* "Dünya dadısının düşmanın çocuğunu emzirdiği bir zamandır. Bu yüzden onun memesinin içindeki süt yılan zehri olur." (AD 1/26, s. 35)

***sedy*** *(Ar.) "emcek, emcek emmektir"* "sedy: meme, meme emmektir." *(Genc. XVII. 18)* (TSIII 1460)

***sedy*** *(Ar.) "meme, emcik, hassaten nisvan memesi"* "sedy: meme, hassaten kadın memesi" *(Kam. OS. XIX. 1, 188)* (TSIII 1460)

***sedy*** *"meme, pistan, emcik."* (LO 806)

***sedy*** *"meme, pistân."* (KT 1046)

**süd çeşmesi** "meme"

*Hak Taâla ananın göksünde, sen gelmedin, iki* ***süd çeşmesin*** *revan eyleyip akıttı (Müneb. XIV-XV. 3-2)* "Sen daha doğmadan Hak Teâla ananın göğsünde iki süt çeşmesini (memeyi) akıttı." (TSV 3612)

**yarlık** "kadın göğsü"

*bâzrend (Fa.) "Küçük ma'sumların göğüslüğüdür ki göğüslerine bağladıkları parçadır,* ***yarlık*** *ta'bir olunur ve karıların göğüslerine dahi denilir."* "bâzrend: Küçük çocukların göğüslerine bağladıkları parçadır. *Yarlık* diye de tabir edilir ve kadınların göğüslerine de denilir." *(Bürh. XVIII-XIX. 97)* (TSVI 4358)

Kadın memesi fizyolojik olarak erkek memesinden farklı bir biyolojik gelişim gösterir. Ergenlik döneminde kadın vücudundaki değişimle birlikte kadın memesinde görülen değişikliği ifade etmekte kullanılan fiiller ise aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

**ağırşaklan-** "(kız memesi için) yumru olup kabarmak"

***agurşaklandı*** *tişi emceki* "Kızın memesi yumrulaştı." (ME 85/4)

*en-nuhud (Ar.) "taze kız memesi turunç gibi tümüp* ***ağırşaklanmak"*** "en-nuhud: genç kız memesi turunç gibi kabarıp yumru olmak" *(Kam. XVIII- XIX. 1, 701)* (TSI 42)

*el-müsevvik (Ar.) "yumrarmış ve* ***ağırşaklanmış*** *kız memesi"* "el-müsevvik: yumrulanmış ve kabarmış kız memesi" *(Terceman. XVI. 26-1)* (TSI-42)

*et-tefellük (Ar.) "genç kızın memeleri* ***ağırşaklanmak"*** "et-tefellük: genç kızın memeleri kabarmak" *(Terceman. XVI. 148-2)* (TSI 42)

*kâ'b (Ar.) "Kızın memesi* ***ağırşaklanmak*** *yumrulanmak gibi mânaları lisanımızda muteber ve müstamel değildir."* "kâ'b: Kızın memesi kabarıp yumrulaşmak gibi anlamı dilimizde muteber ve kullanılır değildir." *(Kam. Os. XIX. 4, 253)* (TSI 42).

***ağırşaklan-*** *"toplanıp tümseklenmek. memeler* ***ağırşaklanmak"*** (LO 9)

***ağırşaklan-*** *"şişip yuvarlanmak: meme* ***ağırşaklandı."*** (KT 33)

**büksüklen-** "(kız memesi için) yumru olup kabarmak"

*kız* ***büksüklendi*** *"Kızın memesi tomurdu."* (DLT II/277)

**emçeki biter bol-** "(kız memesi için) yumru olup kabarmak, göğüsleri belirginleşmeye başlamak"

*kırnaklar kim* ***emçeki biter bolgay*** *(123/6)* "Göğüsleri yeni çıkmış kızlar (cariyeler)." (OKTS 82)

**göğüs ver-** "(kız memesi için) yumru olup kabarmak"

***göğüs vermek*** *"genç kızların memeleri kopmak"* (LO 162)

**tomal-** "(kız memesi için) yumru olup kabarmak"

***tomal-*** *"kızın memesi yumrulmak"* (KTS 280)

**yumrar-** "(kız memesi için) yumru olmak"

*el-müsevvik (Ar.) "**yumrarmış** ve ağırşaklanmış kız memesi"* "el-müsevvik: yumrulanmış ve kabarmış kız memesi" *(Terceman. XVI. 26-1)* (TSI-42)

**yumrulan**- "(kız memesi için) yumru olmak"

*kâ'b (Ar.) "Kızın memesi ağırşaklanmak **yumrulanmak** gibi mânaları lisanımızda muteber ve müstamel değildir."* "kâ'b: Kızın memesi kabarıp yumrulaşmak gibi anlamı dilimizde muteber ve kullanılır değildir." *(Kam. Os. XIX. 4, 253)* (TSI 42).

### II.6.2. Kadın Sağlığıyla İlgili Sözler

"Dünya Sağlık Örgütünün 1948 yılındaki tanımına göre sağlık; sadece hastalık ve sakatlığın olmaması hâli değil, bireyin fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hâlidir." (Akın; Demirel 2003: 73). Ancak bu sağlık tanımında belirtilen tam iyilik hâli, kültüre ve yaşanılan çevreye göre farklılık gösterdiği için pek çok bilim insanı tarafından eleştirilmiş, hiçbir kişinin bedensel ve ruhsal açıdan tam iyilik hâlini gerçekleştiremeyeceği düşüncesi ile bireylerin üretken olduğu sürecin "sağlıklı" olarak değerlendirilebileceği vurgulanmıştır. Sağlık kavramında beden ve ruh sağlığı birlikte ele alınmasına rağmen; beden sağlığı somut ve gözle görülebilir nitelikleri bulunduğu için soyut konuları kapsayan ruh sağlığına göre daha ön planda tutulmaktadır (Koyun; Taşkın; Terzioğlu 2011: 68)

Sağlık kavramı ele alınırken sağlığın görünen görünmeyen yönleriyle birlikte cinsiyete dayalı bazı etkenlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü bireyler kadın ve erkek olarak farklı genetik, fizyolojik, biyolojik özellikler ve farklılıklarla dünyaya gelir. Akın'a göre bu farklılıklar onların bazı sağlık sonuçlarına da yansımakta, bir hastalığın seyri kadın ve erkekte farklı olabildiği gibi kadın ve erkeklerdeki sağlık ve hastalık örüntüleri de farklılık gösterebilmektedir. Pek çok araştırma kadınların erkeklere göre daha uzun yaşadıklarını ancak yaşam kalitelerinin daha düşük olduğunu, daha fazla hastalıkla karşı karşıya kaldıklarını da göstermektedir (Akın 2007: 2). Akın,

kadın ve erkeğin biyolojik cinsiyeti, üremeye ilişkin fonksiyonlarının farklılığı ile bu farklılıkların beraberinde getirdiği sağlık yüklerinin yanı sıra toplumun kendilerine biçtiği "toplumsal cinsiyet" rolünden kaynaklanan ve sağlıklarını etkileyen olumsuzlukların da mevcudiyetine değinmektedir. Bu olumsuzlukların boyutunun ise toplumdan topluma değişmekle birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerde "kadın" cinsiyeti yönünden olumsuzlukların boyutunun daha da büyük olduğunu da ifade etmektedir (Akın 2010)

Kadınlar biyolojik, toplumsal ve kültürel etkenler nedeniyle anne karnından başlayarak çocukluk, ergenlik, erişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde, erkeklere göre daha çeşitli risk faktörlerine maruz kalmakta; şiddet, yoksulluk, aşırı iş yükü gibi olumsuz yaşantıların ve zorlayıcı nedenlerin etkisiyle fizyolojik ve psikolojik sorunlar kadınlarda daha yaygın görülmektedir. Kadınların daha uzun süre yaşamalarının onların daha fazla hastalıkla karşılaşmalarına neden olması, ruhsal belirtileri kadınların erkeklerden daha çok yaşamaları, kadınların üreme sağlığıyla ilgili sorunları yaşama olasılıklarının erkeklerden daha yüksek olması ve üreme sağlığı sorunlarının kadınlarda daha çok stres ve anksiyete yaratması kadın sağlığını etkileyen önemli faktörlerdir (Koyun; Taşkın; Terzioğlu 2011: 69). Kadın sağlığıyla ilgili yaklaşımları belirleyen bir etken de erkek bedeninin norm olarak kabul edilip kadın bedeninin erkeğinkiyle kıyaslanarak sağlıklı veya sağlıksız olarak nitelenmesidir. Sezgin, Lupton'un yüzyıllar boyu kadınların tıbbi söylemde geleneksel olarak "diğer", "hasta" ya da "erkeklerin tamamlanmamış çeşidi" diye adlandırıldığını, "daha zayıf", "dengesiz", "hastalık kaynağı", "kirli" ya da "cinsel hastalık taşıyıcısı" olarak adlandırıldığını ifade ettiğini aktarmakta; bu yaklaşımla kadın bedeninin ve sağlığının tıbbileştirilmesinin toplumlar arasındaki farklılaşmayı, kültürel özellikleri yok sayarak ya da hafife alarak kolektif kimliğin kadın bedeninde yaratılmış olacağına dikkat çekmektedir. Ayrıca son yıllarda âdet öncesi ve âdet dönemi, üreme, hamilelik ve doğum, menopoz, yaşlanma, estetik ve kozmetik girişimler, beden ölçüleri ve cinsel yaşam kadın sağlığının tıbbileştirildiği alanlar olarak sıralamaktadır (Sezgin 2015).

Bu bölümde özellikle cinsiyete özgü sağlık alanları üzerinde durulacağından üreme sağlığıyla ilgili sözlere ağırlıkla yer verilmiştir. Bunlar yapılırken sağlıklı bir kadın bedeninin normal işlevleri ile normal olmayan durumları bir arada ele alınmıştır. Amacımız ve yeterlilik alanımız neyin iyilik hâli neyin hastalık kapsamına girdiğini

belirlemek ve değerlendirmek olmadığı için Türkçenin metinlerinden tespit edilen konuyla ilgili söz varlığı bütün hâlinde kadın sağlığının bir parçası olarak ele alındı. Kadınlar için kullanılan tedavi yöntemleri ve ilaçlar da bu bağlamda değerlendirildi. Zira tedavi yöntemlerinin bir kısmı var olan sorunları ortadan kaldırmaya yönelik olduğu gibi bir kısmı da olağan olan durumun daha iyi olması için uygulanmaktadır. İlaveten kadın sağlığı ile ilgilenen kimseler, kullandıkları aletler vb. de bu bölümde ele alınmıştır. Söz varlığı incelendiğinde kadın sağlığıyla ilgili sözlerin daha çok üreme sağlığıyla ilgili olduğu da gözlenebilir. Bu nedenle kadın sağlığı ile ilgili sözler üreme sağlığı, meme sağlığı, kadın bedeninin diğer bölgelerinin sağlığı ve estetiği, kadın hekimliği ile ilgili olmak üzere dört bölümde değerlendirildi.

### II.6.2.1. Üreme Organlarının Sağlığıyla İlgili Sözler

Kadın üreme sağlığıyla ilgili tespit edilen sözler değerlendirildiğinde bu sağlık alanıyla ilgili sözlerin âdet, gebelik, doğum ve menopoz dönemleri ile ilgili oldukları görülmüş ve buna göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Üreme organlarında görülen hastalıklar ve tedavi yöntemleriyle ilgili sözler de yine bu bölümde değerlendirilmiştir. Ancak gebelik, doğum ve menopoz ile ilgili sözler, annelik kavram alanıyla da ilişkili oldukları için annelikle ilgili bölümde daha ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

#### II.6.2.1.1. Âdet Ve Diğer Kanamalarla İlgili Sözler

"Üreme çağında olan bir kadında ortalama 28 günde bir tekrar eden sürece âdet döngüsü adı verilir. Âdet kanamasını tarif etmek için Türkçede halk arasında farklı ifadeler kullanılmaktadır. Bunlar arasında en sık rastlanılanları "aybaşı olmak", "âdet olmak", "âdet görmek", "regl olmak", "menstruasyon kanaması görmek", "mens olmak", "kanama görmek", "peryod" ve "hastalanmak" ifadeleridir. Daha ender rastlanan ve olayın tam karşılığı olmaktan uzak olanlar ise "kirlenmek" ve "renkli olmak" şeklinde olanlardır. Âdet döngüsü, son âdet tarihinin ilk gününden bir sonraki âdet tarihinin ilk gününe kadar geçen zamanı ve bu zaman içinde kadın vücudunda gerçekleşen olayları ifade eder. Bir âdet döngüsü kadında genellikle 28 gün sürmekle birlikte 21 ile 35 gün arası normalin alt ve üst sınırlarıdır. Âdet kanaması ortalama 4 gün devam eder ve 1 ile 7 gün arası normalin alt ve üst sınırları olarak kabul edilir. Âdet kanaması esnasında 20 ile 80 mililitre arasında bir miktarda kan kaybedilir. Âdet döngüsü ergenlik döneminden, yumurtalıklarda olgunlaşabilecek yumurta hücrelerinin tümüyle tükendiği menopoz dönemine kadar devam eder. Bu zaman dilimi içerisinde gebelik döneminde

ve emzirmenin devam ettiği sürenin büyük kısmında geçici olarak duraklar." (https://www.selmanlacin.com/jinekoloji/genel-jinekoloji/genital-sistem-anatomisi-ve fizyolojisi.html.)

Belirtildiği gibi âdet döngüsünden daha erken veya daha geç görülen âdet kanamaları, veya kanamalardaki düzensizlikler bir sağlık sorunu olarak algılanmaktadır. Olağanın dışında gerçekleşen bu kanamalarla ilgili sözler de bu bölümde ele alınacaktır.

"Âdet öncesi dönemi ve âdet dönemi kadınların yaşamlarının uzun bir dönemini içine almaktadır. Âdet öncesi dönem, sendrom olarak ifade edilmektedir. Bu süreçte kadınların özellikle âdet öncesi dönemde "uyumsuz" ve "normal olmayan" davranışlar sergileyebildikleri vurgulanmakta, süreç tedavi edilmesi gereken bir hâle gelebilmektedir. Âdet öncesi ve âdet dönemine ait şikâyetleri gidermek üzere, bitkisel takviyeler, ilaçlar, özel çaylar, iç çamaşırları ve benzeri ürünler piyasaya sunulmakta ve bu alana ait pazar gün geçtikçe büyümektedir." (Sezgin 2015: 164). Gittikçe tıbbileşen, hijyen açısından da kadın sağlığı için dikkat edilmesi gereken bu dönemi karşılamak üzere *arıgsız bolmak, aybaşı, aybaşı olmak, kirlenmek* gibi Türkçe sözler ile *hayız, hayız görmek, hayız olmak, âdet, âdet görmek, âdet olmak* gibi Arapça, Arapça-Türkçe birleşik yapıların kullanıldığı görülmektedir. Âdet dönemi dışında görülen kanamalar ise *istihaza* olarak adlandırılmakta ve İslam fıkhına göre özür sayılmaktadır. *Hayız* ve *istihaza* sözlerinin daha çok İslam fıkhının ibadet ve itikatla ilgili açıklamalarıyla ilgili eserler aracılığıyla yerleştiği görülmektedir. Bununla birlikte *kirlen-, arıgsız bol-* gibi sözlerde kadının âdet döneminde kirli, pis kabul edildiği izlenimi doğmaktadır. Bunun yalnızca İslam inancına göre bazı dinî ibadetleri yerine getiremeyecek derecede bir kirlilik olmadığı, Yahudilik, Hinduizm ve Zerdüştilik gibi inançlar ile daha eski kültürlerde âdet dönemindeki kadının tabu hâline getirilmesi ve tecrit edilmeye varacak derecede uzak durulmasıyla ilgili bir kirlilik algısıyla mı ilgili (Yavuz 1998: 51) olduğu çok açık değildir. Ancak Anadolu'da âdet dönemindeki kadınların hamura dokunmaması, kutsal yerlere gitmemeleri, özellikle bereket ve dirlik beklenen işlere âdetli veya lohusa kadınların ellerinin değmemesi de bu sözlerde yatan algı hakkında fikir vermektedir.

Burada, taranılan metinlerden elde edildiği kadarıyla âdet dönemini, bu dönemde yaşanan kanamayı ve âdet gören kadını adlandıran, bu dönemi bir eylem olarak ifade eden sözler bir araya getirildi. Ayrıca âdet kanaması dışında görülen kanamalar da yine

aynı bakış açısıyla ele alındı. Âdet döneminde kadınların kullandığı ürünler vb. gibi konu etrafında gelişen sözler de bu bölümde değerlendirildi. Âdet kanamasının olmaması, gecikmesi, tutulması veya düzensizlikleri ve bunların tedavi edilmesi ile ilgili sözler de tespit edilip değerlendirildi.

**âdet (~ 'âde)** "aybaşı, âdet"

*on künden iksük kayıtur **'âde** künlerine* "On günden eksik geçirilen âdet günlerine…" (İMS 132a/4)

***âdet** "kadınların ayda bir kere gördükleri hayız, aybaşı: âdet üstünde idi."* (KT 29)

***âdet** "aybaşı"* (TÜS 28)

**arıgsızlık** "aybaşı, âdet"

***arıgsızlık** körgen uragut oglı* "âdet gören kadının oğlu" (KE 121v/14)

**aybaşı** "belirli yaşlar arasında kadınların ayda bir döl yatağından kan gelmesi durumu, ay hâli, âdet"

***ay başı** "hayız, âdet"* (LO 43)

***aybaşı** "hayz"* (LO 29)

***aybaşı** "kadınların âdet görmesi, hayız"* (KT 82)

***aybaşı** "belirli yaşlar arasında kadınların ayda bir döl yatağından kan gelmesi durumu, ay hâli, âdet"* (TÜS 201)

**ay hâli** "belirli yaşlar arasında kadınların ayda bir döl yatağından kan gelmesi durumu, ay hâli, âdet"

***ay hâli** "aybaşı"* (TÜS 203)

**hayız (~ hayz)** "aybaşı, âdet"

*hanîfe muhammed talak-ı firâr/ içinde bu 'iddet ozakın tutar/ kerek **hayz** kerek **ay** kerek yâ vefât/ nė birle kim anda ozaklık kopar* "Ebu Hanife ve İmam Muhammed kocanın ölüm esnasında karısını boşamasında iddeti önceki gibi kabul eder. İster aybaşı isterse ölüm olsun, hepsi önceki gibidir." (MM 17b/266)

*tişilerge artuk nifâs* ***hayz*** *bile / bu bèş yerde gusli farîza kıla* "Kadınlarda nifas ve hayız da eklenerek bu beş yerde gusül abdesti alınması farz kılınmıştır." (MM 7a/90)

*oglunj 'Abdullâh ẖatunınga* ***hayz*** *hâlında talâk bèrmiş, andag kerekmez.* "Oğlun Abdullah âdetli iken karısını boşamış, uygun değildir." (NF 122/4)

*kaçan Havvâ buğday yıgaçın yedi erse ol yıgaç yıgladı kan menjizlig nerse akdı erse ol 'illet Havvâda zâhir boldı kıyâmetga tegi* ***hayz*** *tişilerge mîrâs kaldı* "Ne zaman ki Havva buğday ağacından yedi, o ağaç ağladı ve ondan kan gibi bir şey aktı. Bu hastalık Havva'da belirdi ve hayız kıyamete kadar kadınlara [ondan] miras kaldı." (KE 12r/3)

*yunmak kibi cünüblikden daẖı* ***hayzdan*** *daẖı nifâsdan* "Cünüplükten, aybaşından ya da lohusalıktan yıkanmak gibi." (KMES A46b/3)

*karı yâ aruk yâ çirkîn sûretlü yâ* ***hayz*** *olmış/ yâ sayrulıkdan yeni kalkmış ya çok zamân cimâ' eylememiş 'avretle ya reşide olmamış kızla cimâ' itmek yaramazdur.* "İhtiyar, zayıf, çirkin, hayızlı, hastalıktan yeni kurtulmuş, uzun zaman cima etmemiş, reşit olmamış kızla cima etmek uygun değildir." (HS 44b 15/16/17; 45a 1)

*İbrahim atası Azer, bir gün evine geldi, gördü avratı* ***hayızdan*** *arınmış, pes arılık halinde anın ile yakınlık kıldı.* "İbrahim'in babası Azer bir gün evine geldi. Karısının hayızdan arındığını gördü ve temiz iken onunla cinsel ilişkiye girdi." *(Enb. XIV. 140)* (TSI 205)

***ẖayz*** *"kadınların aybaşı"* (KTS 94)

***hayız*** *"aybaşı, kadınların âdeti"* (LO 637)

***hayız*** *"kadınlara beher ay arız olan hâl ki rahimden kan akmasını mucip olur, âdet, aybaşı"* (KT 422)

***hayız*** *"kadınlarda aybaşı"* (TÜS 1072)

**istihaza (~ istihâza)** "hayız görme"

***istihâza ẖatun*** *kanı kibi* "aybaşılı kadın kanı gibi" (İMS 93a/4)

***istihâza*** *ne ermiş* "İstihaza neymiş?" (KE 12r/7)

***istihâza*** *"hayız görme, müstehâza olmak"* (LO 671)

**müstehâza** "aybaşılı kadın"

***müstehâza*** *"aybaşılı kadın"* (KTS 193)

***müstehâza ẖatun*** *takı* "aybaşılı kadın dahi" (İMS 125b/8)

***müstehâza*** *"aybaşı âdeti gören nisâ"* (LO 755)

**tams** "aybaşı, âdet"

*kan "hayz,* ***tams****"* (LO 207)

***tams*** *"âdet görme, hayız"* (KT 1162)

**töre** "aybaşı, âdet"

***töre*** *"kadınların aybaşısı"* (KTS 282)

Âdet kanını adlandırmada kullanılan sözler ise şunlardır:

**hayz kanı** "aybaşı kanı"

*takı üçünçi yüwünmek* ***hayz kanından*** *arınsa* "Guslü gerektiren üçüncü [hâl] aybaşı kanından temizlenmektir." (İMS 101a/2)

**tams** "âdet kanı"

***tams*** *"hayız kanı"* (LO 838)

Âdet gören kadını tasvir etmekte, adlandırmakta kullanılan sözler ise şunlardır:

**âdetli** "âdet gören (kadın)"[8]

**akgan töre körgen ẖatun** "aybaşı olan, âdet gören kadın"

***akgan töresin körgen ẖatunıŋ*** "Aybaşı gören kadının..." (İMS 133a/2)

**aybaşılı** "âdet görmüş (kadın)" (TÜS 201)

**hâyız (~ ẖâyız ~ hâyiz)** "aybaşılı, âdet gören kadın"

*câhiliyyat vaktında* ***hâyiz 'avretler*** *èliglerini sürttiler takı öŋin yazuklıg kimerseler èliglerini sürttiler erse, ol ak taş kapkara boldı tèp aydılar* "Cahiliye

[8] Kelime TDK *Türkçe Sözlük*'te bulunmamakla birlikte Türkiye Türkçesinde "âdet görmekte olan kadın" için kullanılmaktadır.

devrinde aybaşılı kadınlar ellerini sürdükleri ve başka günahkâr kimseler ellerini sürdükleri için o ak taş kapkara oldu diye söylediler." (NF 38/14)

***ḫâyız ibçige*** *kılıçnı körgüzmegeyler* "Aybaşılı kadına kılıcı göstermesinler." (MG 84a/6)

***ḫâyız*** *"aybaşılı kadın"* (KTS 94)

***hâyız ebci*** *daḫı oglan dogurkan eger olsa ödese orucı* "Aybaşılı kadın ve çocuk doğurmuş kadın eğer oruç (borcu) varsa ödesin." (KMES A41a/3)

**kan körgen ḫatun** "aybaşı olan kadın"

*kaçan revâ bolmasa* ***kan körgen ḫatunnıŋ*** *namazı takı oruçı takı hecci bolur mu ol hatun mü'min oşol hâlet içinde yâ bolmas mı?* "Aybaşılı olan kadının namazı, orucu ve haccı uygun olur mu? Kadın o hâldeyken Müslüman olur mu olmaz mı?" (İMS 58b/8)

**kirli** "aybaşı durumunda bulunan (kadın)" (TÜS 1447)

**namazsız** "aybaşı durumunda olan (kadın)" (TÜS 1749)

Âdet dönemi dışında görülen ancak âdet kanamasına benzeyen kanamaları ifade etmek, bu durumdaki kadını adlandırmak için kullanılan sözler şunlardır:

**istihâza kanı** "kadınlarda görülen özür kanaması"

*takı ol nerse kim artdı 'âdeden* ***istihâza kanı*** *turur* "O ki âdet olan süreden, aybaşından fazla süren kan özür kanıdır." (İMS 132a/5)

Kadının âdet görmesini ve bu dönemde gerçekleşen kanamayı anlatan eylemler ise tespit edildiği kadarıyla aşağıda sıralanmıştır. Âdet görmeye başlamak kadınlar için bir ergenlik belirtisi olduğu ve genellikle belli bir yaş aralığında (daha çok 15-45 yaş arası) gerçekleştiği için bu konuyla ilgili fiiller anlam bakımından bağlama göre bir yaş evresini de işaret etmektedir.

**âdet gör-** "1. âdet görmek, 2. kadınlar ergenliğe erişmek"

***âdet gör-*** *"baliğa olmak."* "kadın ergenliğe erişmek" (LO 164)

***âdet gör-*** *"hayız gelmek, (kız) bâliğa olmak."* (KT 390)

***âdet gör-*** *"kadın aybaşı olmak"* (TÜS 29)

**arıgsız bol-** "âdet görmek"

*'avratlar teg ay sayı* ***arıgsız bolur*** "Kadınlar gibi her ay âdet görür." (KE 170v/19)

**dem dök-** "kadınlar aybaşında kan yitirmek" (TÜS 618)

**hayız gör- (~ hayız kör- ~ heyz kör-)** "âdet, hayız görmek"

***hayız kördi*** *tişi yâ arıldı arıglık yâ* ***hayız körmek*** "Kadın âdet gördü ve temizlendi; temizlik ve âdet görmek." (ME 2/6)

*bir yolı* ***heyz kördi*** *(17b/23)* "Bir defasında âdet gördü." (OKTS 176)

***hayız görmüş*** *avratın gönleğini katı ısıtma tutmuş kimseye geydirseler hoş ola.* "Âdet görmüş kadının gömleğini sıtmaya yakalanmış kişiye girdirirlerse iyileşir." *(Ac. XV. 45)* (TSIII 1758)

**hayz ol-** "âdet, hayız görmek"

*karı yâ aruk yâ çirkîn sûretlü yâ* ***hayz olmış****/ yâ sayrulıkdan yeni kalkmış ya çok zamân cimâ' eylememiş 'avretle ya reşide olmamış kızla cimâ' itmek yaramazdur.* "İhtiyar, zayıf, çirkin, hayızlı, hastalıktan yeni kurtulmuş, uzun zaman cima etmemiş, reşit olmamış kızla cima etmek uygun değildir." (HS 44b 15/16/17; 45a 1)

**kan barın-** "âdet kanı boşanmak"

*uraguttın* ***kan barındı*** "Kadından [âdet] kanı boşandı." (DLT II/141)

**kan kör-** "aybaşı olmak, âdet görmek"

*peyveste* ***kan kördi*** *tişi* "Kadın sürekli kan [âdet] gördü." (ME 221/2)

*bir ẖatun* ***kan körse*** *kaçan namâz kılsa yâ oruç tutsa revâ bolmas* "Bir kadın aybaşı olsa o zaman namaz kılsa ya da oruç tutsa uygun olmaz." (İMS 58b/7)

***kan kör-*** *"kadınlar âdet kanı görmek"* (KTS 125)

**kirlen-** "kadın aybaşı olmak" (TÜS 1447)

Âdet döneminde kadınların vücuttan atılan kanı tutması amacıyla kullandığı malzemeleri adlandıran sözler ise şunlardır:

**hayz çöpreki** "aybaşı paçavrası, âdet döneminde kadınların vücuttan atılan kanı tutması için kullandıkları bez, kumaş parçası"

> *ey kâşkî men ölsem munda burun, bolsam **hayz çöpreki**, unutulmuş* "Keşke ben bundan önce ölsem ve unutulmuş bir aybaşı paçavrası gibi olsam." (TKT 31/9b3)

İslam dinine göre âdet ve lohusalık döneminde görülen kanamanın sonlanmasının ardından boy abdesti almak ve temizlenmek gerekir. Türkçenin söz varlığına göre, bu kanamaların görüldüğü dönemde kadının kirli kabul edildiği ve bu şekilde adlandırıldığı, kanamasız geçen süreçte kadının temiz olarak adlandırıldığı ve kanamanın ardından yıkanmanın temizlenmek olarak ifade edildiği görülmektedir. Âdet dönemini ve bu kanamayı yaşayan kadın adlandırılırken kullanılan sözlerin kirlilik veya kirli olma kavramıyla ilişkilendirildiği yukarıda ele alınmıştı. Burada kadınların âdet ve lohusa kanaması yaşamadıkları dönemleriyle ilgili sözler bir araya getirildi.

**arıl-** "(kadın) âdeti, lohusalığı biterek temizlenmek"

> *Meryem dahi oğlunu götürüp bir mağaraya iltti, kırk günde nifasından **arılınca** anda durdu. (Leys. Mu. XV. 4-1)* "Meryem de oğlunu bir mağaraya götürdü, lohusalığından kırk günde temizlenene kadar orda durdu." (TSI 205)

> *hayız kördi tişi yâ **arıldı** arıglık yâ hayız körmek* "Kadın âdet gördü ve temizlendi; temizlik ve âdet görmek." (ME 2/6)

**arılık** (~ **arıglık**) "âdet görülmeyen dönem, âdet bitimini takip eden temizlenme ve temiz olma süreci"

> *hayız kördi tişi yâ arıldı **arıglık** yâ hayız körmek* "Kadın âdet gördü ve temizlendi; temizlik ve âdet görmek." (ME 2/6)

> *eğer her **arılıkta** avratlar bir dirhem karanfil içseler yüklü ola. (M. Bay. XIV. 5, 132)* "Eğer kadınlar her temizlenmeden sonra [hayızsız günlerinde] bir dirhem karanfil içerlerse hamile kalırlar." (TSI 204)

> *İbrahim atası Azer, bir gün evine geldi, gördü avratı hayızdan arınmış, pes **arılık** halinde anın ile yakınlık kıldı.* "İbrahim'in babası Azer bir gün evine geldi. Karısının hayızdan arındığını gördü ve temiz iken onunla cinsel ilişkiye girdi." *(Enb. XIV. 140)* (TSI 205)

*bir niceler **arılıkdan** olmış ola ya'ni hayzdan soŋra* ... "[Kadın] temizlenmiş ola yani hayızdan, âdetten sonra..." (MŞ M133a 13-15)

**hayzdan soŋra** "âdetten, hayızdan sonra"

*bir niceler arılıkdan soŋra olmış ola ya'ni **hayzdan soŋra*** "[Kadın] temizlenmiş ola yani hayızdan, âdetten sonra..." (MŞ M133a 13-15)

Kadınlar eğer menopoza girmemişlerse düzenli bir şekilde âdet görmemeleri veya âdet kanamalarının olağandan fazla olması normal bir durum değildir. Ayrıca âdet öncesinde ve âdet döneminde yaşanan sancı ve ağrılar da bir sağlık sorunu olarak nitelenebilir. Âdet dönemi ile ilgili sağlık sorunlarını adlandırmak ve tedavi etmekle ilgili sözler aşağıda bir araya getirildi. Aşağıda ilk olarak bu konuyla ilgili sağlık sorunlarını karşılayan sözlere, ardından bunların tedavi edilmesi ile ilgili sözlere yer verildi.

**hayz renci** "âdet sancısı"

*na'na dögülmişniŋ suyı eger 'avrat anı cim'âden öŋdin götürünse yüklü olmaya ve eger andan şarâb-ı rummâna katsalar ve biraz andan yėseler **hayz rencin** sâkin ede* "Eğer kadın dövülmüş nanenin suyunu cimadan önce içerse gebe kalmaz. Eğer onu nar şarabına katıp ondan biraz yerlerse âdet sancısını dindirir." (MŞ M 28b 4-5)

**hayz kanı bağlan-** "âdet kanı kesilmek"

*kaçan kim bir ẖatun kişiniŋ rahminde bürudet ve rutûbet hâdis olsa ol sebebden yüklü olmasa ve **hayz kanı baglansa*** "Ne zaman ki bir kadının rahminde soğukluk ve yaşlık görülürse ve bu yüzden de gebe kalamayıp âdet kanı kesilirse..." (CH P386 7- 9)

**hayzı baglan-** "âdeti kesilmek"

*ve rahimde olan agrılara ve 'avretlerüŋ **hayzı vaktsuz baglandugına** ve bögrek marazlarna...* "Ve rahimde olan ağrılara, kadınların vakitsiz kesilen âdetlerine ve böbrek hastalıklarına..." (CH P159b 5)

**hayzı kanı çok gel-** "âdet kanı fazla gelmek"

*ma'cûn-ı fancanûş ki türkçe demür bokı derler **hayzı kanı çok gelse**/ isti'mâl ėdicek ekser* "Türkçede demirboku denilen *fancanuş* macununu âdet kanı fazla geldiğinde kullanınca kesilir." (MŞ M188b/ 7)

**hayz olacak vaktda agrı ‘ârız ol-** “âdet sancısı tutmak”

*yâḫud* ***hayz olacak vaktda agrı ‘ârız olsa*** *hayzı zahmetile inse pes vâcibdür sanа kim fâyide itmeyecek olursa üç dâg urasın göbeginüŋ çevresine* “Âdet göreceği zaman sancı tutsa, âdet zahmetle gelse, hiçbir şey sana fazda etmezse göbeğinin çevresine üç dağ vurman vaciptir.” (CH P386 9-10)

**hayz zahmetile in-** “âdet zahmetli, sıkıntılı bir biçimde gelmek”

*yâḫud hayz olacak vaktda agrı ‘ârız olsa* ***hayzı zahmetile inse*** *pes vâcibdür sanа kim fâyide itmeyecek olursa üç dâg urasın göbeginüŋ çevresine çevresine* “Âdet göreceği zaman sancı tutsa, âdet zahmetle gelse, hiçbir şey sana fazda etmezse göbeğinin çevresine üç dağ vurman vaciptir.” (CH P386 9-10)

**usret-i hayz** “düzenli âdet görmeme durumu”

***usret-i hayz*** *“kadınların muntazaman âdet görmemesi”* (KT 1262)

**üstünü gör-** “gebeyken aybaşı olmak” (TÜS 2453)

Âdet kanamasının tedavi ile normale dönmesi ve bu tedavide kullanılan ilaçlarla ilgili sözler şunlardır:

**hayız kanın yürüt- ~ hayzı yürüt-** “âdet kanını getirmek, normale döndürmek”

*yunt südü* ***hayız kanın yürütür.*** “Kısrak sütü âdet kanını getirir, normale döndürür.” *(M. Bay. XIV. 147)* (TSVI 4727)

*eğer hatun kişi kursağına yaku ede* ***hayzını yürüde.*** “Eğer kadın onu midesine yakı olarak yakarsa âdet kanı gelir.” *(Yadigâr. XIV. 28-1)* (TSIV 2740)

**hayz yolın aç-** “âdet kanını getirmek, normale döndürmek”

*kavunuŋ toḫmı ma’deyi arıdur ve* ***hayz yolın açar*** “Kavunun tohumu mideyi arıtır ve âdet kanını getirir.” (MŞ M 26b 4)

**hayza getür-** “âdet kanını getirmek, normale döndürmek”

*kavun ma’dede kankı ḫılt gâlib olsa anа döner çok yėmek* ***hayza getürür*** “Kavun, midede hangi madde çoksa ona döner. Çok yemek âdet kanını getirtir.” (MŞ M 77a 1)

**hayzı aç-** “âdet kanını getirmek, normale döndürmek”

*bögrülce bârid ü yâbisdür balgamı arturur ye'l eyler tabî'atı yumşadur ma'deye ve başa yaramaz ammâ menîyi arturur gögüse ve öykene eyüdür ve* ***hayz açar*** "Börülce soğuk ve kurudur. Balgamı arttırır, gazı çıkarır, insanın tabiatını yumuşatır. Mideye ve başa yaramaz ama meniyi arttırır, göğse ve akciğere iyidir, âdet kanını getirir." (MŞ M 22a 1-3)

**hayzı indür-** "âdet kanını getirmek, normale döndürmek"

*çiriş otı ıssıdur tîzdür dibinden bir direm kadarı süciyle içseler sidügi ve* ***hayzı indüre*** "Çiriş otu sıcak ve keskindir. Dibinden bir dirhem kadar şarapla içerlerse sidiği ve âdet kanını getirir." (MŞ M 104a 6)

**hayzı sür-** "âdet kanını getirmek, normale döndürmek"

***hayzı sürer*** *(simsim)* "Susam âdet kanını getirir." (MŞ M 22a 13)

*(kerefes)...* ***hayzı sürer*** *ve togurmagı âsân eder* "Kereviz âdet kanını getirir ve doğumu kolaylaştırır." (MŞ M 29a 8)

*ḫatmî ıssıdur yaşdur üç diremin yéyicek kulunc giderür ve* ***ḫayzı sürer*** "Hatmi sıcak ve yaştır. Üç dirhem yenince kuluncu giderir ve âdet kanını getirir." (MŞ M 90a 12)

**mutammis** "âdet kanının gelmesini sağlayan ilaç"

***mutammis*** *"tums verici, kan getirici deva, hayız ilâcı"* (LO 740)

**oğlan aşı** "âdet kanının gelmesini sağlayan bir tür macun"

***oğlan aşı*** *ki Farisice câvşir derler, ıssıdır, kurudur.* "Oğlan aşı: Farsça *câvşir* derler, sıcak ve kurudur." *(Mü. Şi. XIV-XV. 80)* (TSV 2927)

***oğlan aşı****, ana kunduz taşağı derler, Farisice cavşirdir, ıssıdır, kurudur.* "Oğlan aşı: Kunduz taşağı da derler, Farsçası *cavşirdir*. Sıcak ve kurudur." *(Mü. Şi. XIV-XV. 42)* (TSV 2927)

*gâvşir (Fa.): Muarrebi olan câvşir ile ma'ruf samgdır, bazı diyarda* ***oğlan aşı*** *ta'bir ederler. Zikrolunan diraht-ı gâverden hâsıl olur. ... ve bevl ve hayzı müdir ve a'sab-ı zaifeyi mukavırîdir.* "gâvşir: Arapçası *câvşir* olarak bilinen macundur. Bazı yerlerde oğlan aşı diye tabir edilir. Daha önce zikredilen *gâver* ağacından

çıkar. Bevle, âdetin gelmesine ve sinirlerin zayıflığına iyidir." *(Bürh. XVIII-XIX. 515)* (TSV 2927)

**yunt südü** "kısrak sütü"

***yunt südü*** *hayız kanın yürütür.* "Kısrak sütü âdet kanını getirir, normale döndürür." *(M. Bay. XIV. 147)* (TSVI 4727)

### II.6.2.1.2. Gebelik, Doğum ve Lohusalıkla İlgili Sözler

Gebelik süreci, doğum ve lohusalık kadın sağlığının önemli bir parçasıdır. Kadın bedeni için normal olan bu süreçlerde yaşanan kimi tıbbi sorunlar, olağan dışında gelişen veya sonlanan gebelikler, lohusalık sürecinde ortaya çıkabilecek hastalıklar kadın sağlığı açısından bir risk faktörü olabilmektedir. Kadının gebe kalamayışı da bir sağlık sorunu olarak görülebilir.

Taranan metinlerde kadında doğurganlığın bulunup bulunmayışı, gebelik sürecinde kadında gözlenen gelişmeler, normal veya normal olmayan gebelik süreçleri ile doğumlar, düşükler ve lohusalık döneminde kadın sağlığı ile ilgili sözler tespit edilmiş ve *"Annelik"le* ilgili bölümde değerlendirilmiştir. Her ne kadar bu süreçler kadın sağlığının önemli bir bölümünü oluşturuyorsa da kavram alanı olarak annelik kavramıyla daha yakından ilişkilidir. Anne olma süreçleriyle ilişkili bu sözlerin olağan ve olağan dışılıklarını, tıbbî olan ve olmayan yönlerini birbirinden ayırmak bir hayli güç olacağı için bu sözleri bir bütün olarak değerlendirmenin uygun olacağı düşünüldü.

### II.6.2.1.3. Menopozla İlgili Sözler

İlk olarak 12 yaş civarında ortaya çıkan âdet kanamalarının sona ermesi ile kadın menopoz dönemine girmektedir. Menopozun görülen son âdet kanamasına verilen ad olduğunu belirten ve kadının 45-55 yaşları arasında da menopozla birlikte doğurganlığının sonuna geldiğini ifade eden Dökmen, menopoza girmede yaş ortalamasının Batı için 50-51, Türkiye için ise 48 olduğunu aktarır. Dökmen, çeşitli araştırmalara dayanarak, menopozla ilişkilendirilen sorunların, toplumun yaşlılığa ve menopoza yüklediği olumsuz anlamların ve kalıp yargıların bir sonucu olduğunu ileri sürmekte ve bundan dolayı menopoz belirtilerinde hem kültür içinde hem de kültürler arasında büyük farklılıklar gözlenebildiğini belirtmektedir. Menopoza ilişkin algı ve tutumlar kültürden kültüre değiştiği gibi bir kültürün alt kültürlerinde bile değişebilmektedir. Kültürün doğurganlığa verdiği önem doğrultusunda da menopoza

ilişkin tutumların olumsuzlaştığını da ekleyen Dökmen, menopozun bedensel, kültürel ve sosyal anlamlarının çok çeşitli olduğunu ve kadınların kendi yükledikleri anlamlar çerçevesinde menopozu ve sonuçlarını her zaman olumsuz algılamadıklarını belirtir (Dökmen 2009: 42). Menopoz dönemi ile ilgili tespit edilen söz varlığında özellikle tarihî metinlerde kadının doğurganlık yetisini kaybetmesine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle menopoz dönemi ile ilgili sözler *"Annelik"* ile ilgili bölümde *"Kadında Doğurganlığın Bulunup Bulunmayışı İle İlgili Sözler"* arasında değerlendirildi.

#### II.6.2.1.4. Kadın Üreme Organlarında Görülen Hastalıklar ve Tedavisiyle İlgili Sözler

Kadın üreme organları dış ve iç üreme sisteminden oluşmaktadır.

##### II.6.2.1.4.1. Dış Üreme Bölgesi İle İlgili İlgili Sözler

Kadının dış üreme bölgesiyle ilgili sağlık sorunları, tıbbi uygulamalar, hastalıklar ve bunlara uygulanan tedaviler ile ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**asılık (~ aslık ~ aslak)** "üreme organı bitişik olan kadın"

> *el-hâyıs (Ar.): "... ve ferci bitişik olan avrat ki **aslık** derler."* "el-hâyıs: üreme organı bitişik olan kadına *aslık* derler." *(Ah. XVI. 330)* (TSI 245)
>
> *retka (Ar.): "Âlet-i ünsiyyeti muamele-i tabiyye müsait olmıyan avrata, kadına ıtlak olunur ki Türkçesi **aslaktır**."* "retka: Üreme organı cinsel ilişkiye müsait olmayan kadına denir ki Türkçesi *aslak*'tır." *(Kam. Os. XIX. 3, 422)* (TSI 245)
>
> ***asılık** "reteka, ma'lûl nisâ. asılık illeti"* "üreme organı cinsel ilişkiye müsait olmayan kadın, malul kadın, *asılık* hastalığı" (LO 24)

**'avrat fercinde başbert** "kadının üreme organında çıkan yara, siğil"

> *sabr ıssıdur kurudur ... ve eger zekerde ve ḫâyada ya **'avrat fercinde başbert** olsa anıulda* "Sabır otu sıcak ve kurudur. Eğer peniste veya kadının üreme organında siğil oluşursa iyileştirir." (MŞ M143b 12-13)

**çor uragut** "avret yeri bitişik olan kadın"

> ***çor uragut** "avret yeri bitişik olan kadın"* (DLT III/121)

**ferci bitevi kız / 'avret** "üreme organı bitişik olan kız, kadın"

*yetmiş ikinci faslı* ***ferci bitevî togan kızlarıŋ*** *'ilâcınıŋ tarîkasın bildürür bilgil iy tâlib kim etıbbânıŋ retekâ didükleri 'illet bir 'illetdür kim* ***'avretlerüŋ ferci bitevi*** *olur* "Yetmiş ikinci fasıl üreme organı bitişik olan kızların ilacının nasıl yapıldığını anlatır. Ey talip eden! Bil ki tabiplerin *retekâ* dedikleri hastalık kadınların üreme organının bitişik olduğu bir hastalıktır." (CH p111a 6-7)

**ẖatun kişinüŋ kasugı ve kavugı agrısı** "kadınların kasıklarında ve idrar keselerinde görülen ağrı"

*gübze dėrler anuŋ çiçegin ve yapragın içseler idrâr-ı bevl ėder ve daẖı* ***ẖatun kişinüŋ kasugı ve kavugı agrır olsa*** *anı kaynadup suyına otursa fâyide göre* "Gübze denilen bitkinin çiçeğini ve yaprağını içerlerse idrarı söktürür ve kaynatıp suyuna oturulduğunda kadınların kasıklarında ve idrar keselerinde görülen ağrıya faydası olur." (MŞ M 104a 14 15)

**iltihâb-ı gışâ-i mehbil** "rahim yolundaki zar iltihabı"

***iltihâb-ı gışâ-i mehbil*** *"mahall-i mezkûrun şişmesi"* (KT 766)

**iltihâb-i mehbil** "rahim yolu iltihabı"

***iltihâb-i mehbil*** *"mahall-i mezkûrun şişmesi"* (KT 766)

**maraz-ı zenebî** "rahmin içinde oluşan ur"

*ammâ ol lahm-i zâyid ya'ni artuk et kim biter rahm içinde raẖmün için tutar belki bir canavar kuyrugı gibi rahmden taşra çıkar bu 'illete etıbbâ-yı mütekaddimîn* ***maraz-ı zenebî*** *dirler bunuŋ daẖı 'ilâcı kesmekdür* "O fazla et ki rahmin içinde oluşarak yayılır. Tıpkı bir hayvan kuyruğu gibi rahimden dışarı çıkar. Bu hastalığa eski tabipler *maraz-ı zenebî* demişlerdir ki ilacı [bu eti] kesmektir." (CH P111a 7-8)

**retekâ (~ ratka)** "üreme organı bitişik olan kadın"

***ratka*** *"kadının cinsel organındaki kemiğin temasa engel teşkil etmesi durumu"* (KTS 217)

*etıbbânıŋ* ***retekâ*** *didükleri 'illet bir 'illetdür kim 'avretlerüŋ ferci bitevi olur delügi olmaz yâẖûd olursa tar olur* "*Retekâ* dedikleri hastalıkta kadınların üreme organı bitişik olur, deliği olmaz, olursa da dar olur." (CH p111a 7-8)

Kadın sünnetiyle ilgili sözler ise şunlardır:

**‘avretleri sünnet it-** “kadınları sünnet etmek”

> ***‘avretleri sünnet itmegi*** *ve ferçlerinde olan eti kesmegüŋ tarîkasın bildürür* “Kadınların sünnet edilmesini ve üreme organlarında çıkan eti kesmenin yollarını anlatır.” (CH P111a 1-8)

**ẖatne kıl-** “(kadın) sünnet olmak”

> ***ẖatne kıldı*** *erse erge takı sewügrek boldı* “Sünnet olunca erkeğe de güzel göründü.” (KE 48r/14)

### II.6.2.1.4.2. İç Üreme Sistemiyle İlgili Sözler

Kadının iç üreme sisteminin birer parçası olan rahim, döl yatağı, yumurtalık gibi organlar ile kasık ve karın bölgesi ile ilgili tespit edilen sağlık sorunları ve bunların tedavisi ile ilgili sözler şunlardır:

**haml-i kâzib** “kadınlarda görülen karın şişliği”

> ***haml-i kâzib*** *“kadının hamil imiş gibi şişmesini mucip hastalık”* “kadının hamile gibi şişmesine sebep olan hastalık” (KT 422)

**intifâh-ı rahm** “rahmin şişmesi sonucu oluşan hastalık”

> ***intifâh-ı rahm*** *“rahmin şişmesi, kabarması, şişkinliği”* (KT 520)

**miyom** “kadınlarda döl yatağı kas dokusundaki ur” (TÜS 1692)

**rahim ahtapotu** “rahim kanseri”

> ***rahim ahtapodu*** *“bazı çıban gibi çok köklü yara”* (LO 11)
>
> ***ahtapot*** *“Seretâna müşabih bir nevi çıban:* ***Rahim ahtapotu****.”* “Yengeç şekline benzeyen bir tür çıban” (KT 37)

**rahim sovukluğu** “rahim soğukluğu”

> ***rahim sovukluğuna****, sinirler geŋşedüğüne ve oğlan burusuna ve eski ağrılara ve…* “Rahim soğukluğuna, sinirlerin gevşemesine, doğum sancısına ve eski ağrılara…” *(M. Na. XV. 36)* (TSIII 1649)

**rahm agrısı** “rahim sancısı”

*(nerkes yagı) ...* ***rahm agrısına*** *müfîddür* "Nergis yağı rahim sancısına faydalıdır." (MŞ M176a/ 6)

*(cevâriş-i 'anber)...* ***rahm agrılarına*** *daḫı pîrlere gâyet eyüdür* "*Cevarişi anber* [bir macun türü] rahim sancısına ve ihtiyarlara iyi gelir." (MŞ M179a/ 15)

**rahm marazı** "rahim hastalığı"

***rahm marazına*** *urılan dâguŋ tarîkasın bildürür* "Rahim yarasını dağlamanın yollarını bildirir." (CH P386 7- 8)

**rahm marazına dâg ur-** "rahimdeki yarayı dağlamak"

***rahm marazına urılan dâguŋ*** *tarîkasın bildürür* "Rahimdeki hastalığı [tedavi etmek için] dağ vurmanın yollarını bildirir." (CH P386 7-10)

**sidüğü açılmak (avrat içün)** "idrarı gelmek, sidiği açılmak"

*eğer avrat içün olursa halkayı emceğine geçüreler derhâl* ***sidüğü açıla.*** "Eğer kadın için olursa halkayı memesine geçirsinler, derhâl idrarı gelir." *(Yadigâr. XIV. 104-1)* (TSV 3468)

**temâyül-i rahm** "rahim kayması"

***temâyül-i rahm*** *"rahmin çarpılması illeti"* "rahmin kayması hastalığı" (KT 1200)

### II.6.2.2. Meme Sağlığıyla İlgili Sözler

Kadınlarda meme, beden estetiğinin bir parçası olmakla birlikte asıl ve en önemli işlevi bebek beslenmesi için gerekli süt salgısını üretmesi ve bebeği besleme organı olmasıdır. Memenin ve meme başının olağandan küçük veya büyük olması kadında göreceli bir estetik kaygısı yaratsa da memedeki fizyolojik bozukluklar veya hastalıklar kadının bebek besleme yetisini yerine getirmesine engel olabilmektedir. Emzirme döneminde sütün çok gelmesi, azalması ve zamanından önce kesilmesi ile ilgili sözler ve bu durumlarda uygulanacak sağaltıcı uygulamalar bebek beslenmesiyle ilgili bölümde ele alınmıştır. Kadının bebek besleme yetisiyle ilgili sözler annelikle ilgili bölümde değerlendirildiği için bu bölümde, taranılan metinlerden tespit edildiği kadarıyla kadın memesinde görülen hastalıklar ve bunlarla ilgili tedaviler, tedavi yöntemleri ele alınacaktır. Günümüzde meme bölgesine uygulanan estetik müdahaleler de meme sağlığı kapsamında değerlendirilebilir.

Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**‘avrat emcegi şiş olması** “kadın memesinin şiş olması”

> *çiriş otı ıssıdur tîzdür eger* ***‘avratuŋ emceginde*** *ya arkasında* ***şiş olsa*** *anuŋ dibin kaynadalar şöyle ki koyu ola* “Çiriş otu sıcaktır. Eğer kadının memesinde veya arkasında şişlik olursa onun dibini koyu olacak şekilde kaynatsınlar.” (MŞ M 84b 5)

**emcekler şişmek ve büyük olmak** “memeler şişmek ve büyük olmak”

> ***emcekler şişmek ve büyük olmak*** *ilâcı, isfidaç ve tıyn-i kaymuleye kim Türkçe tebeşir toprağı derler ve gurgurum kili dahi derler…* “Memelerin şişmesinin veya [normalden] büyük olmasının ilacı [şudur]: Türkçede tebeşir toprağı veya *gurgurum kili* de denilen...” *(Yadigâr XIV. 107-1)* (TSIII 1835)

**gurgurum kili/ tebeşir toprağı** “kadın memesinin şişmesi veya büyümesi durumunda tedavi için kullanılan bir tür toprak”

> *emcekler şişmek ve büyük olmak ilâcı, isfidaç ve tıyn-i kaymuleye kim Türkçe* ***tebeşir toprağı*** *derler ve* ***gurgurum kili*** *dahi derler…* “Memelerin şişmesinin veya [normalden] büyük olmasının ilacı [şudur]: Türkçede tebeşir toprağı veya *gurgurum kili* de denilen...” *(Yadigâr XIV. 107-1)* (TSIII 1835)

**meme sinili** “meme siğili”

> ***meme sinili*** *“sa’rûr”* (LO 345)

**pus** “memenin ucunda görülen yara ve bu yaranın kabuğu”

> ***pus*** *“meme emciği başında olan cerahat”* (LO 320)
>
> ***pus*** *“memenin emziği üzerinde hâsıl olan kabuk”* (KT 979)

**sa’rûr** “meme siğili”

> *meme sinili “****sa’rûr****”* (LO 345)

### II.6.2.3. Kadın Bedeninin Diğer Bölgelerinin Sağlığı ve Estetiğiyle İlgili Sözler

Yukarıda değinilen iç ve dış üreme sistemi, üreme organları ve meme bölgesi dışında kalan beden bölgelerinin sağlığıyla ilgili sözler de bu bölümde ele alındı. Burada ayrıca

bir sağlık sorununa bağlı olmaksızın kadın bedeniyle ilgili estetik değerlendirme ve müdahaleye gereksinim duyulmasına bağlı olarak ortaya çıkmış söz varlığı da incelendi. Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**‘avretde/ karavaşda ziyâde diş bit-** “kadınlarda veya cariyelerde fazladan diş çıkmak”

> *tabiî dişlerden **ziyâde diş bit**se âdemüŋ hüsnin bozar ‘alèl-ḫusûs **‘avretlerde yâ karavaşlarda** olsa ‘ayb tutarlar* “Doğal dişlerden fazla olarak diş çıkarsa insanın güzelliğini bozar. Bu dişler özellikle kadınlarda veya cariyelerde olursa ayıp sayılır.” (CH P746 2)

**boguz depesi** “daha çok kadınlarda görülen bir verem türü”

> *bu vereme etıbbâ **kayle-tü’l-hulkûm** dirler ya’nî **boguz depesi** bu verem bir büyük verem olur beden levninde bu nev’ verem ekser ‘avretlerde olur ammâ bu verem iki nev’ olur birisi tabî‘dür ya’ni anadan bile togar ve birisi ‘ârizîdür* “Bu vereme tabipler *kayletü’l-hulkûm* yani boğaz tepesi derler. Bu verem, büyük bir verem olup insan bedeninde, daha çok da kadınlarda görülür. İki türü vardır. Biri anadan doğarken vardır. Diğeri ise sonradan ortaya çıkar.” (CH P85a 12; P85b 1-2)

**‘ırku’n-nisâ** “siyatik”

> ***‘ırku’n-nisâya** ve kavuk ve bögrek rencine ve kulunc ve…* “Siyatiğe, mesane, böbrek ve kulunç ağrısına...” (MŞ M119b/ 8)

**kan uyuşmazlığı** “anneyle yeni doğmuş bebeğin kan grupları arasındaki uyumsuzluk nedeniyle kansızlık, sarılık gibi belirtileri olan bir hastalık” (TÜS 1302)

**kayletü’l- hulkûm** “daha çok kadınlarda görülen bir verem türü”

> *bu vereme etıbbâ **kayle-tü’l-hulkûm** dirler ya’nî **boguz depesi*** “Bu vereme tabipler *kayletü’l-hulkûm* yani boğaz tepesi derler.” (CH P85a 12; P85b 1-2)

**östrojen tedavisi** “menopoz sırasında ve daha sonraki yıllarda kalp, kemik ve damarlar üzerinde meydana gelebilecek olumsuz etkileri önleyen bir tedavi” (TÜS 1861)

**selülit** “bağ dokusu iltihabı” (TÜS 2062)

### II.6.2.4. Kadın Sağlığına Özgü Mesleklerle İlgili Sözler

Kadın sağlığıyla ilgili meslek kavramının kadınlar tarafından yapılan ve kadınlar için yapılan meslekler olarak iki açıdan ele alınması gerekir. Doğumun gerçekleşmesine yardım etmeyle ilgili işler, eskiden tam bir meslek olarak sayılamayacak ve geleneksel yapının içerisinde bilgi ve tecrübe aktarımı yoluyla icra edilen bir iş olarak ebeler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Modern tıbbın gelişmesiyle birlikte hastane gibi sağlık kuruluşlarında bu hizmeti alan kadınlar için durum değişmiş, ebelik modern meslekler arasında yerini almış ve bir uzmanlık alanı olarak jinekoloji yani kadın hastalıkları ve doğum doktorluğu bir bilim dalı ve meslek hâline dönüşmüştür.

Kadın sağlığının önemli bir kısmını üreme sağlığı oluşturmaktadır. Gebelik ve doğum süreci, kadın üreme organlarında görülen hastalıklar cinsiyete özgü hastalıkların büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Gebelik ve doğum her ne kadar doğal süreçler olsa da çeşitli tıbbi uygulamalar ve destekler gerektirebilmekte, kadın sağlığı açısından risk doğurabilmektedir. Konu üreme sağlığı olunca özellikle geçmiş dönemlerde kültürel değerlerin getirdiği utanma duygusu ile kadınların tıp hizmetlerine ulaşmada ve tedavide çeşitli zorluklar çekmiş olabileceği de bir gerçektir. Bu nedenle kadınlarla ilgili sağlık uygulamalarının bazıları, özellikle gebelik ve doğumla ilgili pratikler veya gebe kalamama, düşük gibi sorunlar bilgi ve tecrübe aktarımı yoluyla geleneksel tıp uygulayıcısı *ebe, mamı, kabile, ocaklı, otacı kadınlar* tarafından yürütülmekteydi. Kaplan, kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet alanında yapılan araştırmalara bakıldığında, kadının tarihsel ve toplumsal rollerinden birinin "sağaltıcı, iyileştirici" kimliği olduğunun gözlemlenebileceğini; şifacılık tarihine dair yazıların ve farklı kültürlerdeki mitlerin, yaşam ve ölümün sırlarını kadınların bildiği, bu nedenle yalnızca kadınların "büyülü" şifacılık sanatını uygulayabildikleri zamanlardan söz ettiğini belirtir (Kaplan 2015). Her ne kadar yerini daha çok modern tıbba bırakmış olsa da zaman zaman hâlâ başvurulan bir tedavi yöntemi olan ve uygulayıcısı kadınlar tarafından bilgisi kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel tıp uygulamalarının varlığını ve kadınların sağaltıcı gücü *kocakarı imi, kocakarı ilacı* gibi sözlerde yaşamaktadır. Türkmen, otacılık geleneğinde, toprakla doğrudan ilişkisi ve bitkiler konusunda daha fazla bilgiye sahip olması nedeniyle kadınların egemen olduğunu, pek çok toplumda "kocakarı ilaçları" olarak adlandırılan bitkisel tedavi yöntemlerinin akılcı tıbbın ve farmakolojinin öncüsü olduğunu, bu bağlamda kadınların tıbbın gelişimine tarihin ilk dönemlerinden

başlayarak katkıda bulunduklarının söylenebileceğini ifade eder (Türkmen 2011: 21-22). Geleneksel tıp uygulayıcılığı tam bir meslek olarak görülmemekle birlikte *Hazâ'inu's-Sa'âdât, Cerrâhiyyetü'l-Ḫâniyye, Müntahâb-ı Şifâ* gibi Anadolu sahasında yazılmış tıp metinlerinden anlaşıldığına göre kadınlarla ilgili hastalıkları devrin tıp ilimlerinden haberdar, yetişmiş kadın hekimler ya da erkek hekimler tedavi etmekteydi. Özellikle *Cerrâhiyyetü'l-Ḫâniyye*'de verilen detaylı açıklamalar, minyatürlerde resmedilen kadın hekimler ve erkek hekimlerin de kadınlarla ilgili hastalıklarda uzmanlaşmış olması Anadolu sahasında o dönemde bile kadın hekimliğinin gelişmiş olduğunu göstermesi bakımından önemli verilerdir. Kadın hekimlerden *tabibe avret* diye bahsedilmesi 15. yüzyılda kadın hekimlerin varlığını haber vermektedir. Günümüzde bir bilim dalı hâline gelen kadın hastalıkları ve doğum (jinekoloji) bu alanda uzmanlaşmış hekimler tarafından yürütülmektedir. Yine ebe hemşireler, kadınların gebelik ve doğum süreçlerinde tıbbi hizmet veren kişilerdir. Hemşirelik ve ebe hemşirelik bir dönem yalnız kadınlar tarafından yapılan bir meslek iken günümüzde erkeklerin de bu alanlarda çalıştığı görülmektedir.

Kadın hekimliğinin önemli bir bölümünü üreme sağlığının oluşturduğu belirtilmişti. Bu nedenle özellikle doğumla ilgili konularda kadına yardımcı olan ve sağlık hizmetlerini yürüten kişilerle ilgili sözler annelikle ilgili bölümde değerlendirildi ve burada ayrıca tekrar edilmedi. Hasta kadın, kadına sağlık hizmeti veren kişiler, kadınla ilgili hekimlik dalları, genellikle kadınlar tarafından yapılan meslekler ve kadın hekimliğiyle ilgili diğer sözler burada değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**'alile** "hasta kadın"

> *eger 'alîle bâkireyise barmagını mak'adesine soka taşı teftîş ide eger bulacak olursa barmagıyıla taşı berk sıka yara çıkara* "Eğer hasta kadın bakire ise parmağını makatına soksun, taşı kontrol etsin, bulacak olursa parmağıyla taşı sıkıca sıkarak yarıp çıkarsın." (CH P103a 1-2)

**başhemşire** "sağlık kuruluşlarında hemşirelik hizmetlerinin en üst düzeyde sunulması için hizmetlerin düzenlenmesinden, yürütülmesinden, denetlenmesinden sorumlu yönetici hemşire"

> *"Halil'le Kerim içeri girdiler,* ***başhemşireyi*** *buldular, pansuman yapıldı." - N. Hikmet.* (TÜS 273)

**başhemşirelik** "1. başhemşire olma durumu, 2. başhemşirenin yaptığı iş" (TÜS 273)

**hemşire** "doktor tarafından acil durumlar dışında yazılı olarak verilen tedavileri uygulamak, hastanın bakımını düzenlemek, denetlemek ve değerlendirmekle görevli ve yetkili sağlık çalışanı, şvester."

> *"**Hemşirenin** onlara ters ters bir şeyler söylediğini işitiyorum." - A. Ümit* (TÜS 1083)

**hemşirelik** "hemşirenin yaptığı iş" (TÜS 1083)

**im** "ilâç, deva"

> *kocakarı **imi**.* "kocakarı ilacı" (KT 507)

**jinekolog** "kadın hastalıkları hekimi, nisaiyeci" (TÜS 1245)

**jinekoloji** "kadın hastalıkları" (TÜS 1246)

**jinekolojik** "kadın hastalıkları ile ilgili" (TÜS 1246)

**kadın hastalıkları** "1. kadın cinsel organlarını ve bunlarla ilgili hastalıkları inceleyen bilim dalı, nisaiye, jinekoloji, 2. hastanelerde kadın hastalıkları ile ilgili bölüm." (TÜS 1259)

**kocakarı ilacı** "hekim olmayan kimselerin yaptıkları veya salık verdikleri, hekimlikte kullanılmayan ilaç"

> *"Fırsat buldular mı hemen **kocakarı ilaçlarına** başvururlar." - R. N. Güntekin* (TÜS 1455)

**nisaiye** "kadın hastalıkları" (TÜS 1773)

**nisaiyeci** "jinekolog" (TÜS 1773)

**nisaiyecilik** "nisaiyecinin işi" (TÜS 1773)

**sınık sarıcı avrat** "kemik kırıklarını tedavi eden kadın"

> *'atâme (Ar.) "**sınık sarıcı avrat**"* (Bab. XVI. 2, 245) (TSV 3444)

**tabîbe 'avret** "kadın doktor"

> *bu sınâ'at-ı tıbbı eyü bilür **tabîbe 'avret** bulınmaz* "Bu tıp ilmini iyi bilen kadın doktor [pek] bulunmaz." (CH P102b 7)

## II.7. KADIN GİYİMİ VE SÜSLENMESİYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Kadın giyimi tarih boyunca bir ihtiyaçtan öteye gitmiş; kadının daha güzel, daha alımlı görünmesi gibi bir işlevi de üstlenmiştir. Coğrafi şartlara, iklime ve kültürel özelliklere göre farklılık gösteren kadın giyimi; dinî inançlar, dünya görüşü, siyasi düşünceler ve hayat tarzı gibi çeşitli nedenlerle de tarih içerisinde çeşitli değişikliklere uğramıştır. Günümüzde değişen tüketim alışkanlıkları, ekonomik koşullar ve giderek yaygınlaşan, değişen moda algısının da kadın giyiminin çeşitlenmesinde etkisi vardır (Yener 1955: 28-29); (Sarıtaş; Türksoy; Bilen 2007: 194).

Giysi, giyinme ihtiyacını karşılamanın yanı sıra olaya, yere ve döneme göre belirlenen önemli bir olgudur. Giysiler geleneksel hayatta yöresel özellikler taşımaktaydı. Geleneksel giysiler kişinin statüsü, toplumdaki yeri, medeni durumu, dinî inancı hakkında bilgi verirken moda ve giyim kültüründeki evrenselleşmenin etkisiyle şekillenen günümüz giyim tarzında çok yönlü bu çıkarımları yapmak pek mümkün olmamaktadır. Geleneksel giyim kültüründe giysiler ufak çaplı değişiklikler gösterse de asırlar boyu benzer özelliklerle üretilmiş ve giyilmiştir. Moda kavramının gündelik hayata ve giyim tarzına etki etmesiyle ve tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle giyim, özellikle de kadın giyimi çok çabuk değişiklik göstermiş, şekil ve tarz değiştirmiştir. Geleneksel giyim tarzının değişme nedenlerinden birisi de köyden kente yaşanan göçtür. Nüfus konusunda köyden kente göç yaşanırken, giyim kültürü bakımından kentten köye bir göç söz konusudur. Şehir hayatının giyim unsurları da kırsal kesime hızla taşınmaktadır (Şanlı, Demirci, Topaloğlu, 2011: 1146-1147).

Erkek giyimine nazaran kadın giyimi tarihin her döneminde yalnız coğrafi, fiziki şartların gereklerine göre şekillenmekle kalmamış, toplumsal yapının, dini inançların, ahlaki yaklaşımların ve siyasi tutumların etkisiyle de şekillenmiştir. Bu çeşitlikte kadınların güzel görünmeye, süslenmeye olan eğilimlerinin de etkisi vardır. Bu eğilimin biyolojik bir yatkınlıktan mı yoksa toplumsal öğretilerin kuşaktan kuşağa akatırılmasından mı kaynaklandığı çok net olmamakla birlikte, kadın beğenilme arzusuyla bedenini giysi veya başka nesnelerle süslemektedir. Hatta bu tutum çok daha

ileri gitmekte kadın bedeni bir güzellik nesnesi ve erkeğin beğenisine sunulan bir obje hâline getirmektedir. Günümüz moda kültürü kadın giyimini bir tüketim mekanizması hâline dönüştürmekte, kadının her zaman güzel giyinmesi, bakımlı olması, daima iyi görünmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Toplumda siyasi ve sosyal yapı ile ekonomik faaliyetlerin kadın giyimi ile ilişkisi tarih boyunca süregelmiştir ve bu ilişki kadın giyiminin şeklini, tarzını, çeşitliliğini etkilemiştir. Osmanlı döneminde kadın giyim şeklini belirleyen, kısıtlama ve serbestilerin sınırlarını çizen fermanlar yayınlanması, Cumhuriyet döneminde inkılaplarla kadın giyiminin yeniden şekillendirilmeye çalışılması, din adamlarının kadın giyimi ile ilgili fetvalar vermeleri, reklam dili aracılığıyla kadının alışveriş tutkunu yeni kıyafetlerle mutlu olan kişi olarak sunulması, kadın giyimine toplum müdahalesinin göstergeleri olduğu gibi kadın giyiminin çeşitlenmesini sağlayan unsurlar olarak da karışımıza çıkmaktadır (Yener 1955: 24); (Akdemir 2017: 249-267); (Sarıtaş; Türksoy; Bilen 2007: 194).

Kadının dış görünüşünü oluşturan tek unsur giysiler değildir. Kadının daha güzel görünmek amacıyla bedeniyle ilgilenmesi, makyaj yapması, süslenmesi, saç bakımı yapması da giyimini tamamlayan, dış görünüşüyle ilgili kavramlardır. Estetik bir görünümde olmak ve kalmak amacıyla ortaya çıkan tüketim alışkanlıkları ve makyaj, karşı cinse daha çekici gelmeyi de içeren sosyo-kültürel unsurlar tarafından biçimlendirilmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadınlar, erkeklerin istedikleri kadar estetik bir bedene sahip olmadıkları düşüncesini taşımaktadırlar. Bu nedenle de iç sosyal grupların değer ve normları ile dış grupların baskısı altında kendilerini hem karşı cinse hem de hemcinslerine beğendirmek için fiziksel çekiciliği abartan bir "güzellik miti" oluşturmaktadırlar (Cengiz; Ustabaş; Ceylan vd. 2016: 1150). Böylelikle kadınlar hem var olan güzelliklerini ön plana çıkarmak hem de olduğundan daha güzel görünmek amacıyla makyaj yapmaya ve süslenmeye yönelmektedirler. Erkeklerin de süslendikleri, kişisel bakımlarını yaptıkları hatta günümüzde bu eğilimin erkekler arasında da arttığı ve niteliğinin değiştiği de bir gerçektir. Ancak bu noktada kadın cinsiyetini erkek cinsiyetinden ayıran en belirgin özellik, onun çeşitli faktörlerin etkisi altında süslenmeye güdülenmiş ve yönlendirilmiş olmasıdır. Zira süslenmenin bir unsuru olan makyaj çok faktörlü sosyolojik bir gerçek olma özelliğini sürdürmektedir. Kadının süslenmesi, toplumdan topluma ve hatta aynı toplum içinde bile farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Türk toplumunda kadınların süslenme talepleri sosyal değer ve normlar tarafından çeşitli bölgelelerde ve sosyal

gruplar arasında sınırlandırılırken Arap kültüründe aynı durum farklı yorumlanmaktadır. Arap kültüründe kız çocuklar, küçük yaştan itibaren annelerini ve etraftaki kadınları gözlemleyerek, ergenlik yaşına geldiğinde nasıl süsleneceklerini, nasıl giyineceklerini ve erkeğe nasıl davranılması gerektiği gibi normları öğrenmiş olmaktadırlar (Cengiz; Ustabaş; Ceylan vd. 2016: 1148- 1149).

Giysiler gibi makyaj için kullanılan malzemeler ve maddeler de zaman içinde çeşitlilik göstermiştir. Günümüzde modern kimyanın ürünleri olan fondöten, pudra, allık, rimel, far, oje ve ruj gibi maddelerin yerine eskiden kimyasal işlem görmemiş, doğal yollarla çeşitli bitki ve madenlerden elde edilen maddeler kullanılmıştır (Çetinkaya 2010: s. 92).

Kadın süslenmesinin bir parçası da takılardır. Takılar, yüzyıllardır insanoğlunun ve özellikle de kadınların değişmez tutkularından biri olmuştur. Önceleri dinsel ve büyüsel anlamlar taşımış, kabile simgeleri olarak kullanılmış olan takılara zamanla süslenme ve kötülüklerden korunma, bir yatırım aracı olma, güç ve statü sembolü olma gibi nitelikler de eklenmiştir. Takıların toplumsal inanç ve geleneklerle ya da tılsım ve tabâbetle bağlantılı olarak da kullanıldığı görülmektedir. Yeni doğmuş bebekler, sünnet olacak çocuklar, gelin olacak kızlar için önemli bir yeri olan takıların günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğu da bilinmektedir (Dikmen; Çetin 2012: 72).

Değerli veya değersiz malzemelerden üretebilen takıların, tarzları, kadın bedenindeki kullanım amaçları ve yerleri çeşitlilik göstermekle birlikte ilk çağlardan beri kadın giyim ve süslenmesinin bir parçası olduğu arkeolojik kazılardan elde edilen verilerle de desteklenmektedir. Yöreden yöreye değişiklik gösteren, takana ve takıldığı yere göre farklı anlamlar ifade eden geleneksel takılar geçimşte, bir kadının ekonomik ve medeni durumu, çocuk sayısı hakkında bilgiler de vermekteydi. Takılar kullanıldıkları yere ve amaca göre çeşitlilik göstermektedirler (Özbağı 2002).

Kadının dış görünüşünün önemli bir unsuru da saçıdır. Kadınların saçı, süslenmeleri için kullandıkları çeşitli nesneler de kadın giyiminin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Renk, şekil ve boy bakımından çeşitlendirilip şekillendirilen kadın saçı da kadın dış görünümünde, süslenmesinde ve kıyafetin tamamlanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle kadın giyim, kuşam ve süslenmesiyle ilgili tespit edilen sözler giyim, süslenme ve kadın saçı olmak üzere üç başlıkta ele alındı. Giyim bölümünde kadın giyimi için kullanılan giysiler, bu giysilerin üretilmesini sağlayan malzemeler ile giyim tarzını, amacını yani kadın giyimini şekil ve amaç bakımından

anlatan sözler bir araya toplandı. Süslenme ise, bir ihtiyaçtan öte kadının daha güzel görünmesini sağlayan unsurları kapsamaktadır. Kadın saçının ayrı bir başlıkta değerlendirilmesinin nedeni ise bu kavram etrafında gelişmiş söz varlığının fazla oluşundan kaynaklanmaktadır. Zira kadınlar sadece bakım, taranma ve temizliğin ötesinde bir özenle saçlarını şekillendirmekte, bakımını yapmakta, rengi ve tarzıyla saçlarını çeşitli şekillerde kullanmayı tercih etmektedirler. Bu nedenle bu kavramla ilgili Türkçede hayli geniş bir söz varlığı oluşmuştur. Ayrıca bu bölümde kadının giyimi etrafında şekillenen mekân ve meslek adlarına ve bu mesleklerin icracıları ile ilgili sözlere de yer verilmiştir.

### II.7.1. Kadın Giyimiyle İlgili Sözler

Kadın giyimi; üretiminde kullanılan malzemeler, giyim ürünlerinin çeşitliliği ve kullanım alanları, kültürel, dinî ve siyasi işlevleri ve amaçları bakımından erkek giyiminden hayli farklılaşan yanlar taşımaktadır. Kadın giysileriyle ilgili Türkçenin söz varlığında tespit edilen sözler, kullanılan malzemeler, giyim tarzı ve amacı ile giysi adlarının sınıflandırıldığı üç bölümde ele alındı.

#### II.7.1.1. Kadın Giysilerinde Kullanılan Malzemelerle İlgili Sözler

Özellikle gündelik yaşam içerisinde kadın giysilerinin renk, kumaş ve süsleme bakımından kendine has nitelikleri vardır. Kadın giysilerine has kumaşlar, bu giysilerin süslenmesinde kullanılan malzeme ve el işleri tespit edilmiştir. Ayrıca yine bu malzemelerin temin edilmesi, alınıp satılması ile meşgul olan kişilerin yaptıkları mesleklerle ilgili sözler de burada değerlendirilmiştir.

**ağı** "ipekli kumaş"

> *çün ulaldı oğul evermek gerek / **ağı** atlas, at, katır vermek gerek. (Ga. XIV. 301)*
> "Oğul büyüdü evlendirmek gerek. İpekli kumaş atlas, at, katır vermek gerek." (TSI 33)

**altınoluk** "1. altın sırma veya kılaptanla işlenmiş çizgili ipek kumaş, 2. bu cins kumaşların üstünde bulunan sırma işlemeli yollar" (TÜS 107)

**barçın** "ipekli kumaş"

> *kalın **barçın*** "kalın ipekli kumaş" (TKT 36/87a3)
>
> *yuwka **barçın*** "ince ipekli kumaş" (TKT 36/87a2)

**basma** "üzerinde bası ile yapılmış renkli biçimler bulunan pamuklu kumaş"

*"O güne kadar bir okka üzüm, bir arşın **basma** almamış idim." M. Ş. Esendal* (TÜS 261)

**biker** "elbisenin üzerine yapılan süs"

***biker** "elbisenin üzerine yapılan süs"* (KİLA 18)

**canfes** "1. üzerinde desen bulunmayan, ince dokunmuş, parlak, tok, ipekli kumaş"

*"Arabistan'dan getirdiği birtakım ipekler, **canfesler** ve kumaşlarla giyinir." - A. Ş. Hisar* (TÜS 441)

*mantin "**Canfese** benzeyen ipekli kumaşlardan birinin adı. Elbise ve ferâce yapılırdı.* (GKS 170)

"2. bu kumaştan yapılmış"

*"**Canfes** yastıklar üzerinde, muslinlere bürünmüş bir halayık portakal soyuyor." - R. H. Karay* (TÜS 441)

**dibâ** "üzerinde çiçek nakışları olan ipekli kumaş"

***dibâ** "Çiçek nakışları dokunmuş lüks bir ipekli kumaşın adı ki bazan türlü renklerdeki çiçeklerin ipekleri arasına altın teller de atılırdı. Pek güzelleri hem memleketimizde dokunmuş, hem de doğuda İran'dan, ve batıda Fransa ile İtalya'dan idhal edilmişdir."* (GKS 89)

**entarilik** "entari yapılmaya uygun (kumaş)" (TÜS 803)

**eŋek** "kadınların başörtülerine bağladıkları ip"

***eŋek** "kadınların başörtülerine bağladıkları ip"* (DLT I/135)

**fodra** "düz ve dik durması için elbisenin bazı yerlerine kumaşla astar arasına konulan sert ve kolalı bez" (TÜS 885)

**futa** "ipekli peştamal"

*beline **futa** tutucak o nigâr* "O güzel beline peştamal sarınınca..." *(Yuz. Hamdi. XV. 55-2)* (TSIII 1609)

**gezi** "bir arşın eninde ipekli ve dalgalı bir kumaş"

***gezi*** *"İpek ve iplikle karışık hâreli bir kumaş; bir arşın eninde (dokunur) olduğu için* ***gezi*** *adı verilmişdir;, (bir çeşidine)* ***Hind Gezisi*** *denilir, entari yapılırdı." (Şemseddin Sâmi; Kaamûsu Türkî). "Sert ve hareli bir ipekli kumaşın adı; her rengi vardı, açık renklileri makbuldü. Eni çok dardı, eski kadın entârileri geniş ve uzun olduğu için iki top* ***geziden*** *bir entâri yapılırdı, (bundan ötürü arşın ile değil), top ile satarlardı.* ***Şam Gezisi, Haleb Gezisi, Bağdad Gezisi*** *isimleri ile çeşidleri var ise de en makbuli* ***Hind Gezisi*** *" (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri). Enderunlu Vâsıf: "Yüz sürme kimseye yok şimdiden tezi/ Aldır babana anterilik mâvi bir* ***gezi****."* (GKS 124)

**harç** "elbise, perde vb.ne dikilen süsleyici veya tamamlayıcı malzeme"

***harç*** *"esvaba süs için envâ eşkâlde dikilen kaytan vesaire: Kadın libaslarına* ***harç*** *koymak bu sene moda oldu; Avrupa'dan hazır harç gelir."* (KT 427)

**jarse** "1. esnek dokunmuş ipekli veya yünlü bir kumaş" (TÜS 1244)

"2. bu kumaştan yapılan veya esnek örülmüş (giyecek)"

*"Siyah* ***jarse*** *elbisesi içinde, hâlâ diri, gergin vücuduyla güzel ve ihtişamlıydı." - P. Safa.* (TÜS 1244)

**jorjet** "1. bürümcük görünüşlü, çok bükümlü, genellikle pamuk iplikleri ile dokunmuş bir kumaş" (TÜS 1246)

"2. bu kumaştan yapılan"

***jorjet*** *etek* (TÜS 1246)

**kutni** "pamuklu dokuma"

***kutnu, kutni*** *"Pamuklu dokuma. "****Kutniden*** *kadınlar önü açık, yanları yırtmaçlı ve içi astarlı entari yaparlardı. Entârilerin gerek önlerine, gerek yan yırtmaçlarına siyah gaytan harç dikerlerdi.* ***Hind Kutnisi*** *kutnilerin en makbulü idi." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri). Tarif edilen entâri kesiminin* ***kutnîye*** *mahsus olduğu,* ***kutnî*** *entarilerin de muhakkak bu kesimde olduğunu zannetmiyoruz."* (GKS 162)

**kurdele** "1. geniş ipekli şerit"

*"Anam ikiz bebe beklemediği için tek bir kırmızı **kurdele** hazır etmişti beşiğin başına." - A. Kulin.* (TÜS 1520)

"2. belli bir biçim verilmiş saça veya giysinin yakasına takılan ince kumaş" (TÜS 1520)

***kurdele*** *"Bir iki ve nihayet dört beş parmak eninde ipek kumaş ki başlıca kadın esvabında fiyonk vesair süse müteallik şeylere yarar."* (KT 686)

**kurdeleli** "kurdelesi olan"

*"Analarına cici **kurdeleli** armağanlar alıp onları öpücüklere boğan çocuklar..." - H. Taner.* (TÜS 1530)

**kurdelesiz** "kurdelesi olmayan" (TÜS 1530)

**lâhorâki** "Lahor'da üretilen şalların taklidi olan yünlü bir kumaş"

*"**lâhorâki**, Lahor şallarının taklidi bir yünlü kumaşın adı; kadın entâriliği, bilhassa hırkalık makbul bir kumaş adı idi."* (GKS 167)

**mantin** "canfese benzeyen kalın bir cins ipekli kumaş"

***mantin*** *"Camfese benzeyen ipekli kumaşlardan birinin adı. Elbise ve ferâce yapılırdı. Dayanıksız olmakla beraber su damlaları leke yapdığı için makbul sayılmazdı." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri). Şarkı (XIX. yüzyıl sonu): Penbe **mantinden** ferâce pek de şık/ İnce yaşmakla bu Cuma seyre çık."* (GKS 170)

**oya** "kadın çamaşırlarının yahut giysilerinin kenarına iğne ile yapılan ipek veya iplikten örgü, oymalı süs"

***oya:*** *"Kadın çamaşır ve esvaplarının ve sâir bazı şeylerin (boy yemenilerinin, çevrelerin) kenarına iğne ile yapılan veya yapılmış hazır alınarak dikilen ipek veya iplikten örgü, oymalı süs." (Şemseddin Sami, Kaamûsu Türkî). Renkli bir ibrişimden iğne ile çiçek veya yaprak şekillerinde örülen işlemenin adı. Esvab ve baş yemenisi kenarlarına süs olarak dikilirdi. **Oyalar** ya dantela gibi düz olarak örülür, yahud, **oyayı** danteladan ayıran en önemli hususiyetidir, motifleri, çiçekler, meyvacıklar, yapraklar veya sembolik şekiller mücessem olarak örülürdü, ve mücessem örgüler bir zincirin boyunca top top, yaprak yaprak, kandil kandil, salkım salkım dizilip sallanırdı. **Oyalar** bazan motiflerinin isimleri*

*ile anılırdı: "**Yaprak Oya**", "**Gül Oya**", "**Sünbül Oya**", "**Biber Oya**", "**Karanfil Dişi**" gibi; bâzan benzerlik yolu ile sembolik isimler taşırdı: "**Kirpik Oya**", "**Oğlan Perçemi**", "**Komşu Çatlatan**", "**Çarkı Felek**" gibi; bâzan da yeni bir örgü tarzı dolayısı ile bir memleket, bir kasaba adını taşırdı: "**Selânik Oyası**", "**Bursa Oyası**" gibi. Oyacılık aşağı ve orta tabakadan Türk kızlarının ve kadınlarının yüzyıllar boyunca geçim vâsıtası olmuş ve isimleri meçhul o kadın sanatkârlar muhayyilelerinin mahsulü şaheserler yaratmışlardır; bu gün Türk **oyalarından** bir koleksiyonun seyrine doyum olmaz ve kıymetine baha biçilmez. Zamanımızda Türk oyacılığı, ölmüş, yok olmuş küçük güzel sanatlarımızdan biridir."* (GKS 183)

***oya** "genellikle ipek ibrişim kullanarak iğne, mekik, tığ ya da firkete ile yapılan ince dantel"* (TÜS 1827)

**oyalı** "kenarına oya yapılmış veya geçirilmiş"

*"Başına kenarları yeşil **oyalı** mor bir gaz boyaması krep bağlıyordu." - O. C. Kaygılı.* (TÜS 1827)

**pafta** "kadın giysilerini süslemek için asıl elbiseye eklenen parça"

***pafta** "Esvapları, bilhassa eski kadın esvaplarını süslemek için esvabın asıl kumaşının renginden başka renklerde kumaşlardan eklenen parçalara verilen isim."* (GKS 186)

**papazi** "çok ince bir tür bürümcük kumaş"

***papazi**: "Gayet ince tül yahut ipekli organtin gibi bir kumaşın adıdır. Kadın elbiselerinin yaka kısmına süs olarak konulduğu gibi bu kumaştan hotoz da yapılırdı. Pembe, mavi, fıstıki ve emsali açık renkleri vardı." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri.) Âşık Râzi: Hanımın başında **papâzî** hotoz/ İki otuzunda yosma kokoroz."* (GKS 188)

**payet** "giysi vb. işlemek için kullanılan küçük, pırıltılı pul" (TÜS 1903)

**piko** "kimi örtülerin veya çamaşırların kenarına makineyle yapılan bir süs türü" (TÜS 1924)

**ponpon** "yuvarlak püskül" (TÜS 1938)

**pul** "bazı giysilerde süs olarak kullanılan parlak, incecik, genellikle metal levhacık"

*"Arkasında bir omzu tamamıyla açık, altın **pul** işlemeli bir akşam tuvaleti vardı." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1951)

**pullu** "1. üzerine pul işlenmiş, pulla süslenmiş olan" (TÜS 1951)

***pullu** "1. küçük maden pullarıyla tezyin olunmuş: Telli pullu. 2. benekli: Beyaz pullu mavi basma."* (KT 978)

"2. benekli"

***pullu** "1. Küçük maden pullarıyla tezyin olunmuş: Telli pullu. 2. Benekli: Beyaz pullu mavi basma."* (KT 978)

**rubalık** "elbiselik kumaş"

***rubalık** "kadın için evde giyilmek bütün esvap ve entari imaline mahsus veya lâyık: rubalık kumaş."* (KT 999)

**şalâki** "yünlü ve ince bir tür kumaş"

***şalâki** "Şal taklidi kumaşlara verilmiş isimdir. Şal kelimesine Rumca bir takı ile yapılmış isimdir. "şalcık" anlamına gelir. Bu kumaşlardan kadın entarisi, hırkası yapılırdı. Yorgan yüzü olarak da kullanılırdı."* (GKS 214)

**tafta** "ince ipekli kumaş"

***tafta** "İnce ipekli kumaş. Dilimizde Fransızca söylenişi ile **Tafta** denilir. Yazlık esvab, ferâce, çarşaf yapılırdı."* (GKS 220)

**telli bez ~ telli yemeni** "aralarında sırma teller bulunan ince bir tür kumaş"

***telli bez, telli yemeni** "Aralarında sırma teller olan ince bir kumaşın adı. Vaktiyle en çok Bursa'da dokunan bu kumaşdan kadınlar baş örtüsü yaparlardı." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri)"* (GKS 225)

**tepebaşı** "siyah pullarla işlenmiş kumaş veya giysi" (TÜS 2334)

**yaşmaklık** "başı, boynu ve yüzü örten kadın baş örtüsü, yaşmak"

*İki yaşmaklık: 350* "iki yaşmak: 350" *(Sic. B. XV. 2, 6)* (TSIV 2851)

**zencef** "etek pervazı, saçak, elbiseye kenar olarak dikilen kürk"

*tenyîr (Ar.) "libas kıyısına* ***zencef*** *etmek"* "tenyîr: elbisenin kenarına saçak dikmek" *(Bab. XVI. 2, 31)* (TSVI 4805)

*en-neyr (Ar.) "câmeye* ***sencef*** *eylemek mânasınadır"* "en-neyr: Elbiseye etek saçağı dikmek anlamındadır." *(Kam. XVIII-XIX. 2, 137)* (TSVI 4805)

Giyim işleri ile uğraşan kadınlar ve kadın giyim malzemelerinin, giysilerinin üretimi, dikimi, alınıp satımı ile ilgili sözler ise şunlardır:

**basmacı** "1. basma yapan veya satan kimse, 2. pamuklu, tülbent vb. üzerine kalıpla desen basan kimse, 3. bohça ile köylerde eşya satan kadın, bohçacı" (TÜS 262)

**başmakcı** "eskiden ayakkabı yapan veya satanlara verilen isim, ayakkabıcı"

*ol güzel* ***başmakcıya*** *çiriş geçermiş seg rakîb* "O güzel ayakkabıcıya, o köpek rakip iftira atarmış." (ND G583/4, s. 509)

**beyazcı** "tülbentçi"

***beyazcı*** *"tülbentçi"* (LO 566)

**dikişçi** "terzi kadın"

***dikişçi*** *"dikiş diken kadın, terzi kadın."* (KT 252)

***dikişçi*** *"terzi"* (TÜS 660)

**gömlekçi karı** "kolalı gömlek yapan ve satan kadın"

***gömlekçi karı*** *"kolalı gömlek yapan ve satan karı"* (KT 388)

**kadın terzisi** "kadın giysisi diken terzi" (TÜS 1259)

**korseci** "korse yapan veya satan kimse" (TÜS 1484)

**korsecilik** "korsecinin yaptığı iş" (TÜS 1484)

**modistra** *(İt.)* "kadın terzi" (TÜS 1694)

**nalıncı** "takunyacı" (TÜS 1748)

**nalıncılık** "takunyacılık" (TÜS 1748)

**sutyenci** "sutyen diken ve satan kimse" (TÜS 2192)

**sutyencilik** "sutyencinin işi" (TÜS 2192)

**terzi kadın** "terzi kadın, dikişçi"

***terzi kadın*** *"dikişçi"* (KT 1214)

**tülbentçi** "tülbent satan kimse" (TÜS 2398)

**tülbentçilik** "tülbentçinin işi" (TÜS 2398)

**zenne terzisi** "kadın terzisi"

***zenne terzisi*** "kadın terzisi" (LO 378)

***zenne terzisi*** *"kadınlara mahsus esvap diken"* (KT 1214)

**zenneci** "kadın giysisi satan kimse"

***zenneci*** *"kadınlara mahsus esvap satan adam"* (KT 1358)

***zenneci*** *"nisvâna mahsus hazırcı"* "kadınlara mahsus hazır elbise satan kimse" (LO 438)

***zenneci*** *"kadın eşyası satan kimse"* (TÜS 2651)

### II.7.1.2. Kadın Giyiminin Tarzı, Amacı ve Şekliyle İlgili Sözler

Kadın giyimini genel bir ifadeyle erkek giyiminden ayırarak anlatan sözler şunlardır:

**'avrat kumâşı** "kadın elbisesi"

*ay irenler yat çerige ot uruŋ/ yâ barıp* ***'avrat kumâşın*** *kiyip ivde oturuŋ* "Ey yiğitler (erkekler) yabancı askere ateş salın, vurun ya da gidip kadın kumaşı/elbisesi giyip evde oturun." (GT 11b/4-5)

**'avrat donı** (~ **'avrat tonı)** "kadın elbisesi"

*ya düşmenden yüz çevürmeŋ veyâḫuz* ***'avrat tonın*** *geymegi ihtiyar idüŋ* "Ya düşmandan kaçmayın ya da kadın elbisesi giymeyi düşünün." (GT 10b/11)

*viribir bile bir* ***'avret tonını*** */ ki geysün çıkarup hurmet tonını* "Ona bir kadın elbisesi ver de hürmet giysisini çıkarıp [onu] giysin." (ŞHŞ 2426)

*nâgâh bir kız çıka geldi* ***'avrat donında*** *çûn beni gördi.* "Ansızın kadın elbisesi giymiş bir kız çıkıp geldi ve beni gördü." (TE 98a/1-2)

**kız tonı** "kız elbisesi"

*tört yüz kul oglanlar* ***kızlar tonın*** *keyip* "Dört yüz köle oğlan kızların elbisesini giyip..." (KE 124v/5)

Kadın giyimi erkek giyimine nazaran dinî inanç, hayat tarzı, dünya görüşü, siyasi tutum ve gelenekler açısından farklı özellikler göstermektedir. Bu nedenle kadın giyimini sadece sosyal bir örtünme ihtiyacından daha fazlasıyla ifade eden, yargılayan, beğeni veya eleştiri ortaya koyan, sınıflandıran ya da sadece giyimi yahut o giyim tarzının sahibi kadını tasvir eden, niteleyen bir söz varlığı ortaya çıkmıştır.

Bu konuyla ilgili tespit edilen sözler aşağıda sıralanmıştır:

**açık** "örtüsüz, çıplak" (TÜS 14)

**açık saçık** "kıyafeti açık olup da bedeni görünen (kadın)" (TÜS 19)

> ***açık saçık*** *"mestûre olmayıp kıyafeti perişan olmakla her tarafı görünen (kadın)."* (KT 1009)

**açık seçik** " göreneğe aykırı derecede açık ya da örtüsüz"

> ***açık seçik gezme yasağı:*** *Türk Müslüman kadınının örtü altında yaşadığı yüzyıllarda kadınların sokaklarda* ***açık seçik*** *denebilecek şekilde aşırı süslü ve erkekleri tahrik edecek nümâyişli kılıkla dolaşmamaları hakkında bir yasak ilan etmek zarureti, ilk defa on sekizinci yüzyıl ortalarına doğru Üçüncü Sultan Ahmed devrinde sadrıâzam Dâmad Nevşehirli İbrahim Paşa zamanında İstanbul kadınları için duyulmuştur.* (GKS 8)

**açık giyim** "kadın giyiminin kolları, göğsü veya sırtı açıkta bırakan biçimi, dekolte" (TÜS 16)

**açık giyimli** "göreneğe aykırı derecede çıplak, dekolte" (TÜS 16)

**açıklık** "açık olma durumu, aleniyet" (TÜS 19)

**açılma** "açılmak eylemi, açılım" (TÜS 20)

**baldır bacak** "kadın bacağının açık saçık görülmesi" (TÜS 243)

**başı açık** "1. başı açık veya örtüsüz bir biçimde"

> ***başı açık*** (LO 43)
>
> *nâgâh hizmetkârlardan birisi eve girdi. anuŋ* ***başını açuk*** *gördi.* "Hizmetçilerden biri ansızın eve girdi ve onun başını açık gördü." (TE 80b/7-8)
>
> "2. başı örtü veya şapka ile örtülmemiş (kimse)" (TÜS 273)

**başı açıklık** "başı açık olma durumu" (TÜS 273)

**başı kapalı** "başı kapalı, örtülü"

***başı kapalı*** (LO 43)

**başörtülü** (~ **başı örtülü**) "başını başörtüsü ile örtmüş olan (kadın)"

***başı örtülü*** *"Başını örtmüş: Başı örtülü bir kadın geldi."* (KT 950)

*"Beyaz **başörtülü** hanımlar, hep büyük iyilik yükü taşıyorlar gibi ağır ve yavaştılar." - A. Ş. Hisar.* (TÜS 278)

**başörtülülük** "başörtülü olma durumu" (TÜS 278)

**başı bağlı** "başını örten (kimse)" (TÜS 273)

**bî-nikâb** "örtüsüz, yüzü açık"

***bî-nikâb*** *olma habîbüm görmesün yüzüŋ rakîb / mushaf açuk olıcak dirler anı şeytân okur* "Yüzü açık olma sevgilim ki rakip yüzünü görmesin. Çünkü Mushaf açık olunca onu şeytan okur, derler." (ND G196/5, s. 266)

**dekolte** "1.açık giyim"

*"**Dekolteler** o kadar açık ki insanın bazen hiç zahmet etmeseler diyeceği geliyor." - H. C. Yalçın.* (TÜS 614)

"2. açık giyimli"

*"Kadınların çoğu **dekolteydi**." - Halikarnas Balıkçısı.* (TÜS 614)

**dekoltelik** "dekolte olma durumu" (TÜS 614)

**kapalı** "başı örtülü (kadın)" (TÜS 1303)

**müntakıbe** "bir kimseden gizlenip yüzünü örten kadın"

*el-müntakıbü (Ar.) "Ve dahi bir kimesneden yaşınıp ve yaşıyıp yüzün örtücü avrata **müntakıbe** derler."* "el-müntakıbü: Bir kimseden gizlenip yüzünü örten kadına *müntakıbe* denir." *(Terceman. XV. 160-2)* (TSVI 4382)

**tahaddür** "(kadın için) örtünme, tesettür"

***tahaddür*** *"(kadın) örtünme, tesettür etme"* (KT 1147)

**tahallî** "(kadın için) süslenme"

***tahallî*** *"donanma, ziynetlenme: Mücevheratla* ***tahallî*** *kadınlara yakışır."* (KT 1147)

**tahdîr** "örtme, örtülü durumda bulundurma"

***tahdîr*** *"(kadını) örtüp kaçırma, setr"* (KT 1148)

**tesettürlü** "kapalı kıyafetler giyinen (kadın)" (TÜS 2336)

**tesettürlülük** "tesettürlü olma durumu" (TÜS 2336)

Bu konuyla ilgili tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**açılıp saçıl-** "kadın açık saçık giyinmeye başlamak" (TÜS 20)

**başı bağla-** "başı bağlamak, örtmek"

*bagladı baş bagı birle,* ***başı bagladı*** *baş bagı birle* "Baş bağı ile bağladı, başı baş bağı/başörtüsü ile bağladı." (ME 166/6)

**bürün-** "bürünmek, örtünmek"

*uragut yogurkan* ***büründi*** "Kadın yorgan büründü." (DLT II/141)

**dökülüp saçıl-** "soyunmak, çok açılmak" (TÜS 711)

**saçıl-** "açılıp saçılmak" (TÜS 1999)

**yaşın- (~ yaşan-)** "gizlenmek, örtünmek, saklanmak"

***yaşındı*** *tişi* "Kadın örtündü." (ME 167/3)

*el-müntakıbü (Ar.) "Ve dahi bir kimesneden* ***yaşınıp*** *ve* ***yaşıyıp*** *yüzün örtücü avrata müntakıbe derler."* "el-müntakıbü: Bir kimseden gizlenip yüzünü örten kadına *müntakıbe* denir." *(Terceman. XV. 160-2)* (TSVI 4382)

*el-lifâm (Ar.) "Avratlar burunların anınla örtüp* ***yaşanırlar.****"* "el-lifâm: kadınlar burunlarını onunla örtüp gizlerler." *(Ah. XVI. 905)* (TSVI 4382)

*çün anı Âişe ana işitti/* ***yaşanup*** *yaşmağın dişin ışıttı.* "Ayşe ana onu işitince örtüsünü örtünüp dişini ışıldattı." *(Muham. XV. 450)* (TS VI. 4382)

*yüzüm* ***yaşınmışam*** *perverdelerden.* "Yüzümü yetişkinlerden gizlemişim." *(Şeh. Ş. XVI. 263)* (TSVI 4382)

Kadın kıyafetlerini kullanılış yeri, amacı, modeli, dikim tarzı, süslemesi ve işlevi bakımından anlatan sözler ise şunlardır:

**abiye** "gece kıyafeti" (TÜS 5)

**degaje yaka** "dökümlü, hafif açık, serbest yaka" (TÜS 607)

**döpiyes** "etek ve ceketten oluşan iki parçalı kadın giysisi" (TÜS 715)

**fermene** "türlü nakışlarla işlemeli, önü kavuşmayan, yeleğe benzeyen bir giysi" (TÜS 862)

> *zenne **fermenesi** "aslı kaytanlı bükme nakışlı çuha ve aba"* (LO 144)

**japone** "kolsuz, bol ve geniş (kadın giysisi)" (TÜS 1243)

**karpuz kol** "bol büzgülü, kabarık, kısa giysi kolu" (TÜS 1336)

**karpuz kollu** "karpuz kolu olan" (TÜS 1336)

**kloş** "alt tarafı çan biçiminde genişleyen (etek)"

> *"O zaman **kloş** eteklerin modası yeni çıkmıştı." - A. İlhan.* (TÜS 1454)

**kumru yaka** "kumrunun boynundaki çizgiyi andırır şekildeki yaka biçimi"

> ***kumru yaka:** "Kumrunun boynundaki çizgiyi andırır şekildeki yaka biçimi." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri); "Dekolte olmayan kadın yakası kesiminin adı" (Neş'ecan Hanım)* (GKS 160)

**kundak yemeni** "kundak tarzında bağlanan yemeni"

> ***kundak yemeni,** Kadın baş yemenisi iki şekilde bağlanır, birine **kundak yemeni**, birine de salma yemeni denilir. **Kundak tarzı** bağlamada saçlar başın üstünde ve arka tarafından yemeni içinde sımsıkı toplanır, yalnız alında ve şakaklarda biraz kâkül, perçem görünür, ensede de yemeni içine alınmış saçların bitimi, bazı tüyler kalır.* (GKS 160)

**malakof** "bir balo tuvaleti"

> ***malakof** "Fransada 1855-1856 arasında moda olan bir balo tuvaletine İstanbul'da takılmış olan isimdir. Bu tuvaletin hususiyeti belin son derece sıkılmış olması ve eteğin içine konulan balinalar ile belden aşağı kabarık bir şekilde adeta ters çevrilmiş bir sepet şeklinde inmesi idi. İstanbul'un Rum ve*

*Ermeni zengini âilelerin kadınlarının sırtında "**Malakof Fistan**" oldu; aynı kesim fistanlara İstanbul'un Türk hanımları arasında ise "Sepetli Fistan" adı verildi."* (GKS 169-170)

**pili** "kumaş, kâğıt vb.nde bir bölümün öbürünün üzerine getirilmesiyle oluşturulan kıvrım, kırma"

*"Gayet ince **pililer** külahın tepesinde birleşiyordu." - B. R. Eyuboğlu.* (TÜS 1924)

**pilili** "pilisi olan, kırmalı, pilise" (TÜS 1924)

**pilise** "pilili" (TÜS 1924)

**pilisiz** "pilisi olmayan" (TÜS 1924)

**roba** "bir giyeceğin göğüsle omuz arasında kalan bölümüne eklenen parça" (TÜS 1981)

**robalı** "robası olan"

"***Robalı** gömlek."* (TÜS 1981)

**ruba** "giyilecek şey, esvap, elbise"

***ruba** "1. giyilecek şey, esvap, elbise: Bir kat **ruba** yaptırdım. 2. esvap ve çamaşır ve yatak vesaireye müteallik eşya: **Rubalarını** ayrıca bir arabaya yükletmiş. 3. kadınların evde giydikleri bütün esvap, entari, gecelik: Bu kumaştan güzel **ruba** yapılır."* (KT 999)

**salma yemeni** "salma tarzında bağlanan yemeni"

***salma yemeni** "Yemeninin **salma tarzı** bağlanmasında saçlar taranır, örülür, bir veya birkaç kolan sırt üzerine bırakılır; değirmi şeklinde olan yemeni ortadan katlanarak üçgen şekline konulur; bu üçgenin uzun yanı alın üstüne getirilerek üçgenin köşesi saç örgüleri üstüne salınılır ve iki ucu saç üstüne salınan kısmın altından çaprast dolaştırılıp alın üstündeki kısmının üstünden bağlanır."* (GKS 201)

**sık** "sık, sıkı (elbise)" (EDM 12b/14)

**sıkma** "1. (elbise için) dar"

*şol avratlar ki arkalarında libasları var amma gendüler çıplaklardur. Ya'ni giydikleri libaslarını gayet **sıkma** giymek ile…* "Şu kadınlar ki üzerlerinde elbise

vardır ama kendileri çıplaktır. Yani giydikleri elbiseleri dar giymekle..." *(Rahat. XVI. 371)* (TSV 3415)

"2. dar bir tür kadın yeleği" (TÜS 2094)

**sıkmabaş** "1. kadınların ince bir kumaşla saçlarını sararak yaptıkları bir saç bağlama biçimi" (TÜS 2094)

"2. bu biçimde taranan saçın bir örtüyle tamamen kapatılmış hâli" (TÜS 2094)

**tambura** "tambura gibi sıkı elbise"

***tambura*** *"tambura gibi sıkı gergin libas"* (LO 367)

**transparan** "şeffaf" (TÜS 2381)

**truakar** *(Fr.)* "1. kısa manto" (TÜS 2383)

"2. kol boyu dirsek ile bilek arasında olan (kadın giysisi)" (TÜS 2383)

**tuvalet** "gece kıyafeti"

*"Asıl mühimi oyun için bir giyecek şey, yeni, açık bir* ***tuvalet.****" - T. Buğra.* (TÜS 2394)

**volan** "kadın giysilerinin etek ucu, kol vb. yerlerine verev kesilmiş kumaştan yapılan süs" (TÜS 2489)

**volanlı** "volanı olan"

*"****Volanlı*** *etek."* (TÜS 2489)

Kadın giyimi toplumdaki düğün, cenaze, bayram ve eğlence ile ilgili geleneklerde amaca uygun olarak çeşitlilik göstermektedir. Türkçede gelin giyimi ve süslenmesi kendine özgü özel giysi, süsleme araç ve ritüelleri barındırdığı ve zengin bir söz varlığına sahip olduğu için düğünle ilgili bölümde ele alınmıştır. Yine kadın giyimi içerisinde ayrı bir alan olarak değerlendirilebilecek yas giyimi ve dul kadınların giyimi ölüm ve yasla ilgili bölümde değerlendirilmiştir. Kadınların bayram, düğün, eğlencelerde veya sıradan günlerde sevinç ve mutluluk göstergesi olarak giydikleri elbiseler de daha çok renkleri ve süsleri üzerinden anlatılmıştır:

**al gey-** "kırmızı, al giysiler giymek"

*nedür bu baŋa kıyub* ***al geymek*** *ey hûnî* "Ey kan dökücü sevgili! Bana kıyıp da bu al giymek de nedir?" (ND G635/1, s. 546)

*karşumda* ***âllar geyüp*** *ol lâle-ruḫ yine* "O lale yanaklı sevgili yine karşımda allar giyinip..." (BDS I G 684/2, s. 44)

### II.7.1.3. Kadın Giysi Adlarıyla İlgili Sözler

Türk kadın kıyafetleri, sokak ve ev içi giyimi olarak ayrılmıştır. Ayrıca yaşa ve medeni duruma göre de kadın giyimi çeşitlenmiştir. "Genellikle Türk kadın giyimini entariler, şalvar ve içlikler, etek ve ceketten oluşan takımlar olmak üzere üç gurup altında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan entariler de şalvarla giyilenler, şalvarsız giyilenler olarak tekrar ikiye ayrılabilir. Şalvarla giyilen entariler kadın giyiminin neredeyse en eski örneklerini oluşturan üç-etek ve iki-etek denilen entarilerdir ki bu entarilerin altında şalvar üstünde ise salta veya fermene bulunur. Bunların dışında ise bazı bölgelerde doğrudan doğruya şalvar üstüne gömlek içlik ve salta veya fermeneden oluşan takımlar giyilmiştir. Bazı bölgelerde bu tarz giyim sadece kızlara mahsus, bazı yerlerde ise çoğunlukla kadınların ev giyimini meydana getirmiştir." (Yener 1955: 22). Kadınlar, 16. yüzyıl baslarından itibaren sokak kıyafeti olarak "ferace," "yasmak" ve "peçe"yi, ev içinde ise *şalvar*, bürümcük kumastan topuklara kadar inen uzun kollu *gömlek* ile uzun kollu *hırka* ve *kaftanları da* kullanmışlardır (Sarıtaş; Türksoy; Bilen, 2007: 196). Bunlardan sonra kadın giysileri şalvarsız tek etek entari şeklini almış, II. Abdülhamit devrinden itibaren ise Batı etkisiyle birçok büyük şehirde uzun etek ve ceketten oluşan takımlar giyilmeye başlanmıştır (Yener 1955: 22).

Taranılan metinlerde kadın giysi adları ile ilgili tespit edilen sözler işlevine, kullanımı alanına ve amacına göre bir sınıflamaya tabi tutulmuştur.

#### II.7.1.3.1. İç Giyimle İlgili Sözler

Genellikle kıyafetlerin en alt kısmına giyilen teni ve cinsel uzuvları kapatan giysilerdir. Bu giysilerle ilgili sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**artıg** "kadın mintanı, korse"

***artıg*** *"kadın mintanı, korse"* (DLT I/98)

**bağıldak (~ bagırdak ~ bagıltak ~ bağırdak)** "1. kadın göğüslüğü"

***bagırdak*** *"kadın göğüslüğü"* (DLT I/502)

"2. bir tür kaftan"

***bagıltak*** *başda ve gövdede cebe altına geydükleri penbeli kaftana dèrler.* (NS 58a/873, s. 330)

"3. kadınların âdet zamanında bağladıkları bez, bağıldak"

***bağırdak*** *"kadınların âdet zamanında bağladıkları bez, bağıldak"* (TÜS 226)

***bağıldak*** *"bağırdak"* (TÜS 226)

**balina** "giysilerin dik ve düzgün durması için bazı yerlerine özellikle yakalarına konulan sert, esnek, yassı, dar, uzun çubuk"

***balina*** *"Balina balığının ince ve yassı pervazları ki kadın esvabının göğsünü düz tutturmak için içine dikilir ve korseye konur."* (KT 100)

*"Kabataş iskelesinde yakalara* ***balina*** *satmakla geçinilmez." - Ç. Altan* (TÜS 245)

**gömlek** "kadınların giydikleri ince kumaştan yapılmış kolsuz, yakasız iç çamaşırı, kombinezon"(TÜS 961)

**iç etek** "kadınların giysi altına giydikleri etek, jüpon" (TÜS 1145)

**jartiyer** "çorapları dizin altında veya üstünde tutmaya yarayan lastikli bağ" (TÜS 1244)

**jüpon** "iç etek" (TÜS 1246)

**kaşkorse** "ten üzerine giyilen ince kadın fanilası" (TÜS 1347)

**kombinezon** "kadınların giydikleri kısa ve kolsuz iç çamaşırı"

*"Meçhul kadın, piyanoya doğru hayretle bakarak ellerini* ***kombinezonun*** *omuz başlarına götürür." - N. F. Kısakürek.* (TÜS 1467)

**kombinezonlu** "kombinezon giymiş olma"

*"Kızların ikisi japone kollu, üçüncüsü resmen* ***kombinezonlu*** *idi." - H. Taner.* (TÜS 1467)

**kombinezonsuz** "kombinezon giymemiş olan" (TÜS 1467)

**korsaj** "küçük, kısa korse"

*"İnce belini önden bağcıklarla bağlanmış bir **korsaj** sıkmıştı." - N. Eray.* (TÜS 1484)

**korse** "ince görünmek için kullanılan esnek iç giysisi, sargaç" (TÜS 1484)

***korse** "kadınların göğüslerini düzgün tutmak için elbisenin altında giydikleri bâlîneli sert ve dik yelek"* (KT 668)

**korseli** "korsesi olan"

*"Abanarak ve **korseli** göğsünü âdeta kavalyesinin göğsünde ezerek dans ediyordu." - S. F. Abasıyanık.* (TÜS 1485)

**korsesiz** "korsesi olmayan"

*"Ekseriyeti teşkil eden kadınlar **korsesiz**, hafif bir sabah esvabı ile geliyorlardı." - H. C. Yalçın.* (TÜS 1485)

**lastik** "1. korse, 2. uzun konçlu çorabın düşmesini önlemek için üst kısmına gelecek biçimde bacağa geçirilen esnek şerit" (TÜS 1576)

**memelik** "yaşlı kadınların kullandığı bir tür sutyen"

***memelik:** "Yakın geçmişe kadar, göğüsleri tazeliğini kaybetmiş fakat gönülleri taze kalmış kadınlar tarafından kullanılır bir çift küçücük göğüs yastığına verilmiş isimdir. Dülbendden yapılır bu pamuklu yastıklar, giyilen esvabın, tuvaletin göğüs kısmının düşüb sarkmasına mâni olurdu. Zamanımızda kullanılan sutiyenlerin tam karşılığıdır diyemeyiz, çünkü sütiyenleri, taravetinin en parlak çağında bulunan genç kızlar da kullanmaktadırlar."* (GKS 172)

**sargaç** "korse" (TÜS 2034)

**sine-bend** "göğüs bağı, sutyen"

*bir altun takya ve bir altun cebe bilezik ve bir altun **sine-bend** ve bir... (Sic. A. XVI. 3, 7)* "Bir altın takke, bir altından örülmüş bilezik ve bir altın göğüs bağı, sutyen ve bir..." (TSII 757)

**sutyen** "göğüsleri dik tutup dolgun göstermek için kullanılan, saten, dantel vb. kumaşlardan yapılan kadın iç çamaşırı" (TÜS 2192)

**zencebe** "kadınların kalçalarını büyük göstermek için elbiselerinin altına bağladıkları kalın bez"

***zencebe*** *Ar. "kadınların sağrılarını kabartmak için fistanın altına bağladıkları şey ki Fr. turnur (tournure) ismiyle maruftur."* (KT 1357)

**II.7.1.3.2. Yatak ve Ev Giysileriyle İlgili Sözler**

Uyku esnasında ve sonrasında ev içinde kulanılan kıyafetlerle ilgili sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**bolero** "sabahlık olarak da giyilen bir tür kadın ceketi"

***bolero:*** *Yakın geçmişte alafranga hanımların bilhassa sabahlık olarak giydikleri bir ceketin adıdır ki bedeni ve kolları bol olup göğüs kısmı aşağıya düz olarak dökülürdü, eteği de belden bir karış kadar aşağı inerdi. Duble yahut düz yakalı olur; yakası, önü, kol kapağı dantelalarla süslenirdi. Sabah rehaveti içinde vücudu ferah tutan bir ceket idi.* (GKS 42).

**lizöz** "yatakta kadınların giydiği bir tür yün hırka" (TÜS 1590)

**penuvar** "bir tür sabahlık" (TÜS 1911)

**sabahlık** "sabahları yataktan kalkınca geçici olarak giyilen üstlük"

***sabahlık:*** *Avrupa kesimi esvaplar yayıldıkdan sonra, geçen asrın ikinci yarısında, bilhassa yetişkin, gelinlik çağında kızlarla genç kadınların sabahları yataktan çıkdıklarında gecelik entârilerini çıkarıp giyindikleri rahat, bol esvaplara verilmiş isimdir. Aşırı alafranga ailelerde* ***sabahlığa*** *Fransızcadan alınma "matine" ismi verilirdi. Yaz sabahları giyilen hırka da "Libâde" adını taşır.* (GKS 199)

*"Hemen onun üstüne* ***sabahlığını*** *geçirerek kapıyı açmaya koştu." - S. F. Abasıyanık* (TÜS 1995)

**II.7.1.3.3. Üst Beden Giysileriyle İlgili Sözler**

Bedenin üst kısmında ev içi veya dışında kullanılan giysilerdir.

**ak saya** "üste giyilen bir giyecek"

***ak sayalar*** *giyip karşımda durma / çok yalan söyleyip yüzüme gülme. (Kara. XVII. 55)* (TSV 3348)

**bluz** "vücudun üst bölümüne giyilen, genellikle ince kumaştan yapılan veya iplikten örülen kadın giysisi"

*"Sarı renkte incecik bir örme **bluz** giymiş." - R. H. Karay.* (TÜS 368)

**bolero** "kısa kadın ceketi.

*"Saçları, yüzü, **bolerosu**, keten elbisesi, hepsi vücuduna yapışmış." - A. H. Tanpınar.* (TÜS 375)

**bürküt** "kadının belden yukarısına giydiği elbise" (KTS 40)

**büstiyer** "bayanların ceket vb. kıyafetlerinin içinde kullanılan çarpıcı, göz alıcı, işlemeli kumaştan yapılmış askılı veya askısız üstlük" (TÜS 425)

**kiymek** "uzun kadın gömleği"

***kiymek** "uzun kadın gömleği"* (EKK 71b/3)

**kolçak** "kadınların dirseklerine kadar taktıkları basmadan yapılan süs eşyası" (TÜS 1462)

**kolçaklı** "kolçağı olan"

*"Ellerin elçekli gelin / Kolların **kolçaklı** gelin" - Halk türküsü.* (TÜS 1462)

**kuşak** "bele sarılan uzun ve enli kumaş" (TÜS 1542)

*bir hatun kişi **kuşağı** ak kuşak* "bir kadın kuşağı, ak kuşak" *(Sic. B. XV. 4, 443)* (TSVI 4808)

**şal** "1. genellikle Hindistan'da dokunan, özel motifleri olan değerli bir yün kumaş"

*"Genç kadın, yün **şalını** başına almışken çıkardı." - R. Enis.* (TÜS 2200)

"2. kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkı"

*"Zil, **şal** ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı / Şevk akşamında Endülüs üç defa kırmızı" - Y. K. Beyatlı.* (TÜS 2200)

**şömizye** "yakası erkek gömleğini andıran, uzun kollu, manşetli kadın bluzu" (TÜS 2231)

**terinçek** "iki parçadan oluşan kadın giysisi, bürgü"

***terinçek** "iki parçadan oluşan kadın carı"* (DLT I/510)

*takı ẖatun kişi kefen kılınur/ biş kat ton içinde, bir **terinçek** turur* "Kadınlar beş kat giydirilerek kefenlenir. Biri kadın bürgüsüdür." (İMS 238b/4-5)

**tėrlik** "kadınların giydiği yenleri kısa, önleri açık bir çeşit yeldirme, mintan, gömlek"

*mihrga kökte şafak ẖûb ėrmes andak kim maŋa/ mâvi **tėrlik** üzre ol aynıŋ kızıl şırdagı ẖûb* "Güneşi mavi gökte kızıllık içinde görmek bana güzel gelmiyor. Bana o ay yüzlünün mavi mintan üstüne al şalı daha hoş geliyor." (NS 137b/1999, s. 628)

**terlik kaftan** "kadınların örtündükleri çarşaf, örtü"

*er-rayta (Ar.) "Car dedikleri örtü, Arap avratları giyerler ve **terlik kaftana** dahi dirler." (Ah. XVI. 459)* (TSII 831)

**tunik** "pantolon veya etek üzerine giyilen, dizlere kadar inen üst giysisi" (2386)

**zıbın (~ zıbun ~ zubun)** 1. "vaktiyle kaftan altına giyilen pamuklu yelek, hırka, mintan"

*fistan: 50, **zıbın**: 10 (Sic. B. XV. 6,2)* (TSVI 4807)

*zir-i câme (Fa.) "diz tonu ve **zıbun**"* "zir-i câme: diz donu ve zıbın" *(Ni'meti. XVI. 366)* (TSVI 4807)

*nimten (Fa.) "**zıbun** ve kısacık kaftan" (Ni'meti. XVI. 613)* (TSVI 4807)

*sende bir **zıbun** ve bir gümüş küpe ve bir guruş ve bir yapuğım olup talep iderin.* "Sende bir zıbın, bir gümüş küpe, bir kuruş ve bir başörtüm olup bunları istiyorum." *(Sic. K. XVI. 8, 128)* (TSVI 4807)

*bir kırmızı bez **zıbun*** "bir kırmızı kumaş zıbın" *(Sic. K. XVI. 7, 19)* (TSVI 4807)

2. "kadın elbisesi"

*kutnu **zubun** giyme dedim, giydin mi / il sözüne uyma dedim uydun mu. (Kara. XVII. 99)* (TSVI 4807)

*el-micvel (Ar.) "Nisvana mahsus bir kesim câmeye denir ki **zıbın** olacaktır."* "el-micvel: Kadınlara mahsus bir çeşit elbiseye denir ki *zıbın*dır." *(Kam. XVIII-XIX. 3, 169)* (TSIV 2447)

### II.7.1.3.4. Baş İçin Kullanılan Giysilerle İlgili Sözler

Geleneksel kadın giyiminde başlıkların önemli bir yeri vardır. "Baş giyimleri çeşitli devirlerde birçok şekiller almıştır. Eskiden Türk kadınları ev içinde de başları açık gezmezlerdi. Bu sebeple fes, takke, hotoz, arakçin yemeni v.s. isimleri verilen muhtelif

şekillerde başlıklar giyilirdi. Bu başlıkların tanzim edilişlerinde giyenin zevki ve bölgenin geleneği belirtilir, başlıklar her bölge ve her devirde başka bir incelik gösterirdi. Köylü kadınlarda bile kılığından ziyade baş tuvaletine fazla ehemmiyet verildiği görülür. Bazı bölgelerde ise başlıklar giyenin içtimaî durum ve mevkiini de belirtmesi bakımından ayrıca bir önem taşırdı." (Yener 1955: 23). Yaşa ve medenî duruma hatta çocuk sayısına göre bile çeşitlilik gösteren kadınların baş giyimi için kullandıkları eşyalar ve bu eşyaların tarz ve biçim ve amaçları ile ilgili sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**alın çatkısı** "kadınların alınlarına bağladıkları saç bağı"

> ***alın çatkısı*** *"Tanzimattan önceki devirde kadınların baş tuvaletlerinde kullandıkları bir saç bağının adı; "Geysûbend" de denilir; iki parmak kadar kalınlıda büründükden veya canfesden, yahut kadifeden bir kordelâ-şerid olub üzeri renkli ipekli veya sırma ile işlenir, süslenirdi; saç taranıp örüldükden sonra, örgüler salınır, alın üstüne taranıp dökülen kâküllerin perişan bir şekilde savrulmaması için üstünden, bu sırma, ipek işlemeli* ***alın çatkısı*** *altına alınırdı, ve çatkının iki ucu arkadan bağlanır, düğümü saç örgüleri arasında kalır görünmezdi.* ***Alın çatkısının*** *azıcık daha geniş bir nev'ine de "Kaşbasdı" denilirdi, onlar da aynı kumaşlardan ve yine işlemeli, pek güzel şeyler olarak yapılırdı, fakat bir saç bağı olarak değil de başı ağrıyan kadınlar tarafından alınlarını sıktırmak için kullanılırdı."* (GKS 10)

**alın bağı** "kadınların alınlarına bağladıkları altın veya gümüşlü süs bağı"

> *dört küpe,* ***alın bağı****, saç bağı, altunlu kadife kaftan...* "dört küpe, alın bağı, saç bağı ve altın işlemeli kadife kaftan..." *(Sic. K. XV. 1, 377)* (TSI 103)
>
> *murassa 'ısabe,* ***alın bağı****, boğmak.* " Süslü başlık, alın bağı, gerdanlık." *(Sic. K. XV. 2, 483)* (TSI 103)

**altun baş** "eskiden kadınların başlarına giydikleri altın dizili veya altın işlemeli taç"

> *bunda benim bir bir* ***altun başım*** *vardır, talep iderim diyicek* "Bunda benim bir altın işlemeyi tacım vardır, istiyorum deyince..." *(Sic. A. XVI. 2, 1439)* (TSI 114)

**altun takya** "altın takke"

*bir **altun takya** ve bir altun cebe bilezik ve bir altun sine-bend ve bir... (Sic. A. XVI. 3, 7)* "Bir altın takke, bir altından örülmüş bilezik ve bir altın göğüs bağı, sutyen ve bir..." (TSII 757)

**altun tas** "kadınların bir vakitler başlarına giydikleri altın süslü taç"

*o seri üzre ki **altun tası** / işte baştan çıkaran hep nâsi (Fazıl. XVIII- XIX. 22)* "Hep insanları baştan çıkaran başı üstündeki o altın tacıdır." (TSI 115)

**mala (~ vala ~ bala)** "ipekten dokunmuş başörtüsü"

*pâlâs (Fa.) "**vala** ve hırka" (Ni'meti. XVI. 230)* "palâs: başörtüsü ve hırka..." (TSI 386)

*çeşm-bend (Fa.) "göz bağı ve peçe ve avratlar yaşmağı ve bir dürlü **vala**"* "çeşm-bend: göz bağı, peçe, kadın örtüsü ve türlü başörtüsü" *(Ni'meti. XVI. 230)* (TSI 386)

***al balalı**, mor yelekli / kız gerek oğlum geliyor. (Saz. Köroğlu. XVI. 54)* (TSI 386)

*başı **al balalı** küçücük gelin/ elinden bir bade doldur da yürü. (Kara. XVII. 145)* (TSI 387)

*alnındaki al **malayı** / çöz Muhammed'i seversen (Emrah. XIX.) (TSI 387)*

**baş bağı (~ baş bagı)** "başa bağlanan çember"

*bagladı **baş bagı** birle, başı bagladı **baş bagı** birle* "Baş bağı ile bağladı, başı baş bağı ile bağladı." (ME 166/6)

***baş bagı*** "başa bağlanan çember" (KTS 24)

*serbend (Fa.) "**baş bağı**" (Şamil. XVI. 455)* (TSI 421)

*ser-bend (Fa.) "dülbend ve **baş bağı** ve güceymen ki avratlar başlarına bağlar imiş sabıkta.* "ser-bend: Tülbent, baş bağı ve başörtüsü demektir ki [geçmişte] kadınlar [bunları] başlarına bağlarmış." *(Deş. XVI. 107-1)* (TSIII 1616)

***baş bağı*** (LO 43)

**baş bezi** "başörtüsü"

*serakuç (Fa.) "**baş bezi**" (Şamil. XVI. 82)* (TSI 421)

*ve nice gazileri* ***baş bezleriyle*** *avrat donuna koydu.* "Nice gazileri başörtüsüyle kadın kılığına soktu." *(Aş. XVI.)* (TSI 421)

***bez*** *"örtü manasına:* ***baş bezi****, namaz bezi."* (LO 52)

**başbak** "başlık, türban"

*menim* ***başbakım*** *falan aldı…başbakım andın alsun (45/10)* "Bir kişi benim başlığımı aldı… başlığımı ondan alsın." (OKTS 72)

**baş çenberi** "başörtüsü"

*mıkne'a (Ar.) "Bürüncek ki ana* ***baş çenberi*** *derler." (Bab. XVI. 1, 324)* (TSI 427)

**başörtüsü** (~ **baş örtü)** "kadınların saçlarını örtmek için kullandıkları örtü, başörtü, bürgü, eşarp"

*Âdem Peygamber anı aba dokudu, bir cübbe kendi edindi, bir gönlek bir* ***baş örtüsü*** *Havva edindi.* "âdem peygamber onunla bir aba dokudu, kendine bir cübbe edindi. Havva da bir gömlek ve bir başörtüsü edindi." *(Enb. XIV. 46)* (TSIII 1757)

*tac (Ar.) "****başörtüsü****"* "tac: başörtüsü" *(Müntehab. XVII. 17-2)* (TSI 452)

***başörtüsü*** *"kadınların baş ve boyun ve gerdanlarıyla saçlarını örttükleri bez"* (KT 107)

***başörtüsü*** *"lukfe, kefye"* "baş örtüsü"(LO 302)

***başörtü*** *"başörtüsü", "Hanımlar gene bir örnek yeldirme giymişler, bir örnek* ***başörtü*** *örtmüşler." - S. M. Alus.* (TÜS 278)

***başörtüsü*** *"Kadınların saçlarını örtmek için kullandıkları örtü, başörtü, bürgü, eşarp"*

*"Kalın bir Doğu maşlahı giymiş, işlemeli beyaz bir* ***başörtüsü*** *örtmüştü." - A. Gündüz.* (TÜS 278)

**baş sargısı** "kadınların başlıklarının üzerine bağladıkları örtü"

***baş sargısı*** *"kadınların hotoz üstüne bağladıkları örtü"* (LO 332)

**baş yabukı** "başörtüsü"

*ẖatun kişi kaçan kim tüşse* ***baş yabukı*** *başından namâz içinde* "Kadının namazda başörtüsü başından düşse" (İMS 192b/1)

***baş yabukı*** *"kadınların başörtüsü"* (KTS 24)

**bürgü** "başörtüsü"

*dokuz dane dülbent* ***bürgü****. (Sic. B. XV. 9, 142)* "Dokuz tane tülbent başörtüsü." (TSI 742)

***bürgü*** *"başörtüsü"* (TÜS 424)

**bürgülü** "bürgüsü olan"

*"Islak kayanın ardına sinmiş,* ***bürgülü*** *bir kadınla yan yana oturuyor." - Y. K. Karaosmanoğlu.* (TÜS 424)

**bürgüsüz** "bürgüsü olmayan" (TÜS 424)

**bürüncek (~bürünçük ~ bürüncük ~ bürünçek)** "başörtüsü"

*uragut* ***bürünçük*** *sarındı "Kadın başörtüsünü örtündü."* (DLT II/151)

***büründük*** *örtdi tişige* "Kadına başörtüsü örttü." (ME 81/1)

***bürünçek ~ bürünçük*** *"kadınların başörtüsü"* (KTS 40)

***bürünçek*** *"peçe, örtü"* (KMTT 19a/4)

*eger bir ẖatun mesh kılsa* ***bürünçügi*** *öze* "Eğer bir kadın başörtüsünün üzerine mesh etse…" (İMS 92a/3)

***bürüncekleriŋ*** *endirsünler, yüzleri ve elleri göründüğü günah olmaz. (Saat XV. 24)* "Başörtülerini indirsinler, yüzleri ve ellerinin görünmesi günah olmaz." (TSI 743)

*seriş (Fa.) "****Bürüncek*** *ve nezkep, avratlar giyerler."* "seriş: Başörtüsü, kadınlar giyerler." *(Caf. XVI. 80-2)* (TSI 744)

*bâşâme (Fa.) "****bürüncek****"* "bâşâme: başörtüsü" *(Ni'meti XVI. 119)* (TSI 744)

*serpuş (Fa.) "****Bürüncek****, mikna'a mânasına"* "serpuş: Başörtüsü anlamında"*(Deş. XVI. 168-2)* (TSI 744)

*sereş (Fa.) "**Büründcek** ki avratlar başlarına sararlar ve boyunların örterler."* "sereş: Başörtüsü ki kadınlar başlarına sararlar ve boyunlarını örterler." *(Deş. XVI. 168-2)* (TSI 744)

*siriş (Fa.) "**bürüncek** ve tuvak"* "siriş: başörtüsü ve duvak" *(Nuh. Tuh. XVII. 100-1)* (TSI 744)

**car** "başörtüsü, başın üzerine çarşaf gibi yayılarak kullanılan bir tür büyük şal"

*gendü **çârın** örtinüb dôstın isteyü vardı* "Kendi çarşafını örtünüp dostunu (sevgilisini) isteyerek gitti." (MNT 53b/11)

*Hasta oldu ve uykuya vardı bir uğru girdi **çarın** aldı. (Tez. Lâ. XV. 115-1)* "Hastalandı ve uyudu, bir hırsız girdi çarşafını aldı." (TSII 830)

*Sonra gelene avratı **carın** verdi. (Tez. Lâ. XV. 88-1)* "Sonra gelene karısı çarşafını verdi." (TSII 830)

*te'tib (Ar.) "Kimseye **car** giyürmek."* "te'tib: Bir kimseye çarşaf giydirmek" *(Bab. XVI. 1, 71)* (TSII 831)

*el-izar (Ar.) "Hatunlar başlarına pûşide eyledikleri **car**."* "el-izar: Kadınların başlarına örttükleri çarşaf, şal." *(Kdeb. XVIII. 477-1)* (TSII 831)

**cuna ~ cuna yaşmak** "ince bir bez ve bu bezden yapılan başörtüsü"

***cuna, cuna yaşmak:** Tülbent nev'inden bir ince bez, bu bezden yapılan yaşmak.* (GKS 57)

**çalma** "başörtüsü, tülbent"

***çalma** "başörtüsü"* (CC 51b/4)

**çatkı** "alından geçerek başın çevresine çember gibi bağlanan bağ, kaşbastı" (TÜS 504)

***çatkı** "alından geçerek başın çevresine çember gibi bağlanan bağ, kaşbastı", "Alnında, başı ağrıdığı vakitlerdeki gibi beyaz tülbentten bir **çatkı** vardı." - Y. K. Karaosmanoğlu.* (TÜS 504)

**çatkılı** "çatkısı olan"

*"Kızının bu hâlini gören başı **çatkılı** bir dolmacı bacı hemen oraya koştu." - O. C. Kaygılı.* (TÜS 505)

**çatkısız** "çatkısı olmayan" (TÜS 505)

**çeki** "kadınların başlarına bağladıkları örtü" (TÜS 510)

*bir incili altun pullu al **çeki** ve bir çift küpe ve…* "Bir incili altın pullu başörtüsü ve bir çift küpe..." *(Sic. A. XVI. 4, 637)* (TSII 848)

*boğazında siyah Mardin **çekisiyle** boğulup…* "Boğazında siyah Mardin başörtüsüyle boğulup..." *(Sic. A. XVI. 5, 86)* (TSII 848)

***çeki** "kadınların başlarına bağladıkları örtü", "Başı ağrıdığı zamanlar bağladığı beyaz **çekiyi** çözüp var gücüyle yeniden düğümledi." - M. İlhan.* (TÜS 510)

**çelgi** "alna bağlanan yazma, yemeni" (TÜS 516)

**çelme** "arkadan hafifçe bağlanan başörtüsü" (TÜS 517)

**çember (~ çenber)** "yazma, yemeni, başörtüsü" (TÜS 518)

***çemberime** alca kanum dürteyin mi?* "Yazmama al kanını sürteyim mi?" (DKOV 95b 12-13); (DKOD 71b 3-4)

*bir **çenber**: 5 (Sic. K. XVI. 3, 88)* (TSII 855)

*Muharrem nâm kimesnenin elinde bir kaftan ve bir gömlek ve bir **çenber** ve nezkep bulundukta...* "Muharrem adlı kimsenin elinde bir kaftan, bir gömlek, bir yazma ve bir işlemeli başörtüsü bulunduğunda..." *(Sic. A. XVI. 2, 1129)* (TSIV 2851)

*nâr-ı âhumdan hazer kıl ey sipihr-i pîre-zen/ tutışur bir gün sakın ol **âsmânî çenberüŋ*** "Ahımın ateşinden sakın ve kork ey ihtiyar dünya! Bir gün o mavi yazman tutuşur." (BDS I G258/4, s. 72)

*"**Çemberimde** gül oya / Gülmedim doya doya"* (TÜS 518)

**çüyre** "çevre, başa örtülen örtü" (KTS 54)

**derincek (~ terinçek ~ derinçek ~ dirincek)** "başörtüsü"

***derinçek ~ terinçek** "kadının başına örttüğü dört köşe çember, başörtüsü"* (KTS 59)

*anuŋ* ***derincegi*** *bucagı hôz hîç kimse, üstine gölge bırakmadı* "Onun başörtüsünün gölgesi kimsenin üstüne gölge bırakmamıştı, (kimseye görünmemişti)." (MNT 17a/5)

*ve bir yeşil nûrdan başına* ***dirincek*** *örtti.* "Başına yeşil bir nurdan örtü örttü." (TE 84a/2-4-5-6)

*Yusuf inledi, Zeliha işitti, tâkat getürimedi, carın yırttı, ikinci uruşta* ***dirinceğin*** *yırttı.* "Yusuf inleyince Zeliha işitti. Takati yetmedi. Çarşafını yırttı. İkinci vuruşta da başörtüsünü yırttı." *(İhlâs. XIV. 289)* (TSII 1106)

*mıkne'a (Ar.) "****Derincek*** *ve bürüncek ki ana baş çenberi derler." (Bab. XVI. 1, 324)* (TSII 1107)

*mi'cer (Ar.) "****derincek****"* "mi'cer: başörtüsü" *(Caf. XVI. 158-2)* (TSII 1107)

*pâşame (Fa.) "... **derincek** dahi derler. Araplar başlarına ve boyunlarına bağlarlar ve ton gömlek ederler."* "pâşame: Başörtüsü de derler. Araplar başlarına ve boyunlarına bağlarlar veya [onunla] elbise ile gömlek dikerler." *(Deş. XVI. 303-2)* (TSII 1107)

**dolak** "başörtüsü, yazma"

*"Ellerinde güzel, gizemli Arap harfleri ile yazılı dövizleri, bayrakları, başlarında kumaş* ***dolakları****." – Fürüzan.* (TÜS 697)

**dudubumu** "bir tür hotoz"

***dudubumu*** *"hotoz"* (LO 125)

***dudubumu:*** *"Dudu, Tûtî = Papağan soyundan türlü çeşidleri olan meşhur bir kuş ki, dili insan dili gibi kalın olduğu için işitdiği sesleri taklid eder, hattâ tâlim edilir ise lakırdı dahi söyler. Dudu= Kadın, hanım, bilhassa ermeni kadınlarına verilen bir unvan" (Şemseddin Sâmi, Kaamûsu Türkî).* ***Dudubumu****; tûtî denilen ve halk ağzında dudu kuşu diye meşhur kuşun gagasının kırmızımtırak sarı renginin adı. Hangi kumaşdan ve kesimi, yapısı ne biçim olursa olsun bu renkdeki şalvarlar, entâriler, ferâceler, hotozlar "Dudubumu Şalvar", "Dudubumu Entâri, "Dudubumu Ferâce", "****Dudubumu Hotoz****" diye isim almışlardır. Yakın geçmişin kadın tuvaletinde bir hotoz "Dudubumu" adını taşır. M. Zeki Pakalın "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri" isimli eserinde*

*"**Dudubumu hotoz**" maddesinde şunları yazıyor: "Eskiden kadınların başlarına takdıkları (koydukları) **hotoz** nevilerinden birini adı idi. Hatırı sayılır derecede büyük olan ermeni dudularının burunlarına benzediği için bu ad verilmişdir." Tuhaf, garib, fazla cesâretli bir yakıştırmadır. **Hotoz** kadın başının süsüdür; bir çeşidine böyle çirkin benzetişle isim takılması asla düşünülemez, kaldı ki iri burun ermeni kadınlarının da alâmeti fârikası değildir. **Dudubumu Hotoz** yukarda da kaydettiğimiz gibi adını, kumaşının kırmızımtırak sarı renginden almış idi. Renkli kumaşlardan **hotozlar** genç kadınlar tarafından taşınırdı.* (GKS 97)

**eşarp** "başörtüsü" (TÜS 822)

**felek tabancası** "bir tür hotoz"

***felek tabancası:** Kadının başının eski süslerinden Hotoz'un bir biçiminin adı; Kaptânideryâ Hacı Vesim Paşa torunu Neş'ecan Hanım efendi şöylece târif etmişdir: "Hotozun ön tarafında çarkı felek şeklinde bir fiyonga vardı; bu fiyonga eski tabancaların mermileri taşıyan döner topuna benzetilmiş, çarkı felek şekli adından da Felek ismi alınıp hotoza Felek Tabancası adı verilmiş olacaktır. Tâzeler, tâzelerin fingirdekleri, yaşlansa da gönlü tâze kalan yosmalar tarafından bağlanır hotoz idi. Aynı tarzda bağlanan kundak yemenilere de Felek Tabancası denilirdi."* (GKS 107)

**file** "kadınların başlarına örttükleri ağ biçiminde örgü"

***file** "başa örttükleri saç ağı"* (LO 147)

***file** "saçların dağılmaması için kullanılan ağ biçiminde örgü"* (TÜS 876)

**güçeymen (~ geçeymen ~ gecimen ~ güceymen ~ gücimen)** "1. kadın başörtüsü, 2. gelinlerin başlarına giydikleri süslü örtü, taç"

***güçeymen** "başörtüsü"* (KTS 88)

*vikaye (Fa.) "**Geçeymen** ki avratlar giyer." (Caf. XVI. 174-1)* (TSIII 1615)

*ser-bend (Fa.) "**Geçeymen** ki kız gelin olucak giyer." (Caf. XVI. 79-1)* (TSIII 1616)

*ser-bülend (Fa.) "**Geçeymen** avratlarda olur." (Caf. XVI. 79-1)* (TSIII 1616)

*pîşanî-bend (Fa.) "**Gecimen** ki avratlar başlarına giyerler bir nevi' tacdır." (Ni'meti XVI. 170)* (TSIII 1616)

*ser-bülend (Fa.) "**güceymen**" (Sıh. Ac. XV. 18)* (TSIII 1616)

*serbend (Fa.): "**gücimen** ve baş bağı" (Şamil. XVI. 455)* (TSI 421)

**hımâr** "kadınların başörtüsü" (KTS 96)

*takı ẖatun kişi kefen kılınur biş kat ton içinde, bir terinçek turur takı izâr turur takı **ẖımâr** turur...* "Kadınlar beş kat giydirilerek kefenlenir. Biri kadın gömleğidir. Bir diğeri peştamal ve başörtüsüdür..." (İMS 238b/4-5)

**hotoz (~ kutaz ~ kaytaz ~ kotaz ~ kotas)** "kadınların süs için saçlarının üstüne taktıkları, çeşitli renk ve biçimde yapılmış küçük başlık"

***hotoz** [Aslı: Tk **kutaz**] "kadınların kendi saçlarından veya yemeni vesaire ile yaptıkları baş süsü ve kisvesi: **Hotoz** giymiş; **hotozu** yakıştırmış."* (KT 464),

***kaytaz** "**kotas, hotoz**"* (KT 670)

***hotoz** "Aslı **kotaz, kaytaz**. Tataristan'ın uzun kıllı öküzü, kuyruğundan tuğ ve at boğazına taktıkları **kotaz** yapılırdı saç gibi baş dahi yapıldığından kadın başına tamimen **hotoz** denmiştir. **Kayık hotoz, küp kapağı hotoz**. Bazı kuşların gayet yayvan büyük tepelisine hotozlu."* (LO 181)

***hotoz** "Aslı "**kotaz**"dır. Kadınların kendi saçlarından veya yemenî ve saire ile yaptıkları baş süsü. **Kotaz** yahud **Kaytaz**, Türkistan'ın bir cins uzun kıllı öküzünü kuyruğundan yapılan tuğ ile at gerdanlarına süs olarak asılan püskülün adıdır, çağatayca olan bu isim, yukarıda târif edilen kadın başı süsüne de **Hotoz** diye telaffuz edilerek isim olmuşdur. Yakın geçmişe kadar yetişkin kızların ve her yaşda kadınların türlü çeşidleri ile en yaygın baş tuvaleti olan **hotoz** bir ev tuvaleti idi. Sokağa çıkılırken de, yaşmağın başı örten parçası **hotoz** üstüne atılıp bağlanırdı. Başlarına **hotoz** yapıp kondurmayanlar da saçlarını tarar örerler, üzerine bir yemeni bağlarlardı. **Hotozlar** bilhassa "krep" ile; yahud papâzî denilen fabrika büründüğü ile yapılırdı; şeklinin andırdığı şeylere, kreplerin rengine veya düğüm şekillerine göre **Felek tabancası Hotoz, Zeyrek yokuşu Hotoz, Dudubumu Hotoz, Saraylı Hotozu, Kürdî Hotoz, Gelin sorgucu Hotoz, Çimdik Hotoz, Kayık Hotoz, Küpkapağı Hotoz, Tandır Hotoz** diye*

*isimler alırdı.* ***Hotozlar****, zamanımızın kadın şapkaları gibi esvabın rengine ve kesimine de uygun olurdu. Zengin hanımlar* ***hotozlarını****, ayrıca, mücevhereler ile de süslerdi."* (GKS 131)

***hotoz*** *"kadınların süs için saçlarının üstüne taktıkları, çeşitli renk ve biçimde yapılmış küçük başlık", "Bir gün burada koyu ateş renginde bir* ***hotoz*** *görmüştür ki feleğini şaşırmıştır." - S. Birsel.* (TÜS 1113)

**hotozlu** "hotoz giyen kadın"

***hotozlu*** *"hotoz giyen (kadın)"* (KT 464)

**humar** "başörtüsü"

*ve intesafetü'l-cariye (Ar.) derler, başına nasif örtünse ki nasif* ***humardan*** *küçüktür* "Arapçada *intesafetü'l-cariye* derler. Başına *nasif* [örtü] örtünse ki *nasif humar*dan [başörtüsünden] küçüktür." *(Aks. XVII-XVIII. 454)* (TSIV 2852)

**kadın fesi** "kadınların giydikleri fes"

***kadın fesi:*** *Kadın başında* ***fesin****, daha XVI. yüzyılda çok yaygın bir serpuş olduğu görülür. Müslüman Türk kadınının günlük ev hayatının tuvaletinde başını hotozdan çok tepelikler, inciler, elmaslarla bezenmiş, altın tellerle işlenmiş* ***fesler*** *süslemişdir. Eyyub'da Pertev Paşa Türbesinde* ***fesli*** *kadın kabir taşları vardır. Anadolu'da ise* ***fes****, geçen asır sonlarına kadar hotoza daima tercih edilmişdir; sokağa çıkılır iken de fesli başın üstüne bir bürgü, car atılmışdır. İstanbul kadınlarında ise* ***fesin*** *yerini XIX. Yüzyılın ikinci yarısında hotozlar almışdır; XIX. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış Enderunlu Vâsıf'ın bir İstanbullu mahalle kızı ağzından anasına hitab ile yazılmış mizah yollu bir kıtasıdır: Bağlarda türkü söylemeden kalmadı sesim/ Giyib başıma pul donatıb nevzuhur* ***fesim***.(GKS 116)

**kaşbastı** "kaşların üstünden alna bağlanan bez"

***kaşbastı*** *"Kaşların üstünden alına sımsıkı bağlanan bir tülbent, çenber, herhangi bir bez. Baş ağrılarında alın üzerine konmuş ve sirkede ıslatılmış bir pamuk veya bez üstünden bağlanırdı. Fakat büyük şehirlerde, bilhassa İstanbuldayakın geçmişe kadar kenarın yosması sürtük kadınların günlük tuvaletine girmişdi; iki anlamda kullanılırdı: 1- Kocalarını yıldırmış şirret,*

*celâlli kadınların alâmeti fârikası idi, "eli maşalı" deyimi gibi "**kaşbasdılı**" denilirdi; 2- Bir bıçkın oynaşı olan kadınlar bağlardı; bu münâsebet ile bıçkın yavukluya, kırığa, oynaşa da "Kaşbasdı" adı verilmişdi, halk ağzında kadınlar arasında "Ağrısız başa **kaşbasdı**" deyimi, gönül kuşunu bir dilber bıçkının perçemine kondurub başına derd açma anlamında kullanılırdı. Kadınların saç tuvaletinde kullandıkları "Alın çatkısı"na **kaşbasdı** da denilirdi."* (GKS 147).

***kaşbastı** "başa ve alna bağlanan bağ, çatkı"* (TÜS 1346)

**kayık hotoz** "başta eğri duran bir tür hotoz"

***kayık hotoz:** Hotoz çeşitlerinden birinin adı. "**kayık Hotoz**" başda eğri duran, bir yana kaymış olan hotozlara verilmiş isimdir. Âşık Râzi: Hanımımın başında kayık durur hotozu/ Oynaşı var bir körpe gül ibikli horozu* (GKS 151)

**kıvrak** "1. ince tülbent veya ipekli başörtüsü"

*üç adet **kıvrak**: 30 (Sic. K. XVI. 4, 247)* (TSIV 2525)

***kıvrak** "ince tülbent veya ipekli başörtüsü"* (TÜS 1430)

"2. yerli dokuması kara bezden yapılmış köylü kadın yeldirmesi" (TÜS 1430)

**kicimen** "başörtüsü"

*vikaye (Fa.) "Derincek, avratlar başlarına korlar ve **kicimen** ve çar."* "vikaye: *Derincek* [başörtüsü]. Kadınlar başlarını örterler. *kicimen* ve *çar* [başörtüsü]" *(Ni'meti XVI. 628)* (TSII 831)

**kisaî** "kadınların başörtüsü"

*ḫımar (Fa.) "Karıların başörtüsü ki car ve **kisaî** tâbir olunur." (Bürh. XVIII-XIX. 250)* (TSII 831)

**külkeç** "kadınların başlarına bağladıkları bez"

***külkeç** "kadınların başlarına bağladıkları bez"* (KİLA 54)

**küpkapağı hotoz** "bir tür hotoz"

***küpkapağı hotoz** "Hotozun sünnet çocuğu takkelerine benzeyen bir çeşidinin adı; sünnet takkesinden farkı daha az havaleli, ancak iki parmak kadar yükseklikde olması idi. İsimi ile tezad hâlinde, kadın başına pek yakışan hotozlardan idi."* (GKS 164)

**leçek (~ lèçeg)** "üç köşeli kadın başörtüsü"

*agam Beyrek gèdeli bize ozan geldügi yok. egnümüzden kaftânumuz aldugı yok. başumuzdan* ***lèçegümüz*** *aldugı yok.* "Ağam Beyrek gideli bize ozan geldiği yok. Sırtımızdan kaftanımızı, başımızdan leçeğimizi aldığı yok." (DKOD 55a 12-13; 55b 1)

***lèçek*** *"mikrama ma'nâsınadur: keşîdelik yaglıgdın farkıga* ***lèçek*** *salgaylar"* "Başörtüsü anlamındadır: Çizgili yazmadan başına şal atarlar." (NS 172b/2459, s. 759)

*el-ḫumur (Ar.) "Başa örttükleri sütrelerdir ki* ***leçekdir.****"* "el-humur: Başa örtülen örtüdür: leçek" *(Kdeb. XVIII. 451-1)* (TSIV 2787)

*serḫâre (Fa.) "Bir altun iğnedir karılar anı* ***leçek*** *ve yaşmak ve hotuz üzerine ziynet içün sancarlar."* "serhâre: Kadınların leçek, başörtüsü ve hotoz üzerine süs için batırdıkları altın iğne" *(Bürh. XVIII-XIX. 349)* (TSIV 2787)

***leçek*** *"başörtüsü, yün atkı"* (TÜS 1580)

**makrama (~makreme**) "bazı bölgelerde kadınların başlarına örttükleri nakışlı, geniş örtü"

***makreme*** *"nakışlı başörtüsü."* (LO 711)

***makrama*** *"bazı köylü kadınların başlarına sardıkları peştamal"* (GKS 169)

**mi'cer** "başörtüsü"

*ḫatunlarnıŋ* ***mi'ceri*** *kibi "kadınların başörtüsü gibi"* (İMS 188a/4)

**murassa 'ısabe** "süslü başlık"

***murassa 'ısabe****, alın bağı, boğmak. (Sic. K. XV. 2, 483)* " süslü başlık, alın bağı, gerdanlık" (TSI 103)

**namaz bezi** "1. kadınların namaz kılarken başlarını örttükleri örtü"

***namaz bezi*** *"kadınların namaz kılarken başlarına örttükleri bez"* (KT 903)

***namaz bezi*** *"namaz örtüsü", "Başında kalın ve beyaz ipekten bir* ***namaz bezi*** *vardı." Ö. Seyfettin.* (TÜS 1749)

***namaz bezi*** *"Kadınların namaz kılar iken başlarına örttükleri beyaz dülbendin adı. İki değirmi büyüklüğünde dülbendden yapılırdı."* (GKS 180)

"2. başa örtülen bir örtü türü"

*"Sırtında dört peşli entari, belinde şal kuşak, başında* ***namaz bezi.****" - R. H. Karay.* (TÜS 1749)

**namaz örtüsü** "namaz kılarken kadınların başlarına örttükleri tülbent vb. kumaştan yapılan örtü, namaz bezi" (TÜS 1749)

**nasif** "başörtüsü"

*ve intesafetü'l-cariye (Ar.) derler, başına nasif örtünse ki* ***nasif,*** *humardan küçüktür* "Arapçada *intesafetü'l-cariye* derler. Başına *nasif* [örtü] örtünse ki *nasif humar*dan [başörtüsünden] küçüktür." *(Aks. XVII-XVIII. 454)* (TSIV 2852)

**nezkep** "kadınların başlarına taktıkları üstü işlemeli ve altınlı başlık, başörtüsü"

*ve iki arşın vala ve bir vala dolama ve bir* ***nezkep*** *ve bir alaca gönlek...* "ve iki arşın kumaş, bir ipekli başörtüsü, işlemeli başörtüsü, bir alaca gömlek..." *(Sic. B. XV. 5, 59)* (TSIV 2851)

*basma* ***nezkep****: 20 (Sic. B. XV. 9, 44)* (TSIV 2851)

*seriş (Fa.) "bürüncek ve* ***nezkep****"* "seriş: başörtüsü ve işlemeli başörtüsü" *(Ni'meti, XVI. 386)* (TSIV 2851)

*Muharrem nâm kimesnenin elinde bir kaftan ve bir gömlek ve bir çenber ve* ***nezkep*** *bulundukta...* "Muharrem adlı kimsenin elinde bir kaftan, bir gömlek, bir yazma ve bir işlemeli başörtüsü bulunduğunda..." *(Sic. A. XVI. 2, 1129)* (TSIV 2851)

*mezbura ben dahi yüz elli akçaya bir Şamî atlas* ***nezkep*** *vermiş idim.* "Adı geçene ben de yüz elli akçeye Şam atlasından bir başörtüsü vermiştim." *(Sic. A. XVI. 478)* (TSIV 2852)

*ve bir incili* ***nezkep*** *ve bir mâi basma zıbun ve bir...* "ve bir incili başörtüsü, bir mavi basma zıbın ve bir..." *(Sic. A. XVI. 3, 246)* (TSIV 2852)

*serâguç (Fa.) "avratlar başlarına örttükleri bez pâresi,* ***nezkep****"* "serâğuç: Kadınların başlarına örttükleri bez parçası, işlemeli başörtüsü" *(Ni'meti XVI. 340)* (TSIV 2852)

*serâkuç (Fa.) "****nezkep*** *ve baş bezi"* "serâkuç: işlemeli başörtüsü ve başörtüsü" *(Şamil. XVI. 82)* (TSIV 2852)

*serâguş (Fa.) "****nezkep****"* "sarâguş: işlemeli başörtüsü" *(Şamil. XVI. 454)* (TSIV 2852)

*et-tanassuf (Ar.): "Kız başına* ***nezkep*** *örtünmek mânasınadır."* "et-tanassuf: Kızın başına iylemeli başörtüsü örtünmesi demektir." *(Kam. XVIII-XIX. 2, 849)* (TSIV 2852)

*ve bir zer-baf* ***nezkep*** *ve bir sarı zıbun ve bir çar ve bir gümüş yüksük...* "Ve bir altın telle dokunmuş başörtüsü, bir sarı zıbın, bir başörtüsü ve bir gümüş yüzük." *(Sic. A. XVI. 2, 869)* (TSII 831)

***nezkep*** *"başa takılan bürgü ve saçları tutmaya yarayan üzerinde eski Türk motifleri bulunan başlık"* (TÜS 1769)

**örtme** "başörtüsü"

*müzehhep* ***örtme****: 100* "yaldızlı başörtüsü: 100" *(Sic. B. XVI. 2, 61)* (TSV 3119)

**peştamal** "başa ve omuzlara örtülen dokuma"

*"Sonra onun da arkasındaki* ***peştamal*** *kan içinde, saçları didik didik, yuvarlandığını gördüm." - H. E. Adıvar* (TÜS 1918)

**peştamallı** "peştamalı olan"

*"Babam* ***peştamallı*** *başımı okşadı ve on dakika sonra yola çıktık." - A. Gündüz* (TÜS 1918)

**peştamalsız** "peştamalı olmayan" (TÜS 1918)

**poşu** "kenarları saçaklı ipek, pamuk, yün vb.nden yapılmış bir başörtüsü türü, dolama"

*bilmem namahremsin bilmem hatunsun /* ***poşuyu*** *yüzünden kaldır da yürü. (Kara. XVII. 209)* (TSV 3199)

***poşu*** *"kenarları saçaklı ipek, pamuk, yün vb.nden yapılmış bir başörtüsü türü, dolama", "Ege köylülerinin güneşe karşı başlarına sardıkları renkli iki* ***poşu****, bir dizi de deve çanı almıştı." - N. Cumalı* (TÜS 1941)

**poşulu** "poşusu olan"

*"Kadınların hepsi* ***poşuluydu****, yalnız gözleri görünüyordu. - T. Dursun K.* (TÜS 1941)

**poşusuz** "poşusu olmayan" (TÜS 1941)

**sakandırık** "baş giysilerinde çene bağı" (TÜS 2012)

**serâkuç (~ saraguç ~ sarakuç ~ serâguç)** "1. başörtüsü, 2. kadınların başlarına bağladıkları çember""

***saraguç*** *"kadın yaşmağı" ~* ***sarakuç*** *"başlığın giyilecek yeri"* (DLT I/487)

***saraguç*** *'Avratlar başlarına bagladukları çenbere dėrler."* "Kadınların başlarına bağladıkları çembere denir." (NS 122b/1803, s. 578)

***serâguç*** *(Fa.) "Avratlar başlarına örttükleri bez pâresi, nezkep..."* "serâğuç: Kadınların başlarına örttükleri bez parçası, işlemeli başörtüsü..." *(Ni'meti XVI. 340)* (TSIV 2852)

*seriş (Fa.) "Büründük ve nezkep,* ***serâguş*** *mânasına."* "seriş: Başörtüsü anlamında." *(Deş. XVI. 168-1)* (TSIV 2852)

***serâkuç*** *(Fa.) "nezkep ve baş bezi"* "serâkuç: işlemeli başörtüsü ve başörtüsü" *(Şamil. XVI. 82)* (TSIV 2852)

**ser örtüsü** "başörtüsü"

***ser örtüsü*** *"yaşmak, firâce, câr, azar, zar"* (LO 303)

**serben (~ serbend)** "başörtüsü"

***serben*** *"sarık" Aslı Farsça olup* ***ser-benddir****; yani başörtüsü demektir."* (KMTT 19b/6)

***serben ~ serbend*** *"sarık, başörtüsü"* (KTS 232)

***serbend ~ serben*** *"sarık, başörtüsü"* (KTS 232)

***ser-bend*** *"başa bağlanan veya sarılan şey"* (KT 1056)

**şemle** "büyük başörtüsü"

> ***şemle*** *"Arapça bir isimdir. Örtü anlamındadır. Eskiden bizde büyük başörtülerine verilmiş isimdi. Hem kadınlar kullanır hem de erkekler sarık yerine başlarına sararlardı."* (GKS 217)

**tarpuş** "serpuş"

> ***tarpuş*** *"Serpuş'un Türk ağzı ile söylenişi. Baş kisvesi, fes, takke. (Şemseddin Sâmi, Kaamûsu Türkî). M. Zeki Pakalın "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri" adlı eserinde "Püsküllü, kırmızı, fese benzeyen bu başlığı kadınlar gibi erkeler de giyerdi." diyor. Tarbuş da denilir. Kırmızı yünden örülmüş külahlara verilen isimdir; püskül takanlar da olurdu. Sâdece kadınlar giyerdi."* (GKS 222)

**tartma** "başörtüsü, yemeni"

> *"Bayanlar sırtlarına toza, yağa dayanır birer takım giydiler, başlarına da birer* ***tartma*** *tarttılar, fabrikaya gittiler." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 2273)

**tepelik** "Anadolu'da köylü kadınların kullandıkları, altın ve gümüş paralarla, bazı değerli taşlarla süslü başlık" (TÜS 2325)

> ***tepelik*** *"**Tepelik** kadın feslerinde kullanılmışdır. Yalnız fes üstünde değil, doğrudan bir serpuş gibi saç üzerine de oturtularak kullanılmış; fes üzerine konulanlar altından, gümüşten, yaldızlı bakırdan fes tablasını örtecek şekilde yapılmış daire şeklinde, oymalı, nakışlı madenî bir levha olup fırdolayı kenarı ziynet altınları, yahut inciler, inci püskülcükler asılarak süslenirdi. Doğrudan saç üzerine konulan **tepelikler** de yine altın, gümüş veya altın yaldızlı bakırdan hama tası gibi yayvan bir tas halinde yapılır, fırdolayı kenarı yine aynı şekilde süslenirdi. **Tepeliği** bu ikinci şemli için madenî bir kadın serpuşu idi diyebiliriz."* (GKS 227)

**tepelikli** "tepeliği olan" (TÜS 2335)

**tokalaç** "tekerleğimsi kadın başlığı"

> *mi'cer (Ar.) "Avratlar başına dolayıp **tokalaç** gibi tepesini açık koyduğu kat kat kılınan çarpma ve bez."* "mi'cer: kadınların başlarına dolayıp *tokalaç* gibi tepesini açık bıraktığı ve kat kat sarılan bez" *(Bab. XVI. 2, 89)* (TSV 3814)

**dolama** (**~ tolama**) "1. başörtüsü"

***tolama**: 40 (Sic. K. XV. 2, 206)* (TSVI 4305)

*beş **dolama**: 50 (Sic. K. XVI. 3, 15)* (TSVI 4305)

"2. poşu" (TÜS 697)

***dolama** "poşu"*

**torlak** "sargı, dolak" (KMTT 20a/8)

**tülbent (~ tulban ~ tulband ~ dülbend ~ dülbenid ~ dülibenid)** "1. ince ve seyrek dokunmuş, hafif ve yumuşak pamuklu bez"

***dülbend** "Pek ince beyaz bez, sarıklık bez" (Türk Lûgatı). Günlük hayatda çok çeşidli yerde kullanıla gelmişdir; bu arada en önemli tebâbette, cerrâhide görür, yara bezleri, sargı bezleri **dülbendden** yapılır. Sık ve seyrek dokunuşuna, keten ve pamuk ipliğinden oluşuna göre çeşidleri vardır. Eski Türk giyim kuşamında da sarıklık en makbul bez olmuşdur; değirmi kesilen parçaları üzerine yazma usulü ile nakışlar basılarak kadınlara baş yemenileri, namaz bezleri yapılmışdır."* (GKS 98)

*"Orta hâlli hanımlar renkli yeldirmeler giyerler ve beyaz **tülbent** başörtüleri örtünürlerdi." - A. Ş. Hisar.* (TÜS 2398)

"2. bu bezden yapılmış başörtüsü"

***tulban ~ tulband ~ tülbent ~ dülbenid ~ dülibenid** "başörtüsü, sarık, tülbent"* (KTS 283)

***tulban** "başörtüsü, sarık, tülbent"* (ETZ 25a)

***tulban** "başörtüsü, sarık, tülbent"* (KİLA 107)

***tulband** "sarık"* (EDM 12b/2)

***tülbent** "ince muslu sarıklık, imame"* (LO 390)

*"Mürüvvet Bacı, limonküfü **tülbendini** düşmesin diye bir ucundan ısırmış, elinde süzgeçle çıkageldi." - A. İlhan.* (TÜS 2398)

**tülfir** "kadın örtüsü"

***tülfir*** *"örtü, perde, kadınlar örtüsü" Bu ipekten ve kumaştan yapılır.* (DLT I/457)

**türban** "ince kumaştan yapılmış, başı sıkıca kavrayan bir tür başörtüsü" (TÜS 2400)

**yapık (~ yabuk ~ yapuk ~ yabov)** "başörtüsü"

***yabuk*** *"örtü, başörtüsü"* (KTS 305)

***yabov*** *"örtü, başörtüsü"* (KTS 305)

***yapuk****: 40* "başörtüsü: 40" *(Sic. K. XV. 2, 206)* (TSVI 4305)

*bu al vala* ***yapuğu*** "bu kırmızı ipekli başörtüsü" *(Sic. K. XVI. 4, 47)* (TSVI 4305)

*sende bir zıbun ve bir gümüş küpe ve bir guruş ve bir* ***yapuğum*** *olup talep iderin.* "Sende bir zıbın, bir gümüş küpe, bir kuruş ve bir başörtüm olup bunları istiyorum." *(Sic. K: XVI. 8, 128)* (TSVI 4305)

*iki keten* ***yapık****: 40 (Sic. K. XVI. 4, 247)* (TSIV 2525)

**yaşmak** "Müslüman kadınların sokakta ferace giydikleri zaman yüzlerine tutundukları, gözleri açıkta bırakan, biri yukarıdan, biri aşağıdan gelen iki parçadan ibaret ince tülbentten yüz örtüsü"

*çeşm-bend (Fa.) "göz bağı ve peçe ve avratlar* ***yaşmağı*** *ve bir dürlü vala"* "çeşm-bend: göz bağı, peçe, yüz örtüsü ve bir çeşit başörtüsü" *(Ni'meti. XVI. 230)* (TSI 386)

***yaşmak*** *"İslam kadınlarının sokakta ferace giydikleri vakit yüzlerine tutundukları ince beyaz dülbendden örtü ki biri yukarıdan ve biri aşağıdan gelerek gözlerin önünde bir aralık bırakan iki parçadan ibârettir. Yaşmaklanmaya yaşmak tutunmak, bağlamak denilir." (Şemseddin Sâmi, Kaamûsu Türkî).* ***Yaşmak*** *önce alt parçası sonra üst parçası bağlanarak "****kapalı yaşmak****" ve "****açık yaşmak****" diye iki çeşid tutunulurdu.* ***Kapalı yaşmağın*** *dülbendi kalındır;* ***alt yaşmak*** *ikiye katlanır, burun üstünden ve gözlerin altından yüzün alt kısmı önüne bir perde-peçe gibi gerilerek arkada ense üzerinden bağlanır. Sonra yine iki kat edilmiş üst yaşmakla kaşların üstünden alın ve baş sarılır; öyle* ***yaşmak*** *tutunmuş kadının yalnız iki kaşı ve iki gözü görünür.* ***Yaşmakların*** *kenarlarına feracenin yakası altına, içine alınır; baş tamamen beyaz dülbendlerle sarılmış olarak görünür.* ***Açık yaşmakda*** *dülbendler incedir,*

*yarı şeffafdır. Alt* ***yaşmak*** *yalın kat bağlanır, üst* ***yaşmak*** *da alnın üst kenarından tutunulur, iki* ***yaşmağın*** *şakaklar üzerindeki kavuşak köşelerinden, kara, kumral veya sarı albenili bir işve ile saç dalgacıkları görünür. Kolalı* ***yaşmaklara*** *"****Saraylı Yaşmağı****" denilirdi."* (GKS 240)

**yaşınmak** "başörtüsü"

*takı mesh kılmak revâ bolmas talḥfife öze, takı börk öze, takı* ***yaşınmak*** *öze* "Sarık üzerine, börk üzerine, başörtüsü üzerine mesh etmek de uygun değildir." (İMS 129a/4)

**yazma** "1. bohça, yemeni, başörtü, yorgan vb. şeyler yapmakta kullanılan, üstüne boya ve fırça ile veya tahta kalıplarla desen yapılmış bez"

"2. bu bezden yapılmış başörtüsü"

***yazma*** *"yazma, yemeni"* (LO 419)

*"Sırtında siyah bir yeldirme, başında* ***yazma*** *bir başörtüsü, çenesinin yanında ilmikli." - H. E. Adıvar.* (TÜS 2562)

**yemeni** "kalıpla basılıp elle boyanan, kadınların başlarına bağladıkları tülbent"

***yemeni*** *"Esasen Yemen'de yapılan veya Hint'te yapılıp Yemen tarikiyle gelen kalem-kârî şey, kalıpta basılıp el ile boyanmış tülbent ki mendil gibi kullanılır veya kadınlar tarafından başa bağlanırdı: Yazma sarı, yeşil yemeni, başına yemeni bağlamış."* (KT 1325)

***yemeni*** *"Yemen tarzı renkli şeyler, alaca boyalı kalem-kâr ve yazma çember."* (LO 422)

***yemeni*** ***"****Üzerine el kalıpları ile çiçek şekilli süs motifleri basılmış büyükçe bir değirmi hâlindeki dülbend-bezin adı ki kadınlar tarafından başa bağlanır; fırdolayı etrafı da oya dikilerek ayrıca süslenen* ***yemeniler****, kadın başına "Kundak" yahud "Salma" denilen iki tarzda bağlana gelmişdir. Kadınların bu baş* ***yemenileri****, etrâfı oyalı düz bir beyaz dülbend de olabilirdi, onun içindir ki basma suretiyle çiçekli motiflerle süslenmiş olanlarına, bu süsleme sanatına verilen isme nisbetle ayrıca* ***"Yazma Yemeni"*** *denilirdi."*(GKS 246)

*"Genç, güzel aşçı kadının dört örgülü uzun saçları siyah bir* ***yemeni*** *ile örtülüydü." - A. Gündüz.* (TÜS 2570)

**zenne fesi** "kadın fesi"

***zenne fesi*** "kadın fesi" (LO 145)

***zenne fesi*** *"kadın fesi"* (GKS 249)

**zeyrek yokuşu** "bir hotoz çeşidi" (GKS 251)

Kadınların başlarını örtmelerini ifade etmede kullanılan fiiller ise şöyledir:

**baş bağla-** "başına bir örtü örtmek" (TÜS 264)

*bir kadın* ***baş bağlamak*** *"hotoz yapmak"* (LO 35)

***baş bağlamak*** *"hotoz, sarık sarmak"* (LO 43)

**bürün-** "bürünmek, sarınmak, başörtü sarınma"

*hatunlar* ***bürünürler*** "Kadınlar örtünürler." *(Kam. XVIII-XIX. 475)* (TSII 831)

***bürün-*** *"1. Örtünmek, sarılmak: İhrama büründü. 2. Yaşmak tutunmak: Hanımlar* ***büründüler*** *mi?"* (KT 159)

***bürün-*** *"bürüme işine konu olmak", "Annem, babaannem, halalarım çarşaflarına* ***bürünmüşlerdi****." - O. Kemal* (TÜS 424)

**peştamal kuşan-** "peştamal giyinmek" (TÜS 1918)

**saraguçlan-** "başörtüsü örtmek"

*uragut* ***saraguçlandı*** *"Kadın başörtüsü örttü."* (DLT III/205)

**yapın-** "örtünmek" (KTS 310)

**yapuç-** "örtünmek, giymek" (KTS 311)

**II.7.1.3.5. Alt Beden Giysileriyle İlgili Sözler**

Kadının belden aşağı kısmını örtmek amacıyla giyindiği giysi adlarını şöyle sıralayabiliriz:

**altınoluk** "işlemeli kadın şalvarı" (TÜS 107)

**çintiyan (~ çentiyan)** "kadın şalvarı"

*al halıçeyi anana* ***çintiyan*** *diktir.* "O küçük halıyı alıp annene şalvar diktir." *(Hamza. XIV.- XV. 35, 11)* (TSII 940)

***çintiyan*** *"erkek libasına şebih zenne şalvarı ki köylükde giyerler"* "Köyde giyilen ve erkek elbisesine benzeyen kadın şalvarı." (LO 100)

***çentiyan:*** *"Erkek esvabına benzeyen kadın şalvarı ki köylükte giyerler." (Ahmet Vefik Paşa, Lehcei Osmânî). M. Z. Pakalın "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri" isimli eserinde bu ismi "Çintiyan" şeklinde bozarak "Paçası büzgülü geniş kadın şalvarı" diyor, ve ilk heceyi esire ile okuduğu için "çiftyandan bozmadır" diye indi bir yakıştırma yapıyor. Bezden kesilmiş bir şalvar olan çentiyanı kadına tahsis de doğru değildir. Çentiyan için A. Vefik Paşa'nın köylükde giyilir demesi de garibdir.* (GKS 70)

***çintiyan*** *"içi astarlı, uzun kadın donu, kadın şalvarı"* (TÜS 550)

**dâmen** "etek"

*gamum şerh etmek içün isterem her gördügüm sâ'at/ dutam* ***dâmânunı*** *degmez elüm çâk-i giribandan* "Aşkından neler çektiğimi anlatmak için her gördüğüm saat eteğini tutmak, onu durdurmak istiyorum. Fakat elim yakamı yırtmakla meşgul olduğundan eteğini tutamıyorum." (FDŞ G214/3, s. 529)

*zîr-i* ***dâmânında*** *ol zülf-i perîşân gizlemiş* "Eteğinin altında o dağınık saçlarını gizlemiş." (BDS I G214/6, s. 226)

*yıllar oldı yollar üstine düşüb hâk oldum ah/ bulmadum ol zülf-i serkeş* ***dâmenine*** *dest-res* "Ben onun yoluna düşüp toprak olalı yıllar oldu ancak bir türlü o dağınık saçlının eteğine ulaşma [imkânı] bulamadım." (ND G245/2, s. 295)

**etek ~ eteklik** "bedenin belden aşağısına giyilen, değişik biçimlerde, genellikle kadın giysisi, eteklik"

**etek** "etek" (KMTT 20a/3)

**etek** "etek" (KTS 77)

*bir* ***etek*** *gül yâranlarga hediyye ketürgeymen* "Dostlara bir etek gül hediye getireceğim." (GT 7b/11)

*hatun derhâl* ***etegin*** *devşürdi*. "Kadın hemen eteğini topladı." (TE 79b/1-2)

***eteklik:*** *Belden aşağı giyilen ruba, fistan, tenmure. Belden aşağı bir yarım entaridir diyebiliriz. Bir kadın esvabıdır ve* ***etekliğin*** *kadınlarımız tarafından yaygın şekilde giyilmeye başlaması Tanzimat Devrinden sonradır; ve alafrangalık yolunda yüksek tabakaya mensub ailelerin kadınları tarafından rağbet görmüştür. Bir kadın giyim şeyi olan* ***eteklik****, tuvaleti belden yukarı giyilen bir bluz ile tamamlamıştır ve Tanzimat'tan zamanımıza kadar* ***etekliğin*** *türlü kesimleri olmuştur. Bu kesimlerin en önemli hususiyetleri de uzunluk ve kısalık modalarıdır. Topuklara kadar inmiştir. Baldır hizasına çıkmış, diz kapağına hatta diz kapağının da üstüne kadar kısalmıştır. Kırmalıları olmuş, çan şekline benzeyenleri olmuştur. Zamanımızın en son modası diz kapaklarından da çok yükselmiş "****mini etekler****" dir.* (GKS 106).

*"Sevim'in* ***eteği*** *bir dikene takılıp yırtılmış, beyaz potinleri çamura batmıştı." - R. N. Güntekin.* (TÜS 828)

**etek bağı** "kadınların iç giysilerinin çarşaf altından görünmemesi için bellerine bağladıkları ince kuşak."

***etek bağı*** *"Kadınların fistanlarını ferace ve çarşafın altından görünmemek için kaldırıp bele bağladıkları şerit veya kaytan."* (KT 317)

***etek bağı*** (TÜS 828)

**maksi** "maksi etek" (TÜS 1613)

**maksi etek** "boyu topuklara kadar uzanan etek, maksi" (TÜS 1613)

**midi etek** "boyu diz kapağını örten veya diz kapağından üç dört santim kadar aşağı inebilen etek" (TÜS 1679)

**mini etek** "boyu diz kapağından yukarıda olan, çeşitli kısalıkta etek" (TÜS 1687)

**peş** "elbisenin etek kısmı" (TÜS 1917)

**sıy** "elbisenin etek bölümü" (KTS 236)

**uzun etek** "etek boyu dizin altında olan giysi, maksi" (TÜS 2438)

**uzun etekli** "etekleri kaldırıp bele bağlanan eski bir nevi uzun esvap" (KT 318)

**yeteklü** "etekli" (KTS 319)

**yikdey** "bol ve rahat bir tür etek"

***yikdey*** *"siyah kumaştan, gayet bol, kıvrak etek"* (KTS 323)

### II.7.1.3.6. Tüm Vücudu Örten Giysilerle İlgili Sözler

Kadın giysilerinin bir kısmı tüm vücudu örten tek parçadan oluşan veya birbirini tamamlayan iki veya daha fazla parçalı giysilerdir. Bu tür giysilerle ilgili sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**bindallı** "çoğunlukla mor kadife üzerine sırma ile kabartma dal, yaprak ve çiçek işlenmiş giysi veya örtü" (TÜS 345)

**câme** "elbise"

*köhne tafta* ***câme****: 30* "Köhne kumaştan elbise: 30" *(Sic. B: XV. 6, 13)* (TSV 3348)

*görünürdü bedeni çâk-i giribânından/* ***câmeden*** *çıkdı yeni ayını gösterdi temâm* "Soyunmadan evvel vücudu açık yakasından yeni ay şeklinde görünürdü. Soyundu ve o yeni ayını dolunay şeklinde gösterdi." (FDŞ G201/2, s. 495)

*gün dėyeydüm saŋa ėy meh-rû eger/ gün geyüp* ***câme****, urunsaydı külâh* "Ey ay yüzlü sevgili! Eğer güneş elbise giyip, başına külah geçirseydi ben de sana güneş derdim." (AD 13/4, s.42)

*gül ü nergis yine altun beneklü* ***câme*** *geymişler* "Gül ile nergisi yine altın işlemeli elbise giymişler." (BDS I G 135/5, s. 55)

*ergavânî* ***câme*** *geymiş ol gül-i gülzâr-ı cân* "Can gülşeninin gülü erguvan renkli elbise giymiş" (BDS I G390/1, s. 310)

**câme-i dîbâ** "ipekli elbise"

***câme-i dîbâ*** *ile ẖurşîd zîbâlanmasun* "Güneş ipekli elbise ile süslenmesin." (BDS I G60/2, s. 177)

**çiçekli sevayi** "bindallı"

***çiçekli sevayi*** *"bindallı"* (LO 98)

**çüprek** "elbise" (KİLA 32)

**dolama** "giysilerin üstüne giyilen, önü açık bir tür üstlük" (TÜS 697)

***dolama*** *"çuhadan entari gibi önü açık olarak kavuşturulur ve üstüne kuşak bağlanır eski bir libas: Tatar dolaması."* (KT 263)

**dört peşli** "bir tür kadın entarisi"

***dört peşli*** *"Bir kadın entarisi çeşidinin adı. Basit bir entarinin gözde kısmı, ön ve arka, iki parça olarak kesilir ve yandan birer dikişle eklenirler. Entarinin belden aşağı kısmını bolca yapmak için iki yan dikişi arasına kendi kumaşından üçgen şeklinde birer parça eklenirdi, "peş" denilen üçgen şeklindeki bu parçalar da kaidesi entâri eteği hizasını tutmak ve üçgenin başı yukarı gelmek üzere eklenirdi. Entârinin belden aşağı kısmına daha zengin bir genişlikle dökülüş sağlamak için de bir öne biri arkaya, ayni şekilde iki peş daha ilâve edilirdi; ve ipeklilerden, atlasdan, sâir ağır kumaşlardan kesilen ve dört peşli denilen bu entâriler belden aşağı kısmı dalga dalga kırılarak, hele giyenler de uzun boylu kadınlar, kızlar ise, araya kumaşın tatlı hışırtıları da katılarak, giyenlere levendâne bir letâfet verirlerdi."* (GKS 95)

**entari (~ anteri)** "genellikle tek parçalı kadın giyeceği"

***entari*** *"1. basma ve patiska kumaş gibi ince bir şeyden mamul uzun libas. 2. kadınların düz ve süssüz libası: Vaktiyle* ***entari*** *giyilirdi."* (KT 307)

***entari*** *"kabâ ile kaftan arası maruf libas"* "cüppe ile kaftan arası bir elbise" (LO 136)

***entari, anteri*** *"Basma, patiska ve sair kumaşlardan yapılır uzun bir libas, düz ve süssüz kadın esvabı. Şehirlerimizde ve köylerimizde kadınlarımızın kızlarımızın büyük çoğunlukla halâ giyegeldikleri bir esvabdır; ekseriya kendi kumaşından yapılmış basit süsler veya ucuz hazır dantelâlarla süslenir; yine kendi kumaşından basit bir kuşakla belden bağlanması* ***entârinin*** *hususiyetidir."* (GKS 102)

*"Önünden düğmeli bir* ***entari****, şimdi gibi gözlerimin önünde." - Z. Selimoğlu.* (TÜS 803)

**fistan** "tek parça ve geniş kadın giysisi"

***fistan*** *"Tennure eteklik, kadın ve rakkas* ***fistanı****, Arnavut* ***fistanı.***" "geniş etek. kadın ve dansçı fistanı, Arnavut fistanı" (LO 148)

***fistan*** *"1. Arnavutların giydikleri ve belden dize kadar uzanan geniş ve çok kırmalı patiskadan mamul beyaz beyaz bir libas: Arnavut* ***fistanı****. 2. Alafranga kıyafette kadınların giydikleri muhtelif biçimde kırmalı ve süslü entari: İpek* ***fistan****."* (KT 350)

***fistan*** *"tek parça kadın giysisi", "Büyük balerinler gibi tülden, kısa bir* ***fistanı*** *var." - H. C. Yalçın.* (TÜS 880)

**gül-gûnî** "gül renkli elbise"

*karşumda âller geyüp ol lâle-ruḫ yine /* ***gül-gûnîlerle*** *'aklum alur san piyâledür*
"O lale yanaklı sevgili yine karşımda kırmızı ve gül renkli elbise giyinip kadeh gibi aklımı alır." (BDS I G84/2, s. 401)

**kaftan** "çoğu ipekten yapılan, bir tür uzun, süslü üst giysisi" (TÜS 1265)

*dört küpe, alın bağı, saç bağı, altunlu kadife* ***kaftan****...* "Dört küpe, alın bağı, saç bağı, altın işlemeli kadife kaftan..." *(Sic. K. XV. 1, 377)* "Dört küpe, alın bağı, saç bağı, altınlı kadife kaftan.. ." (TSI 103)

**keçkün** "kadınların giydiği bir tür aba"

***keçkün*** *"kadının üst abası"* (KTS 136)

**kerrake** "dar kadın cübbesi"

***kerrake*** *"dar cübbe, kadın cübbesi"* (LO 693)

**marnel** "yakası açık ve derin kadın giysisi"

***marnel*** *"Bahriye neferi kıyafeti, yakası açık ve derin çocuk ve kadın esvabı takımı."* (KT 748)

**paçalık** "gelinlerin giydiği bir tür giysi"

***paçalık:*** *"Gelinlerin paça günü giydikleri elbiseye verilen isim. Gelinlik esvabına nazaran sade olmakla beraber hâline göre yine yüksek, iyi kumaşdan yapılırdı. Paça günü düğünden sonra gelen ilk cuma günü gelin adına verilen ziyafetin ismidir." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri). Paça günü aynı zamanda yeni gelinini muhitine, çeyizinin içinden güzel bir tuvalet altında tanıtılma töreni idi; oğullarına kız arayan analarla evlenme gelinlik çağındaki kızlar içinde tanıma, tanıtma, bakımından büyük fırsat*

*bilinirdi, onun içindir ki gelinlik kızlar o gün pek dikkatli süslenirlerdi.* (GKS 185)

**sari** "1. Hint kadınlarına özgü giysi" (TÜS 2038)

"2. bu giysinin yapıldığı kumaş"

*"**Sari** denir kumaşa bürünen, ayağı bilezikli ve burunları incili veya mücevherli kadınlar..." - F. R. Atay.* (TÜS 2038)

**saya** "1. üstten giyilen iş gömleği"

*"Sırtına giymiş sıkma **sayayı**/ Yedeğine almış ağca mayayı" - Halk türküsü.* (TÜS 2046)

"2. kadın giysisi, elbisesi" (TÜS 2046)

*gök **saya** köhne: 15* "eski mavi elbise: 15" (*Sic. B: XV. 6, 13)* (TSV 3348)

*ak **sayalar** giyip karşımda durma/ çok yalan söyleyip yüzüme gülme. (Kara. XVII. 55)* (TSV 3348)

**sepetli fistan** "sepet gibi kabarık bir tür fistan"

***sepetli fistan** "Balina balığı kemiklerinden yapılmış ince çenberler ile sepet gibi kabarık bir fistan. Vücudun belden aşağı kısmını örttüğü için fistanın aşağısı şişkin gösterirdi. Avrupa'da moda olan ve XVIII. asrın sonlarına kadar devam eden bu biçim fistanlar Türkiye'ye de gelmiş ve **Malakof** adını almışdır." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri) **Sepetli fistanların** Türkilerde giyilmesi XIX. yüzyıl ortasındadır ve önce İstanbulun Rum ve Ermeni zengini âilelerin kadınları tarafından giyilmişdir."* (GKS 204)

**tayyör** "ceket ve etekten oluşan kadın giysisi"

*"**Tayyörü**, pardösüsünü büküp koluna alışı, çantasından para çıkarışı başka türlüydü." - N. Meriç.* (TÜS 2291)

**tefarik** "genellikle kırmızı, beyaz ve mor kumaştan dikilen, gömlek ve şalvardan oluşan, kol ağızları, paça kenarları ile şalvarın yanları işlenmiş kadın giysisi" (TÜS 2298)

**tegele (~ degle ~ tekle ~ dėkley)** "kısa kollu bir kaftan türü"

***degle ~ tekle*** *üstine gėydükleri kısa yeŋlü kaftana derler, ki* ***tegele*** *demeg-ile meşhûrdur: tügme gül-gûn* ***degleyide*** *la'l peykânı ėmes/ gülge baglaptur köŋül bülbüller ammâ barça kan* "Üste giyilen kıya kollu kaftana denir ki *tegele* olarak da söylenir*:* Gül renkli kısa kollu cepkendeki düğmeler kızıl temren değil, bülbüllerin güle bağladığı hepsi kanlı gönüllerdir." (NS 116b/1723, s. 556)

***dėkley*** *"üstine gėydükleri kısa yeŋlü kaftana derler, ki* ***tegele*** *demeg-ile meşhûrdur."* "Üste giyilen kıya kollu kaftana denir ki *tegele* olarak da söylenir." (NS 118b/1758, s. 565)

**tennure** "fistan"

***tennure*** *"eteklik, fistan."* (LO 854)

**terlik (~ derlik)** "üstten giyilen ince elbise"

*çukaldır erin tonu,* ***derlik*** *değil.* "Erkeğin elbisesi zırhtır, ince elbise değil." *( Süh. XIV. 289)* (TSII 1110)

*rayt (Ar.) "yalınkat olan avratlar üzerine giydiği* ***derlikler****"* "rayt: kadınların üzerine giydiği ince elbise" *(Bab. XVI. 134-2)* (TSII 1110)

*gevher-tâb (Fa.) "****Derlik*** *ki altında giydügünün rengi zahir ola"* "gevher-tâb: Alttaki giysinin göründüğü ince elbise." *(Caf. XVI. 134-2)* (TSII 1110)

*gevher-tâb (Fa.): "Dülbent ve şal* ***derlik*** *ki avratlar anı üzerlerine giyerler. Altındagı kaftanlarının, inceliğinden, rengi mâlûm olur."* "gevher-tâb: Tülbent ve ince elbisedir. Kadınlar üzerlerine giyerler ve ince olduğu için altındaki kaftanlarının rengi anlaşılır." *(Deş. XVI. 33-2)* (TSII 1110)

*gevher-tâb (Fa.) "İnce* ***terlik*** *ki avratlar giyerler, altında giydikleri kaftanın rengi görünür."* "gevher-tâb: İnce elbisedir. Kadınlar üzerlerine giyerler ve ince olduğu için altındaki kaftanlarının rengi görünür." *(Ni'meti XVI. 529)* (TSII 1110)

**topukdöven** "etekleri yere kadar uzanan kadın giysisi" (TÜS 2373)

***topukdöven****: "Etekleri yere, topuğa kadar uzun ve yürünürken topuklara çarpan kadın entarisinin adı." (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri)* (GKS 230)

**üç etek ~ üç etekli** "genellikle köylü kadınlarının giydiği üç ayrı etekten oluşmuş özel bir giysi" (TÜS 2442)

> ***üç etekli*** *"Eski kesim bir kadın entarisinin adı.* ***Üç etekli*** *tabiri entarinin belden aşağı kısmının üç ayrı yaprak, dilim hâlinde yapılmasından gelir. Şalvar üstüne giyilirdi."* (GKS 236)

**üst giyesi** "en üste giyilen elbise"

> *atf (Ar.)"****Üst giyesi*** *giymek."* "atf: Üstlük giymek." *(Bab. XVI. 1, 309)* (TSVI 4095)

**üstlük** "en üste giyilen elbise"

> *el-mi'tebe (Ar.) "Nisvanın* ***üstlük*** *ta'bir ettikleri libasa denir, ferace gibi."* "el-mi'tebe: Kadınların üstlük tabir ettikleri elbiseye denir, ferace gibi." *(Kam. XVIII-XIX. 1, 72)* (TSVI 4095)

> ***üstlük*** *"en üste giyilen uzunca giysi"* (TÜS 2454)

**yedilik** "düğünün yedinci günü giyilmek üzere gelin için yaptırılan elbise"

> ***yedilik*** *"düğün haftasında giyilir yeni gelin libası"* (LO 420)

> ***yedilik*** *"Düğünün yedinci günü giyilmek üzere güveyi tarafından geline yaptırılan kıymetli esvap: Güzel bir* ***yedilik*** *yaptırdı."* (KT 1321)

### II.7.1.3.7. Dış Mekân Giysileriyle İlgili Sözler

Kadın giyimi öteden beri özellikle kent yaşamında ev içi ve dışında farklılık göstermektedir. Bu kıyafetler geçmişten günümüze hayli değişikliğe uğramıştır. Kadın evinden çıkarken genellikle dinî bazen de geleneksel gerekçelerle bedenini ve kimi zaman da kimliğini gizleyecek derecede örtünmekteydi. Günümüzde kadın dış giyimi çeşitlense de geleneksel hayatta bölge ve yörelere has dış giyim şekilleri oluşmuştur. Bunların çoğu birbirine benzer tek tip giysilerdir. Sokağa çıkarken kullanılan örtünme araçlarının en eskisini *feraceler*, feracelerden sonra da *çarlar* oluşturur. II. Abdülhamit zamanında *ferace* giyilmesi yasak edilerek *çarşaflar* giyilmeye başlanmıştır. Bu dönemde ayrıca *yeldirme* ve *maşlahlar* da giyilmiştir. Kürk de geleneksel giyimde önemli bir yer tutmuştur. Kadınların giydiği belli başlı kürkler samur, elma, vaşak, zerdeva'dır. Sansar ile nafe ve yaban kedisi türleri ise aşağı tabakalara mahsustu. O zamanki kürkler şimdikiler gibi dışarıya değil içeri konur ve üstüne çeşitli kumaşlar

kaplanırdı. (Yener 1955: 23). Günümüzde Batı tarzı giyim kültürüne ve dünya modasına göre şekillenenen dış giyim toplumun her kesiminden ve yaşantı tarzından kadınlara hitap edecek şekilde çeşitlenmiştir. Her kadın kendi zevkine ve yaşantı biçimine uygun bir dış giyim tarzı belirlemektedir. Pardesü, manto gibi kadınlar için özel bir tarzda üretilen kıyafetler kadın dış giyiminin önemli parçalarını oluşturmaktadır.

Dış giyim türlerinden birisi de deniz ve havuz için giyilen giysilerdir. Bunlar diğer dış giyim ürünlerine göre belli bir amaçla belli bir alanda kullanılan giyim ürünleridir.

Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**atkı** "soğuğa karşı omuzlara, başa, sırta veya boyna alınan örtü"

> ***atkı, omuz atkısı:*** *Kışın soğukdan korunmak için boyun atkısını erkekler,* ***omuz-sırt atkısını*** *da kadınlar kullanır; kadınlar* ***atkıyı*** *yazın akşam veya gece serinliğinde de kullanırlar. Atkıya boyun şalı, omuz-sırt şalı da denilir.* ***Kadın atkıları*** *boğça gibi değirmi şekillidir. Kadınlardan, kızlardan atkı kullananlar pek az kalmıştır. Halbuki eskiden, Türk kadınları örtü altında bulunduğu devirlerde kışın bir kadın bilhassa sokağa çıkarken atkısını da muhakkak alır, çarşaf pelerinin altında elinde taşır, icap ettiği zaman çarşaf pelerinin üstüne atarak sırtını ve omuzlarını sarar, soğuğa karşı korunur idi.* ***Kadın atkılarının*** *çevresi atkının ipliğinden püskül saçaklı, örgü dantelli, her hâlde süslü olurdu*. (GKS 17).
>
> *"Belinde ince bir ceylan postu, sırtında ağaç liflerinden örülmüş kaba bir* ***atkı*** *vardı." A. H. Müftüoğlu* (TÜS 185)

**bikini** "deniz, göl, havuz vb. yerlere girerken veya güneşlenirken giyilen, iki parçadan oluşan kadın giysisi" (TÜS 334)

**boa** "kadınların boyunlarına aldıkları yılan biçiminde dar ve uzun kürk, boyun kürkü" (TÜS 368)

**burka (~ burka' ~ bürkû')** "yaşmak, yüz örtüsü, peçe"

> *Zelîḫâ görür* ***burka'*** *altından anı / eydür uşbu kim-durur soruŋ bunı* "Zeliha burkanın altından onu görünce bu kimdir, diye sorar?" (YZ 359)
>
> *bırakmış* ***burka'ın*** *tarf-ı külehden* "Burkasını külahının kenarından bırakmış..." (ŞHŞ 4741)

*könüller nakdini târâc èterge tapmagıŋ **burka'**/ anıŋ dèkdür ki yüz baglar karakçı kârvân körgeç* "Gönüllerin hazinesini yağmalarken yüzünü örtmen, eşkıyanın kervan görünce yüzlerini örtmeleri gibidir." (NS 142b/2054, s. 644)

*oldı **burka'** zülf-i müşgîn el-gıyâş* "Misk kokulu saçların burkan oldu, medet!" (ND G38/1, s.168)

*rûy-pûş (Fa.) "**burka'** ve tuvak"* "rûy-pûş: burka ve duvak" *(Ni'meti. XVI. 348)* (TSV 3864)

***burka** "yüz örtüsü, baş bezi"* (LO 570)

***bürkû'** "yaşmak, yüz örtüsü"* (KTS 40)

***burka** "Peçenin Arapçası. Eski metinlerimizde peçe karşılığı olarak çok rastlanır."* (GKS 46)

**bürgü** "kadınların sokağa çıkarken başlarının üzerine atarak büründükleri bir tür çarşaf"

***bürgü** "Kasabalarda ve bilhassa köylerde kadınların sokağa çıkar iken dinî örtünme yolunda başlarının üzerine atarak büründükleri bir çarşafa verilen isimdir; yatak çarşafı gibi düz ve peştamal gibi müstatil şeklinde bir örtü olup başa enlemesine atılır, baş ile beraber gövdeyi tamamen içine alır ve el ile iç tarafından tutularak bir ucu ile de yüz örtülür, öyle ki **bürgü** ile sokağa çıkmış bir kadının yüzünde yalnız gözleri görülür, kollar ve eller bürgü içinde kalır. Dört köşe çarşaftan bürgülere "car" adı verilir."* (GKS 47).

**bürnûs** "kadınların dışarıda gezerken üstlerine giydikleri bir tür yeldirme"

***bürnûs** "Kadınların kırlarda ve teferrüç yerlerinde üste giydikleri bir nevi yeldirme."* (KT 159)

**car** "kadınların sokağa çıkarken örtündükleri çarşaf" (TÜS 445)

***car** "kadınların büründükleri değirmi çarşaf: Bir ipekli cara bürünmüş."* (KT 165) (KT 182)

***car** "Car şal, bir değirmi, tam murabba, Farisîdir. Aslı çihar, dört köşe hatunların sarındıkları izar, çadır."* (LO 76)

*Dört köşe çarşaftan bürgülere "**car**" adı verilir.* (GKS 47).

***car*** *"Kadınların sokağa çıkarken büründükleri değirmi (kare) çarşaf.* ***Car*** *adı farsça 4 karışılığı "çehâr, çar"dan, dolayısı ile değirmi olmasından gelir. Sûreti mahsusada kadının tesettürü için dokunur bezler veya ipekliler idi; bezi avam, ipeklisini zenginler, kibarlar kullanırdı; ipeklilerinin kılabdan işlemelileri olurdu; Bağdad'da, Haleb'de, Şam'da, Bursa'da dokunanları en makbulleri idi.* ***Carın*** *"Bürgü" den farkı sarınılıp bir ucu baş üzerine atıldıktan sonra yüzün siyah bir peçe ile örtülmesi idi; Bürgüde ise yüz örtülmez, burun üstünden bürgü kenarı elle kapanır, kadının yalnız gözleri görünürdü. Eteklik, pelerin ve peçeden mürekkeb çarşaf çıkıp yayılınca, çarşafa da "****car****" diyenler oldu."* (GKS 50)

**car peştamal** "kadınların sokağa çıkarken başları ile beraber gövdelerini de örttükleri bir tür peştamal"

*peştemal: Bele bağlanan ve vücudun belden aşağı kısmını örten bez, futa, fıta. Esnaf peştemalı, hamam peştemalı ve kadınların sokağa çıkarken başları ile beraber gövdeleri örttükleri* ***car peştemallar*** *olmak üzere üçe ayrılır.* (GKS 191)

**carlı** "car giymiş olan"

*"Köyün sokaklarında elleri* ***carlı****, peştamallı köylüleri kovalıyordu." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 445)

**carsız** "car giymemiş olan" (TÜS 445)

**cilbâb** "bir tür ferace"

***cilbâb*** *"Arabistan'da kadınların giydikleri bir nevi ferâce."* (KT 180)

**çadır (~ çâdır)** "kadınların başlarına örttükleri büyük örtü, çarşaf"

*yalawaç aygıl cüftleriŋe hem kızlarıŋa hem mü'minler uragutlarıŋa yagutgan olar üze öz* ***çâdırları*** *içre ol yakınrak kim bilinseler emgetilmeseler erür Taŋrı örtgen yarlıkagan* "Ey peygamber; eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle: Üstlerine örtü alsınlar. Bu, onların tanınıp da incitilmemeleri için daha elverişlidir. Ve Allah gafur, rahim olandır." (TKT 33/21a3)

*Sâre başınga kettân* ***çadır*** *örtünüp kirdi* "Sare başını keten bir çarşaf örtünüp girdi." (KE 45v/12)

*siz altıŋız* ***çadırlarıŋıznı*** *keyiŋ* "Siz altınız örtülerinizi giyin." (KE 85v/2)

*bağa geldikte başına **çadır** örteyim, kızlar arasında bir yerde otur.* "Bağa geldiğinde başına bir çarşaf örteyim, kızlar arasında bir yerde otur." *(Ferec. XV. 450)* (TSII 781)

**çarşaf** "kadınların kullandığı ve baştan örtülen, pelerinli, eteklikli sokak giysisi" (TÜS 500)

***çarşaf** "kadınların tesettür ettikleri câr: ipek **çarşaf**."* (KT 196)

***çarşaf** "Müslüman Türk kadınının mutlaka örtü altında bulunduğu devirde kadının sokak esvablarından birinin adı. Dilimizde, biri yorgana kaplanan, diğeri şilteye örtülen iki yatak örtüsü de **çarşaf** adını taşır. Kadınlarımızın örtünmesi, bu **çarşaflardan** birini başlarına atarak sokağa çıkması ile başlamışdır, ve yüzyıllar boyunca bu örtünme şekli köylerimizde devam edegelmiştir. Başta İstanbul, büyük şehirlerimizde ise Müslüman Türk kadını "Ferâce ve Yaşmak" ve "Yeldirme ile Başörtüsü"nden mürekkeb sûreti mahsusada kesilip dikilen sokak esvabları giymişlerdir. Ancak geçen yüzyıl sonlarına doğrudur ki, önce İstanbulda, sonra Anadolu ve Rumelinin büyük şehirlerinde üç parçadan mürekkeb ve yine "**Çarşaf**" adı verilmiş bir kadın sokak esvabı çıkmıştır. Ferâce ve yeldirme gibi sureti mahsusada bir sokak kıyafeti olan bu yeni **çarşafın** üç parçası şunlardır: 1- Yüzü örten peçe; 2- Baş ile beraber gövdenin üst kısmını örten pelerin; 3- Gövdenin belden ayaklara kadar olan kısmını örten eteklik. Bu yeni **çarşafın** taammümü, kadının sokakta örtülü gezmesi üzerinde titiz bir dikkatle duran İkinci Sultan Abdülhamid zamanındadır. Ki o devrin ilk **çarşafları**, açık saçıklığa pek müsâid olan Ferâce ile Yaşmak'ın yanında çok kapalı bir sokak kıyafeti olmuştur. Fakat 1908 meşrutiyetinden sonra, bilhassa, İstanbulun şık hanımları, Tanzimat devrinde doğmuş Türk alafranga çevresine mensup hanımlar **çarşaf** kesimlerinde gittikce açılan yeni yeni modalar çıkarmışlardır. Etekleri, pelerinleri kısaltmışlar, peçeleri inceltmişler; peçe evvelce mutlaka yüz üstüne indirilirken baş üzerine atılmış, yüz açılmış ve peçe **çarşafın** bir çeşit süsü olmuştur. Mehmed Zeki Pakalın "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri" isimleri eserinde **Çarşaf** maddesinde Mehmed İzzet Bey adında bir muharririn "Rehberi Umûri Beytiye" adındaki kitabından naklen şu mâlûmâtı vermektedir: "**Çarşaf**, giyen kadının kudretine, mevkiine göre tafta, saten dö liyon, saten düşez, grep dö şin, lâhurâkî,*

*şayak gibi ipekli, yünlü, pamuklu kumaşlardan biçilir, dikilir; arzuya, zamanın modasına göre çeşitli şekillerde yapılırdı. Giyime, kuşama hevesli olmayan, kendisini gösterme kaygusu olmayan kadınlar da* ***çarşaflarını*** *hazır* ***çarşaf*** *satıcılardan almışlardır. Tâzelerin ağırbaşlıları siyah, lâciverd, mor, güvez, nefti renklerde tafta, saten döl iyon, saten düşez, grap döş in gibi Avrupa kumaşlarına rağbet ederlerdi. Fazla âlâyişe düşkün, hoppa, hafif meşreb tâzeler de göze çarpan renkleri, saksonya mâvisini, türküvazı, tirşeyi, cam göbeğini erguvânîyi, leylâkîyi, yavruağzını tercih ederler. Peçelerin kalınlı inceli çeşidleri, tülümsüleri, ajurluları, nakışlıları çıktı. 1900 den önce gugurik tâbir edilen tepe topuzu, o tavsayınca arka topuzu moda oldu. Topuzun üstünden pelerinin yukarısı iki yana dikili çifte kordelâ ile başa bağlanır; altına peçe sokularak şakaklardan, çeneden iğnelenir; saçlar gür değil ise içine herhangi bir şey sokulur. Meşrutiyetden sonra şık hanımlar üst üste iki peçe bulundurmaya başladılar. İster ikisini de indirir, ister birini kaldırıp birini bırakırdı. Pelerinler ilk zamanlarda parmak uçlarını örterdi, sonra bele kadar kısaldı. Daha sonra dirsek hizasına çıktı. Eteklik önceleri harmanlı, geniş, bol idi. Kloş etek modası çıktı, yarım kloş oldu; tamamen daraldı, rob etekliği oldu. etekliğin eteği yere kadar iner, ayağı kapatırdı, hatta adım atarken bir kenardan el ile tutulup azıcık kaldırmak lâzım gelirdi; sonra diz kapağı altına kadar kısaldı. Kumaşlar* ***çarşaflık*** *adı ile aranır, İstanbulda en yüksek cinsleri Beyoğlu, Bağçekapusu, Sultanhamamı mağazalarında bulunurdu." (M. İzzet). Gayetle son moda* ***çarşaflar*** *altında ve yüzü kalınca bir peçe ile örtülü kadınların cilveli reftar ve türlü türlü edâ, çalım ile çapkın erkekleri peşlerine takdıkdan sonra korkunç derecede çirkin, kuzgunî zencî çıktıkları çok görülmüştür.* ***Çarşaf*** *bazı ahvâlde erkeklerin kıyafet tebdiline vasıta olmuştur, zâbıta tâkibi karşısında âdî veya siyâsî suçluların* ***çarşaf*** *altında kaçdıkları söylenir. Toplum hayatımızda Müslüman Türk kadınının örtünme mecburiyeti kalkıncaya kadar kız çocukları 12-13 yaş arasında erkekden kaçmaya, sokakda* ***çarşaf*** *giymeye başlarlardı. Bir kızın* ***çarşafa*** *girmesi, oğlan çocuğunun sünneti gibi, âile mürüvveti bilinirdi. Misâfirliğe giden kadınlar gittikleri yerde sokak kapısından girince* ***çarşaflarını*** *çıkarırlar, misâfir* ***çarşafları****, onlar gidinceye kadar "****Çarşaf*** *Boğçası" denilen hususî boğçalara konulurdu. Memleketimizde kadının örtünme mecburiyeti kalktığı halde bir* ***çarşaf*** *yasağı konmamışdır." (GKS 65)*

*"Çabucak yatak odasına koştu, **çarşafını** giydi." - P. Safa.* (TÜS 500)

**çarşafsız** "çarşaf giymemiş olan" (TÜS 500)

**çarşafsızlık** "çarşafsız olma durumu"

*"Şimdi kimse **çarşafsızlığıma** bakmıyordu." - A. Gündüz.* (TÜS 500)

**denizlik** "denize girerken kullanılan kadın mayosu" (TÜS 629)

*"mayo, **denizlik**, ılıcalık, İstanbulda kadın ve kızların denize girmesi her tarafı tahta perde ile çevrilmiş deniz hamamlarının kurulması ile başlamışdır. Kadınlar denize ya peştemal sarınıp girerler, yahud "**denizlik**" denilen bir don gömlek giyerlerdi, aynı don gömleğe ılıcası olan yerlerde "ılıcalık (Kaplıcalık)" denilirdi. Çiçekli basmalardan yapılan **denizlik**, ılıcalıklar, yukarda da kaydettiğimiz gibi iki parçadan mürekkebdi. Donunun paçaları kendi kumaşından kırmalarla süslenirdi ve ayak bileklerine kadar inerdi, en kısa paça, baldır üstünde kalırdı; Gömleğinin yakası boyun altında kapalı, kolları dirseğe kadar, kısa olurdu. gömlek ile donu belden dikilmiş, işçi tulumları gibi tek parça denizlikler de vardı. **Denizliğin** bir üçüncü parçası da başa geçirilen ve **denizliğin** kumaşından yapılan kukuleta-takkeler idi."* (GKS 171-172)

**dutuk (~ tutuk)** "perde, peçe, yaşmak, duvak"

***dutuk ~ tutuk** "boylu boyuna örtünen ipekli kumaş, peçe"* (KTS 66)

*cemalin arz kılmıştı ufuktan/ nitekim dilruba yüzü **tutuktan** (Hikmet. XV. 9)* "Gönül alan sevgili yüzünü peçeden gösterir gibi ufuktan güzelliğini göstermişti." (TSII 1291)

*gümüş âyine gibi çık ufuktan / yüzün göster huri gibi **dutuktan** (Işk. XIV. 140-2)* "Gümüş ayna gibi çık ufuktan. Huri gibi yüzünü göster peçeden." (TSII 1291)

*rûy-pûş (Fa.) "bürka' ve **dutuk** ve duvak"* "rûy-pûş: burka, peçe, duvak" *(Caf. XVI. 7-1)* (TSII 1292)

***tutuk** "perde, nikap, lisâm"* "örtü, peçe, nikap" (LO 864)

**eŋselik** "kadınların omuz atkısı"

***eŋselik** ve pullu makrama: 200* "Omuz atkısı ve başörtüsü: 200" *(Sic. B. XV. 2, 171)* (TSIII 1475)

*merhume Hatice'nin merkum üzerinde ... bir* ***eŋselik*** *ve sine-bent ve bir cevherî bileziği kaldı.* "Merhume Hatice'nin adı geçen üzerinde bir omuz atkısı, bir sutyen, bir mücevherli bileziği kaldı." *(Sic. A. XVI. 6, 511)* (TSIII 1475)

**ferace** "kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol, yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi" (TÜS 861)

*el-mi'tebe (Ar.) "Nisvanın üstlük ta'bir ettikleri libasa denir,* ***ferace*** *gibi."* "el-mi'tebe: Kadınların üstlük tabir ettikleri elbiseye denir, ferace gibi." *(Kam. XVIII-XIX. 1, 72)* (TSVI 4095)

*ve üç ayaklı bir altın küpe ve bir* ***mor feracem*** *vardır (Sic. A. XVI. 5, 971)* "…ve üç ayaklı bir altın küpe ve bir mor elbisem vardır." (TSI 307)

***kadın feracesi*** *"kolu gayet bol ve yakalı biniş [cübbe]" (*LO 144)

***ferace*** *"bol cübbe.* ***Nisâ ferâcesi,*** *ulema ferâcesi."* (LO 614)

***ferace*** *"Kadınları sokakta yaşmakla beraber giydikleri üst libası ki muhtelif biçimlerde olup en marufunun eteklerle bir boyda yakası vardır:* ***Ferace*** *yaşmak giymek.."* (KT 337)

***kadın ferâcesi*** *"****Ferâce*** *başı-saçları örten yaşmak ile tamamlanan bir üstlükdür.* ***Ferâcede*** *yaka, bu üstlüğün bir ikinci parçası sayılacak kadar geniş, ve omuzlardan, sırtdan yere kadar dökülecek büyüklükde idi.* ***Ferâce*** *kadimden İkinci Sultan Abdülhamid devri sonlarına kadar büyük şehirlerde, bilhassa İstanbulda giyilmişdir, ve yaşmakla beraber kullanılmışdır; başı örten yaşmak ve vücudu örten* ***feraceden*** *mürekkeb Müslüman Türk kadınının bu eski sokak kıyâfeti, kıza kadına feerik bir güzellik ve çekcilik veren bir kıyâfet idi. Eski Türk kadınının sokak kıyâfetindeki sihir ve füsûnun en büyük sırrı muhakkak ki yaşmakta idi. İki parçadan mürekkeb olub biri başı diğeri de gözlerin hemen altından yüzü örten yaşmak, tuvaletine düşkün bir kadını uzunca bir zaman ayna karşısında tutacak dikkat ile bağlanırdı.* ***Ferâcede*** *yaşmak gibi iki parçadan mürekkeb olub biri uzun kollu rob kısmı idi. Bu robun boyun etrâfı ve önü, her devrin modasına göre şeridler, dantellerle süslenir, işlenirdi.* ***Ferâcenin*** *ikinci parçası, benzetmede büyük hatâmız olmayacaktır, zamanımızın bahriye neferleri üniformasındaki palet denilen geniş mâvi yakalar gibi, gerdan altında bir kavuşma noktasından omuzlara doğru açılan ve omuzları aşarak sırta kıvrılan,*

*ve her yere kadar dökülüp inen, âdetâ bir pelerine benzeyen geniş ve büyük bir yaka, arkalık idi.* ***Ferâcelerde*** *bu ikinci parça, arkalık yakalar, o kadar nümâyişli, şatafatlı, süslü yapılmışlardır ki, sokaklarda yabancı erkeklerin gözlerini kadınların üstüne çekmiş, devir olmuş, giyeni kahbelik, haspalık ile suçlayacak kadar ileri gidilmiş, aşırı süslü* ***feraceler****, aşırı süslü* ***ferâce*** *yakaları için devlet yasakları çıkmışdır. Aşağı tabakadan kadınlar ile kibar hanımların* ***ferâce*** *ve yaşmakları her devirde ayrı ayrı olmuşdu. En câzib renklerde aşırı süslü* ***ferâceler*** *ancak hanımlar sırtında görülmüşdür. Bilhassa İstanbulda* ***ferâce*** *ve yaşkmak tuvaletlerine aşırı önem verenler, büyük şehrin yosma nigârları ola gelmişdi."* (GKS 108)

*"**Ferace** ile böcü gibi çıkacak değilim ya." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 861)

**feraceli** "ferace giymiş olan

*"**feraceli** yaşmaklı kadın; feraceli müderris."* (KT 337)

***feraceli*** *"ferace giymiş olan"* (TÜS 861)

**göz örtüsü** "sadece gözü kapatan örtü, peçe"

***göz örtüsü*** *"yalnız gözü saklayan örtü, peçe"* (KTS 87)

**hacimük** "örtü"

***hacimük*** *kemişti tişi, büründük örtündi 'avrat* "Kadın örtü örtündü." (ME 174/7)

**harmanlı çarşaf** "bir tür geniş çarşaf"

***harmanlı çarşaf*** *"Etekleri harmaniye gibi geniş bir nevi çarşafın adı."* (GKS 128)

**kaşpusiye** "hafif üstlük"

*"Ben güya,* ***kaşpusiyelere*** *bakarken Ayşe Hanım da camdan dışarıyı kolluyordu." - S. M. Alus.* (TÜS 1347)

**körüş** "peçe"

*nikâb kemişti tişi,* ***körüş*** *edindi tişi, yaşındı tişi* "Kadın örtü örtündü, kadın peçe örtündü, kadın örtündü." (ME 167/3)

**közenek** "yüz örtüsü"

***közenek*** *"yaşmak, yüz örtüsü"* (KTS 161)

**mahrama** "bazı bölgelerde kadınların sokağa çıkarken manto üstüne örtündükleri işlemeli geniş örtü, makrama" (TÜS 1607)

*telli **mahramasın** attı üstüme/ terlersen sevgilim sil dedi bana. (Kara. XVII. 165)* (TSIV 2793)

**manşon** "elleri soğuktan korumak için kullanılan astarlanmış kürk, el kürkü" (TÜS 1622)

**manto** "kadın paltosu"

*"Kürklü, zarif ve epeyce pahalı bir **mantoya** büründüğü için kadının yüzü görünmüyordu.", A. Gündüz.* (TÜS 1624)

**mantolu** "1. manto giymiş olan"

*"Daha çok küçükken, akranlarımla oynarken, koyu kahverengi **mantolu** kadınları birden annem sanırdım." - N. Cumalı.* (TÜS 1624)

"2. mantosu olan" (TÜS 1624)

**mantosuz** "mantosu olmayan"

*"Şimdi gel de, bu hepsi birbirine benzeyen karı, kız kalabalığı içinde **mantosuz**, şapkasız nişanlımı seçebilirsen seç bakalım!" - N. Hikmet.* (TÜS 1624)

**maşlah** "tek parçalı ve kol yerine yarıkları olan bir tür kadın üstlüğü"

***maşlah*** *"Altı üstü bir, kol yerine yukarıki iki ucunda yarıkları olan bir nevi üstlük libas ki Araplara mahsusdur; bizde yeldirme yerine kadınlar tarafından kullanılır." (Şemseddin Sami, Kaamûsu Türkî). Kibar kadın üstlüğüdür. Şehir içinde giyilmemiş, yalnız sayfiyelerde, yalılara ve köşklere taşınıldığı zaman giyilmişdir. Günün her saatinde giyilmiş bir sokak, dış üstlüğüdür. Kolsuz, hafif sırta geçirilmesi kolay olan **maşlah**, belki avam tabakasına mensub kadınların, kızların giye geldikleri yeldirmelere karşı duyulan ihtiyaç ile bulunmuş bir üstlükdür denilebilir. Kolsuz torbamsı bir kisve olduğu için boyu dâimâ kısa göstermişdir, **maşlah** modasının kısa sürmüş olmasının sebebi de budur."* GKS 170)

*"Kalın bir Doğu **maşlahı** giymiş, işlemeli beyaz bir başörtüsü örtmüştü." - A. Gündüz.* (TÜS 1634)

**nikap (~ nikâb ~ nikab)** "yüz örtüsü, peçe"

*ḫâtûn **nikâbın** götürüb şâha karşu cilve eyledi* "Kadın peçesini kaldırıp şaha cilve yaptı." (MNT 61a/3)

***nikâbın** yüzinden götürdi tamâm / Süheylüŋ işini bitürdi tamâm.* "Yüzünün örtüsünü tamamen açınca Süheyl'in işini bitirdi, aklını başından aldı." (SNB 1500)

*Zübeyde Hatun **nikabını** götürüp ol yiğit ile söyleşir: Ey cüvan, ne kişisiŋ, kandan gelirsin?* "Zübeyde Hanım peçesini kaldırıp o yiğit ile söyleşir: Ey genç! Kimsin, nereden geliyorsun?" *(Ferec. XV. 20)* (TSIV 2835)

*horşîd-i cemâlinden ol ay saldı **nikâbın*** "O ay gibi güzel sevgili güzelliğinin güneşinden peçesini kaldırdı." (FDŞ G24/4, s. 90)

*olsa zülfi o gül 'izâra **nikâb*** "O gül yanaklıya saçı örtü olursa..." (BDS II G19/1, s. 703)

***nikap** "yüz örtüsü, peçe, yaşmak"* (LO 774)

***nikap** Ar. "yüz örtüsü, peçe, yaşmak"* (KT 920)

***nikab:** "Yüz örtüsü, peçe, yaşmak" (Kaamûsu Türkî). Bilhassa siyah ve beyaz, yarı şeffaf kumaşlardan yapılırdı; **nikabın** hemen ardındaki gözler önüne ve etrâfını gereği gibi görür; uzakdan bakan gözler ise **nikab** ardındaki yüzü seçemez tanıyamazdı. Yüzün tümünü örtdüğü için **nikab** karşılığı olarak yaşmağı da kaydetmek doğru olmaz, zîrâ yaşmak gözleri açıkda bırakırdı, **nikabın** tam türkçe karşılığı peçedir."* (GKS 181)

***nikap** "yüz örtüsü, peçe"* (TÜS 1772)

**pardösü** "serin havalarda öbür giysilerin üzerine giyilen, paltodan ince üstlük"

*"Sırtında kumaştan kül rengi bir **pardösü**, ayaklarında da alçak topuklu kahverengi ayakkabılarla çıktı." - Ç. Altan.* (TÜS 1889)

**pardösülü** "pardösüsü olan"

*"Bir ara **pardösülü**, süklüm püklüm bir adam kapıdan girecek oldu." - C. Külebi.* (TÜS 1889)

**pardösüsüz** "1. pardösüsü olmayan, 2. pardösüsü olmayarak" (TÜS 1889)

**peçe** (~ **piçe)** "1. kadınların sokakta yüzlerine örttükleri ince siyah örtü, nikap"

***piçe*** "peçe, yüz örtüsü" (KTS 216)

*çeşm-bend (Fa.) "göz bağı ve **peçe** ve avratlar yaşmağı."* "çeşm-bend: göz bağı, peçe, kadın örtüsü" *(Ni'meti. XVI. 230)* (TSI 386)

***peçe** "siyah kıldan yapılmış burka, yüzlük"* (LO 311)

***peçe** "Kadınların sokakta yüze örttükleri kafes gibi seyrek örtü, tutuk, nikap, lisâm, bürka'."* (KT 963)

***peçe**: "Kadınların sokakda yüze örtdükleri kafes gibi seyrek dokunmuş örtü; tutuk; nikab." (Şemseddin Sami, Kaamûsu Türkî). **Peçenin**, tutukun, nikabın yaşmakdan farkı yüzü tamamen örtmesidir. Çarşaf ile birlikte kullanılmışdır. **Çift peçe** fazla erkek kalabalığı olan yerde indirilir, sâir zaman kadın **peçenin** birini çarşafının başı üstüne kaldırır ve **tek peçe** ile önünü, etrafını daha rahat görürdü. 1908 meşrûtiyetine kadar kadının sokakda **peçesi** açık dolaşması hem ayıp sayılır, hem kötüye alınırdı."* (GKS 189)

***peçe** "kadınların sokakta yüzlerine örttükleri ince siyah örtü, nikap", "En büyük günahımız yüzümüzde bir **peçe**, sırtımızda bir çarşaf olması." - A. Gündüz.* (TÜS 1905)

**pelerin** "omuzlardan aşağı dökülen, geniş, kolsuz bir tür üstlük" (TÜS 1908)

***pelerin** "Çarşafın üst parçasının adı; baş ile vücudun belden yukarı kısmını örterdi; çarşafın ilk zamanlarında **pelerinden** arkadan çarşafa bir dikişle dikilmiş yapılırdı; üst kenarı alında kaş üstünden tutunulur ve iki küçük kolancıkla kendi altından sımsıkı bağlanırdı. Sonra iki yandan kıvrılarak şakaklar, yanaklar üstünden çene altına getirilir ve çene altında bir toplu iğneyle iğnelenerek Müslüman Türk kadını örtünmüş olurdu. **Pelerin** hem peçeli, hem peçesiz kullanılmışdır. Peçe ile kullanılırken **pelerinden** önce yüze peçe konulur, bağlanır, sonra yukarda târif ettiğimiz gibi **pelerin** ile örtünülürdü.*

*Çarşaf giyip de peçe kullanmayan kadınlar umumiyetle ayak takımından olanlardı."* (GKS 190)

**perde** "yüze asılan örtü, nikap, peçe"

***perde*** *"setr, astar, nikab, peçe."* (LO 313)

**yaşınmak** "peçe"

***yaşınmak*** *"peçe, kadınların yüz örtüsü"* (KTS 314)

**yeldirme** "kadınların çarşaf yerine kullandıkları, başörtüsü ile birlikte giyilen hafif üstlük"

***yeldirme*** *"kadınların kırlarda serbest gezinmek için ferace yerine giydikleri hafif üst libası ki baş örtüsüyle giyilir"* (KT 1323)

***yeldirme*** *"koşmak için giyilir dar yeldirme, ağ etekli bez, ferâce"* (LO 420)

***yeldirme****: "Kadınların kırlarda serbest gezinmek için ferace ve çarşaf yerine giydikleri hafif üst libası ki başa bir başörtüsü alınarak giyilir." (Şemseddin Sâmi, Kaamûsu Türkî). Başa bir örtü atılıp hemen sırta geçirilerek sokağa çıkılabilen bir üstlük idi. Çoğunlukla avam tabakasına mensub kadınların giydiği üstlükdür. Kibar hanımlar yazlıklarda mesîreye, çayıra, kıra, çıkar iken daha ziyâde Maşlah giymişlerdir. Ayak takımından kadınlar ise şehir içinde yaz kış* ***yeldirmelerle*** *dolaşmışlardır. Zamanımızda da aynı tabakaya mensup boğçacı kadınların hepsi* ***yeldirmelidir*** *ve* ***yeldirmeleri*** *alâmeti farikaları hâline gelmişdir."* (GKS 241)

***yeldirme*** *"kadınların çarşaf yerine kullandıkları, başörtüsü ile birlikte giyilen hafif üstlük", "****Yeldirmelerine*** *sarılmış yanık yüzlü bir küme köy kadını hep birden trene ellerini uzatıyor, bağırıyordu." - H. S. Tanrıöver.* (TÜS 2566)

**yeldirmeli** "yeldirmesi olan"

*"Her sarsıntıda, önümdeki* ***yeldirmeli*** *kadın şikâyet ediyor." - B. Felek.* (TÜS 2566)

**yeldirmesiz** "yeldirmesi olmayan" (TÜS 2566)

**yüz örtüsü** "peçe"

***yüz örtüsü*** *"peçe"* (KTS 333)

***yüz örtüsü*** *"peçe, nikap."* (KT 950)

***yüz örtüsü*** *"peçe"* (LO 303)

**yüzlük (~ yüzlik)** "peçe, nikap, yüz örtüsü"

***yüzlik*** *"yüzlük, yüz örtüsü"* (KTS 333)

***yüzlik*** *"yüzlük"* (KMTT 20b/2)

*yüzlüğün kaldırdı yüzü açılur.* "Peçesini kaldırdı yüzü açılır." *(Enver. XV. 70)* (TSVI 4786)

*rûy-pûş (Fa.) "**Yüzlük**. Peçe manasına." (Cam. Fa. XVII. 40)* (TSVI 4786)

Konuyla ilgili tespit edilen fiiller ise şu şekildedir:

**çadırlan-** "çarşafa bürünmek"

*hatun **çadırlandı** ve fakih evine vardı.* "Kadın çarşafa büründü ve fakihin evine gitti." *(Ferec. XV. 189)* (TSII 783)

**çarşaflan-** "çarşaf giymek"

*"Annem de **çarşaflanıp** aramıza katılmış." - Z. O. Saba.* (TÜS 500)

**hacimük kemiş-** "örtü örtünmek"

***hacimük kemişti*** *tişi, büründük örtündi 'avrat* "Kadın örtü örtündü." (ME 174/7)

**yaşmakla-** "yaşmakla yüzünü örtmek" (TÜS 2548)

***yaşmakla-*** *"Yaşmakla yüzünü örtmek: Kızlarını **yaşmaklamışlar**."* (KT 1315)

**yaşmaklan-** "yaşmakla örtünmek"

*Banı Çiçek **yaşmaklandı**.* "Banu Çiçek yaşmakla örtündü" (DKOD 41a 3); (DKOV 70b 10)

***yaşmaklan-*** *"yaşmak tutunmak, yaşmakla kendi yüzünü örtmek, dışarı çıkmak için yaşmağa bürünmek: Hanımlar **yaşmaklandılar**."* (KT 1315)

***yaşmaklan-*** *"yaşmakla örtünmek"* (TÜS 2548)

### II.7.1.3.8. Ayak Giyimiyle İlgili Sözler

"Ayağa giyilen ayakkabıların her devir ve bölgeye göre değişen çeşitleri vardır. Bu şekiller muhtelif bölgelerde türlü isimler alır. En yaygın olanları yemeni, papuç ve çizme, lâstik-mest ve kalloş kunduralardır." (Yener 1955: 23). Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**başmak (~ paşmak)** "ayakkabı"

> *bagdâd içinde bir zarîf ir/ kızın* ***başmak*** *tikici irge birdi* "Bağdat içinde bir zarif adam kızını ayakkabı diken birine verdi." (GT 78b/9-13)
>
> ***paşmak, başmak*** *"Bir kadın pabucu olup yüzyıllar boyunca kullanılmışdır. Sünbülzade Vehbi: Seyridüp başdaki kız yaşmağını/ Bûs iderdi eğilüp* ***başmağını.****"* (GKS 188)

**büküm (~mükim ~ mükin**) "kadın pabucu"

> ***büküm*** *etük "kadın pabucu. Oğuzca. Başka Türkler mükim ve mükin derler. "m" "b"den, "n" de "m"den çevrilmiştir. Bunun öz Türkçe olmadığını sanıyorum. Lakin Kıpçaklarla Kıpçakların avam takımı bunu böyle söylerler.""* (DLT I/395)
>
> ***mükim ~ mükin*** *"kadın pabucu"* (DLT I/395)

**çedik** "kadınların ayakkabı içine giydikleri mest"

> ***çedik*** *"iç edik, sarı sahtiyandan nisvâna mahsus mest"* "iç ayakkabı, kadınlara mahsus sarı deriden mest" (LO 91)
>
> ***çedik*** *"Vaktiyle kadınların ve tarîk-i ilmî ricalinin yine o renkte kundura içinde giydikleri sarı mest ki altı dahi sarı meşinden olur."* "Vaktiyle kadınların ve ilim yolunun erkeklerinin yine o renkte kundura içine giydikleri, altı sarı deriden mest." (KT 200)

**çedik papuç** "kadın ayakkabısı"

> ***çedik papuç*** *"zenne ayakkabı"* (LO 91)

**iskarpin** "ökçeli, konçsuz ayakkabı"

> *"Bu arada* ***iskarpininin*** *teki kuyuya düşer." - A. Ağaoğlu.* (TÜS 1207)

***iskarpin, kadın iskarpini*** *"Türk kadını ferâce yaşmak altında dâima pabuç giymişdir; carlı, bürgülü kadınlarımız da kundura giymişdir. İkinci Abdülhamid zamanında feracenin yerini çarşaf alır iken evi alafrangalaşmış ailelerin hanımları da çarşafla berâber alafranga bir ayakkabı olarak uzun konçlu, koncu baldıra kadar çıkan bağlı kadın botları giymişlerdir. Meşrutiyetten sonradır ki 1909-1914 arasında botların yerini, ayağı bileklere kadar kapsayan kadın ayakkabıları almışdır ve bu ayakkabı zaman ile topukdan ibâret, var ile yok arası topuğu, parmakları tamamen teşhir eden* ***iskarpinlere*** *varmışdır. Uzun ökçelisi, kısa ökçelisi, mantarlısı, tahta tabanlısı, kumaşdan, deriden, yaldızlı, sırmalı, boncuklu, nalına benzeyeni, çarığa benzeyeni, hatta pili ökçenin içinde, küçücük ampulü de burnında fenerlisi, binbir çeşidi yapılmış, yapıla gelmektedir. En lüks, en son moda* ***kadın iskarpinlerinin*** *teşhir yerleri balolar ile yüksek sosyete düğünleridir."* (GKS 134)

**kadın çorabı** "kadın çorabı"

***kadın çorabı*** *"Hâlen Türkiyede çorab sanayiinin merkezi İstanbuldur; en ince, en zarif, en lüks kadın çorabları dahi imal edilmektedir; o kadar ince, hayal gibi kadın çorapları yapılmaktadır ki bacakta varlığı ile yokluğu gözle pek güç fark edilir. Bilhassa artist kızlar ve kadınlar çoraba büyük önem vere gelmişlerdir."* (GKS 79)

**natır nalını** "kadınlar hamamında en yüksek ökçeli nalın türü" (TÜS 1754)

**topuk** "ökçe"

*"Sıska kız, alışık olmadığı yüksek* ***topuklarla*** *yürümeye çalışıyordu." - Ç. Altan.* (TÜS 2373)

**topuk mesti** "bir tür kadın mesti"

***topuk mesti*** *"Bir kadın mestinin adı. Koncu aşığı iki parmak kadar geçen bu mestlerin üstüne papuç veya yemeni giyilirdi."* (GKS 230)

**topuklu** "yüksek ökçeli"

*"Ökçesi basık pabucunun içinde kara ve çatlak* ***topuklu*** *ayakları ellerinden ziyade ortadadır." - Y. K. Karaosmanoğlu.* (TÜS 2373)

**topuksuz** "ökçe yüksekliği az olan"

*"**Topuksuz** ayakkabı."* (TÜS 2373)

### II.7.2. Kadın Süslenmesiyle İlgili Sözler

Kadınlar süslenmek için çeşitli niteliklerdeki takıları ve makyaj ürünlerini kullanmışlardır. Farklı şekillerde değerli veya değersiz değişik malzemelerden üretilen takıların pek çok da işlevi vardır. Süslenmede kullanılan birçok makyaj malzemesi ile onların vücuda uygulanmasını, saklanmasını sağlayan pek çok nesne de kadın süslenmesinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Süslenme amacıyla yapılan çeşitli uygulamalar, eylemler, yöntemler ve ritüeller de bu kavram alanı içerisinde değerlendirilmiştir.

#### II.7.2.1. Süslenmeyi Genel Olarak Anlatan Sözler

Süslenme kadın hayatının, giyim kuşamının genellikle önemli bir parçasıdır. Kimi zaman yüz, beden ve saçta yapılan düzenlemeler, vücudun çeşitli uzuvlarına takılan takılar kadınların daha güzel görünme çabasıdır. Her biri farklı süslenme unsurları olan makyaj, takılar ve saçla ilgili veriler bölümlere ayrılarak ele alındı. Ancak bazı sözler süslenmeyi ve süslü görünmeyi genel olarak ifade etmektedir ve bu bölümde ele alındı. Süslenme ile ilgili ad ve eylemler ile kadınların süslenmesi için yapılan meslekler ya da bunlarla ilgili uğraşıları ifade eden sözler de bu bölümde değerlendirildi. Süslenmeyle ilgili sözlerin bazıları düğünle ilgili bölümde ele alındı, zira gelin süslemesi kendine has bir kavram alanı oluşturmuştur. Bu bölümde ele alınan sözler ile gelin süslemesiyle ilgili olanların bir kısmı ortaklık gösterebildiği gibi bazıları da ayrışmaktadır.

Günümüzde süslenmenin önemli bir parçası olan *makyaj*, "yüzü güzelleştirmek için boyama, yüz boyama, yüz bakımı" (TÜS 1613) anlamına gelmektedir. Saç, beden ve yüz süslemesi genel olarak geçmişte *bezenmek*, *düzenmek*, *idilmek* gibi sözlerle ifade edilmişken makyaj karışılığında *düzünmek, yüz yazmak*, bu işlerle uğraşan kişiler için de *yüz yazıcı*, *mâşıta* veya *meşşâta* gibi sözler kullanılmıştır.

Süslenme karşılığında kullanılan ve genel olarak süslenme malzemelerini ifade eden sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**boḍug** "boya, kına"

> *öḍlek karıtmışka **boḍug** talkımas* "Zamanın kocattığına boya, kına ayıp sayılmaz." (DLT II/304)

**boyamak** "boya" (EDM 12b/14)

**ėtig** "süs"

> ***ėtig*** *kılu bėrdi tişige, bezedi tişini, şâmûşa keyürdi tişige* "Kadını süsledi, kadını süsledi, kadına süs giydirdi." (ME 106/3)

**güzellik malzemesi** "makyaj malzemesi" (TÜS 1015)

**güzellik müstahzarları** "makyaj malzemelerinin genel adı" (TÜS 1015)

**itig (~ idig)** "süs, bezek"

> ***idig*** *"süs, bezek, ziynet"* (EUTS 59)
>
> ***itig*** *"süs, bezek, tezyinat"* (EUTS 67)

**kalıcı makyaj** "özellikle dudak, göz çevresi ve kaşların belirginleştirilmesi amacıyla kişiye özel olarak seçilmiş renklerin iğne yardımıyla üst deriye zerk edilmesiyle yapılan ve çok uzun süre ciltte kalan makyaj" (TÜS 1278)

**makyaj** "yüzü güzelleştirmek için boyama, yüz boyama, yüz bakımı"

> *"Gece yüzüne yaptığı* ***makyaj*** *değme ustaların işiydi." - F. Otyam.* (TÜS 1613)

**makyaj takımı** "makyaj için gerekli olan malzemeleri bir arada bulunduran set" (TÜS 1614)

**makyajlama** "makyajlamak işi" (TÜS 1613)

**şamuşa (~ şâmûşa)** "bezek, süs"

> *ėtig kılu bėrdi tişige, bezedi tişini,* ***şâmûşa*** *keyürdi tişige* "Kadını süsledi, kadına süs taktı." (ME 106/3)
>
> *azu ol kim ektilenür* ***şamuşa*** *içre ol ḫusûmet içinde belgürtmegen erür* "Süs içerisinde (narin bir biçimde) yetiştirilen [kız çocuklarını] ve tartışmada (delilini erkekler gibi) açıklayamayanı mı Allah'a isnat ediyorlar?" (TKT 36/43b1)

**takıştırma** "takıştırmak işi" (TÜS 2250)

**tepe** "kadın süs eşyası" (EDM 12b/2)

**tuvalet** "1. yıkanma, tıraş olma, giyinme, süslenme, taranma işi"

*"Başımı, **tuvaletimi** ve makyajımı bile ezbere yapacağım, aynada kendi yüzümü görmeyeceğim." - P. Safa.*

"2. vücut temizliği ve bakımı için gereken nesne" (TÜS 2394)

**tuvalet masası** "kadınların süslenmek, taranmak, makyaj yapmak amacıyla kullandıkları aynalı bir masa türü" (TÜS 2395)

**ziynet (zînet)** "süs"

*kim dakar **zînetiçün** gûşına dürr-i 'Aden'i* "Kim süs için kulağına Aden incisini takar?" (AD 1/7, s. 33)

***zînet** didügi ol nerse turur kim örtülgey anıŋ birle 'avrat* "Ziynet dediği odur ki onunla birlikte avret yerleri de örtülecek." (İMS 77b/8)

***ziynet** Ar. "Bezek, süs. Kadın gibi **ziynetine** mail olmak erkeğe yakışmaz."* "Erkeğin kadın gibi süsüne düşkün olması yakışmaz." (KT 1367)

***ziynet** "süs, bezek"* (TÜS 2662)

**zîver** "süs"

*biraz karıyı takup **zîver** ü zer/ viribir şâha ol mâh-ı füsunger* "Kadına biraz süs ve altın takıp o büyüleyici ayı şaha ver." (ŞHŞ 6532)

**ziynetli** "süslü"

***ziynetli** "Süslü, müzeyyen, bezenmiş."* (KT 1367)

Makyaj yapmış kadınları tasvir eden sözlerin bazıları kadınların bu süreç sonunda güzelleşmiş olmalarıyla ilgiliyken bazıları da kadınların güzel olmadığı hâlde makyajla güzel görünmeleri, makyajı abartmaları, yapmacık görünmeleri ile ilgilidir. Bazı sözlerin ise makyajlı olmak veya olmamakla ilgili olduğu görülmüştür.

**Bulgurlu'ya gelin mi gidecek** "Bu kadar süslenmeye gerek yok, anlamında deyim." (TÜS 409)

**dört dirhem bir çekirdek** "Zarif yosma." (LO 118)

**düzgünlü** "makyajlı, makyaj yapmış olan, yüzüne fondöten sürmüş olan"

*çeşmâ-rûy (Fa.) "**Düzgünlü** suret, yâni çirkin surettir ki düzmekle güzel görünür, anınla âdem aldarlar."* "çeşmâ-rûy: Makyajlı yüz. Yani çirkin

olmasına rağmen makyajla güzel görünür ve onunla insanı kandırırlar." *(Ni'meti. XVI. 230)* (TSII 1369)

***düzgünlüdür*** *"müzeyyen" (Ar.)* "makyajlı" *(Cev. Ke. XVII. 53)* (TSII 1369)

***düzgünlü*** *"Ak ve kızıl sürmüş, yüzünü boyamış: Düzgünlü bir kadın."* (KT 282)

*Boyalı âşifteyi Abdülhak Hâmid de şöyle tasvir ediyor: "Yüzü* ***düzgünlü****, sözleri düzme / İşi can yakma ya gönül üzme."* (GKS 98)

***düzgünlü*** *"yüzüne düzgün sürmüş olan"* (TÜS 748)

**düzgünsüz** "yüzüne düzgün, fondöten sürmemiş olan"

***düzgünsüz*** *"yüzüne düzgün sürmemiş olan", "Şu kadını* ***düzgünsüz****, boyasız bir hâlde yakından bir görsem." - O. C. Kaygılı.* (TÜS 748)

**iki dirhem bir çekirdek** "yosma" (LO 91)

**kınalı kuzu** "süslü yosma gibi"

***kınalı kuzu*** *"Zinetli yosma mukallidi."* "süslü yosma gibi" (LO 233)

**koket** "güzel görünmeye çalışan, süse düşkün, kırıtan (kadın)"

*"****Koket*** *ruhu artık yüzünün sinirlerini idare etmiyordu." - R. N. Güntekin.* (TÜS 1457)

**koketlik** "koket olma durumu"

*"Sesi yine tatlılaşıyor, kıyafetine, tavırlarına bir* ***koketlik*** *geliyordu." - R. N. Güntekin.* (TÜS 1458)

**koketri** "1. beğenilme merakı"

*"Elbiseyi öyle bir hüner ve* ***koketri*** *ile tutardı ki en usta terzinin makasından çıkmış mantodan daha zarif olurdu." - R. H. Karay.* (TÜS 1458)

"2. şıklık, hoşluk" (TÜS 1458)

**kokoş** "aşırı süslü, birbirine uyumsuz giysiler giymeyi seven kimse" (TÜS 1458)

**kokoşluk** "kokoş olma durumu. (TÜS 1458)

**rüküş** "gülünç bir biçimde giyinip süslenen (kadın)"

*"Sadece kasabanın adam çekiştirmesinden başka bir şey bilmeyen seviyesiz ve **rüküş** kadınlarını tenkit ediyordu." - R. N. Güntekin.* (TÜS 1989)

**rüküşlük** "rüküş olma durumu"

*"O öyle bir fettanedir ki pisliği, **rüküşlüğü** bile yakışır haspaya ... güzelliğine, inceliğine halel getirmez." - H. Taner.* (TÜS 1990)

**makyajlı** "makyajı olan" (TÜS 1613)

**makyajsız** "makyajı olmayan" (TÜS 1613)

**makyajsızca** "makyajsız bir biçimde" (TÜS 1613)

**makyajsızlık** "makyajsız olma durumu" (TÜS 1614)

**süslü** "süslenmeye, süse çok düşkün olan"

*"Süslü bir kadın."* (TÜS 2190)

**süslü gelin** "süslü kadın, kız"

***süslü gelin** "süs etmiş, kendini süslendirmiş, bezenmiş, müzeyyen."* (KT 1107)

**süslü püslü** "göze çarpacak derecede süslü" (TÜS 2190)

**yalabuk karı** "süslü kadın"

***yalabuk karıya** "yaldruk işler" denir ki, süslü kadın demektir. Bu son iki kelimede "y" harfi ötre dahi yapılır."* (DLT III/432)

**yaldruk işler** "süslü kadın"

*yalabuk karıya "**yaldruk işler**" denir ki, süslü kadın demektir. Bu son iki kelimede "y" harfi ötre dahi yapılır."* (DLT III/432)

Kadınların güzel görünmek, süslenmek için yaptıklarını ve onları süslemek için yapılanları genel bir şekilde anlatan eylemler ise şunlardır:

**beze- (~ bize-)** "kadını giysi, mücevher, makyaj malzemesi vb. ile süslemek, güzelleştirmek"

*ètig kılu bèrdi tişige, **bezedi** tişini, şâmûşa keyürdi tişige* "Kadını süsledi, kadına süs giydirdi." (ME 106/3)

***beze- ~ bize-** "bezemek, süslemek"* (KTS 29)

*kız kendözünü* ***bezedi*** *Ebül-Kasım'ın katına varıp yanında oturdu.* "Kız kendini süsledi, Ebül Kasım'ın huzuruna varıp yanına oturdu." *(Ferec. XV. 17)* (TSI 534)

*ol karavaşı* ***bezedi*** *dürlü dürlü geyesiler geyürdü.* "O hizmetçiyi, cariyeyi süsledi, türlü türlü giysiler giydirdi." *(Tez. Lâ. XV. 561-2)* (TSI 534)

***beze-*** *"tezyin, zinet, târâyiş etmek, çeki düzen vermek, musanna yapmak"* "sülemek, çeki düzen vermek, aşırı derecede süslemek(LO 52)

***beze-*** *"süslemek"* (TÜS 325)

**bezen- (~ bėzen-)** "bezenmek, süslenmek"

*uragut* ***bezendi*** "Kadın bezendi, süslendi." (DLT II/142)

***bėzendi*** *tişi takı körklüg yerlerin açtı* "Kadın süslendi ve güzel yerlerini açtı." (ME 167/7)

***bezenip*** *bir karı ẖatun tişi az/ boyap saçın karaga köp kılur nâz* "Yaşlı bir kadın azıcık süslenip, saçını karaya boyayıp çok naz eder." (GT 136a/8)

***bezen-*** *"süslenmek"* (KİLA 17)

*ol uçmakta* ***bezenürler*** *kollarında altun bilezikler ile.* "Cennette kollarınad altın bileziklerle süslenirler." *(Leys. Mu. XV. 36-2)* (TSI 535)

***bezeneler*** *uçmaklarda bilezüklerle altundan ve inciler dakınup.* "Cennette altından bilezikler [giyinip] ve inciler takınarak süsleneler." *(Cev. Es. XV. 36)* (TSI 535)

***bezen-*** *"târâste olmak, donanmak, tecemmül"* "süslenmek, donanmak" (LO 52)

***bezen-*** *"bezeme işine konu olmak"* (TÜS 325)

**donan-** "süslenmek"

***donan-*** *"kızı teçhiz etmek"* "kızı süslemek" (LO 122)

***donan-*** *"giyinip kuşanmak, süslenmek"* (TÜS 704)

**donat-** "süslemek" (TÜS 704)

**düzen-** "süslenmek"

*ive ive turdı bezendi girü / işin düzmek için* ***düzendi*** *girü.* "İşini halletmek için acele ederek tekrar süslendi." (SNB 1631)

**düzgünlen-** "makyaj yapmak"

*"Allık zararsız bir kırmızı boya ile sağlanır, aklıkda ise üstübeçli bir su kullanıldığı için hem yüzün tarâvetini tahrib eder, hem de cildden geçerek dişler üzerinde tesir gösterir, yıllar boyunca hergün* ***düzgünlenmiş*** *kadınların dişleri kapkara olurdu.".* (GKS 98)

**düzün-** "süslenmek, makyaj yapmak"

*muhaddere hatunlar* ***düzünüp*** *taşra çıktılar.* "İffetli kadınlar makyaj yapıp dışarı çıktılar." *(Anter. XIV. 351)* (TSII 1380)

*bezenmiş ü* ***düzünmüş*** *bir karıdır / yeşerir yüzü liyk içi kurudur.* "Süslenmiş ve makyaj yapmış bir ihtiyardır. Yeşerir fakat içi kurudur." *(Işk. XIV. 323-1)* (TSII 1380)

**idil-** "süslenmek, süslenilmek, donanmak" (EUTS 60)

**itin-** "süslenmek, hazırlanmak" (EUTS 68)

**kalafatlan-** "genç görünmek arzusuyla makyaj yapmak"

***kalafatlanmak*** *"sahte bir suretle süslenmek, düzgün veya boya sürmek: Bu kadın genç görünmek zu'muyla [zannıyla] düzgünle* ***kalafatlanmış****."* (KT 569)

**kozan-** "bezenmek, süslenmek"

*uragut bezendi,* ***kozandı*** "Kadın bezendi, süslendi." (DLT II/155)

**körkle-** "güzelleşmek, süslenmek" (EUTS 78)

**körklüg yerlerin aç-** "güzel yerlerini açmak"

*bėzendi tişi takı* ***körklüg yerlerin açtı*** "Kadın süslendi ve güzel yerlerini açtı." (ME 167/7)

**makyaj yap-** "yüzü çeşitli işlemlerle temizlemek, boyamak ve diğer işlemlerle daha bakımlı ve güzel göstermek" (TÜS 1613)

**makyajla-** "makyaj yapmak" (TÜS 1613)

**şâmûşa keyür-** "süs takmak"

*ėtig kılu bėrdi tişige, bezedi tişini,* ***şâmûşa*** *keyürdi tişige* "Kadını süsledi, kadına süs taktı." (ME 106/3)

**takın-** "süs takma işine konu olmak"

***takın-*** *"huly ve zinet takallüt etmek"* "süs ve ziynet eşyası takınmak" (LO 367)

**takıp takıştır-** "özenerek süslenmek"

*"Kız, kalk giyin,* ***tak takıştır****, diyor." - H. E. Adıvar* (TÜS 2250)

**takıştır-** "küpe, bilezik, yüzük vb. süs eşyasını çokça takmak" (TÜS 2250)

**taranıp çık-** "süslenip çıkmak"

*âhestelık kılıŋlar ėwleriŋiz içinde* ***taranıp çıkmaŋlar*** "Evlerinizde oturun. [Önceki cahiliye dönemi kadınları] gibi süslenip çıkmayın." (TKT 33/2a3)

**yüz yaz-** "makyaj yapmak"

***yüz yazmak:*** *Eski Türk kadınının süslenmesinde allıklı, aklıklı, rastıklı, sürmesi, yapma lâden benli yüz makyajı karşılığı kullanılmış bir deyimdir. Hünerli, zevkli kızlar, kadınlar* ***yüzlerini*** *kendileri* ***yazarlardı****; ham elliler ise, bu işde bilgisi kabul edilmiş kadınlara başvururlardı.* ***Yüz yazıcılıkda*** *kudret, hüner ve zevkini muhitine kabul ettirmiş kadınlar, büyük şehirlerde, bilhassa İstanbulda, geçimlerini servet yapabilecek şekilde sağlarlardı. Enderunlu Vâsıf:* ***Yazub yüzümü*** *Esmâ Hanım kâkülümü kes/ Bir âşinâya varacağım sen çıkarma ses.* (GKS 248)

**ziynet ver-** "süslemek"

***ziynet ver-*** *"tezyin etmek"* "süslemek" (KT 1367)

Kadınların süslenmesiyle ilgili yapılan meslekler, uğraşılar ve bunları icra eden kişilerle ilgili sözler ise şunlardır:

**ağdacı** "ağda ile vücuttaki fazla tüyleri veya kılları temizlemeyi meslek edinmiş kimse" (TÜS 39)

**düzgüncü** "1. düzgün yapan veya satan kimse, 2. Gelinin düzgününü süren ve onu süsleyen kadın" (TÜS 748)

***düzgüncü*** *"1. kadınların sürdükleri boyaları yapan ve satan adam. 2. geline düzgün süren kadın."* (KT 282)

**düzgüncülük** "düzgüncünün yaptığı iş" (TÜS 748)

**kadın berberi** "kadınların saçını kesen ve saç tuvaleti yapan berber, kuaför" (TÜS 1258)

**kehhâl** "göze sürme çeken kimse"

> ***kehhâl*** *"gözlere sürme süren, sürmeci"* (KT 619)

**kuaför** "kadın berberi" (TÜS 1514)

**makyajcı** "makyaj yaparak geçimini sağlayan kimse, düzgüncü" (TÜS 1613)

**makyajcılık** "makyajcının görevi, düzgüncülük" (TÜS 1613)

**makyöz** "iyi görüntü sağlamak, belli bir tipi yaratmak veya yalnızca bazı düzeltmeler yapmak için oyuncunun yüzünde ve başka organlarında boyama ve değişim yapan kadın" (TÜS 1614)

**manikürcü** "mesleği manikür yapmak olan kimse"

> *"**Manikürcü** kız artık ileri gittiğini fark edip suspus oldu." - E. Şafak* (TÜS 1621)

**manikürcülük** "manikürcünün yaptığı iş"

> *"Melek **manikürcülük** de öğreniyormuş." - S. F. Abasıyanık* (TÜS 1621)

**masöz** "bayan masajcı" (TÜS 1632)

**mücevherci** "kuyumcu" (TÜS 1720)

**pedikürcü** "pedikür yapan kimse" (TÜS 1906)

**pedikürcülük** "pedikürcünün işi" (TÜS 1906)

Günümüzde kadınların bakım ve süslenmesi için hizmet veren özel mekânlar oluşturulmuştur. Bunlarla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**güzellik enstitüsü** "kadınların yüz ve vücut bakımlarının yapıldığı yer" (TÜS 1015)

**güzellik salonu** "kuaför" (TÜS 1015)

**kuaför** "güzellik salonu" (TÜS 1514)

### II.7.2.2. Kadının Güzelleşmek İçin Kullanıldığı Malzemeler ve Yapılan Eylemlerle İlgili Sözler

Güzelleşmek için kullanılan malzemeler farklı işlevlere sahiptirler. Bunlar, koku ile ilgili malzemeler, bakım ve temizlikle ilgili olanlar, renk veren malzemeler ve takılar olarak sınıflandırıldı.

#### II.7.2.2.1. Koku İle İlgili Sözler

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de hem kadın hem erkek güzel kokmak için kokular kullanmışlardır. Eski zaman kadınlarının, makyaj malzemelerinin yanı sıra kullandıkları günümüzde kullanılan parfümün yerini tutan güzel kokulu maddeler arasında genel olarak müşg (misk), anber, nâfe, gâliye ve gül suyu gibi maddeler gösterilmektedir (Çetinkaya 2010: 92). Ancak bunlar erkekler tarafından da kullanılabilmektedir. Günümüzde ise *kadın parfümü* ve *erkek parfümü* şeklinde cinsiyet niteleyici bir sözle ayrılabilen yoksa genel bir anlam ifade eden *deodorant* "vücudun belli bölgelerinden hoş olmayan kokuların çıkmaması için sıkılarak kullanılan güzel kokulu madde" (TÜS 632), *parfüm* "şişelenmiş güzel koku" (TÜS 1889), *kolonya* "içinde, limon, lavanta, tütün vb. bitkilerin yağı bulunan, hafif kokulu alkollü bir madde" (TÜS 1464) koku veren malzemeler olarak kullanılmaktadır. Ancak bunların doğrudan kadın cinsiyetiyle ilgili olduğu düşünülmediği yani her iki cins için de kullanıldığı düşünüldüğü için bu sözler buraya alınmamış, yalnız kadınların koku saklamak için kullandıkları bir nesne adı tespit edilmiştir.

**abak** "koku kutusu" (KMTT 19b/1)

#### II.7.2.2.2. El, Ayak ve Vücut Bakımı, Temizliği ve Süslenmesiyle İlgili Sözler

Kadınların güzelleşmek için başvurdukları yöntemlerden birisi de yüz ve bedenlerindeki tüyleri çeşitli yollarla temizlemektir. Bu işlemle ilgili sözler şunlardır:

**ağda** "kaynatılarak çok koyu ve yapışkan bir macun durumuna getirilen pekmez veya limonlu şeker eriyiği" (TÜS 39)

> ***ağda*** *"tencerede dolandırıp ağdırarak karıştırarak bağlaştırıp koyulattıkları pekmez vesaire akide macun, kamış helvası"* (LO 8)

**cımbız (~ cınbış ~ cinbistire ~ cınbıs ~cinbis)** "kıl vb. ince şeyleri tutmak veya çekmek için kullanılan küçük maşa"

*Miknaş (Ar.): Kıl koparacak* ***cınbış*** *ve diken çıkaracak âlet.* "miknaş: kıl koparacak cımbız ve diken çıkaracak alet" *(Bab. XVI. 2, 174)* (TSII 770)

*El-missaḫ (Ar.):* ***Cinbistire*** *dedikleri âlet ki kıl yolarlar.* "el-missah: cımbız dedikleri alet ki kıl yolarlar." *(Kdeb. XVIII. 352-1)* (TSII 769)

***Cınbısıŋ*** *ismini derler: mintaş (Ar.)* "cımbızın ismine derler: mintaş" *(Asım. XVIII- XIX. 68)* (TSII 770)

*El-mintaş (Ar.): Kıl alacak âlet ki Türkçe* ***cinbistire*** *dinür.*"el-mintaş: kıl alacak alet ki Türkçede cımbız derler" *(Kdeb. XVIII. 627-2)* (TSII 769)

***cinbis ~ cinbistre*** *"Kıl yolmaya ve batan diken vesaireyi tutup çıkarmaya mahsus maşa şeklinde ve ucu pek düz alet."* (KT 181)

*"Bir elinde* ***cımbız,*** *bir elinde ayna / Umurunda mı dünya?" - O. V. Kanık* (TÜS 460)

**çimdivüç** "cımbız" (KTS 51)

Filler ise şu şeklide tespit edilmiştir:

**ağda yap- ~ ağda yapıştır-** "ağda ile vücuttaki fazla tüyleri temizlemek"

***ağda yapıştır-*** *"tüy ve kel yolmak"* (LO 8)

***ağda yap-*** *"vücuttaki fazla tüyleri ağda ile almak, temizlemek"* (TÜS 39)

**kaş yol-** "kaş almak"

***kaşın yoldı*** *tişi* "Kadın kaşını aldı." (ME 172/8)

**kıl aldır-** "vücuttaki fazla kılları yoldurmak, aldırmak"

***kıl aldır-*** *"yoldurmak"* (LO 14)

**meŋdeş-** "birlikte kıl yolmak"

*ikki uragut* ***meŋdeşdi*** "İki kadın birbirinin yüzünün kıllarını aldılar, kıl yoluştular." (DLT III/399)

**yıpla-** "iple kılları almak"

*uragut yüzin* ***yıpladı*** "Kadın yüzünün kıllarını iple aldı." (DLT III/307)

**yıplat-** "iple yüzün kıllarını aldırmak"

*uragut yüzin* ***yıplattı*** "Kadın yüzünün kıllarını iple aldırdı." (DLT II/355)

**yıplaş-** "ip kullanarak birlikte kıl yolmak"

***uragutlar yüzin yıplaşdı*** "Kadınlar birbirlerinin yüzündeki kılları iple aldılar." (DLT III/104)

Kulağın küpe takılmak için delinmesi hem erkekler hem de kadınların yaptıkları bir eylem olsa da toplumumuzda daha küçük yaştan itibaren küpe takılmak üzere kız çocuklarının kulaklarının delindiği, bu eylemin daha çok kız çocukları ve kadınlar arasında yaygın olduğu malumdur. Bu nedenle kulak delinmesi ile ilgili tespit edilen sözler de bu bölümde ele alınmıştır. Tespit edilen sözler şunlardır:

**del-** "küpe takmak için (kadın, kız vb.) kulağında delik açmak"

*kızın kulağını* ***delmek*** (KT 241)

**deldir-** "küpe takmak için kulağı deldirmek"

***deldir-*** *"Bu kızın kulağını deldirmediniz mi?"* (KT 240)

***deldir-*** *"Kızların küpe takmak için kulağını nakb etmek [delmek]."* (LO 113)

El ve ayak tırnaklarının bakımı ile el ve ayağın ölü deriden arındırılması işlemleri de kadınların bakımlı görünmek üzere başvurdukları yöntemlerdendir. Bunlarla ilgili sözler ise şunlardır:

**manikür** "elin ve özellikle el tırnaklarının bakımı" (TÜS 1621)

**manikürlü** "manikür yapılmış"

*"****Manikürlü*** *parmaklarıyla kırmızı tırnaklı ayak parmaklarını tutuyordu." - Ç. Altan.* (TÜS 1621)

**manikürsüz** "manikürü olmayan" (TÜS 1621)

**pedikür** "tırnakları kesip düzeltme, nasırları yumuşatma veya çıkarma gibi işlerle ilgili ayak bakımı"

*"Ayağımdaki nasır düştü. Çok zahmet verirdi, hep* ***pediküre*** *giderdim." - A. Erhat.* (TÜS 1905)

Yüzün veya vücudun çeşitli yöntemlerle ölü deriden arındırılması işlemiyle ilgili sözler ise şunlardır:

**piling** "cildin ölü hücrelerden arındırılması işlemi" (TÜS 1924)

### II.7.2.2.3. Renk Veren Süslenmeyle İlgili Sözler

Kadınların daha güzel görünmek veya çeşitli cilt kusurlarını kapatmak amacıyla kullandıkları bitkisel veya kimyasal yöntemlerle üretilmiş renkli makyaj malzemeleri ile kapatıcı veya pürüzsüzleştirici etkisi olan ürünler ve bunları vücuda uygulamak için yapılan eylemlerle ilgili sözler kullanım yerlerine ve amaçlarına göre bir sınıflandırmaya tabi tuttulmuştur.

#### II.7.2.2.3.1. Göz, Kaş ve Kirpikle İlgili Sözler

Kirpikler, göz kapağı, kaş altı ve kaşlar için renklendirme ve bakım amacıyla kullanılan malzemelerle ilgili sözler ve bunları uygulamak için yapılan eylemler şunlardır:

**far** "kadınların süs için göz kapaklarına sürdükleri çeşitli renkte boya, düzgün"

> *"Uzun ve kıvırcık kirpiklerini göz kapaklarına kadar sürdüğü **farla** boyadı." - C. Uçuk.* (TÜS 850)

**hacer-i tûtyâ** "rastık taşı"

> ***hacer-i tûtyâ*** *"rastık taşı"* (LO 864)

**is** "sürme" (TÜS 1206)

**kaş jölesi** "kaşın düzgün görünmesini sağlayan bir madde" (TÜS 1347)

**kühl** "sürme"

> *ḫak-i râh-ı yâre tutmış mîl-i zerrînin şihâb/ **kühl** için her aḫter-i gerdûn-cenâbuŋ 'aynına* "Gökteki her şerefli yıldızın gözüne sürme çekinmek için kıvılcım, altın milini yârin yolunun toprağına tutmuş." (BDS II G472/3, s. 580)
>
> ***kühl*** *"süs için göz kenarına sürülmüş boya, sürme"* (KT 697)

**laden** "1. ladengillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, tüylü ve genellikle yapışkan yapraklı, beyaz veya pembe çiçekli, reçinesi hekimlikte kullanılan bir bitki 2. bu bitkiden elde edilen sürme, rastık" (TÜS 1568)

**ladenli** "laden sürülmüş olan"

*"yanağı **ladenli** falcı kadın" - H. R. Gürpınar* (TÜS 1568)

**maskara** "rimel" (TÜS 1631)

**rastık** "1. kaşı ve saçı boyamak için kullanılan siyah boya"

*gözsüz kişinüŋ kaşına **rastık** sürmek bî-fâyide zahmet çekmektür* "Kör kişinin kaşına rastık sürmek faydasız yere zahmet çekmektir." (GT2 40b/13)

***rastık** "Eski kadın tuvaletinde, makyajda kaş boyasının adı. Kaşa sürdükleri madenî kara boya, vesme de denilir. Aklıkla bembeyaz olmuş yüzde **rastıkla** mübalağalı boyanmış kaşlar iki kara sülük gibi dururdu; bâzan iki kaş arası da **rastıkla** boyanır, kaşlar birleştirilirdi., bâzan da iki kaş arasına **rastıkdan** bir ben oturtulurdu; zamanında yüze yakışdığı kabul edilmiş kaş boyama modalarıdır."* (GKS 196)

***rastık** "kadınların kaşlarını veya saçlarını boyamak için sürdükleri siyah boya", "**Rastıkla**, yanağındaki beni boyamayı da unutmadı." - S. M. Alus* (TÜS 1966)

"2. sürme" (TÜS 1966)

**rastıklı** "rastık sürülmüş olan (kaş veya saç)"

*"Kaşları **rastıklı** taze, tatlı bir gözle şimdi kendilerine yaklaşmış askeri süzdü." - S. F. Abasıyanık.* (TÜS 1966)

**rimel** "kadınların kirpiklerini kıvırmak ve daha uzun göstermek için fırça ile sürdükleri yağlı sürme, maskara"

*"Nihayet kirpiklerine de birer fırça **rimel** dokundurdu, onları da dikleştirdi." - P. Safa.* (TÜS 1980)

**rimelleme** "rimellemek işi" (TÜS 1980)

**rimelli** "rimel sürülmüş (kirpik)" (TÜS 1980)

**rimelsiz** "rimel sürülmemiş (kirpik)" (TÜS 1980)

**sürme** "kirpik diplerine sürülen siyah boya, sürme, is"

***sürme** "göze çekilen sürme"* (ETZ 28a)

***sürme** "sürme"* (KMTT 19a/12)

*kendüzin sarây dîvârında yazar/ gözlerini* ***sürmeler*** *gözin azar* "Kendi suretini saray duvarına yaptırır, gözlerini sürmeler ve gözlerinden şehvet saçar." (YZ 480)

*kaparlar* ***sürmeyi*** *ılduz gözinden* "Yıldız gibi gözlerinden sürmeyi kaparlar." (ŞHŞ 1062)

*hüsn-i 'âriyetî (Fa.) "Hüsn-i Huda-dâd mukabilidir ki* ***sürme*** *ve kızılca ve sâir-esbâb-ı hüsn ile iktisab edilen güzellikten ibarettir."* "hüsn-i 'âriyetî: Allah vergisi güzelliktir ki sürme veya allık vb. güzellik unsurlarıyla edinilen güzellikten ibarettir." *(Bürh. XVIII-XIX. 229)* (TSIV 2540)

***sürme*** *"kuhl, tutya vesmesi"* "sürme" (LO 355)

***sürme*** *"Göz kenarlarına ve kirpiklere sürülen kara boya. Gayetle ince madenî kara toz. Arapçası kûhl, Farsçası tûtiyâ. Dilimizde, edebiyatımızda* ***sürmenin*** *Arapçası ve Farsçası da kullanılmıştır." (Türk Lugatı). Zamanımızın yeni kirpik boyaları rimeller çıkıncaya kadar,* ***sürmeyi****, öncelikle kadınlarımız yüzyıllar boyunca kullanmışlardır."* (GKS 211)

*"Genç güzel aşçı kadının kirpiklerinde* ***sürme****, parmaklarında kına yoktu." - A. Gündüz.* (TÜS 2185)

**sürmeleme** "sürmelemek işi" (TÜS 2186)

**sürmeli** "sürme ile boyanmış olan"

*"Kirpikleri kudretten* ***sürmelidir.*** *" - S. F. Abasıyanık* (TÜS 2186)

**takma kirpik** "daha güzel görünmek için dışarıdan takılan kirpik" (TÜS 2252)

**tûtiyâ** "sürme"

*gubâr-ı âsitânuŋ çeşm-i câna* ***tûtiyâ*** *olsun* "Eşiğinin tozu can gözüne sürme olsun." (BDSII G351/5)

***tûtiyâ*** *"Göze (ilaç olarak) çekilen bir nevi terkib, tozundan sürme yapılan taş."* (GKS 235)

**vesme** "rastık"

***vesme*** *"rastık, kaşa çekilen boya."* (KT 1292)

***vesme*** *"rastık, kaş boyası. Nedim: geh sürme, kâh* ***vesme*** *ve gâhî piyâle çek / ey servi nâz çekme yeter gayri kâmeti"* (GKS 237)

Konuyla ilgili filler şunlardır:

**rastık çek-** "rastık sürmek" (TÜS 1966)

**rimelle-** "göze rimel sürmek"

*"Gözlerini* ***rimelledi****." - Y. Z. Ortaç.* (TÜS 1980)

**sürme çek-** "gözleri sürme ile boyamak" (TÜS 2185)

**sürmele-** "göze sürme çekmek" (TÜS 2186)

***sürmele-*** *"sürme çekmek"* (KMTT 39a/4)

**sürmelen-** "sürmeleme işi yapılmak" (TÜS 2186)

**II.7.2.2.3.2. Yanak ve Yüzle İlgili Sözler**

Yüzü ve yanakları daha pürüzsüz, güzel, canlı ve renkli göstermek, kimi zaman da beyazlatmak için kullanılan malzemelerle ilgili sözler de şunlardır:

**aklık (~ ağlık)** "kadınların makyaj için yüzlerine sürdükleri beyaz sıvı"

*isfidac (Fa) "Avratlar yüzlerine sürerler* ***aklık*** *derler." (Ni'meti. XVI. 396)* (TSI 49)

*baruk (Fa.) "Türkide üstübeç tabir ederler, maruftur,* ***ağlık*** *dahi derler."* "baruk: Türkçede *üstübeç* denir. Herkesçe bilinir. *Ağlık* da nedir." *(Bürh. XVIII-XIX. 96)* (TSI 49)

***aklık*** *"kadınların makyaj için yüzlerine sürdükleri beyaz bir sıvı, düzgün"* (TÜS 70)

**al** "yüze sürülen pembe düzgün, allık" (TÜS 79)

***al*** *"kadınların yüze sürdükleri pembe düzgün"* (KT 43)

**allık** "kadınların süs için yanaklarına sürdükleri al boya"

***allık*** *"kadınların yüze sürdükleri al düzgün"* (KT 51)

***allık*** *"Eskiden "yüz yazması", zamanımızda da "makiyaj" denilen yüz boyamasında kullanılan kırmızı boyanın adı, ki zamanımızda ona da "ruj"*

*deniliyor. Eski toplum hayatımızda* ***allık*** *yanak ve dudak üstünde yalnız kadınlar tarafından kullanılmıştır; bir de orta oyunlarında "Zenne" (Kız-Kadın) rollerine çıkan oyuncularla köçek oğlanlar yanak ve dudaklarına* ***allık*** *sürerlerdi. ... Kadın makiyajında* ***allık*** *olarak herhangi bir zararsız kırmızı boya kullanılmıştır, ve attarlar tarafından "Gaz Boyaması" adı ile satılmıştır. Gaz denilen incecik tülbendler kırmızı boyaya batırılır ve boya o tülbend üstünde toplanıp kurur idi. Boyanacak hanımlar yanaklarını gül suyu ile hafifçe ıslatırlar ve sonra küçük bir parça Gaz Boyamasını sürmek kâfi gelirdi. Hiç şüphesiz ki zerâfetle, letâfetle boyanmak el yatkınlığına dayanan bir hünerdi; eski makiyajda* ***allık****, yüzü beyazlandıran aklık (düzgün), kaşları boyayan rastık, kirpikleri boyayan sürme ile beraber bu işlerin mûtahassısı kadınlar, "Yüz Yazmacıları" vardı, aynı zamanda saç tanzim ederler, kâkül keserler, kadın berberliği yaparlardı, ve evleri zamanımızın güzellik salonları gibi süslü kadınların uğrağı idi; yüz yazmacılığı ile geçinirlerdi, kibar hanımefendiler tarafından ise konaklara dâvet edilirlerdi. Sokağa aşırı derecede* ***allıklı*** *çıkmak eski toplum hayatımızda hoş görülmemiştir; öyle kadınlar "Haspa" olarak damgalanmışlardır.: "Şehbazımı görmüş* ***allıklı*** *hanım/ Lâf atmış oğlana: "Ah benim canım..."* (GKS 12-13)

***allık*** *"kadınların süs için yanaklarına sürdükleri al boya"* (TÜS 102)

**bararar** "pudra"

***bararar*** *"pudra"* (EDM 12b/12)

**bezevü** "yüze sürülen allık"

***bezevü*** *"yüze sürülen allık"* (KTS 29)

***bezewü*** *"yüze sürülen ağlık (pudra)"* (KİLA 17)

**düzgün** "1. kadınların makyaj yapmak için yüzlerine sürdükleri daha çok kırmızı veya beyaz renkte boyalı madde"

*bülgûne (Fa.) "Gülgûne müradifidir ki kızılcadır karıların* ***düzgünleri*** *aksamındandır."* "Allık ile aynı anlamdadır. Kırmızıdır ve kadınların makyaj malzemelerindendir." *(Bürh. XVIII-XIX. 203)* (TSIV 2540)

*el-ḫumre (Ar.) "**düzgün** dedikleri şeydir ki yüzün levnini güzel eder"* "el-ḫumre: Düzgün deniler şeydir. Daha çok yüzü güzelleştirir."*(Kdeb. XVIII. 550-2)* (TSII 1369)

*gulgûne (Fa.) "Kızılcadır, karıların **düzgünlerindendir**. Yüzlerine sürüp kızartırlar.* "gulgûne: Kırmızıdır ve kadınların makyaj malzemelerindendir. Yüzlerine sürüp kırmızı yaparlar." *(Bürh. XVIII-XIX. 430)* (TSII 1369)

***düzgün** "aklık, kızıllık, enlik, renk, gâze"* "aklık, kızıllık, yanaklık, boya, allık" (LO 128)

***düzgün** "kadınların yüzlerine sürdükleri ak ve kızıl: **düzgün** sürmek."* (KT 282)

***düzgün** "Eski usul makyajda kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz ve kırmızı boyalar karşılığı kullanılmış bir isim. Ayrı ayrı olarak da beyaz boyaya aklık, kırmızı boyaya allık, yüz boyamada hüner ve zevk sahibi olub kibar hanımlara o yolda hizmet eden kadınlara da düzgüncü denilirdi; bilhassa düğünlerde gelin kızın yüzü muhakkak bir düzgüncü eli ile boyanırdı. Yaşlı yosmalar, erkek canlısı zengin dul kadınlar **düzgünlerine** son derece dikkat ederlerdi. Allık zararsız bir kırmızı boya ile sağlanır, aklıkda ise üstübeçli bir su kullanıldığı için hem yüzün tarâvetini tahrib eder, hem de cildden geçerek dişler üzerinde tesir gösterir, yıllar boyunca hergün düzgünlenmiş kadınların dişleri kapkara olurdu. Bâzı kadınların üst dudakları üstünde bıyık denilecek kadar kıllar biter; öyle kıllarını cımbızla veya ipekle yoldurtan kart yosma hanım tipini Sünbülzade Vehbi şöyle hicvediyor: "Çokdur öyle bıyığın yoldurmuş/ Çehresin **düzgün** ile soldurmuş…". Şu beyit de aynı şâir tarafından allıklı âşifte hanım için söylenmişdir: "**Düzgün** ile yanağın al eyler/ Âl ile âşıkın abdal eyler.". Boyalı âşifteyi Abdülhak Hâmid de şöyle tasvir ediyor: "Yüzü düzgünlü, sözleri düzme/ İşi can yakma ya gönül üzme.".* (GKS 98)

"2. fondöten"

***düzgün** "fondöten"* (TÜS 748)

**enlik (~ eŋlik ~ enilik ~ ėŋlik)** "allık"

***eŋlik** "kadınların yanaklarına sürdükleri allık"* (DLT I/115)

***eŋlik** "kadınların kullandıkları kırmızı yüz boyası, allık"* (KTS 73)

***eŋlik*** *"allık" Kadınların yüzlerine sürdükleri kırmızılık. Bir de bitkiden yapılanı vardır ki ona da kerti eŋlik denilir.* (KMTT 19a/7)

***enilik*** *"kadınların kullandıkları kırmızı yüz boyası"* (KİLA 11)

***ėŋlik*** *"Avratlar yüzlerine sürdükleri kızıl renge dėrler:* ***ėŋlik*** *bile yüz kızartmak alarga tezyîn* "Kadınların yüzlerine sürdükleri kırmızı boyaya denir. Allık ile yüz kızartmak onlara süstür." (NS 36a/513, s. 241)

*el-ḫumra (Ar.) "Düzgün dedikleri şeydir ki yüz levnini güzel eder, ana* ***eŋlik*** *ve kırmızı nesneye dahi kızılca derler."* "el-ḫumra: Düzgün deniler şeydir. Daha çok yüzü güzelleştirir. Ona *eŋlik* [allık] ve kızılca da derler." *(Kdeb. XVIII. 550-2)* (TSIII 1475)

*gancâr (Fa.) "avratlar kızılcası ve* ***enlik****"* "gancâr: kadınların [yüzlerine sürdükleri] *kızılca* ve *enlik* [allık]" *(Şamil. XVI. 476)* (TSIV 2540)

**fondöten** "cildi pürüzsüz göstermesi, renk vermesi için kadınların yüzlerine sürdükleri yarı sıvı veya boyalı krem, düzgün" (TÜS 886)

**gaz boyaması** "allık olarak kullanılan zararsız kırmızı boya"

*allık "Eskiden "yüz yazması", zamanımızda da "makiyaj" denilen yüz boyamasında kullanılan kırmızı boyanın adı, ki zamanımızda ona da "ruj" deniliyor. Eski toplum hayatımızda allık yanak ve dudak üstünde yalnız kadınlar tarafından kullanılmıştır; bir de orta oyunlarında "Zenne" (Kız-Kadın) rollerine çıkan oyuncularla köçek oğlanlar yanak ve dudaklarına allık sürerlerdi. ... Kadın makiyajında allık olarak herhangi bir zararsız kırmızı boya kullanılmıştır, ve attarlar tarafından* ***"Gaz Boyaması"*** *adı ile satılmıştır. Gaz denilen incecik tülbendler kırmızı boyaya batırılır ve boya o tülbend üstünde toplanıp kurur idi. Boyanacak hanımlar yanaklarını gül suyu ile hafifçe ıslatırlar ve sonra küçük bir parça* ***Gaz Boyamasını*** *sürmek kâfi gelirdi. Hiç şüphesiz ki zerâfetle, letâfetle boyanmak el yatkınlığına dayanan bir hünerdi; eski makiyajda allık, yüzü beyazlandıran aklık (düzgün), kaşları boyayan rastık, kirpikleri boyayan sürme ile beraber bu işlerin mûtahassısı kadınlar, "Yüz Yazmacıları" vardı, aynı zamanda saç tanzim ederler, kâkül keserler, kadın berberliği yaparlardı, ve evleri zamanımızın güzellik salonları gibi süslü kadınların uğrağı idi; yüz yazmacılığı ile geçinirlerdi, kibar hanımefendiler tarafından ise konaklara dâvet*

*edilirlerdi. Sokağa aşırı derecede allıklı çıkmak eski toplum hayatımızda hoş görülmemiştir; öyle kadınlar "Haspa" olarak damgalanmışlardır.: "Şehbazımı görmüş allıklı hanım/ Lâf atmış oğlana: "Ah benim canım…"* (GKS 12-13).

**gülgûne** "allık"

*pirûzerd (Fa.) "Ve kızılca ki avratlar yüzlerine sürerler,* ***gülgûne*** *manasına"* "pirûzerd: *Kızılca* ki kadınlar onu yüzlerine sürerler. Allık anlamında." *(Deş. XVI. 60-2)* (TSIV 2539)

*sürhâb (Fa.) "Ve avratlar yüzlerine sürdükleri kızılca,* ***gülgûne*** *mânasına"* "Kadınların yüzlerine sürdükleri allık." *(Deş. XVI. 31-2)* (TSIV 2539)

*bülgûne (Fa.) "****Gülgûne*** *müradifidir ki kızılcadır karıların düzgünleri aksamındandır."* "Allık ile aynı anlamdadır. Kırmızıdır ve kadınların makyaj malzemelerindendir." *(Bürh. XVIII-XIX. 203)* (TSIV 2540)

**güzellik** "güzelleşmek için yüze sürülen allık"

*yine ol gonce-i leb bülbülllerüŋ kanına girmişdür/* ***güzellik*** *var bu gün gayet kızarmış al al olmış* "Yine o gonca dudaklı sevgili bülbüllerin kanına girmiş. Yanağında güzellik [allık] var çünkü yanağı kızarıp al al olmuş." (BDS I G215/4, s.408)

***güzellik*** *"güzel olmak için sürülen su, düzgün"* (LO 171)

**hâl-i zer** "laden bitkisinden elde edilen boyayla yüze yapılan ve altın ile süslenen ben"

*Tanzimata kadar devam etmiş eski bir İstanbul âdetidir, gelinlerin yanağına lâdenden muhakkak bir ben konulur, bu sun'î gelin benleri ayrıca altın ile yaldızlanırdı, buna da "****hâl-i zer****" derlerdi. O zamanın gelin duvakları da al valadan yapılırdı. Böylece al duvaklı, saçları altın telli gelin kızın yanağında bir altın ben, diğer asımı takımı arasında muhakkak ki şirin bir süs olurdu.* (GKS 33-34)

**kerti eŋlik** "bitkiden yapılan allık"

***kerti eŋlik*** *"bitkiden yapılan allık"* (KMTT 19a/10)

*eŋlik "allık" Kadınların yüzlerine sürdükleri kırmızılık. bir de bitkiden yapılanı vardır ki ona da* ***kerti eŋlik*** *denilir.* (KMTT 19a/7)

**kızıl boya** "allık"

*rûyin (Fa.) "**kızıl boya** ve eŋlik" (Ni'meti. XVI. 348)* (TSIII 1474)

**kızılca (~ kızılça)** "allık"

***kızılça** "allık"* (EDM 12b/10)

*gaje (Fa.) "Ya'ni **kızılca** ki avratlar yüzlerine sürerler."* "gaje: kadınların yüzlerine sürdükleri allık." *(Ni'meti XVI. 458)* (TSIV 2539)

*gaze (Fa.) "yüze dürtecek **kızılca**"* "gaze: yüze sürülecek allık"*(Sıh. Ac. XV. 73)* (TSIV 2539)

*gancar (Fa.) "avratlar dürtündüğü **kızılca**"* "gancar: kadınların süründüğü allık" *(Sıh. Ac. XV. 26)* (TSIV 2539)

*el-gaze (Ar.) "avratların yüzlerine sürdükleri **kızılca**"* "el-gaze: kadınların yüzlerine sürdükleri allık" *(Ah. XVI. 726)* (TSIV 2539)

*algûne (Fa.) "Yüzlerin kızartmak içün avratlar yüzlerine sürdükleri nesne. Bu yerlerde **kızılca** derler."* "al-gûne: Yüzlerini kızartmak için kadınların sürdükleri nesne. Bazı yerlerde *kızılca* [allık] derler." *(Deş. XVI. 298-1)* (TSIV 2539)

**kızıllık** "pudra, allık, düzgün" (TÜS 1437)

**kirşen (~ kerşen)** "kadınların allıktan önce yüzlerine sürdükleri yağ veya pudra"

***kerşen** "allıktan önce kadınların yüzlerine sürdükleri yağ"* (KMTT 19a/12)

***kirşen** "kadınların yüzlerine sürdükleri pudra"* (ETZ 4b)

**lâden** "1. ladengillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, tüylü ve genellikle yapışkan yapraklı, beyaz veya pembe çiçekli, reçinesi hekimlikte kullanılan bir bitki, 2. bu bitkiden elde edilen sürme, rastık" (TÜS 1568)

*"Yüzün uygun bir yerinde bir benin, yahut püskürme benlerin güzellik nişanı bilindiği zamanlar, bensiz dilberler, yüzlerinde seçdikleri bir yere ve yaraşık olan büyüklükde "**lâden**" denilen maddeden sun'î bir ben yapıştırmışlardır. **Lâden** Girid Adasında yetişen bir cins çalıdan elde edilir zamkdır; balmumu kıvamına getirilerek küçük bir parçası koparılır, ben yapılırdı. Tanzimata kadar devam etmiş eski bir İstanbul âdetidir, gelinlerin yanağına **lâdenden** muhakkak bir ben konulur, bu sun'î gelin benleri ayrıca altın ile yaldızlanırdı, buna da*

*"hâl-i zer" derlerdi. O zamanın gelin duvakları da al valadan yapılırdı. Böylece al duvaklı, saçları altın telli gelin kızın yanağında bir altın ben, diğer asımı takımı arasında muhakkak ki şirin bir süs olurdu."* (GKS 33-34)

***lâden:*** *Çam cinsinden bir bitkiden çıkan ve kara bir macun hâlinde bulunan bir zamkın adı. Eskiden kadın tuvaletinde yüzde sun'i ben yapmada kullanılır, yakışacak büyüklükte* ***lâden*** *parçaları yüzün yakışacak bir yerine yapıştırılırdı.* (GKS 167)

**nemlendirici** "nemlendirmeye yarayan" (TÜS 1763)

**nemlendirici krem** "kuru ciltlerin bakımı için veya makyaj öncesinde kullanılan özel krem" (TÜS 1763)

**opa** "kadınların yüzlerine sürdükleri merhem"

***opa*** *"kadınların yüzlerine sürdükleri merhem"* (ETZ 4b)

**ponpon** "pudra sürmek için kullanılan yumuşak tüylü tuvalet gereci" (TÜS 1938)

**pudra** "bazı mineral ürünlerin karışımı ile elde edilen, cildi korumak, düzgün ve güzel göstermek veya kırışıklıkları, pürüzleri gizlemek amacıyla yüze ve tene sürülen, kokulu ince toz"

*"Hiç boya kullanmaz, az* ***pudra*** *sürerdi." - P. Safa.* (TÜS 1951)

**pudralama** "pudralamak işi" (TÜS 1951)

**pudralı** "pudra sürülmüş olan (yüz, cilt)"

*"Yüzü biraz çokça* ***pudralı****, saçları biraz kabartılmış, tepesinde topuz yapılmış, esmer, kara kuru bir hanım." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 1951)

**pudralık** "pudra kutusu, pudriyer" (TÜS 1951)

**pudriyer** "pudralık" (TÜS 1951)

**taş pudra** "süslenmek için kullanılan pudra ve krem karışımı katı madde" (TÜS 2282)

**toparlayıcı krem** "esnekliğini yitirmiş cildi sıkıştırıp düzelten krem türü" (TÜS 2367)

**üstübeç** "kadınların yüzlerine sürdükleri düzgün"

*baruk (Fa.) "Türkide* ***üstübeç*** *tabir ederler, maruftur, ağlık dahi derler."* "baruk: Türkçede *üstübeç* denir. Herkesçe bilinir. *Ağlık* da nedir." *(Bürh. XVIII-XIX. 96)* (TSI 49).

Fiiller ise şu şeklide tespit edilmiştir:

**düzgün sür-** "yüze düzgün ile makyaj yapmak"

*düzgün "kadınların yüzlerine sürdükleri ak ve kızıl:* ***düzgün sürmek****"* (KT 282)

**eŋlik yak-**"allık sürmek"

*kirşeni kar kanı* ***eŋlik yaksa*** *taglar sûreti* "Düzgününü kardan, allığını kandan sürse dağlar gibi." (KE 68v/2)

**kirşenlen-** "düzgün sürünmek"

*uragut* ***kirşenlendi*** "Kadın yüzüne düzgün süründü." (DLT II/278)

**kirşen yak-** "düzgün sürmek"

***kirşeni*** *kar kanı eŋlik* ***yaksa*** *taglar sûreti* Düzgününü kardan, allığını kandan sürse dağlar gibi." (KE 68v/2)

**pudrala**- "pudra sürmek" (TÜS 1951)

**II.7.2.2.3.3. Dudakla İlgili Sözler**

Dudak bakımı ve renklendirilmesi ile ilgili sözler şunlardır:

**allık** "ruj"

***allık*** *"Eskiden "yüz yazması", zamanımızda da "makiyaj" denilen yüz boyamasında kullanılan kırmızı boyanın adı, ki zamanımızda ona da "ruj" deniliyor. Eski toplum hayatımızda* ***allık*** *yanak ve dudak üstünde yalnız kadınlar tarafından kullanılmıştır; bir de orta oyunlarında "Zenne" (Kız-Kadın) rollerine çıkan oyuncularla köçek oğlanlar yanak ve dudaklarına* ***allık*** *sürerlerdi. ... Kadın makiyajında* ***allık*** *olarak herhangi bir zararsız kırmızı boya kullanılmıştır, ve attarlar tarafından "Gaz Boyaması" adı ile satılmıştır. Gaz denilen incecik tülbendler kırmızı boyaya batırılır ve boya o tülbend üstünde toplanıp kurur idi. Boyanacak hanımlar yanaklarını gül suyu ile hafifçe ıslatırlar ve sonra küçük bir parça Gaz Boyamasını sürmek kâfi gelirdi. Hiç şüphesiz ki zerâfetle, letâfetle boyanmak el yatkınlığına dayanan bir hünerdi; eski makiyajda* ***allık****, yüzü*

*beyazlandıran aklık (düzgün), kaşları boyayan rastık, kirpikleri boyayan sürme ile beraber bu işlerin mûtahassısı kadınlar, "Yüz Yazmacıları" vardı, aynı zamanda saç tanzim ederler, kâkül keserler, kadın berberliği yaparlardı, ve evleri zamanımızın güzellik salonları gibi süslü kadınların uğrağı idi; yüz yazmacılığı ile geçinirlerdi, kibar hanımefendiler tarafından ise konaklara dâvet edilirlerdi. Sokağa aşırı derecede* ***allıklı*** *çıkmak eski toplum hayatımızda hoş görülmemiştir; öyle kadınlar "Haspa" olarak damgalanmışlardır.: "Şehbazımı görmüş* ***allıklı*** *hanım/ Lâf atmış oğlana: "Ah benim canım…"* (GKS 12-13).

**dudak boyası** "dudakları boyamak için kullanılan kokulu, renkli madde, ruj" (TÜS 721)

**dudak kalemi** "rujun daha kalıcı olmasını sağlayan ve dudak çizgilerini belirlemeye yarayan kalem" (TÜS 721)

**kalıcı ruj** "dayanıklılığını uzun süre koruyan ruj" (TÜS 1278)

**ruj** "türlü renklerde dudak boyası"

*"Yanaklara, dudaklara, gül renkli ruj sürülmüş ama belli belirsiz." H. R. Gürpınar* (TÜS 1987)

### II.7.2.2.3.4. El ve Tırnaklarla İlgili Sözler

El ve tırnak bakımı ile bu organların renklendirilmesinde kullanılan malzemeleri ve eylemleri karşılayan sözler şunlardır:

**kına** (**~hınnâ**) "kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen, saç ve elleri boyamakta kullanılan toz"

***kına*** *"kına"* (EDM 5a/9)

***kına*** *"kına"* (KTS 144)

***kına*** *"renk veren fâ'iye bir ot kurusu"* "renk veren güzel kokulu bir ot kurusu" (LO 233)

***kına*** *[Ar.* ***hınnâ****'dan galat] "Cezîretü'l-Arab'da hasıl olan bir nevi nebat ki kurusunun tozu kadınların parmak uçlarını ve ihtiyarların saç ve sakallarını kırmızımsı bir renkte boyamalarına yarar:* ***Kına*** *koymak."* "Arap yarımadasında yetişen bir bitkinin kurusunun tozu. Kadınların parmak uçlarını ve ihtiyarların

saç ile sakallarını kırmızımsı bir renkte boyamalarına yarar. Kına koymak." (KT 638)

***hınnâ*** *"Kına, saç ve sakala ve kadınların parmaklarının uçlarına sürdükleri maruf sarımtırak pembe boya ve bunun esası olan toz."* "Kına. Saça, sakala ve kadınların parmak uçlarına sürdükleri sarımtırak pembe boya ve bunun aslı olan toz." (KT 454)

***kına*** *"Arabca "**hinâ**"dan Türkçeleştirilmiş bir isim; bu adı taşıyan bir ağacın yapraklarının tozundan yapılmış karamtırak kırmızı bir boya ki eski Türk süslenmesinde çok önemli bir yer almışdı. Ağaran kıllara karşı erkek sakal ve bıyıklarını kadınlar saçlarını kına ile boyamışlardır. Kızların, kadınların avuçları, el parmak ve tırnakları, ayak parmak ve tırnakları **kına** ile boyanmış ve buna "**Kına yakmak**" denilmişdir; bir mâcun hâline getirilen kına boyası akşam yemeğinden sonra avuca konulur ve parmaklar yumularak yumruk olmuş eller bezle sarılıp bağlanırdı, ertesi sabah açılıp yıkandığında avuçlar ve parmaklar bir aydan daha fazla devam edecek, tırnaklar da uzayıp kesildikce kaybolacak şekilde kırmızıya boyanmış olurdu. Düğünlerde gelin kızın el ve ayaklarına muhakkak kına yakılır ve gece sabaha kadar devam eden sazlı sözlü oyunla eğlenceye "**Kına Gecesi**" denilirdi."* (GKS 157)

***kına*** *"kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen, saç ve elleri boyamakta kullanılan toz", "Altın tas içinde **kınam** ezildi / Gümüş tarak ile zülfüm düzüldü" - Halk türküsü.* (TÜS 1410)

**kınalama** "kınalamak işi" (TÜS 1410)

**kınalanma** "kınalanmak işi" (TÜS 1410)

**kınalı** "1. kına ile boyanmış olan" (TÜS 1411)

*elleri bileginden **kınalı**, parmakları nigârlı...* "Elleri bileklerine kadar kınalı, parmakları boya ile nakışlı..." (DKOD 63b 2-3-4)

*kimiŋ iki bu **kınalı** parmak.* "Bu iki kınalı parmak kimin ola?" *(Atai. Ha. XVII. 99)* (TSIV 2572)

"2. kınanın renginde veya kızıl renkte olan" (TÜS 1411)

**kınasız** "kına ile boyanmamış"

*"Ellerinin ve ayaklarının parmaklarını **kınasız** bırakmazlardı." - Y. K. Beyatlı.* (TÜS 1411)

**nigârlı** "boya ile nakışlı, süslü olan"

*elleri bileginden kınalı, parmakları **nigârlı**...* "Elleri bileklerine kadar kınalı, parmakları boya ile nakışlı..." (DKOD 63b 2-3-4)

*elleri bileginden kınalı tırnakları **nigârlı**...* "Elleri bileklerine kadar kınalı, tırnakları boya ile nakışlı..." (DKOV 91b 13; 92a 1)

*elleri bileginden kınalı, barmakları **nigârlı** mahbûb kâfir kızları...* "Elleri bileklerine kadar kınalı, parmakları boya ile nakışlı güzel kâfir kızları..." (DKOD 20a 6-7-8)

**oje** "türlü renklerde tırnak cilası"

*"Tırnaklarına az önce sürdüğü gülkurusu **ojenin** kokusunu duyuyorum." - İ. Aral.* (TÜS 1790)

**ojeli** "içinde oje bulunan, oje sürülmüş"

*"Onun hemen yanında duran küçük kız başını önüne eğmiş, alt dudağını sarkıtmış, kırmızı **ojeli** parmaklarını kucağında kavuşturup taş kesilmişti." - E. Şafak.* (TÜS 1790)

**parlatıcı** "parlatma özelliği olan (nesne)" (TÜS 1891)

**tırnak besleyicisi** "ojeden önce sürülen, tırnakları besleyen ve kırılmasını önleyen bir ürün" (TÜS 2353)

Tespit edilen fiiller ise şunlardır:

**ḫınnâlar ol-** "kınalamaya başlamak"

***ḫınnâlar oldı** illere karşu ayagını* "Ellere karşı ayağını kınalar oldu." (BDS I G487/7, s. 463)

**kınala- (~ ḫınnâla-)** "kına yakmak, kınalamak"

*gazîler pây-i semendin yine **ḫınnâladılar*** "Gaziler o süratli ve çevik atın ayağını kınaladılar." (BDS I, K2/23, s. 463)

***kınala-** "kına sürmek"* (KTS 144)

***kınala-*** *"kınalanmak, kına sürmek"* (KMTT 41b/7)

***kınala-*** *"kına koymak, kına ile boyamak*" (TÜS 1410)

**kına (veya kınalar) yak-** "kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek"

***kına yaktı*** *barmaklarınga, boyadı barmak ucını* "Parmaklarına kına yaktı, parmak ucunu boyadı." (ME 65/7)

*kızı gelini kas kas gülmez oldı, kızıl* ***kına*** *ag eline* ***yakmaz*** *oldı.* "Kızı ve gelini katıla katıla gülmez oldu. Ak eline kızıl kına yakmaz oldu." (DKOD 47b 10-11-12)

***kına yakuban*** *'arûs eylediler* "Kına yakarak gelin ettiler." (KY 51b/ 2050-2051)

*şu'le-i sâgar-ı mey destine* ***yakmış ḥunnâ*** "İçki kadehinin alevi eline kına yakmış." (BDS I G9/4, s. 463)

***kına yak-*** (LO 233)

***kına (veya kınalar) yak-*** *"kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek"* (TÜS 1410)

**kına-** "kına yakmak"

***kına-*** *"kınalamak, kına yakmak"* (KTS 144)

**kına koy-** "kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek" (TÜS 1410)

*"Bazıları bütün ele, avuçlara değil, yalnız bir tek parmağın baş kısmına* ***kına koyarlardı*** *ki buna yüksük kına tabir olunurdu." - R. H. Karay.* (TÜS 1410)

**kına sür-** "kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek." (TÜS 1410)

**kına vur-** "kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek." (TÜS 1410)

**kına yakıl-** "kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek." (TÜS 1410)

**kına yakın-** "kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek." (TÜS 1410)

*yâ ḫatun kişi* ***kına yakınsa*** *murdar kına birle...* "Ya kadın pis kına ile kına yakınsa..." (İMS 138a/3)

*bahâdur su yirine kana kana / gelin yaraşır kim* ***yakına kına*** "Yiğit kişi su yerine kana kanmalı, gelinlere ise kına yakmak yakışır." (SNB 2567)

**kınalan-** "1. kına konulmak, kına yakılmak" (TÜS 1411)

***kınalan-*** *"kınalanmak"* (KTS 144)

"2. kına ile boyanmak"

*"****Kınalanmış*** *gibi dağlar, dereler / Ne güzel güz, ne güzel eylül olur" - A. N. Asya.* (TÜS 1411)

### II.7.2.3. Kadınların Kullandığı Takılarla İlgili Sözler

Kullanım yerlerine, amaçlarına ve üretildikleri maddelere göre adlandırılan takılarla ilgili sözler şu şekilde bir sınıflandırmaya tabi tuttulmuştur:

#### II.7.2.3.1. Baş ve Alın İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler

Doğrudan saça, başa veya baş giysilerine takılan takılardır.

**alınlık** "kadınların alınlarına taktıkları elmas, altın veya gümüşten süs eşyası"

***alınlık*** *"alına takılan şey, elmaslı zincir, aynalı tüy"* (LO 15)

***alınlık*** *"kadınların alına taktıkları altınlı ve elmaslı süs"* (KT 49)

***alınlık*** *"kadınların alınlarına taktıkları altın veya gümüşten süs eşyası"* (TÜS 94)

**altun tellü per** "altın telli sorguç"

*farkına bir nice* ***per*** *takınır* ***altun tellü*** "Başına pek çok altın telli sorguç takınır." (BDS I K18/6, s. 55)

**askı** "kadınların başlarına takmak için kullandığı altın dizisi veya zincirli mücevherat" (TÜS 167)

***askı*** *"başa sallandırılır zincirli elmaslar"* (LO 24)

***askı*** *"başa sallandırılır zincirli mücevherat"* (KT 71)

***askı*** *"kadınların kullandığı altın dizisi veya zincirli mücevherat"* (TÜS 167)

**boḍ moncuk** "kadınların saçlarına taktıkları, boncuktan yapılan süs"

***boḍ moncuk*** *"cariyelerin misk ile râmekten yaparak takındıkları boncuk, kadın saçlarına takılan süsler"* (DLT III/121)

**çelenk** "kadınların başlarına taktıkları mücevher veya madenden yapılmış sorguç" (TÜS 516)

**elifî taç** "bantlarla süslenmiş taç"

*"Başında **elifî taç** vardı, pek güzel, pek ışıklı bir taçtı bu." - N. Araz.* (TÜS 788)

**taç (~ tâc ~ daç)** "1. soyluluk, iktidar, güç veya hükümdarlık sembolü olarak başa giyilen, değerli taşlarla süslü başlık"

***taç ~ daç*** "taç" (CC 45b/18, 71a/4)

*"Tahtlar, **taçlar** artık tarihe karıştı."* (TÜS 2240)

"2. gelinlerin başlarına takılan süs" (TÜS 2240)

***taç*** *"gelinlerin başa koydukları murassa ziynet"* "gelinlerin başlarına taktıkları süslü ziynet" (KT 1145)

3. "süslü kadın başlığı"

*yetmiş biŋ hûrî görürin başlarında **tâc** eginlerinde hulleler geymişler* "Başlarına taç takmış ve sırtlarına cennet elbisesi giymiş yetmiş bin huri görüyorum." (TE 94b/2-3)

*pîşanî-bend (Fa.) "Gecimen ki avratlar başlarına giyerler bir nevi' **tacdır.**"* "pîşanî-bend: *Gecimen* ki kadınların başlarına giydikleri bir tür taçtır." *(Ni'meti XVI. 170)* (TSIII 1616)

***taç*** *"Mutlaka baş kisveti. Zenânın mücevher iklîline dîhîm, diyâdim bazı kuşların tarağı resminde olan ibiğine ve tepesine dahi taç denir."* "Baş elbisesi. Kadınların mücevherli tacına ve bazı kuşların ibiğine ve tepeliğine de taç denir." (LO 365)

**tarak** "saçların, sakalın, hayvan tüylerinin karışıklığını gidermeye veya kadınların saçlarını tutturmaya yarayan dişli araç" (TÜS 2268)

> ***tarak*** *"Kadınların saçlarını tutturmak ve bu vesile ile de süs için başlarına taktıkları tarak gibi ziynet aleti: Başında elmaslı bir* ***tarak****, bağa bir* ***tarak*** *var idi."* (KT 1165)

**taraklı** "başında tarak bulunan (kuş veya kadın)" (TÜS 2268)

**toka (~ toga)** "kadınların saçlarını bir arada tutmaya yarayan, bazen de süs olarak kullanılan araç"

> ***toga*** *"toka"* (KİLA 104)
>
> ***toka*** *"toka"* (ETZ 13a)
>
> *"Bir de sahte taşlı bir* ***toka*** *takmış saçlarına." - Ç. Altan.* (TÜS 2361)

**tokalı** "tokası olan, toka takılmış olan"

> *"Başına, altın kaplama* ***tokalı****, yana sarkan çuha püsküllü bir şapka giymiş." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 2361)

**tokasız** "tokası olmayan" (TÜS 2361)

### II.7.2.3.2. Kulak İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler

Kulak için kullanılan takılara günümüzde küpe denmektedir. Küpe karşılığında kullanıldığı tespit edilen sözler şunlardır:

**avize küpe** "kulaktan sallanan küpe"

> ***avize küpe*** (LO 554)

**ayaklı küpe** "salkım küpe"

> *ve üç* ***ayaklı bir altın küpe*** *ve bir mor feracem vardır (Sic. A. XVI. 5, 971)* "…ve üç ayaklı bir altın küpe ile bir mor elbisem vardır." (TSI 307)

**benâgûş** "küpe"

> *görinen dürr-i* ***bünâgûşı*** *degüldür yârıŋ* "Görünen yârin inci küpesi değildir." (BDS I G276/6, s. 283)

**gûşvâr (~ gûşvâre)** "küpe"

***gûşvâre*** *zînet olmaz olmayınca zerde dür* "Altın, incisi olmayınca küpeye ziynet olmaz." (ND G172/8, s.252)

*boynın kulagın öpdi giribân u* ***gûşvâr*** "Yakası ve küpesi boynunu ve kulağını öptü." (BDS I G48/3, s. 392)

*gûyâ takıldı gûşuma bir* ***guşvâr la'l*** "Sanki kulağıma bir lal küpe takıldı." (BDS II G311/5, s.588)

*küpe "kadınların kulağına astıkları süs, kurta,* ***gûşvâr.****"* (KT 700)

**hızma** "küpe" (TÜS 1097)

**ısırga (~ ısırka ~ ısırgak ~ ısraga ~ sırga ~ sızga ~ isirga ~ ışırga ~ asırga)** "küpe"

*altun* ***ısırga*** *ne yaraşur* "Altın küpe neye gerek, yakışmaz." (KE 77r/6)

*ėki altun* ***ısırga*** *keltürdi Hâcerniŋ kulakınga sokdı* "İki altın küpe getirdi Hacer'in kulağına taktı." (KE 48r/13)

***ısırka*** *katdı tişi kulakınga* "Kadın kulağına küpe taktı." (ME 82/1)

***ısırka*** *katındı tişi, küpe urundı 'avrat* "Kadın küpe takındı." (ME 173/5)

***ısırgak ~ ısırka ~ ısraga ~ sırga ~ sızga*** *"küpe"* (KTS 102)

***ısırgak*** *"küpe"* (KMTT 19a/6)

***ısraga*** *"kadın kulağındaki halka"* (EKK 72a/9)

***isirga*** *"küpe"* (KİLA 40)

***sırga ~ isirga ~ ışırga*** "küpe" (KİLA 91)

***sırga*** *"küpe"* (EDM 12b/6)

***sızga*** *"küpe"* (ETZ 13a)

***ısırga*** *"küpe" "****altun ısırga*** *ki kulak agrıtur/ zerhal ötüktür ki ayak agrıtur"* "Altın küpe kulak ağrıtır. Altın işlemeli çizme ayak ağrıtır." (NS 23a/332, s. 190)

*küpe "Kurta, Türkîde büyüğü* ***asırga.****"* "küpe. Türkçede büyüğüne *asırga* [denir]." (LO 260)

**klips** "yaylı bir pensle tutturulmuş küpe, iğne vb." (TÜS 1453)

**kulak salkımı** "kulağa takılmakla beraber ayrıca alt uçlarından ve enseden birbirine bağlanıp başa giyilmiş şeye asılan küpe"

*âvîje (Fa.) "**kulak salkımı** yani salkım küpe" (Şamil. XVI. 382)* (TSV 3275)

*âvîze (Fa.) "**kulak salkımı** ya'ni salkım küpe" (Şamil. XVI. 382)* (TSV 3275)

*ver-gûşî (Fa) "**kulak salkımı**" (Şamil. XVI. 258)* (TSV 3275)

*âvize (Fa.) "**kulak salkımı**" (Lu. Şeh. XVIII. 4-1)* (TSV 3275)

*âvize (Fa.) "**kulak salkımı**" (Ni'meti. XVI. 76)* (TSV 3274)

**kurta** "küpe"

*ra'se (Ar.) "küpe; **kurt** (Ar.), hem, şenf (Ar.) dir: askı küpe" (Asım. XVIII- XIX. 14, 47)* (TSI 245)

*küpe "**kurta**, Türkîde büyüğü asırga."* "küpe. Türkçede büyüğüne *asırga* [denir]." (LO 260)

*küpe "kadınların kulağına astıkları süs, **kurta**, gûşvâr."* (KT 700)

**küpe (~ kübe)** "kulak memelerine takılan süs eşyası."

*ısırka katındı tişi, **küpe** urundı 'avrat* "Kadın küpe takındı." (ME 173/5)

***küpe** "küpe"* (ETZ 18a)

***küpe** "küpe"* (KMTT 19a/6)

***küpe ~ kübe** "küpe"* (KTS 169)

*ra'se (Ar.) "**küpe**; kurt (Ar.), hem, şenf (Ar.) dir: askı küpe" (Asım. XVIII- XIX. 14, 47)* (TSI 245)

***küpe** "kurta, Türkîde büyüğü asırga."* "küpe. Türkçede büyüğüne *asırga* [denir]." (LO 260)

*bir çift elmas **küpe*** (LO 260)

***küpe** "kadınların kulağına astıkları süs, kurta, gûşvâr."* (KT 700)

***küpe** "Kadınların kulağa astıkları süs" (Şemseddin Sami, Kaamûsu Türkî). "Kulağa salınan müzeyyenât (süsler)." (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lugatı). Şemseddin Sâmi Beyin küpeyi kadına tahsis etmesi hatâlıdır, çünkü erkekler de*

***küpe*** *takmışlardır. Eskiden bizde erkekler de* ***küpe*** *kullanmışlardır. Eski çağlarda Türk kadınlarının tuvaletinde,* ***küpe****, mücevherat arasında çok önemli yer alır. Türk kuyumculuğu* ***küpelere*** *şekillerine göre "Armud Küpe", "Gül Küpe" "Salkım Küpe" "Divanhâne Enseri" gibi isimler vermişdi. Bir kadının hayatında ilk kızlık küpesi ve gelinlik küpesi büyük hâtıralar taşırdı."* (GKS 162)

*"İki bin lira saydı, bana bir* ***küpe*** *aldı." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 1561)

**küpeli** "küpe takmış olan" (TÜS 1561)

***küpeli*** *"kulağında küpesi olan: Zümrüt* ***küpeli*** *bir kız, kulakları* ***küpeli.****"* (KT 700)

**la'l-i musaffâ** "lal küpe"

*gûşına takmış iki* ***la'l-i musaffâ*** *leblerüŋ* "Dudakların kulağına iki lal küpe takmış." (BDS II G431/2, s.588)

**mengûş** "küpe"

*bünâgûşuŋla* ***mengûşuŋ*** *gül ile jâledür gûyâ* "Kulağınla küpen sanki gül ile jaledir." (BDS II G6/4, s. 627)

*var ise bûseŋe sarkar senüŋ ol* ***zer-mengûş/*** *ruẖlaruŋ üzre turup ey gül-i ẖandân ditrer* "Ey Gülen gül! Eğer varsa o altın küpe yanaklarının üzerinde durup dudaklarına doğru sarkar ve titrer." (BDS II G137/5, s. 985)

**ökmek** "kadınların kulaklarına taktıkları altın veya gümüş halka"

***ökmek*** *"kadınların kulaklarına taktıkları altın veya gümüşten yapılmış halka"* (DLT I/105)

**pero küpe** "tek parça hâlinde ve armut biçiminde elmastan yapılmış küpe"

*pero "armudî, yekpare maruf elmas ısırga gibi,* ***pero küpe****"* "armut biçiminde ve tek parça olarak bilinen elmas küpe gibi, pero küpe" (LO 313)

*pero "yekpâre armudî elmasa ıtlak olunur:* ***pero küpe****"* "Tek parça ve armut biçiminde elmasa denir: pero küpe" (KT 968)

**salkım küpe** "değerli taşlardan salkım biçiminde yapılmış, kulağa takılınca aşağıya doğru sarkan uzunca küpe"

*celâp (Fa.) "****salkım küpe****" (Ni'meti. XVI. 233)* (TSV 3274)

*âver-guş (Fa.) "**salkım küpe**" (Ni'meti. XVI. 76)* (TSV 3274)

***salkum küpe** otuz beş dirhem* "salkım küpe otuz beş dirhem" *(Sic. B: XV. 4, 174)* (TSV 3274)

*bir çift **salkum küpe**: 1800, bilezük: 1000... (Sic. B: XV. 6, 119)* (TSV 3274)

*eyitti ki: avratımın, ki adı Selimşah'tır, bir çift altunlu ve incili mücevher **salkum küpesini** mezkûre kızım Sitti'ye verdim.* "Dedi ki: Karımın adı Selimşah'tır. Bir çift altınlı ve incili mücevher salkım küpesini adı geçen kızım Sitti'ye verdim." *(Sic. B: XV. 5, 215)* (TSV 3274)

*altı **salkım küpe**: 500* "Altı salkım küpe: 500" (TSV 3274)

*celâp (Fa.) "**salkım küpe**" (Şamil. XVI. 65)* (TSV 3275)

*ver-gûşî (Fa.) "**salkım küpe**" (Şamil. XVI. 530)* (TSV 3275)

*şenf (Ar), zergûş-i tarf-ı balâ (Fa.): Altın küpe ki kulaktan yukarı asarlar ki **salkım küpe** ta'bir olunur.* "şenf, zergûş-ı tarf-ı balâ: Kulaktan yukarı astıkları altın küpe ki salkım küpe diye tabir edilir." *(Aks. XVII-XVIII. 2, 142)* (TSV 3275)

***salkım küpe** "değerli taşlardan yapılmış salkım biçiminde küpe"* (TÜS 2020)

**şenf** "küçük küpe"

*mengûş (Fa.) "kiçirek küpe, **şenf** mânasına."* "mengûş: küçücük küpe" *(Cinas. XVI. 59-1)* (TSIV 2557)

**teşnîf** "kulağa küpe takma"

***teşnîf** "kulağa küpe takma"* (LO 859)

**titregüç** "kadınların boyunlarına ve kulaklarına taktıkları bir süs eşyası"

***titregüç** "Avratlarıŋ zînetidür, boyunlarına ve kulaklarına takarlar."* "Kadınların süsüdür. Boyunlarına ve kulaklarına takarlar."(NS 81b/1247/s. 424)

**tolgag** "kadın küpesi"

*yinçü **tolgag*** "inci küpe" (DLT II/288)

Konuyla ilgili fiiller ise şunlardır:

**ısırka kat-** "küpe takmak"

***ısırka katdı*** *tişi kulakınga* "Kadın kulağına küpe taktı." (ME 82/1)

**ısırka katın-** "küpe takınmak"

***ısırka katındı*** *tişi, küpe urundı 'avrat* "Kadın küpe takındı." (ME 173/5)

**küpe urun-** "küpe takınmak"

*ısırka katındı tişi,* ***küpe urundı*** *'avrat* "Kadın küpe takındı." (ME 173/5)

***küpe urundı*** "Küpe takındı." (ME 167/6)

**ökmeklen-** "küpe sahibi olmak"

*uragut* ***ökmeklendi*** "Kadın küpe sahibi oldu." (DLT I/314)

**yinçü tolga-** "inci küpe takınmak"

*kız* ***yinçü tolgadı*** "Kız inci küpe takındı." (DLT III/289)

**II.7.2.3.3. Burun İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler**

Buruna takılarak kullanılan takılar şunlardır:

**hızma** "burun kanadına takılan süslü, altın veya gümüş halka" (TÜS 1097)

**hırızma** "hızma" (TÜS 1093)

**pirsing** "vücudun herhangi bir yerine süs amacıyla takılan metal halka, kanca, top vb." (TÜS 1927)

**II.7.2.3.4. Boyun İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler**

Kadının boyun ve gerdanında kullanılan takılar ise şunlardır:

**akarsu** "tek sıra elmastan gerdanlık" (TÜS 59)

> ***akarsu****: Altın ve plâtin üzerine yalnız bir sıra pırlanta ile yapılan modası geçmez bir nevi sade gerdanlığın ismidir. Tulumbacı ağzı bir ayaklı mani: Adam anam... Akarsu./ Gelin kızlar gerdanına pek yaraşır* ***akarsu****/ Deli gönül her güzele gürül gürül akarsu.* (GKS 10)

**boğmuk (~ bogmak ~ boğmak)** "gerdanlık"

> ***bogmak*** *"gerdanlık, gelin gerdanlığı" Bu altından, gümüşten yapılır, üzerine değerli taşlar ve inciler oturtulur. Gerdek gecesi için süslenen geline takılır."* (DLT I/466)

*kulluk bag baglangan boyunga* ***bogmak*** *ne kerek* "Kulluk bağıyla bağlanan boyuna gerdanlık ne gerek?" (KE 77r/5)

*boynuna altun* ***bogmak*** *ve ayağına altun bukagı taktı. (Kesir. XV. 4-1)* "Boynuna altın gerdanlık ve ayağına altın halhal taktı." (TSI 630)

*gelûbend (Fa.) "****bogmak****"* "gelûbend: gerdanlık" *(Sı. Ac. XV. 19-2)* (TSI 630)

*el-'ıkdü (Ar.) "Boyun-bend yâni* ***bogmak*** *dedikleri bezek ki avratlar boyunlarına takarlar."* "el-'ıkdü: *Boyun-bend* [gerdanlık] yani *bogmak* [gerdanlık] denilen süs ki kadınlar boyunların takarlar." *(Terceman. XVI: 2, 81-1)* (TSI 631)

*el-kılâde(Ar.) "boyuna takılan* ***boğmak****" (Ah. XVI. 830)* (TSI 631)

***boğmuk*** *"gerdanlık, kılâde"* (KT 141)

**boyun bagı** "gerdanlık"

***boyun bagı*** *"gerdanlık"* (KTS 35)

*bir ẖatun namâz kıldı takı boynunda* ***boyun bagı*** *bolsa anıŋ öze* "Bir kadın namaz kıldığında boynunda gerdanlık olsa" (İMS 136b/5)

**boyun-bend** "gerdanlık"

***Boyun-bend*** *yâni bogmak dedikleri bezek ki avratlar boyunlarına takarlar." (Terceman. XVI: 2, 81-1)* "Gerdanlık yani boğmak dedikleri takı ki kadınlar boyunlarına takarlar." (TSI 631)

**boyun cebesi** "boynu kaplayan gerdanlık"

*rehin bir* ***boyun cebesi*** *ve bir arpa bilezik ve iki zincir…* "Rehin olarak bir boyun gerdanlığı, bir arpa bilezik ve iki zincir..." *(Sic. A. XVI. 4, 1205)* (TSI 653)

**boyunluk** "1. gerdanlık, 2. boyun şalı, sargısı"

***boyunluk*** *"bazen gerdenliğe denir, boyun şalı, sargısı"* (LO 63)

**çındar** "gerdanlık"

***çındar*** *urundı 'avrat* "Kadın gerdanlık takındı." (ME 169/8)

**gerdanlık (~ gerdançlık)** "çoğu değerli taş ve madenlerden veya altın paradan yapılmış, boyna takılan takı"

*res (Fa.) "Nisvanın gerdenleri bağıdır* ***gerdançlık*** *ve boğmak dahi derler." (Bürh. XVIII-XIX. 299)* (TSIII 1656)

***gerdanlık*** *"Kadınların gerdanına taktıkları inci ve altın vesaire dizileri, gerdan süsü, kılâde, tavk."* (KT 374)

***gerdanlık*** *"kılâde, tavk, etvak, ıkd"* (LO 156)

*"İki kadının boynına çok değerli* ***gerdanlıklar*** *takılmıştır." - S. Birsel.* (TÜS 932)

**gerdan pulu** "gerdan pulu"

*on iki dane* ***gerdan pulu****...* "On iki tane gerdan pulu..."*(Sic. A. XVI. 7, 1206)* (TSI 743)

**halka** "gerdanlık"

*çenber (Fa) "halka ve kasnak ve bogmak, kılâde mânasına"* "çenber: halka ve gerdanlık anlamında" *(Deş. XVI. 99-1)* (TSI 631)

**ıkd (~ 'ıkd)**"gerdanlık"

*dür dişi vasfında ey dil bagla bir* ***'ıkd****-ı güher* "Ey gönül! O sevgilinin inci dişi gibi bir mücevher gerdanlık bağla." (BDS I G254/4, s. 487)

*takıldı gerden-i gerdûna sanki* ***ıkd****-ı leâl* "Dünyanın gerdanına sanki bir inci gerdanlık takıldı." (BDS I K20/2, s. 487)

*gerdanlık "kılâde, tavk, etvak,* ***ıkd****."* (LO 156)

**kasnak** "gerdanlık"

*çenber (Fa) "halka ve* ***kasnak*** *ve bogmak, kılâde mânasına"* "çenber: halka ve gerdanlık anlamında" *(Deş. XVI. 99-1*) (TSI 631)

**kılade** "gerdanlık"

*'arûs-ı dehre senaıı benem* ***kılâde*** *kılan* "Dünya gelinine övgüyü gerdanlık olarak takan benim." (BDS II K21/23, s.564)

*ferrâd (Ar.) "bogmaklar ve incili, kıymetli taşlı* ***kılâdeler*** *düzücü ve satıcı"* ferrâd: incili ve kıymetli taşlı gerdanlıkları yapan ve satan [kimse]" *(Bab. XVI. 1, 470)* (TSI 631)

*çenber (Fa) "halka ve kasnak ve bogmak,* ***kılâde*** *mânasına"* "çenber: halka ve gerdanlık anlamında" *(Deş. XVI. 99-1)* (TSI 631)

***kılâde*** *"gerdanlık"* (KTS 143)

*gerdanlık "Kadınların gerdanına taktıkları inci ve altın vesaire dizileri, gerdan süsü,* ***kılâde****, tavk"* (KT 374)

*gerdanlık "****kılâde****, tavk, etvak, ıkd"* (LO 156)

***kılâde*** *"gerdanlık"* (KT 636)

***kılade*** *"gerdanlık, boyna takılan süs eşyası"* (TÜS 1406)

**kıstı** "gümüş parçalarından yapılan zincirli ve kopçalı gerdanlık"

***kıstı*** *"Parça parça gümüş ve kuyum takımı ki zincirli ve kopçalı olmakla kısılıp bent olur ve gerdanlık ve köstek gibi kullanılır."* (KT 645)

**kızılça tırnak** "gerdanlık" (KTS 147)

**kolye** "ucuna süs eşyaları konularak boyna takılan takı"

*"Mercandan bir* ***kolye*** *ile mercan küpeler takmıştı." - N. Cumalı.* (TÜS 1466)

**küntekü** "gerdanlık"

***küntekü*** "gerdanlık, boyuna takılan süs" (EUTS 82)

**lâle ruh ~ lâle zâr** "halkalı boyun zinciri"

***lâle ruh*** *"Al yanak.* ***lâle zâr.*** *Halkalı boyun zinciri."* (LO 701)

**monçuk** "süs için boyna takılan değerli taşlar, boncuk"

*boynumdakı* ***monçuk*** *yok* "Boynumdaki boncuk yok. (KE 234r/13)

**murassa' boğmak** "mücevherle süslenmiş gerdanlık"

*bir* ***murassa' boğmak****, bir istifan ve bir sakınduruk çıkardı, dâyeye arz eyledi.* "Bir mücevherli gerdanlık, bir fes, bir gerdanlık çıkardı ve dayeye sundu." *(Ferec. XV. 485)* (TSV 3253)

**nalça boğmak** "nalça şeklinde gerdanlık"

***nalça boğmak****: 5500, altun bilezik: 3500*. (Sic. B. XV. 12, 30) (TSIV 2825)

**pandantif** "ince bir zincirle boyna takılan değerli takı"

*"Açık boyundaki iri zümrüt taşlı platin **pandantifine**, elindeki büyük altın çantaya bakarak şaşıyordu." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 1879)

**sakandırık incüsü** "gerdanlık yapımında kullanılan inci"

*iğne: 300, **sakandırık incüsü:** 200.* (Sic. B. XV. 2, 262) (TSV 3253)

**sakınduruk (~ sakandırık ~ sakanduruk)** "gerdanlık, kılade"

*altı salkım küpe: 500, **sakandırık**: 1000. (Sic. B. XV. 1, 9)* (TSV 3252)

*eyitti ki: Tûti nâm cariyem konşuluktan bir **sakındıruk** ... alıp getirip bana verdi, didi.* "Dedi ki Tûti isimli cariyem komşudan bir gerdanlık alıp getirip bana verdi." *(Sic. B. XV. 4, 430)* (TSV 3253)

*zerkâr bir sandık açtı, ... bir **sakanduruk** çıkardı, dâyeye arz eyledi.* "Altınla işlenmiş bir sandık açtı... Bir gerdanlık çıkardı ve dayeye sundu." *(Ferec. XV. 485)* (TSV 3253)

*mıḫneka (Ar.) "boyuna takınacak boğmak ve **sakandırık**" (Bab. XVI. 2, 199)* (TSV 3253)

**silsile** "zincir"

*gerden-i mihre eşi'a takdı altun **silsile*** "Güneşin gerdanına ışıklar altın zincir taktı." (BDS I G 236/6, s 55)

**tavk** "gerdanlık, halka, tasma"

*vefâ **tavkın** boyunlarına geçürdiler* "Vefa gerdanlığını boyunlarına geçirdiler." (MNT 36b/12)

*gerdanlık "Kılâde, **tavk**, etvak, ıkd."* (LO 156)

***tavk** "gerdanlık"* (KTS 266)

*gerdanlık "kadınların gerdanına taktıkları inci ve altın vesaire dizileri, gerdan süsü, kılâde, **tavk**"* (KT 374)

***tavk** "gerdanlık, boyun ziyneti: **tavk-ı zerrîn.**"* "gerdanlık, boyun süsü. altın gerdanlık" (KT 1177)

**titregüç** "kadınların boyunlarına ve kulaklarına taktıkları bir süs eşyası"

***titregüç*** *"Avratlarıŋ zînetidür, boyunlarına ve kulaklarına takarlar."* "Kadınların süsüdür. Boyunlarına ve kulaklarına takarlar."(NS 81b/1247/s. 424)

**yivig** "gerdanlık" (EUTS 195)

**zincir (~ zencir)** "altın veya gümüşten yapılmış takı, zincir"

*rehin bir boyun cebesi ve bir arpa bilezik ve iki* ***zencir****..."*Rehin olarak bir gerdanlık ve bir arpa bilezik ve iki zincir…" *(Sic. A. XVI. 4, 1205)* (TSI 227)

***zincir*** *"altın veya gümüşten yapılmış takı"* (TÜS 2660)

Fiilleri ise şu şekilde tespit edilmiştir:

**bogmaklan-** "boğmak denilen gerdanlık takınmak"

*hiçbir hatun kişi hilmden ahsen boğmak ile* ***bogmaklanmadı****.* "Hiçbir kadın boynuna yumuşak huydan daha güzel bir gerdanlık takınmadı." *(Rav. Ah. XVI. 830)* (TSI 632)

**çındar urun-** "gerdanlık takınmak"

***çındar urundı*** *'avrat* "Kadın gerdanlık takındı." (ME 169/8)

**monçuklan-** "takma süs, gerdanlık, boncuk vb. sahibi olmak""

*kız* ***monçuklandı*** *"Cariye, takma süs, gerdanlık, boncuk gibi şeyler sahibi oldu."* (DLT II/276)

**II.7.2.3.5. El ve Parmaklar İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler**

El üstüne veya parmaklara takılarak kullanılan takıların adları şu şekildedir:

**ėrkepçi** "yüzük"

***ėrkepçi*** *"yüzük"* (ETZ 31a)

**ḫalḫa** "halka, yüzük" (KTS 90)

**kaş (~ kayş)** "yüzük kaşı"

***kaş*** *"yüzük kaşı"* (KMTT 19a/5)

***kayş*** *"yüzük kaşı"* (EKK 72a/6)

**oymak** "yüzük"

***oymak*** *"yüzük"* (KİLA 64)

**yüzük (~yiksük ~ yüksük)** "parmağa geçirilen genellikle metal halka"

***yüzük*** *"yüzük"* (EDM 12b/6)

***yüzük*** *"yüzük"* (EKK 72a/6)

***yüzük*** *"yüzük"* (KMTT 19a/5)

***yüzük*** *"yüzük"* (KTS 333)

***yüksük*** *"bugünkü manasında [yüzük]"* (KİLA 130)

***yüzük*** *"yüzük"* (CC 65b/11b)

***yiksük ~ yüksük*** *"yüksük"* (KTS 323)

*bu **yüzügüŋ** içinden her ki ok geçüre yüzük anuŋ ola* "Bu yüzüğün içinden kim ok geçirirse yüzük onun olsun." (GT2 46a/11)

*Banı Çiçek kırmızı kaftânın geydi, ellerin yeŋine çekdi **yüzük** gözükmesün dėyü* "Banu Çiçek kırmızı kaftanını giydi ve yüzük görünmesin diye ellerini kaftanın kollarının içine çekti." (DKOD 59a 10-11)

*gümüş gibi ag bilegi açdı, elin çıkardı, Beyregüŋ gėçürdügi **yüzük** göründi.* "Gümüş gibi beyaz bileği açıldı ve Beyrek'in onun parmağına geçirdiği yüzük göründü." (DKOD 59b 6)

***yüzük*** *"parmağa takılan üstü elmas altın veya gümüş halka, hâtem, engüşter"* (KT 1345)

***yüzük:*** *"Parmağa takılan, üstünde elmas (kıymetli taş) bulunan altın veya gümüş halka." (Şemsiddin Sâmi, Kaamûsu Türkî). Kadının gerdanlık, küpe ve bilezik gibi mücevher süslerinden biridir. Erkeğin ise, mücevherli saat, gömlek kol düğmesi, kravat iğnesi gibi eşyâsı, ve eski giyimde mücevher esvab düğmeleri müstesna tek mücevher süsü olmuşdur. Bir kıymetli taş taşıyan **yüzükler** önce taşın adına nisbetle "**Elmas Yüzük**", "**Pırlanta Yüzük**", "**Zümrüd Yüzük**", "**Yâkut Yüzük**" gibi isimler anılır. **Yüzükde** yalnız bir aded taş bulunuyorsa "Tektaş" denilir; büyükçe bir taşın etrâfı ayrıca küçük taşlarla tezyin edilmiş ise onlara da "**Gül Yüzük**" denilir. Kubbemsi sivri tektaş zümrüd yüzükler de "Dede Külâhı" diye anılagelmişdir. Güzel ve kıymetli bir **yüzük**,*

*âşıkdan sevgiliye gönderilecek mücevher hediye olarak ilk hatırlanan şey ola gelmişdir."* (GKS 247)

*"Kalın parmaklarımın her bir boğumuna ayrı bir taştan, ayrı bir büyüklükte **yüzükler** geçirmişti." - Y. K. Karaosmanoğlu.* (TÜS 2636)

**yüzük saat** "içinde saat bulunan yüzük"

*Kadın **yüzük saatleri**: Zamanımızın kadın mücevherlerinden iri bir taş gibi küçücük bir saat taşıyan altın veya platin yüzüklerdir. Murassa olanları vardır.* (GKS 199)

**II.7.2.3.6. Kol ve Bilek İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler**

Kolun herhangi bir noktasında veya bilekte kullanılan takılarla ilgili sözler şunlardır:

**arpa bilezik** "boğumları arpa biçiminde olan bilezik"

*rehin bir boyun cebesi ve bir **arpa bilezik** ve iki zencir... (Sic. A. XVI. 4, 1205)* "Rehin olarak bir gerdanlık ve bir arpa bilezik ve iki zincir…" (TSI 227)

**bileklik** "aksesuar amacıyla bileğe takılan ince zincir" (TÜS 336)

**bilezik (~ bilerük ~ bilerzük ~ bilezük)** "Genellikle altın, gümüş vb. elementlerden yapılan ve bileğe süs için takılan halka." (TÜS 337)

***bilerük** kattı tişi kolınga* "Kadın koluna bilezik taktı." (ME 98/6)

*artukrak arık süzük bolmışda kin ol altun üze **bilerzükde** ulatı* (UAY 71/8)

***bilezükler** altundın kederler kedimleri tonları yaşıl (3/10)* "altın bilezikler takarlar, elbiseleri yeşil." (OKTS 154)

***bilezik** "bilezik"* (EDM 12b/6)

***bilezik** "bilezik"* (KİLA 135)

***bilezik** "bugünkü manasına [bilezik]"* (KİLA 18)

***bilezük** "bilezik"* (EDM 12b/6)

***bilezük** "bilezik"* (EKK 72a/8)

***bilezükden** üşenür iken kolı / nite balta salmaga vardı eli.* "Bilezik (takmaya) incinir, yorulur iken kolu balta sallamaya nasıl vardı eli." (SNB 1972)

*ve urunalar* ***bilezükler*** *ki gümüşten"* "… ve gümüşten bilezikler takınalar." *(Cev. Es. XV. 318)* (TSI 559)

*ve dahi uçmakda bezenirler kollarında altun* ***bilezikler*** *ile.* "Ve cennette kollarına altın bileziklerle bezenirler." *(Leys. Mu. XIV-XV. 36-2)* (TSVI 3892)

*ol* ***bülezük*** *göreyim göster anı. (Yuz. Şeyd. XIII. 71)* "O bileziği göreyim onu göster." (TSI 741)

*altun* ***bilezik****: 3500. (Sic. B. XV. 12, 30)* (TSIV 2825)

***bilezik*** *"Kadınların süs için bileklerine taktıkları halka ki altın, gümüş, elmaslı veya sırçadan olur.."* (KT 133)

***bilezik*** *"Kadın kolunun bilek ile dirsek arası süsünün adı; biri mürekkeb isimden kısaltılmışdır; "bezek" süs demekdir; "Bilek bezeği" de "bilek süsü" olup zamanla kısalıp "****Bilezik****" olmuştur. Çok eskiden beri kadınlarımız kollarını altından, gümüşden, altın ve gümüş üzerine elmas, zümrüd, yâkutlar ve sâir kıymetli taşlarla murassâ, ve billurdan* ***bileziklerle*** *süslenmişlerdir; bazan ağır kıymetde tek bir bilezik takılmış, bazan da kollar bilekden dirseğe* ***bileziklerle*** *donatılmışdır.* ***Altun ve gümüş bileziklerin*** *şekillerine göre devir devir bir modası olmuş, bir* ***bilezik*** *şekli pekçok kadınların kollarında görülmüşdür;* ***Haleb işi bilezikler****,* ***altın ve gümüş telkâri bilezikler****, "****Kayseri Burması****" "****Trabzon Hasırı****" adı verilmiş* ***bilezikler*** *gibi.* ***Sâde altın ve gümüş bilezikler****, kuyumcular tarafından mâliyetine yüzde belli bir kâr, el emeği hakkı konularak satılır.* ***Murassâ bileziklere*** *gelince, taşıdıkları kıymetli taşların değerine göre binlerce liraya satılır, alınır. Kıymetli kadın kol saatleri, zamanımızda, kıymetli taşları arasında bir de saat taşıyan* ***altın bilezikler*** *şekline girmiştir."* (GKS 38)

**bilezik saat** "bilezik şeklinde kadın saati"

*Kadın* ***bilezik saatleri*** *"Zamanımızın kadın mücevherlerindendir. Ortaları saatli altın veya platin bileziklerdir. Murassa olanları vardır."* (GKS 199)

**bilezikli** "1 bileziği olan, 2. bilezik takmış olan"

*"Panjurun gölgesinde beliren altın* ***bilezikli****, zayıf bir kadın kolu gördüm." - H. E. Adıvar.* (TÜS 337)

**cebe bilezik** " örme bilezik"

*bir altun takya ve bir altun* ***cebe bilezik*** *ve bir altun sine-bend ve bir... (Sic. A. XVI. 3, 7)* "…Bir altın takke ve bir altın örme bilezik ve bir altın göğüslük ve bir..." (TSII 757)

**demlûc** "bilezik"

*çıkardı bir* ***demlûc*** *verdi ana / kızıl yâkutdan idi n'ėdem sana* "Yusuf ona kızıl yakuttan sana anlatamayacağım kadar değerli bir bilezik verdi." (YZ 1042)

**kolbağı** "bilezik"

***kolbağı****: 2, gümüş yüzük: 15 (Sic. B. XV. 6, 15)* (TSIV 2616)

*üç* ***kolbağı****: 100, üç çifte küpe: 600 (Sic. B. XV. 2, 141)* (TSIV 2616)

*bir gümüş yüzük: 5, iki kehribar* ***kolbağı****: 5 (Sic. K. XVI. 3, 88)* (TSIV 2616)

*ve dört dane Hindî destimal ve bir siyah köhne peştamal ve bir* ***kolbağı inci****...* "ve dört tane Hint mendili, bir eski siyah peştamal ve bir inci bilezik..." *(Sic. A. XVI. 2, 164)* (TSIV 2616)

***kol bağı*** *"kadın bileziği"* (TÜS 1462)

**sivâr** "bilezik"

***sivâr*** *Ar. "bilezik"* (KT 1082)

Bu konuda tespit edilen fiiller şunlardır:

**bilerük kat-** "bilezik takmak"

***bilerük kattı*** *tişi kolınga* "Kadın koluna bilezik taktı." (ME 98/6)

**bilezük urun-** "bilezik takınmak"

*ve* ***urunalar bilezükler*** *ki gümüşten... (Cev. Es. XV. 318)* "… ve gümüşten bilezikler takınalar." (TSI 559)

### II.7.2.3.7. Bel İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler

Bel için kullanılan takıların en önemlisi kemerlerdir. Kemer kadın ve erkek giyiminin vazgeçilmez bir parçasıdır. Ancak kemerin kadın giyiminde ve erkek giyiminde ayrı işlevleri de vardır. Geleneksel Türk kadın giysilerinin üzeri genellikle bir kemerle veya kuşakla tamamlanırdı. Bunlardan gümüş ve altından yapılanları daha çok özel günlerde kullanılırdı. Bir türküde "*Gümüş kemer* ince bele dar gele." şeklinde de yer alan

kemerin altın veya gümüşten yapılan ve bir ziynet eşyası olanlarının kadınlar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır (Özbağı 2002: 1189-1190). Cinsiyete özgü bir anlamı olmayan kemer sözcüğü taradığımız metinlerde yer alsa da kadınların kullandığı özel bir takı olarak tespit edilmemiştir. Ancak varlığına değinilmek ihtiyacı duyulmuştur.

### II.7.2.3.8. Ayak Bileği İçin Kullanılan Takılarla İlgili Sözler

**ayak bileziği** "kadınların ayaklarına taktıkları halka, halhal"

***ayak bileziği*** *"Arap karılarının ayaklarına taktıkları halka, halhal."* (KT 133)

**bukagı** "halhal"

*boynuna altun bogmak ve ayağına altun* ***bukagı*** *taktı. (Kesir. XV. 4-1)* "Boynuna altın gerdanlık ve ayağına altın halhal taktı." (TSI 630)

**halhal (~ ẖalẖâl)** "kadınların ayak bileklerine taktıkları bilezik."

***ẖalẖâlları*** *ayakıŋa tokınup* "Halhalları ayağına değip..." (KE 223v/2)

*ayagına düşüp* ***ẖalẖalı*** *bigi / ciger yakup karara ẖâli bigi* "Ayağına halhal gibi düşüp ciğerini yakıp beni gibi karara." (ŞHŞ 1405)

*sakın dûr itme ey sâkî o zer* ***ẖalẖali*** *ayakdan* "Ey saki! Sakın o altın halhalı ayaktan uzak etme." (BDS I G366/2, s.422)

*takdı serv-i çemenüŋ pâyine sîmîn* ***ẖalẖal*** "Çimenliğin servisinin ayağına gümüşten halhal taktı." (BDS I G294/2, s.423)

***ẖalẖal*** *"Arap kadınların ayak bileklerine taktıkları bilezik"* (KTS )

*"Vişneçürüğü ipekliden kuş tüyü yastıklara gömülmüş, şaşılacak incelikteki ayak bileklerindeki gümüş* ***halhallar****." - A. İlhan.* (TÜS 1031)

**ẖalẖâl urun-** "halhal, ayak bileziği takınmak"

***ẖalẖâl urundı*** *tişi* "Kadın halhal taktı." (ME 236/2)

### II.7.2.3.9. Giysi Üzerine Kullanılan Takılarla İlgili Sözler

Giysilerin üzerini süslemek amacıyla kullanılan malzemeler ile giysilerin üzerine takılarak kullanılan takılar şunlardır:

**boncuk** "cam, taş, sedef, tahta, plastik vb. maddelerden yapılan, ortası delik, çoğu yuvarlak ve renkli süs tanesi" (TÜS 400)

***boncuk*** *"hayvanların yularına ve nazara karşı çocukların takkelerine takılan camdan muhtelifü'l-levn ve ekseriya mavi delikli tane.-Kadın esvabına takılır siyah ve küçükleri de vardır, habbe."* (KT 142)

***boncuk*** *"En küçükleri toplu iğne başı kadar, ceviz büyüklüğünde olanları da vardır. Eşya ve esbap süslemede kullanılır cam habbeleri, damlaları olup ortaları bir nakış iğnesi geçecek genişlikte deliktir; Bu cam parçalarının "**boncuk**" luğu bu delik iledir. Küçücük **boncuklar** çeşitli renklerde olup bilhassa oyacılıkta kullanılır; rengârenk çiçek motifleri ile emsalsiz güzellikde **Boncuk Oyalar** vardır; fakat, yemenilerin, greplerin kenarına dikilen bu **boncuk oyalar**, göz alan güzelliklerine rağmen dâimâ ayaktakımı harcı bilinmiş, hatta orta tabakadan kadınlar bile **boncuk oyalı** yemeni ve grepleri başlarına sarmamışlardır. Geçen yüzyıl başlarında bir ara **siyah boncuk işlemeli kadın bluzları** moda olmuş idi; entâri yerine Avrupa kesimi eteklik bluz giymeye başlamış Türk kadınlarından bu **boncuk işlemeli bluzları** giyenler de yine esnaf tabakasından tâzeler olmuştu. Çengi kız ve köçek oğlanların bütün hüneri ayaklarında, ayaklarındaki oynaklık, kıvraklıkda olduğundan çengi ve köçek tuvaleti ayak bileğine takılmış bir mâvi boncukla tamamlanırdı."* (GKS 42)

**broş** "Kadınların takındıkları süs iğnesi." (TÜS 401)

***broş*** *"kadınların göğüse veya başa taktıkları mücevheratlı büyük iğne"* (KT 149)

***broş*** *"kadınların göğsüne veya başa taktıkları mücevherli büyük iğne" (Şemseddin Sami, Kaamusu Türkî). Kelimenin aslı Fransızcadır, Türk kadınları "**Boroş**" diye söyler; bu isim dilimize 1839'dan sonra tanzimat devrinde girmiştir; daha önceleri başa, başdaki hotozlara takılan elmaslı iğnelere, şekillerine göre "kuş iğne" "çiçek iğne" denilir, göğüse takılan büyük mücevherli iğnelere de "Pençe" ismi verilmişti; mücevherli göğüs iğnelerinin bir meşhuru da "Kabakçiçeği" diye anılırdı."* (GKS 46)

**cici bici** "süslü giysi veya süs eşyası"

*"Bana baksana! Şu takıp takıştırdığım **cici bicileri** görsene." - Halikarnas Balıkçısı* (TÜS 463)

**cicili bicili** "göze çarpan süslerle bezenmiş, süslü"

*"**Cicili bicili** bir giysi."* (TÜS 463)

**iğne** "genellikle kadınların süs olarak elbiselerinin göğüs, yaka vb. yerlerine taktıkları süs eşyası" (TÜS 1156)

*broş: "kadınların göğsüne veya başa taktıkları mücevherli büyük iğne" (Şemseddin Sami, Kaamusu Türkî). Kelimenin aslı Fransızcadır, Türk kadınları "Boroş" diye söyler; bu isim dilimize 1839'dan sonra tanzimat devrinde girmiştir; daha önceleri başa, başdaki hotozlara takılan elmaslı **iğnelere**, şekillerine göre "**kuş iğne**" "**çiçek iğne**" denilir, göğüse takılan büyük mücevherli **iğnelere** de "Pençe" ismi verilmişti; mücevherli göğüs **iğnelerinin** bir meşhuru da "Kabakçiçeği" diye anılırdı.* (GKS 46)

**kabak çiçeği** "değerli taşlardan yapılan bir tür broş"

***kabak çiçeği:** Yakın geçmişe kadar kadın mücevheratından bir broşun adıdır; kıymetleri taşıdığı elmasların iriliğine ve temizliğine göre değişen **kabak çiçekleri**, ortada iri bir çiçeği bulunan bir buket ile bu bukete konmuş bir kuşdan teşekkül ederdi. Kıymetli taşların yanında mine işçiliği de ayrıca bir değer taşırdı. Zamanımızda bir **kabak çiçeği** ancak maddi kıymeti ile antika kıymeti taşır; **kabak çiçeği** artık modası geçmiş bir **broşdur**.* (GKS 136)

**kezlik** "Küçük kadın bıçağı, kadınlar üst elbiselerine takarlar." (DLT I/478)

**nezkep saçağı** "başörtüsü saçağı"

*bir ala **nezkep saçağı*** "bir ala başörtüsü saçağı" *(Sic. A. XVI. 6, 396)* (TSIV 2852)

### II.7.2.3.10. Kadınların Kullandığı Ziynet Eşyalarıyla İlgili Sözler

Kadınlar tarafından ya tek başına takı olarak veya takıların yapımında ve süslenmesinde kulllanılan her türlü değerli eşyayı adlandıran, genel olarak karşılayan sözler şunlardır:

**altın ~ altın para ~ ziynet altını** "kadınların süs için kullandıkları altın para"

***altın, ziynet altını** "Kadınlı erkekli Türk süslemesinde, tuvaletinde bilezik, yüzük, küpe, iğne, gerdanlık, saat, saat kordonu, gömlek kol düğmesi, esvab düğmesi (kopçası), esvab işlemesi (sırma) olarak **altının** çok geniş bir yeri olmuştur; ve bu eşyanın içinde bilezikler, yüzükler, küpeler, iğneler, saatler, kol düğmeleri ayrıca çeşidli kıymetde elmaslar, ve zümrüd, yakut, fîrûze gibi sâir kıymetli*

*taşlarla bezenmişlerdir. Fakat Türk kadın süslenmesinde, tuvaletinde ayrıca* ***altın paralarımız*** *da mühim yer almıştır. Baş ve göğüs ziyneti olarak devletin* ***altın paralarından****, kuyumcu eliyle birer küçük halka eklenerek tepelikler, gerdanlıklar yapılmış, devlet parasının bu suretle piyasadan çekilmesini önlemek için yine devlet eliyle darbhânede para şeklinde ve yine para gibi devrin padişahının turasını ve baskı tarihini taşıyan* ***ziynet altınları*** *basılmıştır. Bu* ***ziynet altınları*** *dizi dizi gerdanlık gibi takılmış, kadın hotozlarını, feslerini süslemiştir. Enderunlu Vâsıf: "Boyun altınını gerdanına tak dizim dizim/ Zendostânı salın oğundur sızım sızım..."* (GKS 13)

***ziynet altını*** *"Eski kadın tuvaletinde halk arasında, bilhassa orta tabaka ile avam ve köylümüz arasında en makbül süs olmuşdur. Avam ve köylü tarafından yalnız boyuna takılarak hâlâ kullanılmaktadır.* ***Ziynet altınlarının*** *sikkeden farkı çok daha ince oluşudur.* ***Ziynet altınları*** *ibrişim bir kordona dizilerek gerdanlık gibi boyuna takılırdı; esvab yakalarına dikilirdi; tepelik denilen bir süs serpuşun fırdolayı etrafından sarkıtılırdı; tepeliğin veya hotozun iki kenarından yüz üstüne çaprast olarak asılırdı; saç örgüleri arasına katılır, saçları süsler idi. Düğünlerde babası tarafından kudreti ölçüsünde gelin kızın boynuna bir, üç, beş yahud bir dizi beşibirlik takmak bir gelenek olmuşdu."* (GKS 251)

**agu** "mücevher, değerli eşya"

*anıŋ 'awratına aytdılar biz senge üküş mal berelim altun kümüş* ***agu*** *barcın tediler* (139b/13) "Onun karısına dediler: Biz sana çok mal verelim, altın, gümüş, mücevher ve kumaş." (OKTS 44)

**beşibirarada** "beşibirlik"

*"Her ay iki* ***beşibirarada*** *yaptırıyor, karısı Gülsüm'ün kalın boynuna takıyordu." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 317)

**beşibirlik** "kadınların süs için takındıkları, beş tam altının bir arada bulunduğu süs eşyası, beşibiryerde, beşibirarada" (TÜS 317)

**beşibiryerde** "beşibirlik" (TÜS 317)

**elmas** "mücevher olarak kullanılan, saydam, değerli taş"

*"Bazı nadir inciler,* ***elmaslar*** *vardır ki onların biri yalnız saltanat tacı olabilir." - A. H. Müftüoğlu.* (TÜS 790)

**elmaslı** "elmas takmış olan"

*"Zenginliğe doğru kendimde bir yakınlaşma duyar,* ***elmaslı****, kürklü kadınlara sokulmak isterdim." - R. H. Karay.* (TÜS 790)

**ėtig gevher yinçü ornatıglıg** "ziynet eşyası"

***ėtig gevher yinçü ornatıglıg*** *ermez* "ziynet eşyası değildir." (TKT 36/51b2)

**inci (~ yinçü ~ inçi ~ inçü ~ cincü)** "1. istiridye gibi bazı kavkılı deniz hayvanlarının içerisinde oluşan, değerli, küçük, sert, sedef renginde süs tanesi, 2. bu tanelerden yapılmış, 3. bu tanelerden oluşan takı" (TÜS 1189)

*boynum kulakımdakı altun kümüş* ***yinçülerni*** "Boynumdaki, kulağımdaki altın, gümüş, incileri..." (KE 224r/17)

***yinçü*** *"inci" Atasözü: ötlüg* ***yinçü*** *yerde kalmas* "Delikli inci yerde kalmaz." *Bu sav cariyelerin uzun zaman kız oğlan kız kalarak duramayacaklarını, onları bir alan bulunacağını bildirmek için söylenir. Oğuzlarla Kıpçaklar buna "****cincü****" derler.* (DLT III/30)

***inçi*** *"inci"* (EDM 12b/4)

***inçü*** *"inci"* (KİLA 39)

***inci*** *"inci"* (EKK 72a/9)

***inci*** *"Kabuğu sedef denilen istiridye cinsinden bir hayvân-ı bahriyyenin içinden çıkan maruf zikıymet taneler ki kadınlarca esbap ziynetindedir, lü'lü, dür:* ***İnci*** *takmak, dizmek."* "Kabuğu sedef denilen istiridye cinsinden bir deniz hayvanının içinden çıkan kıymetli taneler ki kadınlarca elbise süslerindendir." (KT 513)

***inci*** *"lü'lü, leâlî, dür"* (LO 190)

*"Yalıdaki ev, Dürnev Hanım'ın halılarını,* ***incilerini*** *gözden çıkarmasıyla kurtuldu." - N. Cumalı.* (TÜS 1189)

**irgeç** "Arap kadınlarının takındıkları bir çeşit boncuk" (KTS 113)

**mahfaza** "içinde küpe, yüzük, bilezik vb. değerli süs eşyalarının saklandığı kutu.

*"Kadife bir **mahfazayı** usulcacık karısının yastığının altına koydu." - E. E. Talu.* (TÜS 1605)

**mahmudiye** "bugün süs altını gibi kullanılan, II. Mahmut zamanında basılmış, ince altın sikke"

*"Karısının altınlarını, kızının **mahmudiyelerini** neleri varsa hep aldılar." - H. F. Ozansoy.* (TÜS 1606)

**mücevher** "değerli süs eşyası"

***mücevher** "elmas ve sair kıymetli taşlarla ve hakiki incilerle bezenmiş erkek ve kadın asım takım eşyası"* (GKS 177)

*"Onun **mücevherlerine**, incilerine malik tarihte az imparatoriçe gelmiştir." - N. F. Kısakürek.* (TÜS 1720)

**mücevherat** "mücevherler" (TÜS 1720)

***mücevherat** "Elmas vesair zıkıymet taşlarla müzeyyen takımlar: O kadının **mücevheratı** çoktur; **mücevheratın** kıymeti düşüktür."* "elmas vb. kıymetli taşlarla süslenmiş takımlar." (KT 843)

**mücevherli** "mücevher takınmış olan"

*"Sari denir kumaşa bürünen, ayağı bilezikli ve burunları incili veya **mücevherli** kadınlar..." - F. R. Atay.* (TÜS 1720)

**penes** "genellikle halk oyunlarında kızların süs olarak kullandığı, altın taklidi, sarı tenekeden pul" (TÜS 1910)

**pero** "tek parça hâlinde ve armut biçiminde elmas"

***pero** "yekpâre armudî elmasa ıtlak olunur: pero küpe."* (KT 968)

***pero** "armudî, yekpare maruf elmas ısırga gibi"* (LO 313)

**pırlanta (~ pırlantı)** "1. birçok façetası olacak biçimde yontulmuş foyasız parlak elmas"

***pırlanta ~ pırlantı** "çok safhalı ve pek parlak âlâ elmas: **pırlantı** taşından mamul yani **pırlantı** taşıyla müzeyyen: **pırlantı** yüzük, küpe."* (KT 972)

*"Onlara hakiki **pırlanta** diye geçirilmek istenen yalancı elmaslara bir kuyumcunun baktığı gibi bakmıştı." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1921)

"2. üzerinde bu elmas bulunan (yüzük vb.)"

*"Bu yüzükle bu **pırlanta küpe** benim sana yadigârım olsun. Güle güle kullan!" - A. Rasim.* (TÜS 1921)

**pırlantalı** "pırlantası olan"

*"Başında yapma çiçekler ve **pırlantalı** iğnelerle süslü pembe bir hotoz vardır." - S. Birsel.* (TÜS 1921)

**pırlantasız** "pırlantası olmayan" (TÜS 1921)

**takı** "1. çoğunlukla evlenen veya nişanlanan birine armağan olarak verilen küpe, bilezik, yüzük, zincir gibi şeylerin tümü" (TÜS 2248)

"2. kadınların ziynet eşyası"

*"Abuk sabukluktan bir çizgi yaratan giysileri, ilginç **takılarıyla** çağdaş bir efsaneydi." - M. Mungan.* (TÜS 2248)

**yinçü tizin-** "inci dizmek"

*uragut **yinçüsin tizindi*** "Kadın incisini dizdi." (DLT II/146)

**yinçü tolga-** "inci takınmak"

*kız **yinçü tolgadı*** "Kız inci küpe takındı." (DLT III/289)

### II.7.3. Kadın Saçıyla İlgili Sözler

Kadın saçı boyu, taranması, şekillendirilmesi, renklendirilmesi ve saça şekil vermek için kullanılan nesne ve aletler bakımından erkek saçına göre farklılıklar göstermektedir. Günümüzde erkeklerin de saç bakımı ve şekillendirilmesiyle ilgili çeşitlilikler görülse de geçmişten bu yana kadın saçının bir güzellik ve bakım unsuru olarak özenle şekillendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu konuyla ilgili Türkçenin söz varlığında pek çok sözcük de yer almaktadır. Bu nedenle kadın saçını ayrı bir başlık altında değerlendirme ihtiyacı duyulmuştur. Konuyla ilgili tespit edilen sözler aşağıda görüldüğü üzere sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir.

### II.7.3.1. Saçın Rengi ve Şekliyle İlgili Olan Sözler

Saçın şekli, görünümü, biçimlendirilmiş hali, boyu ve rengi ile ilgili sözler şunlardır:

**alagarson** "oğlan saçı biçiminde kısa kesilmiş kadın saçı" (TÜS 82)

> *Bu modayı oğlan başı gibi saç kestirme modası tâkib etmiş, ona da "A la Garçon" (**Ala garson**)" Oğlan Biçimi denilmiştir.* (GKS 200-201)

**atkuyruğu** "genç kızların saçlarını başlarının arkasına toplayarak uç bölümünü kaldırıp serbest bıraktıkları saç biçimi" (TÜS 185)

> *"Silvette isminde bir fransız kızı **saçlarını** başının arkasında toplayıp boğduktan sonra at kuyruğu hâlinde salmış, ünlü ressam Picasso tarafından yapılan bir portresinden sonra Silvette'nin **at kuyruğu saçı** bir moda olarak dünyaya yayılmış ve bu arada memleketimize gelmişdir. **Atkuyruğunu** "**Dîbâ Saç**" modası takip etmişdir."* (GKS 200-201)

**belik (~ belük ~ bilik ~ bölük)** "saç örgüsü"

> ***belük** "saçın örgülü bir kısmı"* (KİLA 17)
>
> *saçı **biligin** tâ kim atdı kemend /bBıraḫdı bu boynuma biŋ dürlü bend* "Saçının örgüsünü kement attığından beri boynuma bin türlü düğüm bıraktı." (SNB 1583)
>
> *hem eyledi saçların iki **bölük** / ki bir kılı biŋ yürek eyler delük* "Bir kılı bin yürek delen saçlarını iki belik yaptı." (SNB 1484)
>
> *iki görklü **bölüğü** var idi önünde asılmış idi.* "Önünde asılmış iki güzel saç örgüsü vardı." *(Enb. XIV. 758)* (TSI 665)
>
> *eğer avrat gusleylese, saçları dibine su yetişirse **bölüklerini** çözmek lazım değildir.* "Eğer kadın guslederse ve su saçlarını dibine ulaşırsa saç örgüsünü çözmeye gerek yoktur." *(Ter. Kurt. XVI. 29)* (TSI 665)
>
> *salıverirsin kolunca / **beliğin** kara değil mi (Kara. XVII. 233)* (TSI 665)
>
> ***belik** "saç örgüsü"* (TÜS 301)
>
> ***bölük** "saç örgüsü"* (TÜS 397)

**belikleme** "beliklemek işi" (TÜS 301)

**bohem saç** "dağınık, taranmamış saç"

*"Bir de **bohem saç** modası çıkmışdır; saçlar dağınık, perişan, taranmamış deniz yosunları hâlinde omuzlara, sırta, hattâ yüz üstüne dökülmüşdür ve bilhassa genç kızlar arasında yaygın bir moda olmuşdur; ala **bohem saçlı** kızlar da entârileri, etekleri atarak pantolon giymişlerdir."* (GKS 200-201)

**bukle** "küçük lüle durumunda, kıvrımlı saç"

*"Saçlarını arkaya atıp ensesine dökülen **buklelerini** kabarttı." - H. Taner.* (TÜS 406)

**bukleli** "kıvrım kıvrım olan (saç)"

*"Giderek unuttu ve yalnızca sarı **bukleli** bir genç kızı hatırlar oldu." - R. Mağden.* (TÜS 406)

**buklesiz** "kıvrımları olmayan (saç)" (TÜS 406)

**bürük** "alnın üzerine dökülen saç"

***bürük** "alnın üzerine dökülen saç"* (KTS 40)

**Dîbâ biçimi saç modası** "İran Kraliçesi Ferah Diba aracılığıyla Türkiye'de yaygınlık kazanmış bir saç modası"

*"**Dîbâ Biçimi Saç Modası**, 1956 yılında İran Kraliçesi Ferah Dîbânın Şehinşah Riza Pehlevî ile izdivaçları sırasında bu güzel genç kızın saç tuvaleti memleketimizin aydın tabakaya mensub kızları arasında moda olmuşdu; küçük bir parçası alından ayrılarak kulaklarının üstünden geriye dönmüş ve saçların geri kalan büyük kısmı başın üstünde büyük ve yüksek bir topuz hâlinde toplanmışdır."* (GKS 90)

**din** "saç örgüsü"

*yile karşu çözerse bir **dinini** / yile vire yüz zâhidüŋ dînini.* "Saç örgülerinden birini rüzgâra karşı çözerse yüz zahidin dinini yele verir." (SNB 3886)

**ėkki örülmiş saç** "iki belik saç"

*hatunuŋnı yaman işte tuttılar takı **ėkki örülmiş saçını** kestiler* "Karını kötü iş yaparken yakaladılar, iki parça örülmüş saçını kestiler." (NF 332/8)

**gîsû (~ geysû)** "omuza dökülen uzun saç"

***gîsûlarıŋ*** *firâkı helak eyledi bizi* "Saçlarından ayrı kalmak bizi helâk eyledi."(BDS I G207/3, s. 369)

***geysû*** *"uzun saç, zülüf, kâkül, saç örgüsü"* (KT 378)

***geysû*** *"Uzun saç, zülüf, kâkül, saç örgüsü. Aslında kadın, kız saçı şeklidir. Taranıp bir at kuyruğu gibi tel tel salınır ise "**geysû-i perişan**" denilir. Ekseriya örülerek başın iki yanından iki kolan halinde bırakılır; bu saç örgüsünde kullanılan ve bitiminde de örgüyü bağlayıp tutan sureti mahsusada yapılmış, hattâ bâzan altın sırma işlemeli saç bağına (kordelaya) da "**Geysûbend**" adı verilirdi. Lâtin asıllı Türk harfleri ile bâzı edebi metinlerde **Geysû** kelimesinin "**Gisû**" şeklinde yazıldığı görülür; muhakkak ki doğru değildir. Beşiktaşlı Gedâî: Tâze gülden nâzik ter gül yanağı/ Geysûları sünbül lâle dudağı."* (GKS 123)

**gîsû-yı girih-gîr** "dolaşık saçlar, lüle lüle saç"

*geçemez çenber-i **gîsû-yı girih-gîrüŋden*** "Lüle lüle saçlarının çemberinden geçemez." (BDS I K18/44, s. 369)

**gölge** "röfle" (TÜS 959)

**işin** "saç örgüsü"

***işin*** *"saç örgüsü"* (EUTS 67)

**Jan Dark biçimi** "omuz hizasından kesilmiş kadın saçı modası"

*Birinci Cihan harbi sonlarında **kadın saçları** omuz hizâsından kesilmiş ve bu kesik saç modasına **Jan Dark Biçimi** denilmişdir.* (GKS 200-201)

**kâkül** "alna düşen kısa kesilmiş saç, perçem"

***kâkülüŋ*** *bend-i belâdan beni âzâd itsün* "Kâkülün bela engelinden beni azat etsin."(BDS II G506/5, s.530)

***kâkül*** *"saç, zülüf, yüzün iki yanına sarkan saç"* (KT 568)

*"**Kâküllerini** alnına düşürmüş, yanakları al al..." - A. İlhan.* (TÜS 1272)

**kâküllü** "kâkülü olan" (TÜS 1272)

**kement** "sevgilinin kemende benzetilen saçları"

*ârzû eyler* ***kemend****-i kâkül-i cânâneyi* "Sevgilinin kâkülünün kemendini arzular." (BDS G509/1)

***kement*** *"zülf-i dilber"* "sevgilinin saçı" (KT 622)

**külâle** "kıvırcık saç"

*sünbül takınmış alnına sanman o gül-'izâr/ çıkmış külâh-gûşeye târ-ı* ***külâledür*** "O gül yanaklı sevgili alnına sümbül takınmış sanmayın. Külahının kenarından kıvırcık saçının teli çıkmış." (BDS II G84/4, s. 583)

**maşalama** "maşalamak işi" (TÜS 1634)

**maşalı** "maşa ile kıvrılmış (saç)" (TÜS 1634)

**meç** "saçın küçük tutamlar biçiminde değişik renklerde boyanmış durumu" (TÜS 1642)

**mizanpli** "ıslak saçın sarılıp sıcak hava yardımıyla kurutulmasından sonra fırça ve tarakla yapılan tarama biçimi" (TÜS 1692)

**mûy-ı müşg-bû** "misk kokulu saç"

*dil-i sad-çâk o* ***mûy-ı müşg-bûnuŋ*** *bendine kalmaz* "Yüz parça olmuş gönül o misk kokulu saçın engeline takılmaz." (BDS II G199/3, s.658)

**nârmeşk** "gelin saçı"

***nârmeşk*** *"zülf-i arûs."* "gelin saçı" (LO 768)

**oksijenli saç** "oksijenli su ile sarartılmış saç"

*"Kadına* ***oksijenli saçın****, yaşı gizlemekten ziyade, olduğundan ilerlemiş gösterdiğini anlatamazsınız." - R. H. Karay.* (TÜS 1792)

**ondüle** "dalgalı, kıvrımlı, kıvrılmış" (TÜS 1805)

**ondüleli** "ondülesi olan"

*"İri yarı, saçları* ***ondüleli****, mavi gözlü bir kadın." - Ç. Altan.* (TÜS 1805)

**ondülesiz** "ondülesi olmayan" (TÜS 1805)

**örgü ~ saç örgüsü** "örülmüş saç bölüğü, belik"

***örgü, saç örgüsü*** *"Saç güzel yüzlü güzel bir başın herşeyden önce tabiî süsüdür. Eski kadın başı tuvaletinde de saç bakımı, saç tanzimi en başda gelmişdir. Kadın*

*saçlarının kesilmediği devirlerde, hele gür ve bele kadar, topuklara kadar inen genç kız ve genç kadın saçlarının temizliği ve bakımı da kolay olmamıştır. Meselâ kadın hamamlarında kurna başına yıkanmak üzere oturan bir kızın ve bir genç kadının uzun saçlarının yere dökülmemesi için sûretî mahsusada saç lengerleri kullanılmış, saçların yere serilecek kısmı o lengerlere konmuşdur. Eski Türk kadının, kızının baş tuvaletinde uzun saçlar dâimâ örülmüşdür; bu* ***örgüler****, saçın gürlüğüne göre bâzan ince ince 10-15 veya 30-40 kolan, bâzanda kalın iki kolan olmuşdur;* ***saç örgülerine****, incecik klabdanlara dizilmiş saç altınları katılmış, her kolan nakıl gibi altınla donatılmış, bâzanda altın sırmalı şeridler, kordelalarla birlikde örülmüşdür ve ucları o şeridlerin, kordelaların bir fiyongası ile bağlanmıştır. Bir kız veya genç kadın saçının* ***örgülerinin*** *sökülmesi, o uzun ve gür saçların taranması, sonra tekrar örülmesi saatler dolduran iş olmuşdur. XVII. Yüz yılın başlarında (1717-1718) İstanbula gelmiş olan İngiliz edîbesi Lody Montagu bir gelin hamamını tasvir ederken şunları yazıyor: "... Kızlar çarçabuk soyundular. Tek ziynetleri incilerle, altınlarla, kordelalarla örülmüş uzun saçları olduğu halde çırılçıplak ortaya çıkdılar..."; yine aynı yazar Hafize Sultanın küçük güzel cariyelerinden bahsederken: "... uzun* ***örgülü*** *saçlarının üstünde çiçekden çelenkler vardı..." diyor."* (GKS 184)

***örgü*** *"örülmüş saç bölüğü, belik", "Kadının başına doladığı* ***örgülerden*** *biri, firketelerden kurtulup omzuna düşüyor eğilince." - N. Meriç* (TÜS 1857)

**ördürme** "ördürmek işi" (TÜS 1857)

**örgüç (~ örküç ~ örçük)** "saç örgüsü"

***örgüç*** *"kadınların başlarında bulunan saç örgüsü, örülmüş saç" ~* ***örçük ~ örküç*** *Bu söz "****örküç****" kelimesinden çevrilmiştir.* (DLT I/103)

**örgülü** "1. örgüsü olan, örgü biçiminde bulunan"

*"Külahının altındaki* ***örgülü*** *beyaz saçlarını tutup koparmak ... ihtiyacını duydu." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 1857)

"2. örülmüş."(TÜS 1857)

**örgüsüz** "örgüsü olmayan" (TÜS 1857)

**örme saçlı (~ örme saçlu)** "saçı örülü"

*tokuz kara gözli* ***örme saçlı****, elleri bileginden kınalı, parmakları nigârlı bogazları birer karış kâfir kızları al şerâbı altın ayagıla Oguz beglerine gezdürürleridi.* "Dokuz kara gözlü, örme saçlı, elleri bileklerinden kınalı, parmakları süslü, boğazları birer karış kâfir kızları al şarabı altın kadehle Oğuz beylerine gezdirirlerdi." (DKOD 63b 2-3-4)

*tekür eydür: "begler, Kazan'a 'aceb iş oldı. mâlını menâlını, evini, oglını, kızını,* ***örme saçlu*** *karıcık anasını biz almışuz."* "Tekfur dedi ki: Beyler Kazan'ın başına bir garip iş geldi. Malını mülkünü, evini, oğlunu, kızını, örme saçlı ihtiyar annesini biz aldık." (DKOV 84b 13)

**örmeç** "kıl ve saç benzeri şeylerin örülmüşü" (KTS 212)

**örük** "saç örgüsü" (TÜS 1861)

**örülme** "örülmek işi" (TÜS 1861)

**örülü** "örülmüş olan" (TÜS 1861)

***örülü*** *"örülmüş, örgü edilmiş:* ***örülü*** *saç."* (KT 950)

**örülüş** "örülme işi" (TÜS 1861)

**perma** "saçların uzun süre dalgalı veya kıvırcık kalmasını sağlamak için uygulanan işlem, permanant" (TÜS 1915)

**permalı** "saçları perma olan" (TÜS 1915)

**permasız** "saçları perma olmayan" (TÜS 1915)

**pürçek (~börçek ~ bürçek ~ bürçük)** "alından ve şakaktan sarkan saç, kâkül, perçem"

*tutulur* ***börçekindin*** *takı aḍaklarındın (66/14)* "Perçemlerinden ve ayaklarından tutulacaklar." (OKTS 86)

***bürçek*** *"alındaki kesme saç"* (KTS 40)

***bürçek*** *"alnın üzerine inen saç"* (KİLA 25)

***pürçek*** *"pürçek, şakaklardan sarkan saç"* (KTS 216)

*kaşları yay, eneği ak,* ***bürçeği*** *gül gibi.* "Kaşları yay, yanağı beyaz, kâkülü gül gibi." *(Kel. XIV.)* (TSV 3207)

*anın **pürçeği** ve zülfü şol kaygu dünleri gibi kara ve karışıktır.* "Onun kâkülü ve saçları şu kaygılı geceler gibi kara ve karışıktır." *(Kel. XIV. 179)* (TSV 3207)

*el-münasa (Ar.): **bürçeğinden** ve alnı saçından yapışılmış ve tutulmuş kimse.* "el-münasa: kâkülünden ve alın saçından yapışılmış ve tutulmuş kimse" *(Terceman. XV. 179)* (TSV 3207)

*bercem (Fa.) "**bürçek**" (Sıh. Ac. XV. 48-2)* (TSV 3208)

*zülf (Fa.) "ma'ruf saçtır ve mahbuplerin yüzlerinde **pürçek** mânasına"* "zülf: Güzellerin yüzlerindeki kâkül anlamına gelen saçtır." *(Ni'meti. XVI. 369)* (TSV 3208)

***pürçek** "uzunca kakül ve müca'ad perçem"* "uzunca kâkül ve kıvırcık perçem" (LO 321)

***bürçük** "burulmuş, bükülmüş, lüle lüle: burçak, **bürçük saç**"* (KT 158)

***pürçek** "şakaklardan sarkan saç, zülüf"* (TÜS 1954)

**röfle** "1. saçı yer yer değişik tonlarda boyama işlemi, 2. saçın yansıması, gölge" (TÜS 1984)

**röfleli** "değişik tonlarda boyanmış (saç)" (TÜS 1984)

**sırma saç** "altın sarısı renginde saç" (TÜS 2098)

**topuz** "top biçiminde toplanmış saç" (TÜS 2373)

**topuzlu** "topuzu olan" (TÜS 2373)

**tulum** "saç örgüsü"

***tulum** "melik, saç örgüsü"* (CC 58b/3)

***tulum** "saç örgüsü"* (EDM 13b/14)

***tulum** "saç örgüsü"* (KMTT 21a/2)

**zülüf (~ zülf)** "saç"

***zülf** "zülüf, sevgilinin saçı"* (KTS 338)

*zülfüŋ gibi yanuŋca salınmak diler göŋül* "Gönül saçın gibi yanında salınmak ister." (BDS G486/2)

***zülfü*** *kimi ayağın koymaz öpeni nigârum / yohdur anun yanında bir kılca i'tibârum* "O sevgilinin ayağını saçları gibi öperim çünkü onun yanında benim kıl kadar itibarım yoktur." (FDŞ 62)

***zülf*** *Fa. "Mahbûbe saçı ve alelhusus yüzün iki tarafında sarkan saç bölükleri."* (KT 1369)

***zülüf*** *"1. şakaklardan sarkan saç lülesi", "Eser seher yeli* ***zülfün*** *dağıtır / Gerdana dökülen tel incinmesin" – Karacaoğlan 2. sevgilinin saçı, "Üçü orta boylu, boyları uzar / Üçü uzun boylu,* ***zülfünü*** *düzer" - Halk türküsü* (TÜS 2666)

**zülfeyn** "yüzün iki yanından sarkan saç lülesi"

*gözüŋ gibi bu cânumı bîmâr ėdüp durur/* ***zülfeynüŋ*** *el bir ėdeli sen dil-firîbile* "Saç lülelerin sen gönül aldatan sevgiliyle elbirliği ettikten beri gözün gibi bu canımı hasta edip durur." (AD 19/5, s. 45)

### II.7.3.2. Saçı Şekillendirmekte Kullanılan Nesnelerle İlgili Sözler

Saça şekil vermek ve saçı daha güzel göstermek için kullanılan alet ve nesnelerle ilgili sözler ise şunlardır:

**bigudi** "kadınların saçlarını kıvırmak için kullandıkları, metal, sünger veya plastikten, boru biçiminde küçük araç, sarmaç"

*"Aynanın önünde dizili kadınlar, tırtıklı, turuncu, kocaman* ***bigudiye*** *baktılar sempatiyle." - E. Şafak.* (TÜS 333)

**çıtçıt** "kadınların saçlarını daha uzun göstermek için taktıkları ek saç" (TÜS 539)

**firkete** "kadınların saçlarını tutturmak için kullandıkları U biçimindeki naylon veya telden saç tokası"

***firkete*** *"kadınların saçlarını tutmaya mahsus maşa gibi çatal ve tel veya bağ"* (KT 350)

*"Kadının başına doladığı örgülerden biri,* ***firketelerden*** *kurtulup omzuna düşüyor eğilince." - N. Meriç.* (TÜS 879)

**maşa** "saçları kıvırmak, düzeltmek için elektrik veya ateşle ısıtılan maşa biçiminde alet"

*"****Maşa*** *ile kıvrılmış gibi dalgalı saçları vardı." - P. Safa* (TÜS 1633)

**öŋik** "kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülüf, saç"

> ***öŋik*** *"kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülüf"* ***öŋik*** *yürge yek "ulanmış zülüf"* (DLT I/135)

**peruk** "takma saç" (TÜS 1915)

**peruka** "takma saç"

> ***peruka*** *"yapma saç, başı bütün ve parça saç"* (LO 314)
>
> *"Biraz dalgalı kısa saçları güzel bir* ***peruka*** *gibi görünüyor." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1915)

**perukçu** "peruk yapan, hazırlayan veya satan kimse" (TÜS 1915)

**perukçuluk** "perukçunun işi veya mesleği" (TÜS 1915)

**postiş** "kadınların genellikle başlarının arkasına taktıkları ek saç" (TÜS 1941)

**saç bağı (~ sacbag)** "1. ipek takma saç"

> ***sacbag*** *"ipek takma saç dėmekdür"* (NS 121b/1788, s. 574)
>
> "2. saç bağı"
>
> *dört küpe, alın bağı,* ***saç bağı****, altunlu kadife kaftan...*"Dört küpe, alın bağı, saç bağı, altınlı kadife kaftan..." *(Sic. K. XV. 1, 377)* (TSI 103)
>
> ***saç bağı*** *"gîsû-bent, yalancı örgüler"* "saç bağı, yalancı örgü" (LO 325)
>
> ***saç bağı*** *"saçla beraber örülen kurdele vesaire; tepede saçları bağladıkları bağ"* (KT 1009)

**saç başı** "peruka"

> ***saç başı*** *"peruka, saç takkesi"* (LO 325)

**takma saç** "farklı görüntüye sahip olmak için değişik renk ve boyda yapılarak başa takılan saç, peruk, peruka" (TÜS 2252)

### II.7.3.3. Saça Şekil Vermeyle İlgili Sözler

Saç bakımı yapmak ve saçı şekillendirmekle ilgili eylemler ise şunlardır:

**'avratlar saçlarını keser ol-** "kadınlar saçlarını kesmek"

*husûsâ kim şimdiki hînde mübâh oldı. '**avratlar saçların keser oldılar** ve erler dahı sakallarını keserler.* "Özellikle şimdiki zamanda mubah oldu. Kadınlar saçlarını erkekler de sakallarını keserler." (TA Bâb 31/ 35/ 286)

**belikle-** "saçları örmek" (TÜS 301)

**boya-** "saç vb. boyamak"

*bezenip bir karı ẖatun tişi az / **boyap** saçın karaga köp kılur nâz* "Dişi az yaşlı bir kadın süslenip saçını karaya boyayıp çok naz eder." (GT 136a/8)

*boya- "boya sürerek veya boyaya batırarak renk vermek", "Rastıkla, yanağındaki beni **boyamayı** da unutmadı." - S. M. Alus* (TÜS 387)

**baş yap-** "kuaför saç bakım ve tuvaleti yapmak" (TÜS 265)

**başını topla-** "kadın, saçını toplayıp başına bir çekidüzen vermek" (TÜS 268)

**firketele-** "[saçı] firkete ile tutturmak" (TÜS 879)

**fön çek-** "aletle saçı kurutup biçim vererek taramak" (TÜS 890)

**kesmelen-** "kâkül bırakmak"

*kız **kesmelendi*** "Kız kâküllendi [kâkül bıraktı]." (DLT III/203)

**kökle-** "ince saç örgülerinden birkaçını yeniden bir arada örmek" (TÜS 1496)

***kökle-** "ince saç örgülerinin her üç dördünü bir yere sarmak, kökleme etmek"* (KT 673)

**maşala-** "saçları maşa ile kıvırmak veya düzeltmek" (TÜS 1634)

**öŋiklen- (~ oŋıklan-)** "zülüflü olmak, takma saç, zülüf takmak"

***öŋiklen-** "zülüflü olmak, takma saç, zülüf takmak" ~ **oŋıklan-** uragut **oŋıklandı** "Kadın takma zülüf koydu, keçi kılından yapma zülüf takındı."* (DLT I/311)

**ör-** "saç, yele vb. şeylerin tellerini birkaç bölüme ayırıp birbirine geçirmek yolu ile dağınıklıktan kurtarmak."

***ör-** "(saç) örmek"* (KTS 211)

*"Kız saçlarını **örmüş**."* (TÜS 1858)

**ördür-** "örme işini yaptırmak, örmesini sağlamak" (TÜS 1858)

**örgüçlen-** "örgülü saç sahibi olmak"

> ***örgüçlen-*** *"örgülü saç sahibi olmak" kız* ***örgüçlendi*** *"Kız örgülü saç sahibi oldu."* (DLT I/312)

**örül-** "örme işi yapılmak"

> ***örül-*** *"Örgü yapılmak: Bu kızın saçı kolay* ***örülmez.****"* (KT 950)
>
> ***örül-*** *"örme işi yapılmak"* (TÜS 1861)

**röfle yaptır- (veya attır-)** "saçı yer yer değişik tonlarda boyatmak"

> "*Saçlarına* ***röfle attırmış****, çok şık bir elbise giymişti."* - A. Kulin. (TÜS 1984)

**saçını düz-** "saçını düzeltmek"

> *Turup şûr ile Şîrîn-i pür-âşûb/* ***Saçını düzdi*** *çevgân gabgabın tûb* "Ortalığı kargaşaya veren Şirin öfkeyle doğruldu, sopa gibi (uzun) boynunu tutup saçını düzeltti." (ŞHŞ 2773)

**saçı topuklarını döv-** "saçı çok uzun olmak" (TÜS 1998)

## II.8. KADININ SOSYAL KONUMUYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Kadın gündelik hayatta toplumun bir ferdi olarak çeşitli sosyal yapılar içinde var olmaktadır. Kadının toplum içerisinde kendisine edindiği veya toplum tarafından konumlandırıldığı yere bağlı olarak akrabalık ilişkileri dışında gelişen sosyal ilişkilerde onu çeşitli şekillerde adlandırma yoluna gidilmiştir. Bu adlandırmaların bir kısmı dinî ve etnik kökene bağlıdır. Kimi sözler de hürriyete sahip olup olmamak, belli görevleri yerine getiren bir sosyal sınıfa mensup olmakla ilgilidir. Bu sosyal sınıflar -keskin bir ayrım yapılmasa da- ekonomik güç, yönetim yetkileri, emir alan veya veren konumunda olmak, toplum içerisinde yer edinmeyle gelen saygınlık veya tam tersine kaybedilen veya kısıtlanan haklar nedeniyle belli bir toplum tabakasının içinde yer almak zorunda kalmakla şekillenmektedir. Günümüzde artık varlığını yitirmiş olan kölelik ve cariyelik kurumları ile hür olmak ya da onun daha ileri bir getirisi şeklinde cereyan eden toplumun yüksek tabakalarına mensup olmakla ilgili sözler sosyal statü ifade etmektedir. Bu sözler yalnız adlandırma, unvan ve hitaplarla sınırlı kalmamaktadır. Bu kavram alanının bir parçası olarak kadının sosyal statüsünün oluşması ile ilişkilendirilebilecek sözler de bu bölümde değerlendirilmiştir.

### II.8.1. Belli Bir Statü İfade Etmeksizin Kadın İçin Kullanılan Sözler

Toplum içerisinde çeşitli sosyal ilişkilerin bir parçası olan toplumun çeşitli katmanlarında kendine yer edinen kadını adlandırmak, ona hitap etmek ve unvanlandırmak için kullanılan sözler vardır. Bu sözlerin bir kısmı toplumun üst kademesinden, yönetici sınıflarından kadınlarla ilgiliyken bir kısmı da herhangi bir sosyal statü belirtmeksizin kadını toplumun bir ferdi olarak ifade etmektedir. Bu sözler akrabalık ilişkileri dışında kadınla kurulan sosyal temas ve bağlarda kullanılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde gündelik hayatın bir parçası olan kadınlar için kullanılan unvan, hitaplar ile kadını toplum içinde bir birey olarak ifade etmekte kullanılan sözler bir araya getirilmiştir. Bu sözlerin bir kısmı saygı veya sevgi ifade ederken bir kısmı da toplumsal ilişkilerle ilgili cinsiyet ayırıcı sözlerden oluşmaktadır.

Tespit edilen sözler aşağıda sıralanmıştır:

**abla** "1. büyük kız kardeş gibi saygı ve sevgi gösterilen kız veya kadın 2. akraba olmayan kız veya kadınlara seslenirken kullanılan hitap sözü"

*ey benim mahbubem/* ***abla*** *sen ulu soydansın. (Anter. XIV. 229)* "Ey benim sevgili ablam! Sen ulu bir soydansın." (TSIII 1966)

***abla*** *"yaşlıca büyük ve kıdemli muhterem kadın, Türkîde apa, apu. Kadim Türkîde opa, apa, apu denirdi."* (LO 4)

*Hatırda kalan şey değişmez zamanla / Ne vefalı komşumuzdun sen Fahriye* ***Abla.*** *- A. M. Dranas.* (TÜS 5)

***abla*** *"erkeklerin kız veya kadınlara seslenirken söyledikleri söz"* (TÜS 5)

**ana** "1.yaşlı kadınlara saygılı bir seslenme sözü." (TÜS 117)

"2. anne gibi sevilen ve saygı duyulan yaşlı kadın"

*bir karı 'avrat saçın boyamuş. ben eyitdüm: 'iy çokrû-zigâr geçürmüş* ***ana****! tut ki saçuŋ kara olmış, ne fâyide ki bilüŋ güzdür, togrulmaz ki yigit olasın.'* "Yaşlı bir kadın saçını boyamış. Dedim ki: Ey çok zaman geçirmiş ana! Ne fayda ki belin güzdür doğrulmaz ki genç olasın." (GT2 60a/5-6-7)

**ana kadın** "bir ailede veya bir toplulukta en çok saygı gösterilen kadın"

*"Alınganları hep kolladım. Bana ne yahu!* ***Ana kadın*** *olmak hep bana mı düşecek?" - N. Meriç.* (TÜS 120)

**anam** "1. sese verilen tona göre şaşma, beğenme, acı, üzüntü vb. duygular anlatan söz" (TÜS 118)

*benümle be-cid savaşırdı* ***anam*** */ eyitdüm elinden niçe bir yanam.* "Benimle çabukça savaşırdı anam, dedim elinden daha nice yanayım." (SNB 3693)

"2. kadın erkek, büyük küçük herkese karşı kullanılan bir seslenme sözü"

*"Dur,* ***anam****, saçını düzelteyim!"* (TÜS 118)

**avrat (~ 'avrat)** "1. erkeğin karısına seslenirken kullandığı hitap, 2. kadın"

*eri dėse: tur '****avrat****, etmek getür.* "Kocası 'Kalk hanım, ekmek getir!' dese..." (DKOV 60a 9)

***avrat*** *"kadın", **Avrat** var arpa unundan aş yapar, **avrat** var buğday unundan keş yapar* (TÜS 192)

**ayol** "genellikle kadınların kullandığı bir seslenme sözü"

*"**Ayol**, bu kaçıncı duruş?" - R. N. Güntekin.* (TÜS 208)

**âzâd mü'mine uragut** "hür imanlı kadın"

***âzâd mü'mine uragutlar*** "hür imanlı kadınlar" (TKT 26/4a1)

**âzâde kız** "özgür kız"

*süvâr oldı bile **âzâde kızlar*** "Özgür kızlar ata bile bindi." (ŞHŞ 1516)

**âzâd tişi** "imanlı hür kadın"

*alıŋ **âzâd tişiler** uragutlardın* "Kadınlardan imanlı hür kadınlar alın." (TKT 26/1b1)

**bacı** "kadınlara söylenen bir seslenme sözü" (TÜS 222)

**bayan** "1. kadınlara bir seslenme sözü"

***Bayan**! Kimi aradınız?* (TÜS 285)

"2. kadınların ad veya soyadlarının önüne getirilen saygı sözü"

***Bayan** İnci.* (TÜS 285)

**dudu (~ tûtî)** "kadınlara verilen bir unvan"

***dudu** "vaktiyle kadın ve hanım makamında kullanılırdı: **Esma Dudu**"* (KT 273)

***dudu ~ tûtî** "hanım, kadın. [Eski bir tabir olup el-yevm başlıca Ermeni inâsına ve alelhusus bunların tarz-ı kadîmde bulunan yaşlılarına ıtlak olunur.]"* "Eski bir tabir olup günümüzde Ermeni kadınlarına ve bunların eski tarzda yaşayan yaşlılarına denir." (KT 273)

***dudu** "kadın ve molla gibi unvan olur: **Esma dudu, Ümmühan dudu, Takuhi tûtî**"* (LO 125)

***dudu** "kadınlara verilen bir unvan, hanım. **Ayşe dudu**."* (TÜS 722)

**ekele-** "abla diye seslenmek"

*ol anı **ekeledi** "O ona büyük kız kardeş, abla dedi."* (DLT I/310)

**güzelim** "çok sevilen kimseye sevecenlikle yaklaşıldığında kullanılan bir söz" (TÜS 1014)

**hanım** "kız ve kadınlara verilen saygı bildiren bir unvan"

> ***hanım*** *"kadınlara verilen şeref ve hürmet ve tazim tabiridir: Fâtıma* ***Hanım****, Zeynep* ***Hanım****, valide* ***hanım****, hemşire* ***hanım****,* ***hanım*** *efendi,* ***hanım*** *kız, küçük* ***hanım****, büyük* ***hanım****."* (KT 424)
>
> ***hanım*** *"kız ve kadınlara verilen unvan, bayan: Ülker* ***Hanım****."* (TÜS 1042)

**hanımlık** "hanım olma durumu"

> *"Fakat* ***hanımlık*** *kısa sürdü, devlet düşkünlüğü kolay değil." - R. N. Güntekin.* (TÜS 1042)

**hanımanne** "ihtiyar kadınlara bir seslenme sözü" (TÜS 1042)

**hanım kız** "kadınlığın bütün iyi niteliklerini taşıyan kimse"

> ***hanım kız*** *"Genç ve terbiyeli kız, Fr. Madmoizelle Matmazel unvanının adîlidir."* (KT 649)
>
> ***hanım [kız]*** *"kadınlığın bütün iyi niteliklerini taşıyan"* (TÜS 1042)

**hanımefendi** "saygın, hürmet edilen kadın"

> ***hanımefendi*** *"büyük hatun"* (LO 129)
>
> ***hanımefendi*** *"tazim için her kadına ıtlak olunursa da, sûret-i mahsûsada ekâbir-i ricâl-i devlet haremlerine denilir."* "Hürmet için kadına denilirse de bilhassa devlet büyüklerinin eşlerine denilir." (KT 287)
>
> ***hanımefendi*** *"saygı bildirmek için kadın adlarının sonuna getirilen veya adların yerine kullanılan bir söz", "Biz de şimdi* ***hanımefendiyle*** *onu konuşuyorduk." - N. F. Kısakürek.* (TÜS 1042)

**hanımcık** "hanımlara sevgiyle yaklaşıldığını belirten bir söz"

> *"Yalvarırım* ***hanımcığım****, beni beyin yanına çıkarmayınız, utancımdan yerlere geçerim." - H. R. Gürpınar.* (TÜS 1042)

**hatun (~ ẖâtun ~ hâtûn ~ hadun ~ kadun ~ kadın)** "saygı değer kadın, hanım"

*Ḫadîca* ***ḫâtunnı*** *Peygambar 'as'qa cüflendirdi* "Hatice hatunu Peygamber (as.) ile evlendirdi." (NF 3/17)

***hatun*** *~* ***hadun*** *~* ***kadun*** *~* ***kadın*** *"itibarlı karı,* ***kadın****, hanım, bânû, seyyide. [Bugün "****kadın****" suretinde dahi müstamel ise de, "****hatun****" dahi daha ziyade hürmet ve bir nevi iltizâm kastolundukta istimal olunur:]* ***Hatun*** *kimseye derdini anlatamıyor."* "İtibarlı kadın. Bugün kadın biçiminde kullanılıyor olsa da hatun da daha çok hürmet ve bir çeşit saygı kastedildiğinde kullanılır." (KT 437)

***hatun*** *"Türkide* ***hadun****,* ***kadun****,* ***kadın****, ketbanu, sahibe, seyyide. Nisa manasında dahi müstameldir. Hatuncuk gibi."* "Kadın anlamında da kullanılmaktadır. Hatuncuk gibi." (LO 176);

***hatun*** *"bayan, hanım", "Emine* ***Hatun****.* (TÜS 1060)

***kadın*** *"[Aslı: Emretmek demek olan "kadamak"tan "kadın", mu'arrebi:* ***hâtûn****.] Hanımdan dun olarak teşrif unvanı: Kâhya (kethüda)* ***kadın****, aşçı* ***kadın****, bacı* ***kadın****."* "Aslı emretmek demek olan kadamak'tan kadın. Arapçası hâtun. Hanımdan aşağı olarak [kullanılan] bir saygı unvanı. Kâhya kadın, aşçı kadın, bacı kadın." (KT 561)

***kadın*** *"bayan"* (TÜS 1258)

**harbiyye ḫatun** "Müslümanların savaştıkları yerlerdeki kadınlardan her biri" (KTS 92)

**kadın ana (~ ḫâtûn ana ~ kâtûn ana ~ katın ana~ kadun ana)** "deneyimli, yaşlı, saygı gösterilen kadın"

***ḫâtûn ana****! begüm baba dėyü bozlatdıŋ mı?* "Kadınana, beyim baba, diye böğürttün mü?" (DKOV 95a 12)

*berü gelgil ag südin emdügüm ḫatûn anam, ag bürçeklü 'izzetlü* ***ḫâtûn anam****!* "Beri gel ak sütünü emdiğim hatun anam, ak perçemli izzetli hatun anam!" (DKOV 88b 5-6); (DKOV 65a 12-13)

*beg baba* ***ḫâtûn ana*** *[e]sen kalıŋ.* "Bey baba, hatun ana esen kalın!" (DKOD 90b 2)

*ḫân babamıŋ güyegüsi,* ***kâtûn anamuŋ*** *sevgülüsi, atam anam vėrdügi.* "Han babamın güveyi, kadınanamın sevgilisi, babamın anamın verdiği!" (DKOV 95a 5-6)

*ko beni,* ***katın anam****, çengele ursunlar.* “Bırak beni kadınanam çengele geçirsinler!” (DKOV 88b 5-6); (DKOD 28b 12)

***katın ana****, ne aglarsın? karşum alub ne bozlarsın?* “Kadınanam ne ağlarsın? Karşıma geçip niçin böğürürsün?” (DKOV 88b 12)

*ẖân babamuŋ güyegüsi/* ***kadın anamuŋ*** *sevgüsi/ atam anam vėrdügi.* “Han babamın güveyi, kadınanamın sevgilisi, babamın anamın verdiği!” (DKOD 14a 1-2); (DKOD 70a 1-2); (DKOD 49b 6)

***kadın ana****, karşum alub ne bögürürsün?* “Kadınana, karışıma geçip niçin böğürürsün?” (DKOD 29a 8)

*“****Kadun ana****, beg baba, esen kaluŋ” dėdi.* “Kadınana, bey baba esen kalın, dedi.” (DKOD 89b 6)

***Kadun ana****! Beg baba! dėyü bozlatduŋmı?* Kadınana, bey baba diye böğürttün mü?” (DKOD 70a 12-13)

*berü gelgil, ag südin emdügüm* ***kadunum ana****! ag bürçekli ‘izzetlü cânum ana.* “Beri gel ak sütünü emdiğim kadınanam, ak perçemli izzetli canım anam!” (DKOD 16a 4)

*“Adlarına* ***kadınana*** *denilen Havva kızlarını biricik can yoldaşı olarak gösteriyordu.” - O. C. Kaygılı* (TÜS 1258)

**hatuncuk (~ kadıncık)** “küçük veya az itibarlı, zavallı kadın”

***hatuncuk*** *“küçük veya az itibarlı kadın, kadıncağız”* (KT 438)

***kadıncık*** *“küçük kadın”* (KT 561)

***hatuncuk*** *“1. küçük hatun. 2. zavallı hatun”, “Ben, adlarını bile kedi adına benzeten ve bir süs kedisinden başka bir nesne olmayan bu* ***hatuncuklara*** *acıyarak bakıyordum.” - N. Hikmet.* (TÜS 1060)

**kadıncık** “kadınlara sevgiyle yaklaşıldığını belirten bir söz”

*derviş,* ***kadıncıkı*** *sever, mahabbet eder, gönlünden âşık olmuştur, anınçûn varıp kandasına gitmez dediler. (Bektaş. XV. 138)* “Derviş kadıncağızı sever, gönülden âşık olmuştur, onun için gider başka bir tarafa gitmez dediler.” (TSIV 2219)

***kadıncık*** *“kadınlara sevgiyle yaklaşıldığını belirten bir söz”* (TÜS 1259)

**kadıncağız** "kendisine şefkat ve acıma duyulan kadın"

***Kadıncağız*** *acıklıdır.* (KT 24)

*"Mazlum ve mütevekkil,* ***kadıncağız*** *çıkıp gitti." - N. F. Kısakürek.* (TÜS 1259)

**karı** "kadın"

*"Analar ağlıyor, nişanlılar ağlıyor,* ***karılar*** *ağlıyordu fakat Saliha kadın buna alışmıştı."* H. Edip Adıvar (TÜS 1328)

**kız** "dişi cinsten birine daha yaşlı biri tarafından kullanılan bir seslenme sözü"

*konşularına çagırur ki: "****kız*** *Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cân Kız, Cân Paşa, Ayne Melek, Kutlu Melek, ölmege yitmege gėtmemişidüm.* "Komşularına seslenir: 'Kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Can Kız, Can Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek! Ölmeye, yitmeye gitmemiştim ki!" (DKOD 6a 12)

*dâye eydür yâ* ***kızum*** *dön bir berü neden oldı göreyim benzüŋ saru* "Dadısı: Ey kızım, hele dön bir beri, benzin neden sarardı göreyim, dedi." (YZ 453)

***kız*** *"dişi cinsten birine daha yaşlı biri tarafından kullanılan bir seslenme sözü"* (TÜS 1435)

**küçük hanım** "evin kızı veya genç gelini"

*"****Küçük hanımların*** *bayram hediyesi zevklerinin bütün incelikleriyle uygun olacaktır." - H. Z. Uşaklıgil.* (TÜS 1553)

**mama** "yaşlı kadının çağrıldığı esnada söylenilen kelime" (KİLA 57)

**nedime** "hanım arkadaş" (TÜS 1760)

**nine (~ nene)** "yaşlı kadınlar için kullanılan bir seslenme sözü" (TÜS 1772)

**şekerim** "genellikle kadınların kullandığı sevgi bildiren bir seslenme sözü" (TÜS 2212)

**teyze** "anne yaşıtı kadınlara söylenen bir seslenme sözü" (TÜS 2343)

**yenge** "kadınlar için söylenen bir seslenme sözü" (TÜS 2571)

### II.8.2. Toplumda Yüksek Bir Sosyal Statüye Sahip Kadınlar İçin Kullanılan Sözler

Ekonomik güç, meslek, mensup olunan aileden getirilen kimi özellikler toplumsal çeşitli tabakalar veya ağlar oluşturmaktadır. Toplumda refah düzeyi yüksek, önemli devlet kademelerinde bulunan, yöneticilik yapan kişilerin akrabası olan kadınlar ile bu

özelliklere bizzat kendisi sahip olan kadınları adlandıran, onları toplumdaki konumlarına göre unvanlandıran, niteliklerini anlatan sözler bu bölümde ele alınmıştır.

Eski Türk toplumlarında kadın sosyal statü bakımından hem yönetim hem de hukuk açısından eşit sayılmıştır. Özellikle devlet yönetiminde kağanın Tanrı tarafından seçilip halkın üzerinde konumunun yükseltildiğine dair inançta hatun da birlikte anılmaktadır. Kağan ve Hatun eşit bir şekilde ve birlikte yönetim mertebesinde görülmektedir. Ancak bu durum hatunun yönetim ve devlet işlerinde kağan kadar etkili olduğu anlamına da gelmemektedir. Yine eski Türk toplumunda atlı-göçebe kültürün bir gerekliliği olarak kadın ve erkeğin sosyal hayatta birlikte varoldukları, kadınların da erkekler gibi savaşabildikleri de bilinmektedir. Eski Türk toplumunda kadın lehine görülen bu durum İslamiyetin Türkler arasında yayılmasının ardından etkileşim içerisinde bulundukları Arap, Fars, Hint ve Bizans kültürlerinin etkisiyle kadın aleyhine gelişmeye başlamıştır. Kadın toplumdaki kısmi eşitlik haklarını yitirmeye başlamış, kısıtlamalar ve olumsuz yargılamalarla ikincil bir konuma itilmeye başlanmıştır (Selçuk 2014: 16-19). Bu durum asırlar boyu derinleşen, ayrışan toplumsal rol ve statü farkları doğurmuştur. Cumuhriyet rejimi ile birlikte kadın sosyal statü ve temsil hakları bakımından erkeklerle eşit haklara sahip olmuş, yönetim kademeleri ve her tür sosyal alanda var olabilme imkânına kavuşmuştur. Ancak yasalar nezdinde tanınan bu eşitlik haklarının toplumsal düzende tam anlamıyla vücut bulamadığı da bir gerçektir.

Kadına toplumda yönetim kademelerinde yer almak dışında statü kazandıran bir durum da ekonomik gücüdür. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam eden kölelik ve cariyelik kurumları veya toplumda düşük statüde hizmet işlerinde çalışan insanların oluşturduğu bir sosyal tabaka mevcuttu. Ekonomik gücü yerinde olanların oluşturduğu üst tabakadan kimseler, düşük statülü bu insanların üzerinde bir konumda yer almaktaydılar. Kadınla ilgili statü bildiren sözlerin bir kısmı ekonomik güç ve soya dayalı bu hiyerarşinin ürünüdür.

Kadının toplumda edindiği yüksek itibarın ve mevkinin bir kaynağı da yüksek statülü bir erkeğin annesi, karısı veya kızı olmaktan geçmektedir. Kadın bu durumda erkeğin statüsünün üzerinden konumlandırılmaktadır.

Tespit edilen sözler aşağıda sıralanmıştır:

**aga** "soylu kadınlar için kullanılan bir unvan, seçkin kadın"

*anam toklug kutlug **aga** birle* "Annem Toklug Kutlug ağa ile" (ETŞ 23. metin/9)

**ağa kadın** "büyük kadın, hanımefendi"

*ağaçe (Fa.) "Kadıncık dimektir, **ağa kadın** dimektir, bânu mânasına; bibi dahi dirler." (Deş. XVI. 299)* "*Ağaçe*: Kadıncık demektir. Ağa kadın demektir. Banu anlamındadır. Bibi de derler." (TSI 543)

**ağaçe** "büyük kadın, hanımefendi"

***ağaçe** (Fa.) "Kadıncık demektir, ağa kadın demektir, bânu mânasına. Bibi dahi derler." (Deş. XVI. 299-2)* "*Ağaçe*: Kadıncık demektir. Ağa kadın demektir. Banu anlamındadır. Bibi de derler." (TSI 29)

**bânû** "hanımefendi, saygı duyulan büyük kadın, hanım, ağa kadın, begüm"

*ağaçe (Fa.) "Kadıncık dimektir, aga kadın dimektir, **bânu** mânasına; bibi dahi dirler." (Deş. XVI. 299-2)* "*Ağaçe*: Kadıncık demektir. Ağa kadın demektir. Banu anlamındadır. Bibi de derler."(TSI 543)

***bânû:** "hatun, büyük hanım. Türkîde bigim derler"* (LO 559)

***bânû** "büyük kadın, hatun, hanım"* (KT 102)

**başbayan** "devlet büyüklerinin eşi" (TÜS 271)

**başkadın** "padişahın nikâhlı kadınlarından en eskisi"

***başkadın** "Reis, birinci, evvel."* (KT 107)

**bay kızı** "zengin kızı"

*tal yıgaçlar yeŋ salışur oynayur teg **bay kızı*** "Ağaçlar ve dallar zengin kızı oynuyor gibi kollarını, dallarını sallarlar." (KE 68v/1)

**beg** "Eski Türklerde kızlar için kullanılan bir unvan, bey"

*kızlarım Tanyasiri **beg**, İrincin **beg*** "Kızlarım Tanyasiri Bey, İrinçin Bey." (ETŞ 22. metin/53)

*baŋa sırrıŋı 'ıyân eyle **begüm*** "Ey beyim [Züleyha] bana sırrını aşikâr et." (KY 15b 565)

**beg kızı** "Dede Korkut Oğuznameleri'nde Borla Hatun'un hizmetini gören kızlar"

*kara kavurma pişürüb kırk* ***beg kızına*** *iletüŋ.* "Kara kavurma pişirip kırk bey kızına iletin!" (DKOD 28a 2)

**bibi** "saygı duyulan büyük kadın, hanımefendi, ağa kadın, banu"

***bibi*** *"Abla. Azerice babanın hemşiresi, Kazan Tatarlarında bu kelime kadın ismi haslarının başlangıcına ilave edilmektedir."* (KİLA 17)

*Kenizek eyitti: ey hudavend benim elimde ne var, bir cariyeyim,* ***bibim*** *kapıyı bağlayıp miftahı bile alıp gitti. (Ferec. XV. 55)* "Kenizek 'Ey efendi benim elimde ne var, bir cariyeyim, hanımım kapıyı kilitleyip anahtarı bile alıp gitti.', dedi." (TSI 543)

*cariye eyitti:* ***bibim*** *gidicek bana ısmarladı (Ferec. XV. 63)* "Cariye 'Hanımım gidince bana tembih etti', dedi." (TSV 3114)

*ağaçe (Fa.) "Kadıncık demektir, ağa kadın demektir, bânu mânasına.* ***Bibi*** *dahi derler." (Deş. XVI. 299-2)* "*Ağaçe*: Kadıncık demektir. Ağa kadın demektir. Banu anlamındadır. Bibi de derler." (TSI 543)

*Ḫ'âce kim* ***bibi*** *barıda dedekge aylangay /bibiniŋ hem 'iffeti ėteki kulga bulgangay.* "Efendi, hanımı varken cariyeye dolaşırsa hanımın da iffet eteği uşağa bulaşır." (NS 59b/892, s. 336)

***bibi*** *"hatun, kadın. Hâlen Anadolu'da hala, teyzeye denir."* (LO 567)

**bike** "hanımefendi, banu, kadın sahibe"

*neçik közleri ḫaravaşnıŋ ḫoluna* ***bikesiniŋ*** "Sahibesinin elindeki kölenin gözleri gibi…" (EKZ 122/2)

**bula (~ böle)** "hanım"

*ol kul vardı,* ***bulasına*** *eyder:… (Müz. XV. 342)* "O kul, hizmetçi gidip hanımına dedi ki…" (TSI 687)

*ve hatunlardan Hacı Halîl Paşa hatunı ve Sultan Muhammed dadısı Dârû Hatun ve* ***Meric Böle (Merih Bula)*** *ve Paşa Kirecem. Bu, Germiyanoglı Ya'kûb Beg'üŋ hatunıydı. Aŋa hünkâr, Şah Ana dir idi.* "Ve kadınlardan Hacı Halil Paşa'nın karısı, Sultan Muhammed'in dadısı Dârû Hatun ve Meric Böle (Merih Bula) ve

Paşa Kirecem. Bu Germiyanoğlu Yakup Bey'in karısıydı. Ona hünkâr Şah Ana derdi." (TA Bâb 93/ 91/ 126b 127a)

**bürküt** "büyük sahibe"

***Bürküt** ile görüştüm.* "Büyük sahibe ile görüştüm." (LO 72)

**ceserke** "kraliçe"

*Turgay **ceserke** oŋuŋa seniŋ* "Kraliçe senin sağında duracak." (EKZ 44/10)

**ece** "kraliçe" (TÜS 752)

**ev sahibesi** "evi idare eden kadın"

***ev sahibesi** "evin büyüğü, evi idare eden kadın, kethüda, ked-bânû"* (KT 319)

**hatun (~ ẖatun ~ hadun ~ katun ~ kadun~ kadın)** "hatun, hanım, kraliçe, bey karısı, yüksek mertebeden kimselerin eşleri veya asil, hür ve soylu kadın"

***ẖatun*** "hanın eşi, hatun" (EUTS 55)

*açataşaduru iligniŋ anası vaytıẖı **katunta*** "hükümdar Ajatasatru'nun anası Vaydêhî Hatun'da" (ETŞ 19. metin/6)

***hatun, katun*** "kadın, hanım [Hz. Meryem]" (CC 71a/4, CC 61a/2-3)

*aise **ẖatun** aydı (29/35)* "Asiye Hanım dedi ki..." (OKTS 125)

*aydı fir'avn uragutı Asiye **H̱atun*** "Firavun'un hanımı Asiye Hatun dedi ki..." (TKT 32/7a2)

*Kazanuŋ 'avratı Boyı Uzun Borlı **H̱âtûnı** getürüb.* "Kazan'ın hanımı boyu uzun Borlı Hatun'u getirip..." (DKOV 88a 2); (DKOD 27b 5)

*geldi evvel ol züleyẖâ katına/ söyledi sözin züleyẖâ **ẖâtuna*** "Önce Züleyha'nın yanına geldi ve o Züleyha Hatun'a sözünü söyledi." (KY 13b/ 501)

*ol **ẖatunlar** çün sarâya geldiler/ Zelîẖâ buyurdı turunç getürdiler* "O kadınlar saraya geldiler, Zeliha emretti onlara turunç getirdiler." (YZ 581)

*'Osman Gâzi anı oglı Orhan'a virdi kim anuŋ adına Lülüfer **Hatun** dimişler-idi.* "Osman Gazi onu oğlu Orhan'a verdi ki onun adına Lülüfer Hatun demişlerdi." (TA Bâb 13/ 15/ 2b)

*ve hatunlardan Hacı Halîl Paşa hatunı ve Sultan Muhammed dadısı Dârû* ***Hatun*** *ve….* "Ve kadınlardan Hacı Halil Paşa'nın karısı, Sultan Muhammed'in dadısı Dârû Hatun ve…" (TA Bâb 93/ 91/ 126b 127a)

***hatun ~ hadun ~ kadun ~ kadın*** *"İtibarlı karı,* ***kadın****, hanım, bânû, seyyide. [Bugün "****kadın****" suretinde dahi müstamel ise de, "****hatun****" dahi daha ziyade hürmet ve bir nevi iltizâm kastolundukta istimal olunur:]* ***Hatun*** *kimseye derdini anlatamıyor."* "İtibarlı kadın, hanım, banu, seyyide. Bugün *kadın* biçiminde de söylenirse de *hatun* daha çok hürmet ve bir nevi tercih kastedildiğinde kullanılır. Hatun kimseye derdini anlatamıyor." (KT 437)

***hatun*** *"****kadın****,* ***kadun*** *ta'ribi, sittî, banu"* "kadın, Arapçalaşmış biçimi *kadun*, *sitti*, *banu*" (LO 636)

***hatun*** *"yüksek makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan", "Bağdat* ***Hatun****."* (TÜS 1060)

*bânû (Fa.): Ulu ẖatun ki Türkîde* ***kadın*** *denilir. (Cinas. XVI. 72-2)* "Ulu, soylu kadın. Türkçede kadın denilir."(TSVI 3951)

*karavaşa ton geyürseŋ* ***kadın*** *olmaz.* "Cariyeye elbise giydirsen hatun, hanım olmaz." (DKOD 3b 7); ***katun*** (DKOV 59a 1)

***kadın*** *"Türkîde* ***kadun****, ta'rîbi* ***hatun****. Sitti, banu, kibar karısı. Hâlen cariyeden olan hanım, kadın efendi."* "Türkçede kadın, Arapçalaşmış biçimi hatun. *sitti, banu, kibar karısı.* Halen cariyeden olan hanım, kadın efendi." (LO 201)

***kadın*** *"Aslı emretmek demek olan "kadamak"tan "****kadun****", mu'arrebi:* ***hâtûn****.] 1. Kibar karısı, hanım, sittî, bânû: Kadın efendi; büyük kadın. 2. Pâdişâhân-ı izâm-ı hazerâtının harem-i muhteremleri: Kadın efendi hazretleri"* "Aslı emretmek demek olan 'kadamak'tan *kadun*, Arapçalaşmış biçimi hâtun. 1. kibar karısı, hanım, *sitti, banu*: Kadın efendi, büyük kadın. 2. Padişah hazretlerinin muhtereme eşleri: Kadın efendi hazretleri" (KT 561)

**ẖân kızı** "han kızı"

***ẖân kızı*** *karşu gelüb H̱ân ile oglını bir arada gördi.* "Han kızı karşı gelip han ile oğlunu bir arada gördü." (DKOV 67a 9)

***Ḫan kızı**, yerümden turayın mı?/ durayın mı?* "Han kızı yerimden kalkayım mı?" (DKOD 8b 10), (DKOV 61a 11)

*"Ortamuzda bu nişân olsun, **ḫân kızı**" dedi.* "Bu aramızda nişan olsun han kızı, dedi." (DKOD 42a 5); (DKOV 71a 9)

**hanım** "1. bey karısı"

***hanım** "Kadim Türkîde bazı unvanlara te'niste (m) ilâvesiyle bey hatunlarına begim ve han zevcelerine **hanım** denmiştir."* "Eski Türkçede bazı unvanlar müennes yapılırken (m) ilave edilerek bey karılarına *begim* ve hanın eşlerine ise hanım denilmiştir." (LO 175)

"2. toplumsal durumu, varlığı iyi olan, hizmetinde bulunulan kadın"

*"Becerikli hâliyle Zeynep'e ve **hanımına** ait bütün işleri elinin içine almıştı." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1042)

**hanımefendi** "devlet büyüklerinin eşleri"

***hanımefendi** "Tazim için her kadına ıtlak olunursa da, sûret-i mahsûsada ekâbir-i ricâl-i devlet haremlerine denilir."* "Hürmet için her kadına söylenirse de bilhassa devlet büyüklerinin eşlerine denilir." (KT 287)

**hanımefendilik** "hanımefendi olma durumu ve özelliği.

*"Annem ata, arabaya, kendi tabirince mansıba, mesnede, **hanımefendiliğe** can atan bir kadındı." - H. E. Adıvar.* (TÜS 1042)

**hanım sultan** "Osmanlı padişahlarının anne ve kızlarına verilen unvan"

***hanım sultan** "valide sultan"* "sultanın annesi" (LO 817)

***hanım sultan** "sultan kerimesi"* "sultanın kızı" (KT 1096)

**haseki (~ haseki kadın ~ haseki sultan)** "Osmanlı sarayında padişahtan çocuğu olan gözde cariye"

***haseki kadın*** "padişahtan çocuğu olan cariye" (LO 633)

***haseki sultan** "padişahtan çocuğu olan karavaş"* (TÜS 1053)

***haseki** "Osmanlı sarayında karavaşlar arasından seçilen padişah gözdesi"* (TÜS 1053)

**ilbilge** "Bilge Kağan'ın eşinin unvanı"

*ögüm **ilbilge katunug*** "Annem İlbilge Hatunu..." (KT D11)

**işi (~ isi)**"prenses, şehzade kadın" (EUTS 61)

***işi** "kadın, zevce, eş, hatun" ~ **isi** "prenses, tanınmış yüksek tabakaya mensup kadın"* (EUTS 67)

**işig** "kadın lakabı" (EUTS 67)

**işler (~ ışlar ~ işiler)** "saygın kadın"

***işler** "kadın, zevce" ~ **ışlar** Kadın. Aslı "**işiler**"dir, "hanım" demektir". Bu kelime cemidir, müfret olarak da kullanılır. Saygın kadınlara "**işler**" denmesinin büyük bir hikâyesi vardır. "i" harfi yeğnilik olsun diye atılmıştır.* (DLT I/117)

**kadıncık** "büyük kadın, hanımefendi"

*ağaçe (Fa.) "**Kadıncık** demektir, ağa kadın demektir, bânu mânasına. Bibi dahi derler." (Deş. XVI. 299-2)* "*Ağaçe*: Kadıncık demektir. Ağa kadın demektir. Banu anlamındadır. Bibi de derler." (TSI 29)

**kadın efendi** "Osmanlı sultanlarının eşlerine verilen bir unvan"

*kadın "Türkîde kadun, ta'rîbi hatun. Siti banu, kibar karısı. Kadamak Türkîde emir tekit, perçin etmek. Kadagan car, tembih manasınadır. Hâlen cariyeden olan hanım, **kadın efendi**."* "Türkçede kadın, Arapçalaşmış biçimi hatun. *siti, banu, kibar karısı.* Halen cariyeden olan hanım, kadın efendi." (LO 201)

*kadın "[Aslı: Emretmek demek olan "kadamak"tan "kadun", mu'arrebi: hâtûn.] 1. Kibar karısı, hanım, sittî, bânû: Kadın efendi; büyük kadın. 2. Pâdişâhân-ı izâm-ı hazerâtının harem-i muhteremleri: **Kadın efendi** hazretleri."* "Aslı emretmek demek olan 'kadamak'tan *kadun*, Arapçalaşmış biçimi hâtun. 1. kibar karısı, hanım, *sitti, banu*: Kadın efendi, büyük kadın. 2. Padişah hazretlerinin muhtereme eşleri: Kadın efendi hazretleri" (KT 561)

**kan katunı** "hükümdar eşi, hakanın karısı" (CC 45b/20)

**kunçuy** "prenses"

*sinjilim **kunçuyug** birtimiz* "(Eş olarak) kız kardeşim prensesi verdik." (KT D20)

*ol* ***kunçuy*** *ölgeysükde tişi etözin kodup erkek erkligig bulup* "O prenses öleceği zaman dişi bedenini bırakıp, erkek gücünü bulup..." (UAY 85/20)

***kunçuy*** *"prenses"* (EUTS 123)

*üçünç* ***kunçuyı*** *urılanmiş* "Üçüncü prensesi (bir) oğlan doğurmuş." (IB 5)

***kunçuy*** *"hatundan bir derece aşağı kadın, bige, prenses" (Buradan alınarak:* ***katun kunçuy****)* (DLT III/240)

**kunçuylug** "kraliçeye, prensese özgü" (EUTS 123)

**kuŋkıu** "imparatoriçe"

*ançılayu ok* ***kuŋkıu*** *kutı* "Aynı şekilde imparatoriçe saadeti." (ETŞ 26. metin/12)

**kuŋ tay kıu** "dul imparatoriçe"

*agır buyanlıg* ***kuŋ tay kıu*** *kutı* "Çok fazilet sahibi dul imparatoriçe saadeti" (ETŞ 26. metin/11)

**mehd-i ulyâ-i saltanat** "Osmanlı padişahlarının annelerine verilen unvan, valide sultan"

***mehd-i ulyâ-i saltanat*** *"Valide sultan."* (LO 718)

***mehd-i ulyâ-yı saltanat*** *"Valide sultan."* (KT 766)

**melik kızı** "sultan kızı"

*kamug* ***melikler kızı*** *turur* "Hepsi sultan kızlarıdır." (KE 46v/21)

**melike** "kadın hükümdar veya hükümdar eşi"

*ey* ***melîke*** *bitigni okıgıl* "Ey melike, mektubu oku." (KE 147v/21)

***melike*** *"kadın hükümdar veya hükümdar zevcesi, kraliçe: Felemenk* ***melikesi.****"* (KT 771)

*"Saba* ***melikesi*** *Belkıs da kendisine Yemen iklimlerinin en güzel atlarından hediyeler göndermişti." - N. F. Kısakürek.* (TÜS 1648)

2. "soylu ve zengin kadın"

*Ḫadîce 'Arab* ***melîkesi*** *erdi* "Hatice Arap melikesi idi." (KE 186v/12)

**merdüm-zade** "ulu, muhterem kadın"

*kedbânu (Fa.) "ulu ẖatun ve evde buyruk eden ẖatun ve* ***merdüm-zade*** *ve muhtereme ve çok kâbinlü." (Ni'meti. XVI. 509)* "kedbânu: ulu kadın, evde buyruk veren kadın, muhterem ve zengin kadın" (TSVI 3951)

**mu'ayyenler kızı** "seçkin, tanınmış [kimsenin] kızı"

*ulular u* ***mu'ayyenler kızından*** "Ulların veya seçkinlerin kızından..." (ŞHŞ 1059)

**muhtereme** "muhterem kadın"

*kedbânu (Fa.) "ulu ẖatun ve evde buyruk eden ẖatun ve merdüm-zade ve* ***muhtereme*** *ve çok kâbinlü." (Ni'meti. XVI. 509)* "*kedbânu*: ulu kadın, evde buyruk veren kadın, muhterem ve zengin kadın" (TSVI 3951)

**nedime** "hanım sultanın, yüksek makamda bulunan kadınların yardımcısı olan hanım" (TÜS 1760)

**oglagu katun** "asaletli, asil kadın" (DLT I/138)

**özden kız** "seçkin kız"

*tilep aldı* ***özden kızı*** *yüzi ay/ atı inçi atası bilgili bay* "Yüzü ay gibi, adı İnci, babası bilgili ve zengin olan seçkin kızı isteyip aldı." (GT 138a/9-10)

**özük** "[seçkin ve temiz] kadınlara verilen bir unvan"

***özük*** *"kadınlara verilen ungun" Altın gibi temiz ruhlu kadına* ***altun özük*** *denir. Bedeni inci gibi temiz ruhlu kadına* ***ertini özük*** *denir; çünkü iri taneli inciye erdini denir. Bu kelimenin "d" harfi "t"den çevrilmiştir. Bu lâkap Çiğil kadınları için söylenir.* (DLT I/71)

**pâzişâh kızı** "padişah kızı"

*bir ulu* ***pâzişâh kızı*** *'avratı vârıdı* "Bir yüce padişah kızı olan karısı vardı." (MNT 60a/3)

**prenses** "1. hükümdar ailesinden olan kadın veya kızlara verilen unvan"

*"Yengem, ağzındaki lokmayla beraber,* ***prensesten*** *hiç de iyi haberler almadığını geveliyor." - Y. Z. Ortaç.* (TÜS 1945)

"2. hükümdar karısı" (TÜS 1945)

**prenseslik** "1. prenses olma durumu. 2. prensesin görevi." (TÜS 1945)

**sahibe** "herhangi bir şey üzerinde mülkiyeti olan kadın"

> *"Şato **sahibesini** ancak haftanın nihayetinde tekrar görebildim." - N. Hikmet.* (TÜS 2008)

**sâhibe-i hâne** "evin hanımı"

> ***sâhibe-i hâne** "hanenin hanımı"* (KT 1017)

**salon kadını** "kadınlı erkekli özel toplantılara katılan, bu gibi yerlerde nasıl davranılacağını iyi bilen ve durumuyla dikkati çeken kadın"

> *"Az zamanda Faika, Üsküdar'ın yoksul mahalle kızından, kendi cinsinde bir **salon kadını** çıkardı." - F. R. Atay.* (TÜS 2021)

**saraylı** "Osmanlı Devleti'nde padişah sarayında bulunmuş olan (kadın)"

> *"Fena değil, saraya gidecek, **saraylı** olacak." - H. E. Adıvar.* (TÜS 2034)

**saraylı kadın** "Osmanlı sarayında bulunmuş, saraya hizmet etmiş kadın"

> ***saraylı kadın** "Sarây-ı hizmet etmiş."* (LO 332)

**sitti** "hatun, hanım, hanımefendi, yüksek mertebeden kimselerin eşleri veya asil, hür ve soylu kadın"

> ***sitt** "seyyide, hatun"* "hanım, hanımefendi" (LO 816)
>
> ***sittî** "seyyideti, hanım, banu"* "hanım, hanımefendi" (LO 816)
>
> *hatun "kadın, kadın ta'ribi, **sittî**, banu"* "kadın, Arapçalaşmış biçimi *kadun*, *sitti*, *banu*" (LO 636)
>
> *kadın "Türkîde kadun, ta'rîbi hatun. **Siti,** banu, kibar karısı. Hâlen cariyeden olan hanım, kadın efendi."* "Türkçede kadın, Arapçalaşmış biçimi hatun. hanımefendi, *banu, kibar karısı.* Halen cariyeden olan hanım, kadın efendi." (LO 201)
>
> *kadın:[Aslı: Emretmek demek olan "kadamak"tan "kadun", mu'arrebi: hâtûn.] 1. Kibar karısı, hanım, **sittî**, bânû: Kadın efendi; büyük kadın. 2. Pâdişâhân-ı izâm-ı hazerâtının harem-i muhteremleri: Kadın efendi hazretleri.* "Aslı emretmek demek olan 'kadamak'tan *kadun*, Arapçalaşmış biçimi hâtun. 1. kibar

karısı, hanım, hanımefendi, *banu*: Kadın efendi, büyük kadın. 2. Padişah hazretlerinin muhtereme eşleri: Kadın efendi hazretleri" (KT 561)

**sultan** "1. padişahların erkek ve kız çocukları ile anne ve eşlerine verilen unvan."

*çün züleyẖâ katına geldi 'azîz/ didi iy* ***sultân*** *aluŋ bunı siz* "Aziz, Züleyha'nın yanına geldi ve 'Ey Sultan! Bunu siz alın.', dedi." (KY 14b/ 527)

*"Naciye* ***Sultan****. Hürrem* ***Sultan****."* (TÜS 2169)

"2. belli bir alanda en üst düzeyde olanlar için kullanılan bir söz"

*"O, Türk sinemasının* ***sultanıdır****."* (TÜS 2169)

**sultan efendi** "Osmanlılarda padişahın kız kardeşleri ile kızlarına verilen unvan" (TÜS 2170)

***sultan efendi*** *"padişah kerimesi"* "padişahın kızı" (LO 817)

**sultan kızı** "padişah kızı"

*aslan urugı* ***sultân kızı*** *öldürmege men seni kıyar mıdum?* "Aslan soylu padişah kızı, ben seni öldürmeye kıyar mıydım?" (DKOD 101b 7-8-9-10-11)

**şah ana** "annelerin şahı, şah ana"

*aŋa hünkâr,* ***şah ana*** *dir idi.* "Hünkâr ona şah ana derdi." (TA Bâb 93/ 91/ 126b 127a)

**tarım** "kadınlara has bir unvan"

***tarım*** *"kadınlara mahsus bir unvan, antroponim"* (EUTS 148)

***tarım*** *"tekinlere ve Afrasyab soyundan olan hatunlara ve bunların çocuklarına karşı söylenen bir kelime; Hakanlı hanları oğullarından başkasına söylenmez."* (DLT I/396)

***altun tarım*** *"büyük kadınların ungunu"* (DLT I/396)

**teŋrim** "prenses"

***teŋrim*** *"majeste, prenses hazretleri"* (EUTS 153)

***kenç teŋrim*** "prenses, şehzade hanım lakabı" (EUTS 70)

*yeŋgem kutlug tigin kız* ***teŋrim*** "yengem Kutlug Tigin kız prensesim" (ETŞ 22. metin/47)

*ekem tilik tigin kız* ***teŋrim*** "büyük kız kardeşim Tilik Tigin kız prensesim" (ETŞ 22. metin/57)

*tölek kız* ***teŋrim*** "Tölek kız prensesim" (ETŞ 22. metin/31)

**tigin** "soylu kadınlar için kullanılan bir unvan"

*kilinim turmış* ***tigin*** *başlap* "gelinim Turmuş tigin başta olmak üzere..." (ETŞ 22. metin/55)

**ulu 'avret** "ulu, saygın kadın"

*bir* ***ulu 'avret*** *olmış pâd-şâhı* "Bir ulu kadın padişahı olmuş."(ŞHŞ 1006)

**ulu hatun** "ulu, saygın kadın"

*var idi ola yüz biŋ* ***ulu ḫâtûn*** */ ki gözlerine begler göŋli meftûn* "Gözlerine beylerin meftun olduğu yüz bine yakın ulu kadın vardı." (ŞHŞ 6480)

*bu ümmetden bir* ***ulu hatun*** *var-idi aŋa ümmü'l-yemen dirlerdi.* "Bu ümmetten bir ulu kadın vardı. Ona Ümmü'l-Yemen [Yemen'in annesi] derlerdi." (TE 78b/6)

*bânû (Fa.) "****ulu ḫatun*** *ki Türkide kadın denilir" (Cinas. XVI. 72-2)* "*bânû*: Ulu kadın ki Türkçede *kadın* denilir." (TSVI 3951)

*kedbânu (Fa.) "****ulu ḫatun****" (Sıh. Ac. XV. 62)* "*kedbânu*: ulu kadın" (TSVI 3951)

*kedbânu (Fa.) "****ulu ḫatun*** *ve evde buyruk eden ḫatun ve merdüm-zade ve muhtereme ve çok kâbinlü" (Ni'meti. XVI. 509)* "kedbânu: ulu kadın, evde buyruk veren kadın, muhterem ve zengin kadın" (TSVI 3951)

*tîrem (Fa.) "****ulu ḫatun****" (Caf. XVI. 36-1)* "*tîrem*: ulu kadın" (TSVI 3951)

**ulu ḫân ḫâtûnı** "padişah eşi"

***ulu ḫânlar ḫâtûnları*** *kas kas yaşmakları altından gülişdiler.* "Ulu padişahların eşleri örtülerinin altından kıs kıs gülüştüler." (DKOV 80b 12-13)

**ulular kızı** "ulu, soylu insanların kızı"

***ulular** u mu'ayyenler **kızından...*** "Ulu ların veya seçkinlerin kızından..." (ŞHŞ 1059)

**valide sultan** "padişahın annesine verilen unvan"

***valide sultan** "pâdişâh-ı zî-şân validesi hazretleri"* "şanlı padişahın anneleri" (KT 1281)

***valide sultan** "padişahın annesine verilen unvan"* (TÜS 2467)

### II.8.3. Farklı Millet, Din ve Kültürden Kadınlar İçin Kullanılan Sözler

Türk milletinin yaşadığı coğrafyalarda ilişki içinde bulunduğu farklı din, kültür ve etnik kökene mensup kadınların sosyal statülerini, toplumsal ilişkilerdeki konumunu adlandırmada kullanılan alıntı sözler de tespit edilmiştir.

**amazon** "1. savaşa katılan kadınlara eski çağların Amazonlarına benzetilerek verilen san" (TÜS 112)

"2. ata binen kadın" (TÜS 112)

**Amazonlar** "MÖ. 1200 yılından itibaren Karadeniz Bölgesi'nde yaşamış, savaş aletleri ok, yay, kargı ve iki ağızlı balta olan, tamamen kadın savaşçılardan oluşan tarihî bir ulus" (TÜS 112)

**ana kraliçe** "kralın veya kraliçenin annesi"

***ana kraliçe** "kralın annesi"* (TÜS 120)

**âzermî** "Sasani soyundan olan kraliçe"

***âzermî** "duhter-i sâsâniyândan melike"* (LO 556)

**begüm** "Hint prenseslerine verilen unvan" (TÜS 291)

**arşidüşes** "1. arşidükün karısı veya kızı, 2. Avusturya hanedanında prenses" (TÜS 157)

**boliçe** "Yahudi kadını"

***boliçe** "Yahudi kadınlarına verilen unvandır, kokana ve madama gibi."* (KT 141)

***boliçe** "Yahudi kadını", "Balat kapısından girdim içeri / **Boliçeler** oturmuş iki geçeli" - Halk türküsü.* (TÜS 375)

**çariçe (~ çariçi)** "çarın karısına veya kadın çara verilen unvan, Rusya imparatoriçesi"

***çariçe*** *"Rusya imparatoriçesi"* (LO 581)

***çariçi*** *"Rusya imparatoriçesi"* (KT 195)

***çariçe*** *"çarın karısına veya kadın çara verilen unvan"* (TÜS 497)

**çariçelik** "çariçe olma durumu. (TÜS 497)

**dudu** "yaşlı Ermeni kadını"

***dudu ~ tûtî*** *"Hanım, kadın. [Eski bir tabir olup el-yevm başlıca Ermeni inâsına ve alelhusus bunların tarz-ı kadîmde bulunan yaşlılarına ıtlak olunur.]"* "Hanım, kadın. Günümüzde eski bir tabir olup başlıca Ermeni kadınlarına ve özellikle bunların eski tarzda olan yaşlılarına denilir." (KT 273)

***dudu:*** *(bu tı ile yazılanı tûtî) [zebanzedi: dudu] Vaktiyle kadın ve hanım makamında kullanılırdı: Esma* ***Dudu****. El-yevm eski tarz ve kıyafette bulunan Ermeni inâsına ıtlak olunur.* "Vaktiyle kadın, hanım anlamında kullanılırdı. Esma Dudu. Günümüzde eski tarzda ve kıyafette olan Ermeni kadınlarına denilir." (KT 273)

***dudu*** *"yaşlı Ermeni kadını"* (TÜS 722)

**dükse** "dukanın karısı"

***dükse*** *"Duka hatunu."* (LO 125)

**düşes** "dükün karısı"

***düşes*** *"dük müennesi"* (KT 273)

***düşes*** *"dükün karısı"* (TÜS 739)

**imparatoriçe** "imparator eşi veya imparatorluğu yöneten kadın"

*"Onun mücevherlerine, incilerine malik tarihte az* ***imparatoriçe*** *gelmiştir." - N. F. Kısakürek.* (TÜS 1183)

***impartoriçe*** *"imparator zevcesi yahut nisâdan olan imparator ve padişah."* (LO 190)

***imparatoriçe*** *"1. imparator zevcesi: Almanya* ***imparatoriçesi****. 2. imparatorluk makamında bulunan kadın: İngiltere kraliçesi Hindistan* ***imparatoriçesi*** *unvanını dahi almıştır."* (KT 510)

**kokona** "1. Hristiyan kadın, 2. süsüne düşkün yaşlı kadın"

> ***kokona*** *"Hanım manasına aslı efendi makamında sarf olunur."* (LO 242)
>
> ***kokona*** *"Rum karılarına hanım ve madam yerine verilen tazim unvanı."* (KT 660)
>
> ***kokona*** *"1. Hristiyan kadını, 2. süsüne düşkün yaşlı kadın"* (TÜS 1458)

**kontes (kontese)** "kontun karısı veya evlenmemiş kızı"

> ***kontes ~ kontese*** *"Avrupaca kont asalet unvanını haiz adamın karısı veya evlenmemiş kızı."* (KT 665)
>
> ***kontes*** *"kontun karısı"* (TÜS 1474)

**kraliçe** "kral eşi veya krallığı yöneten kadın"

> ***kraliçe*** *"Kral te'nisidir."* (LO 251)
>
> ***kraliçe*** *"kral karısı veya krallığı yöneten kadın", "İngiltere* ***kraliçesi****."* (TÜS 1510)

**kraliçelik** "kraliçe olma durumu" (TÜS 1510)

**leydi** "hanım, hanımefendi"

> "*Sonra öteki* ***leydi*** *araya giriyor, o da galiba genç lorda tutkun." - S. İleri.* (TÜS 1584)

**lûlî** "dansçı Çingene kızı"

> *Nevâyî sėvdi bir* ***lolîni*** *kėzdik rub'-ı meskûnda eger Arlat eger Barlas eger Tarkan eger Sulduz* "Nevâyî gezilen yeryüzünde Arulat mı Barulas mı Tarkan mı (yoksa) Sulduz mu (olduğunu bilmediği) bir dansçı çingene kızını sevdi." (NS 135a/1975, s. 622)
>
> ***lûlî*** *"güzel çingene kızı, çalgıcı. ç.* ***lûliyân****"* (LO 705)
>
> ***lûlî*** *"güzel çengi, raks eden çingene kızı."* (KT 722)

**madam (~ madama)** "1. Fransa'da evli kadınlara verilen san, madama 2. Türkiye'de Müslüman olmayan evli kadın, madama"

> ***madam ~ madama*** *"1. Frenk hanımı, evlenmiş Frenk kadını: Bir* ***madam*** *geldi. 2. Zevce: Falan mösyö* ***madamesiyle*** *beraber geldi.*" (KT 727)

***madam*** *"hanımın alafrangası"* (LO 269)

***madama*** *"madam", "Zeminden yükselirken binen hanımlarda ve* ***madamalarda*** *ciyak ciyak feryatlar." - S. M. Alus.* (TÜS 1599)

**markiz** "markinin karısı" (TÜS 1628)

**matmazel** "evlenmemiş Hristiyan kızlar için 'bayan' sözü yerine kullanılan bir unvan"

*"****Matmazelin*** *saçı başı birbirine karışmıştı." - S. F. Abasıyanık. .* (TÜS 1635)

**mis** "evlenmemiş kadın" (TÜS 1689)

**misis** "evlenmiş kadın" (TÜS 1690)

**sinyora** "İtalya'da 'bayan' anlamında kullanılan bir unvan" (TÜS 2120)

**vikontes** "kadın vikont veya vikont karısı" (TÜS 2486)

### II.8.4. Köle, Cariye ve Esir Kadınlarla İlgili Sözler

Günümüz Türk toplumunda artık varlığını yitirmiş bir kurum olan kölelik ve köle kadınlarla ilgili sözler de toplumsal bir statü anlatmaktadır. Kölelik, cariyelik ve esaret birbirine yakın ancak birbirinden farklı kavramlardır. Özellikle cariyelerin Osmanlı toplumunda yasal bazı haklara sahip oldukları bilinmektedir. Hürriyetten yoksun bırakılan ve alınıp satılabilen kadınları, toplumda belli işleri buyruk altında bulunarak özgürlüğü veya maddi kazancı karşılığı yerine getiren kadınları adlandıran sözler bu bölümde ele alındı. Ayrıca kadınların köle edilişi ile ilgili fiiller, köleliğin sona ermesi ile ilgili sözler de tespit edildi. Kadınların savaş sırasında tecavüze uğramalarını, esir edilip aşağılayıcı muamelelere maruz kalmalarını, düşman tarafların kadın üzerinden birbirlerini cezalandırmaları gibi yöntemleri ifade etmede kullanılan örneklere de yer verildi.

#### II.8.4.1. Köle, Cariye ve Esir Kadınları Adlandırmayla İlgili Sözler

Özgürlüklerinden yoksun olan veya toplumsal sınıf olarak alt kademede bulunup belli hizmet görevlerini yerine getirererek zengin ailelerin yanında maddi kazanç ya da himaye karşılığına bulunan kadınları adlandırmakta kullanılan sözler ile bu konumdaki kadınları yöneten veya onlarla ilgili çeşitli işleri yerine getiren erkek görevlilerle ilgili sözler şu şekilde tespit edilmiştir:

**abınçu** "köle kız, cariye"

***abınçu*** *katun bolzun tir.* "(Bu) köle kız hatun olsun! der." (IB 38)

**abla** "kıdemli, yaşça büyük cariye, kalfa"

***abla*** *"daire eskisi cariye"* (LO 4)

***abla*** *"daire eskisi, kalfa"* (KT 23)

**acemi** "yeni alınmış, talimsiz cariye"

***acemi*** *"yabancı ve öğretilmemiş, talim etmemiş, lisan bilmez. Arap cariye."* (LO 4)

***acemi*** *"saraya yeni alınmış cariye"* (TÜS 7)

**acemi ağası** "hareme yeni alınan cariyelerin ağası"

***acemiağası*** *"hareme yeni alınan cariyelerin ağası"* (TÜS 8)

**as** "cariyelere verilen bir ad"

*ars, as (z ile dahi söylenir), cariyelere de* ***as*** *denir.* (DLT I/80)

**bacı** "bir evde uzun zaman çalışmış yaşlı kadınlara verilen unvan"

***bacı*** *"kıdemli ve yaşlı kadın, abla, kalfa"* (KT 92)

*Tam o sırada içeri Habeş bir* ***bacı*** *girdi. - B. Felek.* (TÜS 222)

**bacı kadın** "dadı"

***bacı kadın*** *"eski daye ve dadı"* (LO 201)

**besleme** "1. evlatlık olarak alınarak ev işlerinde çalıştırılan kız, besleme kız, beslemelik, beslek, 2. hizmetçi Rum kız"

***besleme*** *"boğazı tokluğuna tutulan hür hizmetçi kız, hizmetçi Rum kız."* (LO 50)

***besleme*** *"boğazı tokluğuna tutulan ve ahretlik gibi ittihaz olunan hizmetçi kız"* (KT 124)

***besleme*** *"evlatlık olarak alınarak ev işlerinde çalıştırılan kız", "Evin içinde yaşlı bir kalfa ve bir* ***besleme*** *ile kalmıştı." - S. M. Alus.* (TÜS 314);

**besleme kız** "besleme."

*"****Besleme kız*** *utandı, bütün kanı yüzüne çıktı, hemen ayağa kalktı." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 315)

**beslek** "besleme, hizmetçi" (TÜS 314)

**bozma cariye** "acemi düzmesi, taklit." (LO 64)

**cariye** "Yabancı ülkelerden kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan, alınıp satılabilen, her konuda efendisinin isteklerine bağlı bulunan genç kadın, halayık."

*sen kimnüŋ **câriyası** turur sen* "Sen kimin cariyesisin?" (NF/65/9)

*oglanlar ve **cariyeler*** "oğlanlar ve cariyeler" (GT2 41a/10)

***câriyenüŋ** cemâlini teferrüc kıldı* "Cariyenin güzelliğini seyretti." (GT2 27b/10)

*kırk eyü kulıla kırk **câriye.*** "kırk iyi köleyle kırk cariye..." (DKOD 78b 10)

*ol **cariye** kendi sıŋarı kızlar ile gusletmeğe gölcüğe varmıştı.(Anter. XIV. 521)* "O cariye kendi dengi kızlarla gusletmek için gölcüğe gitmişti." (TSV 3432)

*rakkase (Ar.) "elin karsa karsa, belin iki tarafa sala sala, ayağın yere ura ura çalgu ile ya ırlamak ile oynayan **cariye**" (Bab. XVI. 1, 200)* "rakkase: Elini çırpa çırpa, belini iki tarafa sala sala, ayağını yere vura vura çalgı ile veya şarkı ile oynayan cariye." (TSI 299)

***cariye** "hâlen esir, hizmetçi kız"* (LO 574)

***cariye** "1. halayık, akçe ile alınıp satılan hizmetçi kız: bir **cariye** aldı. 2. esasen harpte esarete giriftar olmuş veya sâhib-i evveli tarafından satılarak mu'âmele-i zevciyye için alınmış kız: **Cariyesinden** bir oğlu vardır.* "1. köle, para ile alınıp satılan hizmetçi kız. 2. savaşta esir olmuş veya ilk sahibi tarafından satılarak eş olması için alınmış kız. Cariyesinden bir oğlu vardı." (KT 166)

*"Ben, dedi, zevce ile **cariye** arasındaki farkı hâlâ anlamış değilim." - P. Safa.* (TÜS 445)

**cariye-yi bâliğa** "rüştünü ispat etmiş ve büluğa ermiş cariye"

***cariye-yi bâliğa** "sinn-i rüşd ve bülûğa vasıl olan cariye"* (KT 100)

**câriye-i mu'taka** "azat edilmiş, azatlı cariye" (KT 834)

**cariyelik** "cariye olma durumu. (TÜS 445)

**cevârî** "cariyeler"

*"odalık ta'bir olunan cariyeler, sâir emsali olan* ***cevârîden*** *mümtaz ola."* "Odalık denilen cariyeler, emsali olan cariyelerden daha seçkin olurlar." *(Kdeb. XVIII. 19-1)* (TSV 2918)

***cevârî*** *"cariyeler"* (LO 577)

***cevârî*** *"cariye(ler)"* (KT 175)

**çaker** "kul, köle, cariye, yanaşma."

*"Ayağınızın türabıyım,* ***çakeriniz,*** *efendimizi dünyada bırakmam." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 482)

**dedek** "cariye"

***dedek*** *"Cariye ma'nâsınadur: zamâne ehli ki devlet çagı kuluŋdurlar/ mülâyemet yana köp kılma ol* ***dedekler*** *ile."* "İkbal vaktinde senin kulun olan zamane insanlarına ve cariyelere sakın yumuşaklık gösterme." (NS 116a/1722, s. 556)

**egit** "hizmetçi"

*er erdemim adakı egiçime ana egmiç* ***egit*** *yereltim* "Er erdemim babacığım, teyzemden annemden, karımdan, hizmetçilerimden ayrıldım." (ETY 490/6)

**eme** "cariye"

*el-cariye (Ar.) "dişi hizmetkâr,* ***eme*** *gibi." (Ah. XVI. 256)* (TSIII 1460)

**esîre** "1. dişi tutsak. 2. cariye, dişi köle" (TÜS 816)

**gözde** "önemli bir kimsenin beğendiği kadın" (TÜS 984)

**gözdelik** "gözde olma durumu. (TÜS 984)

**ẖâdima** "kadın hizmetçi"

***ẖâdiması*** *aydı* "Hizmetçisi dedi ki:" (NF 220/6)

**halayık (~ kalayık ~ ẖalâyık)** "cariye, kadın hizmetkar"

*kulum* ***kalayıgum*** *saŋa kırnak olsun gelincügüm.* "Kullarım ve cariyelerim sana hizmetçi olsun gelinciğim." (DKOV 82b 6); ***ẖalâyıgum*** (DKOD 61a 2)

*kul* ***ẖalâyık*** *dükenmiş.* "Kul ve cariye tükenmiş." (DKOD 59b 1)

*Hatun ele girince* ***kalayığı*** *hoş görmek gerek. (Ata. XV. 12)* "Evin hanımı yetişince cariyeye anlayış göstermek gerekir." (?) (TSIV 2181)

***halayık*** *"hâlen cariye"* (LO 628)

***halayık*** *"cariye, harpte tutulmuş veya satın alınmış kız veya kadın: Çerkez* ***halayık****, Arap* ***halayık, halayıklar****"* (KT 417)

***halayık*** *"kadın köle, cariye", "Ailemizin emektar Arap* ***halayıklarından*** *biri de bize aşçılık etmekteydi." - R. N. Güntekin.* (TÜS 1031)

**halayıklık** "halayık olma durumu" (TÜS 1031)

**harem ağası** "Osmanlı saraylarında ve büyük konaklarda haremle selamlık arasında hizmet gören zenci köle, hadım ağası."

***harem ağası*** *"Hareme girer çıkar hadım ağa."* (KT 428)

*"Hizmetime bir* ***harem ağası*** *ile bir Çerkez halayık tayin edilmişti." - R. H. Karay.* (TÜS 1049)

**harem kâhyası** "haremin alışverişine bakan erkek görevli" (TÜS 1049)

**ikbal** "Osmanlı sarayında padişahlara zevce olmaya aday kız, odalık"

***ikbal*** *"mukbil cariye, gözde"* (LO 658)

***ikbal*** *"odalık"* (TÜS 1162)

**kalfa** "1. saraylarda ve büyük konaklarda halayıkların başında bulunan kadın, 2. Çocukları evlerinden alarak okula, okuldan evlerine götüren kimse"

***kalfa*** *"Her türlü iş başı dairede cariyelerin eskisi."* (LO 204)

***kalfa*** *Ar. ["halife"den] "1. Bir dairede cariye ve halayıkların başı. 2. Alelumum halayıklara verilen unvan."* (KT 573)

*"Evin içinde yaşlı bir* ***kalfa*** *ve bir besleme ile kalmıştık." - S. M. Alus.* (TÜS 1278)

**karavaş (~ karabaş ~ karawaş ~ ḫaravaş)** "cariye, hizmetçi, hizmetkâr kadın"

***karabaş*** *"kul, köle, karavaş, cariye"* (EUTS 111)

***karabaş*** *âzâd kılgu kerek* "Cariye azat etmeli." (TKT 38/4a3)

*ayur sen keḍim ton serab aş kerek /telim mal öküş kul* ***karabaş*** *kerek* "Dersin ki, giyecek, yiyecek ve içecek lazımdır, çok mal, çok kul ve cariye lazımdır." (AH 297-298)

*meger cuftlar üze ya takı erklendigi ya'ni* ***karabaşı*** *(107/12)* "Ancak karılarına veya cariyelerine..." (OKTS 112)

***karabaş*** *aydı ya ẖoce ayutma ol hal kim muhammedge tegdi (27b/22)* "Hizmetkâr kadın: Ey efendim, Muhammed'e ne olduğunu sorma, dedi." (OKTS 65)

*kulı* ***karabaşı*** *bar erdi (136b/10)* "Kulları ve cariyeleri vardı." (OKTS 144)

*bir* ***karavaşnı*** *âzâd kıldım* "Bir cariyeyi azat ettim." (NF 18/12)

*ėki mutribe* ***karabaşlarıŋa*** *aydı* "İki çalgıcı hizmetçisine söyledi." (KE 30r/1)

*on ėki arıg* ***karabaşları*** *bar erdi* "On iki temiz cariyeleri vardı." (KE 78v/3)

*beş yüz dînâra aldı bir* ***karavaş*** "Beş yüz dinara bir cariye aldı..." (TE 69b/9-10-11)

*oglan togurttı* ***karabaşga****, oglan anası kıldı* ***karabaşnı*** "Cariyeye çocuk doğurttu, cariyeyi çocuk annesi yaptı." (ME 41/3)

***karabaş ~ karavaş*** *"cariye, hizmetçi"* (KTS 127)

***karawaş*** *"hizmetçi kız"* (ETZ 3b)

***karavaş*** "hizmetçi, cariye" (CC 65b/38)

*ber ẖuvat ẖuluŋa seniŋ, tirgiz oglun* ***ẖaravaşıŋnıŋ*** *seniŋ.* "Kuluna kuvvet ver ve senin cariyenin çocuğunu dirilt." (EKZ 85/16)

*çünki togdı yûsuf öldi anası/ bir* ***karavaş*** *aldı satun atası; yûsufı ol* ***karavaş*** *besleridi* "Yusuf doğunca annesi öldü, babası bir cariye satın aldı. Yusuf'u o cariye beslerdi." (KY 2b/ 42-43-44-45)

*v'eger-nî cem' idüp saçuŋ çözügin/* ***Karavaşlara*** *göster şâh yüzügin* "Dağınık saçlarını toplayıp o şahın yüzüğünü cariyelere göster." (ŞHŞ 1501)

*ya'kûb satdı ol* ***karavaş*** *oglanın/ südini yûsuf eme deyü anuŋ* "Yakup o cariyenin sütünü Yusuf emsin, diye cariyenin oğlunu sattı." (YZ 1340)

*bir **karavaş** geldi ay gün gibi bir dilberdür ki hiç anuŋ bedelini kimse nişân virmiş degüldür.* "Bir cariye geldi ki ay ve güneş gibi bir dilberdir. Onun bedelini kimse belirleyememiştir." (TE 41b/8)

***karavaş** "köle ve cariye"* (KİLA 70)

*Zeyd ibnü Hârisânıŋ **karavaşı** turur men* "Zeyd ibni Harise'nin cariyesiyim, kölesiyim." (NF 65/10)

*birkaç **karavaşlar*** "birkaç cariye" (MNT 60a/7)

*ol avratın fahişe **karavaşları** var idi. Ol **karavaşın** birisi yavlak hup idi. (Kel. XIV. 17)* "O kadının kötü cariyeleri vardı. O cariyelerden biri son derece güzeldi." (TSIV 2280)

*el-emetü (Ar.) "**karavaş** ve halayık"* "el-emetü: cariye ve köle" *(Terceman XV. 363)* (TSIV 2281)

*er-rakiku (Ar.) "kul ve **karavaş**"* "er-rakiku: kul ve cariye" *(Terceman. XV. 363)* (TSIV 2281)

*süciler içeler ve harirler giyeler ve **çengi karavaşlar** ve sazlar edineler.* "Şarap içsinler ve ipekli giysiler giyinsinler, çengi cariyeler ve çalgılar edinsinler." *(Kesir. XV. 272)* (TSIV 2281)

*tez ver, yoksa ben genez **karavaşı** satarım ve bunun altunun veririm.* "Tez ver yoksa ben cariyeyi kolay satarım ve bunun altınını veririm." *(Kab. XV. 296)* (TSIV 2281)

*perestar (Fa.) "kul ve **karavaş**"* "perestar: kul ve cariye" *(Sıh. Ac. XV. 22)* (TSIV 2281)

*eğer kul **karavaş** zina kılsa hürr ve hürre cürmünün nısfın vere.* "Eğer kul veya cariye zina ederse her erkek ve kadının cezasının yarısı verilsin." *(Fatih. Ka. XV. 20)* (TSIV 2281)

*vasif (Ar.) "kul **karavaş**, eğer erkek eğer dişi"* "vasif: kul veya cariye. İster erkek ister dişi." *(Bab. XVI. 1, 320)* (TSIV 2282)

*kenizek (Fa.) "cariye ki **karavaş** ve kırnak derler."* "kenizek: Cariye ki *karavaş* veya *kırnak* da denir." *(Deş. XVI. 208-2)* (TSIV 2282)

*keniz (Fa.) "**karavaş** ve cariye manasına."* "keniz: cariye anlamında" *(Caf. XVI. 134-1)* (TSIV 2282)

*göre ki bir huri dahi gele yetmiş **karavaşla**.* "Gördü ki cariyeyle beraber bir huri de gelip yatmış." *(Ta. Şahi. XVI. 30-2)* (TSIV 2282)

*perestâ (Fa.) "kul, **karavaş**"* "perestâ: kul, cariye" *(Nuh. Tuh. XVII. 6-1)* (TSIV 2282)

*cariye (Ar.) "**karavaş** ve yürür gemi" (Müntehab. XVII. 23-2)* (TSIV 2282)

*bir **karavaş** ana getürdü taâm* "Bir hizmekçi kadın ona yemek getirdi." *(Battal. XVIII. 297)* (TSIV 2282)

*ol **karavaşı** bezedi dürlü dürlü geyesiler geyürdü. (Tez. Lâ. XV. 561-2)* "O hizmetçiyi, cariyeyi süsledi, türlü türlü giysiler giydirdi." (TSI 534)

*kırk baş kul **karavaş** oglı Uruz başına âzâd eyledi.* "Uruz'un başı için kırk tane kulu ve cariyeyi azat etti." (DKOD 91a 11-12)

*çevre konar ol kuyu yöresine / kul **karavaş** çok kumaş bilesine* "O kuyunun çevresinde, yanında kullar, cariyeleri ve pek çok kumaşla birlikte gelip yerleşir." (YZ 185)

*iki yüz **karavaş** artugidi/ ki her biri başına tug idi.* "İki yüzden fazla cariyesi vardı ki her biri başında bir süs idi." (SNB 388)

***karabaş** "**karabaş**, Türkîde cariye, kırnak: Cevahir saçtı aldı k'ola yoldaş/ Kız oğlan nice ziba **karavaş**."* "Türkçede cariye. Kendisine yoldaş olsun diye kız, oğlan ve nice süslü cariyeleri almak için cevher saçtı." (LO 214)

***karavaş** "savaşta tutsak edilen veya satın alınan kadın köle"* (TÜS 1323)

**karabaş kişi** "köle kadın, cariye"

*aḍak tizge tėgrü bileki başı/ açar bolsa ma'źûr **karabaş kişi/** karın arka tiz birle örtmek kerek/ eger bolsa bende ne türlüg tişi* "Cariyelerin dize kadar ayağını, bileğini ve başını açmasında bir sakınca yoktur. Kadın, köle yahut ne olursa olsun, karın, sırt ve dizini örtmelidir." (MM 6a/72)

**karavaşlık** "karavaş olma durumu" (TÜS 1323)

**ket-bânû (~ kedbânû)** "kâhya kadın, idareyi elinde tutan kadın"

*ben* ***ked bânû*** *benüm* "Ben idareyi elinde tutanım, yöneticiyim." (MNT 53b/9)

*kapıda bir* ***kedbânû*** *var, içeri girsin ve bizi görsün dedi, ol kırnak çıktı, dâyenin elin aldı içeri girdi.* "Kapıda bir kâhya kadın var, içeri girsin ve bizi görsün dedi. O cariye çıktı, dayenin elinden tutup içeri aldı." *(Ferec. XV. 70)* (TSIV 2514)

***ket-bânû*** *"kadıncık"* (LO 559)

**kenizek (~ kenîzek ~ kenîz)** "cariye, hizmetçi"

*perdede turgan karabaş, pardalıg* ***kenîzek****, kizlenmiş* ***kenîzek*** "Örtüde duran cariye, örtülü cariye, örtülmüş, saklanmış cariye" (ME 64/8)

***kenizek*** *zer ü ziyver ile bezendi ahşam vaktında Mansur'un sarayına geldi.* "Cariye altınla ve süslerle bezendi ve akşam vakti Mansur'un sarayına geldi." *(Ferec. XV. 232)* (TSI 535)

*kėynide nėçe* ***kenîz****-i hem-kad / barça gül-i rûy u ergavân-ḫad* "Arkasında bir boyda nice cariye. Hepsinin yüzü gül ve erguvan yanaklı." (NS 57a/845, s. 323)

***kenîz*** *"****kenîzek****, kız cariye."* (LO 692)

***kenîz*** *"cariye, halayık."* (KT 624)

***kenîzek*** *"küçük cariye"* (KT 624)

**kethüda kadın (~ kethûda kadın)** "kâhya kadın"

***kethûda kadın*** *bir gün ale's-seher bir öreke getirip paşa hazretlerinin önüne vazettiği meşhurdur.* "Kâhya kadının bir gün seher vakti bir öreke getirip paşa hazretlerinin önüne koyduğu meşhurdur." *(Naima. XVII-XVIII. 403)* (TSV 3115)

***kethüda kadın*** *"Bir daire ve konağın veyahut bir nevi umurun idaresine memur olan mutemet kadın, vekîl-i umur."* "Bir daire veya konağın yahut bir işin idaresine memur olan güvenilir kadın" (KT 633)

***kethüda kadın*** *"daire müdürü"* (LO 201)

**kırkın (~ kırgın)** "cariye kızlar, nikâhsız eş"

***kırgın ~ kırkın*** "karavaş, cariye" (EUTS 117)

*kızlar* ***kırkın*** "haremdeki kızlar, cariyeler" (ETŞ 29. metin/7)

*kapagçı* ***kırkın*** *biz tėdiler* "Biz kapı bekçisi kızlarız, dediler." (İKPM XLII)

**kırnacuk** "küçük cariye"

*kenizek (Fa.) "mânası **kırnacuktur**."* "Anlamı küçük cariyedir." *(Deka. XVI. 64-2)* (TSIV 2513)

**kırnak (~ karnak)** "cariye, hizmetçi kadın"

***kırnaklar** kim emçeki biter bolgay (123/6)* "Göğüsleri yeni çıkmış kızlar (cariyeler)." (OKTS 82)

***kırnak** "cariye" (Yabaku, Kay, Çomul, Basmıl, Oğuz, Yemek ve Kıpçak dillerince)* (DLT I/473)

***karnak** "cariye"* (EKK 72a/6)

***karnak** "cariye"* (KTS 129)

***kırnak** "cariye, halayık, hizmetçi"* (KTS 145)

***kırnak** "cariye, hizmetçi, halayık"* (ETZ 3b)

***kırnak** "cariye"* (EDM 14a/2)

***kırnak** "cariye"* (ETZ 87a)

***kırnak** "cariye"* (KİLA 76)

***kırnak** "cariye"* (KMTT 34b/5)

*bir sultana çîn iklîminden bir özden **kırnak** kitürdiler* "Bir sultana Çin ülkesinden bir seçkin cariye getirdiler." (GT 47b/4)

*sultan serḫoşluk hâletinde anıŋ birle cem bolmak tiledi **kırnak** men' itti* "Sultan sarhoşken onunla birlikte olmak istedi, cariye izin vermedi." (GT 47b/5)

*ol kün bir uzun boylı kamer yüzli kiyik közli **kırnak** birip ıydı* "O gün uzun boylu, ay yüzlü, geyik gözlü bir cariye verip gönderdi." (GT 70a/4)

*körkli **kırnak** özdeŋ kul cemâline nazar kılur idi* "Güzel cariye, seçkin kul yüzüne bakardı." (GT 70b/6)

*anası râhîle ol gün kim ölür/ ya'kûb peygamber bir **kırnak** alur* "Annesi Rahile'nin öldüğü gün Yakup peygamber bir cariye satın alır." (YZ 1337)

*kırk baş kul kırk **kırnak** Oglı Uruz başına âzâd eyledi.* "Uruz'un başı için kırk tane kulu ve cariyeyi azat etti." (DKOD 34b 7)

*kulum ẖalâyıgum sanja* ***kırnak*** *olsun*. "Kullarım ve cariyelerim sana hizmetçi olsun." (DKOD 61a 2)

*kulum kalayıgum sanja* ***kırnak*** *olsun gelincügüm.* Kullarım ve cariyelerim sana hizmetçi olsun gelinciğim." (DKOV 82b 6)

*kapusun kahdı, bir kara* ***kırnak*** *çıktı, Resûl Hazretin gördü.* "Kapısını çaldı, bir zenci cariye çıktı, Resul hazretlerini gördü." (Yüz. Ha. XIV. 264) (TSIV 2514)

*kapıda bir kedbânû var, içeri girsin ve bizi görsün dedi, ol* ***kırnak*** *çıktı, dâyenin elin aldı içeri girdi.* "Kapıda bir kâhya kadın var, içeri girsin ve bizi görsün dedi. O cariye çıktı, dayenin elinden tutup içeri aldı." *(Ferec. XV. 70)* (TSIV 2514)

*bu kızlarım şehin* ***kırnaklarıdır*** */ eğerçi her bir hur u peridir.* "Bu kızlarım şahın cariyeleridir*(Şeh. Ş. XVI. 54)* (TSIV 2514)

*dâh (Fa.) "****kırnak*** *ve karavaş mânasına"* "dâh: cariye anlamında" *(Caf. XVI. 59-1)* (TSIV 2514)

*keniz (Fa.) "Bendenin dişisidir ki Türkîde* ***kırnak*** *dinür."* "keniz: Kölenin dişisidir ki Türkçede *kırnak* [cariye] denir." *(Deka. XVI. 64-2)* (TSIV 2515) )

*el-harız (Ar.) "Genç* ***kırnak*** *ve taze cariye ki vakt-ı bülûğa henüz resân ola."* "el-harız: Büluğa yeni erişmiş genç ve taze cariye." (TSIV 2515)

*ed-de'sa' (Ar.) "Cariyeye denir. Türkî-i kadimde* ***kırnak*** *derler."* "ed-de'sa': Cariyeye denir. Eski Türkçede *kırnak* denilir." (TSIV 2515)

*kenizek (Fa.): "Cariye ki karavaş ve* ***kırnak*** *derler. (Deş. XVI. 208-2)* (TSIV 2282)

***kırnak*** *"kart cariye, geçkince halayık, karavaş"* (KT 642)

***kırnak*** *"kart cariye"* (LO 236)

***kırnak*** *"cariye"* (TÜS 1421)

**kırnaklık** "cariyelik, hizmetçilik" (KTS 145)

**kız dalağı** "çalınmış esir, cariye."

***kız dalağı*** *"çalınmış esir, cariye"* (LO 108)

***kız dalağı*** *"harben zapt olunan memleket ahalisinden tutulup halayık gibi satılan kız."* "savaşla zapt edilen bir ülkenin halkından yakalanıp köle gibi satılan kız" (KT 227)

**kızlar ağası** "Osmanlı sarayında haremin ve Enderun'un en büyük ağası ve diğer ağaların âmiri durumunda olan, rütbesi sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra gelen siyah hadım ağası"

***kızlar ağası*** *"Dârü's-sa'âdet'iş-şerîfe ağası."* (KT 649)

*ağa "hademe ve tebaanın mümtaz takımı:* ***kızlar ağası.***" (LO 7)

***kızlar ağası*** *"Osmanlı sarayındaki harem ağalarının başı"* (TÜS 1437)

**koyma** "odalık, cariye"

***koyma*** *"odalık, cariye"* (KT 670)

**kullukçı (~ kulluḫcı ~ kullukcı ~ kullukcu ~ kullukçu)** "hizmetkâr, cariye"

*ıraḫdan çü nakkâş* ***kulluḫcılar*** */ gözedürler idi görelüm nider.* "Nakkaş hizmetkârlar uzaktan ne yaptığını görmek için bakarlardı." (SNB 1447)

*kamu kavm* ***kullukcı*** *her birisi / gelürlerdi uşagı vü irisi.* "Küçüğü ve büyüğü, bütün halk ve hizmetçi hepsi gelirdi." (SNB 531)

***kullukcu*** *dahi issi tavarına bekçidir.* "Hizmetçi de sahibinin malının bekçisidir." *(Yüz. Ha. XIV. 32)* (TSIV 2723)

*kızların avratıma* ***kullukçu*** *kılaydım.* "Kızlarını karıma hizmetçi edeydim." *(Anter. XIV. 390)* (TSIV 2724)

*gemimizi derya helâk eyledi. ben hatunumla bir iki* ***kullukçılar*** *ile zevrakta bulunduk, kurtulduk.* "Gemimizi deniz batırdı. Ben, karım ve birkaç hizmetçi kayıkta olduğumuz için kurtulduk." *(Ferec. XV. 126)* (TSIV 2724)

**küŋ** "cariye, kadın köle, karavaş"

***küŋ*** *küŋlüg bolmış erti* "Cariyelerin (bile) kadın hizmetkârları vardı." (KT D21)

***küŋ*** *"karavaş, cariye"* (EUTS 82)

***küŋ*** *"cariye"* (DLT III/358)

*yazuk kılsa kul* ***küŋ*** *keçür ol yazuk / bu yazuk keçürmiş muyan kıl azuk* "Kul ve cariye suç işlerse sen onların suçunu bağışla; bu suç bağışlamanın sevabını ahiret için kendine azık et." (KB 3435)

*kayu kul* ***küŋ*** *bu sureni bir kata okısa (39b/35)* "Hangi kız veya erkek köle bu sureyi bir kez okursa..." (OKTS 185)

***küŋ*** *"cariye"* (CC 45b/25)

***küŋ*** *"esir, köle, kul"* (KTS 168)

*kulın* ***küŋin*** *Yûsufga satıp aşlık aldılar* "Kölesini, cariyesini Yusuf'a satıp yiyecek aldılar." (KE 66v/21)

**mefrûşe** "padişah, şehzade ve paşaların saraya alınan karavaşlar arasından seçtikleri kadın, odalık"

***mefrûşe*** *"Odalık manasıyla kullanılıyorsa da Arabî değildir."* "Odalık anlamıyla kullanılıyorsa da Arapça değildir." (KT 764)

**molada (~ moloda)** "yaşlı ve acemi cariye"

***molada ~ moloda*** *"müsin, acemi cariye.* ***molada*** *yahut* ***moloda*** *halayık. Aslı Moldavan kelimesi olmak gerek."* (LO 281)

***molada*** *"Yaşlı ve acemi halayık."* (KT 807)

**müdebbere** "azat kılınması sahibinin ölmesiyle gerçekleşecek olan cariye"

***müdebbere*** *"azat edilmesi sahibinin ölmesiyle gerçekleşecek köle"* (KTS 191)

**müdebber kılınmış kırnak** "azat kılınması sahibinin ölmesiyle gerçekleşecek olan cariye"

***müdebber kılınmış kırnak*** */ takı ümmü veled kırnak takı mükâtebe kırnak kırnak menzilesinde turur* "Azat edilmesi sahibinin ölmesiyle gerçekleşecek olan cariye ve çocuk annesi cariye ve tamamlandığı zaman azat edilmek üzere bedele bağlanan cariye, cariye mertebesindedir, aynı hükme tâbidir." (İMS 155b/6-7)

**mükâtebe kırnak** "çalışma süresini tamamladığı zaman azat edilmek üzere bedele bağlanan kadın köle, cariye"

*müdebber kılınmış kırnak / takı ümmü veled kırnak takı* ***mükâtebe kırnak*** *kırnak menzilesinde turur* "Azat edilmesi sahibinin ölmesiyle gerçekleşecek olan cariye

ve çocuk annesi cariye ve tamamlandığı zaman azat edilmek üzere bedele bağlanan cariye, cariye mertebesindedir, aynı hükme tabidir." (İMS 155b/6-7)

**müsin** "acemi cariye"

*"**müsin**, acemi cariye"* (LO 281)

**odalık** "oda hizmetine alınan gözde cariye"

*el-ḫatayâ (Ar.) "**odalık** ta'bir olunan cariyeler, sâir emsali olan cevârîden mümtaz ola."* "el-ḫatayâ: odalık denilen cariyeler. Emsali olan cariyelerden daha seçkin olurlar." *(Kdeb. XVIII. 19-1)* (TSV 2918)

***odalık** "hizmet-i mahsûsada bulunan cariye, seriye."* "özel hizmette bulunan cariye" (LO 289)

***odalık** "nikâhsız olarak istifrâş olunan cariye"* "odalık olarak alınan nikâhsız cariye" (KT 930)

***odalık** "padişah, şehzade ve paşaların saraya alınan karavaşlar arasından seçtikleri kadın, ikbal", "Rahmetli bilmem ne paşanın **odalığı** imiş." - E. E. Talu. (TÜS 1788)*

**orfana** "hizmetçi kız" (LO 293)

**sâkiye** "içki sunan, sakilik eden kız" (KTS 224); (KT 1021)

**sebâyâ** "savaş sırasında esir edilen kadın köle"

***sebâyâ** "düşmen-i mağlûbdan esir tutulup satılmak üzere götürülen efrat, alelhusus nisâ."* "mağlup edilmiş düşmandan esir alınıp satılmak üzere götürülen, özellikle de kadın olan kimseler" (KT 1043)

**seriyye (~ süriyye)** "oda hizmetine alınan gözde cariye, odalık."

***seriyye ~ süriyye** "cariye, odalık."* (KT 1059)

*odalık "hizmet-i mahsûsada bulunan cariye, **seriye**"* "özel hizmette bulunan cariye" (LO 289)

***süriyye** "odalık, cariye"* (LO 819)

**tüge** "cariye" (KTS 286)

**vaynaş** "oynaş, cariye" (KTS 302)

**yalŋuk** "cariye"

***yalŋuk*** *"cariye" Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarca.* (DLT III/385)

**yazıcı** "Kızlar ağası maiyetinde haremeyn idaresi tezkirecisi, tüccar yazıcısı." (LO 419)

**yinçke kız** "cariye, karavaş, odalık kız"

***yinçge kız*** *"odalık kız" yinçge kişi* "Tanrıya ibadet eden kişi" (DLT III/380)

*erklendi eligleriŋiz* ***yinçke kızlarıŋızdın*** *mü'mineler* "…sahip olduğunuz mümin genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın." (TKT 26/4a3)

Bu sözlerin dışında da toplumda köle veya hizmetçi konumunda bulunan veya belli hizmet işlerini yerine getirmekle görevli kadınlarla ilgili sözler vardır. Bunlar düğün sırasında geline hizmet eden veya onun emri altında bulunan özgürlüğü kısıtlı kadınlar, bebek bakımı ve beslenmesi için ailelerin yanında çalışan hür veya esir kadınlar, çocuk doğurmakla bir sosyal statü elde etmiş kadınlar için kullanılan sözlerdir ve ilgili bölümlerde yer almaktadır.

### II.8.4.2. Kadınların Esir ve Azat Edilmesiyle İlgili Sözler

Kadınların savaş esiri olarak veya kaçırılmak vb. yollarla esir edilmesi, köle veya hizmetçi olarak alınıp satılması ile ilgili sözler de tespit edilmiştir. Ayrıca savaşta kadınların esir edilmesiyle ilgili algı ve bu yolla düşmanın cezalandırılması, kadının bu yolla aşağılanması, kadınların esaretinin son bulması ile ilgili sözler de bu bölümde değerlendirilmiştir. Günümüz toplumunda ortadan kalkmış olan bu sosyal sınıfın nasıl oluştuğu, kadınların ne şekilde esir veya köle yapıldıkları, kadınların esaretinin toplum tarafından nasıl algılandığı ve esaretin son bulması ile ilgili sözleri şu şekilde sınıflandırdık:

#### II.8.4.2.1. Kadının Esir Edilmesiyle İlgili Sözler

Kadının esir düşmesi, esir edilmesi veya köleleştirilmesiyle ilgili sözlere bakıldığında bu durumun erkek için bir utanç vesilesi olduğu, onurunun zedelendiği görülmektedir. Düşman taraflardan birisi diğerine bu yolla bir üstünlük kurmamaktadır. Özellikle destanlarda, kadın hem ödül hem soyu kutsallaştıran tanrısal bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum hem savaşçı, erkek egemen toplumların hem de kadın kutsallığının var olduğu tarım toplumlarının destanlarında görülen bir durumdur (Kaya 2002:50).

Kadınların satın alınarak, savaş esiri olarak veya kaçırılarak köle edilmesiyle ilgili sözler şunlardır:

**avratlarını uğurla-** "karılarını gizlice kaçırıp esir etmek "

*cenk edip evlat ve **avratlarını uğurlayarak** esir satıp...* "Savaşıp çocuk ve karılarını gizlice kaçırıp esir ederek satıp..." *(Ev. XVII. 105)* (TSVI 3917)

**erklen-** "sahip olmak, cariye etmek"

*meger cuftlar üze ya takı **erklendigi** ya'ni karabaşı (107/12)* "Ancak karılarına veya cariyelerine..." (OKTS 112)

**istifrâş** "Ferraşe almak, odalık almak." (LO 671)

**katunın al-** "hatununu esir almak"

*tutdım **katunın** anda **altım*** "Tuttum ve hatununu orada esir aldım." (ETY 166/10)

**kırnak idin-** "cariye etmek, esir etmek"

*ıyâllerini kul ve **kırnak idindiler**.* "Çoluk çocuğunu kul ve cariye edindiler." *(Fütuh. XIV. 119)* (TSIV 2513)

**kız dala-** "bir kızı tutup esir etmek"

***dalamak** "vurup kapmak, yağma ve talan etmek, tutup esir etmek: **kız dalamak.**"* (KT 227)

**kızın gelinin yesir et-** "kızını gelinini esir etmek"

*ilin günün çapın, **kızın gelinin** yesir edin. (Dede. XIV. 123)* (TSIII 2057)

**kızlaş-** "bahiste bir kız veya cariyeyi ödül olarak koymak"

*ol meniŋ birle ok attı **kızlaşu*** "O, ortaya ödül olmak üzere kız, cariye koyarak benimle ok attı." (DLT II/221)

**küŋ bol-** "cariye olmak"

*bodunı **küŋ** kuul **boltı*** "Halkı da cariye kul oldu." (KT D20)

*eşilik kız oglin **küŋ boltı*** "Hanım olmaya layık kız evladı (da) cariye oldu." (KT D7)

**küŋed-** "cariye olmak"

***küŋedmiş*** *kuuladmış bodunug* " cariye olmuş, kul olmuş halkı" (KT D13)

**küŋlüg bol-** "kadın hizmetkâr sahibi olmak"

*küŋ* ***küŋlüg bolmış*** *erti* "Cariyelerin (bile) kadın hizmetkârları vardı." (KT D21)

**küŋzed-** "cariye olmak, karavaş olmak" (EUTS 82)

**tutuklan-** "hadım ağası edinmek"

*uragut* ***tutuklandı*** *"Kadın hadım ağası edindi." (Kadın, önünde yürüyen bir hadım ağası sahibi oldu.)* (DLT II/265)

**yinçgelen-** "odalık edinmek"

*ol kızıg* ***yinçgelendi*** *"O, kızı odalık edindi."* (DLT III/460)

Esir kadınların alınıp satıldığı mekânlarla ilgili olarak *avrat pazarı* sözü tespit edilmiştir

**avrat pazarı** "cariyelerin satıldığı pazar"

***avrat pazarı*** *"Vaktiyle cariye pazarı." [El-yevm İstanbul'da bir mahallenin ismidir.]* (KT 81)

***avrat pazarı*** (TÜS 192)

Kadınları esir ederek düşmanı aşağılayıcı davranışlarda bulunma ve böylelikle savaşta karşı tarafı cezalandırma ile ilgili sözler ise şunlardır:

**döşege getir-** "bir erkeği aşağılamak için karısını esir alıp getirmek"

*ol Kazan ẖâtûnıdur, çekün* ***döşegümüze getürelüm****, sagrak sürdürelüm, demişler.* "O, Kazan'ın karısıdır, tutun döşeğimize getirelim ve sakilik yaptıralım, demişler." (DKOD 28b 2-3)

*çekün* ***döşegüme getürün****, sagrak sürdüreyim dedi.* "Tutun döşeğime getirin, sakilik yaptırayım, dedi." (DKOV 88b 2-3)

**sağrak sürmek** "sakilik etmek, kadeh dolaştırmak"

*mahbup kâfir kızları kalın Oğuz beğlerine* ***sağrak sürüp*** *içerlerdi.* "Güzel kâfir kızları Oğuz beylerine sakilik edip içerlerdi." (Dede. XIV. 20) (TSV 3244)

*kâfirin döşeğine varmayasın,* ***sağrağın sürmeyesin.*** "Kâfirin döşeğine girmeyesin, sakilik etmeyesin." *(Dede. XIV. 29)* (TSV 3244)

*sazende cariyeler çaldılar ve eyidiciler eyittiler ve mahbuplar* ***sağrak sürdüler.*** "Sazende cariyeler çaldılar, şarkıcılar söylediler ve güzeller sakilik ettiler." *(Anter. XIV. 584)* (TSV 3244)

**sagrak sürdür-** "sakilik ettirmek"

*ol Kazan ẖâtûnıdur, çekün döşegümüze getürelüm,* ***sagrak sürdürelüm,*** *demişler.* "O, Kazan'ın karışıdır, tutun döşeğimize getirelim ve kadeh dolaştırtalım, demişler." (DKOD 28b 2-3); (DKOV 88b 2-3)

### II.8.4.2.2. Esaretin Son Bulmasıyla İlgili Sözler

Köle ve esir kadınların esaretine son verilmesi ve hürriyetlerine kavuşmaları ile ilgili sözler ise şunlardır:

**çırak çıkar-** "cariye veya odalıkların saray, konak, köşk vb. büyük yerlerde yıllarca hizmet ettikten sonra evlenmelerine veya o yerlerden ayrılmalarına izin vermek" (TÜS 538)

**i'tâk-ı rakabe** "cariyeyi azat etme"

***i'tâk-ı rakabe*** *"kul ve cariye azadı"* (KT 985)

Köle kadınlar efendilerinden çocuk sahibi olmaları durumunda haklarındaki hukukî hükümler değişmekteydi. Bu konuyla ilgili sözlerin bir kısmı annelikle ilgili bölümde ele alınmıştır. Köle kadınların çocuk sahibi olmaları, çocuk sahibi olmalarıyla birlikte haklarındaki hukuki kuralların değişmesi ve çocuklarının durumuyla ilgili sözler ise şunlardır:

**istilad** "cariyeden olan çocuğunu nüfusuna alma"

***istilâd*** *"cariyenin çocuğunu nesebine dâhil etme"* (KTS 115)

**ümm-i veled ~ ümmü veled ~ ümmü'l-veled** "çocuk doğurmuş cariye, çocuk anası"

*eger kırnak bolsa ol ẖatun ol tüşken oğlan birle* ***ümm-i veled*** *bolur* "Eğer o kadın cariye olsa, o düşen çocukla birlikte çocuk anası sayılır." (İMS 13b/4)

***ümmü veled*** *"bir kişinin cariyesinden olan çocuğu ve çocuğun annesi"* (KTS 298)

***ümm-i veled*** *"satılmaz câriye"* (LO 869)

***ümm-i veled*** *"efendisinden evladı olan nikâhsız cariye"* (KT 1289)

***ümmü'l-veled*** *"çocuk anası olan odalık cariye"* (KT 1271)

## II.9. KADININ EKONOMİK HAYATTAKİ KONUMUYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

"Belli bir eğitim ile kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş" olarak tanımlanan *meslek* (TÜS 1662), toplumun yapılaşmasında, örgütlenmesinde, işbölümünün oluşmasında ve biçimlenmesinde de belirleyici etkiye sahiptir. Genel olarak yaşam tarzının önemli bir tayin edicisi olan meslek, bireysel yaşamı sadece ekonomik yönden değil, diğer yönlerden de derinlikli olarak etkiler. Mesleğin nitelikleri arasında birey için ekonomik getirilerinin yanı sıra; statü kaynağı olması, bireyin bedensel ve zihinsel gelişimini etkilemesi, anlam üretiminin temel bir mekanizması olması, hayata bakış açısını, tutum ve davranışlarını biçimlendirmesi, topluma katılımını ve ona entegre olmasını sağlayıcı işlev görmesi yer alır. Günümüz toplumlarında örgütsel yapı, daha çok, ücretli çalışma ekseninde biçimlenmiş, bireyin sosyal hayatta bir "konum" ve "kimlik" ile var olabilmesi ise bir meslek/iş edinmesine endekslenmiş durumdadır. Birey için maddi kazanç temininin yanı sıra, statü kaynağı olması, onun tutum, davranış ve hayata bakış açısını etkilemesi, kimliğini biçimlendirmesi, sosyal çevresini tayin etmesi, topluma katılımını sağlaması nedeniyle mesleğin geçim amaçlı, günübirlik işlerden/uğraşlardan ayrıldığını da ifade eden İlhan'a göre, bireyin hayatının oldukça uzun bir bölümüne tekabül ettiği ve meslek üzerinden kurulan ilişkiler, kazanımlar kalıcı nitelikler taşıdığı için bireylerin meslek değiştirmesi zorlaşır (İlhan 2008: 313-328).

İlk bakışta bireye ait bir olgu olarak görülmekle birlikte, aslında sosyal içeriği geniş bir kavram olan meslek ve çalışma kavramlarına değinen Seçer, çalışmanın ücretsiz işleri ve evde yapılan görevleri de kapsayabilmekle birlikte, sosyal bilimler literatüründe çalışma kavramına karşı genellikle, ücretli çalışmayı dikkate alan ekonomik yaklaşım benimsendiğini, toplum açısından çalışmanın, satın alınabilecek mal ve hizmetler üretimini sağlarken, birey için bu mal ve hizmetleri satın alabilecek parayı temin etmek amacıyla gerçekleştirildiğini aktarır. Seçer aynı zamanda bireyin içinde bulunduğu

çevrede yaşamasını mümkün kılacak görevleri yerine getirmesi olarak da tanımlanan çalışma kavramını, bir kişinin ücretli mesleğini icra ederken giriştiği faaliyetler bütünü olarak ele almanın, çalışmanın meslek kavramı ile ilişkisini belirleyici bir tanımlama yapmaya imkân vereceği kanaatindedir. (Seçer 2007: 2- 3)

Kadının toplum içinde üstlendiği rollere değinen Eken ise kadınlar için en geçerli rollerin ev içi hizmetlerle sınırlı roller olduğunu, mesleki rolün ise kadının gelir getirici mal ve hizmet üretimine katılması ile oynamaya başladığı role işaret ettiğini belirtir. Kadının ev içinde annelik, eşlik veya ev kadınlığı gereği (ev içinde veya evin bağ bahçe gibi eklentilerinde) harcadığı emeğin ne denli üretici ve fonksiyonel olursa olsun, yine de mesleki rol bağlamında değerlendirilmeyeceği görüşündedir. Mesleki rol, kadının ev dışında, aile grubu dışında başka bir sosyal bağlamda oynadığı bir roldür ve kadının temel rolleri arasında görülmesinin tarihi oldukça yenidir. Ailenin gelirinin temin edilmesi uzun yıllar erkeğin görevleri arasında sayıldığından toplumda kadının mesleki rolüne ilişkin beklentiler ile kadının mesleki rolünü gerçekleştirme tarzlarının yerleşik tanımlarının nasıl olacağı hakkında bir bulanıklık da olduğunu ekleyen Eken'e göre bu konuda geliştirilmiş olan en bilindik tavır, kadının mesleki rolünün ailenin kadının getireceği gelire gereksinmesi hâlinde, annelik, eşlik, ev kadınlığı ve akrabalık rollerine ilişkin beklentilere zarar vermeyecek tarzda yürütmesini gerekli gören tavırdır (Eken 2006: 253).

Bireyin toplum içinde bir statü elde etmesini, ekonomik ve sosyal faaliyetlerde görünür olmasını sağlayan meslek kavramı, toplumsal cinsiyet bağlamında ve kadın açısından ele alındığında, kadının üretim faaliyetleri, ekonomik kazanç ve roller bakımından toplumda nasıl konumlandırıldığına da değinmek gerekmektedir. Kadınların, tarih boyunca zamanın şartlarına göre ve değişen statülerde çeşitli ekonomik faaliyetlere katıldıklarını ifade eden Parlaktuna için kadının işgücü piyasasındaki konumunun belirlenmesinde önemli bir dönüm noktası olan sanayi devrimi ve sonrası oluşan teknolojik, ekonomik ve toplumsal değişiklikler, kadınlara ev içindeki annelik ve ev kadınlığı rollerinin dışında ekonomik faaliyetlere ücret karşılığı daha fazla katılma imkânı yaratmış ve "ücretli kadın işgücü" kavramının doğmasına yol açmıştır. Böylelikle ücret, kadını toplum içinde görünür kılmış, ekonomik faaliyete katılan ve katılmayan kadın ayrımı gelişen ücretli kadın işgücü tanımı ile daha da belirginleşmiştir (Parlaktuna 2010: 1217).

Meslek, özünde cinsiyeti olan bir kavram olmamakla birlikte toplumsal roller, geleneksel beklentiler, toplumda kadının konumlandırılışı, aile yapısı, dinî inançlar, gelenek ve görenekler meslekleri cinsiyeti olan bir kimliğe büründürmektedir. Toplumun belirlediği kadınlık ve erkeklik rollerine uygun olarak görünmez bir biçimde tanımlanan "kadın işi" ve "erkek işi" meslekler "kadın yoğun" ve "erkek yoğun" meslek kolları yaratmakta böylece meslek toplum nazarında cinsiyetli bir karaktere bürünmektedir. Ekonomik Olmayan Feminist İktisat ve Ayrımcılık Teorisine göre meslekler toplumda yatay ve dikey olarak katmanlaşmaktadır. Mesleklerin dikey olarak katmanlaşması erkek ve kadınların aynı meslek gruplarında farklı statülerde konumlanması anlamına gelirken mesleğin "erkek işi" veya "kadın işi" olarak algılanması da yatay tabakalaşmayı ifade etmektedir. Genel olarak kadın işinin düşük statülü ve ücretli, geçici, güvencesiz olan niteliksiz işlerden oluştuğunu, erkek işinin ise yetki ve sorumluluk gerektiren, yüksek ücretli, sürekli, güvenceli olan nitelikli işlerden oluştuğunu ifade eden Parlaktuna, Türkiye'de tarım sektöründe karşılığı ödenmemiş emek olarak ifade edilen ücretsiz aile çalışanı olarak çalışanların %78,1'ni kadınların, buna karşı kendi hesabına çalışanların %84,2'sini ise erkeklerin oluşturduğunu aktarmaktadır (Parlaktuna 2010: 1222-1230).

İşgücü piyasasında ağırlıklı olarak kadınların istihdam edildiği ve ücret, statü ve çalışma koşulları açısından erkeklerin yoğun olduğu işlerden daha düşük olanaklar sunan ve 'kadın yoğun işler/meslekler' olarak adlandırılan işlerin örnekleri arasında kasiyerlik, temizlikçilik, tekstil işçiliği, sekreterlik, anaokulu öğretmenliği ve hemşireliği sayan Gönç, bu meslekleri Howe'un "pembe yakalı işler" olarak adlandırdığını; bu işlerde, mavi yakalı ve beyaz yakalı işçilerdeki gibi statüye dayalı değil cinsiyete dayalı bir tahakkümün izlerinin görüldüğünü aktarmaktadır. Kadınların toplumda kabul görmek, erkeklerle rekabet etmemek, kendisine biçilen toplumsal rollerin dışına çıkamamak veya çıkmak istememek nedeniyle kadın yoğun mesleklere yönelmeleri, kadın işlerinin değersiz algılanmasını pekiştiren nedenler olarak gösterilmektedir. Gönç ayrıca, bu değersizlik algısı nedeniyle erkeklerin kadın yoğun mesleklerde çalışmasına, kadınların erkek yoğun mesleklerde çalışmasından daha az rastlandığını çünkü ücreti ve saygınlığı düşük kadın yoğun mesleklerin alternatifleri çok olan erkeklere çekici gelmediklerini de aktarır (Gönç 2016: 98-99).

Kadının mesleki ve ekonomik varlığı, patriyarka yani erkek iktidarı açısından ele alındığında kadının üretim süreçleri, ücretli iş gücü içerisindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Geleneksel evlilik biçimleri, çocuk yetiştirme ve ev işlerinin kadın işi olarak görülmesi, kadınların erkeklere ekonomik bağımlılıkları, devlet teşkilatlanması ve sosyal teşkilatlar patriyarkanın günümüzde kadın emeğinin görünür olmasını engelleyen ögeleri olarak sayılabilir (Dikmen ve Maden 2012: 237).

Kadın işi ve sorumluluğu olarak adlandırılan ev işlerinin çalışma saatlerinin ve sınırlarının olmayışı nedeniyle kadınlar ev dışında ücretli işlerde çalışmaya yönelmemekte, uzmanlık isteyen mesleklerde daha düşük konumlarda çalışmaktadırlar. Toplumda kabul görmek isteyen veya bu rolleri sürdürmeye zorlanan kadınlar, erkeklerle rekabet etmek istememekte, ev işlerini aksatmayacak mesleklere yönelmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere meslekler kadın doğası veya erkek doğası gereği biyolojik cinsiyete göre ayrışmamakta daha çok toplumsal rollerin sürekliliğinin sağlanması üzerine kurulmaktadır. Ev işleri arasında sürekli olarak yeniden üretim gerektiren yemek pişirmenin kadın işi olarak algılanmasına karşın aşçılığın erkek yoğun bir meslek olması yemek pişirme becerisinin biyolojik cinsiyete bağlı olmadığını göstermektedir. Ücretli bir iş alanı ve belli bir statüsü olan aşçılık mesleği, çalışma saatleri ve koşullarının kadının ev içi sorumluklarını devam ettirmesine engel olabilecek kadar yoğun olması aşçılığı erkek yoğun bir iş kolu hâline getirmiştir.

Kadın emeği yalnız şehir hayatında değil kırsal kesimde de görünmeyen emek kategorisindedir. "Kırsal alanda kadının emek yoğunluğu sadece tarımsal üretimde değil, aynı zamanda hane içinde de çok yüksektir. Hane içi istihdam bağlamında ücretsiz aile işçisi konumunda olan kadın ve genç kızlar ağır bir iş yüküne sahiptirler. Kadınlar, ev temizliği, yemek yapımı, çamaşır yıkama ve su taşıma gibi rutin işlerin yanı sıra tarla, bağ-bahçe işleri, odun temini, ekmek yapma, hayvan bakımı gibi yüksek beden gücü gerektiren ve bir hayli zaman alan işleri de yapmak durumundadır. Kırsal genelindeki kadınlar bir anlamda "ağır işçi" statüsüne girmektedir. Tarımda iş gücünü nakde çeviren kadın oranı ise oldukça sınırlıdır." (Kızılaslan ve Yamanoğlu 2010: 155).

Ücretli tarım işçiliği yapan ailelerde bile kiralanan ücretli kadın iş gücünün ekonomik getirisi çoğunlukla ailede erkek tarafından denetlenmekte, kadın emeği çoğu zaman ailedeki erkeklerin ekonomik gücüne katkı sağlamaktadır. Böyle olmasına rağmen özellikle kırsal kesimde kadın için kullanılan *kaşık düşmanı* (TÜS 1346) sözü kadının

tüm üretim faaliyetlerinde yer almasına rağmen patriyarka nazarında ailenin üzerinde beslenmesi ve bakılması gereken bir yük olarak kabul edildiğini göstermektedir. Yine tarımsal ekonomik faaliyetleri yürüten kişi için kullanılan *çiftçi* sözcüğünün bir erkeği çağrıştırması veya daha çok erkekler için kullanılarak çiftçi bir kadından bahsedildiğinde *kadın çiftçi*, *çiftçi kadın* şeklinde nitelenmek zorunluluğunun hissedilmesi ekonomik bir gelir kaynağı olan faaliyetlerin erkek tarafından gerçekleştirildiğinin düşünüldüğünü, kadın emeğinin ise görünmezliğini örneklemektedir.

Kadının ev içindeki emeğinin görünmezliğinin anlaşılmasındaki önemli kavramlardan birisinin de "Yeniden Üretim" kavramı olduğunu belirten Özkaplan; bu kavramın özünü, çalışacak yeni bir kuşağı oluşturma, hâli hazırda çalışmakta olanların ise yeme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayarak onların çalışmasını desteklemeyi ifade etme olarak açıklamaktadır. Ayrıca bu kavramın mevcut yaşamın sürdürülmesini ve gelecek kuşakların yetiştirilmesini, bu şekilde emek gücünün yeniden üretimini ve sonuç olarak toplumdaki cinsiyetçi işbölümünün yeniden üretilmesini konu aldığını da belirtir (Özkaplan 2009: 15). *"Her başarılı erkeğin arkasında bir kadın vardır."* klişesi veya *"Yuvayı dişi kuş yapar."* atasözü sosyal hayatın sürekliliğinin ve düzeninin sağlanmasında kadının önemini vurgulasa da ona yeniden üretim mekanizmaları içinde görünmeyen ve ikincil bir rol de yüklemektedir.

Kadına yüklenen ev içi sorumluluklar, kadının sosyal ve ekonomik hayata katılımını etkileyen, onu toplumda görünür olmaktan alıkoyan en önemli etkendir. Erdoğan, kadının yeniden üretim sürecindeki başat rolünün, kadın emeğinin işgücü piyasalarında daha niteliksiz işlerde istihdam edilmesinin, iş dünyasında daha güçsüz olmasının, hedeflerinin ve taleplerinin daha az olmasının temel nedeni olduğunu ifade eder. Çünkü kadınlar ücretli çalışmaya başlasalar da toplumun beklentisi doğrultusunda yeniden üretim görevlerini sürdürmek zorundadırlar. Böylelikle kadınlar ücretli ve ücretsiz emekleri ile hem üretim hem de yeniden üretim sürecinde yer almak zorunda kalmakta, böylece oluşan çifte iş yükü, kadın emek gücünün değerinin aşağıya çekilmesine ve esnek konumlanmasına yol açmaktadır (Erdoğan 2008: 16).

Cam Tavan sendromunun temelinde de kadının bu yeniden üretim sürecindeki rolü yatmaktadır. Örücü vd. Cam Tavan'ın örgütsel önyargılar ve kalıplar tarafından yaratılan, kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına gelmelerini engelleyen

görünmez, yapay engeller olarak tanımlandığını aktarmaktadırlar (Örücü; Kılıç; Kılıç 2004: 118). Araştırmacıların Cam Tavan'ın nedenleri olarak ortaya koydukları gerçeklerin temelinde ise kadınların yeniden üretim süreçlerindeki rollerine bağlı etkenler yatmaktadır. Kadınlar çoğu zaman toplumsal değerlerle mücadele etmek istemedikleri için veya kabul görmek için belli iş kollarına yönelmektedirler. Çocuk sahibi olmak istediklerinde ise çalışma hayatı ve meslekle ilgili seçimlerini buna göre şekillendirmekte, rekabet ortamlarından uzak durmayı yeğlemektedirler. Eğer mesleki kariyer arzularında kararlı davranacaklarsa da onlardan beklenen tüm yükümlülükleri yerine getirebilecekleri yani çocuk ve kariyer yapabilecekleri, bunlarla birlikte mükemmel ev kadını da olabilecekleri süper bir kadına dönüşmeleridir (Örücü; Kılıç; Kılıç 2004: 119-120).

Çocuk ve yaşlı bakımı, ev işleri, ev halkının refahını artırmaya dönük çabalar, toplumda kadınla ilgili olumlu veya olumsuz algının, kadını değerli veya değersiz gösteren yargıların, onun toplumda kabulünün, aile içinde ve sosyal çevrede saygınlığının ve hatta ona duyulan sevginin de derecesini belirlemektedir. "Ev içinde verilen hizmetler, kadınların becerikliliğinin, çalışkanlığının, ahlakının hatta 'namusluluğunun' göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Ailesi için uğraşan kadınlara yüklenen fedakârlık, aileyi bir arada tutma vb. anlamlarla kadınlar tarih boyunca evin içinde yaptıkları işlerle kendilerini kıymetli, önemli ve işe yarar hissetmişlerdir. Halen kadınların yaptıkları tüm işler yanında ancak ev ve bakım işlerini kusursuz ve eksiksiz yerine getirdikleri zaman onaylanmaları, kabul görmeleri, takdir edilmeleri mümkün olmaktadır. Ev içi emeğin yüceltilmesi ve olumlu değerlerle anlamlandırılması, bu işlerin kadınların yükümlülüğü olduğu algısı kadınlar tarafından içselleştirilmektedir. Bunun da ötesinde bakabileceği bir evinin, kocasının, çocuklarının olması saygın bir konum olarak algılanmaktadır. Kadınların bu şekildeki algısı, erkeklerin ev içindeki işlerden muafiyetini meşrulaştırmakta ve süreklileştirmektedir." (Başterzi; Yılgör 2018: 6).

Tüm bu roller kadınlara bir mekân ve düşük sosyal statü çizmiştir ve kadın bu sınırların içinde yaşadığı sürece mutlu olabilir şeklinde bir algı da yaratılmıştır. Toplumda kadın için çizilen mekânın sınırları onun toplumdaki mesleki ve ekonomik statüsünü de belirlemektedir. Kadın daha çok bulunduğu mekânlarla ilgili işlerde uzmanlaşmakta, bu alanların içinde çalışabilmektedir. Yine kadınlar için sınırlanan mekânlar kadınlar için

yapılan ve yalnız kadınlar tarafından yapılan iş kolları üretmiştir. Örneğin ev içi mekânla sınırlanan kadın ev işlerinde daha uzmanlaştığı ve hatta neredeyse başka bir iş yapmayı öğrenemediği için ekonomik gelir elde etmek istediğinde ev temizliğine gitmektedir. Temizlikçi kadın olarak adlandırılan bu işin yapıcıları çoğu zaman sosyal güvencesi olmayan geçici ve düşük statülü bir alanda çalışmak zorunda kalmaktadır. Yalnızca kadınların okuduğu okullarda çalışan kadın öğretmen ve öğreticiler de bu bağlamda değerlendirilebilir. Ev içi sorumluluklarını aksatmak istemeyen kadınların evde üretim mekanizmalarının bir parçası olarak düşük gelirli parça başı işler için emek harcamaları, evde el işleri ve yiyecek üretip satmaları da burada örnek gösterilebilir.

Kadının meslekle ve üretim mekanizmalarıyla ilişkisi ile ilgili olarak tespit edilen sözlerden çıkan sonuç kadının bu alanlarda görünürlüğünün kısıtlı olduğu, mekân ve değer yargılarıyla sınırlandığı yönündedir. Kadınların yaptığı işlerin veya mesleklerin kadın için sınırlanan veya tanımlanan mekânla ve cinsiyete özgü bazı hizmetleri gerçekleştirmeyle ilgisi vardır. Kadın giyimi, süslenmesi ile ilgilenen meslek icracılarından bir kısmı erkekler iken (erkek terzi, erkek manifaturacı, erkek kadın kuaförü gibi) kadınlar için ayrılmış özel mekânlarda bu işi icra edenlerin kadınlar olduğu görülmektedir. Aynı iş kollarının erkeklerle ilgili olanlarında (erkek terzisi, erkek berberi gibi) kadınların çalıştığı pek görülmemesine rağmen erkeklerin kadınla ilgili mesleği icra etmesi pek yadırganmamaktadır. Bu iş kollarında hizmeti bir erkekten almak istemeyen kadınlar için ise kadın icracılar çalışmaktadır. *Kadın hamamı* gibi daha özel mekânlarda ise *kadın tellakların* çalıştığı veya *hamam anası* gibi sözcüklerin bu mekânla ilgili işleri yapan kadınlar için kullanıldığı görülmektedir.

Kadın ve meslek kavramı ele alındığında erkek yoğun mesleklerde erkek cinsiyetinin, kadın yoğun mesleklerde de kadın cinsiyetinin norm kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca bazı meslek kollarında eşit emek sarf etmesine rağmen kadın emeğinin görünmez olması nedeniyle mesleğin erkek işi olarak algılandığı ve erkek cinsiyetinin norm kabul edildiği görülmektedir. *Çiftçi- kadın çiftçi*, *şoför- kadın şöför*, *aşçı- kadın aşçı*, *erkek hemşire-hemşire* gibi.

Mesleğin kadın için yapılan ve kadınlar tarafından yapılan meslekler olarak da sınıflandığı görülmektedir. Bu durum mesleğin erkek için yapılması için de geçerli olsa da erkekler için yapılan mesleklerin icracıları (berber, terzi vb.) çoğunlukla erkektir ve kadınlar bu alana dâhil olmamaktadır. *Kadın terzi* ve *kadın terzisi* sözlerinin ilkinde

terzilik mesleği icracısı olarak erkeğin norm kabul edildiği, kadının ise bu alana sonradan dâhil edildiği görülmektedir. *Kadın terzisi* sözünde ise iki gösterilen vardır. Birisi kadınlar için bu mesleği yapan erkeği karşılarken bir diğeri de kadınlar için terzilik yapan kadın meslek icracılarına karşılık gelmektedir. Kadınla ilgili meslekler adlandırılırken erkeğin norm, kadının norm dışı kabul edilmesiyle yaratılan ayrım, meslek adlarının önüne veya sonuna eklenen cinsiyet belirten sözlerle sınırlı değildir. Bilindiği üzere Türkçede kelimelerin cinsiyeti yoktur. Ancak Arapçada kelimeler gramatikal bir cinsiyet taşırlar. Kelimelerin sonuna getirilen müenneslik ekiyle sözcükler dişil bir karakter kazanır (tahir-tahire gibi). Bu durum meslek adlarında da görülmektedir. *Müdür* "idare eden, yöneten" anlamında bir sözcükken *müdire* "kadın müdür, kadın yönetici" (TÜS 1721) anlamına gelmektedir. Arapçadan alıntılanan bu yapılar eril bir kalıpta olan bazı meslek adlarının norm kabul edilmesine, dişil kalıpta olan meslek adlarının ise norm dışı sayılmasına neden olmaktadır. Müdür sözcüğü zihinde bir erkek figür canlanmasına neden olmakta, böylelikle müdürlük mesleği eril bir meslek alanı olarak algılanmaktadır. Kadın bir müdürden söz edilecekken ise *müdire* sözcüğü tercih edilmekte, *müdür hanım* şeklinde unvanlandırmak yerine *müdire hanım* şeklinde kullanılarak söz grubundaki dişil cinsiyet pekiştirilmektedir. Bu duruma *memur* ve *memure*, *kadın memur* kullanımları da örnek verilebilir. *Patron* ve *patroniçe* gibi yapılarda da Batı kökenli bir dişilik eki yer almaktadır (Çolak, Koç, 2013: 105).

Kadınlar tarafından veya kadınlar için gerçekleştirilen meslekler ve onlarla ilgili sözlerin tamamı bu bölümde değerlendirilmedi. Çalışmada temel kavram alanları tespit edilerek o kavram alanı ile ilgili sözler bir bütün hâlinde değerlendirilmeye çalışıldı. Örneğin kadın sağlığı ile ilgili sözler arasında kadın sağlığı ile ilgili mesleklere, annelikle ilgili sözler ele alınırken doğum ve bebek bakımı ile ilgili mesleklere, giyim kuşam ile ilgili sözler arasında da kadın giyimi ve süslenmesi ile ilgili mesleklere yer verilmiştir. Kadınlar tarafından gerçekleştirilen mesleklerden birisi de cinsellikle ilgili olanlardır. Bunlar da yine ilgili bölümde değerlendirilmiştir. Kavramı bir bütün olarak ele almak ve onun etrafında oluşmuş söz varlığını değerlendirerek dile yansıyan zihniyeti tespit etmek için böyle bir yönteme başvurulmuştur. Ancak tezde incelenen kavram alanlarından birisiyle ilişki içinde olmayan meslek kolları ve onlarla ilgili sözler bu bölümde değerlendirilmiştir.

Burada meslek kavramı ele alınırken kadına biçilen ücretli veya ücretsiz iş gücü rolleri birlikte ele alınacaktır. Ayrıca kadının üretim, meslek ve ekonomik faaliyetlerdeki yerini perçinleyen bir kavram olan mekânla ilgili sözler de bu bölümde değerlendirilecektir. Çünkü kadının bulunduğu mekânlar aynı zamanda üretime katkısının veya üretim kısıtlamalarının da bir parçasını oluşturmaktadır. Mekânın sınırlarının kadınla ilgili meslekleri ve kadınların yaptığı meslekleri sınırlandırdığı bir gerçektir. Bu nedenle kadının ekonomik etkinliklerdeki rollerini ve kadınlarla ilgili meslekleri şekillendirmesi göz önünde bulundurularak kadın için ve kadınlar tarafından icra edilen mesleklerin yapıldığı mekânlar da bu kavram alanında ele alınmıştır. Elbette kadın ve mekân ilişkisi yalnız bu bölümde ele aldığımız kadarıyla sınırlı değildir. Kadınla ilgili mekânların önemli bir kısmını diğer kavram alanlarında değerlendirdik. Zira kadının doğum yaptığı mekân, kadının giyimi ve süslenmesiyle ilgili mekânlar vb. ilgili bölümlerde değerlendirilmiştir. Tekrara düşmemek adına meslek adları ile ilgili tutumumuz mekân kavramı için de uygulanmıştır.

Kadınlarla ilgili ve kadın için yapılan mesleklerin kadına biçilen toplumsal roller, kadın için sınırlanan mekânlarla ilgili olduğundan bahsetmiştik. Metinlerden tespit ettiğimiz söz varlığına göre, kadın meslek ve üretim ilişkisinin annelik rolleri, sağlık, giyim kuşam süslenme, ev içi hayatla ilgili hizmet ve üretim işleri, çocuk bakımı ve beslenmesi, cinsel işçilik gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir.

Üretime dayalı işlerde kullanılan ve bir meslek kolunun yapılabilmesi için gerekli araç gereç ve aletler ile ortaya çıkan ürünler de meslek kavram alanı içerisinde değerlendirilmiştir. Ancak burada ele aldığımız alet, araç, gereçler de bu bölümde ele aldığımız meslek kollarıyla sınırlı tutulmuştur.

Bu bölümde ev içi hayatla ilgili işlerden de bahsedildi. Ev temizliği, ev kadınlığı, gündelikçilik gibi kavramlar burada değerlendirilmesine karşın eskiden ev içi hizmetleri gerçekleştiren kişileri karşılayan *bacı, cariye, kalfa* gibi sözlerde sosyal statü ağır bastığı ve bu saydıklarımız günümüz koşullarında bir meslek kolu olarak görülemediği için ilgili bölümde değerlendirilmiştir. Yine *dadılık, dayelik, sütannelik, çocuk bakıcılığı* gibi sözler bebek bakımı ve beslenmesi ile daha yakından ilgili olmaları ve günümüzdeki meslek kıstaslarına bazıları uymadıkları için ilgili bölümde değerlendirilmiştir.

Bir el becerisi isteyen ve kadın emeğine dayalı üretimle ilgili meslekler bu bölümde ele alınırken, giyim kuşam ve süslenme ile ilgili olan sözler ilgili bölümde incelenmiştir.

Cinsiyete dayalı olarak oluşan meslek kollarından birisi de kadın sağlığı ile ilgilidir. Ebelik, doğumla ve gebelikle ilgili bir meslek iken kadın doğum doktorluğu da kadın için yapılan ve bir uzmanlık isteyen mesleklerdir. Ebelik, yalnız kadınlar tarafından icra edilen ve geçmişte bir eğitim alınmadan tecrübe ile öğrenilen bir işti. Ayrıca bu saydığımız alanlarla ilgili mesleklerin bir kısmı günümüz meslek kıstaslarına uygun, düzenli, statülü ve maddi kazanç ve güvence sağlayan dallar değildi. Daha çok kadınlar tarafından gerçekleştirilen ağıtçılık, otacılık, ebelik gibi meslekler tam bir meslek statüsünde olmayıp geleneksel hayatın bir parçası olarak yüzyıllarca toplum içerisinde yaşamışlardır.

### II.9.1. Ev İçi Hayat ve Ev İçi Hizmetlerle İlgili Sözler

Kadının yeniden üretim mekanizmalarının içinde bulunmasını sağlamlaştıran en önemli yapı kadının ev içiyle ve kadınlara özgü mekânlarla sınırlandırılmasıdır. Genellikle görmezden gelinen ev içi emeğin ve yeniden üretimin gerçekleştiği mekân evdir. Şehir hayatında genellikle çekirdek ailenin kırsal kesimde geniş ailelerin de barındığı bu mekânlar kadınların görünmeyen emeği ile çekip çevrilmekte, buradaki bireylerin pek çok ihtiyacı kadınlar tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca kadınların bulunduğu mekânların ayrıştırılması sonucu ortaya çıkmış bazı iş kolları da tespit edilmiştir.

Türkçenin tarihî ve çağdaş metinlerinden tespit ettiğimiz sözlerde kadınların bir arada bulunduğu, yaşadığı veya toplumsal hayat içinde birliktelik kurdukları mekânlar şu şekilde tespit edilmiştir:

**beşek** "haremlik" (EUTS 27)

**bezeklik** "harem"

> ***bezeklikte*** *kızlar kırkın* "haremdeki kızlar, cariyeler" (ETŞ 29. metin/7)

**harem** "harem"

> ***hareminiŋ*** *iksük ẖâdimi hüsn bile andan artuk idi* "Hareminin eksik hizmetçisi güzellikte ondan üstündü." (GT 126b/1)
>
> ***harem*** *"İslâm evlerinin kadınlara mahsus dairesi:* ***Haremdedir****;* ***hareme*** *girdi. Mukabili selâmlık."* (KT 428)

***harem*** *"1. saray ve konaklarda kadınlara ayrılan bölüm, selamlık karşıtı", "**Harem**, ihtiyar hatunların bembeyaz patiska sedirli küçük köşe odalarında kalmıştı." - F. R. Atay. 2. bu bölümde oturan kadınların hepsi*" (TÜS 1049)

**harem-i hümâyûn** "sarayın harem dairesi"

***harem-i hümâyûn*** *"sarây-ı hümâyûnun harem dairesi"* (KT 428)

**harem selamlık** "1. kadın ve erkeğin ayrı ayrı oturması. 2. kadın ve erkeğin ayrı ayrı oturduğu yer" (TÜS 1049)

**haremlik selamlık** "harem selamlık" (TÜS 1049)

**harem-serâ ~ harem-serây** "harem dairesi" (KT 428)

**harim** "harem, harem dairesi"

***harim*** *"harem, harem dairesi"* (KT 430)

**ẖatunlar orunu** "matem sözlerini makamıyla söyleyecek kadınların toplandıkları yer" (KTS 94)

**kadınevi** "yoksul, mağdur veya başka bir özelliği dolayısıyla muhtaç durumda kalan kadınların geçici olarak barındıkları yer" (TÜS 1259)

**kafes** "cami, tekke vb. yerlerde kadınlara ayrılan yer" (TÜS 1265)

***kafes*** *"Tekke ve cami gibi yerlerde kadınlara mahsus mahal ki kafesle ayrılmış olur: **Kafeste** çok kadın var."* (KT 563)

**karıların aralığı** "kadınlar arasında"

*Mûşger (Fa.): Nevhager mânasınadır ki Arapların nebbâha ve neddâbe ıtlak eyledikleri karıdır. Cenaze önünde ve **karıların aralığında** meyyitin evsafını zikr ü tâdat ederek a'lâ savt ile girye idüp karılar dahi ana mütabaat ile girye ve zari ederler. Türkide ağıtçı tâbir ederler.* "mûşger: Ağıtçı anlamındadır ki Arapların nebbâha ve neddâde dedikleri kadındır. Cenaze önünde ve kadınlar arasında ölünün özelliklerini birer birer sayıp yüksek ses ile ağlayıp kadınlar da ona eşlik ederek ağlayıp inlerler. Türkçede ağıtçı diye tabir edilir." (Bürh. XVIII- XIX. 576) (TSI 43)

**kızlar ẖâtûnlar oturdugı otag** "kadınların ve kızların oturması için tahsis edilmiş çadır"

*kızlar ẖâtûnlar oturdugı otaga geldi, èşigin aldı, oturdı.* (DKOV 80a 11)

**kuun (~ kün)** "harem dairesi"

***kuun*** *"harem dairesi"* (EUTS 125)

**kün** *"harem dairesi"* (EUTS 82)

Ev içi işlerin sorumluluğu genel olarak kadına yüklenmekte ve çoğu zaman bu işler evdeki kadınlar tarafından gerçekleştirilmekte kimi zaman da ücret karşılığı olarak başka bir kadının ev içinde bu işleri yapması sağlanmaktadır. Yemek pişirmek, bulaşık yıkamak, temizlik yapmak, çocukların ve yaşlıların, hastaların bakımını üstlenmek kadınlara biçilen toplumsal rollerdir. Evde yemek pişirmek ücretsiz bir emek alanı olduğu için kadına biçilen ve biyolojik cinsiyete yatkınlıkla ilişkilendirilen bir rol ve erkekler tarafından kadınsı algılanan bir eylemken ev dışı ücretli iş gücünde aşçılığın erkek yoğun bir meslek olduğu görülmektedir. Bu durum ekonomik bir değeri olmayan ev içi işlere erkeklerin kendi statülerine yakıştıramadıkları için ilgi göstermediklerini ama konu para kazanabilecek ekonomik bir değere dönüştüğünde mesleğin içeriğinin biyolojik cinsiyetle ilgisinin kesildiğini göstermektedir. Ayrıca evde hizmet işlerinin, ev içi diğer işlerin yine ücretli veya ücretsiz kadın emeğiyle sağlandığı da görülmektedir.

Osmanlı toplumunda özellikle şehirde olan kadının çalışmasının, toplum hayatından uzak kalmama arzusu veya evinin geçimini sağlamak zorunluluğu ile gerçekleştiğini ifade eden Dingeç, evine bakmak zorunda kalan bir kadının en kolay iş bulma şeklinin ise çoğu zaman ev hizmetçiliği olduğunu ancak ev hizmetçiliğinde ise insan kaynağının genellikle kölelerden sağlandığı için yetişkin şehirli bir kadının para kazanması olanaklarının sınırlı olduğunu tespit eder. "Bu kadınlar ancak hamamlarda ya da düğünlerde güzellik ve temizlik alanında çalışabilirlerdi. Böylece, "hamam ustası" mesleği, hamamda, kadınlar bölümünde kadınlara hizmet etmek üzere toplumsal alanda yerini aldı. Kadınların kendilerine çalışma alanı yarattıkları bir iş sahası da, kirli çamaşırların yıkanmasıydı. İstanbul'da "câme-şûyî avretler" yani çamaşırcı kadınlar, kiraladıkları dükkânlarda çamaşır yıkayarak geçimlerini sağlamaya çalıştılar. Fakat bu dükkânlar zaman zaman zina yapıldığı gerekçesiyle yasaklandı. Kırsal alanda kadının tarlada çalışması, şehirde ise evde çalışması bir sorun yaratmıyordu. Bu mekânlar kadının çalışması için rahat ortamlardı. Oysa kadının evinden çıkarak hayata atılması otoriteler tarafından desteklenen bir durum değildi. Fakat bu kadına özgü meslekler için geçerli değildi. Kadınlar, Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren arz-talep

çerçevesinde kendine çizilen sınırlar içerisinde ekonomik girişimlerde bulundu. Kırsal alanda erkeği ile birlikte tarım ve hayvancılık alanında üretime katkıda bulunurken şehirde de imalat sektöründe yer aldı. Kadın, dokuma tezgâhında, çeşitli kumaşlar dokumakta, ip eğirmekte, mum imal edip çeşitli alanlarda üretim vermekteydi. Fakat bu iş alanları zaman içinde dış piyasaya bağlı olarak azalma gösterdi" (Dingeç 2010: 14-17). Günümüze gelindiğinde ise eğitim alabilen nitelikli kadın, gücü erkeklerle eşit şartlarda olmasa da eskiden görülen kısıtlamalara maruz kalmadan pek çok iş kolunda çalışabilmekte, ancak herhangi bir iş tecrübesi olmayan ve para kazanmak zorunda kalan kadınların büyük bir bölümü tek yol olarak ev içi hizmetlerde çalışmak zorunda kalmaktadır.

Taranılan metinlerde ev içi çalışmayı, ev işlerini ve bu işlerle uğraşan kadınları anlatan sözler şu şekilde tespit edildi.

**aşçı karı** "aşçı kadın" (LO 215)

**câmekî** "hareme veya eşlere verilen vazife" (KTS 41)

**çamaşırcı ~ çamaşırcı karı** "para ile başkalarının çamaşırını yıkayan kimse, kadın"

> ***çamaşırcı karı*** (LO 215)
>
> ***çamaşırcı karı***= *Dükkânda veya evlerde ücretle çamaşır yıkayan karı veya büyük bir konakta yalnız çamaşır yıkamaya mahsus hizmetçi karı."* (KT 192)
>
> ***çamaşırcı*** *"para ile başkalarının çamaşırını yıkayan kimse"* (TÜS 490)

**çamaşırcılık** "çamaşırcının yaptığı iş" (TÜS 490)

**evdegi epçi** "hizmetçi kadın" (CC 45b/22)

**evdegi kız** "hizmetçi kız" (CC 45b/23)

**ev hanımı** "ev kadını" (TÜS 836)

**ev hanımlığı** "ev kadınlığı" (TÜS 836)

**ev işi** "dükkân ve fabrika tarafından yapılmayıp evde kadınlar tarafından yapılan: *Bu reçel ev işidir.*" (KT 319)

**ev kadını** "dışarıda herhangi bir işte çalışmayıp kendi ev işlerini gören kadın, ev hanımı" (TÜS 836)

> ***ev kadını*** *"eve bakan ve bakmasını bilen kadın"* (KT 319)

**ev kadınlığı** "ev kadını olma durumu, ev hanımlığı" (TÜS 836)

**ev yemeği** "evde pişen ve kadınlar tarafından pişirilen yemek." (KT 319)

**gündelikçi** "1. gündelikle çalışan kimse, yevmiyeci"

> *"Dul kaldığı günden beri zengin evlerde **gündelikçi** olarak çalışan bu kadın, oğlunun tahsil etmesini istiyordu." - S. Derviş* (TÜS 1005)

"2. gündelikle ev işlerinde çalışan kimse" (TÜS 1005)

**gündelikçilik** "gündelikçinin yaptığı iş, yevmiyecilik" (TÜS 1005)

**hizmetçi** "belli bir ücretle ev işlerini yapmak için tutulan kadın"

> ***hizmetçi*** *"hizmet eden, hizmet etmek vazifesiyle muvazzaf:* ***hizmetçi kız.****"* (KT 462)

**hizmetçi kız** "besleme, yanaşma kız" (KT 649)

> *"Arkasından kucağı paketlerle dolu **hizmetçi kızla** içeri giriyorlar." - Y. Z. Ortaç* (TÜS 1107)

**hizmetçilik** "hizmetçinin yaptığı iş" (TÜS 1107)

> ***hizmetçilik*** *"hizmetçi işi ve meslek ve sıfatı: Evlâdını beslemek için hizmetçilik etmeye mecbur oldu; konaklarda **hizmetçilik** ediyor."* (KT 462)

**işçi** "dikiş, nakış vb. el işleriyle meşgul olan kadın"

> ***işçi*** *"dikiş ve nakış gibi el işiyle meşgul kadın veya kız:* ***işçi*** *kız."* (KT 541)

**işçi karı** "işçi kadın" (LO 215)

**kadın** "hizmetçi bayan" (TÜS 1258)

**kadın aşçı** "bir evde yemek pişirmekle görevli kadın"

> ***kadın aşçı*** *"bir hane veya konakta yemek pişirmekle mükellef kadın"* (KT 73)

**soygun** "düğün veya toplantılarda hafif giysiler giyinerek hizmet eden kadın"

> ***soygun*** *"Soyunmuş, çıplak, bir düğün vesair cemiyette hizmet etmek için ağır esvabını çıkarıp hafif kıyafete girmiş hizmetçi kadın:* ***düğün soygunları.****"* (KT 1089)

***düğün soygunu*** *"düğün hizmetçisi, zenâna hizmet için soyunmuş yanaşma"* (LO 351)

**soygunluk** "düğünde kadınlara hizmet etmek için hafif giysiler giyinme"

***soygunluk*** *"düğün hizmeti, çıplaklık"* (LO 351)

***soygunluk*** *"düğünde hizmet etmek üzere soyunup mahsus hafif kıyafete girme"* (KT 1089)

**tahta silici** "evlerdeki tahta döşemeleri temizleyen kadın"

***tahta silici*** *"döşeme tahtalarını ovan karı"* (KT 1077)

**temizlikçi** "temizlik işini yapan kimse" (TÜS 2319)

**temizlikçi kadın** "ev, iş yeri vb. yerlerde ücret karşılığı temizlik işleri yapan kadın" (TÜS 2319)

**temizlikçilik** "temizlikçi olma durumu" (TÜS 2319)

**usta** "hizmetçi kadınları veya cariyeleri idare eden kadın"

***usta*** *"ser-kârî, cariyelerin mürebbiyesi"* (LO 396)

***usta*** *"hizmetçi kadınların ve cariyelerin başı"* (KT 1262)

**ustalık** "hizmetçi kadınları veya cariyeleri idare etme durumu"

***ustalık*** *"hizmetçi ve cariye vesaire başlarının hâli"* (KT 1262)

**yıllıkçı** "hizmetçi kadın"

***yıllıkçı*** *"yanaşma kadın, hizmetkâr"* (LO 427)

Konuyla ilgili tespit edilen fiiller ise şu şekildedir:

**çamaşır ertesi ol-** "çamaşır yıkamaktan aşırı yorulup hasta olmak"

*"Kaynanam da yıkar ama iki gün de* ***çamaşır ertesi olur*** *yatar." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 490)

Kadınlara ayrılan bazı mekânlar, kadınlar için yine kadınlar tarafından gerçekleştirilen iş ve meslek kollarını doğurmuştur. Bu mekânlardan birisi de kadınların ve çocukların kişisel temizliklerinin yapıldığı veya şifa aramak amacıyla gidilen kadın hamamlarıdır.

Kadınlara has bu mekânları adlandıran, bu mekânlarda kadınlar tarafından kullanılan nesneler, burada çalışan kadınlar ve yaptıkları işle ilgili sözler şunlardır:

**burundalı** "emzikli tas"

> *cergatu (Fa.) "cür'a-riz mânasınadır ki* ***burundalı*** *tâbir olunan emzikli tastır, iki kısım olur; büyüğiyle karılar hamamda iğtisâl ederler."* "cergatu: Bir çeşit ibrik demektir. Yani *burundalı* tabir edilen emzikli tastır. İki çeşidi vardır. Büyüğüyle kadınlar hamamda yıkanırlar." (Bürh. XVIII- XIX. 201) (TSI 714)

**hamamanası** "kadınlar hamamında natırları yöneten kadın"

> ***hamam anası*** *"hamamda yanaşma ihtiyar kadın"* (KT 57)
>
> ***hamam anası*** *"hamamlarda yanaşma ihtiyar kadın"* (LO 17)
>
> ***hamamanası*** *"kadınlar hamamında natırları yöneten kadın", Sen ise alık karı, evde, sokakta* ***hamamanası*** *gibi gezersin." - H. R. Gürpınar* (TÜS 1037)

**hamam bohçası** "kadınların hamama giderken çamaşırlarını veya eşyalarını koyduğu bohça" (TÜS 1037)

**hamam takımı** "hamamda kullanılan havlu, kese, lif vb. şeyler"

> *"****Hamam takımları*** *hep sırma ve ipek işlemeli imiş." - S. Birsel* (TÜS 1037)

**hamam ustası** "hamamda kadınları ücretle yıkayan hizmetçi" (KT 1262)

**ẖatunlar ılı suvı** "kadınlar hamamı"

> *niçük kilip olturup temâşâ kılsa / ****ẖatunlar ılı suvınıŋ*** *allında 'azab* "Nasıl ki gelip oturup seyretse, kadınlar hamamının önünde azap." (GT 74a/5-6)

**kadınlar hamamı** "kadınlara ayrılan özel hamam" (TÜS 1259)

**natır** "kadınlar hamamında hizmet eden ve müşterileri yıkayan kadın" (TÜS 1754)

**natırlık** "natırın yaptığı iş" (TÜS 1754)

### II.9.2. Üretimin ve Ticaretin Bir Parçası Olan Kadınlarla İlgili Sözler

Kadın emeğine dayalı üretimin daha çok ev içi alanla ilgili olduğu görülmektedir. Cinsiyete özgü veya kadın yoğun bir üretim alanı olarak dokumacılık, ev içinde kullanılmak üzere üretilen el işleri, giyimle ilgili el emeği gerektiren işler ve kırsal alanda kadınlar tarafından gerçekleştirilen üretim faaliyetleri sayılabilir. Ayrıca

kadınlara özgü veya kadınlar için yapılan bazı ticari faaliyetler de bu bağlamda ele alınabilir.

Dingeç, Osmanlı döneminde kadınların ticari faaliyetlere katılabildiklerini ancak bu faaliyetlerin arz talep doğrultusunda tüketime dayalı sınırlı bir faaliyet olduğunu belirtir. Avrat pazarı olarak adlandırılan alış veriş yerlerinde kadınlar, sebze meyve gibi tarım ürünlerini, hayvansal ürünleri ve kendi yaptıkları el işlerini satabilmekteydi. Kadınların alıcı ve satıcı olarak bulunduğu bu pazarlar hem şehirlerde hem de kırsal alanda bulunmaktaydı ve kadınlar ürettiklerini nakde çevirebilmekteydiler. Kadınlar ayrıca günümüzde evlere yönelik yapılan pazarlamacılığın da öncüsü kabul edilebilir. Ev içi alanın mahrem bir alan olarak kabul edilmesi nedeniyle erkeklerin rağbet gösteremediği bu hizmet alanı bohçacılıktı. Bohçacı kadınlar, mahallelerde kapı kapı dolaşarak yatak örtüsü, çarşaf, çeşitli kumaşlar, el işleri, incik boncuk satarlardı. Rahatlıkla hareme de girebilen bu kadınlar, hanım ve cariyelere satış yaparlardı. Sanayi devrimi öncesinde kadınlar özellikle tekstil imalatında önemli bir konuma sahipti. İplik eğirmek, kumaş, halı ve kilim dokumak ev içinde veya kapalı mekânlarda gerçekleştirilen üretim faaliyetleri olduğu için çoğunlukla kadınlar tarafından yapılan üretim faaliyetleridir (Dingeç 2010: 14).

Kadınlar tarafından veya kadınlar için yapılan meslekler, üretim ve ticaret faaliyetleri ile ilgili sözler şunlardır:

**avrat pazarı** "kadınların öteberi sattıkları pazar yeri" (TÜS 192)

**bohçacı** "gezerek bohça içinde dokuma eşya satan kadın"

> ***bohçacı*** *"bohça ile eşya gezdirip satan karı"* (KT 141)
>
> ***bohçacı*** *"makreme vesair parça satan, bohça gezdiren işçi karı."* (LO 59)
>
> ***bohçacı*** *"bohçacı kadın"* (TÜS 373)

**bohçacı kadın** "gezerek bohça içinde dokuma eşya satan kadın, bohçacı"

> *"Bir* ***bohçacı kadın*** *gelmiş, beni sormuş, görmek istemiş." - S. M. Alus* (TÜS 373)

**bohçacılık** "bohçacının yaptığı iş" (TÜS 373)

**çiçekçi kız** "çiçek satan veya yapma çiçek işiyle uğraşan kız"

*çiçekçi "çiçek gezdirip satan adam:* ***çiçekçi kız.****"* (KT 211)

**çeyizci** "çeyiz hazırlayan veya satan kimse" (TÜS 528)

**çeyizcilik** "çeyizcinin yaptığı iş" (TÜS 528)

**el işi** "daha çok kadınların uğraştığı nakış vb. el ürünü"

***el işi*** *"nakış gibi nisvâna mahsus bazı sanayi"* (KT 540)

**nakışçı** "nakış yapan kimse" (TÜS 1746)

**nakışçılık** "nakış yapma işi" (TÜS 1746)

**nakışlama** "nakışlamak işi" (TÜS 1746)

**oyacı** "oya yapan veya satan kimse"

***oyacı*** *"oya satan ve imal eden karılar"* (LO 295)

***oyacı*** *"oya ve dantelâ yapan ve satan adam veya kadın"* (KT 940)

***oyacı*** *"oya yapan veya satan kimse"* (TÜS 1827)

**oyacılık** "oya yapma ve satma işi"

***Oyacılık*** *aşağı ve orta tabakadan Türk kızlarının ve kadınlarının yüzyıllar boyunca geçim vâsıtası olmuş ve isimleri meçhul o kadın sanatkârlar muhayyilelerinin mahsulü şaheserler yaratmışlardır; bugün Türk oyalarından bir koleksiyonun seyrine doyum olmaz ve kıymetine baha biçilmez. Zamanımızda Türk* ***oyacılığı****, ölmüş, yok olmuş küçük güzel sanatlarımızdan biridir.* (GKS 183)

***oyacılık*** *"oya yapma ve satma işi"* (TÜS 1827)

**oyalama** "oyalamak işi" (TÜS 1827)

**örgücü** "örgü örüp satan kimse" (TÜS 1857)

**örgücülük** "örgücünün yaptığı iş" (TÜS 1857)

**peştamalcı** "peştamal, futa, havlu vb. dokuyan veya satan kimse" (TÜS 1918)

**peştamalcılık** "peştamalcının işi" (TÜS 1918)

**pikocu** "1. piko yapan kimse. 2. piko yapılan yer" (TÜS 1924)

**pikoculuk** "pikocunun işi veya mesleği" (TÜS 1924)

**yağlıkçı** "yağlık satan kimse"

> *Büyük şehir İstanbulda yüz yıllar boyunca dul kadınlar, yetim kızlar oya yaparak ve yağlık işleyerek hayatlarını, el emeği ve göz nuru ile nâmuskârâne kazanırlar idi; ve işlerini "**Yağlıkçı**" adı ile anılan tüccar-esnafa satarlardı. **Yağlıkçılar** da sadece oya ve yağlık alıp satmakla kalmazlar, el ile işlenmiş hazır iç çamaşırlarını, yatak takımlarını, gelinlikleri de onlar satardı.* (GKS 238)

**yazmacı** "yemeni, yorgan yüzü vb. şeylere elle veya tahta kalıplarla desen yapan kimse"

> ***yazmacı*** *"yemenici"* (LO 419)
>
> ***yazmacı*** *"1. yemeni, yorgan yüzü vb. şeylere elle veya tahta kalıplarla desen yapan kimse", "İki **yazmacı**, kenarda kayaların üstünde yazmalarını sermiş, kurutuyorlar." - M. Ş. Esendal. 2. yazma satan kimse. "Ön arabanın karşısına geçerler, bohçacı ve **yazmacı** kadınların tuhaflığa vurarak etrafını alırlar." - R. H. Karay.* (TÜS 2562)

**yazmacılık** "yazmacının işi" (TÜS 2562)

**yemeni baskıcısı** "tülbent üzerine kalıpla desen basan kimse"

> ***yemeni baskıcısı*** *"Tülbent üzre kalıpla resim basan esnaf."* (LO 422)

**yemenicilik** "1. yemeni yapma işi. 2. yemeni alıp satma işi" (TÜS 2570)

Konuyla ilgili eylemler ise şu şekilde tespit edilmiştir:

**çıkrık egir-** "ip eğirmek"

> *viribir bile bir 'avret tonını / ki geysün çıkarup hurmet tonını / dahı bir **çıkrık egirsün** otursun/ özinden erlik adını götürsün* "Ona bir kadın elbisesi veriver de hürmet giysisini çıkarıp gonu iysin. Oturup ip eğirsin ve erlik adını kendinden götürsün." (ŞHŞ 2426-2427)

**çikin çikne-** "nakış yapmak, işlemek"

> *kız **çikin çiknedi** "Kız nakış yaptı." (Kız altın tellerle ipek kumaş üzerine tasvirler yaptı."* (DLT III/301)

**eğir-** "yün, pamuk vb.ni iğ ile büküp iplik durumuna getirmek" (TÜS 761)

**eğirt-** "eğirme işi yaptırmak" (TÜS 761)

> ***eğirt-*** *"iğ ile iplik büktürmek, iğden yün veya pamuk vesaire çektirmek: Fukara kızlarını toplayıp pamuk* ***eğirtmekle*** *meşgul oluyor."*(KT 290)

**gergef işle-** "gergefle nakış işlemek" (TÜS 933)

**nakış işle-** "kumaş üzerine renkli iplikler, sırma veya sim kullanarak işleme yapmak" (TÜS 1746)

**nakışla-** "nakışla bezemek, işlemek" (TÜS 1746)

**oyala-** "oya ile süslemek"

> ***oyala-*** *"oya ve dantelayla tezyin etmek"* (KT 940)
>
> *"Yâr mendilin* ***oyaladım*** */ Baş harfini koyamadım" - Halk türküsü* (TÜS 1827)

**pikoya ver-** "piko yapılması için bazı örtü, çarşaf, çamaşır vb.ni pikocuya götürmek" (TÜS 1924)

**yağlık işle-** "mendil işlemek"

> *Yağlıklar el tezgahlarında işlenir, süslenirdi. Büyük şehir İstanbulda yüz yıllar boyunca dul kadınlar, yetim kızlar oya yaparak ve* ***yağlık işleyerek*** *hayatlarını, el emeği ve göz nuru ile nâmuskârâne kazanırlar idi..* (GKS 238)

Kadınlar tarafından üretilen ürünler ve bunları üretirken kullandıkları malzemelerle ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**ağırşak** "iplik eğrilecek iğe takılan tahta yuvarlak"

> *Bedise (Fa) "****Ağırşak*** *ki karılar iplik eğirecek iğe geçirirler ve çadır direğinin tepesine geçirdikleri tablaya dahi derler." (Bürh. XVIII- XIX. 106)* (TSI 42)

**antika** "mendil, örtü, yatak çarşafı vb. bezlerin kenarlarına paralel ipliklerden bir bölümü çekilip dikey olanların ikisi, üçü bir arada tire ile sarılarak yapılan diş süs, sıçandişi" (TÜS 134)

**civanperçemi** "civanperçemi otunun yaprağı taklit edilerek işlenen bir oya motifi"

> *Külahın altından çıkıp civan alnından dökülmüş saça benzeyen kıvrık yapraklı bir otun adı. Bu otun yaprağını taklit ile yapılmış bir oya motifine de* ***civanperçemi*** *adı verilmiştir. Etrafı* ***civanperçemi*** *oya ile süslenmiş baş*

*yemenilerini, greplerini bilhassa gönülleri tâze kalmış yaşlı nazenîn hanımlar, kolları arasında şehbaz yiğit sarma iştiyâkında olan kart yosmalar kullanırdı.* (GKS 55)

**çarkı felek** "bir işleme ve oya motifinin adı"

*Bir işleme ve oya motifinin adı. Çiçek bir göbeğin etrafında aynı yönde kıvrılmış dallar, bu dalların üstünde de yine çiçekler, tomurcuklar, yapraklar bulunur ki motifin görünüşü bir çarka, fırıldağa benzer.* ***Çarkı felekli*** *yazmalar, işlemeler, oyalar hem genç işi, harcı olarak bilinir, hem de başı dumanlı, sevdâlı mânası taşırdı; evli tazelerde hoş görülmez, oynaklık, fingirdeklik nişanı bilinirdi. Harem muhabbeti âlemlerinde ise zürefâlık (safizm) yolunda gönül eğlendirenlerin ise âdetâ alâmeti farikası idi; çengi karılar, kolbaşılar (haremleri eğlendiren oyuncu kolları organizatörü kadınlar) tarafından* ***çarkıfelek*** *oyalı veya işlemeli yemeniler, grepler tercih ile kullanılırdı. Bıçkın oğlan başında ise: "Bir kızda gözüm var" mânasına alınırdı. Yaşlı yosmalarda: "gönlüm hâlâ tazedir" diye kullanılırdı.* (GKS 64)

**çevre** "kenarları kıvrılmış, oya ile yahut işleme nakışlarla süslenmiş yağlık, mendil"

***çevre:*** *"Kenarları kıvrılmış, oya ile yahut işleme nakışlarla süslenmiş yağlık, mendil. Yazma ve sırmalı olmak üzere iki türlüsü vardır.* ***Yazma Çevre*** *ve* ***Sırmalı Çevre*** *denilir.* ***Sırmalı Çevrelere*** *de Yağlık adı verilir" (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri). Eski metinlerde mendil ismine rastlanmaz; yağlık adı da avâmî bir isimdir; orta halli ve yüksek kibar muhitlerinde "****Çevre****" adı ile beraber mendil karşılığı "Destimal" ve "Makrame, Makrama" isimleri kullanılmışdır. İşlemeleri ile ve oyaları ile öylesine kıymetli eski* ***çevreler*** *vardır ki, zamanımızda antikacı dükkânlarında ve müze vitrinlerinde ecdad yâdigârı mefâhir arasında teşhir edilmektedir. Eski devirlerin günlük hayatında hanımların ve hanım kızların, hattâ sultanların ve hanımsultanların ve câriyelerin harem hayatında* ***çevre****, oyalarının hazırlanması ve sırma ile, ipek ile nakışlarının işlenmesi bakımından önemli bir iş konusu olmuştu; kızların çeyiz eşyâsı arasına girmiş, dost elinden yâdigar olarak verilmiş, yavuklular elinde mâşûka hâtırası olarak öpüle koklana koyunlarda saklanmış; güzellikleri ve tuvaletleri ile en zarif gençlerin süsünü tamamlamış; orta tabakadan nice yetîmlerin ve dulların el emeği ve göz nuru ile nâmuskârâne*

*geçimlerini sağlamıştır. Yeniçeriliğin son devirlerinde namlı İstanbul zorbaları yosma nigârlara ve şıkırdım civanlara, bir köşesine mensup oldukları yeniçeri ortasının nişanı, alâmeti fârikası işlenmiş* ***çevreler*** *verirlerdi ki aralarında kullanılan tâbir ile o* ***nişanlı çevrelere*** *"Balta" denilirdi. Zorba hâmisinden böyle bir balta çevre almış olan da onu, nişanı görülecek şekilde ya omzuna ilişdirir, yahut külâhının tülbendine sokar,* ***balta çevreyi*** *görenler de taşıyan nâzeninlere yan gözle dahi bakamazlardı.* (GKS 71)

**destimal** "el silecek, bez, elbezi, yağlık, mendil"

***destimal:*** *"El silecek bez, elbezi, yağlık, peşkir demektir; fakat günlük hayat içinde makreme (mendil) gibi üstte taşınmıştır ve yalnız yıkanan eli yüzü kurulamak için değil yüzün terini silmek için de kullanılmıştır.* ***Destimaller*** *pamuk, keten ve ham ipek (büründük) den çok sık olarak sureti mahsûsada dokunur ve dokunurken iki ucu, kullanacak şahsın yaşına göre âşıkâne, rindâne, dindârâne beyitler, mısrâlar, türlü motiflerde nakışlar ile süslenirdi, bu süsler bâzan düz dokunmuş bir* ***destimale*** *ipekle, sırma ile sonradan da işlenirdi. Eski toplum hayatımızda sevgililere hediye olarak gönderilen eşyadandır; hediyelik* ***destimaller*** *de bilhassa âşıkâne işleme yazılar taşımışlardır. Hediyeyi alacak sevgili güzel bir delikanlı ise,* ***destimalin*** *işlemesinde bir çiçek yerine üslublaştırılmış ve yine çiçeklerle bezenmiş bir hançer resmi hemen mutlaka bulunurdu."* (GKS 88)

**engüşter** "yüzük, yüzük halkası"

***engüşter*** *"yüzük, yüzük halkası"* (KT 306)

**hanım iğnesi** "kadınların ince el işlerinde kullandıkları iğne" (TÜS 1042)

**iğne işi** "kasnak"

***iğne işi*** *"kasnak"* (KT 540)

**iş** "nakış, örgü, makrome gibi elde yapılan şey"

*"Komşu kadın elindeki* ***işini*** *dizine bırakıp geline döndü." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 1219)

**kız kilimi** "göçebe kızların işledikleri süslü çeyizlik kilim" (TÜS 1437)

***kız kilimi*** *"aşâ'ir [göçebe] kızlarının dokudukları bir nevi makbul kilim"* (KT 649)

**Maraş işi** "karton üzerine gerilmiş kumaşa sim, sırma vb. sarılarak yapılan bir nakış türü" (TÜS 1624)

**mekik** "oya yapmakta kullanılan, kemik, ağaç veya plastikten, iki ucu sivri, arasından iplik geçecek bir yarığı bulunan küçük araç" (TÜS 1644)

**mekik oyası** "dantel" (TÜS 1646)

**nakış** "genellikle kumaş üzerine renkli iplikler veya sırma ve sim kullanarak elle, makineyle yapılan işleme, el işi, ince iş" (TÜS 1746)

***nakış*** *"Renk ile olan zinet, nakş-ı nigâr, dikiş zineti, iğne ve iplikle ve her türlü tel ile mensucata tevşîh olunan resimler işleme"* "Renk ile yapılan süs, işlemeli nakış, dikiş süsü, iğne ve iplikle her türlü tel ile kumaşa işlenen resimler" (LO 285)

*"Kilimi kilim yapan özelliklerden biri de* ***nakış*** *aralarındaki boşlukların düzenidir." - B. R. Eyuboğlu.* (TÜS 1746)

**nakış ipliği** "çeşitli motifleri kumaş üzerine işlemek için pamuk, ipek, yün veya başka maddelerden hazırlanan sırma, sim vb. özel iplik" (TÜS 1746)

**nakış makinesi** "nakış işlemek üzere özel olarak yapılmış makine" (TÜS 1746)

**nakışlı** "nakşı olan" (TÜS 1746)

**nakışsız** "1. nakşı olmayan. 2. nakşı olmaksızın"

"*Ben bu çevreyi motifsiz,* ***nakışsız****, dümdüz getiriyorum göz önüne." - B. R. Eyuboğlu.* (TÜS 1746)

**oya** "genellikle ipek ibrişim kullanarak iğne, mekik, tığ veya firkete ile yapılan ince dantel"

***oya*** *"Kadın çamaşır ve esvabının vesair bazı şeylerin kenarına iğne ile yapılan veya hazır alınıp dikilen ipek veya keten ve iplikten oymalı süs, dantelâ"* (KT 940)

***oya*** *"parça kenarına yapılan serme iplik, iplik olunçak gibi ince oyma ve ince kırma"* (LO 295)

> ***oya**: "Kadın çamaşır ve esvaplarının ve sâir bazı şeylerin (boy yemenilerinin, çevrelerin) kenarına iğne ile yapılan veya yapılmış hazır alınarak dikilen ipek veya iplikten örgü, oymalı süs." (Şemseddin Sami, Kaamûsu Türkî). Renkli bir ibrişimden iğne ile çiçek veya yaprak şekillerinde örülen işlemenin adı. Esvab ve baş yemenisi kenarlarına süs olarak dikilirdi. **Oyalar** ya dantela gibi düz olarak örülür, yahud, **oyayı** danteladan ayıran en önemli hususiyetidir, motifleri, çiçekler, meyvacıklar, yapraklar veya sembolik şekiller mücessem olarak örülürdü, ve mücessem örgüler bir zincirin boyunca top top, yaprak yaprak, kandil kandil, salkım salkım dizilip sallanırdı. **Oyalar** bazan motiflerinin isimleri ile anılırdı: "**Yaprak Oya**". "**Gül Oya**", "**Sünbül Oya**", "**Biber Oya**", "**Karanfil Dişi**" gibi; Bâzan benzerlik yolu ile sembolik isimler taşırdı: "**Kirpik Oya**", "**Oğlan Perçemi**", "**Komşu Çatlatan**", "**Çarkı Felek**" gibi; bâzan da yeni bir örgü tarzı dolayısı ile bir memleket, bir kasaba adını taşırdı: "**Selânik Oyası**", "**Bursa Oyası**" gibi.* (GKS 183)
>
> *"Dikişe, **oyaya** başladı, hanım hanımcık yaşıyordu, memnundu." - R. H. Karay.* (TÜS 1827)

**öreke (~ örike)** "eğrilmekte olan yün, keten vb. şeylerin tutturulduğu, bir ucu çatal değnek" (TÜS 1857)

> ***öreke ~ örike** "kadınların büktükleri yün ve keten vesaireyi taktıkları tepesi çatal değnek ki bellerine sokarak sol elleriyle o yünden birer parçacağız ve sağ elleriyle iğe (iğiye) çevirerek bükerler, meftele."* (KT 948)

**örge** "motif" (TÜS 1857)

**örgü** "1. örme işi veya biçimi. 2. tığ, şiş veya özel makineyle ilmiklerin yan yana getirilmesiyle örülerek yapılmış şey" (TÜS 1857)

**sırçan** "üzerine masura geçirilen demir iğ"

> *çağriste (Fa.) "Masıra içindeki demürü berkidecek ağaçtır ve **sırçan** avratlarda ve cüllahlarda olur."* "çağriste: Masura içindeki demiri sağlamlaştırmaya yarayan ağaçtır. Sırçan kadınlarda ve dokumacılarda olur." *(Caf. XVI. 41-1)* (TSV 3459)

**susma** "Türk nakışlarında bir iğne türü" (TÜS 2174)

**suzeni** "kasnağa gerilmiş kumaşa iğne veya tığla yapılan bir nakış türü"

> *"Tülbent üzerine **suzeni** işinde büyük bir ustalıkla muvaffakiyetler gösterdiğinden bahsedenler vardı." - H. Z. Uşaklıgil.* (TÜS 2177)

**tığ** "dantel veya yün örmekte kullanılan, ucu çengelli kısa şiş"

> *"Maviş Hanım'ın elinde **tığ**, pencerenin önüne oturmuş, sabırla dantel üretir, görmüyor mu?" - A. İlhan.* (TÜS 2346)

**tığlık** "içine tığ konulan kutu veya kap" (TÜS 2346)

**yağlık** "sırma işlemeli, büyük mendil, çevre" (TÜS

> ***yağlık, Yağlıklar** el tezgahlarında işlenir, süslenirdi. Büyük şehir İstanbulda yüz yıllar boyunca dul kadınlar, yetim kızlar oya yaparak ve **yağlık** işleyerek hayatlarını, el emeği ve göz nuru ile nâmuskârâne kazanırlar idi; ve işlerini "Yağlıkcı" adı ile anılan tüccar-esnafa satarlardı. Yağlıkcılar da sadece oya ve **yağlık** alıp satmakla kalmazlar, el ile işlenmiş hazır iç çamaşırlarını, yatak takımlarını, gelinlikleri de onlar satardı.* (GKS 238)

> *"Osmanlı kadınlığının göz nurunu, el emeğini, üstün zevkini yüzyıllardan beri yiğitçe taşımış, işlemeli **yağlıklar**, dantelalar, oyalar..." K. Tahir* (TÜS 2501)

**yüksük** "dikiş dikerken, iğnenin batmasını önlemek için parmak ucuna takılan kesik koni biçiminde gereç" (TÜS 2625)

### II.9.3. Eğitim ve İş Hayatında Kadınla İlgili Sözler

Bir meslek edinebilmek ve sosyal hayatta daha etkin rol almak için en gerekli şartlardan birisi eğitimdir. Kadınların günümüzde karma eğitim sistemi içerisinde yasal olarak eşit eğitim hakkına sahip olması sınırlı da olsa, 19. yüzyıl sonlarına dayanmaktadır. Ancak uygulamada bu eşitliğin tam olarak sağlanabildiğini söylemek hâlen güçtür. Kız çocuklarının sadece sıbyan mekteplerinden yararlanabildiği Osmanlı Devletinde 1869 yılında kabul edilen *Maarifi Umumiye Nizamnamesi,* okuma-yazma çağındaki tüm çocuklara kız erkek ayırımı yapılmaksızın ilköğretim mecburiyeti, erkekler için 6–10, kızlar için 7–11 yaş aralıklarıyla sınırlanmıştır. Daha sonra 1876 yılında kabul edilen *Kanun-ı Esasî*'de anayasa maddesi olarak yer alan zorunlu eğitim ile kız ve erkek öğrenciler için eşit eğitim hukuken mümkün kılınmıştır. Ancak eğitimin karma bir hâle

gelmesi ve kadın ve erkeklerin aynı eğitim kurumlarında ortak bir eğitim alabilmeleri tam anlamıyla Cumhuriyet döneminde gerçekleşti (Seven; Engin 2007: 179).

Eğitimdeki fırsat eşitsizliğinin aşılmasından sonra oluşan ayrı mekânlarda ve sınırlı alanlarda eğitim görme durumu yalnız kadınların eğitim aldığı ve eğitim verdiği okullar meydana getirmiştir. Böylelikle kadınlar için bir meslek alanı oluşmuştur. Ayrıca büyük konaklarda gelir durumu iyi ailelerin çocuklarına eğitim vermek amacıyla tutulan mürebbiyeler de kadın oldukları için evde rahatlıkla bulunabilmekteydiler. Bugün artık bu konudaki ayrım hem sosyal hayatımızdan hem de söz varlığımızdan çıkmış olsa da özellikle Tanzimat Dönemi ve Cumhuriyetin ilk yılları için geçerli kavramlarla ilgili tespit ettiğimiz sözler şunlardır.

**muallime** "bayan öğretmen"

> ***muallime*** *"ders veren kadın, kadın hoca"* (KT 809)
>
> *"Bir eski* ***muallime*** *olan annem, istese de büyüklük satamazdı, elinden gelmezdi." - O. Kemal.* (TÜS 1700)

**musannife** "kitap yazan, toplayan ve bir araya getiren kadın"

> *musannif "kitap telif ve tahrir ve cem ve telfik eden: Kendisi bir çok kitapların musannifidir;* ***musannife*** *bir kadın, musannifînden bir zat."* (KT 831)

**müdire** "kadın müdür, kadın yönetici" (TÜS 1721)

> ***müdüre*** *"idare bilir, idareye muktedir, bir işe bihakkın nezaret edebilen: Pek* ***müdire*** *bir kadın."* (KT 846)

**mürebbiye** "bir çocuğun eğitim ve bakımıyla görevlendirilmiş kadın" (TÜS 1730)

**mürebbiyelik** "1. mürebbiye olma durumu. 2. mürebbiyenin görevi" (TÜS 1730)

**dârü'l-mu'allimât** "muallime yetiştiren okul"

> ***dârü'l-mu'allimât*** *"muallime yetiştirmeye mahsus mektep"* (KT 232)

**kız mektebi** "kızların okuduğu okul"

> ***kız mektebi*** (KT 768)

**matmazel** "konaklarda yabancı dil eğitimi veren kadın" (TÜS 1635)

**mekteb-i inâs** "kadınlar mektebi"

***mekteb-i inâs*** *"kadınlar mektebi"* (KT 768)

Devlet kademeleri ve iş hayatında kadını ve yaptığı mesleği adlandırmak için kullanılan sözler ise şu şekilde tespit edilmiştir:

**başhostes** "hosteslerin en deneyimlisi" (TÜS 273)

**başhosteslik** "1.başhostes olma durumu. 2. başhostesin yaptığı iş" (TÜS 273)

**hostes** "1. taşıtlarda, özellikle uçaklarda yolcu ağırlayan bayan. 2. bir topluluk, kongre vb. yerlerde katılanları ağırlayan, onlara kılavuzluk eden bayan. 3. yarışma programlarında sunucuya yardımcı olan bayan" (TÜS 1111)

**iş kadını** "kazanç sağlamak amacıyla ticaret veya sanayiye yatırım yapan kadın" (TÜS 1225)

**memure** "bayan memur"

*"Patronun, benim gibi bir* ***memurenin*** *nazını çekmeye ne mecburiyeti var?" - R. N. Güntekin.* (TÜS 1651)

**operatris** "kadın operatör" (TÜS 1807)

**patroniçe** "iş sahibi kadın" (TÜS 1901)

**sefire** "1. bayan elçi"

*"****Sefiremizin*** *tiyatro sever oluşu konuşmalara daha da revnak verdi." - H. Taner.* (TÜS 2057)

"2. elçi karısı" (TÜS 2057)

**yer hostesi** "uçağa binecek olan yolcuların bilet işlemlerini yapan veya biniş kartlarını toplayan görevli" (TÜS 2579)

İŞKUR Meslek Kod Listesinde artık bir meslek olarak tanımlanan ve maddi kazanç sağlanan falcılık ve geleceğe dair öngörülerde bulunmakla ilgili diğer meslek dallarıyla ilgilenen kadınlarla ilgili sözler de aşağıda sıralanmıştır:

**fâl açguçı ẖatun** "falcı kadın"

*bir* ***fâl açguçı ẖatun*** *bar erdi* "Bir falcı kadın vardı." (KE 50r/12)

**falcı** "fala bakmayı kendine geçim yolu yapan kimse"

*"Bütün **falcılar** bize geleceğimizdeki mutluluğu muştularlar." - M. C. Anday* (TÜS 848)

**falcılık** "falcının yaptığı iş"

*"Falcılık bilhassa işlerin kötüleştiği yerlerde revaç bulur." - N. Hikmet.*(TÜS 848)

**kâhine** "kadın kâhin"

***kâhine** Eski İsrâilîlerde vesair bazı edyânda gaybden haber vermek iddiasında bulunan karı."* "Eski İsraillilerde ve bazı dinlerde gaipten haber verme iddiasında bulunan kadın" (KT 565)

**kam katun kişi** "büyücü kadın"

***kam katun kişi** "büyücü kadın"* (CC 4b/24)

**kukulyacı** "falcı çingene karısı"

***kukulyacı** "falcı çingene karısı"* (KT 680)

Kadının toplumdaki sosyal ve ekonomik konumunun güçlenmesi ve erkeğinkiyle eşit bir seviyeye çıkırılması sosyal bir hareket ve mücadele alanı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bununla ilgili tespit edilen sözler şunlardır:

**feminist** "feminizm yanlısı kimse veya görüş"

*"Ayrıntılarda görüş farklılıklarımız olsa da temelde **feministlerden** yanayım." - R. Erduran* (TÜS 859)

**feminizm** "toplumda kadının haklarını çoğaltma, erkeğinkiler düzeyine çıkarma, eşitlik sağlama amacını güden düşünce akımı, kadın hareketi"

*"**Feminizmi** destekleyecek bir dernek yahut vakıf kuracaklarmış." - E. Işınsu* (TÜS 859)

**kadın hareketi** "feminizm" (TÜS 1259)

Kadının üretim faaliyetlerindeki yeri, ekonomik gücü ve özgürlüğü, toplumdaki konumuyla ilgili toplumsal yargıların yansıdığı bazı deyimler ve atasözleri şu şekilde tespit edilmiştir:

**aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur** "Güzel şey, iyi gereç kullanılarak meydana gelir, bundan da iş yapana övünme payı çıkar, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 171)

**avrat malı, kapı mandalı** "Bir erkek, karısının malından yararlanmayı düşünmemelidir, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 192)

**avrat tuz dedi mi ciğeri cız der** "Karısı herhangi bir şey isteyince, ihtiyaçları karşılayamayan kocanın içi sıkıntıyla dolar, anlamında bir söz." (TÜS 192)

**avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar** "Öyle kadınlar vardır ki bir aileye düzen verir, mutluluk getirir; öyle kadınlar da vardır ki ailenin düzenini, mutluluğunu bozarlar, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 192)

**avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar** "İş bilen kadın, elverişsiz gereçle güzel şeyler meydana getirir, iş bilmeyen kadın ise en iyi gereci kullansa bile bir şey yapamaz, anlamında kullanılan bir söz" (TÜS 192)

**baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği** "Bir kadın için babasının veya çocuğunun evinde barınıp onların eline bakmak çok kötü bir durumdur; onun gönül ferahlığı ile yaşayacağı yer, kocasının evi, serbestçe harcayacağı para kocasının parasıdır, anlamında bir söz." (ATDS)

**baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk** "Bir babanın kızı için harcadığı para, hazırladığı çeyiz göstermelik olmaktan ileri gidemez, kızın yaşam boyu süren giderlerini kocası üzerine almıştır, anlamında bir söz." (ATDS)

**er ekmeği** "kocanın getirdiği ekmek" (TÜS 806)

**er ekmeği, meydan ekmeği** "Kadın, kocasının kazancını rahatça yer, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 806)

**erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat aşını** "Davranışlarını içinde bulunduğun koşullara uydur, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 805)

**erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer** "Kendini bir erkeğe beğendirmek isteyen kadın, ona güzel yemekler hazırlamalıdır, anlamında kullanılan bir söz." (ATDS)

**erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli** "Erkek çalışıp kazanmakla, anne tasarruflu olmakla yükümlüdür, anlamında kullanılan bir söz." (ATDS)

**erkek sel, kadın göl** "Erkek, parayı bilinçsizce harcama eğiliminde olsa bile kadın buna meydan vermemeli, tutumlu olmalıdır, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 810)

**evi ev eden avrat** "Bir evin dirlik ve düzenini kadın sağlar, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 834)

**herkes sakız çiğner ama, Çingene kızı tadını çıkarır** "Severek yapılan iş, insanı mutlu eder, anlamında bir söz." (ATDS)

**kadının şamdanı altın olsa mumunu dikecek erkektir** "Kadın ne kadar bol, değerli çeyizle gelirse gelsin evin bütün eksiklerini erkek sağlar, giderlerini erkek karşılar, evi o geçindirir, anlamında bir söz." (ATDS)

**karı malı hamam tokmağıdır "**Bir erkek, karısının malından yararlanmayı düşünmemelidir, anlamında bir söz." (ATDS)

**kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını** "Davranışlarını içinde bulunduğun koşullara uydur, anlamında bir söz." (ATDS)

**tıngır elek tıngır saç, elim hamur karnım aç** "Çalışmalarımla başkalarına yarar sağlıyorum ancak bundan kendim yararlanmıyorum, anlamında kullanılan bir söz." (ATDS)

**yuvayı yapan dişi kuştur** "Evin kadını anlayışlı, idareci ve tutumlu olursa ancak o zaman evde dirlik düzenlik sağlanır." anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 2619)

## II.10. KADIN VE DİN İLİŞKİSİYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Tarih boyunca din, dünyanın hemen her coğrafyasında sosyal hayatın ve bireyin vazgeçilmez bir parçası olagelmiştir. Toplumda oluşan çeşitli inanç sistemleri veya dinler insanın düşünce dünyasının, duygularının ve yaşantı biçimlerinin şekillenmesinde, sosyal hayatın düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır (Tümer 1994: 315). Dinin insan hayatındaki bu önemli rolü söz varlığında da kendisini göstermiştir.

Türkçenin söz varlığında, toplumda kabul gören dinî inanç sistemi ve ona bağlı olarak gelişmiş tarikat ve cemaatlerde veya çeşitli yapılarda, gruplarda, dinî emirleri yerine getiren ve böylece dinen çeşitli mertebelere yükseldiği kabul edilen kadınlar için de ayrı adlandırmalar ve sıfatlar kullanılmıştır. Yine bazı inanç sistemlerinde dişi kabul edilen, kendisine tapınılan soyut varlıklar ve putlar da olmuştur. Bunlarla ilgili adlandırma ve sözler de bu bölümde değerlendirilmiştir. Yine bu bölümde ele aldığımız kelimelerin bir kısmı inançlı ve inançsız olarak vasıflandırılan kadınlarla ilgili olanlardır. Ancak bu inançlılık ve inançsızlık sözcüğün kullanıldığı metne ve o metnin içerisinden çıktığı toplumda kabul gören, hak kabul edilen dinlere göre şekil almakta ve anlam kazanmaktadır. Yazılı metinlerle takip edilebilen tarihî süreçte Türk toplumunda kabul gören ve en yaygın inanç sistemi olan İslamiyetin esas alındığı bir dönemde kaleme alınmış metinde puta tapanlar veya Hristiyan olanlar kâfir kabul edilmekte iken; eserin yazıldığı dönemde toplumda yaygın ve geçerli inanç sistemi Hristiyanlık olduğunda ise onun dışında kalan dinlere mensup kimseler kâfir olarak kabul edilmektedir.

Din ve kadınla ilgili bir diğer kavram alanı da dinen yasaklanan kadınlar üzerine oluşmuştur. Tespit edilen sözlerin bir kısmı nikâh düştüğü için yanlarında rahat hareket edilemeyen kadınlarla ilgilidir. O dine mensup inançlı kimseler için uygun görülmeyen, dinin hoş bakmadığı kadınlarla ilgili sözler de bu bölümde değerlendirilmiştir.

### II.10.1. Kadınların Dinen Edindikleri Mertebelerle İlgili Sözler

Bu bölümde inandığı, mensubu olduğu dine bağlılığı kuvvetli, ibadetlerine bağlı kadınlar için kullanılan sözler ile dinî bir yapının içerisinde görev üstlenmiş veya bir mertebeye ulaşmış kadınlar için kullanılan sözlere yer verilmiştir.

Teshit edilen sözler şu şekildedir:

**âbide** "tapan, tapınan, ibadet eden, inançlı kadın"

> ***âbide*** *(Ar.) "tapan, tapınan, ibadet eden kadın;* ***âbide*** *bir kadın*" (KT 22)

**aḳakın turgan tişi** "Allah'a itaat eden kadın"

> ***aḳakın turgan tişiler*** "Allah'a itaat eden kadınlar" (TKT 33/3b3)

**algışlı hatun** "kutsal kadın" (CC 73a/14-15)

**ana** "anne gibi sevilen ve dinî bakımdan saygı duyulan kadın"

> *Resûl hazreti 'âyişe* ***anamuza*** *eydür.*"Resul hazretleri Ayşe annemize dedi ki." (TE 106b/13)
>
> *Ḫadîca* ***anamız*** *razhâ vefâtıdın soŋ* "Hatice (r.a.) annemizin vefatından sonra…" (NF 5/8)
>
> *ey mu'mînler* ***anası*** "Ey müminlerin annesi..." (NF 169/12)
>
> *Havvâ* ***anamızı*** "Havva annemizi" (KE 109v/2)
>
> *'Âyişeni* ***anamız*** *ermez téyürler.* "Ayşe'ye annemiz değildir derler." (KE 122r/14)
>
> *siziŋ anaŋız ermez biz mü'minleriŋ* ***anası*** *turur.* "(Ayşe) Sizin anneniz değil, biz müminlerin annesidir." (KE 122r/15)
>
> ***ana*** *"[ve İstanbul şivesince gl:* ***anne****] mc. Aziz ve muhterem kadın: Hatice* ***anamız****, Meryem* ***ana****."* (KT 57)
>
> ***ana*** *"dinî bakımdan aziz tanınan bazı kadınlara verilen saygı unvanı", "Fatma* ***Anamız****. Meryem* ***Ana****."* (TÜS 117)

**azize** "ermiş kadın" (TÜS 217)

**bacı** "1. tarikat şeyhlerinin karısı"

*Hazreti Hünkârın selam verdiği Fatma **bacıya** ma'lum oldu. (Bektaş. XV. 106)* "Hazreti Hünkâr'ın selam verdiği Fatma bacıya malum oldu." (TSI 307)

***bacı** "şeyh zevcesi: **bacı** hanım"* (KT 92)

***bacı** "tarikat şeyhlerinin karısı"* (TÜS 222)

**2.** "rahibe, rahibe cemaati"

***bacılar** "rahibeler, rahibe cemaati: **bacı kadın**."* (LO 33)

**bacı hanım** "tarikat şeyhlerinin karısı"

*bacı "şeyh zevcesi: **bacı hanım**"* (KT 92)

**bacı kadın** "rahibe, rahibe cemaati"

*bacılar "rahibeler, rahibe cemaati: **bacı kadın**."* (LO 33)

**Bâciyân-ı Rûm** "XIII. yüzyıl Anadolu'sunda göçmen Türkmen hanımların oluşturduğu bir grup"

*Ve bu Rûm'da dört tayife vardur kim müsâfirler içinde anılur. Biri Gâziyân-ı Rûm ve biri Ahiyân-ı Rûm, ve biri Abdâlân-ı Rûm ve biri **Bâciyân-ı Rûm**.* "Bu Anadolu'da dört taife vardır ki yolcular içinde anılır olmuştur: Biri Gâziyân-ı Rûm, biri Ahiyân-ı Rûm, bir diğeri Abdâlân-ı Rûm ve biri ise Bâciyân-ı Rûm'dur." (TA Bâb 170/ 365)

**furuş** "cennette tahtlar üzerinde oturacak kadın"

***furuş** tedüki 'avratlar erür taht üze münmiş bolur (69/15)* "Furuş dediği, tahtlar üzerinde oturacak olan kadınlardır." (OKTS 193)

**hâcce** "hac ibadetini yerine getirmiş olan kadın"

***hâcce** "hacca gitmiş kadın, îfâ-yı hac etmiş hatun: **Hâcce** hanım"* (KT 409)

**hekim kızı** "Katolik rahibe"

***hekim kızları** "katolik rahibeleri"* (KT 649)

**karavaş** "Allah'ın kulu, kölesi olan kadın"

*iy dermândelere dermân idici bu **karavaşuŋa** suçıgaz bir didüm.* "Ey dermansızlara derman veren bu kuluna biraz su ver dedim." (TE 57b/2)

*bilün kim yâ ferişteler* ***karavaşum*** *Havva'yı Kulum Adem'le çift ettim kim oldur hikmetimde has. (Muham. XV. 61)* "Ey melekler! Bilin ki kulum Havva'yı Adem ile çift ettim ve bu durum benim hikmetime mahsustur." (TSIV 2280)

*ve* ***karavaşım*** *Havva ile sizin için uçmağı iki bin sene evvel yarattım. (Envar. XV. 32)* "Ve kulum Havva ile sizin için cenneti iki bin yıl önce yarattım." (TSIV 2281)

**kız ana** "bakire ana, Hz. Meryem" (CC 76a/1-2)

**küŋ** "Allah'ın kölesi olan kadın"

*men bu* ***küŋni*** *Meryem atadım (17b/12)* "Ben bu kıza (Tanrı kuluna) Meryem adını verdim." (OKTS 185)

*Mevlî 'azze ve celleniŋ bir za'îf* ***küŋi*** *turur men* "Mevla'nın aciz bir kölesiyim." (KE 47r/1)

**peygâmber uragutları** "peygamber eşleri, kadınları"

*ey* ***peygâmber uragutları****, ermez siz biregü teg uragutlardın* "Ey peygamber eşleri! Sizler diğer kadınlar gibi değilsiniz." (TKT 33/1b2)

**rahibe** "kadın rahip, rahibe"

***rahibe*** *eyitti: kaçan muallim katına varıcak ana eyitgil kim atam katında idim, atam eğledi. ((Enb. XIV. 946)* "Rahibe 'Muallimin yanına gidince ona babamın yanındaydım, babam oyaladı de', dedi." (TSIII 1399)

***rahibe*** *"manastırda oturan Hristiyan uhrevî kız"* (KT 983)

***rahibe*** *"kadın rahip", "İşgali müteakip tekmil yabancı kadınları,* ***rahibeler*** *ve hasta bakıcılar da dâhil, alıp götürdüler." - R. H. Karay.* (TÜS 1961)

**rahibe kızlar** "bacılar"

***rahibe kızlar*** *"bacılar"* (LO 788)

**rahibelik** "1. rahibe olma durumu. 2. rahibenin görevi." (TÜS 1961)

**sahâbiyye (~sâhibe)** "kadın sahabe"

***sâhibe*** "kadın sahabe" (KTS 223)

***sahâbiyye*** *" rü'yet-i dîdâr-ı cenâb-ı nebevî şerefine ve sohbet-i risâlet-penâhîleri saadetine nail olan bir hatun: Bir* ***sahâbiyye****, sahâbiyyâttan bir hatun."* "Allah'ın nebisinin yüzünü gören ve onun sohbetinin saadetine nail olan kadın: Bir kadın sahabe, kadın sahabelerden bir kadın" (KT 1015)

**sâliha** "dindar, muttaki kadın"

***sâliha*** *"dini evâmir ve nevâhîsine tatbîk-i hareket eden, a'mâl-i* ***sâliha*** *sahibi, ehl-i takvâ, müttakî:* ***Sâliha*** *bir kadın."* Dinin emirlerine ve yasaklarına göre hareket eden, salih amel sahibi, takva ehli, muttaki: Saliha (dindar) bir kadın." (KT 1025)

**seyyide** "1. peygamber soyundan gelen kadın"

*seyit "kavmin büyüğü, efendi, rab, evlâd-ı peygamber. Müennesi* ***seyyide****."* "Bir toplumun büyüğü, efendi, peygamber evladı. Dişili *seyyide*." (LO 812)

"2. (kadın için) muhterem kişi"

*ey* ***seyyide****- i 'Arab, ne tilekin bar aygıl* "Ey Arapların muhterem kadını ne dileğin var söyle." (KE 187r/8)

**smnanç (~ şamnanç ~ şımnanç)** "rahibe, zahide"

***smnanç*** "rahibe, zahide" (EUTS 136)

***şamnanç ~ şımnanç ~ şmnanç:*** *darmadini* ***şmnanç*** *sözledi öçmek okşatısız ol antag yme bir ermez* "Rahibe Dharmadinnâ şöyle söyledi: Sönme benzersizdir, aynı şekilde de çok çeşitli olur." (Üİ 113a 11)

**sör** "1. Katolik mezhebinde kendini dine adayan ve manastırda yaşayan kadın, 2. Katolik mezhebinde dinle ilgili bir yükümlülük almayan ancak din uğruna hemşirelik, hasta bakıcılık vb. işlerde çalışan kadın" (TÜS 2151)

**ümmü'l-mü'minîn** "Hz. Muhammet'in eşlerine verilen unvan"

***ümmü'l-mü'minîn*** *"ezvâc-ı mutahhara-i cenâb-ı nebevîye verilen unvandır."* "Hz. Muhammet'in temiz eşlerine verilen unvan" (KT 1271)

**veliyye** "ermiş, evliya kadın"

***veliyye*** *"evliyâ'ullâhtan ma'dûd kadın."* "evliya olan kadın" (KT 1289)

**yâd kılgan tişi** "Allah'ı zikreden kadın"

*Taŋrını üküş **yâd kılgan tişiler*** "Allah'ı çokça anan kadınlar…" (TKT 33/5a1)

**zâhide** "dindar kadın"

*bişîr hâfinüŋ bir kız karındaşı var-idi ol zamânda andan **zâhide** yog-idi.* "Bişîr Hafî'nin bir kız kardeşi vardı. O zamanda ondan daha dindar kadın yoktu." (TE 88b/1-2)

*yawlak arıg **zâhide** erdi* "Çok temiz dindar kadındı." (KE 152r/10)

### II.10.2. Kendisine Tapınılan Dişi Unsurlarla İlgili Sözler

Kadın ve din kavramıyla ilgili sözlerden bir kısmı da kendisine tapınılan, ibadet edilen ya da dinen kutsal kabul edilen ve kendisine dişi kimlik atfedilen soyut veya somut varlıklarla ilgilidir. Metafizik bir güç atfedilen bu dinî unsurları Türkçede adlandıran ya da niteleyen sözler şunlardır:

**ilahe** "dişi put veya tanrıça"

***ilahe** "cahiliyette dişi zu'm ve itibar olunan put ve sanem yahut ma'bûde-i mevhûme."* "Cahiliye döneminde dişi kabul edilen ve itibar edilen put veya tanrıça" (KT 501)

***ilahe** "tanrıça"* (TÜS 1170)

**mabude** "çok tanrılı dinlerde kendisine tapınılan dişi tanrı, tanrıça, ilahe"

***mabude** "müennes itibarıyla kendisine ibadet olunan peri ve sanem vesaire: Eski Yunanlılarca Zühre seyyaresi aşk **mabudesi** zu'm olunurdu."* "Kendisine ibadet edilen dişi peri veya put. Eski Yunanlılarca Zühre gezegeni aşk tanrıçası kabul edilirdi." (KT 726)

***mabude** "çok tanrılı dinlerde kendisine tapınılan dişi tanrı, tanrıça, ilahe"* (TÜS 1598)

**roşn** "bir ilahenin unvanı" (EUTS 126)

**Satagiri** "bir peri adı" (EUTS 130)

**tanrıça** "çok tanrıcılıkta kadın tanrı, ilahe" (TÜS 2264)

**tişi** "tanrıça"

*ündemezler anda aḍın meger* ***tişiler*** "Onlar, Allah'ı bırakıp ancak dişilere [tanrıçalara] tapıyorlar." (TKT 26/80a3)

**umay ~ umay katun** "Eski Türklerde bir tanrıça adı"

***umay*** *teg ögüm katun kutıŋa* "Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde" (KT D31)

*teŋri* ***umay*** *ıduk yer sub basa berti erinç* "Tanrı Umay, kutsal yer ve su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler." (TY B38)

***umay katun*** *"Umay Hatun"* (ETY 353/4)

### II.10.3. Toplumda Yaygın Dine Mensup Kadınları Adlandıran Sözler

Belli bir dinî inancı benimsemiş bir toplulukta bulunan kadınların toplulukla aynı inanç sisteminin içinde yer aldığını anlatmakta kullanılan sözlerdir.

**boyun bėrmiş kunçuy** "Müslüman kadın"

*boyun bėrmiş erenler* ***boyun bėrmiş kunçuylar*** "Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar" (TKT 33/3b2)

**kirtgünmiş kunçuy** "Müslüman kadın"

*kirtgünmiş erenler* ***kirtgünmiş kunçuylar*** "Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar" (TKT 33/3b3)

**kitâbiyye ḫatun** "ehlikitap olan kadın"

*bir müsülmân kişi ewlense bir* ***kitâbiyye ḫatunnı*** "Bir Müslüman kişi ehlikitap olan bir kadınla evlense…" (İMS 100a/5)

**mecusiyye** "ateşe tapan kadın" (KTS 179)

**mü'mine** "mümin kadın"

***mü'mine*** *"iman etmiş, inanmış, Müslüman kadın"* (KTS 192)

***mümine*** *"Vahdaniyete ve Muhammed Mustafa (s.l.a.m.) efendimizin nübüvvetine vesair erkân-ı dîn-i İslâma inanan, iman sahibi: Mümine bir kadın."* "Allah'ın birliğine ve Muhammet Mustafa efendimizin peygamberliğine, İslam dininin esaslarına inanan, iman sahibi: İnançlı bir kadın." (sav.)(KT 857)

**mü'min ẖatun (~ mu'mina ẖatun) ~ mü'min uragut (~ mü'mine uragut)** "mümin kadın"

***mumine ẖatunnı*** *ẖatunlangıl (115b/16)* "Mümin kadınlarla evlen." (OKTS 126)

***mü'min hatunlar*** *üze* "mümin kadınlara..." (TKT 33/27b1)

*mu'minlar takı* ***mu'mina ẖatunlar*** "Mümin erkekler ve kadınlar..." (NF 305/13)

***mü'min ẖatunlar*** *üze* "mümin kadınlara..." (TKT 33/27b1)

*nikâh kılmakka âzâd* ***mü'mine uragutlarnı*** "hür mümin kadınlarla evlenmeye..." (TKT 26/4a4)

***mü'min uragutlar*** "mümin kadınlar" (TKT 29/50b3)

***mü'mine ẖatunlarga*** "mümin kadınlara" (İMS 312a/7)

**müslime** "Müslüman kadın"

***müslime*** *"Din-i İslâma tabi olan, müslüman, mümin: Müslime bir hatun."* "İslam dinine tabi olan, Müslüman, mümin: Müslüman bir kadın." (KT 870)

**tapmış kunçuy** "inançlı kadın"

*ey peygamber kaçan kelseler sanga* ***tapmış kunçuylar*** *bey'et kılsalar seniŋ birle ortak katmakları üze ...* "Ey Peygamber! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman..." (TKT 38/37a3)

### II.10.4. Toplumda Yaygın Dine Mensup Olmayan Kadınları Adlandıran Sözler

Belli bir dinî inancı benimsemiş bir toplulukta bulunan kadınların toplulukla aynı inanç sisteminin içinde yer almadığını anlatmakta kullanılan sözlerdir.

**fâsıka** "Allah'ın emirlerini tanımayan günahkâr kadın"

*ey* ***fâsıka*** *manga sendin düşmenrak kişi yok* "Ey günahkâr kadın bana senden daha düşman kimse yok." (KE 159r/7)

**kâfir kız** "Müslüman olmayan kız"

*tokuz kara gözli örme saçlı, elleri bileginden kınalı, parmakları nigârlı bogazları birer karış* ***kâfir kızları*** *al şerâbı altun ayagıla Oguz beglerine gezdürürleridi.* "Kara gözlü, örme saçlı, elleri bileklerine kadar kınalı,

parmakları süslü, boyunları birer karış olan dokuz kâfir kızı, kırmızı şarabı altından kadehlerle Oğuz beylerine sunarlardı." (DKOD 63b 2-3-4)

*kara gözlü, ḫûb sûretlü, örme saçlu, elleri bileginden kınalı tırnakları nigârlı, bogazları birer karış* ***kâfir kızları*** *altun ayaklu sürâhîler al şerâbıla Oguz beglerine sunarlardı.* "Kara gözlü, güzel yüzlü, elleri bileklerine kadar kınalı, tırnakları süslü, boyunları birer karış olan kâfir kızları altın kadehlerle ve sürahilerle kırmızı şarabı Oğuz beylerine sunarlardı." (DKOV 91b 13; 92a 1)

**kâfire** "Müslüman olmayan, kâfir, gayrimüslim kadın"

*nikâh kılınmış* ***kâfire*** *ḫatunka* "nikâhlanmış kafir kadına" (İMS 405b/2)

*bir kişi ayıttı hatunına: iy kâfire ḫatun tip ol ḫatun ayıtsa: men* ***kâfire*** *men, talâk kılgıl meni tise ol ḫatun kâfir bolur* "Bir kişi karısına ey kâfir kadın diye seslense, o kadın da ben kâfirim beni boşa dese o kadın kâfir olur." (İMS 22a/8)

*Zelîḫâ* ***kâfire*** *erdi* "Zeliha kâfir bir kadındı." (KE 81v/18)

**mürtede** "dinden çıkan kadın" (KTS 193)

**ortak katıglı kunçuy ~ ortak kılıglı uragut** "Allah'a ortak, şirk koşan kadın, müşrik kadın"

***ortak katıglı kunçuylarnı*** "Allah'a ortak, şirk koşan kadınları" (TKT 33/27a3)

***ortak kılıglı uragutlar*** "Allah'a ortak, şirk koşan kadınlar" (TKT 37/29b2)

**zimmiye** "İslâm hukukuna göre yönetilen bir devletin himâyesinde bulunan gayrimüslim (kadın)" (KTS 337)

### II.10.5. Dinen Yasaklanmış Kadınlarla İlgili Sözler

Dinen yasaklanan kadınlar İslamiyet ile ilgili bir duruma işaret etmektedir. Bu bölümdeki sözcükler daha çok dinen kendisiyle evlenilebilecek yani nikâh düşen kadınlarla yaşanabilecek olumsuz ilişkileri ifade etmede kullanılan sözlerdir. Bu kadınlar ile erkekler ancak dinin emir ve yasaklarına uygun bir çerçevede bir arada bulunabilmekte, sosyal ve bireysel ilişkilerini bu kavramın sınırları doğrultusunda şekillendirmektedirler.

**harâm ḫatun** "haram, yabancı, nikâh düşen kadın"

***harâm ẖatun*** *birle ẖalvat kılmaŋ* “Haram, nikâh düşen kadınla yalnız kalmayın.” (NF 350/4)

**nâmahram ‘avrat** “yabancı, namahrem kadın”

***nâ- mahram ‘avrat*** *keçer bolsa közleriŋizni aşak kılıŋ, bakmaŋ* “Namahrem bir kadın geçerse gözlerinizi aşağı indirin, bakmayın.” (NF 305/3)

## II.11. KADININ ÖLÜM VE YAS KARŞISINDAKİ TUTUMUYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Doğum ve yaşam kadar ölüm de hayatın doğal bir sürecidir. Türkçenin söz varlığında ölüm ve yas tutmakla ilgili sözlerin daha çok kadınlar etrafında geliştiği görülmektedir. İslamiyet öncesi Türk geleneklerinde cenaze törenlerinde erkeklerin de ağlayıp feryat ettikleri, yüz ve kulaklarını kestikleri, kan ve göz yaşlarını birbirine kattıkları bilinmektedir (Kocasavaş 2002: 60). Ancak özellikle İslamiyetin kabulünden sonra cenaze törenleri ve geleneklerinin şekil değiştirdiği görülmektedir. Taranan metinlerde ölenin ardından yakılan ağıtların, yüz ve saçı yolmak, saç kesmek, renkli elbiseleri çıkarıp yas kıyafetleri giymek gibi geleneklerin daha çok kadınlarla ilgili olduğu dikkati çekmektedir. Kocasını veya nişanlısını kaybeden kadının, evladını kaybeden annenin çok uzun süre yas tutması; kaybedilen erkek kardeşse kız kardeşlerin hayattan kopacak derecede yas tutmaları, kadınların toplumda ölüm sonrası çok derin bir yasa ve kedere gömüldüklerini göstermektedir. Ağlamak, feryat etmek gibi eylemlerin erkeklerden daha çok kadınlara özgü olduğu, kadınların ölüm karşısında duygularını daha yoğun yaşadıkları ve daha coşkun ifade ettiklerini Türkçenin söz varlığından takip etmek mümkündür.

Kadınlar için yas giyimi genellikle kara kimi zaman da beyaz renklidir. Kıyafetlerin ters giyilmesi de söz konusudur. Erkeğin yaslı olduğunu gösteren belli bir giyimi yoktur. Ancak bir süre gösterişli giymekten kaçınır ve tıraş olmaz (Örnek 1971: 84).

Bir kadının genç yaşta ölmesi ile ilgili olarak *duvağına doymamak* deyimi kullanılmaktadır. Ölen kadın ve erkeği adlandırmada ise çeşitli sözler kullanılsa da sadece kadınlar için ***merhume*** sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışındaki sözler cinsiyet ayırt etmeksizin kullanıldığı için burada yer verilmemiştir.

Konuyla ilgili tespit edilen sözler aşağıda sıralanmıştır:

**duvağına doyma-** "yeni gelinken ölmek veya kocasından ayrılmak" (ATDS)

**merhume** "ölmüş Müslüman kadın, rahmetli, rahmetlik"

*"**Merhumenin** vasiyeti varmış, Karacaahmet'e defnolunacak." - M. Ş. Esendal.* (TÜS 1658)

Türkçede kadınların cenaze törenlerinde ağıt yakıp bedenlerine zarar vererek acılarını dindirmeye çalıştıklarını tasvir eden fiiller tespit edilmiştir. Bu verilerin alındığı metinlerden kadın cinsiyeti ile ilgili olanlar seçilmiştir. Metinlerde bu eylemlerin nadiren bir erkekle ilişkilendirilerek kullanıldığı görülmüştür:

**aglaş-** "ağlaşmak"

> ***aglaşdılar**, bögrüşdiler.* "Ağlaştılar, bağrıştılar." (DKOD 48a 1); (DKOV 74a 13)

**al yanagın tartıp yırt-/ al yanagın yırt-** "yas acısıyla al yanağını yırtmak"

> *güz alması gibi **al yanagın tartdı yırtdı.*** "Güz elması gibi al yanağını yırttı." (DKOD 29a 4-5-6-7)
>
> *boyı Uzun Borlı Ḫâtûn oglını kuçub [ayagına] düşdi. **al yaŋagını yırtdı**, kara saçların yoldı. "ogul! ogul!" dėyübeni agladı zârılık kıldı.* "Boyu uzun Borlı Hatun oğlunu kucaklayıp ayağına düştü. Al yanağını yırttı, kara saçlarını yoldu. Oğul oğul deyip ağlayıp sızladı." (DKOV 88b 10-11)
>
> *Beyregüŋ yavuklusına ḫaber oldı. Banı Çiçek karalar geydi, ag kaftânını çıkardı. güz alması gibi **al yaŋagı tartdı yırtdı.*** (DKOD 48a 1-2-3-4)
>
> *Beyregüŋ yavuklısına ḫaber oldı. Banı Çiçek ag çıkardı kara geydi. alma gibi **al yanagını yırtdı.** "vây al duvagum eyesi! alnum başum umudı! vây şâhum yigidüm!"* "Beyrek'in nişanlısına haber edildi. Banu çiçek akları çıkarıp karalar giydi. Elma gibi al yanağını yırttı. Vay al duvağımın sahibi, alnımın ve başımın umudu, vay şahım, yiğidim!" (DKOV 74a 13; 74b 1-2)

**ag yüzine acı tırnak alıp çal-** "yüzüne tırnak vurmak, çizmek"

> *Ag bürçeklü anası büldür büldür agladı, gözinüŋ yaşın dökdi. **Acı tırnak ag yüzine aldı çaldı**, al yaŋagın tartdı. Kargu gibi kara saçını yoldı.* "Ak saçlı annesi çok ağladı, göz yaşı döktü. Yüzünü tırnakladı, al yanağını yırttı. Mızrak gibi kara saçını yoldu." (DKOD 47b 6-7-8);(DKOV 74a 9-10)
>
> *ve çeküb yakasını yırtdı, **ag yüzine tırnak çaldı.*** "Ve çekip yakasını yırttı. Ak yüzüne tırnak çaldı." (DKOV 75a 3)

**ayagından sermûze at-** "yas acısıyla ayağından çizmeleri atmak, fırlatmak"

> ***ayagumdan sermûze atayın mı****? kara tırnak ag yüzüme çalayın mı?* "Ayağımdan çizmeleri fırlatayım mı? Kara tırnağı ak yüzüme çalayım mı?" (DKOD 71b 3-4)

**başına karalar bağla-** "çok kederlenmek" (TÜS 267)

**boynıyıla kulagın alıp düş-** "yas acısıyla boynuyla kulağını eline alıp kendini yere atmak"

> *boyı uzun bėli [ince] Borla Ḫâtûn* ***boynıyıla kulagın aldı düşdi.*** *güz alması gibi al yanagın tartdı yırtdı.* "Boyu uzun Borla Hatun, boynuyla kulağını aldı, düştü başını eğdi; güz elması gibi al yanağını çekti, yırttı." (DKOD 29a 4-5-6-7)

**bögrüş-** "bağrışmak"

> *aglaşdılar,* ***bögrüşdiler.*** "Ağlaştılar, bağrıştılar." (DKOD 48a 1); (DKOV 74a 13)

**çenberine alca kan dök-** "yas acısıyla al kanını yemenisine dökmek"

> *güz alması gibi al yaŋaklarım yırtayınmı?* ***çenberüme alca kanum dökeyinmi****?* "Güz elması gibi al yanaklarımı yırtayım mı? Yemenime al kanımı dökeyim mi?" (DKOD 71b 3-4)

**kara gözden acı yaş dök-** "yas acısıyla kara gözden acı yaş dökmek"

> *kargu gibi kara saçuŋ yolduŋmı kız?* ***kara gözden acı yaşuŋ dökdüŋ*** *mi kız?* "Mızrak gibi kara saçını yoldun mu kız? Kara gözden acı yaşını döktün mü kız?" (DKOV 81b 9-10)

**nevha kıl-** "yüksek sesle ağlamak, feryat figan etmek"

> *yak yawuk ölmişte* ***nevha kılmagaysiz****, ton yırtmagaysiz, saçlarıŋızını yulmagaysiz, yüzleriŋizni yırtmagaysiz* "Yakınlarınız öldüğünde yüksek sesle ağlamayın, elbiselerinizi yırtmayın, saçlarınızı yolmayın, yüzlerinizi yırtmayın." (NF 26/15)

**ögür-** "yüksek sesle ağlamak"

*ünin kötürdi avrat ıgı birle,* ***ögürdi tişi****, ögülüg, katıg yıglamak* "Kadın ağlayarak sesini duyurdu, yükseltti, kadın yüksek sesle ağladı, feryat, çığlık, çok ağlamak" (ME 50/7)

**saç yol-** "saç yolmak"

*yak yavuk ölmişte nevha kılmagaysiz, ton yırtmagaysiz,* ***saçlarıŋızını yulmagaysiz****, yüzleriŋizni yırtmagaysiz* "Yakınlarınız öldüğünde yüksek sesle ağlamayın, elbiselerinizi yırtmayın, saçlarınızı yolmayın, yüzlerinizi yırtmayın." (NF 26/15)

*kargu gibi kara* ***saçuŋ yolduŋ mu*** *kız? kara gözden acı yaşuŋ dökdüŋ mi kız?* "Mızrak gibi kara saçını yoldun mu kız? Kara gözden acı yaşını döktün mü kız?" (DKOV 81b 9-10)

*Al yaŋagını yırtdı, kara* ***saçların yoldı****. "Ogul! Ogul!" dèyübeni agladı zârılık kıldı.* "Al yanağını yırttı, kara saçlarını yoldu, "Oğul! Oğul! diyerek ağladı, feryat etti." (DKOV 88b 11)

**sağu sağmak (~ sağı sağ-)** "ölünün iyiliklerini acıyla sayıp dökmek, ağıt yakmak"

*kaçan bayram eyleyip geri bağa döndü bir gûr üstünde bir avrat gördü kim ağlar* ***sağu sağup*** *eydür kim: Ey taam getiricim...* "Ne zaman ki bayram edip geri bağa döndü. Bir mezarın üstünde bir kadını ağlar gördü. Kadın ölünün iyiliklerini acıyla sayıp dökerken şöyle diyordu: Ey benim nimet getiricim..." *(Enb. XIV. 721)* (TSV 3247)

*otur avrat gibi* ***sağ*** *evde* ***sağuŋ*** */ kapıdan taşra uzatma ayağın.* "Kadın gibi evde oturup yasını tut ve kapıdan ayağını dışarı atma." *(G. Ra. XV. 30)* (TSV 3247)

*mûyiden (Fa.) "ağlamak ve* ***sağı sağmak****"* "mûyiden: ağlamak ve ağıt yakmak" *(Miftah. XV. 38)* (TSV 3247)

*el-menâha (Ar.) "hatunların mâtem yâni* ***sağu sağdıkları*** *mahaldir"* "mûyiden: kadınların ağıt söyledikleri yer" *(Kdeb. XVIII.-XIX. 1, 530)* (TSV 3249)

*nâyiha (Az.) Avâze ile* ***sağu sağup*** *halkı ağlaşdıran avrat. (Bab. XVI. 1,39)* "Yüksek sesle ağıt yakıp halkı ağlaştıran kadın." (TSI 48).

**sağuculuk etmek** "ölünün iyiliklerini acıyla sayıp dökmek, ağıt yakmak"

*mahdumumuz deyü çığrışurlar,* ***sağuculuk ederler.*** "Oğlumuz diye bağrışıp yas tutarlar." *(Cennet. XV. 165)* (TSV 3247)

**tırnak urup al yanagını yırt-** "yas acısıyla tırnak vurup al yanağını yırtmak"

*kara gözden acı yaşuŋ dökdüŋ mi kız?* ***tırnak urup al yanaguŋ yırtduŋ mı*** *kız?* "Kara gözden acı yaşını döktün mü kız? Tırnak vurup al yanağını yırttın mı kız?" (DKOV 81b 9-10)

**ton yırt-** "elbise yırtmak"

*yak yawuk ölmişte nevha kılmagaysiz,* ***ton yırtmagaysiz,*** *saçlarıŋızını yulmagaysiz, yüzleriŋizni yırtmagaysiz* "Yakınlarınız öldüğünde yüksek sesle ağlamayın, elbiselerinizi yırtmayın, saçlarınızı yolmayın, yüzlerinizi yırtmayın." (NF 26/15)

**ünin kötür-** "sesini yükseltmek"

***ünin kötürdi*** *avrat ıgı birle, ögürdi tişi, ögülüg, katıg yıglamak* "Kadın ağlayarak sesini yükseltti, kadın yüksek sesle ağladı, feryat, çığlık, çok ağlamak." (ME 50/7)

**vâveylâ tė-** "feryat etmek"

***vâveylâ*** *tėdi tişi* "Kadın feryat etti." (ME 231/6)

**yakasın yırt-** "yas acısıyla yakasını yırtmak"

*tartdı* ***yakasın yırtdı.*** *acı tırnak ag yüzine çaldı çaldı, güz alması gibi al yaŋagın yırtdı.* "Yakasını çekti ve yırttı. Acı tırnağı ak yüzüne çaldı. Gül elması gibi al yanağını yırttı." (DKOD 49a 3-4-5)

*ve çeküb* ***yakasını yırtdı,*** *ag yüzine tırnak çaldı.* "Ve çekip yakasını yırttı. Ak yüzüne tırnak çaldı." (DKOV 75a 3)

**yüz ẖırâş ėt-** "yüz yırtmak"

***ẖırâş ėtmeseŋ yüz*** *yanalar kėbi / ogul mâtemide analar kėbi* "Başkaları gibi (ve) oğul matemindeki analar gibi yüz yırtmasan." (NS 185a/2640, s. 812)

**yüz yırt-** "yüz yırtmak"

*yak yawuk ölmişte nevha kılmagaysiz, ton yırtmagaysiz, saçlarıŋızını yulmagaysiz,* ***yüzleriŋizni yırtmagaysiz*** "Yakınlarınız öldüğünde yüksek sesle ağlamayın, elbiselerinizi yırtmayın, saçlarınızı yolmayın, yüzlerinizi yırtmayın." (NF 26/16)

Türkçenin söz varlığında yas tutmanın daha çok kadınla ilgili olduğunu görmekteyiz. Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin'in ölüm acısına dayanamadığı, ardından çok üzüldüğü veya *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde öldüğü düşünülen veya esir düşen erkek çocuklar ve kardeşler için erkeklerin duyduğu kederle ilgili bilgiler yer alsa da kadınların ölüm karşısında takındıkları tutum çok farklıdır. Taranan tarihî metinlerde bir kadın için tutulan yastan ya da bir kadının ölümünün ardından erkeğin ölümünün ardından olduğu gibi derin bir yas tutulduğundan bahsedilmemektedir. Bu nedenle yas tutma eyleminin daha çok kadınlarla ilgili olarak kullanıldığı, yas sözcüğünün kadın anlamındaki kelimelerle birlikte yer aldığı görülmektedir. Bu hususla ilgili tespit edilebilen sözler ise şunlardır:

**yasla-** "yas tutmak"

***yasladı*** *tişi cüfti üze, bezekin koydı 'avrat takı yas tuttı* "Kadın kocasına yas tuttu, kadın süsünü bırakıp yas tuttu." (ME 35/8)

**yaslagan tişi** "yas tutan kadın"

***yaslagan tişi****, yaslıg tişi, ol yas tonları* "Yas tutan kadın, yaslı kadın, o yas elbiseleri." (ME 36/1)

**yaslı kadın** "yas uttan kadın"

***yaslı*** *"Bir hısımın ölümünden dolayı matem tutan, matem alameti olarak siyaha giyinmiş ve zevk ve eğlenceden müctenib: Kendisi yaslıdır;* ***yaslı bir kadın.****"* (KT 1314)

**yaslıg tişi** "yaslı kadın"

*yaslagan tişi,* ***yaslıg tişi****, ol yas tonları* "Yas tutan kadın, yaslı kadın, o yas elbiseleri." (ME 36/1)

**yas tut-** "yas tutmak"

*yasladı tişi cüfti üze, bezekin koydı 'avrat takı* ***yas tuttı*** "Kadın kocasına yas tuttu, kadın süsünü bırakıp yas tuttu." (ME 35/8)

Kadın giyiminin yas, keder, üzüntü veya neşe, mutluluk gibi duygu durumlarını ifade edecek biçimde şekillendiğini de Türkçenin söz varlığından görmekteyiz. Yas tutan, kederli veya eşini kaybetmiş dul kadınların giyimiyle ilgili sözler şunlardır:

**artuksı ton** "gereksiz elbise, yas elbisesi"

> *sıgıt tonı keḍdi tişi, yas tonın keydi tişi,* ***artuksı ton*** *keydi 'avrat, yas tonı, ayruksı ton* "Kadın yas elbisesi giydi, kadın yas elbisesini giydi, kadın gereksiz işe yaramaz elbise giydi, yas elbisesi, gereksiz elbise." (ME 166/1)

**ayruksı ton** "gereksiz elbise, yas elbisesi"

> *sıgıt tonı keḍdi tişi, yas tonın keydi tişi, artuksı ton keydi 'avrat, yas tonı,* ***ayruksı ton*** "Kadın yas elbisesi giydi, kadın yas elbisesini giydi, kadın gereksiz işe yaramaz elbise giydi, yas elbisesi, gereksiz elbise." (ME 166/1)

**karaluca** "siyah yas elbisesi"

> ***karaluca*** *men kızuŋ nesine gerek, ozan?* "Ey ozan! Siyah yas elbisesi benim gibi kızın neyine gerek?" (DKOD 53b 6-7); (DKO 77b 10-11)

**sıgıt tonı** "yas elbisesi"

> ***sıgıt tonı*** *keḍdi tişi, yas tonın keydi tişi, artuksı ton keydi 'avrat, yas tonı, ayruksı ton* "Kadın yas elbisesi giydi, kadın yas elbisesini giydi, kadın gereksiz işe yaramaz elbise giydi, yas elbisesi, gereksiz elbise." (ME 166/1)

**tul tonı** "dul donu, dul elbisesi"

> *tümen yılda berü tul erdim tulas / bu* ***tul tonı*** *suçlup örüŋ keḍtim as* "Ben binlerce yıldan beri duldum, benzim solmuştu; bu dul giysisini çıkarıp beyaz kakımdan gelinlik giydim." (KB 84)
>
> *koḍı ıḍtı kesme yaruk yüz tudı/ kalık* ***tul tonı*** *keḍti bilin badı* "Gök dul elbisesini giydi ve belini bağladı; zülfünü dağıtıp parlak yüzünü kapadı." (KB 5824)

**yas tonı** "yas elbisesi"

> *sıgıt tonı keḍdi tişi,* ***yas tonın*** *keydi tişi, artuksı ton keydi 'avrat, yas tonı, ayruksı ton* "Kadın yas elbisesi giydi, kadın yas elbisesini giydi, kadın gereksiz işe yaramaz elbise giydi, yas elbisesi, gereksiz elbise." (ME 166/1)

*yaslagan tişi, yaslıg tişi, ol* ***yas tonları*** "Yas tutan kadın, yaslı kadın, o yas elbiseleri." (ME 36/1)

Bu hususla ilgili fiiller ise şöyledir:

**ag çıkarmak kara ton gey-** "yas tutmak için beyaz elbiseleri çıkarıp siyah elbise giymek"

*yedi kız kardaşı* ***ag çıkardılar kara tonlar geydiler***. "Yedi kız kardeşi yas tutmak için beyaz elbiselerini çıkarıp siyah elbiseler giydiler." (DKOD 47b 10-11-12); (DKOV 74a 11-12)

*anam benümçün* ***ag çıkarsun, kara geysün***. "Anam benim için beyaz elbiselerini çıkarıp siyah elbise giysin." (DKOV 97a 11)

*Beyregüŋ yavuklusına ẖaber oldı. Banı Çiçek* ***karalar geydi, ag kaftânını çıkardı.*** "Beyrek'in nişanlısına haber geldi. Banu çiçek beyaz kaftanını çıkardı ve siyah elbise giydi." (DKOD 48a 1-2)

*Beyregüŋ yavuklısına ẖaber oldı. Banı Çiçek* ***ag çıkardı kara geydi.*** (DKOV 74a 13)

**bezekin koy-** "süsünü çıkarmak, (yas için) süsünü bırakmak"

*yasladı tişi cüfti üze,* ***bezekin koydı*** *'avrat takı yas tuttı* "Kadın kocasına yas tuttu, kadın süsünü bırakıp yas tuttu." (ME 35/8)

**karalar bağla-** "yas tutmak"

*"Bütün yaşamı karardı, sokağa çıkamaz oldu,* ***karalar bağladı.****" - H. Topuz.* (TÜS 1313)

Kadın cenazelerinin İslam dinine göre defnedilmek üzere kefenlenmesi erkeklerinkinden farklıdır. Kadın kefeninin farklı bölümleriyle ilgili tespit edilen sözler tek bir metinde tespit edildiği ve alıntının tekrar edilmemesi için aşağıdaki madde başında yan yana sıralanmıştır:

**ẖımâr, ẖırka, , izâr, lifâfe, terinçek** "kadın kefeninin bölümleri, kadın kefenlenirken kullanılan kıyafetler"

*takı ẖatun kişi kefen kılınur/ beş kat ton içinde, bir* ***terinçek*** *turur takı* ***izâr*** *turur takı* ***ẖımâr*** *turur takı* ***lifâfe*** *turur takı bir* ***ẖırka*** *turur baglanur anıŋ birle iki*

*emçeginden yokaru* "Kadınlar beş kat giydirilerek kefenlenir. Biri kadın gömleği (*terinçek*)tir, peştemal (*izâl*)dir, başörtüsü (*ḫımâr*)dır, sargı (*lifâfe*)dir, biri hırkadır onunla iki memeden yukarı bağlanır." (İMS 238b/4-5)

Kocasını kaybetmiş kadınları adlandırmakta kullanılan sözler evlilikle ilgili bölümde değerlendirildi. Kocası ölen kadın dul kalmaktadır. Ancak *dul* kelimesi boşanmış kadınlar için de kullanılmaktadır. Ölümün kadın üzerindeki etkilerinden birisi de budur. Ancak ölüm aynı zamanda evliliğin sona eriş şekillerinden de birisi olduğu için kocası ölmüş kadınlarla ilgili sözler evliliğin sona ermesiyle ilgili bölümde değerlendirildi.

Eski Türk toplumunda veya günümüzde geleneksel hayatın devam ettiği yerlerde cenaze törenlerinde ağıt yakılır. Bu ağıtlar kimi zaman erkekler tarafından yakılsa da daha çok kadınlar tarafından gerçekleştiği bilinmektedir. Hatta cenaze törenlerinde bu işi para karşılığında yapan ya da bu konuda birikimi olan kişilerin ağıtlar yaktıkları da malumdur. Yine cenaze törenlerinde İslami usullere göre cenazeyi yıkayan ve kefenleyen kişiler vardır. Kadın cenazeleri için bu işlemler kadınlar tarafından yapılmaktadır. Ağıtçılık yapmak ve cenaze yıkayıp kefenlemek bir tür meslek icracılığı olarak da değerlendirilebilir. Zira geleneksel hayat içinde sürdürülen bu işler her zaman ve katiyetle para karşılığında yapılan kurumsal meslekler olmadığı için bunlarla ilgili sözler bu bölümde değerlendirildi. Kadın cenaze yıkayıcılığı günümüzde bir meslek olarak yürütülmektedir. Ağıt yakan kişiler ve yaktıkları ağıtların adlandırılması ve yaptıkları eylemler ve cenaze defin işleriyle uğraşan kadınlarla ilgili sözler aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

**aglayurçı** "ağlayıcı"

*ogramış katun* ***aglayurçı*** "Oğramış hatun ağlayıcıları…" (ETY 329/1)

**ağıtçı** "ölü için ücretle ağlayan (kadın)."

*mûşger (Fa.) "Cenaze önünde ve karıların aralığında meyyitin evsafını zikr ü tâdat ederek a'lâ savt ile girye idüp karılar dahi ana mütabaat ile girye ve zari ederler. Türkide* ***ağıtçı*** *tâbir ederler."* "mûşger: Cenaze önünde ve kadınların arasında ölünün vasıflarını zikrederek yüksek sesle ağlayıp diğer kadınları da ağlatan [kadın]. Türkçede *ağıtçı* denilir." *(Bürh. XVIII- XIX. 576)* (TSI 43)

*er-ressaye (Ar.) "Meyyit üzere nevha idici karıya denir ki* ***ağıtçı*** *tâbir olunur, Arabistan töresindendir."* "er-ressaye: Ölünün ardından matemle feryat eden

kadına denir ki *ağıtçı* da denilir. Arabistan töresindendir." *(Kam. XVIII- XIX. 3, 820)* (TSI 43)

*nâyiha (Az.) "avâze ile sağu sağup halkı ağlaşdıran avrat" (Bab. XVI. 1,39)* "Yüksek sesle ağıt yakıp halkı ağlaştıran kadın." (TSI 48)

***ağıtçı*** *"ölüye ağıt söylemek için tutulan kimse, sagucu, mersiyehan"* (TÜS 44)

**ağıtçılık** "ağıtçının yaptığı iş, ağlayıcılık, saguculuk, mersiyehanlık" (TÜS 44)

**gassale** "ölü yıkayan kadın"

***gassale*** *"ölü yıkayan karı"* (KT 362)

**mersiyehan** "ağıtçı" (TÜS 1660)

**mersiyehanlık** "ağıtçılık" (TÜS 1660)

**nevhager** "ölü için ücretle ağlayan (kadın)"

*mûşger (Fa.) "**Nevhager** mânasınadır ki Arapların nebbâha ve neddâbe ıtlak eyledikleri karıdır."* "mûşger: Ölünün arkasından ağlayan kadın manasındadır ve Arapların *nebbâha* ve *neddâbe* dedikleri kadındır." *(Bürh. XVIII- XIX. 576)* (TSI 43)

**sagucu (~ sağucu avrat ~ sağıcı avrat ~ sağucu ~ sağıcı ~ sağucı ~ sağu sağıcı)** "ölünün arkasından meziyetlerini sayıp ağlayan, ağıtçı"

*ve dahi **sağucu avrata** ve esrük avrata şeytan cima' eder.* "Ağıtçı ve sarhoş kadınla şeytan cima eder." *(Enfes. XV. 608)* (TSV 3245)

*resâye (Ar.) "sağu ve **sağıcı avrat"*** "resâye: ağıt veya ağıtçı kadın" *(Bab. XVI. 1, 196)* (TSV 3246)

*nevhager (Fa.) "**sağucu"*** "nevhager: ağıtçı" *(Deş. XVI. 123-2)* (TSV 3246)

*nevhager (Fa.) "**sağıcı"*** "nevhager: ağıtçı" *(Ni'meti. XVI. 606)* (TSV 3246)

*ḫunyâger (Fa.) "**sağucı"*** "ḫunyâger: ağıtçı" *(Şamil. XVI. 117)* (TSV 3246)

*nevhager (Fa.) "**sağu sağıcı"*** "nevhager: ağıt yakıcı" *(Şamil. XVI. 523)* (TSV 3246)

*ḫunyâger (Fa.) "**sağu sağıcı"*** "ḫunyâger: ağıt yakıcı" *(Deş. XVI. 102-1)* (TSV 3246)

***sağucu*** *"ücretle ağlayan erkek veya kadın."* (KT 1015)

***sagucu*** *"ağıtçı"* (TÜS 2003)

**saguculuk (~ sagucılık)** "ağıtçılık"

*Basrada bir 'avrat var-idi aŋa ṣa'vane dirlerdi. genç hatun-idi ve sahib-i cemâl-idi ve ẖôş âvâz-idi. çalıcılık iderdi ve hem* ***sagucılık*** *iderdi.* "Basra'da Şa'vane denilen bir kadın vardı. Genç, güzel ve hoş sesli bir kadındı. Hem çalgıcılık hem de ağıtçılık yapardı." (TE 46b/1-2-3)

***saguculuk*** *"ağıtçılık"* (TÜS 2003)

## II.12. SANAT VE EĞLENCE HAYATINDA KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Sanat insanın benliğini tanıması ve ortaya koyabilmesi ile gerçekleştirilebilmektedir. Kadınlar, tarih boyunca erkek egemen kültürün baskısı nedeniyle kendilerini tanıyacak ve benliklerini ortaya koyabilecek özgür sosyal ortam bulamamışlar, bu nedenle de bilim, sanat, tarih gibi eril yaklaşımın faaliyet alanı olarak algılanan alanlardan uzak olmak zorunda kalmışlardır. Bu alanlarda var olma çabası gösterenler ise bir şekilde kendileri ve ortaya koydukları çalışmaların değersiz bulunması ve görmezden gelinmesiyle bu varlık mücadelesinde geride kalmışlardır. Toplum tarafından kadına biçilen erkeğin ihtiyaçlarına uygun roller, sanat ve onu gerçekleştirmek için kullanılan araçların üzerindeki erkek egemenliği kadının hem birey hem de bir sanatçı olarak benliğini var etmesini ve kimliğini ortaya koymasını zorlaştırmıştır. (Sonkır 2010:24-25) Günümüzde bile kadının sanatçı kimliğiyle ve eserleriyle var olması, üretkenliği, erkeklerin bu alanda gösterdiği varlıktan ve üretkenlikten daha kısıtlıdır. Kadın kendi benini sanatta var etme konusunda kısıtlansa da bedeni ve ruhuyla tarih boyunca erkekler tarafından üretilen sanatın nesnesi olmuştur (Sankır 2010:18).

Hem geleneksel hem de modern sanatlar açısından bakıldığında yalnız kadınlara mahsus sanat dallarının -bazı geleneksel el sanatları dışında- olmadığı görülmektedir. Ancak hem erkekler hem kadınlar tarafından gerçekleştirilen çeşitli sanat dallarında bu sanatların icracısı olan kadınlarla ilgili sözler tespit edilmişse de bunlar sınırlı sayıdadır.

Bu bölümde kadın ve sanat ilişkisi dışında kadın ve eğlence ilişkisiyle ilgili sözler de tespit edilmiştir. Kadınların çeşitli amaçlarla düzenlenen eğlencelerde sanat icra etmek, eğlendirmek, para kazanmak amacıyla yaptıkları danslar, hareketler ve meslekler bu başlık altında değerlendirilmiştir. Ayrıca eğlence ve sanat amacıyla düzenlenen çeşitli toplantı ve davetlerdeki kadınları adlandırmak, durum ve davranışlarını ifade etmek için kullanılan sözler de tespit edilmiş ve sınıflandırılmıştır. Kadının zevk ve eğlence amacıyla düzenlenen gösterilerde yer almasıyla ilgili kelimelerin daha çok tespit edilmiş

olması onun bu ortamlarda benliğiyle kabul görmesinden daha çok bir zevk ve cinsel haz objesi olarak algılandığını da göstermektedir. Geçmişte ve günümüzde kadınların erkeklerin olduğu ortamlarda dans etmeleri, oyunculuk yapmalarının hoş karşılanmadığı yerlerde ise kadın kılığına girmiş erkekler, kadınları taklit ederek dans etmekte veya gösterilerini sergilemektedirler. Onlarla ilgili sözlere de burada yer verilmiştir.

Müzik ve edebiyat gibi sanat dallarında kadınlarla ilgili tespit edilen sözlerde kadın sesinin, kadın müzisyenlerin ve kadın şairlerin adlandırılması ve kadınlar tarafından icra edilen müzikler ile ilgili sözler yer almaktadır.

Kadınların ve kız çocukların gündelik hayatının bir parçası olan eğlence unsurlarıyla ilgili sözler de burada yer almaktadır. Bunlar daha çok kadınların kendi aralarında yaptıkları eğlenceler, oyunlar ve oyuncaklarla ilgilidir.

Kadınlar ya da kadın kılığına girmiş erkekler tarafından eğlence, sanat veya ticari amaçlı yapılan dansların adları, bunları icra edenler ve yaptıkları işi adlandıran sözler şunlardır:

**balerin** "bale yapan bayan sanatçı"

> *"Büyük **balerinler** gibi tülden, kısa bir fistanı var." - H. C. Yalçın.* (TÜS 243)

**dam** "dansta kavalyenin eşi"

> *"Erkeklerin kimi **damlarının** elinden, kimi kolundan, kimi de hafifçe omzundan tutmuş, geliyorlardı." - Ç. Altan.* (TÜS 588)

**damsız** "yanında bayan olmadan"

> *"Salona **damsız** girilmez."* (TÜS 592)

**damsızlık** "damsız olma durumu" (TÜS 592)

**dansöz** "dans etmeyi meslek edinmiş kadın" (TÜS 593)

**dansözlük** "dansözün işi veya mesleği" (TÜS 593)

**geyşa** "1. dansçı ve şarkıcı Japon kadını 2. özel olarak konuk ağırlamak için yetiştirilmiş Japon kadını" (TÜS 939)

**geyşalık** "geyşa olma durumu" (TÜS 939)

**kankan** "kadınların oynadığı hareketli bir Fransız dansı" (TÜS 1299)

**kanto** "tuluat tiyatrolarında oyundan önce genellikle kadın sanatçıların şarkı söyleyip dans ederek yaptığı gösteri"

> *"**Kantodan** piyese kadar her gösteriye katılıyor; herkesi hüzne, sevgiye, coşkuya, isteğe boğuyordu." - C. Külebi.* (TÜS 1201)

**konsomasyon** "eğlence yerlerinde konsomatrisin masadan masaya dolaşması" (TÜS 1473)

**konsomatris** "gazino, bar vb. eğlence yerlerinde müşteri ile birlikte yiyip içerek çalıştığı yere kazanç sağlayan kadın" (TÜS 1474)

**konsomatrislik** "konsomatris olma durumu" (TÜS 1474)

**köçek** "kadın kılığına girip oynayan erkek"

> *kız kaç yanımda vızlama sivrisinek gibi/ fing urma iki yanına fırtık **köçek** gibi. (Vasıf XIX. 48)* (TSIII 1606)

> ***köçek** "kadın kılığına girip oynayan erkek", "Şehrin bütün **köçekleri**, çengileri çağrılsın!" T. Oflazoğlu* (TÜS 1494)

**rakkase** "dans eden cariye, raksı meslek edinmiş kadın"

> ***rakkâse** (Ar.) "elin karsa karsa, belin iki tarafa sala sala, ayağın yere uru uru çalgu ile, yırlamak ile oynayan cariye" (Bab. XVI. 1, 200)* "Rakkase (Ar.): Elini çarparak, belini iki tarafa sala sala ayağını yere vura vura çalgı ile şarkı söylemek ile oynayan cariye." (TSV 3284)

> ***rakkase** "hora tepen, oynayan, raks eden"* (KT 986)

> ***rakkase** "dans eden cariye, raksı meslek edinmiş kadın", "Gezegenlerin hareketleri nasıl kati bir nizam içinde cereyan ederse **rakkaselerinki** de öyledir." - M. Kaplan.* (TÜS 1962)

**striptiz** "genellikle gece kulüplerinde, pavyonlarda genç bir kadın oyuncunun müzik eşliğinde dans edip soyunarak yaptığı gösteri"

> *"Vals, kankan ve **striptiz** devri böylece sona erdi." - Halikarnas Balıkçısı.* (TÜS 2162)

**striptizci** "striptiz yapan kadın" (TÜS 2162)

**striptizcilik** "striptizci olma durumu" (TÜS 2162)

Müzik eşliğinde yapılan danslar sırasında kadınların yaptığı eylemleri anlatan sözler şunlardır:

**bilini bıykınını oynat-** "belini ve kalçasını oynatmak"

> ***bilini bıykınını oynadurak*** */ füsûn u sihr dîgin kaynadurak* "Belini ve kalçasını oynatarak, büyü ve sihir ile kaynatarak..." (ŞHŞ 5962)

**bük-** "raks etmek"

> *birincesi oynar birince* ***büker /*** *birincesi segirir birince seker.* "Bir nicesi oynar, bir nicesi raks eder. Bir nicesi sıçrar bir nicesi seker." " (SNB 3445)

**çalka-** "raks ederken vücudun göbek, kalça vb. yerini sürekli oynatmak"

> ***çalka-*** *"oyuncu raksa debelenmek"* (LO 85)

**gerdan kır-** "naz ile boynu başla birlikte iki yana oynatarak kırıtmak"

> *"Avrupa tiyatrosunda işveli* ***gerdan kırışları****, meşhur kantolarıyla, ortalığı kırıp geçirdiği zamanlar!" A. İlhan* (TÜS 932)

**ḫorus tep-** "hora tepmek, raks etmek"

> *dest-bend (Fa.) "raksetmek ve* ***ḫorus depmek*** *ki kâfirlerin oyunudur"* "dest-bend: Dans etmek ve hora tepmek ki [bunlar] kâfirlerin oyunudur." *(Ni'meti. XVI. 302)* (TSIII 1923)
>
> *dest-bend (Fa.) "Ol oyundur ki kâfir avratları birbirinin ellerin tutup oynarlar raks tarikiyle; Türkide* ***ḫorus depmek*** *dirler."* "Kâfir kadınları birbirlerinin ellerini tutup raks ederek oynadıkları oyundur. Türkçede *ḫorus depmek* denir."*(Deş. XVI. 72-1)* (TSIII 1923)

**kol saluban oyna- ~ kol saluban oyun göster-** "kolları açarak oynamak"

> *ere varan kız kalka* ***kol saluban oynaya!*** "Evlenen kız kalkıp kollarını açarak oynaya!" (DKOD 58b 7)
>
> *ere varan kız yèrinden örü dura,* ***kol saluban oyun göstere!*** "Evlenen kız yerinden kalkıp kollarını açarak oynaya!" (DKOV 80b 10-11)

**oyuna gir-** "eğlenmek için oynanan oyuna dâhil olmak"

*kalkdı Banı Çiçek kaftanın geydi, ellerin yėŋine çekdi* ***oyuna girdi****, eyitdi: "çal, mere delü ozan! ere varan kız benem, oynayayım" dėdi.* "Banu Çiçek kalktı, kaftanını giydi, giysisinin yenlerini çekti ve oyuna girdi. 'Çal bre deli ozan! Evlenen kız benim, oynayayım' dedi." (DKOV 81b 1)

**raksa gel-** "raks etmek için kalkmak"

*söze geldiler ma'ânî sâzıla / mâh-rûlar* ***raksa geldi*** *nâzıla* "Saz ve söz ile söze geldiler. O ay yüzlü [güzeller] raks etmek için nazla kalktılar." (KY 46a/ 1826)

Kadınlar tarafından gerçekleştirilen ses ve söze dayalı sanatlar, meslekler ve eğlence amaçlı icralarla ilgili sözler şunlardır:

**çalıcılık** "çalgıcılık"

*Basrada bir 'avrat var-idi aŋa ṣa'vane dirlerdi. genç hatun-idi ve sahib-i cemâl-idi ve ḫôş âvâz-idi.* ***çalıcılık*** *iderdi ve hem sagucılık iderdi.* "Basra'da Şa'vane denilen bir kadın vardı. Genç, güzel ve hoş sesli bir kadındı. Hem çalgıcılık hem de ağıtçılık yapardı." (TE 46b/1-2-3)

**çengi (~ çingi)** "çalgı eşliğinde oynamayı meslek edinmiş kadın"

***çengi*** *"rakkase"* (LO 93)

***çengi (çingi)*** *"Def çalarak ve şarkı söyleyerek göbek atmak gibi oyunların envaını icra eden rakkase ki başlıca Çingene kızlarından olur:* ***Çengi*** *kulu, takımı."* (KT 203)

***çengi*** *"çalgı eşliğinde oynamayı meslek edinmiş kadın", "Eski Galata'dan artakalmış* ***çengiler*** *zilzurna dağılıyorlar." A. İlhan* (TÜS 521)

**çengi cariye** "şarkı söyleyerek oynayan cariye"

*sâdiha (Ar.) "ırlağan* ***çengi cariye****. şarkı okuyan hanende, çengi cariye"* "sâdiha: şarkı okuyan ve oynayan cariye" *(Bab. XVI. 2, 226)* (TSIII 1965)

**eydici cariye** "şarkı söyleyen, şarkıcı cariye"

*bunlarınla iki* ***eydici cariye*** *ucundan niza' ve melâmet var idi.* "Bunlarla iki şarkıcı cariye yüzünden karşılıklı niza ve tartışma vardı." *(Kesir. XV. 201)* (TSVI 3885)

**karı çengisi** "rakkase"

***karı çengisi*** *"rakkase"* (LO 215)

**mezzosoprano** "1. soprano ile kontralto arasında kadın sesi, 2. sesi böyle olan sanatçı" (TÜS 1657)

**muganniye** "kadın şarkıcı" (TÜS 1702)

**mutribe** "kadın çalgıcı"

*èki* ***mutribe*** *karabaşlarıŋa aydı* "İki çalgıcı hizmetçilerine söyledi." (KE 30r/1)

**şantöz** "kadın şarkıcı" (TÜS 2203)

**zılgıt** "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bazı yerlerinde genellikle düğünlerde eğlenmek amacıyla dili ağız içinde değişik bir biçimde oynatarak çıkarılan ahenkli ses." (TÜS 2654)

Edebiyatla ilgilenen kadınları adlandırmak için kullanılan sözler ise şunlardır:

**şaire (~ şâire)** "kadın şair"

***şâire*** *Ar. "Şiir söyleyen kadın: Fıtnat ile Leylâ Osmanlı* ***şâ'irelerinin*** *en ma'rûfeleridir."* "Şiir söyleyen kadın. Fıtnat ile Leyla Osmanlı kadın şairlerinin en bilinenleridir." (KT 1112)

***şaire*** *"kadın şair"* (TÜS 2198)

Sinema, tiyatro gibi gösteri sanatlarıyla uğraşan kadınlarla ilgili sözler şunlardır:

**aktris** "kadın oyuncu"

***aktris*** *"tiyatro oyuncu kızı"* (KT 43)

*"Matmazel, sizin mükemmel bir* ***aktris*** *olduğunuzu işitiyorum." - P. Safa.* (TÜS 78)

**başaktris** "başoyuncu (kadın)" (TÜS 270)

**başyıldız** "sinema, tiyatro veya müzikhol sanatçılarının en önde geleni" (TÜS 281)

**yıldız** "sinema, tiyatro veya müzikhol sanatçısı, star"

*"Bir keresinde de bir yerli opera* ***yıldızımız*** *gelmişti." H. Taner* (TÜS 2592)

Kadınların eğlenmek amacıyla yaptıkları toplantılar, oyunlar, eylemler ilgili diğer sözler şunlardır:

**evcilik** "genellikle kız çocuklarının ev işlerini örnek alarak oynadıkları oyun."

> *"Tepede ev yerine **evcilik** oynayan ufacık bir kız gördüler." - L. Tekin* (TÜS 835)

**gün** "belirli günlerde ev hanımlarının konuk ağırlamak için yaptıkları toplantı" (TÜS 1002)

**kabul günü** "ev hanımlarının konuk ağırladıkları belirli gün"

> *"Bugün benim **kabul günümdür**, birkaç saat sonra davetliler gelecekler." P. Safa.* (TÜS 1253)

**kudurçuk** "oyuncak bebek"

> ***kudurçuk** "kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları bebek, kukla."* (DLT I/501)

**kukla** "Kız çocuklarının oynadıkları bebek." (KT 680)

**yalıŋula-** "salıncakla oynamak"

> *kız **yalıŋuladı** "Cariye, kız iple, salıncakla oynadı." Başkası da böyledir.* (DLT III/411)

## II.13. GÜZELLİK, BEĞENİ VE AŞK ÖZNESİ OLARAK KADINLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

İnsan doğası gereği güzel olana karşı bir eğilim içindedir. Hoşlanma ve haz duyguları ile kendini gösteren bu eğilim nedeniyle bütün sanat eserlerinde sanatçı ideal güzelliği yakalamaya çalışmıştır. Tüm güzel sanatlar için geçerli olan bu arzu edebiyatta da dil aracılığıyla vücut bulmaya çalışmıştır. Şair ve yazarlar duygu düşünce ve hayalleri dilin imkânları dahilinde en güzel şekilde ifade etmek istemişlerdir. Güzelliğin zamana ve kişiye göre değişebilen öznel bir kavram olması nedeniyle sanatçının ve dönemin güzellik anlayışı farklılık gösterebilmektedir (Çetinkaya 2008 I:42). Tarih içinde kadınla özdeşleştirilerek üretilen güzellik unsurlarının belli ortak niteliklerinin olduğu görülmektedir. Sanatın asırlar boyunca erkek egemen bir alan oluşu nedeniyle kadın bedeni, erkeğin mükemmelleştirmeye çalıştığı ve yine onun beğenisine sunulan bir güzellik nesnesi hâline gelmiştir. Tarih boyunca sanatçılar tarafından üretilen tüm bedenler, özellikle cinsellik kavramı üzerinden şekillenerek ve zaman içinde yeniden üretilerek kadına ait tüm özellikleri tek bir imgede toplamıştır. Sanat eseri aracılığıyla gösterilen bu kadın imgesi gerçek dünyadan sadece bir kesit gibidir ve kadınla ilgili ideal olanı temsil eder. İdealize edilen kadın imgesi, dönemin ihtiyaçlarına ve toplumun kültürüne uygun olarak şekillendirilmek istenen ögelerden oluşmaktadır. Aslında insan bilincinin bir kurgusu olan bu imgenin gerçek dünyayı ifade etmediği de düşünülebilir (Candemir; Candemir; Öz 2017:494).

Türk edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturan Divan şiirinde tasvir edilen insan güzelliği de belli bir geleneğin ölçüleri içerisinde ifadesini bulmuştur. Divan şiirinde insan güzelliğinin bütün ayrıntılarıyla anlatıldığı sevgili tipi, aynı fiziksel özelliklerle anlatıldığından, güzelliği idealleştirilmiş tek ve değişmez bir tiptir. Sevgilinin bütün uzuvları çesitli benzetmelerle en güzel olarak tasvir edilir. İdealleştirilmiş, soyut bir güzelliğe büründürülen sevgiliye atfedilen güzelliğin, daha çok kadına özgü özelliklerle anlatıldığı görülür. Bu eserlerde yalnızca güzel kadınlar değil, zaman zaman çirkin

kadınlar da tasvir edilmiştir. Tüm bu tasvirlerde güzel, çok güzel; çirkin, çok çirkin olarak anlatılmıştır (Çetinkaya 2008 I:43).

Toplumsal cinsiyet ve cinsellikle ilgili ideal kodlar içinde yer alan fiziksel cazibe ve güzellik kavramları, erkeklerden daha çok kadınlarla ilişkilendirilir ve kadınların fiziksel davranışlarını etkileyecek bir biçimde pekiştirilerek cinsiyet rollerine yerleştirilir (Oğuz 2010:186). Böylelikle kadınlar hem iç hem kendisi hem de çevresi tarafından denetime tabi tutularak toplumda geçerli güzellik ölçütlerine göre yargılanır, güzel veya çirkin olarak sınıflandırılır.

Kadın ve erkek arasında oluşan aşk ilişkisinde beğenileni, âşık olunanı yani sevgiliyi adlandırmada, onun için kullanılan hitaplarda cinsiyete göre bir farklılık oluşmaktadır. Seven erkek açısından sevdiği kadını adlandırmak, ona duyduğu sevginin, beğeninin ve onun için beslediği duyguların da bir yansımasıdır. Özellikle şiir dilinde ve duygusal metinlerde karşılan bu sözler tespit edilirken doğrudan ad ve hitap olarak kullanılan sözler esas alındı. Zira aşkı ve âşık olunan kadını özellikle erkek gözünden anlatmak için kullanılan sözlerin sınırları bir hayli geniştir. Dilin imkânlarının sınırsız bir şekilde kullanılabildiği sanat metinlerinde kelimelere çağrışım değerleriyle, imgeler yoluyla, benzetme ve diğer söz sanatları aracılığıyla pek çok yeni anlam yüklenebilmektedir. Bu konuyla ilgili söz varlığının tamamını geniş sınırlar içerisinde tespit etmek bu tez çalışmasının sınırlarını aşacak boyutlara ulaşacaktır. Bu nedenle bu bölümde yer alan sözlerin seçiminde doğrudan sevgili olan kadını adlandırması ve ona hitap etmek amacıyla kullanılması esas alındı. Ayrıca yine çalışmada yer alan kelimeler taranan metinlerle sınırlı tutuldu. Elbette taramalar dışında kalan metinlerden de farklı sözler tespit etmek mümkün olacaktır.

Sevgili ya da beğenilen kadınları karşılamak, adlandırmak, hitap etmek için kullanılan sözlerin bir kısmı aşkı, sevgiyi, kadına beslenen hisleri anlatacak şekilde kullanılırken bir kısmı dış güzellik, beden uzuvlarının güzelliği, ruh güzelliği veya âşığın durumuna acımamak, merhamet etmemek gibi özellikleri anlatmaktadır. Sevilen, beğenilen kadınlarla ilgili sözlerin bir kısmı da doğadaki çeşitli varlıklara benzetme yoluyla oluşturulmuştur. Bazı sözlerin ise kadını doğaüstü varlıklarla ilişkilendirerek ya da tarihî kimi şahıs ve olaylara atıfta bulunarak anlattığı görülmektedir.

Aşkın iki taraflı bir duygu olduğu, sevenin ve sevilenin hangi cins açısından bakarsanız değiştiği bir gerçektir. İster karşılık bulsun ister tek taraflı olsun, âşık olan açısından

karşı tarafı adlandırmak hem erkek hem dişi için ortak sözler de yaratmaktadır. Âşık olan her zaman erkek değildir. Bu duyguların muhatabı da olabilir. Bu durumda konuyla ilgili söz varlığının yalnız kadın için kullanılıp kullanılmamasının sınırlarını kesin olarak çizmek bir hayli zor olmakla birlikte özellikle tarihî metinlerin pek çoğunun yazarının erkek olması, kadınların sosyal ve geleneksel yapı gereği yakın dönemlere kadar duygularını ifşa etmelerinin ya da bir erkeğe beğeni ve aşkını aleni olarak kaleme almasının hoş karşılanmadığı bilinen bir gerçektir (Çetinkaya 2008 II:283); (Tezcan 2012:105). Dost, habib vb. kelimelerin çağdaş metinlerde erkek için de kullanılmasına karşılık teze aldığımız sözcüklerin kendi dönem ve bağlamları içerisinde en azından edebî metinlerde kadını karşılamak üzere kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında sevgilinin fiziki özelliklerini anlatmak üzere kadınla ilgili kurulan benzetmelerin ise dişi cinsin fiziki özelliklerine uygun olduğundan sadece kadın için kullanıldığını görüyoruz. Erkek tarafından beslenen aşk, sevgi, beğeni gibi his ve arzuları anlatan, bu duyguların muhatabı olan kadınları adlandırma, onları çeşitli özellikleriyle anlatma ve onlara hitap amacıyla kullanılan sözleri anlam açısından sınıflandırdık.

### II.13.1. Kadını Fizikî Özelliklerini Ön Plana Çıkararak Adlandırma

Kadın bedeni öteden beri güzelliğin ve zerafetin timsali olarak görülmekle birlikte tarih içerisinde güzellik algısı değişik etkenlerle şekillenmiştir. Din, cinsel arzular, ekonomi, kültürel değişimler kadınla ilgili güzellik algısının ve bunun dile getiriliş biçiminin değişmesine neden olmuştur.

Bir aşk ve cinsel bir beğeni unsuru olarak kadını anlatan sözler, erkek gözünden kadının nasıl değerlendirildiğini, konumlandırıldığını, benimsendiğini veya dışlandığını göstemektedir. Bu sözler incelendiğinde erkek gözünden kadın anlatılırken özellikle güzellik vasıflarının ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Kadının fizikî özelliklerini güzel yanlarını ön plana çıkarmakla ilgili söz varlığı; güzellik kavramını anlatanlar, kadını beğenilen ve beğenilmeyen fiziki özellikleriyle tasvir edenler ve kadının güzelliğini, davranışlarını beden uzuvlarına çeşitli özellikler yükleyerek anlatmakta kullanılan sözler şeklinde sınıflandırmaya tabi tuttuldu.

#### II.13.1.1. Güzel Kadının Adlandırılmasıyla İlgili Sözler

Kadın ve erkek arasındaki aşk, beğeni ve cinsel arzular gibi duyguların anlatılmasında da estetik bir güzelliğe sahip olsun olmasın tüm kadınların güzel tasvir edildiği, güzellik vurgusu yapılarak anlatıldığı, kadının erkeğin gönlünde güzelliği çağrıştırdığı ve güzel

olan unsurlarla birlikte ele alındığı görülmektedir. Bu sözlerde kadın erkeğin aklını başından alan, gönlünü çalan, dünyayı süsleyen kişidir. Yüz ve beden güzelliği ön plana çıkarılan kadın için güzellik, bir tercih unsuru olarak görülmekle birlikte kadın için genelleşmiş bu sözlerde kadının objeleştiği, kimliğinden soyutlanarak ifade edildiği görülmektedir. Türkçede kadını bir güzellik unsuru olarak anlatan, güzel olarak tanımlayan ve güzel duyguların vesilesi, sahibi olarak ifade eden sözler şunlardır:

**‘âbid aldayıcı** "aklı baştan alacak derecede güzel kadın"

> *ol sâ'atda pâdişâh bir ḫûb-rûy câriye göndürdi. bir mehpârelerden idi ki* ***‘âbid aldayıcı****, firişte sûretlüyidi, tâvûs zînetlüyidi.* "O vakitte padişah güzel yüzlü bir cariye gönderdi ki o ayparçası, insanın aklını başından alacak kadar güzel, melek yüzlü ve tavus kuşu gibi süslü idi." (GT2 27b/ 5-7)

**afet (~ âfet)** "güzel, dilber, güzelliği gönül yıkan sevgili"

> ***âfet:*** *"aşkına iptilâ bir musibet addolunan güzel, dilber: âfet-i cân, âfet-i devrân, âfet-i cihân"* "aşkına tutulmanın bir musibet kabul edildiği derecede güzel, dilber" (KT 30)
>
> ***afet*** *"güzelliği ile insanı şaşkına çeviren, aklını başından alan kadın", "Gül yüzlü bir* ***afetti*** *ki her busesi lale."* -Y. K. Beyatlı (TÜS 33)

**âfet-i devrân** "dünya güzeli, herkesi kendine hayran bırakan, dünyayı sarsan güzel"

> *n'eyledüŋ hey* ***âfet-i devrân*** *yine kan eyledüŋ* "Ne yaptın ey herkesi kendine hayran bırakan güzel! Yine kan döktün." (BDS I G 272/5, s. 29)

**âfet-i dil ü cân** "gönle ve cana eziyet veren güzel"

> *hey* ***âfet-i dil ü cân*** *kadr-i hüsni bil bârî* "Ey gönle ve cana eziyet veren güzel! Bari güzelliğin kıymetini bil." (BDS I G 497/33, s. 29)

**baç** "güzel"

> ***baç*** *amrakım* "güzel sevgilim" (ETŞ 4. metin/10)

**cemâl-i ferruḫ-ı ferḫunde-zât** "yüzü nurlu ve kutlu güzel"

> *ey* ***cemâl-i ferruh-ı ferhunde-zât/*** *bir güzelsin 'ömr gibi bî-ṣebât* "Ey yüzü nurlu ve kutlu güzel! Tıpkı ömür gibi sebatsız bir güzelsin." (ND G28/1, s. 162)

**cemile avrat** "güzel kadın"

*Semerkant'ta bir şahs-ı alevî bir* ***cemîle avrat*** *kapısı önünden geçerken cebrile içeri aldı, kolun boynuna saldı.* "Semerkant'ta bir alevi kişi bir güzel kadının kapısının önünden geçerken onu zorla içeri aldı ve boynuna sarıldı." *(Tibr. XVI. 223)* (TSV 3285);

***cemile*** *"güzel (kadın)"* (TÜS 451)

**cihânuŋ ârâmı** "cihanın süsü olan (kadın, sevgili)"

*dil-ârâmı vü* ***ârâmı cihânuŋ*** "Gönlün ve cihanın süsü [olan sevgili]" (ŞHŞ 1061)

**dilber** "güzel (gönlü kendine çeken) , sevgili"

*bir karavaş geldi ay gün gibi bir* ***dilberdür*** *ki hiç anuŋ bedelini kimse nişân virmiş degüldür.* "Bir cariye geldi ki ay ve güneş gibi bir dilberdir. Onun bedelini kimse belirleyememiştir." (TE 41b/8)

*ala gözlerini sevdiğim* ***dilber****/ seni görmeyeli göresim geldi.* "Ela gözlerini sevdiğim dilber! Seni görmeyeli göresim geldi." *(Kara. XVI.8)* (TSI 80)

*jâle düşdükde seher lâleye san* ***dilberdür/*** *kim dakar zînetiçün gûşına dürr-i 'Aden'i* "Seher vakti lalenin üzerine çiy düştüğünde sanki sevgili süs için kulağına Aden incisi takmış gibi olur." (AD 1/7, s. 33)

*zencîr-i zülfi câmi'-i hüsninde* ***dil-beruŋ/*** *kandîl-i âfitâb-ü-meh-i âsumân asar* "Sevgilinin saçının zinciri güzelliğin camisinde gökyüzünün güneşinin ve ayının kandilini asar." (ND G70/8, s. 189)

*tâze* ***dilber*** *sevdi Bâkî şimdi fikr-i vasl ider* "Baki genç bir güzeli sevdi; şimdi de kavuşmayı düşünür." (BDS I G513/5, s. 265)

*figân kim köŋlüm algan* ***dil-berim*** *dil-dârlıg bilmes /bilür 'âşıkını gamgîn kılmak u gâm-ẖ*$^{v}$*ârlıg bilmes* "Eyvah ki, güzelim gönlümü alır da gönlümü kazanmasını bilmez. Âşığına gam yedirmesini bilir de gam yemesini bilmez." (NS 62b/951, s. 348)

***dilber:*** *"gönül alan, cezb-i kulûb eden, mahbûbe, maşuka"* "gönül alan, kalbi cezbeden, sevgili" (KT 254)

***dilber*** *"alımlı, güzel kadın", "Ala gözlü nazlı* ***dilber****/ Koma beni el yerine" – Karacaoğlan.* (TÜS 665)

**dilberâ**"ey dilber, güzel sevgili"

*sen tururken **dilberâ** gayrîye degmez lâf-ı hüsn / hey ala gözlüm güzellik müstedâm olsun sana* "Sen dururken ey dilber kimseye güzelliğin lafı bile edilmez, hey elâ gözlüm güzellik sana dâim olsun." (ND G4/3, s. 147)

***dilberâ** ger ẖâk-i pâyuŋ gire 'Adnî destine /cân u yâ devrân nedür firdevs-i a'lâdan geçer* "Ey dilber! Adni'nin eline ayağının tozu geçerse değil can ve dünya, cenneten bile vazgeçer." (AD 4/7, s. 37)

*cemâlüŋ mushafını **dilberâ** gördükçe bu Bâkî* "Ey dilber! Bu Baki güzelliğinin mushafını gördükçe..." (BDS I G538/5, s. 266)

**dilber-i garrâ** "güzel, hoş (kadın)"

*dünyâ deger ol mâh-likâ **dil-ber-i garrâ*** "O ay yüzlü güzel dilber dünyaya bedeldir." (BDS I G508/6 s. 347)

**dilber-i ra'nâ** "pek güzel dilber"

*âşık olmışdur güneş ey **dilber-i ra'nâ** sana* "Ey pek güzel dilber! Güneş sana âşık olmuştur." (ND G12/1, s. 152)

**dil-sitân** "güzel, dilber"

*müşkül imiş ki dil-rübâ tıfl ola **dil-sitân** ola* "O gönül alan sevgilinin genç ve güzel olması müşkülmüş." (BDS I G404/1, s. 269)

**dünya güzeli** "çok güzel (kimse)" (TÜS 737)

**ece** "güzel kadın"

*"Dün Sirkeci istasyonunu görmeliydiniz, **ecemiz** geldi. - F. R. Atay."* (TÜS 752)

**görke bay** "güzel"

*taya eydür ben kıla tedbîr ü rây/ senüŋ içün bu işe iy **görke bay*** "Dayesi 'Ey güzel! Ben senin için bu iş hakkında tedbir alayım', der." (KY 15b/ 576)

**güzel** "1. dilber, sevgili; beğenilen, sevilen güzel kadın"

*ey cemâl-i ferruh-i ferhunde-zât / bir **güzelsin** 'ömr gibi bî-s̲ebât* "Ey yüzü nurlu ve kutlu güzel! Tıpkı ömür gibi sebatsız bir güzelsin." (ND G28/1, s. 162)

*ben Necâtî'yem didügümdür giriftâr oldugum / cümle* ***güzeller*** *beni nâm-ü-nişânumdan duyar* "Ben Necati'yim ve söylediklerim de tutkun olduğumdur. Bu yüzden de bütün güzeller beni namımdan ve şöhretimden tanır." (ND G97/5, s. 205)

***güzeller*** *geldi bayrama beg olmış / donanmış biribirinden yeg olmış* "Güzeller geldi bayrama bey olmuş; süslenmişler ve birbirlerinden güzel olmuşlar." (ND G254/1, s. 300)

*bîhûde yire cevri* ***güzeller*** *çog itmesün* "Güzeller beyhude yere cevri çoğaltmasın." (BDS I G141/6, s. 408)

*ferâgat* ***güzel*** *sevmeden tevbe meyden* "Güzel tevmekten feragat ve içki içmekten de tövbe [ediyorum.]" (BDS I G42/4, s. 408)

***güzel*** *"mahbup, dilber", Ger derse Fuzulî ki* ***güzellerde*** *vefa var.* "sevgili, dilber. Eğer Fuzuli güzellerde vefa var derse..." (KT 406)

***güzeller*** *"dil-rübâlar, dilberân, hûbân"* "gönül kapanlar, dilberler, güzeller" (LO 170)

***güzel*** *"güzel kız veya kadın", "****Güzeller*** *deniz kenarına geldikleri zaman âşıklar da kale burçlarına ve bedenlerine dolarlar." - A. H. Çelebi.* (TÜS 1014)

"2. güzellik kraliçesi" (TÜS 1014)

***güzellik kraliçesi*** *"vücut ölçülerine, yüz güzelliğine ve genel kültür düzeyine göre yapılan yarışmalarda birinciliği kazanan kız"* (TÜS 1015)

**güzelim** "çok sevilen kadına sevecenlikle yaklaşıldığında kullanılan bir söz"

*görmek isteyenler Firdevs uçmağın / soyunup koynuna girsin* ***güzelim*** "Ey güzel sevgilim! Firdevs cennetini görmek isteyenler soyunup koynuna girsinler." *(Kayıkçı. XVII.)* (TSVI 3896)

*hep derd-i belâdur* ***güzelüm*** *'aşk u muhabbet* "Ey güzel sevgilim! Bu aşk ve muhabbet hep dert ve beladır." (BDS I G106/5, s. 408)

***güzelim*** *"çok sevilen kimseye sevecenlikle yaklaşıldığında kullanılan bir söz"* (TÜS 1014)

**ḫûb (~ hûb)** "güzel, dilber"

*nite-kim dimişlerdür: "**ḫûblaruŋ** zülfi 'akıl ayagının zencîridür ve zîrek kuşuŋ duzagıdır."* "Demişlerdir ki: Güzellerin saçı, akıl ayağının zinciridir ve uyanık kuşun tuzağıdır." (GT2 27b/10)

*'âdeti **hûblaruŋ** cerv-ü-cefâdur ammâ/ baŋa itdüklerini kimselere itmediler* "Güzellerin âdeti cevr ile cefadır lakin bana ettiklerini de kimseye etmediler." (ND G198/3, s. 268)

***ḫûbda** çihre ile sîne gerek* "Güzelde çehre ile sine olmalı." (BDS I G282/1, s. 473)

*şōḫlug resmin aŋâ taklîd èteler **ḫûblar/** sèkrimekde eyle kim uçkun çakınga ötkenür* "Koşmakta nasıl ki kıvılcım, yıldırıma özenirse güzeller de çekicilik işini ona benzetirler." (NS 38b/554, s. 251)

***ḫûb** "güzel, hasen, cemil: **rûy-ı ḫûb**= güzel yüz. **ḫûb-rû**= güzel yüzlü; **ḫûb-sûret** = sureti güzel; **ḫûb-sîret**= sireti güzel."* (KT 465)

**hûbân** "güzeller, dilberler"

*der-i ümmîd-i kıldum beste **ḫûbânuŋ** vefâsından* "Güzellerin vefasından ümit kapısını kapattım." (BDS G335/2, s. 473)

**ḫûb-rû** "güzel yüzlü"

***ḫûb-rûlar** içre ben sevdüklerüm mümtâz olur* "Güzel yüzlüler içinde benim sevdiklerim seçkin olur." (ND G201/7, s. 270)

**hüsnü hasen** "yüzü güzel (sevgili)"

*Bir kaşı keman, zülfü zerin, kameti bâlâ/ Bir **hüsnü hasen**, çeşmi füsun, fitne karaklu.* "Bir kaşı keman, saçı altın, boyu uzun; bir yüzü güzel, gözleri büyülü, fitne bakışlı [sevgili]" *(İs. H. XIV-XV. 822)* (TSIV 2262)

**kân-ı melâhat** "güzelliğin kaynağı"

*yüzi bedr-i letâfet dagı özi **kân-ı melâhat** idi* "Yüzü güzelliğin ayı ve kendisi güzelliğin kaynağıydı." (GT 121b/10)

**kırtışlıg** "güzel yüzlü" (EUTS 117)

**kızuŋ gökçegi** "kızın güzeli"

*kuşuŋ alakanını, kumaşuŋ eyüsini, **kızuŋ gökçegini** Bayındır Ḫâna pencik çıkardılar.* "Kuşun avcı olanını, kumaşın iyisini, kızın güzelini Bayındır Han'a hisse çıkardılar." (DKOV 83b 6-7); (DKOD 62b 3 4)

**körkle (~ körgle ~ körtle)** "güzel, güzel kadın"

***körkle ~ körgle*** "güzel, dilber" (EUTS 78)

*birük kız tileser yime **körkle** kız kelürür* "Fakat kız çocuğu dilese, yine güzel bir kız çocuğu (dünyaya) getirir." (KP 77)

*ol kapagda sekiz **körkle** taŋarıg kızlar* "O kapıda sekiz güzel şaşılası temizlikte kızlar…" (İKPM XLII)

***körtle** "1. güzel, dilber. 2. prenses lakabı."* (EUTS 78)

**körklüg** "güzel, güzellik sahibi"

***körklüg*** "güzel, gösterişli" (EUTS 78)

**körpe** "genç ve güzel kız"

***körpe*** "pek genç, taze: ***Körpe** kız.*" (KT 675)

**körpelik** "gençlik, tazelik, güzellik"

***körpelik** "gençlik, tazelik: O kızın **körpeliği**." (KT 675)*

**mahbûb** "güzel"

*tokuz kara gözlü, ḫûb yüzlü, saçı ardına örilü, gögsi kızıl dügmeli, elleri bileginden kınalı, barmakları nigârlı **mahbûb** kâfir kızları kalın Oguz beglerine sagrak sürüb içerleridi.* "Dokuz kara gözlü, güzel yüzlü, saçı ardında örülü, göğsü kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü güzel kâfir kızı Oğuz beylerine kadeh sunup içerlerdi." (DKOD 20a 6-7-8)

**mahbube** "sevilen kadın" (TÜS 1604)

**nefes kesici [kadın, kız]** "çok güzel" (TÜS 1760)

**nigâr** "güzel, güzel yüzlü sevgili"

*yâ ḫoz kendüziŋden mi düzdüŋ i yâr/ ya bir şâh kızı mıdur ol **nigâr**.* "Yahut kendiliğinden mi nakşettin ey yar; ya da bir şah kızı mıdır o güzel?" (SNB 604)

*her birisi bir **nigâra** urgun / şemşir gibi dehanı pür-hûn* "Her biri, dudakları kılıç gibi kanlı bir güzele vurgun." *(Hüs. Aşk. XVIII. 12)* (TSVI 3966)

*berî oldum Fuzûlî gayrdan ol dil-rübâ ancak / enîsüm mûnisüm yârum **nigârum** nâzenînümdür* "Ey Fuzuli! Her şeyden vazgeçtim ancak o gönül alan benim dostum, yârim, güzel ve nazik sevgilimdir." (FDŞ G77/9, s. 215)

*sûret itdüŋ şi'rüŋi girdüŋ **nigâruŋ** göŋline* "Şiirini resmettin ve o güzel sevgilinin gönlüne girdin." (BDS II G481/5, s. 701)

*el sundı hüsn dâmenine ey nigâr hat / koma ki çıka dâ'ireden zînhâr hat* "Ey güzel sevgili! O hat, yazı eteğine el sürdü. Onun zinhar bu daireden çıkmasına zinhar izin verme." (ND G258/1, s.303)

*kurtardı cevr-i devrden âhır Necâtî'yi / câm-ı lebüŋ hayâli **nigârâ** müdâm ola* "Ey güzel sevgili! Dudağının kadehinin hayali Necati'yi sonunda dünyanın cevrinden kurtardı. Umarım bi daim olur." (ND G22/7, s. 158)

***nigârâ** çeşme-yi cândur zülâl-i la'l-i şîrînüŋ* "Ey güzel sevgili! Şirin dudağının suyu insana can veren bir çeşmedir." (AD 72/1, s. 76)

**nigârîn** "resim gibi güzel sevgili"

*gözlerindir ey **nigârîn** hüsn içinde alalar/ nice bir sihr ile can ü akl ü gönül alalar.* "Ey resim gibi güzel sevgili! Nice bir sihir ile canı, aklı ve gönlü gözlerin güzellik içinde alalar." *(Kadı XIV. 8)* (TSI 80)

***nigârîn** "tasvir gibi güzel mahbûbe, dilber."* "resim gibi güzel sevgili, dilber" (KT 919)

**parça** "güzel, alımlı kız veya kadın" (TÜS 1888)

**parlaklık** "(kadın için) çarpıcı, göz alıcı güzellik"

***parlaklık** "Göze çarpacak surette hüsn ü cemâl: Bu kadının **parlaklığı.**"* (KT 958)

**piliç** "genç, güzel ve alımlı kız veya kadın" (TÜS 1924)

**püser** "dilber, güzel"

*'ışkuŋla ölmek oldı baŋa ey **püser** lezîz* "Ey güzel! Seni aşkınla ölmek benim hoşuma gitti." (ND G54/1, s. 177)

*beni öldürmege gel ey* ***püser*** *ihmal itme* "Ey güzel! Gel beni öldürmeyi ihmal etme!" (BDS II G177/4, s. 743)

**ra'nâ** "güzel, dilber"

***ra'nâ*** *"güzel" ki ögdiler Ḫoten zîbâlarını/ zamânî Rûm'nıŋ* ***ra'nâlarını*** "Bir zaman Hoten güzellerini, bu zaman da Rum güzellerini övdüler." (NS 49a/715, s. 290)

***ra'nâ*** *"güzel, parlak, revnaklı: dilber-i ra'nâ"* (KT 986)

**sûret-i zîbâ** "güzel yüzlü (sevgili)"

***sûret-i zîbâya*** *meyl itsem baŋa ta'n eyleme* "Bir yüzü güzele meyl edersem beni ayıplama." (BDS II G421/3)

**şâhid** "güzel, dilber, canan"

*sözinden ne gam Bâkiyâ müdde'înüŋ / saŋa mâ'il olınca 'âlemde* ***şâhid*** "Ey Baki! O güzel [sevgili] sana mail olduktan sonra iddiacının sözünden sana ne gam?" (BDS II G42/5, s. 851)

***şâhid*** *Fa. "dilber, güzel"* (KT 1111)

**şâhid-i kâşâne** "cariye"

*benefşe kendüyi zülfüŋe teşbîh itse incinme / ki ol bir* ***şâhid-i kâşânedür*** *bâzâre düşmişdür* "Menekşe kendini senin saçına benzetirse incinme çünkü o pazara düşmüş bir cariyedir." (BDS II G173/3, s. 852)

**taze** "genç kadın"

*"Şu köşede çocuğuyla beraber bir* ***taze*** *oturuyor", Ömer Seyfettin* (TÜS 2292)

**tuzluca avrat** "tatlı dilli ve güzel yüzlü kadın"

*bir kişinin ki katında bir yüzü* ***tuzluca*** *avrat ola...* "Bir kişinin yanında tatlı dilli ve güzel yüzlü bir kadın olsun..." *(Leys. Ar. XV. 92)* (TSV 3865)

**vesîm** "güzel dilber" (KT 1292)

**zîbâ** "güzel, sevgili"

*düzenmiş her bir bir renge **zîbâ** / kimi zer beft giymiş kimi dîbâ* "O güzel[ler] her renge bürünmüş. Kimi altın işlemeli elbise kimi de ipekli giysi giymiş" (ŞHŞ 1184)

*ki ögdiler Ḫoten **zîbâlarını** / zamânî Rûm'nıŋ ra'nâlarını* "Bir zaman Hoten güzellerini, bu zaman da Rum güzellerini övdüler." (NS 49a/715, s. 290)

Bu konuyla ilgili eylemler ise şunlardır:

**güzel ol-** "güzelleşmek"

*"Güzel ne **güzel olmuşsun** / Görülmeyi görülmeyi" – Karacaoğlan.* (TÜS 1014)

**kırtışlan-** "güzelleşmek, güzelliği artmak"

*kız **kırtışlandı** "Kız güzelleşti, yüzünün güzelliği arttı."* (DLT II/272)

**körket-** "güzelleşmek"

*kız **körketti** "Kız güzelleşti."* (DLT II/340)

Kadınla ilgili güzellik algısının yansıdığı atasözleri aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

**beyazın adı, esmerin tadı** "Esmerleri övmek için söylenen bir söz." (TÜS 321)

**cami yıkılmış ama mihrabı yerinde** "Yaşlandığı hâlde güzelliği bozulmamış (kadın), anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 436)

**güzel bürünür, çirkin görünür** "Güzeller nazlı olur, çirkinler ise kendilerini beğendirmeye çalışırlar." anlamında kullanılan bir söz. (TÜS 1014)

**güzele bakmak sevaptır** "Güzele bakarken Tanrı'nın neler yarattığını düşünür ve büyüklüğünü anlarız, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1014)

**güzele ne yakışmaz (veya yaraşmaz)** "Güzel ne giyse yakışır, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1014)

**güzellerin talihi çirkin olur** "Güzeller kendilerine yaraşan bir yaşayışı her zaman bulamadıkları için mutsuz olurlar, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1014)

**güzellik ondur, dokuzu dondur** "Güzelliğin büyük bir kısmı giyimle sağlanır, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1015)

**karının saçlısı, tarlanın taşlısı** "Kadının saçlı olanı ile tarlanın taşlı olanı makbuldür, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1328)

*"Vay başına, sen tarlada hiç taş komamışsın. Sonunda bunun sana zararı dokunur.* ***Karının saçlısı, tarlanın taşlısı****, demişler." - K. Tahir.* (TÜS 1328)

**kaş ile göz, gerisi söz** "Güzellik, her şeyden önce kaş ve göz güzelliğidir, vücudun başka yerlerinin güzel olması önemli değildir, anlamında kullanılan bir söz." (TÜS 1345)

### II.13.1.2. Kadında Beğenilen Fizikî Özellikleri Tasvir İçin Kullanılan Sözler

Kadının beğenilen özellikleri; boyu, beden yapısı, zerafeti, göz rengi, saç ve kaş güzelliği, yüz güzelliği gibi kadın bedeninin çeşitli unsurları ön plana çıkarılarak anlatılmıştır. Kadında beğenilen fizikî özellikleri ifade etmekte kullanılan sözlerin bazı ortak özellikleri tespit edilmiştir. Kadın bedeninin çeşitli unsurlarının güzelliği anlatılırken renklerden, beden uzuvlarının biçim ve görünüşünün tasvirinden ve beden uzuvlarını çeşitli varlıklara benzetmekten faydalanılmıştır.

#### II.13.1.2.1. Renkle İlgili Olan Sözler

Kadın güzelliğini tasvir yoluyla anlatan sözlerin bir kısmı kadın bedeninin kimi uzuvlarını, renklerinin belirginliğini, alıcılığını ve güzelliğini ön plana çıkararak anlatmaktadır. Bu sözlerde renk adları birer niteleyici olarak kullanılabildiği gibi, renkler doğrudan güzel kadını adlandırmak için de kullanılmaktadır. Kan, kar, kömür gibi kırmızı, beyaz ve siyah rengi çağrıştıran kelimeler de renkler yoluyla kadınların güzelliğinin tasvir edilmesinde kullanılmaktadır.

**ağlık** "aklık, beyazlık"

*kızlarında bir başkaca* ***ağlık*** *var.* "Kızlarında bir başkaca beyazlık var." *(Saz. Dadaloğlu. XIX. 571)* (TSI 49)

**ag yüzlü ala/ kara gözlü gelin/ kız** "beyaz yüzlü, ela/kara gözlü gelin veya kız"

***ag yüzlü ala gözlü gelinler*** *gėderise benüm gėder* "Beyaz yüzlü, ela gözlü gelinler giderse benim gider." (DKOD 18a 13); (DKOV 66b 9)

***ag yüzlü kara gözlü kız*** *gėderse senüŋ gėder* "Beyaz yüzlü, kara gözlü kız giderse senin gider." (DKOV 67a 3)

**ağca yüzlü ana** " beyaz, beyazca yüzlü anne"

***ağca yüzlü anamı*** *sızlatdun ola kardaş. (Dede. E. XIV. 223)* "Beyazca yüzlü annemi sızlattın mı acaba kardeş." (TSI 29)

**ak kızlar** "beyaz kızlar"

*eğer **ak kızlar**, biserekler gerek ise fülân yerde dört bin evlü il var.(Tuh. Le. XV. 373)* "Eğer beyaz kızlar, damızlık develer gerek ise falan yerde dört bin evli oba var." (TSIII 2034)

**al yaŋaklu** "al yanaklı (sevgili)"

*güz almasına beŋzer **al yaŋaklum.*** "Güz elmasına benzeyen al yanaklı (sevgilim)." (DKOD 8a 11); (DKOV 61a 4)

**dudağından kan damlar** "kırmızı ve güzel dudaklı (kadın)"

***dudağından kan damlar*** *"kırmızı güzel dudaklı"* (KT 273)

**elâ gözlü** "ela gözlü sevgili, güzel kadın**,** sevgili"

*sen tururken dilberâ gayrîye degmez lâf-ı hüsn / hey **ala gözlüm** güzellik müstedâm olsun saŋa* "Sen dururken ey dilber kimseye güzelliğin lafı bile edilmez, hey elâ gözlüm güzellik sana dâim olsun." (ND G4/3, s. 147)

*hey **elâ gözlüm** elüŋden feryâd* "Ela gözlü (sevgilimin) elinden feryat!" (BDS I G44/1, s. 302)

**gögsi kızıl düğmeli kız** "memeleri kızıl düğme gibi olan kız"

*tokuz kara gözlü, ḫûb yüzlü, saçı ardına örilü, **gögsi kızıl dügmeli**, elleri bileginden kınalı, barmakları nigârlı mahbûb kâfir **kızları** kalın Oguz beglerine sagrak sürüb içerleridi* "Dokuz kara gözlü, güzel yüzlü, saçı ardında örülü, göğsü kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü güzel kâfir kızı Oğuz beylerine kadeh sunup içerlerdi." (DKOD 20a 6-7-8); (DKOV 84a 11-12)

**kara gözlü kız / yavuklu / güzel** "kara gözlü kız, nişanlı, sevgili"

*hem bir **kara gözlü yavuklum** varıdı* "Kara gözlü bir nişanlım vardı." (DKOD 76a 11-12)

*tokuz **kara gözlü**, ḫûb yüzlü, saçı ardına örilü, gögsi kızıl dügmeli, elleri bileginden kınalı, barmakları nigârlı mahbûb kâfir **kızları** kalın Oguz beglerine*

*sagrak sürüb içerleridi* “Dokuz kara gözlü, güzel yüzlü, saçı ardında örülü, göğsü kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü güzel kâfir kızı Oğuz beylerine kadeh sunup içerlerdi.” (DKOD 20a 6-7-8); (DKOV 84a 11-12)

*Şökli Melik,* ***kara gözlü kızuŋ*** *varısa getür, Kazana vėr.* “Şökli Melik, kara gözlü kızın varsa getir ve Kazan’a ver!” (DKOD 6-7-8); (DKOV 89b 13)

***kara gözlü güzel*** (LO 166)

**kara kaşlum** “kara kaşlı (sevgili)

*kalemciler çaldugı* ***kara kaşlum****, kıvrımsı kırk tutam kara saçlum.* “Kalemcilerin çaldığı kara kaşlım, kıvrım kıvrım kırk tutam kara saçlım.” (DKOD 101b 10-11)

**kara kıyma göz (~ kara kuyma göz** ) “kara ve süzgün göz”

***kara kıyma gözleri*** *kan yaş toldı.* “Süzgün kara gözleri kanlı gözyaşıyla doldu.” (DKO 69b 11-12)

***kara kuyma gözleri*** *kan yaş doldı.* “Süzgün kara gözleri kanlı gözyaşıyla doldu.” (DKOV 95a 4)

***kara kuyma gözleri*** *kan yaş dökdi.* “Süzgün kara gözleri kanlı gözyaşı döktü.” (DKOV 78b 6-7)

**kara közlüg uragut** “kara gözlü kadın (cennet kızı)”

*cüftlendürgaymiz* ***kara közlüg*** *kėŋ közlüg* ***uragutlar*** *birle* “Cennette [onları] iri ve kara gözlü kızlarla evlendireceğiz.” (TKT 36/87b1)

**kara saçlu** “kara saçlı (sevgili)”

*topugunda sarmaşanda* ***kara saçlum*** “Topuğuna dolanan kara saçlı (sevgilim).” (DKOD 8a 9); (DKOV 61a 3)

**keŋ közlüg uragut** “iri gözlü kadın (cennet kızı)”

*cüftlendürgaymiz kara közlüg* ***kėŋ közlüg uragutlar*** *birle* “Cennette [onları] iri ve kara gözlü kızlarla evlendireceğiz.” (TKT 36/87b1)

**kıvrımsı kırk tutam kara saçlu** “kırım kıvrım kara saçlı (sevgili)”

*kalemciler çaldugı kara kaşlum,* ***kıvrımsı kırk tutam kara saçlum*** "Kalemcilerin çaldığı kara kaşlım, kıvrım kıvrım kırk tutam kara saçlım." (DKOD 101b 7-8-9-10-11)

**kar üzerine kan tammış gibi kızıl yaŋaklu** "kar üstüne kan damlamış gibi kırmızı yanaklı (sevgili)"

***kar üzerine kan tammış gibi kızıl yaŋaklum*** "Kar üstüne kan damlamış gibi kırmızı yanaklı (sevgilim)." (DKOD 101b 7-8-9-10-11)

**kin yıpar yıdıglı** "anber, misk kokulu (sevgili)"

***kin yıpar yıdıglım*** "Anber, misk kokulu (sevgilim)." (ETŞ 4. metin/15)

**közi kara** "kara gözlü (sevgili)"

***közi karam*** "Kara gözlü (sevgilim)." (ETŞ 4. metin/20)

**yalab yalab yalabıyan ince tonlu** "ışıl ışıl ışıldayan ince elbiseli (sevgili)"

***yalab yalab yalabıyan ince tonlum*** "Işıl ışıl ışıldayan ince elbiseli (sevgilim.)" (DKOD 101b 7-8-9-10-11)

**yaŋagı al** "al yanaklı (sevgili)"

*bülbüllerüŋüz ey lebi gonca* ***yaŋagı al****/ âli ko bizi gülşen-i hüsnüŋe alı ver* "Ey dudağı gonca yanağı al (sevgili)! Biz senin bülbülleriniz. Hileyi bırak ve bizi güzellik bahçene alıver." (ND G135/3, s. 228)

**zülfi kara** "kara saçlı (sevgili)"

*miskîn Necâtî'yi hat-ı hōş-bû türâb ider / ey* ***zülfi kara*** *irmez ise Şâhdan meded* "Ey kara saçlı (sevgili)! Eğer şah medet etmezse miskin Necati'yi hoş kokulu ayva tüylerin toprak eder." (ND G52/7, s.177)

**zülf-i siyâh** "kara saç"

*senüŋ* ***zülf-i siyâhuŋ*** *ayaguŋla baş ber-â-berdür* "Senin kara saçın başından ayağına kadar beraberdir." (BDS II G50/2, s. 998)

**zülf-i siyâh-kâr** "yol kesen saç, kötülükler yapan saç"

*dir gören* ***zülf-i siyeh-kâruŋ*** *içün şeb-bûdur* "Senin yol kesen saçını gören ona şebboy der." (BDS II G46/1, s.998)

**zülf-i siyeh-pûş** "karalar giyinmiş saç"

> *o **zülf-i siyeh-pûşı** sabâ yili götürsin / Meryem gibi dâmânını yirde sürüyince* "Sen Meryem gibi eteğini yerde sürüyünce o karalar giyinmiş saçını sabah rüzgârı götürsün." (ND G475/5, s.436)

### II.13.1.2.2. Biçimle İlgili Olan Sözler

Kadının güzel ve beğenilen özelliklerini anlatmakta kullanılan bir diğer yol da kadın bedenini ve çeşitli uzuvlarını tasvir etmek, onların güzel yanlarını ön plana çıkarmaktır. Kadının boyunun uzun ve düzgün oluşu, gözlerinin iriliği, burnunun düzgünlüğü, yüzünün güzelliği, vücut yapısı gibi dış görünüşle ilgili özellikler ön plana çıkarılarak kadında beğenilen fiziki özellikler anlatılmıştır.

Bu bölümde ele alınan bazı sözlerde, kadının beden uzuvlarına erkeğin gönlünü çelecek, onu etkileyecek iyi ve olumlu özellikler yüklenerek kadın adlandırılmış veya nitelenmiştir. Bazı sözlerde ise kadının beden uzuvlarına yüklenen özelliklerde kurulan anlam ilişkisi olumsuz gibi görünmesine rağmen; kadını beğenen, seven erkek tarafından bu olumsuz görünen etkilenmenin hoşa gittiği anlaşılmaktadır. Erkek, bu sözlerde kadın tarafından türlü eziyetlere maruz kalmış gibi görünse de aslında sevgi ve ilgisini talep ettiği kadından gördüğü iyi veya kötü her tür davranışa razı gibidir. Olumsuz anlam taşıdığı görülen sözlerde amacın kadını kötülemek veya aşağılamak olmadığı açıktır. Ancak kimi ifadelerin kadını baştan çıkarıcı, hileci, aldatıcı, vefasız vb. göstermesi her ne kadar edebî eserlerde seven erkeğin şikâyet etmediği özellikler olsa da kadına bu türlü yakıştırmaların yapılması aşk ve gönül ilişkilerine bakışta kadını kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz bir şekilde yargılayan bir bakış açısının hâkim olduğunu göstermektedir.

**'aynâ** "iri ve güzel gözlü kadın"

> *maŋa uçtmah içinde hûrâlar takı **'aynâlar** rûzî kılsaŋ tėdi* "Bana cennette huriler ile iri ve güzel gözlü kadınlar nasip etsen, dedi." (NF 424/15)

**balıketinde** "kilosu ortalamanın biraz üstünde olan (kadın)"

> *"Bu, **balıketinde**, kumral ve genç bir hanımdı." - Ö. Seyfettin.* (TÜS 243)

**cadı** "çok güzel göz" (TÜS 433)

**çeşmi câdû** "bakışları büyüleyici güzel"

***çeşmi câdû*** *gamzesi mekkâr dirseŋ işte sen* "Büyüleyici gözleri ve gamzesi hilekâr kimdir dersen işte o sensin." (BDS I G380/4, s. 172)

**çeşmi füsun** "gözleri büyüleyici (kadın, sevgili)"

*Bir kaşı keman, zülfü zerin, kameti bâlâ/ Bir hüsnü hasen,* ***çeşmi füsun,*** *fitne karaklu.* "Bir kaşı keman, saçı altın, boyu uzun; bir yüzü güzel, gözleri büyülü, fitne bakışlı [sevgili]" *(İs. H. XIV-XV. 822)* (TSIV 2262)

**diri memeli** "memeleri pörsümemiş (kadın)"

*"Birdenbire uzun boylu,* ***diri memeli*** *bir hatun askerin önüne çıktı." - S. F. Abasıyanık.* (TÜS 1649)

**etine canına tolu ~ etine dolgun** "şişman sayılmayan, balıketinde güzel (kadın)"

***etine canına tolu*** *güzeller koçmak olurdu / Hayali neylesün cür'et deminde kise arıktır.* "Etine dolgun güzelleri kucaklamak olurdu lakin Hayali ne yapsın? Buna cüret ettiği bir zamanda kesesi boştur." *(Hayali. XVI. 69)* (TSIII 1562)

*kuffaḫ (Ar.) "****Etine dolgun*** *kurumu güzel hoş-endem* ***hatuna*** *denir."* "kuffaḫ: Etine dolgun, gösterişli ve güzel boylu kadına denir." *(Kam. XVIII-XIX. 2, 28)* (TSIV 2748)

***etine dolgun*** *"şiman sayılmayan, balıketinde"* (TÜS 832)

**etli butlu** "oldukça şişman" (TÜS 832)

**etli canlı** "dolgun vücutlu, sağlıklı, güçlü (kadın)"

*"İshak Bey'in nazarında* ***etli canlı her kadın*** *hemen hemen birdi, makbuldü." - R. H. Karay.* (TÜS 832)

**fitne gözlü kız** "büyüleyici gözleri olan kız"

*oturdı ol* ***fitne gözlü kızlar*** *ile / bakımı ucuz tadımı kızlar ile* (ŞHŞ 1196)

**fitne karaklu** "fitne bakışlı (kadın, sevgili)"

*bir kaşı keman, zülfü zerin, kameti bâlâ / bir hüsnü hasen, çeşmi füsun,* ***fitne karaklu***. "Bir kaşı keman, saçı altın, boyu uzun; bir yüzü güzel, gözleri büyülü, fitne bakışlı [sevgili]" *(İs. H. XIV-XV. 822)* (TSIV 2262)

**gözi fettân** "gözleri büyüleyici sevgili"

*göŋlüm kalubdur ey* ***gözi fettân*** *o zülfe kim* "Ey gözleri büyüleyici sevgilim! O saçında gözüm kalmıştır." (ND G613/3, s. 530)

**ḫûb-rûy** "güzel yüzlü (kadın)"

*ol sâ'atda pâdişâh bir* ***ḫûb-rûy*** *câriye göndürdi.* "O vakitte padişah güzel yüzlü bir cariye gönderdi." (GT2 27b/5)

**ḫûb sûretlü** "güzel yüzlü (kadın)"

*tokuz kara gözlü,* ***ḫûb sûretlü****, saçı ardına örilü, gögsi kızıl dügmelü, elleri bileginden kınalu kâfir kızları Oguz beglerine sagrak sunub içerlerdi.* "Dokuz kara gözlü, güzel yüzlü, saçı ardında örülü, göğsü kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı kâfir kızı Oğuz beylerine kadeh sunup içerlerdi." (DKOV 84a 11-12)

**ḫûb yüzlü** "güzel yüzlü (kadın)"

*tokuz kara gözlü,* ***ḫûb yüzlü****... mahbûb kâfir kızları kalın Oguz beglerine sagrak sürüb içerleridi.* "Dokuz kara gözlü, güzel yüzlü… güzel kâfir kızı Oğuz beylerine kadeh sunup içerlerdi." (DKOD 20a 6-7-8)

**ince kız** "ince [belli] kız"

*kırk* ***ince kızı*** *boyına aldı.* "Kırk ince [belli] kızı yanına aldı." (DKOD 13b 9)

*kırk* ***ince kızıyıla*** *boyı uzun Borlı Ḫâtunı esîr ėtdi.* "Kırk ince [belli] kızıyla boyu uzun Borlı Hatun'u esir etti." (DKOV 84b 9-10)

**ince belli kız** "ince belli kız"

*kırk* ***ince bėllü kızıyıla*** *boyı uzun Borla Ḫâtûn yesir gėtdi.* "Kırk ince belli kızıyla boyu uzun Borla Hatun esir gitti." (DKOD 21a 8-9)

*kâfir eydür: ... kırk* ***ince bėllü kızılan*** *Kazanuŋ helâlını tutmışuz.* "Kâfir 'Kırk ince belli kızla Kazan'ın hanımını eşir ettik.', dedi." (DKOD 21b 3-4)

**kaddi kıyâmet** "uzun boylu dilber"

*baŋa bî-mûcib ol* ***kaddi kıyâmet*** *çok 'azâb eyler* "O uzun boylu dilber sebepsiz yere bana azap eder." (BDS II G167/3, s.524)

**kadd-i mevzûn** "düzgün boylu (sevgili)"

*otka salgıl servni ol* ***kadd-i mevzûn*** *bolmasa/ yėlge bėrgil gülni ol ruḫsâr-ı gülgûn bolmasa* "O düzgün boylu (sevgili) olmasa serviyi ateşe at; o gül yanaklı olmasa gülü yele ver." (NS 37a/532, s. 245)

*aksa gözden* ***kad-i mevzûnı*** *gamından iki 'ayn* "O düzgün boylu (sevgili) gamından iki gözüm aksa." (BDS II G378/1, s.525)

**kadd-i bâlâ** "uzun boylu dilber"

*reftâra gelse ol* ***kadd-i bâlâ*** *kulak çeker* "O uzun boylu dilber yürümeye çıktığında kulak çeker." (BDS II G153/2, s.524)

**kadd-i dil-cû** "alımlı, uzun boylu (dilber)"

*gönjül akdı gözüm yaşı gibi ol* ***kadd-i dil-cûya*** "Gönlüm gözümün yaşı gibi o uzun boylu dilbere aktı." (BDS II G458/1, s.525)

**kameti bâlâ** "boyu uzun (sevgili)"

*bir kaşı keman, zülfü zerin,* ***kameti bâlâ*** */ Bir hüsnü hasen, çeşmi füsun, fitne karaklu.* "Bir kaşı keman, saçı altın, boyu uzun; bir yüzü güzel, gözleri büyülü, fitne bakışlı [sevgili]" *(İs. H. XIV-XV. 822)* (TSIV 2262)

**kaşı körtle** "kaşı güzeli (sevgili)"

***kaşı körtlem*** "kaşı güzelim" (ETŞ 4. metin/5)

**kėŋ közlüg uragutlar** "iri gözlü kadınlar"

*cüftlendürgaymiz kara közlüg* ***kėŋ közlüg uragutlar*** *birle* "(Cennette onları) iri ve kara gözlü kızlarla evlendireceğiz." (TKT 36/87b1)

**kıval burun** "çekme, düzgün burun"

*Bu herkesçe sevilir. ardı seni kız bodı anıŋ tal/ yaylır anıŋ artuçı* ***burnı*** *takı* ***kıval*** "Kız seni yordu, onun boyu dal gibi; iki yana ardıç gibi salınır, burnu da düzgündür." (DLT I/412)

**kıyma göz** "çekik, koyu ela göz"

*yüzi aya mânend ü kanda sözi/ boyı serve bâdâmâ* ***kıyma gözi.*** "Yüzü aya, sözü şekere, boyu serviye, koyu ve çekik ela gözü bademe benzer." (SNB 1274)

*nigârâ* ***kıyma gözüŋ*** *kıydı bize.* "Ey sevgili! Koyu ve çekik ela gözün bize kıydı." *(Kadı. XIV. 129)* (TSIV 2531)

**kıymaç** "çekik (göz)"

*nergis ol köz dėk ėmes ėy bâgbân bakıp köz aç/ nė üçün kim ol biri* ***kıymaç*** *ėrür bu bir talaç* "Ey bahçıvan, gözünü aç bak. Nergis o gözlere benzemez; çünkü onun gözleri şaşı bunun gözleri ise iri (çekik, badem)." (NS 150b/2190, s. 678)

**koşa bâdem [sıgmayan] dar (~ tar) agızlu** "çift badem sığmayan dar ağızlı (sevgili)"

***koşa bâdem [sıgmayan] dar agızlum*** "Çift badem sığmayan dar ağızlı (sevgilim)." (DKOD 101b 7)

***koşa bâdâm sıgmayan tar agızlum*** "Çift badem sığmayan dar ağızlı (sevgilim)." (DKOV 61a 4)

**meŋlig** "benli, yüzünde beni bulunan"

*beriŋ maŋa sözkiye /* ***meŋlig*** *kara tuz kıya / yalwın tutar közkiye / muŋum meniŋ bilinge* "Bana söz veriniz ey benli esmer. Tatlı yüzlü, gözleri büyüleyici (olan sevgili) çektiğim bunu (sıkıntıyı) bilesin." (DLT 359)

**minyon kadın** "ince, küçük, çıtı pıtı kadın"

*"Bu minyon, esmer, fındık kurdu ve güzel evet kabul etmeli ki güzel kadın..." - H. Taner.* (TÜS 1688)

**minyonluk** "minyon olma durumu" (TÜS 1688)

**nâzük-leb** "nazik dudaklı (sevgili)"

*döymez ol* ***nâzük-lebüŋ*** *beŋzer ki dendân zaḫmına* "O diş yarasına senin nazik dudakların dayanamaz." (BDS II G411/6, s. 687)

**ruḫsâr-ı zîbâ** "güzel yüzlü (sevgili)"

*olurken rûz u şeb hem-sâye ol* ***ruḫsâr-ı zîbâya*** "Gece ve gündüz o güzel yüzlü (sevgiliye) komşu olurken..." (BDS II G27/3, s. 766)

**saçı kâfir** "saçı kâfir olan sevgili, siyah saçlı sevgili"

*ne umar ol* ***saçı kâfir*** *bu müselmânlıkdan* "Saçı kâfir olan o sevgili Müslümanlık'tan ne umar?" (ND G396/1, s. 386)

**sâde-rûḫ** (~ **sâde-rû**) "yüzünde tüy bitmemiş (dilber)"

*pend eylemiş ol **sâde-rûḫa** zâhid-i nâ-dân* "O cahil zahit, o yüzünde tüy bitmemiş dilbere nasihat etmiş." (BDS II G529/2, s. 774)

*yine cisminde Bâki ḫançerüŋle yaralar çizdi / sanasın **sâde-rû** bir dil-rübâyı çekdi pehlûya* "Ey Baki! O sevgili yine hançeriyle vücudunda yaralar açtı. Sanırsın ki o yüzünde tüy bitmemiş dilber, bir güzeli yanına çekti." (BDS II G458/5, s. 774)

**süğlüm burunlu avrat** "ince, uzun ve düzgün burunlu olan (kadın)"

*şemmâ (Ar.) "Bir dağdır ve güzel yaraşık **süğlüm burunlu avrat**."* "şemma: Bir dağ [türüdür] ve güzel, ince burunlu kadın da [demektir]." *(Bab. XVI. 2, 37)* (TSVI 4335)

**şîrîn-kâr** "hoş edalı dilber"

*leblerüŋden ögrenür var ise **şîrîn-kârlar*** "O hoş edalı dilberler her ne varsa dudaklarından öğrenirler." (BDS II G85/3, s. 874)

**şîrîn leb** "şirin dudaklı (sevgili)"

*lâhza lâhza sûretin görseydüm ol **şîrîn lebün*** "O şirin dudaklının suretini an be an görseydim..." (FDŞ G187/2, s. 466)

**ufacık tefecik** "nazik, zarif, çıtı pıtı kız"

***ufacık tefecik** "nazik yapılı, çıt çıp, çıtı pıtı kız"* (LO 374)

***ufacık tefecik** "Pek küçük yapılı ve zarif ve nazik: Ufacık tefecik bir kız."* (KT 1189)

**ümmü gülsüm** "yanakları yumru" (LO 869)

**zülf-i dilâver** "sevgilinin gönül alıcı saçları "

*gönlüm ol **zülf-i dilâver** key kati itdi zebûn / iki kâfirden egerçi bir müselmân aglamaz* "Bir Müslüman iki kâfirden şikâyet etmez ama ne var ki, gönlümü o gönüller alıcı saçlar adamakıllı güçsüz ve dermansız kıldı." (ND G240/6, s. 292)

**zülf-i dil-keş** "sevgilinin gönül alıcı saçları"

*rahmuŋ olayıdı eger ol **zülf-i dil-keşüŋ** / bilseŋ ne müşkil işler èder ben garîbile*
"Bilsen o gönül alıcı saçların ben garibe ne müşkil işler yapar. Keşke [bu durum karşısında] bana merhamet etseydin." (AD 19/4, s. 45)

**zülf-i girihgîr** "kıvrım kıvrım saç"

*'ârızuŋda ol iki **zülf-i girih-gîrüŋ** seniŋ* "Yanağındaki o iki kıvrım kıvrım saç..." (BDS II G12/2, s. 998)

**zülf-i perîşân** "dağınık saç"

*başlar kesilür **zülf-i perşânuŋ** ucından* "Dağınık saçlarının ucunda [dağınık saçların yüzünden] başlar kesilir." (BDS II G356/1, s.998)

**zülf-i serkeş** "isyankâr saç"

*yıllar oldı yollar üstine düşüb hâk oldum ah/ bulmadum ol **zülf-i serkeş** dâmenine dest-res* "Yıllardır yollara düşüp toprak oldum ama o isyankâr saçın [isyankâr saçlı sevgilinin] eteğine ulaşamadım." (ND G245/2, s. 295)

### II.13.1.2.3. Kadında Beğenilen Fizikî Özellikleri Benzetme ve Aktarma Yoluyla Anlatan Sözler

Kadınla ilgili beğeni anlatılırken kullanılan sözlerin pek çoğu doğal olarak bir güzellik çağrışımı yapmakta veya kadının bedeni ve ruhuyla, davranışlarıyla güzellik kavramı ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle konuyla ilgili sınıflandırmada Türkçenin söz varlığının güzellik olgusu ve kadın bedeniyle ilişkilendirilmesinden kaynaklı kesişme noktaları vardır. Her bölümde güzellik yakıştırmaları, karşı cinse çektirilen azap veya mutluluk duyguları, kadın bedeninin güzelliği ve çekiciliği ile ilgili anlamlar aşk ve beğeni kavramının doğası gereği bulunmakla birlikte sınıflandırma yapılırken daha çok bu kavramların anlatılmasında kullanılan yöntemler üzerinde duruldu. Kadının güzelliğini tasvir etmek, erkeğe karşı tutum ve davranışlarını anlatmak için kullanılan sözlerde kadının çeşitli unsurlara benzetilmesinin yaygın bir yöntem olduğu görüldü.

Kadının zaman zaman bizzat kendisinin, bazen de beden uzuvlarının, hatta duygularının doğaüstü varlıklar, hayvanlar ve tabiattaki diğer nesne ve canlılarla ilişkilendirildiği, benzetme yoluyla anlatıldığı görülmektedir.

Türkçede benzetmeler, istiareler, ad aktarmaları yoluyla kadın güzelliğinin, cezbedici yanlarının adlandırıldığı söz varlığı aşağıda ele alınmıştır.

### II.13.1.2.3.1. Kadını Doğaüstü Varlıklara Benzeterek Adlandıran Sözler

Türkçenin söz varlığında kadın çoğunlukla melek, huri, peri, ruh veya kutsal bir ışık gibi çeşitli soyut ve doğaüstü varlıklara benzetilmiş, bu sözcükler ve onlarla ilişkili çeşitli kavramlarla adlandırılmıştır.

**firişteh** "melek, melek gibi güzel (sevgili)"

> *geh **firişteh** gehî perî dirsin / bir gün ol dil-rübâ sanja görinür* "Gâh melek gâh peri dersin, (elbet) bir gün o gönül alan sevgili sana görünür." (ND G96/3, s. 204)

**firişte sûretlü** "melek yüzlü (kadın)"

> *ol sâ'atda pâdişâh bir ḫûb-rûy câriye göndürdi. bir mehpârelerden idi ki 'âbid aldayıcı, **firişte sûretlüyidi**, tâvûs zînetlüyidi.* "O vakitte padişah güzel yüzlü bir cariye gönderdi ki o ayparçası, insanın aklını başından alacak kadar güzel, melek yüzlü ve tavus kuşu gibi süslü idi." (GT2 27b/5-11)

**gül-ruḫ perî** "gül yanaklı peri gibi olan (sevgili)"

> *tâ Nevâyî tėlbereptür sėnsiz ėy **gül-ruḫ perî**/ bir tigen her tüg sayu körgil ten-i 'uryânıda* "Ey gül yanaklı peri, Nevâyî sensiz delirince bak çıplak teninde her tüy sayısınca bir diken (oluştu)." (NS 97a/1498, s. 486)

**havrâ** "huriler"

> *sevâd-ı çeşm-i **havrâya** degişmez âdem ey sofî* "Ey sofu! İnsan hurilerin gözünün karasına [onu] değişmez." (BDS I G187/4, s. 444)

**huri (~ hûr ~ ḫûr ~ hûrî ~ hürü)** "huri gibi güzel sevgili, huri, ahu gözlü dilber"

> *sencileyin acep eğer uçmağ içinde **hûr** ola* "Senin gibisi ancak cennetteki huri olur." *(Kadı. XIV. 245)* (TSVI 3891)

> *turdular ol ikisi gusl itdiler / eyle sankim **hûr** (u) gılmân oldılar* "O ikisi kalkıp guslettiler. Sanki huri ile gılman oldular." (KY 52a/ 2075)

> *çūn perî vü **hûr** ėrür atıŋ bėgim/ sür'at içre dîv ėrür atıŋ bėgim* "Beyim senin adın (dünya güzeli) peridir, (cennet kızı) huridir. Beyim, atın süratte cindir." (NS 2b/4, s. 95)

*ėy* ***ḫûr*** *'Adnî'nüŋ sımagıl gönŋli şîşesin / kim Edrine diyârı durur bu Haleb degül* "Ey huri gibi güzel olan sevgilim! Adni'nin gönül şişesini kırma çünkü bu Halep değil Edirne diyarıdır." (AD 38/7, s. 56)

*tonandı sanasın ki bir* ***ḫûr*** *idi / geyüp tâcı tâvus bigi yüridi.* "Süslendi, sanırsın ki bir huri idi. Tacı giyip tavus gibi yürüdü." (SNB 1483)

*yâḫûd ol hammâm cennet mi olur/ kim* ***hûrîdür*** *kapucı rızvân olur* "O [sevgili] huridir ve böylece kapıcısının Rıdvan [meleği] olduğu hamam cennet olur." (KY 14b/ 535)

***hûrî*** *ki mėniŋ cânıma âfet yėtiliptür* "Canım için afet olacak bir huri yetişmiştir." (NS 186b/2671, s. 820)

*gelin* ***hürülerden hürü*** */ kızsa meleklerden biri* "Gelin hurilerden huri, kızınca meleklerden biri." *(Kara. XVII. 262)* (TSIII 1932)

***huri gibi*** *"çok güzel (genç kadın)"* (TÜS 1116)

**ḫûr-ı meh-nijâd** "yaratılışça ay gibi güzel huri"

*gülmek saŋa yaraşur eyâ* ***hûr-ı meh-nijâd*** "Ey yaratılışça ay gibi güzel huri! Gülmek sana yakışıyor." (ND G50/1, s. 175)

**ḫûr-i behişt** "cennet hurisi gibi olan (güzel, sevgili)"

*ruhları âyînesin gösterse ol* ***hûr-ı behişt*** "O cennet hurisi gibi olan güzel yanağının aynasını gösterince..." (ND G107/6, s. 211)

**melaike** "melek gibi güzel kadın"

*"Yerin* ***melaikesi*** *misin yoksa cennetin hurisi mi?" - S. M. Alus.* (TÜS 1647)

**melek** "melek gibi güzel (sevgili, kadın)"

*mana derlerdi evvel bir* ***melekdür*** *sevdügin hâlâ* "Önceleri bana senin sevdiğin bir melektir derlerdi." (FDŞ G78/5, s. 217)

*sen* ***melek*** *yüzüŋ güneş alnuŋ kamer kaşuŋ hilâl* "Ey melek gibi güzel olan! Senin yüzün güneş, alnın ay, kaşın hilal[dir]." (ND G167/4, s.248)

*olmaz beşer bu resme meger saŋa ėy* ***melek*** */ gün mâder ü kamer peder ü zühre dâyedür* "Ey melek gibi güzel olan sevgili! Sana beşer demek uygun olmaz zira güneş annen, ay baban ve zühre yıldızı da dadındır." (AD 78/5, s.80)

**melek gibi** "güzel"

*"Kimi tarafları pek ince delikanlılar **melek gibi** kızları övüyorlardı." - S. F. Abasıyanık* (TÜS 1648)

**melek-rû** "melek yüzlü (sevgili, kadın)"

*pes oldı cinnî bigi nâ-bedîdar / irişdi ol **melek-rûlar** perî-vâr* "Cin gibi görünmez oldu ve o melek yüzlüler peri gibi eriştiler." (ŞHŞ 1183)

**melek-sîmâ** "melek yüzlü (sevgili, kadın)"

*ey **melek-sîmâ** ki senden özge hayrandur sana* "Ey melek yüzlü sevgili! Senden başka herkes sana hayrandır." (FDŞ G8/1, s. 38)

**melek-sîmâcuk** "melek yüzlü (sevgili, kadın)"

*bir gice pehlîya çeksem ol **melek-sîmâcugı*** "Bir gece o melek yüzlü dilberi yanıma çeksem." (BDS II G534/5, s. 626)

**melek-siret** "melek yüzlü (sevgili, kadın)"

*yüzüŋi ey **melek·sîret** görürse diye hûrîler / bu sûretlu beşer gelmiş degüldür nesl-i Âdemden* "Ey melek yüzlü sevgili! Senin yüzünü huriler görse Âdemi'in neslinden böyle güzel bir insan gelmemiş derler." (ND G392/4, s. 384)

**peri (~ perî)** "peri, peri gibi güzel (sevgili, kadın)"

*geh firişteh gehî **perî** dirsin / bir gün ol dil-rübâ saŋa görinür* Gâh melek gâh peri dersin, (elbet) bir gün o gönül alan sevgili sana görünür." (ND G96/3, s. 204)

*yüridi der-peyince ol **perîler** / çererdüklerine döymez çeriler* "Göz açıp kapamalarına askerlerin sabredemeyeceği o perilerin peşince yürüdüler." (ŞHŞ 1570)

*aŋa eydür ol züleyẖâ-yı **perî** / ne kadar altın gerekdür al yöri* "Ona dedi ki: Ey peri gibi güzel olan Züleyha! Ne kadar altın gerekiyorsa alıp git."(KY 15b/ 578)

*kanda olsam ey **perî** gönlüm senün yanundadur* "Nerede olursam olayım ey peri gibi güzel sevgili gönlüm daima senin yanındadır." (FDŞ G90/1, s. 244)

*çīn* ***perî*** *vü hûr ėrür atıŋ bėgim / sür'at içre dîv ėrür atıŋ bėgim* "Beyim senin adın (dünya güzeli) peridir, (cennet kızı) huridir. Beyim, atın süratte cindir." (NS 2b/4, s. 95)

*ol* ***perî*** *uçkusı ra'nâlıgdın / âdemî munça bolur mu ra'nâ* "O perinin uçması güzelliktendir. Bir insan bunca güzel olur mu?" (NS 42a/600, s. 263)

*gördi sâkîlik idersin meclîs içre ey* ***perî*** "Ey peri! İçki meclisinde sakilik ettiğini gördü." (ND G12/2, s. 152)

*ey* ***perî*** *zülf-i perîşânun gerekmez mi sana* "Ey peri! O dağınık saçın sana gerekmez mi?" (FDŞ G17/3, s. 71)

*sabr u karâr u 'akl alıcı bir* ***perî*** *imiş* "O sevgili insanan sabrını, huzurunu ve aklına alan bir peri imiş." (BDS II G10/2, s. 730)

*ol* ***perî*** *'ışkıda yok kim mėn-i dîvâne küyüp / yasaganlar özini 'âkil ü ferzâne küyüp* "O peri (gibi sevgilinin) aşkından sadece ben değil, kendisini akıllı ve bilgili sananlar da yanar." (NS 183b/2611)

*ẖakîkat bil ol göŋlüŋ alan* ***perî*** */ cihânda kamu ẖûblarıŋ serveri* "O gönlünü alan peri bil ki cihandaki bütün güzellerin başıdır." (SNB 667)

***peri*** *"çok güzel, alımlı, becerikli kadın"* (TÜS 1914)

**perî-çihre** "peri yüzlü (güzel, kadın)"

*Necâtî ey* ***perî-çihre*** *iŋen üftâde olmışdur/ yüzinüŋ rengi zerd olmış gözinüŋ yaşı kanludur* "Ey peri yüzlü güzel! Necati senin derdine düşüp âşığın olmuştur. Bu yüzden yüzünün rengi sarı ve gözünün yaşı kanlıdır." (ND G69/5, s. 188)

*meydân-ı 'îd-gehde* ***perî-çihreler*** *gibi / fâhir libâslar ile ẖıram itdi nev-bahâr* "Bahar bayram meydanına çıkan peri yüzlü güzeller gibi gösterişli elbiseler ile salına salına yürüdü." (BDS II G160/2, s. 730)

**peri gibi** "çok güzel (kadın)"

***peri gibi*** *"pek güzel"* (KT 967)

***peri gibi*** *"çok güzel"* (TÜS 1914)

**perî-peyker** "peri yüzlü (güzel, kadın)"

*bir **perî-peyker** semen-sîmâyi teshîr itmege / ney-şeker gibi şîrînlik toludur tûmârumuz* "Bir peri ve yasemin yüzlü güzeli büyülemek için tomarımız şeker kamışı gibi şirinlik ile doludur." (ND G241/8, s. 293)

***perî-peyker** "peri çehreli, gayet güzel"* (KT 971)

**perî-ruhsâr** "yanağı, yüzü güzel" (KT 967)

**perî-rû** "1. peri yüzlü (güzel, kadın), 2. yanağı, yüzü güzel (kadın)"

*ol **perî-rû** güzelüŋ oldı mukâbil yüzine / yine âyînenüŋ ey dil görinür var gözine* "O peri yüzlü güzelin yüzünü karşı geldi. Anlaşılan ey gönül yine o aynanın gözüne görünecek bela var!"(BDS II G463/1, s. 730)

*gerçi kim hûbdur firişteh-ü-hûr/ ol **perî-rûyi** gör ne âdemdür* "Gerçi melek ve huri de güzeldir ama o peri yüzlü sevgiliyi gör ki nasıl [güzel] bir insandır." (ND G66/4, s. 186)

***perî-rû** "yanağı, yüzü güzel"* (KT 967)

**perî-sûret** "peri yüzlü (güzel, kadın)"

*aŋlamışdur ol **perî-sûret** meger vurgunlugum* "O peri yüzlü güzel ona olan vurgunluğumu anlamıştır." (BDS II G325/4, s. 730)

**perî-vâr** "peri gibi güzel (kız, kadın)"

*karındaşı kızı var bir **perî-vâr*** "Kardeşinin peri gibi güzel bir kızı var." (ŞHŞ 1019)

**perî-veş** "peri gibi güzel (kız, kadın)"

*ey **perî-veşler** cefâ resmin unutman lûtf edün* "O peri gibi güzellerin cefasını unutmayıp bana lutfedin." (FDŞ G273/2, s. 667)

**perî-zâd** "peri çocuğu, peri gibi güzel (dilber, kadın)"

*bir **perî-zâd** olmayınca dirlik olmaz dünyede/ şimdi bildük biz ki bu güzeller âdem cânıdur* "Peri gibi güzel bir sevgili olmayınca bu dünyada dirlik olmaz. Biz bu güzellerin insan evladı olduğunu şimdi anladık." (ND G56/6, s. 179)

*almışdur olan 'aklımuz ol şûḫ-ı **perî-zâd*** "Olan aklımızı da o peri gibi güzel kız almıştır." (BDS II G35/6, s. 730)

**reşk-i hûr (~ reşk-i hûrî)** "hurileri kıskandıracak derecede güzel (sevgili)"

*cilve-i aks-i ruhun ayînede ey **reşk-i hûr/** rûşen etmiş anı kim horşîddendür aya nûr* "Yanağının aksinin cilvesinin aynadaki yansıması sanki bir güneşin veya bir nurun aydınlığı gibidir." (FDŞ G66/1, s. 187)

*riyâz-ı cennetüŋ ey **reşk-i hûrî** / bulınur kûyuŋa nisbet kusurı* "Ey hurileri bile kıskandıracak derecede güzel olan sevgili! Cennet bahçelerinin bile senin semtinin yanında kusurları bulunur." (BDS II G511/1, s. 754)

**reşk-i rızvân** "cennet halkının imrendiği güzel"

*mèŋiŋ èrniŋ yüzüŋ èy **reşk-i rızvân** / bilâl ü kevŝer ü bâg-ı cinândur* "Ey cennet halkının bile imrendiği güzel, benin Bilâl, dudağın kevser ve yüzün cennet bahçesidir." (NS 175a/2484, s. 767)

**rûh-ı revân** "latif bir ruha benzetilen sevgili, güzel"

*cân câna olurduk dem-i vuslatda senüŋle / sînem eger ey **rûh-ı revân** olmasa hâ'il* "Ey güzel sevgilim! Sinem eğer engel olmasaydı seninle vuslat vakti can cana olurduk." (BDS II G298/4, s. 765)

**yüzi cennet** "yüzü cennet gibi güzel olan sevgili"

*pây-dâr olmaz güzellik ravza-i cennet gibi/ sen bilürsen ey **yüzi cennet** hele benden dimek* "Ey yüzü cennet gibi güzel olan sevgili! Demesi benden [senin] bu güzelliğin cennet bahçesi gibi payidar olmaz." (ND G305/4, s. 332)

### II.13.1.2.3.2. Kadını Hayvanlara Benzeterek Adlandıran Sözler

Kadının güzelliğini vurgulamak, güzellik kavramını pekiştirmek için kadının bizzat kendisi veya beden uzuvlarının bir kısmının belli özellikleriyle güzel bulunan hayvanlara benzetildiği ve bu yolla kadının adlandırıldığı görülmektedir.

**ahu** "ahu gibi güzel (sevgili)"

***ahu** "1. dilber, mahbûb, 2. iri ve güzel gözlü kadın, çeşm-i gazâl: beni bir gözleri **ahuya** esir etti felek."* (KT 37)

***ahu** "güzel, ince, zarif (kadın)"* (TÜS 56)

**âhû-beçe** "arkadaşlık ve dostluk çekinen genç sevgili"

***âhû-beçe*** *"ülfet ve ünsiyetten müctenib dilber"* "arkadaşlık ve dostluk çekinen genç sevgili" (KT 37)

**ceylan bakışlı** "süzgün ve tatlı bakışlı (kız, kadın)"

*"Elini koynına sokup* ***ceylan bakışlı*** *bir Çingene kızı resmi çıkardı." - O. C. Kaygılı.* (TÜS 458)

**ceylan gibi** "vücudu ince ve narin olan (kadın)" (TÜS 458)

**gözi âhû** "ahu gözlü (sevgili)"

*göŋül tig-i müjeŋden yüz çevürmez ey* ***gözi âhû*** "Ey ahu gözlü sevgili! Gönül kirpiğinin okundan yüz çevirmez." (BDS I G50/4, s. 387)

**kaza beŋzer kız gelin** "kaz gibi güzel kadınlar"

***kaza beŋzer kızı gelini*** *ag çıkarmış kara giymiş.* "Kaz gibi güzel kadınları beyazları çıkarıp karalar giymiş." (DKOD 50b 6); (DKOD 130a 3-4)

***kaza beŋzer kızı gelini*** *çagrışdurdılar.* "Kaza gibi güzel kadınları çağrıştırdılar." (DKOD 21a 5-6)

**kebûter** "güvercin gibi güzel (sevgili)"

*senüŋ kâruŋ hevâyılıkdur ancak ey* ***kebûter*** *sen/ heva-yı 'aşk-ı dil-ber neydügin bilmezsin oynarsın* Ey güvercin gibi güzel sevgili! Senin işin hevesine düşkünlüktür. Sen sevgilinin aşkına düşkünlük nedir bilmeden oynarsın." (BDS II G347/3, s. 552)

**kebk-i ḫırâmân** "keklik gibi seken (dilber, sevgili)"

*Bâkî görelüm n'ola gerek dest-i kazâdan/ şehbâz-ı dil ol* ***kebk-i ḫırâmâne*** *salındı* "Ey Baki! Gönül şahini keklik gibi seken sevgiliyi yakalamak için salındı. Görelim kaza elinden ne olacak?" (BDS II G507/7, s. 552)

**kelebek gibi** "pek güzel giyinmiş küçük kız" (KT 620)

**meral (~ maral)** "ceylan gibi güzel (sevgili)"

*salınışın ilen apar canımı ki diye gören/ nice saydeder pelengi bu geyik* ***maralını*** *gör.* "Salınışın ile bu canımı alıp götür ki bunu gören kaplanın bu geyik ceylanını nasıl avladığını görsün." (Kadı. XIV. 240) (TSIV 2804)

*âb u havası gayet lâtif olduğundan dilîranları ve **meral** gözlü ve şirin sözlü bütanları çoktur.* "Suyu ve havası gayet hoş olduğundan güzelleri ve ceylan gözlü, şirin sözlü put gibi güzel kızları çoktur." *(Ev. XVII. 7, 47)* (TSIV 2804)

*gerdanına yoktur sözüm/ Bağdadî **merale** benzer.* "O sevgilinin gerdanına sözüm yoktur. Tıpkı Bağdat ceylanına benzer." *(Saz. Âşık. Hasan. XVII. 127)* (TSIV 2804)

**tâvûs zînetlü** "tavus kuşu gibi süslü (güzel)"

*ol sâ'atda pâdişâh bir ẖûb-rûy câriye göndürdi. bir mehpârelerden idi ki 'âbid aldayıcı, firişte sûretlüyidi, **tâvûs zînetlüyidi.** .* "O vakitte padişah güzel yüzlü bir cariye gönderdi ki o ayparçası, insanın aklını başından alacak kadar güzel, melek yüzlü ve tavus kuşu gibi süslü idi." (GT2 27b/5-11)

**tûtî-i şeker-ẖây** "şeker çiğneyen papağan, tatlı dilli (sevgili)"

*göŋül sâfî cevâb ister lebinden/ dilin çeyner o **tûtî-i şeker-ẖây*** "Gönül onun dilinden saf bir cevap ister. O tatlı dilli sevgili ise [buna karşın] dilini çiğner." (BDS II G516/2, s. 920)

### II.13.1.2.3.3. Kadını Gök Cisimlerine Benzeterek Adlandıran Sözler

Türkçenin söz varlığında kadının yüz güzelliğinin, parlaklığının, bedeninin beyazlığının ay ve güneş gibi gök cisimlerine benzetildiği görülmektedir. Bunun dışıda kadın kaşının ise şekil bakımında hilale benzetildiği örnekler de vardır.

**ay** "ay yüzlü, yüzü ay gibi güzel (sevgili)"

*horşîd-i cemâlinden ol **ay** saldı nikâbın* "Güzelliğinin güneşinden o ay örtüsünü kaldırdı." (FDŞ G24/4, s. 90)

*perî vü hûr ol **ayga** karâbet olmışlar / velîkin ança kişi yok uruk kayaşıda* "O ay yüzlü güzele peri ve huri akraba olmuş; lakin onun kavmi ve akrabaları arasında ona benzeyen bir kişi bile yok." (NS 43a/613, s. 267)

**aydan arı günden görklü** "aydan daha parlak ve güneşten güzel (kız, kadın)"

*Tangrınuŋ buyrugıyla peygamberüŋ kavlıyla **aydan arı günden görkli** kız kardaşuŋ Banı Çiçegi Bamsı Beyrege dilemege gelmişem.* "Tanrı'nın buyruğu ve peygamberin kavliyle aydan daha parlak ve güneşten güzel [olan] kız kardeşin

Banu Çiçek'i Bamsı Beyrek'e istemeye geldim." (DKOD 43b 10-11-12); (DKOV 72a 6-7)

**ayın on dördü gibi** "yüzü çok güzel (kadın veya kız)" (TÜS 204)

**ay yüzli özdeŋ** "yüzü ay gibi güzel (kız, kadın)"

*__ay yüzli özdeŋ__ bilen bir kim-irse otursa* "Bir kimse ay yüzlü bir güzelle otursa…" (GT 119a/4)

**ay yüzlük** "yüzü ay gibi güzel (sevgili)"

*ėy evc-i melâhat üstide __ay yüzlük__ / gül-zâr-ı letâfet ara nergis közlük* "Ey güzelliği göğe eren ay yüzlü güzel! Ey letafet gülistanı içindeki nergis gözlü!" (NS 93b/1453, s. 471)

**bedr-i temâm** "dolunay gibi güzel (sevgili)"

*niçün ahşamlarsın agyâr ile ey __bedr-i temâm__* "Ey dolunay gibi güzel sevgili! Niçin rakip ile akşam edersin." (ND G17/6, s. 15)

**gün ~ güneş** "güneş gibi parlak ve güzel (sevgili)"

*__gün__ dėyeydüm saŋa ėy meh-rû eger* "Ey ay yüzlü sevgili! Sana güneş diyeydim..." (AD 13/4, s.42)

*yemek içmek fikrin ehl-i rûzeden kes ey __güneş__ / bir sevâb et subhlar tâ şâm kıl arz-ı cemâl* "Ey güneş gibi parlak ve güzel sevgili! Oruç olanlardan yeme içme fikrini kes ve bir sevap işleyip sabahtan akşama kadar [onlara] güzelliğini sun." (FDŞ G169/7, s. 425)

*beŋzetdilerse çihre-i dildâra ey __güneş__* "Ey güneş! Seni sevgilinin yüzüne benzettilerse..." (ND G33/3, s.165)

**gün yüzlü** "yüzü güneş gibi parlak ve güzel (sevgili)"

*__gün yüzlümüŋ__ benüm gibi biŋ mübtelâsı var* "Yüzü güneş gibi olan sevgilimin benim gibi bin tane müptelası var." (ND G131/4, s. 225)

**güneş yüzlü** "yüzü güneş gibi parlak ve güzel (sevgili)"

*bin __güneş yüzlü__ firâkında felek hasret ile* "Felek bin tane güneş yüzlü [sevgilinin] ayrılığında hasretle..." (BDS I K25/4, s. 407)

**gün yüzli mâh** "yüzü güneş ve ay gibi güzel (sevgili)"

*agla gözüm firâk ile derd ile âh ile/kim yıldızuŋ barışmadı **gün yüzli mâh** ile* "Ayrılık, dert ve ah ile ağla gözüm çünkü yıldızın bir türlü o yüzü güneş ve ay gibi güzel olan sevgiliyle barışmadı." (ND G453/1, s. 421)

**hilâl-ebrû** "hilal kaşlı (sevgili)"

*oruc ayından uzundur ey **hilâl-ebrû** saçuŋ* "Ey hilal kaşlı sevgili! Saçın oruç ayından daha uzundur." (ND G596/3, s. 518)

*güzellik burcına bir mâh-ı nevdür ol **hilâl-ebrû*** "O hilal kaşlı sevgili güzellik burcunda bir yeni aydır." (BDS I G64/5, s. 468)

**horşîd** "güneş gibi parlak ve güzel (sevgili)"

*didiler **hōrşîde** kim ne içün bakılmaz yüzüŋe / didi bu şol bir güzeller şâhınuŋ yasagıdur* "Güneşe dediler ki senin yüzüne niçin bakılmaz. O da 'Şu güzeller şahının yasağıdır." dedi." (ND G1033/5, s. 208)

*gör ne âşıkdur ki **horşîd** vaslın bulmağa / sarf eder her lâhza min min lü'lü-i şehvâr subh* "Şu sabah âşığını gör ki güneş gibi güzel sevgilinin vuslatına ermek için her an binlerce değerli inci sarfediyor." (FDŞ G54/5, s. 165)

**horşîd-i rahşan** "parlak güneş gibi olan (sevgili)"

*çün mana bir zerre yoh tâb-ı temâşâ-yı cemâl / men kim ü vasl etmek ol **horşîd-i rahşandan** tama'* "Onun cemalini temaşaya zerre kadar kudretim yok. Ben kim o parlak güneşin visalini istemek kim?" (FDŞ G138/3, s. 349)

**kamer** "yüzü ay gibi güzel (sevgili)"

*san melekler âsmâne ey **kamer** ejder çeker* "Ey yüzü ay gibi güzel sevgili! Sanki melekler gökyüzüne ejder çeker." (BDS II G183/2, s.533)

**kamer-ruh** "yanağı ay gibi güzel (sevgili)"

*sen göŋülden çıkduguŋdur gayr ile yâr olduguŋ/ eksügüŋse ey **kamer-ruh** yâda varma yâda gel* "Senin rakibe yâr olman gönülden de çıkmandır. Ey ay yanaklı sevgili! Bu senin eksiğinse yabancıya varma [benim] yâdıma gel." (ND G344/2, s. 354)

**kaşı hilâl** "hilal kaşlı (güzel, sevgili)"

*yine bir **kaşı hilâlüŋ** sitemi çarh gibi / kaddümi kıldı kemer tâkatümi eyledi tâk* "Yine bir yay gibi hilal kaşlı güzelin sitemi boyumu kemer, takatımı da kubbe gibi eyledi." (BDS II G232/2, s.546)

**kuyaş eŋlig** "yanağı güneş gibi parlak olan (güzel, sevgili)"

*ilâhî, **kuyaş eŋligler** hevâsıda yaşımnı yulduz èyleme* "Allah'ım, güneş yanaklılar uğrunda gözyaşımı yıldız eyleme." (NS 12b/154, s. 145)

**kuyaş yüzlük** "yüzü güneş gibi parlak (sevgili)"

*dōstlar mèndin tilemeŋ siz daḫı sabr u karâr/ k'ol **kuyaş yüzlükni** körgenim ègen bî-iḫtiyâr* "Dostlar, siz benden dur durak beklemeyin. Elimde olmayarak o güneş yüzlüyü görmüştüm." (NS 16b/230, s. 162)

**mâh (~ meh)** "ay gibi (güzel, sevgili)"

*âsumânîler geyüb gün gibi **mâhum** gitme gel* "Ey ay gibi güzel sevgilim! Mavi elbiseler giyip de güneş gibi gitme, gel!" (ND G331/1, s. 347)

*görüp endîşe-i katlümde ol mâhı budur derdüm/ki bu endîşeden ol **meh** peşîmân olmasun yâ Rab* "O ay gibi güzelin beni öldürmeyi düşündüğünü gördüm Ya Rabbi! O ay gibi güzel bu düşüncesi yüzünden pişman olmasın." (FDŞ G25/3, s. 92)

*melâmet başladı gülge kim èy **mâh/** ataglıgıŋ-durur ḫâkân kèbi şâh* "(Süsen) gülü kınayarak, ey ay yüzlü güzel, hakan gibi bir şah senin nişanlındır, dedi." (NS 3b/18, s.100)

*sıçrar yüzüme yapışur andak gözüm yaşı/ sen **mâhı** koyub eyler isem mihre bir nazar* "Eğer ay gibi güzel olan seni bırakıp güneşe bir kere bakarsam gözümün yaşı sıçrayıp yüzüme yapışır." (ND G58/4, s. 180)

*nûr saç meclise gel kim dimişüz **mâh** saŋa* "Işık saçıp meclise gel (ey sevgili) çünkü sana ay demişiz." (ND G2/2, s. 145)

*güneş dutuldugın èy **mâh** görmek isteriseŋ / benefşe zülfiŋi gün yüzde târumâr eyle* "Ey ay gibi güzel sevgili! Güneşin tutulduğunu görmek istersen o menekşe saçlarını güneş gibi olan yüzünde dağıt." (AD 68/3, s. 74)

*âyine gibi herkese yüz virmesün ol* ***mâh*** "O ay gibi sevgili ayna gibi herkese yüz vermesin." (BDS II G427/4, s. 605)

*ey dil ki hecre döymeyüb istersen ol* ***mehi*** */ şükr et bu hâle yoksa gelür bir belâ sana* "Ey gönül! Ayrılığa dayanamayıp o ay gibi güzeli istersin. Bu hâline şükret yoksa sana daha beter bir bela gelir." (FDŞ G19/5, s. 76)

*pertev-i ẖorşîd-i ruẖsârı ẖayâlin ol* ***mehüŋ*** */ ey gözüm ger göresin bensüz harâm olsun saŋa* "Ey gözüm! Eğer O ay gibi güzel sevgilinin yüzünün güneşinin ışığının hayalini ben olmadan görürsen sana haram olsun." (ND G4/5, s. 147)

*işigüŋde beni ey* ***meh*** *bulur bir gün 'adû nâ-geh* "Ey ay gibi güzel sevgili! Rakip beni bir gün senin eşiğinde ansızın bulur." (BDS II G54/4, s. 622)

**mâh-çihre** "ay yüzlü (sevgili)"

*ey* ***mâh-çihre*** *olma cefâya dilîr kim / eflâk cevşenine hadeng-i du'â geçer* "Ey ay yüzlü sevgili! Cefa etmek için cesaret gösterme çünkü feleğin cevşenini dua okları [delip] geçer." (ND G81/4, s. 195)

**mâh-likâ** "ay yüzlü (güzel, sevgili)"

*dünya deger ol* ***mâh-likâ*** *dilber-i garrâ* "O ay yüzlü güzel dilber dünyaya bedeldir." (BDS II G508/6, s. 607)

**mâh-peyker** "ay yüzlü (güzel, sevgili)"

*olalı hicrân ile sen* ***mâh-peykerden*** *ırag / âh ü efgân oldı işüm işidenlerden ırag* "Senin gibi ay yüzlü bir güzelden uzak olalı ah ile figân işidenlerden ırak olsun ama benim işim oldu." (ND G267/1, s. 309)

***mâh-peyker*** *"pek güzel, ay yüzlü"* (LO 784)

**mahrû (~ mâhrû ~ mehrû ~ mehrûy)** "ay yüzlü (güzel, sevgili)"

***mâh-rûlar*** *raksa geldi nâzıla* "O ay yüzlü güzeller naz ile dans ettiler." (KY 46a/ 1826)

*ola cismümde benüm her üstühânum mâh-ı nev/ ger olam ey* ***mâh-rû*** *bir gice hem-pehlû saŋa* "Ey ay yüzlü sevgili! Eğer bir gece seninle yan yana olursam bedenimdeki her bir kemiğim yeni ay olsun." (ND G14/4, s. 153)

*yüzleri böyle kararmazdı eger ey* ***mâh-rû*** */ âfitâba tapmayaydı turra-i hindûlarıŋ* "Ey ay yüzlü sevgili! Siyah saçların güneşe tapmasaydı yüzleri böyle kararmazdı." (BDS II G253/3, s. 607)

*vasfıyla dür dişüŋüŋ èyâ mihr-i* ***mâh-rû*** "Ey ay yüzlü ve güneş gibi olan sevgili! İnci gibi olan dişlerinin vasfıyla..." (AD 21/7, s. 47)

*gün dèyeydüm saŋa èy* ***meh-rû*** *eger / gün geyüp câme, urunsaydı külâh* "Ey ay yüzlü sevgili! Eğer güneş elbise giyinip külah takınsaydı ben de sana güneş derdim." (AD 13/4, s.42)

*baglar sünbülede ey* ***meh-rû*** */ vasf-ı zülfüŋdeki şi'rüm üstâd* (BDS II G41/2, s. 623)

***meh-rû*** *"ay çehreli güzel. mâh-peyker, mehlika. ç.* ***mehrûyân.****"* (LO 718)

***mehrû ~ mahru ~ mehrûy*** *[meh= ay rû= yüz.] "ay yüzlü, yüzü ay gibi parlak, güzel, dilber"* (KT 766)

***mahrû ~ mehrû*** *[mâh, meh= ay rû= yüz.] "ay yüzlü güzel, dilber"* (KT 736)

**meh-i bî-mihr** "ay yüzlü şefkatsiz (sevgili)"

*ey* ***meh-i bî-mihr*** *şehrüŋ pâdişâhı yok mıdur / zülfüŋe hey dimege zıll-i İlâhi yok mıdur* "Ey ay yüzlü şefkatsiz sevgili! Şehrin padişahı ve senin saçına 'Hel' diyecek Allah'ın gölgesi (halife) yok mudur? (ND G59/1, s. 181)

*zârlığum ışkdan var Fuzûlî velî / ol* ***meh-i bî-mihrden*** *rahm meni-zâre yoh* "Ey Fuzûlî! Aşktan ağlayıp inlemem var, lâkin şefkatsiz olan o ay yüzlü güzelden bana acıma yok." (FDŞ G58/7, s. 171)

**meh-i dellâk** "ay yüzlü tellak (sevgili)"

*subh çıkmış çarha çalmış taşa tîgin âfitâb/ zâhir etmiş ol* ***meh-i dellâke*** *ayn-ı intisâb* "Güneş sabahleyin feleğe çıkıp kılıcını taşa çalmış. Tıpkı o, ay gibi güzel olan tellaka benzemiş." (FDŞ G26/1, s. 94)

**meh-i tâban** "yüzü parlak ay gibi olan (güzel, sevgili)"

*âşık oldur kim temannâ-yı belâ-yı hecr ede / yohsa çohdur mihr eden ol* ***meh-i tâbandan*** *tama'* "Âşık odur ki ayrılık belâsını ister yoksa o yüzü parlak aydan muhabbet isteyen, bekleyen çoktur." (FDŞ G138/4, s. 349)

*‘azm èyle sabâ yèt gül-i ẖandânımga/ nè gül ki kuyaş dèk* ***meh-i tâbânımga*** “Ey saba rüzgârı, açılan (biricik) gülüme git. Gül ne ki, güneş gibi parlayan ayıma git.” (NS 95b/1481, s. 480)

**meh-i nâ-mihr-bân** “ay yüzlü şefkatsiz (sevgili)”

*gel gönülden ey* ***meh-i nâ-mihribân*** *yâd it beni / hey vefâ-dâr itüŋem bir seng ile şâd it beni* “Ey ay yüzlü şefkatsiz sevgili! Gel beni gönülden yâd et. Çünkü ben senin vefalı bir köpeğinim. Beni bir taş ile şad et.” (ND G631/1, s. 543)

**meh-likâ** “ay yüzlü (güzel, sevgili)”

*ne revâdur kim ırakdan bakar iken âfitâb / ay ine karşu gele sen* ***meh-likâya*** *dōstum* “Güneşin uzaktan bakması reva mıdır? Ay ine, senin gibi bir ay yüzlüye karşı gele [seni karşılaya] ey dostum.” (ND G345/4, s 355)

*gün yüzin ‘arz eyledi nev-rûzda ol* ***meh-likâ*** “Nevruzda o ayyüzlü sevgili güneş [gibi] yüzünü arz eyledi.” (BDS II G8/1, s. 623)

***meh-likâ*** *Fa. “ay çehreli, güzel, dilber.”* (KT 766)

**meh-pâre** “ay parçası gibi güzel (sevgili, kadın)”

*ol sâ’atda pâdişâh bir ẖûb-rûy câriye göndürdi. bir* ***meh-pârelerden*** *idi ki ‘âbid aldayıcı, firişte sûretlüyidi, tâvûs zînetlüyidi. .* “O vakitte padişah güzel yüzlü bir cariye gönderdi ki o ayparçası, insanın aklını başından alacak kadar güzel, melek yüzlü ve tavus kuşu gibi süslü idi.” (GT2 27b/5-7)

*tutalum zenbîl ile gökden iner* ***meh-pâreler*** */ a begüm yerden mi çıkdı ‘âşık-ı bî-çâreler* “Farzedelim ki o ayparçası güzeller gökten zenbille indi. Ey beyim! Peki bu çaresiz âşıklar yerden mi çıktı?” (ND G139/1, s. 230)

*ittifakî bir yire cem’ olsalar* ***meh-pâreler*** “O ay yüzlü güzeller ittifakla bir yere toplansalar...” (BDS II G59/3, s. 623)

***meh-pâre*** *“ay parçası, gayet güzel”* (LO 718)

**meh-veş** “ay yüzlü (güzel, sevgili)”

*Fuzûlîni yaşur ey za’f* ***meh-veşler*** *cefâsından/ ki* ***meh-veşler*** *kılurlar min cefâ bir mübtelâ görgec* “Ey zayıflık, kuvvetsizlik! Fuzuli’yi ay yüzlü güzellerin cefasından kurtarmak için onu ört, gizle. Zayıflıktan görünmez hâle getir. Çünkü

bu ay yanaklı güzeller aşka müptela birini görseler ona bin cefa ederler." (FDŞ G53/7, s. 163)

*ravşen èyler şu'le üstidin körüngen dûdnı/* ***meh-veşim*** *èġnide altayı bile başıda kiş* "Ay yüzlümün sırtındaki kızıl tilki kürkü ile başındaki börkü, alev üstünden görünen dumanı ortaya kor." (NS 10b/115, s. 134)

*èy Nevâyî vasl ümîdin yakmagıl töhmet maŋa/ kim mèn ol* ***meh-veşni*** *bir körmek bile mesrûr-men* "Ey Nevâyî, o ay yüzlü güzeli bir gördüm mutluyum zaten, ona kavuşmak ümidin var diye bana kuru iftira atma." (NS 186a/2667, s. 818)

***meh-veş*** *"yüzü ay gibi olan, güzel, dilber"* (KT 767)

**nigârîn-i kamer-veş** "ay gibi güzel yüzlü (sevgili)"

*girü ḫalvet* ***nigârîn-i kamer-veş*** */ yanınca ancag on zîbâ karavaş* "O ay gibi güzel yüzlü sevgili yanında on tane süslü cariyeyle halvete girince..." (ŞHŞ 3203)

**sa'âdet âfitâbı** "saadet güneşi (sevgili)"

*ey* ***sa'âdet âfitâbı*** *meh gulâm olsun saŋa* "Ey saadet güneşi! Ay sana köle olsun." (ND G4/1, s. 147)

**sanem-i mehlikâ** "ay yüzlü put gibi güzel olan (sevgili)"

*'Adnî melûl olma ki agyârı it bigi / bir gün yanından ol* ***sanem-i mehlikâ*** *sürer* "Ey Adni! Üzülme çünkü o ay yüzlü ve put gibi güzel olan sevgili bir gün senin rakiplerini köpek gibi yanından sürer (kovar)." (AD 46/7, s. 61)

**şem'-i şeb-efrûz** "geceyi aydınlatan mum gibi olan (sevgili)"

*ıralma bir nefes dil hastesinüŋ başı ucından/ gel ey* ***şem'-i şeb-efrûzum*** *ki kalmışdur hemîn bir dem* "Gönül hastasının başının ucundan bir nefeslik olsa dahi ayrılma. Gel ey geceyi aydınlatan mum gibi olan sevgili çünkü [o âşığın] bir anlık bir ömrü kalmıştır." (ND G367/4, s. 368)

**ülker** "Ülker yıldızı gibi olan (sevgili)"

*murâdum ol ki ide sînede mekân* ***ülker*** "Muradım odur ki Ülker yıldızı gibi olan o sevgili sinemi mekân edinsin." (BDS II G150/2, s. 928)

**yüzi mâh** "ay yüzlü (sevgili)"

*görelden sen **yüzi mâhı** irürdüm göklere âhı* "Ey ay yüzlü sevgili! Seni gördüğümden beri ahımı göklere ulaştırdım." (ND G308/5, s. 333)

**zühre közli kız** "gözü Çoban Yıldızı gibi parlak ve güzel olan kız"

*ay yüzli oğlanlar dagı **zühre közli kızlar*** "Ay yüzlü oğlanlar ve zühre gözlü kızlar..." (GT 141a/8)

**II.13.1.2.3.4. Kadını Bitkilere Benzeterek Adlandıran Sözler**

Türkçenin söz varlığında kadının güzelliğini vurgulamak için göz, dudak, boy, yüz, ten gibi çeşitli uzuvlarının veya özelliklerinin renk, biçim veya kokusu bakımından hoşa giden bitkilerle ilişkilendirildiğini görmekteyiz.

Tespit edilen sözler aşağıda sıralanmıştır:

**boyı serv** "servi gibi uzun boylu (sevgili)"

*zîbâ yaraşur ẖil'at-i nâz o **boyı serve*** "O boyu servi gibi uzun olan sevgiliye süslü naz kaftanı yakışır." (BDS I G508/4, s. 160)

*ey **boyı servüm** elif gibi yolıŋda dogruyam* "Ey boyu servi gibi uzun olan sevgilim! Senin yolunda elif gibi doğruyum." (ND G49/3, s. 175)

**boyı serv-i çemen** "boyu çimendeki servi gibi uzun olan (sevgili)"

*âhumuŋ yili yegindür ey **boyı serv-i çemen** / ihtiyârumla degüldür âh-ü-efgân eylemek* "Ey boyu çimendeki servi gibi uzun olan sevgilim! Ahımın yeli şiddetlidir. Ah edip inlemek de elimde değildir." (ND G296/8, s. 326)

**boyı şimşâd** "şimşir ağacı gibi boyu olan (sevgili)"

*elüm irmez n'ideyin âh o **boyı şimşâde*** "Boyu şimşir ağacı gibi uzun olan o sevgiliye elim yetişmez, ne yapayım?" (BDS I G423/1, s. 160)

**çawju** "Dalı, budağı, meyvesi kırmızı bir ağaç olup meyvesi acıdır. Kadınların parmağı kırmızılıkta buna benzetilir." (DLT I/422)

**gözi bâdâm** "çekik, iri gözlü, badem gözlü (sevgili)"

*olıcak yâr gibi dilber-i şîrîn-harekât / teni pâlûde-i ter **gözleri bâdâm** olsa* "Yâr dediğin şirin tavırlı bir dilber olmalı. Aynı zamanda teni taze pelte tatlısı gibi ve gözleri de badem gibi iri ve çekik olmalı." (BDS I G460/2, s. 98)

*bilmezem ʻaklumı sevdâ alalı kim meftûn / bu leb-i pisteye yâ ol* ***gözi bâdâme*** *miyem* "Bu sevda aklımı alalı kime meftun olduğumu bilmem. Bu fıstık gibi dudağı olana mı yoksa o badem göze mi?" (AD 37/4, s. 56)

**gül** "yüzü gül gibi güzel (sevgili)"

*ey* ***gül*** *gamında eşk ruh-ı zerdim etdi al / bildürdi ola sûret-i hâlüm sabâ sana* "Ey gül! Senin gamında, gözyaşı sarı yüzümü al etti. Sabah rüzgârı hâlimi sana bildirmiş olmalı." (FDŞ G19/6, s. 77)

*gül dâmenini tutdum güldürmedi beni* ***gül*** "Gülün eteğini tuttum yine de o gül yüzlü sevgili beni güldürmedi." (ND G239/2, s. 291)

*içimde yüz başag ėy* ***gül*** *nė ʻayb iŋrensem / elem tapar tabanıga anıŋ ki ẖâr barur* "Ey gül yüzlü güzel! İçimde yüz temrenli ok var, için için inlersem ayıp mı; çünkü tabanına diken batan bir adam acı duyar." (NS 35a/501, s. 238)

**gül-ârız** "gül yanaklı (sevgili)"

*ey Fuzûlî bil ki ol* ***gül ârızı*** *görmüş degül / kim ki ayb eyler menüm çâk-i girîbânum görüb* "Ey Fuzuli! Benim yakamı yırttığımı gördüklerinde beni ayıplayanlar bil ki o gül yanaklıyı görmüş değillerdir." (FDŞ G32/7, s.111)

**gül beden** "gül vücutlu (sevgili)"

*men kirek ölgey idim iy* ***gül beden*** *senden burun* "Ey gül beden! Senden önce ben ölseydim." (GT 125a/5)

**gül-berg-i handân** "açılmış gül gibi olan (sevgili)"

*çek nedâmetden göke dûd-ı dil ü tök kanlu yaş / serv-i nâzı terk kıl* ***gül-berg-i handânı*** *unut* "Pişmanlıktan için yansın, dumanı göklere çıksın, kanlı gözyaşı dök, artık o nazlı servi ile açılmış gülü unut." (FDŞ G42/3, s. 134)

**gül-çehre** "gül yüzlü (sevgili)"

*zaʼferânın yüzümüŋ küynüklü âhumdur satan / lîkin ol* ***gül-çehre*** *almaz âh u vâhumdan benüm* "Yüzümün safranını satan benim yakıcı ahımdır lakin o gül yüzlü sevgili benim ah ve vahımdan almaz." (ND G378/6, s. 374)

***gül-çehre*** *"gül çehreli güzel ve taze yüzlü"* (KT 399)

**gül-endâm** "boyu gül gibi olan (sevgili)"

*tonatdı dâg ile bâzûlarını ol* ***gül-endâmuŋ*** "Boyu gül gibi olan sevgilinin pazularını yara ile süsledi." (BDS I G543/2, s. 400)

**gül-i ḫandân** "açılmış gül gibi olan (sevgili)"

*'azm èyle sabâ yèt* ***gül-i ḫandânımga****/ nè gül ki kıyaş dèk meh-i tâbânımga* "Ey saba rüzgârı! Açılmış gül gibi olan sevgilime ulaş. Gül ne ki, güneş gibi parlayan ayıma git." (NS 95b/1481, s. 480)

**gül-'izâr** "gül yanaklı (güzel, sevgili)"

*sünbül takınmış alnına sanman o* ***gül-'izâr*** "O gül yanaklı güzel alnına sünbül takınmış sanmayın." (BDS I G84/4, s. 402)

**gül-i nâz** "nazlı gül gibi olan (sevgili)"

*yüzinden açsa nikâbın çemende ol* ***gül-i nâz*** "Çimenlikte o nazlı gül gibi olan sevgili yüzünün örtüsünü açınca..." (AD 94/1, s. 88)

**gül-i pâkize-dâmen** "gül gibi güzel ve iffetli (sevgili)"

*ey* ***gül-i pâkîze-dâmen*** *bön mi sanursın beni / okuyub unutdugum bülbüllerüŋ destânıdur* "Ey gül gibi güzel ve iffetli (sevgili)! Beni ahmak mı sanıyorsun. Benim okuyup da unuttuğum bülbüllerin destanıdır." (ND G56/2, s. 179)

**gül-i ra'nâ** "iki renkli (sarı ve kırmızı) gül gibi olan (sevgili)"

*sîne-i çâkümden eksük etme tîr-i gamzeni / ey* ***gül-i ra'na*** *bilürsen kim gül olmaz hârsız* "(Ey iki renkli gül gibi olan sevgili! Benim parça parça olmuş göğsümden yan bakışının okunu eksik etme. Bilirsin ki gül dikensiz olmaz." (FDŞ G108/2, s. 281)

**gül-rû (~ gül-rûy)** "gül yüzlü (güzel, sevgili)"

*irem bâgına ey* ***gül-rû*** *varur ta'lîm virür her dem* "O gülyanaklı sevgili her dem İrem bağına varıp talim verir." (ND G326/4, s. 344)

***gül-rû ~ gül-rûy*** *"gül yüzlü, güzel"* (KT 400)

**gül-ruh** "gül yanaklı (güzel, sevgili)"

*açılur gönlüm gehî kim girye-i telhum görüb/ açar ol* ***gül-ruh*** *tebessüm birle lâl-i nûş-hand* "O gül yanaklı, bazen benim acı gözyaşımı görüp, tebessüm ederek tatlı tatlı gülen dudağını açtığı zaman gönlüm açılır. (FDŞ G63/4, s. 181)

***gül-ruh*** *"gül yanaklı"* (KT 400)

**gül-i tâze** "taze gül gibi olan (sevgili)"

*gamdan öldüm dimedüm hâl-i dil-i zâr sana / ey* ***gül-i tâze*** *revâ görmedüm âzâr sana* "Gamdan ölsem de inleyen gönlümün hâlini sana söylemedim. Ey taze gül! Bu şekilde seni incitmeyi sana reva görmedim." (FDŞ G16/1, s. 66)

**gül yüzlü** "gül yüzlü (güzel, sevgili)"

*ḫoşdürür* ***gül yüzlülerle*** *baŋa gülşen gûşesi* "Gül yüzlü güzellerle gülşenin bir köşesi benim için hoştur." (ND G12/3, s. 152)

**fıstık** "güzel, gösterişli kadın"

*"Çok iyi bir akşam yemeği yedi, üstelik yanında da gencecik bir* ***fıstık.*** *" - M. İzgü* (TÜS 871)

**fıstık gibi** "alımlı, çekici (kadın)" (TÜS 871)

**kâmeti 'ar'ar** "servi gibi uzun boylu (güzel, sevgili)"

*her elif kim sîneme ol* ***kameti 'ar'ar*** *çeker* "O servi boylu sevgilinin sineme çektiği her elif..." (BDS II G183/3, s. 534)

**kamet-i 'ar'ar-ḫırâm** "servi gibi salına salına yürüyen (güzel, sevgili)"

*reftâre gelse* ***kamet-i 'ar'ar-hırâm*** *ile* "O servi gibi salına salına yürüyen sevgili ile yürüyüşe çıksa..." (BDS II G97/3, s.534)

**kamet-i şimşâd** "şimşir ağacı gibi uzun boylu (güzel, sevgili)"

*feryâduma ol* ***kamet-i şimşâd*** *yitişmez* "Feryadıma şimşir gibi uzun boylu o sevgili yetişmez." (BDS II G201/1, s.534)

**kâmet-i şimşâd-ı nâz** "şimşir gibi uzun boylu ve nazlı (güzel, sevgili)"

*zülfüŋ umar hasta dil ey* ***kâmeti şimşâd-ı nâz*** "Ey şimşir gibi uzun boylu ve nazlı sevgili! Senin saçın [âşıkların] hasta gönüllerini umar." (ND G605/4, s. 525)

**kâmeti Tûbâ** "Tuba ağacı gibi boylu (güzel, sevgili)"

*mürg-i dil konmaga bir* ***kamet-i Tûbâ*** *gözedür* "Gönül dili konmak için bir Tuba boylu güzeli gözetir." (BDS II G67/1, s.534)

**karabiber** "sevimli ve ufak tefek esmer güzeli" (TÜS 1314)

**karadut** "esmer tenli (güzel)"

*"**Karadutum**, çatalkaram, Çingene'm / Nar tanem, nur tanem bir tanem" - B. R. Eyuboğlu.* (TÜS 1315)

**kiraz dudak** "bir güzelin kırmızı renkli dudağı"

***kiraz dudak** "Bir dilberin lâl renk güzel dudağı." (*KT 273)

**kiraz dudaklı** "dudağı kırmızı, kalın ve kısa olan kimse" (TÜS 1445)

**lâle-ẖadler** "lale gibi kırmızı yanaklı (güzel, sevgili)"

***lâle-ẖadler** kıldılar gül-geşt-i sahra semt semt / bâg u râgı gezdiler idüp temâşâ semt semt* "Lale yanaklı güzeller gül bahçesini semt semt dolaştılar ve bağ ile çimenliği seyredip gezdiler." (BDS II G23/1, s. 590)

**lâle-i sîr-âb** "taze, körpe lale gibi olan (güzel, sevgili)"

*hele ey **lâle-i sîr-âb-ı** çemen zâr-ı cefâ* "Ey cefa çimenliğinin taze lale gibi olan güzeli!" (BDS II G248/4, s. 590)

**lâle-'izâr** "lale gibi kırmızı yanaklı (güzel, sevgili)"

*severin n'eyleyin ol **lâle-'izârı** severim* "Neyleyeyim o lale yanaklı sevgiliyi seviyorum." (BDS II G385/2, s.591)

**lâle-ruẖ** "lale gibi kırmızı yanaklı (güzel, sevgili)"

***lâle-ruẖlar** gögsümün çâkine kılmazlar nazar* "Lale yanaklı güzeller göğsümün yarasına bakmazlar." (FDŞ G32/3, s. 110)

*Necâtî gönlini her dem ider bir **lâle-ruh** yagmâ* "Necati'nin gönlünü her an bir lale yanaklı güzel yağma eder." (ND G250/7, s. 298)

*karşumda âller geyüp ol **lâle -ruẖ** yine* "O lale yanaklı [güzel] yine karşımda al renkli [giysiler] giyip..." (BDS II G84/2, s. 591)

**leb-i gonca** "gül gibi kırmızı dudaklı olan (güzel, sevgili)"

*işigüŋ yasdanuram her gice tâ subha degin/ sen **leb-i goncada** bir zerre mahabbet sezeli* "Ey gül dudaklı sevgili! Senden bana karşı bir zerre muhabbet sezeli geceden ta sabaha kadar eşiğinde yatarım." (ND G636/2, s. 546)

*ol* ***leb-i gonca*** *tenhâ kalurdı gül gibi* "O güz dudaklı sevgili gül gibi yalnız kalırdı." (BDS II G492/1, s. 594)

**leb-i piste** "fıstık dudaklı (güzel, sevgili)"

*bilmezem 'aklumı sevdâ alalı kim meftûn / bu* ***leb-i pisteye*** *yâ ol gözi bâdâme miyem* "Bu sevda aklımı alalı kime meftun olduğumu bilmem. Bu fıstık gibi dudağı olana mı yoksa o badem göze mi?" (AD 37/4, s. 56)

**menekşe gözlü** "gözleri koyu lacivert renkte olan" (TÜS 1651)

**naḫl-i bâlâ** "fidan gibi ince ve uzun boylu (dilber)"

*sanа cây-ı ḫırâm ey* ***naḫl-i bâlâ*** *gülşen-i cândur* "Ey fidan boylu sevgili! Senin için can gülşeni salına salına gezilecek yerdir." (BDS II G30/2, s.675)

**naḫl-i bûstân** "bağın fidan boylu güzeli"

*ne ser-keş servdür kaddüŋ benüm ey* ***naḫl-i bûstânum*** "Ey benim fidan boylu güzelim! Senin boyun nasıl bir serkeş servidir." (BDS II G167/2, s.675)

**naḫl-i ḫırâmân** "fidan boylu güzel"

*reftâr yolın göster ey* ***naḫl-i ḫırâmân*** "Ey fidan boylu güzel! Yürüdğün yolu göster ki..." (BDS II G158/4, s.675)

**naḫl-i revân** "fidan boylu (güzel)"

*ruḫlaruŋla ergavânî câmeŋ ey* ***naḫl-i revân*** "Ey fidan boylu güzel! Yanağınla o erguvan renkli elbisen..." (BDS II G390/3, s. 675)

**nâzük-nihâl** "fidan boylu nazik sevgili"

*n'oldu ol* ***nâzük-nihâle*** *şimdi nemden incinür* "O fidan boylu nazik sevgiliye noldu ki şimdi nemden dahi incinir." (BDS II G76/4, s.687)

**nergis közlük** "nergis gözlü"

*ėy evc-i melâhat üstide ay yüzlük / gül-zâr-ı letâfet ara* ***nergis közlük*** "Ey güzelliği göğe eren ay yüzlü, ey letafet gülistanı içindeki nergis gözlü." (NS 93b/1453, s. 471)

**nergis-i şehlâ** "şehla gözlü (güzel, sevgili)"

*yine dil-ḫastesin ol* ***nergis-i şehlâ*** *gözedür* "Gönlü hasta olanı yine o şehla gözlü (güzel) gözetir, korur." (BDS II G67/3, s. 693)

**nihâl** "fidan gibi ince ve uzun boylu (güzel, sevgili)"

*nâzük* ***nihâli*** *ol leb ü ruḫsâr-ı âl ile* "O sevgilinin nazik bir fidan gibi olan boyu dudağı ve kırmızı yanağı ile..." (BDS II G311/4, s. 702)

**nihâl-i nâz-perverd** "nazlı büyütülmüş fidan gibi olan (güzel, sevgili)"

*sakın âhum yilinden ey* ***nihâl-i nâz-perverdüm*** "Ey nazlı büyütülmüş fidan gibi olan sevgilim! Ahımını rüzgârından sakın!" (BDS II G344/1, s. 684)

**nihâl-i tâze** "taze bir fidan gibi olan (güzel, sevgili)"

*bûstân-ı hüsn içinde sen* ***nihâl-i tâzeyi*** */ beslemişdür bâg-bân-ı rûzigâr ogul gibi* "Sen taze fidanı güzellik bağı içinde rüzgâr bahçıvan evladı gibi beslemiştir." (ND G628/3, s. 541)

**ruḫsâr-ı gülgûn** "gül yanaklı (sevgili)"

*otka salgıl servni ol kadd-i mevzûn bolmasa/yėlge bėrgil gülni ol* ***ruḫsâr-ı gül-gûn*** *bolmasa* "O düzgün boylu (sevgili) olmasa serviyi ateşe at; o gül yanaklı olmasa gülü yele ver." (NS 37a/532, s. 245)

**sanavber** "boyu sanavbere (çam fıstığına) benzeyen (güzel, sevgili)"

***sanavber*** *"kadd-i dilberden kinaye olur."* "[Bir] dilberin boyuna kinaye olur."(KT 1029)

**selvi boylum** "boyu servi gibi uzun (güzel, sevgili)"

*ėvden çıkıb yöriyende* ***selvi boylum***. "Evden çıkıp yürüdüğünde servi boylum." (DKOD 8a 9)

***servi boylu*** *"ince ve uzun boylu (kız veya kadın)"* (TÜS 2071)

**semen-ber** "yasemin gibi beyaz göğüslü (güzel, sevgili)"

*bir* ***semen-ber*** *serv-i ḫoş reftâr dirseŋ işte sen* "Bir yasemin göğüslü ve hoş yürüyüşlü servi [kim] dersen işte o sensin." (BDS II G380/2, s. 803)

***semen-ber*** *"göğsü yasemin gibi beyaz, yasemin göğüslü"* (KT 1052)

**semen-bû** "yasemin kokulu (güzel, sevgili)"

***semen-bû*** *"yasemin kokulu"* (KT 1052)

**semen-rûyân** "yasemin gibi beyaz yüzlü (güzel, sevgili)"

*gül gül olsun ruḫ-ı* ***semen rûyân*** "Yasemin yüzlü güzellerin yanakları gül gül olsun [kızarsın]." (BDS II G328/8, s. 803)

**semen-simâ** "yasemin gibi beyaz yüzlü (güzel, sevgili)"

*bir perî-peyker* ***semen-sîmâyi*** *teshîr itmege / ney-şeker gibi şîrînlik toludur tûmârumuz* "Bir peri ve yasemin yüzlü güzeli büyülemek için tomarımız şeker kamışı gibi şirinlik ile doludur." (ND G241/8, s. 293)

**serv** "servi gibi uzun boylu (güzel, sevgili)"

*ger ölürsem hasret-i kaddiyle ol* ***servüŋ*** *beni / bir yire defn iyleŋüz kim sâye-i ar'ar düşer* "Eğer o servinin boyunun hasretiyle ölürsem beni dağ servisinin gölgesinin düştüğü bir yere gömün." (BDS II G119/2, s. 813)

*çıkarmak etseler tenden çeküp peykânın ol* ***servüŋ****/ çıkan olsun dil-i mecrûh peykân olmasun yâ Rab* "Ya Rab, eğer o servi boylu güzelin oklarını gönlümden çıkaracak olurlarsa, çıkan yaralı gönlüm olsun ama o ok olmasın." (FDŞ G25/4, s. 93)

*ol* ***serv*** *kimüŋ âhına meyl eyledi 'aceb* "O servi boylu güzel kimin ahına meyletti acaba?" (ND G203/6, s.271)

**serv-i bâlâ** "servi gibi uzun boylu (güzel, sevgili)"

*cüst ü cû eyler seni ey* ***serv-i bâlâ*** *semt semt* "Ey servi boylu güzel! Seni semt semt arar." (BDS II G23/2, s. 814)

**serv-i dil-cû** "göze hoş görünen, servi gibi uzun boylu alımlı (güzel, sevgili)"

*pâyine yüzler sürer her* ***serv-i dil-cünûŋ*** *revân / su gibi bir 'âşık-ı dîdâr dirseŋ işte ben* "Su gibi akarak göze hoş görünen servi boylu sevgilinin ayağına yüz süren bir güzel yüzlü âşık dersen işte ben varım." (BDS II G380/3, s. 813)

**serv-i gül endâm** "boyu gül ağacı gibi olan (güzel, sevgili)"

*sâ'ir kumâş* ***o serv-i gül-endâma*** *çıkmaya* "Başka kumaş o boyu gül ağacı gibi olan sevgiliye çıkmaya" (BDS II G474/7, s. 813)

**serv-i gül-'izâr** "gül yanaklı ve servi boylu (güzel, sevgili)"

*ol* ***serv-i gül-'izâr*** *ki gonce dehânı var* "O gül yanaklı ve servi boylu sevgili ki onun gonca gibi dudağı var." (AD 54/1, s. 66)

*sen ẖâr ile salınmada gül-zâr-ı dehrde / ben zâr olam revâ mıdur ey* ***serv-i gül-'izâr*** "Sen dünya bahçesinde diken ile salınırken benim ağlayıp inlemem reva mıdır ey gül yanakılı ve servi boylu güzel!" (BDS II G180/6, s. 813)

**serv-i hoş hırâmân** "servi gibi nazlı nazlı salınan (güzel, sevgili)"

*ben âb-ı revân itmek cân üzre gözüm yaşın / tek meyl-i kenâr itsün ol* ***serv-i hırâmânum*** "O servi gibi nazlı nazlı salınan sevgilim tek benim yanıma meyletsin de ben göz yaşlarımı bedenimin üzerinde akıtırım." (BDS II G338/2, s. 814)

**serv-i ẖōş-ẖırâm** "servi gibi nazlı nazlı salınan (güzel, sevgili)"

*meyl it gözüm yaşına eyâ* ***serv-i hōş-hırâm*** "Ey servi gibi nazlı nazlı salınan güzel! Gözümün yaşına meylet." (ND G33/4, s. 165)

**serv-i ẖoş reftâr** "yürüyüşü servi gibi alımlı (güzel, sevgili)"

*öykünürmüş* ***serv-i ẖoş-reftâre*** *nahl-i bustân* "Bağın ağaçları yürüyüşü servi gibi alımlı güzele öykünürmüş." (BDS II Mtl/17, s. 813)

**serv-i nâz** "servi gibi nazlı nazlı salınan (güzel, sevgili)"

***serv-i nâzı*** *terk kıl gül-berg-i handânı unut* "Servi gibi nazlı nazlı salınan sevgiliyi terk et, açılmış gül yaprağı [gibi yanağını] unut." (FDŞ G42/3, s. 134)

*yâ Rab ol* ***serv-i nâzı*** *kim sevmez* "Ya Rabbi! O servi gibi nazlı nazlı salınan güzeli kim sevmez." (ND G242/1, s. 293)

**serv-i revân** "servi gibi salınan (güzel, sevgili)"

*su gibi bir kez ey* ***serv-i revân*** *sahn-ı çemenden geç* "Ey servi gibi salınan güzel! Bir kez çimenlikten su gibi geç." (ND G42/5, s. 171)

*yine ẖışm ile turub gitdüŋ eyâ* ***serv-i revân*** "Ey servi gibi salınan güzel! Yine hışm ile kalkıp gittin." (ND G161/4, s.245)

*olmadı baŋa müyesser bir* ***serv-i revânuŋ*** */ la'lini öpüp biline bir pâre sarılmak* "Servi gibi salınan bir güzelin dudağını öpüp beline birazcık sarılmak bana mümkün olmadı." (BDS II G247/2, s. 814)

*ger ḫırâm ėtseŋ 'Ubeydî sarı ėy* ***serv-i revân*** */ cân u köŋli birle cismi ḫâk-i pâ bolsun saŋa* "Ey servi gibi salınan güzel! Ubeydi'ye doğru salınarak gelirsen can ve gönlü ile bedeni sana ayak tozu olsun." (NS 122a/1795, s. 575)

**serv-i sehî** "boyu uzun ve düzgün servi gibi olan (güzel, sevgili)"

*sahn-ı bâguŋ havzınuŋ her cânibi* ***serv-i sehî*** "Bağın avlusundaki havuzun her tarafı boyu uzun ve düzgün servi gibi [güzeller]..." (BDS II Mtl/24, s. 813)

**serv-i semenber** "yasemin göğüslü servi gibi (sevgili, güzel)"

*başda bir* ***serv-i semen-ber*** *vaslınun sevdası var* "Başımda bir beyaz yasemin göğüslü, servi boylunun sevdası var." (FDŞ G7/6, s. 36)

**serv-i ser-efrâz (~ serv-i ser-firâz)** "servi gibi uzun boylu (güzel, sevgili)"

*yüri ey* ***serv-i ser-efrâz*** *yüri* "Yürü ey servi gibi uzun boylu güzel yürü!" (BDS II G37/4, s. 814)

*bu gülşen içre seni* ***serv-i ser-firâz*** *görüp* "Bu gül bahçesinde seni yani servi gibi uzun boylu güzeli görüp..." (BDS II K20/35)

**serv-i ser-keş** "dik başlı (güzel, sevgili)"

*'aceb ey* ***serv-i ser-keş*** *sen ne nahl-i âlem-ârâsın* "Ey dikbaşlı sevgili" Acaba sen âlemi süsleyen hangi ağaçsın?" (BDS II G343/4, s. 813)

**serv-i sîm-endâm** "vücudu gümüş gibi beyaz ve servi gibi uzun (güzel, sevgili)"

*üstümüzden yil gibi geçsün sabânuŋ himmeti / istemezse irdügin ol* ***serv-isîm-endâma*** "O vücudu gümüş gibi beyaz ve boyu servi gibi uzun olan sevgiliye elimizin ulaşmasını istemezse, sabah rüzgârının himmeti üstümüzden yel gibi geçsin." (BDS II G310/6, s. 813)

**serv-kad** "servi gibi uzun boylu (güzel, sevgili)"

*bir kadem bas lutf ile gel gülşene ey* ***serv-kad*** "Er servi boylu güzel! Lutf ile gelip gülşene bir adım at." (BDS II G23/5, s. 813)

**serv-kâmet** "servi gibi uzun boylu (güzel, sevgili)"

***serv-kametler*** *iki yanın alırlar yolın* "Servi boylu güzeller yolun iki yanını tutarlar." (BDS II G266/1, s. 814)

**tal boḍlug** "boyu dal gibi uzun (kadın)"

*Boyu düzgünce kişiye de "**tal boḍlug**" denir. Yumuşaklıkta taze dala benzetilir ve en ziyade ince uzun cariyeler için kullanılır.* (DLT III/156)

**tâze fidan** "taze bir fidan gibi olan (güzel, sevgili)"

*kaddüŋ nihâli ruḫlaruŋ âli gerek bize / gül deste deste **tâze fidanlar** kucak kucak*
"Boyun fidan gibi olanı ve yanağın kırmızısı gerek bize. Deste deste güller ve kucak kucak fidanlar." (BDS II G242/5, s. 897)

**tâze gül-i râ'nâ** "iki renkli taze bir gül gibi olan (güzel, sevgili)"

*âşık oldum yine bir tâze **gül-i râ'nâya*** "Yine bir iki renkli ve taze gül gibi güzele âşık oldum." (FDŞ G234/1, s. 572)

**Tûbâ boylum** "boyu Tuba ağacı gibi olan (kadın, sevgili)"

*kalkubanı yöriyende**Tûbâ boylum.*** "Kalkıp yürüdüğünde boyu Tuba ağacı gibi olan sevgilim!" (DKOV 61a 3)

**yâr-ı gül çihre** "gül yüzlü sevgili"

***yâr-ı gül çihre** gibi kırmızı vü al geyer* "Gül yüzlü sevgili gibi kırmızı ve al giyer." (ND G321/4, s. 341)

**yüzi gül** "gül yüzlü (güzel, sevgili)"

*ol serv kimüŋ âhına meyl eyledi 'aceb/ kangı yil esdi ki ol **yüzi gül** bu yaŋa gelür*
"O servi boylu güzel kimin ahına meyletti acaba? Hangi yel esti de o yüzü gül gibi olan güzel bu tarafa geliyor?" (ND G203/6, s.271)

**yüzi tâze gül** "yüzü taze gül gibi olan (güzel, sevgili)"

*kaçma bizden senüŋle buluşuruz / ey **yüzi tâze gül** bu 'âlemdür* "Ey yüzü taze bir gül gibi olan güzel! Bu bir eğlencedir. Bizden kaçma, seninle buluşuruz." (ND G66/4, s. 186)

**zambak** "güzel hatun" (LO 437)

**zülf-i mu'anber** "saçı amber gibi kokan (güzel, sevgili)"

*kime dil baglayam ol **zülf-i mu'anber** yirine* "Saçı amber gibi kokan o güzelin yerine gönlümü kime bağlayayım?" (BDS II G422/1, s. 998)

**zülf-i müşg-âsâ** "saçı misk gibi kokan (güzel, sevgili)"

*nedür bu turralar bu halka halka **zülf-i müşg-âsâ*** "Bu misk kokan kıvrım kıvrım ve halka halka saçlar nedir?" (BDS II G6/2, s. 998)

**II.13.1.2.3.5. Kadını Değerli Taş ve Madenlere Benzeterek Adlandıran Sözler**

Değerli taş ve madenler de kıymetli oluşları, az bulunmaları, renkleri ve sertlikleri gibi özellikleri bakımından kadının güzelliğini tasvir etmekte kullanılan benzetme unsurlarındandır.

Tespit edilen sözler aşağıda sıralanmıştır:

**gevher-i nâ-yâb** "emsalsiz mücevher, inci gibi olan (sevgili)"

*aksa eşküm dîdeden ol **gevher-i nâ-yâb** içün* "Gözyaşlarım gözlerimden o emsalsiz mücevher gibi olan sevgili için aksa." (BDS I G114/2, s.363)

**kömür gözlü** "kömür gibi siyah gözleri olan (sevgili)"

*İlk akşamdan vardım kavil yerine / Öne gördüm, **kömür gözlüm** gelmedi.* "İlk akşamdan sözleştiğimiz yere gittim ancak gördüm ki o kömür gözlüm gelmemiş." *(Kara. XVII. 31)* (TSIV 2357)

**lâl** "sevgilinin lal taşı gibi olan kırmızı dudağı"

***lâl** Ar ."Leb-i dilber ve şarap gibi kırmızı şeylere kinaye olur."* "Sevgilinin duduğına yahut şarap gibi kırmızı şeylere kinaye olur." (KT 708)

**seng-dil** "taş yürekli, katı kalpli (güzel, sevgili)"

*jâle düşmüş berg-i sûsendür murassa' hançerüŋ / berkdür ey **seng-dil** ammâ demürden* taşdan "Ey taş yürekli sevgili! Süslü hançerin üziren çiy düşmüş süsen yaprağıdır ve demirden, taştan daha sağlamdır." (BDS II G376/3, s. 804)

**sîm-ber** "göğsü gümüş gibi beyaz (güzel, sevgili)"

*kırarsan ehl-i ışkı dutalum kimse elün dutmaz / ne işdür bu gerekmez mi sana ey **sîm-ber** âşık* "Âşıkları kırıp geçiriyorsun. Farzedelim ki kimse buna mani olmak için elini tutmuyor. Bu yaptığın ne iştir, ey gümüş göğüslü sana âşık lâzım değil mi?"(FDŞ G147/6, s. 371)

*sîne çok seyr itdük ey dil var ise ol **sîm-ber** / sihr ile koynında kurs-ı mâh-ı tâbân gizlemiş* "Ey gönül! Eğer o gülmüş gibi beyaz göğüslü güzel varsa çok sine

seyrettik. Sanki o, sihir ile koynunda parlak bir ayı saklamış." (BDS II G214/4, s. 823)

**sîmîn-beden** "gümüş gibi beyaz tenli (güzel, sevgili)" "

*safha-i hüsnünde cân-baḫş ėrniŋ ėy* ***sîmîn-beden*** */ oḫşaşur kim ėylegey 'Îsî kuyaş içre vatan* "Ey gümüş tenli! Güzel yüzünde (ölüye) can veren dudağın, güneş içinde yurt tutmuş İsa'ya benziyor." (NS 21b/309, s. 183)

**sîm-ten** "gümüş gibi beyaz tenli (güzel, sevgili)"

*mümkin midür ki sarıla bir* ***sîm-ten*** *baŋa* "Gümüş gibi beyaz tenli bir güzelin bana sarılması mümkün müdür?" (ND G16/1, s. 154)

*pûte-i hicrân içinde* ***sîm-tenler*** *'aşkına / gerçi yanur yakılur 'âşık velî altun olur* "Âşık o gülmüş tenli güzellerin aşkıyla ayrılık potasında yanar yakılır ama sonunda da alkın olur." "(BDS II G142/4, s. 823)

**taş gibi** "vücudu diri, taze (kadın)" (TÜS 2279)

### II.13.1.2.3.6. Kadını Somut Nesnelere Benzeterek Adlandıran Sözler

Türkçenin söz varlığında yukarıda saydığımız nesneler dışında kalan ve biçim, koku, görünüş, lezzet gibi çeşitli yönlerden hoşa giden kimi somut nesnelerle de kadın güzelliği arasında ilgi kurulmuş ve kadın bu nesnelere benzetilmiştir.

Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**bebek gibi** "çok güzel (kadın)" (TÜS 290)

**biblo gibi** "ufak tefek, zarif (kız)" (TÜS 331)

**bir içim su** "çok güzel, çok hoş (kadın)"

*güvleyüp düşdi sabâ bâgda âb-ı cûya / beŋzemiş 'aks-i ruḫuŋ gördi* ***bir içim suya*** "Sabah rüzgârı bağda akan suyun üzerine atıldı. Gördü ki yanağının yansıması bir içim suya benzemiş." (BDS I G479/1, s. 153)

**bomba** "çekiciliği olan çok güzel kadın veya kız" (TÜS 375)

**büt** "put gibi güzel (sevgili)"

*demâdem cevrlerdür çekdügüm bî-rahm* ***bütlerden*** */ bu kâfirler esîri bir müselmân olmasun yâ Rab* "Bu merhametsiz ve put gibi sevgililerin elinden her

an çektiğim eziyettir. Ya Rab! Bu kâfir sevgililerin esiri bir Müslüman olmasın." (FDŞ G25/2, s. 92)

**büt-i cefâ-pîşe** "cefa eden put gibi (güzel, sevgili)"

*saçuŋla eglenürüz ey **büt-i cefâ-pişe*** "Ey cefa eden put gibi sevgili! Biz senin saçınla eğleniriz." (ND G507/1, s. 457)

**büt-i serkeş** "dikbaşlı ve put gibi güzel (güzel, sevgili)"

*ol **büt-i serkeş** gelür salmış cemâlinden nikâb* "O dikbaşlı ve put gibi güzel sevgili yüzünden örtüsünü kaldırmış bir şekilde gelir." (FDŞ G139/5, s. 352)

**büt-i şîrîn dehen** "tatlı dudaklı put, put gibi güzel (sevgili)"

*oldı dil bir **büt-i şîrîn dehenüŋ** Ferhâdı* "Bir tatlı dudaklı putun Ferhat'ı oldu." (BDS I G520/1, s. 171)

**cefâ-pîşe sanem** "put gibi güzel ama zalim (sevgili)""

*'âşıka mihr-ü-vefâ itmedügüŋ gerçekmiş / ey **cefâ-pîşe sanem** baŋa didilerdi seni* "Ey put gibi güzel ama zalim sevgili! Âşığa sevgi göstermediğin gerçekmiş. Bana bunu söyledilerdi." (ND G646/4, s. 552)

**kalem kaşlı** "ince ve düzgün kaşlı" (TÜS 1277)

**kara maşa** "zayıf, esmer, ufak tefek kadın" (TÜS 1319)

**kaşı kemân** "kaşları yay gibi olan (güzel, sevgili)"

*gelüp konmışken ey **kaşı kemânum** dilde peykânuŋ* "Ey kaşı yay gibi olan sevgilim! Okunun demiri gelip gönlüme konmuşken..." (BDS II G543/4, s. 546)

*bir **kaşı kemân,** zülfü zerin, kameti bâlâ / bir hüsnü hasen, çeşmi füsun, fitne karaklu.* "Bir kaşı yay, saçı altın, boyu uzun; bir yüzü güzel, gözleri büyülü, fitne bakışlı [sevgili]" *(İs. H. XIV-XV. 822)* (TSIV 2262)

*gamzeŋ okını gâh dile gâh câna at/ ey **kaşları kemân** iki başdan nişâna at* "Gamzen okunu gâh gönle gâh cana at. Ey kaşları yay gibi olan güzel! İki taraftan da hedefe at." (ND G33/1, s.165)

**kaşı yay (~ kaşı ya)** "kaşları yay gibi olan (güzel, sevgili)"

*beni ol* ***kaşı ya*** *ger atma yâbâna tîr-âsâ* "Ey kaşları yay gibi olan güzel! Beni yabana ok gibi atma." (BDS II M9/III/1, s. 546)

*ey* ***kaşı yay olan*** *beni inletme kıl hazer* "Ey kaşı yay gibi olan güzel! Merhamet et ve beni inletme." (ND G58/1, s. 180)

*resmdür âşıka gelmek* ***kaşı yaylardan*** *oh* "Kaşı yay gibi olan güzellerden âşığa ok gelmesi âdettendir." (FDŞ G146/6, s. 369)

**kemân ebrû** "kaşları yay gibi olan (güzel, sevgili)"

*ey* ***kemân-ebrû*** *rakîbe verme gamzenden nasîb* "Ey yay kaşlı sevgili! Rakibe gamzenden nasip verme." (FDŞ G17/4, s. 71)

*kim çeker yâsını ey dil o* ***kemân ebrûnuŋ*** "O kaşları yay gibi olan sevgilinin yayını kim çeker?" (BDS II G283/1, s. 555)

*ol* ***kemân-ebrû*** *kaçan tîr ile peykân yagdurur* "O kaşı yay gibi olan güzel ok ile temren yağdırdığında..." (ND G149/7, s. 237)

**lâ'l-i mey-gûn** "dudağı şarap renkli (güzel, sevgili)"

*kanumı içmek diler ol* ***lâ'l-i mey-gûn*** *bu gece/ rûze dutmuş gâlibâ iftar içün ister helâl* "Şarap renkli dudağı olan sevgili bu gece kanımı içmek ister. Galiba oruç tutmuş iftar için helal (bir şeyler) ister." (FDŞ G169/6, s. 425)

**lokum gibi** "çok güzel (kadın)" (TÜS 1592)

**manken gibi** "vücut ölçüleri düzgün ve ince olan kadın" (TÜS 1622)

**mihrap** "sevgilinin mihraba benzeyen kaşları"

***mihrap*** *Ar. "mahbûbenin kaşları"* (KT 800)

**sanem (~ sanemâ)** "put gibi güzel sevgili"

*ey Fuzûlî ol* ***sanem*** *efgânuna rahm eylemez* "Ey Fuzuli! O put gibi güzel sevgili senin inlemelerine merhamet etmez." (FDŞ G22/7, s. 85)

*ėy* ***sanem*** *saŋa nasîhad müdde'î mi ėtdi kim/ gönlini 'âşıklaruŋ zîr ü zeber kıl dâyimâ* "Ey put gibi güzel sevgili! Yoksa o müddei âşıkların gönlünü daima altüst et diye sana nasihat mi etti?" (AD 23/5, s. 48)

*bi- vefâ dil-dâr imişsin ey* ***sanem*** *yâ hû sanȝa* "Ey put gibi güzel sevgili! Ne kadar vefasız bir sevgili imişsin ya hu sana." (ND G14/1, s. 153)

*ol* ***sanemden*** *Bâkiyâ bir bûse da'vâ kıl yüri* "Ey Baki! Git ve o put gibi güzel sevgiliden bir buse iste." (BDS II G58/7, s.792)

***sanem*** *"put, heykel, put gibi güzel, maşuka."* (LO 803)

***sanem*** *"çok güzel kadın"* (TÜS 2028)

*çün nûr-ı tal'atuȝ* ***sanemâ*** *âşikâr olur / ẖurşîd ü meh zevâle düşüp şermsâr olur* "Ey put gibi güzel sevgili! Yüzünün nuru aşikâr olunca güneş ve ay yok olup utanır." (AD 32/1, s. 52)

*leb-i cân baẖşuȝ ile kamet-i dilkeş* ***sanemâ*** "Ey put gibi güzel sevgili! Senin insanın gönlünü alan boyun ve can bahşeden dudağın..." (ND K2/1, s.24)

**sanem-i bî-vefâ** "put gibi güzel ama vefasız (sevgili)"

*biȝ biȝ selâm şol* ***sanem·i bî-vefâya*** *kim* "Şu put gibi güzel ama vefasız sevgiliye binlerce selam." (ND G130/5, s. 225)

**taş bebek** "yaşı ilerlemiş olmasına karşın genç görünen kimse, kadın" (TÜS 2279)

**taş bebek gibi** "çok güzel fakat genellikle soğuk ve donuk kadın" (TÜS 2279)

### II.13.1.2.3.7. Kadını Yönetici Makamındakilere Benzeterek Anlatan Sözler

Kadın onu beğenen ya da seven erkeğin gönlünün sultanı olarak kabul edilmiş ve onun nazarında diğer kadınların içerisinde de üstün görülmüştür. Bu nedenle sevilen kadınlar emir makamında veya yönetici konumunda bulunan kimi makam sahiplerine benzetilmiştir.

Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**'âlemüȝ 'azîzi** "âlemin azizi olan (sevgili)"

*eyâ ey Yûsuf-ı Ken'âni Mısruȝ/* ***'azîzi 'âlemüȝ*** *sultâni Mısruȝ* "Ey Mısır'ın Kenanlı Yusuf'u, sultanı ve âlemin azizi!" (ND G285/1, s. 319)

**beg** "güzel, dilber, gönle sultan olan, bey gibi hürmet edilen (sevgili)"

*can dahi senindir sanemâ nola dilersen / dil dahi senindir a* ***beğim*** *nola dilersen.* "Ey put gibi güzel sevgili istersen bu can dahi senindir. Ey beyim istersen bu gönül dahi senindir." (Kadı. XIV. 194) (TSIV 2897)

*dil aldı kasd-i cân eyler* ***begüm*** *kaşuŋ gözüŋ gamzeŋ* "Ey beyim! Kaşın, gözüm ve gamzen gönlümü aldı ve canıma kasdetmek ister." (ND G308/1, s. 333)

*güzeller geldi bayrama* ***beg*** *olmış / donanmış biribirinden yeg olmış* "Güzeller geldi bayrama bey olmuş, süslenmiş birbirinden güzel olmuş." (ND G254/1, s. 300)

*saçuŋ zencîri sevdâsında Bâkî/* ***begüm*** *dîvânedür dîvâne ma'zûr* "Baki saçının zincirinin sevdasındadır. Beyim o bir divanedir onu mazur gör." (BDS I G132/5, s. 122)

*bir yire geldi nice gamzesi câdû* ***begler*** "Gamzesi cadı gibi olan (bakışları büyüleyici) nice beyler bir yere geldiler." (BDS I M8/I/3, s. 121)

**beg güzel** "güzelliğin beyi olan (sevgili)"

*nola sen bir* ***beg güzelseŋ*** *biz de beg kullarıyuz* "Sen güzellerin beyisin, biz de senin kullarınız." (ND G214/4, s.277)

**devletlü sultân** "devletli sultan gibi olan (sevgili)"

*kuluŋam kapuŋa geldüm benüm* ***devletlü sultânum*** "Kulunum, kapına geldim devletli sultanım!" (ND G368/1, s. 368)

**ẖân** "han gibi olan (sevgili)"

*ben esîrem dile vü dil de saŋa ey* ***hânum/*** *kuluŋuŋ kulıyın unutma beni sultânum* "Ben esirim gönüle ve gönül de sana [esir] ey hanım. Kulunun kuluyum, unutma beni sultanım." (ND G351/1, s. 358)

**kraliçe gibi** "gösterişli ve ağır giyinmiş, güzel (kadın)" (TÜS 1510)

**pâdişâh** "padişah gibi görülen (güzel, sevgili)"

***pâdişâhum*** *boynı baglu kuluŋam / dile öldür dile sakla dile sat* "Padişahım! Ben senin boynu bağlı kulunum. İster öldür, ister koru, ister sat." (ND G28/2, s. 162)

Bâkî ölsün yoluŋa pâdişehüm sen sen sag ol "Baki sen yolunda ölsün. [Yeter ki] sen sağ ol padişahım." (BDS II G525/5, s. 723)

**pâdişâh-ı mülk-i melâhat** "güzellik ülkesinin padişahı olan (sevgili)"

*ey **pâdişâh-ı mülk-i melâhat** güzelliğiŋ / bünyâdı bir kıl üstinedür kılma i'timâd* "Ey güzellik ülkesinin padişahı! Güzelliğin temeli bir kıl üzerindedir, ona itimat etme!" (ND G50/2, s.175)

**ser-defter-i ḫûbân** "adı güzellik defterinin en başında olan (sevgili)"

*yaraşur kim seni **ser-defter-i hûbân** yazalar / nâme-i hüsniŋ için bir yeŋi 'unvân yazalar* "Seni güzellik defterinin en başına yazmaları uygun olur. Güzelliğinin namesi için [sana] yeni bir unvn yazalar." (ND G206/1, s. 272)

**sultan** "1. sultan gibi olan (sevgili)"

*ben esîrem dile-vü-dil de saŋa ey hânum / kuluŋuŋ kulıyın unutma beni **sultânum*** "Ben esirim gönüle ve gönül de sana [esir] ey hanım. Kulunun kuluyum, unutma beni sultanım." (ND G351/1, s. 358)

"2. belli bir alanda en üst düzeyde olanlar için kullanılan bir söz"

*"O, Türk sinemasının **sultanıdır.**"* (TÜS 2169)

**sultân-ı ḫûbân-ı cihân** "cihan güzellerinin sultanı olan (sevgili)"

*sen ol sultân-ı ḫûbân-ı cihânsın kim eşiginde / kuluŋdur nice Kul oglı güzeller belki begler hem* "Sen cihan güzellerinin sultanısın. Eşiğinde nice Kuloğlu'nun güzelleri ve belki beyler kulundur." (BDS II G343/2, s. 836)

**sultân-ı hüsn** "güzelliğin sultanı olan (sevgili)"

*mèn kim ü güstâḫ öpmek èlkiŋ èy **sultân-ı hüsn** / itleriŋniŋ çūn kef-i pâyın öper-mèn eymenip* "Ey güzelliğin sultanı, ben nerede ve senin elini öpmek küstahlığı nerede? Ben ancak utana sıkıla itlerinin ayağının altını öpebilirim." (NS 16a/211, s. 159)

**şâh (~ şehâ)** "şah gibi olan (güzel, sevgili)"

*bu hüsn iyesi **şâh** güzeller güzelidür* "Bu güzellik sahibi şah, bütün güzellerin güzelidir." (ND G102/4, s.207)

*saff-ı müjgânıŋ görüp ol **şâha** dil virdüm hemân* "Kirpirklerinin safını görüp o şaha hemen gönül verdim." (BDS II G178/4, s. 847)

*cevr ü cefâna kâ'il olurdum velî* ***şehâ*** "Ey şahım! Cevrine ve cefana boyun eğerdim ama..." (BDS II G10/1, s. 859)

*düşmez çü şâh kurbu Fuzûlî gedâlara / ol* ***şehden*** *iltifât ne nisbet mana sana* "Fuzuli! Mademki, yoksullar için şaha yakınlık mümkün değildir, o şahtan ne sana ne de bana iltifat olabilir." (FDŞ G19/7, s. 77)

**şâh-ı 'âlem** "âlemin şahı olan (güzel, sevgili)"

*irmesün dirseŋ cemâl-i ber-kemâle bir zevâl / gün gibi ey* ***şâh-ı 'âlem*** *gitme tenhâ bir yaŋa* "Senin mükemmel olan o güzelliğin zevale ermesin dersen, ey güneş gibi olan âlemin şahı tenha bir yere gitme!" (ND G3/2, s. 146)

**şâh-ı cihân** "cihanın şahı olan (güzel, sevgili)"

*uydurup leşger-i 'uşşâkını* ***ol şâh-ı cihân*** "O cihanın şahı âşıklar ordusunu düzene koyup..." (BDS II G146/3, s. 849)

*öykündügi'çün işigüŋe ey* ***şeh-i cihân*** */ daḫı ne kulplar taka eflâke mâh-ı nev* "Ey cihanın şahı! O yeni ay eşiğine öykündüğü için feleğe daha ne kulplar takar." (BDS II G400/4, s. 858)

**şeh-i ḫûbân** "güzellerin şahı olan (sevgili)"

*Mısr-ı hüsn içre* ***ey şeḫ-i ḫûbân*** */ almaga vaslunı ḫazîne gerek* "Ey güzellik ülkesi içinde güzeller şahı! Senin vuslatına ermek için hazine gerek!" (BDS II G282/4, s. 858)

### II.13.1.2.3.8. Kadını Millet ve Tarihî Şahsiyetlere Benzeterek Anlatan Sözler

Beğenilen ya da sevilen kadın, tarihte bazı özellikleriyle ön plana çıkmış kimi millet, insan topluluğu ve önemli şahsiyetlere benzetilmiş ve onlarla ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**Mesîhâ** "ölüleri nefesiyle dirilten Hz. İsa gibi âşıklara can veren sevgili"

*sen* ***Mesîhâsan*** *senüŋ biŋ derde dermândur lebüŋ* "Sen Hz. İsa gibisin ve senin dudağın bin derde dermandır." (ND G310/3, s. 334)

**Mesîh-i vakt** "devrin Hz. İsa'sı gibi âşıklara can veren sevgilisi"

*âşıka şevkunla cân vermek inen müşkil degül / çün **Mesîh-i vaktsen** cân vermek âsândur sana* "Âşıklara şevkinle can vermek senin için hiç de zor değildir çünkü sen devrin Hz. İsa'sısın ve can vermek sana kolaydır." (FDŞ G8/4, s.40)

**Mısruŋ sultânı** "Mısır ülkesinin sultanı gibi olan (sevgili)"

*eyâ ey Yûsuf-ı Ken'âni Mısruŋ / 'azîzi 'âlemüŋ **sultâni Mısruŋ*** "Ey Mısır'ın Kenanlı Yusuf'u, âlemin azizi ve Mısır'ın sultanı!" (ND G285/1, s. 319)

**Türk** "Türk gibi savaşçı (güzel)"

*nâçâr eger kaşuŋ ile gözüŋi gamzeŋ / ol **Türk'e** kim uymaya ki elinde ola tugra* "Kaşın, gözün ve gamzen elinde tuğra olan o Türk'e uyarsa [âşıklar] çaresiz [kalır.]" (ND K1/9, s. 23)

**Türk-i ẖûn-rîz** "âşığa cevretmede kan dökücü Türk gibi olan (sevgili)"

*kaşı yâyına kurbân olayın ol **Türk-i ẖûn-rîzüŋ** / ki tîr-i gamzesine cânumı herdem nişân eyler* "O kan dökücü Türk'ün kaşının yayına kurban olayım çünkü benim canımı gamzesine her zaman hedef eder." (AD 53/3, s. 65)

**Türk-i nîm-mest** "yarı sarhoş Türk gibi olan (sevgili)"

*her kime gamze eylese ol **Türk-i nîm-mest** / tîg·i cefâ ile sanasın kim beni çalar* "O yarı sarhoş Türk gibi olan sevgili her kime gamzesini gösterse sanırsın ki cefa kılıcıyla beni yaralar." (ND G133/4, s. 227)

**Yûsuf-ı gül-çihre** "Hz. Yusuf gibi güzel yüzlü (sevgili)"

*ey **Yûsuf-ı gül-çihre** meşeldür atalardan / kim düşman içün kuyu kazan kaza boyınca* "Ey Hz. Yusuf gibi güzel yüzlü sevgili! Atalardan gelen bir sözdür: 'Kim düşmanı için kuyu kazarsa boyu kadar kazar." (ND G475/s. 436)

**Yûsuf-ı Ken'âni Mısruŋ** "Mısır ülkesinin Kenanlı Yusuf'u"

*eyâ ey **Yûsuf-ı Ken'âni Mısruŋ** / 'azîzi 'âlemüŋ sultâni Mısruŋ* "Ey Mısır'ın Kenanlı Yusuf'u, âlemin azizi ve Mısır'ın sultanı!" (ND G285/1, s. 319)

**Yûsuf-likâ** "Hz. Yusuf yüzlü, güzel yüzlü (sevgili)"

*toptolu **Yûsuf-likâlarla** bugün mîzân-ı 'îd* "Bayram terazisi bugün Yusuf yüzlülerle dolu." (BDS II G39/3, s. 971)

### II.13.1.3. Kadında Beğenilmeyen Fizikî Özellikleri Tasvir İçin Kullanılan Sözler

Kadının bir güzellik ve zerafet timsali olarak algılanmasının yanında, kadında çirkin bulunan fiziki özellikler de tasvir edilmiş, nitelenmiş ya da benzetmeler yoluyla anlatılmıştır. Bu durum güzel bulunanın, beğenilenin karşıtını ifade etme, kadını istenilen güzellik ölçütleri dışında bulma, kimi zaman da alay ve yergi amaçlı kullanılan sözlerdir. Kadın fiziksel özellikleri ile yargılanmakta, noksanlaştırılmaktadır.

Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**‘âczâ** “kalçası büyük kadın” (KTS 1)

**alımsız** “çekici olmayan, cazibesiz, albenisiz” (TÜS 94)

**alımsızlık** “alımsız olma durumu, albenisizlik, cazibesizlik” (TÜS 94)

**atalar anası** “çok iri ve kaba kadın”

> ***atalar anası*** *“lendhâ karı”* “çok iri ve kaba kadın” (LO 17)

**babaçko** “güçlü, gösterişli, iri yarı (kadın)” (TÜS 220)

**biserek**“şişman kadın”

> ***biserek*** *“İki hörgüçlü deve. Anadolu’da şişman karıya ıtlak edilmektedir.”* (KİLA 18)

**bitli kokuş** “üstü başı kirli, vücut temizliğine bakmayan (kadın)” (TÜS 365)

**çarşamba karısı** “saçı başı dağınık, kıyafeti özensiz ve kötü görünümlü kadın”

> ***çarşamba karısı*** *“saçları dökük ve birbirine karışmış üstü başı intizamsız kadın”* (KT 593)
>
> ***çarşamba karısı*** *“cadı ve sehhareden [sihirbaz kadın] kinaye, saçı başı dağınık”* (LO 89)
>
> ***çarşamba karısı*** *“saçı başı karmakarışık, üstü başı özensiz kadın”* (TÜS 500)

**dağ anası** “çok iri kadın, dağlar anası” (TÜS 576)

**dağlar anası** “çok iri kadın, dağ anası” (TÜS 576)

**deli saraylı gibi** “acayip biçimde giyinen, takıp takıştıran kadın” (TÜS 615)

**dev anası** “iri yarı, şişman kadın”

***dev anası*** *"şişman kadın"* (KTS 60)

***dev anası*** *"iri yarı kadın"* (TÜS 645)

**etek serpen** "kıyafeti toplu olmayan, pasaklı" (TÜS 829)

**etlig tenlig ẖatun** "şişman kadın"

*bakar ẖatun lahmânî turur,* ***etlig tenlig ẖatun*** *turur* "Bakar ki kadın şimandır, etli bir kadındır." (NF 233/11)

**katana gibi** "iri yarı (kadın)" (TÜS 1349)

**kazulet** "kocaman, [iri yarı kadınlar için kullanılan bir sıfat]" (TÜS 1375)

**körksüz** "çirkin, yakışıksız [kadın]" (EUTS 78)

**lenduha karı** "iri yarı, dev gibi [kadın]" (LO 265)

**memesiz** "memesi olmayan" (TÜS 1650)

**muşmula** "yaşlı kadın"

***muşmula*** *"Vasfınca buruşuk şey, geçkince karı."* (LO 283)

**saçı biçik** "kızlar, kadınlar için kullanılan 'saçı kesik' anlamına gelen bir kötüleme, yerme sıfatı"

*bunlar kızlara bire* ***saçı biçik****, ben size bir azap ideyim ki olmaya diyüp...* "Bunlar kızlara 'Bre saçı kesik!', ben size bir azap edeyim ki daha önce görülmemiş ola deyip..." *(Müslim. XV. 35,147)* (TSV 3214)

**sağrısı ağır avrat ~ sağrısı büyük hatun** "kalçası büyük kadın"

*büheyr (Ar.) "****sağrısı ağır*** *ıranı ıranı güç ile yürüyen* ***avrat****"* "büheyr: kalçası büyük, ağır ağır ve güçlükle yaürüyen kadın" *(Bab. XVI. 1, 22)* (TSIII 1961)

*el-behire (Ar.) "ve şol* ***hatuna*** *denir ki* ***sağrısı*** *pek* ***büyük*** *ve sakil olmağla yürürken çekemeyüp sıkletinden har har solur ola"* "el-behire: kalçası pek büyük ve ağır olduğu için yürürken çekemeyip soluyan kadına denir." *(Kam. XVIII-XIX. 1, 777)* (TSIII 1901)

**salkık hatun** "gevşemiş, pörsümüş, kendini salıvermiş yaşlı kadın"

*ra'na (Ar.) "bön, çulpa, sünepe,* ***salkık hatuna*** *ıtlak olunur"* "bön, sünepe. kendini salıvermiş kadın için kullanılır." *(Kam. Os. XIX. 433)* (TSV 3274)

**salkı koca karı** "gevşemiş, pörsümüş, kendini salıvermiş yaşlı kadın"

> *et-tartabis (Ar.) "ve sölpüklenmiş **salkı koca karıya** denir"* "et-tartabis: Pörsümüş, kendini salıvermiş kadına denir." *(Kam. XVIII-XIX. 2, 254)* (TSV 3274)

**tahta göğüslü** "göğsü küçük olan (kadın)"

> *"Bu kızın inceliği, plajlarda moda olan **tahta göğüslü**, kalçasız mayolulara pek benzemiyor." - H. E. Adıvar.* (TÜS 2245)

**türk dudusu** "kaba, yosma (kadın)"

> ***Türk dudusu** "hödük yosma"* (LO 125)

**umacı gibi** "korkunç ve çirkin görünüşlü [kadın]" (TÜS 2415)

**yancıklı hatun** "kalçası büyük olan kadın"

> *sekal (Ar.) "sağrısı büyük, **yancıklı hatun**"* "sekal: kalçası büyük kadın" *(Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 229)* (TSVI 4276)

**yirük işler** "yirik, güzelliği gitmiş, (yaşlanmış) kadın" (DLT III/18)

**yumru sağrılı avrat** "yumru kalçalı kadın"

> *dehsâ (Ar.) "**yumru sağrılı avrat**"* "dehsâ: yumru kalçalı kadın" *(Bab. XVI. 1, 20)* (TSIV 2542)

**yüzüne bakılmaz** "yüzüne bakılamayacak derecede çirkin kadın"

> ***yüzüne bakılmaz** "dilber-i müntehâ"* (LO 434)

**zişt 'avrat** "çirkin kadın"

> ***zişt 'avratuŋ** eri gözsüz olmak yigrekdür.* "Çirkin kadının kocasının gözünün kör olması daha iyidir." (GT2 31a/11)

### II.13.2. Güzellik Ve Aşk Algısının Davranışlara Yansımasıyla İlgili Sözler

Kadın, erkeğin beğenisine hitap etmesi gereken bir güzellik unsuru olarak görüldüğü için toplumsal roller ve dönemin güzellik algısıyla ilgili zihniyeti ona bu güzelliği nasıl kullanması gerektiğini de öğretmektedir. Devir ve dönemlere göre değişen bu anlayışla kadın beğenilme, ilgiyi üzerine çekme arzusuyla davranışlar geliştirmiş veya ona bu davranış biçimleri yakıştırılmıştır. İslamiyet öncesi Türk toplumunda veya İslamiyetin

kabulünden sonraki erken dönem metinlerinde kadın erkek arasındaki bu çekiciliğin daha doğal şekllendiği görülmektedir. Kadında aranan nitelikler onun kırılganlığı, nezaketi, cilveliliği değil, yiğitliği, cesareti, dayanıklılığıdır. Ancak özelikle İslamiyetin etkisiyle şekillenen şehir yaşamının kadını daha çok ev içi mekâna hapsetmesi, ondan beklenen kadınlık rollerinin değişerek erkeği daima memnun etmesi gereken kişiye dönüşmesi kadının fizikî ve duygusal cazibesini kullanış ve sunuş biçimini de değiştirmiştir. Sonraları Batı kültürünün etkisiyle de pekişen bir algıyla kadın, bedeni ve cazibesiyle erkeğin beğenisini üzerine çekecek davranış kalıpları geliştirmiş veya geliştirilen bu kalıplar ona öğretilmiştir. Dönemin güzellik anlayışına göre bu davranış kalıpları farklılaşmakta veya farklı biçimlerde yorumlanmaktadır (Çetinkaya 2008 II:280-282).

Kadında olması arzu edilen, beğenilen davranış kalıpları ve bunların kadın bedeninde vücut bulmuş hâlleri ile ilgili sözler şu şekilde sıralanabilir:

**alımlı (hanım, kadın, kız)** "alımı olan, çekici, cazibeli, albenili, cazip"

> *"Hepsi, bu gelinler gibi nazlı, süslü ve **alımlı hanımlar.**" - A. Ş. Hisar* (TÜS 93)

**alımlı çalımlı** "gösterişli, güzel"

> *"O gün Hasan'ı **alımlı çalımlı** bir aktrisle rol yaparken gören Zehra çok kızdı." - O. C. Kaygılı* (TÜS 93)

**alımlılık** "alımlı olma durumu, çekicilik" (TÜS 93)

**dilberâne** "(kadın için) alımlı"

> ***dilberâne** "Mahbûbe ve maşukaya yakışır surette: Dilberâne yürüyüşü vardır."* "Sevgiliye yakışır biçimde: Dilberane (alımlı) yürüyüşü vardır." (KT 254)

**işveger** "işveli"

> *hayf ėrür her şōh-ı ra'nâ yüziŋe çīn pâk 'ışk/ şevk otın kėl sėn dagı bu **işvegerlerdin** savut* "Mademki her güzel şuhun yüzüne temiz aşk yazıktır, gel sen de bu işvelilerden arzu ateşini soğut." (NS 126a/1845, s. 590)

**nâzenîn** "nazlı dilber"

> ***nâzenînâ** daḫı sen tıfl iken Allah bilür* "Ey nazlı dilber! Daha sen çocukkken Allah bilir..." (BDS II G467/4, s. 685)

**nazlı (hanım, gelin, kadın, kız)** "kolayca gönlü olmayan, kendini ağır satan, ısrar bekleyen, işveli, edalı"

*"**Nazlı mı nazlı**, süzüm süzüm süzülen bir **kız** çocuğuydu." - T. Buğra* (TÜS 93)

*"Hepsi, bu gelinler gibi **nazlı**, süslü ve alımlı **hanımlar**." - A. Ş. Hisar* (TÜS 93)

**nâzük beden** "narin bedenli (dilber)"

*sahn-ı hammâmda dün gördüm o **nâzük-bedeni*** "Dün hamamın avlusunda o narin bedenli dilberi gördüm." (BDS II G313/4, s.687)

**nâzük endâm** "narin boylu, endamlı (dilber)"

*gönül bir **nâzük endâmuŋ** visâli ẖ<sup>v</sup>ânın özler kim* "Gönül bir narin boylu dilbere kavuşmanın nimetini özler." (BDS II G139/2, s. 687)

**nâzük-tab'** "zarif, narin yaratılışlı (dilber)"

*Bâkîyâ bâg-ı cihânda kanı bir **nâzük-tab'*** "Ey Baki! Cihan bağında bir narin yaratılışlı dilber hani?" (BDS II G309/7, s. 687)

**sermest-i nâz** "naz sarhoşu, aşırı nazlı (dilber, sevgili)"

*düz basınca ayaguŋ salınma ey **sermest-i nâz*** "Ayağını düz basınca çok salınma ey aşırı nazlı sevgili!" (ND G256/4, s. 302)

**şîve-ger** "işveli (dilber, sevgili)"

*turmaz 'itâb u nâz ider ol **şîve-ger** ise* "O işveli dilber durmadan azarlayıp naz eder." (BDS II G441/4, s. 876)

**şûẖ (~ şōẖ)** "çekici, şuh güzel, sevgili"

*dėdiler ol **şōẖ** her dem aşukıp öydin çıkar/ cân işi çıkmak üçün veh kim şitâb oldı yana* "O çekici güzel her zaman evden acele acele çıkar, dediler. Ah yine can çıkacak diye koşuşturma var." (NS 47b/685, s. 283)

*cân alup dil kıymagı ėy **şûẖ** u şeng / gözlerüŋmi ėtdi telkîn zülfüŋe* "Ey şuh ve şen güzel! Can alıp gönül yaralamayı saçına gözlerin mi telkin etti?" (AD 10/6, s. 41)

*müşg-i Çîn âvâre olmuşdur vatandan men kimi/ hansı* ***şûḫun*** *bilmezem zülf-i perîşânın sever* "Çin miski benim gibi vatanından avare olmuştur. Acaba hangi güzelin dağınık saçını sever?" (FDŞ G74/4, s. 206)

*ser-i zülfiyle ḫatın örter imiş dirler o* ***şûḫ*** "O çekici güzel saçının ucuyla ayva tüylerini örtermiş derler." (BDS II G9/2, s. 887)

**şûḫ-ı cihân** "cihanın çekici güzeli"

*baŋa ol* ***şûḫ-ı cihân*** *şîveyi turmaz eyler* "O cihanın çekici güzeli durmadan bana naz eder." (BDS II G126/4, s. 1090)

**şuḫ-ı şeh-levend** "güzeller güzeli dilber"

*itdi şikâr gönlümi bir* ***şûḫ-ı şeh-levend*** "Gönlümü bir güzeller güzeli avladı." (BDS II G34/1, s. 879)

**şuḫ-ı şîve-kâr** "işveli güzel"

*turmaz yanumda ḫançerini vasf ider nigâr / ya'ni baŋa tokındurur ol* ***şuḫ-ı şîve-kâr*** "O güzel, durmadan yanımda hançerinin özelliklerini anlatır. Yani o işveli güzel [böyle yaparak] sözde bana dokundurur." (BDS II G48/1, s. 869)

**yavaş** "yumuşak huylu"

***yavaşım*** *birle* "yumuşak huylum ile" (ETŞ 4. metin/17)

Kadının karşı cinse karşı işveli, ilgiyi üzerine çeken veya erkek tarafından beğenilen özelliklerinin yanında kaçan, kendini naza çeken, kendini beğenen, erkeği üzen, ona aşk acısı çektiren tutum ve davranışları da kadını adlandırmakta, nitelemekte kullanılan sözler meydana getirmiştir. Özellikle klasik Türk şiirinin mazmunları içerisinde yer alan bu âşık-sevgili ilişkisinde kadın genellikle âşığına eziyet eden, acı çektiren konumundadır. Sevgili konumundaki kadına atfedilen bu olumsuz davranışlar her ne kadar âşığı üzse de aslında ondan beklenen ve olması gereken de budur. Âşık bu şekilde aşk acısı çekmekten mutludur. Yalnız klasik Türk şiiriyle sınırlı kalmayan bu tutum günümüz Türkçesinin söz varlığında da kendini göstermekle birlikte mazmunlardaki kalıplaşmış taş kalpli, acı ve keder vermekten zevk alan kadın motifi bu denli katı kalıplar içinden çıkmıştır.

Tespit edilen sözler aşağıda sıralanmıştır:

**belâ** "âşığa eziyet eden, cefa çektiren sevgili"

*görenler sen fakîre gökden inmiş bir **belâ** derler* "Seni görenler benim gibi bir fakir için 'gökten inmiş bela' derler." (FDŞ G78/5, s. 217)

**bî-vefâ** "uçarı, muhabbet ve vefadan uzak (sevgili)"

*didi gamzem okları ile nicesin / nice gelürse didüm ey **bî-vefâ*** "Gamzemin okları ile aran nasıl, dedi. Ben de 'Ey vefasız sevgili! Nasıl gelirse artık.' dedim." (ND G19/2, s. 156)

*ey **bî-vefâ** ki âdet olubdur cefâ sana/ billah cefâdur olma demek bî-vefâ sana* "Ey vefasız sevgili! Cefa senin âdetin olmuştur. Sana 'Cefa etme' demek vefasızlık olur." (FDŞ G19/1, s. 75)

*gâlib iken leşker-i hâl-ü-hatuŋ ey **bî-vefâ*** "Ey vefasız sevgili! Benlerinin ve ayva tüylerinin askeri bana karşı galip gelmişken..." (ND G468/5, s. 431)

*bildüŋ mi sen de kendüŋi ey **bî-vefâ** nesin* "Bilir misin sen de kendini ey vefasız sevgili sen nesin?" (BDS I G382/1, s. 159)

**cihân fettanı** "cihanda fitne çıkaran (sevgili)"

*her ne yüzden dir iseŋ togrı **cihân fettânıdur*** "Ne sebepten dersen de onun cihanda fitne çıkaran bir sevgili olduğu doğrudur." (ND G56/1, s. 179)

**cellâd** "can alıcı, cellat (sevgili)"

*katlime çıkdı ėtek bėlge urup tîg çėkip/kan tėgerdin ayap ėrkin ėtekin ol **cellâd*** "O cellat (sevgili) kılıç çekip beni öldürecekken kan sıçramasından korunmak için eteğini beline soktu." (NS 14a/181, s. 151)

**dil-firîb** "aldatan (sevgili)"

*gözüŋ gibi bu cânumı bîmâr ėdüp durur/zülfeynüŋ el bir ėdeli sen **dil-firîbile*** "Saçların sen aldatan sevgiliyle el birliği ettikten beri gözün gibi bu canımı hasta edip durur." (AD 19/5, s. 45)

**fettan** "gönül ayartıcı, cilveli (sevgili)"

*"Avuç avuç bu **fettan** kadına para dökerler de doktora on kuruş vermeyi çok görürler." - E. İ. Benice* (TÜS 865)

**hûnî** "kan dökücü (sevgili)"

*nedür bu baŋa kıyub al geymek ey* ***hûnî*** */ senüŋ midür yine bu kana girme kânûnı* "Ey kan dökücü sevgili! Bana kıyıp bu kırmızı giymek de nedir? Yoksa kana girmek senin kanunun mudur?" (ND G635/1, s. 546)

**kâfir** "merhameti ve acıması olmayan, kâfir (sevgili)"

*demâdem cevrlerdür çekdügüm bî-rahm bütlerden / bu* ***kâfirler*** *esîri bir müselmân olmasun yâ Rab* "Bu merhametsiz ve put gibi sevgililerin elinden her an çektiğim eziyettir. Ya Rab! Bu kâfir sevgililerin esiri bir Müslüman olmasın." (FDŞ G25/2, s. 92)

*zinhâr eline âyîne virmeŋ o* ***kâfîrüŋ*** */ zîrâ görince suretini büt-perest olur* "O kâfir sevgilinin eline zinhar bir ayna vermeyin çünkü kendisini görünce putperest olur." (BDS II G97/4, s.528)

**kan töken** "kan dökücü (sevgili)"

*dişledümse lâ'lün ey* ***kanum töken*** *kahr eyleme* "Ey kanımı döken sevgili! Ben, senin dudağını dişledimse bu yüzden bana kahretme..." (FDŞ G41/2, s. 131)

**kâtil** "katil (sevgili)"

*çıdar-mèn her nèçe zaḫm ursa ol* ***kâtil*** *velî bolmas / çıdamak ger birin öz 'uzvıda kılsa birev ölçek* "O katil (sevgili) beni ne kadar yaralarsa ben dayanırım; fakat biri onun uzvuna aynı yarayı açsa dayanamam." (NS 49b/726, s. 293)

**nâ-mihribân** "zalim, acımasız (sevgili)"

*hadden efzûn mihrüm ol* ***nâ-mihribân*** *bilmezlenür* "Benim o zalime karşı sevgim boyumdan aşkın lakin o bunu bilmezden gelir." (BDS II G73/1, s. 681)

**nâ-müselmân** "merhameti ve acıması olmayan, kâfir (sevgili)"

*nice mazlûm ugradı ol* ***nâ-müselmân*** *zaḫmına* "Nice mazlum o kâfir sevgilinin zulmune maruz kaldı." (BDS II G411/2, s.681)

**ser-keş** "dik kafalı, inatçı (sevgili)"

*yola 'azm itmiş ol* ***ser-keş*** *baŋa yâ Hû dimez bir kez* "O dik kafalı, inatçı sevgili yola gitmeye azm etmiş ama biz kez olsun bana 'Ya Hu' demez." (BDS II G82/3, s. 810)

**şûḫ-ı bî-pervâ** "gözüpek (sevgili)"

*şikâyet cevr-i dilberden dil-i şeydâyı söyletseŋ / günâh andan yine ol* ***şûh-ı bî-pervâyı*** *söyletseŋ* "Deli gönlü konuştursan o dilberin cevrinden şikâyet eder. O gözüpek sevgiliyi söyletsen günahını onun (deli gönlün) üstüne atar." (BDS II G264/1, s. 878)

**şûh-ı cefâ-pîşe** "zalim, acımasız (sevgili)"

*didüm ol şûh·ı* ***cefâ-pîşe*** *iŋen nâzlanur/ nâz ile güldi didi nâzüg olan nâzlanur* "O zalim sevgiliye çok nazlanıyorsun dedim. O da naz ile gülüp 'Nazik olan nazlanır.', dedi." (ND G109/1, s. 212)

*gelse ol* ***şûh-ı cefâ-pîşe*** *dil-i vîrânı / tîşe-i cevr ile bir pâre meremmetler idi* "Eğer o zalim sevgili gelse idi bu viran olmuş gönlü cevr külüngüyle tamir ederdi." (BDS II G502/4, s. 878)

**şûh-ı sengîn-dil** "taş kalpli güzel, sevgili"

*sana ey* ***şûh-ı sengîn-dil*** *demen büt nîşe-kim büt hem / egerçi seng-dildür böyle bîdâd ü sitem kılmaz* "Sana ey taş kalpli güzel put demem ki put bile. Taş gönüllü de olsa böyle zulm edip acı çektirmez." (FDŞ G119/3, s. 308)

**şûh-ı sitemgâr** "cefa eden, zalim güzel, sevgili"

*ey Fuzûlî nola ger saklar isem cân-ı azîz / vakt ola kim ola bir* ***şûh-ı sitemgâra*** *fidâ* "Ey Fuzûlî! Canı büyük ve değerli bir varlık olarak muhafaza edersem ne çıkar, buna hayret etme. Belki bir zaman gelir onu cefa eden bir güzele feda ederim. (FDŞ G15/7, s. 66)

**şûr-engîz** "fitne çıkaran, ortalığı karıştıran (güzel, sevgili)"

*yakdılar dil kişverin cevr ile talan itdiler / dil-berân-ı şûh u şehr-âşûb u* ***şûr-engîzler*** "O şuh, şehri karıştıran ve fitne çıkaran güzeller gönül ülkesini cevr ile talan edip yaktılar." (BDS II G86/3, s. 880)

**yanaz güzel** "cefa eden, zalim güzel"

***yanaz güzel*** *"dilber-i sitem-ger"* "cefa eden, zalim güzel" (LO 413)

**zâlim** "merhametsiz, zalim (sevgili)"

*kılursan bin ciger kan her yana bakdukca ey* ***zâlim*** */ ne bahmahdur bu her dem kandan alsun bir ciger âşık* "Ey zalim (sevgili)! Her tarafa baktıkça bin ciğeri

kan ediyorsun. Bu nasıl bakmaktır, âşık her an nereden bir ciğer alsın?" (FDŞ G147/5, s. 371)

*Bâkî lebinden oldı bize hayf o* ***zâlimüŋ*** "Ey Baki! O zalim sevgilinin dudağı yüzünden bize yazık oldu." (BDS II G521/5, s. 978)

### II.13.3. Kadına Beslenen Duygular ve Erkeğin Gönlündeki Yeri İle İlgili Sözler

Bir kadına beslenen aşk duygusu, ona duyulan sevgi ve muhabbet duyguları üzerinden onu adlandırmak için kullanılan sözleri iki başlıkta ele aldık. Kadına beslenen duygular üzerinden kadını adlandıran veya niteleyen sözler ile kadının erkeğin gönlündeki yerini ifade eden sözler sevilen, beğenilen kadını anlatmakta kullanılmaktadır.

#### II.13.3.1. Kadını Sevgi ve Muhabbet Duyguları Üzerinden Adlandıran Sözler

Kadını adlandırmak ve ona hitap etmek için kullanılan sözlerin bazıları sevgi ve aşk ifadesi taşıyanlardır. Bu tür sözlerde kadın duygular üzerinden adlandırılmıştır.

**adınçıg** "emsalsiz, nadide"

***adınçıg*** *amrak* "emsalsiz sevgili" (ETŞ 4. metin/2)

**amrak** "sevgili"

*adınçıg* ***amrak*** "emsalsiz sevgili" (ETŞ 4. metin/2)

***amrak*** "sevgili" (EUTS 9)

**bagır** "sevgili" (EUTS 21)

**dem-sâz** "sevgili"

*ayru düşdüm çeşm-i ḫûn-bârum gibi* ***dem-sâzdan*** "Kan saçan gözyaşlarım gibi sevgilimden ayrı düştüm." (BDS I G364/3, s. 238)

**dost** "sevgili"

*beni öldürdi firâkuŋ meded ey* ***dost*** *yitiş* "Ayrılığın beni öldürdü ey sevgili, yetiş!" (BDS I G525/3, s. 274)

**habîb** "sevgili"

*sâkinân-ı harîm-i kûy-ı* ***habîb*** */ dilemezler riyâz-ı Rıḍvânı* "Sevgilinin semtinin avlusunun sakinleri cennet bahçesini istemezler." (BDS I G488/6, s.411)

*sèn lebiŋ sorgan sayı mèn kan yutar-mèn èy* ***habîb*** */ sèn mey içkil kim maŋa ẖûn-ı ciger bolmış nasîb* "Ey sevgili, sen dudağını emdikçe ben kan yutuyorum. Sen şarap iç, bana da ciğer kanı nasipmiş." (NS 127b/1862, s. 595)

*mahabbet zâhir etmek cürmüne kan tökmek istersen /* ***habîbüm*** *munca hem rağbet nedür cürmüne ahbâbun* "Sana sevgisini açıklamak suçunu kan dökmek ile cezalandırıyorsun. Sevgilim, seni sevenlerin suçlarına böyle çok değer vermek ne için? (FDŞ G164/6, s. 413)

**hasret** "sevilen, kendisine özlem duyulan (kadın)"

*"mere Deli,* ***hasretüŋ*** *kimdür?" eydür: "yad kızı helâlum var."* "Ey Deli! Hasretin kimdir?" Dedi ki "El kızı helalim vardır." (DKOD 85a 3)

**kasınçıg** "yavuklu, sevgili"

***kasınçıgımın*** *öyü kadgurar men* "Yavuklumu düşünüp kaygılanıyorum." (ETŞ 4. metin/4)

**mabude** "tapınırcasına sevilen kadın, sevgili" (TÜS 1598)

**manita** "sevgili" (TÜS 1621)

**mahbûb** "güzel, dilber"

*ol* ***mahbûb*** *ilinde bir kadah sükker şerbeti karışıp misk râyihâlı mâverd bilen memzûc idi* "O güzel elinde bir kadeh şekerli ve misk kokusu ve gül suyu karıştırılmış şerbet ile..." (GT 122a/5-8)

***mahbûb*** *"sevgili"* (KTS 175)

*ẖûbda çihre ile sîne gerek / baŋa* ***mahbûb*** *böylesine gerek* "Güzellerde yüz ve sine güzelliği olmalı. Bana böyle güzel gerek." (BDS II G282/1, s. 608)

**mahbube (~ mahbûbe)** "sevgili, sevilen kadın"

*genç* ***mahbûbeye*** *kuvvet gerekdür* "Genç bir güzele kuvvet gerektir." (GT2 61a/2)

*hırâmân geldiler* ***mahbûbe*** *Rûmlar / gâziler göŋli yandı sanki mumlar...* "Rum güzelleri salınarak geldiler. Gazilerin gönlü sanki mum gibi yandı." (TA Bâb 32/ 36/ 30a)

*bir gün Hâris* ***mahbubesi*** *öğüne düşüp sabr u kararı kalmadı.* "Bir gün Hâris'in sevgilisi aklına düştü. Artık sabrı kalmadı." *(Anter. XIV. 16)* (TSV 3063)

*Atasınıŋ bir* ***mahbûbe*** *kız karındaşı var-ıdı. Lazıŋ kendü kızı-y-ıdı.* "Atasının sevdiği bir kız kardeşi vardı. Lazın kendi kızıydı." (TA Bâb 62/ 59/ 70b)

***mahbube*** *"sevilen kadın"* (TÜS 1604)

**maşuka (~ ma'şuka ~ ma'şûka)** "âşık olunan kadın, sevgili"

*neyârî (Fa.) "****ma'şuka****, ve oynaş manasına..."* "neyârî: sevgili ve oynaş anlamında..." *(Deş. XVI. 383-1)* (TSV 3038)

*neyârî (Fa.) "****ma'şuka****, ya'ni oynaş"* neyârî: sevgili yani oynaş" *(Ni'meti. XVI. 608)* (TSV 3038)

*mîjd (Fa.) "****ma'şuka*** *ya'ni oynaş mânasına..."* "mîjd: sevgili yani oynaş anlamında..." *(Deş. XVI. 82-1)* (TSV 3038)

*pür-ḫayâl-i rûḫ-ı* ***ma'şûka*** *iken dîde-i Kays* "Kays'ın gözü sevgilisinin yanağının hayaliyle dolu." (BDS II G74/3, s.616)

***ma'şûka*** *"sevilen kadın"* (KTS 178)

***ma'şuka*** *"dildar."* "sevgili" (LO 714)

***maşuka*** *"sevilen, âşık olunan kadın", "Demek hamal Mehmet'in, sürücü Ahmet'in* ***maşukalarına*** *yaptıklarını sen de bana yapacaksın?" - H. R. Gürpınar.* (TÜS 1634)

**oḫşagu** "okşanacak, sevilecek kadın, sevgili"

***oḫşagu*** *"Oyuncak. Kadınlara da 'oḫşagu' denir."* (DLT I/138)

**oynaş (~ vaynaş)** "sevgili, maşuka"

***oynaş*** *"maşuka"* (ETZ 32b)

***oynaş*** *"maşuka"* (KİLA 64)

***oynaş ~ vaynaş*** *"maşuka"* (KTS 207)

***oynaş*** *"sevgili"* (CC 49a/19)

*ne lu'b itdi baŋa gör bi'llâhi* ***oynaşum*** "Sevgilim bana nasıl bir oyun etti, gör!" (BDS II G322/5, s. 716)

*Göz karardup düşme her hercayiye/ Hayr gelmez bîvefa* ***oynaşdan****. (Nihani. XVI. 75)* (TSV 3038)

*mûl (Fa.) "* ***oynaş*** *ve ma'şûka"* "mûl: sevgili" *(Şamil. XVI. 512)* (TSV 3037)

*neyârî (Fa.) "ma'şuka, ya'ni* ***oynaş****"* "neyârî: maşuka yani sevgili" *(Ni'meti. XVI. 608)* (TSV 3038)

*neyârî (Fa.) "ma'şuka, ve oynaş manasına…"* "maşuka yani sevgili anlamında" *(Deş. XVI. 383-1)* (TSV 3038)

*mîjd (Fa.) "ma'şuka ya'ni* ***oynaş*** *mânasına…"* "maşuka yani sevgili anlamında" *(Deş. XVI. 82-1)* (TSV 3038)

***oynaş*** *"dilber, sevgili."* (KT 941)

**yâr** "sevgili"

***yâr*** *"dost, sevgili, arkadaş"* (KTS 311)

*oğuldan dahi tatlı eğer doğru* ***yâr*** *ise* "Sevgili eğer doğru ise evlattan daha tatlıdır." (Yunus. XIII-XIV. 68) (TSVI 4484)

*agyâr cefâsın çekelüm* ***yâr*** *içün ėy dil* "Ey gönül! Sevgili için başkalarının cefasını çekelim." (AD 82/2, s. 81)

*derd-i dil-i şikesteye* ***yârâ*** *devâ gerek* "Ey sevgili! Gönlü kırıkların derdine deva gerek." (AD 73/4, s.77)

***yâr*** *"sevgili"* ***yâr*** *katl ėtkeli 'uşşâkını yıgdurgan ėmiş/ bir bu bezm içre Nevâyîga tekaddüm Rab* "Sevgili âşıklarını öldürmek için bir araya topluyormuş. Acaba, bu mecliste Nevâyî'ye bir öncelik tanınır mı?" (NS 19a/273, s. 174)

*sözi cândan gelen* ***yâruŋ*** *leb-i handânını buldum* "Sözü candan gelen sevgilinin gülen dudağını buldum." (ND G359/1, s. 362)

***yâr*** *su'âl etse ki hâlün nedür / hasta Fuzûlî ne verürsen cevâb* "Ey hasta Fuzuli! Sevgili hâlin nasıl diye sorarsa ne cevap verirsin?" (FDŞ G27/9, s. 98)

*bürc-i şerefde aḫter-i baḫtum tulû 'ider/ gösterse* ***yâr*** *manzaradan gâh gâh rû* "Sevgili pencereden ara sıra yüzünü gösterse şeref burcunda bahtımın güneşi doğar." (BDS II G401/4, s. 952)

***yâr*** *"sevgili", "**Yâr** yoluna dökülmedik dilleri neyleyim / **Yâr yâr** / Seni kara saplı bir bıçak gibi sineme sapladılar" - B. R. Eyuboğlu* (TÜS 2531)

### II.13.3.2. Erkeğin Gönlünde Kadının Yerini Anlatan Sözler

Duygularla ilişkilendirilebilecek bazı sözlerde ise erkeğin kadına verdiği değer, gönlündeki yeri, hayatındaki önemi gibi çeşitli yönlerden kadın adlandırılmış ve kadına hitap edilmiştir.

**başum baḫtı** "erkeğin başına gelebilecek en büyük şans, başımın bahtı"

*berü gelgil, **başum baḫtı**, ėvüm taḫtı!* "Beri gel başımın bahtı, evimin tahtı!" (DKOD 8a 8); (DKOV 61a 3)

**'âşıklaruŋ nâz ü niyâzı** "âşıkların naz edip yalvardığı (güzel, sevgili)"

*gel ey **'âşıklaruŋ nâz ü niyâzı*** "Gel ey âşıkların naz edip yalvardığı güzel!" (ND G634/1, s. 545)

**bûsesi cân** "busesi âşıklara can veren (güzel, sevgili)"

*cân bagışlar sohbete ey **bûsesi cân** yerlüce* "Sohbette busesi âşıklara can veren güzel can bağışlıyor." (ND G469/3, s. 431)

**cân (~ cânâ)** "sevgili"

*zülfüŋ ruḫuŋdan ėy **cân** yüzin çevürdügiçün / rüsvây-ı ḫalk ėdüpdür anı yüzi karası* "Ey sevgili! Saçın yanağından yüz çevirdiği için onu o yüz karası halka rüsva etmektedir." (AD 28/3, s. 50)

*ḫattuŋ ḫadüŋ yüzini tutmış nitekim ey cân / ebr-i siyâh içinde gizlendi mâh-ı tâbân* "Ey sevgili! Ayva tüylerin yanağının yüzünü tutmuş. Sanki siyah bulut içinde parlak ay gizlenmiş gibi." (BD Mtl 16)

***cânâ** ḫayâlüŋ egler idi ḫaste göŋlümi* "Ey sevgili! Hayalin hasta gönlümü avuturdu." (BDS I G369/3, s. 182)

*gamzeŋ üstündür lebüŋden söz yok ammâ ḫastaŋa / iki rahmetden birisin eyle **cânâ** bir yaŋa* "Sana hasta olan bu âşık için gamzen dudağından üstündür. Ey sevgili! İki rahmetten birini bir yana bırak." (ND G3/8, s. 147)

**canan (~ cânân ~ cânâne)** "sevgili, canan"

*canı kim* ***cânânı*** *içün sevse* ***cânânın*** *sever* "Kendi canını kim cananı için severse cananını sever." (FDŞ G74/1, s. 205)

*cânı* ***cânâneye*** *etdüm dili dil-dâra fidâ* "Canı ve gönlü o sevgiliye, canana feda ettim." (FDŞ G15/6, s. 65)

*cânı def eyle dilâ gelse ẖayâl-i* ***cânân*** "Ey gönül! Sevgilinin hayali gelince canı def et!" (BDS I G433/4, s. 182)

*söylemez küsmiş baŋa* ***cânâne*** *söyleŋ söylesün / n'eyledüm ol yâr-ı 'âlî-şâne söyleŋ söylesün* "Sevgili bana küsmüş, söyleyin benimle konuşsun, barışsın; o şanı yüce sevgiliye ne yaptığımı söyleyin söylesin." (BDS I G 395/1)

*bize* ***cânâne*** *gibi hüsn-i cihân-gîr gerek* "Bize sevgili gibi güzellik [ülkesinin] cihangiri gerek." (ND G110/3, s. 212)

***canan*** *"maşuka, mahbube.* (LO 573)

***canan*** *Fa. "maşuka, mahbûbe, dilber"* (KT 164)

***canan*** *"gönülden sevilen, gönül verilmiş olan kadın, sevgili", "Canı* ***canan*** *dilemiş vermemek olmaz ey dil!" – Fuzuli* (TÜS 440)

**çeşm ü çerâg-ı cân** "canımın içi, gözümün nuru (sevgili)"

*gördüm ol* ***çeşm ü çerâg-ı cânı*** *şevkum var yine* "O canımın içi, gözümün nuru sevgiliyi gördüğüm için şevkim var yine." (BDS I G293/4, s. 214)

**dil-ârâ** "gönlü süsleyen (güzel, sevgili)"

*ava yaydı buları ol* ***dil-ârâ*** */ biraz kim geçdilerdi kûh ü sahra* "Bu gönül süsleyen sevgili [Şirin] bunları [yanındaki kızları] ava götürdü." (ŞHŞ 1571)

***dil-ârâ*** *"gönlü tezyin eden yani hoşlandıran, dilber"* (KT 253)

**dil-ârâm** "gönlü rahatlatan (güzel, sevgili)"

***dil-ârâm*** *"gönlü rahatlandıran, dilber"* (KT 253)

**dil-âşûb** "gönlü fesada düşüren (güzel, sevgili)"

***dil-âşûb*** *"gönlü fesada düşüren"* (KT 253)

**dil-âvîz** "âşığın gönlünün bağlı olduğu (güzel, sevgili)"

***dil-âvîz*** *"gönlün asıldığı, gönlü asılı tutan, dilber"* (KT 254)

**dil-dâr** "gönül alan (güzel, sevgili)"

*cân ü dil kaydını çekmeden özüm kurtardum/ cânı cânâneye etdüm dili* ***dil-dâra*** *fidâ* "Canı sevgiliye, gönlümü gönül alan güzele feda ederek, canımı ve gönlümü düşünüp üzülmekten kendimi kurtardım." (FDŞ G15/6, s. 65)

*bi- vefâ* ***dil-dâr*** *imişsin ey sanem yâ hû sanа* "Ey put gibi güzel sevgili! Ne kadar vefasız bir sevgili imişsin ya hu sana." (ND G14/1, s. 153)

*birine benzemez ben sevdügüm* ***dildâr*** *hüsn ile* "Benim sevdiğim o gönül alan güzel başka birine benzemez." (BDS I G166/5, s. 267)

***dil-dâr*** *"maşuka, mahbube"* (LO 591)

***dil-dâr*** *"birinin gönlünü zapt altında tutan, mahbûbe, maşuka"* (KT 254)

**dil-rübâ** "gönül çalan (sevgili)"

*berî oldum Fuzûlî gayrdan ol* ***dil-rübâ*** *ancak* "Ey Fuzuli! o gönül çalan sevgiliden başkasından uzak durdum." (FDŞ G77/9, s. 215)

*geh firişteh gehî perî dirsin / bir gün ol* ***dil-rübâ*** *sanа görinür* "Gâh melek gâh peri dersin. Elbet bir gün o gönül çalan sevgili sana görünür." (ND G96/3, s. 204)

*agzı gonca beli ince* ***dil-rübâlar*** *yok dimez / ey Necâtî işte bak gerekse öp gerekse koç* "O ağzı gonca, beli ince gönül çalan sevgililer yok demez. Ey Necati! İşte bak. Onları gerek öp gerekse de kucakla." (ND G40/6, s. 169)

*dil-i mahzûna vuslatdan firâk-ı* ***dil-rübâ*** *yigdür* "Bu mahzun gönle o gönül çalan sevgiliden uzak kalmak vuslattan daha iyidir." (BDS I G186/1, s. 268)

***dil-rübâ*** *"gönül kapan, pek güzel ve dilber""* (KT 1002);

***dil-rübâ*** *"gönül kapan, gönül alan, herkesi kendine âşık ve meftûn eden, dilber"* (KT 255)

**dölek** "uslu, eli işe yatkın, boyu posu güzel (kadın)"

***dölegüm!*** "[Benim] uslu, eli işe yatkın [kadınım]!" (DKOD 8a 11)

**ėvüm taḫtı** "erkeğin evinin tahtı (sevgili)"

*berü gelgil, başum baḫtı, **ėvüm taḫtı!*** "Beri gel başımın bahtı, evimin tahtı!" (DKOD 8a 8); (DKOV 61a 3)

**gönül kapıcı** "gönül alan (güzel, dilber)"

***gönül kapıcı** "dilber, dil-rübâ"* (KT 586)

**göz aydını** "göz nuru, sevgili"

*didi iy iki **gözümün aydını** / bana dîn durur saçuŋuŋ bir dini.* "Ey iki gözümün nuru saçının bir düğümü bana dindir dedi." (SNB 2218)

**gözümün nuru (~ gözüm nûrı)** "sevgiliye söylenen kalıplaşmış hitap sözü, gözümün nuru"

*yine Bâkî visâlüŋ günlerin görsün **gözüm nûrı*** "Ey gözümün nuru! Baki yine sana kavuştuğu günleri görsün." (BDS I G351/5, s.388)

***gözümün nuru** "sevgi anlatan bir seslenme sözü"* (TÜS 987)

**nûr-ı dîde** "gözümün nuru (sevgili)"

*bilürsin **nûr-ı dîdem** tûtiyâya katılur cevher* "Ey gözümün nuru! Bilirsin ki sürmeye cevher katılır." (BDS II G322/4, s. 710)

**nuruaynım** "gözümün nuru" (TÜS 1782)

**'ömrüm** "sevgiliye söylenen kalıplaşmış bir hitap sözü, ömrüm"

*bakub serv-i bülendüŋe nazar kıl kendü kendüŋe/ Necâtî derd-mendüŋe öpül **'ömrüm** kocul cânum* "O servi gibi uzun boyuna bakıp kendine bir bakış at. Ey ömrüm, canım! Senin derdine gark olmuş Necati tarafından öpül ve kucaklan." (ND G354/5, s. 360)

**öz-kiem** "canım"

*amrak **öz-kiem*** "sevgili canım" (ETŞ 4. metin/3)

**şûḫ-ı dil-ârâ** "gönül süsleyen güzel"

*boynuma alurın ey **şûh-ı dîl-ârâ** koluŋ* "Ey gönül süsleyen güzel! Ben senin kolunu boynuma alırım." (BDS II G266/3, s. 879)

**şûḫ-ı dil-sitân** "gönüller feth eden (güzel, sevgili)"

*ol* ***şûh-ı dil-sitân*** *ile hep mâcerâ budur* "O gönüller fetheden güzel ile maceram hep budur." (BDS II G57/3, s. 879)

**şûh-ı gülgûn câme** "gül renkli, kırmızı elbise giymiş (güzel)"

*çeşm-i sûret bâzuma müjgân saf-ı hengâmedür / kana batmış her müjem bir* ***şûh-ı gülgûn-câmedür*** "Suret (resim) oynatan gözüme, kirpikler oyun seyrine gelenler safıdır. Kana batmış kirpiklerimin her biri kırmızı elbise giymiş bir güzeldir." (FDŞ G68/1, s. 192)

**yâr-ı dildâr** "gönül bağlayan sevgili"

*bize cânâne gibi hüsn-i cihân-gîr gerek /* ***yâr-ı dil-dâr*** *gerekdür bize dil-ber çog olur* "Bize sevgili gibi güzellik [ülkesinin] cihangiri gerek. Gönül bağlayan sevgili gerek bize yoksa başka dilber çok." (ND G110/3, s. 212)

**zîrek** "anlayışlı (kadın)"

*kadunum,* ***zîregüm****, dölegüm!* "Kadınım, anlayışlım, uslu ve eli işe yatkınım!" (DKOD 8a 11)

## II.14. KADINLA İLİŞKİLENDİRİLEN DOĞAÜSTÜ VARLIKLARLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Bir kısmı dinî inançlara ve hikâyelere dayanan bir kısmı da masal, destan, efsane ve halk inanışlarında karşımıza çıkan bazı doğaüstü soyut varlıkların toplum tarafından dişil bir kimliğe büründürüldüğü veya vücut bulduğu anlatılarda bu varlıklara dişil kimliğe ait simgesel bazı hususların yüklendiği görülmektedir. Dinî inanç sisteminde cinsel kimlik sahibi olmasa da bu varlıkların bazılarının dişi olarak algılandığı, tasavvur edildiği ve dildeki çeşitli kullanımlara bu şekilde aksettiği görülmektedir. Hatta kadınlarla ilgili bazı atasözlerinde, deyim ve benzetmelerde bazı soyut varlıkların kadınla ilişkilendirildiği de bilinmektedir. Bu varlık adlarından olumlu anlam taşıyanların kadın antroponimi (*Cennet*, *Melek*, *Huri* gibi) olarak kullanılmaları da bu durumu desteklemektedir.

Kadın olarak tasavvur edilen olağanüstü varlıkların bazıları kötü ruhlarla temasta bulunan ve herkese kötülük eden kadın görünümlü yaratıklar olarak algılanmakta, bir kısmı da koruyucu ve insanlara yardımcı bir rol yüklenmektedir. Cadı, çarşamba karısı, umacı gibi mitolojik varlıklar çoğu zaman yaşlı kadınlarla özdeşleştirilmişlerdir. (Özkan 2017:771). Huri, melek, peri gibi dinî ve mitolojik varlıkların ise iyilik, güzellik, yardımseverlik gibi özelliklerle daha çok genç kadınlara atfedildiği görülmektedir. Doğaüstü güçlere de sahip olan ve dişil özellikler yüklenen soyut varlıklar, olumlu ve olumsuz nitelik taşımaları, kadınla ilişkilendirilirken bu yanlarının öne çıkarılması bakımından iki grupta sınıflandırılmıştır.

### II.14.1. Olumlu Nitelik Taşıyan Doğaüstü Varlıklarla İlgili Sözler

İyilik, güzellik, saflık ve temizlik gibi bazı özellikleri ön plana çıkarılan kimi soyut varlıkların temelde bir cinsiyete sahip olmasalar bile dişil birer varlık olarak algılandıkları görülmektedir. Yalnız dil göstergelerinde değil resim, minyatür gibi tasvirlerde de bu varlıklar dişil ögelerle bezenmektedir. Kadın dilde çoğu zaman bu

varlıklara benzetilmekte, özellikleri kadına yüklenmektedir. Burada yalnız bu soyut varlıklarla ilgili adlandırmalara yer verilecektir.

Tespit edilen sözler şu şekildedir:

**berişti (~ brişti ~ prişti)** "melek, ferişte"

> ***berişti*** "melek" (EUTS 26) ~ ***brişti*** "melek" (EUTS 33) ~***prişti*** "melek" (EUTS 105)

**huri (~ hûr ~ hur ~ hûrâ ~ hûra ~ hûrî)** "cennette yaşadığına inanılan dişi varlık, cennet kızı"

> ***hûrlarga*** *takı* "Hurilere dahi..." (KE 21r/5)
>
> ***hurlar*** *bar körklüg (67b/1)* "Güzel huriler vardır." (OKTS 131)
>
> *uçtmahnıŋ* ***hûrlarıdın*** *bir* ***hûr*** *yer yüzinge bir kata nazar kılsa* "Cennetin hurilerinden bir huri yeryüzüne bir defa baksa..." (NF 64/3)
>
> *tüşümde körermen uçtmah* ***hûrlarındın*** *bir* ***hûrânı*** "Cennet hurilerinden bir huriyi düşümde görüyorum." (NF 320/9)
>
> *maŋa uçtmah içinde* ***hûrâlar*** *takı 'aynâlar rûzî kılsaŋ tėdi* "Bana cennette huriler ve güzel gözlüler göndersen dedi." (NF 424/15)
>
> *uçtmah* ***hûrîlarıdın*** *bir* ***hûra*** "Cennet hurilerinden bir huri..." (NF 322/16)
>
> ***hûrî*** *"cennet kızı"* (KTS 99)
>
> *uçmak* ***hurilerine*** *a'raf tamu gelür* "Cennet hurilerine Araf cehennem gibi gelir." (GT 12b/12)
>
> *yetmiş biŋ* ***hûrî*** *görürin başlarında tâc eginlerinde hulleler geymişler* "Başlarında taç, sırtlarında cennet elbisesi giyinmiş yetmiş bin huri görürüm." (TE 94b/2-3)
>
> *uyku galebe itdi oturdum uyumuşın bir* ***hûrî*** *görürün geldi beni uykuda gördi.* "Uyku galip geldi, oturdum, uyumuşum. Gelip beni uykuda gören bir huri gördüm." (TE 17b/9)
>
> *her birine vėre ẖoş yüce sarây /* ***hurî*** *vėre degmesinüŋ yüzi ay* "Tanrı her birine yüce saraylar ve her birine ay parçası gibi olan huriler verir." (YZ 813)

*bu hüsne yok sekiz cennetde bir* ***hûr*** "Bu güzellikte bir huri sekiz cennette de yok." (ŞHŞ 1354)

*bezedi uçmağı Rıdvan mû-be-mû / **huriler** tonandı yapıldı tamu.* "Rıdvan cennetini ince ince bezedi. Huriler süslendi ve cehennem de yapıldı." *(Melhame. XIV-XV. 7-1)* (TSVI 3892)

*eğer **hurilerin** biri denize ağzı yarın tüküreydi suyu tatlı olaydı. (Cev. Ah. XV. 247)* "Eğer hurilerden biri denize tükürseydi suyu tatlı olurdu." (TSI 47)

*uçmak **ḫûrîleri*** "Cennet hurileri" (MNT 10a/9)

***hûr** "ehl-i cennete mev'ûd olan hüsnâ kızların beheri, **hûrî**"* "Cennet ehline vaat edilen güzel kızların her biri, huri." (KT 467)

*cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç **huri** / isteyene ver sen anı, bana seni gerek seni" - Yunus Emre.* (TÜS 1116)

**hûr-ı 'ayn** "1. cennet kızı"

*takı anıŋ ehli öler **hûr-ı 'aynlardan** tise* "Ve onun ehli ölümlü cennet kızlarından dese..." (İMS 42a/1)

"2. iri siyah gözlü, gözlerinin siyahı pek siyah, beyazı pek beyaz kız veya peri"

***hûrü'l-ayn** "iri gözlerinin siyahı pek siyah ve beyazı pek beyaz kızlar veya periler"* (KT 467 )

**huri kızı** "cennet kızı, huri"

*sanasın tavus idi bağ içinde / ya **huri kızıdır** uçmağ içinde.* "Sanırsın bağın içindeki tavus veya cennetteki huri kızıydı." *(Dah. XIV. 81)* (TSVI 3891)

**ige** "peri gibi (kız, kadın)"

*yir sub **igesi*** "yer ve su perisi gibi" (EUTS 60)

**irsi** "peri"

***irsi** "peri, ilah"* (EUTS 65)

**malike** "peri"

***malike** "peri."* (LO 712)

**melaike** "melekler" (TÜS 1647)

**peri** "peri"

***peri*** *kelür er beline sarılur (67/5)* "Peri gelir ve erkeğin beline sarılır." (OKTS 225)

***perî*** *"peri"* (KTS 215)

*Belkîs* ***perîler*** *urugından erdi* "Belkıs perilerin soyundandı." (KE 149v/4)

***peri*** *"cinin pek güzel farz olunan bir taifesi ve alelhusus inâsı."* "cinin pek güzel kabul edilen bir bölüğü, özellikle de kadınları ve kızları." (KT 967)

***peri*** *"doğaüstü güçleri olduğuna inanılan, düşsel dişi varlık", "Acaba böyle bir meraka uymak* ***perilere*** *karşı gelmek midir?" - H. R. Gürpınar.* (TÜS 1914)

**peri kızı** "peri kızı"

*bir* ***perî kızı*** *gelürdi katına / yatardı ol kutayfer yanına* "Bir peri kızı Kutayfer'in huzuruna gelir, onun yanına yatardı." (YZ 367)

***perî kızınuŋ*** *birini tutdı.* "Peri kızının birini yakaladı..." (DKOD 109b 4)

***peri kızı*** *artlarından irişti, suların döktü, nimetlerin dağıttı* "Peri kızı arkalarından yetişti, sularını döktü, nimetlerini dağıttı." *(Ferec. XV. 220)* (TSVI 4311)

***peri kızı*** *eyitti: bu sözü dile getirmeseŋ yeğ idi, amma çün söyledin, cevabını al.* "Peri kızı 'Bu sözü söylemeseydin iyiydi ama söyledin. O zaman karşılığını al' dedi." *(Ferec. XV. 220)* (TSII 1148)

**periken katun** "peri kraliçesi" (EUTS 104)

**siren** "üst tarafı kız, alt tarafı balık olduğuna inanılan deniz kızı" (TÜS 2121)

**uçmah kızları** "huriler, cennet kızları"

*bütünlükin uştmah boḏnı bu kün meşgûlluk içre* ***uçmah kızları*** *birle sewünç kılıglılar.* "Şüphesiz cennetlikler o gün hurilerle birlikte nimetlerle meşguldürler, onlarla zevk sürerler." (TKT 34/13b1)

*yetmiş miŋ* ***uçtmah kızları*** *birle keçkey* "Yetmiş bin cennet kızı ile geçecek." (NF 152/6)

### II.14.2. Olumsuz Nitelik Taşıyan Doğaüstü Varlıklarla İlgili Sözler

Masal, efsane, destan ve halk inanışlarında dişil özelliklere sahip olduğuna inanılan bazı doğaüstü varlıklar ise kötülük, çirkinlik veya korkunçluk gibi bazı olumsuz nitelikler taşımaktadır. Yukarıda da belirttildiği gibi burada yalnız bu varlıklarla ilgili adlandırmalara yer verilecek, toplumsal algıda kadınla kurulan ilişkileri ifade eden sözler ise ilgili bölümlerde ele alınacaktır.

**abaçı** "küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş düşsel yaratık, umacı"

> ***abaçı*** *keldi "Umacı geldi." Çocukları korkutmak için denir.* (DLT I/136)

**cadı (~ cazı)** "geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak, cadı"

> *meğer ol Melik-i Umman'ın avratı* ***cazı*** *imiş, ekser-i evkat ol avratın katında olurdum.* "Meğer o Umman melikinin karısı bir cadı imiş. Vaktimin çoğunda o kadının yanında olurdum." *(Ferec. XV. 152)* (TSV 2974)
>
> ***cadı*** *"avamın i'tikâd-ı câhilânesince güya mezardan çıkıp geceleri bir sûret-i mahûfede ve cin gibi gezen hayal"* "Halkın cahil inanışına göre güya mezardan çıkıp geceleri korkunç bir surette ve cin gibi gezen hayal." (KT 161)
>
> ***cadı*** *"mezardan çıkan gûl, karakoncolos, vampir,* ***cadı****, sehhâr, bed-lika, bed-hû, koca karı, kulyabani, gulyabani."* "Mezardan çıkan hayalet, kara koncolos, vampir, cadı, sihirbaz, çirkin, koca karı, gulyabani."(LO 75)
>
> ***cadı*** *"sihirbaz, sehhâr ve sehhâre, güzel. Türkîde* ***cadı*** *koca karı, hortlamış, kara koncolos"* "Sihir yapan kadın veya erkek, güzel. Türkçede cadı koca karı, hortlak, kara koncolos." (LO 573)
>
> ***cadı*** *"1. geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak, 2. huysuz, çirkin, ihtiyar kadın."* (TÜS 433)

**cidos** "küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş düşsel yaratık, umacı"

> *kebḫ (Fa.) "Bir çirkin suret ki anınla oğlancıkları korkuturlar,* ***cidos*** *derler."* "kebh: Cidos da denilen ve onunla küçük çocukları korkuttukları çirkin suret." *(Cam. Fa. XVII. 15-2)* (TSII 773)

**çarşamba karısı** "alkarısı, umacı"

> ***çarşamba karısı*** *"cadı, mevhum bir cin"* (KT 196);

***çarşamba karısı*** *"alkarısı"* (TÜS 500)

**devanası** "masallarda geçen dişi dev" (TÜS 645)

**gûl** (~ **gulyabani ~ kulyabani)** "hayalet"

*cadı "mezardan çıkan **gûl**, karakoncolos, vampir, cadı, sehhâr, bed-lika, bed-hû, koca karı, **kulyabani**, **gulyabani**."* "Mezardan çıkan hayalet, kara koncolos, vampir, cadı, sihirbaz, çirkin, koca karı, gulyabani."(LO 75)

**karakoncolos** "1. çocukları korkutmak için kendisinden söz edilen, gerçek dışı bir yaratık, umacı, hayalet. 2. çok çirkin kimse" (TÜS 1317)

***karakoncolos*** *"cadı, vampir"* (KT 590)

**kurtga yek** "ihtiyar dişi şeytan"

*tetrü saçlıg **kurtga yek** kelir tiyür* "Ters, kıllı, ihtiyar bir dişi şeytan geliyor, derler." (ETŞ 5. metin/19)

**kuyu anası** "öcü, umacı"

*"Gel seni arkama alayım, ha? Gel ama bak **kuyu anası** gelecek seni yiyecek." - F. R. Atay* (TÜS 1550)

**tişi yek** "dişi dev"

*ol kamag tınlıglar taluydakı **tişi yeklerde** ozar kurtulur* "Bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur." (KP 23)

**umacı (~ uma ~ umma)** "küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş düşsel yaratık, öcü"

***uma*** *"**Umma** dahi derler. Çocukları korkutma."* (LO 395)

***umacı*** *"Küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş düşsel yaratık", "Özellikle cinden, periden, **umacıdan** çok korkardım." - H. E. Adıvar.* (TÜS 2415)

# SONUÇ

Türkçe bilindiği üzere gramatikal cinsiyetin olmadığı bir dildir. Ancak cinsiyete özgü ve cinsiyet ayırıcı olarak kullanılan sözler vardır. Kadın-erkek, hatun-kağan, anne-baba vb. bunlara örnek gösterilebilir. Ancak dilde gramatikal cinsiyetin olmaması cinsiyete özgü ve cinsiyetçi sözlerin olmadığı anlamına da gelmemektedir. Türkçenin kadınla ilgili söz varlığının tespit edilip sınıflandırıldığı bu çalışmada Türk kültürünün, yaşantı ve düşünce tarzının kadın cinsiyetiyle ilgili tutumu dildeki görünürlüğü üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerine (Türkiye Türkçesi) ait belirli eserlerin taranması yoluyla elde edilen veriler on dört kavram alanına ayrılmıştır. Bu kavram alanları kendi içerisinde de sınıflandırılmıştır. Her kavram alanında beliren anlam alanlarından yola çıkılarak kadına dair biyolojik ve toplumsal cinsiyet algısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Madde başında, taranan metinlerde tespit edilen türevleri de dahil olmak üzere toplam dört bin altı yüz on iki söz tespit edilmiştir.

Bazı kavram alanlarındaki sözlerin diğerlerinden daha yoğun olduğu görülmüştür. Evlenme ve cinsellik, annelik, giyim-kuşam, güzellik ve aşk unsuru olarak kadınla ilgili söz varlığının yer aldığı kavram alanları diğer alanlara göre daha geniş bir dil malzemesine sahiptir. Bu durum bu kavram alanlarında kadının daha çok görünür olduğunun, toplumda ona biçilen rol ve statülerin bir göstergesidir.

Kadının biyolojik cinsiyetini ayırt etmede kullanılan sözlerin erkek cinsiyetini ayırt etmede kullanılan sözlerden fazla olduğu görülmektedir. Erkek için kullanılan *adam*, *bey*, *er*, *erkek, oğlan* gibi sözler yalnız biyolojik cinsiyeti ayırt ederken kadın için kullanılan *avrat, ayal, bayan, dişi, evçi, hanım, hatun, işi, karı, kadın, kız, uragut, zaife, eksik etek; kaşık düşmanı, başı örtülü* gibi sözler biyolojik cinsiyeti ayırt ederken kadının toplumsal cinsiyet rollerine de atıfta bulunmaktadır. Bu sözlerin çoğu kadının biyolojik fonksiyonlarından ziyade toplumsal rolleriyle ve bu rollerin ortaya çıkardığı

toplumsal algıyla ilişkilidir. Eski Türkçe döneminde kullanılan cinsiyet ayırıcı sözlerin daha çok biyolojik cinsiyeti (*kız*, *tişi*, *uragut*) adlandırdığı, ancak ilerleyen dönemlerle birlikte kadın cinsiyetini ayırt etmede kullanılan sözlerin çeşitlendiği görülmektedir. Eski Türkçe döneminden itibaren neredeyse on beşinci yüzyıl metinlerine kadar *kız oğul* ve *er oğul* sözleriyle evlat cinsiyetinin ayrıldığı görülmektedir. Oğul sözünün giderek yalnız erkek evlat için kullanılmaya başlanması, değişen kültürel yapı içinde erkek egemenliğinin baskınlaşması ve soy devamlılığının erkek üzerinden sürdüğü düşüncesinin pekişmesi olarak yorumlanabilir.

Kadının cinsiyet rollerine ilişkin toplumsal algının daha çok olumsuz nitelikler üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Toplumda kadının yüceltilmek istenirken erkeğe benzetilmesi, erkeğin ise aşağılanmak istendiğinde kadına özgü niteliklerle ifade edilmesi cinsiyet algısıyla ilgili yaklaşımı ortaya koymaktadır. Kadına dair nitelikler aşağılayıcı ve değersiz görülürken erkeğe ait nitelikler yüceltilmektedir. Çok konuşmak, zayıf, güçsüz ve korkak olmak, ağlamak ve namussuz olmak (*orospu çocuğunda* olduğu gibi) kadınlarla ilgili olumsuz niteliklerdir ve erkeklerin böyle olması beklenmez. Ayrıca *hanımlık, terbiyelilik, utangaçlık, çıtkırıldımlık, anaçlık, beceriklilik, evcimenlik, tatlı dilli* ve *güler yüzlü olmak* kadınla ilgili olumlanan ve olması beklenen niteliklerdir.

Yaş evrelerini ifade etmekte kullanılan sözlerde cinsiyetçi bir yaklaşım gözlenmektedir. Eril cinsiyet için kullanılan *oğlan* ve *erkek* ifadeleri çocukluğu ve sonrasındaki yaşam evresini karşılarken *kız* ve *kadın* sözlerinde aynı yaklaşım görülmemektedir. *Kız* sözünün hem çocukluk evresini hem de cinsel birliktelik yaşamamış olmayı çağrıştırması, ileri yaşlardaki kadınlar için de *kız* sözünün kullanılabilmesi, evlenmiş kadınların genç bile olsa *kadın* olmaları bununla ilgilidir. Kadının yaş evrelerini ifade etmekte kullanılan sözlerin çok ve çeşitli olduğu, bu sözlerde evlenme çağına gelmenin veya evlenmiş olmanın önemli bir ayırım yarattığı görülmektedir.

Kadınla ilgili sözlerin önemli bir bölümü evlenme ve cinsellikle ilgili sözlerdir. Kadının cinsel ilişkideki rolünün edilgenliği söz varlığından ortaya çıkmaktadır. Ayrıca toplum tarafından kabul görmeyen cinsel ilişkilerde kadının erkeğe göre daha fazla olumsuz yargılarla kuşatıldığı ve adlandırıldığı görülmektedir. Yine namus algısının da kadın bedeni üzerinden inşa edildiği söz varlığından anlaşılmaktadır. Evlenme kavram alanında ise kadının verilen, alınan, gönderilen, çıkarılan kişi olduğu görülmekte yine bu alanda da kadının daha edilgen sözlerle anlatıldığı görülmektedir. Gelin giyimi ve

süslenmesiyle ilgili sözlerin çokluğu, düğündeki ritüellerin büyük bir kısmının gelin üzerinden şekillenmesi, kadının erkeğin beğeni ve hizmetine sunulan bir objeye dönüştüğü izlenimini vermektedir. Kocası ölmüş veya boşanmış kadınlarla ilgili sözler varken erkek için bu sözlerin kullanılmayışı, eşini yitirmiş veya boşanmış olmanın bekâretini yitirmiş olmakla aynı anlamdaki dul sözüyle karşılanması dikkat çekmektedir. Bu durum kadın bedeninin kutsallığının izlerini taşımak yanında denetlenen bir obje olduğunu da göstermektedir.

Kadınla ilgili sözlerin yoğun olduğu kavram alanlarından birisi de annelikle ilgili sözlerdir. Gebelik, doğum, bebek bakımı ve beslenmesi ile ilgili zengin bir söz varlığı vardır. Bu sözlerin çokluğu kadının biyolojik üreme işlevinden kaynaklanmaktadır.

Akrabalıkla ilgili sözlerde kadın ve erkek cinsiyetin simetrik bir şekilde bu sistemde var olduğu görülmektedir. Türk akraba sistemi, anne ve baba tarafındaki akrabaların birbirine eşit ve simetrik şekilde dağıldığı "iki yanlı/iki yandan" bir sistemdir (Adıgüzel 2014: 35). Burada ataerkil bir toplum yapısına sahip olunsa ve babasoylu bir toplum yapısı olduğu düşünülse de bir dilin en temel söz varlıklarından olan akrabalık adlarındaki bu simetri ve iki yanlı soy ilişkisi Türk toplumunun en temelinde kadın ve erkek cinsiyetinin eşit şekilde konumlandırıldığı, bu konumlanmanın da söz varlığında sürdüğünü göstermektedir.

Kadın bedeniyle ilgili sözlerin biyolojik farkların getirdiği adlandırmalarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Erkek bedeninden ayrı olan ve üremeye dair işlevsel özellikleri bulunan sözlerin fazla olduğu görülmektedir. Kadın sağlıyla ilgili sözler ise daha çok üreme sağlığıyla ilgili konularda yoğunlaşmıştır.

Kadına dair sözlerin fazla olduğu bir alan da giyim-kuşam ve süslenmeyle ilgilidir. Kadın giysilerinin çeşitliliği, kadınların kullandığı takı ve aksesuarların çokluğu, makyaj, süslenme ve kadın saçına dair çeşitli sözler bulunması kadın bedeninin beğendirilmeye çalışılan bir obje olmasıyla ilişkilendirilebilir. Zira kadın bedeninin moda ve reklamlar aracılığıyla denetlenen ve şekillendirilen bir obje olması günümüz toplumunun da kadınla ilgili tartıştığı konular arasındadır.

Kadının toplumdaki sosyal konumunu ifade eden sözlerde en dikkat çeken durum, kadının toplumda edindiği yüksek itibarın ve mevkinin kaynağının genellikle yüksek statülü bir erkeğin annesi, karısı veya kızı olmaktan geçmesidir. Kadın bu durumda erkeğin statüsünün üzerinden konumlandırılmaktadır. Yönetici ve üst kademeden

kadınlarla ilgili unvanlar bulunsa da bunlar büyük bir kısmı bu şekilde edinilmiş bir konumu ifade etmektedir. Yönetim, idare ve toplumsal yapının önemli noktaları erkekler tarafından idare edilmiştir ve günümüzde de bu durumun pek değişmediği gözlenmektedir. Erkeğin kadının statüsü üzerinden adlandırılmasına rastlanmazken kadının daha çok erkeğin statüsü üzerinden adlandırıldığı görülmektedir. Sosyal konumla ilgili sözlerin bir kısmı ise günümüzde artık geçerliliğini yitirmiş olan kölelik ve cariyelik ile ilgilidir. Bu kadınların ev içi hizmetlerle ilgilenmeleri yanında evin beyinin odalığı da olabildikleri, çocuk doğurdukları, kısıtlı da olsa yasal haklarının bulunduğu görülmektedir. Özellikle savaşlarda kadın bedeninin düşman tarafı cezalandırmak üzere tecavüze uğradığı, esir edildiği de görülmektedir. Bu durum Türk kültüründe ağır bir hakaret olarak algılanmaktadır.

Ekonomik hayatla ilgili sözlerde kadının görünürlüğünün yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. Meslekler ve maddi değeri olan ekonomik faaliyetler erkekler etrafında şekillenmiştir. Kadınların ekonomik faaliyetlerinin daha çok ev içi hizmetlerle ve yeniden üretim mekanizmasının içerisinde anılabilecek ve maddi bir getirisi olmayan alanlarla sınırlandığı tespit edilmiştir. Kadının ekonomik hayattaki bu görünmezliğinin veya ikincil konumunun nedenleri bölümle ilgili girişte ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Mesleklerin kadınlar tarafından ve kadın için yapılan meslekler olmak üzere iki yanının bulunduğu, mesleğin önüne getirilen kadın niteleyicisi mesleğin bir erkek alanı olarak algılandığını göstermektedir. Kadınların meslek olarak toplumda daha düşük statülü ve ekonomik getirisi daha az olan işlerde çalıştığı söz varlığına yansıyan bir durumdur. Mesleklerle ilgili sözler yalnız ilgili bölüm altında verilmemiştir. Meslek kavram alanı diğer kavram alanlarıyla en çok kesişen alandır. Kadın sağlığı, seks işçiliği, bebek bakımı ve beslenmesi ile ilgili işler, sosyal konum ifade eden meslekler, giyim-kuşam ve süslenmeyle ilgili iş kolları, gelin süslemesi, ağıtçılık gibi mesleklerle ilgili sözler ilişkili oldukları kavram alanlarında değerlendirilmiştir. Böylelikle kavram alanı bir bütün hâlinde verilmek istenmiştir. Meslekle ilgili bölümde ise diğer kavaram alanlarıyla ilişkilendirilmeyenlere yer verilmiştir. Ayrıca bölümde yapılan değerlendirmede tez çalışması içerisinde dağınık olarak verilen meslekle ilgili söz varlığının değerlendirmesi bütün hâlinde yapılmıştır.

Kadının, çok yaygın bir sosyal ağ olmasına rağmen din alanında pek görünür olmadığı söz varlığından anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili metinlerden tespit edilen sözler kısıtlıdır.

Tolumun diğer yapıları gibi din de erkeklerin varlık gösterdiği ve karar verici konumda olduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sanat ve eğlence hayatında da kadınla ilgili çok sınırlı bir söz varlığı tespit edilmiştir. Sanat hayatında kadının kendi benliğini yeteri kadar ortaya koyamadığı, üretken olamadığı görülmektedir. Elbette bu durum kadının sanat yeteneklerinin kısıtlılığından değil toplumsal nedenler dolayısıyladır. Yazarlık, şairlik, ressamlık, bestekârlık erkek alanı olarak görülmekte, bu alanlarda faaliyet gösteren kadın sanatçılardan söz edilecekken sözlerin başına kadın ifadesi getirilmektedir. Eğlence ortamlarında ise kadın daha çok eğlendiren olarak yer almaktadır. Bir zevk ve eğlence unsuru olarak kadınların bu alanlardaki mesleklerde var olduğu görülmektedir. Eğlence nesnesi olarak görülen kadın, daha saygın ve kıymetli kabul edilen sanat alanlarında yeteri kadar varlık gösterme imkânı bulamamıştır.

Çalışmada en geniş ve kapsamlı söz varlığının yer aldığı kavram alanlarından birisi de güzellik, beğeni ve aşk unsuru olarak görülen kadınla ilgilidir. Kadının fiziki güzelliği veya çirkinliği (!) söz varlığında hayli geniş yer bulmaktadır. Bunda elbette söz, yazı ve edebiyat alanına hâkim olan erkek bakış açısı ve dilinin etkisi vardır. Kadın erkeğin gözünden güzellik süzgecinden geçirilmekte, kıyaslanmakta ve yargılanmaktadır. Kadın güzelliğini ve kadında beğenilen fiziki özellikleri anlatmakla ilgili zengin bir benzetme ve aktarma dilinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak sanat dilinin bu konudaki sınırları hayli geniş olduğu için kadın için kullanılan niteleme ve benzetmeler yerine aktarmalar yoluyla oluşmuş adlandırmalara yer verilmiştir.

Kadınla ilgili ele alınan bir diğer kavram alanı da kadınla ilişkilendirilen veya zihinsel çağrışımda dişil özeliklere sahip olduğu düşünülen doğaüstü varlıklarla ilgili sözlerdir. Taşıdığı olumlu ve olumsuz niteliklere göre sınıflandırılan bu varlıklar kadınla ilgili özelliklerin hangi soyut varlıklarla ilişkilendirildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Belirli eserlerin kadınla ilgili söz varlığının tespit edildiği bu çalışma konuyla ilgili hayli zengin bir malzemenin varlığını ortaya koymuştur. Eser sayısı çoğaldıkça ve çeşitlendikçe daha fazla malzeme ve veri elde edileceği muhakkaktır. Ayrıca Türk dilinde kavram alanı çalışmalarının sınırlılığı da dikkat çeken başka bir noktadır. Genellikle maddi kültür unsurları (giyim, eşya, yemek gibi) ile ilgili tespit ve sınıflandırmaların yapıldığı kavram alanı çalışmaları arasında sosyolojik ve soyut kültürel ögeleri de barındırması bu çalışmanın önemli bir yanıdır. Türk kültürü,

toplumsal yapısı ve değer yargılarının kavram alanları üzerinden incelenmesi yoluyla elde edilecek verilerin pek çok bilim dalı için önemli dil malzemesini gün yüzüne çıkaracağı aşikârdır. Bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi ve farklı alanlarda çalışan bilim insanlarının faydalanabileceği bir eser olması arzu edilmektedir.

# DİZİN

## A

aba 275, 326, 328
abaçı 736
abak 504
abınçu 579
‘âbid aldayıcı 659
âbide 629
abiye 443
abla 350, 326, 350, 558, 580
ablacı 199
ablacılık 199
ablalık 327
‘acâye 298
acemi 580
acemi ağası 580
‘acûz 81
acuze 81
‘acûze 81
‘âczâ 714
aça 73
açı 73
açık 208, 440
açık giyim 440
açık giyimli 440
açık saçık 208, 440
açık saçıklık 208
açık seçik 440
açıklık 208, 440
açılıp saçıl- 212, 442
açılma 440
adaḫlu 105
aḍakın turgan tişi 629
adaklu 105
adamsız 92
‘âde 410
âdet 410
âdet gör- 413
âdet görme- 225
âdetgörmezlik 225
âdetli 412
adınçıg 723
afet 659
âfet 659
âfet-i devrân 659
âfet-i dil ü cân 659
‘afîf 214
afife 214
ag çıkarmak kara ton gey- 645
ag südini helâl eyle- / ėt- 300
ag yüzine acı tırnak alıp çal- 639
ag yüzlü ala/ kara gözlü gelin/ kız 668
aga 564
agır ayaḫlı 233
agır bol- 241
agırlıg 233
agırlık 129
aglaş- 639
aglayurçı 646
agu 542
aguz 294
aguz oglan 294
ağa kadın 565
ağaçe 565
ağca yüzlü ana 668
ağda 504
ağda yap- 505
ağda yapıştır- 505
ağdacı 502
ağı 432
ağırlık 129
ağırşak 617
ağırşaklan- 405
ağıtçı 646
ağıtçılık 647
ağız 294
ağlamayan çocuğa meme vermezler 310
ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar 283
ağlık 510

ağlık 668
ağrı tut- 247
ağuz 294
ahavât 340
âhestelik kıl- 49
ahret anası 375
ahu 684
âhû-beçe 684
‘akd-i nikâh kıl- 120
‘akd kıl- 120
‘âkıla 44
‘âkile 44
‘akîm-i pîre-zen 225
ak kızlar 669
ak saya 449
akarsu 529
akgan töre körgen ḫatun 412
akîme 222
aklık 510
aktris 654
al 273, 510
al- 109
al basmak 274
al duvak 142
al gey- 445
al vala duvak 142
al yanagın tartıp yırt- 639
al yanagın yırt- 639
al yaŋaklu 669
alagarson 546
albasma 274
albastı 274
alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay 292
‘âlemüŋ ‘azîzi 709
algan halal 350
algışlı hatun 629
alıbir- 110
alıcı çık- 103
alık- 274
alımlı (hanım, kadın, kız) 717
alımlı çalımlı 717
alımlılık 717
alımsız 714
alımsızlık 714
alın bağı 452
alın çatkısı 452
alınlık 522
‘alile 427
alkarısı 274
allık 510, 517
allık sürmek” 517
altcı 371
altcu 371
altçı 371
altın 541
altın adı pul oldu, kız adı dul oldu 178
altın para 541
altınoluk 432, 471
altıparmak 146
altun baş 452
altun takya 452
altun tas 453
altun tellü per 522
altunlu çenber 142
alur ol- 111
alüfte 186
alüfte 208
âlüftegân 208
alüftelik 208
am 385
amâme 142
amazon 576
Amazonlar 576
amca kızı 344
amcuk 385
amçuk 385
amel-i kayserî 267
ameliyyât-ı kayseriyye 267
‘amme 331
‘ammi kızı 344
‘ammu kızı 344
amrak 723
ana 45, 275, 329, 558, 629
ana atası 381
ana bir 381

ana bir, baba ayrı 381
ana dede 381
ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz 283
ana hakkı 284
ana idin- 291
ana ile kız, helva ile koz 339
ana kadın 558
ana karnı 389
ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar (veya ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış) 127
ana kraliçe 576
ana kucağı 282, 311
ana kuzusu 282
ana oglı 382
ana rahmi 390
ana rahmine düş- 227
ana sevgisi 282
ana süti 294
ana süti dėk helâl 299
ana yarısı 346
ana yüreği 283
ana(sı) ağla- 285
anaca 287
anacı 287
anacık 280
anacuk 280
anaç 44
anaçık 280
anaçım 280
anaçlaş- 49
anaçlaşma 44
anaçlık 44
anaçuk 280
anadan dogma 243
anadan doğ- 244
anadan doğma 243
anadan doğmuşa dön- 245
anadan ırak it- 290
anadan öksüz kal- 291
anadan togma 243
anadan togma- 244
anadan üryan 244
anadan yeni doğmuş gibi ol- 245
anadın tog- 244
anadın togmış teg arıg 85
anadın togmış teg kız 85
anadın tugmış tėg bol- 245
anakı 280
anala- 291
analar ağlat- 285
analaştır- 287
analaştırma 287
analı 290
analı kuzu, kınalı kuzu 290
analıg 290
analık 287, 375
analık fenalık (kara yamalık) 376
anam 558
anamın (veya anasının) ak sütü gibi (helal olsun) 299
anan seni yavu kılsın 290
ananın bahtı kızına 339
ananın bastığı yavru incinmez 283
ananıŋ agası 381
ananuŋ babası 381
anaŋ tişi karındaşı 346
anaŋ tişi karındaşınıŋ kızı 345
anaŋuŋ südi bigi ẖelâl olsun 299
anasanlı 382
anası anası 329
anası danası 282
anası kılıklı 282
anası ölmişe şîve ögret- 291
anası turp (veya sarımsak), babası şalgam (veya soğan) 282
anasına bak, kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak, bezini al 339
anasından doğduğuna bin pişman 285
anasından doğduğuna pişman ol- 285
anasından emdiği süt burnundan (fitil fitil) gel- 285
anasından emdiği sütü burnundan getir- 285
anasından kes- 291

anasından tuga bitig bilmegen / bilmegli 244
anasını ağlat- 286
anasını belle- 286
anasının çocuğu 282
anasının kızı / oğlu 282
anasının kızı 339
anasınuŋ kardaşları 382
anasız 290
anasızlık 290
andız 195
ane 275
anne 80, 275, 329
anne ol- 221
anneanne 329
annecik 280
annelik 287
anteri 475
antika 617
apa 275, 326
arâ'is 140
arıglık 415
arıgsız bol- 414
arıgsızlık 410
arıl- 415
arılık 415
arpa bilezik 536
arşidüşes 576
artıg 446
artuksı ton 644
arus 139
arûs 139
'arûs 139
'arûs eyle- 117
'arûs-ı nev 140
as 580
asılık 420
asırga 525
askı 129
askı 155, 522
askıcı 156
aslak 420
aslık 222, 420
aş yer- 239
aş yir- 239
aşağımahalle 195
aşçı karı 610
aşer- 239
aşerme 239
'âşıklaruŋ nâz ü niyâzı 727
aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur 626
aşüfte 186, 208
aşüftelik 208
at beslenirken kız istenirken 119
at ile avrat yiğidin bahtına 364
ata- 120
ata ana 329
ata kardaşı kızı 344
ata kız karındaşı 331
ataglıg 105
atalar anası 714
atalıg 105
atana 397
ataŋ kız karındaşınıŋ kızı 345
atı atasıyla, katırı anasıyla 283
atın kuru tersin tütüzdür- 261
atkı 480
atkuyruğu 546
atlıg 105
atlık 105
atta, avratta uğur vardır 364
avag kıl- 206
avantüriyer 34
avırda 254
avırdalık eyle- 258
avize küpe 524
avradı eri saklar, peyniri deri 364
'avraduŋ aklı yokdurur 51
avrat 18, 350, 350, 558
'avrat 18, 558
avrat al- 111
'avrat donı 439
'avrat eğri iyegüden yaradılmış 51
'avrat emcegi şiş olması 424
'avrat fercinde başbert 420

avrat gibi evde sağu sağ- 39
‘avrat huyın dut- 39
‘avratı boş ol- 170
‘avrat kılurken eri kıgırsa namâzın koy- 61
‘avrat kumâşı 439
‘avrat südi 295
‘avrat tonı 439
‘avratlar saçlarını keser ol- 554
‘avratlarıla tanışık it- 60
‘avratlıga vir- 114
‘avratlık hâline irici 68
avrat malı, kapı mandalı 626
avrat oğlan 363
avrat pazarı 595
avrat pazarı 614
avrat tuz dedi mi ciğeri cız der 626
‘avratuŋ vefasına güvenme- 60
avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar 626
avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar 626
avratın cefası 51
avratında gümanı ol- 60
avratlar işi 34
avratlarını uğurla- 594
avratlığa al- 111
avret 18
‘avret 18, 350, 420
‘avret tonı 51
‘avret tonı gey- 40
‘avretde/ karavaşda ziyâde diş bit- 425
‘avretin terk it- 170
‘avretleri sünnet it- 422
‘avretten kem ol- 39
‘avretüŋ zebûnı ol- 40
avrun 295
avurda 254
avurdalık 258
avut- 314
avutma 314
avuttur- 314
avuz 294
‘awrat 18
‘awrât 18
‘awrat ‘adatı kebi 34
awrat 18
awurta 316
ay 686
‘ayâl 333
‘ayal 352
‘ayâl igi 245
‘ayb koş- 61
ay hâli 410
‘ayıblu 51
‘Âyişe Fâtima soyı 45
‘aynâ 672
ayagından sermûze at- 640
ayağının bağını çöz- 170
ayak bileziği 539
ayakları önürdü gel- 266
ayaklı küpe 524
ayal 352
ayâl 352
aybaşı 410
aybaşılı 412
aydan arı günden görklü 686
ayıbsız tişi 214
ayın on dördü gibi 687
ayır- 170
aylı 233
ayol 559
ayruksı ton 644
ay yüzli özdeŋ 687
ay yüzlük 687
a’zâ 385
âzâd mü’mine uragut 559
âzâd tişi 559
âzâde kız 559
azdır- 183
âzermî 576
azize 629
azrâ 85

## B

ba'le 352
baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği 626
baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk 626
babaanne 329
babaannelik 329
babaçko 714
babasının kızı 339
babilhane 195
bacı 327, 340, 352, 559, 580, 629
bacı hanım 630
bacı kadın 580, 630
bacılık 327
Bâciyân-ı Rûm 630
baç 659
bagıltak 446
bagır 723
bagırdak 312, 446
bagla- 117
bağıldak 446
bağırdak 446
bakıcı 319
bakıcılık 319
bakımı ucuz tadımı kız 201
bakıntı 310
bakire 85
bakirelik 176
bala 453
baldır bacak 440
baldır kız 376
baldız 349
balerin 650
balıketinde 672
bâliga 68
bâliğa ol- 71
balina 447
baltır 349
balubalu 311
bânû 565
bararar 511
barçın 432
barmagına yüzüg geçür- 107
basma 433
basmacı 438
baş bagı 453
baş bağı 453
baş bağla- 108, 471
baş bağlamak 117
baş bezi 453
baş çenberi 454
baş koḍı tişi 45
baş örtü 454
baş sargısı 454
baş yabukı 454
baş yap- 555
baş yol- 170
başaktris 654
başbak 454
başbayan 565
başhemşire 427
başhemşirelik 428
başhostes 624
başhosteslik 624
başı açık 440
başı açıklık 441
başı bağla- 442
başı bağlan- 117
başı bağlı 441
başı kapalı 441
başı örtülü 20
başı örtülü 441
başıbağlı 89,106
başıbağlılık 89
başına karalar bağla- 640
başını bağla- 117
başını topla- 555
başkadın 565
başlık 129, 143
başlık al- 134
başlık parası 130
başlık ver- 135
başlıkçı 148

başlıkçılık 149
başmak 493
başmakcı 438
başörtülü 441
başörtülülük 441
başörtüsü 454
başum baḫtı 727
başyıldız 654
batn-ı mader 390
bay kızı 565
bayagı 51
bayan 21, 352, 559
baylık 391
bebek bekle- 238
bebek gibi 706
bebekleri bitmesün 226
bebekleri bitsün 226
becer- 183
bedr-i temâm 687
beg 565, 709
beg güzel 710
beg kızı 565
bėgeç 334
beglen- 125
beglig 89
beglig bol- 125
begüm 576
beğenmeyen kızını (küçük kızını) vermesin 117
bekâra karı boşaması kolaydır 364
bekâratı zâyil bol- 177
bekâret 176
bėke 86
belâ 720
bele- 312
belek 312
beleme 312
belen- 313
belet- 313
beletme 312
beleyiş 312
belik 546
belikle- 555
belikleme 546
belinden bağlı sokak süpürgesi 52
belük 546
benâgûş 524
bėr- 115
berdel 164
berişti 733
besle- 302
beslek 581
besleme 580
besleme kız 580
beslengi 376
besleyici 316
beşek 607
beşibirarada 542
beşibirlik 542
beşibiryerde 542
beşiğini sal- 314
beşik kertme 106
beşik sahibesi 281
beşiklig uragut 281
betûl 85
beyazcı 438
beyazın adı, esmerin tadı 667
beyza mahalli 396
bez alırsan Mısır'dan, kız alırsan asilden 364
bez bağla- 313
beze- 499
bezekçi 152
bezekçilik 152
bezekin koy- 645
bezeklik 607
bezen- 500
bėzen- 500
bezevü 511
bezini yıka- 313
bezle- 313
bezlet- 313
bezletme 312
bırak- 170
bıraktır- 170
bıraktır- 170

bızır 386
bibi 332, 566
bibilik 332
biblo gibi 706
bigudi 553
bike 566
biker 433
bîkes 92
bîkeslik 92
bikini 480
bikir 86
bikr 86
bikrlik 176
bile- 312
bileklik 536
bilerük 536
bilerük kat- 538
bilerzük 536
bilezik 536
bilezik saat 537
bilezikli 537
bilezük 536
bilezük urun- 538
bilik 546
bilini bıykınını oynat- 652
bindallı 146
bindallı 474
bî-nikâb 441
bint 334
biŋ erden yigrek gayret it- 42
bir anadan tog- 383
bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz 339
bir arşın biz ile adı ‘avret 52
bir içim su 706
(bir kadın bir erkekte) gözünü aç- 177
bir kızı bin kişi ister, bir kişi alır 113
(bir kızı) leğen başından almak 113
(birini) anasından doğduğuna pişman et- 285
(biri ötekinin) eline doğ- 81
biserek 714
bitli kokuş 714
bitrik 386
bîve 92
bî-vefâ 720
bîvezen 93
bize- 499
bizim gelin bizden kaçar, tutar ellere başını açar 367
bluz 449
boa 480
boḍ moncuk 523
boḍug 495
bogmak 529
bogmaklan- 534
boguz depesi 425
boğmak 529
boğmuk 529
bohçacı 614
bohçacı kadın 614
bohçacılık 614
bohem saç 546
bol- 242
bola 378
bolero 449
bolero 450
boliçe 576
bollaş- 238
bomba 706
boncuk 539
boş 93
boş düş- 172
boş kâğıdı 168
boş ol (veya olsun) 168
boş uragut 93
boşa- 170
boşan- 171
boşat- 171
boşatıl- 172
boşluk 167
boşu- 170
boya- 555
boyamak 496
boyı serv 694
boyı serv-i çemen 694
boyı şimşâd 694

boynın kuç- 183
boynıyıla kulagın alıp düş- 640
boynuzla- 192
boynuzlan- 195
boynuzlu 193
boyun bagı 530
boyun bėrmiş kunçuy 634
boyun cebesi 530
boyun-bend 530
boyunduruk parası 130
boyunluk 530
boz- 177
bozma cariye 581
bögrüş- 640
böle 345, 566
bölük 546
börçek 551
brişti 733
broş 540
bu kadar kusur kadı kızında da bulunur 63
bukagı 539
bukle 547
bukleli 547
buklesiz 547
bula 327, 378, 566
Bulgurlu'ya gelin mi gidecek 497
bulûgıyyete ir- 71
burka 480
burka’ 480
buru 246
buru- 249
buru dut- 247
buru tut- 247
burundalı 613
bûsesi cân 727
bük- 652
büksek 400
büksüklen- 405
büküm 493
bürçek 551
bürçük 551
bürgü 455, 481
bürgülü 455
bürgüsüz 455
bürkû’ 480
bürküt 450, 567
bürnûs 481
bürük 547
bürün- 442, 471
büründcek 455
büründcük 455
bürünçek 455
bürünçük 455
büstiyer 450
büt 706
büt- 243
büt-i cefâ-pîşe 707
büt-i serkeş 707
büt-i şîrîn dehen 707
büyük ana 329
büyük ane 329
büyük valide 329
büyükanne 329
büyükhanım 80

## C

cadaloz 52, 81
cadalozlaş- 61
cadalozlaşma 52
cadalozluk 52
cadı 52, 81, 672, 736
cadılaş- 61
cadılaşma 53
cadılık 52
cadılık et- 61
câme 474
câme-i dîbâ 474
câmekî 610
cami yıkılmış ama mihrabı yerinde 667
cân 727
cânâ 727
canan 727
cânân 727
cânâne 727
canfes 433
car 456, 481
car peştamal 482
cârıyalıga kabûl it- 112
cariye 581
cariyeden 288
câriye-i mu'taka 581
cariyelik 581
cariye-yi bâliğa 581
carlı 482
carsız 482
cazı 736
cazibe 201
cazibeli 201
cebbar 45
cebe bilezik 537
cedde 330
ceddet 330
cefâ-pîşe sanem 707
cehiz 136
cellâd 720
cemâl-i ferruḫ-ı ferḫunde-zât 659
cemile avrat 659
cenin 231
ceninisakıt 262
ceserke 567
cevârî 581
ceylan bakışlı 685
ceylan gibi 685
cıcak 332
cıga 144
cığa 144
cımbız 504
cınbıs 504
cınbış 504
cır cır 53
cice 278
cici bici 540
cicianne 330, 375
cicik 400
cicili bicili 540
cicimama 186
cidos 736
cihân fettanı 720
cihânuŋ ârâmı 660
cihaz 136
cihâz 136
cilbâb 482
cilve 201
cilve vur- 206
cilve-ger 202
cilve-kâr 202
cilveler eyle- 206
cilve-nümâ 202
cilve-sâz 202
cimâ' kıl- 179
cinbis 504
cinbistire 504
cincü 543
civanperçemi 617
cukka 400
cuna 456
cuna yaşmak 456
cüflen- 120
cüflendür- 120
cüft kıl- 121

cüftlendür- 120
cüftleş- 121
cüftlükke tile- 103

## Ç

çadır 482
çâdır 482
çadırlan- 492
çaker 582
çalı idi çırpı idi, evim idi ya, ayı idi uyu idi, kocam idi ya 364
çalıcılık 653
çalka- 297, çalka- 652
çalkat- 297
çalma 456
çamaşır ertesi ol- 612
çamaşırcı 610
çamaşırcı karı 610
çamaşırcılık 610
çariçe 576
çariçelik 577
çariçi 576
çarkı felek 618
çarşaf 483
çarşaflan- 492
çarşafsız 485
çarşafsızlık 485
çarşamba karısı 53, 274, 714, 736
çatkı 456
çatkılı 456
çatkısız 457
çawju 694
çayiz 136
çedik 493
çedik papuç 493
çehiz 136
çeki 457
çelenk 523
çelgi 457
çelme 457
çember 457
çenber 457
çenberine alca kan dök- 640
çenge 158
çengi 653
çengi cariye 653
çentiyan 471
çepellik 268
çepirdeklik 202
çerçi (çerçici) kızı boncuğa âşıktır 63
çeresi akar- 248
çeşm ü çerâg-ı cân 728
çeşmi câdû 672
çeşmi füsun 673
çevre 618
çeyiz 136
çeyiz alayı 137
çeyiz düz- 138
çeyiz halayığı 137
çeyizci 615
çeyizcilik 615
çeyizle- 138
çeyizli 137
çeyizlik 137
çeyizsiz 137
çeyrekle- 313
çeyrekleme 312
çıkar- 117
çıkrık egir- 616
çındar 530
çındar urun- 534
çırak çıkar- 596
çıtçıt 553
çıtı pıtı 45
çıtır pıtır 45
çıtır pıtır yürü- 49
çice 332
çiçe 332
çiçekçi kız 614
çiçekli sevayi 474
çiftlen- 120
çiftlendir- 120
çiğ süt emmiş 300
çikin çikne- 616
çimdivüç 505
çingi 653
çintiyan 471
çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu 117

çocuğu ol- 250
çocuk (çocuğunu) düşür- 264
çocuk aldır- 263
çocuk bakıcılığı 319
çocuk bakıcısı 319
çocuk bas- 222
çocuk dadısı 319
çocuk düşürt- 264
çocuk memeden kesil- 308
çocuk peydahla- 228
çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte 198
çocuk sütten kesil- 308
çocukla- 250
çocuklama 249
çok karılı 164
çok karılılık 164
çok kocalılık 164
çor uragut 420
çüprek 474
çüyre 457

## D

daç 523
dada 319
dadak 319
dade 319
dâde 319
dadı 319
dadı ol- 320
dadılı 320
dadılık 320
dadılık et- 320
dadu 319
dâdû 319
dağ anası 714
dağarcık 312
dağlar anası 714
dağların şenliği (veya gelin anası) 53
dam 650
dâmen 472
damsız 650
damsızlık 650
dansöz 650
dansözlük 650
dârü'l-mu'allimât 623
dârü'l-vilâde 253
dâya 320
dayaza 346
daye 320
dâye 320
dayı kızı 344
dazlayan daza düşer, kel başlı kıza düşer 364
dedek 582
degaje yaka 443
degle 477
değişik 164
dėkley 477
dekolte 441
dekoltelik 441
del- 506
deldir- 506
deli duman 186
deli Raziye gibi 53
deli saraylı gibi 714
dem dök- 414
demlûc 538
dem-sâz 723
deniz köpüğü içir- 261
denizlik 485
derincek 457
derinçek 457
derlik 478
dernekli 46
destimal 619
dev anası 714, 737
devletlü sultân 710
devşirimli 46
dılak 386
dış gebelik 263
dibâ 433
Dîbâ biçimi saç modası 547
didek 144
didim 144
dikişçi 438
dil ebeliği 53
dil ebesi 53
dilâk 386
dil-ârâ 728
dil-ârâm 728
dil-âşûb 728
dil-âvîz 728
dilber 660
dilberâ 661
dilberâne 717
dilber-i 'ayyâre 202
dilber-i garrâ 661
dilber-i ra'nâ 661
dilcik 387
dil-dâr 729
dil-firîb 720
dil-rübâ 729
dil-sitân 661
dilsizin dilinden anası anlar 283
din 547
diri memeli 673

dirincek 457
diş- 177
dişi 21, 34
dişi kişi 23
dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez 207
dişi yalanmazsa erkek dolanmaz 207
dişileş- 37
dişileşme 34
dişileştir- 37
dişileştirme 34
dişilik 34
dişilik organı 387
dişisel 34
dişisellik 34
diyaza 346
diyeze 346
dogıcak vakt 240
dogur- 250
doğ- 243
doğan anası olma, doğuran anası ol 283
doğdu 270
doğduğuna bin pişman 286
doğduğuna pişman et- 286
doğduğuna pişman ol- 286
doğma 242
doğum 242
doğum izni 242
doğum kontrol hapı 230
doğum kontrolü 230
doğum odası 253
doğum oranı 242
doğum sancısı 246
doğum yap- 250
doğumevi 253
doğumhane 253
doğur- 250
doğurabilme 221
doğuran avrat Azrail'i yenmiş 254
doğurgan 221
doğurganlaş- 222
doğurganlaşma 221
doğurganlaştır- 222
doğurganlaştırma 221
doğurganlık 221
doğurma 249
doğurmak vaktı 240
doğurt- 259
doğurtabil- 260
doğurtabilme 258
doğurtma 258
doğurucu avrat 221
doğuruş 249
doğuruver- 251
doğuruverme 251
doğuver- 243
doğuverme 242
dokurcın 137
dokurcun 137
dokuz ay on gün 237
dolak 458
dolama 468, 474
donan- 500
donat- 500
dost 723
dökülüp saçıl- 442
döl 231
döl eşi 397
döl kesesi 397
döl yatağı 391
döl yolu 387
dölek 729
dölle- 228
döllen- 228
dölleniş 227
döllenme 227
dölüt 231
dömderü dogur- 266
döpiyes 443
dört avrat al- 165
dört dirhem bir çekirdek 497
dört peşli 475
döşege getir- 595
döşegine getür- 183
döşegine gir- 183
drahoma 137

dudağından kan damlar 669
dudak boyası 518
dudak kalemi 518
dudu 559, 577
dudu dilli 46
duduburnu 458
duḫt 334
duhter 334
duḫter 334
dul ‘avrat 94
dul 93
dul kal- 98
dul karı 94
dulluk 94
dumansız baca olmaz, kahırsız koca olmaz 365
durrac eti 271
durucak 311
dûşîze 86, 215
dutuk 485
duvağına doyma- 638
duvak 144
duvak düşkünü 196
duvakçı 149
duvakçılık 149
duvaklı 145
duvaksız 145
düdükle- 179
düğün hamamı 158
düğün perşembesi 158
düğünsüz 165
düken- 172
dükse 577
dülbend 468
dülbenid 468
dülibenid 468
dünür düş- 101
dünür git- 101
dünürcü 101
dünürcülüğe git- 101
dünürcülük 101
dünya güzeli 661
dünyaya getir- 251
düş- 264
düşes 577
düşük 262
düşük oğlan 262
düşük yap- 264
düşür- 264
düşürt- 264
düşürtme 263
düşürttür- 264
düşürttürme 263
düşürüver- 264
düşürüverme 263
düşüt 262
düşüt düşür- 264
düşüt oğlan 262
düttürü Leylâ 53
düvün günü 158
düzen- 500
düzgün 511
düzgün sür- 517
düzgüncü 152, 502
düzgüncülük 503
düzgünlen- 501
düzgünlü 497
düzgünsüz 498
düzil- 192
düzün- 501
düzünüp koşun- 49

## E

ebçi 352
ebe 254, 275, 330
ebe iskemlesi 260
ebe örekesi 260
ebelik 258
ebelik et- 259
ebkâr 86
ebşi 352
ece 567, 661
eçe 327
eçi 73
ėçi 73
eda 202
edalı 202
eḍgü uragut 45
efemine 34
egeçi 328, 332
eget 156
egetle- 157
egetlen- 157
egetlig 156
egetlik karabaş 156
egiç 347
egit 582
egmiç 353
eğir- 616
eğirt- 617
eğri sünükten hasıl ol- 61
ehl ü iyâl 364
ehl-i ‘ayâl 364
ehl-i harem 353
ehl-i ırz 215
ehl-i perde 215
eke 327, 332
ekeçi 328
ėkeçi 332
ekek işler 186
ekekle- 212
ekeklik 53
ekele- 559
ėkiz oglan togur- 251
ėkki örülmiş saç 547
ekse bırak- 265
eksik çocuk 266
eksik doğ- 266
eksik doğur- 266
eksik etek 23
eksikli 23
el ağzına bakan, karısını tez boşar 365
el ayak tegür- 179
el işi 615
el uzat- 184
elâ gözlü 669
elçek 147
elçekli 147
elekçi 208
elifî taç 523
elin etegine sun- 184
eline erkek eli değmemiş ol- 217
elinin hamuruyla erkek işine karış- 61
elkızı 353, 366
elmas 542
elmaslı 543
elti 349
elti eltiden kaçar, görümceler bayrak açar 350
elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz 350
eltilik 349
em 385
em- 302
embriyo 231
emcek 400
emcekler şişmek ve büyük olmak 424
emcik 400
emçek 400
ėmçek 400
emçeki biter bol- 405
emdiği (helal) süt haram ol- 300
emdiği sütü burnundan getir- 286
emdir- 303
emdirebil- 303
emdirebilme 302
emdirt- 303

emdirtme 302
emdür- 303
emdürgen tişi 281
eme 582
emegen 73
emeğen ol- 303
emerce 307
emerçe 307
emig 402
emik 402
emikdaş 379
emikdaş karındaş 379
emikdeş 379
emiklig işler 281
emiklig uragut 281
emil- 303
emildeş 379
emiş- 303
emişme 302
emiştir- 303
emiştirme 302
emiz- 303
emizgen oglan 307
emmi kızı 344
emrele 95
emse- 305
emsi- 305
emük 402
emükdaş 379
emür- 303
emüz- 303
emüzgen 317
emzikli 281
emzir- 303
emzirçi 317
emzirebil- 305
emzirebilme 302
emzirici 317
emziril- 305
emzirilme 302
emziriş 302
emzirt- 305
emzirtme 302
emzür- 303
ėmzürçi 317
emzüren 281
enege 322
ėnege 322
engüşter 619
enilik 512
enlik 512
entari 475
entarilik 433
eŋek 433
eŋlik 512
ėŋlik 512
eŋlik yak- 517
eŋselik 485
epçi 352
ėpçi 352
er al- 126
er birle kavuşmak lezzeti 197
er deyü yüreği yağı eri- 198
er ekmeği 626
er ekmeği, meydan ekmeği 626
er elin tutmamış 215
er gibi 41
er gören 89
er görmüş 89
er oğlan doğurmuş 281
er özle- 198
erâmil 95
erde ‘avrat sıfatı galib ol- 40
erden 86
erden yig gayret 41
erdenlik 176
ėrdeŋ 86
ėrdeŋlik 176
ėrdeŋlik 176
ere git- 125
ere öykün- 42
ere var- 125
ere varan kız 140
ere ver- 114
ere vėr- 114
erenlerge kel- 179

eresik 186
ergen 87
ergen damada dul arûsek 179
ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma 113
ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma 365
ergen kız 68
ergen ol- 71
ergencelik 137
ergene karı boşamak kolay 365
ergenlik 137
erhâm 391
eri desturunsuz evden çık- 61
erik- 172
erim 95
erim er olsun da yerim çalı dibi olsun 365
erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat aşını “626
erinleyin 41
erke bir- 114
erkeğimsi 41
erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer 626
erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi? 63
erkek Fatma 41
erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli 627
erkek gibi 41
erkek sel, kadın göl 627
erkekçil 197
erkekleş- 42
erkekleşme 41
erkekleştir- 42
erkekleştirme 41
erkekli 90
erkeksi 41
erkeksi hatun 42
erkeksiz 95
erkeksizlik 95
erkendoğan 266
ėrkepçi 534
ėrkin eline vėr- 172
erklen- 594
erlen- 126
erlik erdemin öğren- 42
erlü 90
ermel 95
Ermeni gelini 53
Ermeni gelini gibi kırıt- 61, 62
erse- 198
ersek 186
ersekçi 187
erseme 197
ersi 42
ersik 186
ersiz 95
ersizlik 96
ersük 186
ertesi gün hapı 230
ertesi sabah hapı 230
erüŋ sözüni kulagına koy- 61
esîre 582
Eski tonuŋ biti, ögsüz oglanuŋ dili acı olur. 292
eskort 187
eş 372, 397
eş eyle- 121
eşarp 459
eşi 368
ėşlig 90
ėt- 179
etan 397
eteği belinde 45
eteği düşük 209
eteği kirlen- 184
eteğine eğri 209
eteğine pis 209
etek 472
etek aç- 198
etek bağı 473
etek saklayıcı 215
etek serpen 715
etek tak- (veya giy-) 40

eteklik 472
eten 397
etene 397
etenelen- 397
etenelenme 397
etfâl-i inâs 66
ėtig 496
ėtig gevher yinçü ornatıglıg 543
etine canına tolu 673
etine dolgun 673
etli butlu 673
etli canlı 673
etlig tenlig ḫatun 715
ev 353
ev bekçisi 353
ev hanımı 610
ev hanımlığı 610
ev işi 610
ev kadını 610
ev kadınlığı 611
ev sahibesi 567
ev sahibi 355
ėv yapan sulp 45
ev yemeği 611
evcilik 655
evcimen 46
evçi 23, 352
evdaş 354
evde kal- 89
evdegi epçi 610
evdegi kız 610
evdeş 354
evi ev eden avrat 627
evladı ben doğurdum ama gönlünü ben doğurmadım 283
evlâd-ı inâs 334
evladüiyal 364
ėvüm taḫtı 729
ėvüŋ tayagı 45
ew kızı 87
ewlik 354
ewlik al- 112
ewlük 354
eydici cariye 653
eze 327, 346

**F**

fahişe 187
fahişe işle- 191
fahişelik 192
fakîre 355
fâl açguçı ḫatun 624
falcı 624
falcılık 625
fallop tüpü 396
familya 355
far 507
fâsıka 635
fatm 307
felek tabancası 459
feminen 34
feminist 625
feminizm 625
ferace 486
feraceli 487
ferc 387
ferci bitevi kız 420
ferclerini küḍezgen tişi 215
ferç 387
fermene 443
ferzec 396
fettan 202, 720
fettanca 203
fettane 203
fettanlaş- 206
fettanlaşma 203
fettanlık 203
fetüs 231
fıkır fıkır 209
fıkırda- 212
fıkırdak 209
fıkırdaklık 209
fıkırdama 209
fıkırdat- 213
fıkırdatma 209
fıkırdayış 209
fırtık 209
fısâl 307
fıstık 697
fıstık gibi 697
file 459
fing ur- 213
fingirdek 209
fingirdeklik 209
fingirdeme 209
fingirdeş- 213
fingirdeşme 209
fink 209
fink at- 213
firişte sûretlü 679
firişteh 679
firkete 553
firketele- 555
fistan 475
fitâm 308
fitne gözlü kız 673
fitne karaklu 673
fodra 433
fondöten 513
forseps 260
fön çek- 555
frijidite 197
frijit 197
fuhuş 192
furuş 630
futa 433
fürumaye 300

## G

gacı 23, 187
gassale 647
gayret kuşağı 148
gayr-i medhûlün bihâ 87
gaz boyaması 513
gazâ avratlaruŋ degüldür 38
gebe 233
gebe bırak- 228
gebe et- 228
gebe kal- 228
gebelik 236
gebelik iliği 397
gebelik sonu 398
gebelik testi 230
geber- 238
gecimen 459
geçdoğan 266
geçeymen 459
geçkin kadın 72
geçkin kız 72
geçkince 72
gelin 69, 140, 366
gelin abla 378
gelin al- 112, 161
gelin alayı 158
gelin alıcı 156
gelin altın taht getirmiş, çıkmış kendisi oturmuş 139
gelin arabası 156
gelin bul- 102
gelin duvağı 145
gelin entarisi 146
gelin eşikte, oğlan beşikte 367
gelin eşyası 138
gelin et- 118
gelin getürme 159
gelin gibi süzül- 49
gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz 367
gelin git- 126
gelin götürmek 159
gelin hamamı 158
gelin havası 159
gelin ol- 118
gelin papucu 148
gelin seyrine git- 162
gelin tarafı kılavuzu 157
gelin teli 154
gelin terliği 148
gelin tuvaleti 150
gelin yazmak 151
gelincük 140
geline bak- 162
gelini ilet- 162
gelinlik 141
gelinlik 146, 69
gelinlik arusu 147
gelinlik çağı 69
gelinlik kız 69
gelinlik libas 147
gelinlikçi 149
gelinlikçilik 149
gelinüŋ atın yitmek 159
genç hatun 69
genç kız 70
genel kadın 187
genelev 195
gerdan 402
gerdan kır- 652
gerdan pulu 531
gerdançlık 530
gerdanlık 530
gergef işle- 617
gevher-i nâ-yâb 705
geysû 547
geyşa 650
geyşalık 650
gezi 433
gîsû 547
gîsû-yı girih-gîr 548
gizlide gebe kalan aşikârede doğurur 254
göbek bağı 398
göçür- 118

gögsi kızıl düğmeli kız 669
göğüs 402
göğüs ver- 405
gökyüzünde düğün var deseler kadınlar merdiven kurmaya kalkar 63
gölge 548
gömlek 447
gömlekçi karı 438
gönül kapıcı 730
gönül verme evliye, eve gider unutur 196
görke bay 661
görklü 355
görücü 101
görücü git- 101
görücülüğe git- 102
görücülük 101
görücüye çık- 101
görümce 368
görümcelik 368
görümcelik yap- (veya et-) 62, 368
görümlük 130
göster- 213
götür- 238
göz aydını 730
göz örtüsü 487
gözde 582
gözdelik 582
gözetil- 62
gözi âhû 685
gözi bâdâm 694
gözi fettân 673
gözük- 213
gözüm nûrı 730
gözümün nuru 730
gûl 737
gulyabani 737
gurgurum kili 424
gûşvâr 524
gûşvâre 524
güceymen 459
gücimen 459
gücük 222
güçeymen 459
gül 695
gül beden 695
gül dalından (ağacından) odun, beslemeden (halayıktan) kadın olmaz 63
gül yüzlü 697
gül-‘izâr 696
gül-ârız 695
gül-berg-i handân 695
gül-çehre 695
güleğen avrat 46
gül-endâm 695
gülgûne 514
gül-gûnî 476
gül-i ḫandân 696
gül-i nâz 696
gül-i pâkize-dâmen 696
gül-i ra’nâ 696
gül-i tâze 697
gül-rû 696
gül-ruh 696
gül-ruḫ perî 679
gül-rûy 696
gün 655, 687
gün görmez harem 46
gün yüzli mâh 688
gün yüzlü 687
gündelikçi 611
gündelikçilik 611
güneş 687
güneş yüzlü 687
günsüz 266
günü 266
günü dol- 241
günü yet- 241
güyeğünün kayınatası ile dostluğu kızın alıncadur 114
güzel 661
güzel bürünür, çirkin görünür 667
güzel ol- 667
güzele bakmak sevaptır 667
güzele kırk günde doyulur, iyi huyluya kırk yılda doyulmaz 63

güzele ne yakışmaz (veya yaraşmaz) 667
güzelim 560
güzelim 662
güzellerin talihi çirkin olur 667
güzellik 514
güzellik enstitüsü 503
güzellik malzemesi 496
güzellik müstahzarları 496
güzellik ondur, dokuzu dondur 667
güzellik salonu 503

## H

habîb 723
habl 236
hâcce 630
hacer-i tûtyâ 507
hacimük 487
hacimük kemiş- 492
ḫâdima 582
hadun 560, 567
hafîde 345
hâher 341
haklu 355
hala 332, 347
ḫâla 332, 347
hala kızı 345
halal 355
halâl 355
halalıga al- 112
halalık 333
halallıg 363
halayık 582
halayıklık 583
ḫale 347
ḫalḫa 534
halhal 539
ḫalḫâl 539
ḫalḫâl urun- 539
hâl-i zer 514
halîle 355
halka 531
hamam bohçası 613
hamam takımı 613
hamam ustası 613
hamamanası 613
hamil 233
hâmile ‘avrat 234
hamile 233
hamile ḫatun kişi 234
hâmile ol- 228
hamilelik 237
haminne 80
hamkâ 54
haml 237
haml-i kâzib 422
ḫân 710
ḫân kızı 568
hana 275
hanım 23, 34, 356, 560, 569
hanım hanımcık 46
hanım iğnesi 619
hanım kız 560
hanım sultan 569
hanımanne 368, 560
hanımcık 560
hanımefendi 560, 569
hanımefendilik 569
hanımlaşma 47
hanımlık 560
hanımnine 330, 369
harabat 195
harâm ḫatun 636
harbiyye ḫatun 561
harç 434
harem 356, 607
harem ağası 583
harem kâhyası 583
harem selamlık 608
harem-i hümâyûn 608
haremlik 363
haremlik selamlık 608
harem-serâ 608
harem-serây 608
harîde 87
harim 608
harmanlı çarşaf 487
haseki 569
haseki kadın 569
haseki sultan 569
hasıne 317
haspa 209
haspam 210
hasret 724
ḫatın 24
hatır sor- 270
ḫatne kıl- 422

hatun 24, 357, 560, 567
ḥatun 24
ḫâtun 24, 560
ḫâtûn 24
ḫatun 24, 357, 567
hâtûn 357, hâtûn 560
ḫatun al- 112
ḫâtûn ana 561
ḫatun kabîlesi 24
hatun kişi 25
ḫatun kişi 25
ḫâtûn kişi 25
hatun kişi düğün gözet- 40
ḫatun kişinüŋ kasugı ve kavugı agrısı 421
hatuncuk 562
ḫâtûndan 222
ḫatunlan- 121
ḫatunlar bile meşveret kılmak musîbet ketürür 53
ḫatunlar haddine yet- 71
ḫatunlar ılı suvı 613
ḫatunlar orunu 608
ḫatunlarga bar- 180
ḫatunlarga kavuşu bil- 180
havâtîn 25
havrâ 679
Havva kızı 25
hayat kadını 187
hayat kadınlığı 192
hayız 410
hâyız 412
ḫâyız 412
hayız gör- 414
hayız kanın yürüt- 417
hayız kör- 414
hayızdan kesilmiş hatun kişi 225
hayızdan nifastan kesil- 225
hâyiz 412
hayz 410
hayz çöpreki 415
hayz kanı 412
hayz kanı bağlan- 416
hayz ol- 414
hayz olacak vaktda agrı ‘ârız ol- 417
hayz renci 416
hayz yolın aç- 417
hayz zahmetile in- 417
hayza getür- 417
hayzdan soŋra 416
hayzı aç- 417
hayzı baglan- 416
hayzı indür- 418
hayzı kanı çok gel- 416
hayzı sür- 418
hayzı yürüt- 417
hazânet 317
hâzına 317
hazne 391
hekim kızı 630
helal 355
helâl 355
helal süt em- 301
helâl süt ver- 301
helâllıga al- 112
helalli 357
helâlli 357
helalliğe al- 112
hemşire 341, 428
hemşirelik 341, 428
hemşirezâde 348
herkes sakız çiğner ama, Çingene kızı tadını çıkarır 627
hersek 186
hersekçi 187
hetk-i ırz 184
hetk-i ırz et- 184
heyz kör- 414
hımâr 460
ḫımâr 645
hınnâ 518
ḫınnâla- 520
ḫınnâlar ol- 520
hırızma 529
ḫırka 645
hış’a 267

ḫız 27
hızma 525, 529
hicab-ı meşîmî 398
hicaplı 215
hiffet-meşreb 210
hiffet-mizâc 210
hil'at geyür- 147
hilâl-ebrû 688
himen 176
hizmetçi 611
hizmetçi kız 611
hizmetçilik 611
hîzsın- 40
horşîd 688
horşîd-i rahşan 688
ḫorus tep- 652
hostes 624
hotoz 460
hotozlu 461
hûb 662
ḫûb 662
ḫûb sûretlü 674
ḫûb yüzlü 674
hûbân 663
hublâ 234
ḫûb-rû 663
ḫûb-rûy 674
ḫul' 168
ḫul' okuş- 172
ḫulû' 168
humar 461
hûnî 720
hûr 679, 733
ḫûr 679
hur 733
hûra 733
hûrâ 733
hûr-ı 'ayn 734
ḫûr-ı meh-nijâd 680
huri 679, 733
hûrî 679, 733
ḫûr-i behişt 680
huri kızı 734
ḫurma ber- 261
hülle 165
hülle yap- 166
hürü 679
hüsnü hasen 663
hüyâm-ı rahm 197

# I

ıkd 531
‘ıkd 531
ıkın- 248
ıkınabil- 248
ıkınabilme 248
ıkınma 248
ıkıntı 248
ıra- 314
ırga- 314
ırgala- 314
ırkala- 314
‘ırku’n-nisâ 425
ırz 215
ırza dokun- 184
ırza geç- 184
ırzını boz- 184
ısırga 525
ısırgak 525
ısırka 525
ısırka kat- 528
ısırka katın- 529
ıslak karga 54
ısraga 525
ışırga 525
ışkın- 172
ışlar 25, 570
ıtlâk 168
ıtlak et- 174

# İ

ibçi 23, 352
ibşi 352
iç etek 447
içlig 234
‘idde 168
‘iddet 168
‘iddet temâm ol- 173
‘iddet tut- 173
‘iddeti geç- 172
iddetini ikmâl et- 172
idig 496
idil- 501
iffet 216
iffetli 216
iffetlilik 216
iffetsiz 210
iffetsizlik 210
iftisâl 308
ig 246
igdiş 382
ige 734
igil 106
iğfal 184
iğne 541
iğne işi 619
ihticâb 216
ihtitâb 102
ihtiyar kadın 73
ikbal 583
iki canlı 234
iki canlılık 237
iki canlu 234
iki dirhem bir çekirdek 498
iki emcek hürmeti 284
iki karılı evde toz diz boyu olur 374
ikil 106
ikiyi bir alma, yiğit deyip karı alma. 76
ikiz doğurmak 251
ilâ 175
îlâd 249
ilahe 633
ilbilge 570
ilet- 239
ilkah 227
ilkah et- 229
ilti 349
iltihâb-ı gışâ-i mehbil 421
iltihâb-i mehbil 421
im 428
im- 302
imparatoriçe 577
inâs 26
ince belli kız 674
ince kız 674
inci 543
inçi 543
inçi tiş- 180
inçü 543
intifâh-ı rahm 422
ipçi 352
irçel 187
irgeç 543
irsek 186
irsi 734
irtikaz 231
i’râs 118
irzâ 302
irzâ’ et-305
is 507
iseb 138
isi 570
isirga 525
iskarpin 493
iskât-ı cenîn 262
iskât-ı haml 262
ismet 216
ismet me’âb 216
ismet- penâh 217
ismetli 217
ismetlü 217
istefan 145
istefanur et- 146
istibrâ kıl- 180
istifrâş 594

istihaza 411
istihâza kanı 413
istilad 596
iş 619
iş kadını 624
işçi 611
işçi karı 611
işi 25, 357, 570
işig 570
işiler 25, 357, 570
işin 548
işler 357, 570
işve 203
‘işve 203
işveger 717
işveli 203
işvelilik 203
i’tâk-ı rakabe 596
itig 496
itin- 501
ivdeş 354
iven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz 127
iwdeş 354
iyâl 352
iyilik perisi 47
izâle-i bikr 178
izâr 645

**J**

Jan Dark biçimi 548
japone 443
jarse 434
jartiyer 447
jigolo 194
jigolo tut- 195
jigololuk 194
jinekolog 428
jinekoloji 428
jinekolojik 428
jorjet 434
jüpon 447

## K

kaabile 255
kabak çiçeği 541
kâbil 255
kabile 255
kâbile 255
kabîle 256
kâbîn 130
kâbîn ata- 135
kâbîn ber- 135
kâbin kes- 135
kâbîn kıl- 122
kabin kıy- 122
kâbîn kıy- 122
kabul günü 655
kaç- 166, 219
kaçgöç 217
kadd-i bâlâ 675
kadd-i dil-cû 675
kaddi kıyâmet 674
kadd-i mevzûn 674
kademi kutsuz gelin 54
kadın 26, 35, 560, 567, 611
kadın ana 561
kadın aşçı 611
kadın avcısı 194
kadın başına 35
kadın berberi 503
kadın çorabı 494
kadın efendi 570
kadın fesi 461
kadın hareketi 625
kadın hastalıkları 428
kadın kadına 35
kadın kadıncık 47
kadın ol- 49, 178
kadın terzisi 438
kadın ticareti 194
kadınca 35
kadıncağız 563
kadıncasına 35
kadıncık 562, 570
kadınevi 608
kadınımsı 35
kadının fendi, erkeği yendi 54
kadının şamdanı altın olsa mumunu dikecek erkektir 627
kadının yüzünün karası, erkeğin elinin kınası 196
kadınlar hamamı 613
kadınlaş- 37
kadınlaşma 35
kadınlaştır- 37
kadınlaştırma 35
kadınlık 35
kadınnine 330
kadınnine 369
kadınnine 80
kadınsal 36
kadınsallık 36
kadınsı 36
kadınsılaş- 37
kadınsılaşma 36
kadınsılık 36
kadınsız 36
kadınsızlık 36
kadun 560, 567
kadun ana 561
kafes 608
kâfir 721
kâfir kız 635
kâfire 636
kaftan 476
kagut 271
kahbe 188
kâhine 625
kahpe 188
kahpe analı 38
kahpe oğlu 38
kahpece 192
kahpecik 188
kahpelen- 193
kahpelenme 192
kahpeleş- 193
kahpeleşme 192

kahpelik et- 40
kahpenin dölü 38
kakırdak 398
kâkül 548
kâküllü 548
kal- 89
kalafatlan- 501
kaldırım çiçeği 188
kaldırım süpürgesi 188
kaldırım yosması 188
kalem kaşlı 707
kalfa 583
kalıcı makyaj 496
kalıcı ruj 518
kalık 87
kalıklık 87
kalın 131
kalıŋ 131
kaltak 188
kaltaklık 192
kaluŋ 131
kam 317
kam katun kişi 625
kamer 688
kamer-ruh 688
kâmeti ‘ar’ar 697
kamet-i ‘ar’ar-ḫırâm 697
kameti bâlâ 675
kamet-i şimşâd 697
kâmet-i şimşâd-ı nâz 697
kâmeti Tûbâ 697
kan barın- 414
kan katunı 570
kan kör- 414
kan körgen ḫatun 413
kan töken 721
kan uyuşmazlığı 425
kanbeli çıkmış 81
kançık 210
kanı ayaklı 69
kân-ı melâhat 663
kanına gir- 184
kankan 650
kannış 203
kanto 651
kaŋlışlı 203
kap 398
kapak 176
kapakla- 178
kapalı 441
kapama 188
kapat- 195
kapatma 188
kapıglıg kız 87
kar üzerine kan tammış gibi kızıl yaŋaklu 671
kara gözden acı yaş dök- 640
kara gözlü güzel 669
kara gözlü kız 669
kara gözlü yavuklu 669
kara karı 54
kara kaşlum 670
kara kıyma göz 670
kara közlüg uragut 670
kara kuyma göz 670
kara maşa 707
kara saçlu 670
kara şeytan karısı 54
karabaş kişi 586
karabaşga oglan togurt- 288
karabaşnı oglan anası kıl- 288
karâbet-i sıhriyye 382
karabiber 697
karadut 698
karakoncolos 737
karalar bağla- 645
karaluca 644
karavaş 583, 630
karavaşlık 586
karı ‘avrat 75
karı 26, 73, 358, 563
karı- 79
karı ağızlı 38
karı ağızlılık 38
karı ana 75
karı çengisi 653

karı düzeni 38
karı gibi 38
karı ḫatun 75
karı karavaş 76
karı kız milleti 27
karı malı hamam tokmağıdır 627
karı uragut 76
karı yaşlıg 76
karıca 76
karıcık 76
karıcık ana 77
karıcık ol- 79
karıcuk 76
karıcuk ol- 79
karıçuk 76
karıl- 180
karıların aralığı 608
karılaş- 40
karılaşma 38
karılık 36, 363
karılık et- 40, 363
karım köylü 38
karımaklag 77
karın 391
karındaş kızı 348
karının saçlısı, tarlanın taşlısı 668
karısı ağızlı 38
karısı ağızlılık 38
karısı köylü 38
karısı köylülük 38
karısının üstüne evlen- 165
karnak 588
karnı burnunda 240
karnı büyü- 239
karnını doldur- 229
karnını şişir- 229
karpuz kol 443
karpuz kollu 443
karu 26
kasd eyle- 184
kasık mancası 188
kasınçıg 724
kasnak 531
kaş (veya kaşını) yık- 219
kaş 534
kaş ile göz, gerisi söz 668
kaş jölesi 507
kaş yol- 505
kaşarlan- 213
kaşbastı 461
kaşı hilâl 689
kaşı kemân 707
kaşı körtle 675
kaşı ya 707
kaşı yay 707
kaşık düşmanı 27
kaşık düşmanı 359
kaşkorse 447
kaşpusiye 487
katâm 308
katana gibi 715
katı yüzlü 54
katıl- 181
katın ana 561
katır karı 54, 222
kâtil 721
katm 308
katun 357, 567
kâtûn ana 561
katunın al- 594
katunlan- 49
kavuş- 181
kavut 271
kayık hotoz 462
kayın ana369
kayınvalide 369, 375
kayınvalidelik 369
kayırtamak 296
kayletü'l- hulkûm 425
kaynana 369
kaynana ağzı 370
kaynana ağzı 54
kaynana öcü, oğlu cici 370
kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar 370
kaynanalık 370

kaynanalık et- 62, 370
kaynanalık tasla- 62, 370
kayş 534
kaytaz 460
kaza beŋzer kız gelin 685
kazulet 715
keber- 238
kebîn 130
kebîn kıy- 122
kebinle- 122
kebîre kız 70
kebk-i ḫırâmân 685
kebûter 685
keçkün 476
kedbanu 47
kedbânû 586
kehhâl 503
keldür- 252
kelebek gibi 685
keleşmiş 106
kelin 366
kelin doyı 159
kelin konuklukı 159
kelinle- 122
keliŋ 366
keltür- 252
kelür- 252
kemân ebrû 708
kement 548
kemer 148
kemer bağlama 159
kenarın dilberi 54
kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olmaz 64
kenç kız 70
kendini sat- 193
kenîz 587
kenizek 587
kenîzek 587
keŋ közlüg uragut 670
kėŋ közlüg uragutlar 675
kepez 146
kėrdek doyı 159
kerhane 196
kerhaneci 194
kerime 334
kerrake 476
kerşen 515
kerti eŋlik 514
kesmelen- 555
ket-bânû 586
kethûda kadın 587
kethüda kadın 587
kevül- 79
keyim bėr- 173
keyin 392
kezlik 541
kıbâle 256
kıl- 181
kıl aldır- 505
kılade 531
kılavuz 101
kılavuzla- 102
kılınçlan- 206
kılnu bil- 206
kına (veya kınalar) yak- 521
kına 154, 518
kına- 521
kına gecesi 160
kına koy- 521
kına sür- 521
kına vur- 521
kına yakıl- 521
kına yakın- 522
kınağan dilleğen avrat 54
kınala- 520
kınalama 519
kınalan- 522
kınalanma 519
kınalı 519
kınalı kuzu 498
kınasız 519
kırgın 87, 587
kırılış 203
kırılma 204
kırın- 206

kırınma 204
kırıt- 207
kırıtım 204
kırıtış 204
kırıtkan 204
kırıtma 204
kırk bas- 273
kırk basması 272
kırk hamamı 272
kırkı (veya kırkları) karış- 273
kırkı çık- 273
kırkın 587
kırkla- 273
kırklama 273
kırklan- 273
kırklanma 273
kırklı 268
kırklık 312
kırmızıfener 196
kırnacuk 588
kırnak 210, 588
kırnak idin- 594
kırnaklık 589
kırtışlan- 667
kırtışlıg 663
kısır 222
kısırlık 223
kısmet (veya kısmeti) çık- 103
kıstı 532
kıval burun 675
kıvrak 204, 462
kıvrak kadın 204
kıvrımsı kırk tutam kara saçlu 670
kıyma göz 675
kıymaç 676
kız 27, 66, 70, 87, 335, 563
kız al- 103, 113
kız alıp ver- 383
kız ana 631
kız anadan görmeyince öğüt almaz 339
kız ara- 102
kız aşı 160
kız ayâl 337
kız bak- 102
kız başına 36
kız beşikte (veya kundakta), çeyiz sandıkta 139
kız çık- 177
kız çıkar- 119
kız çıkma- 178
kız çocuk 66
kız dala- 594
kız dalağı 589
kız dile- 104
kız doğurmuş avrat 281
kız etüzinte togmayın 55
kız evlât 337
kız gibi 38, 39
kız göndermek 159
kız gör- 102
kız ẖatun 88
kız iste- 104
kız kaçır- 166
kız kadaş 341
kız kalını 131
kız kapakı sı- 178
kız karandaş 341
kız kardaş 341
kız kardeş 341
kız karı bolsar kıçın körgü 76
kız karındaş 341
kız kartaş341
kız kılınçlıg 55
kız kızan 338
kız kilimi 619
kız kişi 29
kız kol- 105
kız koluş- 105
kız köçürür toyı 160
kız kurusu 72, 88
kız mektebi 623
kız ogıl 337
kız oglan 66, 337
kız oglan südi 295
kız oğlan 88
kız tog- 43

kız tonı 439
kız tuvağı 146
kız uya 343
kız ver- 115
kıza- 178
kızevi naz evi 217
kızgak 377
kızı gelini 29
kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçar (veya varır) ya zurnacıya 127
kızı kısrağı 29
kızı teslim et- 162
kızı uğurla- 167
kızıl boya 515
kızılca 515
kızılça 515
kızılça tırnak 532
kızıllık 515
kızım sana söylüyorum (veya dedim) gelinim sen anla (veya işit) 367
kızın elini eline vir- 162
kızın gelinin yesir et- 594
kızını (veya evladını) dövmeyen dizini döver 339
kızla- 178
kızlan- 377
kızlar ağası 590
kızlar ẖâtûnlar oturdugı otag 608
kızları doğucak melûl ol- 43
kızları ẖatunları 29
kızlaruŋ yolı evvel 47
kızlaş- 594
kızlık 176
kızlık olsa buğday al, avrat ölse kız al 89
kızlık zarı 177
kızlıkın al- 178
kızlıksız 90
kızını küyevge kitür- 162
kızoğlankız 88
kızuŋ gökçegi 663
kicimen 462
kiçi dügün 106
kiçin- 193
kilin 366
kin yıpar yıdıglı 671
kiralık kadın 189
kiralık kız 189
kiraz dudak 698
kiraz dudaklı 698
kirlen- 185, 414
kirlenme 185
kirlet-185
kirli 413
kirli kukla 55
kirloş 55
kirşen 515
kirşen yak- 517
kirşenlen- 517
kirtgünmiş kunçuy 634
kisaî 462
kisi 359
kisi al- 113
kişi 359
kişiyi vezir eden de karısı, rezil eden de 365
kitâbiyye ẖatun 634
kiymek 450
klips 525
klitoris 388
kloş 443
koca bul- 126
kocadan ayrıl- 173
kocakarı 77
kocakarı ilacı 428
kocakarılığı tut- 62
kocakarılık 55, 78
kocalılık 90
kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını 627
kocasız 96
kocasızlık 96
kocaya git- 126
kocaya kaç- 166
kocaya var- 126
kocaya ver- 115

koḍ- 252
koduz 29
koket 498
koketlik 498
koketri 498
kokmuş 55
kokona 78, 578
kokoş 498
kokoşluk 498
kokot 210
kokotluk 210
kol saluban oyna- 652
kol saluban oyun göster- 652
kolbağı 538
kolçak 450
kolçaklı 450
kolostrum 295
koltuğa girme 160
koltuğa ver- 162
koltuk 160, 196
koltuk resmi 160
kolye 532
kombinezon 447
kombinezonlu 447
kombinezonsuz 447
komşu kızı almak, kalaylı kaptan su içmek gibidir 114
komşunun karısı komşuya kız görünür 365
konsomasyon 651
konsomatris 651
konsomatrislik 651
kontes 578
kontese 578
konuklık yaragın eyle- 163
kooduz 96
korsaj 447
korse 448
korseci 438
korsecilik 438
korseli 448
korsesiz 448
koş 360
koşa bâdem [sıgmayan] dar (~ tar) agızlu 676
kotas 460
kotaz 460
koygaş- 181
koyma 590
kozan- 501
köçek 55, 651
köçeklik 55
kögis 402
kökle- 555
kökülteş 379
kökürdeş 380
köküs 402
kömür gözlü 705
köni sözlegli kunçuy 47
köp togurgan 221
kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz) 64
körgelü kel- 163
körgle 664
körket- 667
körkle 664
körkle- 501
körklüg 664
körklüg yerlerin aç- 501
körksüz 715
körpe 664
körpelik 664
körtle 664
körüş 487
kösnü- 198
kösnük 197
kösnüyüptür 223
köter- 238
kötü kadın 189
kötü söyleme eşine, ağı katar aşına 365
kötü yola düş- 193
kötür- 238
kövüs 402
közenek 487
közi kara 671
kraliçe 578

kraliçe gibi 710
kraliçelik 578
kuaför 503
kuaför 503
kuçulmağa er- 72
kudurçuk 655
kuduz 96
kuduzlan- 122
kukla 655
kukulyacı 625
kulak salkımı 526
kullan- 195
kulluḫcı 590
kullukcı 590
kullukcu 590
kullukçı 590
kullukçu 590
kulyabani 737
kuma 372
kuma ol- 373
kumalı 373
kumasız 373
kumru yaka 443
kunçuy 29, 570
kunçuylug 571
kundak 312
kundak yemeni 443
kundakla- 313
kundaklama 312
kundaklat- 313
kundaklatma 312
kundaklayış 312
kuŋ tay kıu 571
kuŋkıu 571
kurbağa testi 230
kurdele 434
kurdeleli 435
kurdelesiz 435
kurta 78, 526
kurtarıl- 260
kurtga 78
kurtga büdik bilmes yerim tar tėr 78
kurtga yek 737
kurtka 78
kurtul- 252
kuru 78
kuşak 450
kuşak bağlama 160
kuşak çöz- 193
kutaz 460
kutni 434
kutul- 252
kuun 609
kuyaş eŋlig 689
kuyaş yüzlük 689
kuyruk salla- 207
kuyu anası 737
kuyum 131
kuzât 398
kuzfe-i zühre 388
kuzin 348
kübe 526
küçüğüne inanma karı sözüne aldanma 64
küçük hanım 563
küçül- 72
küçült- 72
küḍegülig 90
kühl 507
küke 380
kükü 333
küküy 333
külâle 549
küldöken 360
külkeç 462
külkedisi 55
kün 609
küni 373
küntekü 532
küŋ 590, 631
küŋ bol- 594
küŋed- 595
küŋlüg bol- 595
küŋzed- 595
küpe 526
küpe urun- 529

küpeli 527
küpkapağı hotoz 462
kürtaj 263
küs 388
küye 370
küyevge bėr- 115

## L

laden 507
lâden 515
ladenli 507
laf ebeliği 55
laf ebesi 56
lâhorâki 435
lakırtı ebesi 56
lâl 705
lâle ruh 532
lâle zâr 532
lâle-‘izâr 698
lâle-ḫadler 698
lâle-i sîr-âb 698
lâle-ruḫ 698
lâ’l-i mey-gûn 708
la’l-i musaffâ 527
lastik 448
lavta 260
lâvta 260
leben 295
leb-i gonca 698
leb-i piste 699
lėçeg 463
leçek 463
lenduha karı 715
leydi 578
lezbiyen 199
lezbiyenizm 199
lezbiyenlik 199
li’an 169
lifâfe 645
li-üm 382
lî-ümmin 382
lizöz 449
loğusa derneği 270
loğusalık 268
lohusa 268
lohusa humması 274
lohusa şekeri 272
lohusa şerbeti 272
lohusalık 268
lokum gibi 708
lota 260
lûlî 578

## M

mabude 633, 724
madam 578
madama 578
mader 278
mâder 323
mâderâne 47
maderî 288
mâh 689
mahalle karısı 56
mahbel 237
mahbûb 664, 724
mahbube 664, 724
mahbûbe 724
mâh-çihre 690
mahfaza 543
mâh-likâ 690
mahmudiye 544
mâh-peyker 690
mahrama 488
mahrû 690
mâhrû 690
makrama 463
makreme 463
maksi 473
maksi etek 473
makyaj 496
makyaj takımı 496
makyaj yap- 501
makyajcı 503
makyajcılık 503
makyajla- 501
makyajlama 496
makyajlı 499
makyajsız 499
makyajsızca 499
makyajsızlık 499
makyöz 503
mala 453
malakof 443
malın gözü 210
malike 734
mama 29, 257, 278, 563
mamalık eyle- 259
mamı 257
mamı avrat 258
mamılık et- 259
manikür 506
manikürcü 503
manikürcülük 503
manikürlü 506
manikürsüz 506
manita 724
manken gibi 708
mannasa 156
manşon 488
mantin 435
mantinota 189
manto 488
mantolu 488
mantosuz 488
manış 204
maral 685
Maraş işi 620
maraz-ı zenebî 421
markiz 579
marnel 476
maskara 508
masöz 503
maşa 553
maşala- 555
maşalama 549
maşalı 549
maşlah 488
maşuka 725
ma'şuka 725
ma'şûka 725
matmazel 579, 623
ma'tûhe 81
mebiz 396
mecnûne 56
mecusiyye 634
meç 549
medhûlün bihâ 90
medize 392

medre 392
medze 392
mefrûşe 591
meh 689
mehaz 246
mehbil 392
mehd-i ulyâ-i saltanat 571
meh-i bî-mihr 691
meh-i dellâk 691
meh-i nâ-mihr-bân 692
meh-i tâban 691
meh-likâ 692
meh-pâre 692
mehr 132
mehr-i muaccel 132
mehr-i müeccel 132
mehrû 690
mehrûy 690
meh-veş 692
mekik 620
mekik oyası 620
mekkâre 56
mekteb-i inâs 623
mel'ûne 56
mel'ûne ẖatun 56
melaike 680, 734
melek 680
melek gibi 681
melek-rû 681
melek-sîmâ 681
melek-sîmâcuk 681
melek-siret 681
melik kızı 571
melike 571
meme 403
meme başı 403
meme bezi 403
meme delügi 403
meme emzir- 305
meme sinili 424
meme süngeri 403
meme ucu 404
meme ver- 305
memede ol- 307
memeden ayır- 308
memeden kes- 308
memeden yar- 308
memek 404
memelik 448
memesiz 715
memure 624
menassa 161
mendiri 161
menekşe gözlü 699
mengûş 527
menkûha 360
menopoz 225
menopoza gir- 225
meŋdeş- 505
meŋlig 676
mer'e 30
meral 685
merdüm-zade 571
merhume 638
mersiyehan 647
mersiyehanlık 647
Mesîhâ 712
Mesîh-i vakt 712
mesture 217
meşime 393, 398
meşşâta 152
metres 189
metres tut- 193
metreslik 189
metreslik et- 193
metrûke 96
mezzosoprano 654
Mısruŋ sultânı 713
mi'cer 463
midi etek 473
mihr 132
mihrap 708
milkat 261
mini etek 473
minyon kadın 676
minyonluk 676

mîrek 90, 96
mis 579
misis 579
miyom 422
mizanpli 549
modistra 438
molada 591
moloda 591
monçuk 532
monçuklan- 534
mu'âmel-i zevciyye icra olun- 181
mu'ayyenler kızı 572
mu'mina ẖatun 635
muallime 623
muganniye 654
muhadder 217
muhadderât 217
muhaddere 217
muhallefe 96
muẖannat 39
muẖannes 39
muhtereme 572
murassa 'ısabe 463
murassa' boğmak 532
murdi'a 317
murrançlık 210
murzı'a 317
murzi'a 317
musannife 623
muşmula 715
mut'a 166
muta nikâhı 166
mutallaka 96
mutammis 418
mutribe 654
mûy-ı müşg-bû 549
mü'min ẖatun 635
mü'min uragut 635
mü'mine 634
mü'mine uragut 635
mücerret 88
mücevher 544
mücevherat 544
mücevherci 503
mücevherli 544
müddet-i 'iddet 169
müddet-i haml 237
müddet-i haml geç- 241
müddeti yit- 242
müdebber kılınmış kırnak 591
müdebbere 591
müdire 623
mühr 177
mühr aç- 178
mührini kötür- 178
mükâtebe kırnak 591
mükim 493
mükin 493
münçig 393
münderü 156
münhalle 97
müntakıbe 441
mürebbiye 623
mürebbiyelik 623
mürtede 636
mürüvvetsiz er avratdur 39
müsait 210
müsin 592
müslime 635
müstehâza 412
mütezevvice 91
müvellid 258
müvellide 258

**N**

nâhid 70
nâhide 70
nahl 156
naḫl-i bâlâ 699
naḫl-i bûstân 699
naḫl-i ḫırâmân 699
naḫl-i revân 699
nakış 620
nakış ipliği 620
nakış işle- 617
nakış makinesi 620
nakışçı 615
nakışçılık 615
nakışla- 617
nakışlama 615
nakışlı 620
nakışsız 620
nâkisatul-‘akl 56
nalça boğmak 532
nalıncı 438
nalıncılık 438
nâmahram ‘avrat 637
namaz bezi 463
namaz örtüsü 464
namazsız 413
nâ-mihribân 721
namus 218
namus cinayeti 218
nâmûsın sındur- 185
nâmûsını sı- 185
nâ-müselmân 721
nârmeşk 549
nasif 464
natır 613
natır nalını 494
natırlık 613
naylon kız 210
naz 204
naz et- 207
nâz kıl- 207
naz yükü 205
nazenin 205
nâzenîn 205
nâzenîn 717
nazeninlik 205
nazın nazın 204
nazlan- 207
nazlı (hanım, gelin, kadın, kız) 718
nâzük beden 718
nâzük endâm 718
nâzük-leb 676
nâzük-nihâl 699
nâzük-tab’ 718
nebîre 345
nebîse 346
nedime 572
neerse kizle- 62
nefes kesici (kadın, kız) 664
nefsâ 269
nemlendirici 516
nemlendirici krem 516
nene 278, 331, 563
nenni 311
nenni çal- 311
nennile- 311
nergis közlük 699
nergis-i şehlâ 699
nev arûs 140
nev-ber 70
nevha kıl- 640
nevhager 647
nezâketli 48
nezaketlü 48
nezkep 464
nezkep saçağı 541
nifâs 269
nifâs günleri 269
nifâs kanı 269
nifâsî 269
nigâr 664
nigâr-ı pâk-dâmân 218
nigârîn 665
nigârîn-i kamer-veş 693
nigârlı 520

nihâl 700
nihâl-i nâz-perverd 700
nihâl-i tâze 700
nikab 489
nikâb 489
nikâh 119, 133
nikâh akçesi 133
nikâh birle al- 122
nikâh et- 122
nikâh kıl- 122
nikâh koy- 123
nikâhıka kir- 123
nikâhınga kivür- 123
nikâhla- 123
nikâhlama 119
nikâhlan- 123
nikâhlanış 119
nikâhlanma 119
nikâhlayış 120
nikâhlı 120
nikâhlı ẖatun 360
nikâhlık 147
nikap 489
nine 80, 278, 331, 563
ninelik 331
ninni 311
ninni söylemek 311
nisa 30
nisâ 30
nisaiye 428
nisaiyeci 428
nisaiyecilik 428
nisvân 30
nişân 107
nişan ko- 108
nişan tak- 108
nişanla- 108
nişanlan- 108
nişanlı 107
nişanlık 147
nişanlu 107
nitâc 242
nöker 373
Nûh peygâmberüŋ eşegi aslı 56
nûr-ı dîde 730
nuruaynım 730
nüfesâ 270

## O

ocaguŋa ancılayın ‘avrat gelmesün 57
ocaguŋa ancılayın ḫâtûn gelsün 48
odalık 189, 592
oglagu katun 572
oglan ağlamasa emcek verilmez 310
oglan anadın tugar teg 244
oglan anası kıl- 288
oglan bırak- 265
oglan dogurkan 270
oglan düşür- 265
oglan işi 399
oglan kemiş- 265
oglan mısın kız mısın 43
oglan soŋı 398
oglan tap- 252
oglan togurabilmes hâtun 223
oglan togurgu vakt 241
oglan tüşür- 265
oglan yatdugı yėr 394
oglan yatgan yer 394
oglan yatgan yer agzı 396
oglancıklar anası 282
oglı kızı olmayan 223
oglı togma- 226
oglu kızı ol- 339
ogrı uragut 57
ogul kız 338
ogul kız tugmagan kurtka 226
ogul tap- 252
ogul vėrme- 226
ogulçuk 394
ogulsız 223
ogulsuz 223
ogulsuz kızsuz 223
oguz 294
oğlan ağrısı 246
oğlan ağrısı tut- 247
oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası 370
oğlan aşı 418
oğlan atadan (babadan) öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi 339
oğlan burusu 246
oğlan burusu tut- 247
oğlan doğuracak vakt 241
oğlan doğurmuş avrat 270
oğlan eşi 399
oğlan eyleme- 224
oğlan toğurkan 221
oğlan yatacak yer 393
oğlan yatağı 393
oğlana kal- 229
oğlandan kal- 226
oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü 340
oğul kız getürmez avrat 223
oğulcuk 231
oğuldan kızdan kal- 226
oğulduruk 394
oğulduruk 396
oḫşagu 725
oje 520
ojeli 520
oksijenli saç 549
on beşinde kız, ya erde gerek ya yerde 365
ondüle 549
ondüleli 549
ondülesiz 549
oŋıklan- 555
opa 516
operatris 624
orana 399
orfana 592
orgazm 197
orospu 190
orospu çocuğu 39
orospuluk 192
orostopol 39
orta malı 189

ortak (veya kuma) gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş 350
ortak 374
ortak katıglı kunçuy 636
ortak kılıglı uragut 636
ortalık 189
oruspı 190
oruspu 190
Osmanlı kadını 48
ovuz 294
oya 435, 620
oyacı 615
oyacılık 615
oyala- 617
oyalama 615
oyalı 436
oymak 534
oynak 210
oynakça 210
oynaklık 211
oynaş 189, 194, 725
oynaşına inanan avrat, ersiz kalır 196
oyuna gir- 652

# Ö

ög 278
öginmegile ‘avrat er olmaz 57
ögri- 315
ögür- 640
ökmek 527
ökmeklen- 529
öksüz 291
öksüz anası 48, 291
öksüz güler mi meğer yanıla 292
öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar 292
öksüz kal- 292
öksüz kuzu toklu (öveç) olmaz 292
öksüz neden güler? Yanılır da güler 292
öksüz oğlan (çocuk) göbeğini kendi keser 292
öksüz oynaşa çıkmış, ay akşamdan doğmuş 292
öksüzlük 291
öksüzün karnına vurmuşlar (öksüzü dövmüşler) “vay arkam” demiş 293
ölü doğum 263
‘ömrüm 730
öŋik 554
öŋiklen- 555
ör- 555
örçük 550
ördür- 555
ördürme 550
öreke 621
örge 621
örgü 549, 621
örgücü 615
örgücülük 615
örgüç 550
örgüçlen- 556
örgülü 550
örgüsüz 550
örike 621
örküç 550
örme saçlı 550
örme saçlu 550
örmeç 551
ört- 181
örtme 465
örtüglü 218
örük 551
örül- 556
örülme 551
örülü 551
örülüş 551
örüŋ 147
östrojen 396
östrojen tedavisi 425
övünmeklik ‘avratlara bühtândur 57
öw kızı 70
öwlük 354
öydeki 360
öydeş 354
öz 294
öz ana 279
özden kız 572
öz-kiem 730
özük 572

## P

paça günü 161
paçalık 476
paçoz 190
pâdişâh 710
pâdişâh-ı mülk-i melâhat 711
pafta 436
pakîze 218
pandantif 532
papazi 436
parça 665
pardösü 489
pardösülü 489
pardösüsüz 490
parlaklık 665
parlatıcı 520
pârsâ uragut 218
paşmak 493
patroniçe 624
payet 436
pâzişâh kızı 572
peçe 490
pedikür 506
pedikürcü 503
pedikürcülük 503
pekmezi küpten, kadını kökten al 114
pelerin 490
penes 544
penuvar 449
perde 491
perdeli 218
perdesiz 211
perdesizlik 211
peri 681, 735
perî 681
peri gibi 682
peri kızı 735
perî-çihre 682
periken katun 735
perî-peyker 682
perî-rû 683
perî-ruhsâr 683
perî-sûret 683
perî-vâr 683
perî-veş 683
perî-zâd 683
perma 551
permalı 551
permasız 551
pero 544
pero küpe 527
peruk 554
peruka 554
perukçu 554
perukçuluk 554
peş 473
peştamal 465
peştamal kuşan- 471
peştamalcı 615
peştamalcılık 615
peştamallı 465
peştamalsız 465
peygâmber uragutları 631
pezevenk 195
pezevenklik 195
pırlanta 544
pırlantalı 545
pırlantasız 545
pırlantı 544
pışpışla- 315
pışpışlama 314
pışpışlayabil- 315
pışpışlayabilme 314
piçe 490
piko 436
pikocu 615
pikoculuk 615
pikoya ver- 617
pili 444
piliç 665
pilili 444
piling 507
pilise 444
pilisiz 444
pîre-zen 79

pirsing 529
pîr-zen 79
pistân 404
piyasa yeri 196
piyasaya çık- 193
piyasaya düş- 193
poliandri 164
poligami 164
polijini 164
ponpon 436, 516
postal 190
postiş 554
postmatüre 266
poşu 465
poşulu 466
poşusuz 466
prematüre 266
prenses 572
prenseslik 573
prişti 733
pudrala- 517
pudralama 516
pudralı 516
pudralık 516
pudriyer 516
pul 436
pullu 437
pus 424
pürçek 551
püser 665

## R

râbbe 317, 375
râbbelik 318
rabîbe 377
rahibe 631
rahibe kızlar 631
rahibelik 631
rahim 394
rahim ahtapotu 422
rahim içi araç 230
rahim sovukluğu 422
rahimden ölmüş cenini muhriç 263
rahm 394
rahm agrısı 422
rahm marazı 423
rahm marazına dâg ur- 423
raht-ı arûs 138
ra'nâ 666
rakkase 651
raksa gel- 653
rastık 508
rastık çek- 510
rastıklı 508
ratka 421
refika 361
rehl 399
resîdelikge yawu- 67
resm-i arus 133
reşk-i hûr 684
reşk-i hûrî 684
reşk-i rızvân 684
retekâ 421
retkâ 223
rızâ 302
ric'at 166
rimel 508
rimelle- 510
rimelleme 508
rimelli 508
rimelsiz 508
roba 444
robalı 444
roşn 633
röfle 552
röfle yaptır- (veya attır-) 556
röfleli 552
ruba 444
rubalık 437
rûh-ı revân 684
ruḫsâr-ı gülgûn 700
ruḫsâr-ı zîbâ 676
ruj 518
rû-nümâ vir- 135
rusbı 190
rusbî 190
ruspi 190
ruspuluk 192
rüküş 498
rüküşlük 499
rüşeym 231

## S

sa’âdet âfitâbı 693
sabahlık 449
sabiye 66
sabiyye 66
sacbag 554
saç bağı 554
saç başı 554
saç örgüsü 549
saç saça baş başa 57
saç saça baş başa gel- (veya dövüş-) 62
saç yol- 641
saçı 133
saçı biçik 715
saçı kâfir 676
saçı kıl- veya at- 135
saçı topuklarını döv- 556
saçı uzun 30
saçı uzun aklı kısa 58
saçıg 133
saçık 133
saçıl- 442
saçını düz- 556
saçu 133
saçuk 133
sadâk 133
sa’dâne 404
sâde-rû 677
sâde-rûḫ 677
sagîre 66
sagrak sürdür- 596
sagtuç 157
sagucılık 648
sagucu 647
saguculuk 648
sağ- 305
sağdıç 157
sağdıç kadın 157
sağdıçlık 157
sağı sağ- 641
sağıcı 647
sağıcı avrat 647
sağrak sürmek 595
sağrısı ağır avrat 715
sağrısı büyük hatun 715
sağu sağıcı 647
sağu sağmak 641
sağucı 647
sağucu 647
sağucu avrat 647
sağuculuk etmek 642
sahâbiyye 631
sahibe 573
sâhibe 631
sâhibe-i hâne 573
sakandırık 466
sakandırık 533
sakandırık incüsü 533
sakanduruk 533
sakınduruk 533
sâkiye 592
sakkalık eyle- 306
sâliha 632
salkı koca karı 716
salkık hatun 715
salkım küpe 527
salma yemeni 444
salon kadını 573
sanavber 700
sanem 708
sanemâ 708
sanem-i bî-vefâ 709
sanem-i mehlikâ 693
saraguç 466
saraguçlan- 471
sarakuç 466
saraylı 573
saraylı kadın 573
sargaç 448
sari 477
sârika cariye 57
sarplan- 247
sa’rûr 424
Satagiri 633
saya 477

sebâyâ 592
sedy 404
sefire 624
seksapel 197
selülit 425
selvi boylum “700
semen-ber 700
semen-bû 700
semen-rûyân 701
semen-simâ 701
seng-dil 705
sep 138
sepetli fistan 477
septür- 138
ser örtüsü 466
serâguç 466
serâkuç 466
serben 466
serbend 466
ser-defter-i ḫûbân 711
seriyye 592
ser-keş 721
sermest-i nâz 718
serv 701
serv-i bâlâ 701
serv-i dil-cû 701
serv-i gül endâm 701
serv-i gül-‘izâr 702
serv-i hoş hırâmân 702
serv-i ḫoş reftâr 702
serv-i ḫōş-ḫırâm 702
serv-i nâz 702
serv-i revân 702
serv-i sehî 703
serv-i semenber 703
serv-i ser-efrâz 703
serv-i ser-firâz 703
serv-i ser-keş 703
serv-i sîm-endâm 703
serv-kad 703
serv-kâmet 703
sevâyî kuşak 148
sevdacı 205
sevdacılık 205
sevici 199
sevicilik 199
seyyib 91
seyyibe 91
seyyide 632
seyyip 97
sezaryen 267
sezaryenli 267
sıgıt tonı 644
sıhr 382
sıhriyyet 382
sık 444
sıka- 181
sıkma 444
sıkmabaş 445
sıkt 263
sınık sarıcı avrat 428
sırça 155
sırçan 621
sırga 525
sırma saç 552
sıy 473
sızga 525
sîb 91
sidüğü açılmak (avrat içün) 423
sik- 182
sikil- 182
sikiş- 182
sikit- 182
siktir- 182
siktür- 182
sili 219
sili 88
sililik 219
silisiz 211
silisizlik 211
silsile 533
sîm-ber 705
sîmîn-beden 706
sîm-ten 706
sine-bend 448
sinyora 579

siŋil 343
siren 735
sit 30
siti 573
sitt 30, 573
sittî 30, 573
sivâr 538
smnanç 632
soğul- 298
soğulma 298
soğuş- 298
sokağa (veya sokaklara) düş- 193
sokak kadını 190
sokak kızı 190
sokak süpürgesi 57
solduran soḅ 58
solduran sop 58
son 399
sorguç 146
sorıt- 306
sorma-gir 196
soygun 611
soygunluk 612
sör 632
söz al- 109
söz ebeliği 58
söz ebesi 58
sözlü 107
sözünde yanıglı işiler sanı 39
spiral 230
striptiz 651
striptizci 651
striptizcilik 651
su gel- 248
sukut 263
sultan 574, 711
sultan efendi 574
sultan kızı 574
sultân-ı ḫûbân-ı cihân 711
sultân-ı hüsn 711
sûret-i zîbâ 666
susma 621
sutyen 448
sutyenci 438
sutyencilik 438
suzeni 622
süd arturacak gıḍâ 271
süd çeşmesi 404
süd ekse- 299
süd eksecek ilâc 271
süd gelme- 298
süd hakkı 285
südi kanı yavuz 300
südi yaramaz ol- 298
südin tart- 301
südü oyna- 296
südü yürüt- 297
sügrüg 388
süğlüm burunlu avrat 677
süŋük 395
süriyye 592
sürme 508
sürme çek- 510
sürmele- 510
sürmeleme 509
sürmelen- 510
sürmeli 509
sürtük 190
sürtük 58
sürtük işler 190
sürtükleş- 62
sürtükleşme 58
sürtüklük 58
süslü 499
süslü gelin 499
süslü püslü 499
süt 296
süt bėr- 306
süt bile kir- 301
süt çal- 297
süt çek- 301
süt çocuğu 307
süt em- 306
süt emdür- 306
süt gel- 297
süt gelme- 298

süt ḫırası 297
süt izni 309
süt kardeşi 380
süt kardeşliği 380
süt karındaş 380
süt kuzusu 307
süt ver- 306
süt vir- 306
sütana 318
sütanalık 318
sütanne 318
sütannelik 318
sütbaba 380
sütdin aḍır- 309
sütkız 380
sütlen- 297
sütlenme 297
sütlü hatun 282
sütnine 318
sütninecik 318
sütninelik 318
sütoğul 380
sütsüzlük 299, 300
sütten kes- 309
sütten kesil- 299
sütü bozuk 300
sütü bozukluk 300
sütü dön- 297
sütüne havale et- 301
sütüne kal- 301

## Ş

şâh 711
şah ana 574
şâh-ı ‘âlem 712
şâh-ı cihân 712
şâhid 666
şâhid-i kâşâne 666
şaire 654
şâire 654
şakîka 343
şal 450
şal kuşak 148
şalâki 437
şamnanç 632
şamuşa 496
şâmûşa 496
şâmûşa keyür- 501
şantöz 654
şart olsun 175
şehâ 711
şeh-i ẖûbân 712
şekerim 563
şem’-i şeb-efrûz 693
şemle 467
şenf 528
şıllık 190, 211
şımnanç 632
şırfıntı 211
şîr-i mâder 296
şîrîn leb 677
şîrîn-kâr 677
şîve-ger 718
şōẖ 718
şömizye 450
şuh 205
şûẖ 718
şûh-çeşm 205
şûẖ-ı bî-pervâ 721
şûh-ı cefâ-pîşe 722
şûẖ-ı cihân 719
şûẖ-ı dil-ârâ 730
şûẖ-ı dil-sitân 730
şûh-ı gülgûn câme 731
şûh-ı sengîn-dil 722
şûh-ı sitemgâr 722
şuẖ-ı şeh-levend 719
şuẖ-ı şîve-kâr 719
şûhî 205
şuhluk 206
şûhluk 206
şûh-meşreb 205
şûr-engîz 722
şvester 343

## T

taaddüt-i ezvac 164
taban oglan togur- 266
tabîbe ‘avret 428
tâc 523
taç 523
tafta 437
tagay kızı 344
tagza 346
tağarcık 312
tahaddür 441
tahallî 441
tahdîr 442
tahta göğüslü 716
tahta silici 612
takı 545
takın- 502
takıp takıştır- 502
takıştır- 502
takıştırma 496
takma kirpik 509
takma saç 554
tal boḍlug 704
talak 169
talâk bėr- 173
talâk bir- 173
talâk bol- 173
talâk kıl- 174
talâk tut- 174
talâk vir- 174
talakıselase 169
talip (veya talibi) çık- 105
talip 103
talipli 103
taliplilik 103
tambura 445
tams 412
tanrıça 633
tapmış kunçuy 635
tarak 524
tarakcı 153
taraklı 524
taranıp çık- 502
tarım 574
tarlanın taşlısı, karının (veya kadının) saçlısı 365
tarlayı düz al, kadını kız al 89
tarlayı taşlı, kızı kardeşli yerden almalı 366
tarpuş 467
tartma 467
tasarruf 182
taş bebek 709
taş bebek gibi 709
taş gibi 706
taş pudra 516
tatlîk 169
tatlîk et- 174
tavk 533
tâvûs zînetlü 686
tay 97
taya 320
tayak 133
tayalık 318, 323
tayaza 346
tayeze 346
tayıza 346
tayyör 477
tayza 346
taze 666
tâze fidan 704
tâze gül-i râ’nâ 704
taze kız 71
tebeşir toprağı 424
tecavüz 185
tecavüz et- 185
tecavüze uğra- 185
tefarik 477
tegdi kel- 163
tegele 477
tekle 477
tel 154
telebbün 297
telekız 190
telle- 151

tellen- 151
telli 151
telli bez 437
telli duvaklı 146
telli yemeni 437
temâyül-i rahm 423
temizlikçi 612
temizlikçi kadın 612
temizlikçilik 612
tennure 478
teŋrim 574
tepe 496
tepebaşı 437
tepelik 467
tepelikli 467
ter döşeği 273
ter-dâmen 211
terinçek 450
terinçek 457
terinçek 645
terk 169
tėrlik 451
terlik 478
terlik kaftan 451
terütaze kız 71
terzi kadın 438
tesettürlü 442
tesettürlülük 442
teslim ol- 198
teşnîf 528
tevlîd bi'ş-şakk 268
tevlit 249
tevlit etmek 252
teyze 346
teyze 563
teyze kızı 345
teyzelik 347
teyzezade 382
tezevvüç et- 123
tezevvüç eyle- 123
tezviç et- 124
tezviç eyle- 124
tığ 622
tığlık 622
tılak 386
tılık 386
tıngır elek tıngır saç, elim hamur karnım aç 627
tırnak besleyicisi 520
tırnak urup al yanagını yırt- 642
tigin 575
tilkü 43
tirle 309
tişi 21, 67, 361, 633
tişi aslı et 58
tişi kadaş 343
tişi karındaş 343
tişi keydi 58, 59
tişi kişi 23
tişi könŋli yumşak bol- 50
tişi mekr kıl- 62
tişi mekri t59
tişi tatgı 197
tişi yek 737
tişide uwut kitti 59
tişig 21
tişig ewde ıḍma- 62
tişilik 34
titregüç 528
titregüç 533
tog- 243
toga 524
togdaç 231
togku agrıgı 246
togtur- 259
togum 242
togur- 250
togurguluk 241
togurmaḫtan eksil- 224
togurmagan 224
togurt- 259
togurttur- 259
togurur agrıgı 246
toğdu 270
toğuracak vakıt 241
toḫum 242

toḫur- 250
toka 524
tokalaç 467
tokalı 524
tokasız 524
tokmakçı 195
tokmakçılık 195
tokum 242
tokuz ay on kün 237
tolama 468
tolduran toḅ 59
toldurum top 59
tolgag 528
tolgag emgeki 246
tolgag meşakkatı 247
tolgag zahmatı 247
tomal- 406
ton yırt- 642
toparlayıcı krem 516
topuk 494
topuk mesti 494
topukdöven 478
topuklu 494
topuksuz 494
topuz 552
topuzlu 552
torlak 468
tov- 243
tovur- 250
tölüg 91
töre 412
töre cinayeti 219
töşek kat- 182
transparan 445
truakar 445
Tûbâ boylum 704
tug- 243
tugsak 97
tugum 242
tugur- 250
tul ‘avret 94
tul 93
tul avrat 94
tul bol- 98
tul epçi 97
tul eyle- 98
tul hatun 97
tul ḫatun 97
tul hatun kişi 97
tul ibçi 97
tul kal- 98
tul kıl- 98
tul tonı 644
tul uragut 97
tulban 468
tulband 468
tulı 97
tulum 552
tun 291
tunik 451
Tunus gediği 98
tut- 124
tutçek 261
tûtî 559
tûtî-i şeker-ḫây 686
tûtiyâ 509
tutuk 485
tutuklan- 595
tuv- 243
tuvak 144
tuvalet 445, 496
tuvalet masası 497
tuvur- 250
tuzluca avrat 666
tüge 592
tügün 224
tüken- 172
tülbent 468
tülbentçi 439
tülbentçilik 439
tülfir 468
tüŋür 382
tüp 396
tüp bebek 230
tüplerini bağlat- 230
türban 469

Türk 713
türk dudusu 716
Türk-i ḫûn-rîz 713
Türk-i nîm-mest 713
türkün 383
tüvün 224
tüwün 224

## U

uca 388
uçmah kızları 735
udlu 48
udsuz gelin 59
udsuzluk 59
ufacık tefecik 677
uguz 294
‘uddat 168
‘uddat keçür- 174
uht 344
ukm 224
‘ukr 224
‘ukûr 134
ulaş- 383
ulu ‘avret 575
ulu ana 331
ulu dügün 161
ulu ḫân ḫâtûnı 575
ulu hatun 575
ulu kız karındaş 328
ulug ana 331
ulular kızı 575
uma 279, 737
umacı 737
umacı gibi 716
umay 634
umay katun 634
umay teg ög 48
umma 737
ummacı 59
umsun- 240
uragut 30, 361
uragut boḍnı 383
urılan- 253
usret-i hayz 417
usta 612
ustalık 612
utancak 49
utangan avrat 48
utansak 49
uterus 395
utlu 48
uyutkuç 298
‘uz(ḍ)ri kesil- 226
uzun etek 473
uzun etekli 473
uzun tonlug 31

## Ü

üç etek 479
üç etekli 479
üçten dokuza 170
ügri- 315
üğri- 315
üğrü- 315
üğrümük 314
ükütüptür 224
ülker 693
üm 279
ümm 279
ümmehât 279
ümm-i veled 288
ümm-i veled 596
ümmiyet 288
ümmü gülsüm 677
ümmü veled 596
ümmü'l-mü'minîn 632
ümmü'l-veled 288, 596
ünin kötür- 642
ünsâ 31
üst giyesi 479
üstlük 479
üstübeç 516
üstüne kuma gel- 165
üstünü gör- 417
üvey ana 375
üvey anne 60, 375
üvey kız 377
üvey valide 376
üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun 368

## V

vajina 388
vala 453
valide 279
valide sultan 576
vâlide-i rızâ'î 318
validelik 288
vamp 206
var- 127
varur ol- 127
vâveylâ tė- 642
vaynaş 592
vaynaş 725
vaz'-ı haml 249
vehâm 239
veled-i rıdâ'î 381
veliyye 632
ver- 115
vėr- 115
vesikalı 191
vesîm 666
vesme 509
vihâm 239
vikontes 579
vilâd 249
vir- 115
viril- 116
volan 445
volanlı 445

## Y

yabov 469
yabuk 469
yâd kılgan tişi 632
yağlık 622
yağlık işle- 617
yağlıkçı 616
yakasın yırt- 642
yakaz 374
yalab yalab yalabıyan ince tonlu 671
yalabuk karı 499
yaldruk işler 499
yalıŋula- 655
yalŋuk 593
yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat 366
yanaz güzel 722
yancıklı hatun 716
yange 378
yaŋagı al 671
yaŋı tüşken kelin 161
yaŋşak avrat 60
yapık 155, 469
yapın- 471
yapıştırma 155
yapuç- 471
yapuk 155, 469
yâr 726
yaraşma- 63
yâr-ı dildâr 731
yâr-ı gül çihre 704
yarık 388
yarım papuç 60
yarlık 404
yas tonı 644
yas tut- 643
yasla- 643
yaslagan tişi 643
yaslı kadın 643
yaslıg tişi 643
yaşan- 442
yaşın- 442
yaşınmak 470
yaşınmak 491
yaşmak 469
yaşmakla- 492
yaşmaklan- 492
yaşmaklık 437
yatar- 119
yatlık 337, 377
yavaş 719
yavıt 134
yavrı 232
yavumaslıkga andık- 175
yavuz ‘avrat 60
yavuz işlü ‘avrat 191
yawuz bolgan ẖatun 191
yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı 283
yazıcı 593
yazıcı kadın 153
yazıcılık 153
yazma 470
yazmacı 616
yazmacılık 616
yėdi kızuŋ umudı (ümîdi) 43
yedilik 479
yeğniceklik 211
yeldirme 491
yeldirmeli 491
yeldirmesiz 491
yelli 211
yelloz 211
yemeksiz katlanur ersiz katlanmaz 198
yemeni 470
yemeni baskıcısı 616
yemenicilik 616
yenge 157, 361, 378, 563
yengelik 157, 378
yėni- 253
yėnigü 241
yėnit- 260
yeŋe 157
yeŋge 378
yer hostesi 624

yeş 361
yeteklü 473
yetîme 67
yıkız 374
yıldız 654
yıllıkçı 612
yıpla- 505
yıplaş- 506
yıplat- 505
yırtık 212
yırtılmış 212
yigit ḫatun 71
yikdey 473
yiksük 535
yinçgelen- 595
yinçke kız 593
yinçü 543
yinçü tizin- 545
yinçü tolga- 529, 545
yinge 378
yinge eyle- 157
yirük işler 716
yivig 534
yol 134
yol bėr- 174
yoldaş 361
yolın- 175
yollu 212
yosma 212
yosmalık 212
yotuz 362
yu 60
yulun- 175
yumrar- 406
yumru sağrılı avrat 716
yumrulan- 406
yumurtalık 396
yunt südü 419
Yûsuf-ı gül-çihre 713
Yûsuf-ı Ken'ânı Mısruŋ 713
Yûsuf-likâ 713
yutuz 362
yuvayı yapan dişi kuştur 627
yüfüş 134
yük 232
yük eyesi 234
yükinden boşan- 253
yükini koy- 253
yüklendir- 229
yükli 234
yüklig 234
yüklü 'avrat 236
yüklü 234
yüklü ol- 229
yüklüg 234
yüklüg bol- 229)
yüklüg kıl- 230
yüklülük 237
yüksük535, 622
yükter 273
yükün bırak- 253
yükür- 230
yüz akı 219
yüz görmüş 91
yüz görümlüğü 134
yüz görümü 134
yüz ḫırâş ėt- 642
yüz örtüsü 491
yüz suyu 219
yüz yaz- 151
yüz yaz- 502
yüz yazıcı 153
yüz yazısı 151
yüz yazısı günü 161
yüz yazmak 151
yüz yırt- 642
yüzi cennet 684
yüzi gül 704
yüzi mâh 694
yüzi tâze gül 704
yüzlik 492
yüzlük 492
yüzü sulu 219
yüzüğü geriye çevir- 109
yüzük 535
yüzük saat 536

yüzük tak- 109
yüzüne bakılmaz 716

## Z

za'îfa 31, 80, 362
za'ife 31
za'îfe 31, 81, 362
zâhide 633
zâlim 722
zamazingo 191
zambak 704
zâniye 191
zâtü'z-zevc 91
zen 31, 362
zen kısmı 32
zenan 32
zencebe 448
zencef 437
zencir 534
zenne 32
zenne fesi 471
zenne terzisi 439
zenneci 439
zennelik 36
zevce 362
zevce-i mutallaka 98
zevcelik 363
zevç eyle- 121
zevi'l-erhâm 383
zeyrek yokuşu 471
zıbın 451
zıbun 451
zılgıt 654
zîbâ 666
zülüf 552
zihdan 395
zilli 212
zimmiye 636
zincir 534
zînet 497
zîrek 731
zişt 'avrat 716
zîver 497
ziynet 497
ziynet altını 541
ziynet ver- 502
ziynetli 497
zu'afâ 32
zubun 451
zühre közli kız 694
zülf 552
zülfeyn 553
zülf-i dilâver 677
zülf-i dil-keş 677
zülf-i girihgîr 678
zülfi kara 671
zülf-i mu'anber 704
zülf-i müşg-âsâ 705
zülf-i perîşân 678
zülf-i serkeş 678
zülf-i siyâh 671
zülf-i siyâh-kâr 671
zülf-isiyeh-pûş 672

# KAYNAKÇA


Açа, Mehmet, "Kız Evinden Oğlan Evine Evlilik Töreni Uygulamaları", *Aile Yazıları 8*, (Editörler Saim Sakaoğlu, Mehmet Aca, Pervin Ergun), T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 36, Ankara, 2015. s. 79- 92.

Adıgüzel, Emel, *Sosyal Antropolojiye Göre Akrabalık Sistemleri ve Türkiye Türkçesindeki Akrabalık Adları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2014.

Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, (Haz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara, 2000. (LO)

Akalın, Şükrü H., Toparlı, Recep, Tezcan Aksu Belgin, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu. (http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri& view=atasozleri) (ATDS)

Akdemir, Nihan, "Moda Sektöründe Toplumsal Cinsiyet Kavramının Varlığı", *Sobider*, Sayı 12, 2017, s. 249-267.

Akın, Ayşe, "Kadın Sağlığında Eşitsizlikler ve Toplumsal Cinsiyet", *13. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi (18-22 Ekim 2010)*, s. 73-82

Akın, Ayşe, "Toplumsal Cinsiyet (Gender) Ayırımcılığı ve Sağlık", *Toplum Hekimliği Bülteni*, Cilt 26, Sayı 2, 2007, s. 1-9

Akın, Ayşe; Demirel, Simge, "Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığa Etkileri", *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi,* S. 25/4, 2003, s. 73-82

Aksan, Doğan, *Anlam Bilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara, 1999.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara, 2000.

Aksan, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yay., Ankara, 1990.

Alagözlü, Nuray, "Dil ve Cins: Türkçe Atasözlerinde ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilemeler ve Toplum-Bilişsel Yapı", *International Journal of Central Asian Studies,* Vol. 13, 2009, s. 37-48.

Al-Turk, Gulhan, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l- Lugati't- Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006. (ETZ)

Anıl, Adile Yılmaz, "Kutadgu Bilig'de Kadın", *Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 32, 2004, s. 91-99.

Arat, Reşit Rahmeti, *Atebetü'l- Hakayık*, TDK Yay. Ankara, 2006. (AH)

Arat, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991. (ETŞ)

Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib)*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006. (KB)

Argunşah, Mustafa Argunşah, "Türkiye Türkçesindeki Kadınla İlgili Temel Söz varlığının Tarihî Gelişimi", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında Kadın Sempozyumu (Amasya Üniversitesi, 4-6 Mayıs 2017) Bildiriler Kitabı*, KIBATEK Yay., Ankara, s. 81-106.

Argunşah, Mustafa: Güner, Galip, *Codex Cumanicus*, Kesit Yay., İstanbul, 2015. (CC)

Arıkan, İbrahim, *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2006. (EKZ)

Ata, Aysu, *Kısasü'l-Enbiyâ I (Giriş- Metin- Tıpkıbasım)*, TDK Yay., Ankara, 1997. (KE)

Ata, Aysu, *Nehcü'l-Ferâdîs (Dizin)*, TDK Yay., Ankara, 1998. (NF)

Ata, Aysu, *Türkçe İlk Kuran Tercümesi, Karahanlı Türkçesi (Giriş- Metin- Notlar-Dizin)*, TDK Yay., Ankara, 2004. (TKT)

Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it Türk*, C I- II- III- IV, TDK Yay., Ankara, 1999. (DLT)

Avcı, Kürşat; Özdedeli, Kaan, "Kadın Cinselliği ve Kültürel Farklılıklar", *Androloji Bülteni*, Cilt 17, Sayı 62, 2015, s. 224-230.

Ayan, Dursun, "Ög'den Anne'ye: Türkçe Söz Varlığı", *Anne, Aile ve Toplum*, Cilt 7, Sayı 26, 2011, s. 111-116.

Aydın, Mehmet, *Dilbilim El Kitabı*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007

Aydınoğlu, Nazife, "Kadın ve Dil", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 8/1, 2015, s. 217-230.

Bakır, Emine; İnci, Halide; Alan, Sultan; Gökyıldız, Şule; Elmas, Elif, "Adana'da Albasması İnanışı ve Geleneksel Uygulamalar", *Lokman Hekim Journal*, Sayı 1/1, 2011, s. 13-18.

Başterzi, Ayşe Devrim; Yılgör Ayşegül, "Görünmeyen Emeğin Görünürlüğü Üzerine Bir Tartışma", https://mersin.academia.edu/abasterzi, (Erişim Tarihi: 18.04.2018).

Berbercan, Mehmet Turgut, "İslam Öncesi Türk Metinlerinde 'Kız' ve 'Kadın'", *JOTS*, Vol. 1/1, 2017, s. 7-19.

Berktay, Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

Bilgin, Rıfat, "Geleneksel ve Modern Toplumda Kadın Bedeni ve Cinselliği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, 2016, s. 219-243.

Bläsıng, Uwe, "Bir Hanımefendinin "Kadın" İle İlgili Sözcükler Üzerine Düşüncelerine Dair Birkaç Söz", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Sayı 18/2, 2011, s. 31-47.

Bolçay, Ezgi, "Erzurum'da Doğum Öncesi, Doğum Sonrası ve Çocukluk Dönemiyle Alâkalı Gelenekler", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 19/2, 2011, s. 587-600.

Borovkov, A. K., *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı*, (Çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu), TDK Yay., Ankara, 2002. (OKTS)

Büyükkantarcıoğlu, Nalan, *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*, Multilingual Yay., İstanbul, 2006.

Caferoğlu, Ahmet, *Ebu Hayyân- Kitâb al- İdrâk li- Lisân al- Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931. (KİLA)

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993. (EUTS)

Candemir, Tülin; Candemir; Candemir, Tülay; Öz, Behice Başak, "Sanat ve Reklamlarda Kadın İmajı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 52, 2017, s. 493-508.

Cengiz, Recep; Ustabaş, Armağan; Ceylan, Ayşe Nur; Yıldırım, Büşra; Akman, Fatmagül, "Kadının Gizemli Bir Enstrümanı: Makyaj", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın II,* Editör Osman Köse , Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun, 2016.

Cin, Ali, "Eski Türkçeden Günümüze Yaşlılıkla İlgili Kelimeler", *Mediterranean Journal of Humanities*, Vol. 1, 2015, s. 175-189.

Coşar, Asiye Mevhibe, "Bir Adlandırma Ögesi Olarak Organ Adları" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Vol. ¾, Summer 2008, 1049-1070.

Çağatay, Saadet, "Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözler", *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ankara, 1962, s. 13-49.

Çetin, Engin, 'Türkçede Gebelere Ad Verme Yolları", *Turkish Studies*, Vol. 3/3, 2008, s. 189-211.

Çetin, Engin, "Cicianne Sözü Üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* Sayı 1/4, 2012, s. 63-69.

Çetinkaya, Ülkü, "Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış", *Turkish Studies*, Vol. 3/4, 2008, s. 279-334.

Çetinkaya, Ülkü, "Osmanlı Kültüründe Kadın Süs Malzemelerinin Edebiyata Yansımaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, 2010, s. 89-126.

Çetinkaya, Ülkü, *Aşk Mesnevilerinde Kadın*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Çiftoğlu Çabuk, Arzu, "Türk Kültüründe Gelin Süsleme ve Süsleme Ustaları", *Millî Folklor*, Sayı 113, 2017, s. 54-68.

Çimen, Latife Kabaklı, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, IQ Kümltür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Çolak Bostancı, Gülcan, Koç-Keskin, Neslihan, "Arapçadan Alıntı Müennes Kelimelerin Türkiye Türkçesindeki Tutunamamışlığı", *Dil Araştırmaları*, Sayı 13, 2013, s. 93-108

Çolak Bostancı, Gülcan, *Türkçedeki Temel Kelimelerin Cinsiyetlere Göre Çağrışım Setleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Çolak, Gülcan, "Türk Edebiyatında Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 43, 2018, s. 87-125.

Çopuroğlu, Y. Cemalettin, "Fırat Havzası Evlilik Kültürü I: Düğün Öncesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2000, s. 163-193.

Debreli, Zekiye Gizem, "Kutadgu Bilig'de Kadın", *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt 6, Sayı 11, 2016, s. 38-60.

Demirci, Ümit Özgür; Korkmaz, Şenol, *Yûsuf u Zelîhâ, Şeyyad Hamza*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2008. (YZ)

Dikmen, Melek; Çetin Bahar, Kamile; "Klâsik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları", *Bilig,* Sayı 61, 2012, s. 71-98.

Dikmen, Nedim; Maden, Derya, "Kadın Akademisyenlerin Görünmeyen Emeği Üzerine Bir Araştırma: Ordu Üniversitesi Örneği, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 4, S. 2, 2012, s. 235-250.

Dilçin, Cem, *Süheyl ü Nev Bahâr, Mes'ud Bin Ahmed (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1991. (SNB)

Dingeç, Emine, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları", *History Studies*, Vol. 2/1, 2010, s. 9-30.

Doğramacı, Emel, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1992.

Doğru, Mehmet Sefa "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Sinemanın Kadına Bakışı", *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2017, s. 207-235.

Dökmen, Zehra Y., *Toplumsal Cinsiyet*, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul, 2015.

Dökmen, Zehra Yaşın, "Menopoz, Beden İmgesi ve Ruh Sağlığı", *Türk Psikoloji Yazıları*, Cilt 12, Sayı 24, s. 41-55.

Duvarcı, Ayşe, "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kadın Terminolojisi Hakkında Bir Değerlendirme", *Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu (17-19 Ekim 2008/Rize)*, 2008, s. 516-526.

Eckmann, János, *Nehcü'l-Ferâdîs, (Metin- Tıpkı Basım)*, (Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar), TDK Yay., Ankara, 1995.

Eken, Hurigül, "Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol ile Aile İçi Rol Etkileşimi: Türk Silahlı Kuvvetlerindeki Kadın Subaylar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15, 2006, s. 247-279.

Emiroğlu. Selim, "Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 7/4, 2012, s. 1691-1710.

Erdoğan, Nilüfer, *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Görünmeyen Emeği: Mersin Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2008.

Erkul, Ali, "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", Türkler, Cilt 3, 2002, s. 58-66.

Ersoy, Ruhi, "Kadın Kamlar'dan Göçerevli Türkmenler'de 'Ebelik' Kurumu'na Dönüşüm", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, S. 13, 2007, s. 60-71.

Filizok, Rıza, *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 2001.

Gökçe, Enver, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Hamid Sancağında Ailenin Oluşumu Üzerine Bazı Gözlemler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19 , 2014, s. 35-72

Gömeç, Saadettin, "Divanü Lugat-it Türk'te Akrabalık Bildiren Terimler", *Türk Kültürü*, Sayı 464, 2001, s. 10-19.

Gönç, Temmuz, "Kadın Yoğun Meslekleri Erilleştirmeye Yönelik Stratejiler: Türkiye'de Erkek Hemşireler Örneği*", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, 2016, s. 96-144.

Gülensoy, Tuncer, "Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar", *TDAY-Belleten 1973-1974*, TDK Yay., Ankara, s. 283-318.

Gültepe, Necati, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013.

Günay, Tümer, "Din- Genel Olarak Din", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 9, 1994, s. 315.

Günay, Umay, "Manas Destanı'ndaki Kadın Adları İle İlgili Bir Deneme", *Folkloristik-Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara, 1998, s. 49-61.

Güner, Nurhan "Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı", Yayımlanmamış Bildiri, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara, 2012.

Güner, Nurhan, "Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Vol. 8/9, 2013, s. 2659-2669.

Hamilton, James Russell, *Budacı İyi ve Kötü Prens Masalının Uygurcası- Kalyanam Kara ve Papam Kara*, (çev. Ece Korkut- İsmet Birkan), Simurg Yay., Ankara, 1998. (İKPM)

Hatemi, Hüseyin, "Modern Mahrem ve İslam'ın Kadına Bakışı*", İslâmî Araştırmalar,* Cilt. 10, Sayı. 4, 1997, s.311-314.

https://www.selmanlacin.com/jinekoloji/genel-jinekoloji/genital-sistem-anatomisi-ve-fizyolojisi.html. (Erişim Tarihi 02.03.2018)

İlhan, Nadir, *Hazâ'inu's-Sa'âdât, Eşref b. Muhammed (İnceleme-Metin-Dizin)*, Özserhat Yayıncılık, Malatya, 2009. (HS)

İlhan, Süleyman, "Yeni Kapitalizm ve Meslek Olgusunun Değişen Anlamları Üzerine", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, 2008, s. 313-328.

Kaçalin, Mustafa S., *Niyazi el-lugatu'n-Neva'iyye ve'l-istişhadatu'l- Cagata'iyye= Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (Giriş-metin-dizinler-tıpkıbasım),* TDK Yay., Ankara, 2011. (NS)

Kaplan, Melike, "Geleneksel Tedavi Pratikleri ve Uygulayıcıları", *Millî Folklor*, Sayı 108, 2015, s. 189-196.

Karabağ, İmran, *Dil ve Şiddet*, İkaros Yayınları, İstanbul, 2010.

Karahan, Akartürk, "Tarihi Türk Dilinin Söz Varlığına Katkılar: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine", *Bilkent Üniversitesi I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 2006, s.1-12.

Karahan, Leyla, *Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ), Erzurumlu Darîr (İnceleme-Metin-Dizin),* TDK Yay., Ankara, 1994 (KY)

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, *Gülistan Tercümesi (Seyf-i Sarayî)*, TDK Yay., Ankara 1989. (GT)

Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk*, TDK Yay., Ankara, 1994. (UAY)

Kaya, Muharrem, "Türk Halk Anlatılarında Kadın", *Toplumbilim*, Sayı 15, 2002, s. 49-54.

Kızılaslan, Nuray; Yamanoğlu, Asiye, "Kırsal Alanda Kadınların Tarımsal Üretime ve Aile İçi Kararlara Katılımı: Tokat İli Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 3, Issue 13, 2010, s. 154-165.

Kocasavaş, Yıldız, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri", *Türkler*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 57-65.

Koç, Fatma; Koca, Emine; Vural, Tuba, "Türk Kültüründe Gelin ve Damat (Güvey) Giyimi", *Aile Yazıları 8*, Editörler Saim Sakaoğlu, Mehmet Aca, Pervin Ergun, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 36, Ankara, 2015, s.104-105.

Koçu, Reşat Ekrem, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yay., İstanbul, 1969. (GKS)

Korkmaz, Zeynep, *Marzubân-nâme Tercümesi, Sadru'd-dîn-Şeyhoğlu (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım),* Ankara Üniversitesi Dilve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1973. (MNT)

Koyun, Ayşe; Taşkın, Lale; Terzioğlu, Füsun, "Yaşam Dönemlerine Gore Kadın Sağlığı ve Ruhsal İşlevler: Hemşirelik Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar,* Sayı 3/1, 2011, s. 67-99.

König, G. Çağlar, "Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı", *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, 1992, s. 25-36.

Küçük, Salim "Türkçe'nin Yazılı Eserlerinde Kadın ve Kadın İçin Kullanılan Sıfatlar", *Kadın Çalışmalarında Disiplinler Arası Buluşma (1-4 Mart 2004) Sempozyum Bildiri Metinleri*, s. 201-209.

Lakoff, George; Johnson, Mark, *Metaforlar*, (Çev. Gökhan Yavuz Demir), İthaki Yayınları, İstanbul, 2015

Li, Yong-Song, *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Simurg Yay., İstanbul, 1999.

Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara, 1994. (ETY)

Olcay, Selahattin, *Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi, Ebu'l-Leys Semerḳandî (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay, Ankara 1965. (TE)

Ölmez, Mehmet, "Türkçede ama 'hala' ve hala 'teyze' Hakkında", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 25/2, 2015, s. 177-182.

Önler, Zafer, *Müntahâb-ı Şifâ-I, Celâlüddin Hızır Hacı Paşa (Giriş. Metin),* TDK Yay, Ankara, 1990. (MŞ)

Örnek, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1971.

Örücü, Edip; Kılıç, Recep; Kılıç Taşkın, "Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 14, Sayı 2, 2007, s. 117-135.

Özbağı, Tevhide, "Geleneksel Türk Takıları" *Türkler*, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1184-1199.

Özdarıcı, Öznur, "Dîvânü Lûgati't-Türk'te Kadın ve Kadına İlişkin Unsurlar", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1/1, 2011, s. 127-156.

Özen, Yaylagül, "Altay Destanları Temelinde Türk Dilinde Yaşam Evrelerinin Adlandırılması" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2009, s. 56-65.

Özkan, Abdurrahman, *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî (İmla- Gramer-Tenkitli Metin- İndeks)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1994. (KMES)

Özkan, Mustafa, *Gülistan Tercümesi, Mahmûd b. Kâdî-i Manyas (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK Yay., Ankara, 1993. (GT 2)

Özkan, Nevzat, "Gagavuz Destanlarında Kadın Kahramanlar", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında Kadın Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (4-6 Mayıs 2017 Amasya)*, Kıbatek Yay., Ankara, s. 767-778.

Özkaplan, Nurcan, "Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 18, 2009, s. 15-24.

Özönder, Barutçu, F. Sema, *Üç İtigsizler*, TDK Yay., Ankara, 1998. (Üİ)

Öztürk Türkmen, Hafize, "Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık ve Tıbbın Değerleri", *Lokman Hekim Journal*, Sayı 1/2, 2011, s. 21-27.

Öztürk, Furkan, *Bâkî Divanı Sözlüğü - Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük I- II*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007. (BDS)

Parlaktuna, İnci, "Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi", *Ege Akademik Bakış*, Cilt 10 • Sayı 4, 2010, s. 1217-1230.

Pilancı, Hülya, "Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözler Üzerine Bir İnceleme", *Kadın Araştırmaları Dergisi, Journal for Woman Studies*, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s. 71-82.

Rasonyı, Laszlo, "Türklükte Kadın Adları", *TDAY-Belleten-1963*, TDK Yay., 1963, s. 63-87.

Sakman, Ezgi, "Cinsel Şiddet: Ataerkil Cinsellik Anlayışının Bir Ürünü", *Pivolka*, Sayı 23, 2012, s. 5-7.

Sankır, Hasan, "Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlamlandırılış Biçiminin Kadın Sanatçı Kimliğinin Oluşum Sürecine Etkileri", *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, s. 1-29

Sarıtaş, Süheyla; Türksoy, Mehtap; Bilen, Suna, "Balıkesir ve Çevresinde Geleneksel Kadın Giysisi "Ferace Hakkında Etnografik Bir Araştırma", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 18, 2007, s. 194-205.

Seçer, H. Şebnem, *Meslek Yaşam Modelinin Oluşturulması ve Mesleki Analizlerde Kullanımı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

Selçuk, Hava, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2014.

Seven, Mehmet Ali; Engin, Ali Osman, "Türkiye'de Kadın Eğitimi Alanındaki Eşitsizlikler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 9, 2007, s. 177-188.

Sever, Merin, "Kadınlık, Annelik, Gönüllü çocuksuzluk: Elisabeth Badinter'den Kadınlık mı Annelik mi?, Tina Miller'dan Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler ve Corinne Maier'den No Kid Üzerinden Bir Karşılaştırmalı Okuma Çalışması", *Fe Dergi*, 7/2, 2015, s. 72-86.

Sezgin, Deniz, Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Sağlık ve Tıbbileştirme", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research*, Cilt 18, Sayı 1, 2015, s. 153-186.

Soydan, Celal, "Urdu Dilinde Akrabalık Terimleri ve Müslüman Hint Toplumunda Aile Yapısı" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* S. 43, 2003, s. 43-56.

Soydan, Serpil, "Tarama Sözlüğünün İlk Üç Cildinde Kadın Ve Mutfak Eşyaları Hakkında Kısmî Söz Varlığı Çalışması", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı 7/2, 2018, s. 705-733.

Sümbüllü, Yusuf Ziya, "Tıbbi Ve Mistik Folklor Açısından Aş Erme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, 2004, s. 133-143.

Şahin, Semiha; Şahin, Mustafa; Çek, Fatma; Oklay, Erdem, "Türkiye'de Kadın Konulu Tezler Üzerine Bir Değerlendirme", *e-Journal of New World Sciences Academy, Education Sciences*, Vol. 6, Num. 4, 2011, s. 2413-2424

Şanlı, Nedime; Demirci, Aybala; Topaloğlu, Elif, "Trabzon Yöresi Geleneksel Kadın Giyimi", *ICANAS*, Cilt I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2011 Ankara, s. 1146-1147.

Şemsettin Sami, *Kamus- ı Türkî*, (Haz. Paşa Yavuzarslan), TDK Yay., Ankara, 2010. (KT)

Şen, Serkan, "Dede Korkut Kitabı'nda Kadına Yönelik Hitaplar", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 3/2, 2008, s. 627-641.

Şirin User, Hatice, "Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde Katun ve Kunçuy", *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010),* İstanbul, 2011, s. 281-292.

Tanrıtanır, Bülent C., "Türkçede Dilin Cinsiyete Göre Kullanımı", *Sözlü Dil Yapısı,* (Haz. Mustafa Sarıca), Multilingual Yay., İstanbul, 2005.

*Tarama Sözlüğü*, 8 C., TDK Yay., Ankara, 1996. (TSI - TSII - TSIII - TSIV - TSV - TSVI)

Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 2005. (FDŞ)

Tarlan, Ali Nihat, *Necati Beg Divanı*, MEB Yay., İstanbul, 1997. (ND)

Tekin, Şinasi, *Uygurca Metinler 1- Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1960. (KP)

Tekin, Talat "Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında", *TDAY-Belleten-1960*, TDK Yay., Ankara, 1960, s. 283-294.

Tekin, Talat, *Irk Bitig- Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü Kitap, Ankara, 2004. (IB)

Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, TDK Yay., Ankara, 2006. (BKY/ KTY)

Tekin, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg Yay., Ankara, 1994. (TY)

Tezcan, Nuran, "Divan Edebiyatında Aşk, Kadın Kahramanlar ve Kıyafet Değiştirme Motifi" *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Sayı 2/1 2012, s.104-117.

Tezcan, Semih; Boeschoten, Hendrick, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001. (DKO D/ DKO V)

Tıdıkova, N. N. "Altay Kahramanlık Destanındaki Kadın İsimlerinin Dil Bakımından Tahlili", (Çev. Hanzade Güzelova), *Bilig*, Sayı 31, s. 23-35.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhî ve Husrev ü Şîrin'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1980. (ŞHŞ)

Toklu, Osman, *Anlam Analizine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

Tokyürek, Hacer, "Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi" *TDAY-Belleten*, Cilt 61, Sayı 1, TDK Yay., Ankara, s. 119-130.

Toparlı, Recep, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK Yay., Ankara, 2003. (EDM)

Toparlı, Recep, *İrşâdü'l- Mülûk ve's- Selâtîn*, TDK Yay., Ankara, 1992. (İMS)

Toparlı, Recep; Argunşah, Mustafa, *Mu'înü'l- Mürîd*, TDK Yay., Ankara, 2008. (MM)

Toparlı, Recep; Çögenli, Sadi; Yanık, Nevzat H., *El- Kavânînü'l- Külliyye Li- Zabti'l-Lügati't- Türkiyye*, TDK Yay., Ankara, 1999. (EKK)

Toparlı, Recep; Çögenli, Sadi; Yanık, Nevzat H., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, TDK Yay., Ankara, 2000. (KMTT)

Toparlı, Recep; Vural, Hanifi; Karatlı, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2003. (KTS)

Tuna, Sibel Turhan, "Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği", *Bilig,* Sayı 38, 2006, s 149-160.

Tutar, Hüseyin, "Kırgızlarda Akrabalık Terminolojisi ve Akrabalık İlişkileri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, 2007, s. 155-170.

Tülücü, Süleyman, "Divanü Lugat-it Türk'te Kadın İçin Kullanılan Sözler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt XVI, 1982, s. 137 -141.

Tülücü, Süleyman, "İbni Mühenna Sözlüğü ve Bu Sözlükte Kadın ve Kadın Akrabalık Adları İçin Kullanılan Sözler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 1995, s. 155-165.

Türk, H. Bahadır, "Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 112, 2008, s. 119-147.

*Türkçe Sözlük*, TDK Yay., 11. Baskı, Ankara, 2011. (TÜS)

Uçar, Melike, "Anadolu Ağızlarında Kadının Söz Varlığına Dair Bir Tasnif Denemesi". *Turkish Studies*, Sayı 8/9, 2013, s. 2465-2485.

Uğurlu, Mustafa, *Münyetü'l Guzât*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984. (MG)

Useev, Nurdin, "Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı", *Dil Araştırmaları,* Sayı 11, 2012, s. 57-66.

Useev, Nurdin, "Köni Mi, Küni Mi Ya Da Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarından E 6 Barık Iı Yazıtının Kadına Ait Olduğu Meselesi Üzerine", *Turkish Studies*, Vol. 7/4, 2012, s. 3105-3112.

User, Hatice Şirin, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen Yay., Konya, 2009. (KÖKY)

Uzel, İlter, *Cerrâhiyyetü'l Hâniyye I, Şerefeddin Sabuncuoğlu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992. (CH)

Ünal Reşitoğlu, Halime, "Maskenin Arkasındaki Sır Düğün ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği", *Mediterranean Journal of Humanities,* Sayı VII/1, 2017, s. 367-382.

Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul, 2007.

Vatandaş, Celalettin, "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 35, 2007, s. 29-56.

Yaktıl Oğuz, Gürsel, "Güzellik Kadınlar İçin Nasıl Vaade Dönüşür: Kadın Dergilerindeki Kozmetik Reklamları Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, 2010, s. 184-195.

Yavuz, Kemal, Saraç, Yekta, *Tevârih-, Âl-i Osman (Osmanoğullarının Tarihi), Âşık Paşazâde,* Gökkubbe Yay., İstanbul, 2007. (TA)

Yavuz, Yunus Vehbi, "Hayız", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, 1998, s. 51-53.

Yazıcı Ersoy, Habibe, "Başkurt Türkçesinde Kadın İle İlgili Söz Varlığı", *Selçuk Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, 2012, s. 55-82.

Yazıcı Şahin, Serpil, "Orhun Yazıtlarında Kadın'la İlgili Sözvarlığı", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi: Kadın Kitabı*, 2013.

Yener, Enise, "Eski Ankara Kadın Kıyafetleri ve Giyiniş Tarzları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 3, 1955, s. 28-37

Yıldırım, Nilüfer, "Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kadına Yönelik Hitaplar", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)*, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 123 - 137,

Yılmaz Anıl, Adile, "Kutadgu Bilig'de Kadın", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* Sayı 32, 2004, s. 91-99.

Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l- Edeb*, TDK Yay., Ankara, 1993. (ME)

Yücel, Bilâl, *Mahmut Paşa Adnî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 2002. (AD)

Zahidoğlu, Vahid; Bekki Salahaddin, "A. N. Samoyloviç (1880-1938) ve 'Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler' Adlı Makalesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 13, 2002, s. 155-166.

Zieme, Peter, , "Eski Türkçe 'Eş/Hanım' Kelimesi Üzerine Bazı Açıklamalar", (Çev. Aybüke Betül Kıymaz), *Türkbilig*, Sayı 25: 2013, s. 129- 133.

Zülfikar, Hamza, "Kadın, Hanım ve Benzeri Adlar Üzerine", *Türk Dili*, Sayı 434, 1988, s. 96-101.

# Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı

ORIJINALLIK RAPORU

| %18 | %17 | %4 | % |
|---|---|---|---|
| BENZERLIK ENDEKSI | İNTERNET KAYNAKLARI | YAYINLAR | ÖĞRENCI ÖDEVLERI |

BIRINCIL KAYNAKLAR

| | | |
|---|---|---|
| 1 | www.eba.gov.tr<br>İnternet Kaynağı | %2 |
| 2 | acikerisim.dicle.edu.tr:8080<br>İnternet Kaynağı | %1 |
| 3 | tr.yenisehir.wikia.com<br>İnternet Kaynağı | %1 |
| 4 | www.sozlukanlamine.com<br>İnternet Kaynağı | %1 |
| 5 | courses.washington.edu<br>İnternet Kaynağı | %1 |
| 6 | www.egitimci.biz<br>İnternet Kaynağı | <%1 |
| 7 | 99bbc.co.uk<br>İnternet Kaynağı | <%1 |
| 8 | dergipark.ulakbim.gov.tr<br>İnternet Kaynağı | <%1 |
| 9 | nedirnedemek.net<br>İnternet Kaynağı | <%1 |

# ÖZ GEÇMİŞ

05.11.1980 tarihinde Yozgat'da doğdu. İlk ve ortaokulu babasının memuriyeti nedeniyle çeşitli şehirlerde tamamladı. 1996 yılında Yozgat Erdoğan Akdağ Anadolu Öğretmen Lisesinden mezun oldu. Aynı yıl Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünde lisans eğitimine başladı. Bu bölümden 2000 yılında mezun oldu ve Kayseri'ye öğretmen olarak atandı. 2005 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili bilim dalında başladığı yüksek lisans öğrenimini 2008 yılında tamamladı. Yine 2008 yılında aynı enstitünün Türk Dili Bilim Dalında doktora öğrenimine başladı. 2010 yılında "Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı" adlı doktora tezini çalışmaya başladı.

Hâlen Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği görevini sürdürmektedir. Evli ve iki çocuk annesidir.

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

nurhanguner@yahoo.com.tr